Vinko Foretić

POVIJEST DUBROVNIKA DO 1808.

KNJIGA DRUGA

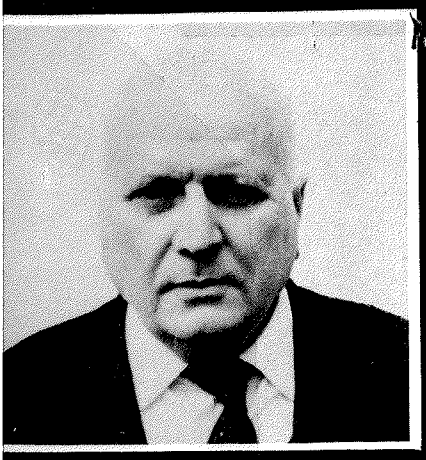

BILJEŠKA O PISCU

inko Foretić rođen je 2. kolovoza 901. u Korčuli. U rodnome gradu vršio je osnovnu školu. Klasičnu mnaziju pohađao je u Opatiji i Spli- (1912–1919). Filozofski fakultet povijest i zemljopis) studirao je u ragu, Beču i Zagrebu gdje je 1923. iplomirao i 1936. doktorirao.

zmeđu 1925. i 1941. predavao je kao rofesor na gimnazijama u Sinju, Durovniku, Cetinju i ponovno u Durovniku. Od 1941. do umirovljenja 974. službovao je u Historijskom arivu u Dubrovniku; od toga dvadesek godina kao upravitelj.

U dugogodišnjem znanstvenome radu avio se raznim pitanjima iz političke, omorske, kulturne i književne povisti južne Hrvatske, pretežno Durovnika i Korčule, u vremenskome asponu od ranoga srednjeg vijeka do XX. stoljeća. Stručno se bavio i arhivitikom.

NAKLADNI ZAVOD
MATICE HRVATSKE

HRVATSKE POVJESNICE
Urednik
IGOR ZIDIĆ

Tisak »Delo«, Ljubljana 1980.

VINKO FORETIĆ

POVIJEST DUBROVNIKA DO 1808.

DRUGI DIO

Od 1526. do 1808.

NAKLADNI ZAVOD MH
ZAGREB 1980.

RAZDOBLJE 1526–1808.

DRŽAVNOPRAVNI POLOŽAJ DUBROVNIKA NAKON 1526.

U državopravnoj povijesti Dubrovnika osobito je zanimljivo razdoblje između 1526. i 1556. godine[1].

Bitka na Mohačkom polju zbila se 29. kolovoza 1526. Prvi glas o tome stigao je u Dubrovnik 17. rujna a donio ga je čauš Porte koga je sultan sa samog Mohačkog polja uputio mletačkoj vladi sa svojim dopisom.

Čauš je usput donio dubrovačkoj vladi na dar srebrni pladanj.

Malo vijeće darova izaslaniku 30 dukata i dade mu za putovanje u Mletke, na svoj trošak, grip opremljen mornarima. Vijeće umoljenih odobri 22. rujna odluke Malog vijeća.

Na Mohačkom polju je poginuo ugarsko-hrvatski kralj Ludovik II. Dubrovčani, međutim, ni 22. rujna još ne znaju za njegovu smrt te mu istog dana odgovaraju na njegov dopis o jednom manje važnom poslu, i u njemu među ostalim pišu:

»Kad nam se ukaže druga prilika, i u ovoj i u svim drugim zapovijedima Uzvišene Krune, nećemo nikada uzmanjkati od naše uobičajene i vrlo održavane vjernosti i poslušnosti prema njoj.«

Slično pismo uputiše i kapetanu Senja[2].

Odgovarajući im, kapetan Senja, poznati Petar Kružić, obavještava ih o događajima u Ugarskoj, osobito o izboru novog kralja, te im obećava da će ih i ubuduće o svemu tome izvještavati. Pišući mu ponovno o onome poslu, Dubrovčani 15. listopada u početku dopisa zahvaljuju Petru Kružiću na primljenim vijestima i obećanju da će im ih on i ubuduće slati te među ostalim pišu:

»O čemu smo ostali vrlo zadovoljni, premda bismo željeli saslušati veselije stvari. Ipak treba se prilagoditi volji Onoga koji ravna i upravlja svime.«[3]

Dogodile su se zaista mnoge za kršćanski svijet nevesele stvari. Nakon pobjede kod Mohača sultan Sulejman krenuo je na Budim, kamo stiže već 10. rujna. Poharavši na brzinu Ugarsku sultan se poče vraćati natrag: 7. listopada već je u Petrovaradinu a odatle odlazi u Carigrad. Sulejman ovaj put doduše nije Ugarsku pridružio Turskoj ali je njegov pobjedonosni pohod kroz nju i boravak u Budimu puno pridonio afirmiranju njegove moći.

Tek sada šalje sultan u Dubrovnik svoga poslanika Huseina Spahiroglija da Republiku obavijesti o svojoj pobjedi. Samo po sebi ovo znači da on do te pobjede mnogo drži.

Dubrovačke vlade se sve to duboko doimlje pa Vijeće umoljenih 20. listopada odlučuje poslati sultanu posebne poslanike s darovima, koji će mu čestitati na pobjedi. Pet dana kasnije, 25. listopada, Vijeće umoljenih zaključi kako valja darovati turskog poslanika koji je Dubrovniku objavio »pobjedu Cara protiv kraljevstva Ugarske, po njemu poharanoga, opustošenog, opljačkanog i oplijenjenog s najvećim porazom«.

U poslanstvo sultanu budu određeni Ivan Palmotić Nikolin i Pavao Ranjina, a u uputi od 5. studenog im se nalaže da najprije pođu raznim državnim dostojanstvenicima:

»I molit ćete ih«, kaže se u uputi doslovno, »da se u velikog Gospodina udostoje u svim prigodama biti naši dobri prijatelji i zaštitnici, govoreći im kakva je naša vjera i nada u njih i kako smo vas poslali poljubiti ruke velikom Gospodinu i počastiti njegovu Uzvišenost kao vjerni haračari i sluge njegovi i njegova slavnog carstva.«

Sultanu će pak reći »da rečeni dar šalju knez i vlastela grada Dubrovnika, najvjerniji haračari i sluge njegovi, u znak naše vjernosti i velikog veselja koje osjeća čitav grad zbog njegovih uspješnih i slavnih pobjeda, nama dobrostivo objavljenih njegovim dopisom što nas je, reći ćete, ispunio radošću i utjehom koja se pristoji našoj vjernosti i njegovoj dobroj milosti prema nama, zbog čega molimo neprestano vječnog Boga da mu udijeli dug život i neprestanu pobjedu protiv njegovih neprijatelja«.[4]

I tako, etò, dok u svojem dopisu senjskom kapetanu Petru Kružiću od 15. listopada dubrovačka vlada kaže kako je primila nevesele vijesti, u svojem pismu Turcima ona se tobože veseli njihovim pobjedama.

Isticanje vjernosti sultanu kao ni to što mu dubrovačka vlada šalje izaslanike, ne znači za Republiku nikakvu državopravnu promjenu. I ranije su dubrovački poslanici odlazili sultanu da mu iskažu vjernost. Oni to, primjerice, čine i 1526, u tijeku Sulejmanova pohoda i prije mohačke bitke, kako bi turskom vladaru po nalogu svoje vlade zaželjeli sreću. I tom su mu se prilikom poklonili kao njegovi vjerni haračari[5].

Mohačka bitka, dakle, u tom prvom razdoblju nije Dubrovniku donijela nikakve državopravne promjene. Biti haračar još ne znači podanički odnošaj. Dubrovački harač ima obilježje plaćanja cijene mira.

Tijekom 1526. i 1527. vodi se u Hrvatskoj i Ugarskoj poznata borba oko prijestolja, između Ferdinanda Habsburškog i Ivana Zapolje. Poslije raznih peripetija ona 1527. svrši tako da Ferdinand Habsburški potuče Ivana Zapolju, te ovaj pobježe u Poljsku.

Ferdinanda su uglavnom općenito priznavali u Ugarskoj i Hrvatskoj te se on 3. studenog okruni na saboru u Stolnom Biogradu.

Daleki Dubrovnik, i zbog oslabljenih veza s vrhovnom vlasti ugarsko-hrvatskih kraljeva, nije sudjelovao u toj borbi te se nije opredijelio ni za jednog od dvojice pretendenata.

Uskoro nakon što su mu stavili na glavu krunu, Ferdinand piše (17. prosinca 1527.) Republici, a dopis šalje po senjskom kapetanu Petru Kružiću[6]. Poziva Dubrovčane na daljnju vjernost ugarskoj kruni odnosno sebi. Malo zatim on od njih zahtijeva da mu isplate redoviti godišnji danak koji će predati senjskom kapetanu i kliškom kaštelanu Petru Kružiću za potrebe tih tvrđava.

Ovaj put Kružić nije osobno došao u Dubrovnik: vezu između njega i dubrovačke vlade održavaju posebni emisari. O svemu se tome u tajnim zapisnicima Vijeća umoljenih tajnovito i neprecizno piše, kao i obično kad se radi o osjetljivim problemima. Ipak se nećemo prevariti ako kažemo kako je Vijeće umoljenih odlučilo da se danak zasad ne isplati, te da se to na zgodan način, svojstven dubrovačkoj diplomaciji, pred Petrom Kružićem, kraljevim povjerenikom, opravda. No iz čitavog postupka proizlazi da to nije

potpuno odbijanje isplate danka i priznavanja vrhovne vlasti novog vladara. U trenutku kad naočigled raste turska sila te makar i u izagnanstvu postoji kraljevski protupretendent Ivan Zapolja, Dubrovčani radije čekaju...

U međuvremenu dubrovačka vlada šalje na Portu poklisare harača koji su morali, prema već utvrđenom običaju, izraziti svoju vjernost sultanu. U uputi koju ona 28. veljače 1528. namjenjuje svojim poslanicima, zahtijeva se od njih da u audijenciji kod sultana izjave kako su dubrovački knez i vlastela najodaniji i najvjerniji njegovu slavnom carstvu. Zalažući se za slobodan izvoz žita iz turskog carstva, poklisari će od Sulejmana zahtijevati da to dubrovačkim trgovcima dopusti kao njegovim vjernim haračarima. Oni će također izmoliti da sultan zapovjedi alžirskom Barbarossi i svakom drugom »konfederatu i prijatelju« da ne uznemiruju Dubrovčane, jer su oni vjerni haračari cara.

U luci Lepanta Turci su pravili neprilike dubrovačkim brodovima pri izvozu žita. Dubrovačka vlada odmah (13. ožujka) upućuje svojim poklisarima harača naknadni instrukcioni dopis, zahtijevajući od njih da i taj problem riješe te isposluju slobodni izvoz žita. Ne zaboravljaju ni u tom pismu naglasiti kako su uvijek bili dobri i vjerni haračari cara i najvjerniji njegovi sluge. Isto to ponavljaju i u svojem slijedećem dopisu poklisarima harača, onom od 26. ožujka 1528.[7]

Ne odustaje ni kralj Ferdinand: svojim dopisom od 31. srpnja 1528. on ponovno poziva Dubrovčane da njegovu pouzdaniku Petru Kružiću, senjskom kapetanu i kliškom kaštelanu, predaju danak koji će mu poslužiti za uzdržavanje dviju tvrđava[8]. Ovaj put Kružić osobno doputuje u Dubrovnik, želeći jamačno odmah preuzeti novac. U Dubrovniku je bio već početkom rujna 1528.

Vijeće umoljenih odluči »ispričati se« Petru Kružiću, a to je u dubrovačkom diplomatskom govorenju značilo odbiti zahtjev, dakako ne posve nego neodređeno, i to lijepim, uvijenim i evazivnim riječima. Dubrovačka vlada obeća naime da će posebni poslanik sam kralju donijeti tribut, uvjeravajući Kružića u postojanost svoje vjernosti prema kralju Ferdinandu. Zasladujući svoju diplomatsku strategiju vlada darova Kružiću 80 dukata, dva saga i dvije uzde.

Kasnije će Petra Kružića u svojstvu senjskog kapetana zamijeniti Nijemac Erazmo Scheurer, a Kružić će ostati samo zapovjednik Klisa.

Godine 1529. kralj Ferdinand ponovno pomišlja na Dubrovnik. Želi da mu Republika plaća danak, ali prvenstveno traži da mu ona posluži u upoznavanju turskih namjera, pa ovome podređuje i pitanje danka. Zahvaljujući skoro svakodnevnom trgovačkom dodiru te svojim političkim vezama s Turcima, usto i kao njima susjedni grad, Dubrovnik je zaista vrlo pogodan za promatranje turskih namjera kao i za istraživanje političkih i vojnih prilika u Italiji, pa čak i u Španjolskoj, zbog trgovačkih veza s tim zemljama; zatim, kao grad koji nikad nije imao povjerenja u Mletke, bijaše vrlo podesan i za istraživanje mletačkih namjera i kretanja; Dubrovnik je naime na sva mletačka nastojanja reagirao zaista kao precizni seizmograf.

Dosta se zna o misiji Zagrepčanina Ivana Pastora, inače podrijetlom Firentinca, koga je Ferdinand 28. prosinca 1528. odredio kao svog izaslanika za Dubrovnik. Početkom ožujka 1529. Pastor je već u Dubrovniku. U međuvremenu, 1. ožujka 1529, Ferdinand upućuje Dubrovčanima svoj dopis[9]. Prima na znanje da će mu poslati izaslanika s dankom i to shvaća kao nemali znak njihove vjernosti. Sa zadovoljstvom je od Petra Kružića saslušao njihove izjave vjernosti i obećava da neće propustiti ništa što bi bilo od koristi za njihovo dobro stanje, sigurnost i napredak. S obzirom pak da tvrđave pod Kružićevom upravom trebaju pomoć, on Dubrovčane poziva da danak ipak predaju Kružiću, jer će time njemu, kralju, više ugoditi nego da ga donesu izravno. No i on sam uviđa kako je, s obzirom na opasnost od

Turaka, pogibeljno da tako istaknuta protuturska ličnost kao što je Kružić dolazi ponovno u Dubrovnik. Stoga on, uopće ne spominjujući Turke, u pismu kaže slijedeće:

»Uostalom javljamo Vam neke stvari preko toga istog Petra Kružića, no jer on neće moći doći k Vama, kako iz tog putovanja ne bi na Vas pale kakove sumnje i neprilike, pozivamo Vas da mu pošaljete nekoga Vašeg prikladnog i razboritog čovjeka po kojemu će Vam javiti našu misao i volju, a po kojoj, nakon što je saznate, postupajte kako će vjernost Vaša i Vaših preda zahtijevati.«

Na kraju svog pisma kralj od Dubrovčana traži da tom prilikom Kružiću predaju dužni danak.

Ovaj je dopis donio u Dubrovnik fratar Bernardin tek u svibnju 1529.

Stigavši u Dubrovnik Ivan Pastor poče slati izvještaje. Već se iz prvog od 10. (ili 11) ožujka, može zaključiti kako će Dubrovnik biti plodno tlo za sakupljanje svakovrsnih vijesti o Turcima, pa čak i o kraljevu protivniku Ivanu Zapolji. Iz ovoga a i idućih Pastorovih izvještaja vidi se kako se u Dubrovniku moglo štošta saznati o paktiranju Mletaka s Turcima. Mlecima, koji su se osobito bojali moći Ferdinandova brata Karla V, bijaše u interesu da turska sila navali na Ferdinanda. Ivan Pastor piše i o poznatoj povijesnoj pustolovnoj ličnosti Alviza Grittija, nezakonita sina mletačkog dužda Andrije Grittija[10].

Alvize Gritti započeo je u Carigradu najprije kao trgovac. Vrlo brzo je uspostavio izvrsne prijateljske veze s velikim vezirom Ibrahim-pašom i sultanom Sulejmanom. Izrabljujući to on se kod Porte zalagao za protukralja Ivana Zapolju, te je upravo zahvaljujući njemu još 1528. sklopljen ugovor između Zapolje i sultana, kojim se ovaj drugi obavezao pomoći Zapolji da dođe do ugarskog prijestolja. Ivan Zapolja imenovao je Grittija svojim zastupnikom u Carigradu, premda bijaše glasova da sam Gritti, kao turski vazal, reflektira na ugarski prijesto.

Radnička biblioteka

Sve je ovo dobro poznato iz opće povijesti, ali kako će se Gritti malo kasnije umiješati i u dubrovačke prilike, posebno nas zanima što o njemu Ivan Pastor javlja iz Dubrovnika. Ukratko rečeno, Pastor izvješćuje kako se govori da je Gritti, služeći također i mletačkim težnjama, glavni podstrekač sultanu da navali na Ugarsku. Pastoru je čak uspjelo doći do dopisa Trankvila, Zapoljina izaslanika kod Porte, čiji prijepis šalje Ferdinandu.

Važno je što Pastor već sada izvješćuje o dvojici Ferdinandovih pristaša u Dubrovniku: Marinu Alemaniju i Mihajlu Bučinčiću. Na temelju izvještaja proizlazi kako je Ferdinand i do tada bio u dodiru s njima, a sad Pastor prilaže i njihova pisma. Očito je također da Ferdinand nije Pastoru namijenio zadatak da od Dubrovčana traži danak. Pastor naime piše kralju:

»Ovaj je grad dužan također davati Vašem Veličanstvu godišnje 500 florena ugarskih. Već je šest godina da nisu ništa dali; zato neka Vaše Veličanstvo piše za taj danak, i ja ću učiniti ono što se mora.«[11]

Dakle ni ovaj prodorni izvjestitelj, koji svakamo prodire i sve saznaje, ne izvješćuje da su Dubrovčani nakon mohačke bitke u državopravnom smislu odbacili vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva i priznali tursku. Političke odnose u tom pogledu Pastor nam još bolje i jasnije crta u svojemu drugom izvještaju, poslanom Ferdinandu iz Dubrovnika 1. travnja[12]. Odmah u njegovu početku on piše doslovno:

»Prvo, prikazao sam pismo knezu i konzulima ovoga grada Dubrovnika te sam im objasnio i izložio milost i dobrohotnost Vašeg Veličanstva, u najboljoj prilici njima objašnjavajući koji se rasap dogodio po Turcima nedavnih godina kraljevstvu Ugarske, a time bjelodano cijelom kršćanstvu i mnogim drugim susjedima. Oni su zaista sve što sam rekao zahvalna srca primili od Vašeg Veličanstva i nuđahu se pripravnima k svemu što ću umjeti od njih zatražiti.«

U nastavku pisma Pastor dodaje kako od njih nije mogao saznati ništa pouzdano o raznim vijestima i prilikama. Ne znači li to da bijahu suzdržljivi u davanju podataka? Ipak, prelazeći na izlaganje vijesti, spominje neke podrobnosti što ih je čuo od kneza i konzula (pod konzulima jamačno misli na članove Malog vijeća).

Nakon izlaganja vijesti Pastor veli na kraju:

»Ovdje su u najvećoj strepnji i strahu da tkogod ne izvrši kakovu izdaju nad ovim gradom. I doista knez i konzuli su me primili s najvećom počasti i ljubavi, ali jedino hoće da tajno ostanem kao tobožnji trgovac a ne kao izaslanik Vašeg Veličanstva. I obećali su mi saopćavati sve što s vremenom saznaju. I poslali su posebne ljude u Carigrad. I htijahu mi podmiriti troškove, ali ja nisam htio zarad časti Vašeg Veličanstva i rekao sam da mi je Vaše Veličanstvo obilato dalo za troškove.

Također spomenuti građani, knez i konzuli ovog grada, obećali su Vašem Veličanstvu ovaj grad uzdržati u časti i dobru krune kraljevstva Ugarske. I mole Vaše Veličanstvo, kao vrlo blagog gospodara, da se po prirođenoj svojoj blagosti udostoji spomenuti grad preporučiti u pismu Carskom i Katoličkom Veličanstvu, da se njih kao člana kraljevstva Vašeg Veličanstva Ugarske udostoji uzdržati u njihovim privilegijima i povlasticama. I u tome ja molim Vaše Veličanstvo za njih, da bi unaprijed imali veći mar u poslovima Vašeg Veličanstva.«

Ovaj izvještaj u mnogočemu pojašnjuje stvarne prilike. Pojašnjuje dakako i Pastorovu misiju. Nesumnjivo je da ga je kralj poslao u Dubrovnik kako bi odatle, kao s najpogodnijeg mjesta, doznavao namjere Turaka. U svojem izvještaju Pastor za određenu vijest o kretanju Turaka izričito ističe kako ju je saznao od uhode kojega je u tu svrhu poslao u Tursku. Za dubrovačku vladu on je formalno službeni izaslanik kralja Ferdinanda, koji ih je došao izvijestiti o kraljevim prilikama, ali ipak ne skriva da je amo došao kao kraljev obavještajac koji čak i od nje, tj. vlade, očekuje zanimljive vijesti.

Dubrovačka vlada ga je, vidjeli smo, lijepo primila i izrazila mu svoju vjernost kralju Ferdinandu s obzirom na to da je i Dubrovnik član kraljevstva Ugarske.

Pastor obavještava kako car Karlo stiže u Italiju s velikom flotom, te iznosi mišljenje dubrovačkih »konzula« da će to Turke nagnati da sam sultan osobno prodre u Ugarsku. To je mišljenje, dakle, uspio iscijediti iz dubrovačkih službenih lica, a posve je u duhu stalnoga dubrovačkog antimletačkog raspoloženja to što ga knez i »konzuli« uvjeravaju kako se Mlečani spremaju opremiti pedeset galija te kako bi car trebao osvojiti Mletke, »što bi«, tvrde oni, »bilo sveto i spasonosno djelo za spas čitavog kršćanstva«. Eto to su jedina dva podatka koja je obavještajac izvukao iz predstavnika dubrovačke vlade. Ostale obavijesti doznao je iz drugih izvora ili pak iznosi što je javno poznato. Sve se naravno vrti oko Turaka, pa se u vezi s njima dotiče i Mletaka i cara Karla. Osobito je važno što izvješćuje i o djelatnosti Ivana Zapolje, te kaže kako njegovi izaslanici neprestano dolaze na Portu i Alvizu Grittiju.

Dubrovčani su pak željeli izrabiti Pastorovu prisutnost kako bi izvukli koju korist izravno za sebe. Ponajprije su željeli da im car i španjolski kralj Karlo ponovno potvrdi stare povlastice, pogotovu što su ih na Siciliji tamošnje vlasti počele krnjiti. U prvi mah su Pastora samo općenito zamolili da od kralja Ferdinanda isposluje preporuku za cara da im osnaži stare privilegije. Kako bi stekli Ferdinandovu naklonost, ističu da potvrdu tih privilegija zaslužuju kao član ugarsko-hrvatskog kraljevstva.

Pastor, već smo to spominjali, i sa svoje strane preporučuje želje Dubrovčana, ali još ne govori o krnjenju povlastica.

Nešto kasnije dubrovačka vlada i konkretnije zamoli Pastorovu pomoć, te on u svojem dopisu od 10. travnja, u kojem dakako obavještava kralja što je nova doznao o Turcima,

ponovno i konkretno moli Ferdinanda da posreduje u cara da Dubrovčanima osnaži privilegije koji se sada krnje[13].

U međuvremenu je Pastor, između 1. i 15. travnja, vrlo ozbiljno razgovarao s dubrovačkom vladom[14], i tom je prigodom zamolio da ga pomogne u njegovoj obavještajnoj službi na taj način da u Turskoj drži uhode. Svoju vjernost i poslušnost neka dokaže time što će njemu isplatiti danak dužan kralju. Premda nije imao uputu od kralja, Pastor je htio svotu tog danka upotrijebiti za držanje uhoda.

Dubrovačka vlada nije mu odmah odgovorila, već je to odgodila za 15. travnja. Tada Dubrovčani izniješe Pastoru kako nipošto ne mogu držati u Turskoj uhode; ako slučajno uhvate kojega od njih, Turci će zaplijeniti sva njihova dobra u Turskoj, poharati svu zemlju do zidina gradskih i zarobiti njihove ljude. Što se pak tiče danka, obećaše da će uskoro poslati kralju svoje poslanike koji će mu brzo donijeti danak za pet godina, iskazati mu pokornost i zamoliti ga da im potvrdi povlastice. Usput Pastora zamoliše da ih opravda kod kralja što sve dosad nisu poslali poslanike koji bi mu iskazali pokornost. Pastor im odgovori kako nije ovdje da obavlja njihove poslove već da se brine za kraljeve. Dubrovčani mu na ovo izjaviše da će svakako zakratko uputiti poslanike kralju.

Pastor požuri te 20. travnja napisa izvještaj Ferdinandovu vrhovnom kancelaru Bernardu Clesu, tridentinskom biskupu, u kojemu najprije opširno donosi vijesti o Turcima, Mlečanima, Italiji i Španjolskoj, a tek na kraju izvješćuje o Dubrovčanima i razgovorima s njima. Ponavlja svoju prošnju od 10. travnja te moli da Ferdinand, ako još nije sastavio preporuku svome bratu caru Karlu, što prije sastavi takvo pismo i pošalje ga Dubrovčanima kako bi se njime poslužili. Nek se to učini, kaže, da budu sklona srca prema kralju Ferdinandu. Zaista su, nastavlja on dalje, dobri carevi pristaše; obvezni su doduše tributom prema Turcima, ali svoj grad ipak drže u pokornosti kraljevu Veličanstvu. Premda još nisu bili platili danak, nastavlja govoreći o njima: »I podliježu plaćanju danka njegovom Veličanstvu i obvezni su plaćati mu svake godine 500 zlatnih dukata.«

Pastorova obavještajna služba izvrsno je funkcionirala. On je svojeg uhodu poslao čak u Skopje i ovaj mu odande donio vijesti. Zahvaljujući svemu tome ovaj je obavještajac mogao svojem izvještaju priložiti potanki opis naoružanja i posada svih pograničnih tvrđava od Nikopolja do Iloka, usto i podatke o opremi i veličini turske vojske uopće[15].

Pastor nadalje javlja kako preko Dubrovnika svakoga dana prolaze glasnici iz Mletaka za Carigrad i iz Carigrada za Mletke. Obavještava kako naskoro misli ostaviti Dubrovnik.

On je to doista učinio 8. svibnja, ali je u gradu ipak ostavio Mihajla Bučinčića, svoga posebnog pouzdanika, i to bez znanja dubrovačke vlade. Pri njegovu odlasku Dubrovčani mu obećaše da će u roku od osam dana kralju poslati poklisare s dankom[16]. No to je bilo samo obećanje, a zaista ni poslanika ni danka nisu poslali.

U trenutku kad je Ivan Pastor napuštao Dubrovnik, stigao je ovamo fratar Bernardin, također kraljev izaslanik, prema kojemu su, za razliku od Pastora koga su primili vrlo srdačno, Dubrovčani bili vrlo suzdržljivi i nepovjerljivi.

Tek je fratar Bernardin donio Dubrovčanima spominjani kraljev dopis od 1. ožujka 1529. Zajedno s dopisom zaustavio se u Gružu i tu čekao.

Dubrovačka vlada nije ga odmah primila već kao u nekom strahu tajno vijeća. Tek 18. svibnja, na tajnoj sjednici, Vijeće umoljenih ovlašćuje kneza i Malo vijeće da u Gruž pošalju fratra Tomu Crievića koji će od fratra Bernardina zatražiti kraljev dopis, ali ujedno zaključuje da mu se zabrani slobodno kretanje. Napokon se 19. svibnja kraljev dopis čita na tajnoj sjednici Vijeća umoljenih; knez i Malo vijeće ovlašćuju se da odgovore izaslaniku Bernardinu, ali usmeno a ne pismeno.

Nije nikakvo čudo što su Dubrovčani u tadašnjim prilikama bili ovako oprezni. Već u listopadu 1528. ponovno je protukralj Ivan Zapolja prispio u Ugarsku, njegova je stranka ondje a i u Hrvatskoj iznova ojačala, a sultan Sulejman se spremao da mu pomogne. I zaista: 10. svibnja on je u novoj vojni krenuo na Ugarsku. Na glas o tome dubrovačka mu vlada prema dotadašnjem običaju nešto kasnije šalje poslanike s darovima[17].

Iz tajnih zasjedanja Vijeća umoljenih proizlazi kako Dubrovčani ne namjeravaju otvoreno i naglo prekinuti s Ferdinandom kao ugarskim kraljem. Oni su to bez ikakve opasnosti po sebe mogli učiniti, pa ipak se na to ne odlučuju uza svu očiglednost turske premoći; no istodobno oni strahuju pred Turcima zbog svojih veza s Ferdinandom. Sve u svemu, oni u ovakvim prilikama još uvijek čekaju na daljnji razvoj događaja.

Premda zbog kratkoće i tajnovitosti zapisnikâ Vijeća umoljenih kao i zbog toga što se o ovim problemima raspravljalo ponajviše usmeno, nisu zabilježeni razlozi zašto su Dubrovčani uskraćivali platiti danak kralju Ferdinandu, iz svega proizlazi da su to činili vrlo uvijeno, razbacujući se po dubrovačkom običaju obiljem lijepih riječi i izraza podaničke vjernosti. Iz već spomenutog Ferdinandova dopisa od 1. ožujka 1529. vidimo kako Petar Kružić nakon povratka iz Dubrovnika izvještava kralja o postojanosti dubrovačke vjernosti prema njemu. Vidjeli smo da je i Ivan Pastor slično izvješćivao kralja. Zato nas sada zanima kako Ferdinand reagira na Pastorove izvještaje.

Dva su Ferdinandova dopisa, od 9. i od 10. svibnja, nastala kao odgovor na Pastorove izvještaje od 10. ožujka i 1. travnja, s time što kralj nije mogao znati da je Pastor 8. svibnja otputovao iz Dubrovnika[18]. Prvi svoj dopis, onaj od 9. svibnja, on upućuje Dubrovčanima te im se obraća pohvalnim riječima; kaže kako je iz Pastorova izvještaja doznao da su mu pripravni dobro služiti, te ih poziva da i dalje budu uslužni Ivanu Pastoru. Ujedno ih izvješćuje kako je po njihovoj želji svojem bratu Karlu poslao preporuku u kojoj ga moli da zaštiti njihove probitke i povlastice.

Dopis od 10. svibnja upućuje kralj Ivanu Pastoru. Zahvaljuje mu na izvještajima i nada se da će o sultanovim namjerama primiti i pouzdanijih vijesti, i to prije no što ovaj dopis stigne Pastoru.

Drugome dopisu kralj je priklopio prvi, upućen Dubrovčanima.

Budući da i car Karlo drži svoje uhode u Dubrovniku, kralj preporučuje Pastoru da se s njima poveže i nastoji što više saznati i od dubrovačke vlade, koja će mu, vjeruje, rado udovoljiti.

I u ovom dopisu kralj izražava svoje zadovoljstvo držanjem Dubrovčana, a vrlo je zanimljiva njegova izjava u pogledu danka:

»Što se tiče utjerivanja danka od 500 florina nama dužnih, ne činjaše nam se uputnim da u ovo doba prenagljujemo taj posao, kako ne bismo nezgodnim traženjem utjerivanja naškodili našim stvarima. Nego ako štogod u danoj zgodnoj prilici uzmogneš izmusti, nama će biti drago da to učiniš i da nas o onome što postigneš zatim obavijestiš, našu milostivu volju o tome dobro izvršujući.«

Ferdinand je ponovno pisao Pastoru 15. svibnja 1529. i pismu pridodao dopis za dubrovačku vladu. Pastor je pošiljku primio u Zagrebu, kamo se bio preselio, i dopis upućen dubrovačkoj vladi poslao po posebnom izaslaniku u Dubrovnik.

U svojem dopisu Ferdinand zahtijeva od Dubrovčana da Pastoru predaju 300 do 400 dukata na račun tributa. Pastoru pak javlja da tu akontaciju upotrijebi za vršenje službe uhodâ[19].

Tek se 9. srpnja spominje da je Vijeće umoljenih raspravljalo o Ferdinandovu traženju. Zatim je sve odgođeno, ali je činjenica da dubrovačka vlada nije isplatila tu akontaciju.

Ne znamo kad je sve to Ferdinand doznao, no on 19. srpnja ponovno piše u Dubrovnik.

Unatoč tome što mu Dubrovčani do dana pisanja dopisa usprkos svim pozivima nisu platili danak, Ferdinandov dopis pun je srdačnosti i pohvale za dubrovačko dobro i vjerno držanje:

»Razboriti i razložiti vjerni dragi. Svjedočanstvom mnogih drugih, ujedno i onim vjerodostojnim našega senjskog kapetana Erazma Scheurera, radosno smo upoznali da ste se u našim stvarima držali kao što se pristoji, dobro i poslušno, što smo od vas primili milostiva srca. I vas stoga osobito pozivamo da, ustrajući u vašoj vjernosti i postojanosti prema nama, i unaprijed na poziv toli rečenoga kapetana koli i drugih izvolite pozorno učiniti i ispuniti ono što može dovesti do ubrzanja i unapređenja naših poslova. Također saznanja, koja o dolasku i namjerama Turaka kadgod zastalno doznate, saopćite i pišite onima koji će od vas u naše ime o tome zatražiti, izvršujući u tome dobro našu milostivu volju, u čemu smo uvjereni da ćete nesumnjivo učiniti.«

Iz ovog dopisa i cijelog držanja Dubrovčana zaključujemo kako su oni odbijanje, ili zapravo odgađanje plaćanja danka svagda znali dobro obrazložiti i prekriti iskazima vjernosti, dobrim, skladnim i opreznim postupcima prema kraljevim izaslanicima, dojavljivanjem vijesti preko tih izaslanika i nešto kasnije putem novoga senjskog kapetana Scheurera, čime svime stekoše dobru volju i naklonost Ferdinandovu. Scheureru su zacijelo javljali i o pokretima turske vojske prema Ugarskoj, pa je u tom po sebe teškom trenutku Ferdinand ovo više cijenio nego isplatu danka, premda mu je novaca i te kako trebalo. No, Dubrovčani istodobno šalju Sulejmanu, koji je već u pokretu, posebno poslanstvo s darovima...

Sulejmanova vojna na Ugarsku je uspjela. Ivan Zapolja pozvao je Turke u pomoć protiv Ferdinanda. Sultan ga je uistinu pomogao i tako je Zapolja postao turskim štićenikom. Sedamnaestog srpnja bio je Sulejman kod Beograda, 18. kolovoza poklonio mu se na Mohačkom polju Zapolja, a 14. rujna postavi drugi zapovjednik janjičara Zapolju na kraljevski prijesto u Budimu. Sulejman je pak nastavio prema Beču koji podsjeda od 27. rujna do 14. listopada, ali na kraju ipak bude suzbijen. Dvadeset petog listopada sultan boravi u Budimu, a 6. studenog je već kod Petrovaradina.

Činjenica je da je Sulejman priznao Zapolju ugarskim kraljem te da je Zapolja pod turskom zaštitom držao veći dio Ugarske.

U studenom je turski poslanik Jonus beg krenuo preko Dubrovnika u Mletke. Tom prilikom je pripovijedao vladi kako su na Portu stigle vijesti, da su Dubrovčani pomagali kršćanskog cara novcem, brodovima i drugim[20]. Nije zaboravio ni vijest o sretnoj vojni sultana Sulejmana i njegovu uspješnom povratku, te o tome predao Dubrovčanima i sultanov dopis. Vijeće umoljenih ovako tim povodom zaključuje na svojoj sjednici od 27. studenog 1529:

»Neka se osim njegovih troškova ovdje i na putu daruje 200 zlatnih dukata Jonus begu koji nam je donio vijesti o povratku turskog cara iz strana Austrije, s ekspedicije na Beč, sa zdravljem i s radošću zbog novog polučenja kraljevstva Ugarske u kojem je uveo u vlast Ivana, vojvodu Transilvanije, kao što nam je to dojavio i usmeno i pismeno.«

Tako su sada bila dva ugarska kralja, a to je Dubrovčane dovodilo u još veće neprilike. U takvoj situaciji upućuje im Ferdinand 2. prosinca 1529. ponovni poziv da dužni danak isplate kapetanu Petru Kružiću, kako bi ga ovaj mogao upotrijebiti za održavanje Klisa. Podsjeća ih Ferdinand kako su obećali da će mu sami donijeti tribut. On će ih uvijek rado primati, ali određuje da tribut ipak predaju Kružiću[21]. Činjenica je: Dubrovčani nisu danak isplatili ni Ferdinandu ni Kružiću.

Međutim su se svojski trudili da im u Messini i dalje priznaju stare povlastice i ukinu novonametnute carine. Šalju fra Alberta Bobaljevića rimsko-njemačkom caru i španjolskom kralju Karlu, te mu 16. siječnja 1530. daju opširnu uputu[22]. Kad ga car Karlo, kaže se

u njoj, primi u audijenciju, predat će mu vjerodajnicu i Ferdinandovu preporuku, koju ovim riječima spominju u uputi: »...dopis prevedrog gospodina Ferdinanda, kralja Ugarske, našeg gospodina, koji preporučuje naše stvari«. Ovdje izričito, doduše u zatvorenoj uputi određenoj da je čita jedino poslanik, Dubrovčani tim riječima priznaju Ferdinanda svojim vladarom.

Karlo V. htio je najprije provjeriti čitavu stvar te pismeno pozva sicilskog potkralja da mu podnese izvještaj. Karlov dopis nije ostao nepoznat dubrovačkoj vladi, a iz njega se vidi da ih je kod Karla ocrnjivao tajnik Messine. On je, među ostalim, isticao kako Dubrovčani plaćaju tribut Turcima. Potaknuta time dubrovačka vlada je u ožujku ili travnju poslala fra Albertu Bobaljeviću i njegovu pratiocu fra Ivanu Gunduliću novu uputu, s nalogom da svakako potraže Karla, pa bilo to i u Njemačkoj[23]. U povodu optužbi zbog toga što su turski tributari, vlada kaže slijedeće:

»I prešavši na pojedinosti, koliko se tiče rečenog dopisa čiji smo vam prijepis poslali, čini se da nas optužuje i traži umanjiti nam milost Njegova Veličanstva time što nas naziva tributarima Turčina. Tu stvar, znajući da prije zaslužuje sažaljenje nego mržnju i da je uvijek kod Njegova Veličanstva i drugih katoličkih vladara prema nama prije izazivala naklonost no li nemilost, ne smatramo potrebnim opravdavati je.«

Sultan Sulejman se vratio u Carigrad i dubrovačka mu vlada po običaju i prema zaključku od 29. studenog 1529. šalje dva poslanika s darovima, da mu čestitaju na sretnom povratku. U uputi od 27. siječnja 1530. poslanicima se nalaže da i ovom prilikom sultanu iskažu vjernost, a kako je dubrovačka vlada doznala da su je Porti tužili da je kršćanskog cara pomagala novcem, brodovima i drugim, moraju to na sve načine opovrgnuti, i ovom prigodom naglašavajući vjernost Dubrovčana sultanu[24]. Braneći Republiku od klevete poslanici će biti oprezni, »uvijek govoreći sa čednošću o svakom vladaru kojega bi trebalo spomenuti«. Vlada dakle ne želi da njeni poslanici na Porti, ma koliko se ulagivali Turcima, govore protiv drugih vladara. – Oprez i neistrčavanje oduvijek bijahu gesla dubrovačke diplomacije.

I u uputi poklisarima tributa od 14. ožujka dubrovačka vlada zahtijeva od svojih ljudi da u Carigradu izraze vjernost sultanu, ističući Dubrovčane kao njegove haračare[25].

Uz razne neprilike koje su Dubrovčani u ovim teškim vremenima i osjetljivim političkim prilikama doživljavali, njihovu je najveću zabrinutost izazvao dopis kralja Ferdinanda pisan u Linzu 27. travnja 1530.

»Došao je k nama vaš izaslanik«, piše kralj, »Ivan Dubrovčanin, bez vjerodajnice i drugih pisama i uputa, za koje je tvrdio da ste mu ih vi predali a da ih je on nehotice izgubio. Svrhu svojega poslanstva nama je usmeno razložio, što smo zahvalno, ako je tako kako je iznio, primili k znanju; od vas blago tražimo, ako je i sad vaša volja kakovu smo od istoga vašega izaslanika iz njegova izvještaja saznali, da nas odmah i marljivo obavijestite o tome i bilo kojim okolnostima u pogledu turskih i ostalih stvari, osobito pak na koji način se tamo u vašim stranima može pothvatima i sili Turaka stati na put i ići nasuprot. U tome ne štedite nikakova truda i nastojanja, što ćemo vam mi svom našom milošću priznati. Da vama ujedno i naše akcije i djela budu poznata, držimo potrebnim javiti vam da smo mi neprekidno zaposleni skupljanjem i opremanjem nove, valjane i brojne vojske; sada se spremamo ići caru te one pomoći, koje smo od Njegova Veličanstva zadobili, dovesti do ostvarenja, a i ostalo potrebno i tamo i drugdje uznastojati i poraditi kako bi se naše kraljevstvo Ugarske oslobodilo od tiranije i haranja Turaka i drugih tlačitelja, pa drugo još postiglo; time bi vama i svima drugima moglo biti potpuno poznato da je naša najveća briga bila otrgnuti naše i druge kršćanske vjernike iz takva bezbožnog ropstva i potlačenosti.«

Iz škrtih tajnih zapisnika sa sjednica dubrovačkog Vijeća umoljenih doznajemo da je

25. svibnja, nakon što je kraljevo pismo stiglo, u krugovima vlade zavladalo zaprepaštenje[26]. Dubrovačka vlada je u ovim trenucima izbjegavala bilo kakvo pismeno obavještavanje o kretanju i namjerama Turaka, i sve slične poslove obavljala usmeno. Najgore je ipak bilo što ona tog Ivana Dubrovčanina uopće nije slala k Ferdinandu, te nije znala ni to o kome se zapravo radi. S druge pak strane teško je bilo povjerovati da je sve to kralj Ferdinand izmislio te spominjao nekakvu fiktivnu osobu. Očigledno se nekakav pustolovni Dubrovčanin, očito pristaša djelatnog otpora protiv Turaka, Ferdinandu lažno predstavio kao službeni izaslanik dubrovačke vlade. Kako je na dvor došao bez vjerodajnice, i sam je Ferdinand njega i njegove izjave primio sa stanovitom opreznošću. Kako mu je to ipak išlo u prilog, on ju je prihvatio i o svemu zatražio od Dubrovčana podrobne podatke.

Službena politika dubrovačke vlade bila je zaista prema Turcima vrlo obazriva i smatrala je tributarni odnos Republike prema Turcima političkom nuždom, potpomagana u tome kompromisnim raspoloženjem stanovitoga dijela dubrovačkog stanovništva. No da je bilo i pristaša otpora protiv Turaka, o tome nema dvojdbe. Jedan od takvih ljudi bijaše i Ivan Dubrovčanin...

Ivan Zapolja, kojega je u rujnu 1529. sultan Sulejman priznao ugarskim kraljem, poče od Dubrovčana tražiti uobičajeni godišnji danak u iznosu od 500 dukata. Za to se osobito brinuo Alvize Gritti koji je u svibnju 1529. bio sa sultanom Sulejmanom u pohodu na Ugarsku, a 29. listopada ga Ivan Zapolja imenovao glavnim državnim blagajnikom. Nakon toga Zapolja šalje Grittija u Carigrad, odakle ga Turci, poslije stanovitog vremena, upućuju kao svog izaslanika u Budim. Ovamo je stigao 10. listopada 1530. a 26. prosinca postavi ga kralj Ivan Zapolja za državnog namjesnika Ugarske. Okićen tim naslovom i silno porasla ugleda vrati se Gritti krajem veljače 1531. u Carigrad.

Svoj dopis, kojim kao ugarski kralj traži isplatu danka, Ivan Zapolja piše 8. siječnja 1531.[27] Znamo za taj dokument ali ga ne nalazimo u Dubrovačkom arhivu. Možda se na putu izgubio. Teodor Teodorov, službenik Grittijev, poslao je dva dopisa u Dubrovnik, ali ih Dubrovčani nikada nisu primili[28]. Nije isključeno da je među njima bio taj Zapoljin dopis.

U ožujku stiže u Dubrovnik novi dopis Teodora Teodorova, pisan dubrovačkoj vladi po naređenju Alviza Grittija kao državnog namjesnika Ugarske, kojim se od njih traži da razjasne što je s ranijim dopisima. Što je još važnije, zahtijeva se od njih da prema kralju Ivanu razvijaju istu onakvu ljubav i naklonost kao ranije i prema drugim kraljevima Ugarske[29].

Sve je ovo dakako dokazom da Dubrovčani nisu 1526. nakon Mohača formalno odbacili vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva i priznali tursku.

O Zapoljinu zahtjevu raspravljalo se u Dubrovniku od 18. do 23. ožujka 1531. Odlučeno je da se u Carigrad kao izaslanik pošalje Ivan De Monaldis koji će zamoliti Grittija da više ne pokreće zahtjev o plaćanju danka, da se o svemu tome više ne govori. Istodobno su u Carigrad krenuli i redoviti poklisari harača. U uputi od 20. ožujka njima se zapovijeda da se prije svega povežu s De Monaldisom i od njega dobiju usmeni izvještaj o svemu, a nakon isplate tributa potraže Alviza Grittija. Ako je De Monaldisu uspjelo s Grittijem urediti stvar po dubrovačkoj želji, poklisari će mu zahvaliti. Ne bude li tako, uputa nalaže:

»No u slučaju da nije uredio taj posao po našoj želji, vi ćete zamoliti Njegovu Preuzvišenost sa svom mogućom umješnošću da tu stvar više ne pokreće i učini da se o njoj više ne govori.«

Nakon posjeta Grittiju poklisari će se vratiti u Dubrovnik.

Ako pak prigodom posjeta pašama ovi progovore o danku kralju Ugarske, poklisari će im odgovoriti da nemaju o tome upute i stoga ne znaju što da odgovore.

Gritti nije prihvatio stajalište Dubrovčana, već je i De Monaldisu i poklisarima odgovorio kako Dubrovnik mora priznati vrhovnu vlast kralja Ivana Zapolje, kao što je priznavao vrhovnu vlast prijašnjih ugarsko-hrvatskih kraljeva. Zatražio je također da Republika plaća uobičajeni danak. Sultan je Zapolju postavio za zakonitog kralja Ugarske, izjavio je, pa ovome pripadaju sva odgovarajuća prava[30]. O tome su i De Monaldis i poklisari, svaki zasebno, pismeno obavijestili dubrovačku vladu, a po povratku u Dubrovnik i usmeno. Vijeće umoljenih dugo o svemu tome raspravlja na tajnim sjednicama i napokon odluči da Ivan De Monaldis ponovno otputuje u Carigrad ka Grittiju. U kolovozu 1531. on dobiva uputu koja glasi:

»Knez Dubrovnika sa svojim Vijećem i Vijećem umoljenih razboritom Ivanu Monaldiju, našem uglednom građaninu odaslanom u svrhu niže popisanog posla pozdrav.

Naši naime poslanici su nas pri svome povratku od sretne Porte obavijestili kako im je gospodin Alojzije Gritti rekao da smo mi običavali plaćati neki stalni danak kruni kraljevstva Ugarske, tražeći od njih da bismo ga i dalje plaćali kralju Ivanu, za kojeg kaže da je zakonito postavljen kao kralj u spomenutom kraljevstvu Ugarske od Velikog Gospodina.

Zato Vam povjeravamo u ime Boga, slavne Djevice i našeg parca gospodina Svetog Vlaha da odmah po onom putu, koji će Vam se činiti zgodnijim, morate poći u pravcu prema Carigradu. U slučaju da na Vašem putu sretnete spomenutog gospodina Alojzija, izvršit ćete koliko ćemo Vam ovdje narediti, ali ne sretavši ga nastavit ćete Vaš put u Carigrad, i kad stignete, ako se tu bude nalazilo njegovo gospodstvo, ići ćete k njemu i skladno ga pozdravivši s onim što ljubaznijim riječima što budete mogli od strane kneza i vlastele Dubrovnika, njegovih najsrdačnijih i najodanijih prijatelja, darovat ćete mu 400 dukata koje smo Vam dali, u znak ljubavi i naklonosti koju gojimo prema njegovu presvijetlom gospodstvu. Poslije ćete mu iznijeti kako smo mi čuli od naših poklisara za zahtjev koji je učinilo njegovo presvijetlo gospodstvo. Zato smo zamolili Vas da biste Vi njega zamolili, i tako ćete ga zamoliti i zaprositi, da bi njegovo gospodstvo bilo zadovoljno ovu stvar četiri godine ne pokretati i da kroz to doba od četiri godine ne budemo u tome ni smetani ni uznemirivani, s obzirom na sadašnja burna vremena. I to molimo za ono prijateljstvo i naklonost koju smo iskazivali i iskazujemo Prevedromu Duždu Njegovu Ocu, njegovu presvijetlom gospodstvu i cijeloj uzvišenoj porodici Gritti. Također njihovu naklonost prema nama smo opazili po najočiglednijim učincima i priznajemo da su je njegovo presvijetlo gospodstvo i prevedri gospodin njegov otac iskazivali i iskazuju nama javno i privatno; njih smo naime po iskustvu uvijek upoznali da su bili naši najvatreniji braniči i zaštitnici u svim našim potrebama. I Vi ćete upotrijebiti svaku skromnu molbu i sve načine koji će Vam se učiniti boljima da postignete, neka se ta stvar za četiri godine ne pokreće. Nadamo se da nam njegovo presvijetlo gospodstvo kao dobrostivo i milostivo neće uskratiti tu milost. Kad to budete postigli, vratit ćete se u ime Božje u Dubrovnik.

U slučaju da ne uzmognete postići da se ta stvar za četiri godine ne pokreće, Vi ćete nastojati od njegova presvijetlog gospodstva postići da se barem za tri ili dvije godine, kako bolje uzmognete učiniti, ne pokreće ta stvar. I to postigavši vratit ćete se u Dubrovnik. Naprezat ćete se da postignete spomenuti muk za što duže vrijeme, što Vam bude moguće, i u toj stvari ćete uložiti svu svoju moguću oštroumnost, kako se pouzdavamo da ćete učiniti.

Ako Vas slučajno njegovo presvijetlo gospodstvo upita kakovo će biti naše raspoloženje o toj stvari kada prođe spomenuto vrijeme za koje se ta stvar neće pokretati, Vi odgovorite da se onoga istog raspoloženja i ljubavi što smo ih gojili prema kraljevstvu Ugarske ne odričemo ni prema spomenutom kralju Ivanu; nadamo se u presvijetlo gospodstvo njega gospodina Alojzija kao našeg zaštitnika i najsrdačnijeg prijatelja, da će učiniti ono što će biti korisno i za nas časno.

U slučaju da ne uzmognete postići da se ni za četiri ni za tri ni dvije godine ta stvar ne pokreće, tada hoćemo da nas žurno obavijestite o svemu što se dogodilo, i da čekate naš odgovor. Pazite pri tome uvijek da čitav Vaš postupak u toj stvari obavite najopreznije; neka se ne umiješa kakav posrednik; ovu uputu držite najtajnijom; neka je nitko ne vidi i ne sazna da je Vi imate.

U slučaju da Vi spomenutog gospodina Alojzija ne nađete u Carigradu niti ga ne nađete na Vašem putu, hoćemo da se morate zadržati ili u Carigradu ili u Peri ili Drinopolju, gdje će se nalaziti Porta, i odmah nas o svemu obavijestiti, čekati naš odgovor i zatim izvršiti našu naredbu.

Ako je slučajno spomenuti gospodin Alojzije otputovao iz Carigrada i Vi prosudite da ga možete do Nikopolja stići, određujemo da možete ići do Nikopolja u svrhu uređenja s njegovim presvijetlim gospodstvom onoga što smo Vam povjerili, ali s time da ne pođete dalje od Nikopolja. I Bog Vas u svemu zdrava vodio.«

U situaciji kad je turska sila u naponu snage i kad je opasno ustrajati u prijašnjem političkom odnosu prema ugarskoj kruni te kao vidni znak toga plaćati uobičajeni danak, koji zahtijevaju i kralj Ferdinand i protukralj mu Ivan Zapolja, ovaj još i štićenik turski, dubrovačka diplomacija smatra potrebnim uložiti sve svoje nastojanje da se za četiri godine ili barem tri ili dvije to pitanje ne pokreće. Ona se dakle opredjeljuje za odgađanje, u nadi da će se kasnije promijeniti prilike ili se samo po sebi nametnuti neko novo rješenje.

Prema navedenoj uputi De Monaldis neće pokretati problem odanosti Ivanu Zapolji kao kralju Ugarske, kakvu su Dubrovčani tajno, bez plaćanja danka, iskazivali Ferdinandu. Ako se ipak povede riječ o tome, izaslanik će makar i dosta uvijeno iskazati dubrovačku odanost Zapolji. Glavno je da sve, a razumije se da to poglavito vrijedi za Turke, ostane najveća tajna.

De Monaldis je izvršavao svoju misiju prema uputi, ističući kao razlog odgađanju burnost vremena.

Gritti je pristao da se zahtjev za isplatom danka ne pokreće tri godine, i tako udovoljio dubrovačkom traženju. No on je istodobno isticao pravo Ivana Zapolje na vrhovnu vlast nad Dubrovnikom, kakvo su imali i prijašnji ugarski kraljevi, i tražio da se ta vlast nakon tri godine osobito prizna. De Monaldis je to prema uputi općim riječima i obećao, ali je Gritti, dokučujući dubrovačko uvijeno izražavanje, htio da to obećanje bude jasnije i konkretnije[31]. U listopadu De Monaldis izvještava dubrovačku vladu o Grittijevu stavu. U Dubrovniku se o tome naveliko raspravlja. Međutim Ivan Zapolja ponovno svojim dopisom od 8. siječnja 1532. zatraži od Dubrovčana danak, ali s time da ga plaćaju Grittiju. Ovu potražnicu, međutim, ne nalazimo u Dubrovačkom arhivu[32]. No dubrovačka vlada je dobro znala za stav Zapoljin.

U ožujku 1532. krenuše novi dubrovački poslanici s haračem u Carigrad. U tajnom dijelu upute koju su tom prigodom dobili, najprije se iznosi kratka povijest dosadašnjih Grittijevih zahtjeva prema Dubrovčanima i propisuju lijepe i slatke riječi s kojima će mu se obratiti. Poslanici će mu se zahvaliti što je dopustio da se isplata danka odgodi za tri godine i ponoviti obećanje Ivana De Monaldisa o odanosti Ivanu Zapolji kao ugarskom kralju, ali sve to vrlo oprezno i kad nikog nema u blizini. Bude li Gritti htio da to obećanje dadu pismeno ili u prisutnosti svjedoka, oni će mu odgovoriti kako ljubav i sklonost što su je pokazivali prema prošlim kraljevima Ugarske nisu proizlazile ni iz kakve obveze već od čiste i prave njihove volje, pa u tome neće uzmanjkati ni prema kralju Ivanu; neka dakle sve ostane na njihovoj vjernosti, bez pismenog obavezivanja i svjedočenja. Ako Gritti ipak bude inzistirao, reći će mu kako za takvo što nemaju upute, pa neka se obavivši ostale poslove vrate natrag.

Kao i u nekim drugim prilikama, Dubrovčani i sada iskrivljuju pravu sliku svojega odnosa prema ugarsko-hrvatskim kraljevima. Oni tvrde da se on zasnivao isključivo na njihovoj dobroj volji, bez ikakove pismene obaveze, a povijesna je činjenica da su Dubrovčani pod vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva došli na temelju odluka zadarskog mira iz 1358, te da su upravo polazeći od toga u novom državnom sklopu Ugarske i Hrvatske nastojali zauzeti što bolji i autonomniji položaj. Stoga su i uputili poslanstvo kralju Ludoviku, koji je onda s njima ugovorio razne uvjete, pa je kao plod svega toga nastala ugovorna isprava od 27. svibnja 1358.

U travnju 1532. dolazi u Dubrovniku do afere s poznatim dubrovačkim vlastelinom Mihajlom Bučinčićem, Ferdinandovim pouzdanikom, kojega je u Dubrovniku ostavio Ivan Pastor da mu šalje izvještaje. Takav izvještaj o kretanju Turaka poslao je on 8. lipnja 1529. ali je u srpnju jedno njegovo pismo uhvatila dubrovačka vlada i pozvala ga na odgovornost. Ovaj put Mihajlo Bučinčić nije imao težih posljedica te se uspio čak toliko rehabilitirati da je 1530–1531. bio dubrovačkim poslanikom kod cara Karla V. Međutim u travnju 1532. otkrilo se da Bučinčić i dalje šalje izvještaje, te je tajno Vijeće umoljenih 11. travnja pokrenulo protiv njega postupak. Postojala je odredba, Vijeće umoljenih donijelo ju je 28. prosinca 1526, da ni Dubrovčani, a ni ostali stanovnici Dubrovnika, ne smiju pismeno obavještavati bilo koga izvan dubrovačkog područja bez znanja i dopuštenja Malog vijeća o novostima u vezi s Turcima i turskim carem, pod prijetnjom strogih kazni. I tako je Vijeće umoljenih 13. travnja 1531. osudilo Mihajla Bučinčića: zauvijek ga je lišilo svih službi i povlastica u Republici i kaznilo jednogodišnjim zatvorom. U osudi i naknadnim odredbama utvrđeni su modaliteti tog zatvora.

Premda općenito u dobrim odnosima sa španjolskim kraljem i rimsko-njemačkim carem Karlom V, Dubrovčani su ipak upravo tijekom 1531. i 1532. godine raspravljali s njime o raznim spornim problemima, nastavljajući tako već ranije vođene pregovore. Već smo spominjali kako su u više navrata molili njegova brata Ferdinanda da ih pomogne preporukom u svoga carskog brata. U studenom 1531. šalje dubrovačka vlada caru Karlu V. svoga poslanika Mihajla Rastića. O njegovu nam poslanstvu govori uputa od 20. studenog 1531. Ukoliko putujući caru sazna da je ugarski kralj Ferdinand daleko do tri dana puta, krenut će najprije Ferdinandu. Poklonit će mu se u ime Dubrovčana, »njegovih najodanijih slugu«, razložiti mu sporne probleme zbog kojih putuje caru te ga zamoliti da mu da jednu preporuku za cara a drugu za caricu, njegovu majku.

Zanimljiv je daljnji odlomak upute:

»No u slučaju da doznate kako je Njegovo Veličanstvo ondje gdje i Carsko Veličanstvo, hoćemo da netom dođete na rečeno mjesto najprije potražite Njegovo Veličanstvo Kralja Ugarske. Morate mu izložiti uzrok Vašega puta, moleći ga da bi nas preporučio, što djelotvornije bude moguće, Carskom Veličanstvu, moleći Carsko Veličanstvo da zbog navedenih uzroka bude voljan imati nas pod dobrom i naročitom zaštitom i preporukom i da ne prigne uši jezicima koji se zabavljaju da u žurbi mrmljaju otrov nego da govore istinu, te neka uzme u obzir u kojim se neprestanim nevoljama i mukama nalazimo zbog položaja gdje smo položeni, i neka ne dopusti da budemo protiv svakog prava mučeni.«[33]

Iz ovih se riječi vidi da je poslanik Rastić trebao opravdavati Dubrovnik zbog njegova stava prema Turcima, stava koji bijaše povod raznim klevetama i podvalama.

Kralj Ferdinand se zaista zauzeo u brata Karla za Dubrovčane i mnogo im pri tome koristio, a poslao im je preporuku i za caricu Ivanu[34]. No sva sporna pitanja nisu bili riješena ni do svibnja 1532. Tako se 11. svibnja u tajnom Vijeću umoljenih raspravlja o novom poslaniku koji će krenuti caru Karlu i Ferdinandu, kojeg u zapisniku nazivlju samo kraljem rimskim. Za poslanika bude izabran dominikanac Klement Ranjina.

Tom prigodom Vijeće umoljenih ovlasti kneza i Malo vijeće da poslaniku mogu dati uputu bilo pisanu, bilo usmenu[35]. Zacijelo su se knez i Malo vijeće opredijelili za usmenu uputu, jer pisanu nismo našli.

Ranjina je također dobio zadaću da s carem raspravi sporne probleme, te da prije toga od kralja Ferdinanda isposluje preporuku za Karla. Osim toga on je pred Ferdinanda trebao iznijeti i slučaj Mihajla Bučinčića te opravdati postupak dubrovačke vlade prema njemu.

Ranjina je zaista dospio do Ferdinanda i svoje poslanstvo započeo komplimentima, zaželjevši da Ferdinandovi probici dobro uznapreduju.

Kao posljedica tog susreta postoji Ferdinandov dopis dubrovačkoj vladi od 21. lipnja 1532, u kojemu kralj od nje zahtijeva da Mihajla Bučinčića pusti na slobodu i potpuno ga oslobodi svake kazne. Na kraju općenito traži da se Dubrovčani u njegovim stvarima i poslovima ubuduće tako prema njemu vladaju kako bi im zbog toga ne samo bio milostiv već i sklon njihove poslove preporučavati bratu Karlu. Dopis je pisan u zapovjedničkom tonu onoga koji se smatra njihovim kraljem[36].

Međutim već 26. travnja 1532. uputi se Sulejman II. na svoju treću veliku vojnu prema Srednjoj Evropi. Prema običaju, Dubrovčani mu poslaše poklonstveno poslanstvo: Dominika Ranjinu Marinova i Marina Gučetića Natalova. Njima se među ostalim nalaže da se povežu s redovitim poslanicima harača na Porti; ako ovi još nisu izvršili uputu povjerenu im u pogledu posla s Grittijem, ispunit će je oni[37].

U međuvremenu je afera s Mihajlom Bučinčićem dobila šire razmjere. Za osuđenika se zauzeo i kardinal Colonna, namjesnik Napuljskog kraljevstva. O Bučinčiću se mnogo raspravlja, a onda on u noći između 24. i 25. srpnja 1532. pobježe iz zatvora. To je dakako bio povod novim raspravljanjima u dubrovačkim vijećima o njemu. Vlada je pokušavala bjegunca uhvatiti.

U kolovozu 1532. opet je Republika zaposlena sporovima sa Španjolskom. Sa carem i španjolskim kraljem Karlom V. sve su sredili, ali bijaše neprilika sa caricom i kraljicom majkom Ivanom. Odlučiše joj uputiti poslanika Vicenca Marinova kojemu 23. kolovoza 1532. izdaše uputu[38]. U njoj mu se nalaže da Ivani pođe s dopisima cara i Ferdinanda, kojemu ne spominju ime ali ga nazivaju rimskim kraljem. Dubrovačka vlada osjeća potrebu da se Ferdinandu zahvali na zauzimanju za njihove probitke u španjolskim sporovima. U tom duhu 21. kolovoza 1532. sastavlja dopis Ferdinandu, u kojemu ga oslovljava jedino kao Prejasnog Kralja[39]. Zahvaljuje mu na dosadašnjem zauzimanju kod cara, koje im je mnogo koristilo. Isto mu tako zahvaljuje na preporuci za caricu, za koju je također uvjerena da će koristiti Republici. Na kraju pisma Dubrovčani se rastapaju od milja te pišu:

»Zbog toga nismo jaki kojim bismo se riječima zahvalili Vašem Veličanstvu za tolika dobročinstva što nam ih je iskazalo i svakodnevno ne prestaje iskazivati. Uostalom, molimo dobrog velikog Boga, koji jedini tako udivljenja vrijednu i skoro božansku dobrotu koju je Vaše Veličanstvo prema nama pokazalo, može nagraditi, neka udijeli Vašem Veličanstvu sve po Vašoj želji. K tome molimo, neka se udostoji Vaše Veličanstvo, ako kojom prilikom do tog dođe, prihvatiti se obrane i pomaganja naših stvari, da Njegova slava još veća zasja i mi, koji smo mu najpredaniji i najodaniji, pod sjenom Njegovih krila možemo sigurni djelovati u ovom kutu kršćanstva.«

S ovim riječima, ne doduše javno i otvoreno pred cijelim svijetom već u zatvorenom dopisu, Dubrovčani još jednom iskazuju svoju podaničku vjernost Ferdinandu.

U međuvremenu se sultan Sulejman vratio sa svoje najnovije vojne. Ona nije donijela osobite rezultate te se uglavnom ograničila na poznato opsjedanje Kiseka. Dubrovačka vlada mu ipak ne zaboravlja po običaju poslati poklonstvo koje će mu čestitati na uspjehu i

sretnom povratku te uobičajenim riječima izjaviti vjernost. No ovo je poslanstvo, prema uputi od 26. listopada 1532, trebalo obaviti i druge važne poslove[40].

Među ostalim, poslanicima se nalaže i slijedeće:

»K tome Vam nalažemo, ako je gospodin Alvize Gritti na Porti, nakon što obavite ostale naloge ove upute morate posjetiti njegovo gospodstvo, darujući mu četiri srebrne tace koje smo vam dali u znak ljubavi koju gojimo prema njegovu gospodstvu, veseleći se njegovu dobrom zdravlju i njegovim sretnim uspjesima, te preporučujući mu naše stvari da bi ih izvolio poduprijeti i imati u zaštiti, kao što su vjernost i nada u njegovo gospodstvo.

Ako bi po slučaju njegovo gospodstvo spomenulo o činjenici o kojoj ste već obaviješteni s obzirom na to što ste prošle godine imali od nas najpotpuniju obavijest, tj. o ljubavi koju traži da je iskažemo prema kralju Ivanu, kao što smo pokazivali prema drugim kraljevima Ugarske, vi ćete mu u tom slučaju odgovoriti: kod vašeg odlaska iz Dubrovnika, čuvši da se njegovo gospodstvo nalazilo u stranama Ugarske i držeći sigurnim kako ga pri Vašem dolasku na Portu nećete naći, mi vama u tom poslu nismo dali nikakovu naredbu. Inače reći ćete mu da smo mi prema njegovu gospodstvu dobrostiva srca, jer ga smatramo savršenim našim prijateljem i dobrim zaštitnikom naših stvari, te nismo oni koji će mu uzmanjkati u svakoj mogućoj ljubeznosti.«

S ovakvom neiskrenošću, odjevenom u obilje lijepih riječi, koja ipak nije ništa stvarno obećavala, izvlačili su se Dubrovčani pred protukraljem Ivanom Zapoljom, odnosno njegovim eksponentom Alvizom Grittijem.

Malo zatim sjetio se Ferdinand da opet zatraži od Dubrovčana plaćanje danka. Već ga duže nije tražio, jer su prilike bile takve da ga nije bilo uputno tražiti, i jer su ga zaokupile brige zbog Turaka. Neko mu je vrijeme glavno bilo da iz Dubrovnika prima vijesti o kretanju i namjerama Turaka. Sada međutim, svojim dopisom od 17. prosinca 1532, dosta oštrim tonom, pa čak i zapovjednički zahtijeva od Dubrovčana, koje naziva svojim podanicima, isplatu dužnog danka[41].

Umjesto svakog drugog odgovora, dubrovačka vlada šalje Ferdinandu poslanika fra Ambrozija Ranjinu. U uputi od 6. veljače 1533.[42] ovom se izaslaniku nalaže da svakako uznastoji s kraljem govoriti nasamo, bez ikakvih drugih osoba. Tobožnji je cilj poslanstva da fra Ambrozije Ranjina dojavi kralju novosti, ali se iz svega vidi kako se pod tim plaštem krila prava svrha – opravdavanje zašto se ne plaća danak. Ne kaže se u uputi o kojim se novostima radi, ali nema sumnje da su govorile o namjerama i kretanju Turaka. Karakterističan je dio upute koji glasi:

»... U tajnosti ćete mu izložiti kako mi najodaniji Njegovu Veličanstvu, da ne bismo uzmanjkali u odanosti i pravoj vjernosti koju imamo prema Njegovu Veličanstvu, jesmo poslali Vas naročito da mu stavimo do znanja rečene novosti, ne bez velike opasnosti za našu državu. Zatim ćete mu redom izložiti novosti o kojima ste upućeni, s onim redom i načinom kako smo Vam iskazali.«

U uputi je najvažniji dio u kojem se dubrovačka vlada opravdava zbog svoga držanja prema Ferdinandu. Tu se kaže:

»Zatim ćete mu izložiti kako smo nedavno ovih bližnjih dana primili jedan dopis Njegova Veličanstva ponešto gorak, pisan ne s onom dobrostivošću s kojom su nam Njegovo Veličanstvo i njegovi prethodnici običavali pisati. Radi toga smo ostali puno rastuženi, jer pretpostavljamo da je Njegovo Veličanstvo voljno uzeti u obzir neprestane muke u kojima smo zbog našeg susjedstva. Izložit ćete mu: osjećamo veliku bol što ne možemo pokazati djelotvornost ljubavi i odanosti što je gojimo u našim srcima prema Njegovu Veličanstvu; molimo velikog Boga da nam udijeli milost da bude načina i prigode kako bismo mu mogli pokazati kolika je naša prava vjernost i odanost prema Njemu; molimo Ga da bude u ovim

našim žalostima zadovoljno s našim dobrim srcem i duhom. Naprezat ćete se s onim što umjesnijim i prikladnijim riječima kojima uzmognete, utvrditi Ga u njegovoj dobroj milosti i otkloniti svaki loš dojam koji bi imao o nama, pri čemu se nadamo u Vašu razboritost.«

Koje će sve razloge poslanik iznijeti kao objašnjenje zašto uskraćuju plaćanje danka, Dubrovčani ovdje ne nabrajaju, već to prepuštaju »razboritosti« poslanika. Nema sumnje da su mu o njima usmeno govorili. Makar se radi i o tajnoj pismenoj uputi, vlada iz opreza izostavlja nabrajanja tih razloga. Opravdavajući se međutim zbog neplaćanja danka i negodujući zbog »gorkog« dopisa, ona ipak nalazi smjelosti da kralja i ovom prigodom zamoli za posredovanje u brata mu cara Karla, i to u jednom škakljivom poslu, u kojemu i te kako dolazi do izražaja velika dubrovačka obazrivost prema Turcima.

Poznato je da je car Karlo ratovao protiv sjevernoafričkih muslimanskih barbaresknih država vazalnih Turcima, te da je u tu svrhu opremao jaku flotu koja se znala zaletjeti i izravno protiv Turaka. U toj floti bilo je i dubrovačkih trgovačkih brodova koje su Španjolci privukli što milom što silom. Turcima to nije bilo nepoznato i silno su to dubrovačkoj vladi zamjerali, pa je ona bila na sto muka. Dakako da se trudila da cara Karla i njegova admirala privoli kako bi otpustili te brodove. Ona i sad svojeg poslanika Ranjinu upućuje da zamoli i Ferdinanda kako bi se zauzeo u Karla da otpusti dubrovačke brodove.

Važno je bilo i što će Ferdinand eventualno reći poslaniku o Mihajlu Bučinčiću. Ovaj je kraljev pouzdanik doduše pobjegao iz zatvora, ali je vlada protiv njega poduzela razne sankcije. Da su Dubrovčani bili zabrinuti, pokazala je i rasprava u tajnom Vijeću umoljenih. Naravno, poslanik nije smio sam progovoriti o tome, nego tek ako ga Ferdinand upita. U tom će se slučaju izvući lukavim i slatkim riječima, prema naputku koji ovako glasi:

»Naređujemo Vam, ako Vam slučajno od Njegova Veličanstva bude govoreno o stvari gospodina Mihajla Bučinčića, u tom slučaju Vi morate odgovoriti ovim određenim riječima: Sveto Veličanstvo, vlada Dubrovnika smatra i drži Mihajla Bučinčića kao sina te ako mu je nametnula kakovu kaznu, to je bila takova kazna radije očinska nego bilo što drugo, te ga držimo u srcu s onom ljubavi i dobrohotnosti kao što se drži sina i možda još više nego si to Mihajlo misli.«

Tijekom veljače i ožujka 1533. izvršio je fratar Ambrozije Ranjina svoju osjetljivu misiju u Ferdinanda. O svemu tome piše dubrovačkoj vladi sam kralj 3. travnja 1533. ovim riječima:

»Razboriti i nama vjerni dragi. Blaga srca razumjeli smo što je nama odani brat Ambrozije, vaš izaslanik, po dužnosti svoje službe u vaše ime jezgrovito i uglađeno izložio, na što smo njemu odgovorili kao što ćete od njega opširnije saznati, nadajući se mi, da ćete tim odgovorom o pravednosti stvari i o vašoj dužnosti biti zadovoljeni, što mi nismo htjeli kriti.«[43]

Na žalost, iz ovog pisma ne možemo saznati kakvo je zapravo stajalište Ferdinand zauzeo prema dubrovačkom opravdavanju neplaćanja danka, a ne postoje ni drugi izvori koji bi to nagovijestili. Jasno je ipak da kralj nije bio zadovoljan s dubrovačkim otezanjem.

Afera Bučinčić razvijala se dalje. Mihajlov brat Pavao Bučinčić bijaše prodavač soli na Neretvi, a na to ga je mjesto, uz jamstvo dviju osoba, 4. studenog 1531. izabralo Vijeće umoljenih. U tom se svojstvu više puta spominje u običnim zapisnicima Vijeća umoljenih. Dvanaestog studenog 1532. izabere Vijeće umoljenih na to mjesto novog prodavača, Vlaha Sorkočevića Nikolina. No dogodilo se da je Pavao Bučinčić, prije no što je trebao izvršiti obračun s dubrovačkom vladom, pobjegao pronevjerivši dobit, a javio se vladi i jednim pismom. Dubrovačka vlada poduzima razne mjere protiv Pavla i brata mu Mihajla, koji u izbjeglištvu rovari protiv nje.

Od općih važnijih događaja treba zabilježiti da je 23. lipnja 1533. između Sulejmana i Ferdinanda sklopljen mir koji potraja nekoliko godina.

U kolovozu 1533. stiže dubrovačkoj vladi jedan dopis kralja Ferdinanda, a dok se ovdje raspravljalo kako da mu se odgovori, kralj pošalje i drugi dopis, pisan u Pragu prvih dana ožujka 1534. Dubrovačka vlada odgovori tek 4. svibnja 1534[44], a pismo donosimo u cjelini, kako je pribilježeno u seriji »Dopisi i upute«:

»Prejasni i nepredobivi kralju itd. Ferdinande. Primili smo smjerno dopis Vašeg Veličanstva datiran u Pragu 6. ožujka, koji nam je donio prečasni svećenik Jakov, pouzdanik gospodina Jerolima Zadranina. Iz njega je jasno što Kraljevsko Vaše Veličanstvo hoće. Mi, da bismo spremnost i odanost našeg srca obznanili Vašem Veličanstvu, bijasmo odlučili Njemu poslati poslanika koji bi Ga u naše ime pozdravio i Njegovu traženju dao odgovor. No jer smo vrlo mnogo bili mučeni rasapom epidemije i izabrani poslanik je nedavno lišen života, prisiljeni smo odgoditi izbor drugoga. Sada pak, kad je naš grad, uz pomoć Boga, u prijašnje stanje doveden, dat ćemo truda da od našeg poslanika, kojeg ćemo poslati, Vaše Veličanstvo što prije osjeti i sazna kojim marom i kojom odanošću i štovanjem je uvijek od nas bilo počašćeno i počašćuje se. Nadamo se, naime, ako je prije Vaše Veličanstvo prema nekima vrlo sklono bilo i branilo ih, da će zbog svoje ... dobrote nas i našu Republiku uvijek imati preporučene i štititi. I molimo se za Vašeg Veličanstva uvećanje države, pobjedu i neprestanu sreću.«

Ferdinand je sigurno i ovaj put govorio o isplati tributa.

Već 15. lipnja 1534. on se ponovno javlja, i to s oštrim i odsječnim tonom. Potvrđuje da je primio njihov dopis, kaže da mogu kad god žele poslati izaslanika, ali nezavisno od toga moraju mu odmah poslati dužni tribut. Ne postupe li tako, on će poduzeti potrebne mjere da ostvari svoje pravo[45]. Sada dakle Ferdinand Dubrovčanima već i prijeti.

Nakon duge istrage izrečena je 17. srpnja 1534. Pavlu Bučinčiću presuda, prema kojoj on gubi sve časti i povlastice do kraja života, jer je pronevjerio svotu od 3000 dukata, od koje je dio pripadao Općini a dio sultanu. Općina je međutim, bez obzira na pronevjeru, morala sultanu isplatiti njegov dio.

Dok se u Dubrovniku oteže kako da se odgovori Ferdinandu, stiže ovamo još jedan njegov dopis, pisan 13. prosinca 1534[46], u kojemu je ton još oštriji. Pismo pokazuje kako je Ferdinand prozreo dubrovačku diplomatsku taktiku. Za njihov dopis od 4. svibnja piše da sadrži samo prazne riječi. Spočitava Dubrovčanima da plaćanje danka otežu podmetanjem obećanja kako će mu poslati poslanstvo, koje ipak ne šalju. Prigovara im da su i nedavno obećali plaćati danak, ali to ne izvršavaju. Daje im rok od dva mjeseca da izvrše obavezu.

Isto tako oštrim tonom piše Ferdinand i o slučaju Mihajla i Pavla Bučinčića, te zapovjednički zahtijeva od dubrovačke vlade da im vrati sva njihova prava.

I u povodu danka i u povodu braće Bučinčića zahtijeva kralj od Republike jasan i bistar odgovor, kako bi se znao ravnati i nakon toga poduzeti potrebno.

Dubrovačka vlada dugo je raspravljala o tom Ferdinandovu dopisu, ali i o Bučinčićima. Prema Bučinčićima je zauzela oštar stav, a radilo se samo o tome hoće li zauzeti još oštriji. Ona je u stvari reagirala na to što se za braću zauzeo Ferdinand, kome su se oni nesumnjivo obratili za pomoć. Vijeće umoljenih proglasi Bučinčiće izdajicama i odmetnicima, te raspiše ucjenu na njihove glave.

Na kraju, dubrovačka vlada odgovori Ferdinandu svojim dopisom od 18. veljače 1535.[47] U njemu su iste slatke riječi i obećanja o slanju poslanstva, kao i u dopisu od 4. svibnja 1534. Ferdinand im uzvraća već 19. ožujka 1535, a njegovo je pismo manje oštro od prijašnjeg. Kralj im prigovara što još nije vidio njihova novog poslanika, izabranog umjesto

umrlog. Određuje im da u roku od mjesec dana isplate danak. Bučinčiće začudo uopće ne spominje.

Petnaestog svibnja 1535. šalje dubrovačka vlada Ferdinandu poslanika Jerolima Bunića Lukova, opskrbljujući ga opsežnom uputom[48]. Kao što je bilo uobičajeno, Dubrovčani određuju bogate darove u srebrnini za Ferdinanda i ljude iz njegove okoline. Samo dar Ferdinandu vrijedio je 1000 dukata. Vlada upućuje svog poslanika da se pobrine kako bi Ferdinand vidio dar prije nego mu počne razlagati svrhu svoga poslanstva. Ova uputa je tako značajna za metode dubrovačke diplomacije, da ju je vrijedno u odlomcima donijeti doslovce. Tako u njoj piše:

»Došavši pred lice Njegova Veličanstva i učinivši dužne i smjerne pozdrave, kako se pristoji, pruživši naše kredencijalno pismo, predat ćete ga u ruke Njegova Veličanstva govoreći: ‚Knez i plemići našega grada, najodaniji Vašem Veličanstvu, sa svom pokornošću Mu odaju štovanje, moleći velikog Boga, da ga uvijek učini sretnim i pobjedničkim.' I odmah ćete izvršiti predaju dara u dolje spomenutoj srebrnini, koju šaljemo u znak naše odanosti i vjernosti prema Njegovu Veličanstvu, moleći ga da ne gleda na kakvoću dara već naša prema Njemu najodanija srca.

Zatim ćete prethodno izreći dužno opravdanje radi zakašnjenja Vašeg dolaska zbog kuge, koja je već dvije godine mučila grad sa cijelim teritorijem, i zbog duge bolesti najprije izabranog poslanika, koji je napokon i umro, zbog čega smo protiv svoje volje bili primorani odgoditi Vaš odlazak, moleći ga, da bi izvolio uzrok zakašnjenja pripisati nevolji prošlih vremena.

Započevši zatim Vašim govorenjem, hoćemo da zauzmete takovo držanje, kako biste iznoseći nesreće koje smo pretrpjeli tolikih prošlih godina i još ih trpimo, nagnali Njegovo Veličanstvo na neku samilost i osjećanje boli, što će Vam lako biti upotrebljujući niže opisani način i ovako govoreći:

‚Sveto Kraljevsko Veličanstvo! Ako je ikada neki narod ili republika željela živjeti u milosti nekog vladara, mi smo zaista oni koji smo sebi uvijek sa svim shodnim sredstvima i sa svim marom dali truda da postignemo dobru milost Vašeg Veličanstva i da mirno s Njim živimo u ljubavi. No poznavajući našu vladavinu koju često puta prouzrokuje nemoć, tako da se tamo gdje se misli da se stekla milost vladara postigne protivni učinak, neka znade Vaše Kraljevsko Veličanstvo osobito imati na umu nesreće i nevolje grada, uslijed čega neće prestati prema njima iskazivati svoju uobičajenu dobrostivost. Ništa manje, da Ga bolje osvjedoče o pečalima i nevoljama našim, htjeli su Mu ih saopćiti da bi se Vaše Veličanstvo ganuto na milosrđe prema našem slučaju udostojalo imati sažaljenja prema nama, Vašim vjernima i smatrati nas opravdanima, ako nismo upotrijebili prema Vašem Veličanstvu radi nesreće vremenâ one načine koji bi se pristojali jednoj republici kao što je naša.

Sveto Veličanstvo! Naš grad je položen na jednom mjestu kamenitom, neplodnom i sušnom, od kojega ne možemo izvući prehranu za dva mjeseca u godini za potrebe naših podanika i stanovnika. Postavljen u ždrijelu nevjernika za očuvanje slobode i kršćanskog imena, plaća godišnje jedan pregolemi tribut Velikom Gospodinu turskom, koji tribut je ne samo našem gradu vrlo težak već bi bilo mrsko bilo kojem mogućem vladaru svaku godinu plaćati toliku svotu novaca. I možemo smatrati kao božansku i čudotvornu stvar da ga od tolikih prošlih godina, koje ovaj grad plaća taj tribut, može plaćati, nemajući po prirodi položaja radi spomenute neplodnosti nikakova prihoda ni uroda. No svemogući Bog, koji svemu providi, poznavajući naša dobra srca i nemogućnost plaćanja jednog tako teškog tributa ulio je mnogo svesrdnosti u srca naših podanika i ljubavi u želji održanja ovog grada pod barjakom Kristovim. I tako, da ne bi propao i pošao po zlu kao mnogi drugi, svatko dragovoljno privredno djeluje, i to netko na jedan a netko na drugi način, te se obilazeći

svijet po moru i po kopnu bez ikakova odmora muči da steče kakav imutak, od kojeg dijelom može trošiti za potrebu svoje obitelji a dijelom pridati za opće dobro u svrhu plaćanja gore spomenutog tributa. Kad bi ta privredna djelatnost uzmanjkala, nema nikakove sumnje da bi ovaj grad spao na takovo stanje, kakovo ne bi bilo od tolike koristi kršćanskoj zajednici, kao što su sadašnji postupci koje mi primjenjujemo za zajedničku korist.

No osim tereta spomenutog tributa tko bi mogao nabrojiti troškove koje činimo da predusretnemo neprestanim pritiscima naših susjeda, koji nikada ne misle na drugo nego naći uzroka s kojim nas mogu lišiti svakoga našeg imutka. I da ne pripovijedamo mnogo, dosta nam je navesti pritisak na nas poduzet od Porte koja tvrdi da prošlih godina bijasmo poslali naše brodove u mornaricu Carskog Veličanstva protiv Gospodina, a u stvari bili su zadržani od principa Dorie. Taj pak pritisak bio je takove težine da bismo bili mnogo zlostavljani i potpunoma upropašteni, uza sav golemi trošak učinjen da se primiri Porta, ublaže privrženici i ona gospoda novcem i darovima te izašalju poslanici za opravdanje našeg slučaja, kad Bog po svojem beskonačnom milosrđu ne bi bio ublažio njihovo divljaštvo.

No, Sveto Veličanstvo, tko bi mogao prosuditi troškove koji se prave za čuvanje ovoga našeg grada od mnogih zasjeda činjenih od naših susjeda, što činimo ne toliko za sačuvanje naših posebnih dobara koliko za ime čitave kršćanske zajednice koja zaista stoji boljeg duha kad naš grad vidi vojevati pod Kristovim barjakom. I nikome ne dosađujemo traženjem novčane pomoći da možemo odoljeti tolikim troškovima, već našim trudima svemu proviđamo; ne spominjući mnoge druge štete i gubitke pretrpljene za vrijeme prošle kuge, pridružuje se briga za isplatu tributa ubuduće, jer nalazeći se lišeni prihoda naše trgovine radi sadašnjih mučnih vremena, ne znamo kako se snaći u našim stvarima.'

I zato, kad vidi Njegovo Veličanstvo štete koje smo pretrpjeli prošlih godina zbog navedenih razloga, i uvidi nanovo u kojem smo stanju zbog mučnosti sadašnjih vremena kad prestaje trgovina, a nemamo od naših zemljišta nikakova prihoda, sa suzama u očima ćete Ga zamoliti da nas izvoli imati preporučene; neka ne misli na to, ako nismo prošlih godina pohodili Njegovo Veličanstvo da smo zato uzmanjkali u vjernosti i odanosti našoj koja će uvijek trajati, dok god će grad postojati. No ako Bog po svojem milosrđu pogleda na nas i svidi mu se darovati nam bolja vremena, u kojima možemo ponešto disati i počinuti, recite da nećemo uzmanjkati kao Njegovi najvjerniji pohoditi Ga kako dolikuje vjernosti i odanosti našoj, moleći Ga da nas izvoli sada i uvijek imati preporučene.

Izloživši što je gore rečeno, ako Njegovo Veličanstvo priđe k drugoj kakovoj pojedinosti s govorenjem hoćemo li mu dati ono počasno podavanje koje se negda davalo kraljevima Ugarske, odgovorit ćete da Njegovo Veličanstvo jasno spoznaje nesreću našeg grada i njegove nevolje koje su pače dostojne pripomoći, i da sam po sebi može razumjeti kako nismo u mogućnosti tome udovoljiti. I u slučaju ako Njegovo Veličanstvo hoće tražiti takovu stvar, kažite da je to jedna želja za propašću grada; mislimo, da se Njegovo Veličanstvo radije hoće pobrinuti za uzdignuće nego za potištenje ovoga našeg grada, premda ga plačući nadasve molimo neka izvoli više voditi računa o vjernosti i odanosti našoj nego o bilo kojoj drugoj stvari; to čineći, kako se nadamo, učinit će stvar zahvalnu pred Bogom i dostojnu Njegova Veličanstva.

Ako se dogodi te Vam odgovori da je fratar Ambrozije zatražio u ime naše od Njegova Veličanstva odgodu u vremenu za isplatu ovog počasnog podavanja i da smo uslijed toga mi pristali plaćati ga, odgovorit ćete kako rečeni fratar ni druga osoba nije o tome od nas imala nikakove upute.

Ako od Vas zatraži da date napismeno ono što u bitnosti budete izložili, kako Vam je gore rečeno, u tom slučaju Vam naređujemo da se ne pustite nagovoriti ni na kakav način

kazati to napismeno, navodeći da nije naš običaj odgovarati napismeno i također da Vi nemate uputu to učiniti.«

Nakon ovih riječi u uputi poslaniku govori se o aferi braće Mihajla i Pavla Bučinčića. Tu se činjenice iznose uglavnom onako kako smo ih dosada spominjali, ali ipak u stanovitoj mjeri prilagođene. Tako se primjerice ističe kako je Mihajlo Bučinčić, vrativši se s Dvora, počeo pisati razna pisma ne samo osobama visokog položaja već i onima niskog, iznoseći u njima razne obavijesti, što bi skrivilo velike nevolje za Republiku kad bi se ta pisma uhvatila. Zbog toga i jest svakome dubrovačkom građaninu zabranjeno javljati iz grada drugamo novosti. Nije se dakle protiv Mihajla Bučinčića postupilo zato što bi dojavio neku obavijest Njegovu Veličanstvu, već zato što je radio protivno dubrovačkim propisima. Dubrovačka vlada je s njime u zatvoru postupala blago, a on je tu blagost izrabio za bijeg. Pobjegavši izvan Dubrovnika, na raznim stranama je rovario protiv svoje domovine. U uputi se ta rovarenja opisuju.

Njegov brat Pavao, nastavljaju objašnjavati Dubrovčani, pronevjerio je kao prodavač soli u Neretljanskoj luci novac Republike i sultana, pobjegao s njime i tako nametnuo tešku obavezu svojim jamcima. Uza sve to Republika nije ni Mihajlu ni Pavlu oduzela u svoju korist ni jedan dinar, pa su njihova imanja netaknuta. Da su ostali mirni u svome gradu, sudjelovali bi u svim častima kao i ostali plemići, a ovako kao smutljivci bolje je da ostanu daleko izvan domovine.

Ovom svojom uputom dubrovačka vlada zabranjuje poslaniku i njegovoj pratnji da dođu u bilo kakav dodir s Bučinčićima ili njihovim opunomoćenikom.

Dalje se određuje: Ako se dogodi nešto izvanredno, poslanik će otpremiti u Dubrovnik svoga izaslanika koji će to izložiti vladi usmeno. Za veliki dubrovački oprez i pri ovome poslanstvu karakterističan je slijedeći dio upute:

»Ako pri Vašem putovanju na dvor Njegova Svetog Veličanstva saznate da ono s vojskom ide u pravcu Ugarske, prema granicima Velikoga Gospodina, naređujemo Vam da morate zasjesti u onom mjestu gdje saznate tu novost; ako je sigurna, odmah ćete također nas obavijestiti te čekati naš odgovor i odluku. No došavši na Dvor i vidjevši da Njegovo Veličanstvo namjerava učiniti neki pohod prema Ugarskoj, u tom slučaju Vam nalažemo: morate sa svom žurbom tražiti, da Njegovo Veličanstvo svrši posao s Vama; molit ćete ga da Vas radi sačuvanja naše države izvoli otpustiti i opravda Vas ako ga ne slijedite dalje; drukčije naime radeći to bi bila potpuna propast našeg grada, kako Njegovo Veličanstvo može dobro zamisliti.«

Premda Dubrovčani neprekidno iskazuju najveću vjernost i odanost Ferdinandu, ipak mu otvoreno priznaju svoje velike obzire prema Turcima. Usto, ovo je prvi put da je dubrovačka vlada, makar u obilju uvijenih riječi, otvoreno Ferdinandu izjavila da mu ne može podavati danak.

Premda o tome nije bilo riječi u pisanoj uputi, dubrovački poslanik i kralj Ferdinand sporazumjeli su se o osnutku dubrovačkog konzulata na Rijeci, pa je o tome izdana i povlastica koju je Jerolim Bunić na povratku iz Beča dao u Rijeci registrirati[49]. Dvadeset drugog listopada već je poslanik u Dubrovniku. Donio je sa sobom kraljev dopis i o njemu Vijeće umoljenih raspravlja već slijedećeg dana na tajnoj sjednici. Zabilježeni zaključak govori samo o vrlo strogoj kazni za one koji bi odali tajnu vijećanja. Kraljev dopis nije sačuvan ili nije otkriven. Nastavljač Ranjinina ljetopisa međutim izvješćuje kako poslanik Jerolim Bunić nije mogao obaviti ništa, a da je Ferdinand svojim dopisom od dubrovačke vlade zatražio neka u roku od četiri mjeseca opozove presudu protiv Bučinčića; ne učini li tako, kralj će postupati protiv nje na više načina[50]. Ferdinand dakle, prema navodu ljetopisca, nije uvažio dubrovačke razloge u pogledu danka, ali je činjenica da ih više nije

pozivao da ga plaćaju; svoju je glavnu pozornost, međutim, kad se radilo o Dubrovniku, posvećivao aferi Bučinčića.

U siječnju 1536. spremila se dubrovačka vlada odaslati poslanstvo Karlu V. u Napulj da mu čestita na pobjedi izvojevanoj 1535. u Africi, a i da s njime rješava razne poslove. Postojala je mogućnost da se i kralj Ferdinand nađe na carevu dvoru. Zato tajno Vijeće umoljenih 5. siječnja 1536. odlučuje da se uputi poslanicima pridometne i ono što će ovi izjaviti u vezi s Bučinčićima, bude li se o njima povela riječ[51].

A evo što se poslanicima zapovijeda: Upita li car Karlo o braći, poslanici će mu reći kako se Mihajlo već otprije neozbiljno ponašao: svojim je uplivom na kraljevu dvoru uspijevao isposlovati da se imanja jednih osoba predaju drugim, a tako je postupao i na papinskom dvoru. Vrativši se iz Rima počeo je iz grada neoprezno slati pismena izvješća, što je suprotno dubrovačkim odredbama, osim toga ih je slao ne samo osobama visoka položaja nego i neuglednim ljudima. Opomenut, nije se htio pokoriti, pa je zato zatvoren. Iz zatvora je pobjegao. Da je težio spokojstvu, mogao je mirno živjeti u Dubrovniku, sa svim počastima što ih imaju druga vlastela. Pavao Bučinčić je, štoviše, pronevjerio novac.

Dogodi li se pak da i kralj Ferdinand bude na Karlovu dvoru, poslanici će ga pohoditi i preporučiti mu stvari Dubrovnika. Ako ih i Ferdinand, ili ako on ne bude tamo, kakav njegov poslanik upita o Bučinčićima, odgovorit će mu isto što trebaju reći i caru. Svima pak, i caru i kralju, odnosno kraljevu poslaniku, kazat će kako Mihajlo Bučinčić nije kažnjen zbog onoga što je pisao kralju, već zbog drugih prekršaja i svoga obavještavanja neuglednih osoba.

U srpnju 1536. godine afera Bučinčić dobila je znatno dramatičnije razmjere. Ni ovom prigodom ne možemo sve točno saznati iz zapisnika tajnih sjednica Vijeća umoljenih, ali nam znatno pomaže nastavljač Ranjinina ljetopisa. – Mihajlo i Pavao Bučinčić namislili su napasti sam teritorij Dubrovačke Republike. Da li je u tu zavjeru bio izravno umiješan kralj Ferdinand, odnosno nije li bila zamišljena njegovom inicijativom, iz dosad poznatih izvora ne možemo razabrati. Činjenica je međutim da je u nju bio umiješan stanoviti Kamilo iz Romagne, kapetan Ferdinandove vojske, koji je zajedno s Pavlom trebao navaliti na Ston i zauzeti ga[52]. Za ostvarenje namisli Bučinčići obećavaju kapetanu 800 dukata. Ovaj za pripreme potroši 500 dukata, ali mu Mihajlo Bučinčić ne posla obećani novac. Očito rasrđen kapetan oda čitavu stvar Alojziju Draga Gučetiću u Jakinu i dostavi mu Mihajlova pisma i plan Stona. Gučetić pak o svemu obavijesti dubrovačku vladu. Vijest o tome stigla je u Dubrovnik 5. srpnja, na sam blagdan ruke sv. Vlaha. Tri dana kasnije, 8. srpnja, raspravlja se o zavjeri na tajnoj sjednici Vijeća umoljenih. Najprije bude zaključeno da se Alviziju Gučetiću isplati 250 škuda što ih je potrošio za dobro države, a protuvrijednost da se namakne iz imovine Mihajla i Pavla Bučinčića. Premda su Bučinčići već prošle godine na tajnoj sjednici Vijeća umoljenih proglašeni izdajicama i odmetnicima, 10. srpnja bude odlučeno da se ta osuda oglasi javno na loži, uz sviranje truba, te da se braća uz objavu ucijene. Ta je odluka izvršena. Istog dana Vijeće umoljenih na svojoj tajnoj sjednici zaključi da se u korist općine zaplijene sva pokretna i nepokretna dobra obaju Bučinčića, osim miraza njihovih žena, s time da se tom prigodom isplate i vjerovnici Bučinčića na temelju vjerodostojnih isprava. Dan kasnije, 11. srpnja, tajno Vijeće umoljenih zaključuje da se sinovi obaju Bučinčića protjeraju s područja Republike netom navrše 14 godina.

Ferdinand je saznao za sve to pa 19. rujna piše iz Trenta dubrovačkoj vladi oštar dopis u kojemu od nje zahtijeva da opozove sve odredbe protiv Bučinčića, a ako se to ne učini, zaprijeti da će Bučinčićima dopustiti represalije protiv osoba i imovine Dubrovčana. Ferdinand je svoje pismo uputio preko Trsta, a u Dubrovnik ga je donio glasnik toga grada

25. studenog 1536. Mihajla Bučinčića kralj naziva svojim savjetnikom i agentom kod mletačke vlade[53].

O Ferdinandovu odgovoru raspravlja Vijeće umoljenih. Šesnaestog prosinca potvrđuje se uputa dominikancu Luki koji će kao poslanik putovati Ferdinandu. Glavni smisao obilja riječi koje nalazimo u njoj jest, da se braća Mihajlo i Pavle prikažu kao izdajice i odmetnici koji su i prije u Dubrovniku izazivali nerede i razmirice. Dubrovačkoj vladi je vrlo žao što je kralj, očito krivo obaviješten od Bučinčića, uzeo takve ljude u zaštitu, a u stvari bi i on morao biti protiv njih. Vlada se nada da će kralj, sada točno obaviješten, stvoriti pravedniji zaključak. Poslaniku se preporučuje da, ukoliko kralj prihvati njegovo razlaganje, isposluje od njega i pismeno rješenje. Sa svoje pak strane Dubrovčani su dobro pazili da u ovoj stvari ništa u pismenoj formi ne bi konkretno podastrijeli Ferdinandu. Oni pak u svim zaključcima i naslovima Ferdinanda nazivaju samo rimskim kraljem.

Vrlo su važni i neki drugi dijelovi upute, pa ćemo ih sada prikazati. Takav je i govor koji poslanik treba održati pred kraljem. U njemu se više puta ističe kako su mu Dubrovčani »najodaniji«, no to je opća fraza koju Dubrovčani upotrebljavaju i prema svima ostalima. S državopravnog shvaćanja važniji je ovaj odlomak:

»Naša se vlada vrlo začudila i zapanjila razmišljajući kako je uopće bilo moguće da je od jednoga tako velikodušnog vladara i gospodina kakav je Njegovo Veličanstvo, mogao izići tako gorak dopis protiv spomenute vlade, najvjernije, najodanije, koja je uvijek bila združena s Njegovim Veličanstvom i njegovim prethodnicima, više nego sigurna da se nikako nije pokazala toliko nedostojnom prema svetoj kruni Ugarske da bi zaslužili te im se piše i pošalje od Vaše Visosti dopis takova načina...«

I dalje:

»Nadamo se, kad sada (Vaše Veličanstvo) bude o svemu dobro obaviješteno, da će preobraziti duh, i to što je nastojalo njihovu (naime Bučinčića) rehabilitaciju da će se razuvjeriti upoznavši kako spas mnogih valja pretpostaviti onome malo njih, i kako mir ovoga grada ne dopušta da spomenuti Bučinčići budu restituirani. Ovu stvar tim više se lako nadamo postići, koliko Vaše Veličanstvo zna i poznaje da je Dubrovačka država od više stotina godina pa dosad uvijek bila združena sa svetom krunom Ugarske.«

Još dalje:

»Ponizno pretpostavljamo da će Vaše Veličanstvo htjeti za uzdržanje ove države, najodanije prema Njemu, umiriti svoj duh i uputiti ga uzdržanju ovoga našeg grada, kako su to uvijek radili prethodnici Vašeg Veličanstva...«[54]

Kao što je nekoć prvenstvena briga Ferdinandova da iz Dubrovnika, od njegove vlade dobiva vijesti o turskim namjerama i kretanjima, zasjenjivala problem danka, tako ga sada stavlja na stranu ova afera.

Ni u dubrovačkoj uputi nema riječi o danku, a svi izljevi odanosti i vjernosti ugarskoj kruni imaju sada samo teoretsku važnost jer po mišljenju dubrovačke vlade služe opravdavanju pred kraljem.

Koliko god Ferdinand svoju pozornost usmjerio na aferu Bučinčića, njena je pozadina bez dvojbe značajnija, jer Bučinčići bijahu protagonisti struje koja je željela da Dubrovnik ostane i dalje u jačoj stvarnoj vezi s Ugarskom. Da je te struje u Dubrovniku bilo, vidi se i po glasanju u Vijeću umoljenih, kad se dosta glasova protivi kaznenim odredbama protiv Bučinčića. No ostali su pristaše Ferdinanda obazriviji, i samo su se Bučinčići previše istrčavali, a osvajanjem Stona željeli su steći i teritorijalno uporište kraljeve vlasti nad Dubrovnikom.

Činjenica je međutim da je većina onih koji odlučuju bila uz novu politiku Dubrovnika, koja doduše ni Ferdinandu kao ni Zapolji nije rekla otvoreno *ne*, ali je nakon Mohača bila u

stavu čekanja koje znači stvarni prekid s Ugarskom, bez obzira što dubrovačka vlada u nekoliko mahova teoretski priznaje državopravnu vezu s njom.

Premda je i sâm Ferdinand bio sklon Bučinčićima, ipak su oni bili ti koji su svojom akcijom držali naročito živom svoju stvar kod njega. On im svakako 1537. posebnom ispravom dopusti represalije nad Dubrovačkom Republikom i nad svim njenim pripadnicima.

Uza svu zategnutost između Ferdinanda i Dubrovnika postoji područje gdje i dalje surađuju. Koristeći se dobrim odnosom Republike prema Turcima, Ferdinand nastoji preko Dubrovnika doznati za sudbinu svojih važnih i uglednih funkcionara što su ih zarobili Turci te tim putem poraditi na njihovu oslobađanju. Dubrovčani su i po vlastitim moralnim shvaćanjima uvijek radili na otkupu kršćanskih zarobljenika od Turaka. No i inače su, uza svu zategnutost odnosa, nastojali u nekim stvarima izići u susret Ferdinandu. Tako 1538. rade na otkupu zarobljenika, a susreću se i s Ferdinandovim izaslanicima koji prolaze kroz Dubrovnik. Sve te prilike Dubrovčani iskorišćuju kako bi kralja naveli da ukine pravo represalija što ga je dao Bučinčićima, a ovi ga upravo te godine obilato vršili. Napokon su 1539. poslali Ferdinandu poslanika Nikolu Lukarića, sa zadatkom da poradi na ukidanju represalija[55]. Prema uputi, poslanik će Bučinčiće prikazati kralju u najgoroj slici, kao nemirne i buntovne ljude i u doba kad su boravili u Dubrovniku, usto i kao izdajice domovine. Iznijet će Ferdinandu kako su namjeravali navaliti na Ston ali u tome nisu uspjeli. Naravno, u uputi se ni jednom riječju niti aluzijom ne spominje kako je iza svega toga stajao Ferdinand. Usto ni njihova dubrovačka imovina nije bila onako velika kao što su to oni prikazivali kralju.

Da bude što uvjerljiviji, poslanik će pokazati kralju razne dokumente, među ostalim i Mihajlova pisma o napadu na Ston i njegov plan Stona.

Inače se u uputi Nikoli Lukariću zabranjuje da bilo on, bilo tko od njegove pratnje dođe u dodir s Bučinčićima ili njihovim slugama.

Iz upute među ostalim saznajemo da su i obitelji Bučinčića pobjegle iz Dubrovnika. Dubrovčani se opravdavaju da ih oni nisu otjerali i da se mogu, kad hoće, vratiti.

Dubrovačka vlada se pobojala da bi Ferdinand mogao pokrenuti problem plaćanja danka od 500 dukata. Za taj slučaj ona svojem poslaniku daje slijedeću instrukciju:

»Ako Vam Njegovo Veličanstvo bude govorilo o danku od 500 dukata, odgovorit ćete da o tome nemate od nas nikakove upute, ali toliko znate kako je naša želja vidjeti, neka se rasprše ove magle i vrijeme se razvedri, da bismo mogli iskazati Njegovu Veličanstvu našu odanost, i kako imamo želju pokazati mu se prijatnim u čitavu našem djelovanju.«

Godine 1540. prošao je kroz Dubrovnik, na povratku iz Carigrada, Ferdinandov tajnik Trankvilo. Dubrovčani su i njega lijepo primili, a on se pohvali Ferdinandu. Kralj im na tome zahvaljuje posebnim dopisom, u kojem naglašava kako ne bi htio ne sjećati se njihove vjernosti, ali upravo zato i želi da se otkloni ono što to sprečava, tj. nesloga između Dubrovčana i Bučinčića. Dubrovačka vlada mu svojim dopisom od 7. rujna 1540, inače pisanim ljupko, resko odgovara kako se ne radi ni o kakvoj neslozi nego o tome da su oni prema Bučinčićima kao ljudima buntovnim, što su i protiv domovine radili, postupali po svojem zakonu, pa i nemaju što s njima raspravljati i ugovarati. Dapače, mole kralja da opozove pobunjenicima dato pravo represalija »kao što je naime dostojno vjerne čuvati i po pravdi im biti sklon, dok naprotiv smatramo kraljevom dužnosti nevjernike, neprijatelje i izdajice domovine progoniti«[56].

Zatim je 1540–1541, kao izaslanik dubrovačke vlade, bio u Ferdinanda redovnik fra Mihajlo Zizeris, ali ne zbog afere Bučinčića već kako bi kralju iznio neka nepoznata nam važna saopćenja. Vraćajući se iz Ugarske s Ferdinandova dvora fra Mihajlo javlja kako je od

dubrovačkih prijatelja na dvoru saznao da je Ferdinand sklon opozvati pravo represalija dano Bučinčićima, samo bi se morala naći pogodna osoba koja bi ga za to zamolila. Za sebe kaže Zizeris da nije o tome htio govoriti jer nije imao upute.

Saznavši za takvo dobro kraljevo raspoloženje, dubrovačka vlada brzo odluči samog Zizerisa opet poslati Ferdinandu, te mu 17. ožujka 1541. izda odgovarajuću uputu[57]. U njoj ona ponovno iznosi povijest spornog slučaja, ali očito želi da Ferdinand povjeruje kako fra Mihajlo nije došao k njemu samo zbog toga, već i da ga izvijesti o raznim događajima koji ga zanimaju. O čemu se radi, u uputi se ne kaže ali se napominje da će, pošto te događaje izloži, poslanik progovoriti i o aferi Bučinčića. U uputi se doslovce kaže:

»Nakon ovoga zamolit ćete Njegovo Veličanstvo: ovaj grad je uvijek bio najodaniji i najvjerniji Njemu, i gdje može, ne manjka uistinu to pokazati, koliko prema Njemu, toliko prema njegovim agentima koji dolaze u ove strane; mi smo pak u nedavnim prošlim godinama bili mnogo oštećeni po djelovanju nekih represalija dopuštenih Bučinčićima, a Njegovo Veličanstvo već sada zna kako su spomenuti Bučinčići bili vrlo buntovni i nezahvalni prema svojoj domovini; stoga neka bude zadovoljno pretpostaviti vjernu pokornost ovoga našeg grada, koji svakodnevno moli bez prestanka Svemogućeg Boga za Njegovo Veličanstvo i njegov napredak, onoj Bučinčićâ...«

Zizeris svakako treba zatražiti da se obustave represalije i o tome izda isprava te odbiti posredovanje bilo kakvog sudskog foruma, pod motivacijom da su Bučinčići dubrovački podanici. Ukoliko Ferdinand na sve to ne pristane, poslanik će se ljubazno oprostiti od njega izražavajući nadu da će ih jednog dana učiniti dostojnim svoje milosti. Poslanika se obvezuje da u tom smjeru poradi i u druge gospode na dvoru.

Poslije 1541. u izvorima je manje podataka o odnosu Dubrovnika prema Ferdinandu. Kratko vrijeme pred tom godinom, a i nakon nje, zbili su se neki važni događaji koji su, doduše kasnije, utjecali i na položaj Dubrovnika. Mirom u Velikom Varadinu nagodiše se 24. veljače 1538. Ferdinand Habsburški i Ivan Zapolja. Ferdinand prizna Zapolji naslov kralja Ugarske i samostalno vladanje u onom dijelu Ugarske koji u taj mah bijaše pod njegovom vlasti. Ivan se odrekne Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, u kojima zapravo više nije ni imao stvarne vlasti.

Sjedište Ivana Zapolje bijaše u Budimu, a njegov je dio Ugarske po Zapoljinoj smrti trebao pripasti Ferdinandu. No sluči se da se u srpnju 1540. Ivanu Zapolji rodi sin Ivan Žigmund, a on sam istog mjeseca umre. Ne držeći se velikovaradinskog ugovora na samrti prenese svoja kraljevska prava na sina kojemu za skrbnike odredi ženu Izabelu i velikovaradinskog biskupa Jurja Utišenića, Hrvata iz Kamičca na Krki kraj Šibenika.

Odmah nakon ukopa proglasi ugarsko plemstvo sabrano na Rakoškom polju tek rođenog Ivana Žigmunda za kralja, što izazva rat s Ferdinandom. Sad se umiješa i turski sultan Sulejman koji 1541. povede svoju četvrtu ugarsku vojnu. On proglasi turskim pašalukom svu zemlju između Blatnog jezera i Tise te između Budima i Slane, uključivši današnju istočnu Slavoniju sa Srijemom, i to sa sjedištem u Budimu. Mladom Ivanu Žigmundu ostavi Sulejman Zatisje s Erdeljom, gdje se nastavi dosta slobodni ugarski državni život, ali pod vrhovnom turskom vlasti. Tako nastade Erdeljsko vojvodstvo, premda su Ivana Žigmunda u prvo vrijeme i dalje nazivali kraljem Ugarske.

Godine 1543. pođe sultan Sulejman na petu ugarsku vojnu, u kojoj osvoji nekoliko novih dijelova Ugarske i Hrvatske. On se još iste godine vrati natrag, ali ratno stanje potraja sve do 1547. Tek nakon toga sklopi Ferdinand sa sultanom mir, kojim ovaj potonji prizna Ferdinandu dijelove Ugarske i Hrvatske što ih je već bio zaposjeo. Ferdinand mu se obveže na godišnji danak cijene mira u iznosu od 30.000 dukata. No ni nakon toga nije bilo potpunog mirovanja.

Desetog svibnja 1543. upućuje dubrovačka vlada dopis Ferdinandu, nazivajući ga samo kraljem Rimljana, te ga obavještava o velikim turskim ratnim pripremama i o velikom pohodu turske vojske pod zapovjedništvom sultana. Za pohod se u pismu kaže da je počeo na dan svetog Đurđa, i to sa ciljem preko Beograda i Budima dalje, »i kako se kaže, na Beč«.

Dopis počinje ovako:

»Iz najveće žive naše želje da služimo Vašem Veličanstvu, kojemu se zbog vrlo mnogih stvari priznajemo privrženim, nismo htjeli zanemariti uobičajenu dužnost naše odanosti a da Vam našim dopisom ne uspišemo ono što je došlo do našeg saznanja. To radosnijim srcem činimo, jer smatramo kako je stvar od velike važnosti, da Vašem Veličanstvu i cijeloj kršćanskoj zajednici što više izvijestimo.«

Nakon što se u pismu progovorilo o cilju turskog pohoda, na kraju se kaže:

»Ovo je što smo htjeli ne bez boli svoje duše Vašem Veličanstvu pisati, pa makar se činilo da prelama duše ljudima. Nadamo se u Trojednoga Boga i vojskovođe Vašeg Veličanstva da moraju stvar razborito i jako voditi i da neće ne samo podnipošto očajavati već da će Vaše Veličanstvo iskazati jedinstveni primjer hrabrosti i trijumf dobro vođene stvari. I istom Vašem Veličanstvu želimo vječnu sreću, te sebe i naše stvari ponizno preporučujemo.«

Još iste godine sultan se vratio u Tursku, a dubrovačka vlada, prema već ustaljenom običaju, šalje na Portu poslanstvo kojemu je glavna svrha da sultanu čestita, ali će usput obaviti i neke druge poslove.

U uputi poslanicima od 8. studenog 1543.[58] poslanicima se među ostalim kaže: »... kako smo vas poslali Velikom Gospodinu s darom u znaku našeg veselja koje imamo zbog njegova dobrog zdravlja i u ovoj njegovoj vrlo sretnoj ekspediciji«. U audijenciji će poslanici predati sultanu darove i reći »da ih šalju u znak našeg veselja koje imamo zbog njegove vrlo sretne ekspedicije i zdravlja, govoreći mu da ne prestajemo neprekidno moliti Svemogućeg Boga za njegov dug život i uspjeh njegova slavnog carstva«. Putem moraju pozdraviti sandžaka Hercegovine te mu reći kako idu »Velikom Gospodinu s darom da počaste Njegovo Veličanstvo i poraduju se zbog njegova vrlo sretnog povratka i pobjede postignute u Ugarskoj«.

Godine 1547–1548. bile su kritične u odnosu između Dubrovnika i Ferdinanda Habsburškog, na što djeluju opće prilike kao i odnosi Dubrovčana s njegovim bratom Karlom V, rimsko-njemačkim carem i španjolskim kraljem.

Ferdinand je, kako smo već spominjali, nakon dugog ratovanja sklopio 1547. s Turcima petogodišnji mir, pa se s te strane barem donekle mogao smatrati sigurnim. I na Sredozemlju je, nakon Karlovih vojna 1535. i 1541. te nakon prestanka Svete lige (1538–1539) vladao relativni mir. Stoga su se Karlo V. i brat mu Ferdinand okrenuli prilikama u Njemačkoj.

Karlo V. je ipak i dalje pratio zbivanja u Turskoj, a važan obavještajac mu je bio ugledni dubrovački vlastelin Marin Zamanja. Ferdinand je pak i dalje zaštićivao dubrovačke bjegunce braću Mihajla i Pavla Bučinčiće, koji su u njega rovarili protiv vlade i dubrovačko pitanje držali živim.

Ferdinand je i dalje držao kako su mu, kao ugarskom kralju, Dubrovčani dužni plaćati danak, premda je taj zahtjev privremeno zapustio zbog drugih poslova, a u prvom redu rata protiv Turaka.

U kolovozu 1547. posla dubrovačka vlada Alviza Đuraševića, uglednog pučanina intelektualca liječnika, Karlu V. u njemački grad Augsburg. Cilj njegove misije bijaše da nagovori cara kako bi Marina Zamanju oslobodio obveze svoga obavještajca; dubrovačkoj bi vladi naime mogla kod Turaka škoditi okolnost što jedan dubrovački vlastelin izvješćuje

cara o prilikama i događajima u Turskoj pa Republika predlaže caru da u tu svrhu izabere nekog stranca. Poslanik je u Augsburg otputovao s uputom sastavljenom 6. kolovoza 1547, a vlada mu je i naknadno slala direktive. Đurašević nije kod cara uspijevao, premda se na dvoru zadržavao tijekom 1547. i 1548. i cara pratio pri njegovu kretanju. Car ga uopće nije primio u audijenciju. Osjetljivi problem riješi Zamanjina smrt 1548. godine. No ako nije govorio s carem, Đurašević se susretao s raznim ličnostima s Karlova i Ferdinandova dvora. Tako je saznao i za akciju što su je poduzeli Bučinčići i njihovi pristaše, uz pomoć kralja Ferdinanda. Pomalo je, stjecajem okolnosti, Đuraševićeva misija donekle promijenila svoj karakter, pa je poslanik počeo izvještati vladu o akciji, razbijao planove i pojedince odvraćao od zavjere.

Vrativši se u veljači 1549. u Dubrovnik Đurašević podnese vladi opširan usmeni i pismeni izvještaj. Možda sve podrobnosti u njemu nisu posve točne, jer se u takvim prilikama dosta toga vidi i drukčijim očima. Ipak su glavni i temeljni obrisi njegova izvještaja točni, pa ćemo, ne zalazeći u potankosti ove zanimljive igre, iznijeti bitno.

Očito je da se Ferdinand nije odrekao danka Dubrovačke Republike ugarskom kralju, tim više što je držao da je napokon postao kraljem Ugarske. U tom se smislu 1547, nakon mira sklopljenog s Turcima, spremao u Dubrovnik uputiti izaslanika koji će tamo zatražiti danak. Istodobno, potican od Bučinčića, sprema i odmazdu za slučaj da Dubrovčani ne pristanu platiti danak. Predviđa da ekspedicija zauzme Ston, čak i uz pomoć ratnih varka. Bilo je predviđeno da pohodom ravnaju Bučinčići, da ga vojskom pomognu hrvatski ban i uskoci, a kapetan je trebao biti domaći čovjek, Marko iz Risna. Napadači bi krenuli tiho i mirno brodovima prema Stonu Malom te ga zauzeli. Mlečani bi ostali neutralni, Bučinčići bi postali stonski feudalci pod vrhovnom vlasti Ferdinanda, a bili bi nagrađeni i ostali sudionici ekspedicije. U izvorima se ništa ne kaže što bi bio daljnji cilj pohoda, no bez dvojbe se željelo dubrovačku vladu nagnati na plaćanje danka.

Zavjerenici su se u studenom 1547. trebali sastati u Trstu. Do akcije ipak nije došlo jer je od nje odustao sam Ferdinand. Dobio je naime iz Dubrovnika izvještaje da vlada o svemu tome nešto zna, sumnjalo se da ju je o spremanom pohodu izvijestio Đurašević, a Ferdinand se pobojao da bi sukob mogao postati povodom da Turci prekinu primirje.

Prema Đuraševićevu izvještaju Ferdinand se svjetovao s bratom carem Karlom a ovaj ga je nagovorio da odustane od akcije i uopće potraživanja danka. I Đurašević je, dakako potajno, djelovao protiv akcije. Sprijateljio se s glavnim Ferdinandovim savjetnikom i u crnom mu svjetlu prikazao Bučinčiće, a i neke druge sudionike ekspedicije, te je i Marka Rišnjanina odvratio od pohoda[59].

Zanimljiva je izmjena dopisa između Ferdinanda i dubrovačke vlade do koje dolazi 1551. Ferdinand svojim dopisom od 4. kolovoza vrlo srdačno zahvaljuje Dubrovčanima na uslugama koje su učinili njegovu poslaniku kod turskog sultana Ivanu Mariji Malveziusu, a pogotovu na tome što mu je ovaj preko njih dostavljao svoja pisma. Izražava svoje uvjerenje da će i oni i ubuduće tako postupati prema ovom poslaniku. Dubrovačka vlada je dopis primila 25. kolovoza i malo zatim odgovara kralju s mnoštvom lijepih riječi i fraza, izjavljujući kako su Dubrovčani u svojoj duši sudjelovali u svakom njegovom uspjehu i pomagali ga kad su mogli, te kako će to i nadalje činiti. U naslovu dopisa kaže se međutim samo: *Prejasnom Kralju Ferdinandu,* a pismo počinje s: *Prejasni Kralju vazda Uzvišeni i Gospodine Naš vrlo Poštovani*[60].

U odnosu Dubrovnika prema Ferdinandu, odnosno i prema Bučinčićima, nastupiše sada dvije nove okolnosti.

Ferdinand doduše nije ukinuo, ali je zato suspendirao Bučinčićima dato pravo represalija protiv Dubrovčana. U međuvremenu umriješe Mihajlo i Pavao, pa ih naslijediše sinovi:

Mihajla sin Marin a Pavla sin Ferdinand. Nasljednici obnoviše akciju protiv Dubrovčana, osobito Marin, zahtijevajući da se poništi odluka o njihovu izgonu iz Dubrovnika i da im se priznaju očinska i materinska dobra. Da bi to postigli, tražili su pomoć ne samo na Ferdinandovu dvoru već i na onom cara Karla, također u njihovih poslanika u Mlecima, te nastojali da i dvorovi i poslanici interveniraju u Dubrovniku. Sve se to događa 1555. i 1556.

Dubrovčani ne spavaju nego se suprotstavljaju protumjerama. Vijeće umoljenih raspravlja o tome na tajnim sjednicama te 6. studenog 1555. oštro nastupi protiv Marina Bučinčića proglasivši ga izdajicom i odmetnikom i osudivši ga na smrt. Dubrovačka vlada preko svojih poslanika intervenira i na carevu i na Ferdinandovu dvoru. Njeno je stajalište da su Bučinčići izdajice, a usto dokazuje kako oni u Dubrovniku više nemaju očinske imovine. Sve što su posjedovali odnijeli su brojni vjerovnici, a i vlada je oduzela dio imovine Pavla, koji je prije bijega prisvojio novac od trgovine soli.

Vlada priznaje nasljednicima jedino imovinu njihovih majki, a ova je u novcu deponirana u Mlecima.

Carev dvor, a osobito Ferdinandov, udobrovoljuje dubrovačka vlada vijestima o Turcima, njihovim namjerama i ratnim pripremama. Odlučna bijaše 1556. misija dubrovačkog poslanika Sebastijana Menčetića u Ferdinanda, pa i njegova sina Maksimilijana i žene mu. Ona napokon donese ploda. U Dubrovačkom arhivu sačuvano je nekoliko Ferdinandovih odluka u ovoj stvari. Prvom odlukom, donesenom 21. studenog 1556. u Beču, ukida kralj pravo represalija protiv Dubrovčana što ga je bio dao Mihajlu i Pavlu Bučinčiću, izriče da se njime ne smiju služiti njihovi sinovi Marin i Ferdinand ni bilo tko drugi, a svim svojim organima vlasti i podložnicima zapovijeda da prema Dubrovčanima u svemu dobro postupaju. I drugom se odlukom, od 22. studenog 1556, također ukida pravo na represalije ali pod uvjetom na koji pristaje i dubrovačka vlada, tj. da Republika preda Bučinčićima imovinu njihovih majki. Jednaki datum ima i Ferdinandov dopis kojim on dubrovačkog poslanika Sebastijana Menčetića otpušta vrlo srdačnim riječima[61].

Tako je napokon nakon trideset godina riješen problem odnosa Dubrovnika prema Ferdinandu Habsburškom, odnosno nakon dvadeset i četiri godine njihov međusobni spor zbog Bučinčića i priznatog im prava na represalije.

Arhivska istraživanja pak otkrivaju da je Ferdinand 1535. posljednji put zatražio od Republike tribut; 1541, dubrovačka vlada daje uputu svome poslaniku kako će se držati ako Ferdinand obnovi svoje traženje; 1548. kralj još drži da mu kao ugarskom kralju tribut pripada, pa kao odmazdu za dubrovačku neposlušnost smišlja zauzimanje Stona.

Nakon 1548, barem prema dosad otkrivenom, više ne nalazimo Ferdinandovih zahtjeva u tom pogledu.

Dubrovačka vlada, koja od 1526. zauzima stajalište očekivanja, od 1536. – doduše bez deklarativnih državopravnih odluka – očito prekida vezu s ugarsko-hrvatskom državnom zajednicom, jer u svojim zapisnicima, knjigama uputa i oslovljavanjima kralja Ferdinanda dosljedno tretira kao kralja Rimljana, a samo ponekad oslovljava i kao kralja Ugarske, ali ne tako da bi se to moglo shvatiti kao da ga priznaje svojim vrhovnim vladarom.

Jedina nit kojom se Ferdinand još drži svog prava u odnosu na Dubrovnik, podržavanje je Bučinčića, prema kojima se on smatra u neku ruku moralno obvezanim a dubrovačka ih vlada drži izdajicama domovine. Bučinčići su u stvari podržavali političku koncepciju da se i dalje priznaje vrhovna vlast ugarsko-hrvatskog kralja.

Kada 1556. okreće leđa Bučinčićima, Ferdinand u stvari popušta pred dubrovačkom vladom. Čimbenici koji su tome pripomogli u prvom su redu smrt Mihajla i Pavla Bučinčića, prema kojima se Ferdinand osjećao obvezanijim nego prema njihovim sinovima, zatim činjenica što je kralj spoznao kako Bučinčići u Dubrovniku više nemaju imovine, okolnost

da ga je u protivno uvjerio i brat car Karlo V, koji je dobro uviđao teški položaj Dubrovnika i odobravao opći politički stav dubrovačkog kompromisnog držanja prema Turcima. Sve se to događa iste godine kad Karlo prepušta bratu Ferdinandu carstvo.

Element popuštanja s dubrovačke strane bijaše u stvari formalne naravi: vlada Republike pristade naposljetku mladim Bučinčićima predati imovinu njihovih matera, čemu je ranije činila formalno-pravne poteškoće.

Ferdinand nesumnjivo nije zaboravljao ni to da ga dubrovačka vlada vrlo dobro obavještava o prilikama, namjerama, pripremama i kretanjima Turaka, pa ga je i to jamačno nagnalo na popuštanje.

U velikoj borbi između kršćanstva i islama Dubrovnik je po svojoj unutarnjoj biti na

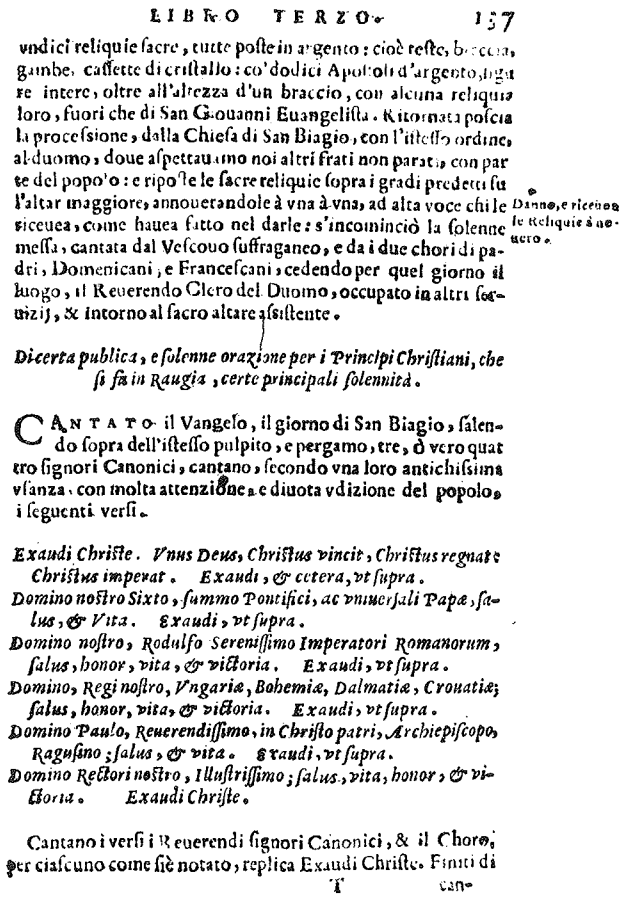

LIBRO TERZO. 157

vndici reliquie ſacre, tutte poſte in argento: cioè teſte, braccia, gambe, caſſette di criſtallo: co'dodici Apoſtoli d'argento, figure intere, oltre all'altezza d'un braccio, con alcuna reliquia loro, fuori che di San Giouanni Euangeliſta. Ritornata poſcia la proceſsione, dalla Chieſa di San Biagio, con l'iſteſſo ordine, al duomo, doue aſpettauamo noi altri frati non parati, con parte del popolo: e ripoſte le ſacre reliquie ſopra i gradi predetti ſu l'altar maggiore, annouerandole à vna à vna, ad alta voce chi le riceueua, come hauea fatto nel darle: s'incominciò la ſolenne meſſa, cantata dal Veſcouo ſuffraganeo, e da i due chori di padri, Domenicani, e Franceſcani, cedendo per quel giorno il luogo, il Reuerendo Clero del Duomo, occupato in altri ſeruizij, & intorno al ſacro altare aſsiſtente.

Danno, e riceuono le reliquie à nouero.

Di certa publica, e ſolenne orazione per i Principi Chriſtiani, che ſi fà in Raugia, certe principali ſolennità.

CANTATO il Vangelo, il giorno di San Biagio, ſalendo ſopra dell'iſteſſo pulpito, e pergamo, tre, ò vero quattro ſignori Canonici, cantano, ſecondo vna loro antichiſsima vſanza, con molta attenzione, e diuota vdizione del popolo, i ſeguenti verſi.

Exaudi Chriſte. Vnus Deus, Chriſtus vincit, Chriſtus regnat, Chriſtus imperat. Exaudi, & cetera, vt ſupra.
Domino noſtro Sixto, ſummo Pontifici, ac vniuerſali Papæ, ſalus, & Vita. Exaudi, vt ſupra.
Domino noſtro, Rodulfo Sereniſſimo Imperatori Romanorum, ſalus, honor, vita, & victoria. Exaudi, vt ſupra.
Domino, Regi noſtro, Vngariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ; ſalus, honor, vita, & victoria. Exaudi, vt ſupra.
Domino Paulo, Reuerendiſsimo, in Chriſto patri, Archiepiſcopo, Raguſino; ſalus, & vita. Exaudi, vt ſupra.
Domino Rectori noſtro, Illuſtriſsimo; ſalus, vita, honor, & victoria. Exaudi Chriſte.

Cantano i verſi i Reuerendi ſignori Canonici, & il Choro, per ciaſcuno come ſiè notato, replica Exaudi Chriſte. Finiti di

T can-

Stranica iz djela Serafina Razzija »La storia di Raugia« iz g. 1595, na kojoj su tiskane pohvale pjevane u dubrovačkoj katedrali Habsburgovcima kao kraljevima Ugarske, Hrvatske i Dalmacije.

strani kršćanstva, usto je svojedobno smatrao korisnim priznavanje vrhovne vlasti ugarsko-hrvatskih kraljeva. No kad Turska, već u XV. st., toliko silno ojača i posta njegovim susjedom a turska vlast se u svojem glavnom nadiranju usmjeri prema ugarsko-hrvatskoj državi, odnosno od 1526. združenoj podunavskoj monarhiji, Republika se izvlači iz te državne zajednice. Ovome je svakako pridonijelo i to što se mletačkim i turskim osvajanjima prekinula teritorijalna povezanost Dubrovnika s ugarsko-hrvatskom državom, pa su i veze počele labaviti.

Netočno neki tvrde kako je Dubrovnik od 1358. tobože samo nominalno priznavao vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskog kralja. Uza sve to što je Dubrovnik bio slobodan, ovo priznavanje i stvarni odnos bijahu mnogo zamašniji od nominalnosti. Kad je, međutim, puno kasnije labavljenjem uzajamnih veza vrhovna vlast postala zaista samo nominalnom, ona stvarno i prestaje. Dubrovnik doduše u početku, tj. nakon 1526, državopravno i deklarativno još ne prekida tu vezu, pa je njegovo držanje neposredno nakon 1526. dapače u znaku okolnosti što se dva kralja, Ferdinand i Zapolja, bore za vlast a on se ne želi opredijeliti ni za jednu stranu. Premda je Ferdinand nakon toga nadjačao, opće prilike djeluju na Dubrovnik da ni sada ne želi priznati ovog kralja svojim vrhovnim vladarom, što najbolje dolazi do izražaja u tome što ga od 1536. pa nadalje u službenu dopisivanju naziva samo kraljem Rimljana, dakle naslovom što ga Ferdinand nosi od 1531. Dubrovačka je vlada doduše i Žigmunda, kad je postao rimsko-njemačkim carem, titulirala naslovom cara, ali to je činila zbog toga što je on bio značajniji, premda Dubrovnik nije bio u sklopu carstva. Ipak je uvijek isticao svoju prisutnost u ugarsko-hrvatskom kraljevstvu. Sada naslov rimskog kralja, koji obično nosi carski prijestolonasljednik, od 1531. dakle Ferdinand, dubrovačka vlada ipak ne upotrebljava da ga časti većim naslovom, jer on i nema zamašniji smisao, već zato da izbjegne naslov kralja ugarskog, a što je važno, ne spominje ni svoju prisutnost u ugarsko-hrvatskom kraljevstvu.

Isto se tako krivo tvrdilo da je Dubrovnik od 1526. priznavao vrhovnu vlast Turaka, odnosno da je od 1458, dakle početka plaćanja danka Turcima, bio već njihov vazal. Turci su doduše u svojoj imperijalističkoj politici univerzalne vlasti smatrali Dubrovnik sebi podložnim, ali Dubrovnik nikada nije takav turski stav državopravno usvojio, a praktički je Porta Dubrovnik ipak priznavala posebnom državom. Dubrovčani svagda naglašavaju kako su vjerni haračari turskog carstva, ali pri tom sebe smatraju jedino tributarnima Turaka, a ne njihovim podanicima. Odanost »najvjernijih slugu« Dubrovčani ističu u odnosu prema svim velikim silama i mnoge od njih priznaju svojim zaštitnicima. Otuda i dolazi uzrečica o »sedam zastava«. Kad im je posebno stalo da zatraže tursku zaštitu, oni se znadu toliko poniziti da se ponekad nazivaju čak i »podanicima turskim«, ali to nikada nije njihov trajni načelni stav, nego samo nužda trenutnih prilika.

Eto i sada, kad je Dubrovnik već prekinuo državopravnu vezu s ugarsko-hrvatskim kraljem, konkretno dakle s Ferdinandom, u uputi svome poslaniku Sebastijanu Menčetiću od 16. srpnja 1556. dubrovačka vlada u jednom odlomku nalaže svome čovjeku da u pogodnom trenutku kaže suverenu kako je on zaštitnik Dubrovnika, te da se za nj moli u dubrovačkim crkvama[62]. Jedna nit uzajamnih veza i dalje je podsjećala na državopravnu vezu Dubrovnika s ugarsko-hrvatskim kraljem.

U dalmatinskim gradovima na velike su se blagdane Božića, Uskrsa i gradskog sveca zaštitnika još iz bizantinskih vremena pjevale pohvale vrhovnom vladaru, i to kako se već mijenjala vlast: bizantinskom caru, ugarsko-hrvatskom kralju, mletačkom duždu. Taj se običaj vršio i u Dubrovniku, a nastavio se i nakon 1526, kad se i nadalje pjevaju pohvale, i to habsburškom vladaru kao kralju Ugarske, Hrvatske i Dalmacije. Istodobno se u crkvama pjevaju i pohvale papi, nadbiskupu i knezu. Sve je te pohvale doslovno zabilježio u svome

djelu o povijesti Dubrovnika, tiskanom 1595, dominikanac Serafin Razzi (u to se doba one pjevaju kralju Rudolfu):

»Gospodinu našem Rudolfu Prejasnom caru Rimljana: zdravlje, čast, život i pobjeda. Usliši Kriste.

Gospodinu, Kralju Našem, Ugarske, Češke, Dalmacije, Hrvatske: zdravlje, čast, život i pobjeda. Usliši Kriste.«[63]

Stvarno i formalno, Dubrovnik je od 1526. zaista posebna neovisna republika bez ikakve vrhovne vlasti.

RAZDOBLJE 1526–1565.

Važne 1526. godine Dubrovnik je u vrlo dobrim odnosima sa Španjolskom[64]. Kralj ove države je poznati Karlo V, koji je još 1518. potvrdio Dubrovčanima njihove povlastice. Španjolska nije imala dovoljno vlastite trgovačke flote, pa su joj vrlo dobro dolazili tuđi trgovački brodovi u njenim vodama, među ostalim i dubrovački. Stoga ova zemlja postade istinskim zaštitnikom Dubrovnika na Zapadu. Ponekad doduše dolazi do manjih nesporazuma, kao posljedice osobnih sukoba među pomorcima i trgovcima jedne i druge zemlje, ali svi oni na kraju dobro završavaju. Sitni neprijatelji Dubrovčana nerijetko nalaze zaštitu u sulude kraljice majke Ivane, koja izdaje odredbe s jednakom važnošću kao i njen sin, pa zgodimice tako opovrgava Karla. Zna se dogoditi da i sâm Karlo V. podlegne antidubrovačkim intrigama. Onda stupa na scenu spretna dubrovačka diplomacija kojoj se tako pruža prigoda za još jednu pobjedu.

Opasnije po dubrovačku trgovinu bijahu tendencije nekih krajeva južne Italije, od 1504. pod španjolskom vlasti, da se emancipiraju od previše velikoga gospodarsko-trgovačkog utjecaja Dubrovnika, koji ovdje ima znatne trgovačke povlastice. Osobito se u tom smjeru trudi grad Messina na Siciliji. Naravno da Dubrovčani stupaju u protuakciju. Godine 1534. potvrdi im Karlo V. prava u svim svojim zemljama, i tako Dubrovnik zadrža povlastice podjednako u Južnoj Italiji i gradu Messini[65]. On istodobno prekine i sve ostale manje spletke protiv Dubrovnika, a i ubuduće su razne manje razmirice na kraju uglavnom dobro svršavale po Dubrovčane.

Situacija u Evropi, a napose u Zapadnom Sredozemlju, razvijala se tako da je Dubrovnik češće dospijevao u nepriliku. Bio je u dobrim odnosima i s Turskom na istoku i sa Španjolskom na zapadu, ali su ove dvije države skoro uvijek u neprijateljstvu.

Godine 1516. zavlada Alžirom gusarski vođa Hair-ed-Din Barbarossa i prizna vrhovnu vlast turskog sultana. To je bilo od velikog značenja i za njega i za Tursku. On time dobi moćno zaleđe silnoga turskog carstva a Turska s njime snažnu flotu. Sultan ga 1518. imenova beglerbegom sviju mora.

Još je više ojačala vlast i Hair-ed-Dina i Turske kad je on 1534. zavladao i Tunisom. U

to doba već otvoreno ratuju Hair-ed-Din i Turska na jednoj i Španjolska na drugoj strani. Admiral Španjolske je Đenovežanin Andrija Doria, koji je pridruživši đenovešku mornaricu španjolskoj stvorio jaku španjolsku pomorsko-vojničku silu. U njegovoj mornarici našlo se već 1532. i dubrovačkih trgovačkih brodova, od kojih su jedni prešli na njegovu stranu svojevoljno a drugi prisilno. Kako je dubrovačka vlada, premda istodobno želi sačuvati najbolje prijateljske odnose sa Španjolskom, dosljedno izbjegavala svaki i najmanji povod sukobu s Turskom, to joj je takvo svrstavanje dubrovačkih brodova vrlo neugodno. Stoga ona već 1532. zatraži od Dorije da otpusti dubrovačke brodove i pomorce[66].

Godine 1533. ona zaključi da nijedan dubrovački brod ne smije krenuti protiv Turaka; bude li silom odveden, kapetan broda i posada dužni su napustiti brod i ponijeti sa sobom dubrovačku zastavu; na brodu su mogla ostati jedino četiri mornara da čuvaju stvari. Još iste godine ona ponovno traži od Dorije da ne vodi sa sobom dubrovačke brodove. Svome agentu u Carigradu pak naredi da Dubrovčane pred Turcima opravda na taj način što će im reći da je Doria silom uzeo brodove te da su posade nakon toga napustile brod. Bude li se i ubuduće takvo što događalo, agent će opravdati kako to Španjolci rade silom, protiv volje dubrovačke vlade.

Kad je dubrovačka vlada saznala da su i 1535. u Napulju zadržani neki dubrovački brodovi za službu u španjolskoj mornarici, poduze u srpnju ponovno mjere da ih se otpusti[67].

Budući da je Francuska bila u neprijateljstvu s Karlom V. i Španjolskom, to 1535–1536. dođe do saveza između nje i Turske protiv zajedničkog neprijatelja. U pregovorima oko sklapanja saveza sudjelovao je među ostalima na francuskoj strani i Dubrovčanin Serafin Gučetić, koji bijaše u francuskoj diplomatskoj službi[68].

Godine 1535. Karlo V. navali s jakom mornaricom na grad Tunis i osvoji ga. Ova pobjeda snažno odjekne i izazva veliko veselje u kršćanskom svijetu. Kad se u Cagliariju mornarica spremala otploviti put Tunisa, dubrovačka vlada preko posebnog izaslanika obavijesti dubrovačke pomorce u Napulju da se nikako ne smiju pridružiti brodovima koji idu prema Tunisu. Dubrovački su brodovi ipak sudjelovali u ovoj ekspediciji. Prema kasnijim vijestima tom je prilikom propalo osamnaest dubrovačkih galijuna sa svom posadom. Zbog tog sudjelovanja turska je Porta prigovarala dubrovačkoj vladi[69]. No kad je car Karlo izvojevao pobjedu i došao u Napulj, dubrovačka vlada mu 1536. pošalje poslanstvo. I inače je vladao običaj da posebno poslanstvo pozdravlja španjolskog kralja kad god on stigne u Napulj. Ovaj put mu je poslanstvo čestitalo na postignutoj pobjedi, ali izrabi priliku da ga i nešto važno zamoli. Po uputi dubrovačke vlade ono je uspjelo nagovoriti Karla da 10. ožujka 1536. zapovjedi svojim činovnicima da ne smiju uzimati dubrovačke brodove za borbu protiv Turaka. Poslanici su usto bili dužni upozoravati dubrovačke brodove, koje bi sreli, da se nikako ne smiju pridružiti carevoj mornarici u borbi protiv Turaka[70]. No onda se dubrovačka vlada našla u velikoj neprilici: u rujnu 1536. sultan Sulejman zatraži od nje pomoć od pedeset brodova s posadom za borbu protiv kršćana. Vlada se izvukla na taj način što je sultanovu izaslaniku izjavila kako ona nema toliko brodova, a oni što ih ima sad su na plovidbi po dalekim morima. U samom su Dubrovniku četiri broda, dva za potrebe grada a dva na popravku. Turci su se zadovoljili ovim odgovorom, a tome je zacijelo pripomoglo što su potplatili sultanova izaslanika Jonus-bega.

U sukobima koji su već bili u tijeku, kao i u onima što su uskoro mogli izbiti, Dubrovniku bijaše od velike koristi što se osigurao na obim stranama, španjolskoj i turskoj. Ni jedna ni druga više nije tražila dubrovačku pomoć. No kako je na Sredozemlju vladao veliki nemir a bilo je i gusarskih pljački, plovidba na dubrovačkim brodovima ipak nije bila sigurna[71].

Uza sve to što je Karlo V. obećao da njegovi ljudi neće hvatati dubrovačke brodove niti ih prisiljavati na borbu protiv Turaka, ipak je stalno postojala opasnost da to njegovi zapovjednici ipak učine. Zato dubrovačka vlada 1537–1538. nekoliko puta, pod prijetnjom stroge kazne, zapovijeda dubrovačkim brodovima da napuste luke koje su pod vlašću Karla V. te da se vrate u Dubrovnik[72]. Unatoč tome ponovno se našlo dubrovačkih brodova u španjolskoj mornarici, i sada i kasnije. Neki su dobrovoljno ušli u sastav španjolske flote, ali je neke admiral Doria uzeo prisilno. Dubrovačka vlada 1537–1538. intervenira u Karla V, Dorije i španjolskih namjesnika Napulja i Sicilije da puste te brodove, ali bez koristi. Najgore je bilo što su i Turci saznali za prisutnost dubrovačkih brodova na protivničkoj strani. Opravdavajući se pred njima dubrovačka vlada uglavnom prešućuje one što su se dobrovoljno pridružili španjolskoj mornarici, tek ponekad kaže kako su to odmetnici, ali zato u nekoliko navrata naglašava koliko ih je koje su silom uzeli. Tako 23. listopada 1537. priznaje da su ih u španjolsku mornaricu silom uzeli šest a u mletačku dva. U lipnju i srpnju 1538. dubrovačka vlada se zalaže u namjesnika Napulja i Sicilije da se oslobodi barem šest silom uzetih brodova, što znači da ih je bilo i više od šest. Dvadeset četvrtog listopada 1538, opravdavajući se pred hercegovačkim sandžak-begom, ona kaže kako u kršćanskoj armadi ima svega sedam dubrovačkih brodova, od kojih su četiri broda pod zapovjedništvom dubrovačkih građana odmetnika, a tri su silom uzeli pa ih je dubrovačka posada napustila[73]. Kako dubrovačka vlada nikako nije uspijevala sve brodove izvući iz španjolske flote, ona zamoli cara i njegove namjesnike u Južnoj Italiji da ih ne vode u borbu protiv Turaka nego ih upotrijebe negdje drugdje.

Godine 1537. Mleci budu i protiv svoje volje postupno uvučeni u kršćansko-turski sukob. Premda nisu bili u ratu s Turskom, Barbarossina flota pljačkala je već u proljeću na Kreti i ostalim otocima mletačke vlasti u Egejskom moru, a u rujnu navali na Krf, otok također pod Mlecima, iako bez uspjeha. Mlečane sve to ozlovolji, i tako se pripremala osnova za sklapanje kršćanskog saveza protiv Turaka.

Kad god su Mlečani dolazili u sukob s Turskom, pogoršavali su se ionako ne baš najbolji odnosi između Dubrovnika i Mletaka. Mlečani su naime razvijali jaku trgovinu s Turskom, pa bi u takvim prilikama zavidjeli Dubrovčanima što će znatan dio tih trgovačkih veza prijeći u njihove ruke. Tako Mleci krajem 1537. zabranjuju Dubrovčanima trgovanje s Turskom, a Turci opet sa svoje strane priječe kršćanskim brodovima ulazak u svoje luke. Dubrovčani i jedne i druge odredbe objavljuju svojim podanicima kao svoje, jer žele dokazati i Mlečanima i Turcima kako se prilagođuju njihovim zahtjevima želeći sačuvati neutralnost.

Jedna afera još više pogorša dubrovačko-mletačke odnose. U Dubrovniku je naime od 1521. djelovao kao dubrovački nadbiskup Filip Trivulzio, član vrlo ugledne obitelji iz Milana. Bio je veliki prijatelj Francuza a protivnik Španjolaca, obavještavao francusku vladu o političkim prilikama, pisao pisma u Carigrad, posredovao u tursko-francuskom dopisivanju. Osobitu je djelatnost razvijao u doba sklapanja francusko-turskog saveza i poslije toga u vrijeme pripremanja saveza katoličkih velevlasti Evrope. U tom je svojstvu nastupao i kao prijatelj Turaka. Kako je njegovo djelovanje bilo upereno prvenstveno protiv Španjolaca s kojima Dubrovnik bijaše u prijateljstvu, sve je to bilo vrlo neugodno dubrovačkoj vladi. Ona upozorava nadbiskupa da se okani političke djelatnosti, tuži ga i papi, ali sve bez koristi.

U lipnju 1537. zaustavi se neki kotorski brod u Slanome, luci dubrovačkog Primorja, a njegov zapovjednik posla dopise mletačke vlade kotorskom knezu i mletačkom poslaniku u Carigradu, koji javljahu o kretanjima Turaka. Trivulzio je imao među Dubrovčanima suradnika Petra D. Pucića. Saznavši nekako za dopise ovaj to javi Trivulziju, nadbiskup se

domogne pisama i pošalje ih francuskom poslaniku kod Turaka La Forestu, koji u taj mah bijaše u Valoni. Doznavši za sve to dubrovačka vlada odmah pošalje svoje ljude u Valonu ne bi li vratili pisma. La Forest ih zaista preda, ali ih je prije toga pročitao i o njima obavijestio Turke, pa je tako otmica postigla svoj cilj. Dubrovačka vlada kazni Pucića, ali Mlečani uza sve izrabiše i ovu priliku da se osvete Dubrovčanima te pred samim Dubrovnikom uhvatiše neke dubrovačke brodove nakrcane žitom. Turci zauzvrat naložiše zapovjednicima svoje flote da pohvataju brodove koji u Mletke prevoze žito iz Sicilije i Italije.

U veljači 1538. napokon dođe u Mlecima do sklapanja kršćanskog saveza, tzv. Svete lige protiv Turaka, u kojoj se nađoše Španjolska, Mleci, papa i Austrija. Španjolskoj je bilo od koristi što je 1538. došlo makar i do kratkotrajnog mira s Francuskom, koji ipak potraja cijelo vrijeme trajanja lige. Nakon što je savez već bio sklopljen, Mleci su zahtijevali da mu se pridruži i Dubrovnik. Naziruć u tome veliku opasnost za sebe dubrovačka vlada šalje u Rim papi najprije fra Luku, priora dominikanskog samostana, a malo zatim i fra Klementa Ranjinu. Papa uvaži dubrovačke razloge te ostali sudionici lige odbiše mletački zahtjev.

Sad su Mlečani na drugi način pokušavali napakostiti Dubrovniku: napadali su mu brodove i obalu, a pred gradom se zadržavao njihov ratni brod koji je pregledavao brodove što su ulazili u dubrovačku luku i izlazili iz nje, te im otimao žito. Budući da su uskoci, preselivši se nakon pada Klisa 1537. u Senj, počeli razvijati pomorsku djelatnost protiv Turaka, Mlečanima, kasnijim njihovim zakletim neprijateljima, sada je odgovaralo savezništvo s njima. Uskoci su naime napadali dubrovačke brodove i obalu, kao tobožnje prijatelje Turaka, te preko dubrovačkog teritorija prelazili na turski u Hercegovinu. Mlečani su ih na sve to još i poticali i pomagali, dobro znajući da zbog upadanja uskoka u Tursku preko dubrovačkog teritorija dovode Dubrovčane u nepriliku.

Dubrovnik te godine doživje i drugu nepriliku. Putujući na istok, na dubrovačkom se otoku Lopudu zaustavi mornarica papinske države pod zapovjedništvom akvilejskog patrijarha Mlečanina Grimanija, mletačkog podanika. Lopuđani se najprije razbježaše po svojem malom otoku, a vratiše se tek kad im s brodova poručiše da im ništa neće učiniti. No posade tada ipak provališe u kuće, pa čak i u crkve, sve strašno opljačkaše i mnoge stanovnike zarobiše i odvedoše sa sobom. Znamo da je papa inače uvijek zaštićivao Dubrovnik, pa je bilo jasno da je pljačkanje zapravo djelo soldateske, ali nije isključeno da je poteklo i od Mlečana, tim više što je zapovjednik brodovlja bio akvilejski patrijarh – Mlečanin. Dubrovčani su zbog toga prosvjedovali u pape, tužeći se kako Turci bolje postupaju s njima nego kršćani. Tražili su natrag oduzete stvari i u tome djelomice uspjeli.

Dubrovnik je dobro osjećao opasnost koja bi mu mogla zaprijetiti zbog nemirnih prilika na Sredozemlju i Jadranu, pa se 1537. i 1538. osobito brine za svoju obranu. Pojačava straže, poboljšava utvrđenja, dobavlja vojnike i poduzima ostale mjere sigurnosti. Otočani i Primorci sklanjaju se u Dubrovnik i Ston. Dubrovčani su pripravni braniti svoj grad i teritorij.

Radnička biblioteka

U takvoj situaciji saznaše Dubrovčani 24. listopada 1538. da s juga stiže cjelokupna kršćanska flota, koja već 28. listopada zauze tada turski grad Novi.

Dubrovčani su se oduvijek običavali pokloniti zapovjednicima stranog brodovlja, donijeti im dar i preporučiti se njihovoj zaštiti, usput ispitujući njihove namjere. To su učinili i ovaj put, ali prije nego što je došlo dubrovačko poklonstvo, Novi je pao. Hercegovačkom paši oni po posebnom poslaniku izjavljuju svoje žaljenje zbog pada Novog, koji bijaše pod njegovom nadležnošću, a istodobno na zamolbu španjolskog admirala Dorije udjeljuju ovome zajam od 10.000 dukata, maskirajući to tako kao da mu neki dubrovački trgovci posuđuju novac.

Mlečani ni sad ne miruju. U ratnom vijeću saveznika pred zauzetim Novim oni predlažu

da sada saveznici zauzmu Dubrovnik, koji ionako Turci namjeravaju zauzeti, pa je bolje da ih kršćani u tome preteknu. Admiral Doria i napuljski namjesnik Fernando Gonzaga tome se odlučno usprotiviše, tim više što je Gonzaga imao izričitu uputu od Karla V. da »s Dubrovnikom postupa kao sa caru prijateljskim i savezničkim gradom«. Ratno vijeće ne prihvati mletački prijedlog i Dubrovnik još jednom bi spašen[74].

Admiral Doria sve to saopći Dubrovčanima, pa dubrovačka vlada 2. studenog poduzme daljnje mjere opreza. Veliko vijeće zaključi da u predgrađima valja srušiti sve kuće i vrtne ograde, izguliti sva stabla, ukloniti materijal s ruševina i poravnati zemljište, kako sve to ne bi moglo poslužiti neprijatelju kao uporište protiv grada. Privremeno nisu dirali crkve, mlinove, mastionice sukna i radionice sapuna, stakla i koža.

Do navale na Dubrovnik ipak nije došlo, jedino su kršćanski vojnici kadikad na svoju ruku provaljivali u Konavle na pljačku.

Doria se pokazao prijateljem Dubrovnika i time što mu je poslao u pomoć vojnoga graditelja Antonija Ferramolina. Uz ostale mjere opreza, Republika, kao što smo već naveli, u tim burnim vremenima mnogo polaže i na utvrđivanje grada. Od 1535. do 1538. uređuje po novom modelu kameni most i vrata od Pila. Sada, 1539, po nacrtu Ferramolina izgrađuje Revelin na tvrđavnoj platformi koja je otprije postojala. Ferramolino je savjetovao Dubrovčane i o daljnjem utvrđivanju grada, a na odlasku nije htio primiti ni plaću, na što ga Dubrovčani darovaše iz kurtoazije.

Doskora se savezničko brodovlje raziđe. Španjolci ostaviše u Novom posadu, ali već iduće 1539. godine Hair-ed-Din Barbarossa stiže pred grad sa svojom moćnom flotom i brzo ga osvoji. Čim je to dočuo admiral Doria, on u Dubrovnik posla specijalnog izaslanika koji admiralu dojavi sve potankosti. Dubrovčani su pak, koji za čitavo vrijeme ratovanja pokazuju Turcima tobožnje simpatije, Barbarossi čestitali na osvojenju Novog i poslali mu šezdeset zidara koji će raditi na popravku zidina i utvrđivanju grada.

Dok je Barbarossino brodovlje bilo u Jadranu, Mlečani se pritajiše, ali po njegovu odlasku ponovno počeše Dubrovčanima praviti neprilike. Njihovi ratni brodovi opkoliše s mora grad i pregledavahu brodove što su ulazili i izlazili iz njegove luke.

U Dubrovniku je tih ratnih godina 1538–1540. bilo prilično loše. Zbog troškova obrane umnožili se rashodi Republike, pomorska trgovina se zbog nesigurnosti na moru smanjila, zavladala je oskudica žita i uslijed toga skupoća. Već su 1537. Mlečani blokadom priječili dovoz žita Dubrovčanima, a kad su poslije brodovi mogli na more, teško su mogli dobaviti žito, jer su ga zaraćene strane trebale za sebe te zabranjivale izvoz. Nastala je i nestašica soli kojom su Dubrovčani opskrbljivali zaleđe, pa su morali čak i u Levant po nju. Kad su Mlečani 1539. ponovno blokirali dubrovačku luku, zapriječiše dovoz žita s Levanta. Tek se jedan brod uspio kriomice provući u Dubrovnik i spasiti grad od gladi.

Poticani od Mlečana uskoci su postajali sve bezobzirniji. Čak su i mletački podanici iz Dalmacije ponekad pljačkali dubrovačko područje. Pljačkali su ga dakako i ljudi s mletačkih brodova, ali je mletačka vlada na dubrovačku intervenciju zabranila takvu pljačku.

Ipak su Mlečani 1538–1539. dio dubrovačke trgovine, pa i one s proizvodima iz Turske, usmjerili iz Dubrovnika prema Mlecima. I sama dubrovačka vlada je zbog ratne opasnosti u znatnoj mjeri ograničavala plovidbu dubrovačkih brodova[75].

Turska je tijekom 1538. prilično neraspoložena prema Dubrovniku, i središnja vlast i hercegovački sandžak-beg, predbacujući mu da je na kršćanskoj strani, te mu zbog toga praveći neprilike u trgovini. Među ostalim su Turci neko vrijeme zabranjivali izvoz živežnih namirnica u Dubrovnik, ali je onda tijekom godine ta zabrana ukinuta.

Kad su se poveli mirovni pregovori između Mletaka i Turske, popustilo je i dubrovačko-mletačko neprijateljstvo, a sklapanjem mira 1540. i prestalo. Zagovorom Turaka

prestali su Mlečani svojim nasiljima nad Dubrovčanima, a sklapanjem mira dali i neke odštete, ali im nikada nisu nadoknadili sve[76]. Od 1540. postadoše Mlečani susretljiviji prema Dubrovčanima i nisu ometali njihovu trgovinu.

Španjolska je nastavila ratovati s Turskom, ali taj rat se sada vodi u zapadnom Sredozemlju. Poznata je alžirska ekspedicija Karla V. iz 1541, koja svrši neuspjehom. Španjolska vojska i brodovlje moralo se povući, a posljedica je bila da su tada Španjolci izgubili svoje posjede u Africi. Pretjerane su neke kasnije tvrdnje o većem sudjelovanju i stradanju dubrovačkih brodova u toj ekspediciji. Pouzdanije mogu biti vijesti pisaca bližih ondašnjem vremenu. Tako Serafin Razzi u svojem djelu o povijesti Dubrovnika objelodanjenom 1595. kaže kako je u alžirskoj ekspediciji sudjelovalo svega 260 brodova, od toga trinaest dubrovačkih. Pisac ne govori pobliže o sudbini svih brodova, već samo o jednom koji je potopljen, i o jednom koji se, premda znatno oštećen, ipak spasio. O spašenim dubrovačkim brodovima općenito kaže da su dospjeli u luku Majorke. Jakov Lukarević pak u svojem djelu o povijesti Dubrovnika tiskanom 1605. kaže da je u pohodu sudjelovalo četrnaest dubrovačkih brodova, od kojih je osam propalo a šest ih se spasilo uplovivši u Majorku.

No bilo je u tom razdoblju i drugih zbivanja. Nisu izostale ni manje razmirice i razmimoilaženja s vlastima u Južnoj Italiji, koje su pod španjolskim gospodstvom, ali se one i sada na kraju uglavnom povoljno svršavaju po Dubrovčane. Najviše su neprilika Dubrovčani doživljavali u Messini, gdje odvajkada bijahu oslobađani plaćanja ankoragija, jednako kao i Mesinjani u Dubrovniku. No kako su Dubrovčani češće dolazili u Messinu nego Mesinjani u Dubrovnik, od ove su uzajamne povlastice veću korist imali Dubrovčani. Novi bi zakupnici pristojba u Messini ponovno pokretali to pitanje, osporavajući Dubrovčanima tu povlasticu. Tako su je oni morali braniti i 1545. godine[77].

Dvadeset prvog rujna 1558. umre Karlo V. Već 16. siječnja 1556. preuze vlast u Španjolskoj njegov sin Filip II. On je bio oženjen engleskom kraljicom Marijom te je putem nje mogao ponešto utjecati na engleske poslove. Dubrovčani se potrudiše da im novi vladar potvrdi sve stare povlastice. I zaista, 9. srpnja 1561. a potom i 19. studenog 1566. potvrdio im Filip II. sve privilegije koje im je dao Karlo V, osobito one iz 1534[78].

Dubrovnik je i nakon 1526. uspijevao s Turcima održavati »način življenja«. Sačuvao je pravo slobodnog trgovanja u Turskoj, uz plaćanje nevelike carine. Ipak su Dubrovčani dosta često doživljavali neprilike od Turaka. Mikrofaktografija svakodnevnih događaja puna je toga. Hercegovački sandžak-beg, najbliži im susjed, najčešće u ovim desetljećima nije sklon Dubrovčanima, pa često dezavuira vrhovnu vlast ne poštujući njene odluke u pogledu Dubrovčana te im nameće namete i tegobe na svoju ruku. Republika ima neprilika i s eminom na Pločama. Turski gusari s Jadrana i iz sjeverne Afrike ne štede ni Dubrovčane, pljačkaju njihove brodove i otimaju ljude, ponašajući se zatim prema njima kao prema robovima. Česte su zadjevice s Turcima u Novome, sa službenicima toga grada i pojedinim nasilnim građanima. I u raznim trgovačkim mjestima Turske doživljuju dubrovački trgovci neprilike od mjesnih vlasti. Ni središnja turska vlast nije svagda dosljedna u svojim postupcima. Nekada ustaje protiv nasilja nižih organa, a nekada ih i sama pravi. I središnja vlast i niži organi traže od dubrovačke vlade razne usluge, koje često diraju poslovičnu dubrovačku neutralnost, pa je vlada u neprilici kako će postupati. Turci je često okrivljuju da pomaže njihove kršćanske neprijatelje. Dakako da dubrovačka vlada i građani Republike ne stoje prekriženih ruku. Građani traže pomoć svoje vlade a ova svaki put s istom upornošću intervenira u mjesnih i pokrajinskih vlasti te u središnje vlasti. Služi se pri tome otmjenim i staloženim metodama, sad više a sad manje odlučno, a prokušana su sredstva darovi i podmićivanja, premda uvijek ne koriste. Kad ne može drugačije osloboditi

zarobljenike, vlada ih otkupljuje. U slučaju materijalnih šteta traži odštetu. Sve te intervencije ne uspijevaju uvijek potpuno ili pak prođe dosta vremena dok ne poluče efekt, ali često i uspijevaju. Osim neposredne želje da se u određenim slučajevima ostvare zadovoljština i odšteta, dubrovačka vlada zauzima i načelno stajalište, svagda ističući kako su Dubrovčani vjerni haračari carstva, te su zbog toga od sultana i dobili razne ahtname, fermane i hoćume u potvrdu slobode trgovine i svojih povlastica. Uza sve isprave kojima se Dubrovčanima dopušta slobodna trgovina, središnja vlast ili pojedini njeni niži organi ponekad zabranjuju trgovinu s Dubrovnikom. Takva zabrana zove se *jasak*. Jasak bijaše najveća neprilika dubrovačke trgovine, jer se smatrao zakonitim sredstvom turske vlasti. Nekada je jasak opći za cijelu državu, nekada pojedini niži organ proglašuje jasak za svoje područje, nekada jasak vrijedi za sve artikle, nekada samo za pojedine. Razni motivi dovode do proglašenja jasaka, ali sve se može svesti na to da su se Turci na taj način osvećivali kad im se u nečemu ne bi udovoljilo, pa bi ta zabrana često imala karakter ucjene. U svakom slučaju jasak bijaše vrsta turske represalije nad Dubrovnikom, poznat kao legalno sredstvo turske vlasti.

Ni pri proglašavanju jasaka dubrovačka vlada ne ostaje ravnodušna, već sve moguće poduzima da se on ukine. Prije ili kasnije, djelomično ili potpuno, nakon teških napora ona u tome i uspijeva.

Iznijeli smo sve one pojave koje u razdoblju od 1526. do oko 1565. objašnjavaju dubrovačko-turski odnos u prvim desetljećima nakon mohačke bitke, jer je godina 1526. zaista prekretnica u dubrovačkoj povijesti, u odnosima Republike i prema Ugarskoj i prema Turskoj. Bilo je svega toga i prije 1526, a i poslije 1565, ali su za navedeno razdoblje spomenute pojave karakteristične te pridonose određivanju dubrovačko-turskih odnosa uopće. U opisivanju zbivanja nakon šezdesetih godina XVI. st. nećemo posebno ustrajati na opisivanju takvih pojava, ali će i samo razlaganje događaja pokazati kako one ni ubuduće nisu izostale.

Podjednako u turskih pokrajinskih i središnjih organa vlasti postojala je tendencija da se Dubrovčanima povisuju carine i nameću nove daće, ali je dubrovačka vlada, kao predstavnik trgovačkih probitaka Republike, bila na to osobito osjetljiva. Dolazilo je i do odluka o povišenju carina, ali ako su one bivale privremene, nećemo sve posebice niti spominjati. Vlada bi odmah ustajala protiv povišenja, pa bi ponekad sa svojim prosvjedom uspjela, premda ne i uvijek.

Godine 1550. sultan Sulejman II. proglasi odluku da se Dubrovčanima u Carigradu, Jedrenu i Brusi carina povisuje na *pet posto*, dok im je drugdje i dalje iznosila *dva posto*. Premda prethodno obaviještena o tendencijama povišenja, dubrovačka vlada nije uspjela spriječiti odluku, a isto tako kasnije ne uspijeva da ona bude ukinuta.

Snažan su odjek u Dubrovniku imali i opći islamsko-kršćanski sukobi i na Sredozemlju i u Srednjoj Evropi, tako među ostalim posebice neuspjeli pokušaj Španjolaca da 1560. osvoje otok Džerbu pred tuniskom obalom. Još od 1554. je kapudan-paša, naime vrhovni zapovjednik turske ratne mornarice, znani Pijale-paša, rodom iz Tolne u Ugarskoj od oca Hrvata. Zahvaljujući njegovoj intervenciji Španjolci su pri pokušaju osvajanja otoka Džerbe, poznatog gusarskog gnijezda, doživjeli strahoviti poraz. U kasnijim raspravama o tome španjolski je namjesnik Sicilije okrivljivao Dubrovčane da nisu pravodobno dostavili vijesti o turskoj floti koja se približavala ratnom poprištu. Dubrovačka vlada se opravdavala da je ona na vrijeme obavijestila napuljskog namjesnika, koji je informaciju trebao odmah javiti na Siciliju. Nakon toga ona ipak mnogo radi na otkupu kršćanskih zarobljenika od Turaka. Dubrovački povjesničar Jakov Lukarević, četrdeset i pet godina nakon događaja, kaže kako su Španjolci izgubili u borbi 27 galija i 14 teretnih brodova, od kojih bijaše šest dubrovačkih[79].

Nakon 1526. u prvi se mah život dubrovačkih trgovaca u Engleskoj i dolazak dubrovačkih brodova u ovu zemlju odvijao na isti način kao i ranije. Općenito se može reći da se u Engleskoj s dubrovačkim trgovcima dobro postupalo. Vijeće umoljenih povjerava 13. studenog 1543. knezu i Malom vijeću da u Londonu preporuče dubrovačke trgovce kralju Engleske. I zaista, dubrovačka vlada 20. studenog piše Henriku VIII. dopis kojim mu zahvaljuje na dobrom postupku i naklonosti prema dubrovačkim trgovcima, te ih preporučuje i dalje njegovoj brizi[80]. Kralj se pak sa svoje strane poslužio dubrovačkim brodovima u sukobu s Francuskom, a dubrovačka vlada to spominje i nekoliko desetljeća kasnije, kad joj je to, dakako, korisno.

Ipak je u trgovanju Dubrovčana u Engleskoj tijekom vremena došlo do obrata.

Sudeći prema prvim vijestima iz XVI. st., dubrovački trgovci su engleske tkanine izvozili poglavito dubrovačkim brodovima, koji su u Englesku dovozili kretsko vino i druge proizvode Sredozemlja. Izvoz se ponajviše vršio preko luka Southampton i Margate, a tek povremeno kopnom preko Antwerpena u Flandriji koja bijaše pod španjolskom vlasti. U petom desetljeću XVI. st., međutim, prijevoz morskim putem bude poremećen ratovanjima u atlantskim vodama i gusarskim djelovanjem na Sredozemlju, pa većina dubrovačkih trgovaca napušta Englesku. Ostaju malobrojni, a pedesetih godina samo četiri jača trgovca. Sad i oni, kao i talijanski trgovci, počeše engleske tkanine otpremati preko Antwerpena i dalje kopnom. Ali onda 1556–1558. engleska vlada, a kraljica Engleske bila je u to doba Marija Tudor, žena španjolskog kralja Filipa II, izglasa niz odredaba kojima se uvelike otežava trgovina preko Antwerpena, prepuštajući stranim trgovcima mogućnost da tkanine izvoze pomorskim putem. To je ona u stvari učinila na pritisak engleske Prekomorske tvrtke koja u Antwerpenu nije htjela imati strane takmace.

Tijekom ove kampanje Engleska ponekad i popušta, ali je uza sve to izvozna trgovina engleskim tkaninama preko Antwerpena i Flandrije teška. Talijanski i dubrovački trgovci zajednički negoduju, pa npr. u siječnju 1557. podnose prosvjed Krunskom vijeću.

Donoseći nove odredbe engleska vlada i Prekomorska tvrtka pozivaju se na zastarjelu odredbu iz 1483–1484, dakle iz vremena vladavine kralja Ričarda III, koja je Talijanima zabranjivala izvoz engleskih tkanina preko Flandrije.

Dubrovački trgovci izvijestili su o tome svoju vladu 1557, pa je ona intervenirala tek u siječnju 1558. Dvadeset osmog siječnja 1558. ona upućuje engleskoj kraljici Mariji dopis, a istog je datuma i uputa što je šalje Nikoli Gučetiću, Ivanu Rastiću i ostalim dubrovačkim trgovcima u Londonu. Svojim ljudima ona zapovijeda da pođu kraljici i predoče joj problem. Budući da je kraljica Marija žena španjolskog kralja Filipa II, dubrovački će trgovci ukazati na staro prijateljstvo i odanost Dubrovčana španjolskoj kruni. Dogodi li se da se u Engleskoj u to doba nađe i kraljičin muž, oni će govoriti i njemu. Uz ostale čimbenike trgovci će upozoriti na one nacionalne i ekonomske naravi. U uputi se među ostalim kaže:

»Mi smo se odlučili na to da Vi u naše ime morate u toj stvari zamoliti Veličanstvo kralja Filipa i Presvijetle kraljice, ukazavši njihovim visostima na osobinu zabrane učinjene talijanskoj naciji da ona ne može iz onog Kraljevstva poslati ni jednu vrstu tkanina preko nizozemske Flandrije, nego jedino preko Gibraltara. Ona gospoda pak bi pod tu odredbu htjela uključiti dubrovačku naciju, pa se mi sigurno nadamo da će njihove visosti, kad budu obaviještene o našim razlozima, osloboditi se od svrstavanja pod onu odredbu i pustiti nas u prvoj slobodi, da možete trgovati na sve strane. I iskazat ćete im kako naša nacija nema veze s talijanskom, a da je to istina, možete to potpunoma dokazati razlozima jezika koji je, kako je svima poznato, tako mnogo različit od talijanskog jezika kao i engleski od talijanskog. Osim toga naš teritorij je odijeljen od Italije ovim Jadranskim zaljevom, i mi smo susjedi

Dalmaciji, a ovaj kraj graniči pak s Ugarskom, zemljom vrlo udaljenom od Italije. O toj stvari Njihova Veličanstva će moći osim javnih opisa imati puno obavještenje od svakog koji poznaje Italiju ili Napulj i Apuliju. Budući da smo mi na ovaj način odijeljeni od Latina, ne sumnjamo da će Njihova Veličanstva uspostaviti naša prijašnja prava.

Osim toga ćete reći da tkanine, koje naša nacija iz onog Kraljevstva izvozi u Italiju, ne završavaju u tim stranama, već ih se nosi u Dubrovnik, od kojih dio ostaje tu a dio se prenosi u Levant, toli po moru koli po kopnu. Uvijek smo bili odani kruni onog Kraljevstva, a znaju Veličanstva kako se nalazimo na mještu kamenitom i vrlo neplodnom, i kad ne bismo trgovinom pribavljali stvari potrebne za uzdržavanje našeg grada i stanovnikâ, mi bismo zlo prolazili. Zato molimo Njihova Veličanstva da nas izvole milostivo osloboditi od ove zabrane, s time da nam uspostave prijašnju slobodu trgovanja, u kakovoj bijasmo prije spomenute zabrane.«

Uočljiva je zanimljiva taktika Dubrovčana. U početku njihovi trgovci izlaze pred englesku vladu složno s talijanskim trgovcima, nastojeći da se odredbe koje otežavaju izvoz tkanina preko Flandrije, ukinu. Kad su ustanovili da u svojem nastojanju ne uspijevaju ni oni ni Talijani, traže zaštitu dubrovačke vlade, a ova sada kao jedan od glavnih argumenata upotrebljava i taj što se stara a sada obnovljena zabrana tiče samo Talijana, a Dubrovčani, zna se, nisu Talijani.

Pretpostavljajući da je vojvoda od Albe, španjolski namjesnik u Nizozemskoj, u Londonu kod kraljice, Dubrovčani pišu i njemu u istom smislu, moleći ga da njihovim ljudima olakša pristup kraljici. U pismu naglašavaju svoju vjernost habsburškoj kući koja sada vlada i u Španjolskoj, pa kažu:

»Ako za vjernost i odanost prema onim Veličanstvima ikoji narod zaslužuje milost, to je zaslužujemo mi, koji zadojeni lojalnošću kao nasljednom službom uvijek smo po vremenu bili najvjerniji i najodaniji prejasnoj i nepobjedivoj kući Austrije.«

U dopisima Albi i kraljici Mariji te u uputi trgovcima posebno se ističe da dubrovački trgovci ne konkuriraju Englezima, jer oni ne prodavaju robu u Flandriji, kao što to čine Talijani, već je oni voze dalje i prodavaju u Turskoj. Pri tome se pretjerano tvrdi:

»... ova vrsta trgovine, koja je ne samo najkorisnija već je i jedina korisna našem gradu.«

Kao i obično u sličnim prigodama, dubrovačka vlada se i ovaj put raspisala na sve strane. Tako ona o ovom sporu piše i španjolskom kralju Filipu II, češkoj kraljici (sestri Filipa II.), češkom kralju, rimskom kralju, španjolskom poslaniku Vuarghesi, papi, kardinalu Reginaldu Polu u Engleskoj, a pridružuje joj se i dubrovački nadbiskup Ludovik Beccadelli koji također piše spomenutom kardinalu.

U više dopisa dubrovačka vlada naglašava kako njeni brodovi ne mogu sada ploviti u Englesku, pa bi dubrovačkim trgovcima trebalo omogućiti izvoz engleskih tkanina preko Flandrije.

Sve ove intervencije nisu mogle biti od velike koristi jer je engleska kraljica Marija pobolijevala i 17. studenog 1558. umrla. Na prijesto dođe Elizabeta afirmirajući novu protestantsku orijentaciju, što je samo po sebi isključivalo intervenciju svih onih pobrojanih katoličkih ličnosti. Međutim zbog prilika što su nastupile u Flandriji i samom Antwerpenu, ta se zemlja zadugo zatvori za englesku robu. Tako se dubrovački trgovci u izvozu engleskih tkanina počeše orijentirati na druge luke, od 1570. osobito na Hamburg, odakle su ih kopnom prebacivali do Mletaka i Jakina a onda morem u Dubrovnik.

Zanimljiva je sudbina spomenute četvorice jačih dubrovačkih trgovaca u Engleskoj. Za Ivana Rastića se nakon 1558. više i ne čuje, Galvani je doduše ostao u Engleskoj, ali se pretvorio u trgovca manjeg značenja na internom engleskom tržištu. Nikola Nalješković je

postao engleski podanik te se orijentirao na lokalnu trgovinu i izvoz u zapadnoevropske zemlje. Nikola Gučetić nastavlja trgovačke veze s Hamburgom, preko kojeg izvozi tkanine za Dubrovnik. Djelovao je sve do svoje smrti 1595[81].

Dubrovački trgovci posluju i dalje i sa srednjom Italijom. Oni putuju u Italiju a talijanski trgovci u Dubrovnik, odakle trguju s turskim balkanskim zaleđem. Pri tome je dakako često na dnevnom redu problem carina. Znamo primjerice da u Dubrovnik dolaze i trgovci iz Jakina i Firence, usto i Ferrare i Siene, koji u Dubrovnik ponajviše dovoze tkanine i svilu[82].

Podržavaju se veze i s Francuskom, premda ponekad dolazi do manjih nesporazuma koje mudra dubrovačka vlada nastoji svakako izgladiti, i to joj zaista uspijeva. U međuvremenu je umro francuski kralj Franjo I, a dubrovačka vlada poradi oko toga da joj i novi kralj Henrik II. potvrdi isprave što ih je dobivala od ranijih francuskih vladara. Te isprave nisu sadržavale nikakove osobite povlastice, ali su predviđale da Dubrovčani mogu u svim zemljama francuskog kralja slobodno trgovati na moru i kopnu.

Henrik II. doista im izda takvu ispravu 1547. godine.

Poznato je da su francuski poslanici za Carigrad često prolazili preko Dubrovnika, gdje su ih dobro dočekivali i izlazili im u svemu u susret, te je tu uslužnost francuski kralj uvelike cijenio. No u razdoblju 1550–1554. dubrovački su brodovi doživljavali od Francuza velike neprilike u vodama Marseillea i Tirenskom moru. S nekih je dubrovačkih brodova opljačkana roba, drugi su zarobljeni sa svom robom, a bilo je dubrovačkih mornara koji su svršili kao veslači na francuskim galijama.

Kad je francuska ratna mornarica izvršila nekoliko takvih većih nasilja, pa su pri tom stradali i neki dubrovački plemići, dubrovačka vlada 1554. otpremi poslanika Šimuna Benešu Matejeva da u francuskog kralja Henrika II. isposluje oslobađanje dubrovačkih brodova, robe i ljudi. Misija uspije i kralj Henrik II, pozivajući se osobito na dubrovačko-francusko prijateljstvo, izda strogu zapovijest namjesniku Provanse i svima ostalim njemu podređenima, isto tako i svim pomorskim zapovjednicima, da oslobode sve zarobljene Dubrovčane i vrate im brodove i robu. Istom se naredbom strogo zabranjuje da se dubrovačkim brodovima čine bilo kakve neprilike te se zahtijeva da ih se pusti slobodno ploviti. Dubrovački pomorci uistinu su bili oslobođeni, a dokumenti kazuju da je u Marseilleu postojao i dubrovački konzul.

Uza sve to što je francuski kralj pružio Dubrovčanima punu zadovoljštinu, očito je da ispadi francuske ratne mornarice protiv dubrovačkih brodova nisu bili slučajni. Moramo naime znati da je njemački car i španjolski kralj Karlo V. bio od 1552. godine u ratu s Francuskom, koji se nastavio i nakon što se Karlo V. odrekao prijestolja i kasnije umro, a završen je tek mirom u Chateau Cambresiju 1559.

Dubrovčani su dakako sve to vrijeme trgovali sa Španjolskom. Običavali su, osobito kad bi Zapad snašle nerodne godine, iskorištavajući povlasticu za izvoz žita iz Turske u grad i potkupljujući mjesne turske vlasti u lukama, tovariti na brodove mnogo više žita no što im je trebalo te ga onda izvoziti na Zapad, u Španjolsku, Đenovu i njeno područje u Liguriji, Firencu i Napulj, sve zemlje koje ne bijahu francuski prijatelji. I upravo je ta trgovina Dubrovnika s francuskim neprijateljima postala povodom francuskih napada na dubrovačke brodove. Čak se javila tendencija da prestane uobičajena izmjena poruka između Francuske i Turske, koja je tekla preko Dubrovnika, jer bi Dubrovčani ipak mogli o tome prema svome običaju obavještavati zapadne sile.

Godine 1557. boravio je u neretljanskoj luci francuski službenik barun Cochart i otud francuskoj vladi dostavio izvještaj potpuno nepovoljan za Dubrovnik, predlažući da prestane protjecanje poruka između Turske i Francuske preko Dubrovnika, a ubuduće krene

preko Neretve koja je u turskoj vlasti. Nije zaboravio spomenuti ni to kako Dubrovčani zlorabe dozvolu izvoza žita kako bi ovu važnu namirnicu prevozili u zapadne zemlje. Predložio je da se to onemogući intervencijom kod sultana, da Francuska sama nabavlja žito i tako se smanji kontingent odobren Dubrovčanima, a valjalo bi, prema njemu, navaliti i na dubrovačke brodove.

Ipak biskup od Acqsa, u dopisu njihovoj vladi iz 1557, hvali Dubrovčane zbog dotadašnje uslužnosti i prijateljstva, premda se tuži što je nekom zgodom Dubrovčanin Paskoje Menčetić zadržao agenta francuskog kralja.

Napadi francuske mornarice na dubrovačke brodove su se nastavili, na što dubrovačka vlada ponovno intervenira u francuskog kralja Henrika II, koji i ovaj put zapovjedi da se Dubrovčanima vrati oteta roba.

Francuske poruke za Carigrad i dalje su išle preko Dubrovnika, pa je u gradu ostao i francuski agent koji se o tome brinuo.

Godine 1559. i 1560. dubrovačka vlada i francuski kralj izmjenjuju vrlo lijepe riječi[83], na što je svakako djelovalo i sklapanje mira u Chateau Cambresiju (1559).

Osim već spomenutih razloga na dubrovačko-francuske napetosti djelovalo je i tzv. aleksandrijsko pitanje, kojim ćemo se posebice pozabaviti.

Već smo opisujući XV. st. spominjali da je dubrovačka vlada priznavala Jadransko more mletačkim. I u XVI. i početkom XVII. st. postoje dokumenti koji govore isto. Pa ipak dolazi do razmimoilaženja u shvaćanju tog mletačkog gospodstva na moru. Mletačka Republika je naime smatrala da upravo zbog toga što je more njeno, ona jedina ima dužnost i pravo držati oboružane brodove koji će ga čuvati i od velikih ratnih opasnosti i od gusara. Naravno, jače joj države to pravo nisu priznavale, ali Dubrovačka Republika je bila politički i strateški, pa i po veličini, najmanje jaka. Premda je priznavala Jadransko more kao mletačko, držala je makar i vrlo skromnu ratnu mornaricu, koja se uglavnom sastojala od dvije do četiri galije i nekoliko fusta. Od prigode do prigode ona je bila i jača, a povremeno bi Dubrovčani, prema potrebi, oboružavali i trgovačke brodove.

Svoju skromnu ratnu mornaricu čuvala je Dubrovačka Republika u velikom i malom arsenalu u dubrovačkoj gradskoj luci, a postojao je i još skromniji arsenal u Stonu Malom. Mletačka vlada nije reagirala dok bi flota bila u spremištima, ali često puta, kad bi koji oružani brod izišao van, pokušavala bi ga uhvatiti.

Dubrovačka vlada je primjerice u XVI. st. običavala u doba berbe grožđa izvući jednu fustu za njeno osiguranje. Pa i toj je fusti mletački kapetan Gulfa 1542. pravio neprilike. Zbog toga se dubrovačka vlada obrati mletačkoj, moleći je da kapetan ne uznemiruje njihov brod. Mletačka vlada 19. rujna 1542. dopusti dubrovačkoj da za osiguranje berbe drži oboružanu fustu, ali samo »u vodama i jurisdikciji spomenute Općine«, i to, dakako, jedino za vrijeme berbe. Pa ipak je mletačka vlada i time donekle priznala opstojnost dubrovačkih teritorijalnih voda i dubrovačke jurisdikcije u njima, ali zaista samo donekle.

Problem rasvjetljuje i dubrovačka predstavka upućena 1562. mletačkoj vladi, u kojoj se kaže kako je lanjske godine kapetan Gulfa zarobio dubrovačku fustu koja je stajala pred samim gradom, pa ju je, nakon njihove intervencije u Mlecima, oslobodio. Sada je, eto, ponovno za vrijeme berbe zaplijenio fustu. Dubrovačko izaslanstvo ga je uvjeravalo kako je i prije bio običaj da fusta u doba berbe krstari oboružana, dapače je dubrovačka vlada slala naoružane brodove protiv gusara, pa se predstavnici mletačke vlasti ipak nisu protivili. Kapetan Gulfa uza sve to nije htio pustiti fustu, pa dubrovačka vlada, eto, intervenira u Mlecima.

Mletačka vlada, slično kao i 1542, dopusti držanje oboružane fuste, ali jedino u doba berbe i samo »u vodama i jurisdikciji spomenute Općine«.

Godine 1564. ponovi mletačka vlada svoju odluku da jedino mletački oboružani brodovi smiju ploviti Gulfom, kako su već Mlečani nazivali Jadransko more, te ovlasti svoje ljude da mogu oboružane brodove kršćana u Gulfu zapaliti ili potopiti a pomorce na njima zarobiti. Dubrovačka vlada tada zatraži da joj se radi obrane od gusara povremeno dopusti odaslati koju ratnu fustu ili galiju, ali to mletačka ne dopusti. Nakon toga dubrovački poslanik u pape Frano Gundulić dobi uputu vlade od 1. srpnja 1570. da među ostalim i tu stvar iznese papi[84].

Još su jedno pravo Mlečani prisvajali na Jadranskom moru. Znamo kako je velika bila briga dubrovačke vlade da grad i područje Republike opskrbi dovoljnim količinama žita; također u doba o kojemu govorimo, stizalo je ono iz Levanta, Albanije i Crkvene države preko Jakina. Mletačka vlada međutim više puta upućuje svoje zapovjednike mora da mogu hvatati brodove natovarene žitom, pogotovu ako se radi o brodovima država koje nisu moćne. Ovi doista često tako postupaju, uz njih i knezovi gradova podložnih Mlecima, pa među ostalim hvataju i dubrovačke brodove natovarene žitom te ih prisiljavaju da žito odvezu u Mletke ili gradove podložne Mlečanima. Mlečani su doduše plaćali žito i vraćali brod, ali je dolazilo do razmirica zbog cijene i roka isplate. Mletačka vlast se je opravdavala time što u gradu na lagunama vlada nestašica žita, ne uzimajući u obzir da i Dubrovniku treba žita.

Takvih je otimanja bilo primjerice 1540, 1557, 1568, 1569.

Dubrovačka vlada dakako u nekoliko navrata pokušava od mletačke vlade isposlovati načelnu odluku da se dubrovačkim trgovcima dopusti mirna nabava žita...

Mletački su funkcioneri i iz drugih razloga zarobljavali dubrovačke brodove, da bi ih tek na intervenciju dubrovačke vlade puštali. Dolazilo je do razmirica i zbog carina.

S druge pak strane mletačka vlada tuži se dubrovačkoj da turski gusari nabavljaju u Dubrovniku brodske potrepštine.

Ponekad opet mletačka vlada preporučuje svojim zapovjednicima na moru da dobro postupaju s Dubrovčanima i da puste na miru njihov primorski teritorij[85].

VANJSKA I UNUTRAŠNJA NAPETOST 1565 – 1568.

Dubrovnik se i u ovom razdoblju, kao uostalom više puta u svojoj povijesti, našao između bata i nakovnja; španjolsko-turska ratna napetost na Sredozemlju dosegla je najviši stupanj. Jedna i druga strana bile su spremne za sukob te i dalje pojačavale svoje snage.

I u to se doba ponovno našlo nekoliko dubrovačkih brodova u španjolskoj floti. Zbog toga dubrovačka vlada 8. veljače 1565. zapovjedi svome poslaniku Binčuliću, koji je putovao u Messinu zbog raznih poslova, neka nagovori dubrovačke brodove da se nastoje izvući iz španjolske flote, a ako to nije moguće, nek ih pomorci napuste[86].

Malo zatim turska flota pod vodstvom Pijale-paše krenu prema Malti s namjerom da je osvoji. Opsada Malte započe 18. svibnja i potraja do 7. rujna. U međuvremenu dubrovačka vlada i dalje nastoji brodove svojih podanika izvući iz španjolske flote, jer je bilo skoro sigurno da će se ona umiješati. Ponovno piše 31. svibnja poslaniku Binčuliću u Messini (dopis ponavlja i 20. kolovoza) zahtijevajući od njega da nastoji osloboditi pet imenovanih dubrovačkih brodova iz španjolske flote[87].

Važan međudogađaj bijaše imenovanje Mehmed-paše Sokolovića za turskog velikog vezira, što se zbilo 28. lipnja 1565.

Španjolska flota je zaista intervenirala u korist Malte, a kad je ona nastupila, Pijale-paša 7. rujna prekinu opsadu. To se smatralo velikim turskim neuspjehom. Pijale-paša je u svojoj ekspediciji uhvatio tri dubrovačka broda i pridružio ih svojoj floti, no među Turcima se širio glas kako dubrovačkih brodova ima i u španjolskoj floti. Vlada to 18. kolovoza oštro opovrgava, tim više što se pretjeravalo da ih je među španjolskim brodovima čak trideset. Bilo ih je međutim ipak pet, što se može zaključiti na temelju novog naloga dubrovačke vlade, onog od 20. kolovoza, da se povuku[88].

Uza sva dubrovačka opovrgavanja, ti glasovi pogoršavaju dubrovačko-turske odnose, a nakon neuspjeha kod Malte, Pijale-paša i ostali Turci još se više ozlovoljiše. Pijale poče hvatati dubrovačke brodove.

Kako je ratno stanje između Španjolske i Turske još trajalo te je postojala mogućnost da neki dubrovački brodovi ostanu na kršćanskoj strani, što bi dakako bio razlog da Turci i

ubuduće hvataju dubrovačke brodove, vlada odluči donijeti niz izvanrednih odluka. I tako Vijeće umoljenih 5. studenog 1565. prihvati tzv. *provedimentum,* izvanrednu uredbu o ograničenju plovidbe. U toj se uredbi povelo računa i o nekim posebnim probicima Dubrovnika, naime o tome da grad bude opskrbljen žitom i soli, usto pak da brodovi u dovozu soli ispune svoje obaveze i prema drugim jadranskim lukama. Odredbe su, kao što će se vidjeti, vrlo stroge, a u njima se zahtijeva kako slijedi:

Prvo. Svi brodovi koji jesu ili će stići u Jadransko more, tj. oni u Jakinu, Markama i na području Mletačke Republike, s iznimkom onih u primorju Napuljskog Kraljevstva, moraju doći odmah u Dubrovnik ili na teritorij Dubrovačke Republike, i nijedan od njih ne smije otputovati dalje bez izričita dopuštenja Vijeća umoljenih.

Drugo. Svi brodovi koji su dužni dopremiti sol u Dubrovnik, moraju to učiniti do kraja idućeg ožujka.

Treće. Odredit će se četiri broda za dovoz žita, pa i oni moraju stići u Dubrovnik do kraja idućeg ožujka, bez obzira prispiju li s teretom soli ili prazni.

Četvrto. Svi brodovi koji su izvan Jadranskog mora, kao i oni u jadranskom primorju Napuljskog Kraljevstva, moraju doći u Dubrovnik ili njegovo područje do kraja idućeg ožujka, bez obzira da li stižu s teretom soli ili prazni. Brodovi koji nisu obvezni dopremiti sol u Dubrovnik, mogu je odvesti i u Jakin, ali s time da se vrate u Dubrovnik i po dolasku jave knezu i Malom vijeću. Moći će se unajmljivati brodovi za Aleksandriju, Siriju, Carigrad i ostala mjesta Levanta, ali pod uvjetom da prijevoze vrše samo za Jakin, Mletke i Dubrovnik, dakle tri luke u Jadranskom moru.

(Ovime se htjela izbjeći napast da se brodovi pridružuju kršćanskoj floti. Dopušta im se plovidba na Levant, u Jakin i Mletke, a zabranjuje odlazak u zapadno Sredozemlje, pa čak i na jadransku obalu Napuljskog Kraljevstva koje bijaše pod španjolskom vlasti.)

Peto. Dogodi li se da dubrovački brod bude zadržan od kakve strane vlasti za potrebe njene flote, patron, nokijer i časnici broda moraju na svaki mogući način nastojati da se brodovi izvuku iz te flote, a ako u tome ni na koji način ne uspiju, moraju napustiti brod, doći u Dubrovnik te se osobno javiti knezu i Malom vijeću.

Šesto. Od sada pa nadalje nijedan podanik Dubrovačke Republike ne može dati sagraditi brod bez izričita dopuštenja Vijeća umoljenih.

Sedmo. Nikakav stranac ne može sudjelovati u suvlasništvu broda koji je dao sagraditi ili kupio Dubrovčanin.

Osmo. Nijednom se Dubrovčaninu ne smije dopustiti da sagradi ili kupi brod, ako prije toga ne položi jamstvo od dva dukata po kolima (mjera nosivosti broda) da će u svemu biti poslušan dubrovačkoj vladi.

(Šesnaestog svibnja 1566. jamstvo je povećano na 5 dukata po kolima, a tek 14. veljače 1568. vraćeno na dva dukata.)

Deveto. Svim patronima, nokijerima, časnicima i mornarima koji se prema gornjim naredbama vrate u Dubrovačku Republiku, dat će se vjerodajno pismo da ih njihovi vjerovnici do kraja listopada 1566. ne smiju ometati ni u osobi ni u imutku; ukoliko su pak kažnjeni po kaznenom pravu, ne moraju nastupiti kaznu. Od toga se izuzimaju samo oni koji duguju arboratik (pristojbu za brodove), ili su osuđeni na smrt ili gubitak uda.

Ova uredba može se popravljati, poboljšavati i opozvati djelomično ili u cjelini.

Iz cijelog se ovog prepričanog teksta, no i iz drugih izvora, jasno vidi da je uredbu trebalo odmah provesti, a nešto duži rokovi su propisani (do kraja ožujka iduće godine) zbog toga što je moralo proći dosta vremena dok brodovi saznaju za odluku i vrate se u Dubrovnik.

Desetog studenog 1565. Vijeće umoljenih izglasa dodatne odredbe. Kako su mnogi

dubrovački brodovi prevozili vino, osobito malvaziju, s Krete u Englesku i trenutno imali poslovnih obaveza, odlučeno je da na Kretu mogu odlaziti i tovariti vino do kraja iduće veljače, nakon čega se to zabranjuje. Međutim do veljače ti brodovi moraju ploviti daleko od Sicilije i drugih mjesta, gdje bi ih mogli zaustaviti i zadržati za potrebe kakve armade.

Bile su predviđene i kazne. Najteže će proći oni koji se ogriješe o petu odredbu. Patrone, nokijere i časnike koji se o nju ogriješe, javno će se proglasiti izdajicama a njihovi se brodovi i sav imutak konfiscirati. Za nepokoravanje ostalim odredbama patroni brodova svaki put će se posebno globiti s deset dukata po kolima nosivosti broda, a mogu se, prema odluci Vijeća umoljenih, kazniti i većom globom. Novac može općina utjerati od njihova udjela u vlasništvu svih brodova, a i od svega ostalog imutka. I za ovu odluku bijaše predviđeno da se može djelomično ili u cjelini ispravljati, poboljšavati i opozivati.

Dubrovačka vlada je na razne načine objavila ovu uredbu. Među ostalim je 17. studenog 1565. raspisana okružnica Vijeća umoljenih i odaslana patronima brodova u Napulju, Messini i Đenovi. U njoj se među ostalim kaže:

»Budući da je Veliki Gospodin saznao kako su mnogi brodovi i naši ljudi zadržani po zapovijesti Katoličkog Kralja i njegovih predstavnika u ovoj godini u mnogim mjestima Njegova Katoličkog Veličanstva, i da su se ti brodovi sa svojim ljudima našli u armati spomenutog Kralja u namjeri da se suprotstave i bore protiv armate Njegove Visosti (naime turskog sultana), pokazao je on znakove velikog nezadovoljstva i dao nam je razumjeti da će, ako mi u budućnosti ne predusretnemo slične slučajeve, Njegova Visost ustati protiv nas s najvećom našom štetom. Stoga mi, želeći sačuvati našu državu u staroj slobodi i miru i htijući se pobrinuti ne samo za javno već i za privatno dobro, ovom našom okružnicom zapovijedamo...«

Ne znamo koliko je dugo ova uredba bila na snazi, no poznato je da je važila još i 1568.

Sve navedene odredbe dubrovačke vlade bile su vrlo stroge i u velikoj mjeri paralizirale dubrovačko pomorstvo. One su ukidale plovidbu dubrovačkih brodova u zapadnom Sredozemlju i na području Napuljskog kraljevstva, nakon određenog roka i prijevoz vina iz Krete u Englesku, a dopuštale samo plovidbu između levantinskih luka te Jakina, Mletaka i Dubrovnika. Usto su od volje Vijeća umoljenih zavisile gradnja i kupovina brodova, te je ono moglo uvijek naći razloga da ih zabrani. Davanje znatnog jamstva uvelike je poskupljivalo nabavu brodova.

Premda se Vijeće umoljenih u propisivanju ovih odredaba rukovodilo važnim državnim razlozima, one su bez dvojbe osjetljivo dirale u probitke brodovlasnika i pomoraca uopće, te su lako mogle među njima izazvati nezadovoljstvo.

U ostvarivanju svojih namisli dubrovačka vlada je zatražila pomoć i španjolskog kralja. Kao što je to 1536. učinio Karlo V, tako sada i Filip II, pozivajući se na Karlovu odluku, 1566. zabranjuje svim svojim vlastima da oduzimaju dubrovačke brodove u ratne svrhe.

Godina 1566. zaista je burna i u Srednjoj Evropi i na Sredozemlju, pa i na Jadranskom moru. Već u ožujku turska vojska krenu prema Ugarskoj. Dubrovačka vlada šalje poklonstvo Sulejmanu II, koji predvodi vojsku, i ono u lipnju stiže u Beograd.

Stjecanjem okolnosti Sulejman je svu tu silnu vojsku poveo na Siget, koji je branio legendarni Nikola Šubić Zrinski. Turska opsada Sigeta potraja od 6. kolovoza do 7. rujna 1566. Sam Sulejman umre pod Sigetom 4. rujna.

U Egejskom arhipelagu još je bilo ostataka mletačke i đenoveške vlasti. Tako je na otoku Hiosu vladala đenoveška obitelj Giustiniani koja je Turcima plaćala danak cijene mira. No kad je 1566. otegnula s isplatom danka, Turci se 14–15. travnja prijevarom domogoše dvanaestorice članova obitelji i zarobiše ih. Neko se vrijeme nije znalo što će

dalje biti s Hiosom, a onda ga Turci 1566. pridružiše svojoj državi. Dijelovi turske flote prodirahu tijekom 1565. i 1566. i u Jadransko more.

Usred svih tih općih i posebnih dubrovačkih zbivanja dogodio se i pokušaj urote komediografa Marina Držića, člana ugledne pučke obitelji koja je u taj mah gospodarski propadala.

Dum Marin je od 1526. bio jedan od dvojice rektora dubrovačke crkve od Domina a od 1662. kapelan mletačkog patrijarha, no i tada povremeno dolazi u Dubrovnik. O ranijem dobu Držićeva života možemo suditi po njegovu naprednom stavu dok je bio studentski rektor u Sieni, te po njegovim scenskim djelima koja odaju da je društveno suosjećao s nižim staležima, ustajao protiv škrtosti i pohlepe aristokratske i građanske klase a gajio simpatije prema stanovnicima bližih manjih dubrovačkih otoka, koji su u znatnoj mjeri bili nosioci dubrovačkog pomorstva.

Konkretno znamo za Držićev pokušaj urote od travnja 1566. Cilj je njegov bio da se sruši isključiva aristokratska vladavina u Dubrovniku i vlast podjednako podijeli između vlastele i višeg reda pučana građana, s time što bi se ubuduće bolje postupalo i prema nižem puku.

Marin Držić je zatražio pomoć firentinskog vojvode Kozima i njegova sina Frančeska, koji bijaše očev suvladar. Upravo zbog toga boravio je tijekom 1566. nekoliko mjeseci u Firenci, odakle je Medicima slao pisma. Prvo od njih nije sačuvano, odnosno nije pronađeno. Drugo, odnosno prvo pronađeno pismo, datirano je 2. srpnja, treće već sutradan 3. srpnja, a oba su upućena Kozimu. Svoje četvrto pismo (od 23. srpnja) uputio je urotnik Kozimovu sinu Frančesku a peto (od 28. kolovoza 1566.) ponovno Kozimu. U tim pismima Držić tvrdi za tadašnju dubrovačku vladu da je loša, iznosi plan novoga državnog uređenja i izlaže kako treba izvršiti prevrat. U posljednjem, šestom pismu, pisanom u kolovozu, Držić međutim odgađa izvršenje. Malo zatim, 2. svibnja 1567, on umire u Mlecima.

Neki Držićevi prigovori nesumnjivo su opravdani, ali on vladi podmeće i ono što joj uopće nije bila namjera. Kritizira dubrovačku unutrašnju i vanjsku politiku, i u vezi s time zanemarivanje probitaka dubrovačkog pomorstva, kojemu su glavni nosioci pučani, osobito otočani. Ovo je ujedno i najzamašniji Držićev prigovor i on daje glavni biljeg i urotničkim dopisima i cijeloj njegovoj akciji.

Držić prigovara škrtosti dubrovačke vlade, u drugoj prilici i neracionalnosti trošenja, upirući pri tom prstom u način opremanja poslanstava stranim zapadnim državama i nedostatno izvješćivanje, u čemu on nazire njenu nespretnost. Prigovara nepravednosti dubrovačkog pravosuđa i okrutnosti tamnica. Ustaje i protiv miješanja vlade u crkvene poslove. On je za to da se s Turcima i dalje nastoji biti u dobrim odnosima i plaća im redovito ugovoreni danak, ali prigovara što vlada prema njima ima previše velikih obzira pa neopravdano zabranjuje dubrovačkim brodovima sudjelovanje u kršćanskim mornaricama, donoseći mjere koje koče razvitak pomorstva, kojemu su glavni nosioci pučani, u znatnoj mjeri oni s otokâ. Uz ostalo, tvrdi Držić, dubrovačka vlada ne izvješćuje primjereno zapadne vlasti.

Takvu vladu, zaključuje Držić, koja radi protiv probitaka pomorstva i samim time pučanâ i otočanâ, trebalo bi smijeniti a vlast podijeliti između vlastele i višeg reda pučana. Tek bi takva vlada bila u stanju povesti računa o interesima pomorstva.

Držić nije zagovarao posve radikalan odnos prema Turcima, ali se ipak svojim stajalištima priključio antiturskim tendencijama koje se u Dubrovniku tijekom stoljeća, na jedan ili drugi način, suprotstavljaju dominantnoj vladinoj proturskoj politici, vođenoj, naravno, razlozima političkog oportuniteta.

U samim se Držićevim pismima mogu naći razlozi koji su ga potakli na pokušaj

državnog udara, premda nismo u stanju prodrijeti i u njegovu dušu koja se opredijelila upravo za takav oblik borbe. Ipak možemo prihvatiti da je baš spomenuti provedimentum od 5. studenog 1565, sa svim popratnim aktima i čvrstim ustrajanjem vlade na njegovu provođenju tijekom 1566, bio neposredni povod da Držić nastupi sa svojim planom i pokušajem urote.

Inače, ovo je bila jedna od rijetkih protuvladinih akcija, ma koliko Držićeva pobuna ostala na razini pokušaja, za koju vlada nije saznala. Među ono malo tajnih zapisnika Vijeća umoljenih koji su sačuvani, jesu i zapisnici iz vremena Držićeve urote; u njima međutim nema ni spomena a ni daleke aluzije na ovaj pokušaj. Stoga su nam jedini izvor o ovom događaju Držićeva pisma i, dakako, popratne pojave. Upravo na temelju njih možemo zaključiti da je on u Dubrovniku imao krug istomišljenika, a računao je i na nezadovoljstvo

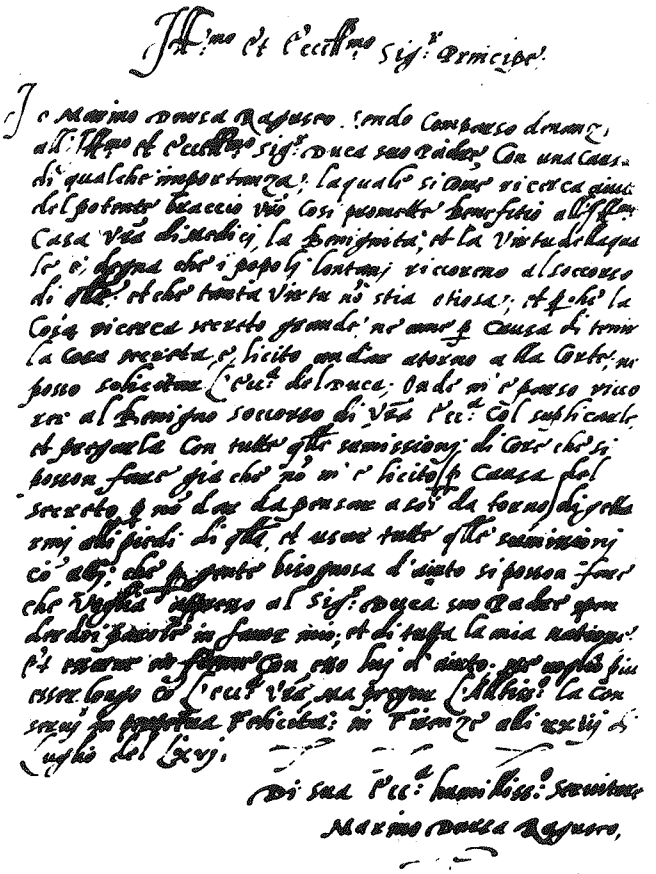

Jedno od pisama Marina Držića upućenih toskanskom vojvodi, 23. srpnja 1566. U Državnom arhivu Firence.

krugova dubrovačke trgovačke mornarice izazvano strogim odredbama vlade, kao i na nezadovoljstvo crkvenih krugova zbog miješanja vlade u crkvene poslove. Držić je dapače tvrdio da i u dijelu vlastele ima nezadovoljnika s onima na vlasti. Također je računao i na pomoć firentinskog vojvode, odnosno na njegovu izravnu vojnu pomoć pri izvođenju prevrata, na diplomatsku podršku kod rimske kurije i južnoitalskoga španjolskog namjesnika. Nakon izvršenog udara Dubrovnik bi, prema Držićevu planu, ostao posebnom republikom, a nova bi vlada bila pod zaštitom firentinskog vojvode.

Zanimljivo je kako je Držić zamislio izvođenje prevrata:

U Dubrovnik bi, prema njemu, postupno i pod raznim izlikama dolazili ljudi vojvode, njegovi kapetani i pukovnik. Nitko od njih, međutim, ne bi znao zašto dolazi. Prevratom bi ravnao Držić i on bi određene noći objavio pukovniku zapovijest firentinskog vojvode. Prije toga bi međutim trebalo stvoriti preduvjete za uspjeh prevrata i pogodno psihičko raspoloženje. U tom bi smislu vojvoda morao od pape isposlovati ekskomunikaciju dubrovačke vlade ili barem prijetnju ekskomunikacijom, a predviđala se i važna uloga izaslanika južnoitalskog namjesnika Diega Garcije. Izaslanik bi formalno došao u Dubrovnik prigovoriti odlukama dubrovačke vlade, a stvarno bi na pobunu potaknuo mornaricu. Držić predlaže da se prevrat izvrši u siječnju 1567. Započeo bi noću provalom vojvodinih ljudi i Držićevih istomišljenika u skladište oružja, zatim bi se pobunila i mornarica, te bi vladajuća klasa vlastele tako bila prisiljena da bez velike borbe pristane da se obrazuje nova vlada podjele vlasti između vlastele i višeg reda pučana. Držić ne očekuje smetnje vanjskih čimbenika. On misli da je Turcima svejedno tko vlada u Dubrovniku; njih uglavnom zanima samo danak, pa bi ga i nova vlada plaćala. Pisac usput računa i na prijateljstvo velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića prema Dubrovniku. Uostalom, ukoliko Turci i ustanu protiv nove vlade, Dubrovnik ima dovoljno snage da im se uz pomoć firentinskog vojvode odupre.

Dok tako Držić snuje, snažna turska flota pod vodstvom glavnoga turskog pomorskog zapovjednika Pijale-paše uđe u srpnju 1566. u Jadransko more, te ostade u njemu tijekom srpnja i kolovoza. Dubrovačka vlada pozdravlja pašu ali se istodobno brine i za sigurnost i budnost u gradu.

Ne znamo što je firentinski vojvoda mislio o Držićevim prijedlozima. Navodno su pronašli njegov odgovor. Takvo otkriće moglo bi baciti novo, pa i drugačije svjetlo na spominjani događaj. Za sada možemo tek reći da je vojvoda bio lojalan prema Držiću, jer ga nije javio dubrovačkoj vladi. Mjere pak što ih je dubrovačka vlada poduzela u povodu dolaska Pijale-paše u Jadransko more nisu bile uperene protiv Držićeva pokušaja urote jer za njega vlada nije ni znala, ali bi svakako mogle vrlo lako otkriti Držićeve niti, a postupni dolazak vojvodinih ljudi postao bi sumnjiv. Uostalom, one su bez dvojbe bile povodom da Držić, ne odrekavši se urote, pismom od 28. kolovoza 1566. predloži odgađanje prevrata i rada na njemu.

Premda je Držićeva zamisao ostala samo pokušaj, ona je ipak važna u političkoj povijesti Dubrovnika. Značajno je već samo po sebi da jedna ugledna ličnost kulturnog života – književnik, rektor crkve od Domina i bogomolja na Koločepu – zamišlja urotu protiv isključive aristokratske vlade i još oko sebe ima istomišljenika. Bio je to snažan izražaj nezadovoljstva što je zavladalo među pomorcima, koji su se osjećali oštećenima vladinim odredbama[89].

O odjeku sigetske epopeje u Dubrovniku govorit ćemo na drugom mjestu. Za sada tek toliko: nakon smrti Sulejmana II. Veličanstvenog na prijesto dođe njegov sin Selim II. Nije to bio jak vladar, pa je zato za njegove vladavine glavnu riječ vodio veliki vezir Mehmed-paša Sokolović. Uza sve razmirice i napetost u odnosima s Turcima, dubrovačkoj vladi

uspije od novog sultana dobiti potvrdu ranijih povlastica, među kojima je osobito važna ona da Dubrovčani, osim u Jedrenu, Carigradu i Brusi, plaćaju samo *dva posto* carine[90].

Kršćansko-islamska napetost na Sredozemlju traje još i 1568. U takvoj situaciji dubrovačka vlada brine se za sigurnost grada, dobavlja izvana plaćenike te nastoji što bolje opskrbiti grad žitom. I sada strahuje da se dubrovački brodovi ne pridruže kršćanskoj floti u borbi protiv Turaka. U tom je smislu važna odluka Vijeća umoljenih donijeta na tajnoj sjednici od 14. kolovoza 1568. i zapisana u tajnom zapisniku. Ona glasi:

»Nek se odredi da svi patroni i časnici brodova koji amo dolaze, moraju položiti svečanu zakletvu da će obdržavati naše naredbe i odredbe stvorene odlukama Uzvišenog Vijeća Umoljenih i osobito onu odredbu, kojom im se nalaže da ne smiju ići protiv brodovlja i mjesta velikog Cara Turaka, već moraju nastojati svim načinima osloboditi se, a ako to ne uzmognu, moraju ih svakako ostaviti i napustiti; patroni brodova pak, koji druge šalju na svoja mjesta, moraju se podvrći svim kaznama, kao da su sami osobno išli s tim brodovima.«

I doista, u tajnom zapisniku a pod datumima od 17. i 28. kolovoza, 23. i 24. rujna te 5. i 8. listopada 1568. nalazimo pribilježene zakletve brojnih patrona i časnika s brodova.

DUBROVNIK UOČI CIPARSKOG RATA I ZA NJEGOVA TRAJANJA 1570–1573.

Bacivši oko na veliki otok Cipar, u taj mah pod mletačkom vlasti, Turska se ljeti 1569. poče spremati za rat. Dubrovnik u to doba nije bio u najboljim odnosima ni s Turskom, zbog raznih razmirica s mjesnim i pokrajinskim vlastima, ni s Mlecima koji su ponovno počeli vršiti blokadu Dubrovnika, opravdavajući to raznim razlozima.

Već 1570. Turska zatraži od Mletaka da joj odstupe Cipar. Mleci odbiše.

Turski poslanik koji je išao u Mletke, putovao je preko Dubrovnika, pa su ovdje doznali o čemu se radi. Mleci su odbili turskog poslanika 27. ožujka, a dubrovačka vlada, valjda i prije no što je to doznala ali očekujući mletačko odbijanje i mogućnost ratnih komplikacija i na Jadranu, zaključuje 31. ožujka da se sve kuće i ostale zgrade u predgrađima u blizini grada razruše, kako neprijateljskoj vojsci ne bi mogle poslužiti kao uporište. Poradili su na daljnjem utvrđivanju grada. Nedaleko od morskih hridina sa starom crkvom sv. Margarete, odlučiše sagraditi novu kulu a crkvu srušiti, što i učiniše. Novu crkvu posvećenu istoj svetici sagradiše malo dalje. Radovima je ravnao talijanski graditelj Saporoso Matteucci kojega je ovamo poslao papa Pio V, a ostao je u Dubrovniku tri godine.

Još 27. ožujka dubrovačka vlada piše Dubrovčaninu Franu Gunduliću u Rimu da ode papi i zamoli njegovu zaštitu u predstojećem sukobu između Mletaka i Turske[91].

Frano Gundulić, tada u tridesetoj godini života, bio je poznat u Rimu, kamo je kao poslanik dolazio već 1567. Vrlo su ga cijenili i na papinu dvoru zbog njegova stajališta o provođenju zaključaka tridentinskog koncila, koje se slagalo s papinim.

Gundulić uspješno izvrši nalog te se ponudi dubrovačkoj vladi da je zastupa u predstojećim događajima. Dubrovačka vlada prihvati ponudu, pa je Gundulić njen diplomatski predstavnik za vrijeme trajanja ove svete lige[92]. Naime, Mleci, Španjolska i papa formalno su sklopili savez protiv Turaka 20. svibnja 1571, ali su zajednički na tom planu počeli djelovati već od ožujka 1570, i pošalju svoje brodovlje prema Istoku.

Dubrovačka vlada je unaprijed naslutila opasnost da Mlečani u ovoj prilici pokušaju okupirati Dubrovnik. Premda su oni uživali zaštitu pape i Španjolske, mletačka opasnost im se činila bližom od diplomatske pomoći njihovih zaštitnika, tim više što do saveza Mletaka s

tim dvjema silama nije još bilo došlo, te su nasuprot sebi vidjeli samo Mletke. U takvim prilikama dubrovačka je vlada, iako se držala neutralnosti, računala i na to da će se dođe li do najgoreg, tome oduprijeti i Turska. No da je podsjeti, vlada 6. travnja 1570. daje dodatnu uputu svojim poklisarima harača Mihajlu Lukareviću i Ivanu Đorđiću koji odlaze u Carigrad. Tu se među ostalim piše:

«... i kažemo Vam da smo opazili neke znakove zbog raspoloženja prema nama od neprijatelja Njegove Visosti, i naređujemo vam, uznastojte da nam Presvijetli gospodin Mehmed-paša udijeli hoćume gospodi sandžacima, našim susjedima, naime onima Hercegovine, Bosne, Skadra, Klisa i Zvornika, i to svakom sandžaku posebno; u njima nek im zapovjedi da svaki put kad im mi prikažemo takove hoćume, moraju doći sa svojim ljudima braniti nas od svakog našeg neprijatelja i onog Njegove Visosti, koji bi nas htio napasti; nastojte da hoćumi budu sastavljeni u dobrom obliku i nadasve, ako je moguće, da se ne zapišu u registre jazagije, kako ne bi bili ni od koga upoznati, kako ste bili upozoreni na Pločama; pošaljite nam ih odmah, kao što vam je gore rečeno.«[93]

Ne radi se o tome da su Dubrovčani htjeli primiti tursku vojsku u svoj grad, već se jamačno zamišljalo da strategijski pokreti turskih trupa mogu vršiti pritisak na Mlečane.

Prvoga srpnja 1570. počeli su u Rimu službeni pregovori između Mletaka, pape i Španjolske o sklapanju ugovora o savezu. I prije početka pregovora Mlečani su počeli klevetati Dubrovčane zbog njihovih veza s Turcima i nevjernosti prema kršćanstvu, a pogotovu su to činili za vrijeme pregovora, predlažući da sveta liga okupira Dubrovnik, kad to ionako namjeravaju učiniti Turci.

Dubrovačka vlada se angažirala na sve strane kako bi suzbila mletačke intrige te postigla da u ugovor saveznika uđe odredba koja zaštićuje Dubrovnik[94]. U Madrid je stigao pučanin kapetan Cvjetković. U Rimu je energično djelovao Frano Gundulić; on bi uvijek na vrijeme doznavao za mletačke intrige i uspijevao ih suzbiti. Primao je upute od vlade, ali je djelovao i samoinicijativno.

Papa Pio V. i španjolski kralj Filip II. bili su odlučno na strani Dubrovnika, jer su razumijevali njegov osobiti položaj. Kad su njihovi izaslanici napokon predložili da u zajednički ugovor uđe klauzula o nepovredivosti Dubrovnika, mletački poslanik se žestoko usprotivio, ali je ipak popustio kad mu je rečeno da to sam papa želi. Tada je pak iznio uvjet da se Dubrovčanima zabrani izvoziti ratni materijal u Tursku, a obavezuje ih se da svetu ligu pomažu novcem, brodovima i ljudima. Takva bi formulacija, dakako, štetila Republici jer bi izazvala Turke.

Nakon dugih pregovora, koji su prošli kroz razne peripetije, Mlečani su na kraju popustili, pa je u ugovor unesena ova odredba o Dubrovniku:

»Također, da Dubrovnik sa cjelokupnim svojim teritorijem, mjestima i svim stvarima ne smije biti uznemiren od saveznika nikakovom štetom ni smetanjem, niti smije pretrpjeti nikakova gubitka, osim ako bi se to drukčije činilo po pravednom razlogu Presvetom Gospodinu Našem i njegovim nasljednicima.«[95]

Napomena da bi papa, već prema vlastitoj procjeni, mogao iz pravednog razloga zapovjediti da se poduzme akcija protiv Dubrovnika, unesena je, dakako, na zahtjev mletačkog poslanika.

Dubrovčani su ovom odredbom ipak bili prezadovoljni, jer je napomena, s obzirom na papino prijateljstvo prema Dubrovniku, bila više teoretska.

I papa i španjolski kralj preporučivali su svojim zapovjednicima da u svemu dobro postupaju prema Dubrovčanima. Kad je pak papinski zapovjednik Markantonio Colona u prosincu 1570. nastradao sa svojom galijom nedaleko od Dubrovnika, Dubrovčani ga tako

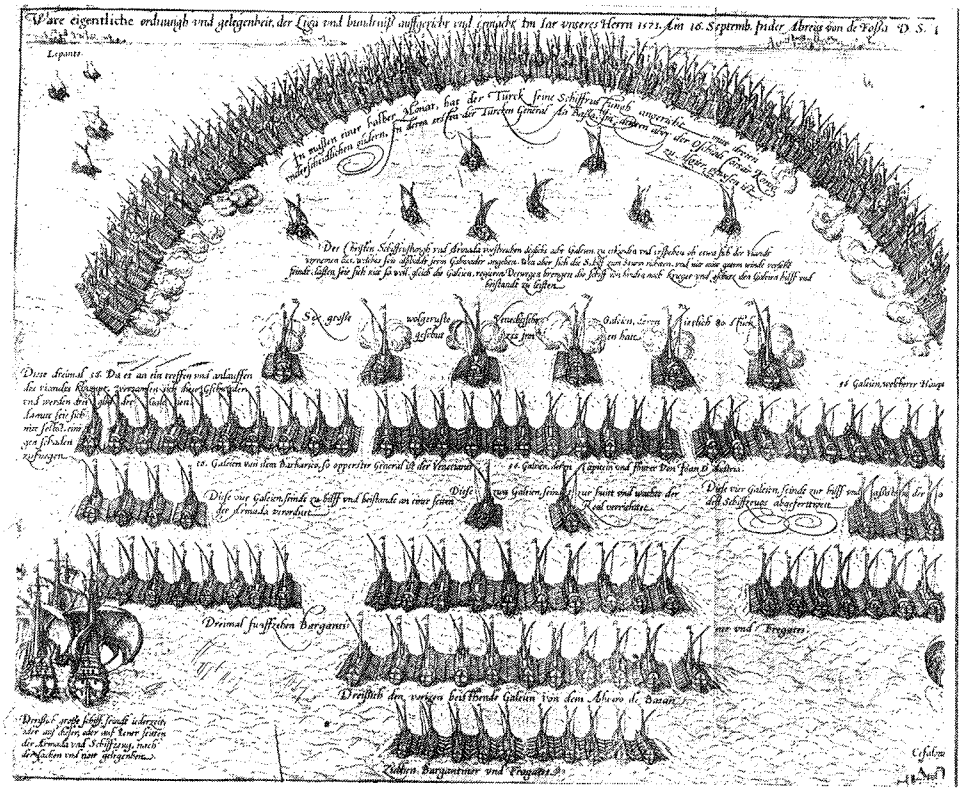

Raspored brodovlja u pomorskoj bici kod Lepanta 7. listopada 1571, s njemačkim tekstom. U lijevom donjem kutu dva jedrenjaka označuju rezervu od 30 brodova, među njima pretežno dubrovačkih. Iz Pomorskog muzeja u Dubrovniku.

lijepo primiše u svome gradu da je on, oduševljen, postao njihovim osobitim zagovarateljem.

Uto u Dubrovnik stiže poziv hercegovačkog sandžak-bega da se i Republika veseli padu tvrđave Nikozije na Cipru. Dubrovačka vlada nađe se u velikoj neprilici s obzirom na svoje odnose sa svetom ligom. Iz toga se ipak nekako izvuče, no bila je pripravna da takav zahtjev i odlučno odbije. »Veselila se« dakle nije, premda su je neki klevetali da je upravo tako postupila.

Poznato je kako je 7. listopada 1571. došlo do poznate bitke između brodovlja saveznika i Turaka kod Lepanta.

Tursko je brodovlje već početkom ljeta krenulo prema zapadu, u potrazi za kršćanskom flotom. Tom se prigodom primaklo Ulcinju i Baru, gradovima pod mletačkom vlasti, a istodobno je od Skadra nastupila turska kopnena vojska. Ulcinj se neko vrijeme branio a zatim se preda, dok se Bar predao bez otpora. Ti su gradovi sada dospjeli pod trajnu tursku vlast.

Pokušaj Turaka da osvoje i Kotor, nije uspio. Nakon toga se glavnina turske flote vrati natrag, a dvije se skupine odvojiše i zaploviše prema sjeveru. Prvu skupinu s 20 galija vodio je alžirski namjesnik Uluz-Ali, a drugu skupinu s 55 galija Karakozija, vojni zapovjednik grada Valone u Albaniji. Karakozija mirno mimoiđe Korčulu; Uluz-Ali je pak opsjedne 15.

kolovoza, ali bez uspjeha. Kod Hvara se dva zapovjednika udružiše i opljačkaše gradove Hvar i Starigrad, ali im se stanovnici Jelse i Vrboske junački odupriješe. Nakon toga se dvije skupine ponovno odijeliše te se vratiše natrag.

Tih je dana Dubrovačka Republika lako mogla doći u neprilike, ali se ona držala mudro i lukavo, a ipak načelno i primjereno. Običaj da svakome, bilo Turcima bilo kršćanima, čestita na postignutim pobjedama, bio je princip njene diplomatske kurtoazije, temeljene na osobitom shvaćanju svojih probitaka. No Dubrovčani su isto tako izražavali i svoje saučešće u povodu poraza. Oni, nadalje, izvješćuju Turke o događajima i prilikama u zapadnom svijetu, a Zapad o Turskoj. Sve se tako događalo i ovom prilikom. Kad su naime Turci zauzeli Bar i Ulcinj, dubrovačka vlada šalje trojicu poslanika da zapovjedniku turskog brodovlja čestitaju a raznim turskim komandantima predaju bogate darove. Sve je ovo uradila s ciljem da udobrovolji Turke kako ne bi uznemirivali Republiku, u čemu je očito i uspjela[96].

Kad su turski brodovi prolazili prema Dalmaciji, napadnuše pred samim Dubrovnikom mletačku galiju, a ova se skloni u dubrovačku luku. Turci zatražiše da im se galija preda, ali to dubrovačka vlada odbi. Turci nakaniše prodrijeti u luku, ali ih zapriječi topovska pucnjava s dubrovačkih tvrđava.

Karakteristično je za tadašnje odnose da su Mlečani prije ovog događaja klevetali Dubrovčane tvrdeći da se Karakozija sklonio u dubrovačkoj luci pred mletačkim galijama[97].

Kad se tursko brodovlje vraćalo iz Dalmacije, povelo je i mnoštvo dalmatinskog roblja. Dubrovčani, koji su često iz humanitarnih razloga otkupljivali robove, dočekaše Karakozijino brodovlje pred gradom, za velike svote otkupiše mnoštvo nevoljnika i poslaše ih kućama. Djecu kojoj nisu znali podrijetlo posvojiše dubrovačke obitelji[98].

U boju kod Lepanta bude tursko brodovlje temeljito potučeno. Dubrovčani su i na taj događaj reagirali po svojoj poznatoj metodi: čestitali su zapovjedniku kršćanskog brodovlja Don Juanu od Austrije, ali iz straha pred Turcima tek 3. svibnja 1572. Opravdavali su se da to tako kasno čine zbog kuge koja je harala u Dubrovniku.

A čestitali su mu u zadnji trenutak jer je Don Juan već bio počeo popuštati mletačkim klevetama. Sad su Dubrovčani morali poduzimati i druge mjere da ga udobrovolje.

Turcima su javili vijesti o bitki preko svojih poslanika u Carigradu, ali su ih prethodno uputom upozorili da to obave vrlo oprezno kako ne bi povrijedili tursku osjetljivost. Turke su tješili tvrdnjama da su i kršćani imali znatnih gubitaka. Posebnu su uslugu Turcima učinili time što su se u pape i Don Juana najprije zauzeli a onda i posredovali kod otkupa brojnih turskih uglednih zarobljenika. Pri tome je bio osobito djelatan Frano Gundulić, koji je kršćanima preporučivao blag postupak prema zarobljenicima.

Oslobođeni Turci većinom su se vraćali preko Dubrovnika.

Sve su to bila djela humanitarnosti, ali su Dubrovniku koristila i politički jer su mu podizala ugled i među kršćanima i među Turcima.

Vrijedno je spomenuti kako su se Dubrovčani držali u ovom ratu. Kao što već znamo postojala je načelna odluka dubrovačke vlade da brodovi privatnih brodovlasnika ne smiju sudjelovati u kršćansko-islamskim sukobima. Godine 1571. dubrovačka vlada je ponovila ovu odluku, prijeteći strogim kaznama. Uza sve to u službi svete lige našla su se čak 32–33 dubrovačka broda, i to s dubrovačkom posadom. Za vrijeme rata oni su iz Italije prevozili drvo, željezo, stupu i sve drugo čime se stari brodovi popravljaju a novi grade, ali i neke druge stvari.

Preostaje pitanje jesu li možda sudjelovali i u bitki kod Lepanta?

U tom je boju, kako se drži, na turskoj strani aktivno sudjelovalo 230 galija i 70 galeota, a na kršćanskoj 207 galija i 6 velikih galeaca. Sve su te brodove pokretala vesla.

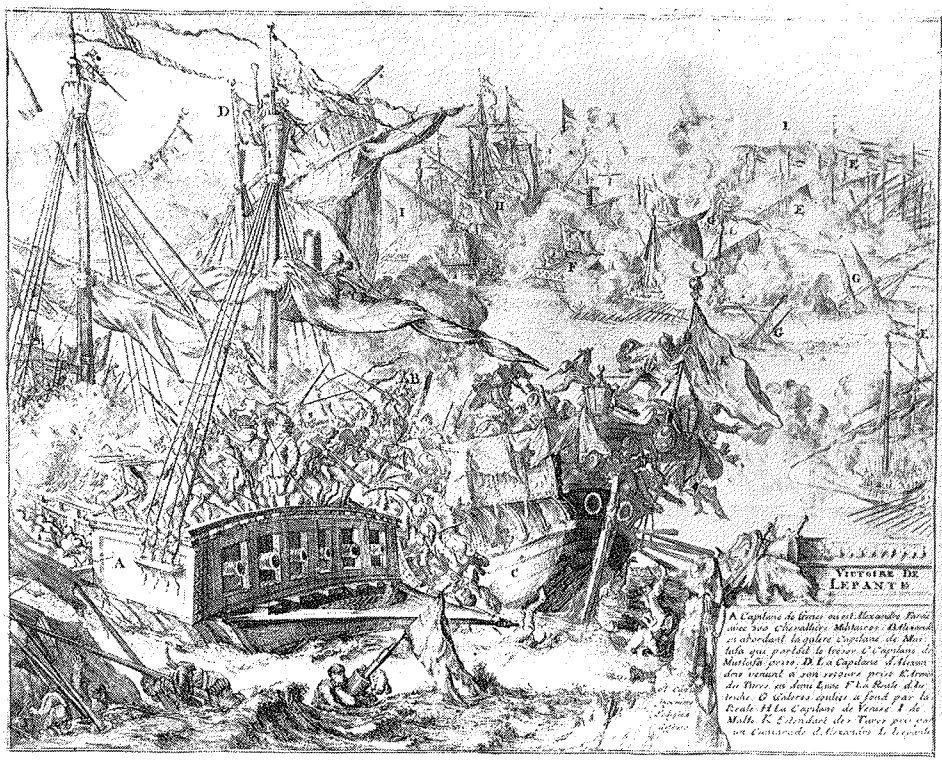

Pomorski boj kod Lepanta g. 1571. Victoire de Lepante, s francuskim tekstom. Iz Pomorskog muzeja u Dubrovniku.

Na kršćanskoj je strani, u krajnjoj pozadini, bilo i trideset velikih trgovačkih brodova na jedra, većinom dubrovačkih. Kako na toj strani nije bilo vjetra, ovi se brodovi nisu mogli pokrenuti, te nisu dospjeli u bitku.

Dubrovačka vlada nije progonila vlasnike i posade tih brodova, nego se kasnije njima dičila pred papom i španjolskim kraljem.

Doduše, i Turci su od Dubrovčana tražili brodograđevni materijal i brodograditelja. Vlada katkada popušta turskom pritisku, ponekad mu izmiče[99].

Kršćanske sile nisu izrabile sjajnu pobjedu kod Lepanta. Daljnji rat se neracionalno razvlačio. Lepantska bitka je međutim imala moralni učinak jer je pokazala da Turci nisu nepobjedivi. Uza sve to Mleci su u miru sklopljenom 1573. morali Turcima priznati Cipar, koji osta pod turskom vlasti sve do XIX. stoljeća.

USKOCI I DUBROVNIK

U hrvatskoj povijesti važna je pojava senjskih uskoka, od 1537. dalje. Oni su bili posada u gradu Senju, koji je u XVI. st. ušao u sklop Vojne krajine, a bijahu zatočnici borbe protiv Turaka. Osobito su bili djelatni kad bi Austrija ratovala protiv Turske, ali su se i u doba službenog mira kopnom zalijetali na tursko područje te plijenili dio obale pod Turcima, a i turske brodove. Tijekom vremena postali su i neprijatelji Mlečana, a to je počelo tako što su plijenili tursku robu na mletačkim brodovima.

Uskoci su osporavali tezu o isključivom mletačkom gospodstvu na Jadranskom moru, a Austrija im je u tome davala maha.

U uskoka se postupno sve više razvija pljačkaški element, premda je također istina da njihovo djelovanje ima idejnu podlogu s vlastitim pravnim shvaćanjem. Tako uskoci drže svojim pravom da navaljuju na Turke i pljačkaju ih gdje god ih dohvatili, isto tako da plijene njihovu robu ma tko je prevozio.

To aprioristično stajalište dovelo ih je u sukob ne samo s Mlečanima nego i s Dubrovačkom Republikom[100]. Uskoci su naime smatrali svojim pravom da preko dubrovačkog teritorija prodiru prema Turcima, kao i da na području Republike robe karavane koji putuju u Tursku ili iz Turske. Bili su usto još i kivni na Dubrovačku Republiku, koja prijateljuje s Turcima i provodi neutralnost u vremenu kad ostali kršćanski svijet ratuje protiv turskih zavojevača, pa su plijenili i dubrovački teritorij i dubrovačke podanike.

U vrijeme kad je Mletačka Republika (1537–1541. i 1570–1573) u okviru svetih liga ratovala s Turskom, uskoci su njeni saveznici, što i te kako osjeća Dubrovačka Republika. Uskoci su osobito ugrožavali Dubrovnik za vrijeme Ciparskog rata, dakle 1570–1573.

Tijekom 1570. i 1571. glavni je i proslavljeni vođa uskoka Juraj Daničić, kao junak u borbi protiv Turaka cijenjen u katoličkom svijetu, pa i na papinom dvoru. U srpnju 1571. Daničić je s većom skupinom uskoka bio u dubrovačkom kraju. Ispripovijedat ćemo dalje što o tome kažu dubrovački izvori:

Uskoci su prošli Primorjem, prešli preko Cavtata i dospjeli u Vitaljinu. Pljačkali su i u Primorju i u Vitaljini. Stigli su i do Boke Kotorske pa se odande vratili.

Dio njih iskrca se u dijelu Župe bližem Dubrovniku, tamo nedaleko od Sv. Jakova, pa odatle ode na Brgat gdje opljačka neku karavanu, a brodovi im odoše u Dubrovačku Rijeku. Potom uskoci pođoše preko Šumetske doline prema Rijeci, gdje su opljačkanu robu namjeravali ukrcati na svoje brodove. No uto im krene u susret odred dubrovačke vojske, pa dođe do okršaja u kojem pogiboše i neki uskoci i neki dubrovački vojnici. Uskoci se navrat-nanos povukoše na brodove i otploviše bez opljačkane robe. Tako tvrde dubrovački izvori.

Međutim, ovaj je incident dobio međunarodni značaj jer je tada bio ubijen i sam vođa uskoka Juraj Daničić. Za njegovu smrt odmah se zainteresirala mletačka vlast, tada saveznik uskoka, a vijest o pogibiji snažno je odjeknula i u Rimu, kao i na katoličkom zapadu. Ubrzo se je pojavila i verzija o Daničićevoj smrti, prema kojoj je uglednog uskoka dubrovačka vlada namamila na vjeru, a onda ga dala ubiti.

Dubrovačka vlada još iste godine iznosi svoju verziju događaja, onu o sukobu uskoka i vojnika, ali kako se verzija o ubojstvu dalje širi, ona 1572. daje provesti istragu. Tom je prigodom preslušano pet sudionika sukoba, i to sve stranaca koji su se našli u redovima dubrovačke vojske. Istraga je uglavnom iznijela:

Kad su se susreli uskoci i dubrovački vojnici, najprije se poveo razgovor. Daničić zaželi govoriti sa zapovjednikom dubrovačkih vojnika, ali pod uvjetom da mu se zajamči sigurnost. Bude mu udovoljeno i razgovor otpočne.

Zapovjednik primijeti uskoku:

– Što ste došli ovamo? Ovo nije vaš put.

Daničić odgovori kako je došao nanijeti štetu svojim neprijateljima.

Zapovjednik mu na to reče:

– Mi nijesmo vaši neprijatelji.

Daničić objasni da su uskoci došli naškoditi Turcima i zamoli da im se pod zadanom vjerom i bez prepirke dopusti ukrcati na barke robu otetu Turcima. Zapovjednik mu kaza da je to roba Dubrovčana. Vođa uskoka izrazi pripravnost da robu vrati i prema iskazu jednog svjedoka izda svojim ljudima takvu zapovijest.

Za vrijeme razgovora uskoci i vojnici stajali su jedni nasuprot drugima. Obje su strane bile napete. Odjednom odjekne između obiju strana, koje su stajale nasuprot jedna drugoj, pucanj iz kojeg se rodi okršaj.

Teško je reći tko je prvi opalio.

Ostavivši robu uskoci su pobjegli na brodove, a pri bijegu su se neki i utopili.

O samom Daničiću zapisnik istrage malo govori. Istražitelj se malo raspitivao o njemu. Prvi svjedok je sam izjavio kako su uhvatili jednog ranjenog uskoka povezane glave, o kojem su mu rekli da je to Daničić. Drugi svjedok je također sam na kraju izjavio:

– I ono što se dogodilo s vođom uskoka, da li se vratio među svoje da se u onom okršaju bori ili ne, ja ne znam.

Preostala tri svjedoka nisu ništa kazala o Daničiću.

Dubrovačka vlada se zadovoljila provedenom istragom, jer joj je bilo glavno pokazati pred svijetom kako ona nije Daničića domamila na vjeru.

Talijanski trgovac Giovanni iz Ferma, rođen 1558, živio je četrdeset i sedam godina u Rijeci i na sjevernom Hrvatskom primorju te nakon 1621. napisao djelo o uskocima. Pedeset godina nakon kobnog događaja on iznosi posve drukčiju verziju. Po njemu Daničić je, pozvan na vjeru od dubrovačke vlade, došao sa sedam svojih kapetana u gradsku luku Dubrovnika i tu su mu dubrovačka gospoda dala odsjeći glavu skupa s onih sedam kapetana. Potom su mu glavu nabili na kolac i pokazivali je izvan zidina njegovim drugovima na brodovima.

Teško je reći što je prava istina, ali je iz okolnosti, što je Daničić, prema spomenutom

zapisniku istrage, tražio i dobio vjeru kako bi razgovarao sa zapovjednikom dubrovačke vojske, lako mogla nastati fama da je na vjeru domamljen i ubijen[101].

Za glavnog vojvodu uskoka izabran je nakon Daničićeve pogibije njegov sin Juraj, koji je sav usplamtio željom za osvetom, te uz pothvate protiv Turaka vodio i akcije protiv Dubrovčana. Prijatelj uskoka, talijanski trgovac i pisac Giovanni spominje i ta osvetnička nasilja nad Dubrovčanima.

U prvo doba nakon pogibije njihova vođe, uskocima kao da uopće nije bilo stalo do pljačke već do osvete. Dubrovačke su brodove potapljali sa svom robom a Dubrovčane ubijali. No i sam Giovanni kaže da su se nakon stanovitog vremena vratili uobičajenom pljačkanju.

U međuvremenu je 1573. došlo do mira između Mletaka i Turske. Uskoci nastaviše borbom protiv Turaka, pa privremeno savezništvo između Mletaka i uskoka prestade. Uskoci pljačkaju i Mlečane i njihov teritorij u Dalmaciji, a i Dubrovčane.

I novi papa Grgur XIII, koji je stupio na papinski prijesto 1572, cijenio je uskoke kao borce protiv Turaka, ali ih je nastojao nagovoriti da odustanu od pljačke kršćana, pogotovu Mlečana i Dubrovčana. Zna se da je novčano potpomagao siromašnije uskočke obitelji u Senju.

Godine 1580. bio je mlađi Juraj Daničić s braćom Matijom i Ivanom u pape, i tom prigodom obećao da više neće napadati kršćane. Godine 1583. pak udijeli njemu i njegovu rodu kralj Rudolf plemstvo. Činjenica je ipak da su uskoci uza sva obećanja i dalje napadali i Mlečane i Dubrovčane. Izvori bilježe da su što na brodove što na teritorij dubrovački napadali 1577, 1584, 1588, 1591, 1595, 1596, 1605, 1610, 1611, 1612, 1613.

Dubrovačka vlada se na uskoke žalila i papi i habsburškim vladarima, pod čijom vlašću bijaše Senj. Time što su preko dubrovačkog teritorija prodirali na turski, uskoci su činili velike neprilike dubrovačkoj vladi i u odnosu prema Turcima. Ovi su je optuživali da uskocima dopušta prolaz, odnosno da ih ne zaustavlja, pa se vlada morala opravdavati.

Nakon 1613, prema dosad proučenim izvorima, uskoci više ne zalaze na dubrovački teritorij. Dvije godine kasnije, 1615, zbog uskoka i pograničnih sporova bukne rat između Austrije i Mletačke Republike, kada i bijes uskoka protiv Mlečana dođe do punog izražaja. Sada ih, naime, austrijska vlada nije nimalo kočila. Rat protiv Mlečana toliko je zaokupio uskoke da su Turke i Dubrovčane zapostavili.

Bio je to poznati uskočki rat koji završi 1617. mirom u Madridu. A bijaše to i doba španjolsko-mletačke napetosti na Jadranu, kad su se pogoršali i mletačko-dubrovački odnosi. Kao i u svim ratovima i sukobima, Dubrovčani su i za uskočkog rata i prema španjolsko-mletačkoj napetosti ostali neutralni. No kako su u Dubrovniku sa simpatijama gledali Španjolce a Mlečane uglavnom nisu rado gledali, to su se sada, barem na nekom općem planu, Dubrovčani, Španjolci i uskoci našli zajedno suprotstavljeni Mlecima.

Na temelju odredbe Madridskog mira uskoci su morali u unutrašnjost, gdje se srastoše s ostalim stanovništvom, brodovi im bijahu spaljeni a u Senj dođe njemačka posada. Ipak su neke obitelji ostale u Senju, osobito one što su stekle plemstvo.

I kasnije dolazi do sukoba između Mlečana i Senjana, događa se da Senjani i plijene po moru, ali vrlo rijetko.

Dubrovčani pak nastaviše stare pomorske i trgovačke veze sa Senjanima, koje će biti osobito jake i prijateljske u XVIII. stoljeću.

DUBROVNIK I ŠPANJOLSKA NAKON CIPARSKOG RATA I DO POČETKA XVII. ST. – DOBROVČANI I ENGLESKA

Dubrovačka Republika je nastavila i dalje živjeti u dobrim odnosima sa španjolskim kraljevima, koji se smatrahu njenim zaštitnicima. I dalje dubrovački brodovi putuju u Španjolsku i zalaze u Atlantski ocean. Premda se smanjila dubrovačka naseobina u Londonu, brodovi Republike i dalje plove u Englesku, ali sada znatno rjeđe.

U ovo doba sve se više počinju isticati pojedine obitelji u španjolskoj službi. Poduzetnim a donekle i pustolovnim pojedincima pomorsko-trgovačka djelatnost domovine pružala je premaleno polje djelovanja, ma koliko se ona raširila i po dalekim morima.

U XVI. st. počinju se u dubrovačkom pomorstvu sve više isticati brodovlasnici i mornari iz Slanog, malog mjesta u Dubrovačkom primorju, a osobito oni iz obitelji Ohmućević.

Ohmućevići bijahu u XIV. i XV. st. vlastela susjednog Zahumlja, ali ih već u XV. st. nalazimo i u Slanome, kao Ohmućeviće-Grguriće. Ivelja Ohmućević obogatio se u XVI. st. prijevozima žita u Dubrovnik i Italiju. Njegov sin Petar, po ocu nazvan i Ivelja, s proširenim prezimenom Ivelja-Ohmućević-Grgurić, obreo se u španjolskoj ratnoj službi, te s dva broda sudjeluje u ekspediciji španjolskog kralja Filipa II. protiv Portugala. Filip II. je Portugal svojatao po nasljednom pravu i uspio ga steći 1580, te je ta zemlja ostala pridružena Španjolskoj sve do 1640. Prema svjedočanstvu poznatog nam već Frana Gundulića, suvremenika događaja, u Filipovoj je ekspediciji sudjelovalo 35 dubrovačkih brodova[102].

U drugoj polovini XVI. st. i Englezi sve uspješnije razvijaju pomorsku trgovinu na Sredozemlju. Tako je Dubrovnik uz Francuze dobio nove konkurente.

Englezi su krivo gledali Dubrovčane i kušali ih što više udaljiti s Levanta. Prvi engleski poslanik na Porti, postavljen 1579, bio je sir William Harborne. Spomenimo i to da je prve engleske diplomatske predstavnike na Porti održavala zapravo engleska Levantinska kompanija, pa su oni tim više rovarili protiv Dubrovčana. Materijala za rovarenje svagda bi se našlo. U Engleskoj je već bio prevladao anglikanizam, sada izrazito suprotstavljen katolicizmu, čije važno uporište bijaše Španjolska. Englezi su dapače Turskoj nudili savezništvo protiv Španjolske, kao protiv zemlje idolatrije, kako su engleski diplomati nazivali katolici-

zam, dakle protiv zajedničkog neprijatelja. Turska tada ipak nije pristala na otvoreni savez protiv Španjolske, tim više što je i Španjolska, spremajući se od 1586. na obračun s Engleskom, nastojala sada oko mira s Turskom.

U svoja protušpanjolska nastojanja Englezi su uplitali i Dubrovčane, kao navodne saveznike Španjolaca, turskih neprijatelja. I tada se dubrovačka vlada u sukobima evropskih sila držala neutralno, pa i u nadmetanju a kasnije i ratu španjolsko-engleskom. No bilo je dubrovačkih privatnih trgovačkih brodova koje su, našavši ih u svojim lukama, Španjolci silom uzimali u svoju službu, premda je istina da su im se neki i dobrovoljno pridružili. U ranijim sličnim slučajevima turska vlada je prigovarala dubrovačkoj zbog sudjelovanja brodova njenih podanika u španjolskoj mornarici, a dubrovačka vlada odgovarala da su brodove Španjolci unovačili silom. Pojedince koji su im se dobrovoljno pridruživali, proglašavala je izdajicama i odmetnicima.

Engleski poslanik Harborne ustvrdio je međutim 1587. Porti da je Dubrovnik u savezu sa Španjolskom, zajedničkim neprijateljem Turske i Engleske, te da joj šalje brodove. To je ponovio i tadašnjem dubrovačkom poklisaru u Carigradu Orsatu Crijeviću, prigovarajući mu da Republika šalje brodove Španjolskoj koja se sprema u rat protiv Engleske, zaboravljajući očito da im ona dopušta slobodno trgovanje na svojem području. Crijević je odgovorio kako Dubrovnik nije ni u kakvu savezništvu sa Španjolskom te da joj ne šalje brodove u pomoć, već su nekoliko njih Španjolci silom uzeli, ali ne više od osam ili devet. Harborne je o svemu ovome izvijestio London[103].

Poznata je ekspedicija španjolske »nepobjedive armade« protiv Engleske, koju je 1588. odaslao španjolski kralj Filip II, i koja je u Kanalu La Manche poražena. Nije joj uspio strategijski plan iskrcavanja na Britanski otok, a umiješalo se i olujno vrijeme. Zbog toga španjolski admiral Medonia Sidonia odluči zaploviti put sjevera, uz istočnu obalu, ali ga je engleska flota cijelo vrijeme slijedila kako bi mu spriječila iskrcavanje. Kad je Španjolac već dobrano prodro na sjever, engleska ga flota napusti, a on tada izvede svoje povlačenje oplovivši sa sjevera Škotsku i sa zapada Irsku. Pri tome strada mnogo brodova i pomoraca, tako da se ta velika pomorska flota, koja je pri polasku imala 130 što većih što manjih brodova, pri povratku u Španjolsku smanjila na samo 50 plovnih jedinica, uz ostalo i jako oštećenih. Znalo se odavna da su i dubrovački brodovi sudjelovali u ekspediciji te da su neki stradali, ali se ranije nije znao njihov broj. Zbog stilistički nedovoljno jasnog narativnog izvora, i mi ovaj problem ostavljamo neriješenim[104].

Porazom »nepobjedive armade« španjolska moć znatno oslabi a engleska poraste. Španjolska je ipak ostala dosta jaka, pa Filip II. pomišlja na obnovljenu ekspediciju protiv Engleske.

Novi engleski poslanik u Carigradu nastavi s rovarenjima protiv Dubrovčana, prikazujući ih saveznicima Španjolaca koji im šalju brodove i mornare u pomoć. U tom smislu on piše londonskoj vladi 11. veljače 1589, navodeći kako su Dubrovčani prošlog ljeta poslali brodove španjolskom kralju i kako ih još šalju. Tvrdio je pače u tom dopisu da su španjolskom kralju poslali 4000 mornara.

Dubrovačka vlada napokon odluči intervenirati u Londonu protiv rovarenja prvoga i ovog drugog engleskog poslanika. Vijeće umoljenih raspravlja o tome 1. i 2. listopada 1589, te odluči zatražiti od dubrovačkog trgovca u Londonu Nikole Gučetića da ode kraljici i ustane protiv svih tih podmetanja. U dopisu od 2. listopada, koji mu tim povodom upućuje, zahtijeva od njega da uznastoji kako bi bio primljen u kraljice Elizabete, kojoj će, kad u tome uspije, iznijeti kako engleski poslanici i agenti u Carigradu uznemiruju dubrovačku vladu klevećući je kod Porte da daje Španjolskoj brodove i mornare za borbu protiv engleske kraljice, što nije istina. Jedino bi se moglo dogoditi da Španjolci sami oduzmu koji

dubrovački brod, kao što se prošlih mjeseci i engleska kraljica poslužila dubrovačkim brodovima koji su se desili u Engleskoj. Gučetić će nadalje zamoliti kraljicu da zapovjedi engleskim poslanicima u Carigradu neka ubuduće ne kleveću dubrovačku vlast na Porti.

Uputa završava uobičajenim izričajem: »... pače uvjerite je da ćemo uvijek biti, kao što smo i u prošlosti bili, najodaniji i najprivrženiji prema Njezinu Veličanstvu i engleskoj kruni.«[105]

Ne znamo je li Gučetić bio u kraljice, ali je u engleskom državnom arhivu sačuvan dopis što ga je Gučetić u ime dubrovačke vlade i Dubrovčana uputio engleskom državnom tajniku lordu Burghleyu. Moli ga da u ime kraljice piše agentu u Carigradu »kako ne bi nastavio raditi protiv njihova javnog dobra, jer je stvar pobožna i humana da se ponizni, stari i nevini sluge Njena Veličanstva i ove Krune ne puste propasti, već trebaju biti pomognuti i branjeni«. Nada se da će u ovome uspjeti[106].

Pretpostavljamo da je engleska vlada intervenirala u Carigradu jer se neko vrijeme više ne spominje da tamošnji engleski poslanik radi protiv Dubrovčana.

Inače u doba ekspedicije »nepobjedive armade« i nakon nje u Engleskoj nisu ometali dubrovačke trgovce. Kad je pak engleska vlada 1590. raspisala zajam za podmirenje troškova rata sa Španjolskom te pozvala i strance da sudjeluju u njemu, Nikola Gučetić dade 200 lira.

Ratno stanje između Engleske i Španjolske nastavi se i nakon poraza »nepobjedive armade«. Filip II. se i dalje zanosio planovima napada na Otok te Ircima obećavao pomoć u njihovu ustanku protiv Engleza. Engleska je pak pomagala Francusku i Nizozemsku u borbi protiv Filipa II, a pojedini hrabri engleski pomorci ratovali protiv Španjolaca u kolonijama.

Španjolska je trebala brodova. Godine 1590. sklope Petar Ivelja Ohmućević-Grgurić i nećak mu Stjepan Olistić Tašovčić ugovor sa španjolskom vladom, prema kojem su se obvezali da će španjolskom kralju služiti s dvanaest brodova dubrovačkih brodovlasnika, ali ti su brodovi građeni u Španjolskoj[107]. Ovu su pomorsku jedinicu u službi Španjolaca nazvali *dvanaest apostola,* premda brodovi nisu imali imena apostola nego većinom nekih drugih svetaca. Bijahu to privatni dubrovački trgovački brodovi prilagođeni ratnim potrebama, pa se za njih nije moglo reći da su oblik pomoći dubrovačke države. Ipak se o njima posvuda dosta govorilo, pa je to bio zgodan povod engleskom poslaniku u Carigradu Burtonu da nakon stanovitog zatišja nastavi s kampanjom protiv Dubrovčana.

Nakon svih tih prepričavanja ispalo je da se u Dubrovniku gradi dvanaest brodova za antiengleske ratne potrebe španjoskog kralja. Ovu i druge glasine širio je upravo engleski poslanik Burton, a onda sve to dostavio turskim službenim krugovima.

Ranije smo istakli da je ove prve engleske poslanike na Porti, Harbornea i Burtona, plaćala ne engleska državna blagajna nego engleska Levantinska kompanija, koja je u Dubrovčanima vidjela na Levantu konkurente; ona na svoju ruku rovari protiv Dubrovnika, dok su dubrovački trgovci inače u Engleskoj dobro viđeni. Englezi se javljaju kao novi konkurenti i na Levantu, a već odavna su to bili Francuzi, koji su Dubrovčanima pravili neprilika osobito u Aleksandriji.

Engleski i francuski poslanik u Carigradu, Burton i Brenes, udružiše se sada protiv Dubrovčana. Brenes je bio protiv Dubrovčana ne samo iz konkurentskih trgovačkih nego i nekih drugih razloga. Poznato je naime da se u Dubrovniku više puta vršila izmjena turskih i kršćanskih zarobljenika stradalih u ratovima ili gusarskim pothvatima. Tako je Brenes trebao izvršiti izmjenu nekih francuskih zarobljenika poslanih iz Carigrada za turske zarobljenike s Malte, ali kako ove posljednje nisu doveli u Dubrovnik, dubrovačka vlada, kojoj je bilo povjereno izvršenje izmjene, odbije da oslobodi francuske zarobljenike. Brenes se strašno naljutio i zaprijetio dubrovačkoj vladi osvetom. Sada, 1592, Burton i Brenes

podnesoše tri tužbe (turski *arsí*) protiv dubrovačke vlade. U prvoj su tvrdili da dubrovačka vlada gradi na dubrovačkom teritoriju dvanaest brodova za španjolskog kralja Filipa II, u drugoj da žito, koje Republika dopuštenjem Porte dobiva iz Turske, prepušta španjolskom kralju, kao i brodove protiv Turske, a u trećoj da su Dubrovčani španjolskog poslanika Rugiera, koji je preko Dubrovnika namjeravao krenuti na pregovore u Carigrad, od toga odvratili.

Veliki vezir Siauš-paša ipak odluči provjeriti optužbe, te ih predoči dubrovačkim poslanicima harača, s time da o njima obavijeste dubrovačku vladu. Ovi to učiniše, pa im vlada 14. siječnja 1593. šalje pismo s objašnjenjima, te ih upućuje što će dalje[108].

Vlada odbija optužbe iznijete u sve tri tužbe pa tvrdi kako se na dubrovačkom teritoriju sada grade samo četiri broda, i to za Dubrovčane privatnike. Vrlo je zanimljivo kojim riječima dubrovačka vlada poriče da ustupa brodove španjolskom kralju za borbu protiv Turaka; poslanici su naime upravo tim riječima trebali govoriti i velikom veziru i engleskom poslaniku.

Nazivajući turskog sultana po običaju Velikim gospodinom, vlada kaže:

»Što se tiče naših brodova, čuvao nas Bog da bismo ikad spomenutom Kralju za bilo kakav pothvat protiv Velikog Gospodina i protiv njegovih saveznika dali naše brodove, jer smo uvijek bili najvjerniji prema preslavnoj kući otomanskoj, od koje zavisimo, i uzdržali smo se u mirnom stanju. Spomenuti naši brodovi nisu od nas građeni već od naših podanika. Mnogi od njih, naime, ne mogavši se pomoći nikakovom drugom radinošću u našem kraju, jer je neplodan i kamenit, daju se na plovidbu i grade brodove te s njima prevoze trgovačku robu po svim stranama svijeta i sa zaradom prevoznina se uzdržavaju, a to pridonosi plaćanju tributa Velikom Gospodinu. Poneke od tih brodova, kad se nađu u mjestima Kralja Filipa i kad se on poželi njima poslužiti, silom ih zadržava a oni ne mogu izbjeći a da mu ne služe, jer su pod silom njegovih ljudi. Tako je učinio jednom prilikom i otac engleske Kraljice, koji je ratujući s Kraljevstvom Francuske našao u svome području i u svojim lukama neke naše brodove, koji tamo bijahu otišli s trgovačkom robom, i na silu ih je zadržao te se njima poslužio protiv Kralja Francuske. Tako je učinio i Veliki Gospodin u malteškom i ciparskom ratu, i druge pute kad se htio poslužiti s našim brodovima...«

Nešto dalje se kaže:

»Ovo su naši odgovori na klevete spomenutih triju arsa. O da je Bog htio da ovamo dođe čauš kojeg je htio poslati Prejasni Gospodin Siaus-baša, jer bi bio pronašao istinu što smo vam je kazali za naše opravdanje. Kažemo vam, spomenuti naši klevetnici, znajući da nas zbog najvjernije naše službe koju neprekidno činimo prema Velikom Gospodinu i njegovoj sretnoj Porti mrze svi vladari svijeta a ne mogući činiti drugo zbog velike zaštite u kojoj nas drži njegova Visost, hoće baciti nas s takovom vrstom kleveta u njegovu nemilost...«

U dopisu se kaže i ovo:

»I poslanik Engleske poznaje vrlo dobro odanost koju pokazujemo njegovoj Kraljici, i da su u Kraljevstvu Engleske mnogi naši trgovci koje Njeno Veličanstvo dobro tretira i favorizira, te nas dakle ne može klevetati ni zbog kakova razloga već uslijed neke svoje vlastite nakane. I jer taj poslanik mora odustati od takova svoga postupanja, naređujemo vam da ga idete potražiti i zamoliti ga da nas prestane više mučiti takovom vrstom muka.«

Prema uputi, poslanici moraju što više udobrovoljiti velikog vezira, pa će mu u tu svrhu darovati dvanaest kavadi svile i što više mu polaskati kao dubrovačkom zaštitniku. U tom smislu se u dopisu dalje nalaže:

»... i kažite njegovu Prejasnom gospodstvu razlog zbog čega su se ti klevetnici pokrenuli klevetati nas kao i to da mi, budući uvijek najvjerniji sluge preslavne kuće

otomanske i ustrajavši u toj vjernosti, tako ćemo ustrajati zauvijek ne priznajući za našeg vrhovnog nikog drugog već samo Velikog Gospodina i nadajući se da će nas po svojoj dobrostivosti i milostivosti uzdržati uvijek u svojoj naklonosti sa svakom vrstom usluga, pomoći i obrane od zloće naših neprijatelja.«

Po prilici istodobno, na Porti se protiv Dubrovnika javila i druga intriga, ali se izričito ne kaže tko joj bijaše autor.

U to je vrijeme novi bosanski beglerbeg Hasan-paša Predojević, imenovan 1591, počeo osvajati sjeverozapadnu Bosnu i pri tome zauzeo i Bihać. Tada je sultan bio obaviješten da su španjolski kralj, vladar Austrije i papa stvorili savez protiv Engleske i Turske, s ciljem da se Turcima otrgnu novoosvojeni krajevi, a da tome savezu pruža pomoć i Dubrovnik. Između 27. studenog i 5. prosinca 1592. sultan posla bosanskom beglerbegu ferman kojim mu javlja te vijesti, pa ga poziva da ih provjeri. Među ostalim beglerbeg mu mora javiti je li istina da Dubrovnik pomaže saveznike, te ako je istina, kolika je pomoć[109]. Bosanski beglerbeg posla ovaj i neki drugi ferman vladi u Dubrovnik, zahtijevajući da mu ona pošalje posebnog poslanika radi objašnjenja u tim stvarima. Vlada primi fermane, po običaju ih preko svog tumača pročita, dade ih prepisati i vrati natrag. Za poslanika odredi Orsata Crijevića te mu 19. siječanja 1593. preda opširnu uputu.

Poslanik Crijević reći će bosanskom beglerbegu kako dubrovačka vlada ništa ne zna o tom savezu, ali bi o njemu mogao više znati budimski paša, bosanski i ostali paše i sandžaci, koji su bliži granicama. Crijević mora odlučno opovrgnuti bilo kakvo sudjelovanje Dubrovnika u svemu tome te na uobičajeni način izraziti vjernost Republike Porti kao i njenu odanost engleskoj kraljici, a usto i polaskati i beglerbegu i velikom veziru. Da pokaže kako nema nikakve veze s austrijskim vladarom, koji je ujedno i rimsko-njemački car, vlada poslanika Crijevića upućuje:

»... i kako nije istinito da mi imamo nekakav dogovor sa carem, tako nije nimalo vjerojatno da bi se to moglo vjerovati, jer je poznato cijelom svijetu i Velikom Gospodinu da smo mi bili uvijek neprijatelji njegovim podanicima Uskocima, koji su neprekidno tražili da napadnu naše podanike na moru i kopnu plijeneći ih, pljačkajući ih i ubijajući ih, i nikada car nije htio suzbijati spomenute Uskoke ni učiniti da vrate robu, trgovinu i novce oduzete ubogim našim trgovcima, jer su nas smatrali onim što zaista jesmo, naime najvjernijim i najodanijim slugama Velikog Gospodina; i kao što smo u vjernosti i odanosti prema Njegovoj Visosti i njegovu najslavnijem carstvu od starine ustrajali, tako ćemo ustrajati i nastaviti zauvijek, ne priznajući ni za naše zaštitnike, patrone i gospodu druge već samo Velikog Gospodina; i dok mi pod njegovom zaštitom i obranom vjerno živimo, naši neprijatelji i oni koji su nam malo skloni, žele nas baciti u nemilost njegove Visosti; a mi uzdajući se u njegovu dobrostivost, svaku ljubav, naklonost i pomoć, Bogu hvala, nemamo potreba ni od koga drugog na ovom svijetu.«

Poslanik Crijević je svoj zadatak obavio s uspjehom, o tome obavijestio svoju vladu, a ona u slijedećem dopisu, onom od 22. veljače 1593. kojim mu povjerava neke druge zadatke, prima to na znanje[110]. Bosanski beglerbeg je povoljno izvijestio Portu u Carigradu i ona se time zadovoljila.

Uobičajeno je bilo da se dubrovački upravljači obraćaju manje-više svim vlastima kao »najvjerniji i najodaniji sluge« (fidelissimi e devotissimi servitori). Onima jačima kažu da su pod njihovom zaštitom, a osobito kao zaštitnike oslovljavaju i španjolske kraljeve, ali i sultana i Portu. U trenucima kad im je turska pomoć ili naklonost osobito potrebna, oni se pred njima previše ponižavaju, te kao da pri tom zaboravljaju kako im je Republika i slobodna i neovisna. Tako se dogodilo i ovaj put. Činjenica je da je dubrovačka vlada ipak održavala stanovite veze s Habsburgovcima, austrijskim vladarima i ugarsko-

-hrvatskim kraljevima, usto i rimsko-njemačkim carevima. Na primjer, žalila im se na postupke uskoka. Pri tom im piše obazrivo, sa svim uobičajenim frazama i komplimentima. Približno u isto doba dok se pred turskim velmožom potpuno odriče cara, tj. austrijskog vladara i ugarsko-hrvatskog kralja, toskanski dominikanac Serafin Razzi u svojoj *Povijesti Dubrovnika,* tiskanoj 1593, objavljuje pohvalu koja se u dubrovačkoj katedrali na velike blagdane izricala Habsburgovcu kao kralju Ugarske, Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Tijekom 1593. i 1595. taj je Habsburgovac bio Rudolf II.

U uputi Crijeviću dubrovačka vlada dapače tvrdi kako ne treba ničije pomoći osim sultanove, a kad tamo ona se nikad i ne prestaje obraćati raznim vlastima tražeći pomoć i zaštitu. Vidjet ćemo samo koju godinu kasnije kako se, tražeći nešto od španjolske vlasti, pozivala čak i na to kako su dubrovački brodovi bili u službi Španjolske. Svakako, bosanski beglerbeg je povoljno izvijestio Portu u Carigradu, i ona se time zadovoljila.

Već smo više puta spominjali kako je Španjolska i silom uzimala u službu dubrovačke brodove koji bi se znali naći u lukama pod njenom vlasti, ali je bilo i brodova koji su svojevoljno pristupali španjolskoj floti, a isto tako i obitelji i pojedinaca što su svjesno stupali u španjolsku službu i u njoj dolazili do velikih časti. Spomenuli smo već Ohmućeviće, posebno Petra Ivelju Ohmućevića i njegova nećaka Stjepana Olistića Tasovčića, koji su 1590. sklopili ugovor sa španjolskom vlasti o sudjelovanju dvanaest dubrovačkih brodova u njenoj službi. Od 1593. i Austrija ratuje s Turskom, a i Španjolska. U tom novom ratu sudjeluje i dvanaest dubrovačkih brodova što su ih nazvali *dvanaest apostola.*

U izvoru iz XVII. st. nalazimo popis s imenima brodova i njihovih zapovjednika. Ti brodovi nisu plovili pod dubrovačkom nego pod španjolskom zastavom, a u Dubrovniku nisu za njih plaćali ni taksu arboratika. Neki su od tih brodova prevozili žito s jadranske obale Napuljskog kraljevstva u Napulj. Bili su stalno u opasnosti od turskih napada. Tri su dapače Turci i uhvatili i odmah prigovorili vladi zbog toga što dubrovački brodovi s dubrovačkom posadom plove pod španjolskom zastavom i za Španjolce. U uputi svojim poslanicima u Carigradu dubrovačka vlada im 25. listopada 1594. zapovijeda da se zbog toga opravdaju pred Portom. Tamo će reći kako je Petar Ohmućević iz Slanog, nezadovoljan zbog toga što mu se nije htjelo priznati navodno staro plemstvo, ostavio dubrovački teritorij i nastanio se u Španjolskoj; odmetnuvši se od Dubrovnika stupio je sa svojim rođacima u službu španjolskog kralja, a njegovi brodovi ne plaćaju niti arboratik u Dubrovniku[111].

I iz kasnijih vremena imamo vijesti o Dubrovčanima i ponekad njihovim brodovima u španjolskoj službi. Neke od njih potječu od Mlečana, pa su možda i pretjerane.

Jedan dopis poslan 1595. iz Mletaka u Englesku kaže da Španjolci spremaju ustanak u Irskoj i pomoć škotskom plemstvu, da se sprema invazija španjolskih plaćenika u Irsku, a da su na tim brodovima poglavito dubrovački mornari.

Eskadru od dvanaest brodova u borbi protiv Engleza 1596. spominju i kasniji izvori, skloni slavi Ohmućevića i njihovih rođaka. Iz toga proizlazi da su ili od Turaka bila otkupljena ona tri zarobljena broda ili su nadoknađena novima.

Eskadra je pod vodstvom Stjepana Olistića Tasovčića imala u toj borbi, prema panegiričkim izvorima, uspjeha, ali je nešto kasnije, 1596. ili 1597, cijela propala kod Cap Finisterrea. Stjepan je ipak spasio život. Brzo je sastavljena nova eskadra kojom je također zapovijedao Stjepan Olistić Tasovčić. Kod otoka Tercera u skupini Azora doživjela je 1599. veliku oluju i tom prigodom je propao zapovjednički brod, vlasništvo zapovjednika, pri čemu je i on sam poginuo[112]. Petar Ivelja Ohmućević-Grgurić pak umro je 1599, godinu dana poslije smrti španjolskog kralja Filipa II.

Još se nekoliko članova obitelji Olistić-Tasovčić istaklo u španjolskim službama.

Braća Lovro, Nikola i Jero Mažibradići bijahu zapovjednici flotila i admirali. U španjolskoj službi istakla se i porodica Martolosića.

Osobito se proslavio Vice Bune, rođen 1559. na Lopudu, ali je on istodobno zadržao i vezu sa svojom dubrovačkom domovinom. Umro je u Napulju 1612. Jedan kasniji izvor nam kaže da je bio španjolski potkralj u Meksiku, no iz suvremenih mu izvora doznajemo da je putovao u španjolskoj službi u španjolsku Ameriku i Prednju Indiju, gdje je u gradu Goa imao uloženog kapitala. Bio je i u Belgiji, nakon toga u Lisabonu i Madridu, a krajem stoljeća se naselio u Napulju, gdje je bio u vijeću potkralja. Uz službene dužnosti bavio se trgovačkim i novčanim poslovima. Po dolasku u Lisabon ponudio je Republici svoje usluge, što je vlada svestrano iskoristila. Za vrijeme njegova boravka u Madridu i Napulju ona ga je često molila da intervenira na madridskom dvoru i kod napuljskog potkralja u korist Dubrovnika, osobito u pogledu evidencije dubrovačkih povlastica u španjolskoj državi i nabave žita iz južne Italije, uza sve to što je u Madrid prema potrebi slala i službene svoje predstavnike i imala stalnog konzula u Napulju. Nakon smrti dotadašnjeg konzula vlada 1607. njemu povjeri konzulat u Napulju[113].

Stari je bio običaj, poznat nam već od 1543, da dubrovačka vlada šalje napuljskom potkralju godišnje na dar nekoliko lovačkih sokolova. Napuljski potkralj je počeo shvaćati ovo podavanje kao neku vrstu danka u ime zavisnosti Dubrovnika od Španjolske. Vlada 1600. povjeri Vicu Bunu da narav ovog podavanja objasni jedino kao znak prijateljstva i zahvalnosti a ne kao bilo kakve obaveze, te da dubrovačkog konzula u Napulju upozna kako samo u tom duhu i smislu može ubuduće darivati sokolove. Napuljski potkralj prihvati ovakvo tumačenje pa Dubrovačka Republika nastavi slati sokolove i nakon što je 1734. nastalo posebno Napuljsko Kraljevstvo, sve tamo do pada Dubrovačke Republike (1808).

Nakon Bunove smrti bude mu, po njegovoj želji, tijelo prenijeto I opud, u crkvu sv. Trojstva, gdje mu braća podigoše nadgrobni spomenik s odužim natpisom, koji i danas postoji.

Vice Bune već je služio i novog kralja Filipa III. (1598–1621). On se i u njega zauzimao za Dubrovčane. Godine 1599. međutim uputi dubrovačka vlada posebnog poslanika Orsata Crijevića da od Filipa III. zatraži potvrdu starih dubrovačkih povlastica i dopuštenje za izvoz žita iz Napuljskog Kraljevstva, i to bez one poznate klauzule »opskrbivši prije Kraljevstvo«. Zanimljivi su neki dijelovi upute poslaniku. Dok još 1592. dubrovačka vlada izjavljuje Turcima kako je sultan jedini njihov vrhovni pa tvrdi da su u španjolskoj službi samo brodovi koje su Španjolci silom uzeli, 1594. dapače naglašava kako Ohmućević nema ničega zajedničkog s Dubrovnikom te da se njegovi brodovi ne vode kao dubrovački, sada, 1599, u spomenutoj uputi kaže: Radnička biblioteka

»Zato hoćemo da zamolite Njegovo Katoličko Veličanstvo da se udostoji razmotriti svojstvo našeg grada, koji po svojoj služnosti, vjernosti, odanosti i opsluživanju zaslužuje biti izjednačen s bilo kojim gradom Napuljskog Kraljevstva i Sicilije; i nek uzme u obzir služnost koju neprestano vrše naši brodovi i mi isti, uz očevidnu opasnost naše Države, koja služnost je toliko velika kolika se može zamisliti; neka se dakle udostoji velikodušno dopustiti nam da pri našim potrebama moramo biti pomognuti u spomenutim živežnim namirnicama, toli u Napuljskom Kraljevstvu, toli u Siciliji...«

Nešto dalje se navodi:

»Stoga ćete zamoliti Katoličko Veličanstvo da uzme u obzir siromaštvo našega grada, koji je sveden u veliku bijedu zbog neprekidnih muka i zapletaja od strane Turaka i zbog neprekidnih gubitaka naših podanika, koji su propali i propadaju u službama Njegova Veličanstva i uz veliku muku koju radi toga imamo na dvoru Velikog Turčina. Nek se stoga po svojoj dobrostivosti, također i zbog obavijesti koje mi neprestano dajemo potkralju

Napulja o stvarima i razvitku prilika kod Turaka s velikim našim troškovima, udostoji udijeliti nam kraljevskim autoritetom milost da mi za izvoz pet stotina kola žitarica iz Napuljskog ili Sicilijanskog Kraljevstva, prema našem izboru, nismo dužni platiti drugo već staru redovitu kraljevsku pristojbu.«

Na drugom se mjestu o obavještajnoj službi govori:

»Da bismo se uzdržali u dobroj milosti španjolske krune i također da bismo vršili našu dužnost, slijedeći stope naših starijih, ne izostajemo u svakoj prigodi dostavljati obavijesti o stvarima Levanta gospodi potkraljevima Napulja, sudeći da veću uslužnost ne možemo učiniti Njegovu Veličanstvu Katoličkom nego davanjem takovih obavijesti, u kojoj službi smo pripravni nastaviti zauvijek. I spomenute obavijesti običavamo davati njima pod imenom Lucija Pisone i vjerujemo da Njegovo Veličanstvo biva od njih obaviješteno o ovoj našoj služnosti, koja je neprekidna, uz velike naše troškove i uz preveliku našu opasnost.«

I kasnije, 1603, govori dubrovačka vlada »o staroj zaštiti koju ima nad nama i našom slobodom« španjolski kralj, a u drugoj jednoj uputi upućenoj iste godineVicu Bunu kaže:

»I Njegovo Veličanstvo nas mora braniti, jer iz ovih stvari, gore navedenih, izvodi se nepogrešivi razlog da je između Njegova Veličanstva i naše Republike uvijek postojala konfederacija u pogledu njegove zaštite i obrane prema nama te naše uslužnosti prema njegovoj kruni.«[114]

Nastojanja Orsata Crijevića i Vica Bune orodila su plodom, te Filip III. 1600. potvrdi sve povlastice što su ih Republici dali njegovi prethodnici. Pri tome bude obavljen uobičajeni postupak, te se, uz ostalo, potvrda registrira u Napuljskom Kraljevstvu. Kralj dopusti i izvoz žitarica, ali ipak s klauzulom »opskrbivši prije Kraljevstvo«, za koju su Dubrovčani željeli, da se ukloni[115].

Podaci o izravnim pomorskim i trgovačkim vezama između Dubrovnika i Amerike i Indije dosad nisu nađeni. No zna se da pojedini Dubrovčani ipak već od 1520. odlaze onamo iz Španjolske kao trgovci i pomorci, te da su se neki od njih tamo neko vrijeme i naseljavali. Stanoviti broj Dubrovčana je putovao onamo u španjolskoj javnoj službi, kao Vice Bune, a Petar Ohmućević je sa svojom eskadrom djelovao i u »Indijama«[116].

Engleski poslanik u Carigradu Burton umro je 1597, a naslijedio ga Henry Lello. I on je bio protiv Dubrovnika te 1602. javlja u Englesku kako je čuo da će Dubrovnik dati brodove za prebacivanje Španjolaca u Irsku[117]. To je, koliko znamo, posljednja vijest takve vrste, ali ni ona nije poremetila odnose Dubrovnika s Engleskom. Uostalom, Španjolska i Engleska se pomiriše, na što je djelovala i smrt Filipa II, koji je umro 1598, te engleske kraljice Elizabete, umrle 1603. Godine 1604. bude sklopljen mir između Španjolske i Engleske. No i nakon toga su Dubrovčani prihvaćali španjolsku službu...

Već smo rekli da su dubrovački trgovci i za rovarenja engleskih poslanika u Carigradu nesmetano i dalje radili u Engleskoj. Njih je sada bilo manje nego u prvoj polovini XVI. st. Među njima se posebno ističe Nikola Gučetić, koga smo sreli već u prvoj polovini XVI. st. Proživjevši nekoliko desetljeća, umre u Londonu 1599. Od njega je, kao što smo spominjali, dubrovačka vlada više puta tražila da intervenira kod engleske vlade, što je on i radio. U trgovačkom se zvanju osobito ističe od 1565. Postao je jedan od najbogatijih londonskih trgovaca, s trgovačkim vezama u Antwerpenu, Hamburgu, Kölnu, Lionu, Rouenu i talijanskim gradovima. Nasljednici Nikole Gučetića, kao i ostali manji dubrovački trgovci koji su na razmeđi XVI. i XVII. st. djelovali u tom gradu, nisu se osobito istakli, te pojam dubrovačkog trgovca, koji je nekoć mnogo značio u Engleskoj, izgubi na ugledu. Dubrovačkih trgovaca napokon nestane iz Engleske, pa u XVII. st. engleske tkanine dopremaju u Dubrovnik engleski trgovci. Engleska Levantinska tvrtka stekla je pozicije u Dubrovniku. Sredinom XVII. st. i te se veze stanjiše.

DUBROVNIK I TURCI NAKON 1573. I U DOBA POKRETA PROTIV TURAKA, OD 1593. PA NADALJE

Promjene na prijestolju i na važnim vodećim položajima u Turskoj kao i razne upravne promjene imale su odjeka i na dubrovačko-turske odnose. Dubrovnik je, nema sumnje, našao formulu za način života s Turskom, ali uza sve to i sa središnjom vlasti i s raznim pokrajinskim čimbenicima u raznim zemljama, pogotovu s onima u susjedstvu, često ima okapanja. U Turskoj je bilo zakonitosti, premda se ona više puta poremećivala, pa tako i u dubrovačko-turskim odnosima. A Dubrovniku, kao maloj državi, nije ostajalo drugo no da se u sporovima s Turcima poziva upravo na tu zakonitost, i to u prvom redu na povlastice (ahtnamu, fermane, hoćume) koje je tijekom stoljeća dobivao od turske vlasti. Sve se ovo na jedan ili drugi način događalo i prije 1573. i nakon nje.

Godine 1574. posta sultanom Murat III. koji će vladati sve do 1595. Na njega su za sve vrijeme vladavine snažno utjecali veliki veziri, a ponekad i drugi turski čimbenici.

I nakon njegova ustoličenja velikim vezirom je i dalje ostao Mehmed-paša Sokolović. Premda je i između njega i Dubrovnika ponekad dolazilo do razmirica, on je uglavnom ipak bio prijatelj Dubrovčana i njihove Republike. Kad je 11. listopada 1579. ubijen u atentatu, prilike se za Dubrovnik pogoršavaju. Razni sporovi, oni iz njegova doba a poslije njegove smrti još ih je više, svode se na probleme carina-đumruka, prodaje soli i njene cijene, jasaka, gusarskog djelovanja, dospijevanja pojedinih Dubrovčana u tursko ropstvo, nasilja Turaka u Novom, nabave žita u Turskoj itd. Mikrofaktografija puna je preraznih incidenata. Naravno, dubrovačka vlada ne miruje. Nakon svake povrede zakona ona intervenira i kod Porte i kod svih viših i manjih turskih državnih činovnika. Važno sredstvo dubrovačke diplomacije bili su pri tome darovi i mita. Nezadovoljni količinom svote turski činovnici i ucjenjuju, pa darove i mita valja povećavati.

Turska država dijelila se na pašaluke kojima na čelu bijahu beglerbegovi; pašaluci se opet dijele na sandžake sa sandžacima ili sandžakbegovima. U Evropi su do 1580. dva glavna pašaluka: sjeverniji budimski, s kojim Dubrovčani također imaju stanovitih veza, ali su jače povezani s rumelijskim koji obuhvaća Balkanski poluotok. Neposredni dubrovački susjed bijaše hercegovački sandžak a znatne veze ima Dubrovnik i s bosanskim i skadarskim sandžakom.

Godine 1580. Turska osniva bosanski pašaluk, pod čiju nadležnost potpada više sandžaka, među njima i bosanski i hercegovački. Sjedište bosanskog pašaluka se mijenja ali je nakon osnutka prvobitno u Banjoj Luci.

Osnivanje bosanskog pašaluka osobito je važno za Dubrovnik jer time rješavanje raznih međusobnih odnosa prelazi s Porte na bosanskog pašu, pa i hercegovački sandžakbeg, u odnosu prema Dubrovniku, time u stanovitoj mjeri gubi na važnosti. Inače je Dubrovnik lakše rješavao pojedine sporove izravno s Portom nego s pokrajinskim vlastima.

Nakon 1579. veliki veziri uglavnom nisu bili skloni Dubrovniku, ali ih je dubrovačka vlada, nakon teških napora i uz velike darove, znala pridobiti. Bilo je teških sukoba zbog dumruka i prodaje soli, naime njene cijene i turskog udjela u dobiti, no svi su se ti sukobi ipak uglavnom povoljno rješavali za Dubrovnik. Opasniji su bili pokušaji da se prisvoji dio dubrovačkog teritorija. Bilo ih je više, a najopasniji bijaše onaj što ga je 1588. otpočeo Turčin Enehan, bivši nazor u Beogradu. On je na Porti isposlovao berat kojim mu se načelno priznaje pravo na Konavle i Gruž na dubrovačkom teritoriju, te na Makarsku, s time da dobije i svu zemlju od Gruža do Makarske, što znači cijelo Primorje i dio Astareje. Taj je pokušaj prisvajanja potrajao do 1591, ali ga je dubrovačka vlada svojim odlučnim potezima kod turskih vlasti uspjela suzbiti[118].

Važan je u povijesti tzv. *dugi rat* između Habsburgovaca i Turske (1593–1606), započet poznatom i po Turke nesretnom bitkom kod Siska. Dubrovačka Republika nije bila upletena u njega, pa ni od Mlečana nije doživljavala u političkom pogledu većih neprilika, jer su i oni u tom ratu čuvali svoju neutralnost. Na glas o kršćanskoj pobjedi zavlada među dubrovačkim stanovništvom veselje, ali vlada nastoji potisnuti njegov vanjski izražaj.

Ovo je i doba pokreta balkanskih naroda protiv Turaka. Podižu se ustanci. S Turskom istodobno ratuje i Španjolska, što dolazi do izražaja u pomorskim sukobima na Sredozemlju. Španjolski dvor osim toga šalje na Balkanski poluotok emisare koji balkanske kršćane potiču protiv Turaka, obećavajući vojnu pomoć na taj način što će Španjolska započeti oružanu akciju na istočnoj jadranskoj obali. Prave se planovi, zameću zapletaji.

Zanimljivo je držanje dubrovačke i mletačke vlade. Ni jedna ni druga se nipošto ne slažu s planovima o toj naširoko zasnovanoj borbi protiv Turaka. I jedna i druga imaju za to svoje razloge.

Nakon nekoliko međusobnih ratova Mletačka Republika sada nastoji živjeti s Turskom u miru. Poslije početka opadanja njene pomorske gospodarske sile na Sredozemlju ona mnogo drži do trgovine s Turskom na Balkanskom poluotoku, čemu osobito treba poslužiti novootvorena skela u Splitu. No ona se boji i poremećaja snaga na Jadranskom moru, jer prijeti opasnost da se na njemu etabliraju nove sile, a njoj najviše odgovara da ostane postojeće stanje. Te nove sile su Austrija, Španjolska, Vojvodina Savojska i Vojvodina Mantovanska, koje su se prema postojećim planovima trebale učvrstiti i na Balkanskom poluotoku i na Jadranskom moru.

Premda Mletačka Republika nije voljela Dubrovnik, te je dapače povremeno pomišljala da ga podvrgne, ipak joj je više u interesu da on, malen po teritoriju i bez velike strategijske vlastite moći, ostane slobodna republika no da potpadne pod vlast nekoga drugog vladara; dapače je odbijala pomisao da ga sama zaposjedne, jer bi time izazvala Tursku ili prouzročila drugi kakav poremećaj koji bi joj mogao naškoditi. Pomno je mletačka vlada pomoću razgranate obavještajne službe, na teritoriju sebi podvrgnutom i na strategijski važnim točkama u inozemstvu, pratila sve planove i zamisli, i u najmanjim njihovim potankostima, i prije i poslije 1606, te je po mogućnosti nastojala ometati njihovo izvršenje i negdje u tome uspijevala.

Zanimljiva je bila situacija u Dubrovniku. Njegova vlada se, u duhu općih principa

svoje politike, držala neutralno, ali su ipak i preko Dubrovnika prolazili konspiratori i tajni emisari a u gradu se održavali sastanci zavjerenika. Štoviše, neki su se strani eksponenti i duže zadržavali u gradu. U svemu tome sudjeluju i neki Dubrovčani te isusovac Aleksandar Komulović Splićanin koji boravi u Dubrovniku 1604–1608. No kad je vlada ustanovila da zavjerenici računaju i s teritorijem Republike te da su se njeni podanici previše angažirali, ona odlučno ustaje protiv takve akcije, strance tjera iz države a svoje građane poziva na odgovornost.

Tijekom dugog niza godina prilike se u podrobnostima mijenjaju, pa i dubrovačka vlada postupa sad oštrije sad blaže.

I sada se proniješe glasovi da dubrovačka vlada prijateljuje s turskim neprijateljima i pruža im pomoć, što ona uspijeva na Porti pobiti. No kad je hercegovački sandžakbeg 1594, prema naredbi velikog vezira Sinan paše, zatražio od dubrovačke vlade da pošalje stanoviti broj Konavljana kao vojnu pomoć te veliki dubrovački top, ona to odlučno i zgodnim smicalicama odbije. Isto tako kad je iste godine hercegovački sandžakbeg htio osobno posjetiti Dubrovnik, vlada ga od toga odvrati među ostalim i s obrazloženjem da to nikada nije bio običaj.

Možemo ipak reći da je sve do 1606, naime dok je Austrija vodila rat protiv Turske, i u dubrovačkim službenim krugovima postojala, makar i pritajena, simpatija za borbu protiv Osmanlija, uvijek s nadom da će turskog gospodstva nestati iz dubrovačkog susjedstva. U tom smislu ona štošta progledava kroz prste.

Zanimljivo je da se i u Hercegovini gajila nada u pobjedu austrijskog oružja. Tako se 19. siječnja 1604. sastao narodni zbor svega Popova i Zažablja te zaključio da se podloži vladaru Austrije. Za svog opunomoćenika zbor je imenovao dubrovačkog franjevca hercegovačkog podrijetla Dominika Andrijaševića, te ga ovlastio da u njegovo ime zaključi ugovor s vladarom Austrije. Sačuvano je pismo koje su potpisali seoski knezovi katoličkog i pravoslavnog pučanstva, pa čak u ime muslimana Husein Pašić[119]. Što se dalje događalo ne znamo, premda je poznato da je Andrijašević 1605. bio u štajerskom Gracu. Zanimljivo je da se ovo pismo našlo u Dubrovačkom arhivu.

Andrijašević će pak nakon 1606. nastaviti sa svojom akcijom, ali će se okrenuti na drugu stranu i postati nepoćudan dubrovačkoj vladi.

Sklapanje mira na ušću rijeke Žitve 1606. godine između austrijskih Habsburgovaca i Turske dosta promijeni evropsku situaciju, jer je time važan čimbenik oružane borbe protiv Osmanlija s njima uspostavio mir. Kao glavna snaga evropske koalicije, Španjolska neko vrijeme nastavlja svojom propagandnom akcijom, da bi se već 1608. ponešto umirila, premda će njena borbenost i dalje ostati živom.

Od te godine na ostvarivanju planova oružane akcije s istočne obale Jadranskog mora protiv Turaka osobito radi savojski vojvoda Karlo Emanuel I (1598–1630), a Španjolska ga u tome samo podupire. Tome se pridružuje i mantovanski vojvoda Vincenzo I (1587–1612). Bili su to smioni planovi ali su ipak dobili pristaša, pa čak i u Dubrovniku. Osobito je savojskom vojvodi bilo stalo da na Balkanskom poluotoku steče neku veću zemlju, pa čas spominje Bosnu čas Albaniju, dok mu Dubrovnik najprije služi kao tajna prolazna točka za tajne emisare, s time što bi kasnije, prema njemu, mogao poslužiti kao zgodno vojno uporište.

Savojski emisari već 1607. nastavljaju veze s Dubrovčanima braćom Marinom i Jakovom Rastićem, Jakovom Đorđićem i Ivanom Diničićem iz Slanog. Kasnije se Rastićima pridružio i njihov treći brat Mihajlo, biskup u Stonu. Marin Rastić prvi pobjegne. Dubrovačka vlada dozna za njihove zakulisne igre te poduzme protumjere. Jakov Rastić i Jakov

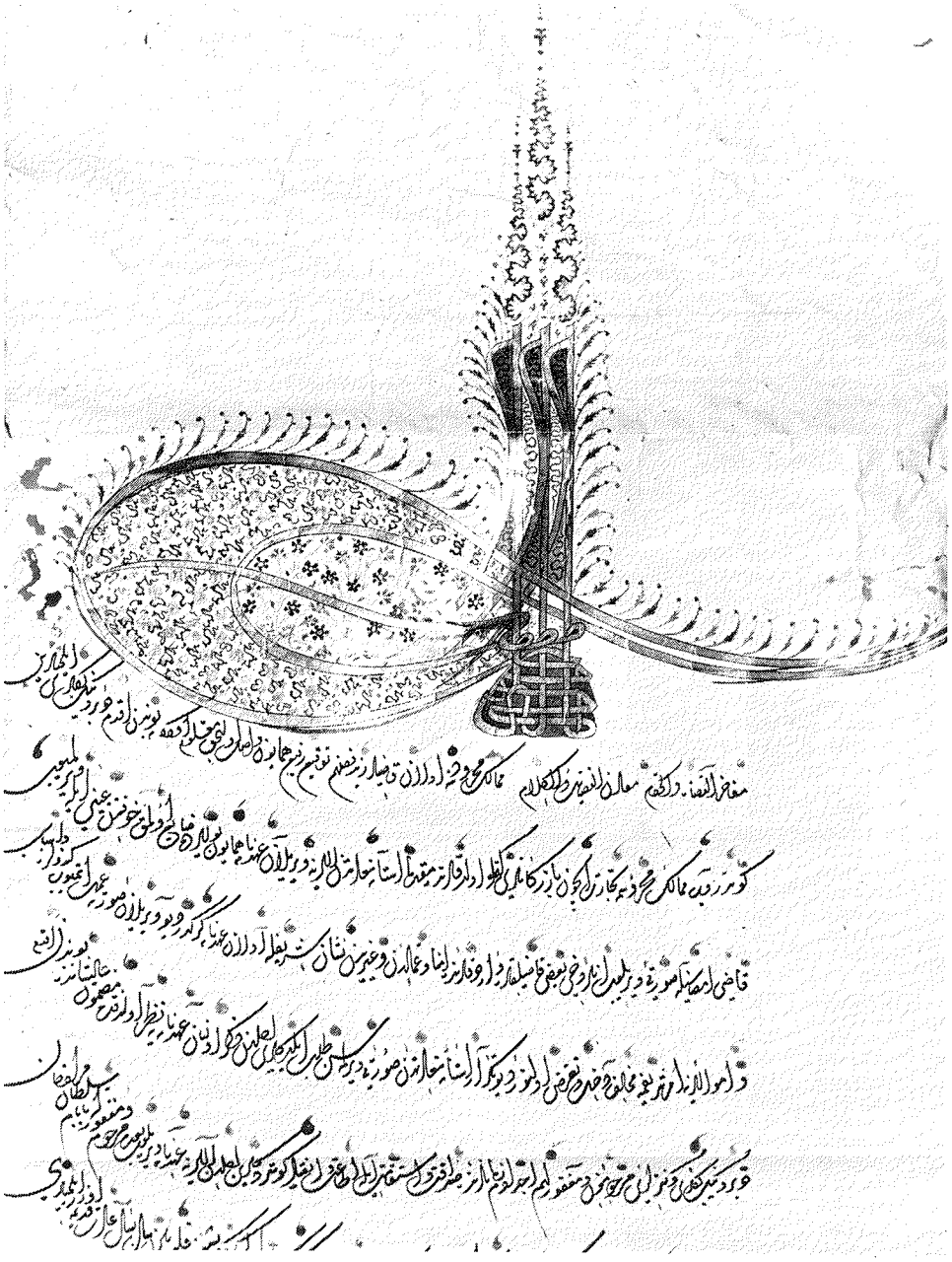

Ferman turskog sultana Mehmeda IV, g. 1597, u gornjem dijelu. (Ukupna dužina fermana = 2,11 m.)

Đorđić dospiju 1611. u zatvor, ali uspiju pobjeći i iz zatvora i iz Republike, a s njima pobjegne i stonski biskup Mihajlo.

Drugog ožujka 1612. osudi dubrovačka vlada Jakova Rastića i Jakova Đorđića na smrt i zapljenu cjelokupne imovine, usto raspiše i ucjenu na njihove glave u iznosu od 3000 zlatnih dukata. Prema stonskom biskupu Mihajlu blaže se postupalo pa je smijenjen s položaja stonskog biskupa i imenovan biskupom malog grada Nusco istočno od Napulja.

O akcijama savojskog vojvode i mantovanskog kneza te njihovim dubrovačkim pristašama vlada je povela istragu, preslušavajući i ljude u Dubrovniku i one koji su dolazili u Dubrovnik. Dokumenti te istrage izvor su za utvrđivanje činjenica, ali ne treba zaboraviti ni mletačke izvještaje kao i dopise Hvaranina Ivana Bjundovića koji je dugo živio u Engleskoj, navraćao u Italiju i došao u Dubrovnik, a iz vlastite je inicijative izvještavao mletačku i dubrovačku vladu. Izvori se međusobno ne slažu u svemu. Usto, osim što iznose pouzdane podatke, prepričavaju i glasine koje mogu ali i ne moraju biti točne. No iz svega se ipak dade zaključiti kako je bila zamišljena akcija da kršćansko brodovlje s vojskom pristane na teritoriju Dubrovačke Republike, te da baza postane ili sam Dubrovnik ili grad Ston. Tvrdilo se da je iza tog plana i Španjolska, ali je to njena vlada odlučno opovrgavala. Do planirane akcije nikad nije došlo, jedino se 1611. u dubrovačkim vodama pojavio jedan brod naoružan u Nizozemskoj, koji je savojski vojvoda poslao s materijalom za kršćanske ustanike, ali je on otplovio na jug. Tu ga je zanio vjetar pa je nastavio za Jakin a da nije ni iskrcao oružje.

Neki su svjedoci u istrazi vođenoj 1610. izjavili kako se svojedobno prema Jadranskom moru uputila flota savojskog vojvode, ali da ju je oluja bacila čak na obalu otoka Ibize u Španjolskoj. Bilo je glasova da je ovu akciju pomagao Mauricije, vladar Nizozemske.

Prema izvještajima Bjundovića ovu su akciju zagovarali neki Francuzi i Nizozemci, ali kako bi se osvojio Dubrovnik kao njihov pomorsko-trgovački takmac. U pismu dubrovačkom vlastelinu Franu Gradiću od 6. rujna 1611, iskazujući naklonost prema Dubrovačkoj Republici, Bjundović kaže: »... I napokon, rođen sam na Hvaru«, a nešto dalje nastavlja:

»Neka pak ne misli Vaše Gospodstvo da je ovo što govorim znak, kao da bilo kojim dijelom odustajem od prirodne obaveze prema tamošnjem vrlo plemenitom gradu, jer sam ja istog jezika s njime i gojim svoju naročitu srdačnost prema njemu. Koliko se naime tiče prvog, ponosim se da imam isti interes s njime, a drugo, ako bi se desila nova prigoda, činio bih za nj ponovno ono što sam učinio ili želio učiniti, to jest koristiti mu.«[120]

S godinom 1611. spominjani vladarski dvorovi obustavljaju svaku daljnju značajniju akciju, a ni oni neki Dubrovčani više ne sudjeluju u tom pokretu. Svi kasniji planovi u tom smislu samo su zamisli pojedinaca. Nemiran je ostao tek Marin Rastić, ali ni on nema ozbiljnije planove, već se samo osvećuje dubrovačkoj vlasteli. Iz Italije ode on u štajerski Grac na dvor nadvojvode Karla, i od njega dobije zapovjedništvo u Senju. U ožujku 1612. provali s uskocima na dubrovačko područje. Dubrovačka vlada ga kao glavnog krivca osudi na trajno progonstvo i ucijeni s 3000 talira. Kao odgovor na to Rastić robi i pali imanja i kuće svojih protivnika po dubrovačkom Primorju. Vlada se ozbiljno poboja za Ston pa pošalje onamo vojsku skupljenu po državi; nije bilo jedino ljudi s Lastova, u koje vlada još nije imala povjerenje. I sam grad Dubrovnik bio je bolje oboružan.

U tim tmurnim prilikama nalazimo u izvještaju kotorskog kneza mletačkoj vladi od 20. svibnja 1612. vijest, kako neki dubrovački podanik nudi da Mletačka Republika primi Dubrovnik pod svoju vlast, a on će pokazati način kako bi se to izvelo bez otpora. Mletačka vlada nije povjerovala iskrenosti ponude, držeći da se radi o zamci, te je odbi.

O pojavi već spominjanog broda kao i o planovima savojskog i mantovanskog vojvode dubrovački poslanik 23. studenog 1611. izvještava mletačku vladu. Dubrovačka vlada je

naime dobro ocijenila kako je ta akcija nemila i Mlecima, pa se tako ove dvije rivalske republike nađoše ovom prigodom na istoj strani. Potaknut glasovima da je u pozadini svih tih planova Španjolska, njen poslanik u svojoj audijenciji od 12. prosinca 1611. kod mletačke vlade, zauzimajući se u nekom drugom poslu za Dubrovnik, odlučno opovrgne da Španjolska kani osvojiti Dubrovnik ili podupire njegovo osvajanje.

U ovoj neuspjeloj, slabo vođenoj i neusklađenoj akciji usmjerenoj protiv Turaka, sudjelovali su u raznim njenim fazama papa Klement VII, srpski patrijarh Jovan, katolički svećenici i srpski kaluđeri koji su također išli preko Dubrovnika, nikšićki vojvoda Grdan kojemu su preko Dubrovnika stizala pisma, pojedini Dubrovčani, katolička albanska plemena na sjeveru i pravoslavno pleme Kimariota na jugu, katoličke države Španjolska, Savoja i Mantova, daleka kalvinistička Nizozemska i francuski mornari na nekim brodovima. Pridružila se tom pokretu i poneka nezadovoljna skupina muslimana. Mnogi su se, osobito balkanski kršćani, rukovodili vjerskim i narodnim zanosom, ali zapadnoevropske države imale su pri tome i svoje druge račune. Dubrovčane koji su prigrlili te planove potaklo je na to antitursko raspoloženje, inače toliko često u Dubrovniku, usprkos službenom oportunističkom proturskom stajalištu. No bilo je u nekih i osobnih računa, pa se tako braća Rastići u kasnijoj fazi djelovanja nadahnjuju i motivima osvete. Dubrovačka vlada smatra ih izdajicama, ali to ne možemo o njima reći; Rastiće moramo ubrojiti u one antiturski raspoložene Dubrovčane koji su dubrovačku politiku željeli uz pomoć stranih vladara okrenuti drugim smjerom. Očito je da su u Dubrovniku imali skrivenih pristaša, pa je i prigodom rasprava o njihovu kažnjavanju bilo suprotnih mišljenja među vlastelom. Npr. kotorski providur Canal javlja 1612. da među dubrovačkom vlastelom vlada razdor. On je, dakako, mogao imati i drugih motiva, ali su bez sumnje djelovali i spomenuti.

Mihajlo Rastić dokazat će se kasnije kao dubrovački patriot, braneći u Napuljskom Kraljevstvu dubrovačke probitke.

Antitursko raspoloženje došlo je do izražaja i u dubrovačkoj književnosti. Antun Sasin ispjevao je dulji pjesmotvor »Razboji od Turaka«, u kojemu prikazuje rat započet 1593. Nešto kasnije Dživo Gundulić u svojem veličanstvenom eposu »Osman« slavi pobjedu poljskog kraljevića Vladislava kod Hoćima 1621. i priželjkuje oslobođenje kršćana od turske vlasti.

Na ostvarivanju spominjanih antiturskih planova među Dubrovčanima se osobito istakao Đurađ Olistović, brodovlasnik i zapovjednik broda, posebice nakon 1606. Pod izlikom da tovari žito, on je sa svojim brodom dolazio na albansku obalu, tu tražio mjesta pogodna za pristajanje i uspostavljao vezu s albanskim zavjerenicima. Posebno je djelatan bio i dubrovački franjevac Dominik Andrijašević, podrijetlom iz Hercegovine. Do 1606. on je u dosluhu s Austrijom. S jedne strane radi protiv Turaka, a s druge, preko svojih austrijskih veza, pokušava odvratiti uskoke da ne navaljuju na dubrovački teritorij niti preko njega prelaze na turski. Benediktinac Mavro Orbin u svojem djelu »Kraljevstvo Slavena« iz 1601. inače zadojen žarkim panslavističkim duhom, u odnosu prema ovom pokretu slavenskih kršćana na Balkanskom poluotoku praktično stoji na strani službene politike dubrovačke vlade, obzirne prema Turcima, te na Mljetu ustaje protiv subrata fra Santa, pristaše borbe protiv Turaka.

Planovi o akciji balkanskih kršćana i dalje se kuju, ali u tome sada manje sudjeluju strane države. Time se najviše bave pojedinci sa zapadnobalkanskog područja, osobito Albanci, no i poneki Dubrovčanin. Neki od njih prije i nakon 1612. borave i u Dubrovniku, pa ovaj grad u neku ruku ostaje njihova prolazna postaja.

Dubrovačka vlada nešto od toga ne zna, ponešto zna ali tolerira, ali zna se dogoditi da sprečava, pa i progoni.

S takvim nastojanjima srećemo se sve do 1624. No i kasnije se pojedinci bave fantastičnim zamislima. Godine 1631. npr. djeluju Ivan Diničić i fra Kristofor Tarnoski, tzv. jeruzalemski vitez, za kojeg se držalo da je bosanskog porijekla. I on je u svoj pothvat nastojao uplesti i Dubrovnik. Prikazivao je da se i Dubrovčani žele osloboditi svojeg danka Turcima[121].

ODNOSI DUBROVNIKA I MLETAKA OD 1573. DO 1606; LASTOVSKA BUNA 1602–1606; DALJNJI ODNOSI DO 1615.

I od 1573. pa nadalje Mletačka Republika nastavlja s politikom dominacije na Jadranskom moru, a osobito je dosljedno provodi prema Dubrovniku. Nekoliko konkretnih primjera će nam to najbolje pokazati.

Godine 1573. isplovio je iz Dubrovnika trgovački brigantin s robom mletačkih trgovaca, i tada su ga napali i zarobili gusari. Na poziv mletačkih trgovaca isplovi naoružana dubrovačka fusta, s namjerom da brigantin spasi iz ruku gusara. No jedna mletačka galija uhvati dubrovački brod i odvede ga do Zadra; tu ga razoružaše a borce i veslače rasporediše po mletačkim galijama i fustama.

Primivši izvještaj kapetana Gulfa, mletačka vlada posla mu dopis u kojemu kaže kako su Dubrovčani pokrenuli svoju oružanu fustu suprotno više im puta saopćenim mletačkim odredbama, ali uzevši u obzir da su fustu odaslali na poziv mletačkih trgovaca, nek im bude oprošteno i vrati im se brod sa svom opremom i ljudima. No tom prilikom, 16. svibnja 1573, mletačka vlada ponavlja svoju odluku:

»I sada neka bude odlučeno da se pozovu u naš kolegij agenti spomenutih Dubrovčana i nek im se u ime našeg prejasnog principa kaže: Već ima toliko godina da su naši stari stekli jurisdikciju nad ovim Gulfom s tolikim naporima i vlastitom svojom krvi i uvijek su je sačuvali bez ikakove poteškoće i protivnosti od strane drugog vladara. I zato je čvrsta naša odluka, kako smo mnogo puta kazali poslanicima poslanim od njihove vlade k nama zbog tog razloga, da oni ne mogu vani držati nijedan oružani brod u ovom Gulfu; i nek nastoji da se to obdržava; time će se izbjeći svaka prigoda skandala i uznemirenja koje bi zbog takove opreme naoružanog broda moglo nastati. O tome moraju agenti obznaniti svoju vladu, a kopiju treba poslati našem kapetanu Gulfa s naredbom da s time u skladu to saopći i onima kojima će biti izručena fusta i njeni ljudi.«

Kad je 1587. došlo do nekih razmirica između Dubrovnika i Budve, Budvani doploviše s oboružanim fregatama u Mljetski kanal. Dubrovačka vlada posla im u susret nekoliko oboružanih fusta i fregata koje iz topova zapucaše na protivnike. Mletačka vlada ustaje protiv tog postupka Dubrovčana, ali ne smeta je toliko što su njihovi brodovi pucali na

budvanske fregate, koliko što su se dubrovački naoružani brodovi uopće usudili izići na more.

Mletačka vlada poručuje dubrovačkom agentu:

»... Stoga ćete o ovom pravednom našem negodovanju obavijestiti Vaše gospare, da ne bi u budućnosti dopustili ni na ikakav način takovu novotariju; ako naime brodovi iziđu van, nećemo to podnijeti, i naši poglavice mora neće moći uzmanjkati da izvrše odredbe koje su im od nas dane za takovu priliku.«

Usto, Mlečani i dalje hvataju dubrovačke brodove natovarene žitom. Takvih je slučajeva bilo 1585, 1587, 1590, 1591, 1595, 1601.[122]

Nove prilike nastupaju pretvaranjem Splita u veliku mletačku luku.

Nakon što je Mletačka Republika u XV. st. stekla Dalmaciju, znatno je kočila njen gospodarski razvitak. Međutim, kad je sedamdesetih godina XVI. st. njena pomorska trgovina s Levantom počela opadati, pomišljala je kako bi joj dalmatinska obala mogla poslužiti za oživljenje trgovine s Turskom. Tada je u Splitu živio Židov Daniel Rodriga i on predloži mletačkoj vladi da Split pretvori u glavno uporište svoje trgovine s Turskom. Vlada načelno prihvati osnovu, ali se zbog odupiranja splitskih trgovaca i mletačkog kneza Splita Loredana ostvarenje plana otegne.

Doznavši za to Dubrovčani započeše borbu protiv Rodrigova plana. No turske su vlasti u Bosni bile za njega i to skrši otpor Dubrovčana.

Nakon raznih poteškoća, 1592. bude napokon otvoreno splitsko stovarište sa carinarnicom i lazaretom, a onda se preko Splita razvi bogata i obilna trgovina između Mletaka i Turske. To je trajalo sve do početka tursko-mletačkog kandijskog rata 1645.[123]

Trgovačko buđenje Splita silno naudi dubrovačkim trgovačkim interesima – odmah se smanjila turska trgovina preko Dubrovnika. Razvi se žestoka borba između Mletaka i Dubrovnika, u kojoj se nisu birala sredstva. Mlecima nije bio jedini cilj njihova izravna korist niti su razvijali lojalno takmičenje, već su težili da ekonomski unište Dubrobnik. Pa i Dubrovnik je nastupao monopolistički, boreći se protiv turske trgovine preko Splita. Bio je to sukob dvaju ekonomskih imperijalizama, u kojem je mletački bio premoćniji i silno škodio Dubrovniku.

Ekonomsko-trgovačka borba stvorila je znatnu političku napetost, koja je dovela do nekoliko jakih političkih i teritorijalnih sukoba. Kao što smo više puta spominjali, Mlečani su sebe proglasili gospodarima čitave vodene površine Jadranskog mora, i zabranjivali da bilo koji oružani brod zaplovi ovim morem bez njihova dopuštenja. Ograničavali su čak i trgovačku plovidbu brodova drugih država, osobito kad bi ocijenili da to smeta njihovim ratnim ciljevima. Da bi druge prisilili na poslušnost, Mlečani su držali posebnu ratnu flotu što je i u ratu i u miru krstarila Jadranskim morem, a tzv. »generalni kapetan Gulfa« bio je vrlo važni državni i vojni službenik Mletačke Republike. Dubrovčani su Mlečanima priznavali to gospodstvo na moru, darivali generalnog kapetana kad bi prolazio pokraj Dubrovnika, češće mu slali poslanike i trpjeli da mletački brodovi i flota ulaze u njihove luke izvan grada, pa i u Gruž. Mlečani su – premda ne uvijek dosljedno i uporno ali ipak neprekidno – zastupali načelo da svi otoci u Jadranskom moru na neki način pripadaju njima, ili u najmanju ruku da se imaju pravo miješati u sve što se na njima zbiva; npr. kad na otocima izbiju kakvi nemiri. Tom svojem načelnom i nekada samo teoretskom stavu oni su u stanovitim zgodama htjeli dati konkretni sadržaj, namjeravajući pojedine otoke podvrgnuti pod svoju vlast.

Priliku za to pružio je otok Lastovo. Dubrovačka vlada je naime tijekom stoljeća sve više stezala autonomiju Lastova i tamošnjem stanovništvu nametala razne terete, što je rađalo sve većim nezadovoljstvom. Neposredni povod još većem uzbuđenju bijahu dvije

nove odredbe o ovom otoku što ih je Vijeće umoljenih prihvatilo 22. studenog 1601. One su trebale ući u lastovski statut kao 122–140. poglavlja, a Lastovu su ih dostavili knez i Malo vijeće. Autonomna lastovska općina, koju su predstavljali suci i zbor, nije htjela prihvatiti nove odredbe te je početkom prosinca dubrovačkoj vladi uputila dopis, pisan doduše velikom obazrivošću, kojim ih odbija. Premda neke odredbe nisu bile protiv probitaka otoka, lastovska općina bijaše načelno protiv nametanja novih odredaba, smatrajući to zadiranjem u njenu autonomiju, a za neke je držala da su izrazito uperene protiv Lastova i nameću mu nove terete. Osobito je ustala protiv dviju odredaba. Prvom su se ukidale neke obaveze otočana prema lastovskom knezu, ali mu se zato povećavala plaća sa 75 na 200 škuda, koju je trebalo osigurati od daća na vino i soljenu ribu, a neke su obaveze ipak ostale i dalje. Do tada na Lastovu nije bilo tamnice već su se kažnjenici stavljali u tzv. *klade*, a sad se određivalo da se u dvoru lastovskog kneza, na trošak Lastovaca, urede dvije tamnice, jedna za muškarce a druga za žene, čiji će ključevi biti u kneza.

Protiv ovih dviju odredaba osobito je ustala lastovska općina. Otočani zatražiše da ostane prijašnje stanje.

Dubrovačka vlada međutim ne popusti nego ponovi zahtjev da se na Lastovu postupi prema novim odredbama.

Otočani ponovno odbiše i sve se ponovi više puta.

Pa ipak je dubrovačka vlada na kraju sprovela svoje i lastovska zajednica službeno prihvati odredbe, što svojim dopisom od 30. svibnja 1602. javi dubrovačkoj vladi[124].

No još istog mjeseca skuje se u Lastovu urota protiv Dubrovačke Republike. Time počinje tzv. lastovska buna; njeni su se uzroci već dugo gomilali, ali su joj povod bile nove odredbe.

U svibnju 1602. dakle sastalo se oko pedeset najodličnijih Lastovaca, pod vodstvom svećenikâ Frana Paskova, Marina Bartulova i Marina Stjepanova, u crkvi sv. Marije u polju i tu odlučilo odmetnuti se od dubrovačke vlasti i predati se Mletačkoj Republici. Svoju su ponudu dostavili preko dalmatinskog providura, izjavivši, ako ih ne prihvati mletačka vlast, oni će se okrenuti španjolskom potkralju u Napulju ili papi.

Time još nije bila prekinuta dubrovačka vlast, jer je dubrovački knez na Lastovu i dalje vršio svoju funkciju zajedno s lastovskim sucima. Nije se dakle radilo o otvorenoj revolucionarnoj pobuni koja bi neposredno zbacila dubrovačku vlast, nego samo o zavjereničkoj akciji koja se nadala tuđoj vanjskoj pomoći.

Doznavši što se zbiva na Lastovu, dubrovačka vlada u lipnju vijeća o mjerama koje treba poduzeti. U srpnju dođoše na Lastovo tri dubrovačka suca koji će suditi zavjerenicima, a s njima se iskrca i 500 vojnika.

U međuvremenu se dalmatinski providur Filip Pasqualigo uputio na Lastovo da ga zauzme u ime Mletačke Republike, ali je zakasnio. Ugledavši na Lastovu dubrovačku vojsku ustegnu se od vojne akcije očekujući upute svoje vlade.

Neke zavjerenike Dubrovčani uhvatiše, ali većina pobjegne na Korčulu gdje ih zaštiti tamošnji mletački knez.

Dubrovački suci izaslani na Lastovo poduzeše stroge mjere. Kako bi zavjeru ugušili u zametku, oni 1. kolovoza 1602, uz druge kazne, osudiše neke i na smrt, poglavito one pobjegle s otoka. Osuda ima i razne druge odredbe, u svemu njih trinaest. Najvažnije su one kojima se osuđenima plijeni cjelokupna imovina, zapovijeda se da im se kuće moraju porušiti do temelja, s time da se na istom mjestu ne smiju graditi druge. Na glave odbjeglih osuđenika raspisana je ucjena.

Svećenike Frana Paskova i Marina Stjepanova, vođe pobune, odvedoše u Dubrovnik u tamnicu i tu ih 13. kolovoza, skupa s franjevcem Jerkom Jeđupkom, također zavjerenikom

ali i osuđenim zbog nemoralna života, zadave i noću potajno sahrane u crkvi sv. Luke među vratima od Ploča.

Treći svećenik Marin Bartulov uspio je pobjeći i dospio u sâm Rim, gdje je rovario protiv vlade Dubrovačke Republike.

Postupak prema svećenicima papinska stolica oštro zamjeri Republici i njihove se veze pogoršaše. Dubrovčani su teškom mukom uspjeli sukob izgladiti 1603.

Uzalud je dubrovačka vlada zahtijevala i od dalmatinskog providura Pasqualiga i od mletačkog dužda da im predaju zavjerenike pobjegle na Korčulu. Dapače, ovi su, potpomagani od korčulanskog kneza, navaljivali na dubrovačke brodove koji su putovali na Lastovo.

Tijekom 1602. dubrovačka vlada smanji svoju posadu na urotničkom otoku na 80 vojnika, koji su boravili u lastovskom kaštelu. Tu okolnost iskoriste lastovski zavjerenici na Korčuli te se počeše prebacivati na Lastovo i buniti seljake. Napokon 5. siječnja 1603. oni svi zajedno, pod vodstvom glavnog kolovođe Paska Antice, osvoje kaštel i zavladaju cijelim otokom.

Dubrovačka vlada odmah pošalje na Lastovo 600 vojnika pod vodstvom četiriju kapetana, koji su trebali ponovno uspostaviti dubrovačku vlast. Vojska se 29–30. siječnja spremala osvojiti otočki kaštel, kad li se na Lastovo iskrca i mletački kapetan Gulfa Bernardo Veniero s 2000 ljudi i prisili dubrovačku vojsku da ode s otoka. Dubrovčani se 30–31. siječnja povukoše uz prosvjede a zavjerenici veselo dočekaše Mlečane te izvjesiše zastavu sv. Marka. Tako 30–31. siječnja 1603. započe mletačka okupacija Lastova, koja potraja sve do 16. lipnja 1606.

Dubrovčani, koji su se bez borbe povukli s Lastova, odmah započeše odlučnom akcijom kod svih njima važnijih evropskih vlada, ne bi li Mlečane prisilili na povlačenje. Vodili su u tom cilju pravi diplomatski rat, vrlo energično ali ipak i odmjereno. Pri tom nisu mimoišli ni mletačkoga kapetana Gulfa ni mletačku vladu, ni papu ni španjolskog kralja i njegova namjesnika u Napulju, ni milanskoga španjolskog guvernera ni savojskog vojvodu, ni rimsko-njemačkog cara ni Tursku ni francuskog kralja.

Osobito je Dubrovčanima puno koristio Vice Bune, njihov sugrađanin u španjolskoj službi, nastanjen u Napulju. On je izvijestio dubrovačku vladu kako je Španjolska, da bi pomogla Dubrovniku u ponovnom vraćanju Lastova, pripravna pomoći Republiku s 55 galija i 6000 do 7000 vojnika, a po mogućnosti i većom pomoći. Mlečani su pak ogovarali Dubrovčane na Porti, tvrdeći da se Republika kani odmetnuti od Turaka i zatražiti zaštitu Španjolske, te ovoj predati Lastovo. Turci se nisu dali zavarati intrigama, nego su već 1603. zahtijevali od Mletaka da vrate Dubrovčanima otok, prijeteći im čak da će ih silom na to nagnati ako ne pristanu.

Mletačka vlada je uvjeravala i dubrovačku i ostale vlade da ne namjerava stalno držati Lastovo i oteti ga Dubrovniku. Ona ga je, tvrdila je, zaposjela, jer se kao gospodarica Jadranskog mora osjetila pozvanom da intervenira kako bi se na jednom jadranskom otoku ponovno uspostavio poremećeni mir te kako se nemiri ne bi proširili i na njen teritorij. Kapetan Gulfa je pak odgovorio dubrovačkom poslanstvu da su Dubrovčani preveli preko mora oružane vojnike i time povrijedili mletačku vlast nad Jadranom. On ne može dopustiti da bilo koja druga vlast osim mletačke prevozi preko mora oružanu vojsku. Usto su još Mlečani izjavljivali Dubrovčanima kako su se oni voljni povući s Lastova, ali najprije žele biti posrednici izmirenja između pobunjenih otočana i dubrovačke vlade, pa su u tom smislu postavljali i neke uvjete Dubrovčanima. Glavni je od njih bio opća amnestija za sve zavjerenike. Dubrovačka vlada pak je držala kako se ona nije dužna sporazumijevati s pobunjenicima niti želi kojoj drugoj vladi priznati pravo da joj nameće uvjete. Mletačka vlada se dakle smatrala arbitrom u sukobu između Lastova i Dubrovnika, a dubrovačka

vlada nije na to pristajala, nego je od Mletaka zahtijevala da joj vrate otok kao njen teritorij.

Prije nego spomenemo ishod ove diplomatske borbe, pokušat ćemo dati ocjenu ovih događaja.

Činjenica je naime da Mlečani nisu potakli bunu na otoku, nego do nje dolazi zbog postupaka dubrovačke vlade, odnosno kao posljedica sve većeg ograničavanja lastovske autonomije i kočenja otočkog gospodarskog razvitka. Ljudi s Lastova osjećaju da dubrovačka vlada neće pokazati razumijevanje za njihove zahtjeve, a kako znadu da ne bi mogli osnovati vlastitu državu, ogorčeni na Dubrovčane i želeći se osloboditi njihove nesnosne im vlasti, posve prirodno smišljaju da se stave pod okrilje jedne druge vlasti. Dakako da su odmah primislili na Mletke, gospodare Jadrana i teritorijalno najbliže im susjede. Pomišljali su, ako ih Mleci ne prime pod svoje, predat će se Španjolskoj ili papi. Mlečani su međutim lastovsku inicijativu prihvatili, pogotovu jer su smatrali opasnim da im se nadomak Korčule i usred Jadrana eventualno ugnijezdi španjolska vlast.

Premda je mletačka vlast uvjeravala i dubrovačku i ostale vlade kako ona ne misli Lastovo trajno oteti Dubrovniku, to joj ne možemo vjerovati. Bacimo li pogled na cjelokupnu mletačku politiku prema Dubrovniku u XVI. i XVII. st. kao i na kasnije mletačke pokušaje da mu otmu čak i Molunat i Lokrum nadomak samog grada, možemo uistinu smatrati sigurnim da su Mlečani, istina ne potaknuvši ali zato izrabivši bunu, rado iskoristili priliku da zavladaju Lastovom. Kad u tome nisu uspjeli, oni žele i dalje afirmirati svoju prevlast na Jadranu: smatraju se naime gospodarima Jadrana, i kao takvi pozvanima da uspostavljaju red na moru, miješajući se pri tom u posve unutrašnje prilike druge države i ne dopuštajući čak ni to da mala bezopasna republika preveze nekoliko stotina oružanih vojnika svojim obalnim morem. Oni time prisvajaju pravo na neku vrstu kondominacije nad dubrovačkim otocima, izniklim iz tobože njihove vodene površine.

Dubrovačka Republika, priznajući inače i formalno i stvarno mletačku supremaciju na Jadranu, ipak ne kani priznati Mlečanima njihove pretenzije da rješavaju problem Lastova i njegovih pobunjenika. Pri tom joj pomažu sve vlasti kojima se obratila, ali Turska ipak najviše koristi Dubrovniku u ovoj prilici. Sultan je opetovano naložio Mlečanima da vrate Lastovo Dubrovniku, usto im još zaprijetivši. I sad su ovi napokon, pod pritiskom Turske i ostalih evropskih vlasti, uvidjeli da se moraju pokoriti, ali ne popuštaju što se tiče opće amnestije. Priznajmo da sebični Mlečani ovom prilikom postupaju humano, ali je činjenica da to zahtijeva i njihov politički prestiž i ugled u svijetu. Kad su već buntovnike primili pod svoje i poticali ih u otporu Dubrovniku, ugledna vlast poput mletačke morala je poraditi da ti ljudi ne budu nemilosrdno kažnjeni. Osim humanog osjećaja i principa prestiža s gledišta ugleda, u ovome se očitovalo i mletačko nastojanje za premoći u odnosu prema Dubrovniku.

Dubrovačka vlada napokon popusti i obeća amnestiju, ali se nakon toga među Dubrovčanima i Mlečanima vodi duga rasprava o potankostima. Mlečani zahtijevaju da dubrovačka vlada dade i pismenu obavezu, što Dubrovčani dugo odbijaju smatrajući to poniženjem. Napokon je nađeno prikladno rješenje: dubrovačka vlada 10. ožujka 1606. dostavi mletačkoj prijepis odluke Vijeća umoljenih o amnestiji, i to poprati posebnim dopisom. Mlečani su ipak do posljednjeg trena pravili neprilike, ne želeći u svemu prihvatiti dubrovačko stajalište. Izdali su odluku o predaji Lastova Dubrovčanima, ali na kraju te odluke spominju tobožnje dubrovačko obećanje da neće otočane zvati u Dubrovnik na vršenje straže i da će obustaviti gradnju tamnice u Lastovu. Dubrovačka vlada u odgovoru svom poslaniku u Mlecima 3. svibnja 1606. kaže kako ona nešto takvo nije obećala, te kori poslanika ako je on to učinio bez njene upute. Ipak je na kraju morala progutati i taj gorki zalogaj, ali je nastojala da tu stavku mletački izaslanik prigodom primopredaje Lastova ne

spomene kako se ne bi činilo da je uvjet Dubrovčanima nametnut, obvezujući se istodobno da će ga ona sama objaviti. Uza sve to, ona to nije smatrala kao neku bezuvjetnu ugovornu obavezu. U uputi izaslanicima koji su trebali preuzeti Lastovo, izdanoj im 5. lipnja 1606, vlada potanko naglašava kako moraju pomno paziti da se prigodom primopredaje ne povrijedi dubrovački prestiž i ljudi s otoka ne shvate da će odsad imati veća prava.

Mlečani napokon predadoše Dubrovčanima Lastovo 16. lipnja 1606. Dubrovačka vlada ne održa riječ. Dade uhvatiti 18 odličnih otočana i strpa ih u dubrovački zatvor, a vojska poslana na Lastovo pohara otok i sruši kaštel[125].

Mletačka vlada 1605. dozna da Dubrovčani kane baciti u more fustu od deset klupa pa 17. lipnja naređuje kapetanu Gulfa da pazi na nju, jer ona ne dopušta da Dubrovčani drže oboružane brodove i plove s njima po Gulfu; pojavi li se fusta na moru, mora je zarobiti a ljude zadržati do daljnje odredbe. Kako se dakle Mlečani i dalje smatraju čuvarima mora, dubrovačka vlada u kolovozu 1605. zahtijeva od njihove vlade da stane na kraj provalama uskoka na dubrovački teritorij. U svojem dopisu ona kaže da uskoci »prelazeći i 400 morskih milja Vašeg Gulfa dolaze u teritorije dubrovačke«, te moli »da izvoli u obrani i sigurnosti Vašeg Gulfa« providjeti da se takva plovidba uskoka prekine. Mletačka vlada odgovara da na dubrovačkom teritoriju ima ljudi s kojima se uskoci dogovaraju, a kad toga ne bi bilo, ne bi se usudili napasti njihov teritorij. Dubrovačka vlada replicira da je teritorij Republike izdužen, da uskoka dolazi po trista i četiri stotine, te joj se teško od njih braniti.

Mletačka vlada 1608. tvrdi da Dubrovčani kupuju od gusara robu koju ovi otimaju mletačkim podanicima. Dubrovačka vlada odgovara da se u gradu Dubrovniku ne dopušta prodaja opljačkane robe, ali ipak u daljnjim objašnjavanjima priznaje da je neki Dubrovčanin kupio u Novom opljačkanu robu.

I u idućim godinama bilo je sličnih trzavica, zabrana i represalija.

Jača protudubrovačka politika Mletaka osobito se očituje počevši od 1613. godine. Mletačka vlada izdaje 9. ožujka kapetanu Gulfa zapovijest sličnu ranijima, prema kojoj dubrovački oružani brodovi nikako ne smiju ploviti »u našem Gulfu«, pa niti pod izlikom da plove iz jednog svoga mjesta u drugo. Sretne li ih, on ih mora vratiti natrag, a uhvati li ih podalje, neka postupa prema poznatim propisima.

Mletačka vlada počinje osobito sada, 1613, isticati svoje pravo određeno mletačkim zakonima i odredbama da jedino Mlečani smiju prevoziti sol u Gulfu. To konkretno ističe 18. travnja 1613. prigodom zarobljavanja jednog dubrovačkog broda nakrcanog solju i upućenog u Guoro. Iznimno pušta brod na slobodu, ali za slijedeći slučaj prijeti zakonskom kaznom oduzimanja broda i zatočenja njegove posade[126].

Splitski knez i kapetan Cesare Dolfin posebno je u mletačke vlade poticao razvitak splitske luke i uništenje dubrovačke. Godine 1611. on svjetuje da se osnuje mletački konzulat u Sarajevu, kojemu bi glavna zadaća trebala biti da robu iz balkanskih trgovačkih središta, pogotovu iz Sofije i Skopja, upućenu odande u Dubrovnik, skreće u Split. U Skopju i Sarajevu trebali bi djelovati posebni agenti koji bi bili u vezi sa sarajevskim konzulom i obavljali taj posao. I ne čekajući odgovor vlade, uputi Dolfin dva Židova kao agente u Skopje i Sarajevo[127].

DUBROVNIK U DOBA ŠPANJOLSKO-MLETAČKE NAPETOSTI 1615–1620; ŠPANJOLSKI KRALJ FILIP IV. POTVRĐUJE 1623. STARE DUBROVAČKE POVLASTICE; ODJEK TURSKE POHARE PERASTA 1624.

Treći put su Mleci ugrozili Dubrovnik za španjolsko-mletačkog sukoba 1615–1620. Dok su u doba svetih liga htjeli podgovoriti papu i Španjolsku protiv Dubrovnika kao tobožnjeg turskog saveznika, sada intrigiraju u Turaka, zakletih neprijatelja Španjolaca, tvrdeći da su Dubrovčani tobožnji španjolski saveznici.

Zaoštrenost između Mletaka i Dubrovnika sada je osobito jaka zbog konkurencije između mletačke skele u Splitu i Dubrovnika. Mlečani se naime nisu zadovoljili samo time što su u Splitu otvorili stovarište za tursko-mletačku trgovinu, već su išli izravno za tim kako bi Dubrovniku što više naškodili klevetajući ga Turcima.

U tome istom stoljeću do osobito jakog izražaja dolazi mletačko prisvajanje Jadranskog mora, pa Mlečani čak traže i stanovitu daću za plovidbu njime. Ovaj zahtjev nije više zadirao samo u političke već i u gospodarske probitke ostalih jadranskih država. Kako je na moru uvijek bilo gusara, češće bijaše potrebno da naoružani brodovi prate trgovačke, odnosno da se i sami trgovački brodovi naoružavaju. S time što su to Mlečani drugim državama priječili, ometali su im i trgovačku plovidbu.

Mletačka shvaćanja osobito su smetala Austriji koja je na Jadranu imala svoje važne luke Trst i Rijeku, a onda i evropskoj velevlasti Španjolskoj, koja je s posjedom Napuljskog Kraljevstva imala znatan dio jadranske obale, a zanosila se i planovima, u skladu s kršćanskim pokretima protiv Turaka, da posegne i na suprotnu albansku obalu.

Poznato nam je djelovanje uskoka. Premda je ono često imalo pljačkaški karakter, pa uskoci robe čak i mirne Hrvate što žive uz obalu, njihovó je povijesno značenje što su tijekom nekoliko desetljeća, bez postavljanja kakvoga teoretskog principa ali ipak stvarno, osporavali isključivo mletačko gospodstvo na Jadranu.

Uza sve to što je Austrija imala neprilika s Mletačkom Republikom zbog navaljivanja uskoka na mletačke brodove i pljačkanja krajeva pod mletačkom vlasti, njoj su ti neobuzdani ljudi dobro dolazili kao zatočnici borbe protiv Turaka, ali i zbog toga što su neprekidno osporavali mletačku prevlast na Jadranskom moru, koja ni Austriji nije bila po volji i protiv

koje se diplomatskim putem borila. Pogotovu je uskoke zaštićivala vlada tzv. Unutrašnje Austrije, dok je car bio više sklon popuštanju Mlecima.

Nakon raznih uzaludnih pokušaja rješenja uskočkog problema, dođe u rujnu 1615. do rata između Austrije i Mletaka. Nije to bio samo uskočki rat već se tuklo i za granicu oko rijeke Soče; Austrija je usto mahala parolom slobodnog mora a Mlečani nastojali održati svoju prevlast na njemu.

Nakon dvogodišnjeg ratovanja dođe 26. rujna 1617. do preliminarnog mira u Parizu a malo zatim i potpisanog mira u Madridu. No borbe su se na Soči vodile i dalje, dok ih napokon nije prekinulo primirje od 28. studenog 1617. Uskoci odoše s obale duboko u kopno, ali problem slobode mora ni sad nije bio riješen.

Za vrijeme tog tzv. uskočkog rata zaoštrila se i napetost između Španjolske i Mletaka. Do formalnog rata nije došlo, ali se stanje ipak moglo nazvati neprijateljskim, pa i ratnim.

Godine 1616. posta španjolskim potkraljem u Napulju Osuna, koji je od 1610. do 1616. bio namjesnikom u Siciliji. Osuna je bio čovjek jakih ambicija te je više na svoju ruku, ali ipak ne dezavuiran od španjolskog dvora, poduzeo akciju da ospori Mlečanima isključivo gospodstvo nad Jadranskim morem. Imenovan je 1616, u doba austrijsko-mletačkog sukoba, a to je bio zgodan trenutak da i on započne sa svojim angažiranjem.

Već početkom 1617. bude u Brindisiju zadržan mletački trgovački brod koji je iz Aleksandrije plovio u Mletke. U Napulju se počelo s užurbanim pripremama za odlazak ratne flote u Jadransko more. U španjolsku službu stupili su i mnogi dubrovački mornari i piloti, a i neki trgovački brodovi, tako i najveći brod flote, vlasništvo Olistovića, oboružan s 50 topova.

Dubrovačka Republika držala se inače potpuno neutralno, pa je pri kasnijim optužbama njena vlada tvrdila kako su dubrovački pomorci i brodovi bili silom odvedeni u španjolsku flotu. S druge pak strane naravno da joj nije bilo mrsko što jedna zapadnoevropska sila radi protiv mletačkog uzurpiranja prava na Jadransko more. No kad su im Mlečani, kao tobožnjim španjolskim saveznicima, pravili neprilike i optuživali ih pred Turcima, dubrovačka vlada nije rado gledala pohode Osunine flote.

U travnju 1617. bila je Osunina flota pod zapovjedništvom Frančeska Rivere u Jadranskom moru. Stanovito vrijeme je proboravila u dubrovačkim vodama od Pelješca do Koločepa, a neke su jedinice ušle i u Gruž. Dubrovačka vlada pozdravi po svojem izaslaniku admirala, dopusti mornarima da u manjim skupinama izlaze u grad i počasti oficire.

A onda se Osunina pred premoćnijom mletačkom flotom nakon neznatnih čarkanja povuče u Apuliju.

Otpočne mletačko intrigiranje protiv Dubrovnika. Prilično je i uspijevalo jer su se Turci bojali da Španjolci ne navale na njihov teritorij. Turci već 1617. zamjeriše Dubrovčanima, i oni su se morali opravdavati. No Turci to opravdavanje nisu puno uzimali u obzir, već su Dubrovčanima prijetili.

U lipnju 1617. uslijedio je i drugi pohod Osunine flote prema istočnoj obali Jadrana pod vodstvom don Pedra de Leva. I ovaj uplovi u dubrovačke vode, a vlada mu u samom gradu priredi sjajan banket. Isplovivši iz dubrovačkih voda flota pođe prema sjeveru te se kod Hvara sukobi s mletačkim brodovljem. Osjećajući se slabijom mletačka se flota povuče, ne upustivši se u odlučnu bitku. Na to se don Pedro de Leva vrati u Brindisi.

Premda su Mlečani i ovaj put intrigirali na Porti, ipak su se Dubrovčani uspjeli donekle opravdati, ističući svoju neograničenu vjernost i odanost sultanu. Položaj se Dubrovnika popravi. Dubrovačka vlada i sad pojačava obranu grada i vojnu silu. Istodobno se boji i Španjolaca i Mlečana i Turaka.

U srpnju 1617. španjolska flota upriliči treći pohod prema istočnoj jadranskoj obali, i

ovaj put pod zapovjedništvom don Pedra de Leva. Kod Hvara je Mlečane izazivala na borbu, ali se ovi nisu odazvali. Na to Osunina flota krene dalje na sjever. Između Biograda i Murtera naiđe na mletački trgovački konvoj praćen ratnim galijama, koji je plovio iz Mletaka za Split. Don Pedro de Leva napadne. Galije se razbježaše, a Španjolci uhvatiše oba trgovačka broda i jednu galiju, dvije tartane i jedan manji brod, sveukupno šest brodova sa skupocjenim trgovačkim plijenom. Na to se Osunina flota povuče u Brindisi, a neki brodovi otploviše čak u Napulj. Ovaj se uspjeh smatrao velikom španjolskom pobjedom. Na trgovačkim brodovima bila je roba turskih trgovaca iz Bosne, koji su time pretrpjeli golemu štetu.

Dok su se tako odvijali događaji na moru, u Turaka, osobito onih u Bosni, zavlada nezadovoljstvo s Dubrovčanima kao tobožnjim španjolskim saveznicima. Osobito je protiv Dubrovčana ustala sarajevska čaršija. Od bosanskog paše mogło je Dubrovniku zaprijetiti i zlo.

Već u svibnju 1617. posla dubrovačka vlada u Sarajevo pučanina Gabriela Batitora kao agenta bez svečanih vjerodajnica. On je ubrzo shvatio da su Mlečani bili ti koji su Turke neprekidno upozoravali na navodne veze Dubrovnika s Osunom. Batitore je imao zadatak da ublažuje srdžbu paše i neprestano objašnjava kako Dubrovčani nemaju nikakve veze s Osuninom akcijom. Paša je međutim stalno prijetio da će u primorje poslati vojsku.

U takvu ozračju stiže u Sarajevo vijest o zapljeni mletačkih brodova s robom turskih trgovaca. Umjesto da okrive Mlečane, Turci svu krivnju bacišе na Dubrovčane kao navodne prijatelje Španjolaca. Batitore izvijesti vladu o raspoloženju u Sarajevu. U svojem izvještaju doslovce kaže:

»Turci urlaju i prijete kao pobješnjeli psi i viču i deru se da su za sve zlo krivi Dubrovčani.«

I on sam se prestrašio »izljeva gnjeva ovog naroda«. Masa je na ulicama iskazivala da su Španjolci i Dubrovčani oduvijek bili prijatelji i da su Dubrovčani najgori kršćanski uhode. Govorilo se štoviše da su Dubrovčani pozvali Španjolce kako bi se s pomoću njih osvetili što im njihova luka propada uslijed otvaranja splitske luke. Ciljajući na Batitora masa je prosvjedovala zašto se dopušta da on kao španjolski špijun pod dubrovačkim imenom boravi u Sarajevu.

Batitore je sačuvao hladnokrvnost te i dalje uporno dokazivao kako su Dubrovčani nedužni i odani Turskoj. U međuvremenu se bijes zainteresiranih i svjetine odvratio od Dubrovnika i prebacio na Mlečane. Paša zatraži od njih odštetu, jer je do gubitaka došlo u mletačkim vodama.

Osim Turcima Dubrovnik se morao opravdavati i papi, koji je nerado gledao mletačko-španjolski sukob, tvrdeći da je njegov stav neutralan.

U kolovozu Mlečani zauzeše izrazito neprijateljsko stajalište prema Dubrovniku. Mletačka vlada zapovjedi 12. kolovoza 1617. generalnom providuru mora da ubuduće zaustavlja dubrovačke brodove koji voze žito iz Južne Italije i Albanije te da zarobljene mornare šalje kao veslače na galije. Mletačka flota s Korčule poče pljačkati Pelješac i zlostavljati stanovništvo. Na sve to Dubrovčani odgovore jakom diplomatskom protuakcijom. Ponajviše su težili za tim da posvade Mlečane i Turke. Turcima su kazivali kako Mlečani nad njima, vjernim sultanovim haračarima, prave najveća nasilja. U Španjolaca se zauzeše da ih ubuduće njihova flota ne kompromitira. Poslanici u Mlecima također su bili odlučni dokazujući neutralnost i lojalno držanje Dubrovnika. Istodobno su u svoj grad dovodili sve više vojnika. Mlečani su naime ovom prilikom počeli pokazivati svoje pretenzije na otok Lokrum pred samim Dubrovnikom.

Drskost i perfidiju mletačke vlade izvrsno pokazuje zapovijest upućena 21. rujna 1617.

glavnom providuru mora. U mletačkoj službi je u taj mah bilo hrvatskih i nizozemskih trupa. U naredbi se kaže:

»Hoćemo međutim sa senatom paziti oko toga da ih smetamo s morske strane, i kako smo Vam naredili, morate odmah to dopustiti da im hrvatske i nizozemske trupe nanesu svaku smetnju i štetu također na kopnu, osobito na Pelješcu, u Stonu, na otoku Lopudu i u luci Svetog Križa[128], gdje najglavnije ličnosti onog grada imaju svoje udobne ljetnikovce, s time da se poneki dan zadrže u Svetom Križu, ako smatrate sigurnim i potrebnim. Nek nastoje otimati im živežne namirnice pod izgovorom da su njima potrebne, dopuštajući k tome da uništavaju vinovu lozu, naškode im u svakoj drugoj imovini, potpuno im unište mlinove u Rijeci, razlupaju i razmrskaju gradski vodovod. Morate ipak umjesno, izričito i odlučno zapovjediti, osobito Nizozemcima da pri izvršavanju svega ovog imaju dužno poštovanje prema crkvi, da se svatko ustegne od poticanja požara i ima obzira prema časti ženâ. Sve ove stvari treba izvesti bez Vaše prisutnosti, jer je naša namjera da se pri tome pretvarate pošto je to potrebno u državnom interesu. Ako Vam se Dubrovčani potuže, opravdat ćete događaje vojničkom raspuštenosti i negodovanjem Nizozemaca radi šteta nanesenih u tom području, kad ih je progonila španjolska mornarica, i da se sve to dogodilo bez Vašeg znanja i dopuštenja.«

Dalje se generalnom providuru savjetuje da pod izlikom kako mletačke galije nemaju veslača, uzima veslače s dubrovačkog područja, dajući im plaću. Ljude s Lastova, koji nekoć pokazaše odanost prema Mlecima, neka poštedi od ovih nasilja.

I u postupcima prema Lokrumu Mlečani su nasilni. Dubrovčani su tu gradili lazaret, a Mlečani su tvrdili da podižu tvrđavu. Mletačka vlada im to zabrani i dade porušiti ono što su sagradili. Istim nalogom ona zapovjedi generalnom providuru mora da pazi na Lokrum i poruši sve zgrade osim vjerskih. Trebalo je nadalje raseliti dubrovačke fratre i dovesti one iz Mletaka te na otoku podignuti mletačku tvrđavu.

Doslovce se kaže:

»Naša je namjera zauzdati pogubne misli Dubrovčana te na sve moguće načine smetati im i poniziti ih.«[129]

Generalni providur mora zaista je s brodovljem bio u Gružu i tu vršio nasilja. Kao ni prije Španjolcima, tako sada ni Mlečanima Dubrovčani, slaba vojnička sila, ne mogu zapriječiti ulaz u Gruž.

Dubrovčani su kušali spriječiti Mlečane tamo gdje im je to bilo lakše. Iz gradske luke izidoše fuste i sagita te pucnjavom iz topova nastojahu zaustaviti mletačke barke da ne pljačkaju dubrovačko područje. Istodobno vlada šalje generalnom providuru mora izaslanstva tužeći se na mletačka nasilja i njihove postupke i odnos prema Lokrumu.

Mletačka vlada na sve to oštro odgovori te 7. i 16. studenog 1617. šalje providuru nove upute. Iz njih dosta toga saznajemo. Izlazak dubrovačkih fusta i sagite smatra mletačka vlada velikom drskosti. U stvari drzak je pomorski providur kad, radeći po uputama svoje vlade, otima dubrovačke brodove i zabranjuje dubrovačkoj vladi da se »miješa u mletačke poslove«, tj. štiti Lokrum. Mlečani su naime natjerali dio fratara da priznaju njihovu vlast, koje su nakon toga Dubrovčani pozvali na odgovornost.

Fratrima koji nisu htjeli priznati njihovu vlast, Mlečani su prijetili progonstvom.

Naposljetku providur mora uopće nije krio svoje ciljeve. Rekao je Dubrovčanima da same sebe okrive za zlo koje ih snalazi, jer i dalje surađuju s Napuljem.

Ovakvo mletačko ponašanje izazvalo je glasine da Mleci kane osvojiti Dubrovnik, po jednima trajno a po drugima kako bi ga opljačkali. Do stvarnog pokušaja osvajanja ipak nije došlo[130].

Premda je u međuvremenu mirom u Madridu prestao uskočki rat, Osuna nastavi

neprijateljskim držanjem prema Mlecima. Napuljsko brodovlje i po četvrti put uđe u studenom 1617. u vode istočnog Jadrana, ovaj put s objašnjenjem da želi pomoći Dubrovniku. Mletački generalni providur mora isplovio je iz Gruža i progonio Osuninu flotu, ali do bitke nije došlo jer ih je razdvojila oluja.

Nakon ovog Mlečani započeše s pravom blokadom Dubrovnika. Njihova je flota po miloj volji ulazila i izlazila iz Gruža, čineći nasilja. Sve što su Dubrovčani mogli učiniti, bilo je da su osjetljivo pojačali gradsku posadu.

U svibnju 1618. bude u Mlecima otkrivena zavjera najamničkih vođa, od kojih su neki prije bili u službi Osune, pa se opravdano sumnjalo da je i Osuna upleten u nju. Zavjerenici su namjeravali zavladati gradom.

Urota je otkrivena i njeni sudionici kažnjeni. Nakon toga mletački pritisak na Dubrovčane postade još jači, ali je sada i dubrovačka diplomatska djelatnost na Porti zamašnija.

Veliki vezir je u taj mah Halil-paša, kojega je dubrovačka diplomacija znala pridobiti bogatim podmićivanjem, laskanjem, tvrdnjama o sve većoj odanosti haračarskog Dubrovnika i ocrnjivanjem Mlečana. Ponekad se pred vezirom dubrovački poslanik i mletački bailo usmeno razračunavaju. Na kraju Dubrovčani uspiješe pridobiti velikog vezira potpuno za sebe, te on u prosincu 1619. zatraži od Mletaka da Dubrovnik ostave na miru, zaprijetivši čak i ratom. U svom je ultimatumu veliki vezir naglasio kako Porta smatra pritisak što ga Mleci vrše na Dubrovnik napadom na svoj teritorij i agresijom na sultanove zemlje. Mleci su željeli izbjeći sukob s Turskom te su popustili i prestali uznemirivati Dubrovčane. Dubrovnik odahnu.

Mletačko-španjolska zategnutost također popusti.

U proljeće 1619. Španjolci počeše spremati brodove za borbu protiv Turaka, do koje ipak ne dođe, a ni do novog pohoda na istočnu jadransku obalu.

Mletačka flota je i dalje budna u Korčulansko-pelješkom kanalu, ali više ne uznemirava ni Dubrovčane ni njihov teritorij, pa neko vrijeme zavladaše čak i lojalni međusobni odnosi.

Dubrovčani su Turcima i ranije, istodobno dok su im ovi uslijed mletačkih intriga iskazivali nepovjerenje, slali vijesti o kretanjima španjolske flote, a to su nastavili i sada. Tim su obavijestima osobito pridobivali velikog vezira Halil-pašu. No kad je jedna skupina uskoka – koja ni nakon madridskog mira nije htjela u zaleđe Senja – stupila u Osuninu službu te nastavila napadati Mlečane, ovi ponovo blokiraju Dubrovnik i optuže ga pred Portom. Samo to ovaj put nije upalilo kao ranijih godina. Veliki vezir ništa im ne povjerova već zatraži od baila da Mlečani puste Dubrovnik na miru. Tako je novo dubrovačko-mletačko neprijateljstvo potrajalo posve kratko.

I prije je, u doba mletačko-španjolskog zapletaja, turska flota dolazila u vode južnog Jadrana, te se Dubrovnik zaista loše osjećao zbog blizine flota čak triju pomorskih velevlasti. No kad je krajem 1619. i u 1620. Halil-paša organizirao jaku tursku flotu i poveo je prema Južnoj Italiji, Osuni više nisu padale na pamet akcije na Jadranu, od kojih je zapravo odustao već tijekom 1619.

Za sve vrijeme španjolsko-mletačkih napetosti u Mlecima je boravio španjolski poslanik Bedmar, što također potvrđuje da se među njima nije radilo o ratu u pravom smislu te riječi. Kad je napetost popustila, španjolski dvor pristane na zahtjev Mletaka da povuče Bedmara, a u svibnju 1620. smijeni i Osunu, doduše ne toliko na traženje i za umirenje Mletaka koliko zbog toga što je u plemićkim krugovima Napuljskog Kraljevstva vladalo veliko nezadovoljstvo s njegovom unutrašnjom politikom, te što je i samom dvoru postao sumnjiv da teži za osnutkom posebnog kraljevstva u Napulju. U Španjolsku je Osuna otputovao 14. lipnja i tamo umre u tamnici.

Dubrovnik je, eto, i u ovim teškim prilikama uspio spasiti slobodu[131].

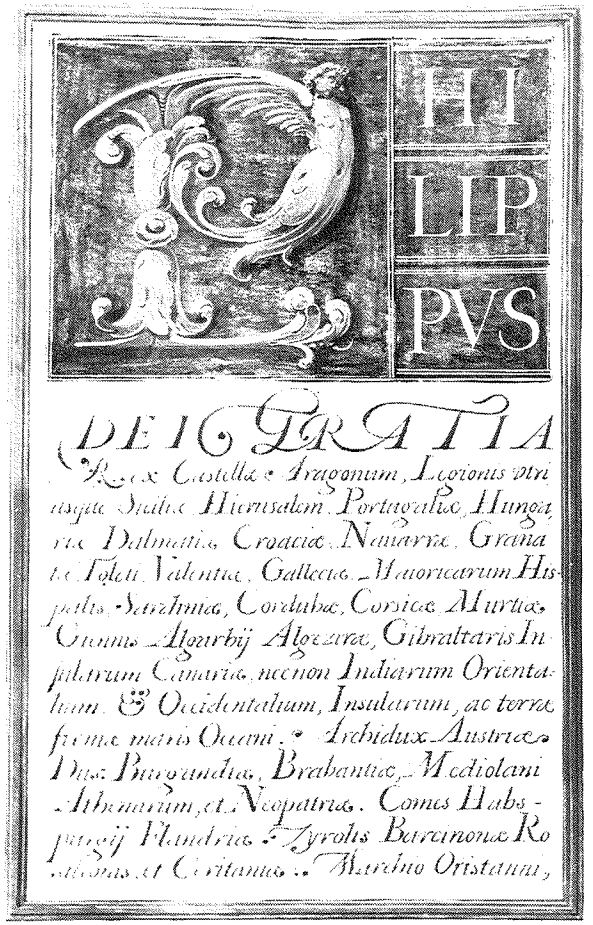

Isprava, u obliku kodeksa, španjolskog kralja Filipa IV, kojom potvrđuje dubrovačke privilegije izdane od prethodnika.
a) Početak isprave.

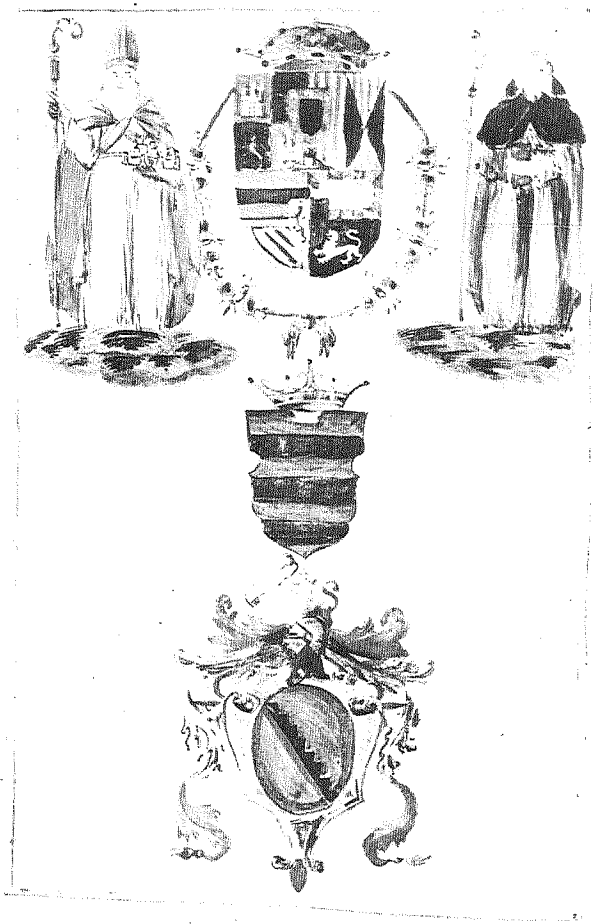

b) Sv. Vlaho, zaštitnik Dubrovnika; grb sjedinjenih španjolskih zemalja; sv. Jakov, zaštitnik Španjolske; dubrovački grb; grb dubrovačkog izaslanika Gradića.

Mletačka vlada i dalje naglašava svoje isključivo pravo na Jadransko more, ponavljajući prijašnje odredbe, o kojima je ovdje više puta bilo riječi.

Dvadeset petog lipnja 1620. ona zapovjedi svome kapetanu Gulfa da nikako ne dopusti dubrovačkim oružanim brodovima ploviti po Jadranu, pa niti na dubrovačkom području, makar plovili iz jednog mjesta u drugo; sretne li ih bliže gradu Dubrovniku, mora im naložiti da se vrate natrag, a ako ih nađe podalje, neka s njima postupa kao sa stranim naoružanim brodovima. Devetnaestog prosinca 1620. zapovijeda mletačka vlada generalnom providuru mora da sve brodove koji u albanskim lukama utovaruju žito, zarobi i pošalje u Mletke radi opskrbe grada. Pod tim se, naravno, podrazumijevaju i dubrovački brodovi. Usto još mletačka vlada nalaže providuru neka i prazne brodove, na koje bi se namjerio, prisili da u Albaniji ukrcaju žito za Mletke, pa među ostalim mora nastojati da sretne dubrovačku sagitu i nju prisili da utovari žito.

Uza sve nasilno vladanje prema Dubrovniku, Mlečani ipak nisu bili kadri štititi sigurnost na Jadranu, što dokazuju i razni napadi afričkih gusara, od kojih je najteži bio onaj na grad Perast u Boki Kotorskoj 1624. Tom su prigodom gusari neko vrijeme potpuno vladali situacijom, naveliko pljačkali i odveli mnoštvo ljudi u ropstvo.

Tada se u Jadranu ponovno pojavila španjolska flota, sa 17 brodova (9 sicilijanskih, po 4 đenoveška i malteška), u namjeri da progoni afričke gusare. Prošla je kraj Lokruma i opskrbila se vodom u Mlinima u Župi Dubrovačkoj, ali nije bila dovoljno brza i djelotvorna, pa su joj gusari umakli.

Novi španjolski kralj Filip IV, koji vlada 1621–1665, potvrdi 1623. stare dubrovačke povlastice u Španjolskoj i ostalim zemljama španjolske krune, a ta potvrda dobi 1624. u Napulju svoj uobičajeni eksekutorijale[132].

ALEKSANDRIJSKO PITANJE

Najvažnija luka za trgovinu s Istokom bijaše Aleksandrija. U njoj su se stjecali brodovi i trgovci sa svih strana Sredozemlja, talijanski, francuski, katalonski, a i naši dubrovački. Već smo upoznali položaj Dubrovčana u Aleksandriji do 1526. No oni su se i nakon 1526. morali boriti za afirmaciju u ovoj luci.

U historiografiji je poznato *aleksandrijsko pitanje*[133]. Tzv. »katalonski« konzul počinje se sve više nazivati i konzulom Francuza, pa sada postoje tri naziva: »konzul Francuza i Katalonaca«, po tradiciji ponekad samo »konzul Katalonaca«, a u daljnje vrijeme sve više »konzul Francuza«. Postaje sve jasnije da je iza njega zapravo francuska država.

Potencijalno pravo tog konzula, koje su prije priznavali egipatski sultani, uvažavaju sada i turski sultani, a uobičajilo se da francuska zastava najbolje štiti brodove raznih narodnosti. Francuski konzul nastoji da potencijalno pravo dovede do stvarne primjene. Dubrovčani to odbijaju te u tom smislu i dalje interveniraju u sultana. I zaista, Sulejman II. zapovjedi 1530. paši u Aleksandriji da »francuski« konzul (nazvan zaista tim imenom) ubuduće ne dira u dubrovačke trgovce i nema pravo zahtijevati od njih konzulske pristojbe, koje je, smatrajući se i njihovim konzulom, do tada ubirao, te da mora vratiti ono što im je oduzeo[134].

Francuski utjecaj u Turskoj državi osobito poraste kad 1536. bude sklopljen ugovor i politički savez između francuskog kralja Frana I. i turskog sultana Sulejmana II, uperen protiv Karla V, rimsko-njemačkoga cara i španjolskog kralja. Takve ugovore, kojima su Turci davali razne povlastice evropskim državama, nazivamo *kapitulacije*. Tekst kapitulacije iz 1536. sačuvan je u raznim verzijama. Prema jednoj, sultan daje Francuskoj pravo potencijalne utjecajne prevlasti nad ostalim narodima samo općenito, a prema drugoj on spominje i narode nad kojima im priznaje to potencijalno pravo, a to su Englezi, Katalonci, Dubrovčani, Sicilijanci, Đenovežani i Portugalci; svi oni, naime, mogu ploviti pod francuskom zastavom i trgovati pod francuskom zaštitom po svim krajevima turske carevine. Radilo se zaista o zaštiti onih koji nisu bili u stanju vlastitim snagama izvojštiti pravo slobodne trgovine i plovidbe. Time francuski vladar kao »najkršćanskiji kralj« istupa u

obranu zapadnog kršćanstva, ali ujedno misli i na prevlast Francuske na Levantu, uz što je vezana i ekonomska korist, tim više što francuski konzuli dobivaju od zaštićenih kršćanskih trgovaca i brodova razne pristojbe, neku vrstu, možemo reći, carina. To sve osobito dolazi do izražaja u Aleksandriji, tom najvažnijem trgovačkom čvoru. Inače se od 1536. pa nadalje konzul uglavnom naziva *francuskim,* a tek ponekad po tradiciji *katalonsko-francuskim* ili samo *katalonskim.*

Ovo potencijalno pravo trgovačke zaštite i francuske zastave smatra Francuska stvarnim juridičkim pravom, nakon 1536. godine i više nego ranije. No turski sultan drži da on od tog prava – koje je Francuskoj pripalo potencijalno, odnosno po njenu shvaćanju juridički, a osobito konkretno konzulu u Aleksandriji – može i izuzimati. Dubrovačka vlada i dubrovački trgovci, pogotovo oni u Aleksandriji, shvaćaju to pravo Francuske samo potencijalnim kad to žele; oni se njime i koriste, ali drže da ih ono ne obvezuje. Stoga u Aleksandriji često dolazi do sporova između francuskoga i dubrovačkog konzula, između francuskog konzula i dubrovačkih trgovaca, te kao posljedica toga između Francuske i Dubrovačke Republike. Česte su i dubrovačke intervencije u sultana. Pri tom dubrovačka vlada polazi ne samo od prirodnog prava da može imati svog konzula u Aleksandriji i stvarne volje da ga ima, nego i od stanovitoga juridičkog prava. Dubrovačka Republika je nakon 1526. zaista neovisna država; ona državopravno nije pod turskom vrhovnom vlasti, premda Tursku priznaje kao dominantnu silu i plaća joj harač kao danak cijene mira. Dubrovačka vlada se distancira od Turske, ali kad joj je u interesu, ona svoj odnos s Turskom, već prema prilikama, prikazuje prisnijim i bližim. Da bi dokazala kako nijedan drugi konzul ne može imati jurisdikciju nad dubrovačkim trgovcima, nigdje na svijetu pa ni u Aleksandriji, dubrovačka vlada izvlači tumačenje kako je neprirodno i nemoguće da Dubrovčani kao haračari turskog carstva budu pod kompetencijom nekoga stranog konzula, jer je nepotrebno da ih netko štiti pred Turcima kad ih štiti sama Turska; razumljivo je prema tome da ih jedino dubrovački konzul može zastupati u odnosima s Turcima.

Dubrovčani su uspjeli 1540. dobiti odluku sultana, prema kojoj u Aleksandriji mogu imati svoga konzula, na isti način kao Mlečani i Đenovežani, s time što se u njihove poslove ne može miješati nikakav strani konzul, pa ni kad privremeno ostanu bez konzula; u tom slučaju neka njihovim stvarima upravlja mjesni sudac[135].

Prema običaju koji je vladao, kapitulacije sklopljene s Turskom traju dok živi vladar koji ih je sklopio. Tako se drži da kapitulacija sklopljena s francuskim kraljem Franom I. traje do njegove smrti 1547. Prema dubrovačkim obavijestima, konzul Jerolim Guardiola, »po narodnosti Katalonac«, uspio je nakon toga dobiti od Porte hoćum po kojemu je postao konzulom i ostalih kršćanskih narodnosti. On je u tom smislu postupao i prema Dubrovčanima. Dubrovačka vlada intervenira protiv toga 1551. u Carigradu, a sultan Sulejman II. donese iste godine odluku upućenu kairskom paši, kojom određuje da se »taj konzul« (nazivan i bailo) nema pravo miješati u dubrovačke poslove te da im mora vratiti sve što im je eventualno oduzeo[136].

No jedne te iste stvari se ponavljaju, ponekad s manjim razlikama. Konzul, zvan nekad kao onaj »Katalona i Francuza« a većinom samo »Francuza«, u Aleksandriji i dalje zahtijeva od Dubrovčana da mu priznaju pravo na nadležnost i konzulske pristojbe, a jer je jači od Dubrovčana, ponekad u tome i uspijeva, tim više što mu izlaze u susret mjesne vlasti. Sve se vrti u krugu: Dubrovčani interveniraju u Carigradu, dobivaju odluke koje im idu u prilog, ali im konzul i dalje pravi neprilike. Naravno, dubrovački se predstavnici i u samoj Aleksandriji bore s francuskim konzulom. Preko svojih poslanika u Carigradu dubrovačka vlada iznosi problem i pred francuskog poslanika, braneći svoje pravo.

Godine 1566. isposluje Francuska da brodovi svih »latinskih« država, osim Mletaka,

moraju u Turskoj ploviti pod zastavom francuskog kralja[137]. Dubrovčani se nisu na to puno obazirali, jer u dubrovačkim izvorima, barem do sada, nismo našli spomena o tome.

Borba se, i to još intenzivnije, nastavila i za Sulejmanovih nasljednika Selima II. (1566–1574) i Murata III, koji je zavladao 1574. Neki izvori za događaje iz ovog vremena govore kako su se u ovaj sukob osim aleksandrijskog francuskog konzula umiješali i viši francuski službeni krugovi, naime uz ostale i francuski poslanik u Carigradu, pa i sam francuski kralj Henrik III. Dubrovčani pregovaraju i sa spomenutim francuskim poslanikom.

Turska vlast i sada mijenja odluke, no činjenica je da dubrovački konzulat u Aleksandriji još uvijek postoji i djeluje[138]. Presudno je bilo za Dubrovčane kad je 1579. preminuo njihov zagovornik veliki vezir Mehmed-paša Sokolović. Novi veliki vezir neprijateljski je raspoložen prema Dubrovniku, a Germigny barun de Germoles, novi francuski poslanik, prispjevši u rujnu 1579. u Carigrad, razvi svestranu djelatnost. Porta se doduše još neko vrijeme pravila naklonom prema Dubrovniku, ali onda u srpnju 1581. bude potpisana kapitulacija između turskog sultana Murata III. i francuskog kralja Henrika III. Prvi član tog ugovora glasi:

»Osim Mlečana, Đenovežani, Englezi, Portugalci, Španjolci, trgovci Katalonci i Sicilijanci, i Jakinjani i Dubrovčani i posve svi oni koji su od starine brodili do dana današnjeg pod imenom i zastavom Francuske, moraju pod uvjetom kako su brodili, i odsad unaprijed broditi na isti način.«[139]

To se uglavnom ticalo daljeg Levanta, koji je obuhvaćao Egipat sa Sirijom.

Dubrovačka diplomacija doživjela je tako u sukobu s moćnom francuskom diplomacijom jedan, doduše rijetki, poraz.

Isticanje u raznim francuskim dokumentima i u kapitulacijama da su Dubrovčani plovili pod imenom i zastavom Francuske, nije točno, već se u stvari radilo samo o pravu, kako je po francuskom shvaćanju moralo biti. Možda su u trenucima slabosti neki Dubrovčani i priznali francuskog konzula i francuski stijeg, ali se iz svih dokumenata vidi da je to francusko »pravo« Dubrovačka Republika oduvijek osporavala.

Fundik Dubrovčana ostao je i dalje u vlasništvu Dubrovčana i oni su u njemu stanovali, ali su sad došli pod nadležnost francuskog konzula.

Nakon smrti konzula Stjepana Crijevića 1578, Republika, koliko znamo, nije imenovala novog konzula, već 1580. njegovu nadležnost preuzima francuski konzul.

U međuvremenu francuski suveren ističe pravo francuske zastave koju bi trebali vijati i dubrovački brodovi. Francuski kralj Henrik III. uputi 1585. svog poslanika Lancosmea na Portu u Carigrad, i on pođe preko Dubrovnika. Poslanik je tom prilikom trebao reći dubrovačkoj vladi kako će Njegovo Veličanstvo zaštićivati Dubrovačku Republiku i njene ljude, ali neće dopustiti da poduzmu ni postignu ništa što bi bilo na štetu francuske zastave.

U kapitulacijama sklopljenim 1597. između francuskog kralja Henrika IV. i sultana Mehmeda III. kaže se da Mlečani, kao i oni koji pod francuskom zastavom putuju područjem turskog carstva, a to su Englezi, Španjolci, Portugalci, Katalonci, Đenovežani, Firentinci i svi ostali, mogu mirno i bez smetnje putovati kao i dotad, te se njihovim brodovima, trgovini i osobama neće praviti nikakve smetnje[140]. U kolikoj se mjeri praktično primjenjivalo da dubrovački, a i razni drugi brodovi plove pod francuskom zastavom, teško je, barem zasad, reći, no činjenica je da su se narodi borili za pravo svoje zastave, te su Englezi to postigli već tekuće 1597. godine.

Dubrovčani i nakon 1580. trguju s Aleksandrijom i prisutni su u njoj i u prvoj polovini XVII. st.

DUBROVAČKO-MLETAČKI ODNOSI 1620–1630.

Dubrovačko-mletačka napetost potrajala je i nakon 1620. Razna sredstva upotrebljavaju Mlečani kako bi ekonomski naškodili Dubrovniku. Tako se npr. prema Dubrovniku odnose kao prema širitelju kuge i u tom smislu šire glasine ne bi li i ostali gradovi obustavili trgovinu s Republikom.

Premda je Dubrovnik imao dobro razvijenu službu raskuživanja trgovačke robe koja je preko njegove luke stizala iz Levanta, zdravstvena vlast u Mlecima postupa s tom robom kao da nije raskužena i ne vjeruje dubrovačkim zdravstvenim listovima. Ona šikanira dubrovačke brodove i trgovce koji dolaze u Mletke, tražeći pedantno izvršavanje dugotrajne karantene premda je dubrovačka vlada zbog svega toga intervenirala 1601, 1606. i 1626.

Tako i 24. ožujka 1623. mletačka vlada izdaje naredbu svojem konzulu u Jakinu da izvijesti tamošnju vlast kako dubrovački trgovci raznose kugu koja se raširila po Turskoj, jer Dubrovnik ne vrši dezinfekciju robe uvezene iz Turske. Mletačka vlada kaže da Jakin o tome izvješćuje »zbog iskrene ljubavi i najboljih namjera prema njenu stanovništvu i svim podanicima Svete Stolice«. Upozorava vlast grada Jakina da u svoju luku ne pušta dubrovačke brodove.

Dubrovčani su oduvijek razmjerno puno trgovali s Mlecima kao najvažnijim trgovačkim gradom na Jadranu, premda su ih Mlečani i ranije u tome ometali. Sada, u doba forsiranja splitske luke, ometaju ih još više. Uvoz u Mletke otežavaju strogim karantenskim propisima, a izvoz u Dubrovnik, osobito sukna, 1621. izričito zabranjuju, dopustivši jedino da dubrovački trgovci na temelju posebne dozvole otpremaju samo ono što služi potrošnji u Dubrovniku. Na taj su način stvarno zabranili trgovinu proizvodima kupljenim u Mlecima preko Dubrovnika i Dubrovčanima zadali jak udarac. Intervencija dubrovačke vlade ni ovaj put nije uspjela. Iste 1621. godine mletačke vlasti cinički odgovaraju dubrovačkom poslaniku da Dubrovčani mogu u Mlecima kupovati robe za trgovanje koliko god žele, ali je moraju prodavati preko Splita. Nešto kasnije, 1626, ponavljaju Dubrovčanima isto, ali dodaju kako je moraju odvoziti na redovitim mletačkim trgovačkim galijama.

Znatan dio dubrovačke trgovine s Turskom išao je preko neretljanske luke, gdje su

Dubrovčani već u srednjem vijeku stekli jake ekonomske pozicije, te ih zadržali i u novom vijeku. Osobito se preko ove luke izvozila sol u bosanski pašaluk; Dubrovčani su naime imali monopol soli koju su onamo odvozili iz svoje solane u Stonu i kupujući je u tu svrhu u inozemstvu. Trgovina solju poticala je i drugi trgovački promet, jer su Turci dolazeći po sol dovozili u Neretvu vosak, vunu, med i kožu. Dubrovčani su od njih prihvaćali robu i raznosili je drugamo, posebno u Južnu Italiju i Jakin. Zbog toga je Mlečanima sve više smetala neretljanska luka i dubrovačka trgovina solju. Godine 1621. u Mlecima je i službeno izrečeno mišljenje kako i neretljansku luku treba uništiti.

Mletačka vlada se i inače protivila dubrovačkoj trgovini solju, npr. 1617. Počevši od 1621. ona te svoje mjere protiv Dubrovčana pojačava i umnožava. U uputi generalnom providuru Dalmacije od 10. lipnja 1623. mletačka vlada se tuži da su Dubrovčani prisvojili svu trgovinu solju preko Neretve, te je šalju čak u Makarsku, isključujući time Mlečane, koji su nekoć ovdje također trgovali solju.

Godine 1626. Mlečani se otvoreno pobuniše protiv dubrovačke trgovine solju. Providur mletačke ratne flote na Jadranu zaplijeni dubrovački brod natovaren solju i pošalje ga u Mletke. Dubrovčanima, koji su tražili da im se brod vrati, saopći odluku senata, a mletačka vlada obavijesti o svojoj odluci generalnog providura Dalmacije i Albanije.

Po toj odluci mletačka je vlada zabranila prijevoz svake druge soli po Jadranskom moru osim mletačke. Svoj zahtjev za isključivim gospodstvom na Jadranu Mlečani dakle proširiše zabranom trgovanja tuđom solju. Dapače, Mletačka Republika ponaša se pri tom kao da se radi o njenom starom pravu.

Kad su naime Dubrovčani 1626. intervenirali u providura mora zbog otetog im broda natovarenog solju te rekli da su to prije slobodno činili, on im je odgovorio kako su s time mogli uspijevati jer ih nisu sretale mletačke galije. Tada je rekao i to da će im se ipak dopustiti prijevoz soli ako svaki put zatraže u Mlecima dopuštenje. Nešto kasnije, tijekom iste godine, mletačka vlada izričito zabrani prevoženje svake druge soli Jadranom osim mletačke. Generalni je providur Dalmacije i Albanije u stvari još ranije iste godine dobio uputu da oružanim brodovima zaustavlja svaki dubrovački brod koji bi prevozio sol u Neretvu ili bilo kamo drugamo.

Koliko god su Mlečani, i uz podršku turskih krugova središnje Bosne, nastojali tursku trgovinu preorijentirati na Split, pa i na štetu neretljanske luke, toliko je turski emin u Neretvi bio zainteresiran da turska trgovina ide preko Neretve ili Dubrovnika. On je prema svojim mogućnostima zaustavljao karavane što su se kretale prema Splitu i prisiljavao ih da okrenu prema Dubrovniku. Kao odgovor na to mletačka vlada je 1627. i kasnije zapovijedala svojim pomorcima da hvataju dubrovačke brodove natovarene karavanskom robom i dovoze ih u Mletke, s motivacijom da je ta roba ionako upućena u Mletke. A tu su, u Mlecima, dopuštali trgovcima da slobodno prodaju tako dopremljenu robu.

Tijekom 1627. i 1628. mletačka vlada optužuje dubrovačku da je zapravo ona kriva za to odvraćanje karavana od Splita i njihova skretanja prema Dubrovniku.

Godine 1629. mletačka vlada pooštri zabranu trgovanja tuđom soli po Jadranu. Po njenom nalogu takvu je sol trebalo s brodova baciti u more. Dubrovčani po običaju interveniraju a mletačka im vlada odgovara kako Dubrovčani, ako žele prevoziti sol, mogu je u mletačkim solanama nabaviti uz niske cijene.

Mletačka zamisao o prevlasti nad Jadranom dolazi dvadesetih godina XVII. st. do izražaja i na taj način što Mlečani sada zahtijevaju od dubrovačkih brodova koji plove po Jadranskom moru, i kad ne ulaze u luke pod mletačkom vlasti, naplatu carine. Godine 1621. oni otvoreno priznaju dubrovačkom poslaniku Palmotiću koji je zahtijevao slobodu plovidbe, da to ne mogu dopustiti »jer bi to urodilo teškom štetom za naše probitke u

jurisdikciji nad Zaljevom, a i radi zaštite i dužnog uzdržavanja luke Splita«. Od tada mletačka vlada često ističe to svoje »pravo«.

U to vrijeme i Španjolska nastoji da se na Jadranskom moru ukine plaćanje taksa Mlečanima i proglasi sloboda mora, pa o tome govori i papi. Ovaj se doista zauze za španjolsko stajalište, ali Mletačka Republika, smatrajući španjolske zahtjeve nepravednima, žestoko i odlučno odbije papino traženje. Papa na to popusti.

Dubrovačka Republika bila je u taj mah u vrlo dobrim odnosima s Francuskom te je uspjela pridobiti francuskog kralja Luja XIII. da i on postavi iste zahtjeve Mlečanima, s kojima je zbog tadašnje evropske situacije bio u savezništvu, ali mletačka vlada ni sad ne htjede popustiti[141].

Kako bi oslobodila nekoliko zarobljenih brodova, dubrovačka vlada se povuče, te posredovanjem poslanika Bernarda Đorđića uspije postići da mletačka vlada pusti brodove, ali s time da joj se plati carina plovidbe po Jadranu.

Mlečani su štoviše držali da imaju pravo odlučivati i o ribolovu u dubrovačkim teritorijalnim vodama. Kad su Dubrovčani, primjerice 1624, htjeli Tarentincima dati pravo lova tunjeva u području Šipana, generalni providur Dalmacije i Albanije Francesco Molino im to zabrani. Godine 1623. je pak kapetan Trstenice počeo od ribara na obalama poluotoka Pelješca, ubirati daću, ali mletačka vlada svojom odlukom od 17. ožujka 1623. zabrani takvo pobiranje i od mletačkih i od dubrovačkih podanika, držeći da postoji nesumnjva mletačka jurisdikcija nad svim obalama i lukama, pa kapetanu Gulfa povjeri provedbu.

Mlečani su i sad ponekad hvatali dubrovačke brodove sa žitom te ih odvodili u Mletke radi opskrbe tog grada. No Dubrovčani su se jednom prilikom oduprli takvu postupku. Dogodilo se to 1625. Kapetan Gulfa je dakle zaustavio dubrovački brod nakrcan žitom, zarobio ga i uputio u Zadar. Tada je iz dubrovačke luke isplovio mali odjel malene dubrovačke ratne mornarice, svega jedna fusta i oboružane barke, te uspio Mlečanima preoteti brod. Kao represaliju knez Hvara uhvati neki dubrovački trgovački brod.

Dok su Mlečani ranije samo od zgode do zgode hvatali ili nastojali uhvatiti kakav dubrovački brod natovaren žitom, 1629. mletačka vlada ustaje protiv dubrovačke trgovine žitom uopće. Njeno je stajalište da dubrovački brodovi mogu voziti jedino žito namijenjeno uporabi u Dubrovačkoj Republici. Budu li žito vozili Jadranskim morem bilo kamo drugamo (s iznimkom Mletaka), brodove valja zarobiti i dovesti u Mletke. Osobito je trebalo pripaziti na krcanje žita u Albaniji i njegovo dovoženje u luku Goro pri ušću rijeke Pad. Mletačka vlada je svoje postupke opravdavala time što se dubrovačkom trgovinom tobože onemogućava opskrba žitom Mletaka i mletačkih podanika. Mletačka vlada ovu svoju odredbu priopćuje generalnom providuru Dalmacije i Albanije u povodu dva dubrovačka broda što su u Valoni tovarila žito[142].

BORBA S MLECIMA ZA LOKRUM, SUŠAC, MOLUNAT I SLOBODNU PLOVIDBU, 1630–1635.

Najbezobzirnija je bila mletačka politika prema Dubrovniku 1630, kad su Mleci počeli naglašenije zastupati stajalište da je Lokrum njihov državni teritorij, ne priznajući pri tom čak ni njegovo staro ime već tvrdeći da se zove otok sv. Marka. To su mišljenje načelno i tvrdokorno zastupali sve do 1635, kad su napokon morali priznati da je ovaj otok dio Dubrovačke Republike, no i tada su se ponašali kao da time Dubrovčanima popuštaju i pokazuju se prema njima naročito susretljivi te se odriču nekog svoga prava.

Mlečani su naime tvrdili da je Lokrum oduvijek bio njihov, a na dubrovačke dokaze kako je istina upravo obrnuta, odgovarali su da su to oni samo bili tako dobri i puštali Dubrovčanima da dolaze na otok, sagrade tamo lazaret i upotrebljavaju ga za svoje potrebe. Nikakvih stvarnih dokaza o tome svojem »pravu« Mlečani nisu mogli iznijeti, već su ostajali samo na zvučnim prepotentnim riječima. Kad bi i iznosili kakve »dokaze«, bili bi oni i oskudni i sitničavi. Tako su u prilog svojeg tobožnjeg prava na otok spominjali da se njihova flota sklanjala u njegovu zakrilju, što je samo po sebi doskočica, tim više što znamo da se ona sklanjala i na drugim mjestima na teritoriju Dubrovačke Republike, primjerice u Gružu i Cavtatu. Dalje su velevažno tvrdili kako se benediktinski samostan na Lokrumu izdržava od zaklade koju mu je darovao neki mletački građanin, na što su Dubrovčani odgovorili da to nikako nije istina jer samostan ostvaruje vlastite prihode na teritoriju Dubrovačke Republike. Točno je da ima i prihoda od nekih kuća u Mlecima, samo što ih njima nije ostavio nikakav mletački građanin već Dubrovčanin Marin Kliment Gučetić, nastanjen u Mlecima.

Svoja presizanja kušali su Mlečani ostvariti i stvarnom okupacijom Lokruma. Sukob je počeo 28. srpnja 1630. Tog dana izvezla se žena tadašnjega dubrovačkog kneza u društvu nekih gospođa i plemića radi zabave na otok Lokrum. Zbog opasnosti od turskih gusara društvo je pratio manji oboružani brod tzv. *ormanica*.

Dogodilo se da je u taj mah ovuda plovio mletački kapetan Giovanni Battista Grimani, namjeravajući sa svoje tri galije na Kretu. Opazivši ormanicu zapuca na nju. Kasnije su se Mlečani opravdavali da je pucao na nju kao na ratni brod, jer se zna da nikakvi ratni brodovi osim mletačkih ne smiju ploviti Jadranom.

Dubrovačko Vijeće umoljenih odluči da se na izazov Grimanija ne odgovori trajnijom pucnjavom s tvrđava, već da se samo radi opomene ispale tri hica.

Nakon kraće obrane hicima iz pušaka posada napusti ormanicu, pa je Mlečani zaplijeniše. Grimani se sa svojim naoružanim ljudima iskrca na Lokrum, ali tu ostane samo jednu noć. I kneževa je žena s društvom, tako reći opkoljena Mlečanima, ostala tu noć na otoku, na koji su ispalili i nekoliko hitaca iz pušaka.

Tako je eto počela petogodišnja borba za Lokrum koja, s iznimkom ovoga i još jednog incidenta, nije bila ratna nego diplomatska.

Dubrovčani su 1557. sagradili na Lokrumu lazaret, a u zadnje vrijeme, radi nadzora nad ulaženjem u njega, pridodali mu drvenu stražarsku kućicu. U svibnju 1631. piše Antun Ciuran, mletački generalni providur Dalmacije, dubrovačkoj vladi dopis u kojem joj nalaže da razori drvenu kućicu što ju je tobože bespravno podigla na »mletačkom« otoku sv. Marka (tj. Lokrumu), jer je to novost koja bi se mogla zlo shvatiti. Tu sitnicu, eto, izrabiše Mlečani kao povod da počnu isticati svoj zahtjev kako je Lokrum njihov.

Isti onaj Grimani, koji je u međuvremenu postao generalnim kapetanom mletačke flote u Jadranskom moru, u lipnju 1631. doplovi pred Lokrum s pet brodova, a onda ga iznenada zaposjedne s dvije stotine oboružanih vojnika, s objašnjenjem da je on na otoku kao u svom domu. Mletački vojnici razoriše drvenu kućicu i neke druge zgrade.

Ovaj put Dubrovnik nije ostao nijem: topovi na dubrovačkim tvrđavama počeše pucati na Lokrum. Premda na položaju zaštićenom od topovske paljbe, Mlečani odjedriše prema istoku.

Ova dva incidenta nikako se ne bi mogla nazvati ratom, tim više što se sve, premda se i pucalo, svršilo bez žrtava. Mlečani više ne pokušavaju zaposjesti Lokrum, ali i dalje su na stajalištu da je on njihov. Oni dapače ne pozivaju Dubrovčane da im ga predaju, ali zato ovi, u strahu od novih mletačkih pokušaja, otpočeše oštru i odlučnu diplomatsku protuofenzivu protiv mletačkog svojatanja. Dobrim dijelom još istog lipnja dubrovačka vlada piše brojna pisma o problemu Lokruma, i to papi, kardinalu zaštitniku Dubrovnika u Rimu, rimsko-njemačkom caru, ugarskom kralju i ugarskoj kraljici, francuskom kralju i kardinalu Richelieu, savojskom vojvodi, Đenoveškoj Republici, toskanskom velikom vojvodi i parmanskom vojvodi, mnogim važnim ljudima velike španjolske države, kao napuljskom potkralju, sicilijskom potkralju, milanskom guverneru, španjolskom poslaniku kod rimsko-njemačkog cara, kardinalu zaštitniku Španjolske u Rimu i kontu Olivaresu u Madridu. Od kapetana Nikole Rastića, Dubrovčanina, zahtijeva da se založi na španjolskom dvoru u Madridu, obraća se poslanicima dviju velevlasti u Mlecima, papinskom i španjolskom, isto tako i carskom i francuskom poslaniku u Rimu, kao i mnogim drugim uglednim ličnostima. Jaku diplomatsku djelatnost razvio je Dubrovnik u Carigradu i u Turaka uopće. Tu nastupa kao stari turski haračar pod zaštitom Turske, posebno se pozivajući na izjavu što ju je mletački bailo dao u Carigradu kad su ono Mlečani vraćali Dubrovniku Lastovo. Bailo je tada naime rekao kako Mlečani neće dirati u dubrovačko zemljište, priječiti slobodu dubrovačke plovidbe, niti ulaziti u dubrovačke luke.

Evropske velevlasti su bez sumnje ponešto učinile u korist Dubrovnika, ali su se u taj mah bile zaplele u tridesetogodišnji rat koji je odvlačio svu njihovu pozornost. Stoga je dubrovačka diplomatska djelatnost najustrajnija u Carigradu, a vode je redovni godišnji poklisari harača. Osim problema Lokruma, Sušca i Molunta oni ističu i pitanje slobodne

plovidbe na Jadranskom moru. Mlečani traže od Dubrovčana da im plaćaju carine, a toga prije nije bilo. Djeluju i preko francuskog poslanika.

Turska je odlučno stala na stranu Dubrovnika i angažirala se preko mletačkog baila. Uza sve to su se u početku i u Carigradu sporo razvijale stvari.

Tako su Mlečani mogli i dalje zahtijevati od brodova carinu (deset posto vrijednosti robe), zabranjivati trgovinu soli, a posebno ometati trgovinu s Jakinom zarobljavanjem dubrovačkih brodova. Dubrovčani su sve to nekom prilikom nazvali »potajnim ratom«, a zapravo se radilo o nastavku mletačke gospodarske politike, o kojoj smo već govorili.

Generalni providur Dalmacije Antun Ciuran se dva puta iskrcao i na otok Šipan, prvi put u srpnju i drugi put u kolovozu 1631, došavši onamo s mletačkim galijama. Navikli već na takve stvari, Dubrovčani nisu ni prosvjedovali, već su ga oba puta pozdravili preko poslanika, ali su i tom prilikom intervenirali zbog Lokruma.

Onda se dubrovačka vlada sjeti da bi joj mogao koristiti i Mihajlo Rastić, sada biskup u malenom gradu Napuljskog Kraljevstva Nusku, kojeg je nekoć dala premjestiti iz Stona jer je bio upleten u aferu svoje braće koja su radila na tome da Dubrovnik postane baza za kršćanski rat protiv Turaka. Premda se, dakle, zapravo radilo o prognaniku, Republika traži od njega da svojim ugledom u napuljskog potkralja djeluje na španjolski dvor kako bi pripomogao zaštiti dubrovačkih probitaka u pogledu Lokruma i slobodne plovidbe na Jadranu, bez plaćanja carine Mlečanima. Biskup Mihajlo Rastić se odazvao te se pokazao kao veliki dubrovački patriot češće naporno putujući iz Nuska u Napulj i izvješćujući dubrovačku vladu.

Uz Lokrum valja makar i usput spomenuti Molunat i Sušac. Njihov položaj nije bio toliko akutan u slučaju Lokruma, ponaprije zbog toga što, premda strategijski važni, nisu bili nadomak grada, a onda i zato što se ovdje nije radilo o izravnom sukobu s mletačkom državnom vlasti već više s dalmatinskim mletačkim podanicima. Peraštani su uznemiravali Molunat a Višani i Hvarani, pripadnici Hvarske općine, svojatali Sušac.

Otočić Molunat bio je posjed trebinjsko-mrkanskog biskupa, a Peraštani su provaljivali na njega i otimali žetvu. Spor oko Sušca vodio se između općine Lastovo, kojoj je i pripadao, te, u manjoj mjeri, zapadnih stanovnika Korčule ali puno više Hvarana i Višana koji su na njega dolazili radi ribarenja i ispaše. Hvarska općina je dapače javno na dražbi davala u najam pašnjake na Sušcu, smatrajući taj otok dijelom svog teritorija.

Premda su sukobi glede ova dva otoka proizlazili iz sukoba s Dalmatincima, mletačka vlada je ipak, doduše s manje upornosti nego kad se radilo o Lokrumu, zauzimala stajalište da i oni pripadaju Mlecima. Bezobzirniji je pri tom bio zahtjev za Moluntom, dok se natezanje zbog nenastanjenog Sušca moglo shvatiti kao pogranični spor.

U ovom drugom slučaju dubrovačka vlada je branila interese općine Lastova, i to je moglo biti razlogom da otočani postanu skloniji Dubrovačkoj Republici.

Nakon petogodišnje diplomatske akcije, tijekom koje su Dubrovčani kontaktirali s pojedinim mletačkim službenicima po Dalmaciji, dubrovačka vlada zaključi kako je ipak najzgodnije da pošalje u Mletke posebnog poslanika, koji će tamo raspraviti i riješiti probleme mletačkih pretenzija na Lokrum, Sušac i Molunat, zatim slobodne plovidbe bez plaćanja carine, slobodne prodaje soli i slobodne trgovine Dubrovčana u Mlecima, te raznih mletačkih zapljena. Na ovaj se korak dubrovačka vlada odlučila tim više što je doznala kako su i Mleci skloni pregovorima, do čega je došlo zbog toga što je turska vlada u Carigradu preko mletačkog baila odlučno ustala u obranu Dubrovčana, prijeteći Mlečanima čak i ratom. Valja reći i to kako su pak Dubrovčane nagovarali na taj korak francuski poslanik u Carigradu i francuski rezident u Dubrovniku.

Za dubrovačkog poslanika bude izabran Miho Sorkočević. On je u Mlecima boravio

nekoliko mjeseci 1635, uglavnom uspješno završio svoj posao te o tome podnio svojoj vladi opširan izvještaj u kojemu potanko opisuje sve teškoće tih dugotrajnih pregovora, premda se i tijekom pregovora dopisivao s njome. Tajnikom mu bijaše pučanin Lujo Bicić.

Premda je mletačka vlada prethodno pokazivala sklonost prema pregovorima, ipak je u početku bila nepopustljiva. Tek je kasnije počela mijenjati svoje kruto stajalište, da bi na kraju, premda ne potpuno, izišla u susret Dubrovčanima. Nema sumnje da su na njeno postupno popuštanje djelovale intervencije Turske i evropskih vlasti, premda se strani poslanici za trajanja pregovora nisu miješali u njihov tijek.

Pregovori su još jednoć potvrdili uporno stajalište Mletaka u pogledu njihova gospodstva nad Jadranskim morem. Glede Molunta i Sušca brzo su popustili, jedino su dugo zahtijevali da se na Sušcu, makar i bio dubrovački, reguliraju privatni posjedovni odnosi dalmatinskih podanika. Dugo su ustrajali na svojem tobožnjem pravu na Lokrum, poričući opstojnost tog imena i nazivajući ga Otokom sv. Marka. Kad su povukli svoj naziv, nisu ga ipak htjeli prozvati Lokrumom, već opisno »otokom pred Dubrovnikom«. Na kraju su popustili i odrekli ga se u korist Dubrovnika. Pristali su na slobodnu trgovinu Dubrovčana u Mlecima, uz plaćanja uobičajenih carina, kao i na njihovu slobodnu trgovinu solju na Jadranu. Nakon duga opiranja vratili su i onu zaplijenjenu ormanicu, dok su se na ostale dubrovačke zahtjeve o odšteti oglušili. Naime, kad ih je Sorkočević spominjao, oni se na to u svojim replikama većinom nisu ni osvrtali.

Najmanje su bili skloni popuštanju u raspravi o carinama što su ih uveli za brodove koji plove po Jadranskom moru. Zastupali su gledište da je čitava vodena površina Jadranskog mora njihov teritorij, pa su prema tome svi brodovi, ma kojoj drugoj državi oni pripadali, dužni na Jadranu plaćati carinu. Ovome su Mlečani dodali i pomoćno obrazloženje, kako oni imaju velikih troškova za uzdržavanje ratne flote što se brine za sigurnost plovidbe Jadranom.

U ovoj mletačkoj tvrdnji nije bilo teško otkriti protuslovlje. I druge su vlasti željele držati oružane brodove koji bi se brinuli za sigurnost plovidbe, ali im to Mlečani nisu dopuštali.

Na kraju su Mlečani popustili samo djelomice te pristali da Dubrovčani ne plaćaju punu carinu za plovidbu po Jadranskom moru, već jedino malu svotu, više kao formalnost, i to u znak priznavanja mletačke vlasti nad morem. Jedino će brodovi koji pristaju u lukama pod mletačkom vlasti, plaćati punu carinu.

Dugo se dubrovački poslanik Sorkočević svemu tome protivio, dapače je zbog carina i neisplate odšteta zaprijetio da će napustiti pregovore i otići iz Mletaka, ali je onda i on popustio. Može se reći da je, ako ne baš u svemu, ipak uglavnom ostvario svrhu svoga poslanstva: obranio je integritet dubrovačkog teritorija, Sušac, Molunat i najranjaviju točku Lokrum, izvojevao slobodnu trgovinu solju po Jadranu kao i slobodu trgovine Dubrovčana u Mlecima. Nije uspio sa svim odštetnim zahtjevima, a ni da se načelno proglasi slobodna plovidba te da Dubrovčani na otvorenom moru ne plaćaju carine, ali je ipak postigao da te carine za Dubrovčane budu samo simbolične.

Pregovarači nisu potpisali nikakav formalni ugovor, već je mletačka vlada dala izjavu, s datumom od 11. kolovoza 1635, koju 17. kolovoza pročitaše Sorkočeviću na sastanku s mletačkim kolegijem i u kojoj se kaže što Mlečani priznaju Dubrovniku. Sorkočević je dao napraviti kopiju te izjave. Mletačka vlada pak posla po njemu Dubrovačkoj Republici dopis, u kome kaže kako otpušta poslanika Sorkočevića, koji se vraća s dobrim završetkom svojih pregovora. Dubrovačka Republika oslovljava se u tom dopisu samo s *Communitas,* što znači *Općina,* pa se Sorkočević sustezao da primi tekst premda se kadikad dubrovačka država i sama tako nazivala. Mlečani nisu htjeli izmijeniti naslov ističući kako je to formalnost;

uostalom, mletačka država i samu sebe titulira tim naslovom. Na kraju Sorkočević ipak primi dopis te svečano ispraćen topovskom pucnjavom napusti Mletke.

U skladu s postignutim dogovorom mletačka vlada izda istog datuma, tj. 11. kolovoza 1635, zapovijest generalnom kapetanu mletačke flote Jadranskog mora i vrhovnom proviđuru Dalmacije i Albanije, u kojoj iznosi podrobnosti dogovora i neka ograničenja. Primjerice se kaže kako Dubrovčani ne smiju na Lokrumu podići više od jedne kuće, dok će na Sušcu ostati nepovrijeđena imovinska prava mletačkih podanika, koja će istražiti posebni mješoviti dubrovačko-mletački sud. Za buduće eventualne razmirice na tom otoku tužitelj će se obraćati sudu nadležnom tuženome. Što se pak tiče carina, veliki brodovi koji budu plovili Jadranskim morem plaćat će deset a manji pet dukata[143].

DUBROVNIK U DOBA KANDIJSKOG RATA, SVE DO VELIKOG POTRESA 1667.

Na temelju dubrovačko-mletačkog sporazuma iz 1635. riješi se napokon 1636. i problem otoka Sušca. Alvize Mocenigo, tadašnji providur Dalmacije, zapovjedi mletačkom knezu na Hvaru da pod prijetnjom kazne svi mletački podanici prebace stoku i sve ostalo s otoka. Naredba bude izvršena, pa se, lišeni ekonomske osnovice, sa Sušca iseliše Dalmatinci koji se bijahu tamo naselili. Nešto kasnije, u doba kandijskog rata, počet će zbog Sušca nove razmirice.

Dubrovačko-mletački sporazum pružio je bolje mogućnosti i dubrovačkoj trgovini, pa je dubrovačka luka opet nešto više oživjela, premda je znatno veći promet išao i dalje preko Splita. No i ovo relativno oživljavanje Dubrovnika krivim okom su gledali mletački providuri Dalmacije. Providur Frano Zen u svojem izvještaju iz 1636. proriče propast splitskoj luci, ako mletačka vlada ne nastavi s prijašnjim mjerama. Godine 1644. providur Giambattista Grimani izvješćuje mletačku vladu o naporima što ih čine Dubrovčani kako bi razvili trgovinu i promet preko svoje luke, te među ostalim kaže da im to i uspijeva, jer uživaju blagodati nedavnih koncesija mletačke vlade.

Političke i gospodarske prilike na Jadranu znatno se izmijeniše nakon izbijanja tzv. kandijskog rata 1645.

Otok Kreta ili Kandija bio je već od četvrte križarske vojne, dakle od 1204, pod mletačkom vlasti, da bi u XVII. st. preostao kao jedini važniji mletački posjed na Egejskom moru. Posjed je bio tim dragocjeniji zbog veličine otoka, njegovih prirodnih bogatstava, a pogotovu zbog položaja na važnim prometnim putovima Sredozemlja i Levanta. Zbog toga su Turci i nastojali da ga se dočepaju, ali to dovede do tursko-mletačkog rata koji potraja sve do 1669. Rat se vodio na Kreti, ali i u Dalmaciji. Njegove posljedice osjetio je u dobrom i lošem smislu i Dubrovnik[144].

Turska je odmah na početku rata zabranila svaku trgovinu i promet s Mlecima i preko luka podvrgnutih mletačkom gospodstvu kao što je mletačkoj trgovini zatvorila i sve svoje luke. Time je zadala snažan udarac splitskoj luci koja je onako lijepo uznapredovala od 1592. Samo se po sebi dogodilo da je onaj silni trgovački promet, što se kroz nekoliko

desetljeća slijevao kroz nju, ponovo orijentirao na Dubrovnik. Trgovina Turaka s Mlecima nije se prekinula, ali više nije išla preko Splita i drugih mletačkih i turskih luka, već preko Dubrovnika. Koliko god je i Mlecima, kad već nisu mogli izravno trgovati s Turcima, odgovaralo da Dubrovnik trgovački posreduje između njih i Turaka, ipak su zavidnim okom gledali njegov novi procvat i napredovanje na štetu Splita i njih uopće. Osobito su kivni bili generalni providur Dalmacije i Albanije, generalni kapetan flote na Jadranu te providur Kotora, koji su mogli neposrednije promatrati napredak suparnika. Koliko god im je trenutno bila od koristi posrednička uloga ovoga grada, ipak su Mleci smatrali, s općega svojeg stajališta trajne koristi i s obzirom na budućnost, štetnim po sebe ovo novo jačanje i podizanje Dubrovnika. Stoga se nakon deset godina mirovanja i relativnog prijateljstva, od 1635. do 1645, početkom kandijskog rata obnavlja neprijateljski stav Mletaka prema Dubrovčanima, Mleci ponovno počinju ometati dubrovačku trgovinu i mir na dubrovačkom teritoriju.

Sve ovo vrijeme boravio je u Mlecima Miho Sorkočević-Bobaljević, koji se doduše tamo bavio privatnim trgovačkim poslom, ali je fungirao i kao stalni izaslanik Dubrovačke Republike te neprekidno intervenirao i slao izvještaje dubrovačkoj vladi. Mletačka vlada je na većinu primjedbi odgovarala kako ona nije neprijateljski raspoložena prema Dubrovniku i želi mu dobro. Predstavnici pak mletačke vlasti u Dalmaciji i na Jadranskom moru većinom su otvoreno nastupali protiv Dubrovnika i njegovih probitaka. Pri tom su se obilno služili hajducima kao sredstvom svoje politike.

Hajduci bijahu zatočnici borbe protiv Turaka, i odmah bi oživjeli kad bi neka evropska kršćanska sila zaratila s Turskom, jer bi im ona pružala moralnu i materijalnu potporu. Tako su i za kandijskog rata nastali zamjetljivi pokreti otpora u nekim našim krajevima podvrgnutim Turcima. Primjerice, narod makarskog primorja već 1646. ustaje protiv turskog gospodstva i predaje se Mlecima, tako da ovdje praktički nestaje stalne turske vlasti; Turci su tijekom rata samo upadali ovamo iz susjedne Hercegovine. U sjevernoj Dalmaciji mletačka je vojska, sastavljena većinom od naših ljudi, zauzela Klis, Solin, Skradin i mnoga mjesta Zagore. Hajduka je bilo iz Makarskog primorja, Bosne, stare Raške, ali najviše iz istočne Hercegovine i Boke. Premda se ne bi moglo govoriti o nekom općem ustanku u istočnoj Hercegovini, ipak je čitava ta zemlja upravo vrela od ustaničkog raspoloženja, te se mnoštvo ljudi odatle i iz turskog dijela Boke odmetnulo u hajduke. Pogodno sklonište našli su u mletačkom dijelu Boke, pa ova postade njihovim čvrstim uporištem napadaja na turski teritorij, poglavito Hercegovinu, ali su se znali zalijetati u Bosnu sve do Sarajeva. Hajduci bijahu u mletačkoj službi, a glavni njihov vođa bijaše poznati Bajo Pivljanin. Zalijetali su se oni često u Tursku i preko dubrovačkog teritorija, osobito preko Župe, ali su nerijetko plijenili i dubrovačko zemljište.

Zbog hrabrosti i pokretnosti hajduci su Mlečanima vrlo dobro dolazili. Oni su ih iskorišćavali u borbi protiv Turaka, a providuri u Dalmaciji da prema potrebi napakoste i Dubrovčanima. U stanovitim prigodama hajduci su se istrčavali i više nego što je to mletačka vlast željela, pa ih je ona povremeno i obuzdavala.

U daljnjoj fazi, domaće stanovništvo u Makarskom primorju i Boki Kotorskoj, a onda i Hercegovci i Crnogorci naseljeni tek nedavno uz more, postaju pomorski hajduci s malenim brodovima. U Boki im je bilo glavno sjedište u Perastu. Često se spominju samo kao Peraštani, te je teško uvijek razlučiti radi li se u svakom gusarskom podvigu o starim Peraštanima sa stanovitim gusarskim sklonostima ili tek odnedavna ovdje nastanjenim hajducima. Općenito se može reći kako odnos između Peraštana i hajduka nije u povijesnoj znanosti još dovoljno razjašnjen. Ponegda, osobito u doba borba s Turcima, Peraštani i novi hajduci surađuju, ali ponekad, osobito nakon prestanka rata, konkretno nakon 1669,

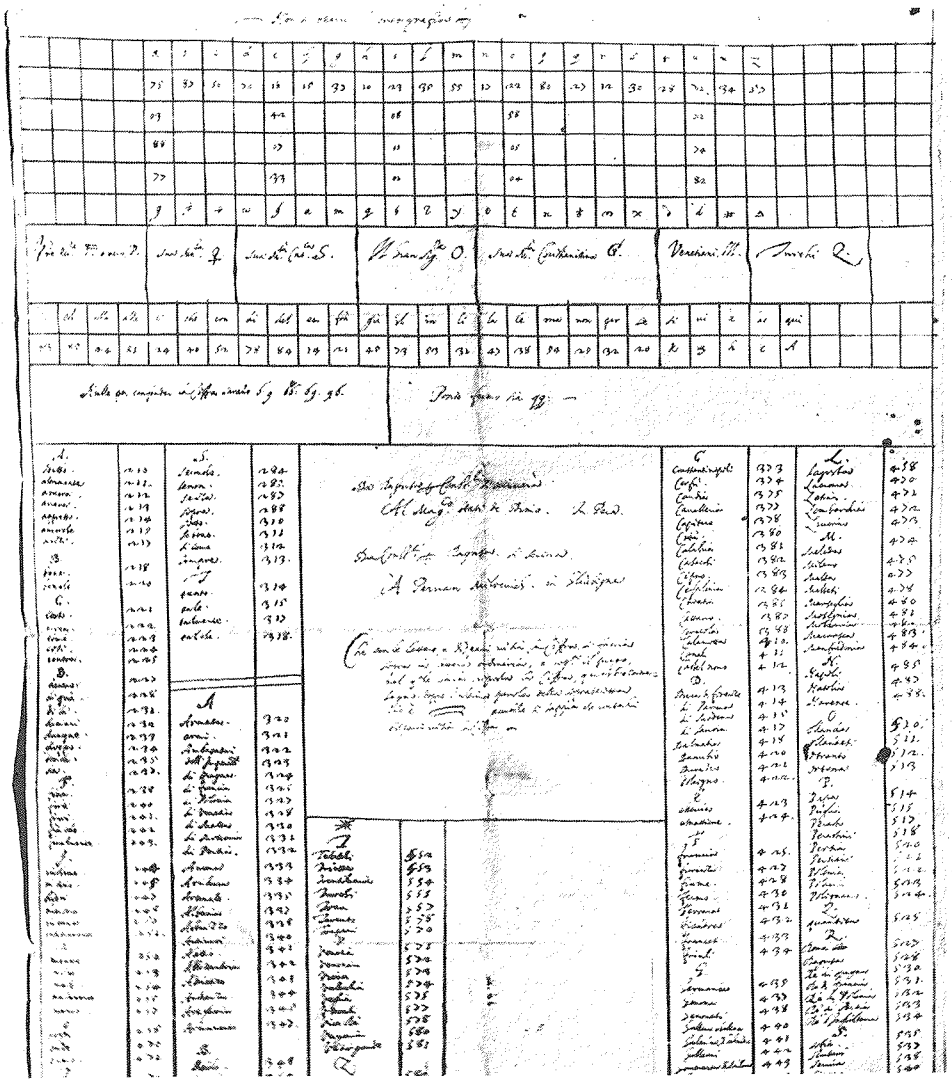

Diplomatska šifra Dubrovačke republike za poklisare upućene na Tursku Portu, g. 1648. i 1650.

hajduci postaju Peraštanima neugodni. Nesumnjivo je jedino da su hajduci iz Makarskog primorja i oni nastanjeni u Boki bili u mletačkoj službi. Hajduci iz Makarskog primorja osobito pljačkaju na Pelješcu.

Dubrovnik se zbog svega toga našao u neprilici. Time, što su hajduci preko dubrovačkog teritorija provaljivali na turski, zamjerali su se i Dubrovčani Turcima. Ovi su naime prigovarali Dubrovčanima da namjerno i bez odupiranja puštaju hajduke da provaljuju s njihova područja. Počeše i oni provaljivati preko dubrovačkog zemljišta na mletačko. Iako

je povremeno dolazilo do čarki, bilo s hajducima bilo s Turcima, ipak se Dubrovčani uglavnom nisu usuđivali suprotstaviti ni hajdučkim niti turskim upadima. Ne bi se dapače jače angažirali ni kad bi hajduci plijenili i sam dubrovački teritorij. Za takvo što nisu imali dovoljne vojničke snage, usto što bi njihov otpor mogao izazvati i Mlečane i Turke.

Dubrovački emisar u Mlecima Sorkočević-Bobaljević često je intervenirao da se hajducima zabrani prodiranje kroz dubrovački teritorij. Mletačka vlada zaista bi osuđivala i priječila hajducima takve ispade, pa bi se ovi neko vrijeme povukli, no uskoro bi nastavili po starom. Ipak je bilo slučajeva da su se Dubrovčani upuštali u okršaj s hajducima.

Osim od hajduka doživljavali su Dubrovčani, osobito u početku rata, neprilike i od Dalmatinaca. Već su se 1646. kušali neki od njih naseliti na Sušcu sa stokom, ali to Leonardo Foscolo, mletački providur Dalmacije, zapriječi. Godine 1650. međutim Korčulanin Ismaellis i Hvaranin Bolica samovoljno dovedoše na Sušac stoku, a kad je dubrovačka vlada od novoga mletačkog providura Contarinija zatražila da takve stvari izričito zabrani, on to ne htjede već izda samo općenitu naredbu mletačkim podanicima da ne prave štete Dubrovčanima. Zbog toga Dubrovčani nisu uspjeli ni u korčulanskog ni u hvarskog kneza da se ukloni Ismaellisova i Boličina stoka, pa se obratiše svojem izaslaniku Sorkočević-Bobaljeviću sa zahtjevom da intervenira u Mlecima.

Tijekom rata Dubrovčanima su pravile neprilike i galije Brača i Raba.

Mlečani su optuživali i okrivljivali Dubrovčane da pomažu Turke i ratnom opremom, pa su ne samo preko hajduka nego i izravno pravili Dubrovčanima neprilike, osobito na moru. Godine 1646. i kasnije priječili su trgovinu solju preko Neretve, hvatajući dubrovačke brodove te harajući i na kopnu. Bilo je više slučajeva da su zaustavljali dubrovačke brodove i plijenili robu, osobito pod izlikom da je turska. Četiri mletačka broda pod zapovjedništvom Girolama Bondomiera, ploveći 1651. prema Kreti, prođoše mimo Lastova, zaustaviše se te ga opljačkaše tako, da se dubrovačka vlada potužila u Mlecima, tvrdeći kako su se njeni pomorci ponijeli »gore nego divljani iz Afrike«. Mletački pomorski zapovjednik Lorenzo Bernardo doplovi s tri broda u Gruž, odakle su on i podređeni mu pukovnik Delimarković pakostili Dubrovčanima zaustavljajući brodove što su isplovljavali iz Dubrovnika i plovili u nj.

Nemirna ratna vremena bila su dobra prigoda za kojekakve smutnje. Tako se 1652–1653. zbio novi pokušaj lastovske bune.

Nakon bune s početka stoljeća dubrovačka vlada je i dalje stezala lastovsku autonomiju i sputavala ekonomski život na otoku, tako da je i dalje bilo uzroka nezadovoljstvu. No ni mletačka vlast nije otočanima više bila tako privlačna, jer je u sporu oko Sušca zastupala protulastovske probitke Hvarana i Korčulana, a zamjerila im se i spomenutom pljačkom iz 1651.

Na čelu nove urote bilo je osam kolovođa, od kojih tri svećenika. Ovaj put većina otočana osta vjerna Dubrovačkoj Republici, te Općina izda izjavu vjernosti, a isto tako i crkveni vikar u ime lastovskog svećenstva. Urotnici se i ovaj put ponudiše Mlecima i zatražiše njihovu pomoć, ali ih ovi odbiše, tako da do stvarne pobune i ne dođe. Mleci su samo utoliko izišli u susret urotnicima, koje je inače dubrovačka vlast u njihovoj odsutnosti osudila na smrt a dubrovački nadbiskup urotnike svećenike lišio crkvenih povlastica, što im je dopustila da se sklone u Mlecima i Korčuli.

Od Turaka su Dubrovčani također doživljavali neprilike. Godine 1652. zabraniše im oni trgovinu s Mlecima, pa su još 1655. dubrovački poslanici nastojali da se ta zabrana ukine. Godine 1652. Turci prvi put zatražiše da Dubrovčani vrate navodni »suvišak carine« što su ga od početka kandijskog rata tobože naplaćivali za tursku trgovačku robu.

Rat između Turaka i Mletaka potaknuo je i djelatnost turskih gusara iz Svete Maure i

Ulcinja. Oni krstare Jadranskim morem i pljačkaju mletačke brodove, ali u svojem pljačkaškom zanosu ne propuštaju ni dubrovačke, a usto plijene i po dubrovačkom teritoriju. I okolni Turci, naročito zulumćari iz Novog, napadaju dubrovački teritorij, premda među novskim Turcima bijaše neko vrijeme dosta umjerenih ljudi koji bijahu protiv tih napada. Uza sve to su zulumćari iz Novog 1655. i 1656. provaljivali u Konavle i dalje, te otimali robu dubrovačkih trgovaca. Svoje su postupke motivirali time da i hajduci prolaze kroz dubrovačko zemljište a dubrovački im podanici pri tome pomažu i s njima skupa djeluju. Dapače su optuživali i samu dubrovačku vladu da je u tome solidarna sa svojim podanicima.

Posebice je 1655. dubrovačke trgovce pljačkao Osman-aga iz Novog, koji je nekom prigodom zarobio i dubrovačke poslanike. Tijekom iste godine on štoviše napusti Novi te sa svojim ljudima nastavi pljačkom dubrovačkih trgovaca kao obični razbojnik.

Dubrovačka vlada se založila u hercegovačkog sandžaka i bosanskog paše, a najviše kod Porte da se suzbije agina obijest, te je najposlije isposlovala sultanov ferman kojim se nalaže da se Osman-aga uhvati i ubije. Uza sve to Osman-aga je i dalje prkosio. No i drugi su Turci iz Novog nastavili pljačkanjem dubrovačkih trgovaca.

Prema novskim Turcima zulumćarima imali su Dubrovčani nešto više obzira, pa su, izbjegavajući jači oružani otpor, nastojali diplomatskim sredstvima kod turskih vlasti suzbiti njihova pljačkanja. No istodobno su se s mnogo više smjelosti odupirali ulcinjskim i svetomaurskim gusarima. Kad su se 10. travnja 1656. blizu Dubrovnika pojavile dvije svetomaurske gusarske fuste, Dubrovčani poslaše za njima oboružani brigantin, dvije filuge i nekoliko gaeta. Mlečani, koji su se tu našli sa svojim oružanim brodovima, nisu im to zamjerili, jer su i sami trpjeli od gusara. Dubrovački brodovi neko su se vrijeme borili protiv fusta, ali su daljnju borbu ipak prepustili Mlečanima.

Novski Turci su robu opljačkanu Dubrovčanima prodavali čak i Kotoranima, a ovi su je, usprkos tome što njihova vrhovna vlast, tj. Mletačka Republika, bijaše u ratu s Turcima, od njih kupovali. Zbog toga, a i zato što su se iz Dubrovnika širile lažne vijesti o tobožnjoj kugi u Kotoru, obnove se stare razmirice između Republike i Kotora. Na intervenciju Dubrovčana kotorski providur zabrani Kotoranima kupovanje opljačkane dubrovačke robe, ali se ono ipak nastavi i dalje.

U to doba je (1657–1659) Bosanskim pašalukom upravljao Sejdi Ahmed paša. Prve dubrovačke poslanike dočeka on prividno blagonaklono, ali se poslije međusobni odnosi poremetiše. Sejdi Ahmed paša ubrzo u cijeloj Bosni dođe na zao glas zbog velikih nasilja i nad kršćanima i nad Turcima, te među jednima i drugima izazva veliko nezadovoljstvo. Bio je neiskren i licemjeran, pohlepan za novcem i ucjenjivač, pa je nasilno istiskivao novac i od Turaka. Porta mu je među ostalima povjerila zadaću da obračuna s novskim zulumćarima, osobito s Omerom Begzadićem i Alagom Šabanovićem, no on je i tu akciju sprovodio kako je odgovaralo njegovim interesima.

Kad se 1657. spremao u Novi, dubrovačka vlada ga je nastojala odvratiti da putuje preko dubrovačkog teritorija. Doduše, prema sultanovim fermanima nisu ni bosanski paše ni hercegovački sandžaci smjeli na putu za Novi prolaziti dubrovačkim teritorijem, ali to oni nisu poštivali već su više puta prolazili istočnim dijelom Konavala. Da ga odvrati od namjeravanog smjera putovanja, dubrovačka ga je vlada bila spremna darovati s tisuću dukata, no on je ucjenjivački tražio deset tisuća, na što vlada nije htjela pristati. Tada je nasilni paša čak i zaprijetio. Dubrovačka vlada poduzme opće mjere sigurnosti. Vijećnici Vijeća umoljenih nisu se smjeli udaljavati iz grada jer su se sjednice ponekad držale i nekoliko puta dnevno. U gradu su pojačane straže, unajmljeno je pet stotina vojnika

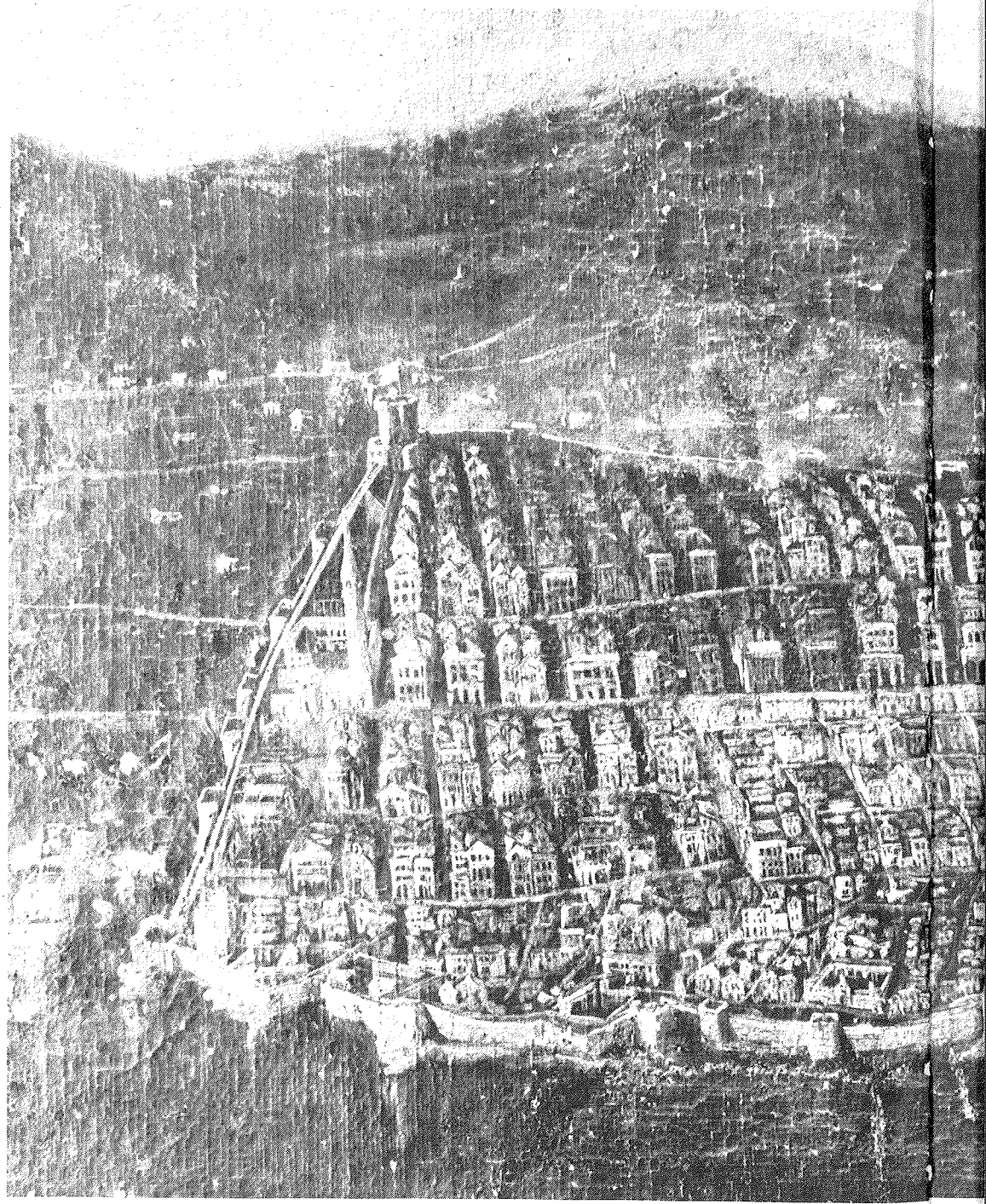

Dubrovnik u vremenu između g. 1648. i 1658.

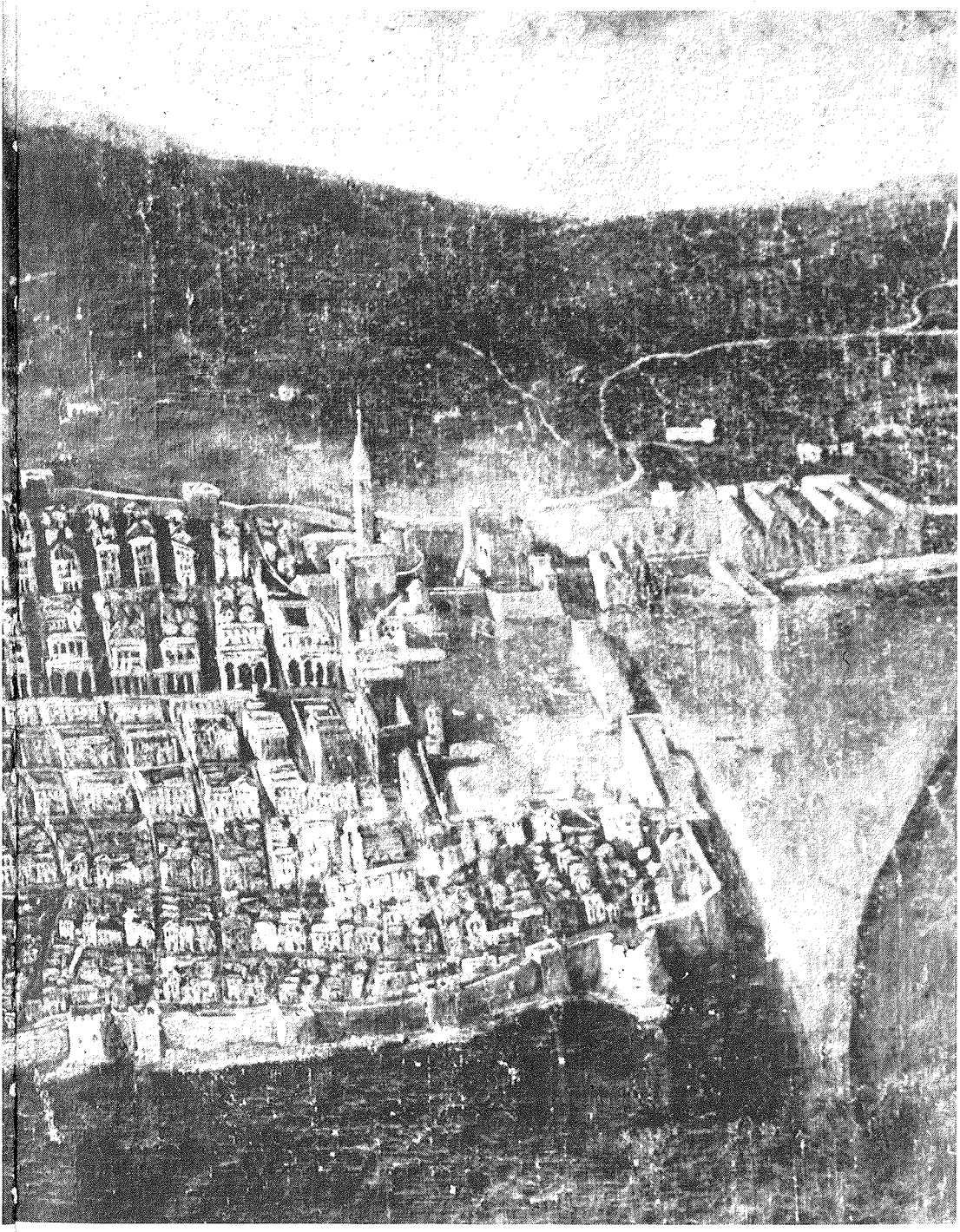

plaćenika, pojačano naoružanje, a proglašena je pripravnost i u nekim ostalim dijelovima Republike.

Paša je zaista prošao kroz Konavle sa šest tisuća vojnika i zadržao se tu tri dana, od 21. do 23. rujna, dakle znatno duže no što je bilo potrebno za prijelaz. Robio je i uništavao, neke ljude i ubio, a u svojem pljačkaškom pohodu nije se zadržao samo u istočnom dijelu već je dopro do Uskoplja i iznad Cavtata. Dubrovačkim poslanicima koji su ga nagovarali da napusti Konavle i ode u Novi, odgovorio je da će on, istina, otići, ali da očekuje nagradu od deset tisuća talira. Dubrovčani su bili ogorčeni.

Mjere protiv zulumćara u Novom samo je djelomice proveo, i tu izvlačeći novac. Jedino je lišio službe Omera Begzadića.

Nakon prvotnog ogorčenja Dubrovčani se pribraše, ali paši ipak ne isplatiše deset tisuća talira nego mu u Novi poslaše na dar samo tisuću i pet stotina talira.

Sejdi Ahmed paša nije se vratio preko Konavala.

Nije čudo što je kao posljedica svega toga među Konavljanima zavladalo antitursko raspoloženje, tako da su se i oni počeli pridruživati hajducima pri njihovim upadima u obližnja sela u Turskoj. Dubrovačka vlada u lipnju 1658. čak poduze istragu protiv svih takvih, a i protiv hajdučkih jataka.

Na zapovijest nasilnog bosanskog paše Turci 8. listopada 1658. žestoko navališe na dubrovačku Župu, kao odgovor na to što su hajduci u velikom broju prešli ovuda na turski teritorij. Među napadačima bijaše pašinih vojnika i zulumćara iz Novog. Pljačkali su i razarali, ubijali i odvodili ljude u ropstvo. Protiv ovakvih postupaka ustali su i umjereniji novski Turci.

Nezadovoljstvo što je prema paši zavladalo u Bosanskom pašaluku dobro je došlo dubrovačkoj vladi, i ona poduzme u Carigradu jaku akciju protiv njega. No znala je i drugdje naći prijatelje. Tako novski kadija u svome izvještaju Porti govori o nasiljima paše i njegovih vojnika, ali su na nesreću taj izvještaj na putu uhvatili pašini ljudi te novski kadija bude pozvan pred nasilnika i malo zatim izgubi glavu.

U Carigradu su djelovali dubrovački poslanici Marin Ranjina i Jaketa Palmotić te pokazali veliku diplomatsku spretnost. Zahvaljujući i njima Porta pošalje posebnog čauša koji donese zapovijed da sve zarobljene Dubrovčane uhvaćene na dubrovačkom teritoriju treba pustiti na slobodu, usto vratiti i oteti plijen. Bosanski paša se odlučno opravdavao pred Portom, tužeći Dubrovčane kako dopuštaju da preko njihova teritorija prelaze hajduci koji cijeloj zemlji zadavaju jade. Na Porti se prema Dubrovčanima javi trenutno neraspoloženje koje dubrovački poslanici vješto suzbijahu. Uspješno su pridobivali ljude iz okoline velikog vezira, pa tako do njega ovaj put nisu doprle ni tužbe nekih sarajevskih trgovaca protiv Dubrovčana. A onda u ožujku 1659. bude Sejdi Ahmed paša svrgnut s položaja bosanskog paše i premješten u Budim kao glava tog pašaluka. Uz nezadovoljnike iz Bosne i nesklonost velikog vezira Čuprilića prema nasilniku, i vješti su dubrovački poslanici tome znatno pridonijeli, pa je tako diplomacija Dubrovnika izvojevala još jednu pobjedu.

Novi bosanski paša bio je prema Dubrovčanima prijateljski raspoložen.

Premda ni svi podanici Dubrovačke Republike nisu stajali po strani sukoba – bilo ih je koji su podržavali hajduke, kao i onih što su radili u korist Turaka te ih obavještavali – dubrovačka službena politika, kao i uvijek u teškim vremenima, bijaše strogo neutralna. Usprkos tome Republika je u daljnjem tijeku rata ipak doživljavala razne neprilike zbog navala hajduka, koji nisu provaljivali na njen teritorij samo da bi prošli put Turske, već da bi ga i pljačkali. Neprilika je dakako bilo i s Mlečanima.

Uza sve ostalo, hajduci su prigodimice na dijelovima dubrovačke obale stvarali svoje baze, osobito u Cavtatu, pri čemu je i sâm cavtatski kapetan, predstavnik dubrovačke vlasti,

bio nemoćan. Dubrovačkoj vladi je ipak na kraju, premda teškom mukom, uspjelo odagnati hajduke iz Cavtata.

Provale hajduka i šikanacije Mlečana izmjenjivale su se s povremenim mirovanjem hajduka, posljedicom naredaba mletačke vlade i njenih predstavnika u Dalmaciji, te s licemjernim izjavama Mlečana o njihovu prijateljskom osjećanju prema Dubrovniku i raznim obećanjima.

Dubrovčani su pak preko Sorkočević-Bobaljevića upozoravali mletačku vladu kako neki mletački predstavnici u Dalmaciji dijele s hajducima plijen, dobivajući desetinu od njega, pa im zbog toga i idu na ruku.

Okolnost što su dubrovačke brodove ugrožavali i kršćanski i turski gusari dovela je do toga da su Dubrovčani počeli tako graditi brodove da se mogu naoružati radi obrane. Pritom se nije radilo o stvarnim ratnim brodovima, jer je njihovo oboružanje imalo drugorazrednu svrhu. Tako opremljeni, brodovi, bilo strani bilo domaći, imali su u Dubrovniku prednost kad se birao prijevoznik tereta. Mlecima to nije promaklo i već su optuživali Dubrovčane da tim oboružanim brodovima žele zagospodariti morem. Ponovno je bilo posla za Sorkočević-Bobaljevića u Mlecima; opravdavao je dubrovačke mjere i suzbijao podvale.

Kad su u travnju 1663. četiri mletačke galije došle u Gruž, na njima bijahu i sin dalmatinskog providura Contarinija i zapovjednik flote u Jadranskom moru Cornaro. Dubrovčani im se potužiše na hajduke čiji je prolaz kroz Župu 1658. izazvao strahovita turska nasilja. No Mlečani im izričito rekoše:

»Hajduci su predziđe mletačko i plaćene vojske, a prijatelj turski je neprijatelj hajduka i prema tome neprijatelj mletački.«

Slične izjave Sorkočević-Bobaljević doduše nikad nije čuo od mletačke vlade, koja se uvijek držala kao da je prijateljski raspoložena prema Dubrovniku, štoviše se i sama kadikad tužila na ispade hajduka, ali su upravo ovi odgovorni službenici iskazivali stvarno stajalište mletačke politike na Jadranu: Dubrovčani su prijatelji Turaka pa ih hajduci, kao mletačka vojska, imaju pravo napadati.

Od 1664. pa nadalje javiše se ponovno u većoj mjeri i stare divergencije u pogledu dubrovačke trgovine solju na Jadranu. Kako se ugasila i svaka mletačka trgovina solju s Turcima, koja se u stanovitoj mjeri vršila preko sjevernih dalmatinskih luka, osobito preko Šibenika, to su Mlečani još zavidnijim okom gledali dubrovačku trgovinu solju s Turcima, koja je sada u pravom smislu riječi imala monopolistički položaj. Dubrovačka trgovina solju, koja se od XV. st. s Turcima vodila preko Dubrovnika i Slanog, zatim preko Novog i Risna, pa i preko neretljanske luke, ipak se tijekom vremena sve više usredotočila u ovoj posljednjoj luci. Osim toga, trgovina solju je u stanovitoj mjeri povlačila za sobom i izmjenu ostalih roba.

Iz Stona je nesumnjivo bilo najpodesnije prevoziti sol u Neretvu, premda se nije trgovalo samo stonskom soli, koje ne bijaše dovoljno za trgovačke svrhe, već i onom nabavljanom u Južnoj Italiji. Mlečani sada počeše praviti sve više neprilika ovoj trgovini, zaustavljajući brodove, plijeneći sol ili je bacajući u more.

Šezdesetih godina Mlečani smisliše kako da unatoč tursko-mletačkom ratu ipak pokrenu izravnu trgovinu s Turskom. U tome im je osobito išlo na ruku neraspoloženje bosanskih Turaka prema Dubrovniku, izazvano sve jačim provalama hajduka preko dubrovačkog zemljišta i pljačkanjem trgovačkih karavana koje su išle iz Dubrovnika ili prema Dubrovniku. Tim čestim hajdučkim ispadima, favoriziranim od Mlečana, osobito nakon 1660, stvorena je neke vrste djelomična kopnena blokada Dubrovnika. Neraspoloženje bosanskih Turaka povećalo se pogotovu nakon jake i uspješne hajdučke navale na veliku karavanu u kolovozu 1664. Ovo izrabiše Mlečani te se počeše dogovarati s bosanskim

Turcima. U početku se čak pomišljalo da se preko Splita i Makarske otvori izravni trgovački promet s Mlečanima, ali je poslije prevladalo mišljenje da se on ostvari preko neretljanske luke (Gabele). Turski trgovci iz Bosne slali su čak delegacije u Carigrad tužeći se na Dubrovnik kao uporište hajduka. Pri svemu tome je djelovalo i mletačko podmićivanje bosanskih Turaka. Stvoreno je takvo raspoloženje i, kao neki dogovor da hajduci opljačkaju nekoliko karavana, kako bi se s tim argumentom moglo djelovati u Carigradu. Pogodan trenutak za ostvarenje takva cilja bijaše kad je bosanskim pašom u veljači 1667. postao Sohrab Mehmed paša, čovjek pun dugova te zbog toga lakom i podmitljiv. Pašini izaslanici stupili su u ožujku u pregovore s mletačkim dalmatinskim providurom Cornarom, i već se govorilo da je iz Sarajeva upućena u Carigrad nova delegacija, koja će isposlovati otvaranje neretljanske luke za trgovački promet s Mlecima. A onda 6. travnja 1667. dođe do katastrofalnog dubrovačkog potresa. Premda je i nakon potresa u mnogočemu tijek stvari išao već pripremljenim hodom, potres je ipak donio veliku povijesnu prekretnicu. Osobito se ona odnosila na grad Dubrovnik, ali i na dubrovačko-mletačke i dubrovačko-turske odnose.

Uza sve neprilike što su ih Mlečani pravili Dubrovčanima, njihovoj trgovini i plovidbi, te uza sva hajdučka ometanja trgovine i karavanskog prometa s Turskom, ipak je trgovina preko Dubrovnika bila sve do 1667. vrlo živa. Napadaji hajduka, ma koliko ih dosta bilo, ipak bijahu tek povremeni, te nisu mogli trajno omesti slijevanje trgovačkog prometa. Trgovci su dapače računali s poteškoćama i gubicima, i oni su tako reći ulazili u njihove kalkulacije. Dubrovačka vlada, po ustaljenom običaju, nakon svakog hajdučkog ispada intervenira u mletačke vlade i mletačkih predstavnika u Dalmaciji, jer smatra jednom od svojih glavnih dužnosti upravo brigu za sigurnost trgovine.

Usprkos neprilikama Dubrovčani su ipak izvukli znatne koristi iz kandijskog rata. Promet s Turskom što je prije išao preko Splita, opet su preuzeli oni, te je Dubrovnik nakon prilične stagnacije od 1592. do 1645, trgovački opet oživio. Pišući dubrovačkoj vladi nakon potresa ugledni je Dubrovčanin opat Stjepan Gradić istaknuo kako bi za Dubrovnik veći udarac od potresa bilo sklapanje mira između Turaka i Mlečana.

Na kraju razdoblja uoči potresa bila je u okviru dubrovačko-turskih odnosa vrlo važna misija dubrovačkog poslanika Jakete Palmotića, poznatog pjesnika »Dubrovnika obnovljenog«, u Tursku. Njegovi su zanimljivi izvještaji, iz kojih se vidi da je bio diplomat velikog formata, dosad u razmatranju povijesti starog Dubrovnika nedovoljno ocijenjeni.

Već 1657–1659. bio je on, uz Marina Ranjinu, dubrovačkim poslanikom u Carigradu i dobro upoznao turske prilike.

U razdoblju 1663–1664. odvijao se poznati austrijsko-turski rat koji svrši mirom u Vašvaru 1664. Nakon početnih uspjeha i nekih osvajanja turska je vojska potučena kod Svetog Gotharda. Ipak je energičnom i sposobnom velikom veziru Ahmet-paši Čuprilićuu uspjelo s Austrijom sklopiti povoljan mir. Preuveličavanjem početnih turskih uspjeha, sultan, inače slab vladar ali pun povjerenja u svoga velikog vezira, jednako kao i ostali Turci, smatra ovaj rat turskom pobjedom. Prema starom običaju, dubrovačka vlada i 1665. uputi poslanstvo velikom veziru u Beograd, kamo je ovaj nakon završene vojne stigao, da mu čestita na pobjedi, s time da tu priliku iskoristi i za rješavanje raznih vrlo važnih tekućih poslova. Za poslanike budu izabrani Jaketa Palmotić i Martolica Crijević. Jaketa Palmotić je usput, prema primljenoj uputi, posjetio bosanskog pašu u Sarajevu.

Nakon misije u Beogradu trebalo je poslati na Portu uobičajeno godišnje poslanstvo za isplatu tributa. Dubrovačka vlada odredi da se Martolica Crijević iz Beograda vrati kući, a Jaketu Palmotića imenova za jednoga od dvojice poslanika tributa. Iz Beograda je trebao poći u Prokuplje i tu pričekati Marina Bunića, drugog poslanika.

Tako bude i učinjeno, uz neke poteškoće. Poslanici su u Rodostu, gradu na Mramornom moru, gdje se početkom listopada 1665. desio sultan s velikom vezirom, isplatili tribut i bili primljeni od sultana u običajnu svečanu poklonstvenu audijenciju.

Uzrok tolikom zakašnjenju bijahu spomenute neprilike na putu i bolest poslanika, pa je Marin Bunić još istog mjeseca umro u Carigradu. Jaketi Palmotiću je dakle preostalo da sam rješava poslove, koje su poslanici nakon isplate tributa trebali obaviti.

I slijedeće 1666. godine, uza sve to što je dubrovačka vlada poslala nove poslanike tributa, Jaketa Palmotić je zadržan u Carigradu. Premda mu vlada nije uvijek dostavljala potreban novac i za koješta mu je prigovarala, ipak ga je, cijeneći njegove sposobnosti, dugo zadržala na diplomatskom poslu u Carigradu i Jedrenu, gdje je također često boravio sultanov dvor. Tek 1667. bude opozvan te Jaketa Palmotić u ožujku napusti Carigrad. Dugo se zadržavao na putu, a onda ga početkom svibnja u Foči stigne vijest o strašnom dubrovačkom potresu od 6. travnja i o pogibiji čitave njegove obitelji.

Palmotićeva misija bila je od samog početka, tj. u Beogradu, vrlo teška, jer je na Porti, uza sve to što su Dubrovčani tamo imali i prijatelja, vladalo neraspoloženje prema njima. Dubrovačka vlada je to znala, pa je i slala Palmotića da uklanja postojeće neraspoloženje, koje je u prvom redu proistjecalo iz bijesa zbog provaljivanja hajduka preko dubrovačkog teritorija u Tursku i pljačkanja trgovačkih karavana što su iz Bosne putovale u Dubrovnik.

U širenju nepovjerenja prema Dubrovniku osobito djelatni bijahu bosanski muslimanski trgovci, koje su te pljačke najviše tangirale, a imali su i znatan utjecaj na Porti. Usto se 1665–1667, ponovno nakon 1652, aktualizirao problem carina, pri čemu su bosanski trgovci optuživali Dubrovčane da iskorišćujući situaciju naplaćaju u Dubrovniku za tursku robu pretjerane carine.

Palmotić se također trebao požaliti na turske novske, ulcinjske i svetomaurske gusare koji su zarobljavali Dubrovčane, te isposlovati oslobađanje tih nesretnika. U ovom zadnjem je najmanje uspio, jer Porta nije htjela vjerovati samo dubrovačkim optužbama, pa se cijela stvar sve više odgađala.

Problem carina još nije dosegao kulminacionu točku, do koje će dospjeti nakon velikog potresa, pa je u rješavanju ovog problema Palmotić imao uspjeha. Najteže mu je bilo s pitanjem hajduka, jer je teško bilo uvjeriti Turke o dubrovačkoj nedužnosti. Sreća bijaše da je Palmotić uspio steći naklonost i nekih dostojanstvenika bosanskog podrijetla, koji su lakše mogli parirati otpužbama svojih zemljaka.

Spominjali smo da su Mlečani priječili dovoz soli u Neretvu, a Dubrovčani su po starom običaju bili obvezani da njome opskrbe Turke. Nastajao je zastoj u opskrbi, pa su se Dubrovčani morali pred Turcima opravdavati.

Premda je stanovito neraspoloženje prema Dubrovčanima na Porti i dalje ostalo, ipak ga je Palmotić uspio u znatnoj mjeri suzbiti.

Tada se mnogo govorilo o miru s Mlečanima, a neki su se pregovori zaista i vodili. Vrlo važan zadatak Palmotića bio je da o tim pregovorima, naravno sa stajališta dubrovačkih probitaka, što više sazna i poradi kako u mirovni ugovor ne bi ušle kakve odredbe na štetu Dubrovnika. Palmotić se doista puno trudio da što više učini, pa je nagovarao Turke da u budući mirovni ugovor uđe i odredba o slobodi plovidbe Jadranskim morem, kojim bi se izričito ukinulo podavanje od deset posto vrijednosti robe, što su ga dubrovački brodovi morali plaćati Mlečanima. Veliki vezir nije pristajao na takvu formulaciju, već je bio za to da se načelno izjavi kako Jadransko more nije samo Mlečana, već zajedničko i Dubrovčanima, i da stoga Mlečani nemaju na njemu apsolutnu jurisdikciju, na koju se zaklinju, niti vlast veću od Dubrovčana.

Vrlo je zanimljivo kako Palmotić u svojem izvještaju karakterizira apsurdnost i nepravednost mletačkog stajališta o dominaciji nad Jadranskim morem:

»I doista znaju Vaše Ekscelencije koliko su oni ljubomorni na spomenuti posjed, te da bi ga uzdržali u cjelini i bez sudjelovanja drugih, svóm moći prepiru se i bore sa svim narodima svijeta, ne srameći se još k tome pribjegavati ispraznim i smiješnim ceremonijama godišnjih vjenčanja s morem, da bi se tako nazivali jedinim zakonitim muževima onoga monstruoznog vjenčanja, koje su izumili s takovim svetogrđem protiv općega prava susjednih naroda i vladara.«

To je uostalom bilo i stajalište dubrovačke vlade.

S opisanim mletačko-dubrovačkim antagonizmom te sa stanovitom zategnutosti odnosa s Turcima, koja je ipak zahvaljujući Palmotićevoj diplomatskoj djelatnosti dosta popustila, dočekao je grad Dubrovnik veliku svoju katastrofu od 6. travnja 1667.

POGLED NA GOSPODARSKI RAZVITAK DUBROVNIKA DO 1667.

Oslobođenje Dubrovnika od vrhovne mletačke vlasti dalo je znatan podstrek jačem gospodarskom razvitku Dubrovnika, ali desetljeća druge polovine XIV. st. bila su još razdoblje pribiranja snaga, ometano raznim kriznim situacijama u balkanskom zaleđu. Premda je i XV. st. bilo na Balkanskom poluotoku opterećeno perturbacijama, ipak, osobito u prvoj njegovoj polovini, u Bosni i srpskoj despotovini zamjetljiv je ekonomski rast ponajvećma zasnovan na razvitku rudarstva. Ovu obnovljenu ekonomiku u bližem i daljem zaleđu iskoristio je Dubrovnik, koji se i inače već bio pribrao, osobito u pomorstvu. Stoga, uzevši u obzir i političke čimbenike potpune slobode i one gospodarskog značaja, možemo zaista petnaesto prozvati prvim velikim stoljećem Dubrovnika. Šesnaesto je u mnogočemu nastavak petnaestog, te možemo ova dva stoljeća smatrati dvama stoljećima najjačeg razvitka i procvata Dubrovnika. I u XVI. st. se gospodarski život i dalje razvija utrtim putem, a pomorsko i trgovačko djelovanje na Sredozemlju, Balkanskom poluotoku i donekle u Srednjoj Evropi zadržava opseg dostignut na razmeđi XV. i XVI. stoljeća. U XVI. st. se proširuju i na evropsku zapadnu obalu Atlantika, gdje dubrovački brodovi plove sve do Engleske. Taj polet dubrovačkog pomorstva dovede do toga da su Dubrovčani sada u mnogo većoj mjeri obavljali trgovačke poslove u raznim zemljama a brodovima prevozili terete u razne dijelove Mediterana i atlantske obale. U prvim desetljećima XVI. st. su npr. u Englesku vozili grčko vino, a iz nje izvozili tkanine. Zadugo i nakon otkrića novoga pomorskog puta u Istočnu Indiju nije se u XVI. st. u većoj mjeri smanjila u trgovini indijskim mirodijama i ostalim azijskim proizvodima posrednička uloga luka Sirije i Egipta, u koje su zalazili i dubrovački brodovi. Put u Indiju preko Levanta za dugo još uspješno konkurira putu oko Rta Dobre Nade. Za svoje prevlasti u Indiji Portugalci nisu bili kadri

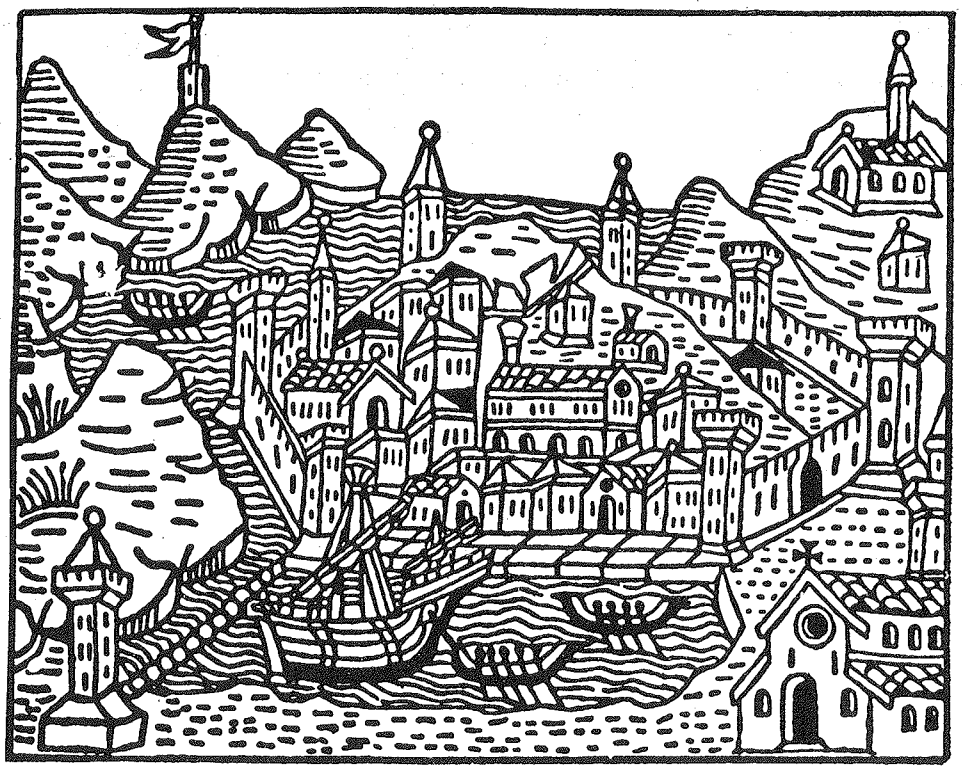

Primitivan, nevjerni prikaz Dubrovnika s gradskom lukom iz djela Rolevinka »Fasciculus temporum«, tiskanog u Augsburgu g. 1481.

istisnuti trgovinu starim kopneno-morskim putovima, niti nasuprot arapskim i mediteranskim trgovcima steći monopol. Pomorska trgovina s Levantom, u kojoj obilato sudjeluju i Dubrovčani, bit će jaka sve do prve polovine XVII. st. Opast će tek nakon što Englezi i Nizozemci u XVII. st. istisnu prevlast Portugalaca u Istočnoj Indiji te ostvare tamo vlastiti monopolistički položaj. No Dubrovnik je, kao i ostala Evropa, već tijekom XVI. st. osjetio reperkusije revolucije cijena, do koje dolazi s otkrićem novih zemalja, poglavito zbog sve većeg priljeva zlata i srebra i time smanjenja njihove vrijednosti, što je za posljedicu imalo opće poskupljenje. I u Dubrovniku je uslijed toga došlo do stanovitoga ekonomskog poremećenja, no ono bude prebrođeno, pa su njegovo pomorstvo i trgovina ostali snažni i u poletu sve do prve polovine XVII. st. Bilo je doduše gospodarski upropaštenih egzistencija, ali i ljudi koji su se znali snaći, dapače i onih koji su se znatnije obogatili.

Pisac Jakov Lukarević još 1605, kao suvremenik, spominje dubrovačke trgovce u indijskom gradu Goi, koji su tamo imali oltar posvećen sv. Vlahu, samo što ne kaže kako su tamo stizali. Rijetke pojedince Dubrovčane nalazimo u XVI. st. u Južnoj Americi, pa i ti su onamo jamačno plovili na španjolskim brodovima. Vrijedno je spomenuti braću Mata i Dominika Konkeđevića, koji su 1520. otplovili u Ameriku, da bi nakon tridesetogodišnjeg rada, sa stečenim imutkom i na svojem brodu, koji je vijao zastavu sv. Vlaha, krenuli put domovine. Brod su ili kupili u Americi ili ga tamo sagradili. Na žalost, neki im je francuski gusar u Sredozemnom moru uhvatio brod, koji tako nije doplovio do Dubrovnika.

Balkansko je zaleđe u povijesti Dubrovnika imalo veliko značenje za njegovu trgovinu. U srednjem vijeku su u tom smislu važne Bosna i Srbija, a zatim Bugarska i ostale. Njihovom propašću u drugoj polovini XV. st. Turska u cjelini zaprema njihovo mjesto.

Dubrovački su trgovci u zaleđe redovito izvozili obrtne i manufakturne proizvode Zapadne Evrope, donekle i svoje, a iz zaleđa u Evropu poglavito stočarske proizvode, no u XIV. i XV. st. i rudarske, osobite srebro i olovo. U Bosni i Srbiji bilo je mnogo većih i manjih rudarskih i trgovačkih mjesta, u kojima su djelovali Dubrovčani i postojale njihove naseobine. To u Bosni bijahu Srebrnica, Olovo, Zvornik, Fojnica i Kreševo, a u Srbiji Rudnik, Trepča, Novo Brdo, Janjevo, Beograd, Smederevo, i na jugu Kratovo. U XV. st. je bilo nekoliko jakih dubrovačkih trgovaca, među kojima su se posebno istakli Radohna Radovčić i Živan Pripčinović. Za turskog gospodstva rudarska je proizvodnja opala, a u trgovini prevladala stočarska u kojoj naročito bijahu važne kože i vosak; Dubrovnik je pak uvozio tamo strane tkanine. U XVI. st. važni su za Dubrovčane, među ostalim, trgovački gradovi Novi Pazar, Skopje, Beograd, Prokuplje, Sarajevo, te u Bugarskoj Sofija, Vidin, Silistrija, Ruščuk, Varna, Plovdiv, Provadija.

Sa svojim je zaleđem Dubrovnik bio povezan brojnim karavanskim putovima, a glavni bijaše tzv. dubrovački drum, koji je išao smjerom Dubrovnik–Trebinje–Bileća–Gacko–Tjentište–Foča–Plevlja–Prijepolje–Sjenica–Novi Pazar–Prokuplje–Niš. U Nišu je on ulazio u poznati carski drum, koji je iz Beograda vodio za Carigrad. Roba se prevozila konjskim karavanama, a u tu su svrhu trgovci unajmljivali Vlahe iz neposrednog zaleđa.

Krajem XV. st. vlada prestaje postavljati svoje konzule za rješavanje sporova u dubrovačkim naseobinama balkanskog zaleđa. Od XVI. st. te su naseobine drukčije organizirane. *Skup* dubrovačkih trgovaca ima starješinu, bez velike vlasti i jedino kao predstavnika koji vrši samo formalne tekuće poslove. U primorskim jadranskim i mediteranskim gradovima dubrovačka vlada osniva konzulate u modernom smislu.

Dubrovnik je bio tipična pomorsko-trgovačka republika, no u njemu se mnogo cijenila i zemlja, a važnost se pridavala i svakovrsnim obrtima. Oni su ponajprije zadovoljavali dnevne potrebe, kao npr. klesari i graditelji i drvodjelci, ali su radili i za pomorstvo (brodograditelji). Dubrovački brodovi su bili poznati po svojoj vrsnoći. Tijekom stoljeća bijahu u uporabi njihovi razni tipovi i veličine, a u XVI. st. osobito se isticao *galijun.* Dubrovačke brodove nazivali su u Engleskoj *argosy,* a taj naziv su kasnije proširili na sve velike brodove koji prevoze dragocjene terete.

Glavna brodogradilišta bijahu u Gružu.

U XV. st. tekstilni obrt se pretvara u manufakturu i radi za izvoz, a i kožarski je obrt, osobito kasnije, vezan uz trgovinu kožama. Poznati su neki osobiti obrti, cijenjeni i kod kuće i vani, kao zlatarski i kovački.

Obrtnici i trgovci organiziraju svoje profesionalne bratovštine. Usto, obrti i manufakture raspolažu najamnim radnicima, a trgovina i pomorstvo brojnim lučkim radnicima i nosačima.

Dubrovnik je već i ranije dao jakih privrednika. U XVI. st. u pomorstvu i pomorskoj privredi osobito se ističe porodica *Sagroević* (u latiniziranom obliku Sagri) sa Šipana. Nadimak im bio *Krivonosović,* te se kadikad njime služe i kao prezimenom. Najprije su se razglasila braća Antun i *Stijepo.* Posebno se istakla Stijepova grana. Imao je Stijepo tri sina: *Toma,* Frana i Marina. Tomova grana se po ocu Stijepu nazvala *Stijepović* (u latinskom obliku De Stefanis), a nazivala se i po nadimku *Skočibuha.*

Tomo (1484–1559) je u mladosti plovio morima, a poslije se nastanio u Dubrovniku baveći se trgovinom i upravljanjem svojim kapitalom, znatnim dijelom uloženim u brodove.

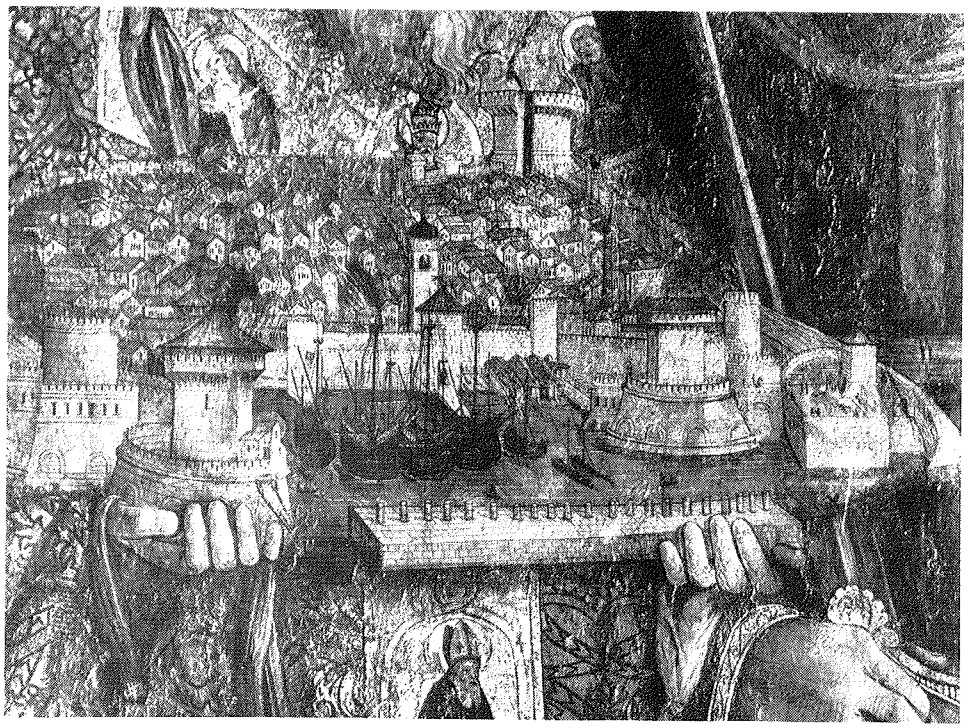

Model Dubrovnika u ruci sv. Vlaha na triptihonu iz početka 16. st. dubrovačkog slikara Nikole Božidarevića s vjernim prikazom gradske luke.

Kako je glavno i privilegirano brodogradilište u Gružu bilo ponekad preopterećeno poslom, to je, s dopuštenjem dubrovačke vlade, nekoliko brodova sagradio u zavičajnom Suđurđu na Šipanu. Tu je podigao i renesansni dvorac (sada Muratti), a u Dubrovniku veliku i raskošnu palaču u današnjoj Restićevoj ulici (sada Bizzarro). To je najsjajnija privatna palača u Dubrovniku. Još se više istaknuo Tomov sin *Vice* (1534–1588). I on je u mladosti plovio morem, ali pod dojmom strašno proživljene borbe s gusarima već u 21. godini života ostavi plovidbu te se nastani u Dubrovniku. Osniva vlastito trgovačko poduzeće, mnogo ulaže u brodove, da bi po sistemu udjela u vlasništvu, tzv. karata, postao jednim od najjačih brodovlasnika.

I Vice je gradio brodove na brodogradilištu u Suđurđu. Kao i otac mu Tomo zadojen je kulturom renesanse, stanuje u palači naslijeđenoj od oca, a izvan grada, kod Tri crkve, sagradi veličanstveni renesansni dvorac koji postoji i danas, obnovljen. U Suđurđu je, uz očevu kuću, sagradio obrambenu kulu, a malo dalje podigao novi renesansni dvorac, također s kulom, što je također sačuvano. Bio je inicijator podizanja crkve-tvrđave sv. Duha, koju je gradila i kasnije se brinula za nju bratovština sv. Marije. U crkvi dominikanaca u Dubrovniku dao je sagraditi oltar sv. Duha. Oltar više ne postoji, ali je sačuvana velika oltarna slika, a na njoj je u desnom donjem kutu njegov portret. Mnogo je davao u dobrotvorne svrhe, osobito za siromahe i otkup robova, ali je oporukom svoju imovinu ostavio rodbini.

Kao pomorac, brodovlasnik i trgovac osobito se istaknuo *Miho Pracat*, nazvan i proširenim prezimenom *Pracatović*, s otoka Lopuda, rođen 1522. a umro 1607. Vrlo rano

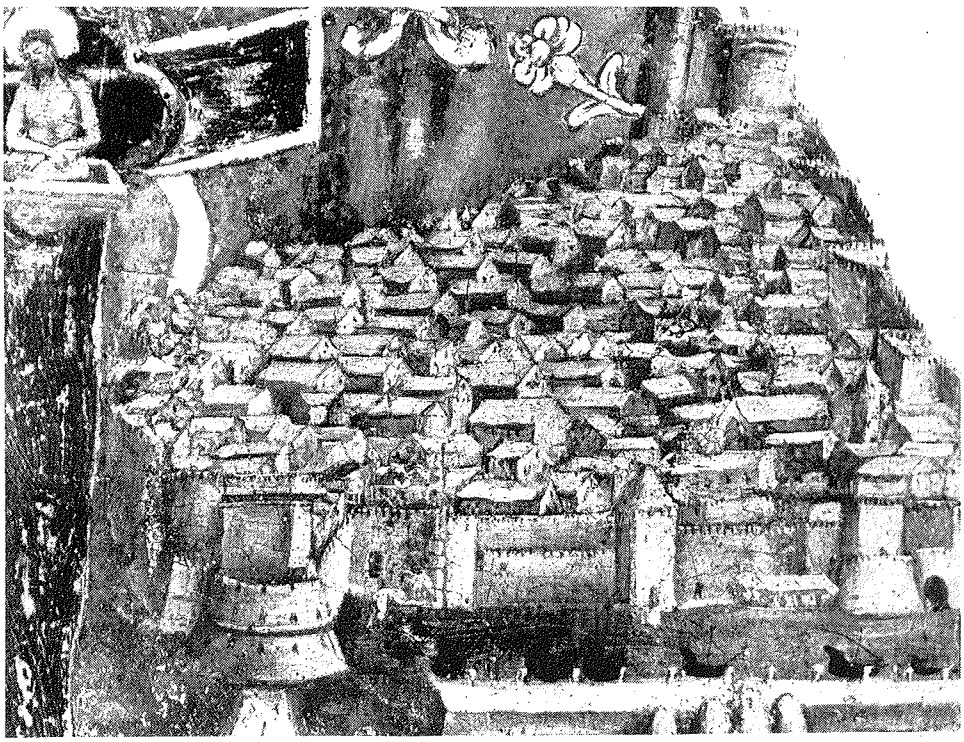

Model Dubrovnika na slici sv. Vlaha u Kneževu dvoru. Slika dubrovačke slikarske škole, 15–16. st.

odlazi na more, a u dvadeset i prvoj godini putuje na obiteljskom brodu prvi put kao samostalni zapovjednik. Njegova porodica je već imala stanoviti imutak, koji će mu poslužiti kao osnovni kapital. Na temelju brojnih dokumenata iz raznih serija Dubrovačkog arhiva možemo dosta podrobno pratiti Mihova brojna trgovačka putovanja po Sredozemlju. Prebrodio je krizu revolucije cijena i postao najbogatijim čovjekom u Dubrovniku. Godine 1558. napušta putovanja, stalno se nastanjuje u Dubrovniku i tu sve do svoje smrti, tijekom daljnjih pedeset godina života, vodi dobro uređenu i po svim principima tadašnjeg knjigovodstva vođenu pomorsko-trgovačku tvrtku, poslujući uvelike i na kopnu, s balkanskim zaleđem, i baveći se bankarskim poslovima. Pracat je ulagao kapital na razne načine, pa je bio i brodovlasnik. Posjeduje dva broda koji nisu smo njegovi, jer i drugi imaju nešto udjela u njihovu vlasništvu, ali on njima samostalno upravlja i smatra ih svojima.

Svoj veliki imutak ostavio je Pracat oporučno većim dijelom raznim dubrovačkim dobrotvornim zakladama. Već 1607. dubrovačka vlada odlučuje da mu na neki vidljivi način valja iskazati posmrtnu počast, ali odluku o tome odgađa, da bi mu tek 1638. podigla brončani spomenik u dvorištu Kneževa dvora, djelo talijanskog kipara Giaccomettija.

Ohmućeviće i glasovitog Vica Buna već smo spominjali.

Još je bilo vlastelina koji su se aktivno bavili trgovinom i pomorstvom, ali se u tim privrednim granama sve više ističu pučani građani. Društveni razred vlastele počinje sve više živjeti od zemljišnih posjeda, novčanoga kapitala uloženog u talijanske banke i onog u brodove. Nekima dobro dolazi i državna plaća za obavljanje raznih poslova na koje ima monopol jedino vlastela. Naravno, time se ne stječu velika bogatstva pa se opaža stanovito

ekonomsko opadanje vlastele te jačanje ekonomske moći pučana građana, koji doduše ne vrše političku vlast ali na nju neizravno utječu svojom gospodarskom moći[145].

Novija su povijesna istraživanja pokazala da je Dubrovnik u XVI. st., u razdobljima najsnažnijeg razvitka, znao imati približno 170–200 većih brodova. U tom stoljeću su brodovi dobrim dijelom znatno veći nego ranije. Ima ih mnogo s prostornosti preko 400 kola, a najveći je imao zapreminu i od 1100 do 1200 kola.

Spominjali smo veze što su ih veliki dubrovački brodovi u XVI. st. održavali između Grčke, osobito Jonskog otočja i Krete, s Engleskom. Oni također prevoze žito iz Južne Italije i s Balkanskog poluotoka u zapadni Mediteran, osobito Španjolsku, ponekad čak i u Portugal, a iz Španjolske dovoze finu vunu u Dubrovnik, za domaće potrebe, i u Italiju. Posreduju između Španjolske i njenih posjeda u Južnoj Italiji i na Siciliji. Iz Aleksandrije dovoze u Dubrovnik i Italiju pored ostalog kože i mirodije. Dopiru i do Varne i odatle dovoze u Italiju kože. K tome Dubrovnik i dalje služi kao emporij koji posreduje između balkanskog zaleđa, zapravo od druge polovine XV. st. Turske, i zapadnog svijeta.

Rudarska proizvodnja je u Turskoj opala, pa s time i dubrovačka trgovina kovinama. Preko Dubrovnika se iz krajeva pod Turcima izvoze stočarski proizvodi, a uvoze zapadne tkanine i drugi obrtni proizvodi.

Krajem XVI. i početkom XVII. st. Dubrovnik je počeo u privredi, pa tako i u pomorstvu, nazadovati. Tome bijaše više uzroka. Kao posljedica otkrića novih zemalja i novih pomorskih putova u to se doba težište svjetske trgovine počinje pomicati na Atlantik, a na Sredozemlju se osjeća sve veća konkurencija nizozemske, engleske i francuske mornarice. Nizozemci su navrnuli u Sredozemno more nakon primirja sklopljenog sa Španjolskom 1609, ali kad su se jednom u njemu učvrstili, zalaze oni ovamo, prkoseći Španjolcima, i u doba novoga španjolsko-nizozemskog rata, vođenog 1621–1648. Brodovi triju pomorskih velesila naplaćuju manje cijene prijevoza i time konkuriraju Dubrovčanima, koji jednostavno nisu u stanju sniziti cijenu. Usto, Mleci su potkraj XVI. st. organizirali u Splitu pomorsko-trgovački emporij, doduše s malim sudjelovanjem domaćeg življa, i on je privukao znatan dio balkanske turske trgovine i tako uvelike pogodio Dubrovnik. Znatan dio – da, ali ipak ne svu tursku trgovinu, jer vidimo da ona i dalje teče kroz dubrovačku luku. Smatrajući Jadransko more svojim, Mleci i na taj način smetaju dubrovačku pomorsku trgovinu; ta okolnost naime odvraća dubrovačke brodovlasnike od putovanja po njemu, oni u još većoj mjeri nego u XVI. st. ulaze u španjolsku vojnu službu, tu neki od njih stradaju zajedno s brodovima, pa je i to jedan od uzroka smanjivanja dubrovačke mornarice. Brodovi XVII. st. su manji od onih u prethodnom stoljeću, ali takav način gradnje nalažu praktični razlozi.

U XVII. st. donekle se smanjuje i kopnena trgovina Dubrovčana sa zaleđem, ali ipak ne u tolikoj mjeri kako je donedavna pokazivala novija historiografija. Uza sva mletačka protivna nastojanja i ometanja, usprkos pogodnostima što ih Mlečanima podaruju bosanske vlasti a i stanovitu odbojnost sarajevskih trgovaca prema Dubrovčanima, dubrovačka trgovina s Bosnom, premda smanjena, i dalje traje. U njoj osim Dubrovčana sudjeluju Židovi te bosanski kršćanski i muslimanski trgovci.

U samom Sarajevu neki su domaći trgovci netrpeljivi prema Dubrovčanima, ali ima i sarajevskih i nešto ostalih bosanskih trgovaca koji i dalje posluju preko Dubrovnika. Iz Bosne preko Dubrovnika najviše putuju kože i vosak, a obrnutim smjerom tkanine i sol, koju Dubrovčani i dalje uvoze i iz samog grada, ali i preko neretljanske luke. No dok je trgovina s Bosnom i preko Bosne ipak opala, dotle se trgovina s Beogradom, južnom Srbijom i sjevernom Bugarskom i dalje držala. Ona se u Srbiji odvijala uzduž poznatoga dubrovačkog puta, u važnim trgovačkim središtima Novom Pazaru, Grgurima i Prokuplju.

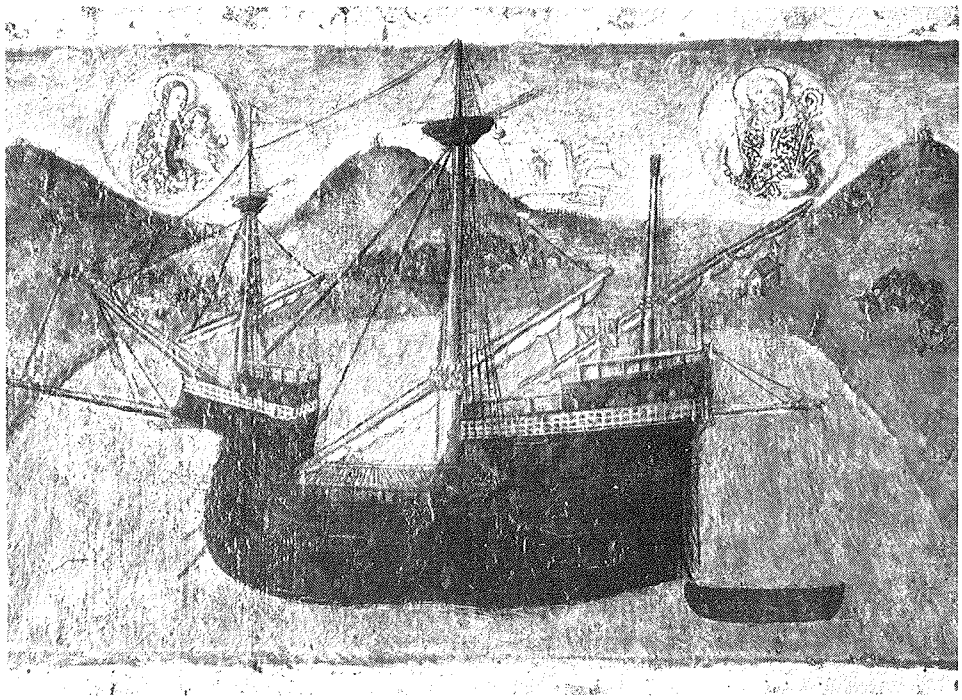

Dubrovački karakun pod Lopudom iz g. 1513. na slici Nikole Božidarevića, nekoć u dominikanskoj crkvi na Lopudu, sada kod Dominikanaca u Dubrovniku.

Tu su dubrovački trgovci i njihovi posrednici prikupljali vunu, životinjske kože i vosak, što je onda odlazilo dubrovačkim putem u Dubrovnik, odatle pak u talijanske luke, posebno Jakin i Mletke, jer je u to doba potražnja za tim proizvodima u Italiji bila velika. U spomenuta srpska središta dovlačili su se proizvodi iz Kruševca, Leskovca, Trepče, Prištine i Skopja, tek u manjoj mjeri iz drugih, kao npr. iz Novog Brda i Janjeva.

Taj je izvoz stočarskih proizvoda bio znatno veći negoli uvoz preko Dubrovnika, koji se većim dijelom sastojao od evropskih tkanina.

Ova trgovina se produžavala dalje u Bugarsku, odakle su dolazili također u znatnoj mjeri spomenuti stočarski proizvodi. Tu se naročito ističe Sofija, a ti proizvodi dolaze čak i iz istočne Provadije. Iz Bugarske se također roba slijeva na dubrovački put. Osim Dubrovčana, koji još pretežu, u toj trgovini sudjeluju Židovi i Jermeni, a počinju se sve više javljati i domaći trgovci, kršćani i muslimani.

Dubrovački trgovci su nerijetko morali savladavati poteškoće koje su im podmetali razni turski organi vlasti. Ponekad to čini i središnja turska vlast, koja u stanovitim zgodama izdaje jasake, tj. zabranjuje trgovinu, ali većinom su poteškoće djelo nižih organa vlasti, te središnja vlast često stupa u obranu Dubrovnika. Kako je bila osobito opsežna trgovina volovskim i bivoljim kožama, razni organi turske vlasti su pokazivali tendenciju da je opterete posebnim carinama. U razdoblju 1626–1635. tom se pomišlju osobito bavio nazir, tj. financijski intendant ugarskog grada Vacza. Vacz je bio važan pogranični grad i tvrđava

Gotičko-renesansna palača Sponza, izgrađena g. 1520. Služila u razne svrhe. U njoj bila carinarnica sa skladištima, te se stoga zove i Divona (Dogana), kovnica novca i jedno od skladišta žita. S desne strane gradski zvonik prvobitno podignut u 15. st., obnovljen g. 1929.

na području budimskog pašaluka. Kako bi se mogao održavati, zajedno s vojskom, financijski intendant Vacza imao je pravo pobirati carine na volove, bivole, konje te volovske i bivolje kože i u raznim krajevima evropske Turske izvan budimskog pašaluka, pa tako među ostalim i na području bosanskog pašaluka. Naravno, to je vršio putem osobitih utjerivača.

Nazir iz Vacza odlučio je te carine ubirati i od Dubrovčana, no oni su se tome odupirali ponavljajući poznatu činjenicu da su osim u Carigradu, Jedrenu i Brusi oslobođeni plaćanja carina, jer u to ime dubrovačka vlada pored harača plaća turskoj državnoj blagajni ḍumruk. Nazir iz Vacza je pak tvrdio da se ta povlastica odnosi samo na krajeve koji su bili pod turskom vlasti u doba izdavanja prve ahtname, a ne na krajeve koje su Turci nakon toga osvojili, osim toga da se uopće ne odnosi na kože jer se one u ahtnami ne spominju.

Dubrovačka vlada je ispravno tvrdila da se povlastica odnosi na cjelokupni teritorij turske države u Evropi i na svu robu. Premda je sultan od 1626. izdavao razne naredbe u prilog Dubrovnika, nazir u Vaczu nije im se pokoravao. Jednom je dapače uspio izvojštiti sultanovu naredbu sebi u prilog, ali onda sultan Murad IV. izda 1635. svečani ferman, kojim izričito određuje da nazir Vacza ne smije naplaćivati od dubrovačkih trgovaca nikakvu carinu ni za kože niti za kakvu drugu robu[146].

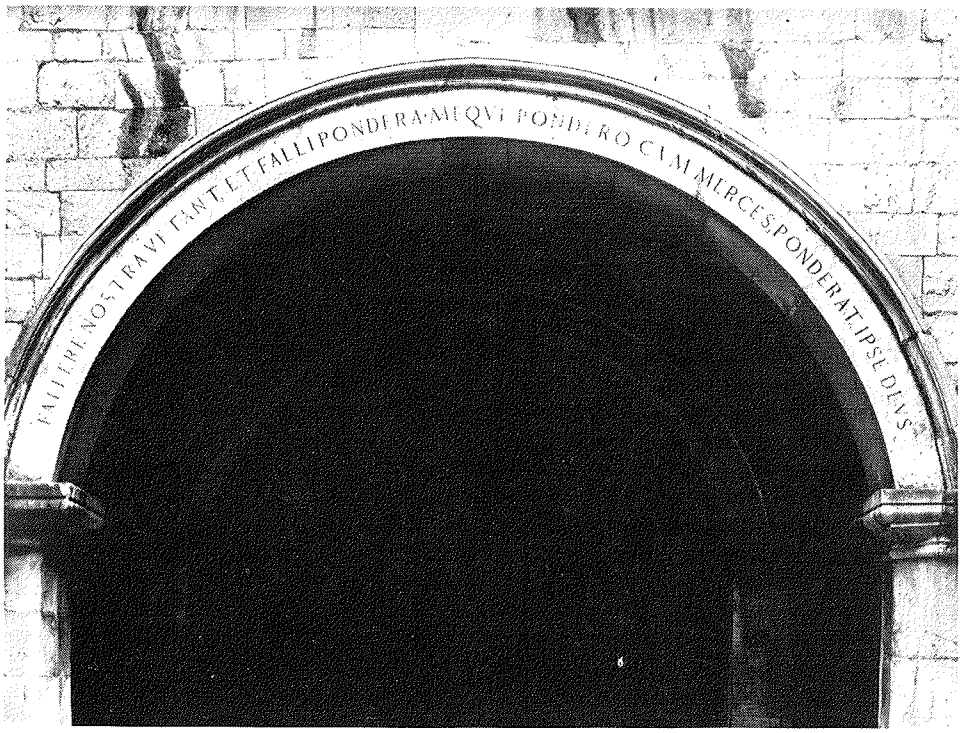

Luk u dvorištu Sponze, na kojem je visjela vaga, te se na nju odnosi natpis: »Fallere nostra vetant et falli pondera meque pondero cum merces ponderat ipse Deus« (u prijevodu: Naši utezi ne daju da se vara i bude prevaren. Kad mjerim robu, mene mjeri sam Bog).

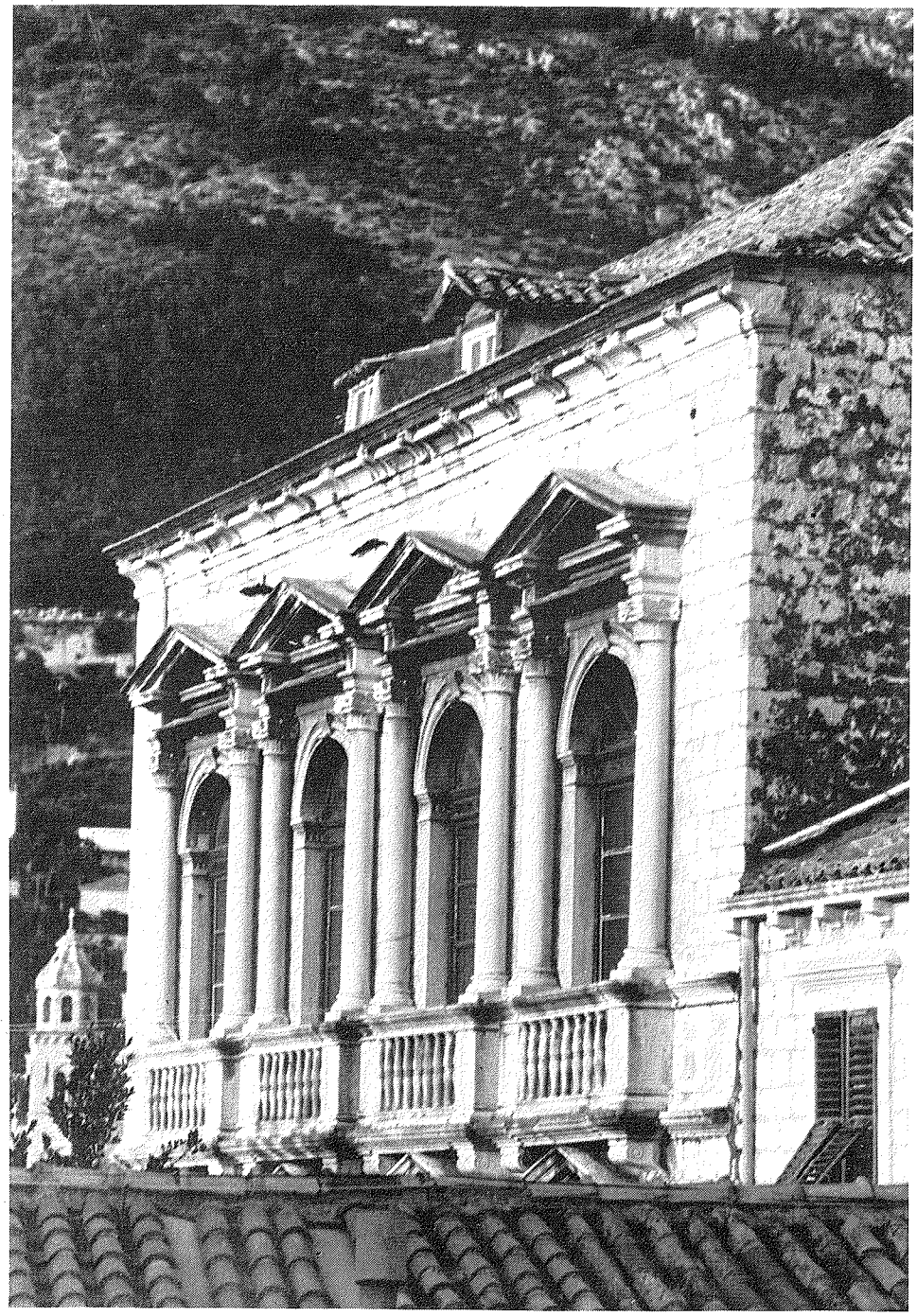

Pogled na treći kat renesansne palače u Dubrovniku, koju je podigao Tomo Stijepović Skočibuha (1484–1559); sada palača Bizaro.

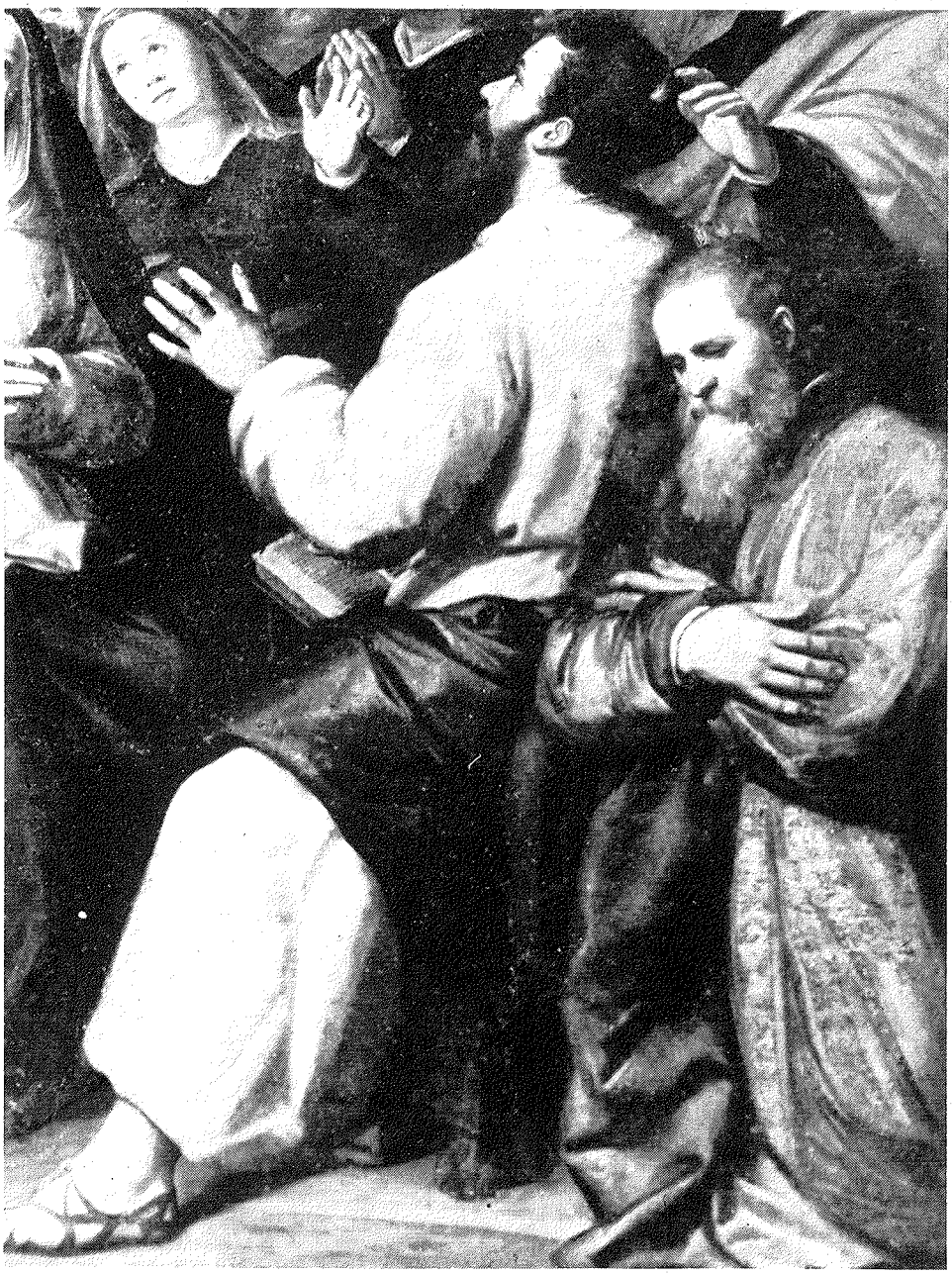

Portret Vica Stijepovića Skočibuhe (1534–1588) u donjem desnom kutu renesansne slike »Silazak Duha Svetoga« u crkvi Dominikanaca.

Pogled na Suđurađ na otoku Šipanu, zavičaj Stijepovićâ-Skočibuhâ. U sredini renesansni dvorac Vica Stijepovića s obrambenom kulom.

Mlečani su doista od kraja XVI. st. navukli dio trgovine s Balkanskog poluotoka na Split, a i Drač u Albaniji se razvijao kao konkurentska luka, preko koje je dio balkanske trgovine odlazio u Italiju, pa i u Mletke. Kad su se Mleci u tzv. kandijskom ratu 1645. zaratili s Turskom, turska je trgovina, okrenuta prije Splitu, opet skrenula Dubrovniku, te se on ponovno dosta podigao i djelovao kao važan emporij. I u Draču se uslijed rata smanjio promet. Upravo u to doba došlo je 1667. do katastrofalnog potresa koji je jako razrušio grad i zadao veliki udarac dubrovačkom gospodarskom prosperitetu.

Dubrovnik je u XVI. i XVII. st. vodio s Mlecima teške političke borbe, u kojima nije pokleknuo, ali su one ipak lomile njegovu snagu. Dubrovčani su se teško sukobljavali i s

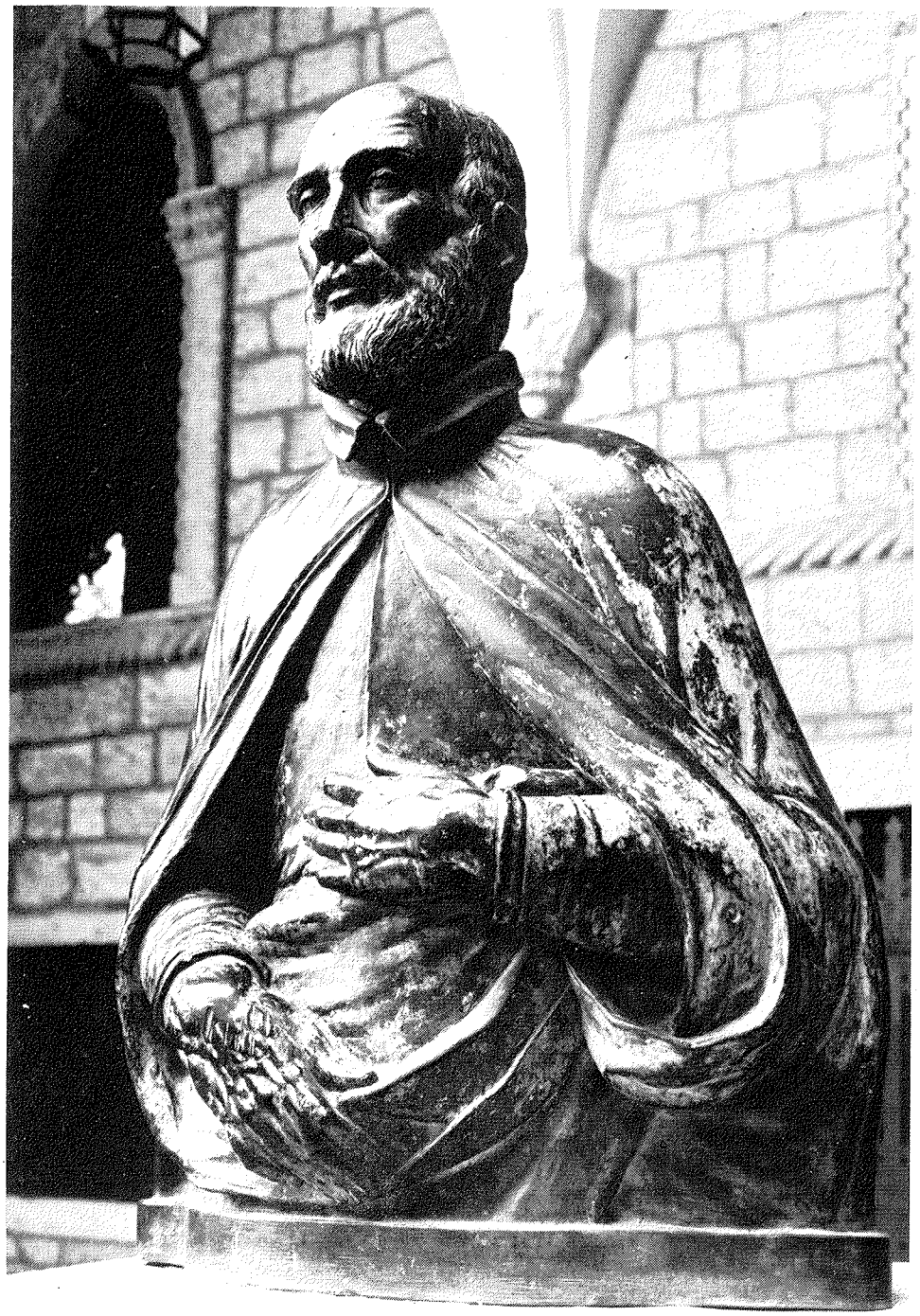

Spomenik Mihu Pracatu (1522–1607) u dvorištu Kneževa dvora, podignut g. 1638.

Francuskom, doduše ne frontalno kao država s državom, kao što je bio slučaj s Mlecima, ali borba zbog aleksandrijskog konzulata i zastave na Levantu ipak pokazuje kako su Francuzi zapravo htjeli Dubrovčane istisnuti iz Aleksandrije i ostalog Levanta. Nakon više desetljeća suprotstavljanja tijekom XVI. st. oni su u tome i uspjeli; ako ne baš potpuno, a ono u velikoj mjeri. U razdoblju 1610–1611. htjeli su se Englezi domoći čak i dubrovačkog fontika u Aleksandriji, ali ih dubrovačka vlada uspije suzbiti kod Porte.

Od početka XVII. st. smanjuje se broj dubrovačkih brodova, samim time i pomorska trgovina pa i vrijednost dubrovačkog novca. Cijene rastu.

Dubrovačka vlada poduzima nekoliko mjera kako bi unaprijedila pomorstvo i povećala trgovačku mornaricu. Vijeće umoljenih donosi razne odredbe o unapređenju pomorstva i brodogradnje 27. siječnja 1611, 11. prosinca 1612, 22. ožujka 1631. i 2. travnja 1632. Neke odredbe su vlasnicima brodova olakšavale daće, no išlo se za tim da pojeftini gradnja brodova, ali na štetu radnika maranguna i kalafata. Odluka od 22. ožujka 1631. objavljena je javno u gradskoj loži. U petoj točki izričito se kaže kako nadnicu maranguna i kalafata u Gružu valja sniziti za polovicu, i to izričito pod motivacijom »jer zbog prekomjernog i pretjeranog troška klone duh onima koji namjeravaju graditi«. Majstori, koji budu tražili veću nadnicu, kaznit će se tamnicom od dva neprekidna mjeseca, a tko im se usudi platiti više, kaznit će se globom od 25 perpera za svaki put. Da bi se pak spriječio odljev radne snage, već se u idućoj točki majstorima zabranjuje da odlaze drugamo.

Ova odluka još više protežira gruško brodogradilište, jer određuje da Dubrovčani mogu graditi i popravljati brodove samo na njemu. Jedino se dopušta da ljudi u mjestu svog boravka grade i popravljaju brodove do 30 nogu duljine. Dubrovčanin može vani kupiti samo već postojeći brod.

Vijeće umoljenih donijelo je 2. travnja 1632. još oštriju odluku o zabrani gradnje brodova izvan dubrovačkog teritorija na Jadranskom moru. Ove su mjere osobito pogodile korčulansku brodogradnju, koja je, usprkos stanovitim zaprekama i s dubrovačke i s mletačke strane, ipak radila i za Dubrovčane.

U to vrijeme (1633) Dubrovčanin Andrija Ohmućević, koji u časti španjolskog admirala boravi u Napulju, uviđajući znatno opadanje dubrovačke mornarice pokušava putem službenih ljudi iz Napulja ustanoviti na španjolskom dvoru postoje li mogućnosti da Španjolska pomogne Dubrovniku obnoviti flotu. Ohmućević se zalagao da španjolski kralj udijeli Dubrovčanima posebnu povlasticu da njihovi brodovi u Španjolskoj i svim njenim posjedima, dakle i u Napuljskom kraljevstvu, Siciliji i Sardiniji, imaju prednost pred svim drugim stranim nacijama u prevoženju žita, soli, vune i ostale trgovačke robe. To bi, po njegovu mišljenju, moglo potaknuti zamrlu brodogradnju u Dubrovniku i nabavu brodova drugdje, pa bi tada u dubrovačke brodove ulagali kapital Đenovežani i ostali poslovni ljudi iz Italije. Ohmućeviću su Španjolci odgovorili da bi u tu svrhu morao osobno otići na madridski dvor.

O svemu tome, s uvodom o negdašnjem cvatu dubrovačkog pomorstva, Ohmućević posebnim memorandumom od 4. ožujka 1634. izvješćuje dubrovačku vladu, ali izjavljuje kako bi njegov rad na španjolskom dvoru i praktično ostvarenje zamisli zahtijevali znatne troškove koje on nije u mogućnosti podnijeti, pa zato u ime naknade traži jedan i po posto od vrijednosti svakog broda sagrađenog u Dubrovniku ili nabavljenog drugdje, s time da mu dubrovačka vlada izda o tome posebnu povlasticu. Ohmućević iznosi u uvodu uzroke opadanju dubrovačke mornarice i kao glavni spominje veliku konkurenciju Nizozemaca na Mediteranu.

O Ohmućevićevu memorandumu Vijeće umoljenih raspravlja 23. ožujka. Istog dana obavještava Ohmućevića o primitku memoranduma, ali raspravu odgađa za idući četvrtak.

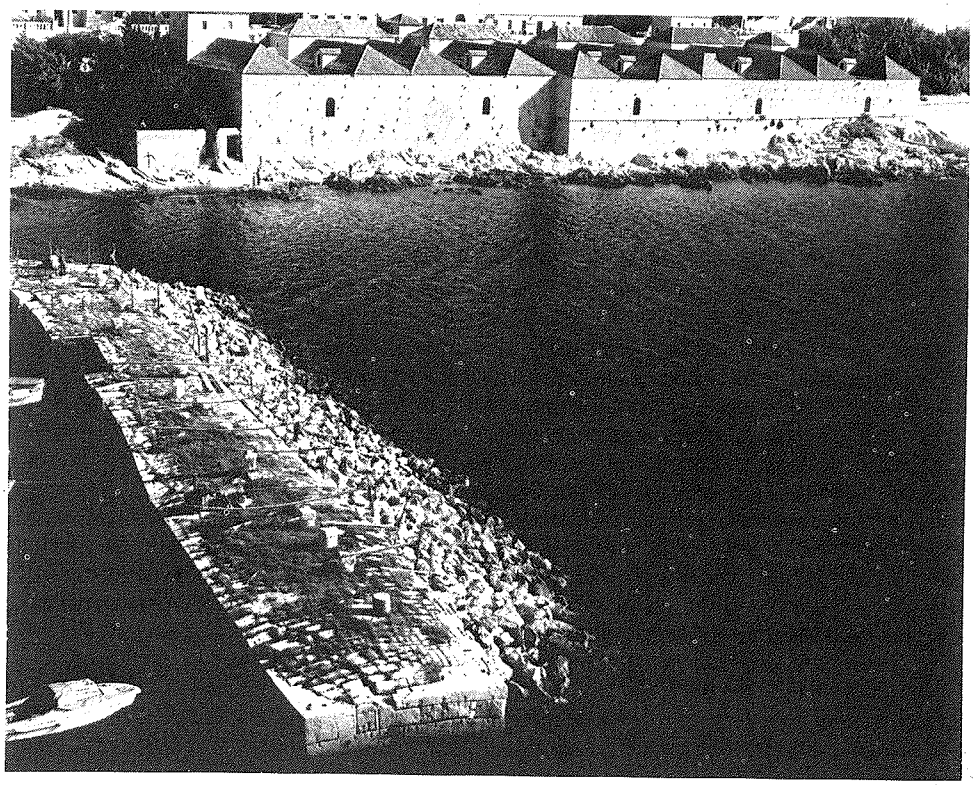

Lazareti sagrađeni u prvoj polovici 17. st. u predgrađu Pločama izvan opsega stare gradske luke, koje obrambeni nasip iz 15. st. – »Kaše« – također vidimo na slici.

Nismo ustanovili da se rasprava doista nastavila. Stoga se Ohmućević dopisom od 20. kolovoza 1634. ponovno obraća dubrovačkoj vladi, moleći je da odluči o njegovu prijedlogu[147].

Prolazilo je vrijeme a dubrovačka vlada i dalje nije odgovarala Ohmućeviću. Uza sve to ona istodobno poduzima razne mjere za unapređenje brodogradnje. Tako je 29. travnja 1636, po zapovijesti kneza i Malog vijeća, ponovno objavljena, i to ovaj put na gruškom brodogradilištu u prisutnosti sviju brodograditelja, peta točka odluke od 22. ožujka 1631, kojom se nadnice majstora smanjuju za polovicu. I Malo vijeće, 1636, donosi neke mjere o brodogradnji, tako 25. svibnja i 6. kolovoza, a osobito je važna njegova odluka od 31. prosinca.

Prirodno je da je odredba o smanjenju nadnice na polovicu, donijeta 1631. i ponovljena 1636, morala izazvati nezadovoljstvo brodogradilišnih radnika. Posljedica je bila popuštanje reda na gruškom brodogradilištu. Stoga su patroni brodova krajem 1636. podnijeli dubrovačkoj vladi zahtjev s prijedlozima kako da se zavede red. U prvoj točki zahtjeva se kaže:

»Velika nezgoda i šteta se događa patronima brodova i brodica što se popravljaju i nanovo grade na brodogradilištu Gruža, radi nereda koji se događa kod maranguna, kalafata, pomoćnika i ostalih radnika zbog pomanjkanja starješina. Stoga molimo Vaše

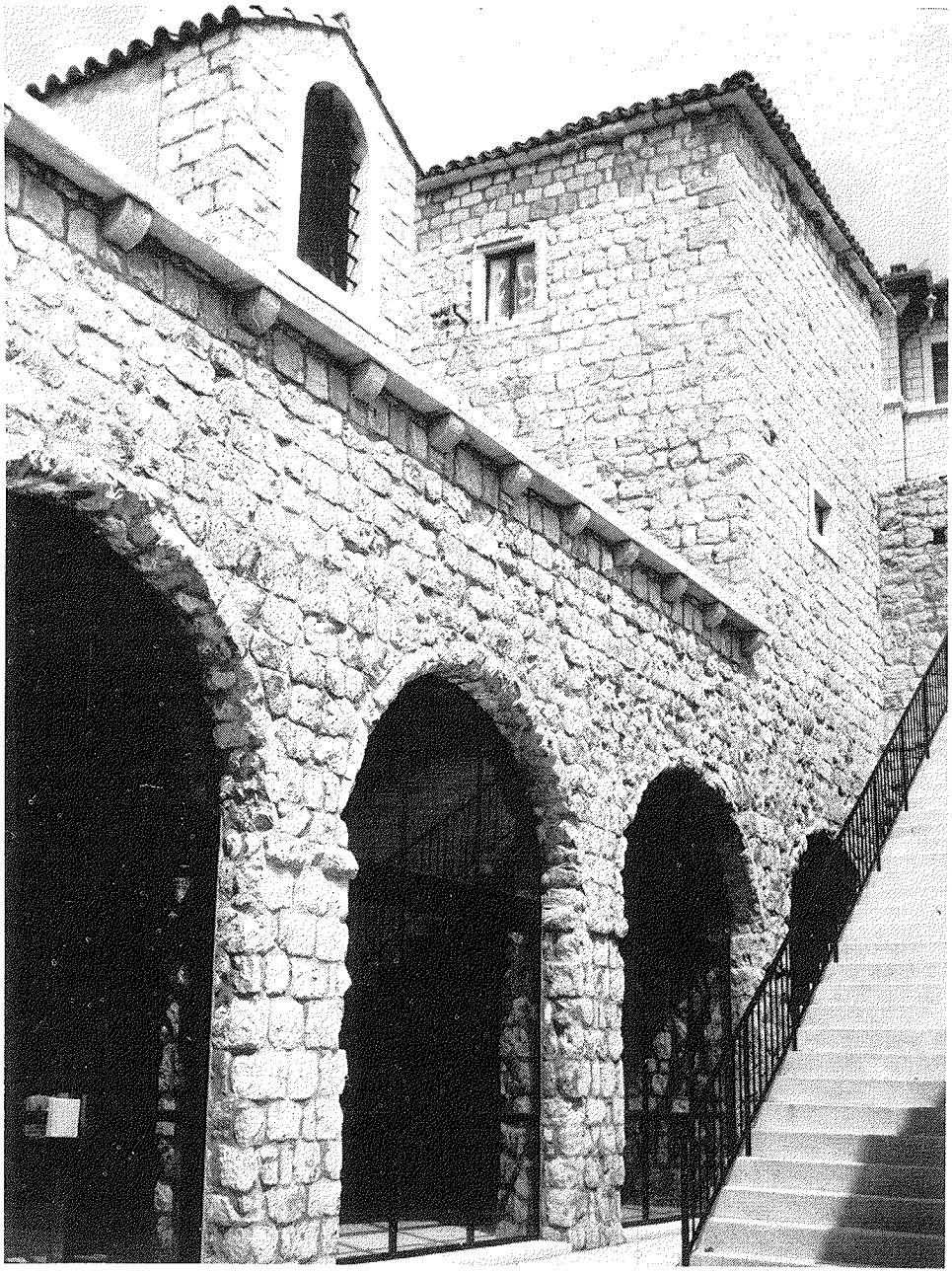

Dio jednog od dvorištâ Lazareta.

Grob Bratovštine zlatara, g. 1660, u sakristiji dominikanske crkve.

Ekscelencije da se za dobro stanje i korist svih udostojite prihvatiti dolje spomenute starješine i narediti da se oni slušaju, pod prijetnjom niže spomenutih kazna, za što bismo Vam ostali najobvezatniji sluge.«

Zatim predlažu dva starješine, jednog za marangune, drugog za kalafate, s time da jedan drugog mogu zamijeniti. Kao kazna za neposlušne predlažu se dva mjeseca besplatnog rada za svaki neposluh ili globa od dvadeset i pet perpera, a bit će kažnjeni i starješine ako ne postupe protiv neposlušnih. Zahtjev je Malo vijeće prihvatilo 31. prosinca 1636. u cijelosti i tako je bio ozakonjen. I ovdje zapažamo kapitalističku pojavu da se kriza proizvodnje nastoji riješiti sniženjem nadnica i represivnim mjerama.

Međutim prolazile su godine a da se dubrovačka vlada nije osvrtala na memorandum Andrije Ohmućevića, stoga je on dopisom od 24. rujna 1637. moli da mu napokon odgovori[148]. Nismo ustanovili da mu je vlada makar tada odgovorila, a nato je on, videći u nizozemskoj konkurenciji najveću smetnju razvitku i španjolske mornarice, slao španjolskom dvoru prijedloge za njeno unapređenje[149].

Kao što se dubrovačka vlada trudi da oživi pomorsku trgovinu, tako ona potiče i kopnenu i tranzitnu trgovinu. Već 1590. stvara prvi lazaret na dubrovačkim Pločama, ili kako se to u Dubrovniku u množini kaže, lazarete. Gradnjama u 1623, 1624. i 1627. lazareti se usavršavaju i poprimaju čvrstu organizaciju. Važni su i sa zdravstvenoga stajališta, ali i s tranzitno-trgovačkog, jer se u njima uskladištava znatan dio trgovačke robe u kopnenoj i pomorskoj trgovini, te u stvari znače proširenje gradske luke, premda su izvan obrambenog nasipa Kašâ.

Isto je tako dubrovačkoj trgovini smetalo osnivanje splitskog lazareta i s njime oživljavanje Splita kao tranzitne luke, ali se Dubrovnik uza sve to još drži. Tranzitna trgovina ponovno u njemu oživljava izbijanjem kandijskog rata.

Razmotrimo li razvitak pomorskog prometa iz Dubrovnika u druge luke, vidjet ćemo da je on u prvim desetljećima XVII. st. još dosta jak, premda je manji nego u XVI. st., no bitno je da ipak pokazuje opadanje, i to u krivulji, jer se ponekad ponešto i obnovi, ali od 1664. pad je osjetljiviji.

Preko Dubrovnika se osobito izvoze kože, gruba vuna i vosak. Inače sada u XVII. st. u Dubrovnik stižu francuski brodovi i trgovci, a i engleski brodovi, dovozeći osobito tkanine. Premda ima i dalje dubrovačke trgovine sa Sredozemljem, ipak se ona tijekom ovih desetljeća XVII. st. sve više usredotočuje na područje Jadranskog mora, pa dubrovački brodovi ponajviše plove u Jakin i Mletke te u luke južne Italije i Albanije. Kako je dubrovačkih brodova sve manje a trgovina je na Jadranskom moru još prilično jaka i važna, to dubrovački senat početkom svibnja 1657. zapovjedi da dubrovački brodovi do daljnjega mogu ploviti samo Jadranskim morem, dakle se oni iz Sredozemnog mora moraju povući u Jadran[150].

VELIKI POTRES 1667. I NAKON NJEGA, DO PRESTANKA KANDIJSKOG RATA 1669.

Dubrovnik i dubrovački kraj poznato su trusno područje. Uz mnoge manje bilo je tu i nekoliko jakih potresa i prije onoga iz 1667, pa i poslije njega, ali nijedan nije bio tako katastrofalan kao upravo taj. Potres se zbio u srijedu uoči Uskrsa, 6. travnja između 8 i 9 sati prije podne, kad je knez prisustvovao misi u dvorskoj kapeli, a članovi Velikog vijeća čekali pred Kneževim dvorom na početak sjednice[151]. Potres je došao iznenada i potrajao je samo nekoliko sekunda. Premda se kadikad pretjeravalo i pretjerava o stupnju katastrofalnosti toga potresa, činjenica je da je on dobrano oštetio Dubrovnik i prouzročio znatan ekonomski poremećaj. O broju poginulih dopiru do nas razne vijesti. Sve ih ispitavši možemo ustanoviti da je grad Dubrovnik uoči potresa imao oko 6000 stanovnika, te da je u potresu poginulo prema jednim podacima nešto više od 2000, a prema drugima oko 4000 građana.

Neposredno nakon potresa, od 6. do 10. travnja, u Dubrovniku nije bilo vlasti koja bi njime upravljala[152]. Tek su pojedini plemići nastojali spasiti svetačke moći i državni novac, ali su se pri tome i sami okoristili. O tim prvim danima govori nam dnevnik Nikolice Bunića. Svi su se razbježali iz grada, a dio plemstva se sklonio na Ploče. U gradu su nastale pljačke državnog i privatnog dobra. Blagajna Živežnog ureda bila je okradena 7. rujna poslije podne. Osmoga travnja ujutro plemići Vladislav Bunić i Rafael Luka Gučetić prenijeli su preostali novac iz te blagajne kao i novac iz glavne državne blagajne u zgradu Divona, u Računarski ured. Iz skloništa u Pločama plemstvo je 9. travnja ujutro poslalo u razrušeni grad Marina Đorđića Bunića, preživjeloga carinskog službenika, i neke druge s njime, da pregledaju spašeni novac. Ovi su pak javili plemstvu da se požar približava Divoni, a na taj glas trgovci na Pločama, koji su u ovoj zgradi imali uskladištenu robu, zatraže da im se ona otvori. Nastade konfuzija, a donekle i pljačkanje, ali plemići, koji otvoriše Divonu, brzo

organiziraše prijenos novca glavne državne blagajne u Revelin. Novac prenašahu u Revelin plemići i građani, ali pri tome se neki od njih okoristiše, razdijelivši dio novca među sobom. Kako je požar sve više bjesnio, stanovništvo Dubrovnika se, nakon prvih polovičnih pokušaja spašavanja preživjelih iz ruševina te imovine, razbježalo po brodovima, otocima i drugim mjestima dubrovačkog teritorija, a u lazaretima na Pločama ostadoše obitelji lišene muškaraca koji bi se mogli brinuti za njihovu evakuaciju, a od muškaraca plemića samo Andrija i Nikolin Basiljević te Luka Zamanja. Ovi su u jednom sanduku zaključali novac prenesen iz Divone u Revelin. Postojala je dapače tendencija da svi napuste grad i isele se.

Knez je prigodom potresa poginuo u dvorskoj kapeli. Malo vijeće imalo je uoči potresa 7 članova, od kojih su četiri također poginula u potresu.

Desetog travnja sastane se u Revelinu skupina plemića. Inicijator sastanka bijaše Luka Zamanja, koji je, suprotno tendencijama da se grad napusti, odlučno zastupao stajalište da se i dalje ostane u gradu. Sačuvano je pismo od 10. travnja upućeno iz Dubrovnika Stijepu Gradiću u Rim, tamošnjem predstavniku Republike, koje ima pri kraju uobičajeni potpis: knez i vijećnici Dubrovačke Republike. Ova formula odaje strukturu Malog vijeća s knezom na čelu, koje nastupa u ime dubrovačke vlade. No knez je, kao što znamo, u potresu poginuo a nije se birao novi, usto su od članova Malog vijeća preostala samo trojica. Možemo slobodno reći da su u ovom trenutku vlast preuzeli plemići koji su se našli u Revelinu, te je ta i takva vlada uputila dopis Stijepu Gradiću upotrijebivši za potpis uobičajenu formulu, premda ona nije odgovarala činjenicama.

U dopisu izvješćuje dakle dubrovačka vlada Stijepa Gradića o strašnom potresu, a priklapa mu dopis upućen papi koga također obavješćuje o potresu i traži pomoć. Dubrovačka vlada se naime odmah pobojala da Mleci ne izrabe nesreću i kušaju zaposjesti Dubrovnik. Stoga poziva Gradića da nagovori papu kako bi ovaj preko mletačkog poslanika u Rimu utjecao da mletačku vladu odvrati od takvih pomisli. Nada se dubrovačka vlada u Božju dobrotu, da Turci neće ništa poduzeti protiv Dubrovnika, samo ako ne budu na to potaknuti ma i najmanjom sumnjom koju bi mogli pobuditi Mlečani. Neka dakle Gradić sve moguće učini da se Mlečani odvrate od bilo kakve pomisli zaposjedanja Dubrovnika; time bi naime pridonijeli njegovoj propasti, jer Turci zacijelo neće dopustiti da Dubrovnik dođe u bilo čije ruke. Vlada traži od pape pomoć u novcu, municiji i žitu.

Istog dana šalje ona dopis i napuljskom potkralju, također moleći za pomoć u municiji i žitu.

U pismu Gradiću kaže vlada da se obraća svim kršćanskim vladarima za pomoć. Znamo primjerice da se obratila i mletačkoj vladi. No čini se da je žita u Dubrovniku ipak bilo prilično, tim više što skladište Rupe nije bilo znatnije oštećeno, a i broj stanovništva se smanjio.

Već sutradan 11. travnja okupi se u Dubrovniku nešto plemića u Velikom vijeću, a oni pozvaše i građane (Antunine i Lazarine). U zapisniku se ništa ne kaže gdje se održao sastanak, no sigurno to bijaše u Revelinu. Tom prigodom su sastavljene prve formalne odluke o mjerama za spas i sigurnost grada i Republike.

Prema njima, nitko ne smije napustiti područje Republike, a stanovnici grada su dužni boraviti na prostoru od Svetog Jakova na Višnjici do crkve sv. Križa u Gružu. Time se Veliko vijeće odlučno oduprlo tendenciji napuštanja grada i iseljenja. Odlučeno je zatim da trista vojnika čuva Republiku. Izabrano je šest kapetana, od kojih će svaki zapovijedati s 50 vojnika. Pet kapetana bijahu plemići a šesti pučanin – Petar Ohmućević. Jedan od kapetana, *Marojica Kaboga,* svojom se odlučnošću nametnuo kao stvarni glavni zapovjednik. Izabrano je dalje deset plemića koji će biti na čelu Republike. To bijaše stvarno nova vlada. Kaboga

je pridonosio da se odluke desetorice sprovode, a osobito je ustajao protiv pljačkaša. Desetorica nastupaju u ime kneza i vijećnika Dubrovačke Republike.

Premda skup preživjelih punoljetnih plemića čini Veliko vijeće, zaključci se ne unose u knjigu zapisnika Velikog vijeća, već se ustrojila posebna knjiga, u koju su unijete i sve ovdje spomenute odluke.

Nikolica Bunić, jedna od najvažnijih ličnosti u daljnjem razvitku događaja i pisac vrlo važnog dnevnika, sklonio se prvih dana s obitelji u Gruž. Tu je boravio do 10. travnja, kad svoju obitelj povede u Ston. Zbrinuvši obitelj vrati se u grad odmah 13. travnja; sad se skupa s ostalima poče brinuti za spas i sigurnost grada i države. Uđe i on u tvrđavu Revelin te ovdje osim skupljenoga državnog novca nađe i svetačke moći prenijete iz crkve sv. Stjepana.

Teško je tih dana bilo u Dubrovniku, jer su se nastavljali udarci potresa i bjesnio požar. Petnaestog travnja ponovno je skupina plemića i građana pod njegovim vodstvom otvorila Divonu i odatle u Revelin prenijela preostali državni srebrni novac, skupljen u četrnaest svežanja. Kako je vjetar puhao prema istoku, prijetila je opasnost da požar iz grada zahvati Revelin i Kulu svetog Luke, gdje se čuvao barut. Na sreću, vjetar promijeni smjer, a sutradan 16. travnja dade Nikolica Bunić barut prenijeti u najniže dijelove kula te barut i kule osigurati od požara.

Glas o katastrofi brzo je stigao do bosanskog paše. On pošalje dva Vlaha da vladi izraze sažaljenje, ponude pomoć, doznaju potankosti o događaju i privole Republiku na učvršćenje u odanosti prema Porti. Rekli su da Turci Dubrovčanima neće praviti nikakve neprilike nego će ih još pomoći hranom, bude li za to potrebe. Ponudili su i ljudsku pomoć, ali su to Dubrovčani odbili.

Vlada desetorice odasla 12. travnja bosanskom Ali-paši poslanika Marina Nikolu Gučetića, a ovaj već 15. travnja dostavi dubrovačkoj vladi dva dopisa, u kojima je izvješćuje o svojoj audijenciji kod paše. U prvom dopisu im među ostalim javlja da se paša spremao u Dubrovnik kako ga ne bi zaposjeo tko drugi na štetu prava sultanovih; no pitao je fetvu u sarajevskog mule, a ovaj mu odgovori, ako u gradu nije ostalo ni 300 živih ljudi da ga brani, neka ga zaposjedne; ako je pak ostalo bar toliko ljudi, nek se ne miješa[153].

Privremena vlada je u ime »kneza i vijećnika Republike« obavijestila već 15. travnja Cornara, vrhovnog providura Dalmacije, o nesreći, tražeći njegovu blagonaklonost. Slijedećeg dana, 16. travnja, izvijestila je poslanike harača Martolicu Zamanju i Mateja Menčetića o potresu, zapovijedajući im da o tome informiraju Portu. Tuži se zbog nesreće što je zadesila Dubrovnik, na nestašicu novca, zbog čega neko vrijeme neće moći plaćati tribut, te poziva poslanike da o tome govore na Porti i zamole je da to uzme u obzir, sve dok se grad ne oporavi. A moći će se oporaviti ne bude li suparništva drugih luka na Jadranskom moru, pa neka porade da Porta zatvori u ovom moru druge luke, ako postoje. Iz dopisa izviruje bojazan da Turci ne zauzmu ovako oslabljeni grad, te vlada preporučuje poslanicima da predoče Porti kako je najbolje da Dubrovnik ostane slobodan i oporavi se trgovinom, jer bi im razrušeni grad bio samo na teret i uzrokom nemira[154].

Sedamnaestog travnja 1667. u luku Suđurđa na otoku Šipanu, u koju su se prije običavali sklanjati mletački brodovi, stiže sa svojom galijom i tri brigantina glavni providur Dalmacije Katarino Cornaro. Dubrovačka vlada mu uputi poslanike Nikolicu Bunića i Vlaha Boždara, pučanina, ali prije no što oni stigoše, providur zaplovi prema Gružu, te ga poslanici sretoše na moru kod Trstenog i s njime, na njegovu brodu, uploviše u Gruž. Obavijestiše ga o velikoj nesreći što je snašla Dubrovnik, a on im izjavi svoje sažaljenje i spremnost da im pomogne. Poslanici ga zamoliše da se ne približava previše gradskim zidinama kako ne bi izazvao sumnjičavost Turaka, a on im odvrati da dolazi samo kao prijatelj i da će se uzdržati od svega što bi im moglo biti štetno. Zbog suprotnog vjetra

Cornaro ostade u Gružu tri dana (17–19. travnja), a četvrtog otplovi prema Kotoru. Osamnaestog travnja uputio je mletačkoj vladi izvještaj o potresu i prilikama u Dubrovniku.

Međutim, 20. travnja ponovno se sastane Veliko vijeće te donese nekoliko važnih odluka. Kako osim vlade desetorice i kolegija od šest ljudi koji je bdjeo nad vojskom nisu djelovali nikakvi drugi uredi, pristupa se rješavanju najvažnijih problema opskrbe i ostalog, te se određuju ljudi koji će se o tome brinuti. Tako je izabran plemić koji će voditi računa o prodaji soli; plemić zadužen za popravak vodovodnih cijevi, kako bi se stanovništvo moglo ponovno opskrbljivati vodom; plemić koji će se brinuti o opskrbi kruhom, dobavi i meljavi žita, o popravku oštećenih mlinova, a njemu je kao pomoćnik pridružen i jedan pučanin; plemić koji će se brinuti o nabavi i dopremi sočiva i ostale hrane; dva plemića što će po običaju procjenjivati robu podvrgnutu carini, što pak znači da se već misli na obnovu trgovačkog prometa. Već su i dosad za to određeni plemići čuvali Revelin i novac pohranjen u njemu, a sad se u Velikom vijeću zaključuje da dva plemića moraju neprestano biti u Revelinu, s dnevnom nagradom od jednog dukata za svakog. Izabrana su i dva plemića koji će se brinuti o zdravstvu. Dvadeset i prvog travnja izabrana su još dva plemića koji će brinuti o vodovodu.

U međuvremenu su u Dubrovnik stizale razne alarmantne vijesti, a 23. ili 24. travnja i obavještenje Marina Nikole Gučetića poslanog bosanskom paši. Usto se 23. travnja osjetio još jedan jači potres.

Premda je postojala vlada desetorice, držalo se da je Dubrovnik u stvari bez vlasti. Osjećala se potreba za čvršćom upravom, tim više što je bilo dosta nereda i zbrke. Uto su se pobunili vojnici jer nisu odmah primili plaću, ali kad su je dobili, opet su se udobrovoljili.

Tijekom vremena prilike su se ipak smirile.

Dvadeset i trećeg travnja našlo se u Revelinu 46 punoljetnih plemića i građana i oni održaše sastanak kao Veliko vijeće, koje odluči da se izabere vlada od dvanaest ljudi s ovlastima kakve je nekad imalo Vijeće umoljenih. Na čelu te vlade bit će poglavica koji će se mijenjati svakog tjedna. Predložena su bila 22 kandidata, među kojima i pet pučana, ali su svih dvanaest izabranih bili vlastela. Ponovljena je odluka da nitko ne smije otići s teritorija Dubrovačke Republike, pod prijetnjom zapljene cjelokupne pokretne i nepokretne imovine. Tko je od dezertera bez imovine, proglasit će se izdajicom domovine, na svoju vječnu sramotu. Oni pak koji su otišli odmah nakon potresa, moraju se vratiti do kraja kolovoza.

Nakon ovog, Veliko vijeće se neko vrijeme više ne sastaje, već samo vlada dvanaestorice, ojačana većim autoritetom od prijašnje. U posebnoj knjizi, u kojoj su se nakon potresa bilježili zapisnici sa sastanaka Velikog vijeća, sada se, počevši s 24. travnjom, zapisuju izvještaji sa sastanaka vlade. Od važnijih je zaključaka onaj od 24. travnja, da dubrovački poslanik Marin Nikola Gučetić do daljnjega ostane u bosanskog paše. Istog dana je određeno da trgovac Frano Caloiero, s titulom tajnika i velikog dragomana, pođe u Carigrad tamošnjim dubrovačkim poklisarima, koji se u svakom poslu moraju s njime savjetovati, a njegova je poglavita zadaća da brani probitke dubrovačke luke. Dvadeset i osmog travnja se odlučuje da jedan građanin, kao izaslanik s darom, pođe u susret paši i njegovu čehaji, koji će preko Mrcina u Novi.

Istog dana vlada donosi strogu odredbu da svi koji su prisvojili državni novac iz glavne državne blagajne, živežnog ureda, carinarnice, računskog ureda itd., moraju bilo sami bilo putem drugih vratiti novac, i to oni koji su u Republici u roku od osam dana, a oni izvan nje u roku od dva mjeseca. Protiv onih koji to ne učine, pokrenut će se proces, te ako se dokaže da su uistinu krali, proglasit će se izdajicama domovine i zaplijeniti im se sva pokretna i nepokretna imovina. I doista: znamo da su se tijekom nekoliko mjeseci u Dubrovniku vodili procesi protiv pljačkaša državne i privatne imovine, te da su kažnjeni i neki plemići.

Autoritet državne vlasti bio je brzo uspostavljen, poduzete su odlučne mjere za obranu i sigurnost Republike, kao i za normalno funkcioniranje najvažnijih dnevnih poslova i obnovu trgovačkog prometa. Tako učvršćena državna vlast bit će, u vremenu što je slijedilo, sposobna suprotstaviti se brojnim neprilikama kojima će biti izvrgnuta Dubrovačka Republika.

Za vrijeme potresa svi su kažnjenici izišli iz zatvora, a među njima i Marojica Kaboga. On je sada među vlastelom koja nastoji oko dobrobiti Dubrovnika. Nisu ga doduše izabrali među dvanaestoricu, premda je i on bio kandidiran, ali je uza sve to vrlo djelatan, te Frano Bobaljević u svojem pismu od 3. svibnja, upućenom prijatelju Marku Basiljeviću u Mlecima, kaže kako je Kaboga sada u Dubrovniku glavni te je na nj oslonjena cijela uprava.

Marin Gučetić više je puta bio u audijenciji kod bosanskog paše, ali podrobnije izvješćuje vladu o onoj od 19. travnja. Paša je već i ranije nudio da dođe s vojskom u Dubrovnik kako bi ga branio od neprijatelja, ali mu je Gučetić svaki put odgovarao da to nije potrebno; Republika ima dovoljno vlastite vojske, a utvrde i zidine su dobro sačuvane. I paša bi zaista odustajao. I 19. travnja paša na sličan način nudi pomoć Dubrovniku: u lijepoj formi ali s osnovnim stajalištem da je Dubrovnik integralni dio Turske. Izričito je rekao:

»Grad je Velikog Gospodina, te ne bih htio da dođe u ruke neprijatelja vaših i Velikog Gospodina.«

Odmah zatim nadodaje:

»Ne bojte se mene, doći ću kao prijatelj, jer vas Veliki Gospodin ljubi.«

I ovaj put mu je Gučetić odgovorio da Dubrovniku nije potrebna njegova pomoć, i nadodao kako on nema drugog neprijatelja do Mlečana; ovi pak nemaju dovoljno vojske i tako ne mogu udariti na Dubrovnik.

Zatim se paša ponudio da dođe gasiti požar, a poslanik mu odgovori kako će požar u međuvremenu zacijelo biti ugašen, a Republika ima dovoljno svojih ljudi za taj posao.

U nastavku je paša izazivao poslanika tvrdnjom da Dubrovnik nakon potresa nije kadar voditi trgovinu, pa bi se stoga mogla otvoriti luka u Gabeli. Gučetić mu je odgovorio da je Dubrovnik, naprotiv, sposoban i dalje voditi trgovinu, jer su lazareti ostali čitavi, a ima i brodova; od te trgovine dobivaju se i prihodi za isplatu harača, pa kad bi prestala trgovina, harač se više ne bi mogao plaćati. Otvaranjem Gabele okoristili bi se samo Mlečani, koji bi tako stekli još više prihoda za rat protiv Turaka.

Paša je još nekoliko puta nudio pomoć, što je, naravno, svaki put podrazumijevalo da on u Dubrovnik dođe s vojskom. Iz svega toga proizlazi kako se on nije usudio otvoreno zauzeti Dubrovnik, kao što se to nisu usuđivali ni Mlečani, ali je pokušavao zaposjesti ga na drugi način, naime kao da su ga Dubrovčani sami na to pozvali.

Na pašino spočitanje da on neće biti kriv ako se Republici nešto neugodno dogodi, ciljajući time na okupaciju nekog neprijatelja, Gučetić je lukavo odgovorio:

»Naš probitak je uščuvati i čuvati grad za nas, jer mi smo begovi, dokle god je on u našoj moći. Ako bi došao u ruke drugih, izgubili bismo vlast i naziv begova. Gradovi se mogu izgubiti, ali mi ćemo se boriti, dok bude i jedan samo od nas živ.«

Nazivom *begovi* nazivali su Turci dubrovačku vlastelu. Gučetić je pak htio reći: kad bismo izgubili vlast u gradu, prestali bismo biti i vlastela. To su bile prilike kad su Dubrovčani izričito naglašavali: slobodna smo država i želimo takvom ostati. U konkretnom slučaju Gučetić je ciljao i na Mlečane i Turke.

Pašina pripomena o otvaranju luke u Gabeli nije bila bezazlena. Nešto se o tome u dogovoru s Mlečanima već radilo. Oko toga se posebno trudio glavni providur Dalmacije Cornaro. Sarajevski trgovci i bosanski teftedar Šaban efendija nagovarali su pašu da svakako pristane, s time da bi u Gabelu, usprkos ratu, smjeli ulaziti i Mlečani. To je Gučetić

uspio doznati, te je u pašinog ćehaje, sklonog Dubrovčanima, svojski intervenirao protiv otvaranja luke. U tijeku nekoliko dana pouzdano se doznalo da je paša pristao na otvaranje Gabele, kao i na to da Mlečani mogu u nju, o čemu poslanik Marin Gučetić javlja svojoj vladi 29. travnja dopisom iz Ljubinja. Gučetić je ponovno intervenirao protiv toga plana, zasad bez uspjeha, ali ni otvaranje luke još nije bilo na pomolu.

Dubrovačka vlada se i dalje brine za budućnost Republike: 26. travnja piše francuskom kralju Luju XIV. i moli ga za pomoć u oružju i novcu, pripominjući da Dubrovnik treba ojačati kako oslabljen ne bi pao u ruke Turaka.

Tijekom travnja i svibnja glavni providur Cornaro je u dva smjera djelovao protiv Dubrovnika. S jedne strane htio ga je nagovoriti da se preda mletačkoj vlasti, dok je s druge, premda je Mletačka Republika i dalje bila u ratu s Turskom, nastojao da se turska trgovina, koja je išla preko Dubrovnika, orijentira na Split ili barem Neretvu. Trećeg svibnja uputio se iz Kotora u Korčulu, ploveći podalje od Dubrovnika, ali 7. svibnja, na povratku u Kotor, prolazi pokraj njega. Pokušava nagovoriti Dubrovčane da priznaju mletačku vlast, ali to ovi odbiše želeći zadržati svoju slobodu. To su mu otvoreno priznali, pridodajući kako bi u slučaju priznavanja vrhovne mletačke vlasti bili izvrgnuti turskoj osveti. O tom Cornaro izvješćuje svoju vladu 9. svibnja iz Kotora.

Dubrovnik se već pomalo i oporavljao. Počeo je iz Napuljskog Kraljevstva i Jakina primati pomoć u žitu, i to u većoj mjeri nego što mu je bilo potrebno, pa su ga Dubrovčani dapače davali i obližnjim Turcima, u kojih je vladala nestašica. Turska trgovina je nastavila protjecati kroz Dubrovnik. Dubrovčani pak pomišljaju da od Turaka dobiju olakšice u isplati harača, premda su odlučili da će ga ove godine redovito platiti. O svim tim okolnostima Cornaro obavještava mletačku vladu u spomenutom dopisu od 9. svibnja.

Cornaro se nastavio truditi da Dubrovčane privoli kako bi priznali mletačku vlast, te je u Dubrovnik izaslao ljude koji će na tome raditi. U stanovitoj mjeri počeo je stvarati i raspoloženje za to, no ipak nije uspio.

Ponovno prolazeći kraj Dubrovnika, ili 19. svibnja ili kratko pred tim, doplovi pred grad i htjede ući u gradsku luku, tobože da se skloni pred jakim jugoistočnim vjetrom. Kad mu to Dubrovčani ne dopustiše, on reče kako želi ući samo da iskrca beškot kao pomoć. Nato Dubrovčani izjaviše da ga u gradu nema tko prihvatiti, te da će mu s Ploča poslati barke da ga prihvate. Providur otplovi u Gruž, gdje ga u ime dubrovačke vlade pozdraviše Nikola Bunić i Luka Zamanja. Oni mu doniješe i dar, ali ga Cornaro ne htjede primiti. Umjesto toga se iskrca sa stotinu oružanih vojnika, inzistirajući da Dubrovčani prime u grad posadu od pet stotina mletačkih vojnika te da mu predaju ključeve gradskih vrata, s obrazloženjem da Dubrovčani ne mogu sami uzdržavati i obnoviti grad. Dubrovčani odbiše zahtjev naglašavajući da će braniti svoju slobodu sve dok bude živ i jedan čuvar. Opravdavali su se i time kako bi se u slučaju predaje Mlecima izvrgnuli turskoj osveti.

Glavni providur Cornaro izvijestio je o svemu tome mletačku vladu iz Splita 22. svibnja, ali ipak nije spomenuo kako je od Dubrovčana zahtijevao da prime mletačku posadu i predaju gradske ključeve, već je samo općenito spomenuo kako je nastojao da prime mletačku vlast. Iznoseći podrobnosti o prilikama u teško uzdrmanom gradu, kaže da Dubrovčani daju Turcima živežne namernice, a preko njihove luke uvozi se za Tursku željezo i oružje.

Mletačka vlast nije se usudila otvoreno udariti na oslabljeni Dubrovnik i silom ga osvojiti, jer bi to zaoštrilo i tursko-mletački rat, usto bi se Mlečani time zamjerili čitavoj Evropi, koja doduše nije pružala Dubrovniku pomoć u novcu i oružanju kakvu je on želio, ali je ipak suosjećala s njime u velikoj mu nesreći i bez sumnje bila na njegovoj strani. Silovito zauzimanje Dubrovnika dovelo bi dakle do sukoba s vodećim silama Evrope.

Upravo stoga Cornaro i vrši moralni pritisak na Dubrovčane da oni svojom voljnom pozovu i prime Mlečane. Odoljevši svim takvim ponudama, Dubrovnik ostade slobodan.

No Cornaro istodobno pregovara s bosanskim Turcima, nastavljajući razgovore započete prije potresa, da se, usprkos mletačko-turskom ratnom stanju, trgovina s Dubrovnika prebaci na Neretvu ili čak Split. Prilike su za to nakon dubrovačke katastrofe vrlo povoljne, jer je sada lako dokazivati kako je Dubrovnik nepogodan za intenzivniji trgovački promet. Već kratko vrijeme nakon potresa Cornaro je poveo ponovne pregovore s bosanskim teftedarom Šaban-efendijom i sarajevskim trgovcima udobrovoljavajući ih darovima. I tako je on bosanskog pašu na kraju uspio nagovoriti da Mlečanima otvori luku na Neretvi, preko koje bi oni vršili i prodaju soli. Kao što smo spominjali, dubrovački je poslanik kod paše Marin Gučetić za sve to znao i kušao pašu odvratiti od odluke. Glavni argument bio mu je da bi otvaranjem luke na Neretvi za Mlečane, obamrla trgovina preko Dubrovnika, osobito ona sa soli, te Dubrovčani ne bi imali sredstava plaćati harač, od čega bi dakle bila šteta sultanu. Vidjet ćemo da do otvaranja neretljanske luke ipak nije došlo.

U međuvremenu su se prilike u Dubrovniku toliko stabilizirale i normalizirale da se moglo pomišljati i na saziv redovitih vijeća. Najprije se, 3. lipnja, sastalo Vijeće umoljenih, 10. lipnja Veliko vijeće i 11. lipnja Malo vijeće.

Prve odluke su, dakako, u tijesnoj svezi sa stanjem nastalim nakon potresa.

Premda se u zapisnicima prethodnih sastanaka vlastele, uz sudjelovanje građana pučana, 11–23. travnja takav skup naziva Velikim vijećem, ipak tek ovaj skup od 10. lipnja, sazvan na glas zvona, smatra sebe pravim Velikim vijećem, jer se u zapisniku ističe da se ono zbog katastrofe potresa i njenih posljedica moglo sastati tek 10. lipnja.

Kako je u potresu stradalo i dosta vlastele, a da bi mogao funkcionirati državni stroj, i dalje utemeljen na privilegiranom položaju vlastele što je i nakon potresa zadržala svu političku vlast u svojim rukama, bude smanjen obavezni broj članova Malog vijeća kao i članova Vijeća umoljenih. Istodobno bude određen i znatno manji broj obavezno prisutnih članova na sjednicama Velikog vijeća.

Samo su u onom kratkom interegnumu od 11. do 23. travnja građani pučani smjeli prisustvovati tadašnjemu provizornom Velikom vijeću. Sada vlastela opet čvrsto i isključivo drži vlast u rukama.

Također se smanjio i broj činovnika u raznim upravnim tijelima. Tek sada su za njih izvršeni izbori. Tako je eto funkcioniranje državne uprave već u lipnju poteklo starom kolotečinom.

Međutim, u građana pučana javio se pokret sa zahtjevom da i oni dijele vlast, te da se uopće stvori novi oblik vladavine. Oni su to opravdavali time što je ostalo malo vlastele sposobne vladati. Za ovu činjenicu saznajemo iz pisanja suvremenika Šibenčanina Divnića, koji govoreći o ranijoj privremenoj vladi jasno naglašava:

»Ostade na svaki način ovako mješovita i rđavo sastavljena vlada u razmaku od dva mjeseca, unutar kojeg praveći gungulu najsmjelije pučani zahtijevahu da zbog malog preostalog broja vlastele i oni sudjeluju u vlasti s novim oblikom Narodne Republike.«

Vlasteli dakako nije bilo ni nakraj pameti da građanskoj klasi kao takvoj dopusti i najmanji udio u političkoj vlasti. Raspravljalo se jedino o tome da se stanoviti mali broj uglednih građanskih obitelji primi među vlastelu. Time je pokret odumro, jer su se smirili najugledniji građani koji bijahu njegovi vođe.

Na primanje građana u plemićki red zbog postupnog izumiranja vlastele pomišljalo se i prije potresa. Nakon što je ogranak kotorske vlastelinske obitelji Buća, koji se bio nastanio u Dubrovniku, 1336. primljen u dubrovačko plemstvo. Veliko vijeće tek 18. siječnja 1664. zaključuje da se u krug vlastele primi deset obitelji, domaćih ili stranih, s time da svaka plati

državnoj blagajni 10.000 španjolskih peča (talira). No tek 1666, kad je izumrla vlasteoska obitelj Lukarevića, bude 5. studenog u plemstvo primljen Vlaho Mihov Boždar (Bosdari), uz pogodbu da plati 5000 dubrovačkih dukata. Upoznali smo brojne zasluge Miha Sorkočevića-Bobaljevića, dubrovačkog predstavnika u Mlecima u doba kandijskog rata. I on je 1666. primljen u red vlastele. Premda su i Sorkočević i Bobaljević bili vlastela, sjedinjeni ogranak Sorkočević-Bobaljević svojedobno je bio izgubio plemstvo.

I tako se u stvari nakon potresa pristupilo oživotvorenju zaključka Velikog vijeća iz 1664, jedino što su ublaženi uvjeti primanja. Godine 1667. bude među vlastelu primljen još jedan član obitelji Boždar (Bosdari), i to Diodor, a onda i Jero Natalić (Natali), Miho Zlatarić i Ivo Klašić. Daljnja primanja građana u red vlastele uslijedila su slijedećih godina: 1670. Beno Primojević (Primi), Mitar Serratura i Brnje Nikolin Đorđić, vanbračni sin oca plemićke obitelji, a tek 1678. i jedna grana porodice Vodopića. Primljeno je dakle nakon potresa svega osam građanskih obitelji, pa i njih je stara vlastela držala manje vrijednima i nije ih dugo puštala u senat i do kneževske časti. Antagonizam između jednih i drugih spada u daljnji tijek dubrovačke povijesti[155].

Poznati dobri odnosi Dubrovnika s Turcima tijekom stoljeća, poremećivani češće nasilnošću i nezasitnošću Turaka ali uvijek iznova brzo uspostavljani, bijahu sada, 1667, toliko ugroženi da je zaprijetila opasnost da Turci osvoje Dubrovnik.

Pogoršanje je napredovalo postupno. Dubrovačka vlada se nadala da će posljedice potresa i u Turaka pobuditi smilovanje, te je pokušavala postići da se nekoliko godina smanji redoviti godišnji tribut. U tu svrhu ona je, počevši od 25. travnja 1667, više puta pisala svojim poslanicima na Porti, Martolici Zamanji i Mateju Menčetiću. Poslanici su počeli djelovati po uputama iz Dubrovnika, ali Porta nije htjela ni čuti o zahtjevu, dapače je i to pripomoglo pogoršanju dubrovačko-turskih odnosa. Turci ne samo da nisu htjeli smanjiti dubrovački tribut, već su se pojavili s novim opterećenjima.

Tako su dva sarajevska Turčina, Hadži Mehmet Farsilja i Hadži Sali Balaban, iznijela izvanredno teški odštetni zahtjev. Godine 1664. njima su, kod tursko-dubrovačke granice na Carini, hajduci oduzeli trgovačku robu i prenijeli je dalje preko Župe dubrovačke. Ta dva sarajevska Turčina optuživala su dubrovačku vladu da je bila u dosluhu s hajducima i tražili od nje odštetu u iznosu od 6000 talira. Da bude još gore, zahtjev je podupirala i Porta.

Da tu stvar riješi, dubrovačka ju je vlada povjerila svojim poslanicima kod Porte. Istodobno je bosanskom paši, zbog istog spora, ponovno poslala Marina Gučetića. Uputu mu je dala 2. lipnja 1667.

Mletačka Republika je strahovala da Turci ne osvoje Kotor, koji je također stradao od potresa. U nadi pak da će im Osmanlije otvoriti luku na Neretvi, glavni providur Cornaro bio je pripravan da im za protuuslugu preda Kotor. Našlo se i u samom Kotoru ljudi koji su prihvaćali zamisao da im turska vlast bude vrhovna, a da Kotor sačuva autonomiju i plaća harač.

Poslanik Marin Gučetić potražio je pašu u Novom, i tu lukavo, uz pomoć podmićivanja, tijekom lipnja saznao podrobnosti o pregovorima. Koliko je mogao, djelovao je protiv njih, a i pašina se okolina protivila da se tako zamašne stvari čine bez znanja i odobrenja Porte.

Otvaranju luke na Neretvi Mlečanima protivio se i hercegovački sandžak. Zbog svega toga su pregovori između paše i Mlečana još u svibnju prekinuti. Kotor dakle nije predan Turcima, a neretljanska luka nije otvorila Mlečanima vrata.

Još teži zahtjev, postavila je službeno Dubrovniku sama Porta iste 1667. U Turskoj je tada vladao sultan Mehmed IV (1648–1687), a 1667. veliki vezir Ahmed Čuprilić bijaše na Kandiji zbog rata s Mlečanima, pa je na sultanovu dvoru glavnu riječ vodio Kara Mustafa, tada samo kajmekan, a od 1676, nakon Čuprilićeve smrti, veliki vezir.

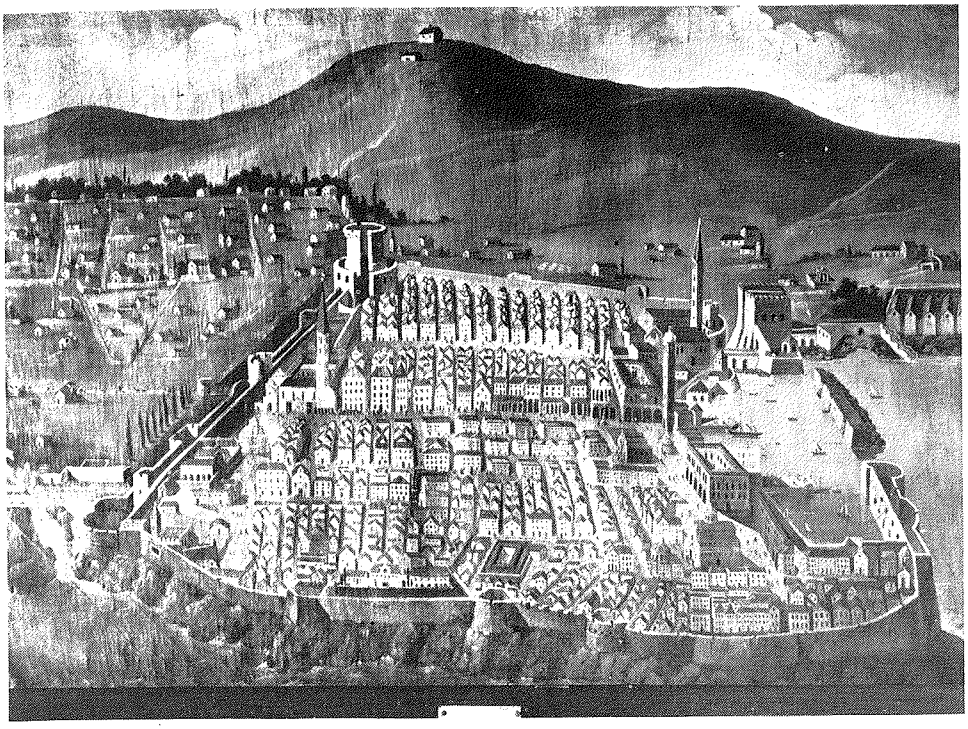

Slika Dubrovnika iz vremena uoči potresa g. 1667. Kopija u muzejskoj zbirci Male braće u Dubrovniku prema izvornoj slici kod obitelji Delalle u Trogiru.

Već kao kajmekan bio je poznat po svojem nasilnom izvlačenju novaca, kako za državnu blagajnu tako i za sebe osobno. Upravo njegovim utjecajem Porta 1667. drži da imanja onih koji plaćaju tribut, kad umru bez zakonskih i prirodnih nasljednika, pripadaju onome kome se plaća tribut. U tom smislu ona tvrdi kako i imanja Dubrovčana koji su 1667. poginuli u potresu bez zakonskih i prirodnih nasljednika, načelno pripadaju sultanu. Nije se pri tom išlo za tim da se točno ustanovi tko je sve poginuo bez nasljednika, već se pod pretpostavkom da će njihova imanja pripasti Dubrovačkoj Republici, tražila od nje ogromna svota od 300 kesa (borsa). Porta je ovdje zasegla izravno u suverenitet Republike, smatrajući tribut dokazom njene vazalske podložnosti Turskoj i tražeći spomenutu svotu po principu feudalnog prava da ispražnjena lena pripadaju vrhovnom lenskom gospodaru, u ovom slučaju sultanu. Dakako da je pri tom posve krivo primjenjivano to feudalno pravo. Kad bi se i prihvatila tvrdnja da je Dubrovačka Republika vazal Turske, to bi ona bila samo kao cjelina, a ne i svaki njen privatni posjednik Dubrovčanin. Prema tome je čak i sa stajališta feudalnog prava traženje Turske bilo neopravdano. No i dosad smo vidjeli da se Dubrovnik ne može smatrati vazalskom državom jer je on harač plaćao samo kao cijenu mira.

Zbog svega toga je razumljivo da dubrovačka vlada nije pristala platiti zatraženu svotu. Pri tom se ona nije upuštala u državopravna obrazlaganja, već se držala jednostavnog stajališta, a i branila ga pred Turcima, da njeni ugovori s Turskom ne predviđaju takve

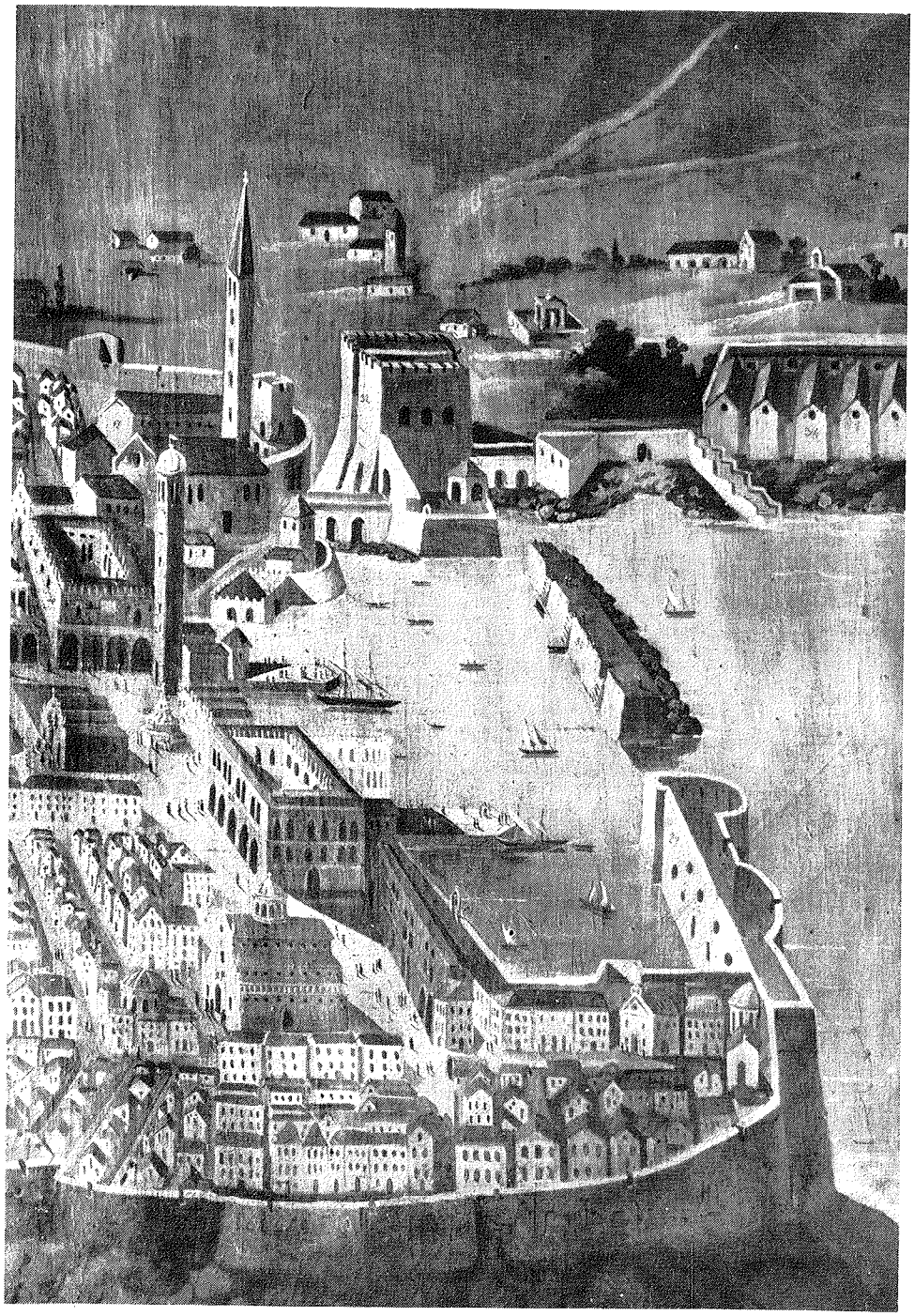

Dio slike iz vremena prije velikog potresa s gradskom lukom i Lazaretima.

obveze. Praktično je pak neposrednijim razlozima dokazivala neosnovanost turskog traženja. Tvrdila je najprije da poginuli Dubrovčani nisu ostali bez zakonskih i prirodnih nasljednika, jer su svi ostavili za sobom nekoga – oca, majku, sinove, braću ili koga drugog. Što se pak tiče imovine, ona je, osim stjenovita zemljišta, sva u trgovačkoj robi, a ova je izgorjela u požaru nastalom nakon potresa. Kad bi se sakupila imovina i svih preostalih živih Dubrovčana, ne bi se sakupila tražena svota. Ni državna blagajna nema toliko novaca, te se jedva skupilo za isplatu ovogodišnjeg harača.

Dubrovačka vlada je preporučivala Martolici Zamanji i Mateju Menčetiću, svojim poslanicima u Carigradu, da odvrate Portu od takva traženja, ali Porta nije uvažila dubrovačko stajalište, te je poslanike čak dala zatvoriti. Vlada međutim pošalje Porti nove poslanike, poznatog Jaketu Palmotića i Nikolu Ivana Bunića, ponajprije da plate harač u nesmanjenoj visini, ali i da obave i mnogobrojne druge poslove. Trebali su se naime založiti da se smanji tribut, da Turci odustanu od potraživanja 300 kesa za imanja poginulih i bez nasljednika, da pobiju odštetni zahtjev dvojice sarajevskih Turaka i postignu oslobođenje zatvorenih dubrovačkih poslanika. Nakon svega trebali su se još i založiti da se ne otvara pristanište na Neretvi.

Dvojica izvanrednih poslanika s velikom su ustrajnošću i upornošću obavljala svoj zadatak tijekom 1667. i 1668, štiteći u svemu probitke svoje domovine. Doživjeli su pri tom velika poniženja, ali su i njihova upornost i diplomatska vještina ubrale značajne uspjehe. Pravo remek-djelo, uz drugo i znatne književne vrijednosti, čini vrlo dugi izvještaj poslanika Jakete Palmotića, što ga je ovaj podastro vladi 2. veljače 1668, tj. nakon povratka. Poslanici su otišli iz Dubrovnika 7. rujna a stigli u Drinopolje 27. listopada 1667. Odmah su uvidjeli kako ne bi bilo pametno spominjati sniženje harača, a u svojoj su misiji prošli kroz raznorazne teške peripetije. Naišavši na njihov čvrst otpor, kajmekan je zatražio da dadu barem pet ili šest tisuća cekina umjesto 300 kesa, a ostalo će im biti oprošteno. Kad su poslanici i to odbili, Kara Mustafa je odustao od daljnjih zahtjeva. Međutim kad nisu htjeli udovoljiti ni odštetnom zahtjevu dvojice sarajevskih Turaka, dospjeli su čak u zatvor, ali ih ni to nije moglo slomiti, te je sve svršilo na tome da su oni oslobođeni a odštetni zahtjevi odbijeni, te o tome im izdana i isprava. Jedino je kajmekan uspio u ime svega toga od poslanika izvući 200 talira za sebe osobno. Uspjeli su osloboditi i zatvorene poslanike, svoje prethodnike, ali su i nakon toga preostali i drugi važni poslovi. Ovo su prije bili zahtjevi Turaka, a sada su došle na red zamolbe dubrovačke vlade. Da bi ih poduprli, poslanici su morali raznim darovima i mitima udobrovoljiti sve više i niže turske odlučujuće faktore, a u prvom redu kajmekana koji je mnogo tražio za sebe. Pri tome su se vodili pregovori koji su dovodili u opasnost i ono što su poslanici već postigli, pa su u takvoj situaciji, uostalom u duhu ovlaštenja svoje vlade, dali kajmekanu 1500 talira a njegovu ćehaji, koji im je otvarao put do kajmekana, 500 talira. Kad je sve već bilo gotovo, uspio je kajmekan izvući još i dar u naravi u vrijednosti od 1000 talira. A radilo se tome kako bi se Turci privoljeli da se ne otvaraju pristaništa u Neretvi i Makarskoj, a da se već otvorena skala u Draču zatvori. Makarska je odmah izostala iz razgovora, a što se tiče zatvaranja Dubrovniku manje opasne skale u Draču, poslanici nisu uspjeli, no zato su izvojštili zabranu otvaranja skale na Neretvi.

Red je da sada nadovežemo nit na borbu Mlečana protiv dubrovačke luke tijekom 1667. godine. Pregovori između sarajevskih Turaka, odnosno samog bosanskog paše, i glavnog providura Cornara o predaji Kotora Turcima i u svezi s time otvaranju neretljanske luke samo Mlečanima bili su, kako smo već spomenuli, u lipnju 1667. prekinuti. No uzajamne veze pregovarača tada nisu potpuno prestale, samo što to Dubrovčani nisu odmah saznali. Dapače, dogodilo se da su se pregovori nastavili u listopadu, kad je u Mletke, usprkos ratu, došao predstavnik sarajevskih trgovaca.

Mlečani su sada na veliko poveli politiku potkupljivanja sarajevskih Turaka, te su ovi, stigavši u Mletke, odmah počeli krcati robu na mletačke brodove koji su trebali otploviti u neretljansku luku. Za to je doznao Miho Sorkočević-Bobaljević, dubrovački predstavnik u Mlecima, te o tome izvijestio svoju vladu.

Novi glavni providur Dalmacije Antun Priuli počeo je mletačku politiku provoditi s još većom bezobzirnošću od svojega prethodnika. Dok su mletački brodovi plovili prema neretljanskoj luci da bi na kraju i sretno stigli u nju, dotle su hajduci u mletačkoj službi, po Priulijevoj uputi, u velikim skupinama napadali dubrovački teritorij, na sve strane palili, pljačkali i ubijali, odvodeći u roblje dubrovačke podanike. Valjalo je naime dokazati kako je trgovački promet preko Dubrovnika nepouzdan, a time ujedno vršiti pritisak na Republiku. Kao odgovor na sve to dubrovačka vlada je iz svoga porušenog grada pokrenula jaku diplomatsku djelatnost. Miho Sorkočević-Bobaljević angažira se u Mlecima, opat Stijepo Gradić u Rimu, dubrovački poslanici Marojica Kaboga i Medo Sorkočević u hercegovačkog sandžaka, a poslanici Jaketa Palmotić i Nikolica Bunić na Porti. Svi su imali uspjeha. Puno je značilo što su sarajevski trgovci, bosanski paša i njegov teftedar svoja dogovaranja s Mlečanima vršili na svoju ruku, bez dogovora s Portom, te što se hercegovački sandžak protivio otvaranju neretljanske luke Mlečanima. Na Porti su pak dubrovački poslanici uspjeli mitom pridobiti najuplivniju ličnost kajmekana Kara Mustafu, usto mu i prijeteći, premda su u duši drukčije mislili, da će Dubrovčani napustiti svoj teritorij i iseliti se u Italiju, a grad predati Mlečanima, u slučaju da Porta podupre nastojanja svoga paše namjesnika u Bosni. Time su doista djelovali na njega, te on odbije i sve tužbe sarajevskih Turaka. Ćor--Ali paša, bosanski namjesnik, bude optužen zbog izdaje i svrgnut, a u Bosnu je odaslan ferman da je Dubrovnik jedina luka preko koje može ići turska trgovina. Odlučno je bilo to kako je postupila Porta, ali je i sama mletačka vlada odustala od svojih nastojanja. Na tu promjenu utjecao je sam papa, zahvaljujući zauzimanju Gradića i dubrovačkog kardinala--zaštitnika Barberinija. Nesumnjivo je tome pridonijela i mletačka trgovačka politika na Jadranu, koja bijaše ne samo na štetu Dubrovnika već i Jakina, važne luke papinske države. Napokon, odustajanju Mlečana pridonio je i Miho Sorkočević-Bobaljević, koji je izravno djelovao na dužda i njegovu vladu, a i potkupivši neku vrlo uglednu ličnost u Mlecima, uplivnu u vladi. No svakako, doznavši za tursku odluku Mlečani odustaše od nastojanja da se otvori neretljanska luka. Dubrovačka vlada pak nađe diplomatski uputnim da 6. svibnja 1668. piše mletačkoj vladi umiljati dopis kojim joj zahvaljuje što je pokazala svoju dobrotu i plemenitost prema Dubrovniku kao nastradalom gradu, i dopustila mu da i dalje uživa svoje ranije trgovačke povlastice.

Dok su još dubrovački poklisari djelovali na Porti i poslanici u hercegovačkog sandžaka, pa i nakon toga, na dubrovačko područje izvan grada survale su se 1668. i 1669. teške nevolje. S jedne su ga strane ugrožavali susjedni Turci, tzv. panduri kršćani iz istočne Hercegovine u turskoj službi, te pripadnici plemena iz brda; na temelju sporazuma oni su zajednički udarali na Dubrovnik. S druge strane su ga napadali hajduci, posebno oni s mora, a u službi Mletačke Republike; osobito su ugrožavali priobalna naselja. I ta su ugrožavanja prolazila kroz razne faze, ali je dovoljno istaknuti samo neke bitne momente. Napadi su imali tim veći uspjeh što dubrovački seljaci, kojima dužnost bijaše da im se kao narodna vojska odupiru, nisu uvijek pokazivali dovoljno borbenosti, a usto su bili i slabo naoružani. Pri tome su važnu ulogu imale i socijalne suprotnosti.

Kad bi se našli pred manjim brojem protivnika, seljaci bi pokazivali i veću hrabrost. Tako kad se mala posada neke novske gusarske fuste, proganjana mletačkim ratnim brodovima, sredinom veljače 1688. iskrcala na obali Konavala, Konavljani su pobili sve osim jednog gusara koji je uspio pobjeći. To je potaklo novske mladiće Turke, kojima se

pridružiše kršćani panduri i pripadnici susjednih plemenâ, da naprave pravu najezdu na Konavle, jednu od zamašnijih što su ih Konavli doživjeli u svojoj povijesti. U veljači i ožujku 1668. vodio se ovdje pravi mali rat.

Dubrovačka vlada pošalje u Konavle spretne plemiće da budu zapovjednici vojske, uz nešto najamnika, i tako s domaćom narodnom vojskom stvori nekakvu obranu koja je imala i djelomičnih uspjeha, ali nije mogla spriječiti da konavoska sela ne budu strahovito opljačkana.

U pograničnom turskom pojasu osobito se u turskoj službi istakao Grujica Vuković, vojvoda plemena Zubaca, koji je često i samostalno djelovao, te se ponekad ponašao više kao turski saveznik nego njihov podložnik. Osim ljudi iz svoga plemena on je okupljao i pripadnike drugih plemena, kao i sve ostale koji bijahu željni borbe i pljačke, među njima i mnoge Crnogorce. Tako udruženi dubrovački protivnici, Turci i kršćani, pravili su i veće napadačke planove, ali do njihove realizacije ipak nije došlo, tim više što je dubrovačkoj vladi uspjelo da od hajduka, ne baš svojih prijatelja, kupi glavu Grujice Vukovića kojeg su ovi na prijevaru uhvatili i pogubili. Nakon toga je u Konavlima došlo do postupnog smirivanja, jer su se hercegovački panduri okrenuli prema dubrovačkom Primorju.

Nastavljalo se i pljačkaško djelovanje hajduka, samo što su ga sada Mlečani još više poticali, ljuti što im je izmaklo otvaranje neretljanske luke. Putem Miha Sorkočević-Bobaljevića, svoga predstavnika u Mlecima, te preko izaslanikâ u glavnog providura Dalmacije, dubrovačka vlada ustaje protiv tih nasilja, a intervenira čak i preko svoga sugrađanina Stijepa Gradića u Rimu kod pape.

Intenzitet hajdučkih nasilja oscilira, a u napadima na dubrovački teritorij i brodove sudjeluju ponekad službeno i Mlečani sa svojim brodovima. Moglo bi se govoriti i o djelomičnoj blokadi Dubrovnika. Pljačkaju hajduci Mljet, Lastovo, Koločep, Šipan, Pelješac, mjesta Primorja, pa čak i gradu bliski Zaton. Pelješac većinom napadaju hajduci iz Makarskog primorja, a ostale krajeve pretežito bokeljski, zapravo većinom na more sišli Crnogorci i Hercegovci. Korčulani iskoriste neku zgodu da na Mljetu posijeku što više drva za gradnju brodova. Drugom su zgodom pljačkaši kratkotrajno i bezuspješno opsjedali utvrđeni benediktinski samostan na otočiću Mljetskog jezera.

Zanimljivo je da je providur u Zadru trebao dobivati deseti dio hajdučkog plijena. Osobito je neprijateljski nastupio protiv Dubrovnika prvih dana 1669. mletački kapetan Gulfa Ascanio Giustiniani: neko je vrijeme s mletačkim i hajdučkim brodovima boravio u Gružu i pravio nasilja.

U ovakvim prilikama dolazi do raznih apsurda. Primjerice, hajduci uspijevaju, jer u Hercegovini, odakle su mnogi od njih potekli, imaju rođake jatake, koji ih potpomažu i skrivaju. No s druge strane hercegovački panduri kršćani ratuju protiv hajduka, a ovi pljačkaju ne samo Turke i dubrovačka naselja, već i kršćansku raju u Turskoj. S druge pak strane, zajednička napetost protiv Dubrovnika znade ponekad, premda rijetko, povezati i turske zulumćare i pandure i hajduke.

Mleci su s Turcima sklopili mir u rujnu 1669. Morali su im odstupiti čitav otok Kretu, osim tri manja položaja pri sjevernoj obali, ali su i dalje zadržali otoke Egejskog mora Kiteru i Tinos; usto su u Dalmaciji popravili svoju granicu, jer su dobili važnu tvrđavu Klis. Vijesti o sklopljenom miru stigoše u Dubrovnik u listopadu. U početku se nije točno znalo o uvjetima mira, pa su se Dubrovnikom širile i neke alarmantne vijesti, čak i prije no što se doznalo da je pao glavni grad Kandija. Tako je jedna vijest tvrdila kako će Mlečani, u slučaju da Turci oružjem zauzmu Kandiju, zaposjesti poluotok Pelješac, presjeći prevlaku i naseliti ga hajducima, a da bi ostvarili sigurnost Gulfa, zauzet će otoke Lastovo i Mljet. Ne gubeći vrijeme dubrovačka vlada 20. listopada 1669. piše Mihu Sorkočević-Bobaljeviću u

Mletke da ustanovi točnost vijesti i hitno se javi. Vijesti u tom obliku nisu bile točne, ali se u Mlecima zaista javila težnja da se čitav teritorij Dubrovačke Republike pripoji Mlecima i tako Dalmacija sjedini u jednu cjelinu. Mletačka vlada je čak zamišljala da će Turci na to pristati ukoliko im ona ustupi manje položaje na Kreti i ona dva otoka u Egejskom moru.

Glasovi o tome stigli su u Dubrovnik već u studenom, te vlada 19. studenog piše svojim poslanicima na Porti da mletačka nastojanja najenergičnije ometu. Dvadeset trećeg studenog piše o tome i Stijepu Gradiću u Rim i Marku Basiljeviću u Mletke. Dvadeset četvrtog studenog javlja se i Mihu Sorkočević-Bobaljeviću, tražeći i od njega da tu stvar svakako omete.

Mletačka vlada je pak kušala da i same Dubrovčane predobije za svoju ideju, i to upravo preko Sorkočević-Bobaljevića. Dapače ga je trenutno i dobila na svoju stranu. Prije nego je dobio vladin dopis od 24. studenog, javio se on neodređenog dana dubrovačkom vlastelinu Luki Zamanji, s namjerom da putem njega sondira teren[156]. U svojem pismu on govori o sklopljenom miru te kao povoljnu okolnost ističe da su Mlečani zadržali sve što su osvojili u Dalmaciji i da ništa nisu platili Turcima. Žali što se Dubrovnik nije za rata sjedinio s Mletačkom Republikom, jer bi sada bio oslobođen plaćanja harača, te se usto obazrivo zalaže za mletački plan, tj. da Mlečani odstupe Turcima ono što još posjeduju na Levantu, u zamjenu za teritorij Dubrovnika; zauzvrat, dubrovačka vlastela bi dobila mletačko plemstvo, razne druge povlastice i zemljišta. Nešto kasnije, i to 16. prosinca, dostavlja on takav prijedlog i službeno dubrovačkoj vladi, ali ovaj put ne zalažući se posebno za nj već ga iznoseći u objektivnoj formi. I tu spominje kako su Mlečani skloni da se Dubrovnik pridruži Mlecima, s time da se dubrovačko plemstvo sjedini s mletačkim, zatim da se sada nakon sklopljenog mira, ne otvori splitska luka već otvorenom ostane jedino dubrovačka. U tom bi se smislu sklopio ugovor o pridruženju s označenim uvjetima. Ukoliko dubrovačka vlada pristaje na sve to, neka što prije dostavi svoje uvjete kako bi spriječila otvaranje novih luka.

Dubrovačka vlada energično odbije prijedlog, naglašavajući u svojem dopisu Mihu Sorkočević-Bobaljeviću od 22. siječnja 1670. da se takvo sjedinjavanje protivi dubrovačkoj slobodi sačuvanoj tijekom toliko stoljeća. Ukori ga zbog i same pomisli na takvu mogućnost, kao i zbog toga što i sam nije odmah odbio mletački prijedlog. Zabrani mu da ikome o tom privatno piše, očito ciljajući na njegovo pismo Zamanji, te mu zapovijeda da ubuduće više ni sa kime ne dogovara o mogućnosti sjedinjavanja, pa čak o tome i ne razgovara.

DUBROVNIK OD SVRŠETKA KANDIJSKOG RATA 1669. DO 1677, GODINE NAJZAOŠTRENIJIH ODNOSA S TURCIMA

Nakon svršetka kandijskog rata Mlečani su otvorili splitsku luku za tursku trgovinu, te je trgovački promet preko Splita opet započeo. Kako je splitski lazaret u međuvremenu stradao, trebalo ga je popraviti, i on zaista bude već 1671. potpuno popravljen. Premda je iz dana u dan bio sve življi, promet ipak nije bio onako jak kao prije rata. Novi glavni providur Jerolim Corner, koji je na to mjesto dospio nakon Priulija, tvrdi u svome izvještaju da je glavni uzrok tome prevelika strogost u splitskom lazaretu, puno veća od one u Mlecima i Dubrovniku, pa mnogi trgovci odlaze u Dubrovnik kako bi tu ili u Mlecima obavili kontumaciju.

Uza sve to, otvorenje splitske luke smetalo je Dubrovniku jer se smanjivao promet preko njegove luke.

Osim pozitivnog cilja da ožive vlastitu trgovinu, Mlečani su imali i negativni, tj. da unište dubrovačku. Kao ni prije, oni ni sada nisu vodili lojalnu konkurenciju, već su zlurado gledali poteškoće Republike. Karakteristično je što u tom pogledu, još i prije jačeg oživljavanja splitske luke, predskazuje glavni providur Priuli u svojem izvještaju mletačkoj vladi:

»Dubrovčani, koji su iz naših neprilika izvukli za sebe velike koristi, bit će pogođeni u živo kad budu prisiljeni da se odreknu dobitka što ga je prošli rat stavio u njihove ruke u pohranu, ali ne u svojinu. Kad opet oživi promet ove luke i krene onim starim zakonitim putem; kad uvide kako im manjka prihod carina i pomoć trgovine, ali isto tako ne prestaju tereti godišnjeg danka Turčinu, nastat će njihova silna propast, dok će im nadoći i druga nesreća, jer će morati trošiti ono što su kroz tolike ratne godine s dugim lihvarstvom izvukli iz javnih nevolja. Nema sumnje, da će oni kušati na svaki način sebi pomoći i da će kušati zlatom pridobiti naklonost vezira na Porti, ali će im oprez onih koji nad ovim bdiju, pomesti sve njihove pokušaje.«[157]

Nešto kasnije, u ožujku 1670, Priuli ponovno zlurado izvješćuje:

»Sad, pošto su trgovci napustili Dubrovnik i ponovno počeli poslovati preko Splita, ostali su Dubrovčani bez prihoda od carina i trgovine. Usto oni i dalje moraju plaćati harač sultanu, koji ih stoji 55.000 reala. Sve će to bez sumnje dovesti do njihove propasti.«[158]

Mlečani se nisu zadovoljili otvaranjem splitske luke, već su do kraja željeli uništiti dubrovačku trgovinu solju na Neretvi. Sada u miru s Turskom, oni su uspijevali za to pridobiti i Osmanlije. Turci doduše nisu u početku izravno zabranili Dubrovčanima trgovanje na Neretvi, ali su njihovi potkupljeni funkcioneri dopuštali Mlečanima da vrše nasilja nad Dubrovčanima i ometaju im trgovinu solju. Mletački naoružani brodovi su naime krstarili Neretljanskim kanalom i plijenili su dubrovačke brodove natovarene solju.

Dubrovčani su i Turcima i Mlečanima dokazivali kako je njihova stara povlastica isključivo pravo trgovanja solju na Neretvi, privilegij što ga je sultan potvrdio još u XVI. st. Mlečani i mletački podanici su doduše već i tada pokušavali dovoziti sol u Neretvu ili obližnju Makarsku, ali im nije uspjelo trajno zadobiti to pravo, te je i ubuduće ostao dubrovački monopol, i tu i na cijelom području od Makarske do Dubrovnika[159].

Osobito se trudio da Mlečane uvjeri u to dubrovačko pravo pouzdanik Republike u Rimu Stijepo Gradić, i to putem mletačkog poslanika, a tražio je i pomoć pape i kardinala Barberinija. Ovaj je u svoje ime poslao u Mletke predstavku o cijelom sporu, koju je, naravno sastavio Gradić. No Gradić je i izravno pisao svome prijatelju mletačkom prokuratoru Giambattisti Naniju. Na žalost, sve to nije ništa koristilo, kao ni posredovanje dubrovačkih poklisara u turskoga velikog vezira Ahmeda Čuprilića. Porta je u početku doduše načelno priznala Dubrovčanima isključivo pravo trgovine solju u Neretvi, ali nije ništa određeno učinila kako bi spriječila mletačku blokadu. Posljedica svega je bila da Dubrovčani nisu mogli udovoljavati svojim obavezama prema Turcima u opskrbi solju. Time su Mleci stvorili predispoziciju da Turci njima prepuste taj važan posao.

Već u prosincu 1673. se pronio glas da je veliki vezir prepustio prodaju soli u Neretvi Mlečanima; prema toj odredbi morskim putem su smjeli ovamo dovoziti jedino Mlečani, a Dubrovčanima je bilo dopušteno da je prevoze samo kopnom. Uskoro nakon toga jedan mletački brod s nekoliko čamaca 8. ožujka 1674. noću provali na dubrovačku tržnicu solju u neretljanskoj luci i silom je zauzme. Mlečani su usto dubrovačkom prodavaču soli predočili pismo tamošnjeg kadije, kojim ih ovlašćuje da tako postupe.

Od tog vremena znatno je otežana prodaja dubrovačke soli u Neretvi, a napreduje mletačke.

Dubrovačka vlada je već 16. siječnja 1674. odlučila poslati u Mletke kao svoga poslanika opata Stijepa Gradića iz Rima. Međutim on je smatrao da se za to valja dobro pripraviti i opskrbiti valjanim argumentima, te odgodi put. U Mletke stiže tek u listopadu iste godine. Tu ga prijazno primiše, tu je prijateljevao s prokuratorom Nanijem i drugim uglednim ličnostima, ali misiju svog poslanstva nije mogao s uspjehom izvršiti. Da bi djelovao na Mlečane, dozvao je u pomoć i pjesničku muzu. U Mlecima se spremao izdati svoju latinskim jezikom pisanu »Pjesmu o hvalama prevedre Republike Mletačke i nevoljama svoje domovine«, koja izađe tiskom tek nakon njegova odlaska iz Mletaka 1675. On je pak, ne ostvarivši željeni cilj, otputovao već u prosincu 1674.

Uvidjevši da im je izmaklo tržište u neretljanskoj luci, Dubrovčani otvoriše trgovinu solju u Stonu i na Pločama, kamo privukoše mnoge kupce iz susjednih turskih zemalja. Usto su ponekad sol dovozili i kopnenim putem u Neretvu.

Na povoljnu prodaju dubrovačke soli osobito je djelovala okolnost što se svijet u zaleđu Dubrovnika naučio na kakvoću dubrovačke soli, te je teže prihvaćao onu koju su im nudili Mlečani.

Vrativši se u Rim Gradić je preko svojih veza nastavio s pokušajima da Dubrovniku ponovno pripadne solni trg u Neretvi. No dubrovačka vlada mu 1675. javlja kako je sretno počelo trgovanje stonskom soli kopnom, pa nije vrijedno da se previše zalaže zbog tržišta u neretljanskoj luci. Uza sve to Dubrovčani se i nadalje trude da im se vrati oteto skladište na Neretvi, te 16. veljače 1676. upućuju svoje poslanike na Porti da se zauzmu kako bi im ga Mlečani, koji se služe raznim smicalicama, naposljetku vratili.

Tijekom ovih nekoliko godina dolazilo je i do drugih razmirica s Mlečanima, pa su mletački podanici dapače povremeno uznemirivali dubrovački teritorij.

U svojoj borbi protiv Dubrovnika Mlečani su se služili čak i širenjem lažnih vijesti o kugi u Dubrovniku, kao što su to, uostalom, činili i ranije. Povjerovavši u to grad Jakin 1674. obustavi trgovanje s Republikom, a 1675. i neki gradovi južne Italije, među njima i Napulj. I zdravstveni magistrat u Mlecima obustavi trgovanje s Dubrovčanima.

Dubrovačka vlada otkrije da takve vijesti izmišlja Gašpar Crivelari, mletački podanik rodom iz Padove a službom kao liječnik u Dubrovniku. On je naime tendenciozno proširio vijest da su u Dubrovniku dva trgovca, pristigla s istoka, umrla od kuge, premda su stradali od neke druge bolesti. Dubrovački ga sud zbog toga osudi na smrt vješanjem kao veleizdajnika, što 1676. bude i izvršeno. Kasnije se dubrovačka vlada zbog toga opravdavala pred mletačkom i pred glavnim providurom Dalmacije, i dokazivala kako u Dubrovniku nema kuge, pa prema tome treba ukinuti ograničenja njegove slobodne plovidbe. I Mleci i Jakin zaista tako postupiše, no i kasnije su znali praviti Dubrovčanima slične neprilike[160].

Kad bi najviši predstavnici mletačke vlasti, i to glavni providur Dalmacije i Albanije, opći kapetan mora i vrhovni vojni zapovjednici prolazili pokraj Dubrovnika, s gradskih tvrđava bi ih pozdravili pucnjavom topova. Niže predstavnike nisu tako pozdravljali. U tom smislu ne pozdraviše 1676. ni Foscarija, kapetana Gulfa, odnosno mletačke mornarice u Jadranskom moru, ali to mletačka vlada, očito sve više težeći za svojom političkom prevlasti na Jadranskom moru, shvati kao akt neprijateljstva. Zbog toga obustavi trgovinu s Dubrovnikom. Nasta novi spor, u kojem su Dubrovčani tvrdili kako se kapetanu Gulfa do sada nije iskazivala takva počast, a Mlečani da se iskazivala. Dubrovačka vlada shvati da bi zbog vlastite koristi trebalo mletačku vladu primiriti. Toga se prihvate stalni dubrovački predstavnik u Mlecima Miho Sorkočević-Bobaljević te opat Stijepo Gradić iz Rima, preko svoga prijatelja prokuratora Nanija. Dapače, dubrovačka vlada pošalje u tu svrhu 1677. u Mletke i posebnog izaslanika Sebastijana Serafina Zamanju. On, prema primljenoj uputi, razloži Mlečanima kako su se prije pucnjavom iz topova pozdravljali samo najviši mletački predstavnici, no ako mletačka vlada želi da se i kapetan Gulfa na taj način pozdravlja, dubrovačka vlada će to rado učiniti[161]. Mletačka vlada se sada udobrovolji i nastavi trgovinu s Dubrovnikom.

I do sada smo u više navrata spominjali tendencije Mletaka da zavladaju Dubrovnikom. U XVII. st. nisu se to usudili postići nasilnim činom, znajući za sve posljedice koje bi ih zbog toga snašle u međunarodnoj politici. No pokušavali su moralno utjecati na Dubrovnik, ne bi li se Republika na mirni način ujedinila s Mlecima. Godine 1677. opet se time bave, ali Dubrovnik i ovaj put odlučno odbija njihove prijedloge. Posebni poslanik Sebastijan Serafin Zamanja, koji je dospio u Mletke u povodu spora oko pozdravljanja mletačkih predstavnika i nekih drugih poslova, dobio je i dužnost da mletačkoj vladi objasni i ovo dubrovačko nepristajanje. Kao i prije, Dubrovčani su se i sada opravdavali time što bi prihvaćanje mletačkih prijedloga potaklo na akciju Turke[162].

Dubrovnik su 1677–1678. snašle i neprilike u vezi sa španjolsko-francuskim ratom. Dubrovčani su se osjećali obveznim prema Španjolcima, što zbog starog prijateljstva, što zbog povlastica u njihovoj državi, što zbog potpore od po 3000 dukata tijekom deset godina,

koju im je nakon potresa davao španjolski kralj Karlo II, a usto su Španjolce htjeli skloniti da im dopuste kako bi mogli povući novac pohranjen u Napulju, a potrebit im sada radi ublažavanja posljedica potresa i isplate danka Turcima.

Francuska flota je operirala protiv južne Italije i Sicilije, koje bijahu pod španjolskom vlasti. Dubrovački brodovi su dopremali žito Španjolcima, a na španjolskim brodovima bilo je i dubrovačkih mornara. Zbog toga Francuzi zaplijeniše brod dubrovačkog kapetana Bizara koji je dovozio žito Španjolcima, te zaprijetiše Dubrovniku da će ga napasti brodovljem. Sve se to bez većih potresa stiša, tim više što su dubrovački brodovi počeli i Francuzima dopremati žito, dok su ovi opsjedali Messinu. No sad se zamjeriše Španjolcima, koji im obustaviše isplatu prihoda od njihovih kapitala u Napulju, a uhvatiše ni kriva ni dužna mladog vlastelina Petra Zamanju, koji nakon dvije godine tamnovanja umre u Napulju. Tek 1678, nakon sklapanja mira između Francuske i Španjolske, situacija se smiri i za Dubrovčane, te su opet mogli u Napulju podizati dohotke od svojih kapitala, neophodno im tada potrebne.

Radnička biblioteka

Premda je zavladao mir, pojedini ljudi iz Nikšića, Grahova, Risna i nekih mjesta istočne Hercegovine, naučeni u ratu na pljačkanje, nastaviše s tom rabotom, manje doduše navaljujući na karavane a više provaljujući u sela, sad pljačkajući jedni druge sad udružujući se protiv trećeg. Najviše su otimali ovce a najčešća meta pljačke bijahu Konavli, ali su im Konavljani uzvraćali te prodirali na turski teritorij i pljačkali po istočnoj Hercegovini[163].

SUKOB S TURCIMA 1677–1682.

U listopadu 1676. zasjedne na Porti kao veliki vezir poznati Kara Mustafa. Isticao se ratničkim duhom, samo što bijaše bez vojničkih sposobnosti. Njegovu politiku karakterizira nasilno izvlačenje novaca i za državnu blagajnu i za sebe osobno, i to pod vrlo čudnim izlikama. Pri tome nije vodio računa ni o međunarodnom pravu, nadmeno se ponašajući i prema predstavnicima stranih, pa čak i velikih sila. Đenoveški rezident, optužen da je doma pekao rakiju, morao je napustiti Carigrad, ali se prije toga morao otkupiti s 20.000 talira, jer bi mu se inače dogodile i gore stvari. Novoimenovani engleski poslanik lord Finch morao je platiti svoju prvu, nastupnu audijenciju. Kara Mustafa je zahtijevao da 200.000 malih lavljih talira, koje su Englezi uveli u Haleb, bude donijeto u Carigrad, a da bi se od toga odustalo te da bi novi poslanik bio primljen u audijenciju, morao je isplatiti 10.000 talira. Kara Mustafa je znao ucjenjivati i same Turke. Od bogatog Solvak Efendija je zahtijevao 10.000 talira, jer je izgradio previsoku kuću kako bi tobože mogao iz nje u sultanovu dvoru promatrati sultanovu sestru. Jednako je bezobzirno izvlačio novac iz vazalnih kneževina Erdelja, Vlaške i Moldavske. S time u vezi moramo promatrati i Kara Mustafinu novčanu politiku prema Dubrovniku. Uostalom, on se već i 1667–1668, kao kajmekan, ponašao na sličan način, ali postavši velikim vezirom on provodi takvu politiku naveliko.

U trgovanju s Turskim carstvom u početku dubrovački trgovci najviše nastupaju sami, odnoseći onamo robu iz Dubrovnika i preko Dubrovnika i donoseći je iz Turske u Dubrovnik i još dalje preko njega na zapad. U tome sudjeluju i drugi strani trgovci, a Turci i njihovi podanici manje. Kasnije se i oni sve više uključuju u trgovinu, ponajviše tako što donose robu u stovarište na Pločama i tu je prodaju, za što ne plaćaju carinu dubrovačkoj blagajni. U XVII. st. počinju turski trgovci i drugi podanici njihove države prevoziti robu preko Dubrovnika dalje u Italiju, osobito u Mletke i Jakin, a odande, također preko Dubrovnika, u Tursku. Za prijevoz robe preko Dubrovnika i izvoz iz njega plaćali su i domaći dubrovački i strani trgovci carinu. Nju su morali plaćati i Turci, o čemu u početku nema nikakva spora jer tursko-dubrovački ugovori za to ne predviđaju nikakve povlastice.

Kad su Mlečani 1592. otvorili konkurentsku skalu u Splitu, Dubrovčani, da bi joj barem donekle odoljeli i održali trgovački promet preko Dubrovnika, snize trgovcima turske države tu carinu na polovicu, što znači da oni odsad plaćaju manju carinu i od samih Dubrovčana. Kad je poslije zatvaranja splitske skale zbog kandijskog rata opet oživio trgovački promet preko Dubrovnika, trgovci iz Turske plaćaju i dalje sniženu carinu. Da bi se uspješnije borili protiv kuge koja se često uvlačila s trgovačkim prometom, a i da bi trgovini sa zaleđem, koja se odvijala većinom u predgrađu Pločama, stvorili dobro sklonište za trgovce i robu, sagradili su već i prije Dubrovčani poznati lazaret. Trgovci koji bi odsjeli i uskladištili robu u njemu, nisu plaćali ništa ako robu nisu dalje otpremali; ako su je pak otpremali, morali su plaćati najam. U XVII. st. bilo je u Jadranskom moru vrlo razvijeno gusarstvo, pogotovu u doba kandijskog rata. Pljačkali su i turski gusari, a pojavili su se i kršćanski korsari koji su plijenili turske trgovce kad bi ovi sa svojom robom plovili u Italiju i natrag. Premda je Mletačka Republika znala zbog toga praviti poteškoće, dubrovačka vlada je za sigurnost plovidbe običavala odaslati svoju ratnu galijicu i dva ratna brigantina. Da bi podmirila troškove, ona bi pri ukrcavanju robe na brodove naplaćivala od svih domaćih i stranih, pa i od turskih trgovaca određenu pristojbu. U kasnijim raspravama oko toga ponekad se ova razna plaćanja spominju svako za sebe, a ponekad zajedno kao jedinstveno plaćanje u vidu carine.

Još 1652. iznese neki Ateski, kožar iz Sarajeva, pred Portu problem plaćanja carine i spomenutih pristojba, ali intervencijom dubrovačkih poslanika bude odbijen. Kad su Dubrovčani izrabili kandijski rat da bi opet privukli trgovački promet iz Turske u svoj grad, pa je pri tome dubrovačka carinarnica imala velikih prihoda, u bosanskih Turaka javi se zbog toga zavist, te oni ponovno počeše tvrditi kako ih je Dubrovnik iskoristio nametnuvši im neopravdanu carinu na njihovu robu, pa se u tome smislu potužiše Porti. Tužbu je, tražeći odštetu, u ime petnaest sarajevskih trgovaca podnio Tabuk Mehmed paša, kožar iz Sarajeva. Uz sve ostalo Sarajlije su iznosili i netočne podatke, tvrdeći da su Dubrovčani naplaćivali i više od onoga što su zaista ubirali. Tu okolnost upotrijebi stari izrabljivač, sada s autoritetom velikog vezira, poznati nam Kara Mustafa. On 1677. zatraži da Dubrovčani u ime tih neopravdanih carina isplate odštetu.

U to su doba u Carigradu bili dubrovački poslanici Marin (zvan i Marojica) Kaboga i Đuro Buća. Oni su odlučno odbili isplatu onako ogromne svote, upotrebljavajući pri tom sve moguće razborite razloge. Vrlo su zanimljive upute koje vlada za tu priliku daje poslanicima. U njima ona prije svega navodi činjenice, a onda dodaje da je Dubrovnik slobodan grad koji može nametati carine po svojoj volji, pogotovu kad se brinuo za sigurnost i udobnost trgovaca iz Turske sagradivši udobni lazaret te držeći vojsku za obranu od hajduka i oružane brodove za sigurnost plovidbe morem. Oni, koji su toliko pretrpjeli od potresa i požara a sve blagostanje duguju jedino trgovini, pa i tribut sultanu mogu plaćati samo zahvaljujući carinama, nikako ne mogu smoći novac da podmire tako visoku svotu. Poslanici su radili kao pravi patrioti uporno odbijajući turska traženja, a ujesen su uputili memorandum Porti. Međutim im dubrovačka vlada jako zamjeri zbog formulacija u memorandumu.

Već smo više puta objašnjavali državni odnos Dubrovnika prema Turcima: Republika naime nije bila ni u kakvome državopravnom vazalskom odnosu prema Turskoj. Harač koji je plaćala od 1458, i koji od 1481. iznosti 12.500 dukata, bio je samo danak cijene mira i očuvanja slobode nasuprot premoćnoj turskoj sili koja je svakoga trenutka mogla ugroziti slobodu Dubrovnika. S druge pak strane Turska je od Dubrovnika imala znatne koristi, pa je zato i štovala njegovu slobodu. Veliki danak, mnogobrojni darovi i velika podmićivanja stalno su tekli u Tursku. Dubrovnik je bio emporij kroz koji je trgovačka roba iz Turske

Portret Nikolice Bunića, dubrovačkog poslanika kod bosanskog paše, umrlog u tamnici u Silistriji g. 1678. Kopija u Dubrovačkom muzeju, prema originalu.

odlazila na Zapad i sa Zapada u Tursku, pa i u doba čestih ratova između kršćanskih sila i Osmanlija.

Dubrovčani su, istina, često ponavljali fraze o svojoj vjernosti i odanosti prema Turcima, kao i o turskoj zaštiti koju uživaju, ali ako pomno proučimo dokumente, vidjet ćemo da iste ili slične fraze upotrebljavaju i u odnosima prema drugim velesilama. Kad bi im to bilo u osobitom interesu, tj. kad bi od Turaka htjeli izbiti kakvu veću korist ili bi im bila potrebna turska zaštita u odnosu prema drugima, Dubrovčani su tu svoju vjernost, odanost i tursku zaštitu isticali takvim riječima, da bi se iz njihova načina izražavanja mogao izvesti zaključak da su zaista bili vazalski podanici Turske. Takvi nas pojedinačni slučajevi pretjeranosti ne bi smjeli zavesti, već moramo gledati opći sklop tih odnosa tijekom stoljeća i njegovu opću sliku. Tad ćemo spoznati da su se Dubrovčani uistinu osjećali slobodnom državom, pa su to dapače isticali i u najtežim trenucima svojih odnosa s Turcima.

Sve ovo dolazi do izražaja i 1677. kad dubrovačka vlada, u svojoj uputi poslanicima Kabogi i Bući od 20. lipnja, a u povodu zategnutih odnosa s Francuzima i Mlečanima, kaže među ostalim, i ovo:

»Dakle, da bi se izbjegla svaka nezgoda koja bi nam se mogla nanijeti, neophodno je potrebno da za naš mir i uzdržanje ove Republike Vaše Izvrsnosti preporuče djelotvorno francuskom poslaniku i mletačkom bailu naše stvari te uvjerite spomenutu gospodu kako je grad Dubrovnik držan od Velikog Gospodina kao grad njegova carstva i da ova Republika živi i drži se pod carskom zaštitom.«[164]

Premda vjerujemo da su Dubrovčani stupili u vezu s Turcima već u doba Orhana a onda i Murata I, znamo pouzdano da su tek od Bajazita I. dobili (nesačuvanu) ispravu o slobodi trgovanja. Prvu sačuvanu podijelio im je 1430. Murat II. i tek su ovome, 1442–1446, slali neku vrstu danka u obliku srebrnih sudova. Pravi danak počeli su plaćati tek za Mehmeda II, 1458. Ipak su rado isticali pred Turcima kasnijih stoljeća, pa tako i sada u XVII. st., da su oni vjerni turski haračari već od doba Orhana. Pri tome ne tvrde da je njihov odnos prema Turcima sada bitno drugačiji, naime tješnji i povezaniji nego u doba Orhana koji je umro 1359, dakle nakon toga što je Dubrovnik 1358. ušao u sklop ugarsko-hrvatske države.

U uputi poslanicima od 2. listopada 1677. dubrovačka vlada naglašava svoju »vjernost, pokazanu u tolikim stoljećima«[165]. U nastavku kaže:

»Ako Vam on (naime veliki vezir) bude prijetio da će nam osvojiti grad, odvesti nam sinove u ropstvo te da će vama prvima i svima drugima odrubiti glave, nemojte izgubiti duha već hrabro odgovorite da je Veliki Gospodin pravedan vladar koji to neće učiniti, vrijeđajući tolike zakletve svoje i svojih predaka, i da je on gospodar naših života i ovoga nečeg malenog, ne više države već hrpe kamenja koju mi posjedujemo s tolikim godišnjim nametom.«[166] U novoj uputi od 8. listopada 1677. određuje se da poslanici kažu i ovo:

»... jer kao slobodni vladar a ne tek oružjem od Velikog Gospodina pokoreni, ali koji smo se od slobodne volje dali pod njegovu zaštitu s ponudom tributa, možemo uzimati carine za uzdržavanje vlasti kako običavaju svi vladari, a da se ne nađe nitko tko bi se tužio zbog tog plaćanja.«

Dalje se napominje:

»Dapače ako vladari Transilvanije, Vlaške i Moldavske, koje Veliki Gospodin neposredno imenuje i skida po svojoj volji, mogu uzimati i uistinu uzimaju carine od svih trgovaca, kako Turaka tako kršćana i Grka, koliko više mi, koji uživamo svoju slobodu pod zaštitom Velikog Gospodina, možemo i moramo s razlogom uzimati ove carine za uzdržavanje svoje slobode i svoje Vlasti, i da možemo također u nekom dijelu od njih skupiti tribut koji se daje Velikom Gospodinu.«

I još dalje:

»Niti je naša ahtnama različita od ahtnamâ drugih vladara, prijatelja i saveznika Velikog Gospodina, kojima je slobodno i ne zabranjuje im se zahtijevati carine od turskih podanika. Sada kojim razlogom hoće zabraniti nama htijući nas dovesti u gore stanje od drugih? A ipak naša vjernost zaslužuje postupke nadaleko bolje od onih, koji se običavaju s drugim vladarima, jer mi smo se slobodne volje podvrgli uz plaćanje tributa za uživanje naše slobode zaštiti sultana Orhana, koji daleko od Evrope vladaše u Aziji, kamo su naši stari otišli da ga nađu i ponude mu se.«[167]

Jasno se dakle ovdje izražava misao da se tribut plaća za uživanje slobode, koju zaštićuje sultan.

Da ponovimo, dubrovački poslanici predaše Porti memorandum. Mislili su da djeluju u duhu uputa svoje vlade kad su naglasili osobitu vjernost i odanost Dubrovnika prema sultanu.

Zanimljiva je metoda dubrovačke diplomacije: kad god odlučno odbija neki turski zahtjev, ona ga zaodijeva u veliko ulagivanje i poniznost pred sultanom. Tako su ovaj put postupili i dubrovački poslanici u Carigradu, ali su pri tom ipak otišli mnogo dalje nego što je željela njihova vlada, koja ih je zbog nekih rečenica kasnije oštro ukorila. Iznijet ćemo stoga najprije inkriminirane dijelove memoranduma, a onda i reagiranje dubrovačke vlade. Poslanici su među ostalima napisali:

»Premda se dakle nikakva stvar nije ugovorila niti zaključila u našim ugovorima o carini Turaka i ostalih trgovaca iz Turske, već zaista to da su slobodni u našem gradu, ipak je stvar toliko jasna kako je jasno sunce, i istina je toliko istinita koliko je istinit Bog, da nama u ugovorima nije bilo zabranjeno ni uskraćeno niti smo se obvezali da nećemo uzimati carine od Turaka i od bilo koga tko bi došao u našu skalu. Tako smo ugovorili sa sultanom Orhanom slavne uspomene iz početka, kad smo se slobodne i dobre volje poklonili i podvrgli njemu, koji nam je dao slobodan posjed našeg grada i njegova teritorija kako bismo mogli živjeti, zapovijedati, suditi i činiti svaku stvar kao u jednom slobodnom gradu, dok god mu mi budemo točno uzvraćali i plaćali određeni tribut. Ovo nam je bilo dosljedno odobravano i potvrđivano od svih slavnih njegovih nasljednika otomanskih careva do dana današnjeg, to jest nakon spomenutog sultana Orhana prvog, od sultana Sulejmana prvog, sultana Murata prvog, sultana Bajazita prvog, sultana Mehmeda prvog, sultana Murata drugog, sultana Mehmeda drugog, sultana Murata trećeg, sultana Ahmeta prvog, sultana Mustafe prvog, sultana Osmana drugog, sultana Murata četvrtog, sultana Imbrahima prvog, sultana Mehmeda četvrtog, sadašnjega sretnog i nepobjedivog cara otomanskog, kojemu naš Gospodin neka udijeli dug život i vrlo sretnu vladavinu na utjehu njegovih podanika.«

Na kraju memoranduma poslanici kažu za Dubrovčane da su »najstariji, najvjerniji, najodaniji i najiskreniji podanici tributari Veličanstva sultana Mehmeta živućeg cara otomanskog«.[168]

Memorandum su poslanici dali prevesti s talijanskog na turski, a taj su posao povjerili mletačkim dragomanima, što im također zamjeri dubrovačka vlada.

U dopisu od 28. studenog 1677, upućenom svojim carigradskim poslanicima, vlada na takve formulacije reagira oštro, povremeno i ogorčeno, pa među ostalim kaže:

»Ne znamo koji vas je duh naveo da dadete prevesti na turski od mletačkih dragomana spis, po čijem sadržaju zaključujemo da ga je sastavio neki neprijatelj domovine, jer nije moguće da bi ikoji Dubrovčanin unio u nj riječi od takve štete za čast i slobodu ove Republike. I da biste rukom dotakli pogrešku što ste je učinili u ovoj prilici, rekapitulirat će vam se potanko sve pojedinosti spomenutog spisa i vaših pisama.

Vi najprije tvrdite da smo se mi slobodne volje pokorili sultanu Orhanu koji nam dade i

Spomen-ploča u počast Nikolice Bunića, podignuta g. 1678. u nekadašnjoj vijećnici Velikog vijeća, sada na ulazu u općinsku zgradu.

pusti slobodan posjed našeg grada. Ova tvrdnja je više nego štetna našoj slobodi, jer niti smo se mi ikada podvrgli Velikom Gospodinu, već smo se preporučili njegovoj zaštiti s ponudom godišnjeg tributa, niti nam je spomenuti sultan Orhan dao slobodan posjed našeg grada, čiju su nam slobodu ostavili naši pređi, a ne da nam ju je dao bilo koji vladar, a najmanje Orhan koji se tada nalazio u Aziji, niti je došao u Evropu, niti tražio da ovaj grad bude ikada njegov. U slijedećem poglavlju kažete da su sve ovo potvrdili svi njegovi nasljednici, koji to nikada nisu tražili, niti su nam potvrđivali drugo do povlastice atname, u kojoj se ni na kojem mjestu ne tvrdi da smo se mi pokorili njemu, niti da nam je on pustio grad slobodnim. Ove riječi se oslanjaju na to, kao da bi se on bio nalazio u njegovoj vlasti, što nije istinito. Vrlo je različito reći (kako se kaže u atnami) da mi možemo slobodno vladati, i reći da nam se pušta grad slobodnim. A kako je ovo načelo vrlo važno i delikatno, trebalo ga je izraziti jasnim izrazima, ne bi li se izbjeglo svako prejudiciranje i u ovim raspravama i također u mišljenju svijeta.«

Poslanicima se prigovara i ovako:

»Zaključili ste napokon spis da mi bijasmo najiskreniji podanici tributari. Ostajemo začuđeni da ste unijeli ovu riječ o podanicima, tako sramotnu za našu slobodu, kad mi uživamo milošću Božjom slobodu naočigled čitavog svijeta. Velika je razlika biti podanikom i biti tributarnim. Postoje mnogi i veliki vladari koji su tributarni drugim vladarima, ali ne mogu se nazvati podanicima, niti bi se našla osoba toliko drska koja bi se usudila nazvati ih

takvima. Vi pak, plemeniti građani ove domovine, nazivate se njenim podanicima. Niste se sjetili, o čemu ste nam prije pisali, kad ste morali biti pitani u javnom divanu čiji je grad Dubrovnik, da bijaste pripravni odgovoriti kako je gospode Dubrovčana, ali da živi i uzdržava se pod zaštitom Velike Gospode. Zaboravivši na ovaj najbolji odgovor, vi ste se zaletjeli i ustvrdili posve protivno, ne samo u riječi, već ono što nas više tišti, u pismu, kako bi taj spis i priznanje u njemu učinjeno poslužilo protiv nas na vječnu sramotu.«

Vlada strogo zapovijeda poslanicima da svoj memorandum povuku iz ruku sviju kojima su ga predali, pod izlikom da u njih nije ostao nijedan prijepis, pa ga žele prepisati[169].

Veliki vezir Kara Mustafa nije još bio odredio koju svotu duguju Dubrovčani kao odštetu za »nepravedno« utjerivanje carina turskim trgovcima. U početku se radilo samo o načelnom pitanju, s time da će se svota utvrditi nakon ispitivanja.

Braneći svoj suverenitet, no i zbog bojazni da će se svota »odštete« visoko popeti te da će nakon prvog zahtjeva doći novi, Dubrovčani su se uporno protivili bilo kakvu podavanju u to ime. Premda još nije bila određena svota, ipak su se pronosili glasovi o njenoj visini[170].

U izvještaju od 11. ožujka 1678. dubrovački poslanici opisuju svoj sastanak s velikim vezirom i njegove zahtjeve[171]. Turčin je ustvrdio kako Dubrovčani tobože nisu smjeli uzimati nikakve carine ni pristojbe trgovcima iz Turske, jer za to nisu imali nikakve isprave izdane im od sultana. Kad su poslanici istakli da to pobiranje carina i pristojba traje stoljećima i da se nitko prije nije na to tužio, a da isto tako carinu od turskih trgovaca pobiru i pravi vazalni turski knezovi Transilvanije, Vlaške i Moldavije, veliki vezir im je, ciljajući i na ove i na Dubrovčane, odgovorio:

»To što se to prije od Vas podnosilo, kako kažete, jest zato jer se do sada nitko nije dolazio tužiti u ovoj stvari protiv Vas; no učinit će se da i oni sve plate i vrate, kao što se to sada čini Vama.«

Nakon toga je zatražio da Dubrovčani plate sve ono što su trideset godina utjerivali na ime carina, a prema računu koji je sastavio veliki teftedar. U prisutnosti poslanikâ je napisao zapovijest bosanskom paši, hercegovačkom sandžaku i kadijama u Novome, Crnici, Ljubinju, Mostaru i Neretvi, da odmah zatvore granicu prema Dubrovačkoj Republici te ne dopuste ni robi ni ljudima nikakav prijelaz preko nje. Ovom ekonomskom represalijom htio je prisiliti Dubrovčane na popuštanje.

Dok su poslanici još bili kod velikog vezira, stigoše bosanski trgovci, uporni protivnici Dubrovčana, i predadoše mu memorandum u kojemu se kaže da se bosanskim trgovcima, koji su iz Pulje dovozili janjeće i vučje kože, oduzimala svaka treća koža. Veliki vezir odluči da im se ne smije oduzimati ništa, a Dubrovčanima ne dade ni pisnuti u obranu. Tada Bosanci izniješe onaj svoj zahtjev za odštetom iz 1667, zbog štete pretrpljene od hajduka, no veliki vezir ih odbije s obrazloženjem da je ta stvar već presuđena. Uvidjevši da im okolnosti ipak idu na ruku, Bosanci dođoše s još dvadeset napisanih zahtjeva. Veliki vezir međutim nakon prve odluke sve prekine te zapovjedi da se dubrovački poslanici zatvore. Nakon toga oni su doista bili zatvoreni u stanu emina čauša. Poslije kraćeg vremena odvedoše ih iz toga donekle časnog zatvora u tešku tamnicu Badžafer[172]. Veliki vezir dapače zaprijeti da će, ako se ne udovolji njegovim zahtjevima, poslati bosanskog pašu s vojskom na Dubrovačku Republiku da je oplijeni i grad Dubrovnik zauzme[173]. Dubrovčani su pak, ne želeći popustiti a ne mogavši da smognu onakvu svotu, očito računali da bi Turčin doista mogao navaliti na Dubrovnik. Toga se bojala i Mletačka Republika, kojoj, premda ni Dubrovnik nije voljela, ipak nije bilo u računu da Turci u jednoj tako važnoj trgovačkoj i strateškoj točki izbiju na Jadran. No Dubrovčani su bili pripravni da se iza zidina svoga grada brane, te su i od pape i od raznih evropskih država zatražili novčanu pomoć.

U međuvremenu je u turskom Divanu u Carigradu određena svota koju tobože

»duguju« Dubrovčani, a ona je iznosila 4300 kesa, što je bilo puno više nego su Dubrovčani u ime carina i pristojba utjerali od trgovaca iz Turske kroz proteklih trideset godina. Veliki vezir, poslavši mu i carsku zapovijest o tome, povjeri bosanskom paši da on od dubrovačke vlade zatraži isplatu 4300 kesa. Ovaj je to uistinu zatražio. Dubrovačka vlada mu na to pošalje kao poslanike Marina Gučetića i Nikolu Bunića, s uputom od 14. travnja 1678. Njihova je dužnost bila da prikažu nemogućnost isplate one goleme svote, te da uznastoje da se taj zahtjev smanji najviše na 20.000 reala, u novcu ili tkaninama, ali s time da se isplata odgodi za neko vrijeme[174]. Čim su poslanici stigli u Sarajevo, odmah ih zatvoriše u za to određenom stanu. Oni nisu mogli pristati na zatraženu svotu od 4300 kesa, već su ponudili samo 30 kesa.

Ta svota je odbijena kao beznačajna. Tako su ih i dalje zadržali u kućnom zatvoru. O svemu tome oni su svojoj vladi podastrli opširan izvještaj od 28. travnja 1678.[175]

Primivši njihovo pismo vlada im brže bolje piše već 7. svibnja, ponavljajući u mnogočemu iste stvari, ali iznoseći i neke nove upute[176]. Bosanski paša je naime poslanicima prigovorio da su Dubrovčani oslobođeni od plaćanja carine u turskoj državi, a da oni naplaćuju od Turaka carinu u Dubrovniku[177]. Istina međutim bijaše da su Dubrovčani naplaćivali od Turaka samo carinu za robu koju su ovi preko Dubrovnika izvozili i uvozili, dok je carinu za robu što su je oni samo dovozili u Dubrovnik ili izvozili iz Dubrovnika naplaćivao turski emin na Pločama, i to za tursku državnu blagajnu. Takav turski emin, s istom svrhom, boravio je i u Zadru, Šibeniku i Splitu. No nije bilo sve olako ni s oslobođenjem Dubrovčana od plaćanja carine u turskoj državi, pa su sada poslanici trebali paši objasniti i taj problem. U Carigradu, Brusi i Drinopolju Dubrovčani su plaćali mnogo veću carinu nego turski podanici u Dubrovniku, a umjesto carina u ostalim gradovima, dubrovačka vlada je svake treće godine plaćala u Carigradu zakupninu.

Kako se bosanski paša nije zadovoljio sa svotom od 15.000 talira, koju su dubrovački poslanici predložili, vlada im sada daje ovlašćenje da ponude onoliko, koliko prosude da bi Dubrovnik mogao dati, i to ne odmah, već s vremenom u robi, kao soli, tkaninama i drugom. Trebali su čak isposlovati da se proglasi kako Dubrovčani mogu u Dubrovniku od svakog pobirati tranzitne carine, pa i od Turaka.

Međutim 1678. dođe do rata između Rusije i Turske, te turska vojska krene prema Dunavu. Uz ostale krene s vojskom i bosanski paša. Ovaj rat, premda nije bio previše velikog opsega, dobro je došao Dubrovniku. Glavna pozornost Turske bila je sada okrenuta ratu, a upravo zato što su i paša i vojska iz Bosne krenuli prema donjem Dunavu, minula je neposredna opasnost da paša navali na Dubrovnik i njegov teritorij. S druge pak strane bijaše to za poslanike kod bosanskog paše nova muka, jer im je ovaj 11. svibnja zapovjedio da skupa s dragomanom i sa samo jednim slugom također krenu s vojskom na istok. O tome oni još istoga dana pišu vladi u Dubrovnik. Dok su dovršavali pismo, stiže im već spomenuti vladin dopis od 7. svibnja. Dakako da prema njemu nisu mogli postupiti, nadajući se jedino da će moći nešto učiniti ako na istoku dođu u dodir s dvorom.

Da bi se razjasnile tadašnje turske izrabljivačke metode, zanimljivo je spomenuti kako je od poslanika zatraženo i 1000 škuda za kapičija kojeg je u Sarajevo poslao iz Carigrada veliki vezir da pričeka rješenje pregovora između paše i dubrovačkih poslanika. Poslanici mu ne dadoše ništa, a nisu ni imali odakle[178].

Poslanicima u Carigradu vlada je 18. svibnja preporučila da, ako to pronađu shodnim, na neki način predaju sultanu memorandum o toj stvari[179].

Bosanski paša je, sa svoje strane, prije odlaska iz Bosne poslao u ime sultanovo oštru zapovijed u Dubrovnik, tražeći isplatu određene svote[180].

Već je i ono traženje 300 kesa 1667–1668. značilo zadiranje u dubrovački suverenitet,

a da se i ne govori o ovom najnovijem. Znatno zadiranje predstavljao je i način kako su Turci htjeli postići svoje ciljeve. Dubrovačke poslanike u Carigradu i Sarajevu zatvaraju i ne postupaju s njima kako bi trebalo postupati s predstavnicima jedne države, ma koliko ona bila mala. Turci su i ovaj put, dapače žešće nego 1667–1668, zauzeli stajalište da su Dubrovčani njihovi vazali, kojima mogu zapovijedati. Ne usuđuju se ipak odmah krenuti s vojskom na Dubrovnik da silom uzmu novac, već, u stanovitoj mjeri respektirajući dubrovačku državnost, vrše moralni pritisak prijetnjama navale i represalijama nad poslanicima. Nesumnjivo su djelovale riječi poslanika da Turci imaju daleko veću korist od slobodnog Dubrovnika koji trguje, zarađuje te plaća danak i mnogobrojne darove, nego od grada koji bi oni svojim napadom uništili, prisiljavajući tako stanovništvo da se iseli.

Taj superiorni stav gospodara prema podaniku osobito je došao do izražaja u zapovijesti bosanskog paše poslanoj dubrovačkoj vladi. Tu on među ostalim kaže:

»... budući da se Dubrovčani nalaze na području carske vladavine meni povjerene, carina, koja se pobire u mojim krajevima, pripada carskoj blagajni.« U nastavku se pak veli da je Dubrovčanima bolje »ustrajati u prijašnjem štovanju nego pokazivati da okreću glavu gospodaru«.

I dalje:

»Mora biti podčinjenosti prema gospodaru! Vi znate, kad god se car četiriju strana svijeta, naš gospodar, rasrdio na bilo kojeg vladara kršćanskog koji mu je pokazao neprijateljstvo, bio je onaj narod po milosti previšnjeg Boga ponižen i stavljen pod noge. Prema tome trebate upoznati da je biti pokoran jednom takvom gospodaru, pod čijom sjenom se uživa mir, od najveće vaše koristi, i zato ste dužni prilagoditi se njegovim zapovijestima.«

Osim posebnog stava prema Dubrovniku dolazi ovdje do izražaja i težnja za univerzalnom vlašću; jednako kao i velike monarhije staroga, srednjeg i novog vijeka, i turski sultan smatra kako mu je Bog dao prirodno i zakonito pravo da vlada drugima.

Poslanike Gučetića i Bunića odveli su prema istoku, a onda ih zadržali u zatvoru u bugarskom gradu Silistriji na Dunavu, odakle su se istog lipnja javili vladi, opisavši svoje teško stanje, a i ubuduće su nastavili slati dopise. Zatvoreni su bili u silistrijskoj tvrđavi, a držali su im okove na nogama dan i noć. Neko su kraće vrijeme bili zatvoreni pod šatorom u vojnom taboru, ali također s okovima na nogama, a zatim su ih opet strpali u zatvor, i to najprije u najdonju prostoriju tvrđave bez ikakve svjetlosti, i tu im stavili okove na ruke i glavu. No to je trajalo samo jedan dan, a onda su ih opet premjestili u prostoriju s nešto malo svjetlosti, ali ipak s okovima na nogama. Uza sve to ni poslanici u Carigradu a ni ovi u Silistriji nisu htjeli popustiti, već su uza svu svoju nevolju, kad god bi imali prilike s nekim progovoriti ili po nekome nešto poručiti, kao dragomanu i dubrovačkim trgovcima, bili neobično diplomatski djelatni, tražeći bolji postupak i oslobođenje, navodeći staru odanost Dubrovnika prema turskom carstvu te razlažući današnje siromaštvo Dubrovnika i nemogućnost plaćanja.

Veliki vezir je u međuvremenu znatno snizio svoj zahtjev; sada više nije tražio 4300 kesa nego 280. Ni poslanici u Carigradu a ni oni u Silistriji nisu htjeli na to pristati, tvrdeći da dubrovačka vlada ne može platiti ni to. Turci su varali poslanike u Silistriji tvrdnjom da su oni u Carigradu pristali na 280 kesa, kako bi ovi naposljetku popustili. No ovi se nisu dali prevariti, nisu vjerovali u tvrdnju, a kasnije su i saznali od carigradskih poslanika da to nije bila istina. I silistrijski i carigradski poslanici su nastojali, koliko god to bilo moguće, održavati i međusobnu vezu, a i vezu s vladom u Dubrovniku.

Dubrovačka vlada je svakako htjela platiti redoviti godišnji harač. To je plaćanje ujedno trebalo biti i diplomatsko sredstvo s ciljem da se pokaže kako je Republika i dalje

odana sultanu te kako točno i uredno ispunjava svoje obaveze. I dubrovačka vlada i njeni poslanici uvijek ističu kako jedva smognu sredstava da i takav harač prikupe, a ako potraje jasak, tj. zabrana trgovine s Turskom, sumnjaju hoće li to moći izvršiti slijedećih godina. Za poslanika koji će sultanu isplatiti danak u Silistriji, bude u rujnu 1678. određen Sekondo Jerolim Gučetić. On je trebao sultanu predati i posebno pismo, a dobio je i uputu da riješi nastali spor s Turskom[181]. Pri tome je trebao raditi sporazumno sa silistrijskim poslanicima.

U međuvremenu u rujnu stiže u Dubrovnik vijest da je u tamnici u Silistriji 16. kolovoza umro Nikola Bunić[182]. Sekondo Gučetić je isplatio tribut.

Spor i natezanje nastavili su se i 1679. Marin Gučetić se s pašom vratio u Sarajevo, gdje je opet bio zatvoren. Dubrovačka vlada je 4. ožujka ponovno poslala uputu Sekondu Gučetiću, koji je boravio u Drinopolju gdje i veliki vezir, a sličnu uputu je poslala i Marinu Gučetiću u Sarajevo. Inače su oba trebala biti u međusobnoj vezi i raditi sporazumno. Sami nisu smjeli Turcima ništa nuditi već jedino slušati njihove prijedloge, te ako su pretjerani, uporno ih odbijati. Tek kad se Turci približe svoti koju su Dubrovčani već ponudili, mogu prihvatiti razgovor. Pri tome će nastojati da se svota podmiri u robi, odnosno soli, tkaninama i svili, ali poglavito soli, jer će to biti najlakše, no sve to ipak tijekom više godina. Poslaniku javljaju i važne novosti iz Konavla i Primorja. Neki je aga došao u Konavle s novskim kadijom i zatražio od Konavljana da se predaju kao podložnici turske države. Drugi aga je to isto zahtijevao u Primorju. Narod je odbio i jednoga i drugog. Sve to nije odredio bosanski paša, već kadija iz Ljubinja koji je djelovao na svoju ruku.

Dubrovački poslanik Sekondo Gučetić je doista pregovarao s Turcima u Drinopolju, ali bez uspjeha, jer je dubrovačka vlada i smanjene turske zahtjeve držala pretjeranima. Kad je veliki vezir u travnju prešao u Carigrad, pošao je za njim i Sekondo Gučetić i stigao tamo 28. travnja. No tu i on bude, zbog toga što nije htio udovoljiti turskim zahtjevima, po sultanovoj naredbi zatvoren 9. svibnja u Badžafer, skupa s Marojicom Kabogom i Đurđem Bućom, zatvorenima otprije. Još istoga dana Gučetić požuri javiti vladi sve što se u međuvremenu događalo, pa i to da je u tamnici[183]. Prije toga ga je vlada, svojim dopisom od 11. travnja, ovlastila da pristane na isplatu 100 kesa, u razmjernim godišnjim obrocima tijekom šest godina[184]. Taj dopis je Gučetić primio već u zatvoru, 11. svibnja, te odmah uznastojao kako bi ponovno pregovarao s Turcima. I zaista, u noći 17. svibnja vodio je uzbudljive pregovore sa ćehajom velikog vezira, inače Bosancem. Kako je ovaj inzistirao – uz veliki moralni pritisak i prijetnju da će Turci osvojiti Dubrovnik, označivši to ujedno kao posljednji turski zahtjev – na iznosu od 120 kesa, to ga je Gučetić, dobivši u međuvremenu pristanak Kaboge i Buće, prihvatio. Držao je shodnim da u toj teškoj i mučnoj prilici prekorači svotu što ju je dopuštala uputa. Tako je došlo do sporazuma, uz uvjete da se kese isplate tijekom nekoliko godina, da se sva trojica zatvorenih poslanika puste odmah na slobodu, isto tako i Marin Gučetić u Sarajevu, zatim da se Dubrovčanima prizna pravo ubiranja uobičajene carine od svih, pa i od Turaka, te da se ukine jasak na dubrovačku trgovinu. Gučetić je motivirao podavanje svote od 120 kesa Turcima ne time što bi se Dubrovčani ogriješili u kakvo ubiranje carine, već kao želju da opet žive u milosti sultana i velikog vezira. Za sve to trebalo je izdati pojedinačna rješenja. Akt o pravu ubiranja carine zvali su ponekad *hatišerif,* katkada *embri,* pa nekada *hatihumaja,* akt o ukidanju jasaka ponekad *hatihumaja* a u drugoj prilici *embri.* Ćehaja je izjavio kako je u cijelosti opunomoćen da zaključuje sporazum. Držao se prema Gučetiću kao da je već oslobođen, a kako mu je »stan« bio izvan gradskih zidina, omogućio mu je da odsjedne u njegova subaše. Izjavio je pak da će sutra biti pušteni na slobodu Buća i Kaboga, te da će im se izdati isprave kojima se udovoljava svim nabrojenim prihvaćenim uvjetima. Ali sutradan Gučetića opet odvedoše u zatvor, a 19. svibnja mu ćehaja poruči da sultan ne pristaje na 120 kesa već da traži 150. Na

Marojica Kaboga, dubrovački poklisar u Carigradu g. 1677–1680. u vrijeme velikog sukoba s Turcima. Slika u Dubrovačkom muzeju.

taj način nije došlo do sklapanja ugovorenog sporazuma. Sav ojađen izvijesti o svemu tome Gučetić svoju vladu dopisom od 22. svibnja 1679[185].

Nakon stanovitog vremena, i to neposredno poslije 13. lipnja, ćehaja poruči poslanicima da pristaje na 120 kesa, ali s time da Dubrovčani pošalju novac još iste godine s tributom. Sve je to začinio s novim prijetnjama prema ličnostima poslanikâ i prijetnjama potpunog razora Republike. Nastalo je opet teško i uzbudljivo pregovaranje.

Turci su se dakle nakon sporazuma postignutog u noći 17. svibnja počeli izvlačiti, nastojeći Dubrovčane u zadnji trenutak ponovno ucijeniti povišenim traženjima. Kad su naišli na otpor Dubrovčana, donekle su ipak popustili. No popustili su i dubrovački poslanici, pa je naposljetku ugovoreno da se 60 kesa isplati još iste 1679. godine s tributom, a daljnjih 60 kesa slijedeće godine, također s tributom. No veliki vezir i ćehaja su pri tom zatražili za sebe posebne nagrade. Poslanici nisu na to mogli pristati sami, pa su zatražili uputu svoje vlade. Sva tri carigradska poslanika puštena su na slobodu, a otišao je nalog i u Sarajevo da se oslobodi Marin Gučetić. Turci su zajamčili slobodu i novim poslanicima tributa, ali ih nisu htjeli pustiti iz Carigrada niti izdati nalog o ukidanju jasaka kao ni ispravu o priznanju prava na pobiranje carine, sve dok iz Dubrovnika ne stigne rješenje o nagradama za velikog vezira i ćehaju. Sporazum je postignut 7. kolovoza; istog dana poslanici potanko izvješćuju svoju vladu o njemu i o svim peripetijama koje su mu prethodile, ali i o novom zahtjevu Turaka[186].

Svojim dopisom od 23. kolovoza, upućenim poslanicima, dubrovačka vlada izražava svoje zadovoljstvo zbog njihova oslobođenja i postignutog sporazuma. Dopušta im da ponude 12 kesa, a u krajnjem slučaju sveukupno najviše 18 kesa kao dar velikom veziru, ćehaji i ostalima; usto obeća odaslati poslanike s tributom i sa 60 kesa. Zahtijeva od njih da najprije isposluju rješenja o ukidanju jasaka i slobodnom ubiranju carine, jer će tek tako moći prikupiti potrebni novac[187].

Poslanici su pokušali pregovarati sa ćehajom na temelju tih uputa, ali bez uspjeha. Veliki vezir je tražio za sebe 40 kesa, a poslanici su mu nudili samo 10 a ćehaji dvije. Tako nisu postigli ništa pa o tome obavještavaju svoju vladu dopisom od 12. rujna[188].

Sa ćehajom su, kao Bosancem, govorili hrvatskim jezikom, na kojemu iznose mnoge dijelove razgovora. Jednom prilikom, bacivši se pred njegove noge, rekoše mu:

»Gospodine, tako ti milosti velikoga Gospodina Boga, nemojte izgubiti ovaj stari Grad koji živi pod sjenom Čestitog Carstva, i najvjernije haračare od 400 godišta...«

Ali i ovo nastojanje poslanika osta bez rezultata, o čemu oni obavještavaju svoju vladu novim dopisom od 19. rujna[189].

Kao odgovor na dopise poslanika od 12. i 19. rujna stigla je uputa dubrovačke vlade od 20. listopada, kojom im ona dopušta da kao dar ponude sveukupno najviše 16 kesa (dakle sada manje za dvije kese), a nalaže im da izjave kako je novac za redoviti godišnji harač već spreman i novi ga poslanici, ako to Porta želi, mogu donijeti, ali da onih 60 kesa i darove vlada može skupiti jedino ako se donese rješenja o ukidanju jasaka i tako omogući ubiranje carina[190]. Ovu uputu su poslanici primili 19. studenog[191].

Odmah zatim, na sjednici od 21. listopada, Vijeće umoljenih odluči da se ipak pošalje poslanstvo koje će isplatiti i tribut i 60 kesa i dar velikom veziru. U tu će se svrhu izabrati jedan jedini poslanik, koji se neće imati pravo poslužiti zakonskim pravom odbijanja, i to pod prijetnjom smrtne kazne[192].

Nakon nekoliko neuspjelih biranja, na kraju bude za tu nimalo ugodnu dužnost 10. studenog izabran Rafael Luka Gučetić, a tog se dana providnicima grada povjerava i sastavljanje upute za njega[193].

Međutim u Carigradu je tijekom listopada došlo do oštrog sukoba između Sekonda

Gučetića i Marojice Kaboge. Bez sumnje je do toga dovela i žestoka ćud i vruća krv Kaboge, za kojeg znamo da je svojedobno u kavgi ubio svog tasta te zbog toga bio zatvoren, a na slobodu je dospio tek uslijed katastrofe potresa. No bilo je i drugih uzroka. Zbog žive trgovačke djelatnosti Dubrovnika stvorila se fama, osobito na Balkanskom poluotoku i u Turskoj, o velikom nagomilanom bogatstvu u Dubrovniku pa tako i o bogatoj blagajni državnog erara. Toj fami, uza sav stanoviti ekonomski imperijalizam Dubrovnika, stvarnost ipak nije odgovarala, jer je bogatstvo Dubrovnika bilo samo relativno. Uza svu razgranatu trgovinu i pomorstvo, Dubrovnik bijaše malen grad koji se ni izdaleka nije mogao mjeriti s velikim trgovačkim središtima Italije. Usto su i troškovi ove malene države bili veliki. Gradnja i održavanje skupoga tvrđavnog obrambenog sustava, razvijanje reprezentativnog karaktera vlasti, upućivanje mnogobrojnih poslanstava, podjeljivanje darova i podmićivanja na stranim dvorovima, pogotovu u Turskoj, u znatnoj su mjeri iscrpljavali državnu blagajnu, pa nije čudo da je bitna značajka dubrovačke vlade bila štedljivost, osobito u danima kriza, kao npr. nakon potresa, te u doba ometanja trgovine sa strane Mletaka i turskog proglašavanja jasaka. Tako je bilo i u doba velikog dubrovačko-turskog sukoba. No kao što je već u XVI. st. i pjesnik Marin Držić prigovarao dubrovačkoj vladi, ova se štedljivost često pretvarala u škrtost. Ta je posebno došla do izražaja 1667–1668. i 1667–1679, kad su poslanici, ionako u teškim prilikama zbog čudovišnoga turskog pritiska, često ostajali bez novca potrebitog za vlastito izdržavanje i obavljanje poslova; dubrovačka vlada im je naime jedva i kasno odobravala račune. Oni se u mnogim svojim dopisima na to žale, ali se vlada najčešće na njihove opravdane jadikovke i ne osvrće. Kako su pak poslanici morali često i međusobno obračunavati razne iznose, već je i ranije između Sekonda Gučetića i Kaboge dolazilo do nesuglasica, koje su 22. listopada dovele čak do toga da je Kaboga navalio mačem na Gučetića, ali su ih ostali prisutni razdvojili[194]. U svađama je Kaboga prigovarao da je Sekondo Gučetić nakon dolaska u Carigrad rješavao svoje osobne poslove te da se nije brinuo za oslobađanje zatvorenih poslanika. Ovaj prigovor bijaše neopravdan, izrečen zacijelo u nastupu izljeva silovitoga i žestokog Kabogina temperamenta. Došlo je do nesuglasica i u diplomatskoj akciji, kad je jedan više popuštao Turcima nego drugi. Uza sve to nije bilo sumnje da su sva tri poslanika bila podjednako zadojena žarkim dubrovačkim patriotizmom, želeći što više pomoći ugroženoj domovini, a nije nikakvo čudo što je teški turski pritisak ponekad dovodio do razmimoilaženja u stajalištima.

Turci su najprije pristali da uz dar od 20 kesa za velikog vezira i dvije za ćehaju izdaju rješenje o pravu Dubrovčana na ubiranje carina od svakog pa i od Turaka, te rješenje o ukidanju jasaka. Uskoro nakon toga oni odlučno odbijaju izdati rješenje o pravu Dubrovčana na ubiranje carina! Kaboga i Buća ipak pristadoše da se izda samo rješenje o ukidanju jasaka, s time da se kao dar velikom veziru dade 20 kesa i dvije ćehaji. S obvezom davanja većeg broja kesa oni su dakako prekoračili dopuštenu granicu iz uputa svoje vlade. Sekondo Gučetić se protivio da se primi samo rješenje o jasaku, ali jer je većina odlučila drukčije, on se pokori i također potpisa sporazum. Kaboga i Buća odmah izvijestiše vladu o postignutom sporazumu; njihovo pismo nismo našli, ali za nj saznajemo iz Gučetićevih dopisa. On navodi kako su njih dvojica svoj dopis napisali na četiri lista, a njemu jedva dopustili da tek s nekoliko redaka iznese svoje stajalište. Stoga je smatrao potrebnim da o svojem odvojenom mišljenju nešto opširnije obavijesti vladu, što i učini dopisom od 2–3. studenog. Posebno o tome izvješćuje dopisom pisanim od 28. listopada do 6. studenog uglednog vlastelina Rafaela Luku Gučetića i pismom od 2. studenog poznatog dubrovačkog poslanika u Sarajevu Marina Gučetića, koji se napokon bio sretno vratio u Dubrovnik[195].

Turci su ipak utoliko popustili, što su pristali da se smanji visina dara velikom veziru, a i time što su se složili da izdaju rješenje o ukidanju jasaka i prije nego im se isplate tribut, 60

kesa državnoj blagajni i darovi velikom veziru i ćehaji. Dubrovački poslanici su pak pristali na sporazum pod pritiskom strašne ćehajine prijetnje. U početku su odbijali da prime jedino rješenje o ukidanju jasaka, navodeći da u tom slučaju vlada neće moći izvršiti sve ugovorene obaveze. No ćehaja je onda zaprijetio da će im razrušiti državu, sve stanovnike Republike starije od 7 ljeta poklati a poklisare ponovno baciti u tamnicu. Suočeni s takvim pritiskom Kaboga i Buća pristadoše na spomenuti sporazum. Sekondo Gučetić se tome protivio, predlažući da se najprije o svemu obavijesti vlada i pričeka njena odluka.

Sekondo Gučetić u svojim dopisima obrazlaže svoje stajalište koje je, uostalom, prema dotadašnjim uputama i stajalište dubrovačke vlade.

Dva su važna aspekta tog stajališta međusobno povezana. Jedan, više načelne političke prirode, ističe kako Dubrovčani nisu nepravedno ubirali carine od bosanskih trgovaca, već su to po svojim zakonima mogli činiti, pa se prema tome onih 120 kesa ne daje kao odšteta već jedino da se stekne naklonost sultana i velikog vezira. Drugi aspekt, povezan s prvim, više je praktične naravi, namijenjen budućnosti. Uvijek je postojala bojazan da će bez novoga turskog jamstva bilo koji trgovac s područja turske države moći ubuduće uskraćivati plaćanje carina. Za ucjenjivački duh tadašnjih Turaka zanimljiva je sugestija koju im je dao ras-efendi: žele li dobiti rješenje o pravu ubiranja carina, neka eventualno isplate novu količinu kesa.

Izigravanja i ucjenjivanja Turaka nisu s time još prestala. Veliki vezir izda najprije kratku i jednostavnu *bujurdiju* o ukidanju jasaka, na temelju koje je trebalo izdati pravo konačno rješenje – *hatihumaju.* Taj su posao trebali na Porti obaviti *ras-efendi* i *begluši-efendi,* ali sada se i ovi pojaviše s ucjenom da im se isplati 1000 talira. Poklisarima nije preostalo drugo no da interveniraju u ćehaje, koji pohlepnim službenicima zapovjedi da taj dokument smjesta izdaju Dubrovčanima, ali poslanicima spomene da begluši-efendiji ipak dadu koji talir. Napokon 5. studenog bude izdana *hatihumaja,* ali i ona u stanovitoj mjeri izigrava i prikraćuje Dubrovčane. U njoj se naime ističe kako se ponovno dopušta trgovina između Turske i Dubrovnika, ali ne i zabranjenom robom. U dosadašnjim odlukama o slobodi trgovanja Dubrovnika s Turskom nije bilo te napomene. A kako ni u ovoj hatihumaji nije spomenuto koja je to roba zabranjena niti su o tom postojale opće turske odredbe, svim se turskim vlastima u Bosni i Hercegovini, od najnižih do najviših, pružala prilika da u svakoj zgodi, kad god im se prohtije, pronalaze takvu tobože zabranjenu robu, zaplijene je i tako prave neprilike trgovini. Dubrovački poslanici su to odmah opazili, ali su Buća i Sekondo Gučetić, ovaj put kompromisniji od Kaboge, držali da rješenje, ma kakvo ono bilo, zasad treba primiti i koristiti se njime kako bi prestao jasak, dok ga je Kaboga smatrao štetnim te se protivio da ga se prihvati. Prevladala je većina, a Kaboga je 7. studenog 1679. obavijestio vladu o svojem odvojenom mišljenju, iznoseći razloge koji se nameću zdravom razumu a mi smo ih već naveli[196].

Tek 19. studenog stiže poslanicima vladin dopis od 20. listopada[197]. Kako se u međuvremenu toliko toga dogodilo, suprotno njegovim uputama, dopis više nije bio aktualan, pa poslanici nisu na nj ni odgovorili, čekajući odgovor na svoj (nepronađeni) dopis, pisan malo prije 1. studenog, a i dolazak poslanika tributa.

Dvadeset trećeg studenog odobri Vijeće umoljenih uputu što su je providuri grada sastavili za poslanika Rafaela Luku Gučetića; istodobno ono povjerava providnicima da joj sastave dodatak[198]. Uputu doduše nismo našli zabilježenu ali pretpostavljamo da je sadržavala opće direktive što ih nalazimo u zaključku senata od 21. listopada, prema kojemu poslanik mora na ime tributa za 1679. isplatiti u tursku državnu blagajnu 60 kesa, te 16 kesa kao dar velikom veziru. Na sastavljanje dodatka svakako je djelovala vijest o novostvorenoj situaciji u pogledu jasaka, primljena 25. studenog. Njegovo ukidanje se smatralo uspjehom.

Vijeće umoljenih određuje istog dana da se u crkvi sv. Vlaha održi zahvalnica (Te Deum), a odmah po primljenoj odluci o ukidanju jasaka, nanovo se otvara trgovina s Turskom.

Dva dana kasnije, 27. studenog, Vijeće umoljenih raspravlja o dopisima carigradskih poslanika. Odlučuje da im se odgovori, a dopise daje na proučavanje providnicima grada[199]. I prije no što je dodatak u uputi za Rafaela Gučetića bio gotov, on je nakon stanovita otezanja otputovao.

Tijekom prosinca sastavljaju se dvije važne upute: odgovor vlade na dopise carigradskih poslanika Kaboge, Buće i Sekonda Gučetića, s novim instrukcijama, te dodatak uputi za Rafaela Gučetića. I jedna i druga uputa se više puta mijenjaju, što zaključujemo po čestom križanju i umetanju te ponovnom pisanju u službenim knjigama serije »Dopisi i upute za Istok«. Nešto prije bijaše gotov odgovor dubrovačkim poslanicima u Carigradu, i to 20. prosinca 1679.[200] Vlada ih oštro prekorava što se nisu držali njenih uputa već su ih prekoračili, obvezujući se Turcima više no što su smjeli, pa ipak su ih Turci izigrali. Nisu naime isposlovali: a) *hatišerif* o slobodi ubiranja carine na robu koja se tovari na brodove ili pak stiže brodovima, a on bi trebao važiti kao princip slobode za prošlost i budućnost; b) *embri (hatihumaja)* o ukidanju jasaka je u svojoj formulaciji promašen, jer postoji klauzula o zabranjenoj robi, koja se može tumačiti na štetu Dubrovčana. Vlada oštro kori poslanike i zbog njihovih međusobnih svađa koje škode ugledu Republike, te ih obavještava da je otvoren proces kako bi se otkrio krivac. Dalje vlada im zapovijeda da svim silama uznastoje popraviti počinjene pogreške. Kao prvo, moraju isposlovati hatišerif o slobodi carine, s time da u njemu bude kazano kako Dubrovčani ne plaćaju kese zbog nepravedno utjeranih svota na carini već kako bi iskazali odanost i vjernost sultanu. Ne uzmognu li dobiti hatišerif s takvom formulacijom, neka barem isposluju bilo kakav akt, makar i s blažom formulacijom, iz kojeg bi proizlazilo njihovo pravo ubiranja odnosne carine. Dalje se moraju potruditi da im Turci izdaju novi, ispravljeni akt o ukidanju jasaka, u kome neće biti klauzule o zabranjenoj robi. Na kraju se poslanicima oštro zapovijeda da prestanu s međusobnim svađama i u ovim teškim vremenima složno prionu radu za opće dobro[201].

Dodatak uputi za Rafaela Gučetića dobio je konačnu formu 23. prosinca 1679.[202] Vlada ga šalje za njim kako bi poslanik dobio tekst još na putu. Tu se Gučetiću nalaže da prije isplate 60 kesa isposluje hatišerif, iz kojeg će se vidjeti kako Dubrovčanima nikad nije bilo zabranjeno uzimati carinu za robu što se u Dubrovniku krca na brodove za Italiju odnosno se iz Italije doprema u Dubrovnik, pa će im se to dopuštati i ubuduće.

Poslanik će isplatiti sultanu godišnji tribut i nastojati ga privoljeti da mu se ostatak od 60 kesa isplati u tri rate tijekom tri godine. Velikom veziru treba isplatiti dar od 20 kesa, ćehaji dvije, a ras-efendiju dati osim običajnog i izvanredni dar u tkaninama. Ali već 27. prosinca šalje vlada Gučetiću novi dopis, u kojemu ona svojem poslaniku među ostalim preporučuje da nakon isplate 60 kesa, ako se pruži zgodna prilika, obrazlažući to velikim siromaštvom Dubrovnika, uznastoji velikog vezira privoljeti da im se ostatak oprosti. Ako u tome ne uspije, neka ustraje da se plaćanje odgodi za više godina[203].

Zbog svih tih vijećanja i kolebanja prošlo je puno vremena a da ona tri dubrovačka poslanika u Carigradu nisu dobila nikakva odgovora niti je stigao poslanik tributa. Vezir i ćehaja su ih međutim požurivali, kasnije čak i danomice te su poslanici morali izmišljati svakakve izgovore. Opća atmosfera u Carigradu bila je strašna, jer su Turci slično postupali i prema poslanicima jačih država, manje ovisnim o njima.

Trećega siječnja 1680. obavještavaju poslanici o svemu tome svoju vladu i požuruju je da pošalje poslanika tributa s određenim svotama. U pismu opisuju mučnu atmosferu u Carigradu i nasilne iznuđivačke postupke prema novom mletačkom bailu i đenoveškom rezidentu[204].

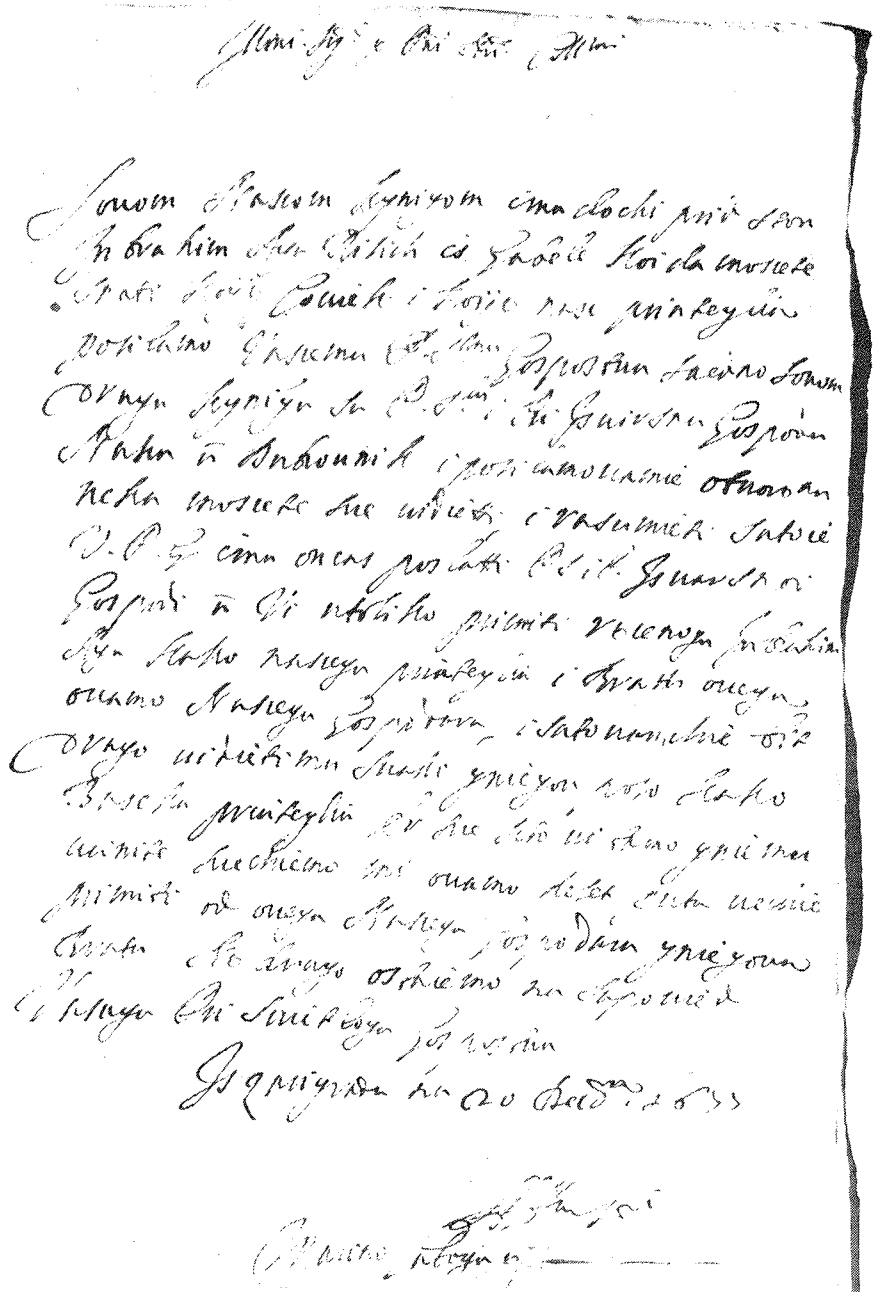

Dopis poklisara Marojice Kaboge na hrvatskom jeziku, upućen iz Carigrada dubrovačkoj vladi, g. 1677.

Osamnaestog siječnja dobivaju poslanici vladin dopis od 20. prosinca 1679. i s njime odlaze ćehaji da porade prema dobivenim uputama. Turčin im obeća da će dobiti zatraženi hatišerif o slobodi carine i novu naredbu o ukidanju jasaka bez klauzule o zabranjenoj robi, ali kad dođe poslanik tributa te donese tribut i ostali obećani novac. O tome su poslanici izvijestili svoju vladu odmah 21. siječnja[205].

Poslanik tributa Rafael Gučetić stigao je u Carigrad 5. veljače. Isplatio je i tribut i 60 kesa sultanu i 20 velikom veziru, dvije ćehaji, doživljujući od visokih turskih službenika mnogobrojna poniženja i uvrede. Pa ipak, sve do 24. ožujka 1680, kada opširno izvještava svoju vladu, nije uspio ishoditi hatihumaju o slobodi carine niti ispravak naredbe o ukidanju jasaka, uza sve to što su mu pri svemu tome obilato pomagala sva trojica dubrovačkih poslanika[206].

A onda su trojica poslanika, nakon tolikih pretrpljenih muka i poniženja, napokon dobila od Porte dopuštenje da otputuju, i 13. ožujaka 1680. doista krenula prema Dubrovniku. Rafael Gučetić je međutim ostao da uz ostale poslove isposluje *hatihumaju* o slobodnoj carini i ispravak naredbe o ukidanju jasaka, a ni Porta mu nije dopuštala da ode dok Dubrovnik ne isplati preostalih 60 kesa. O tome, da bi se Republici oprostilo tih 60 kesa ili se dopustila isplata u godišnjim ratama, poslanik se, zbog onakve atmosfere u Carigradu, nije usudio ni govoriti. U svojemu dugom izvještaju od 24. ožujka 1680. spominje on i tursko nasilno izvlačenje novca od predstavnika velikih sila kao što su Engleska, Francuska, Mleci, Nizozemska, a i predstavniku slabije Đenove. U takvim prilikama, kad su i velike sile popuštale, nije čudo što ni mali Dubrovnik nije mogao odoljeti pritisku.

Dopisivanje između Gučetića i dubrovačke vlade se nastavlja i u slijedećem razdoblju. Tako vlada svojim dopisom od 18. svibnja preporučuje poslaniku da, ako uzmogne, isposluje isplatu preostalih 60 kesa u dvije rate, no ako misli da bi takvo traženje moglo naljutiti velikog vezira, neka od tog odustane[207].

Rais-efendi, inače rodom Bosanac, bio je na Porti najogorčeniji protivnik Dubrovčana, i to stoga što ga nisu nagrađivali kako je on htio. Pravio im je razne neprilike i osobito se trsio da ne dobiju hatihumaju koja bi potvrdila kako su Dubrovčani uvijek imali pravo, pa i sada ga imaju, da pobiru carine za izvoz i uvoz robe morskim putem. Stoga dubrovačka vlada svojim dopisima od 18. svibnja i 26. srpnja 1680. ovlašćuje poslanika Rafaela Gučetića da, ako već ne može isposlovati *hatihumaju*, neka izvuče *embri* o istoj stvari, a kao nagradu uz uobičajeni dar neka rais-efendiju dade 100 cekina[208]. Pokušavao je to poslanik Rafael Gučetić, nudeći i druge darove, i prije no što je primio dopis od 26. srpnja, posrednim putem doduše, ali nije uspio. Bilo mu je rečeno: da si to učinio odmah po svom dolasku, možda bi bio uspio, ali sad je rais-efendi toliko ljut na Dubrovčane da ne bi popustio ni za 1000 cekina. Ni kod ćehaje nije poslanik uspio; ovaj mu je odgovorio kako nema ni govora o tome da Dubrovčani dobiju traženu hatihumaju ili kakav drugi akt o tom predmetu. O svemu tome Rafael Gučetić izvještava svoju vladu dopisom od 24. srpnja 1680.[209] Vlada mu dopisom od 17. kolovoza, pisanim malo prije no što je primila taj njegov dopis, ponovno preporučuje da, ako ne može dobiti hatihumaju, isposluje barem embri ili kakav sličan akt.

No ovaj je problem uskoro potisnulo pitanje isplate harača i preostalih 60 kesa. Već i dosad je dubrovačka vlada preporučivala poslaniku Rafaelu Gučetiću da nastoji isposlovati odgodu plaćanja tih kesa, ako ne potpuno a ono barem djelomično, no u tome nije imao uspjeha. Turci su pak što se više približavao kraj godine, sve odlučnije požurivali isplatu prvenstveno harača, ali i onih 60 kesa. U međuvremenu dogodila su se u Carigradu za Republiku dva važna događaja. Dubrovački dragoman u Carigradu Pero Baletin postao je također žrtvom turske ucjenjivačke politike. Dubrovački trgovci u Kara-Vlaškoj prodali su

neki »pepeo« nizozemskim trgovcima, koji su ga izvezli i platili za to dužni đumruk (carinu). Tada je turski carigradski carinik Husein-aga počeo tvrditi kako su i dubrovački trgovci dužni platiti đumruk, a isplatu je zatražio od Baletina, i to 1000 talira. Kako tu svotu ovaj nije mogao isplatiti, carinik ga je zatvorio. U to je vrijeme poslanik Rafael Gučetić ležao bolestan, te je o tome incidentu samo ukratko pisao vladi; sam Baletin piše mnogo opširnije 16. rujna 1680.[210]

Baletin je nekako smogao 800 talira, ali mu je manjkalo daljnjih 200; na kraju je to podmirio poslanik, te je Baletin još iste godine oslobođen.

Dopisom od 31. prosinca 1680. iz Drinopolja poslanik Rafael Gučetić obavještava o svemu tome vladu, uz to joj međutim javlja da je ćehaja velikog vezira, onaj što je Dubrovčanima pravio mnogo neprilika, pao u nemilost sultana i po njegovoj zapovijedi smaknut te je umjesto njega imenovan novi ćehaja[211].

Napokon su krajem godine 1680. izabrani novi poklisari harača koji su trebali odnijeti zakašnjeli harač za 1680. To su bili Orsat Savin Ranjina i Frano Gradić. Odlučeno je da najprije pođe sam Ranjina i odnese samo tribut. Dubrovčani su naime planirali da, ako Rafael Gučetić u međuvremenu uspije isposlovati odgodu, Ranjina o tome šuti. Zapita li ga vezir što je s dugom, on će se raspričati o dubrovačkim nevoljama i siromaštvu, o poteškoćama u prikupljanju dužne svote, ali će naglasiti kako isplata neće izostati te da će novac donijeti drugi poklisar koji dolazi za njim. U tom smislu Ranjina dobiva 18. siječnja 1681. dodatnu uputu, u kojoj se među ostalim određuje da i on sam pokuša postići odgodu isplate ili pak isplatu u ratama. I njemu se preporučuje da nastoji ublažiti ras-efendija i poradi kako bi se dobio embri, koji će istaknuti da Dubrovčanima nikad nije bilo zabranjeno ma od koga ubirati carinu za robu koja dolazi u Dubrovnik; za tu uslugu on će ras-efendiju obećati nagradu od sto cekina[212].

Novi poslanik harača Ranjina stigao je u Drinopolje, gdje se tada nalazio dvor, 27. veljače 1681[213]. Malo zatim je isplatio godišnji harač za 1680. i o tome izvijestio vladu dopisom od 9. ožujka[214].

Pritisak na njega da isplati i 60 kesa ili barem polovicu bio je vrlo velik. Vezir mu je prijetio zatvorom, a i upozorenjem da će u Dubrovnik poslati posebnog kapidži-bašu koji će utjerati dužnu svotu, a ako ni to ne uspije, zatvorit će trgovački promet preko dubrovačke luke. Isprike Ranjine da će uskoro za njim stići drugi poklisar koji će donijeti dužnu svotu, nisu koristile.

Pod takvim pritiskom posudi Ranjina od turskog službenika Mehmet čauša, uz teške uvjete, 5000 reala (10 kesa) i odluči ih predati na račun duga kako bi barem donekle umirio velikog vezira. O svemu tome obavijesti on vladu dopisom od 12. ožujka[215].

Veliki vezir nije se s time zadovoljio, tražeći odmah daljnjih 25 kesa, te ga 15. ožujka dade zatvoriti sve do večeri a zatim zatoči u kući Mehmet čauša, prijeteći i gorim. Na to Ranjina posudi od čauša daljnjih pet kesa kako bi udobrovoljio vezira, a 23. ožujka, još uvijek zatočen u Drinopolju, piše dva dopisa vladi, očajnički je požurujući da što prije pošalje novac[216]. Ranjina je u teškoj situaciji bio i stoga što je Rafael Gučetić smatrao da je dolaskom Ranjine prestala njegova misija, te se više nije htio pačati u te poslove, o čemu je također Ranjina izvijestio vladu svojim dopisima.

Dvadeset četvrtog ožujka premjestio se sultanov dvor iz Drinopolja u Carigrad. Poklisar Ranjina putovao je pod paskom čauša. I u Carigradu je bio u kućnom zatočenju pod stražom čauša. U međuvremenu, 30. ožujka, primio je Rafael Gučetić dopis vlade od 27. veljače, kojim mu ona zapovijeda da djeluje skupa s Ranjinom. Tako i on krene iz Drinopolja u Carigrad.

Vezir zatraži od Gučetića i Ranjine da carskoj blagajni predaju zasad barem još 15

kesa, ali kad oni tome ne udovoljiše, zatvoriše ih 9. travnja u tamnicu Badžafer. Tu otpoče na njih pritisak sličan prijašnjemu. Prijetili su Turci da će, ako zasad ne dadu barem još 15 kesa, opet zatvoriti pristup u dubrovačku luku. Pod tim pritiskom posudiše poklisari u

Stijepo Gradić (1613–1683), bibliotekar vatikanske knjižnice, učenjak i predstavnik Dubrovnika u Rimu. Slika u Dubrovačkom muzeju.

Turčina Mehmeda Konorta 15 kesa, uz kamate od pet posto mjesečno, te carskoj blagajni dostaviše taj novac 17. travnja. Dvadeset trećeg travnja ih napokon oslobodiše iz tamnice te odsad borave u svome stanu. Mogli su i izlaziti u grad, ali su u stanu ipak bili pod paskom čauša, jer je veliki vezir zapovjedio da se na njih pazi sve dok ne isplate sav novac koji Dubrovnik duguje. O tome i sam Ranjina ukratko posebnim, a oba poklisara i duljim zajedničkim dopisom izvijestiše svoju vladu 2. svibnja 1681.[217]

Ne znajući još ni za isplatu od 5 kesa kao ni za onu od 15 kesa, dubrovačka vlada na

temelju dopisa Ranjine od 12. ožujka odgovara obojici poklisara dopisom od 9. travnja[218]. U njemu teško zamjera Ranjini zbog njegova držanja i postupka i Rafaelu Gučetiću zbog njegova nehaja, nalažući ovome da i on djeluje kao poslanik jer njegova misija nije opozvana. Vlada prigovara Ranjini što je odmah pristao na plaćanje i isplatio 10 kesa posuđenih od Mehmet čauša, uz teške kamate i na kratak rok. Zamjera mu što se prestrašio zatvora, jer on kao poklisar mora biti pripravan podnijeti i najveće nevolje ali ne smije raditi protiv dobivenih uputa. U nastavku vlada upućuje dvojicu svojih predstavnika što će dalje činiti. Kako im je njihov prijatelj Imbrahor obećao posuditi 10 kesa, odmah će otići k njemu, uzeti novac i vratiti ga Mehmet čaušu. Osim toga, piše vlada, Ranjina nije smio obećati da će preostali novac brzo donijeti drugi poslanik. Na ponovne turske zahtjeve poslanici ne smiju ništa potanje obećavati, već samo općenito izjavljivati kako se sa svim dužnim marom skuplja novac, te da će ga vlada čim prije poslati, onoliko koliko bude moguće, a da će novac donijeti drugi poklisar Gradić.

Devetnaestog travnja vlada ponovno piše obim poslanicima, šaljući im po dragomanu Baletinu 8300 reala u ongarima i cekinima, kako bi time isplatili dug uzet uz onako strašne kamate. Zapovijeda im da u Carigradu nastoje pod povoljnim uvjetima posuditi novac za isplatu preostale svote do 60 kesa, s time da će ga vratiti kad stigne novi poklisar, s haračem za 1681.[219]

Zanimljiv je dopis dvojice poklisara od 22. svibnja[220]. U njemu oni javljaju da je velikom dubrovačkom prijatelju Imbrahoru sultan zapovjedio da poslovno pođe u Meku, ali se u stvari radi o progonstvu koje mu je namjestio njegov neprijatelj veliki vezir; u ovakvoj situaciji on im ne može posuditi 10 obećanih kesa. U istom dopisu sa zadovoljstvom javljaju kako su obilato darovali rais-efendija, koji ih je lijepo primio i pomirio se tako s Dubrovčanima, obećavši im svaku pomoć. Izvješćuju da su primili novac poslan im putem dragomana Baletina koji se vratio u Carigrad, te isplatili učinjeni dug. Sa žaljenjem primaju podijeljene im ukore, ali se opravdavaju da nisu popustili s isplatom 15 kesa zbog straha pred zatvorom, već bojeći se poslanstva kapidži-baše, odnosno čauša u Dubrovnik i opasnosti da Turci zatvore pristup u dubrovačku luku.

Iz dopisa poklisara nakon 22. svibnja ne vidimo je li čauš još vršio stražarni nadzor nad njima, ali su 6. lipnja Turci učinili novi atak na poklisare, sa zahtjevom da predaju barem 10 kesa. Kako je Ranjina ležao bolestan, ostavili su ga u postelji, pa su samog Rafaela Gučetića odveli u stan Mehmet čauša i tu mu okovali noge u gvožđa, prijetili mu da će ga batinati, vući za konop i mučiti drugim mukama, sve dok se ne izvrši isplata. On nije popustio, pa su ga ostavili i dalje s okovima na nogama. U takvu stanju izvješćuju poklisari 9. lipnja vladu o svemu što se desilo[221]. Spominju također da im je Imbrahor ipak posudio 700 talira, s time da ih vrate njegovu bratu u Mileševu, te da nema ni govora o tome da bi mogli posuditi u Carigradu novac uz povoljne uvjete, kako im je to naređeno dopisom od 19. travnja. Devetnaestog lipnja Turci skidaju okove s nogu Rafaela Gučetića, ali već 22. lipnja odluče oba poklisara baciti u tamnicu Badžafer. Zbog bolesti Ranjinu ipak ostavljaju kod kuće u postelji, pa u tamnicu odlazi samo Rafael. O tome poklisari izvještavaju vladu 27. lipnja[222].

U to doba imala je dubrovačka vlada već dopise svojih poklisara od 2. i 22. svibnja, te im odgovara dopisom od 27. lipnja[223]. Opet ih ukorava zbog stvaranja novoga duga, no ipak im po Ivanu Findelli šalje novac za otplatu dužne svote, posuđene za isplatu onih 15 kesa. O tome ih izvješćuje i dopisom od 18. srpnja[224]. Vlada im strogo zapovijeda da više ne popuštaju nikakvu pritisku, te da ne posuđuju novac uz teške kamate.

Dvadeset četvrtog srpnja stiže Findella u Carigrad, pa poklisari odmah isplaćuju preostali dug[225]. Za carsku blagajnu nije ostalo ništa. I tako Turci 2. kolovoza bace u tamnicu Badžafer, gdje se već nalazio Rafael Gučetić, i Ranjinu. O tome poslanici

obavještavaju svoju vladu dopisom od 8. kolovoza[226]. Ova im dopisom od 13. rujna odgovara kako zbog nekih neprilika ne može poslati novac za isplatu ostatka duga, usto pak smatra važnijom isplatu harača. Bude li moguće, ona će zajedno s haračem poslati i nešto novaca na račun dužne svote. Poklisari međutim ne smiju ništa poduzimati na svoju ruku, tj. posuđivati novac uz visoke kamate, već moraju u svakoj prigodi samo isticati siromaštvo Dubrovnika i govoriti kako će Republika isplatiti dug čim bude moguće[227].

U listopadu su Turci vršili osobito jak pritisak. Petoga listopada bace poklisare u još goru tamnicu, ali ih na njihov ogorčeni prosvjed puste odmah iz nje u Badžafer.

Desetog listopada pozove ćehaja velikog vezira dragomana Petra Grankozića i pod strašnim prijetnjama mu zapovjedi da ga poklisari svakako moraju odmah poslati u Dubrovnik, gdje će kazati da se zatraženi novac mora hitno otpremiti. Poklisari ga nisu odmah poslali. U dopisu od 31. listopada oni svojoj vladi dapače javljaju što se dogodilo 5. listopada, o smrti ras-efendija i o imenovanju novog, ali susret dragomana sa ćehajom niti ne spominju. Tek 12. studenog oni ga upućuju u Dubrovnik s kratkim dopisom i s priloženom opširnijom šifrom, u kojoj iznose sumnju da su najnoviji pritisci rezultat spletaka mletačkog baila[228].

Posizanja Turaka prema Dubrovčanima rasla su i drugdje. Poznato je da je na Pločama u Dubrovniku bio turški emin, tj. turski carinski službenik, koji je pobirao carinu od robe što je išla u Tursku, kao što su uostalom istu funkciju vršili i turski emini u dalmatinskim gradovima pod mletačkom vlasti. U studenom 1681. stigla je morskim putem za potrebe grada Dubrovnika pošiljka lana i riže, koju smjestiše u lazarete na Pločama. Po obavijesti emina bosanski tefterdar zatraži da se i za tu robu plati turska carina. Dubrovčani se žestoko usprotiviše, jer se za robu koja ostaje u Dubrovniku nikada nije plaćala carina ni dubrovačkoj blagajni, a nekmoli još i Turcima. O svemu tome piše dubrovačka vlada svojim poklisarima 14. studenog[229].

Kad je vlada u prosincu saslušala dragomana Petra Grankozića, duboko je se dojmio težak turski pritisak. Ona odluči što prije poslati poklisara s haračem za 1681. i ostatkom dužnih kesa. Dopisom od 30. prosinca 1681. vlada to javlja svojim poslanicima u Carigradu. Navodi kako je novi poklisar već na Pločama te da će 12. siječnja 1682, skupa s dragomanom, krenuti za Carigrad[230].

Poklisari su dopis primili 4. veljače 1682. Odmah su novost javili ćehaji velikog vezira. Nakon raznih intervencija dubrovačkih prijatelja na Porti te uz uvjeravanje da će novac doskora stići, poslanici su 20. veljače 1682. pušteni iz tamnice, nakon osam mjeseci tamnovanja.

Dragoman Grankozić stigao je u Carigrad 27. veljače a novi poklisar Gradić 4. ožujka. I prije njihova dolaska počeli su poslanici Rafael Gučetić i Ranjina nastojati da se Dubrovčanima izda hatihumaja ili kakav drugi vrijedni akt, u kom bi se izjavilo da Dubrovčanima nikada nije bilo zabranjeno pobirati carinu od bilo koga tko prolazi kroz dubrovačku luku. O svemu ovome oni izvijestiše svoju vladu dopisom od 9. ožujka[231].

Sva tri poslanika, Rafael Gučetić, Ranjina i Gradić, sada su djelovali zajedno. Glavna dva posla bila su isplata harača i zaostalih kesa. Što se tiče kesa, nije jasno kako to da se već i u nekoliko prethodnih dopisa ne spominje dug od 30 već 29 kesa. Ovom prigodom poklisari su najprije platili samo 23 kese, tvrdeći da su time isplatili sav dug. Kad se od njih zatražilo još 6 kesa, odgovorili su kako su tih 6 kesa platili bivši poklisari Marin Gučetić, Kaboga i Buća Hasanu, i to ćehaji velikog vezira na njegov zahtjev, neposredno nakon isplate prvih 60 kesa i nakon što su već dali obveznicu kojom se u ime Dubrovnika obvezuju na isplatu i daljnjih 60 kesa.

Sultanov tefterdar ovo nikako nije htio uzeti u obzir, te su na kraju krajeva poklisari,

nakon što su već i harač bili isplatili, morali predati još i tih 6 kesa. Poklisari su bili primljeni i u običajenu audijenciju kod sultana, a veliki vezir ih je upozorio kako Dubrovčani moraju harač za 1682. svakako dostaviti do kolovoza i nikako ne smiju s njime zakasniti. O svemu ovome, s mnogim potankostima o raznim popratnim turskim šikanacijama, izvijestili su poklisari svoju vladu 30. travnja 1682.[232] Ujedno su javili i o sretnom povratku dubrovačkog prijatelja Imbrahora iz Meke. On im je činio neke usluge i pri izdavanju priznanica, a na oproštajnom posjetu im preporuči da kod svoje vlade porade kako bi isplatila onih 700 talira koje im je posudio on a treba ih poslati njegovu bratu u Mileševu. Dobivši napokon dopuštenje za odlazak, sva tri poklisara otputovaše 16. svibnja iz Carigrada, da bi se već 27. svibnja 1682. javili iz Filiba[233].

Tako je, eto, teški problem isplate 120 kesa, koji se godinama povlačio, napokon bio likvidiran. Problem hatihumaje ili kakvoga drugog dokumenta kojim se Dubrovčanima priznaje nesmetano pravo da slobodno i od svakoga mogu ubirati carinu za prijevoz robe preko dubrovačke luke – zasjenjen problemom isplate tih kesa – još nije bio riješen. Dubrovačka vlada ga je ponovno preko poklisara harača poticala 1684. i 1686.[234]

Istodobno dok se u Carigradu i uopće u Turskoj vodila ta velika borba između dubrovačkih poslanika i moćnih čimbenika turske države, njezin se odjek osjećao i na evropskom Zapadu, poglavito u Rimu, gdje već desetljećima djeluje Stijepo Gradić, jedan od knjižničara Vatikanske knjižnice. Premda formalno nije pripadao dubrovačkom diplomatskom osoblju, on ipak svojski i sustavno djeluje u korist svoje domovine, te je nesumnjivo njen stvarni predstavnik. U tom smislu radi na papinskom dvoru, ali se njegov utjecaj putem raznih veza osjeća i u ostalim važnim evropskim državnim središtima, u Mlecima, Parizu, Madridu i raznim gradovima Italije.

Dubrovačka Republika treba naime novaca, a Gradić se trudi da ga nabavi u Rimu i drugdje. U samom Dubrovniku su u potresu propala mnoga bogatstva, ali je bilo dubrovačkog kapitala uloženog u Rimu, Napulju i Đenovi, dobrim dijelom u crkvene banke i vezanog raznim uvjetima i rokovima. Novac je Dubrovnik trebao za svoju građevnu obnovu, za uzdržavanje tvrđavnog sustava te opskrbljivanje oružjem i municijom, jer je u doba turske ucjenjivačke politike 1677–1682. uvijek postojala opasnost da Turci navale na grad i osvoje ga. Ali novac je trebao i za redovito isplaćivanje harača; i koliko god dubrovačka vlada nije pristajala na velike svote što su ih zahtijevali Turci, ipak im je svagda bila spremna nešto platiti. Diplomatsko djelovanje u Turskoj bilo je usto vezano i s brojnim podmićivanjima.

Dubrovačka vlada traži od pape i izravnu novčanu pomoć, ali sada bez uspjeha. S jedne strane, zbog ranijeg razbacivanja i sama papinska blagajna loše stoji, pa papa Inocencije XI. (1676–1689) nastoji velikom štednjom popraviti situaciju. S druge strane on se pribojava da Dubrovčani od njega dobiveni novac upotrijebe za razna plaćanja Turcima, te da Turci, makar i djelomično udovoljeni, počnu postavljati nove i još veće zahtjeve, pa bi ispalo da papa, makar i neizravno, daje novac Turcima. U to se doba vodio tursko-poljski i tursko-ruski rat, u jednom i drugom je Turcima išlo loše, te je evropski svijet, pa i papa, bio uvjeren da Turci neće sada navaliti na Dubrovnik, dapače, da će turski porazi ublažiti osmanlijsku bahatost pa će se promijeniti i odnos Turaka prema Dubrovniku. Stoga neka Dubrovčani samo čekaju, ne popuštaju i ne plaćaju. Čak se spominju planovi o nekoj općoj borbi kršćanskog svijeta protiv Turaka, premda se konkretno na tome ništa ne radi.

I sam Gradić u svojim dopisima i savjetima dubrovačkoj vladi zastupa papino mišljenje, ali se ipak, prema uputama vlade, svojski trudi da Vatikan pomogne Dubrovniku, tvrdeći kako Republika nikako neće dobiveni novac davati Turcima već će ga trošiti na obnovu grada te uzdržavanje i oboružavanje tvrđava.

Osim nešto oružja i kadikad žita, Gradić nije uspio dobiti nikakvu drugu izravnu pomoć

pape Dubrovniku. No zato je uspio da se djelomično iskoriste, s promjenom svrhe i uslijed toga prodajom dionica te anticipacijom kamata, dubrovački kapitali u Rimu, Napulju i Đenovi. Međutim nije ništa postigao traženjem izravne pomoći u Španjolskoj i Francuskoj.

Tijekom dosadašnjeg razlaganja dubrovačke povijesti vidjeli smo kako je dubrovačka vlada vodila oportunističku protursku politiku, iako je u Republici uvijek bilo i izričitih protuturskih struja. Zanimljivo je da se sada i u nosilaca dubrovačke službene politike počinju javljati antiturske struje. Poznati Marojica Kaboga već 1675. razlaže francuskom poslaniku u Mlecima kako bi bilo korisno započeti opću kršćansku borbu protiv Turaka pod vodstvom francuskog kralja Luja XIV.[235]

Antitursko raspoloženje zahvatilo je i Stijepa Gradića, što se očituje u njegovim dopisima dubrovačkoj vladi, premda je on tipičan pripadnik dubrovačke vladajuće aristokratske klase. On naime savjetuje Republici da ne plaća Turcima čak ni harač, sve dok opća situacija ne dovede do rješenja. I on se puno nada u Poljake i Ruse, odnosno njihovu borbu protiv Turaka.

U svezi sa sve većim značenjem Rusije, Gradić prihvaća ideje o sjedinjenju kršćanskih crkava, te o tome razlaže svoje planove čak i papi Inocenciju XI. Ipak, osobito nakon što borba Rusa s Turcima, nije ispunila očekivanja, on najmoćniju državu vidi u Francuskoj a u Luju XIV. najsnažnijeg vladara Evrope. Vruće priželjkuje da francuski kralj zaključi mir s evropskim državama (Španjolskom, Nizozemskom, Engleskom i rimsko-njemačkim carem), s kojima je ratovao, jer u Luju XIV. nazire vladara koji bi mogao i trebao povesti borbu katoličkog svijeta protiv Turaka. Nada se da će i Dubrovačka Republika dobiti novčanu pomoć od Francuske. Imao je znatnih veza s uglednim ličnostima francuskoga političkog i kulturnog života te je, nadajući se koristi od njih, s odobrenjem dubrovačke vlade i pape, 1679. poduzeo putovanje u Francusku, kako bi izravno od kralja Luja XIV. zatražio pomoć. No ne samo da ga kralj nije primio u audijenciju te da nije ishodio nikakvu pomoć, nego je dapače bio osumnjičen kao pristaša janseanizma (što on kao gorljiv katolik nikako nije mogao biti), te je pozvan da napusti Francusku. Bio je duboko razočaran, no ipak je nastavio i dalje raditi za dobro svoje domovine, sudjelujući s bolom svoje duše u njenim patnjama, i veseo kad je napokon sklopljen sporazum s Turcima[236].

Jaketu Palmotića smo upoznali kao jakoga i vještog dubrovačkog diplomata, osobito u odnosu prema Turcima, u kojih je s uspjehom izvršio više važnih misija. Doista je dobro upoznao Turke. To, što je svojem antiturskom raspoloženju dao oduška u svome spjevu »Dubrovnik ponovljen«, i nije čudo, ali on, doduše izvan aktivne političke službe, počinje smišljati i planove o savezu kršćanskih država, u kojem bi sudjelovao i Dubrovnik, za borbu protiv Turaka i u tome ustraje sve do svoje smrti 22. veljače 1680. Svoje zamisli on razlaže u dopisivanju s raznim uglednim članovima dubrovačkog društva[237].

Ne popuštajući doduše osmanlijskim ucjenjivanjima, dubrovačka je vlada ipak i dalje ustrajala u tradicionalnoj politici obzirnosti prema Turcima i izbjegavanju otvorenog prekida odnosa s njima. Na toj liniji ona, uz stanovite ustupke, ipak doživljuje konačni uspjeh u borbi s ucjenjivačkom politikom velikog vezira Kara Mustafe, a ubuduće i uspjehe svoje diplomacije.

DUBROVNIK U DOBA VELIKOGA TURSKOG RATA 1683–1699.

Prepun samopouzdanja, veliki vezir Kara Mustafa započe novu osvajačku politiku prema Srednjoj Evropi. S velikom vojskom navali na Beč, koji se i sam hrabro borio, ali mu znatnu pomoć pruži i poljski kralj Jan Sobjeski, te turska vojska bude kod Beča 12. rujna 1683. potučena. Kršćanska pobjeda i turski poraz donijeli su znatan obrat opće evropske političke i strateške situacije, pa su, sa svojim posljedicama, imali znatan odjek u političkom životu Dubrovnika[238].

Kao kršćanski grad, Dubrovnik se veselio pobjedi, ali se vlada pobojala da to Turci ne doznaju. Svojim poslanicima, koji su zbog isplate danka odlazili na Portu, zapovijeda da kažu kako nije istina da su se u Dubrovniku veselili turskom porazu. Trebali su među ostalim reći:

»U interesu je naše Republike da osmansko carstvo traje u neprestanoj sreći, jer mi postojimo i živimo u sjeni osmanskog imperija. Da smo to učinili, bilo bi od nas nerazborito i ludo. Neoprezan i glup bio bi čovjek koji bi uživao da se odsiječe drvo čija bi mu sjena služila za okrepu i utjehu, zbog čega bi ostao bez te pomoći i potpore. Mi smo više nego uvjereni kako među samim kršćanima imamo neprijatelja te da u doba potresa nismo imali druge pomoći osim od sretne Porte.«[239]

Sve je ovo, od početka do kraja, bilo neiskreno, sročeno samo zato da se u Turaka ne pobudi kakva sumnja. Najmanje je iskren i istinit zadnji dio, jer smo malo prije vidjeli što je sve Dubrovnik u vremenu nakon potresa pretrpio od Turske i kako li se morao boriti protiv nasilničkih posezanja najprije kajmekana, a poslije i velikog vezira Kara Mustafe.

Rat protiv Turske se nastavio, a u savez Austrije i Poljske stupili su 5. ožujka 1684. i Mleci. Cilj Mletaka bio je proširenje teritorija u Dalmaciji. Dubrovnik se našao u teškoj situaciji. Od Turske se nije mogao nadati pomoći, ali mu ona, ugrožena savezom triju evropskih velesila, nije mogla naškoditi. U takvim okolnostima Dubrovnik ipak nastavlja plaćati harač, koji je ionako danak cijene mira, kako ne bi izazvao srdžbu Turaka. Istodobno

se međutim odlučuje ponovno vratiti pod vrhovnu vlast ugarskoga kralja, ujedno i austrijskog vladara i rimsko-njemačkog cara Leopolda I. Habsburškog, koji sada vodi borbe protiv Turaka i čije se daljnje pobjede očekuju. U tu svrhu Republika šalje u Austriju kao poslanika Rafa Vladislava Gučetića. Posredstvom španjolskog poslanika Borgomanera izaslanik dođe u dodir s kancelarom Strattmannom, te već 20. kolovoza 1684. bude sklopljen ugovor između Dubrovnika i Leopolda I. Već 5. rujna obavještava Leopold Mletačku Republiku o ugovoru, kao i o tome da je Dubrovnik uzeo pod svoju zaštitu. Istog mjeseca potvrdi ugovor i dubrovačka vlada[240].

U ugovoru se, kao od osnove, polazi od nekadašnje pripadnosti Dubrovnika kralju Ugarske. Tvrdi se da je doista tako bilo, ali je uslijed turske sile došlo do prekida pripadnosti. Sada, kad Leopold, kralj Ugarske i car, zadobiva pobjede protiv Turaka, Dubrovnik, oslobođen osmanlijskog pritiska, ponovno se vraća staroj pripadnosti i zaštiti ugarskog kralja, a ovaj mu potvrđuje slobodu koju je imao pod prijašnjim ugarskim kraljevima. U to ime Dubrovnik će plaćati godišnji danak u iznosu od 500 zlatnih dukata, kao što je i nekoć plaćao, ali će plaćanje početi tek kad se iz onih strana (a to znači iz strana oko Dubrovnika) uklone turska sila i nasilje. Ugovor prema tome znači obnovu nekadašnjeg višegradskog ugovora iz 1358, iako se ovaj izričito ne spominje. Na kraju novi ugovor polazi sa stajališta da je Dubrovnik i kroz proteklo vrijeme morao pripadati ugarskom kralju, pa bi mu prema tome trebao plaćati i danak. Sada taj danak, za koji se izričito kaže da nije isplaćivan zbog turskog tiranstva, kralj za proteklo vrijeme oprašta, s time da Republika ponovno počne plaćati danak kad se »iz onih strana« uklone turska sila i nasilje.

Ugovor je svojim sadržajem politički uperen protiv dvaju dubrovačkih protivnika: Turaka i Mlečana. Mlečani se, naravno, u njemu ne spominju. Turci, uza sve pobjede Leopoldove vojske na sjeveru, još su posve blizu Dubrovniku, i Republika ne može nastupiti otvoreno te javno stati na stranu Leopolda. Iako se u svim točkama, osim u onoj o plaćanju danka, govori u prezentu, ugovor s državopravnog gledišta u stvari još ne stupa na snagu. Ima značenje tajnog ugovora s državopravnom važnošću za budućnost, kad se ispune stanoviti uvjeti. Sa stajališta dnevne politike već ima svoju važnost i vrijednost. Njegova uperenost protiv Turaka još je skrivena, jer bi za Dubrovnik bilo opasno već sada se eksponirati protiv njih. Prema Mlecima kralj Leopold želi nastupiti otvoreno i javno. Piše im o ugovoru u posebnom dopisu od 5. rujna, izvješćujući ih kako se stari odnos između Dubrovnika i ugarskih kraljeva, nekoć prekinut turskim pritiskom, obnavlja, i on prima Dubrovnik pod carsku i kraljevsku zaštitu. Dok dakle ugovor u odnosu prema Turcima treba privremeno imati suspenzivnu moć, težnja je da u odnosu prema Mlecima već važi. Prevedeno na praktični svakodnevni jezik to znači da je Dubrovnik dio Leopoldova državnog teritorija i da Mlečani ne smiju imati na nj nikakvih pretenzija.

Dubrovčani su se doista nadali Leopoldovoj pobjedi nad Turskom, te su bili uvjereni da će se osloboditi turskog pritiska. Posebna točka ugovora kaže da će se pri sklapanju mira s Turcima voditi računa o Dubrovniku. Dubrovčani su dapače pomišljali i na proširenje granica Republike na teritorij Trebinja i Popova, ali ih je njihov prijatelj Borgomanero svjetovao da ne postavljaju odmah u početku takve zahtjeve, pa su odustali. Budući da je konačna Leopoldova pobjeda bila još daleko a Turci ipak blizu, morali su Dubrovčani imati obzira prema Turcima, koji su ih molili za razne usluge. Tako su im davali hranu, a gradu Novom, opsjednutom od Mlečana, municiju. Obavještavali su Turke o kretanju mletačke vojne sile, kažnjavali hajduke i odsječene im glave slali turskim funkcionerima. Sve su ovo Mlečani dobro znali te su bili ljuti na Dubrovčane. U ovakvoj situaciji uputi Leopold svoj dopis od 5. rujna Mlecima preko svog poslanika Turna u gradu na lagunama. Turn je shvatio da bi bilo vrlo nezgodno u taj mah Mlečane upoznati s ugovorom kojim se Dubrovnik prima

pod zaštitu, pa je tijekom 1684–1686. odgađao da to učini. Austrijski dvor mu je to nakon obrazloženja s njegove strane odobrio. Tako je eto ovaj ugovor i prema Mlecima ostao tajan, premda je prvobitno bilo drukčije zamišljeno.

Premda već od 1358. slobodna republika u sklopu Ugarske države, kao dio kraljevstva Hrvatske i Dalmacije, Dubrovnik je zapravo nakon 1526. postao potpuno neovisnom državom sa svim atributima formalne i stvarne suverenosti. Sve do 1526. on je ipak, uza svu svoju slobodu i nesputane međunarodne odnose prema drugim državama, isticao da je dio Ugarske odnosno dio Dalmacije. Nakon 1526. Republika ne tvrdi da je dio turskog carstva ili njegov podložnik, već samo da je kao vjeran haračar pod njegovom zaštitom i okriljem. Tek vrlo rijetko, u određenim prilikama, kad im je to osobito korisno, Dubrovčani kažu da su podanici Turske. Prisiljen novom političkom situacijom, najviše zbog mletačke opasnosti, Dubrovnik je sada ponovno pripravan da ga se tretira kao dio Ugarske, odnosno dio velike države Habsburgovaca. Držao je da time ništa ne gubi od svoje slobode. Kao što je 1358–1526. vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva smatrao kao stvarnu zaštitu jakog vladara pred Mlecima i drugim neprijateljima, tako Dubrovnik i sada svoje ulaženje u sklop velike države, prigodom čega on potpuno čuva svoje republikanske slobode, smatra sigurnim i u odnosu prema Mlečanima i u odnosu prema Turcima, od kojih je zadnjih godina bio i te kako ugrožen.

S Turcima pak Dubrovčani praktički nastavljaju uobičajene odnose. Premda sa zakašnjenjem, sultanu i dalje šalju uobičajeni danak, a njihovi poklisari harača prema uputama vlade rješavaju na Porti i druge poslove. U trgovini ih ometaju i provaljuju u Konavle novski Turci, a ulcinjski gusari, koji su se u ovo ratno doba osobito razmahali, odvode i Dubrovčane u roblje, tražeći za njihovo oslobođenje otkupninu. Poklisari na Porti moraju dakle rješavati i te probleme, tražiti naime da se vrati roba što su je oteli Novljani, i slobodu na moru; zahtijevati da se puste Dubrovčani koje su zarobili Ulcinjani, dakako, bez otkupnine, te da prestanu onakvi postupci ulcinjskih gusara. Poklisarima se zatim nalaže da srede problem izdavanja dokumenta kojim bi se Dubrovčanima priznalo pravo da od sviju ubiru carine za robu koja prolazi kroz dubrovačku luku[241]. Kako je luka u Draču počela opasno konkurirati Dubrovniku, poklisari su trebali, doduše oprezno, djelovati da se promet preko te luke ukine. Uspjeli su, te je Porta izdala zapovijed o zatvaranju prometa u toj luci, ali se ona nije štovala, dapače se iz Drača vršio promet i s Mlecima[242].

Dubrovčani šalju 1686. u Beograd poslanstvo velikom veziru koji u taj mah kreće na Ugarsku, kako se to u sličnim prilikama činilo od davnina[243]. Nagovaraju velikog vezira, a posebno bosanskog pašu, da se zatvori luka u Draču, tvrdeći da je ona tobože otvorena svim narodima, ali preko nje trguju stvarno samo Mlečani, turski neprijatelji; Dubrovnik od toga trpi štetu, a s time i blagajna bosanskog paše[244].

Republika međutim i dalje ima neprilike s novskim Turcima koji doista bijahu silovita, nepokorna i nedisciplinirana čeljad. Dubrovčani su ih kadikad za vrijeme rata pomagali živežom, ali su ovi, zauzvrat, prema njima bili bezobzirni[245]. U ratu su trebali čuvati prolaz, no oni su samovoljno utjeravali pristojbe od karavana, ne brinući se uvijek da ih zaštite od hajduka. Dubrovčani su u više navrata ustajali protiv tih pristojba, Porta im je svojim zabranama izlazila ususret, ali novski Turci te naredbe nisu poštovali. Oni su dapače intrigirali na Porti protiv Dubrovčana, tvrdeći da slobodno puštaju hajduke preko svojeg teritorija u Tursku, pa su se Dubrovčani morali opravdavati.

Podjednako u razmimoilaženjima s Mlečanima i Turcima Dubrovčani su stalno imali problema zbog prolaženja hajduka kroz dubrovački teritorij, Mlečani su im spočitavali da onemogućuju hajducima prolaz u Tursku, a Turci, da ih mirno puštaju. Dubrovčani su međutim lukavo i jednima i drugima tvrdili kako oni nemaju potrebnu vojničku snagu da bi

mogli hajducima onemogućiti prolaz, a kad bi je imali, u prvom bi redu zapriječili pljačkanje i haranje hajduka po dubrovačkom teritoriju. Preko svojih poslanika duždu, glavnom proviđuru Dalmacije i izvanrednom proviđuru u Kotoru, a i preko svoga pouzdanika u Rimu, odbijali su mletačke prigovore da pomažu Turcima. Pokušali su preko njih isposlovati da se napokon zabrani pljačkanje i haranje hajduka po dubrovačkom području, ali im ovo nije uspjelo.

Uza sve sukobe, mletački trgovački brodovi koji su se i dalje usuđivali ploviti na istok na području turske države, upotrebljavali su dubrovačku zastavu. To je pak bilo krivo Francuzima. Njihov predstavnik na Porti više puta o tome obavještava francuskog kralja, predlažući da se to, intervencijom kod malene Dubrovačke Republike, spriječi. Prirodnije je, kaže on, da mletački brodovi u takvim prilikama plove pod francuskom zastavom, kad su mletački podanici u Turskoj ionako pod francuskom zaštitom, tim više što su Francuzi nekoć zahtijevali da i Dubrovčani plove na Istoku pod njihovom zastavom. Sad su se, kažu oni, Dubrovčani toliko osilili da sve više na Istoku otvaraju svoje konzulate, koji onda pobiru pristojbe i od mletačkih brodova pod zastavom Dubrovnika[246].

U međuvremenu je Leopoldova carska vojska napredovala. Dubrovčane dakako silno zanimaju ratne prilike, pa oni traže hitne izvještaje od svojih poslanika u Beogradu, poslanih tamo da pozdrave velikog vezira. Zanimaju se za sudbinu Budima, pa na kraju čak traže od poslanika da im izvještaj šalju svakoga petog dana[247].

Drugog rujna 1686. dospije Budim u Leopoldove ruke. Ta pobjeda znatno podiže caru ugled, pa je i Dubrovnik bio pod snažnim dojmom toga važnog pobjedničkog ratnog događaja. Kao vrhovnom poglavaru katoličanstva čestita dubrovačka vlada 18. rujna taj događaj papi Inocenciju XI. a 20. rujna i Leopoldovoj ženi Eleonori[248]. U takvoj situaciji nameće se dubrovačkoj vladi pitanje što će se sada dogoditi, hoće li se sklopiti mir ili će se i dalje ratovati. Mlečani nastavljaju rovariti protiv Dubrovnika tvrdeći da ovi drže s Turcima, a i njihovi hajduci ne prestaju napadati dubrovački teritorij. Usto su Turci još uvijek jaki i drže u svojim rukama zaleđe Dubrovnika, Bosnu i Hercegovinu.

Dubrovnik, koji se u tijeku svoje povijesti uvijek smatrao prisiljenim da svakome pokazuje lijepo lice, našao se u nekoliko teških i zapletenih prilika, kad je smatrao osobito potrebnim upotrijebiti neiskrenost pa i laž kao sredstvo svoje politike.

Naočigled mletačke opasnosti htio se sada Dubrovnik što uže povezati s Leopoldom, nesumnjivo moćnim zaštitnikom, ali nije htio prekinuti ni s Turcima, barem dok ovi drže u rukama cijelo njegovo zaleđe. Sada, nakon pada Budima, htio je Dubrovnik da i Mleci saznaju za ugovor iz 1684, isto tako i zapadnoevropski politički svijet uopće, ali je pri tom bio svjestan da će za to saznati i Turci. Isto je tako dubrovačka vlada znala da će Leopold doznati kako Dubrovnik i dalje plaća tribut turskom sultanu te da će moći od toga praviti pitanje. U takvu položaju morao je Turcima nekako drugačije prikazivati svoj stvarni odnos prema Leopoldu, a pred Leopoldom naći podesno i shodno opravdanje za plaćanje tributa turskom sultanu.

U svakom slučaju, dubrovačka vlada je smatrala vrlo važnim i neophodno potrebnim uputiti svog poslanika Leopoldu u Beč, te je već u rujnu 1686. za tu važnu misiju izabran Luka Vladislav Gučetić, dakle prije nego što je Budim pao. Za shvaćanje dubrovačkog držanja važne su riječi što ih je vlada upotrijebila u svojoj uputi poslaniku, a isto tako i one iz dopisa rimskom predstavniku Franu Pierizziju, kojega vlada moli da u kardinala Pia, zaštitnika Njemačke, poradi da ovaj u cara Leopolda opovrgne lažne glasine što ih Mlečani pronose na štetu Dubrovnika. U dopisu Pierizziju od 30. rujna vlada kaže:

»Morate znati da smo 1684. preko poslanstva jednoga našega senatora ugovorili s Njegovim Carskim Veličanstvom da on kao Kralj Ugarske ugovori vrlo staro savezništvo,

koje je uživala ova Republika s kraljevima Ugarske, priznato s godišnjim podavanjem od 500 dukata. Ovo je bilo prekinuto s okupacijom mjestâ u onom Kraljevstvu, naročito grada Budima. Sada, kad je otomanska moć u velikoj mjeri skršena, zaključilo se da se od naše strane obnovi ovo godišnje podavanje, samo ako Turčin bude udaljen od ovih susjednih pokrajina, s time da Njegovo Veličanstvo primi pod svoju zaštitu ovu Republiku, kako je dobrostivo učinilo, i o tome su naizmjence među nama ugovoreni uvjeti. I vidjevši mi da je grad Budim carskim oružjem oslobođen, s nadom da ćemo morati čuti veće napretke carskog oružja, otpremili smo nedavno na onaj Dvor gospara Luku Vladislava Gučetića, našeg senatora, da izvrši kod Njegova Veličanstva dužnost čestitanja za ovo vrlo sretno osvojenje i da mu ponudi godišnje podavanje od 500 dukata, premda još nije došlo vrijeme da se isplate, jer Turčin nije uklonjen od ovih susjednih pokrajina, kako je to bilo izraženo u uvjetima.«

Poznate su pohvale što su ih, prema starom običaju, Dubrovčani i nakon 1526. pjevali u katedrali u počast ugarsko-hrvatskom kralju. Njihov nam tekst donosi 1595. Serafin Razzi u svojem povijesnom djelu o Dubrovniku. O tim se pohvalama u spomenutom dopisu kaže:

»I da bi tim više Njegova Uzoritost bila obaviještena o našoj vrloj staroj zavisnosti o Kraljevstvu Ugarske, čija uspomena nije nikada pala u zaborav, prikazat ćete da se svake godine u katedrali u najsvečanijim blagdanima godine spominjala s javnim besjedama, učinjenim za osobu prejasnih kraljeva Ugarske s ovim doslovnim riječima: ‚Za našeg prejasnog Kralja Ugarske, Dalmacije, Hrvatske.' I ova funkcija se točno izvršava i danas.«

Kad je Luka Vladislav Gučetić već dospio do Beča i počeo tamo djelovati, pošalje mu dubrovačka vlada daljnje upute u svojem dopisu od 28. listopada 1686. Vlada nalaže poslaniku da u cara Leopolda poradi, kako bi on u Dubrovnik poslao svoga predstavnika koji će u ovom tako teškom vremenu Republici pomagati, da mu zatim dade takav ugled u drugih vladara kako bi oni ubuduće iskazivali prema Republici sve poštovanje, priznajući je zavisnom od njegove države. Dubrovačka vlada se nada da bi na takav način mogla mirno živjeti. U uputi ona izričito kaže kako to traži poglavito s obzirom na Mlečane, koji na Jadranu vrše ratne akcije. Poslanik se također treba založiti da car ugovor iz 1684. objavi kršćanskim vladarima, pa i Mlečanima, pismeno i usmeno preko njihovih poslanika na svome dvoru. Pri tome se kao vrlo važno spominje isticanje Dubrovnika kao uda Leopoldove države i obnavljanje vrlo stare konfederacije s Dubrovačkom Republikom[249].

Dubrovačka vlada je ipak bila načistu da će Turcima morati plaćati danak sve dok Bosna i Hercegovina budu u turskim rukama, te je smišljala kako da se za to opravda pred carem Leopoldom, ako je on o tome pita. U dopisu od 28. listopada ona upućuje poslanika Luku Vladislava Gučetića:

»U slučaju kad bi Vam se reklo da Republika u budućnosti ne smije slati danak Velikom Turčinu[250], jer je već zauzet Budim, odgovorit ćete da se Turčin, jak, nalazi za našim leđima, naime u Bosni i Hercegovini i da se ne može činiti s manje, sve dok on ne bude potpunoma udaljen iz ovih krajeva; ako se naime prije vremena otuđimo od njega, upast ćemo u očitu opasnost velike štete, jer bi se ne samo ova država našla upletena u najveće tjeskobe, već bi i naši trgovci izgubili svoje imovine što su u znatnoj mjeri u njegovu kraju, a možda bi upali u opasnost da budu zaklani od turskog bijesa.«

Ovom prigodom Dubrovčani nisu upotrijebili smicalicu kako bi se opravdali, već su rekli istinu.

Premda su se bili obvezali da će danak ugarskom kralju isplaćivati tek kad se turska sila ukloni iz njihova susjedstva, Dubrovčani ga počeše plaćati već 1686. Poslanik Gučetić isplati određenih 500 dukata i primi priznanicu datiranu 21. studenog 1686. Dubrovnik je isplaćivao taj danak sve do 1699.[251]

Za lukavu i dovitljivu politiku Dubrovnika tih dana karakteristična je uputa poslaniku Luki Vladislavu Gučetiću od 20. prosinca 1686. Postojala je naime mogućnost da bude sklopljen mir, ali kako Turci ipak nisu bili potpuno poraženi te je njihova vlast na Balkanskom poluotoku, pa tako i u zaleđu Dubrovnika, bila i dalje neosporna, Dubrovčani su računali kako ni u tom slučaju neće moći naglo prekinuti s Turcima. Ali kako im je, pogotovu u novim skučenim ekonomskim prilikama, bio težak harač, htjeli su da se on u slučaju kompromisnog mira smanji. Ako se, dakle, bude sklapao mir, Gučetić treba poraditi da se car založi za smanjenje dubrovačkog danka Turcima, ali kao da to traži na vlastitu inicijativu. Ovaj zahtjev car bi trebao motivirati ovako:

»...Između ostalih pripadnosti koje je steklo osvojenjem Budima, Njegovo Veličanstvo shvaća da je dobilo i sebi podložnu Dubrovačku Republiku, koja je bila tributarna i udo grada Budima, kad je on bio u vlasti kralja Ugarske, plaćajući ovima za danak svake godine 8500 dukata; kad su Turci osvojili Budim, ostao je Dubrovnik i njima tributaran za ovih 8500 dukata, i sada kad je Bog vratio Budim svojemu prvom posjedniku, moraju se ovome vratiti i njegova prva prava i pripadnosti što ih je imao nad Dubrovnikom, i zato Njegovo Veličanstvo hoće za sebe pridizati spomenutih 8500 dukata...«

Ovakvo državopravno tumačenje nije povijesno točno, te je dubrovačka vlada sumnjala hoće li mu Leopoldovi državnici povjerovati. Stoga ona u uputi nastavlja:

»... dat ćete razumjeti, iako sve baš i nije bilo ovako, da smo mi htjeli na ovakav način predložiti postupak kako bi se pričinilo Turčinu da se to čini bez našeg znanja, po vlastitu porivu Njegova Veličanstva iz navedenog razloga, ne bi li se bilo kada izbjegli progoni od strane Turaka.«[252]

Već smo i prije vidjeli kako su Dubrovčani u stanovitim prilikama krivo prikazivali svoj državopravni položaj, kad su smatrali da bi iz toga mogli namaknuti korist ili se izvući iz kakve teške neprilike. Svojim tumačenjima u uputi mislili su smanjiti danak Turcima za čitavih 8500 dukata, dok bi ugarsko-hrvatskom kralju bili obvezani plaćati tek ugovorenih 500 dukata. No sve je to ostalo samo na papiru, jer ne samo da nije došlo do sklapanja mira već ni do pregovora, tako da se rat nastavio.

U Dubrovnik je, na inicijativu dubrovačke vlade, došao carski rezident u osobi Domenika Corradina, kojemu je Republika platila putne troškove, obvezala se osigurati mu pristojan stan i isplaćivati plaću u iznosu od 1100 rajnskih forinti[253].

U siječnju 1687. mletačka vlada napokon sazna da je Dubrovnik došao pod carevu zaštitu. U međuvremenu se situacija, u odnosu prema onoj iz 1684, znatno izmijenila, a i značenje samog ugovora. Republika je već plaćala danak, a u Dubrovniku se pojavio i eksponent carske vlasti. Zanimljivo je vidjeti kakav je njegov položaj s političkoga i državopravnog stajališta: je li to diplomatski predstavnik velesile u maloj republici ili predstavnik vrhovne vlasti, koji bi trebao ravnati politikom dubrovačke vlade prema probicima vrhovne vlasti ili pak obični promatrač? Ne, on nije ni jedno ni drugo ni treće, nego od svega pomalo, pa je pravno teško definirati njegov položaj, premda ga je praktično-politički već lakše označiti.

Prije svega nesumnjivo je da ga je Leopoldov dvor poslao sa znatno većom zadaćom nego što su mu je Dubrovčani priznavali. U početku im znači mnogo jer i pred carem i pred Mlečanima opravdava njihove postupke. No on se brzo u njima razočarao, jer je shvatio da nisu iskreno pristali uz cara niti su htjeli odlučno prekinuti s Turcima; spoznao je kako im ugovor s Leopoldom služi samo kao diplomatsko sredstvo protiv Mlečana. Zaključio je također da Dubrovčani nisu zadojeni duhom opće kršćanske solidarnosti; nerado gledaju mletačke pobjede i misle samo na svoje partikularne interese.

Dubrovčani zaista nisu prekinuli s Turcima, kako je on želio i očekivao. I dalje plaćaju

Turcima uobičajeni danak, iskazujući im preko svojih poklisara vjernost i odanost. I u ostalim postupcima ravnaju se prema prilikama i trenutnim, ali ipak dobro promišljenim ocjenama. Sad pomažu Turke hranom i municijom sad im to uskraćuju, sad ometaju hajduke a sad i sami provaljuju na turski teritorij[254]. Nakon pada Novog pomažu i mletačku vojsku živežom i materijalom[255].

Dubrovčani strahuju da Mlečani ne zauzmu Popovo i Trebinje, boje se pada Novoga i mletačke provale kroz Neretvu, poznata im je mletačka propaganda u njihovu neposrednom zaleđu. Sami pak nagovaraju to isto stanovništvo da pristane uz cara i zatraži da ih zaposjedne Leopoldova vojska.

S državopravnoga i političkog stajališta položaj Dubrovačke Republike bio je zaista neodređen. Uza sve plaćanje danka Leopoldu, što je moglo biti vanjskim znakom podložnosti, pa i uza svu prisutnost carskog rezidenta, ne možemo reći da je Dubrovnik državopravno ušao u sklop kraljevstva Ugarske. Bijaše to stanje, mogli bismo reći, prijelazno, kad se očekuje razvoj daljnjih događaja.

Carski rezident nije uživao osobiti ugled, i Dubrovčani su pred njim tajili mnoge stvari koje bi on morao znati. Leopold ima dakle nad Dubrovnikom tek neke elemente početaka vrhovne vlasti a njegov rezident ne vrši onu ulogu koju mu je on namijenio.

Mleci nastavljaju starom politikom te pokušavaju nagovoriti Dubrovčane, osobito u doba opsade Novog, da otvoreno prijeđu na kršćansku stranu i potpomognu opsadu, ali se Dubrovčani ne daju nagovoriti. Oni također nastavljaju po starome, čuvajući u prvom redu političku slobodu, ali paze i na temelj svoga postojanja – trgovinu. Poduzimaju sve što mogu kako bi zapriječili privremenu, a pogotovu trajnu mletačku okupaciju Trebinja i Popova, jer se opravdano boje da će im zatvoriti trgovačke putove prema širemu balkanskom zaleđu.

Uza sav pobjednički sjaj pohoda Leopoldove vojske, ne zaboravljajući ni za trenutak činjenicu da su Bosna i Hercegovina, zaleđe Dubrovnika, još u turskim rukama, dubrovačka vlada sa zakašnjenjem, koje je ovaj put zacijelo proizišlo iz očekivanja daljnjeg razvitka situacije, ipak šalje u travnju 1687. u Tursku kao poklisare Marina Brne Kabogu i Sekonda Buću da predaju harač za 1686. Prije toga ona je još u veljači poslala samoga Kabogu velikom veziru u Beograd radi isplate tog harača. Prema uputi on treba da mu iskaže i dalje vjernost i odanost Dubrovnika Turskoj. Povjereno mu je da tamo iznese poteškoće zbog kojih Republika nije mogla prije poslati harač. Uz ostalo, on će reći kako je »također vrlo stroga zabrana izdana u Italiji, da u ruke Dubrovčana ne smije dospjeti moneta u dukatima, bila uzrokom da mi nismo mogli uza sva nastojanja dobaviti dosad toliko dukata, koliko nam je potrebno, htijući talijanski vladari ovom novotarijom umnožiti nam teškoće. Nisu im naime bile dovoljne one koje su nam dali osjetiti objavljenom općom zabranom da se nijedna vrsta živeža ne smije izvesti za Dubrovnik. Sve to iz razloga, jer su nas vidjeli uvijek postojane u vjernosti prema Otomanskom carstvu, te kako pristajemo u ovim okolnostima uz ono što je za njega korisno.«

Nešto dalje, u uputi se određuje da poklisar treba iskazati kako Dubrovnik ima »velike neprijatelje stečene naročito u ovom ratu, jer nas vide da nastavljamo u vjernosti prema Velikom Gospodinu«[256].

Usprkos svemu tome Dubrovčani su slutili da Porti neće ostati nepoznato upućivanje dubrovačkog poslanstva u Beč i isplata danka Leopoldu. Bojali su se da će im to veliki vezir predbaciti, pa vlada propisuje poklisaru:

»Ako Vam spomene nešto o misiji upravljenoj u Beč i o danku poslanom caru, reći ćete da je mletačka armata strašna, kao što mu to mogu posvjedočiti Turci koji su je vidjeli ovuda proći, i još oni koji su se našli u Koronu; budući da je pak ona svagda nastojala uništiti našu slobodu, smatrali smo kao dobro sredstvo uputiti poslanstvo caru kao kršćanskom vladaru,

preporučiti mu se u povodu takva zveketa oružja i zamoliti ga da se djelotvorno zalaže kod Mlečana u naš prilog. O tributu ćete apsolutno zanijekati s govorenjem da se možda ta glasina širi od naših protivnika, koji neprestano na nas vrebaju, no mi jedva možemo pribrati danak za Velikog Gospodina; niti mi mislimo da smo s ovom misijom ma i u najmanjoj mjeri prejudicirali našoj vjernosti prema Velikom Gospodinu, koja će biti uvijek najpostojanija i nepokolebiva u nama i u našim potomcima sve do kraja svijetá.«

Dok u prvom dijelu opravdanja ima dosta istine, dotle su u drugom Dubrovčani upotrijebili očitu laž. Kad to Dubrovnik mora tajiti pred jednom velikom silom, znak je zaista da još nije ušao u stvarnu državopravnu vezu s Ugarskom.

Poklisar Kaboga trebao je, po običaju, rješavati i druge poslove, među ostalim se morao založiti da Turci obuzdaju Novljane koji su i dalje provaljivali na njihov teritorij, ubijali, otimali, palili i činili ostale okrutnosti.

Porta se bavila mišlju da zabrani kolanje tuđeg novca na svojem teritoriju, te su se Dubrovčani pobojali za svoj dinar. Stoga poklisar mora uznastojati da Turci dopuste da dubrovački dinar i dalje kola njihovom državom. Premda su novac nekad kovala i posebna autonomna tijela koja nisu imala karakter posebne države, Dubrovčani, imajući od toga poglavito praktične koristi, smatraju kovanje svog novca i njegov opticaj izvan Dubrovnika, važnim atributom svojega suvereniteta. U uputi, o tome kažu:

»Bit ćete vrlo budni da proniknete u to, hoće li se objaviti ta zabrana. Upotrijebite izvanrednu marljivost kako biste saznali treba li se pod tim podrazumijevati naš dinar, kako biste mogli, ako o tom ne samo pouzdano saznate već steknete i kakvu sumnju, odmah poći k Veziru prije izdavanja zabrane, u svrhu da se unaprijed doskoči neredu. Trebate mu pri tome predočiti da svi slobodni vladari kuju novac i po tome se i poznaju kao takvi, te smo također mi, otkad je osnovan naš grad, kao Vladar malene i siromašne države, izabrali kovati tako malen novac, kakav je naš dinarić, da bismo se mogli zvati imenom Vladara. Zato molite Njegovu Eminenciju da kroz vrijeme svoje vrlo sretne vladavine ne čini nam krivo u tako osjetljivoj stvari za interese Carstva i od vrlo velike reputacije za nas. Izrazite nadu da će Njegova Eminencija htjeti zapovjediti, uzevši u obzir naše vrlo usko savezništvo sa Sretnom Portom, nek se naš dinarić tretira kao i svaki drugi novac Otomanskog carstva.«

Dubrovnik se i dalje trudi da spasi svoj dinarić u Turskoj i obuzda nasilja Novljana[257].

Znajući da dolazak carskog rezidenta u Dubrovnik neće ostati nepoznat središnjoj turskoj vlasti, trebalo je svakako pred njom opravdati tu važnu i prvorazrednu činjenicu, i za to upotrijebiti neku dovitljivu diplomatsku doskočicu. Svojim dopisom od 5. travnja dubrovačka vlada daje Kabogi, koji je u taj mah u Beogradu, uputu kako će tu činjenicu opravdati pred velikim vezirom. Tu se kaže:

»Došla je već amo, s naslovom rezidenta, ličnost koja se očekivala iz Beča. Da bi se i javno učinio poznatim kao takav, pribio je grb Njegova Veličanstva na vrata svoje kuće. Jer je to poznato jeminu, koji je informiran o toj novosti, i svim Turcima koji amo dolaze, nije moguće da od usta do usta neće to doći i do uši Vezira. I mi, razmatrajući da to može uroditi nekim njegovim nepovjerenjem prema nama, posebno ako mu od kakva zlobnika bude dan iskrivljeni izvještaj, te da bi stoga mogle nastati vrlo velike štete po naše probitke, smatrali smo korisnim prethodno ga od naše strane obavijestiti. Dakle Vi ga morate upoznati kako smo mi vidjeli vrlo moćne armate gospode Mlečana, koje neprestance ovuda prolaze, o čemu vjerujemo da su Njegovu Eminenciju obavijestili Turci koji su ih vidjeli; i jer su oni uvijek snovali i nastojali potlačiti našu slobodu, pobojali smo se da ne bi sada nalazeći se s oružjem u rukama izvršili svoju namisao; stoga smo se obratili kršćanskim vladarima, posebno papi i caru, moleći ih da bi nas preporučili Njezinoj Prejasnosti[258]; i papa, da bi osigurao našu slobodu, toliko se zauzeo u Njegova Carskog Veličanstva, da ga je, osim

učinjene preporuke, nagovorio da pošalje u Dubrovnik svoga čovjeka s naslovom rezidenta, sa zapovješću nek se u slučaju bilo kakva pokušaja Mlečana protiv ove države založi kod njih u ime cara u naš prilog i od toga ih odvrati.

Reći ćete, kako Vi prikazujete Njegovoj Eminenciji jedino što se događa, da kakva izmišljotina što bi mu je podvalili naši protivnici ne uzmogne u njegovu srcu stvoriti kakvo nepovoljno mišljenje o nama; mi smo, naime, najpostojaniji u tome da živimo do kraja svijeta pod zaštitom Sretne Porte i uzdržavamo joj uvijek netaknutu našu vjernost, kao što smo činili do sada; i stoga nije to od nas učinjeno u drugu svrhu već za očuvanje naše slobode, čime smo ipak smatrali poslužiti Velikom Gospodinu,[259] jer ova naša radnja smjera na uščuvanje jedne države njemu tributarne i u svemu vjerne.«[260]

Govoreći diplomatskim jezikom tadašnjeg vremena, Dubrovčani su ovime htjeli kazati kako bi od štete i za Tursku bilo kad bi Mlečani zauzeli Dubrovnik i od njega učinili svoju bazu protiv Turaka, pa je i u njihovu interesu da Dubrovnik ustraje kao slobodna država, a može takvom ostati u sadašnjim prilikama jedino bude li carev rezident bdjeo da Mlečani ne okupiraju Republiku. U ovom dubrovačkom objašnjavanju ima zaista mnogo istine, jer su se Dubrovčani u prvom redu stavili pod Leopoldovu zaštitu zbog mletačke opasnosti, ali s državopravnog gledišta opravdanje nije istinito, pogotovu što papa nije u tome direktno zasegao.

Kako smo već vidjeli, opravdanje Dubrovnika pred carem Leopoldom zbog toga što još ne prekida s Turcima, bilo je mnogo iskrenije i istinitije. No, dubrovačka vlada smatra potrebnim, uza sve to što caru upućuje svoje poslanike plemiće, da u ožujku 1687. imenuje i svoga stalnog diplomatskog predstavnika u Beču, i to u osobi Julija Cezara Palazzuolija. Radilo se, doduše, o strancu, Talijanu, ali i o diplomatu po struci, a tad je bilo u običaju i drugdje da države uzimaju u službu kao diplomate i strance sa stručnom i političkom sposobnošću[261].

Mlečani su vojevali ne samo u Dalmaciji već i u Grčkoj, te su na poluotoku Moreji izvojevali sjajne pobjede. Dubrovačka vlada s jedne strane suzbija mletačke intrige i njihovo nastojanje da se dočepaju turskog teritorija blizu Dubrovnika, ali im se s druge strane pokazuje prijateljskom. Tako ona 23. siječnja 1686, u svojem dopisu duždu, odbacuje klevete prema kojima bi Dubrovnik radio protiv Mletaka, a u nastavku iskazuje veselje zbog mletačkih pobjeda. Još više dopisom od 10. rujna čestita na pobjedama u Moreji, želi Mlecima daljnje uspjehe i na kraju kaže:

»... s neprekidnim molitvama molimo od neba nastavak Božje potpore, da bi se, dovodeći do željenog svršetka svoje pobožne i velikodušne želje, vidjela časna obilježja prejasne Republike također u otomanskoj carskoj palači.«

Ovim riječima, zaodjevenim u baroknu rječitost, dubrovačka vlada iskazuje ništa manje već svoju navodnu želju da vidi i sam Carigrad u mletačkim rukama[262].

Prvoga listopada 1687. napokon padne Novi u mletačke ruke, pri čemu su Mlecima pomogli Bokelji, naročito Peraštani, i Crnogorci, koji su listom prešli na mletačku stranu. Uz mletačko brodovlje bilo je pomoćnih brodova malteških i papinskih.

I prije pada Novog dubrovačka diplomacija je radila na tome da Leopold proglasi svoje pravo na Bosnu i Hercegovinu i, prema tome, okupira zaleđe Dubrovnika, te da se u neku ruku zapriječi mletačka okupacija područja susjednih Dubrovniku[263]. Kratko pak nakon pada Novoga, dubrovačka vlada šalje 10. listopada svog poslanika Mata Marinova Bunića u Beč, s uputom da, preko dubrovačkog prijatelja Borgomanera, španjolskog poslanika, ali i na sve druge načine, razvije što življu akciju kako bi kralj okupirao Bosnu i Hercegovinu i tako stigao sve do Dubrovnika, koji će mu biti potrebit kao jedini primorski grad u ovim

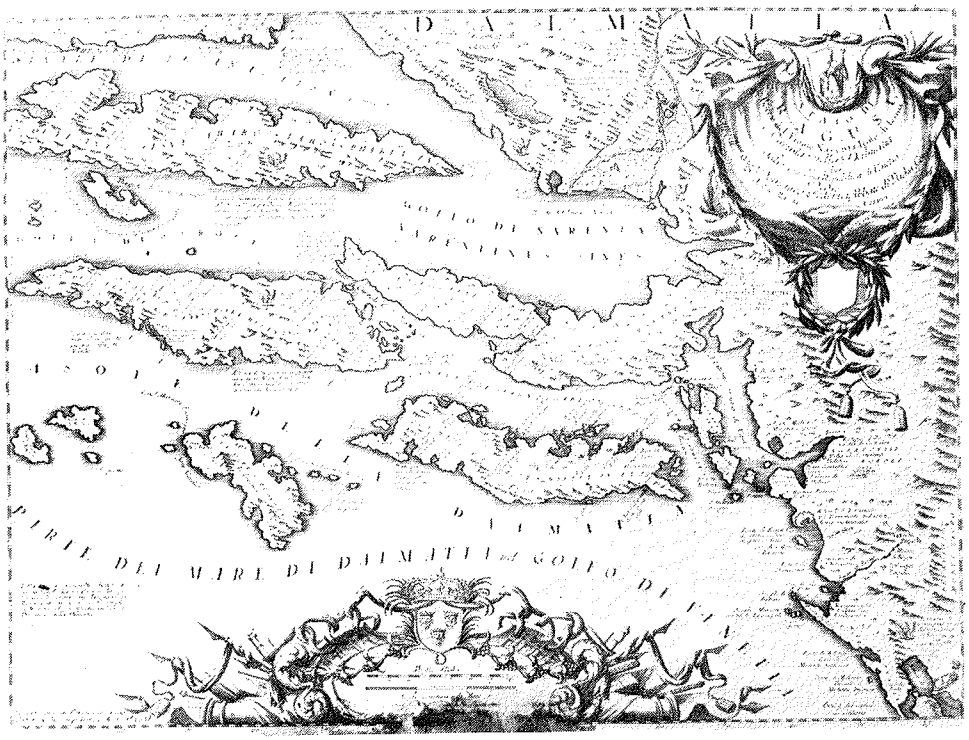

Mletački kartograf Marco Vincentio Coronelli: Karta dubrovačke države (obuhvaćajući i neke susjedne krajeve), g. 1695.

stranama. Ako mu nije moguće odmah okupirati te zemlje, a ono neka proklamira svoje pretenzije na njih[264].

Bunić je stigao u Beč 15. studenog, a mletački glavni providur zauze već 22. studenog 1687. Carinu, pogranični položaj Turske prema dubrovačkom teritoriju. Ovuda je prolazila dubrovačka prometnica i tu je bio prijelaz kojim je išla trgovina između Turske i Dubrovnika. Providur je odmah postavio mletačkog kapetana da utjerava daće koje se ovdje nikad nisu utjeravale, pa su Mlečani sada bili u mogućnosti da nadziru i određuju po svojoj volji i tako zapriječe promet Dubrovnika sa zaleđem[265].

Hajduci u mletačkoj službi prolaze preko dubrovačkog teritorija na turski, i pri tome plijene i po dubrovačkom zemljištu. Osmoga prosinca obavještava vlada svoga poslanika Bunića u Beču, kako su se Konavljani iz Površa, osobito oni iz Mrcina, pridružili hajducima u provali na turski teritorij, a kad je selo Mrcine tako ostalo nezaštićeno, opljačkali su ga Crnogorci, čeljad što su je nedavno predobili Mlečani, te je eto na taj način »nagrađeno« surađivanje Konavljana s hajducima. Kad bi se, dakle, Republika pridružila mletačkom pohodu protiv Turaka, slično bi doživjela i sva dubrovačka sela[266].

Usto su se Mlečani iskrcali u Cavtatu. Ovamo je stigla skupina njihovih brodova i mnoge vojske, a na kopnu urediše skladišta za hranu i vojne potrepštine. Mlečani su se ponašali kao da je Cavtat njihov. Dvama dubrovačkim senatorima predloži tada glavni providur da se Dubrovačka Republika pripoji Mletačkoj, pa bi i dubrovačko plemstvo bilo pridruženo mletačkom i uživalo sve časti i povlastice kao i mletačko[267].

Nešto kasnije podigoše Mlečani tvrđavicu na Carini.

Dubrovačka vlada se oštro suprotstavlja okupaciji Carine, gradnji tvrđavice i mletačkoj prisutnosti na njoj, te putem poslanika Bunića vodi na carskom dvoru veliku i konstantnu borbu, dokazajući da sve to nema nikakva značenja za opću kršćansku stvar niti joj je od koristi, već je smišljeno jedino zato da naškodi dubrovačkoj trgovini i slobodi[268]. Stoga Dubrovčani odlučno zahtijevaju da se Mlečani odatle povuku i tvrđavica sruši.

I inače se dubrovačka vlada morala boriti na bečkom dvoru protiv mletačkih podvaljivanja, intriga, uznemiravanja, nasilja i prijetnja, nastojeći da im se car suprotstavi. Ovaj je doduše bio na strani Dubrovčana, ali nije smatrao odmah u početku shodnim energično nastupiti protiv Mlečana. Na kraju je ipak intervenirao, i preko mletačkog poslanika u Beču i carskog u Mlecima, tražeći da Mlečani i njihovi hajduci ne uznemiravaju dubrovački teritorij. Pri tome je naglašavo kako je Dubrovnik udo kraljevstva Ugarske te je kao kralj Ugarske dužan da se brine za nj. Sedmog svibnja 1688. carski poslanik u Mlecima ustaje čak i protiv blokade Dubrovnika, što je vrše Mlečani držeći pred dubrovačkom lukom 12 galeota a na kopnu tvrđavu na Carini. No i nakon toga postupci Mlečana ostadoše isti, pa se Dubrovčani i dalje žale caru.

Tijekom 1688. očekivao se pad Beograda. Osobito su Dubrovčani bili za to zainteresirani, jer su se nadali da će carska vojska nakon toga krenuti na Bosnu i Hercegovinu i tako omesti mletačku okupaciju Hercegovine. Preko svoga poslanika u Beču i španjolskog poslanika Borgomanera zagovarali su taj pothvat, tvrdeći kako u Bosni i Hercegovini nema mnogo vojske ni tvrđava, a narod bi odmah pristao uz cara. Tražili su da, ako se to ne može izvesti, car javno deklarira svoje pravo na te zemlje.

U odgovorima Buniću izravno ili preko Borgomanera, dvor ističe kako car pri sklapanju mira neće dopustiti da Hercegovina pripadne Mlečanima. Ipak se imalo obzira prema njima, pa se o tome nije javno davala deklaracija.

U ovakvoj situaciji Dubrovnik nije smatrao uputnim slati uobičajeni danak Porti, niti je onamo slao poslanike. Ipak je u Carigradu držao dragomana Luku Barku kao svoga pouzdanika i poluslužbenog predstavnika, dok je u Beogradu i dalje zadržavao službenog dragomana Lučića, koji je tamo svojedobno dospio s poslanicima harača, koji su bili kod velikog vezira.

Dragomanovo sjedište bijaše zapravo Carigrad, a u Beogradu se Lučić dužè zadržavao pod izlikom bolesti.

Barka i Lučić redovito su svojoj vladi dostavljali izvještaje o prilikama u Turskoj, a ova ih je slala dalje u Beč. No i Barka, a osobito Lučić, postali su sumnjivi Turcima koji se u Barke zanimaju zašto Lučić ne boravi u Carigradu. Lučić napokon shvati da mora napustiti Beograd, te otputuje u Dubrovnik. Barku su dapače jednom uhitili, ali brzo zatim i pustili.

Porta u početku nije forsirala isplatu danka, ali odmicanjem 1688. poče od Barke tražiti o tome obavještenja. On pak tvrdi kako uopće nije službeni dubrovački predstavnik već privatna osoba, premda u nekim drugim prilikama, doduše manje važnim, zastupa dubrovačku vladu. On ipak opravdava dubrovačku vladu, i to time što su Dubrovnik blokirali Mlečani te što su putovi nesigurni pa se zbog toga ne može poslati harač. Pri tome ne zaboravlja neprekidno iskazivati davnu vjernost i odanost Dubrovčana turskom carstvu, čega se oni nikada neće odreći.

U tom smislu pišu i Dubrovčani u lipnju velikom veziru i turskom tumaču na Porti Mavrokordatu, a dopise šalju Barki da ih on preda ako Turci ponovno pokrenu to pitanje[269].

Šestog rujna 1688. pade najprije Beograd, a onda 8. rujna i beogradska tvrđava u carske ruke. Mlečani se za to vrijeme pripremaju za upad preko Neretve u zaleđe Dubrovnika.

U još većoj mjeri razvijaju sada Dubrovčani grozničavu akciju da bi spriječili mletačku okupaciju Trebinja i Popova. Djeluju u tom smjeru na rezidenta Corradina te im uspijeva i njega, koji je inače i sam zastupao careve probitke, pridobiti za svoje zamisli. Djeluju također uporno i na hercegovačka plemena da se izjasne za cara, što im također u znatnoj mjeri uspijeva. Sve više se u Hercegovini množe izjave koje traže carsku vlast.

Dubrovčani su osobito uporni na bečkom dvoru gdje djeluje njihov poslanik Mato Marinov Bunić. Carskom kancelaru daju nagrade. Naročito je djelatan i u stalnoj vezi s Bunićem španjolski poslanik Borgomanero, kojeg su Dubrovčani predobili za sebe, ali koji djeluje i u duhu posebnih španjolskih interesa. Pod španjolskom vlasti je naime Južna Italija, kojoj pripada znatan dio jadranske obale. I Španjolska je dakle ta koja se bori protiv mletačke predominacije na Jadranu. Okupacijom južne Hercegovine Mleci bi silno ojačali, jer bi opkoljeni Dubrovnik izgubio svaku važnost ili čak pao u mletačke ruke.

Nepovoljna je situacija po Leopolda, a naravno i po Dubrovčane, nastala kad je francuski kralj Luj XIV. u listopadu 1688. zaratio s carem, provalivši u Njemačku. Sad je trebalo ratovati na dvije strane. Javila se bojazan da odsad Leopold neće moći dobro napredovati u ratu protiv Turaka, pa su se počeli pronositi i glasovi o miru s njima. Bojazan je osobito zaokupila Dubrovčane, koji su se lako mogli naći u velikom škripcu. Previše su se založili u pridobivanju Hercegovaca za cara, pa su strahovali od turske osvete. Pogotovu su se bojali da carska vojska neće moći prodrijeti Bosnom i Hercegovinom sve do Dubrovnika, kako su oni željeli, pa će se Mlečanima pružiti prilika da okupiraju neposredno dubrovačko zaleđe, na čemu su ovi i radili.

Dubrovčani su sada kao s velikom vjerojatnošću računali da će Bosna i Hercegovina prigodom sklapanja mira ostati i dalje pod Turcima. Zato su počeli podsjećati dvor na svoju raniju molbu da se pri eventualnom sklapanju mira poradi kako bi se snizio njihov danak Turcima, a pomišljali su Dubrovčani i na to da se potpuno ukine.

No Republika istodobno i dalje zagovara zamisao da carska vojska provali u Bosnu i Hercegovinu. I prije pada Beograda oni su zahtijevali da Ljudevit Badenski, koji je sa svojim vojnim odjeljenjima operirao uz Savu prema sjevernoj Bosni, provali i sam dublje u Bosnu ili onamo pošalje barem jedno svoje odjeljenje.

Dubrovčani su i sada prikazivali kako su Turci ovdje slabi, zemlja bez jačih utvrda a kršćani uz cara, pa bi takva vojna akcija lako uspjela. No carsko zapovjedništvo nije se prije pada Beograda dalo na to nagovoriti, smjerajući glavnom cilju – osvojenju Beograda. Međutim nakon pada ovoga grada Ljudevit Badenski ipak dobije zapovijed da provali dublje u Bosnu, ali je on ne izvrši opravdavajući se kako godišnje doba nije za to pogodno te da je zapovijest došla prekasno.

Dubrovčani su uslijed novonastale situacije bili u početku dosta potišteni. Kad su pak dobili izvještaje o dezolatnom stanju u Turskoj zbog unutrašnjih borba, pomanjkanja vojničke borbenosti, slabih financija, korupcije i nesposobnosti, prilično su se trgnuli i nastavili zagovarati daljnje energično vođenje rata, i u cara i u pape, za kojeg su znali da tako i sam misli. Obrazlagali su kako će car, usprkos provali Francuza u Njemačku, zahvaljujući unutrašnjoj slabosti Turske i dalje bez prevelikog napora vojne snage uspješno moći napredovati. Nadali su se da će njihov grad oslobođenjem Bosne i Hercegovine i njihovim teritorijalno-političkim povezivanjem s Ugarskom, Transilvanijom, Vlaškom i Moldavskom postati znatno važnija trgovačka luka. Dokazivali su kako car, kao kralj ugarski, ima pravo na Bosnu i Hercegovinu, a sami su i dalje za sebe isticali da su udo Ugarske.

Naravno, jer je carski naziv viši, oni su Leopolda, kao i Žigmunda u XV. st., nazivali carem a njegova rezidenta u Dubrovniku carskim rezidentom, te isticali kako su pod

zaštitom carstva i njegov dio. Procjenjujući strogo državopravno to nije bilo tako, kao što ni Ugarska i Hrvatska, kao posebno kraljevstvo, nisu bile u tom tzv. rimskom carstvu njemačke narodnosti, ali je carska vlast svojim autoritetom i stvarnom silom faktično zasjenjivala formalni državopravni položaj.

Dubrovčani su uvjereni da će sretan svršetak rata pomoći i njihovu položaju, ali se ipak zanimaju za daljnji razvitak svoga državopravnog položaja u odnosu prema caru. U dopisu pak upućenom 1. prosinca 1688. poslaniku Matu Buniću, oni odlučno traže da car prigodom sklapanja mira, makar i ne dobio Bosnu i Hercegovinu, ipak poradi da Dubrovnik bude priznat kao udo Ugarske i samim time oslobođen plaćanja harača Turcima; dakako, car ovo treba zahtijevati ne kao da su ga na to potaknuli Dubrovčani već kao da do toga dolazi svojom inicijativom, s obrazloženjem, kad je dobio Ugarsku i grad Budim, da ima pravo i na Dubrovnik.

Vrlo je karakterističan završetak dopisa. Poznato je naime da su u sklopu već znatno olabavljenoga rimsko-njemačkog carstva postojali, među ostalim, i gradovi »carstvu neposredno podložni«, u stvari male gradske republike. Zbog analogije, a s obzirom na budući status Dubrovnika, dubrovačka se vlada zanima za njih te u dopisu Buniću piše:

»Znamo da mnoge republike u Njemačkoj, zvane slobodnim gradovima, traju u svojoj slobodi pod carskom zaštitom. Dat ćete nam prvom prigodom podrobni izvještaj o svakome od njih, i pod kojim uvjetima su vezani sa Carstvom te kakve zavisnosti i obveze međusobno postoje, osobito o Nürnbergu, nastojeći pribaviti ovo obavještenje od osobe koja ima o tom savršeno poznavanje.«[270]

Dubrovčani nastavljaju s intenzivnom diplomatskom djelatnošću, a pri tom se obilato oslanjaju na španjolskog poslanika Borgomanera. Uvjeren u podudarnost španjolskih interesa s dubrovačkim, ovaj je diplomat bio odani prijatelj Dubrovnika. Bečki poslanik Republike Bunić bio je s njime u srdačnom prijateljstvu, a i dubrovačka vlada imala je u njega veliko povjerenje. Borgomanero je potpuno i u tančine shvaćao posebni položaj Dubrovnika, naročito njegov delikatni odnos prema Turcima, te mu se dubrovački poslanik mogao bez opasnosti u svemu povjeriti. Bio je Borgomanero tako reći redoviti i najuži savjetnik dubrovački, pa dubrovački poslanik, po uputama svoje vlade, nije smio poduzeti nikakav važniji korak a da se prije ne posavjetuje s njime. Tako je bilo svih tih godina protekloga burnog vremenskog razdoblja, te Borgomanero i sada predaje carskoj vladi tri predstavke, služeći se znatnim dijelom razlozima koje su mu podastrijeli Dubrovčani. Prema tim predstavkama car bi trebao nastojati da, osvojivši Bosnu i Hercegovinu, prodre na more do grada Dubrovnika koji bi trebao postati izlaznom lukom njegova gospodstva na toj strani. Dubrovnik je ujedno najvažnija luka Jadranskog mora za put na Istok i za vezu s Napuljskim Kraljevstvom. Car bi dakle trebao spriječiti da Mlečani zauzmu južnu Hercegovinu, čime bi onemogućili Dubrovnik. Ovako zatvoren, ovaj grad ne bi bio ni od kakve koristi niti važnosti za cara. O Mlečanima je Borgomanero doslovno napisao:

»Kako je sva roba iz ovoga grada išla u Ugarsku, Erdelj, Moldavu, Vlašku, Tatarsku, pa čak i u Poljsku, kad bi Dubrovnik ostao zatvoren, Vašem bi Veličanstvu ostao teret posadâ, a Mlečanima sva korist od trgovine. Zbog toga oni rade protiv pravde, pod izlikom da osvajaju turske teritorije oni žele uništiti jednu kršćansku republiku, osiromašiti zemlje Vašega Veličanstva i naposljetku uživati plod cijeloga rata.«[271]

Zgodnu karakteristiku Borgomanerovih predstavki, što su ih inspirirali Dubrovčani, dao je povjesničar Grga Novak ovim riječima:

»Iz navedenih predstavki vidi se vrlo velika diplomatska vještina Dubrovnika, koja ide za tim da kod cara i dvora stvori uvjerenje da je isto toliko važna sloboda Dubrovnika za samog cara i njegove zemlje koliko i za Dubrovnik. Osobito je vješto izneseno pitanje

Hercegovine, spoj Ugarske s Dubrovnikom, izlaz na more, trgovina s Napuljem i nabačena ideja o gospodstvu na srednjem Jadranu. Ove su predstavke majstorska djela dubrovačke diplomatske vještine, iz kojih se vidi duboko i oštro promatranje i razumijevanje onovremenih svjetskih prilika.«

Radilo se u stvari o borbi za sam opstanak Dubrovnika te za njegovu poziciju kao trgovačkoga grada. Carska vojska bila je još daleko od Hercegovine, a nezgodno bijaše što je francuski kralj zaratio na Leopolda i time smanjio mogućnost napredovanja careve vojske u borbi s Turcima, ali kad već careva vojska zasad nije mogla stići nadomak Republike, Dubrovčani su i dalje postojano i neumorno nastojali da Leopold proglasi svoje pretenzije na Hercegovinu, odnosno da hercegovačka plemena, koja su mu već izrazila vjernost, primi pod svoju vlast i zaštitu. Dubrovnik je u tome naumu uspio te Leopold zaista izda patent kojim hercegovačka plemena prima pod svoju vlast i zaštitu, a u objavi Mletačkoj Republici izjavi svoj veto protiv njenog nauma da u Hercegovini osvaja krajeve na koje nema prava. Bio je to veliki diplomatski uspjeh Dubrovnika[272].

Zavisilo je od prilika na terenu koliko će se ovaj diplomatski uspjeh pretvoriti u stvarni.

Ovakvo stanje bilo je krajem 1688, a u tom se smjeru Dubrovčani trude i tijekom iduće 1689. Maksimalni im je cilj da se carska vlast proširi na Bosnu i Hercegovinu do Dubrovnika, čime bi otpalo i plaćanje harača. Ukoliko se u tome ne uspije, težit će da se Dubrovnik ipak oslobodi harača i svake političke veze s Turcima. Tek ako ni to ne bi bilo moguće, oni će nastojati da se harač osjetljivo smanji. No u svakom slučaju njihove bi povlastice u Turskoj trebale ostati.

O tome da sami poduzmu vojnu akciju protiv Turaka, Dubrovčani i ne pomišljaju. Pripravni su, ako carska vojska zauzme Sarajevo i približi se Dubrovniku, da tek onda provale u Hercegovinu. Zato bi željeli imati oružja i municije, koju često traže od napuljskog potkralja, a povremeno pomišljaju kako bi bilo dobro da im se na carev trošak ili trošak španjolskog kralja iz Napuljskog Kraljevstva pošalje 200 vojnika. Jednom bi željeli da ti vojnici čekaju na jadranskoj obali, a u Dubrovnik se upute tek kad ih tamo pozovu, drugi put bi htjeli da dođu odmah, ali nisu voljni sami snositi njihove troškove, pa se na tome ova stvar i razbija. Isto tako Dubrovčani ponekad njihov dolazak smatraju suvišnim.

Ne mijenjaju Dubrovčani svoje mišljenje prema nekom hiru, već prema glasovima koji dolaze s bojišta, a i vijestima o modalitetima mira. Boje se da preuranjenim postupkom ne izazovu Turke, no odlučno su protiv toga da se ti vojnici smatraju carevom posadom u Dubrovniku, premda ih istodobno sami ne žele plaćati. To ne žele i iz obzira prema Turcima, a s druge strane, koliko god priznali vrhovnu vlast cara, protive se, braneći svoju republikansku slobodu, da u gradu postoji carska posada. Na kraju su pribavili 60 hrvatskih vojnika iz Hrvatske, područja Leopoldove vlasti, ali ipak na vlastiti račun, kao plaćenike.

Godine 1689. i slijedećih osobito se zaoštrio odnos Dubrovnika i Mletaka. Već je od 1684. bio u mnogočemu dosta napet, posebno zbog pljačkanja hajduka u mletačkoj službi po dubrovačkom teritoriju, uza sve to što je dubrovačka vlada 1686. i 1687. uputila duždu najljepše izraze divljenja nad mletačkim pobjedama[273]. Mlečani su zaista pokušali od Neretve prodrijeti u obližnju Hercegovinu i zaleđe Dubrovnika, ali su doživjeli poraz kod Gabele. I dalje im je bio ratni i politički cilj na ovom sektoru osvajanje Trebinja i Popova. Dubrovčani su pak u tim krajevima radije gledali turško gospodstvo nego mletačko. Ako može, neka dođe ovamo car, ili neka ostanu Turci. Dubrovčani doduše od 1688. ne plaćaju Turcima uobičajeni godišnji danak, ali ipak i dalje s njima, osobito s onima u susjedstvu, održavaju stanovite veze. To čine iz dva razloga: zbog toga, što su, uza sve carske i mletačke pobjede, Turci još uvijek tu, a s njima se i trguje; zatim, oni pomažu Turke hranom, ponekad municijom, dojavljuju im vijesti, a sve zbog toga što žele zapriječiti da im Mlečani

dođu za leđa. S Turcima su morali održavati veze i zbog vođenja diplomatske borbe. Osmanlije su naime znali za nastojanja Dubrovčana na predobivanju hercegovačkih plemena za cara, pa je trebalo da se pred njima zbog toga opravdavaju. A opravdavali su se tako, što su tvrdili da su htjeli spriječiti da te krajeve okupiraju Mlečani; ovi su naime u tim krajevima predstavljali Turcima neposrednu opasnost, dok je carska vojska bila još daleko.

Turski emin još uvijek boravi na Pločama i Dubrovčani su s njime u dobrim odnosima.

Ovakva dubrovačka politika prema Turcima s jedne strane Mlečane ogorčava, jer su Dubrovčani zbilja ponešto pomogli Turke i zajedno s njima osujetili razne mletačke planove. S druge strane, ona im pruža mogućnost da rovare protiv Dubrovčana te protiv njih i njihove trgovine poduzimaju mjere kakve na drugi način ne bi bili mogli opravdati. Pri tome su Mlečani sve to znatno uveličavali.

Dubrovčani pak ne samo da pred carskim dvorom opovrgavaju mletačke klevete, već su od sebe odbijali i ono što je istinito. Međutim i sam carski rezident Corradino mnogo zna o dubrovačkim odnosima s Turcima i spremno to javlja u Beč. Ni carski poslanik u Mlecima, grof Thurn, nije dubrovački prijatelj već je više na strani Mletaka. No zato stari dubrovački prijatelj, španjolski poslanik Borgomanero, ustaje na carskom dvoru protiv svih nepovoljnih, i istinitih i neistinitih, glasova o Dubrovčanima i čvrsto je na braniku njihovih probitaka.

Rezident nije prijatelj Mlečana te se i on zalaže, na svoju inicijativu, po carskoj zapovijesti i nagovoru Dubrovčana, da se hercegovačka plemena opredijele za cara, no njemu su pri tom na umu interesi carstva i kršćanstva; stoga misli, ako već carska vojska ne može zaposjesti Hercegovinu, neka to učine Mlečani. Corradino se također zalaže da Dubrovčani potpuno prekinu s Turcima, on dapače predlaže da u Dubrovnik dođe carska posada s kojom bi onda on, potpomognut dubrovačkom vojskom i hercegovačkim plemenima, krenuo iz Dubrovnika u borbu protiv Turaka.

Sve to, dakako, nije bilo u interesu Dubrovnika. Premda su priznali vrhovnu vlast Leopolda kao ugarskog kralja, strahovali su za svoju slobodu ako dopuste da u grad uđe carska posada, usto bi to bila velika opasnost i radi Turaka.

Corradino šalje caru u Beč 30. siječnja i 27. veljače 1690. dosta nepovoljne izvještaje o Dubrovčanima[274]. U prvom izvještaju kaže kako podržavaju vrlo dobre veze s hercegovačkim pašom i šalju mu sve potrebno; prošle su mu godine primjerice poslali veću svotu novaca kako bi mogao održavati vojsku koja Mlečanima priječi okupaciju Trebinja i Popova. U drugom izvještaju navodi jedanaest točaka protiv Dubrovčana, iznoseći među ostalim da prisvajaju naslov *Vladara* savezničkog sa carem. Dubrovčani su zaista za svoju vladu rabili naziv »Principe«, što znači »Vladar«, htijući se time očito staviti na ravnu nogu sa svim ostalim vladarima. No ovaj je Corradinov prigovor pogotovu značajan za državopravni odnos Dubrovčana prema caru. Kad im to odgovara, oni više puta ističu da su udo kraljevstva Ugarske, odnosno udo careve države; pri tome pomišljaju kako će nakon propasti turske vlasti u Bosni i Hercegovini, u taj državni sklop ući kao autonomna republika. No sada, u još ne posve jasnoj situaciji, oni tako ne postupaju u svim konzekvencijama, već se smatraju Leopoldovim saveznikom, doduše slabijim, koji treba njegovu zaštitu.

Corradino je umro u Dubrovniku 1690, te u Republici neko vrijeme nije bilo carskog rezidenta. No i nakon njegove smrti javlja se na carskom dvoru tendencija da se u Dubrovnik pošalje 200 njemačkih vojnika koji bi fungirali kao carska posada, kao znak da je car preuzeo posjed nad Dubrovnikom. Dvor je to s jedne strane opravdavao potrebom sprečavanja mletačkih nasilja a s druge neophodnošću čvršćeg nastupa prema Turskoj u doba sklapanja mira, kako bi se tako djelovalo na Turke da se odreknu dubrovačkog harača ili se zadovolje s njegovim smanjenjem.

Dubrovačka vlada nije prihvatila ove razloge, te je i ovaj put nastojala da takva posada

u Dubrovnik ne dođe. Tumačila je kako bi joj to u odnosu prema Turcima, koji su još jaki, moglo naškoditi; bude li pri kraju vojne ratna sreća za Turke povoljna, mogli bi se oni zbog toga žestoko Dubrovčanima osvetiti te poharati njihov nezaštićeni teritorij[275].

Leopold je već 1688. upoznao Mletke sa svojim pretenzijama na Hercegovinu, ali 11. lipnja 1689. saopćava službeno mletačkom poslaniku u Beču da je Trebinje i Popovo uzeo pod svoju zaštitu[276]. Mleci nisu pred tim ustuknuli, već su odgovorili caru da će osvojiti i Trebinje i Popovo. Čak su nešto u tom smislu i poduzeli, ali zasad bez uspjeha.

Odnosi između Mletaka i Dubrovnika još su se više zaoštrili, te su Mleci prema Dubrovčanima počeli nastupati otvoreno neprijateljski. Premda su Dubrovčani davali žita i susjednim Turcima, trebali su ga ipak u znatnim količinama za sebe. Međutim 1690. mletački glavni providur poče priječiti dovoz hrane u Dubrovnik. Poslao je nekoliko ratnih brodova u Slano i Gruž, sa zadaćom da zaustavljaju sve brodove koji prevoze hranu u Dubrovnik. U isto doba je zapovjedio hajducima, koji su već i prijašnjih godina pljačkali i harali po dubrovačkom teritoriju, da spriječe prijevoz žita iz Dubrovačke Republike u Tursku. Galeotama je pak naredio da zaplijene sve brodove koji prevoze hranu na područje Dubrovačke Republike[277].

Držali su Mlečani i dva brigantina u tjesnacu Vratniku, koji su pazili što dubrovački brodovi dovoze u Dubrovnik.

Uz ostalo, Mlečani traže od dubrovačkih brodova da plate tranzit, a brodove s hranom ili plijene ili im brane prilaz u Dubrovnik[278].

Isto tako navaljuju Mlečani i na dubrovačke brodove koji prevoze sol. Zaustavljaju čak i male barke dubrovačkih podanika koji iz grada prevoze hranu kući. Sve to opravdavaju time što Dubrovčani opskrbljuju Turke hranom. Dubrovčani to opovrgavaju i tvrde kako mletački podanici iz Dalmacije, naročito Peraštani, dolaze u dubrovačke mrtve luke i živežne namirnice odande prebacuju preko dubrovačkog teritorija Turcima. Istina je međutim bila da se mletačka posada na Carini opskrbljivala hranom iz Dubrovnika i Župe[279].

Dubrovčani prosvjeduju protiv mletačkih postupaka u Mlecima i Beču, tražeći od cara da intervenira. Vjeruju da Mleci sve ovo čine kako bi Dubrovčane nagnali da priznaju mletačku vlast. I zaista, Mlečani izlaze pred dubrovačke poslanike u Mlecima upravo s takvim prijedlozima[280]. U povijesnim izvorima toga vremena ima više vijesti o takvim mletačkim željama, a bilo je u njih intrasigentnijih krugova koji su zagovarali još bezobzirnije postupke prema Dubrovniku[281].

Španjolski poslanik Borgomanero ponovno intervenira u Beču u korist Dubrovnika. Odbijajući mletačke navode da Dubrovčani pomažu Turke, on u svojoj predstavci kaže:

»Iz toga se vidi kako su te optužbe ne samo lažne, već da bi ih prije trebalo iznijeti u Carigradu nego u Beču, jer njihovo nastojanje s njima susjednim plemenima ide za tim da ih oduzme od Turaka i preda caru. Kako ima svog zastupnika u Dubrovniku, car se može uvjeriti da je ovo istina koju ne može zasjeniti zloba Mlečana, koji više žele dobiti Dubrovnik nego bilo koju drugu barbarsku državu. To čine zbog toga kako na Jadranskom moru ne bi bilo nijedne luke koja ne bi bila pod njihovom vlašću, eda na taj način oduzmu svu trgovinu s istokom Napuljskoj Kraljevini i papinskoj državi, a Njegovu Veličanstvu onu zgodnu luku koja može donijeti toliku korist od njega osvojenim krajevima.«

Kao što se vidi, ovo je slično ponavljanje činjenica i razlaganja kao i u prijašnjim Borgomanerovim predstavkama. I eto, kaže Borgomanero, sve se to čini državi koja se, ujedinjena s Ugarskom, vratila pod carsku zaštitu[282].

Kako je poznato, s Borgomanerom je dubrovačka vlada održavala veze preko dubrovačkog poslanika u Beču Bunića, a kad je ovaj u travnju 1690. zamijenjen s Matom

Pucićem, onda preko njega. Car Leopold je intervenirao u Mlečana u korist Dubrovnika, ističući kako je Dubrovnik od starine udo Ugarske. No od toga nije bilo mnogo koristi[283].

Ubrzo je došlo i do jačih incidenata koji su odnose još više zaoštrili. Spomenuli smo kako su se Mlečani bili ugnijezdili u Cavtatu, a tu je bilo uporište onih mletačkih brodova što su krstarili oko Dubrovnika i Dubrovčanima zadavali neprilike. Tako je Balbi, soprakomit mletačke galije, prvih dana srpnja 1690. zarobio dubrovački brod tipa »saika« natovaren solju i odveo ga. Koji dan kasnije, 9. srpnja, zarobi Balbi i dubrovački galeoncin što je dolazio iz Barlette, također natovaren solju, te ga potom demonstrativno vukao sve do blizine dubrovačkih gradskih zidina. Tu mu je naložio da se pred Lokrumom usidri, i postavio u nj na stražu 20 vojnika. Zatim otplovi u Gruž a odatle u Cavtat, kamo potom dade prevesti i zarobljeni brod.

Dubrovačkoj vladi uspije dobiti natrag, s teretom, oba zarobljena broda hitnom intervencijom u glavnog providura. Međutim Balbi upriliči novi incident, koji je imao većih posljedica. Trinaestog srpnja ugleda Balbi apulijsku marcilianu kako plovi prema Dubrovniku. Premda ju je mogao i ranije uhvatiti, htio je da se to demonstrativno dogodi pred samim Dubrovnikom. Baš pred tvrđavom Lovrijencem uhvati on marcilianu i poče je vući za sobom. Kastelan Lovrijenca ispali topovski hitac bez kugle, kako bi mletačku galiju upozorio da se toga okani. Kad Balbi nije odustao, s Lovrijenca ispališe još dva hica, jedan za drugim, ovaj put s kuglom, ali bez namjere da pogode brod. Nakon toga mletački zapovjednik odriješi apulijsku marcilianu te je pusti. Sve to silno uvrijedi Mlečane. Premda se dubrovačka vlada donekle poniznim tonom opravdala pred Mlečanima, ovi to ne uzeše u obzir[284]. Zauzvrat oni pojačaše blokadu Dubrovnika, zatvoriše promet preko Carine, glavnog prolaza s teritorija Republike u Tursku, te Dubrovčanima zabraniše čak i loviti ribu[285]. Mlečani su već prije, a sada još više, prodirali u Tursku preko dubrovačkog teritorija, a hajduci u njihovoj službi napadali na dubrovačke karavane.

Nakon smrti Corradina, Dubrovčani su, suočeni s raznim smetnjama i izazovima s mletačke strane, nastojali da u Dubrovnik što prije dođe rezident. I zaista, početkom 1691. stiže ovamo Saponara, koji je vodio posve drukčiju politiku: on je otvoreno stao na stranu Dubrovčana a protiv Mletaka, dopisujući se s dubrovačkim prijateljem Borgomanerom[286].

Te godine dođe do novog incidenta.

Mlečani su se bili smjestili u Cavtatu kao da je to njihov grad. No tamo u svibnju provali dubrovačka vojska od 370 ljudi, predvođena s dva plemića, i odvuče odande devet dubrovačkih podanika što su dobrovoljno ušli u mletačku vojsku.

I to pojača protivničke odmazde i blokadu. Mletačka vlada zapovjedi glavnom providuru da pooštri mjere. Svaki dubrovački brod koji prevozi sol, mora biti zaustavljen, sol bačena u more, a brod odveden u mletačke vode. Dapače, treba zaustaviti svaki dubrovački brod, zaplijeniti ga zajedno s robom, a ljude na njemu zarobiti. Neka hajduci zaustavljaju dubrovačke karavane koje idu u Tursku ili iz nje. Dubrovčanima treba pod svaku cijenu onemogućiti ribolov. Carina treba i dalje biti zatvorena. Uopće neka glavni providur nastoji, što je više moguće, Dubrovčanima smetati i škoditi[287].

Licemjernost Mlečana, tih tobožnjih zatočnika u borbi protiv Turaka, dolazi nakon svih ovih odmazdi i blokade Dubrovnika jasno do izražaja. Zamjerali su Dubrovčanima veze i trgovinu s Turcima, a sami su to isto činili preko Splita[288]. Sada pak, kad je Dubrovnik bio blokiran sa svih strana, glavni providur Molin predlaže mletačkoj vladi da se trgovina s Turcima prebaci na Novi. Iz njegova obrazlaganja jasno se vidi kako on zapravo teži za trgovačkim uništenjem Dubrovnika, jer kaže da je stvorio nacrt kako da mu se nanese nepopravljiva šteta. U tu svrhu on je preko posrednika stupio u pregovore s bosanskim pašom i Portom[289].

Dubrovčani su pak djelovali u bosanskog paše protiv otvaranja luke u Novome, te su zaista u tome i uspjeli, jer je paša u rujnu 1692. prekinuo pregovore s Mlečanima. Kako su Mlečani i dalje držali zatvoren prolaz preko Carine, Dubrovčani su otvorili luku u Slanome, ali su ih Mlečani u tome ometali, jer su slali hajduke da napadaju karavane i otimaju robu[290].

Slično se nastavilo i tijekom 1692. i 1693. Borgomanero se na carskom dvoru zauzima za Dubrovčane, rezident Saponara također je uz njih, car Leopold im je sklon te 8. lipnja 1692. prima u audijenciju dubrovačkog poslanika Vladislava Buću Sekondova i tom prilikom mu kaže:

»Dubrovačka Republika je naša miljenica, kojoj nećemo nikada uskratiti zaštitu naše carske milosti, i rado ću Vas u svakoj prilici vidjeti.«[291]

Dubrovčani poslaše 1692. u Mletke posebnog odaslanika Serafina Bunića, kojeg 1694. naslijedi u istoj misiji njegov sin Ivan, sa zadatkom da s Mlečanima pokuša naći način pomirenja, a pri tome je posredovao i austrijski dvor. Usto je 1694. i 1695. i u Dalmaciji dubrovački izaslanik Vicko Skapić pregovarao s mletačkim pouzdanikom Pellegrinijem. Svi ti pregovori s Mlečanima imali su samo toliko uspjeha da su Dubrovčani mogli za svoje brodove dobiti ulaz u mletačku luku i ostale luke na njihovu teritoriju. Blokada Dubrovnika, s kopna i mora, nastavila se i dalje, a zavisilo je od vještine pojedinih karavana na kopnu i brodova na moru hoće li probiti kroz nju, te se neki minimalni promet ipak nastavio. Mletački zahtjevi pri spomenutim pregovorima pokazuju narav njihove politike prema Dubrovniku. Pristajali su ukinuti blokadu jedino pod uvjetom da Dubrovčani uzmu svoju vlastitu dubrovačku luku u najam od Mletaka i plaćaju za to godišnje određeni iznos, te da se sva trgovačka roba iz Dubrovnika prevozi u Mletke. Na takav zahtjev, koji je zadirao u suverenitet Dubrovnika i značio njegovo gospodarsko zarobljavanje, Dubrovčani nisu mogli pristati, te se mletačka blokada nastavila.

Mlečani su razvijali grozničavu politiku ekonomskog imperijalizma protiv Dubrovnika nastojeći mu posredno i neposredno škoditi, gdje god su mogli. Proglašavali su da u Dubrovniku vladaju zarazne bolesti ili pak da iz Albanije, zahvaćene tim bolestima, dolaze brodovi u Dubrovnik, gdje im se navodno ne određuje karantena. Zbog toga su za dubrovačke brodove, koji su dolazili u Mletke, nalagali strogu karantenu, što je ometalo trgovački promet. Toliko su to Mlečani svugdje razglasili, da su pod njihovim utjecajem luke papinske države i Napuljskog Kraljevstva dubrovačkim brodovima dugo uskraćivale tzv. slobodnu pratiku, tražeći od njih da kod pristajanja odlaze u dugotrajne i dosadne karantene, koje su u velikoj mjeri ometale slobodno odvijanje trgovine. Mlečani su zahtijevali i od Rijeke da uskrati dubrovačkim brodovima slobodnu pratiku, prijeteći da će im u protivnom činiti iste smetnje. Pod tim pritiskom i Rijeka je dubrovačkim brodovima bila uskratila slobodnu pratiku. Zbog svega toga česte su bile intervencije Dubrovčana u pape, napuljskog namjesnika, carskog dvora i drugdje, no mletački pritisak dugo nije popuštao. Tek kad je Dubrovčanima uspjelo da im Mleci naposljetku ipak dopuste slobodnu pratiku, za tim su se onda poveli i ostali.

Godine 1694. Mlečani su, najviše pomoću hajduka i dalmatinskih Zagoraca, osvojili Čitluk, Gabelu, Zažablje, Trebinje, Popovo i Klobuk, i tako sa svih strana zaokružili dubrovački teritorij[292]. Dubrovačka vlada sva ta osvajanja nije rado gledala. Uza sve to ona se ipak držala svoje hladnokrvne politike da i prema onima koji protiv nje rade, pokazuje prijazno lice obasjano kurtoaznom neiskrenošću. Stoga je svojim dopisom od 24. lipnja 1694, punim lijepih riječi, čestitala mletačkom duždu osvajanje mjesta uz Neretvu, slaveći što je time tučena »barbarska otomanska bahatost, a mi oslobođeni tereta, koji je tištio ovu Republiku«. I sada želi u ovoj čestitki da se, zahvaljajući mletačkoj borbi, »vide razvijene po

cijelom Istoku zastave prave vjere«[293]. Bijahu to lijepe riječi, ali neugodna stvarnost po Dubrovčane bijaše drukčija.

Blokada Dubrovnika bila je potpuna; kako su Mlečani priječili dovoz hrane i s kopna i s mora, u Republici je nastala oskudica, pa bi bila velika sreća kad bi se koji brod probio kroz mletačku blokadu u dubrovačku gradsku luku. Mletačko brodovlje je gospodarilo u Cavtatu i Gružu, a Mlečani su priječili Dubrovčanima i ribolov.

Čak se i u Carigradu 1693. pojavilo veliko neraspoloženje prema Dubrovniku, ali se 1694. stanje popravilo. Dubrovnik Turskoj već od 1688. nije plaćao danak, a opravdavao se da ga zbog zastoja trgovine, osobito od vremena mletačke blokade, i ne može platiti, jer nema čime. Godine 1694. zatražio je Dubrovnik smanjenje danka, no Porta je svejedno zahtijevala da joj danak isplati u punom iznosu, te da ga ubuduće redovito plaća. Ipak je Porta nakon dužih pregovora popustila, te je nastojanjem dubrovačkog poslanika Vladislava Buće 1695. sklopljena nagodba da Republika isplati jednokratnu svotu od 85 kesa (42.500 talira) u ime zaostalog i budućeg danka sve do svršetka rata, a i đumruka[294]. Vrlo radosna objavila je dubrovačka vlada 2. kolovoza 1695. tu veselu vijest i Mlecima, a u svojem smjernom dopisu naglašava kako su za to zaslužni i Mlečani, jer su turskom popuštanju pridonijeli svojom pobjedom[295].

Tek krajem 1695. isplate Dubrovčani Turcima ugovorenu svotu, i to samo 80 kesa, opravdavajući se da zbog posvemašnjeg prekida trgovine nisu mogli više skupiti. U teškim prilikama koje je Dubrovnik tada proživljavao, ovo reguliranje problema danka značilo je za nj znatno olakšanje. Kao važan događaj opjevao je to u posebnoj pjesmi prijatelj Dubrovnika korčulanski pjesnik Petar Kanavelić.

Za taj uspjeh zaslužan je bio Vladislav Buća Sekundov, dubrovački poslanik u Carigradu, koji se već prije istaknuo u poslanstvu caru Leopoldu I.

Na približenje Dubrovnika Turskoj djelovala je opća strateška situacija. Poznata je uspješna turska kontraofenziva 1690, olakšana ratom francuskog kralja Luja XIV. protiv cara Leopolda. Turska vojska je opet stigla na liniju Save i Dunava, pa čak i preko njih. Već je bilo jasno da će Bosna i Hercegovina, to zaleđe Dubrovnika, ostati u turskim rukama, te da ih car neće moći zauzeti, pa dakle ni zadobiti mirovnim ugovorom. Takve su prilike nalagale Dubrovniku reguliranje odnosa prema Turskoj, a u prvom redu plaćanja tributa.

Pri pregovorima Dubrovčani su se opet razmetali izjavama vjernosti prema Turskoj i sultanu. Potrebna su bila razna diplomatska dovijanja da pred njima opravdaju i svoj odnos prema caru Leopoldu. Koristilo im je zaista mnogo što su u Mlečanima imali zajedničkog neprijatelja. Na Turke je nesumnjivo djelovalo što su se Dubrovčani prikazivali, a to je uostalom bilo i istina, kao žrtve mletačke nezasitne politike. Pri tome su morali čuti i pokoju gorku. Preko raznih emisara već se naveliko iznose ponude o sklapanju mira i o tom pregovara. Prema davnoj želji Dubrovčana, car traži oslobađanje Republike od plaćanja turskog danka i njihove »zaštite«, ili barem znatno sniženje danka. Dubrovčanima, koji se razmeću izražajima lojalnosti, Turci to predbacuju. Ovi se neiskreno brane kako to nisu oni zahtijevali, već to car traži na vlastitu inicijativu.

Sve to opet ne smeta Dubrovčanima da ponovno cara mole istu stvar.

Zasad je ipak sve dobro svršilo, i Dubrovnik je 1695. naposljetku regulirao teško pitanje danka. Dubrovačka vlada to smatra vlastitom pobjedom i, ne opravdavajući se, objavljuje to kao svoj uspjeh caru, papi i španjolskom dvoru.

Mletačka blokada se nastavila sve do 1698, kad su počeli mirovni pregovori. Osvajanjem dubrovačkog zaleđa u Hercegovini 1694. Mlečani su zaista trijumfirali. Mletačka oholost dolazi do osobitog izražaja u izvještaju glavnog providura Dolfina mletačkoj vladi 1696. Predlaže ono za što i otprije znamo da je pravi cilj mletačke vlade, tj. trgovačko

uništenje Dubrovnika umrtvljivanjem njegove luke kao emporija turske trgovine. Pri tome međutim ipak predlaže stanovitu malu koncesiju za dubrovački trgovački promet s Mlecima, kako ih očaj ne bi naveo da se potpuno predaju u ruke Turaka ili cara Leopolda[296]. Dolfin se hvali kako je spriječio i dovoz nizozemskog sukna na dubrovačkim brodovima u Jakin, te kaže:

»Ja sam tako pozorno gledao na to da sam uvjeren, ako se izuzme koji slabi i potajni prijevoz, da sam prekinuo taj promet i spriječio efekt.«

Hvali se, naime, kako je onemogućio trgovinu solju. Pri tome im Mlečani dopuštaju jedino posrednu trgovinu između sjevernojadranskih luka Rijeke, Bakra i Senja te Pulje i uopće zemalja pod španjolskom vlašću. U te luke prevoze sol iz Pulje, a u zamjenu iz njih u spomenute zemlje drvo, gvožđe i platno[297].

Već u siječnju 1698. započela su dogovaranja a 10. studenog napokon i mirovni pregovori u Srijemskim Karlovcima[298]. Naposljetku je 26. siječnja 1699. potpisan mir. Potpisali su ga svi predstavnici zaraćenih strana osim mletačkog, ali 7. veljače 1699. odluči mletački senat da ga i on potpiše.

Uzrok ovog otezanja bio je upravo Dubrovnik.

Netom je dubrovačka vlada saznala da su otpočela mirovna dogovaranja, odmah je preko svoga poslanika u Carigradu poradila da Republika zadrži teritorijalnu vezu s Turskom, što znači da se Mletačkoj Republici nikako ne preda prostor u dubrovačkom zaleđu od Gabele do Novog, u kome su glavne oblasti Popovo i Trebinje. Dubrovačka diplomacija naišla je odmah na razumijevanje turske vlade, pogotovu jer su se u tome poklapali dubrovački i turski probici. I sama je Turska držala svojim životnim interesom da zadrži vezu s Dubrovnikom kao važnim emporijem na Jadranskom moru, tim više što su joj Dubrovčani predočavali kako će i dalje plaćati danak, a taj se najviše prikuplja od dubrovačke trgovine s njome. Turska je pak svojim premoćnijim premcem, kojem mora u prvom redu udovoljiti, smatrala cara Leopolda, a Mletke prilično bagatelizirala. Dubrovačka diplomacija je radila i u Beču, ali se u početku nije ufala otvoreno izići s takvim »protukršćanskim« prijedlogom, tj. da se jednoj kršćanskoj sili, u ovom slučaju Mlecima, ne prizna ono što je osvojila u ratu, tim više što je Leopold također pristao na princip da sve ratne sile zadrže ono što drže u rukama. Dubrovčani su u Beču u početku jedino nastojali kako bi carski predstavnici isposlovali da se u mirovnom ugovoru ukine njihov danak Turcima ili da se smanji. No poslije su, najprije uvijeno a zatim otvorenije, spominjali kako bi štetno bilo za Dubrovnik kad bi se prekinula njegova teritorijalna veza s Turskom. Republika od trgovine s Turskom živi, a Mleci bi je, posjedujući dubrovačko zaleđe, zapriječili. Bilo je bitno što su Dubrovčani za svoje tumačenje pridobili najvažnijeg čovjeka u austrijskoj mirovnoj delegaciji – grofa Marsiglija.

Na pregovorima u Karlovcima turska delegacija je pristala brzo na austrijske i sve druge mletačke zahtjeve, ali je zapelo na problemu dubrovačkog zaleđa. Mlečani su zahtijevali da i čitav kraj od Gabele do Novog, obuhvaćajući Popovo i Trebinje, dakle cijelo dubrovačko zaleđe, dođe pod njihovu vlast. Turska delegacija se odlučno tome usprotivila, te su se dugo vremena pregovori vodili u znaku te borbe između mletačkih i turskih predstavnika. Austrijska delegacija nije se izričito protivila mletačkom stajalištu, ali je uglavnom puštala da se taj sukob između njih razvija. Grof Marsigli, kad su ga predobili Dubrovčani, dokazivao je kako taj problem nije bitan, jer u tom kraju nema tvrđava; besmisleno je dakle da Mlečani i dalje ustraju na svome zahtjevu i ometaju pregovore. U tome je smislu nagovarao mletačkog predstavnika na popuštanje. Premda suzdržljivo i ne posve otvoreno, stajao je na strani Dubrovnika.

U tijeku mirovnih pregovora carska delegacija je u pogledu Dubrovnika, a na temelju carske informacije, ovako formulirala svoj zahtjev:

»Prijedlog peti. Dubrovačka Republika neka bude pod klijentelom i zaštitom obaju ugovarajućih careva, s punim i integralnim uživanjem slobode i trgovine na kopnu i moru, te imunitetâ i privilegijâ i u obim državama, kako je i do sada uživala; slobodna od svakog tributa niti nek ne bude od jedne strane opterećena i otežana bilo kakovim podavanjem ni za prošlost ni za budućnost.«[299]

Turska delegacija je iznijela protuprijedlog, koji, premda nije prihvaćao odredbu o ukidanju danka, bijaše za Dubrovnik mnogo pogodniji, pa su uz njega, osim u prvo vrijeme Mlečana, svi pristali, tako da je uz neznatne stilističke izmjene ušao kao 9. glava mirovnog ugovora. U toj glavi se kaže:

»Teritorij i distrikti dubrovačkog gospodstva nastavljat će se na teritorij i distrikt Visokog Carstva, odstranjujući svaku zapreku koja sprečava nastavak i općenje zemalja spomenutog gospodstva sa zemljama istog carstva.«[300]

Ova glava, premda ne određuje nikakve podrobnosti već je samo načelna, ipak je jasna. Ona neizravno kaže ne samo to da dubrovačko zaleđe Trebinje i Popovo ostaju Turskoj te da će se preko tih krajeva održavati slobodna veza između Turske i Dubrovačke Republike, već ona također znači da se nigdje neće sastajati dubrovački i mletački teritorij, tj. da nigdje neće biti među njima zajedničke granice. Na sjevernoj strani, između mletačkoga i dubrovačkog zemljišta, ostao je pod Turskom zaljev Kleka i Neuma (premda je ulaz u zaljev, sa selom Klekom, ostao Mlecima), a na jugu je turski teritorij u Sutorini također dopirao do mora. Tako su, eto, nastale ove enklave, putem kojih je Turska sve do 1878. dospijevala do Jadranskog mora[301]. Kad je pak austrijska delegacija zatražila da se barem smanji dubrovačka obveza harača, Turci su to odbili s obrazloženjem da su se Dubrovčani obavezali kako će ga nakon sklapanja mira opet početi plaćati. Nakon toga austrijska delegacija više nije ustrajala na svome zahtjevu[302].

Premda je ovim ratom i mirom, sklopljenim u Srijemskim Karlovcima, znatno sužen turski teritorij u Evropi i time smanjena moć turskog carstva, ipak je Turska još ostala velikom i dosta moćnom državom. Za odnose Dubrovnika prema njoj bilo je važno što je u Bosni i Hercegovini, pa i na čitavom Balkanskom poluotoku osim nekih krajeva u Dalmaciji i privremeno Moreje, ostala i dalje turska vlast. Ta okolnost je morala odlučno utjecati na državopravno opredjeljenje Dubrovnika.

Nakon 1699. Republika prestaje plaćati danak ugarsko-hrvatskom kralju i odsad se više ne izjašnjava kao dio ugarske države, premda se laudes u katedrali na velike blagdane i dalje pjevaju. Međutim, dubrovačka vlada je to učinila u dosluhu sa carem Leopoldom, koji je, štoviše, opozvao svoga rezidenta iz Dubrovnika[303].

Za vrijeme proteklog rata, osobito pri njegovu kraju i za mirovnih pregovora, više puta se u raznim dokumentima spominju državopravni i politički položaj Dubrovnika. Car Leopold stalno ističe kako je Dubrovnik dio ugarske države. Dubrovčani to manje spominju, a i kad kažu, čine to kako bi se obranili od Mlečana. Glasnije spominje tu okolnost dubrovački prijatelj španjolski poslanik Borgomanero u svojim predstavkama. No cijelo to vrijeme naglašava se i zaštitništvo Porte nad Dubrovnikom[304].

U dopisu upućenom 1688. austrijskom poslaniku u Mlecima grofu Thurnu, car Leopold ističe »našu zaštitu, kojom Dubrovačku Republiku kao djedovsko udo našega kraljevstva Ugarske držimo obuhvaćenu«. Istom poslaniku Leopold 1692. kaže:

»Upoznao si da je grad Dubrovnik od starine udo Našega Kraljevstva Ugarske, da spada pod vladu Bude i da se pred nekoliko godina sklonio pod našu zaštitu i unaprijed.«[305]

U uputi svome poslaniku Buniću u Beču (1690) tuže se Dubrovčani na nasilja Mlečana i njihov zahtjev da Republika prizna mletačku vlast, te pri tome vele:

»Te prijedloge nismo htjeli ni slušati kako se ne bismo ogriješili o obnovljenu carsku klijentelu, jer smo mi stavili sve nade, i za naš spas i za naš mir, u Njegovu Carsku zaštitu...«[306]

U Bečkom Dvorskom, Kućnom i Državnom arhivu postoji latinski prijevod fermana kojim sultan 1695. snizuje Dubrovčanima danak, i u njemu čitamo:

»Kad su ranije plemići Dubrovnika, njihov knez i upravljači u doba pokojnih mojih predaka, kojih djela nek Uzvišeni Bog rasvijetli, u savršenoj ispravnosti i iskrenosti iskazivali poslušnost i pokornost.«

I u nastavku:

»Smatrajući tako podanike Dubrovčane od starine tributarnima Uzvišenoj mojoj Porti...«[307]

Turski sultan dakle govori kao da su mu Dubrovčani pravi podložnici, vazali.

Kad su se prije mirovnih pregovora vodila prethodna dogovaranja, car Leopold je 1698. za svoje predstavnike sastavio informaciju, u kojoj im na poticaj Dubrovčana nalaže da porade kako bi se bilo ukinuo bilo pak smanjio dubrovački danak Turcima na svega 500 dukata, te o tome govori ovako:

»Naši pak legati poradit će da Dubrovačka Republika ne bude opterećena od Porte Otomanske nikakvim tributom ili drugim podavanjem niti za prošlost niti za budućnost, pače neka uživa u potpunoj slobodi trgovine na kopnu i na moru; ili ako to ne uzmognu postići prema priloženoj informaciji pod brojem 12, spomenuta Republika neka podjednako stari godišnji danak od pet stotina ugarskih zlatnika zaista podava kako nama tako i Porti Otomanskoj i jednako živi pod klijentelom i zaštitom jedne i druge strane s potpunim i integralnim uživanjem slobode trgovine, imunitetâ i privilegijâ u dvjema državama, kako je i do sada uživala.«[308]

Kakav je prijedlog na temelju te informacije austrijska delegacija iznijela, već smo spomenuli. Ovdje se dakle spominju i carska i turska zaštita Dubrovnika, kakva je i do sada bila (carska praktično ponovno tek od 1684), a kakva bi se morala i nastaviti. Leopold više ne ističe Dubrovnik kao »dio ugarske države«, već spominje dvije ravnopravne zaštite. To je plod novih političkih prilika, koje se – premda su Leopoldu donijele teritorijalno proširenje u Ugarskoj i Hrvatskoj – ovdje na južnom sektoru nisu bitno izmijenile, unatoč velikim i pretjeranim nadama u početku rata.

Pogledavši unatrag možemo reći da je vrijeme od 1684, ili točnije: od početka plaćanja danka 1686. pa do 1699. zapravo pokušaj uspostavljanja stanja od prije 1526, ali bez trajnijeg rezultata. Premda se dosta ističe i turska zaštita, ona ipak nema državopravni već politički značaj. Upravo stoga što je stanje od 1684. do 1699. bilo samo pokušaj koji je računao s povoljnim krajem rata, Dubrovnik nije ni za to vrijeme izgubio karakter suverene države.

DUBROVNIK OD KARLOVAČKOG MIRA 1699. DO POČETKA NOVOGA TURSKOG RATA 1714.

Nakon karlovačkog mira trebalo je na terenu povući granicu a mletačka vojska isprazniti Popovo, Trebinje i Sutorinu. Povlačenje granice u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji do Gabele teklo je dosta brzo. Kad se trebala povući granica između Gabele i Novog, došlo je do spora. Mlečani su nastojali izigrati odredbe karlovačkog mira dajući im posve drukčiju interpretaciju, sa ciljem da zadrže Popovo i Trebinje i tako ostanu za leđima Dubrovnika te Republiku liše izravne veze s Turskom. Tumačili su kako im po karlovačkom miru trebaju ostati tvrđave što su ih zaposjeli, te su i razne turske kuće na Popovu, u kojima je bilo njihovih vojnika, proglašavali tvrđavama. Za Trebinje su pak, i za sav kraj između Novoga i Trebinja tvrdili da zapravo pripadaju Novome, pa kad im je pripao Novi, treba da dobiju i sve što njemu pripada. Otezali su pregovore i za sve to vrijeme držali Popovo, Carinu i Trebinje, te su tako i dalje priječili trgovinu između Dubrovnika i Turske. Zbog nesporazuma su se mletački i turski pregovarači čak i razišli, pa su pregovori prekinuti.

Dubrovčani su se pobojavali da mletačke podvale ne uspiju, tim više što je mletačka vlada s tim ciljem uputila na Portu poslanika Soranza, a bilo je trenutaka kad se činilo da bi Turci mogli tu i tamo zbilja popustiti. Zbog toga Republika razvi zamašnu diplomatsku akciju. Dubrovački poslanik Vladislav Buća, poslan na Portu zbog smanjenja tributa, morao se pozabaviti i ovime.

Obraćali su se za pomoć i carskom dvoru u Beču, a naravno da pri tom nisu zaboravili ni bosanskog pašu, kao ni turske izaslanike što na terenu rade na razgraničavanju.

Nakon stanovitog prekida razgraničavanje se doista nastavilo. Dubrovčani su se zalagali da zaleđe u Popovu i Trebinju u svakom slučaju ostane Turskoj, usto su tvrdili kako se prema odredbama karlovačkog mira nigdje ne smiju dodirivati njihova i mletačka granica te da cijeli njihov teritorij mora biti okružen turskim, i to odvojen njime od mletačkog što većim zemljišnim pojasom. Dubrovčani su oprezno radili, trudeći se da pri raspravljanju i praktičnom razgraničavanju ne dođu ni u posredni ni u neposredni dodir s Mlečanima. Pribojavali su se naime da im se sa svojim stavom još više ne zamjere, te su sve tako podešavali kao da to Turci rade na vlastitu inicijativu. Intervenciju bečkog dvora preko poslanika na Porti također su nastojali održati u tajnosti.

Premda je bilo trenutaka kad se činilo da bi Turci mogli popustiti, ovi su ipak zastupali stajalište Dubrovčana, naime da se između turskoga i dubrovačkog zemljišta nigdje ne smije ucijepiti mletačko. Stoga Dubrovčanima i nije bilo teško uspjeti i Turke u trenucima popuštanja usmjeriti putem kojim su željeli.

Dubrovčani su osim toga željeli da se razgraničavanje, koje je s prekidima mjesecima i mjesecima trajalo, što prije dovrši i mletačka vojska isprazni zaposjednute teritorije, kako bi se što prije otvorili trgovački putovi. Naposljetku im se 1700. želja ispuni. Mlečani isprazniše Popovo, Carinu i Trebinje. Razgraničenje, kako ga je načelno odredio karlovački mir i kako su ga tumačili Turci i Dubrovčani, a podupirao je to i bečki dvor, bude uglavnom dovršeno 21. siječnja 1701; trgovački putovi se otvoriše. U stvari, na razgraničenju se još ponešto radilo sve do ožujka[309].

Dubrovčani su se našli još i pred drugim važnim problemima. U prvom redu radilo se o haraču: prestankom rata sada su ponovno trebali plaćati i danak i ćumruk u nekadašnjem redovitom godišnjem iznosu, ali su bili toliko iscrpljeni mletačkom blokadom, da to uistinu nisu bili u stanju. Zbog toga su uznastojali da se i dalje odgodi isplaćivanje a visina davanja smanji. Na to ih je navodila i povoljna politička situacija. Turci su, nakon pretrpljenog poraza i jačanja moći habsburške dinastije, koja je i dalje, premda ne više u strogo državopravnom smislu, bila sklona nastupati kao zaštitnik Dubrovnika, ipak postali blaži i popustljiviji. Stoga su Dubrovčani mogli mirnije iznositi svoje prijedloge odnosno odbijati turske zahtjeve. Više se nije mogao zamisliti onakav nasilnički stav Turaka kao u doba velikog vezira Kara-Mustafe.

U tu svrhu posla dubrovačka vlada na Portu, u svibnju 1699, prokušanog diplomata Vladislava Buću. Premda je ondje sada bila puno povoljnija atmosfera nego u Kara-Mustafino doba, poslanik je ipak imao vrlo teškog posla. Porta u početku nije htjela ni u čemu popustiti, ali se onda ipak pokaza sklonom dubrovačkim razlozima, ali ni izdaleka ne onoliko koliko su Dubrovčani snovali.

Buća je proboravio na Porti sve do listopada 1701, ali do sporazuma nije došlo. Istodobno je dubrovačka vlada, putem posebnih izaslanika, vodila pregovore i s bosanskim pašom, kome Porta dade u tom pitanju znatnu ingerenciju. Tako ona u listopadu 1701. posla Buću paši u Sarajevu, da tamo nastavi pregovore. Pregovori su se i ovdje zavlačili bez uspjeha sve do 1703, ali je vlada za sve to vrijeme drugim kanalima, osobito preko konzula Barke, bila u vezi s Portom. Ova je pak poslala u Dubrovnik izaslanika da zatraži danak. Dubrovčani su negodovali, jer nije bio običaj da turska vlada šalje svoje izaslanike u Dubrovnik.

Napokon je u kolovozu 1703. postignut sporazum na ovaj osnovici:

Za proteklo vrijeme, 1699–1703, platit će Dubrovčani samo iznos dosadašnjega jednogodišnjeg danka, a za ubuduće snizuje im se danak na jednu trećinu.

Opraštanje većeg dijela zaostalog danka, a pogotovu smanjenje danka bilo je od velike koristi za Dubrovnik. Nakon smrti zaslužnog Vladislava Buće postavljena je njemu u počast, u dvorani velikog vijeća, spomen-slika s natpisom koji ističe njegove zasluge, s grbovima Republike i njegove obitelji[310].

Već u rujnu 1703. izabrani su poslanici Frano Sigismund Gradić i Ivan Luka Nikola Gučetić, koji će Turcima predati 12500 zlatnih dukata za proteklo vrijeme od svršetka rata. Iz uputa se vidi da je vlada bila uglavnom zadovoljna postignutim sporazumom, ali da su ipak ostali neki neriješeni problemi. Stoga se sada poslanicima povjerava da ih riješe.

Dubrovčani su, naime, u početku pregovora tražili da se danak *zauvijek* smanji. Kako Turci nisu na to nikako htjeli pristati, zadnji je dubrovački prijedlog bio da se odredi rok od 60 godina, s time da se nakon toga ponovno raspravi problem danka. Porta se, međutim, u

raspravi o tome nije opredijelila. Znajući za nestalnost turskih odluka, Dubrovčani su nastojali da se ipak odredi rok od 60 godina.

Turci su zatim željeli da im smanjeni danak svake godine dostavlja uobičajeno poslanstvo.

Dubrovčani su pak htjeli izbjeći visoke troškove poslanstva i mnogobrojnih darova, uobičajenih u tim prilikama, te su predlagali da poslanici harača svake treće godine predaju Porti danak u trogodišnjem iznosu od 12.500 zlatnih dukata. Time su jamačno htjeli usput olabaviti i sve međusobne političke veze i uopće svoju ovisnost o Turcima.

Bio je važan i problem đumruka (tj. carine).

Dubrovački trgovci izravno su plaćali carinu samo u Carigradu, Drinopolju i Brusi, a svagdje drugdje su od nje bili oslobođeni, s time što je dubrovačka vlada u to ime plaćala turskoj državnoj blagajni određeni godišnji paušalni iznos, koji se također zvao đumruk. Pri reguliranju danka 1695. i đumruk je bio uključen u sporazum. Dubrovačka vlada je išla za tim da se i đumruk smanji na trećinu. Čak se činilo da će Turci na to pristati. Vlada je opravdano tražila smanjenje, pozivajući se na činjenicu da dubrovačkih trgovaca ima sada u Turskoj vrlo malo, pa nije u redu da se isplaćuje ista svota kao kad ih je bilo na stotine. Od svega što su tražili Dubrovčani su uspjeli progurati samo to da se danak isplaćuje svake treće godine. To su poslanici postigli 1704. U pogledu roka nisu uspjeli, te je Republika odustala od daljnjih zahtjeva u tom smislu. Problem đumruka je vlada iznosila još i 1706, ali kad nije uspjela sa svojim prijedlogom, prilagodila se turskim zahtjevima[311].

Sve do 1714. vodili su Dubrovčani s promjenljivom srećom borbu protiv otvaranja novih luka na Neretvi, u Novom i Risnu, a ponekad i Makarskoj. Turska vlast je pri tom vrlo hirovita. Jednom udovoljava dubrovačkim zahtjevima te izdaje naredbe kojima se te luke zatvaraju, a drugi put ih otvara. No i kad su ove luke po nalogu turske središnje vlasti morale biti zatvorene, ne poštuju se uvijek takve odredbe, te luke stvarno ostaju otvorene.

Nisu samo Mlečani zagovarali otvaranje tih luka na novostečenom mletačkom teritoriju. To su osobito nastojali bosanski trgovci, među kojima najjači bijahu sarajevski, muslimani a i kršćani.

Tijekom vremena sveo se dubrovački trgovački promet s ostalim balkanskim zemljama na malu mjeru, a održao se u većoj mjeri jedino s Bosnom i Hercegovinom. Međutim u XVIII. st. dubrovački trgovci jedva još odlaze u Bosnu i Hercegovinu, već bosanski i hercegovački dolaze u Dubrovnik. Dva su uzroka tome: sve veći dinamizam bosanskih trgovaca, ali i netrpeljivost lokalnih i regionalnih turskih vlasti prema dubrovačkim trgovcima. No bosanski trgovci nisu htjeli biti skučeni time da svoju trgovinu provoze samo preko Dubrovnika, već traže da ih turska vlast pušta i u ostale dalmatinske luke. Turski odlučujući krugovi, pod utjecajem raznih faktora, češće mijenjaju odluke. Ta borba za luke vodit će se na sličan način i u nastavku XVIII. stoljeća[312].

Poteškoća je imala Dubrovačka Republika i s Francuskom, gdje vlada tada moćni Luj XIV. Već od XVI. st. bili su Francuska i Dubrovnik trgovački suparnici u vodama Levanta, gdje je Francuska s uspjehom težila trgovačkoj dominaciji nad evropskim narodima, htijući im nametnuti svoju »zaštitu« kao i to da moraju ploviti pod francuskom zastavom. U tome je Francuska uspijevala, jer je bila u dobrim odnosima s Turskom i njezin saveznik protiv Habsburgovaca. Dubrovnik je, ne zna se još kako i kada, ipak uspio izvojevati pravo svojoj zastavi na Levantu, koju je ondje vijao svakako već u XVII. st. Tako su se čak i Mlečani za rata 1683–1699, premda na Jadranu vode poznatu nam borbu protiv Dubrovčana, služili na Levantu dubrovačkom zastavom. Već tada je to bilo krivo Francuzima, koji su željeli privući Mlečane, tada zaraćene s Turcima, pod svoju zastavu, ali su ovi radije upotrebljavali dubrovačku, jer su Dubrovčani imali najveće carinske olakšice. Velika Francuska je tako u

malenom Dubrovniku gledala trgovačko-pomorskog takmaca. Dubrovnik je nastojao i s Francuskom održavati što bolje odnose, ali su Dubrovčani pobuđivali nepovjerenje Francuza i zbog svoga velikog prijateljstva sa Španjolskom, protiv čije se univerzalne vlasti borio Luj XIV.

Dubrovačko traženje pomoći u Luja XIV. nakon velikog potresa i kasnije, u doba sukoba s Kara Mustafom, nije urodilo uspjehom. Bilo je tome više uzroka. Bez sumnje je djelovalo i to što je Luj XIV. bio oba puta u ratu, pa mu je i te kako trebao novac, ali je uzrokom jamačno bilo i Lujovo neraspoloženje prema Dubrovniku.

Nakon karlovačkog mira i reguliranja odnosa s Turskom, a oporavivši se od posljedica potresa, počeli su dubrovački brodovi ponovno sve više ploviti morima. Po prilici u isto vrijeme, i to 1700, daje francusko ministarstvo mornarice inicijativu za uspostavljanje francuskih trgovačkih veza preko Dubrovnika. U prijedlogu upućenom trgovačkoj komori u Marseilleu kaže se, kako bi se u Dubrovniku mogle osnovati dvije francuske trgovačke tvrtke te da bi komora trebala na to potaknuti nekog trgovca. Kasnije zaista doznajemo za dva francuska trgovca nastanjena u Dubrovniku[313].

Početak XVIII. st. doba je rata za španjolsku baštinu. Posljednji Habsburgovac španjolske grane Karlo II. umro je 1700. Za kralja u Španjolskoj uspio je Luj XIV. progurati svog unuka Filipa, koji posta španjolski kralj Filip V. Na jednoj strani bijahu dakle sada Francuska i Španjolska, a na drugoj se kao glavni protivnici nađoše Austrija, Engleska i Nizozemska. Rat je trajao od 1701, pa sve do mira u Utrechtu 1713. i Rastattu 1714. Mletačka Republika je bila neutralna, a naravno i Dubrovnik.

Rat za španjolsku baštinu imao je po naravi stvari odjeka i na Sredozemlju. I sada su dubrovačku zastavu upotrebljavali strani brodovi koji su strahovali pred francuskom flotom, a obnovljen je i dubrovački konzulat u Aleksandriji. Budući da su francuski ratni brodovi pravili neprilike dubrovačkim brodovima, obrati se dubrovačka vlada u travnju 1705. Luju XIV. s molbom, da svojem admiralu i ostalim zapovjednicima naloži neka dubrovačke brodove susreću kao brodove države koja je odana francuskom kralju. Komisija koju osnova kralj prouči problem i u srpnju 1705. iziđe s mišljenjem: dubrovačke brodove valja smatrati prijateljskim, poput onih Mletaka i Đenove, ali to se ne treba odnositi na nedubrovačke brodove koji plove pod dubrovačkom zastavom.

No neprijateljstvo prema dubrovačkim brodovima se nastavlja i dalje. Posebna zapovijed od 29. kolovoza 1705. dapače zahtijeva da francuski brodovi hvataju dubrovačke brodove, dakako i one koji plove pod dubrovačkom zastavom, te da plijene svu dubrovačku robu i na drugim brodovima. Kao izlika je služilo to što je Dubrovnik tobože podložan Leopoldu, što prema glasinama pruža u svojim lukama sklonište Senjanima i ostalim neprijateljskim korsarima te da uopće pomaže neprijatelje. Dubrovačka vlada sve to opovrgava i poduzima diplomatske korake da kralja Luja XIV. skloni na milost i prijateljstvo. Pri tom ona izjavljuje svoju najstrožu neutralnost. U tom smislu 31. listopada 1705. piše Luju XIV. a u studenom šalje svog izaslanika Ivana Bunića španjolskom i francuskom poslaniku u Mlecima. Bunić preda francuskom poslaniku predstavku. Dubrovačka vlada u njoj kaže kako je nakon Leopoldovih pobjeda u Ugarskoj, pod čijom je zaštitom bila prije turskih osvajanja, zaista obnovila stare veze s ugarskim kraljem, ali je to nakon karlovačkog mira prestalo. Primjerice, Republika više ne plaća Leopoldu 500 dukata danka i opozvan je carev rezident iz Dubrovnika. Što se tiče Senjana, samo jednom se neki senjski brod za vrijeme oluje sklonio u luci grada Dubrovnika, ali ga je vlada brzo udaljila. Od tog vremena se bez iznimke sprečava ulaz takvim brodovima u sve dubrovačke luke koje su vojnički zaštićene. Dubrovačka vlada međutim ne može spriječiti korsarskim brodovima da ulaze u nezaštićene osamljene luke na otocima. Uostalom, Mletačka Republika je odavna prisvojila

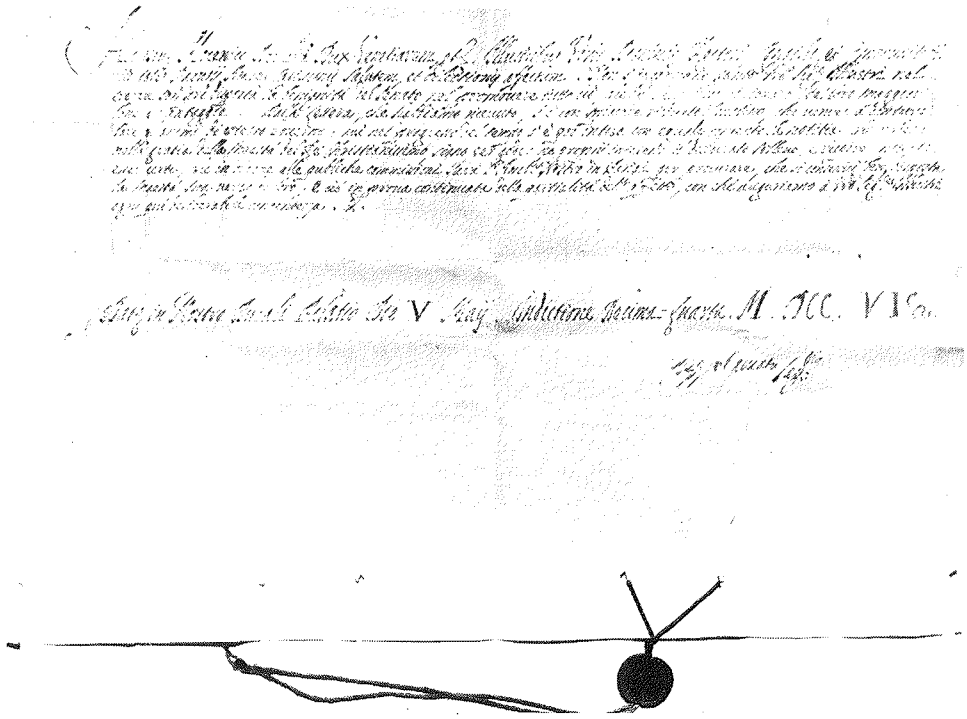

Dukala mletačkog dužda Alojzija Moceniga upućena dubrovačkoj vladi g. 1706.

pravo održavanja reda i sigurnosti na Jadranu, te brani Dubrovniku da u tu svrhu drži makar i malu flotu.

Francuska vlada 23. prosinca obavijesti svoga poslanika u Mlecima kako se dubrovačka zastava, koje je za vrijeme mira bilo malo, sada u ratu naglo namnožila, što bez sumnje potječe od trgovanja s neprijateljem; poslanik međutim ne smije jednostavno odbiti dubrovačkog poslanika, već mu treba obećati da će kralj uzeti u obzir želje Dubrovačke Republike, bude li njeno ponašanje na moru odgovaralo diplomatskim izjavama. Nakon toga su se francuski postupci prema Dubrovniku ublažili, te je ministar mornarice u svibnju 1706. pisao u istom smislu francuskom konzulu u Dubrovniku.

Dubrovačka vlada 8. lipnja 1706. zahvali dopisom mletačkoj što se njen poslanik u Parizu zauzimao za Dubrovčane. Ne znamo je li ovo bila istina ili se i opet radilo samo o dubrovačkoj kurtoaziji.

Ipak, neprijateljski postupci Francuza nisu prestali niti su ukinute zapovijedi od prošle godine, te se dubrovačka vlada uskoro ponovno obraća kralju Luju XIV. s molbom da ih ukine.

Potpuno normalno stanje je nastupilo tek nakon svršetka rata za španjolsku baštinu 1713–1714.[314]

Neprilike što su ih Francuzi pravili dubrovačkim brodovima na Sredozemlju, djelovale su donekle na njihovu novu orijentaciju. Neki brodovi se doduše boje te ostaju u lukama, ali sve više njih, osobito onih s Pelješca, plovi na sjeverni Jadran, gdje sada sve više napreduju Trst, Rijeka, Bakar i Senj.

U nastojanju da što prije obnove grad od posljedica strahovitog potresa, Dubrovčani su i prodavali brodove, kako bi namaknuli nužna sredstva. No zbog francuskih zanovijetanja dolazilo je i do fiktivnih prodaja, pa su brodovi, posebno oni s Pelješca, zapravo samo mijenjali zastavu, prihvaćajući onu austrijsku (ponekad čak i mletačku). Razni dubrovački brodovi i pomorci stupiše tako i u službu Austrije. Tijekom vremena prilike se ipak popraviše, francuska smetanja na moru se smanjiše, te se čak događalo da se neki brodovi vrate pod dubrovačku zastavu. Dolazi do novog procvata pomorstva, pa Dubrovčani, osobito nakon 1732, sada kupuju brodove u hrvatskim krajevima sjevernog Jadrana[315].

Petar Veliki je prvi ruski vladar s kojim je Dubrovačka Republika uspostavila vezu[316]. Pojedini Dubrovčani odlaze u Rusiju kako bi stupili u službu ruskog cara. Godine 1709. krenu onamo i Jero Natali i Dživo Tudišević. Vlada ih svojim dopisima od 20. i 27. travnja preporuči caru. U prvom dopisu, preporučujući Natalića, ona ističe kako ih doduše dijeli znatna daljina, ali ih zato spajaju zajednički jezik i poštovanje prema caru, te Dubrovačka Republika smatra ruske uspjehe i vlastitima. Osobito je veseli što su Dubrovčani počeli sve više stupati u rusku službu. Posebnim dopisima preporučuje i jednoga i drugog Savi Vladislaviću, kojeg oslovljuje »ilirskim plemićem«. Podrijetlom iz Hercegovine, i on je bio u službi Petra Velikog. Kasnije se u Rusiji vladao kao da je iz Dubrovnika. Kad je pak Petar Veliki u poznatoj bitki kod Poltave, iste te godine, porazio švedskog kralja Karla XII, Dubrovčani mu to 30. listopada čestitaju srdačnim dopisom, poslanim sa zakašnjenjem tek u kolovozu 1710, u kojem ističu kako u njemu gledaju »najveću diku naše narodnosti i osobitu žarku svjetlost«, te ponovno spominju usku povezanost jezika i svoju srdačnu odanost prema njemu. Ma koliko sve to bili izljevi diplomatske kurtoazije, ipak su značajni, jer manifestiraju osjećaje sveslavenske zajednice. S neslužbene strane, izvio se pak iz Dubrovnika glas divljenja Petru Velikom u hrvatskoj pjesmi »Plam sjeverski« isusovca Ignacija Gradića, koji ju je preko Save Vladislavića dostavio caru. Petar Veliki nije odmah odgovorio na dubrovačku čestitku. Učinit će to nešto kasnije, upotrijebivši za to zgodan politički trenutak. Švedski kralj Karlo XII. povukao se, naime, s Poltave u Tursku i počeo nagovarati Turke da navijeste rat Rusiji. To mu i uspije, te već 1711. Turci zarate.

Petar Veliki je računao na ustanak slavenskih kršćana protiv Turaka, te 3. ožujka izda manifest, očito sastavljen uz pomoć poznavanja problema od Save Vladislavića. Svoj manifest car upućuje vodećim ljudima u Srbiji, tzv. Slavoniji (pri čemu misli uopće na slavenske zemlje), Makedoniji, Bosni i Hercegovini, a posebno plemenima Crnogorcima, Nikšićima, Banjanima, Pivljanima, Gačanima, Trebinjanima, te ih poziva na borbu protiv Turaka. Manifest su odnijeli u Crnu Goru carevi izaslanici Mihajlo Miloradović Hercegovac i Ivo Lukačević iz Podgorice, nazivan i Ivo Crnojević.

Bio je to zgodan trenutak da se Petar Veliki javi i Dubrovačkoj Republici. Iz glavnoga ratnog stana u Jarovu piše im on 14. travnja dopis, u kojem im se zahvaljuje na čestitki, ali im ujedno javlja o daljnjim pobjedama na Baltičkom moru, pretpostavljajući da će im kao srdačnim drugovima »našega naroda i jezika« biti drago o svemu tome čuti. Iskorištava zgodu da im javi i o tome kako je švedski kralj navukao na rat Turke, koji su prekršili ugovor o miru, pa se sada pruža prilika da se uništi ne samo njihova bahatost već i mnogi kršćani oslobode njihova tiranstva. Na kraju kaže u dopisu:

»... i želimo da bi svaki kršćanin, koga slučaj i prigoda pozovu, u takvoj važnoj stvari radi koristi svega kršćanstva poslužio protiv progonitelja Kristove vjere, zbog čega će Svevišnji Bog svakoga po svojoj mjeri nagraditi. A od nas takvo dobročinstvo neće biti zaboravljeno.«

Premda daleko od Dubrovačke Republike, car je zacijelo zahvaljujući i Savi Vladislaviću, dobro poznavao odnos Dubrovnika prema Turcima, te ga nije pozivao u otvorenu

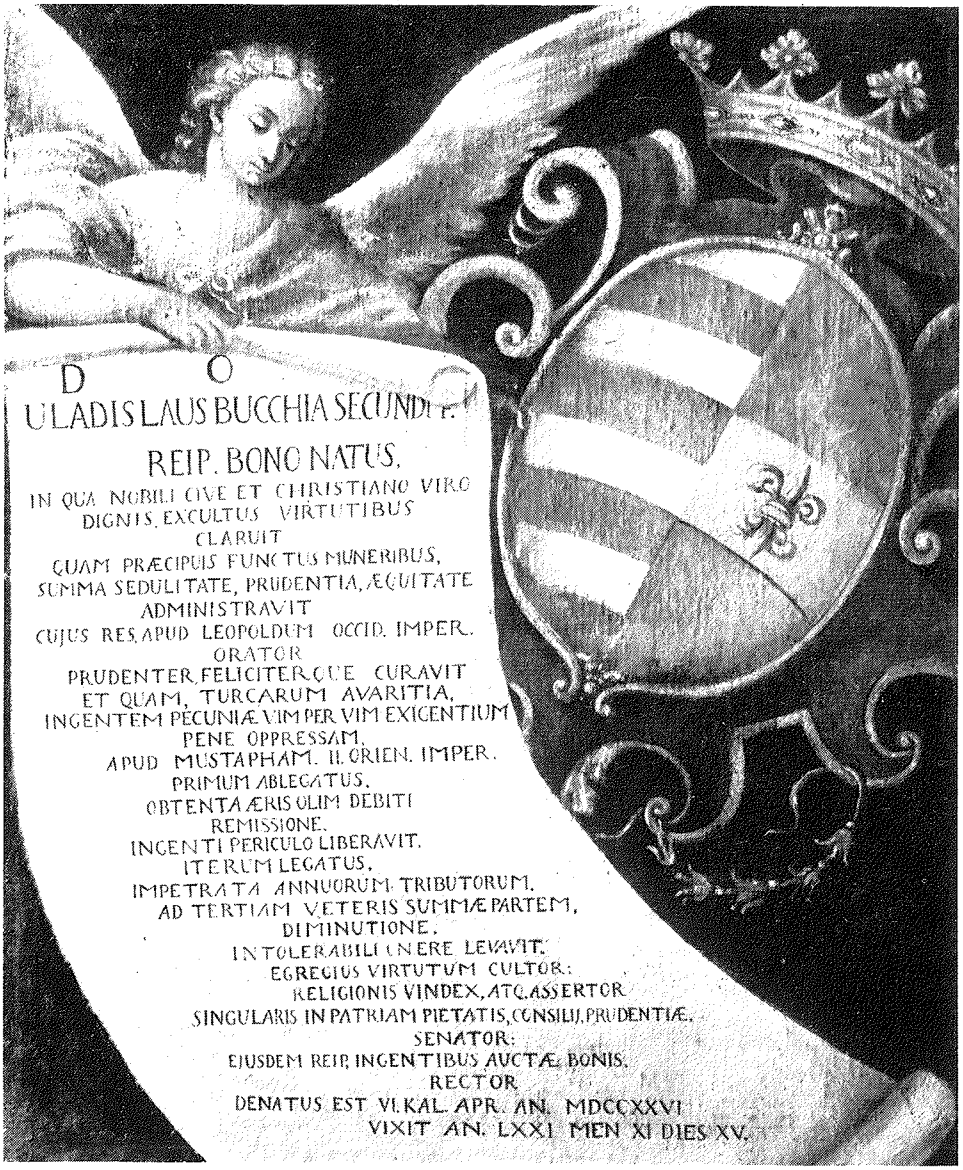

Spomen-slika u počast vlastelina Vladislava Buće, zaslužnog za Republiku u raznim diplomatskim misijama pri kraju 17. i početkom 18. stoljeća, postavljena u dvorani Velikog vijeća nakon njegove smrti g. 1726. Sada u Dubrovačkom muzeju.

borbu, ali je zadnjim riječima bez sumnje reflektirao da mu i Dubrovnik, prema svojim mogućnostima, pomogne.

Iz svojih lijepih riječi o sveslavenskoj zajednici Dubrovnik nije povukao praktične političke konzekvencije onako, kako su car Petar, njegovi emisari u Crnoj Gori i Hercego-

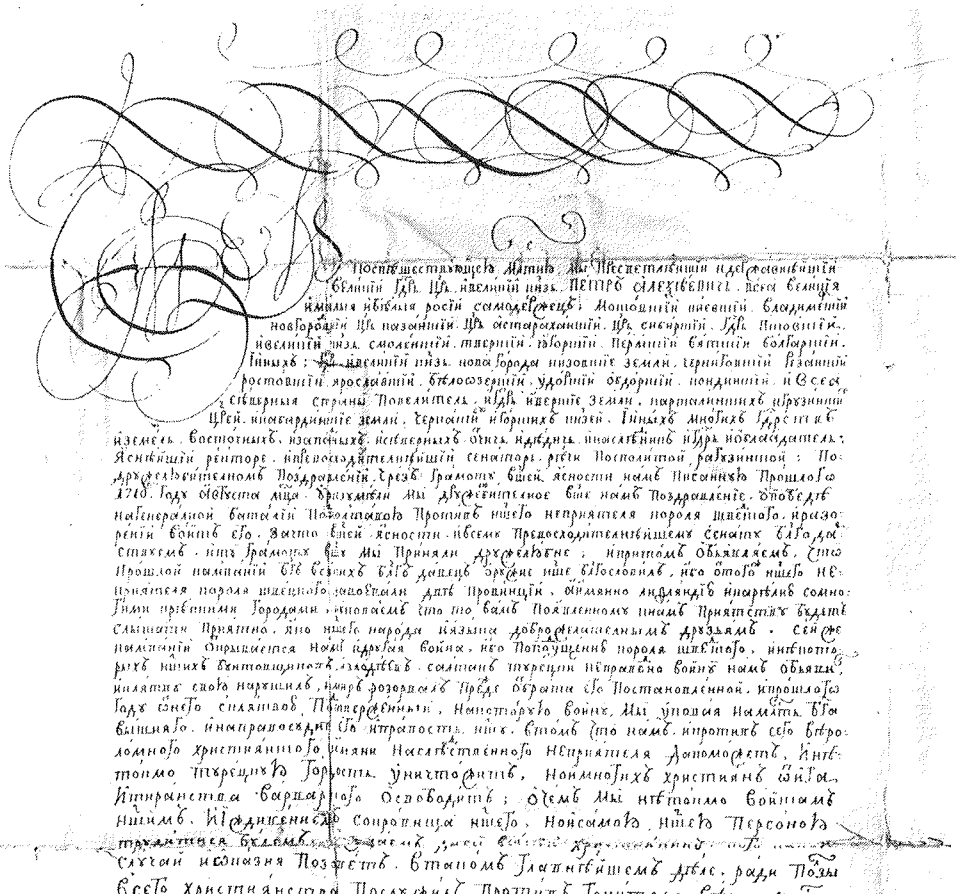

Dopis ruskog cara Petra Velikog dubrovačkoj vladi g. 1711.

vini i narod tih krajeva željeli. Republika se još jednom našla u za sebe nepovoljnoj situaciji, kad se u njenoj blizini povela borba između slavenskih kršćana i Turaka.

Crnogorci su se odmah odazvali pozivu Petra Velikog i navalili na Turke. Opazio se i jak pokret hercegovačkih plemena u dubrovačkom susjedstvu. Kruševičani i Župci, susjedi Konavala, pridružili su se Crnogorcima.

Dubrovčani nisu željeli pobjedu Crnogoraca i ustanika iz više razloga. Bojali su se, naime, da ovi u svom zaletu ne provale i u Konavle, a pomišljali su i na mogućnost da im se u općekršćanskoj borbi ne pridruže i mnogi od dubrovačkih podanika. Usto su još strahovali općenito od rata u svojoj blizini, jer su iz iskustva znali da u takvim prilikama trpi trgovački promet.

Njihove bojazni pokazale su se tijekom borbe i te kako realnima. Ustanici, a osobito Crnogorci, doista su provaljivali na dubrovački teritorij. Vjerni svojoj politici neutralnosti, koju su i u ovom trenutku držali najprikladnijom, Dubrovčani nisu otvoreno stali na stranu ni Turaka niti Crnogoraca i ustanika. Nisu htjeli postati izdajicama općekršćanske stvari, ali su se također bojali osvete Crnogoraca i ustanika. Podržavali su vezu s ruskim izaslanikom Miloradovićem koji je imao uputu da se ne upada na dubrovački teritorij, a i sa Crnogorcima i hercegovačkim ustanicima, dakako s ciljem da ih odvrate od područja Republike, stalno ukazujući na svoj teški položaj. Ovima su potajno i pomagali.

U sto muka bila bi međutim dubrovačka vlada kad bi saznala da su im i njeni podanici dali kakvu pomoć, bilo iz kršćanske solidarnosti bilo iz bojazni pred osvetom. Osobito je neugodno bilo što su neki od njih prelazili na stranu ustanika, te što su ustanici provaljivali na dubrovački teritorij s namjerom da navale na Turke.

Dubrovčani bi i Turcima pružili poneku uslugu u tom ratovanju. Tako se događalo da istodobno Crnogorci i ustanici prigovaraju Dubrovčanima zbog toga što pomažu Turke, a ovi ih sa svoje strane prekoravaju da idu na ruku ustanicima. Trebalo je dugih uvjeravanja da se jedni i drugi uvjere o protivnom. Tim teže je to bilo dubrovačkoj vladi jer su Crnogorci i ustanici nastavili borbu protiv Turaka i nakon što je Petar Veliki, opkoljen na Prutu, 12. srpnja 1711. pristao na mir. U mirovnom ugovoru nije bilo ni spomena o Crnogorcima i kršćanskim ustanicima.

I ova daljnja borba imala je mnogo dramatskih trenutaka koji su se u većoj ili manjoj mjeri odražavali na Dubrovnik i Konavle. Nakon pohoda Turaka na Crnu Goru borba se ponešto stišala, a hercegovačka plemena su se čak i primirila. Crnogorci međutim malo zatim nastavljaju borbu, te 1714. dođe do poznate provale Numan-paše Ćuprilića u Crnu Goru sve do Cetinja. Vladika Danilo i mnogi Crnogorci se povukoše u Boku na mletački teritorij, ali to dade povoda Turskoj da zarati protiv Mletaka[317].

DUBROVNIK ZA TURSKOG RATA 1715–1718. I NA POŽAREVAČKOM MIROVNOM DOGOVARANJU 1718.

Godine 1715. Turci zaratiše protiv Mletaka. Tek u travnju 1716. uđe u rat i Austrija, kao mletački saveznik. Kao i prije u sličnim prilikama, tako se Dubrovčani i sada nađoše u neprilici. Nisu se htjeli zamjeriti ni Turcima ni kršćanima, a pribojavali su se da Mlečani, kao i u prošlom ratu, opet ne osvoje njihovo neposredno zaleđe.

U prvi mah, pod dojmom strašnog Numan-pašina pohoda, Crnogorci su se malo borili u samoj Crnoj Gori, ali ih je mnogo bilo među hajducima koji bijahu u mletačkoj službi, s bazom na mletačkom teritoriju u Boki Kotorskoj.

Hajduci su i u ovom ratu kadikad prelazili preko dubrovačkog teritorija u obližnju tursku Hercegovinu, a navaljivali su i na sam dubrovački teritorij, samo ipak u manjoj mjeri nego u prošlom ratu. Usto, ovaj put ih na to nisu huckali Mlečani, jer su se ovi u ovom ratu uglavnom dobro držali prema Dubrovčanima, primjenjujući, doduše s istim ciljem kao i prije, drukčiju taktiku.

I ovaj put je bio dosta jak pokret među hercegovačkim stanovništvom. Seoski podanici Dubrovačke Republike s dosta su simpatija pratili nastojanja kršćanskih susjeda, te su ih znali pomagati hranom, propuštati ih preko dubrovačkog teritorija, skrivati i njih i njihove stvari pred Turcima. Osim opće kršćanske solidarnosti djelovalo je i ponešto drugo. I dubrovački su seljaci ponekad trpjeli od nasilja susjednih Turaka, pa je to i u njih izazivalo revolt. Na pojedince je djelovao i pritisak kršćanskih susjeda.

Za sve ovo su Turci znali, pa su predbacivali dubrovačkoj vladi da potpomaže njihove neprijatelje. Obzirnost dubrovačke vlade prema Turcima dovodila je opet do toga, da joj kršćani prigovaraju da pomaže Turke. Sve to tjeralo je vladu u znatne neprilike, a još više činjenica da je bilo dubrovačkih seoskih podanika, osobito onih iz Konavala, koji su prilazili ustaničkim četama. Zbog toga se ona morala opravdavati pred Turcima. Zabranjuje svojim podanicima da skrivaju i pomažu ustanike, njihove obitelji i stvari, no s druge strane je neke stvari, kao npr. sastanke ustaničkih vođa na svome teritoriju, svjesno tolerirala.

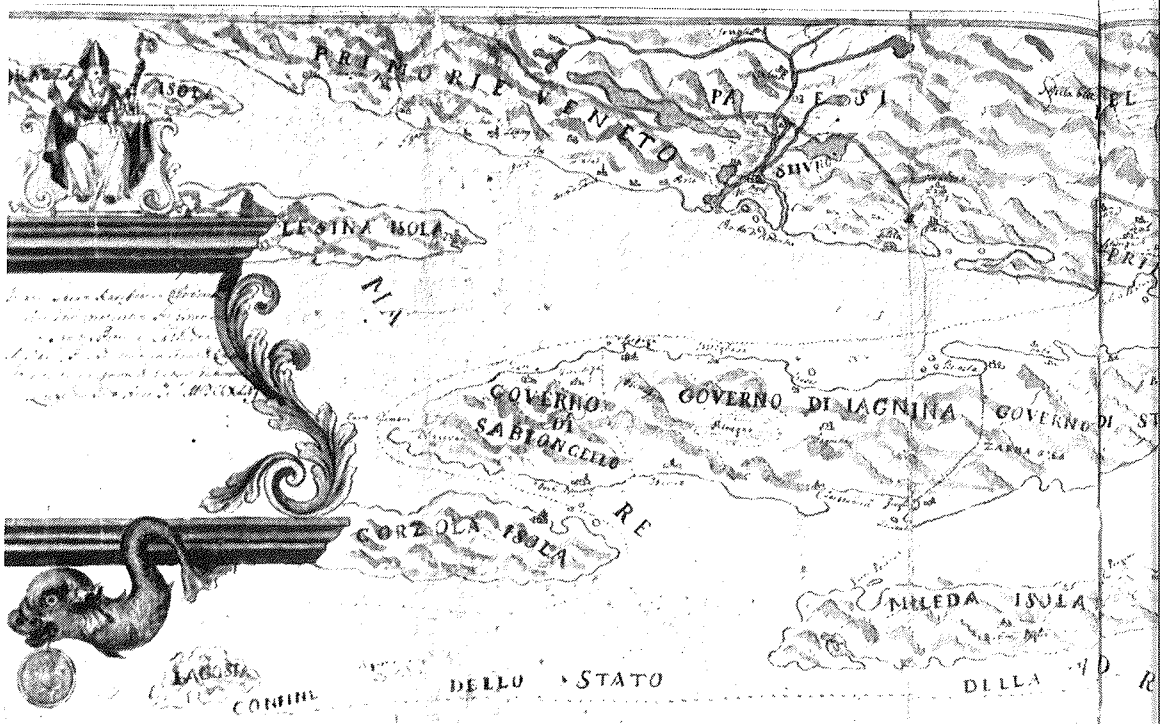

Nije udovoljavala ni svim turskim zamolbama. Kad bi Turci zatražili od Dubrovčana građevinske majstore, pronalazili bi sve moguće izgovore da se tome pozivu ne odazovu. Lavirala je dakle dubrovačka vlada kako je najbolje znala i mogla.

Prigovore Dubrovčanima ovaj put su manje upućivali turska vlada i namjesnik Bosne, a mnogo više dubrovački susjed trebinjski Osman-beg, koji bijaše posebno neprijateljski raspoložen prema Republici. Za uzdržavanje pograničnih stražara – pandura uveo je novi namet na dubrovačku robu, tzv. *pandurinu,* a ta se penjala i do 16 posto vrijednosti robe.

Turci su 1715. pokušali Dubrovčane, koji su im bili samo haračari, pretvoriti u svoje podanike, ali vještini Luke Kirika, dubrovačkog pouzdanika u Carigradu, uspjelo je to spriječiti.

Međutim Mlečani su postigli lijepih uspjeha u Hercegovini. U studenom 1716. zauzeli su glavni dubrovački prolaz za Tursku – Carinu, a tijekom 1717. i sav kraj od Neretve do Novog, tj. Hutovo, Popovo, Trebinje i Zupce. Kratko nakon pada Carine dubrovačka vlada je uputila glavnom providuru Dalmacije Emu svoja dva poslanika, moleći ga da i nadalje dopusti prolaz trgovine kroz Carinu. On im obeća da će to učiniti. Dopusti prolaz trgovine, ali ne i izvoz soli s dubrovačkog područja u Tursku. Od robe što je prolazila kroz Carinu, pobirao je pristojbu. Kako je to činio samoinicijativno, Emo predloži mletačkoj vladi da odobri takav njegov postupak. Ona ga zaista odobri.

Zanimljiva je Emova motivacija prijedloga podnijetog 4. siječnja 1717. Ona vrlo dobro pokazuje mentalitet i krajnji cilj Emove, ali i sveukupne mletačke politike prema Dubrovniku u tom trenutku. Među ostalim ovdje se kaže i ovo:

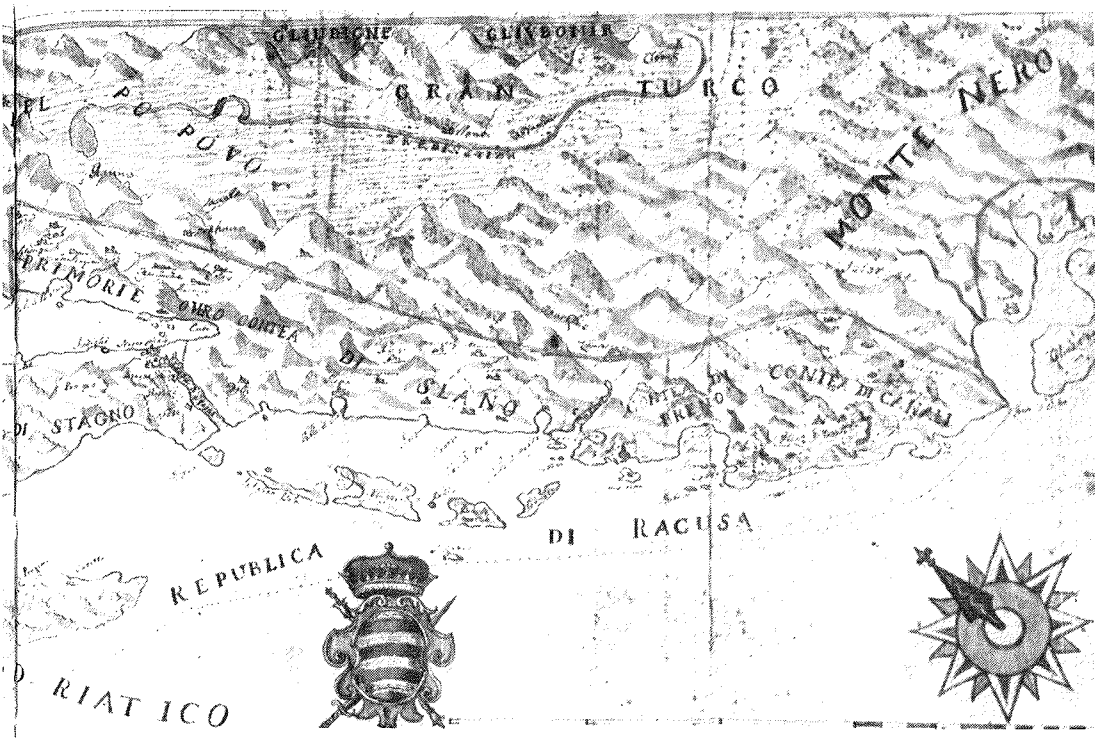

Karta Dubrovačke republike izrađena od Mihajla Pešića (umrlog g. 1718).

»Neplodan i uzan je taj pojas primorja, niti zadovoljava prehraniti svoje stanovnike niti održavati sliku vladavine i slobode zbog koje se, premda tributarni, smatraju tako slavnima; stoga je činjenica da su uz cijenu spletaka i podmićivanja, kako na carigradskom dvoru tako i u paša namjesnika Bosne, razvijali obilje trgovačkog prometa s Turskom kao najkorisniji temelj vlastitog života i sreće. Da ga olakšaju i privabe, podigli su sa znatnim troškom lazarete za udobnost i sklonište ljudi i trgovačke robe, i to s dobrim uspjehom; zaista u nizu malo godina nakon mira postao je ovaj grad, umalo bih rekao, stovarištem čitave trgovine susjednih pokrajina; oskudan je i male važnosti priliv u ono splitsko, što pripada vašoj prejasnosti. Prirodna vrata i skoro jedina po naravi kraja za prolaz trgovačke robe položaji su Hutova i Carine, oboružani kulama i stražama, tako da zavisi od Vaše Prejasnosti hoće li ih otvoriti i zatvoriti po Vašoj uviđavnosti. Molbama podastrtim u ovom poslu, da ostanu otvorena, odgovorio sam s udvornošću i bez obveze. Ipak, vjerujući da udovoljavam prirodnoj milostivosti preizvrsnog senata, da se ne dovede u nepriliku ova siromašna država, pristao sam da dopustim načinom providnosti prolaz, poglavito stoci za klanje za svakodnevnu prehranu grada, dakako uz plaćanje pristojba javnoj blagajni, kako se običavalo u prošlom ratu. Apsolutno sam zabranio izvoz soli, iz dvostrukog razloga, naime radi smetanja neprijateljima, koji u njoj do skrajnosti oskudijevaju, i radi toga da se pridrži to pravo, koje je regalija vladarâ, javnim odlukama vlade.«

U proteklom ratu Mlečani su samo u početku dopuštali prolaz trgovini; kasnije su ga zabranili, što i sam Emo u daljnjem svojem razlaganju ističe. No, kaže on, upravo je ta zabrana navodila Dubrovčane da pri određivanju granice nakon rata sve učine kako njihova

Republika ne bi graničila s mletačkim teritorijem. Toga se Dubrovčani i dalje boje, ne toliko u sadašnjim ratnim prilikama koliko u budućnosti, ukoliko ih se pri sklapanju mira mletačkim teritorijem razdvoji od Turaka. Zbog toga se Emo zalaže da se Dubrovčanima i sada dopusti slobodna trgovina s Turskom i preko teritorija što su ga okupirali Mlečani. Na taj način će Dubrovčani spoznati kako Mleci nemaju ništa protiv njih, te im uopće ne priječe kopnenu trgovinu. Da su i prije vjerovali kako će zadržati trgovački promet s Turcima, ne bi toliko nastojali zadržati Turčina na svojoj granici.

No Dubrovčani se nisu dali zavarati ovim dobrim postupkom; znali su da se radi samo o mletačkoj taktici koja brzo može promijeniti lice. Služili su se povlasticama što su im ih Mlečani dopuštali, ali su ovi i sami uviđali da Dubrovčane nisu time predobili. Novi glavni providur Mocenigo javlja 12. ožuka 1718. svojoj vladi kako Dubrovčani teško podnose da su oni pogranični položaji u vlasti Mletačke Republike.

Ako su Mleci za vrijeme ovog rata propuštali dubrovačku trgovinu preko teritorija što su ga okupirali, neprilike im je pravio trebinjski Osman-beg, krivo optužujući Dubrovčane da pomažu ustanike. Godine 1717. izradi on da se zatvori trgovina prema Dubrovniku, a za sebe osobno zadrža pravo da od dubrovačke robe propušta ono što mu se svidi. Dubrovčani su u viših turskih vlasti nastojali da se ta zabrana ukine, ali nisu odmah uspjeli. Tek 27. prosinca 1717. preporuči hercegovački paša trebinjskom Osman-begu da propušta karavane. No Osman-beg je i dalje radio po svojoj volji. Krajem rata pojača se otpor Crnogoraca protiv Turaka, dapače su u travnju 1718. upali u konavoska sela Dubu i Mrcine.

Za vrijeme ovog rata, 1717, posjetio je Dubrovnik poznati nam već Sava Vladislavić. Dubrovčani su ga lijepo primili, a mogli su to učiniti bez straha pred Turcima jer Rusija nije tada ratovala s Osmanlijama. Vladislavić je te godine bio i u Mlecima, nakon čega je i posjetio Dubrovnik i Boku Kotorsku. Donio je sa sobom dopis – preporuku ruskog cara Petra Velikog od 14. lipnja 1716, u kojem se kaže da Vladislavić dolazi u Dubrovnik kako bi posjetio svoje i posvršavao poslove, ali mu je car povjerio i neke svoje zadatke.

Vladislavić je stigao u Dubrovnik tek u listopadu 1717. Podastro je dubrovačkoj vladi pismenu molbu, koju je Vijeće umoljenih 10. studenog 1717. odbilo. Uza sve to vlada istog dana piše dopis caru Petru Velikom, pun komplimenata i lijepih riječi i o Vladislaviću. U njemu ništa ne govori o odbijanju Vladislavićeve molbe, ali ne zaboravlja i ovaj put istaknuti kako je car najsjajnija slava naroda i jezika slavenskog. Iz nešto kasnijeg izvora saznajemo da je Vladislavić zapravo u ime cara Petra tražio dopuštenje da se u Dubrovniku sagradi pravoslavna crkva. Vladislavić je uvažio razloge dubrovačke vlade i o tom pri povratku u Rusiju izvijestio cara Petra, koji se također s tim obrazloženjem zadovoljio.

Godine 1718. počelo se raditi na sklapanju mira između zaraćenih strana. Posrednici bijahu Engleska i Nizozemska, a za mjesto pregovora bude izabran Požarevac u Srbiji. Dubrovačka vlada je znala da će Mlečani i ovaj put zahtijevati da im se dopusti da anektiraju zauzeto hercegovačko zaleđe Dubrovnika. Stoga ona naloži svome konzulu u Carigradu Luki Kiriku da se založi u Porte kako bi ona prigodom budućih pregovora zastupala princip održavanja izravne teritorijalne veze između Dubrovačke Republike i Turske.

Luka Kiriko je u Carigradu razvio veliku diplomatsku djelatnost u prilog dubrovačke teze i pripravio zaista dobar teren. Kako Dubrovnik nije bio zaraćena strana, on, jednako kao ni na karlovačkim mirovnim dogovaranjima, nije imao svog predstavnika. Ovaj put je dubrovačkoj diplomaciji uspio izvanredan potez. Luka Kiriko se, naime, uspio uvući u Požarevac na taj način, što ga je posrednička engleska delegacija izabrala za svog prevodioca s turskog. Tako je ovaj Dubrovčanin prisustvovao svim važnijim sjednicama mirovnih pregovora, gdje god je sudjelovao i engleski delegat, a i svim osobnim dodirima engleskih delegata s Turcima. Susretao se pri svemu tome i s austrijskom delegacijom. Na taj način je

bio potpuno u tijeku događaja, te o svemu izvješćivao dubrovačku vladu i primao od nje upute.

Turska delegacija je brzo popustila Austriji te joj ustupila Banat, preostali dio Srijema te znatna područja u sjevernoj Bosni i sjevernoj Srbiji, ali se i ovaj put, kao i nekoć na karlovačkom mirovnom vijećanju, usprotivila mletačkim teritorijalnim zahtjevima za južnom Hercegovinom. Tome je ostala dosljedna za sve vrijeme mirovnog zasjedanja, a kad bi i pokazala znakove popuštanja, Luka Kiriko bi nepopustljivo štitio dubrovačke interese. On nije mogao, a nije ni htio – očito djelujući i prema uputama iz Dubrovnika – nastupati službeno u ime Republike. A dubrovačka vlada je željela da se pokaže kako su u prvom redu Turci oni koji se protive ustupanju južne Hercegovine Mlecima.

Kad je mletačka delegacija pokušala utjecati na Kirika da on kao Dubrovčanin, i u ime Dubrovnika, pristane na njene zahtjeve, Kiriko je lukavo izjavljivao kako nema nikakvih uputa u tom smislu te da ovdje nije predstavnik Dubrovnika već samo prevodilac.

Na sedmoj konferenciji ipak su pozvali Kirika da i službeno nastupi u ime Dubrovnika. Austrijski predstavnici su branili potrebu da Dubrovnik ostane u teritorijalnoj vezi s Turskom. Predstavnici Engleske i Nizozemske su utjecali na mletačku delegaciju da popusti. Naposljetku je i ova pristala na požarevački mirovni ugovor koji, uz ostalo, određuje da Dubrovnik s kopnene strane na cijelom prostranstvu ostane u vezi s Turskom. I dalje su, dakle, ostale turske enklave u Neum Kleku i Sutorini. Uz Kirika je bio i njegov kapelan, dubrovački svećenik Mihajlo Pešić, koji nam je ostavio dnevnik svoga boravka u Požarevcu[318].

OPĆI ODNOSI DUBROVNIKA PREMA MLECIMA I TURSKOJ OD 1718. GODINE PA NADALJE

Zategnutost između Mletaka i Dubrovnika nastavila se dalje, i to zbog otvaranja novih luka, što se provlači i tijekom XVIII. st., te zbog općih pitanja prestiža. Dubrovčani se naime nastoje osloboditi plaćanja jadranske carine Mlecima. Dolazi i do drugih sporova.

U ovoj borbi Dubrovčani često traže pomoć u Turaka, kojima se u vanjskim iskazima odanosti sada mnogo više ulaguju nego ranije.

Uza sve to i u ovom je stoljeću dva puta došlo do jačeg sukoba s Turcima. Godine 1722. Turci su ponovo pokrenuli problem dubrovačkog harača, koji se od 1703. plaća samo svake treće godine. Turci naime drže da se gospodarsko stanje Dubrovnika poboljšalo te su 1722. zatražili da im opet plaćaju redoviti godišnji danak u starom iznosu, ili pak da od haračara postanu podanici. Dubrovčanima je uspjelo tu opasnost od sebe odvratiti mitom. Isto su to Turci zahtijevali i 1761. godine.

Do nesuglasica zbog jadranske carine dolazi 1746, ali Mlečani i dalje zahtijevaju da je dubrovački brodovi plaćaju u iznosu ustanovljenom 1635.

Jedan inicident izazva 1751. žestok sukob između Dubrovnika i Mletaka, a njegovo rješavanje potaknu i ostale sporne probleme u odnosima između dvaju suparnika.

Gusarski tripolitanski brod uhvatio je naime 1751. na moru kod Bara brod mletačkog podanika iz Novog. Dvije mletačke galije su ga progonile, ali se on s uhvaćenim brodom sklonio u dubrovačku gradsku luku. Malo zatim nađe u njoj skloništе i neki drugi tripolitanski gusarski brod. Zapovjednik mletačkih galija vrebao je kod Lokruma na gusarske brodove, te istodobno zatražio od dubrovačke vlade da razoruža tripolitanske brodove i da gusari vrate uhvaćeni brod. Vlada odbi taj zahtjev s motivacijom da živi u miru s barbaresknim državama, nakon čega Mlečani počeše iz topova pucati po tripolitanskim brodovima u dubrovačkoj luci. Ovi odgovore na isti način, a i Dubrovčani upraviše nekoliko topovskih hitaca protiv Mlečana, tako da se oni povukoše. Sukob se pretvori u veliki spor s mletačkom vladom, koji dubrovačka vlada iznese pred Portu. Dubrovčani su to činili ponajprije iz

obzira prema barbaresknim vladarima, u strahu od represalija s njihove strane, ali i radi prestiža, držeći da se Mlečani nemaju pravo miješati u ono što se događa u dubrovačkoj luci, pa su dapače prosvjedovali protiv opkoljavanja njihove luke i pucanja s mletačkih galija.

Spor je dugo trajao i prolazio kroz razne faze. Kad je jedan od gusarskih brodova najprije pokušao pobjeći a onda se pred mletačkom opasnošću i ružnim vremenom vratio u dubrovačku luku, mletačka galija s položaja nadomak same luke ispali na nj nekoliko hitaca. Kugle su padale i na sam grad, te se javiše i topovi s dubrovačke tvrđave; već poslije nekoliko hitaca galije otplove. Sad su Mlečani poduzeli protiv Dubrovčana represalije, zaustavljajući na Jadranskom moru njihove brodove.

Spor se riješio tek uz intervenciju Porte u ožujku 1752. Dubrovčani su morali platiti polovicu vrijednosti plijena, naime iznos od 250 cekina, a tripolitanskim je brodovima dopušteno da isplove. Tripolitanci su inače prodali uhvaćeni brod i teret na njemu.

Međutim, Mlečani i dalje ubiru od Dubrovčana jadransku carinu, koju su, prema tvrđenju Dubrovčana, za druge ukinuli. Dubrovčani nastoje da se ona i za njih ukine, jer se ne temelji ni na kakvu pravu. Kao da im se rugaju, Mlečani su tijekom vremena svotu carine, ugovorenu 1635, opteretili nekim novim dodacima. Sjekli su, također, šumu na otoku Mljetu, smatrajući to svojim starim pravom. Oni, odnosno njihovi podanici lovili su ribu i koralje na dubrovačkom teritoriju, i štoviše tražili, smatrajući more svojim, od dubrovačkih podanika da plaćaju daće za ribolov i vađenje koralja. Sve je to proizlazilo iz staroga mletačkog stajališta da je Jadransko more u cijelosti, sve do dubrovačkih obalnih linija, njihovo. Sada pak, u doba opadanja mletačke moći i njihova monopola na Jadranu, Dubrovčani potpomognuti Turcima otvoreno ustaju protiv mletačkog stajališta. Nakon dugih pregovaranja napokon je u Travniku, posredstvom bosanskog paše, došlo 16. srpnja 1754. do sporazuma između mletačkoga i dubrovačkog izaslanika, te je o tome sklopljen ugovor.

Tim ugovorom Mlečani pristaju da se dosadašnja jadranska carina izmijeni; odsad će dva dubrovačka poslanika svake treće godine kapetanu Gulfa davati bokar od čistog srebra, u vrijednosti od 20 mletačkih cekina. Mlečani ne smiju ulaziti u dubrovačke šume niti nanositi bilo kakvu štetu dubrovačkom teritoriju. Neće ometati Dubrovčane kad love ribu ili vade koralje u svojim područnim vodama. Dubrovčani su bili zadovoljni da se njihovo podavanje snizilo na minimum, ali su bili zadovoljni i Mlečani što se makar simbolično priznalo njihovo »pravo« na Jadransko more. U samom ugovoru izričito se priznaje da su Dubrovčani, po starom pravu Mletaka, jadransku carinu plaćali u znak priznavanja nesumnjivoga mletačkog gospodstva nad »Mletačkim zaljevom«, a jedino je mletačka vlada po svojoj velikodušnosti uslišala njihovu molbu da im se plaćanje carine izmijeni na ugovoreni način.

Istakli smo kako je Dubrovčanima i u ovom sporu znatno pomogla Turska. Dubrovčani su tu pomoć i tražili, ali je karakterističan način kako su to činili. Premda je Dubrovnik, u državopravnom pogledu, od 1526. neovisna država, ipak plaća Turskoj već od 1458. danak zvan harač. To je zapravo danak cijene mira i priznavanja Turske za dominantnu silu u ovom dijelu svijeta. U svojim spisima, molbama i predstavkama upućenim Turskoj i Turcima, Dubrovčani se redovito nazivaju haračarima ili tributarima. Kad su ono dubrovački poslanici, inače poznati rodoljubi Marojica Kaboga i Đuro Buća, u jesen 1677. u memorandumu upućenom Porti iz diplomatskih razloga naveli kako su Dubrovčani »najstariji, najvjerniji i najodaniji i najiskreniji (turski) podanici tributari«, dubrovačka vlada ih je zbog toga oštro ukorila, navodeći: ako su Dubrovčani turski tributari, nisu im zato i podanici, pa ta dva pojma valja strogo razlikovati. No prilike su se mijenjale. Dubrovnik se tada borio protiv turskih presizanja i isticao kako je on slobodan grad. No u trenucima kada

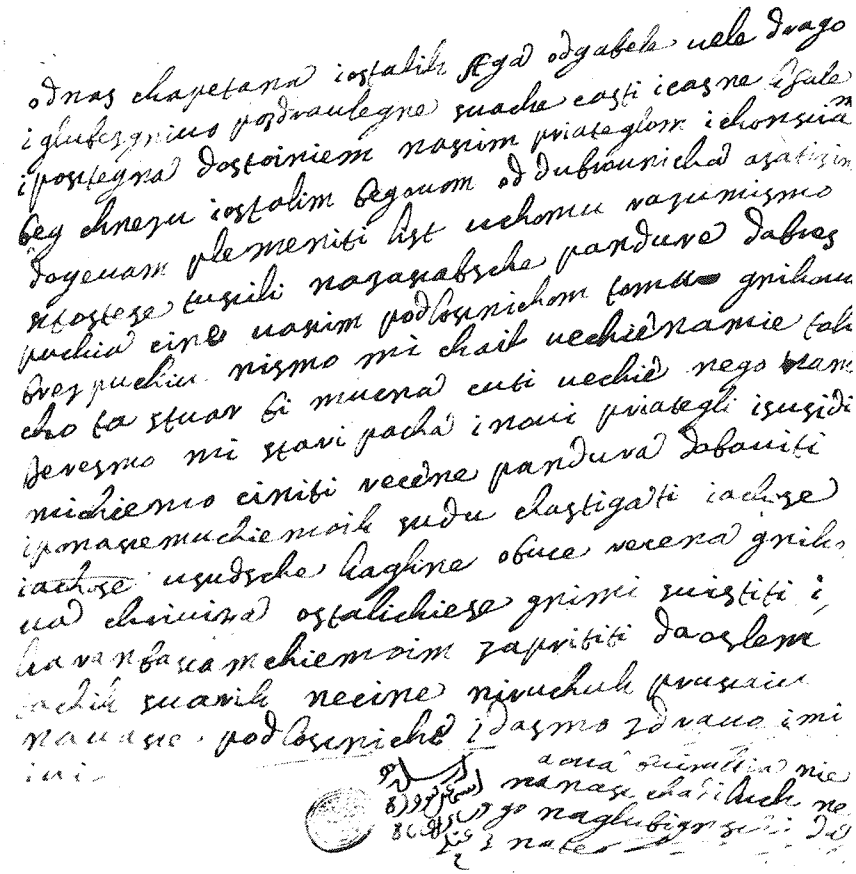

Nedatirani dopis (iz XVIII. st.) kapetana i ostalih aga iz Gabele dubrovačkoj vladi na hrvatskom jeziku, latinicom.

Dubrovčani traže diplomatsku pomoć protiv drugoga, pogotovu protiv Mlečana, onda se i previše ulaguju Turcima. Toga je bilo već u doba lastovske bune, a toga je još u većoj mjeri i sada, kad ponekad ističu kako su dapače turski podanici. Turcima se to sviđa jer su i sami više puta ranije u raznim prigodama isticali kako su im Dubrovčani podanici. I Mlečani rado Dubrovčane zovu turskim podanicima, sve u želji da ih tako ponize i narugaju im se. Tako Mlečanin Bernardo Nani kaže 1753. za Dubrovčane da su »narod koji ne zna je li slobodan ili rob«.

U općem gledanju na tursko-dubrovačke odnose tijekom stoljeća, možemo zaista reći da je Dubrovnik, uza sve plaćanje harača kao danka cijene mira i priznavanja Turske dominantnom silom, te uza sve dužne obzire prema njoj, ipak suverena neovisna država. Bilo je i većih želja Turaka, kad oni Dubrovčane nazivaju podanicima, premda je istina da i ovi sami, iz diplomatsko-političkih taktičkih razloga, čine isto. No znali su Turci i drukčije govoriti. Novi veliki vezir, koji je odlučno na strani Dubrovčana, izjavi u srpnju 1752. mletačkom bailu kako bi Porta drukčije postupila prema svojim neposrednim podanicima, ali da se prema slobodnoj vlasti kao što je Dubrovačka Republika, kojoj namjerava u svakoj prigodi iskazati svoju osobitu zaštitu, mora odnositi posve drugačije[319].

GOSPODARSKI RAZVITAK NAKON POTRESA, OBNOVA GRADA I NJEGOV NOVI PROCVAT

Potres od 1667. zadao je veliki gospodarski udarac Dubrovniku i njegovu pomorstvu. Možemo pretpostaviti da je pokoji brod nastradao i u dubrovačkoj gradskoj luci, a i nedovršeni brodovi na gruškom brodogradilištu. No veći dio brodova bijaše u to vrijeme izvan Dubrovnika, na putovanjima i u stranim lukama. Najnovija istraživanja su pokazala netočnim tvrdnje Appendinija i Engela, za kojima su se poveli i noviji povjesničari, da se trgovačka flota nakon potresa reducirala samo na brodove male obalne plovidbe, a da tijekom nekoliko idućih desetljeća nijedan dubrovački brod nije isplovio iz Jadranskog mora. Nakon potresa još je bilo velikih brodova i oni plove Sredozemljem. No činjenica je da se opća ekonomska kriza, kao posljedica potresa, odrazila i na pomorstvo. Na nju su nepovoljno djelovale i mletačke šikanacije, osobito u doba velikoga turskog rata 1683–1699. Dubrovačku kopnenu trgovinu je pak kočio ponajprije dubrovačko-turski sukob 1677–1682, a onda neprilike izazvane spomenutim turskim ratom. Umrtvljivanje kopnene trgovine djelovalo je nepovoljno i na pomorsku, a ovo na smanjenje brodova.

Tko želi svoju flotu uzdržati na postignutoj visini, mora graditi nove brodove. Tome su u Dubrovniku smetale i opće nepovoljne prilike, ali glavni razlog bijaše što su Dubrovčani sve svoje snage, pa i veliki dio kapitala, uložili u građevinsku obnovu grada. Na tome se zalagala država, ali su se angažirali i pojedinci. Stoga tijekom nekoliko idućih desetljeća opada broj brodova, a Dubrovčani, pritisnuti nuždom, još ih i prodaju.

Vlada kratko nakon potresa poduzima mjere za oživljavanje trgovine i gospodarstva, povećanje državnih prihoda i sređenje financija. Početkom 1668. Vijeće umoljenih prihvaća odredbu o unapređenju trgovine, no i odredbe koje bi u Dubrovniku trebale oživiti trgovinu engleskim tkaninama, na taj način da se smanje carine na englesku i uopće inozemnu robu. Na kraju 1669. određuje carinu koju će levantinski trgovci plaćati u Dubrovniku. Godine 1670. Vijeće regulira način provođenja štednje i povećanja državnih prihoda. Godine 1677. ono zapovijeda zapovjednicima brodova da ne smiju ploviti izvan Jadranskog mora bez posebnog dopuštenja. Godine 1683. određuje da se moraju registrirati svi brodovi radi nadzora i djelotvornije naplate brodskih pristojba. Donosi također odluku da se brodovi

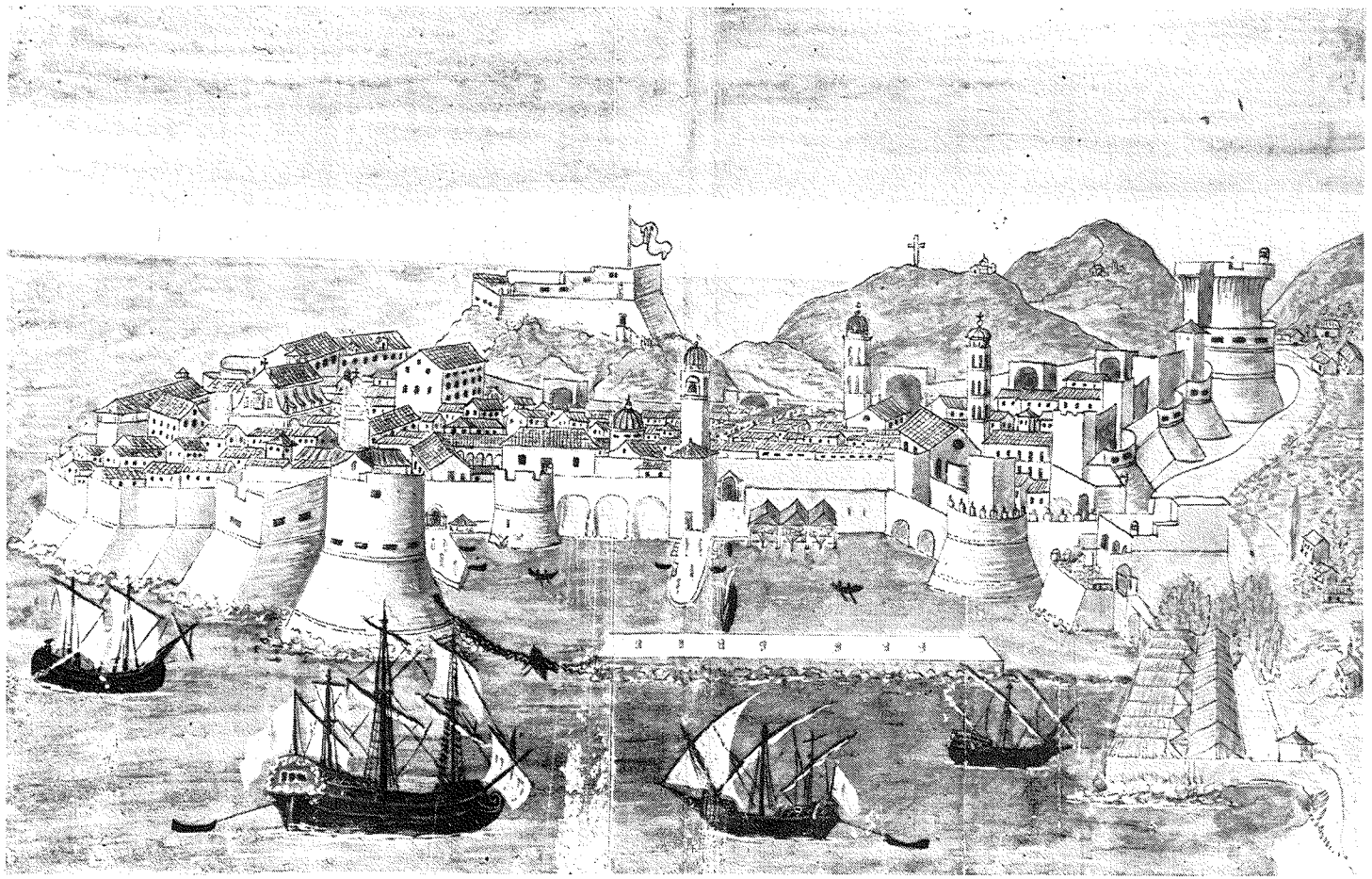

Gradska luka, slika izrađena prije g. 1718, kao prilog jednom kasnijem primjerku zakonske knjige »Liber viridis«.

smiju graditi jedino na brodogradištu u Gružu. Godine 1690. Vijeće umoljenih zabranjuje izdavanje pomorskih patenta kapetanima koji zapovijedaju stranim brodovima. Godine 1696. pak određuje da strani brodovi kojima je dopušteno vijati dubrovačku zastavu, moraju plaćati lučku pristojbu dubrovačkoj državnoj blagajni.

Zanimljivo je kako se od 1667. dalje razvijaju dubrovački konzulati. Neposredno nakon potresa ostala su samo četiri konzulata, i to u Jakinu, Barletti, Brindisiju i Firenci; godine 1670. gasi se i onaj u Firenci. No vlada počinje obnavljati nekadašnje konzulate i otvarati nove. Odmah 1667, dakle neposredno nakon potresa, osniva konzulat u Smirni, koji će sve do pada Republike biti od velike važnosti za dubrovačku trgovinu na Levantu, a 1670. obnavlja onaj nekoć glasoviti konzulat u Aleksandriji. Godine 1671. obnavlja konzulat u Messini a 1672. u Otrantu; godine 1675. na redu je konzulat u Đenovi. Iste godine (1675), preuranjeno doduše, obnavlja konzulat i u dalekom Cadixu, koji potraja samo deset godina, da se ponovno javi početkom XVIII. st. No i obnovljeni konzulat u Otrantu prestao je postojati tijekom idućeg stoljeća. Godine 1683. obnavlja se konzulat u Civita Vecchiji, 1684. u Manfredoniji a 1687. u Bariju. Začudo, tijekom druge polovine XVII. st. vlada više ne imenuje konzula u Napulju, jer sada taj grad ima za Dubrovnik manju gospodarsku važnost, ali budući da je i značajno međunarodno političko središte, s kojim i dubrovačka vlada ima posla, šalje onamo prema potrebi posebne poslanike. Ni konzuli na Zapadu više nemaju sva ona ovlaštenja kao prije toga. Ne mogu suditi dubrovačkim podanicima, već to pravo prelazi na domaće sudove; konzulati na Istoku i dalje postupaju kao ranije.

Nove potrebe zahtijevaju daljnje osnivanje konzulata. Od vrlo velike važnosti bijaše osnivanje konzulata u Carigradu (1688), kad je prvim konzulom bio imenovan Luka Barka. Osim što mu je dužnost da štiti trgovinu i trgovce, konzul u Carigradu postaje zapravo politička ličnost, jer i politički zastupa vladu, pogotovu kad u Carigradu nema poklisara harača, a kad su oni u Carigradu, on im pomaže. Njegovo neposredno područje je i šire od samoga grada, a podvrgnuti su mu i ostali dubrovački konzulati na turskom Levantu.

Godine 1690. Republika osniva konzulat u Rijeci, gdje je ranije imala obavještajne dopisnike. Bio je to potez od mnogostruke važnosti. Trgovina i pomorske veze sa sjevernim Jadranom postaju sve jače i rasprostranjenije. Od 1684. sve intenzivniji su odnosi Dubrovačke Republike s Austrijom. Korespondencija s Bečom ide ponajviše preko dubrovačkog konzula u Rijeci, kao što se preko Rijeke podržavaju i veze sa sjevernom Hrvatskom.

Proširenje trgovine i pomorstva na Istoku dovodi do daljnjih stvaranja konzulata. Iz Albanije u ovo doba Dubrovnik često dobavlja žito, pa ta okolnost rezultira 1697. otvaranjem konzulata u Draču. Na Cipru je konzulat osnovan 1698, a imao je tada pod svojom jurisdikcijom cijelo područje Sirije i Palestine.

Osim spomenutih, u XVIII. st. je djelovalo i mnoštvo drugih konzulata.

Kad je građevinska obnova Dubrovnika bila već u većoj mjeri obavljena, ponovno jača nastojanje dubrovačke vlade i pojedinaca za obnovom trgovačke flote. Obnovi osobito pridonose Pelješčani, koji su manje stradali u potresu. Oni čak i povećavaju svoju flotu, koja se doduše sastoji od manjih i srednjih brodova, a u XVIII. st. stječu i velike brodove. Uspon u obnovi flote počinje 1734, a posebno se zapaža od 1744. dalje. Provodi se već i nova organizacija dubrovačkog pomorstva, te se među ostalim 1745. osniva posebni Pomorski ured. Godine 1745. izdane su i prve Odredbe o nacionalnoj plovidbi. Tijekom vremena one su se donekle mijenjale i nadopunjavale, a napokon se osjetila potreba da se i tiskaju; prvo izdanje izlazi 1784, a drugo, nadopunjeno, 1794. I u ovo vrijeme pomorstvo prolazi kroz razne peripetije, ali ono ipak uoči pada Republike ima oko 280 većih brodova.

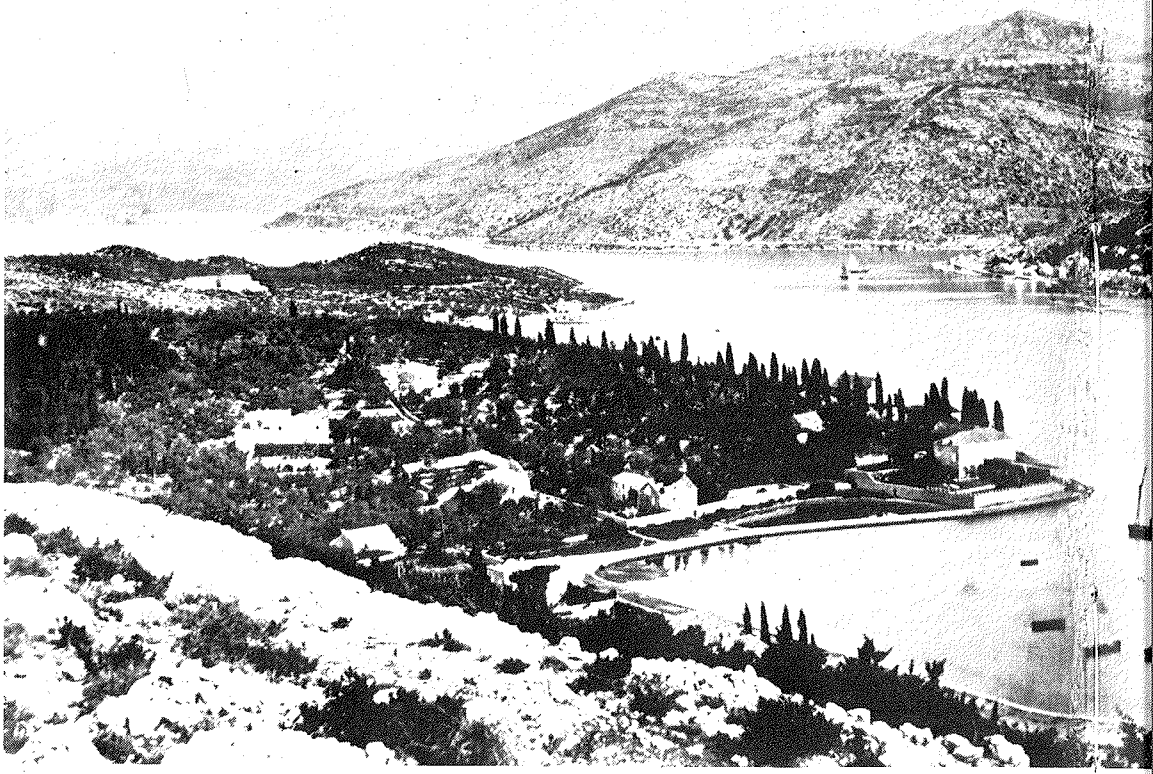

Pogled na Gruž s istoka, 19. st. Fotografija snimljena nakon izgradnje dijela obale na sjevernoj strani, a prije daljnjeg izgrađivanja, iz vremena, kad je brodogradilište u Gružu još bilo na sjeverozapadnoj strani.

Ekonomski karakter Dubrovnika sad je ipak u koječemu drukčiji nego u prošlim stoljećima. Ranije Republika bijaše važan pomorsko-trgovački emporij koji vrši funkciju trgovačkog posrednika između Zapada i Istoka, a u balkanskom zaleđu djeluju njegovi trgovci. Značenje Dubrovnika kao emporija opada već tijekom XVII. st., istodobno je sve manje dubrovačkih trgovaca na Balkanskom poluotoku. Sada, u XVIII. st., značenje Dubrovnika kao emporija još se više smanjilo. Ukoliko je bilo trgovine sa zaleđem, ona se uglavnom vodila s Bosnom i Hercegovinom, a tamošnji su trgovci većinom sami sa svojom trgovačkom robom dolazili u Dubrovnik. Ukoliko, dakle, Dubrovnik još donekle ima funkciju emporija, njegov je karakter sve više tranzitni a sve manje posredničko-trgovački. Dubrovačka vlada doduše poduzima mjere kako bi oživila kopnenu trgovinu na Balkanu, pa i dalje ima trgovaca koji tamo odlaze, ali sve to mnogo ne koristi.

Više je uzroka opadanju dubrovačke kopnene trgovine. To su u prvom redu promjene trgovačkih putova i njihovih smjerova, i sve veće sudjelovanje domaćeg življa u trgovini.

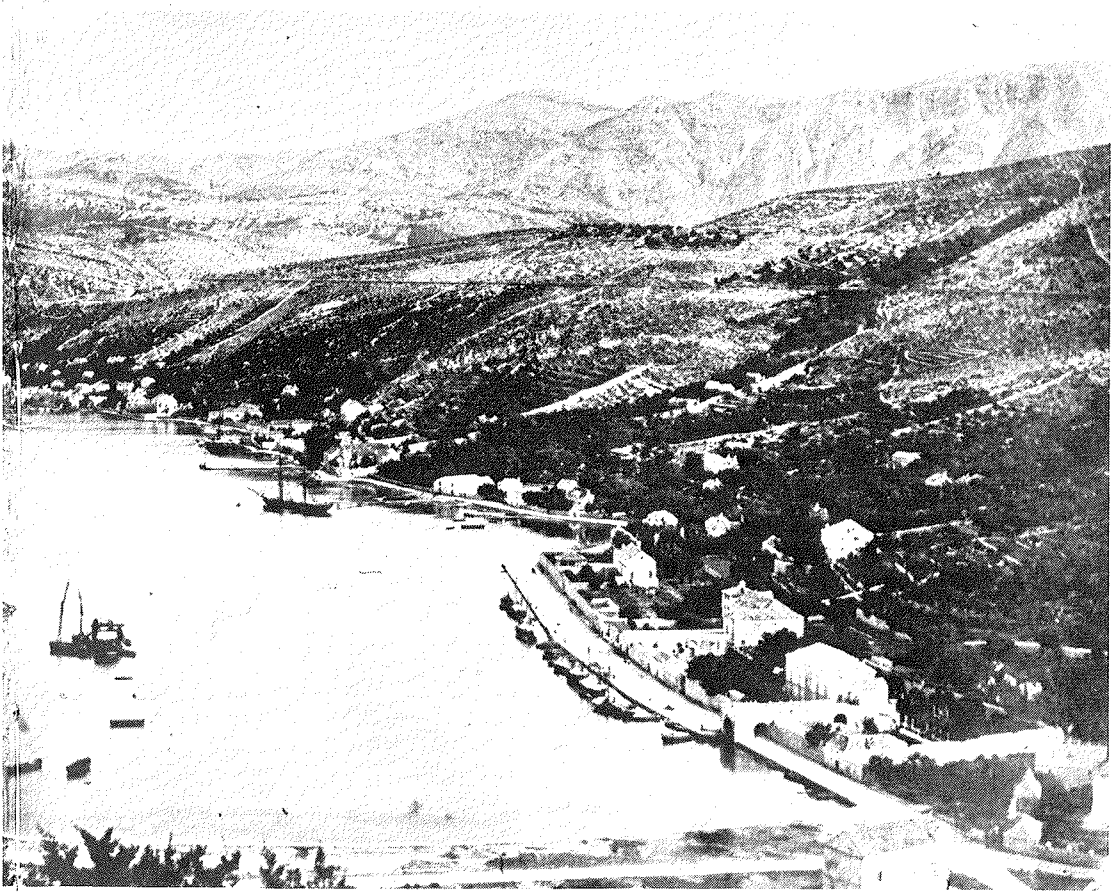

Ojačale su izravne trgovačke veze između Turske i Francuske, znatno ojačala trgovina između Turske i Austrije. Domaći ljudi iz Bosne i Hercegovine, Albanci, Bugari, Grci i Srbi, kao i sami Turci, sve više postaju trgovci, usto još djeluju i Židovi, a osobito su se kao trgovci raširili Cincari i Jermeni. Svi oni rade i djeluju spontano, ali time se sve više ograničava polje rada Dubrovčanima, koji se tako osjećaju potisnutima. Ponegdje, kao primjerice u Sarajevu, dolazi do otvorenih ispada protiv dubrovačkih trgovaca, koje i proganjaju. Usto dubrovačku trgovinu i trgovinu preko Dubrovnika ometaju i razni novi nameti, zapravo samovoljno postavljene unutrašnje carine na putovima koji vode u Dubrovnik, od kojih su se neke tijekom vremena legalizirale. Dubrovačka Republika doduše plaća kumulativno određenu svotu za đumruk, čime su Dubrovčani oslobođeni svih carina i nameta osim u tri glavna grada (Carigradu, Drinopolju, Brusi), no lokalne vlasti za to ne mare. Dubrovačkoj vladi katkada uspijeva da se za dubrovačke trgovce ukinu ti nameti, ali ne uvijek, tako da su se ovi nekima naposljetku silom prilika prilagodili. No te su namete teško snosili i ostali

trgovci, koji su kretali prema Dubrovniku, pa su stoga počeli birati putove k onim lukama gdje je tih nameta bilo manje. Osobito se sol sve više počela uvoziti u Tursku preko drugih luka, posebno Makarske i Novog.

Opadanje središnje turske vlasti i jačanje lokalnih, pogotovu pogoduje razvitku domaćega trgovačkog elementa.

Dubrovčani su nezadovoljni sa svim tim pojavama, ali se zato kao dalekovidni ljudi u sve većoj mjeri odaju pomorstvu. No ono dobiva sve više čisto maritimni karakter. Bavilo se ono i ranije prijevozima iz jedne luke u drugu bez dodirivanja Dubrovnika, ali su u znatnoj mjeri dubrovački brodovi preko vlastite luke podržavali trgovinu između Istoka i Zapada. Sada nje ima malo, pa se dubrovački brodovi ponajviše bave prijevozima iz jedne mediteranske luke u drugu, i sve manje zalaze u sam Dubrovnik. Pa ipak i ta vrsta pomorske privrede donosi Dubrovniku korist, stvara blagostanje i uvjete za kulturni razvitak.

U drugoj polovini XVII. st. brodovi već prilično ulaze i u Crno more, a na zapadu u Atlantski ocean sve do Engleske i Hamburga pa i u Ameriku. Plovidba Jadranskim morem ostaje i dalje važna, ali se i tu donekle mijenja intenzitet pomorskih smjerova.

I tako XVIII. st. u koječemu donosi novu trgovačku orijentaciju Dubrovnika. Primjerice, jača značenje Jadranskog mora za njegovu trgovinu i pomorstvo. To je dakako u svezi s općim prilikama na području ovog mora. Premda Mleci, iz bogatih zaliha, u svojim njedrima razvijaju barokni sjaj i raskoš, u međunarodnoj trgovini i u svojoj moći na Jadranskom moru opadaju. Već je i politika austrijskoga vladara i rimsko-njemačkog cara Karla VI. težila za afirmacijom na moru, te je podigla i protežirala svoje luke Trst i Rijeku, zadajući time teški udarac mletačkom ekonomskom monopolizmu na Jadranu. U ovo more ulaze Francuzi, Englezi i drugi Evropljani, među njima kasnije u stanovitoj mjeri čak i Nordijci. Opet raste važnost Jakina, a na jugu Barlette. Poznati su sajmovi u talijanskome jadranskom gradu Sinigagliji. Dalmatinci, koji su sve do 1797. pod mletačkom vlašću, sada se sve odlučnije oslobađaju mletačkih spona te već imaju i većih brodova koji zalaze u Mediteran. Posebno se u tome ističu Bokelji. Zamjenjujući donekle stari Kotor uzdiže se Perast, posebna autonomna općina već od XVI. st., no i novonastale autonomne općine Dobrota i Prčanj, pa i ostala naselja Boke. Posve je dakle razumljivo što se u tim prilikama Dubrovnik, travničkim sporazumom od 1754, također riješio svojeg nekadašnjeg neugodnog odnosa prema Mlecima.

U obnovi dubrovačkog pomorstva naročitu je važnost steklo sjeverno Hrvatsko primorje s Rijekom i zapadnom Istrom. Premda se na gruškom brodogradilištu obnovio rad i ponekad se, uza sve ograde, grade za Dubrovčane brodovi i u Korčuli, ipak ih Dubrovčani podosta kupuju, osobito u razdoblju 1734–1744, na sjevernom hrvatskom Jadranu, tako da taj kraj u XVIII. st. mnogo pridonosi ekonomskoj obnovi Dubrovnika. Pojačavaju se pomorske trgovačke veze Dubrovnika s Trstom, Rijekom, Bakrom i Senjom, a u Italiji s Jakinom, Sinigagliom i Barlettom. Dubrovnik sve više dobavlja žito iz gornje Hrvatske i južne Ugarske preko Rijeke, a i potrebno građevinsko drvo sve više stiže preko sjevernojadranskih luka. Rijeka ima dubrovački konzulat već od 1690. a Trst od 1739. godine.

Osjetljivo se pojačava trgovina kožama, krznom i voskom. Dubrovnik je važno posredno tržište te trgovine, a i grad s razvijenim kožarskim obrtom. Već u XVI. st. postoji u Dubrovniku profesionalna bratovština kožuhara, obrtnika koji priređuju kožuhe i krzna. Krajem XVII. st. njen rad naglo oživljuje, pa imamo statut iz 1692, s mnogim dodatnim pravilima iz XVIII. st., koji regulira proizvodnju i trgovinu ovim proizvodima. Bivolje i volujske kože dubrovački trgovci dobavljaju u balkanskom zaleđu, ali također i iz Hrvatske preko Rijeke, te ih izvoze u južnu Italiju, u Barlettu, a odande ponekad i dalje. Janjeće kože

i lisičja krzna pak nabavljaju u južnoj Italiji preko Barlette i odvoze ih dalje u zemlje zaleđa i u Hrvatsku.

U Dubrovnik zatim dolazi roba iz Albanije i Podgorice, npr. vuna, duhan, koža, od koje dio odlazi u Italiju, ali mnogo više u sjevernojadranske luke Trst, Rijeku i Senj. Onamo prevoze Dubrovčani i slanu ribu i vino. Iz tih se luka dovoze žito, drvena građa i željezni predmeti. Nešto od toga treba Dubrovniku, naročito žito, ali nešto se i otprema dalje u Albaniju, Podgoricu i južnu Italiju, osobito gvožđarija. U Dubrovnik stižu brodovi iz Senja, Bakra i Rijeke, a ističu se i pomorci iz Lovrana. Neki ljudi iz tih sjevernih krajeva našeg primorja naseljuju se u Dubrovniku, a neki Dubrovčani opet u tim sjevernim lukama.

Od 1730. do 1761. u Dubrovniku djeluje Jakov Priskić, ranije aktivni pomorac a kasnije istaknuti pomorski privrednik, koji iz Dubrovnika razvija poslovanje s jedne strane po Balkanskom poluotoku, a s druge prema sjevernom Jadranu, odakle idu kraci u unutrašnjost Hrvatske i slovenske krajeve. Pomorci iz sjevernog Hrvatskog primorja i Istre

Slika luke talijanskog grada Ancone (Jakina), iz prve polovice 18. st., s dubrovačkim brodom u lijevom donjem kutu. U Pomorskom muzeju u Dubrovniku.

Dubrovački admiral A. Ohmućević (1761–1768). U Pomorskom muzeju u Dubrovniku.

te Dubrovčani jedni u drugih unajmljuju i kupuju brodove, obostrano se zapošljavaju kao članovi brodskih posada, i sve više osiguravaju u dubrovačkih osiguravajućih društava.

Obnovljene i nove veze sa Sredozemljem i ostalim morima rađaju velikim brojem dubrovačkih konzulata. Tako 1751. vlada donosi uredbu o konzulatima na Levantu, a to se odnosi na one u Smirni, Solunu, Kaneji na Kreti i Aleksandriji. Posebno je bio važan konzulat u Aleksandriji. Na ruskom dijelu Crnog mora konzulat bijaše u Odesi. Već smo spomenuli konzulate u Rijeci i Trstu, vlada je htjela osnovati konzulat u Zagrebu, ali do toga

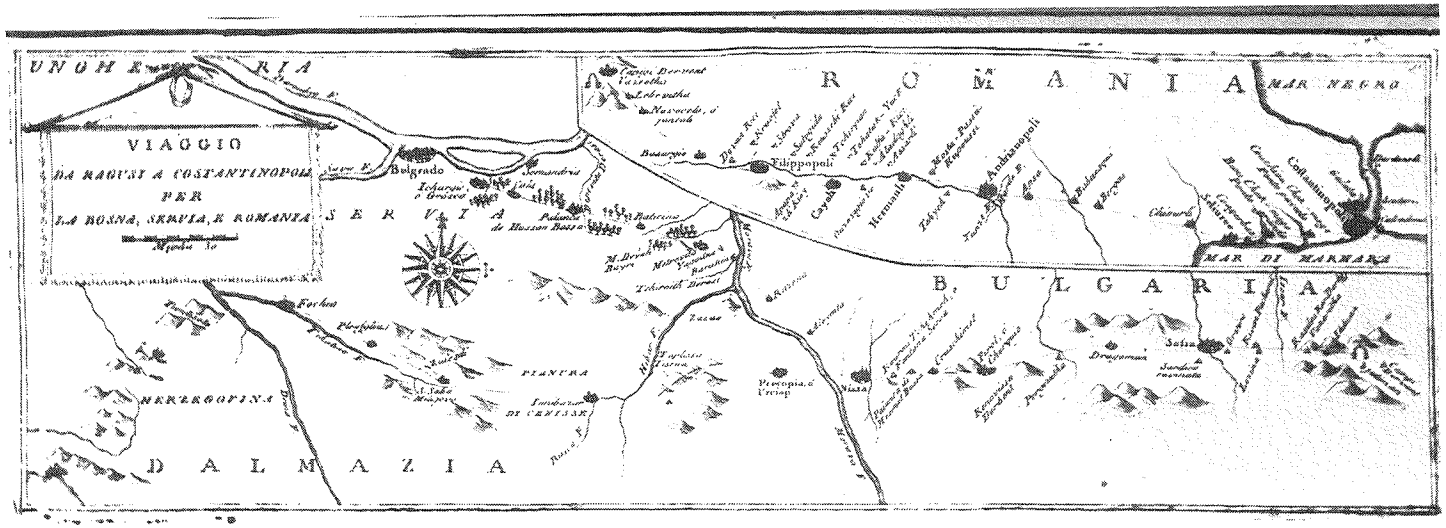

Nacrt poznatog dubrovačkog puta što je vodio u Niš, s priključkom na carski drum Beograd – Sofija – Plovdiv – Carigrad, izrađen u 18. st. U Pomorskom muzeju u Dubrovniku.

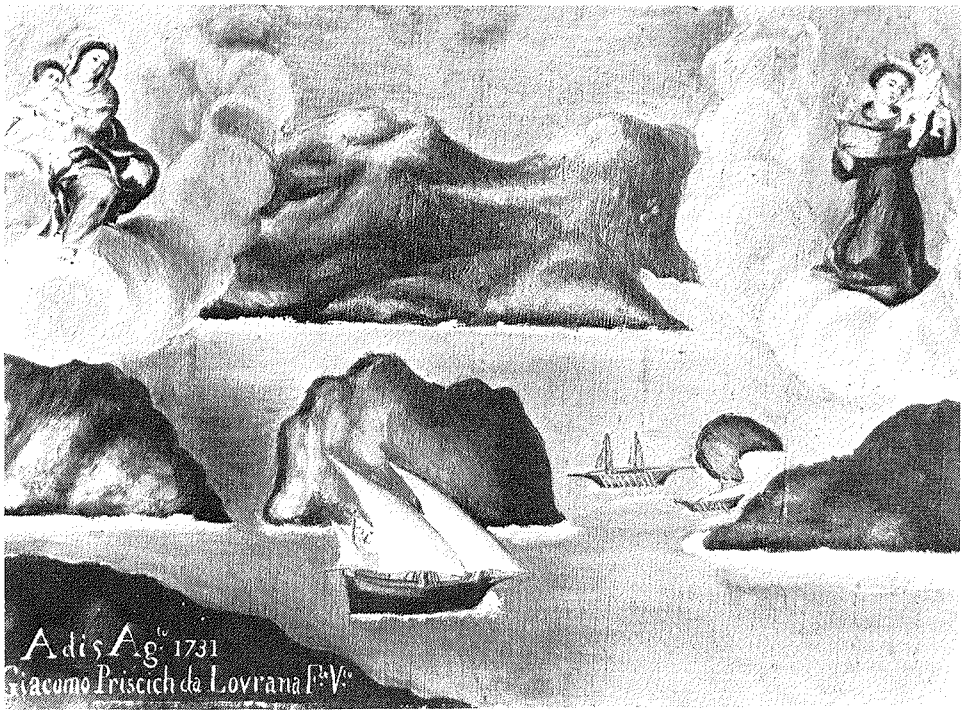

Zavjetna slika broda privrednika i pomorca Jakova Priskića iz Lovrana, djelatnog i u Dubrovniku, iz g. 1731. Nekoć u crkvi Gospe od Milosrđa u Dubrovniku. (Nestala; dobra kopija čuva se u Pomorskom muzeju u Dubrovniku.)

nije došlo jer se usprotivio austrijski dvor. Jadranska talijanska obala načičkana je i sada dubrovačkim konzulatima.

Postoje ipak stanoviti znakovi dekadencije, osobito u vladajuće vlastele. Biva je sve manje, dolazi do trzavica među klikama, osjeća se pomanjkanje požrtvovnosti. Vlastela i ekonomski zaostaje; ne sudjeluje izravno u privrednom razvoju već živi od starinom naslijeđene zemlje te kapitala uloženih u brodove po sustavu karata i u talijanske banke, ali jer se novo ne stječe, staro se sve više troši. No zato se sve više uzdižu pučani, u prvom redu imućniji građanski sloj koji upravlja privredom, pomorstvom i trgovinom, i koji sve više kupuje i zemlju. Pučani drže i pretežni dio vlasništva brodova.

U uglednijem građanskom sloju osobito se izdvajaju dvije skupine što su se razvile na podlozi dviju profesionalnih bratovština velikih trgovaca: Antunini i Lazarini. Zametak prvima čine dvije bratovštine iz XIV. st., koje su se 1432. sjedinile u jednu, u kojoj pretegnu štovanje sv. Antuna opata, pa odatle Antunini. Trgovci koji su pretežno trgovali s Istokom, osnovaše 1531. bratovštinu sv. Lazara, i tako nastadoše Lazarini.

Antunine smatrahu uglednijima. Ni jedni ni drugi nisu imali političkih prava, ali se zato njihov utjecaj javljao u ekonomskoj politici. Nešto kasnije sama vlada Republike određuje koje obitelji mogu ući u red jednih i drugih. Neki bogatiji napuštaju aktivnu privredu i žive od uloženih kapitala.

Dubrovačka vlada je tijekom XVII. i XVIII. st. donosila razne odredbe, kojima bijaše svrha oživljavanje privrede, a imale su merkantilistički karakter. Neke su donijele uspjeh a neke doživjele neuspjeh, tim više što za njih nije bilo uvjeta[320].

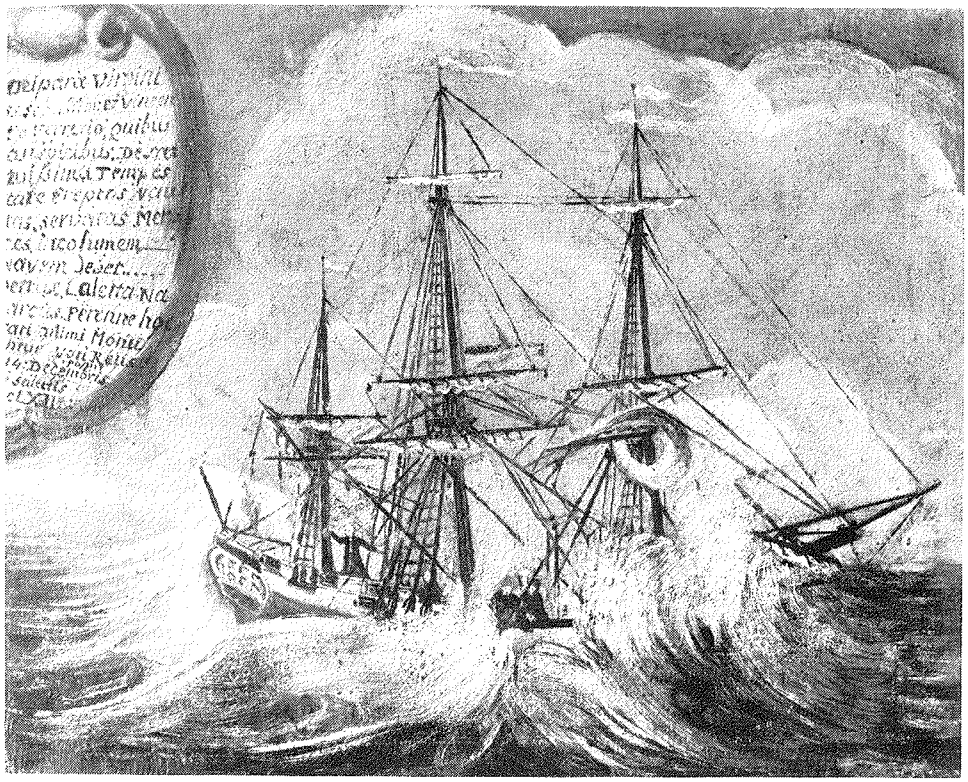

Zavjetna slika broda dubrovačkog kapetana Petra Lalete, g. 1762. Kod Gospe od Milosrđa.

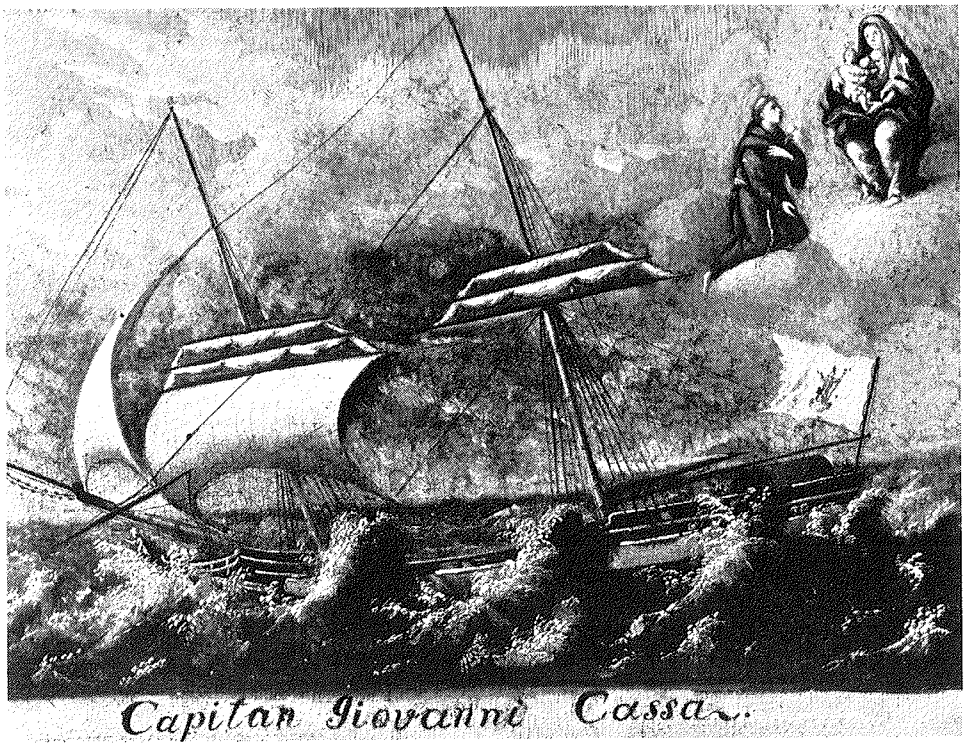

Zavjetna slika broda dubrovačkog kapetana Ivana Kase, 18. st. Kod Gospe od Milosrđa.

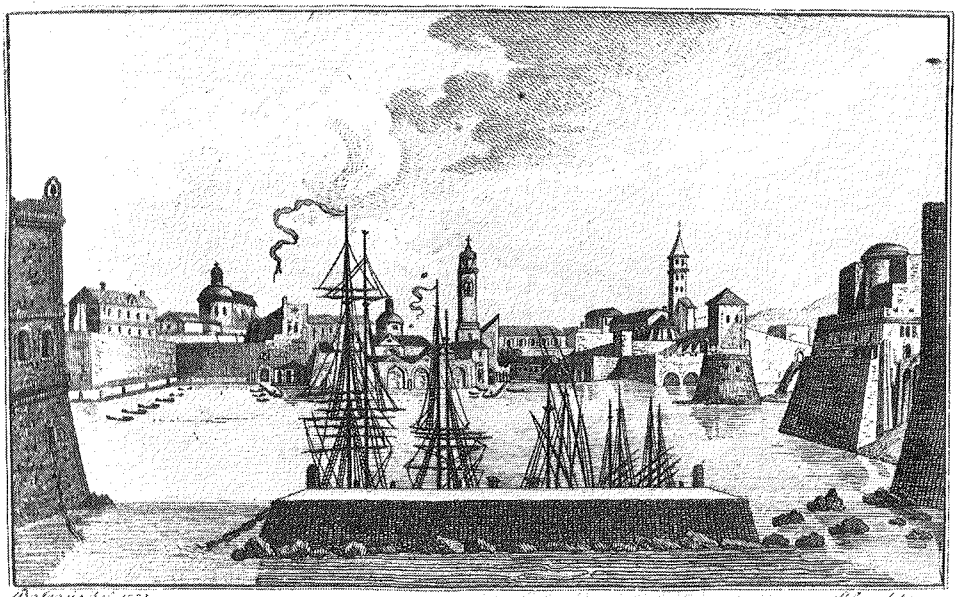

Gradska luka Dubrovnika g. 1772. Bakropis iz djela J. Engela: »Die Geschichte des Freystaates Ragusa«, Wien 1807.

IL RETTORE, ED I CONSIGLIERI DELLA REPUBBLICA

DI RAGUSA.

A tutti, e singoli &c. facciamo fede, e testifichiamo &c. qualmente partono da questa nostra Città sana, e libera per la grazia di Dio da ogni sospetto di Peste, e di mal contaggioso gl' infrascritti. Però dovunque capiteranno, si potrà dar loro libera pratica. In quorum &c.

Datum Rhacusii ex nostro Palatio Die xx vij Mensis Septembris 1798

Zdravstveni list izdan od dubrovačke vlade, g. 1798., patronu bracere Luki Vuici.

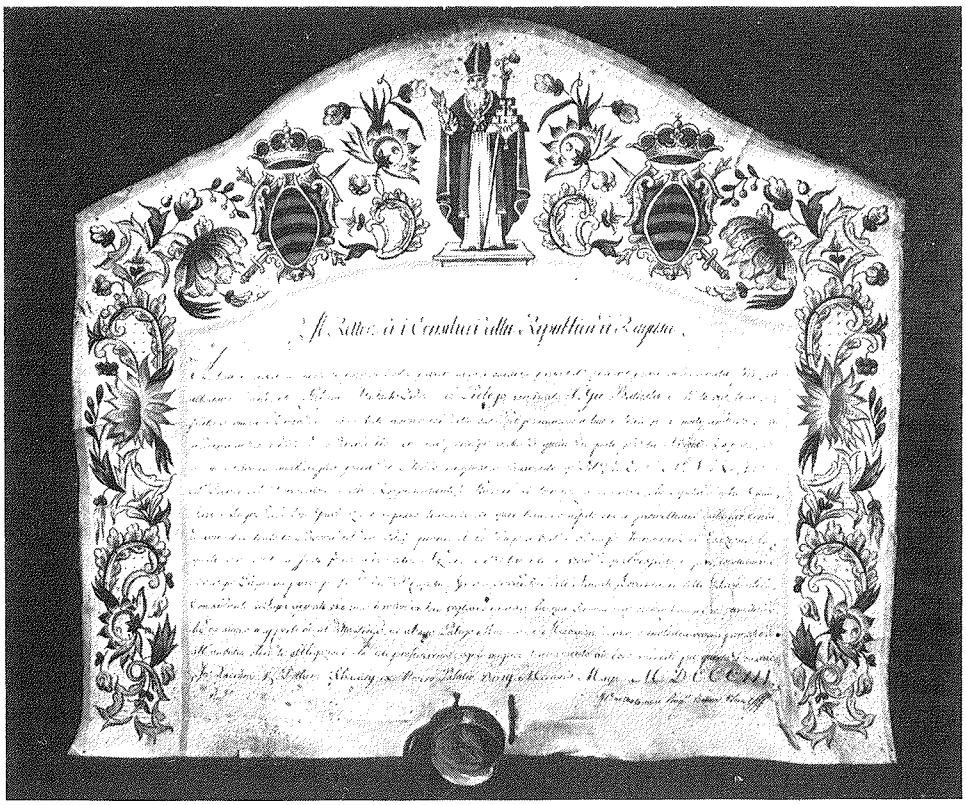

Patenta – plovidbena dozvola dubrovačke vlade S. Bačiću, zapovjedniku broda (tipa »pjeleg«) g. 1803.
U Pomorskom muzeju u Dubrovniku.

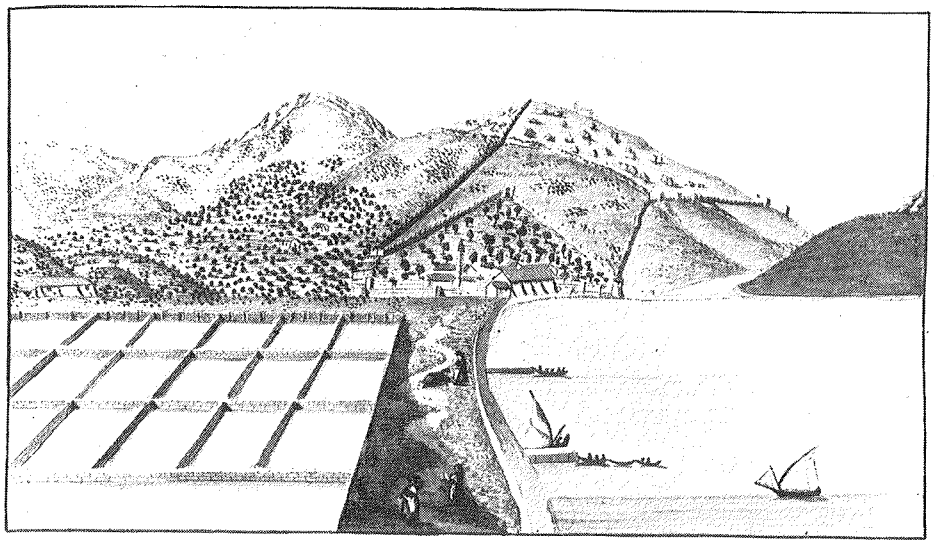

Solila u Stonu, uglavnom u obliku iz vremena Dubrovačke republike, crtež iz rukopisnog djela okružnog inženjera Vitelleschija: »Notizie storiche e statistiche del Circolo di Ragusa« iz g. 1827. Vitelleschi je došao u Dubrovnik u doba francuske vlasti.

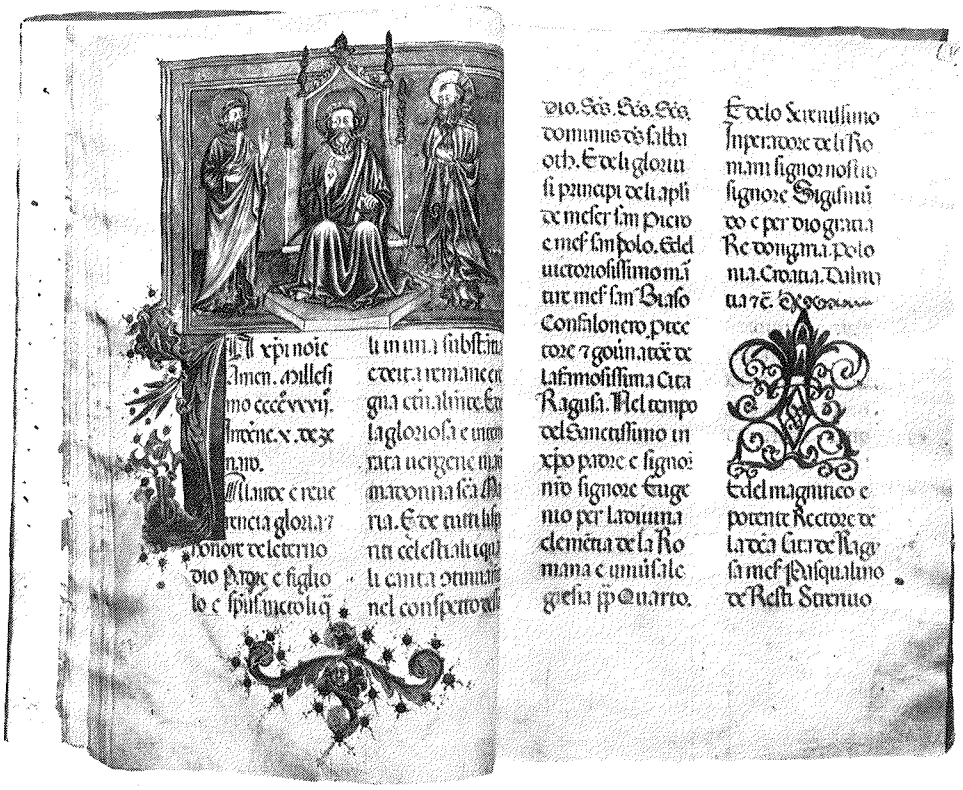

Statut i matrikula Bratstva Antunina iz 15. st. s dodacima do 19. st. Početak.

(a) Revers mince sa slovom R (Ragusa).

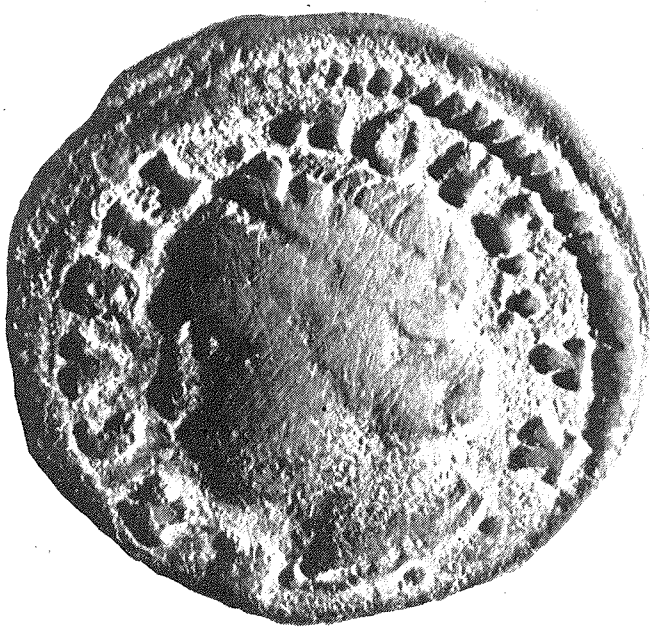

(b) Avers – glava.

Tipovi sitnog bakrenog novca zvanog *minca* ili *folar*. Kovao se od 13. do 17. st. (Znatno uvećano)

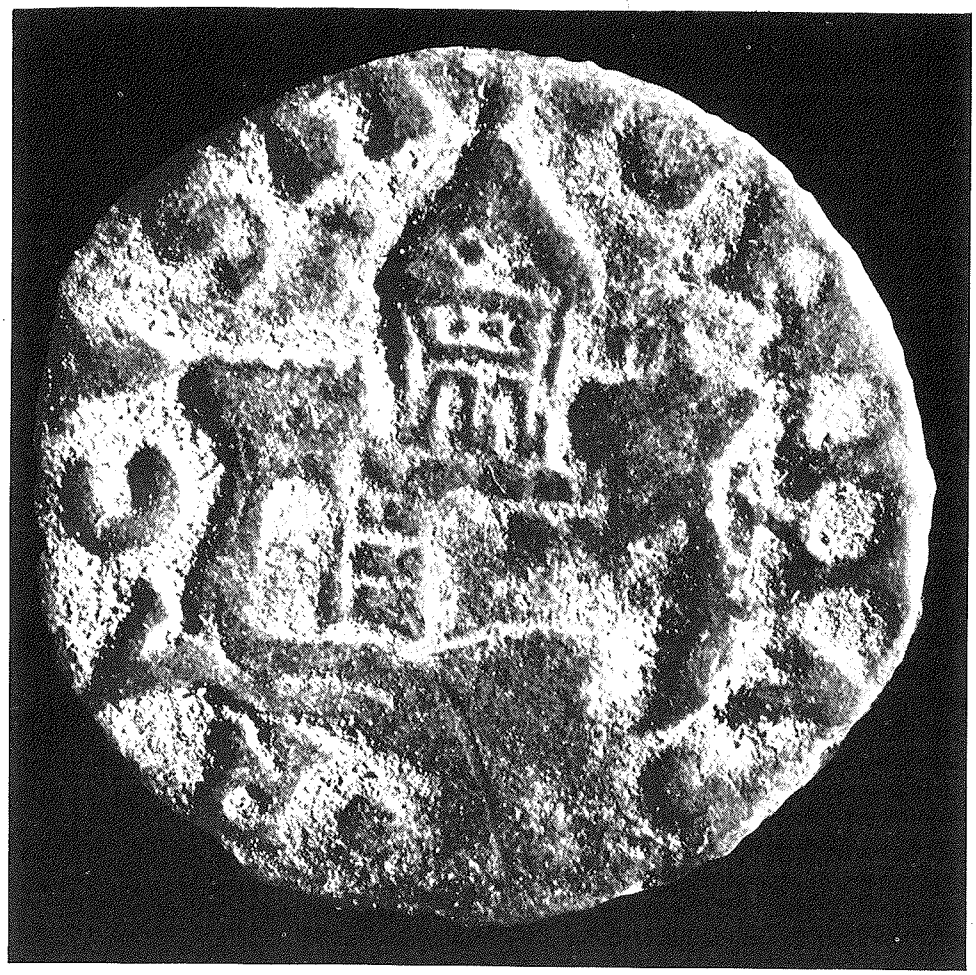

(c) Revers-gradska vrata s kulama

(a)

(b)

(c)

Tipovi srebrnog novca, *dinara* ili *groša* i *poludinara* ili *mezanina,* kovanih od 14. do 17. st.; i *dinarića* ili *grošeta* kovanog u 17. i 18. st. (a) Dinar, avers – sv. Vlaho. (b) Dinar, revers – Isus Krist. (c) Poludinar, revers – Isus Krist. (d) Dinarić, avers – sv. Vlaho (sve uvećano).

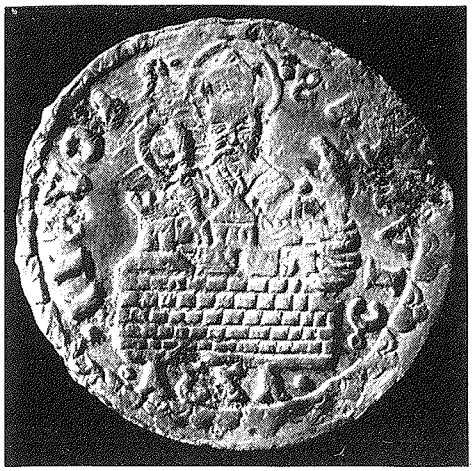

(a)

(b)

(c)

(d)

Tipovi bakrenog novca zvanog *solad,* kovanog 1678– 1797. i *perpere* (u srebru) kovane od 17. do 19. st. (a) *Solad,* Avers – sv. Vlaho nad gradskim bedemima. (b) *Solad,* revers – Isus Krist. (c) *Perpera,* avers – sv. Vlaho. (d) *Perpera,* revers – Isus Krist (sve uvećano).

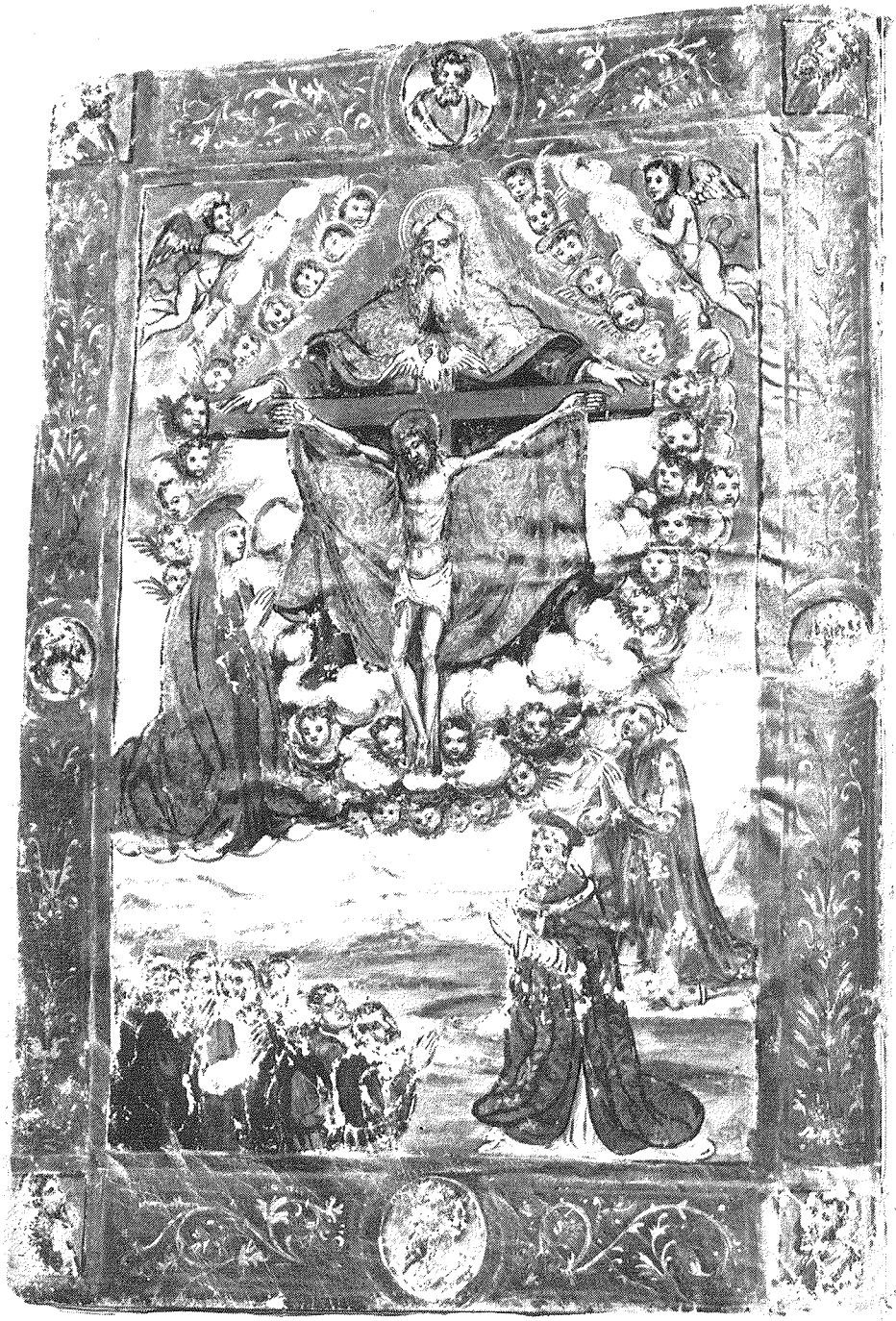

Statut i matrikula Bratstva Lazarina iz 16. st. s dodacima do 19. st. Početak.

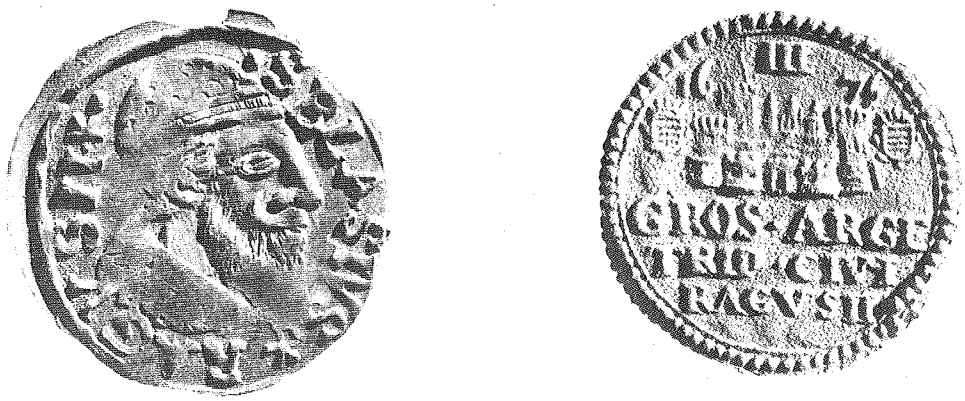

Tipovi *artiluka,* srebrnog novca kovanog g. 1627–1701. (a) Avers – glava sv. Vlaha. (b) Revers – gore gradska vrata, dolje natpis oznake novca (uvećano).

Tipovi novca u srebru iz 18. st. (a) U sredini *škuda,* avers – sv. Vlaho. (b) *Dukat,* revers – grb Dubrovačke republike. (c) *Talir bradan,* avers – sv. Vlaho. (d) *Polutalir poluvižlin,* avers – knez Dubrovačke republike. (e) *Libertina* (kovana 1791–1795), avers – žena, personifikacija slobode. (f) *Libertina,* revers – grb s natpisom Libertas.

DUBROVAČKO-FRANCUSKI ODNOSI TIJEKOM 1714–1760.

Spomenuli smo kako je rat za španjolsku baštinu završio mirom u Utrechtu 1713. i Rastattu 1714. godine. Austrija u Španjolskoj nije uspjela, ali nije došlo ni do sjedinjenja Španjolske s Francuskom, što je bila težnja Luja XIV. Španjolska je ostala posebnom državom pod sporednom granom burbonske dinastije. Engleska je dobila Gibraltar. Napuljsko Kraljevstvo je u prvi mah pripalo Austriji, ali ga je mirom sklopljenim nakon rata za poljsko nasljedstvo, vođenog 1733–1738, ona izgubila. Od tog vremena Napuljsko Kraljevstvo traje pod sporednom granom španjolskih Burbonaca, kao posebna država.

Godina 1741–1748. vodio se rat za austrijsko nasljedstvo. Od većih sila protiv Austrije bijahu Pruska, Bavarska, Francuska, Španjolska i Napulj, a za Austriju Engleska i Nizozemska. Na protivnim stranama opet su se dakle našli stari takmaci Francuska i Engleska, a njihov se ponovni sukob odrazio i na Sredozemlju, gdje francusko ratno brodovlje ugrožava englesku trgovinu. Dubrovnik bijaše neutralan, a to mu je koristilo, jer su se trgovci u nastaloj situaciji radije služili dubrovačkim brodovima. Godine 1744. francuska vlada se osjeti povrijeđenom zbog držanja nekih dubrovačkih pomorskih kapetana na Levantu.

Te su godine, prigodom imendana austrijske vladarice Marije Terezije, engleski i nizozemski konzul priredili u Smirni svečanost. Nizozemski konzul bijaše ujedno i dubrovački, te on pozva na svečanost dubrovačke kapetane, koji tom prilikom iznesoše želju da pobijedi oružje država protivničkih Burbonima, koji bijahu kraljevi u Francuskoj, Španjolskoj i Napulju. Francuska vlada se pobuni, smatrajući takvo držanje dubrovačkih kapetana povredom neutralnosti i držeći to izazovom pripadnika Republike koja je u neku ruku pod zaštitom španjolske krune i svagda štićena od francuskih poslanika u Carigradu. Na francusku intervenciju dubrovački senat kazni kapetane oduzimanjem povlastice građanstva i skidanjem s položaja zapovjednika brodova. Francuska vlada se ovim zadovoljila[321]. Bilo je to naime već doba kad Francuska također počinje pokazivati veće zanimanje za trgovinu u istočnom dijelu Jadranskog mora i u njegovu zaleđu[322].

Godine 1756. dođe do sedmogodišnjeg rata između Austrije i Pruske zbog Šleske. Rat se, kao i mnogi prošli sukobi Austrije, odrazio i na ostalu Evropu. Vještom diplomatu

Marije Terezije ministru Kaunitzu uspije ovaj put privući Francusku na austrijsku stranu, pa se Engleska, stari rival Francuske, našla na protivničkoj strani. Francuska i Engleska ratovale su i u kolonijama, boreći se za prevlast u gospodstvu nad njima, a taj antagonizam uplete i Dubrovnik, protiv njegove volje, u neželjenu situaciju, još i prije nego je i izbio pravi rat među njima.

Francuz Louis Viani, stari pomorski kapetan rodom iz Marseillea a nastanjen u Dubrovniku, skupa s drugim Francuzima nastanjenim ovdje, svojedobno je na gruškom brodogradilištu naručio na račun francuskog trgovca iz Marseillea Eidouxa gradnju trgovačkog broda od 3000 stara nosivosti. U doba zaoštrenja francusko-engleskog sukoba, bez znanja i odobrenja dubrovačke vlade, Francuz poče preuređivati brod tako da bude pogodan za gusarenje. Ovo je moglo biti upereno protiv Engleza. Britanski poslanik u Carigradu dozna za to te izravno opomenu dubrovačku vladu da sačuva strogu neutralnost, a posredno je obavijesti kako zna za gradnju francuskoga gusarskog broda u Dubrovniku. Ne obustavi li vlada gradnju, britanski brodovi će početi napadati dubrovačke i hvatati ih. A istina je bila da je Viani dobavljao i spremao drvo i za gradnju u Gružu ratne nave sa 70 topova.

Baš u to doba se dubrovačka mornarica bila lijepo oporavila i napredovala, iščekujući uskoro i stotu plovnu jedinicu. Stoga se vlada našla u velikoj neprilici pred mogućnošću da njeni brodovi postanu plijenom moćne britanske ratne mornarice. Želeći svakako sačuvati strogu neutralnost i izbjeći udarce Engleza, vlada odluči kako pošto-poto treba uznastojati da se obustavi gradnja brodova za Francuze. Nije to željela obaviti jednostranom odlukom, bojeći se da se time ne zamjeri Francuskoj, već je htjela mirno i na diplomatski način isposlovati da sama francuska vlada obustavi gradnje.

S jedne strane vlada umiruje britanskog poslanika na Porti, a s druge odlučuje poslati francuskom kralju učenoga i već u svijetu poznatog isusovca Ruđera Boškovića, nastanjenog u Rimu, sa zadatkom da od francuske vlade isposluje obustavu gradnje brodova i odredbu da se na području Dubrovnika do kraja rata ne smiju graditi nikakvi brodovi za Francuze.

Bošković se u taj mah trenutno, po nalogu pape i generala isusovačkog reda, nalazio u maloj republici Lucci koja je imala neke pogranične sporove s vojvodinom Toskanom u pogledu režima riječnih tokova. Bošković je tu bio neophodan kao stručnjak u hidrografskim pitanjima. Zbog toga su i Bošković i crkveni poglavari, papa i general reda, smatrali nezgodnim da on u tom trenutku odlazi. Držali su da se spor još bolje može riješiti u Rimu preko francuskog poslanika i u Parizu preko papinskog nuncija, tim više što se papa obvezao da će zagovarati dubrovačke probitke.

Dubrovačka vlada silom prilika pristane na tu soluciju.

Došavši u Rim Bošković razvije veliku diplomatsku djelatnost preko pape, papinoga državnog tajnika i francuskog poslanika. Usto je slao dopise u Francusku, a dopisivao se i s papinskim nuncijem u Parizu. Za vrijeme tih razgovora, pregovora i dopisivanja naručeni brod u Gružu se i nadalje gradio, pa bude i dovršen. Usto je Viani radio i na tome da se u Dubrovniku osnuje skladište drva, koje bi on dobavljao iz Albanije, a drvo bi služilo potrebama francuske mornarice.

Čitava ta takozvana *afera Viani,* koja je prošla kroz razne faze, svršila se za Dubrovnik povoljno. Francuska vlada je izjavila kako Viani nije od nje dobio nikakvo ovlaštenje da gradi brod i otvara skladišta drva. Obećala je da dubrovačkoj vladi neće u tom slučaju praviti nikakve neprilike, dopustit će joj da čuva svoju neutralnost i poziva je da kao slobodna sama regulira taj problem donoseći primjerene zakone. I doista, dubrovačka vlada izglasa dva zakona: prvi, da za vrijeme rata nijedan stranac ne smije graditi bilo kakav brod

na području Dubrovnika, pa niti trgovački; drugi, da nitko, pa ni domaći čovjek, ne smije otvarati skladišta drva za gradnju brodova, bilo za koju od zaraćenih sila.

Već izgrađeni brod vlada je pustila da slobodno otplovi s deklaracijom, na koju su pristali Eidoux i Viani, da je brod trgovački i s posadom kakvu imaju trgovački brodovi. Sa sebe je otklonila svaku odgovornost za sve ono što bi se kasnije s tim brodom moglo dogoditi.

Ipak su Viani i Eidoux prekršili drugi zakon, te su na turskim brodovima iz Albanije izvozili građevno brodsko drvo u mirnu luku Zaton, na području Dubrovačke Republike. Vlada je ustala protiv toga, te su oni nakon stanovitog odugovlačenja ipak bili prisiljeni drvo ukrcati na brodove i izvesti ga s dubrovačkog teritorija.

O novim zakonima i o tome kako je svršilo s brodom naručenim od Vianija vlada je obavijestila strane konzule u Dubrovniku, francusku vladu, koja se s time složila tražeći da se na isti način postupa i prema Englezima, te engleskog poslanika u Carigradu. Ovaj je posebnim dopisom upućenim dubrovačkoj vladi sa zadovoljstvom prihvatio dubrovačko stajalište, ističući kako se uvjerio da je dubrovačka vlada u svemu ispravno postupala[323].

U doba velikoga sukoba pomorskih i kolonijalnih interesa Engleske i Francuske Dubrovnik je uspio najprije s povoljnim rješenjem *afere Viani* a onda i daljnjim neutralnim držanjem steći benevolentnost obiju zaraćenih sila. Republika je od toga imala znatne koristi, jer je u toj i na Mediteranu nemirnoj situaciji zastava njenih brodova uživala sve prednosti neutralnosti. Njena je mornarica za dugog sedmogodišnjeg rata ojačala brojčano i značajem.

Uza sve slabije političke i novčane prilike u doba Luja XV, francuska politika nastavlja sa svojim kolonijalnim i trgovačkim ekspanzionizmom, te nastojanjem da joj se trgovina i pomorstvo sve potpunije afirmiraju na Sredozemlju. Dakako da su pri tome Francuzima upali u oči napredak obnovljenoga dubrovačkog pomorstva, množenje brodova i sve šire rasprostiranje pomorskih putova. Oni su to osjetili kao suparništvo koje ne bi trebalo potcijeniti.

Dubrovačka zastava je doista uživala sve veći ugled, koji je uvećavala i zaštita Turske. Zahvaljujući njoj Dubrovčani su se osjećali sigurniji i u barbaresknim državama sjeverne Afrike. Mlečani takvu zaštitu nisu uživali, pa su se, radi veće sigurnosti, često služili dubrovačkom zastavom.

Zbog svega toga francuska vlada 1757. naposljetku odluči za francuskog konzula u Dubrovniku postaviti Francuza, jer joj za aktivniju politiku više nije odgovarao konzul Dubrovčanin (Skapić), postavljen na tu dužnost još 1716.

Novi francuski konzul dobio je opsežnu i mnogostranu zadaću. Trebao je dobro promatrati ekonomski razvoj Dubrovnika i o tome izvještavati francusku vladu, usto mu je bio zadatak da predlaže kako da se zaustavi nagli napredak dubrovačke zastave. U težnji za što većim gospodarskim osvajanjem, francuska vlada je željela i putem dubrovačkog tržišta razvijati trgovinu svojih državljana. Osim te opće ekspanzionističke težnje, ona se nadala da će, među ostalim, i svojom trgovačkom penetracijom u taj grad, na samom njegovu terenu parirati naglom pomorsko-trgovačkom razvitku Republike. Planirala je da će u Dubrovnik sve masovnije uplovljavati francuski brodovi, da će se u gradu stvarati sve veća francuska kolonija. Znala je na temelju pribavljenih informacija da Dubrovčani nerado gledaju strance nastanjene u Dubrovniku, a pogotovu Francuze, čije su ciljeve i te kako jasno naslućivali. Stoga je i odlučila da se u Dubrovniku otvori stalni francuski konzulat, s konzulom rođenim Francuzom.

Turska zaštita Dubrovnika, koja je u znatnoj mjeri pomogla razmahu dubrovačkog pomorstva po Levantu, također bijaše trn u oku Francuzima. S jedne strane ponekad

moraju priznati okretnost slobodne Republike, a s druge strane je iz zavisti nastoje poniziti, potencirano ističući zavisnost Dubrovnika od Turaka.

Svojem dubrovačkom konzulu francuska vlada je naložila da održava što uži dodir s francuskim poslanikom u Carigradu. Do sada su odnosi francuskog poslanika s povremenim dubrovačkim poklisarima harača bili uglavnom dobri, te im je on u koječemu i pomagao. Sada mu vlada odredi da prati i nadzire i Dubrovčane u Carigradu.

Dubrovačka vlada u drugoj polovini XVIII. stoljeća nerado gleda na prisutnost po narodnosti stranog konzula u Dubrovniku. U to doba u Dubrovniku djeluju i napuljski, austrijski i malteški konzul, ali su sva trojica, kao i Skapić, Dubrovčani, pa paze da ne povrijede dubrovačke interese, ionako pod utjecajem dubrovačke vlade.

Ma koliko bila nezadovoljna, dubrovačka vlada je dolazak Francuza po narodnosti morala, prema diplomatskim običajima, prihvatiti, ali je svejedno nazrijevala kakva mu je zadaća.

Konzuli na Istoku bili su pod nadležnošću francuskog ministra mornarice, te je dubrovačku vladu o imenovanju Le Mairea 26. rujna 1757. obavijestio ministar Maras. Konzul je stigao u Dubrovnik 17. ožujka 1758. U to doba boravila su u Dubrovniku samo dva francuska trgovca, Eidoux i Herculès. Već je unaprijed bila pripravljena zaoštrenost odnosa. Usto je dubrovačka vlada bila preosjetljiva u čuvanju prestiža, polažući mnogo na formalnosti, a Le Maire bijaše čovjek silovite i naprasne ćudi, koji je i na prijašnjim dužnostima dolazio u sukobe.

Kratko nakon prve audijencije u kneza počeli su sukobi između Le Mairea i dubrovačke vlade, dapače i između njega i pojedinih građana. Oni su bili raznih vrsta i različitog zamašaja, jer se radilo o trgovačkim poslovima, no većina ih je bila uistinu beznačajna, a izbijali su kao sitne iskre iz opće napetosti. Le Maire je želio da se prema njemu postupa kao prema diplomatskom predstavniku velike sile, a Dubrovčani su ga tretirali kao običnog konzula s ograničenom i malom kompetencijom, te mu nisu priznavali sve prerogative predstavnika strane države.

Le Maire je htio djelovati i u smislu promicanja francuskih trgovačkih interesa. Izvješćuje svoju vladu o dubrovačkom pomorskom i trgovačkom rasponu, a u dopisu od 5. lipnja 1759. je obavještava kako je poduzeo korake da se sklopi francusko-dubrovački trgovački ugovor. Začudo, ni u ovom ni u drugim svojim dopisima ništa ne javlja o rezultatu toga svojeg pokušaja, no znamo kako tada zaista nije bio sklopljen najavljeni ugovor. Dubrovačka vlada je vjerojatno njegov prijedlog odbila, ponajviše zato što je još uvijek trajao francusko-engleski rat, pa se bojala da se sklapanjem takva ugovora ne povrijedi neutralnost.

Le Maire se tuži na neprilike što ih doživljavaju francuski trgovci.

Dubrovačka vlada 1760. poduzme preko Ruđera Boškovića, nastanjenog tada u Parizu, akciju da se Le Maire povuče iz Dubrovnika. Ovaj put joj to nije uspjelo. Le Maire je od francuske vlade dobio samo ukor[324].

SUKOB MEĐU VLASTELOM 1762–1763.

Od nove pridružene vlastele ostale su 1763. samo četiri obitelji. Stara vlastela nisu smatrala novu sebi ravnom. Primjerice, nisu s njenim pripadnicima stupali u ženidbene odnose. Nisu ih birali ni u Malo vijeće ni za veće časti u Republici. Mogli su tako postupati, jer su bili brojniji te su imali većinu u Velikom vijeću. Postojeći jaz se produbio kad je 21. travnja 1749. Veliko vijeće donijelo takav zakon o izborima državnih funkcionera, koji je to posredno i ozakonio.

Nova vlastela su međutim težila za izjednačavanjem, a uz njih su pristajali i neki članovi stare vlastele, osobito mlađi ljudi. Tako su nastale dvije stranke, jedna konzervativnija a druga relativno naprednija, pa je među njima krajem 1762. i početkom 1763. došlo do sukoba.

I drugi su problemi znali vlastelu podijeliti u dva tabora. O tome govori i izvještaj što ga je svojoj vladi 30. srpnja 1758. poslao konzul Le Maire, prilažući mu posebno izvješće francuskog trgovca Pavla Herculèsa, koji je dugo boraveći u Dubrovniku imao priliku dobro upoznati dubrovački život. Herculès govori o profrancuskoj i protufrancuskoj stranci u senatu. Protufrancuska stranka ima prevlast u senatu, a glavni joj je oslonac sedmero braće Sorkočevića, zvanih »Debbo«, te Savin Pucić, koga Herculès naziva najpodlijim i najograničenijim čovjekom u Dubrovniku. Za ostale pristalice ove stranke kaže da su ljudi bez karaktera. Za profrancusku stranku tvrdi kako živi u silnom strahu od svojih protivnika, te se ne usuđuje otvoreno iznositi svoje stajalište. Glavni su članovi te stranke Marin i Antun Sorkočević, Rafo i Nikola Gučetić, Mato Getaldić i Nikola Bunić.

Na dvije struje među vlastelom vraća se Le Maire u svojem izvještaju od 30. svibnja 1760, upućenom državnom tajniku vanjskih poslova. Tu on doslovno kaže:

»Treba istaknuti, gospodine, i to je važna okolnost sadašnjeg stanja stvari, da je stanoviti broj senatora, manje vještih i poučenijih u javnim probicima, prigrabio uzde upravljanja i prisvojio svu trgovinu i sve što može goditi njihovoj pohlepnosti. Oni ne priznaju granica svojim pretenzijama niti pravila u izvršavanju svoje vlasti. Osobe koje su vidjele svijeta, koje su odlazile u poslanstvo u Carigrad i drugamo, i koje imaju korisnih

saznanja, bez prigovora su, jer bi htjele da se unese više umjerenosti unutra i više obzirnosti prema vani. Ima ih koji su čvrsto ustali u senatu protiv zlostavljanja što su nanosila strancima, osobito Francuzima, i videći beskorisnost svojih pokušaja neki su se sami povukli s vijećanja.«

Teško je pri sadašnjem stanju istraživanja reći poklapaju li se protufrancuska i profrancuska stranka s konzervativnijom i naprednijom strujom. Ako to i nije vrijedilo u potpunosti, jer je bilo vlastele koja se priklanjala sad amo sad tamo, možemo reći da su se ipak donekle poklapale.

Uz napredniju struju nisu bila samo nova vlastela, već i dobar dio stare. Dvije struje među vlastelom inače su poznate pod nazivima Salamankeza i Sorboneza. Nazivi su, dakako, izvedeni iz imena dvaju sveučilišta: španjolskog u Salamanci i francuske Sorbonne. Zašto su izabrani baš ti nazivi, izvori ne objašnjavaju, ali se uzima da se konzervativnije zvalo Salamankezima, jer se španjolsko političko naziranje smatralo konzervativnijim, a francusko naprednijim. No moramo istaknuti da se, u do sada nam poznatim izvorima, ti nazivi javljaju tek oko 1780.

Do naročitog zaoštrenja odnosa došlo je 1762. Imamo više izvora o tome, suvremenih i nešto kasnijih. Najvažniji je deskriptivni izvor izvještaj Le Mairea od 12. veljače 1763, dakle iz vremena kad je napetost bila na vrhuncu. Konzul dvije stranke naziva *starom* i *novom*, pa mislimo da su to najpodesniji nazivi. Drugi je važni deskriptivni izvor opis povjesničara Gebhardija u njegovoj povijesti Dubrovnika, objelodanjenoj 1781, čime njegovo pripovijedanje i završava[325]. Treći su izvor službene knjige Dubrovačke Republike, ali one o samom tijeku borbi i o strujama oprezno šute, pa možemo tek na temelju deskriptivnih izvora dobro razumjeti suhoparne zaključke dubrovačkih vijeća[326]. Deskriptivni i službeni izvori se uglavnom slažu, pa ćemo na njihovu temelju rekonstruirati sliku tih odnosa.

Iz izvještaja Le Mairea vidimo kako su i ovaj put vođe stare stranke bili većina članova obitelji Sorkočevića i Sabo Pucić, dakle isti oni što su se isticali kao vođe protufrancuske stranke. Govoreći o tome Le Maire kaže:

»Ona (naime stara stranka) odabrala je za vođu Saba Pucića, čovjeka silovite i bijesne ćudi, koji nije manji neznalica od ostalih, ali je ipak smion i vješt u spletkarenju, tako da mu je s vremenom uspjelo da u svojim rukama pograbi svu vlast te već kakvih 15 godina upravlja Dubrovnikom poput pravog silnika. On i njegovi pristalice muče i zlostavljaju na najružniji način dubrovački narod. Njihova su nedjela naposljetku izazvala otpor. Ustrojila se stranka koja je preuzela zadaću da uništi ovaj tiranski režim. Ona doduše u senatu čini manjinu, ali je uza nju pristala polovina dubrovačke aristokracije, a i svakolika mladež joj je privržena. Nova stranka traži da se dokinu postojeće zloporabe te da se ujedno stvore jaki zakoni, koji će spriječiti da se ne uvriježe nove zloporabe. Njihovi se prijedlozi dadu svesti na troje.

Prvo, da se iz senata isključe četiri brata Sorkočevića, ali da ih se ipak ne liši naslova senatora niti časti što su skopčane s tim dostojanstvom, i da im se pričuva pravo da nakon smrti ostale trojice opet postanu aktivnim članovima senata.

Drugo, da svi državni službenici ubuduće budu imenovani ždrijebanjem. Na taj bi se način učinio kraj spletkarenju i podmićivanju. Istodobno valja poduzeti mjere kako javne službe ne bi dopale nevrijednike.

Treće, da se senatori biraju po dobi, naravski uz gornju rezervu.

Stara stranka neće međutim ni čuti za ove novotarije.«

Koliko god Le Maireovi izvještaji bili tendenciozni i zadojeni žalcem, on je u ovome prikazu točan i pouzdan. Vidimo dakle, da se tu ne radi samo o sukobu stare i nove vlastele,

ZP – Povijest Dubrovnika II.

već zapravo o oligarhiji što se razvila u krugu stare vlastele, kojoj se protivi i znatan dio stare vlastele. To je oligarhija većine članova razgranjene obitelji Sorkočevića i Saba Pucića, koji su se, kao što često biva, uspjeli nametnuti politički, zastrašujući ostale.

Posljedica te napetosti bijaše da se Veliko vijeće sastalo najprije 25. listopada 1762, a onda tek 28. veljače 1763; nije dakle zasjedalo puna četiri mjeseca. Na sastanku od 25. listopada 1762. izabran je knez za studeni. Budući da se Veliko vijeće nakon toga nije sastajalo, nije došlo ni do izbora kneza za prosinac, ali je prema zakonu od 4. rujna 1680. – po kojemu u slučaju neobavljanja izbora knezom postaje drugi po starosti član Malog vijeća, – na kneževski položaj ustoličen Luka Nik. Gučetić.

Malo vijeće se dakle i dalje sastaje, rješavajući razne dnevne poslove. Tako se ono više puta okupilo tijekom studenog i prosinca. Vijeće umoljenih imalo je pak duži prekid, jer se sastalo 9. studenog 1762, a onda tek 20. siječnja 1763.

Devetog studenog, na sjednici Vijeća umoljenih, došlo je do razmimoilaženja. Sjednica je najprije mirno riješila nekoliko običnih tekućih poslova, a onda se prešlo na važno vijećanje o uređenju vlade, tj. držanju vlasti. Odlučeno je da se providnicima grada povjeri da sastave i dadu svoj prijedlog o tome. Ovaj zaključak je mirno prošao sa znatnom većinom od 29 glasova, a samo četiri protiv. Zatim je iznijet prvi prijedlog da providnici u svoj nacrt uredbe unesu kako u senatu ne mogu biti više od tri brata, niti više od dva sina s ocem. Drugi je prijedlog zahtijevao da se prvi ne usvoji. No ni za prvi ni za drugi nije zabilježeno da se o njima glasalo. Znači, došlo je do razmimoilaženja. Zapisničar je dospio zapisati prijedloge, ali se Vijeće razišlo a da nije došlo do glasanja.

Nema sumnje da je prvi prijedlog bio uperen prvenstveno protiv sedmero braće Sorkočevića, koji svi bijahu članovi Vijeća umoljenih. Prijedlog ih doduše nije spominjao poimence, ali je jasno da je obračunavao upravo s njima. Jedan kasniji izvor nam kaže da je prvi prijedlog iznio Matej Frano Gradić, koji je također predložio da se prigodom glasanja kod kojih većinu čine tri četvrtine ili sedam osmina glasova, broj članova uže obitelji s pravom glasa snizi na dva. Taj nam prijedlog nije u zapisniku zabilježen, no nije isključeno da je bio izrečen, ali uslijed nastalog loma nije i zapisan.

Nova stranka je napustila vijećanje, i tako se Vijeće umoljenih dugo više nije sastajalo. Malo vijeće nastavlja pak s održavanjem politički nevažnih sjednica, a važniji je samo zaključak od 1. prosinca 1762, kojim se konstatira da je po staroj uredbi za mogućnosti održavanja sjednice Velikog vijeća bio potreban kvorum od 64 vijećnika, a po najnovijoj su dovoljna 54 vijećnika.

Na Silvestrovo 1762. sazvano je i Malo i Veliko vijeće. Veliko vijeće je trebalo izabrati kneza za siječanj i službenike za iduću godinu. Malo vijeće se uistinu sastalo i rješavalo razne dnevne poslove, ali su pristaše stare stranke izbacili iz njega pristaše nove stranke, a kušali su isto učiniti i u Velikom vijeću. Na to je reagirala nova stranka, u kojoj su se isticali mladi plemići, a potpomogne je i puk, te pod oružjem dođe u Knežev dvor s namjerom da osujeti izbore službenika koji su trebali produžiti oligarhiju stare stranke. Padale su uvrede i prijetnje s jedne i druge strane, pa se Veliko vijeće nije ni sastalo. Nakon prepiranja došlo je do privremenog sporazuma. Zakonsku formu je dobio taj sporazum zaključcima Malog vijeća od istog dana. Prvi zaključak glasi:

»Kako se tijekom cijeloga tekućeg prosinca nije sastalo prejasno Veliko vijeće ni prejasno Vijeće umoljenih, radi potrebe da Republika u međuvremenu ne bude lišena svoje vlade, odlučeno je da se ustanovi, da stariji iz reda gospode vijećnika prejasnog Vijeća umoljenih sutradan ujutro pođu u Dvor vršiti zamjenu gospodina kneza kroz jednu sedmicu, a kad ova prođe, mora drugi iz reda ući u spomenuti Dvor za drugu sedmicu i tako slijedom kroz cijeli budući mjesec siječanj. Također je odlučeno da se ustanovi, da nova gospoda

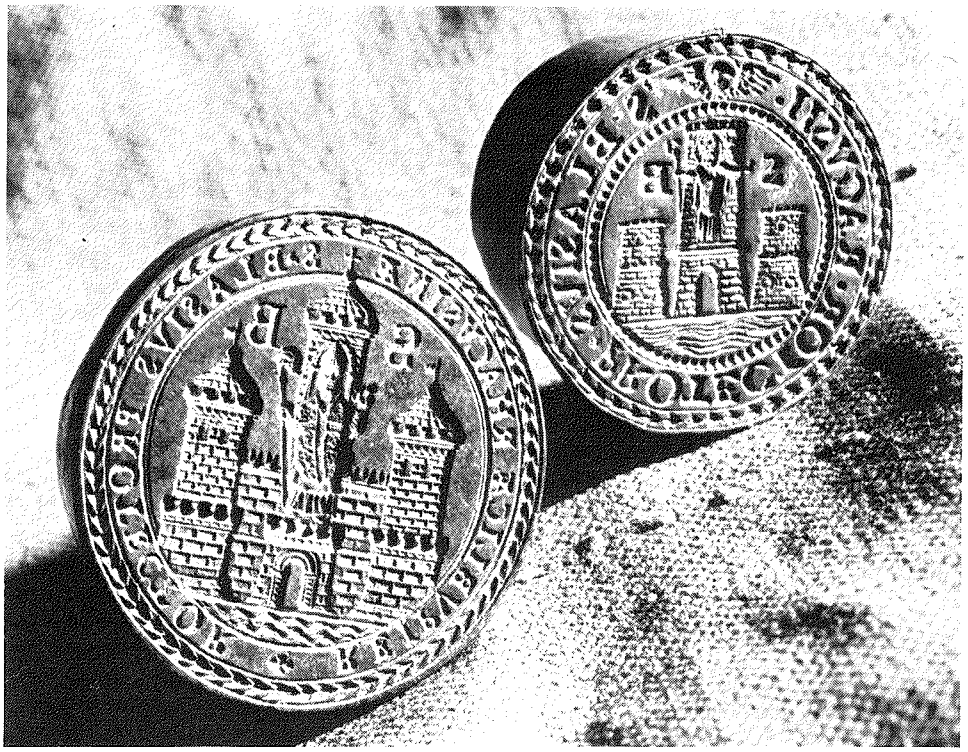

Otisci službenih pečata Dubrovačke republike. U Dubrovačkom muzeju.

vijećnici prejasnog Vijeća umoljenih mogu jednako kroz cijeli spomenuti mjesec siječanj činiti apolicije u carinarnici« (tj. doznake za isplatu novca).

Drugim zaključkom imenovana su četiri vijećnika Vijeća umoljenih koji će slijedeće godine zamijeniti četiri suca građanskih parnica, koji nisu izabrani u prosincu. Le Maire nas izvješćuje da je izabrano i izvršno vijeće od sedam članova, ali o tome ništa ne piše u zapisnicima dubrovačkih vijeća niti u knjizi tzv. zrcala, gdje su se zapisivale sve državne funkcije. Neka je vlast, premda ne ona redovita i formalna, u siječnju ipak postojala, ali je ona imala samo privremeni karakter, tim više što u prosincu nisu izabrani funkcionari koji su trebali nastupiti službu 1. siječnja, dakle na Novu godinu. Iako u prosincu nije izabrano ni novo Malo vijeće za iduću godinu, koje je također trebalo početi radom 1. siječnja, u knjizi zapisnika Malog vijeća zabilježeno je da su 1, 8, 24. i 27. siječnja ipak održane kraće sjednice zbog nekih manje važnih poslova. Možda su to ipak bile sjednice izvršnog vijeća o kojemu govori Le Maire.

Vijeće umoljenih se sastalo samo 20. siječnja kako bi riješilo problem nekih doznaka za isplatu novca.

Vrlo je važna sjednica ovog Vijeća od 29. siječnja. Sporazum između stare i nove vlade o privremenoj vladi trebao je biti na snazi samo u siječnju. Pretpostavljalo se da će se krajem siječnja ponovno sastati Veliko vijeće, kako bi izabralo kneza za veljaču i ostale funkcionare što se biraju na godinu dana. Čitav mjesec dana pregovarale su zavađene stranke, a o tom nas Le Maire izvješćuje ovako:

»Čitavi siječanj prođe u uzaludnim pregovorima. Zbog pristanka nekolicine plemića, koji su do tada bili neutralni, htjela je nova stranka imati većinu, kadli četvorica njenih članova, potajno podmićeni, prijeđoše opet u neprijateljski tabor. Međutim ovaj neuspjeh umjesto da umanji, još većma uspali žar novih. Stara stranka, brojeći kakvih 26 senatora, ureče za dan 30. siječnja skupštinu s ovim programom: 1. Izbor državnih službenika. 2. Zabačenje predloženih reformi. 3. Potvrđenje svih članaka staroga ustava.«

Sjednica Vijeća umoljenih zaista je održana 29. siječnja, ali je na njoj jedino odlučeno da se nakon sjednice Velikog vijeća, urečene za sutradan 30. siječnja, treba sastati Vijeće umoljenih, ili pak ako se Veliko vijeće sastane 31. siječnja, onda se tog dana nakon njega ima sastati Vijeće umoljenih. Međutim ni 30. ni 31. siječnja nije se sastalo ni Veliko vijeće ni Vijeće umoljenih, već se dogodi ono, o čemu Le Maire ovako govori:

»Nova stranka od kakvih 40 osoba, pojavi se naoružana pod vodstvom najstarijih i najizvrsnijih senatora u velikoj dvorani senata, i tu jedino svojim dostojanstvenim držanjem, bez ma kakvih prisilnih mjera, učini takav dojam na svoje protivnike, da su potonji izišli iz senata ne obavivši ništa. Događaj ipak nije mogao proći bez incidenta. Na Poljani dođe do komešanja. Mnoštvo povadi mačeve, ali blagodareći posredništvu umjerenih i razboritih elemenata sve se svrši bez krvoprolića.«

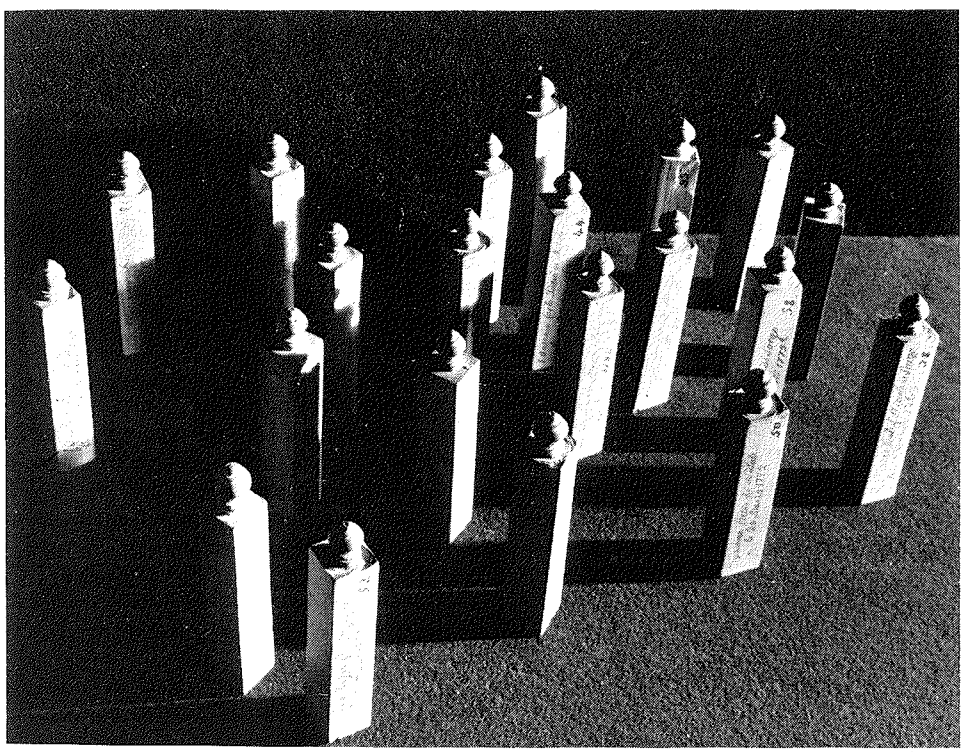

Cunji za biranje ždrijebom. Na svakome je ime jednog predloženog funkcionara. U Dubrovačkom muzeju.

Sada uistinu zavlada bezvlašće. Niti je bilo kneza niti onog tko bi ga zamjenjivao. Nije se sastajalo ni Veliko ni Malo vijeće, niti Vijeće umoljenih. Ovakvo stanje potraja sve do 28. veljače 1763. Njega vjerno riše Le Maire, koji baš u to doba šalje svoj izvještaj:

»Uminu i dan 31. siječnja, a s njime i posljednji rok koji je bio udaren provizornom sporazumu, a da nije poprimljena nikakva mjera za daljnji rad. Nijedan službenik ne bi imenovan za tekuću godinu i Republika umre tako reći bez napora i bez trzanja. Svekolike državne službe bijahu obustavljene, sudišta zatvorena, a straženje gradskih vrata preuzeše dobrovoljci iz građanstva. Nova stranka bijaše ipak iz svih sila uprla, unatoč provokacijama starih, da uzdrži red u gradu, kako prosti puk ne bi trpio od razdora među plemićima. Nema ni u staroj ni u novoj povijesti primjera slične anarhije. Sve države, male i velike, bile su uzdrmavane unutarnjim nemirima ili osvajane izvanjskim neprijateljima ili potlačivane domaćim tiranima ili je pak uništavanjem svake zakonite vlasti život i imanje njihovih građana bilo izlagano opasnosti. Ipak bi se dogodilo da jedna vlada ustupi mjesto drugoj, te se u najvećim neredima mogao uspostaviti bar prividni red. Ovdje pak nitko ne zapovijeda i svatko se ipak klanja postojećim običajima. Republika nema sudišta pa ipak posvuda vlada mir. Vlada ne postoji, a nitko se poimence ne može okriviti da ju je uništio. Plemići izlaze iz svojih kuća oboružani do zuba, pa ipak niti se međusobno grde niti počinjaju kakovih nasilja. Prosti puk se bavi svojim poslovima i ne boji se ničega, a što još jače iznosi mane starog ustava, to je činjenica: dok se do sada čulo samo tužbi potlačenih, koji su patili s nestašice i s monopola, sada se svuda opažaju znaci spokoja, obilja i jeftinoće.

Ovakva posljedica anarhije, koja je u skrajnjoj opreci s njenim bivstvom, mora se u prvom redu pripisati zasebnom položaju ove zemlje i naravi njenih obitavatelja. Plemići su dugotrajnim vršenjem vlasti i neprestanim mirom stekli toliki utjecaj na narod, da potonji nema dovoljno snage da traži za sebe slobodu. Građanstvo je uostalom malobrojno i malodušno, seljaci pak kmetovi. Potonji promatraju svoju gospodu kao prave vladare te niti ne pomišljaju da bi na svijetu mogla postojati kakva država različita od njihove. Iz toga slijedi da među građanima i seljacima ne može doći do sporazuma, i da jedni služe jedino tomu da drugi ostanu i nadalje potčinjeni. Republika se nema česa bojati od svojih susjeda. Ona može dakle činiti što ju je volja, bez straha da bi narod mogao zatražiti svoja prava ili da bi se mogao naći kakav tuđinac da joj nametne kakva nova.«

Ne znači to da u Dubrovniku nije bilo klasnih suprotnosti, samo one nisu bile zaoštrene kao drugdje. Ipak su društvene prilike tri i po desetljeća kasnije dovele do *Konavoske bune*. Sada je pak zaista vladao mir, a i vanjske prilike su bile takve da Republici ni odatle nije prijetila opasnost.

No sve to nije značilo da na cijelom prostranom teritoriju Republike nisu i dalje vladali knezovi i kapetani, kao eksponenti dubrovačke vlade. Ovo i nije bila anarhija nereda, već neki privremeni zastoj u upravljanju s najviših vrhova države.

Konzul Le Maire se na kraju svoga izvještaja nada da će nova stranka odnijeti pobjedu ili svojom postojanošću ili kakvim silovitim udarcem u zgodnom trenutku. Ona se, kaže on, odveć daleko odvažila a da bi sada pomišljala na uzmak. Konzul završava ovim riječima:

»Uostalom bi pobjeda stare stranke samo pojačala nesnosno stanje zbog kojeg se je sav ovaj prevrat dogodio.«

Osamnaest godina kasnije Gebhardi piše na sličan način, premda kraće, o ovom privremenom zastoju u upravljanju Dubrovnikom. On među ostalim kaže:

»Puk, koji se sa svojom marljivošću, sa svojim poznavanjem svijeta dosegnutim na putovanjima i sa svojim jednoličnim načinom života držao daleko od uskipjelih pokreta, čuvao je gradska vrata i vršio svoje poslove, ne brinući se za borbe svojih poglavara.«

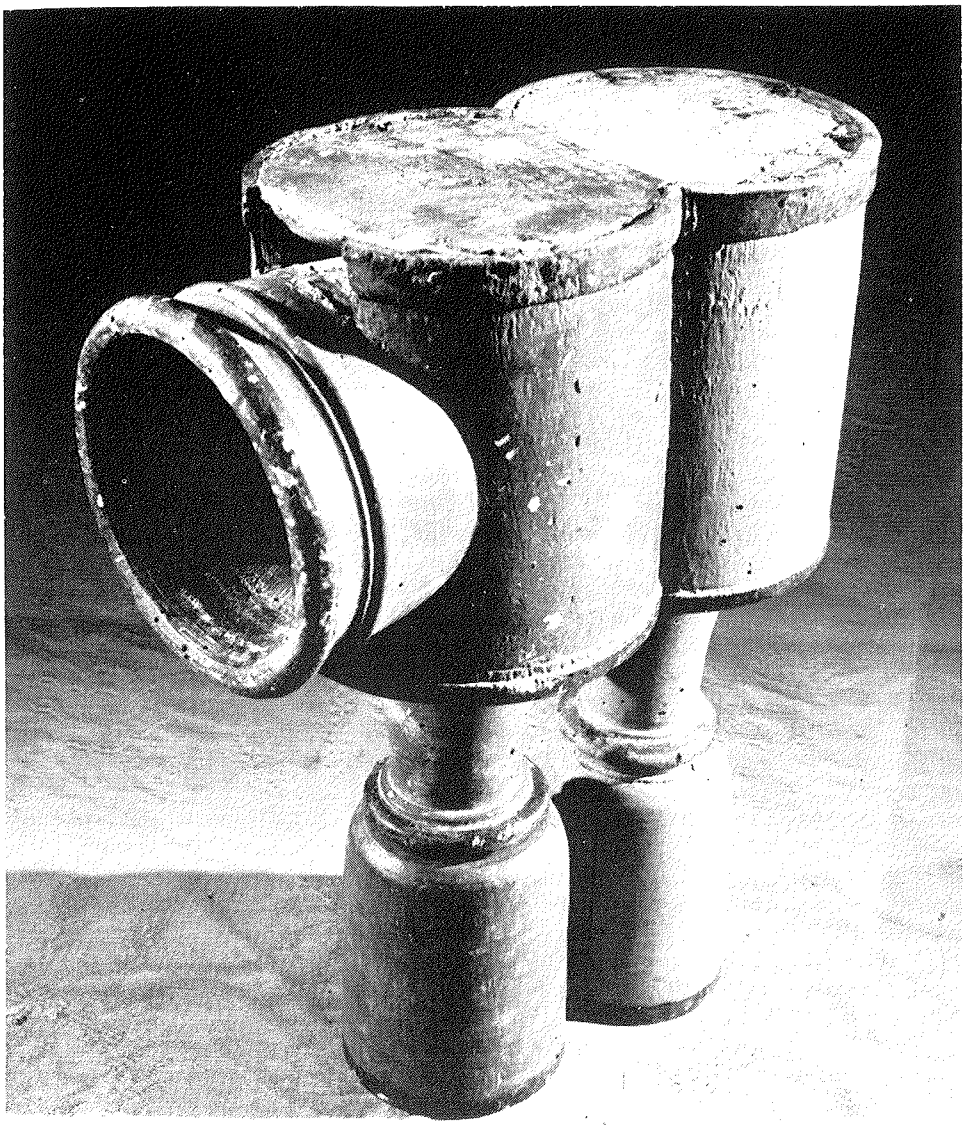

Kutija za glasovanje u vijećima. U Dubrovačkom muzeju.

No Gebhardi iznosi na račun stare stranke neke zaista strašne stvari. Nadovezujući se na netom citirano, doslovce kaže ovo:

»Samo izbačeni upravljači se ponašahu tim neplemenitije. Oni odbiše ponuđeno posredovanje pape; zahtijevahu turske suce; uvjeravahu kako će radije poraditi da se njihova država pretvori u turski pokrajinski grad ili opustoši, nego da pristanu da izgube

pravo isključive vladavine; potkupiše turskog ratnog službenika, koji stalno na straži kod jednih vrata boravi, da bi pokrenuo bosanskog pašu na neprijateljstva prema gradu; i predočiše francuskom konzulu da šteta, koja trgovcima njegove nacije zbog bezvlašća mora nadoći, njega obvezuje upotrijebiti tursku pomoć za ponovno uspostavljanje vijeća.«

Koliko god sve ovo baca sjenu na staru stranku i u mnogočemu se čini nevjerojatnim, ipak je teško zamisliti da je sve to Gebhardi izmislio. Njegove rečenice svakako zahtijevaju analizu.

Le Maire, koji u svojim izvještajima zlorado ističe sve mane Dubrovčana, o ovome ništa ne govori. Možemo pretpostaviti da je nova stranka zaista predlagala posredovanje pape, i da je to stara odbijala. Ono što Gebhardi nespretno i nejasno govori o turskom ratnom službeniku koji da stalno straži kod jednog ulaza, zacijelo se odnosi ili na turskog emina koji je boravio pokraj lazareta u predgrađu Pločama, ili pak na zapovjednika turske straže na tursko-dubrovačkoj granici kod Carine. Iz Gebhardove tvrdnje da je stara stranka uvjeravala nove kako će radije dopustiti da se njihova država pretvori u turski pokrajinski grad ili opustoši, vidi se da se tu radi samo o retoričnoj prijetnji. Konkretnije, možemo vjerovati da je stara stranka doista pomišljala na tursku pomoć kako bi ostala na vlasti, i da je namjeravala intervenirati u francuskog konzula. Možemo vjerovati da je ona time i prijetila novoj, a ova kasnije raširila glas da je to ona uistinu i učinila. No ne vjerujemo da se ta prijetnja ostvarila, jer sam Le Maire u svojim izvještajima o tome ne govori, a barem bi javio o njemu upućenoj intervenciji. Možemo dakle uzeti da je od svega toga što Gebhardi priča, nešto bilo na stvari, ali se kasnije stvar preuveličala.

Nova stranka krajem veljače izjavi da će nakon tri dana sama izabrati kneza i ostale državne dužnosnike. Ta prijetnja je djelovala. Dio pristaša stare stranke priđe novoj, i tako se stvori većina od dvije trećine, te se nakon četveromjesečnog prekida 28. veljače 1763. sastane Veliko vijeće. Ono najprije izabra kneza za ožujak, a zatim devet vijećnika Vijeća umoljenih. Prvog ožujka ponovno se sastane Veliko vijeće. Na dnevnom redu bilo je biranje knezova, kapetana i kaštelana tvrđave Korune u Malom Stonu, ali nitko nije izabran, što je znak da je i dalje bilo neslaganja. Ipak su izabrana još četiri člana Vijeća umoljenih i rješavalo se je o nekom sitnijem problemu. Istog dana se sastalo i Malo vijeće – premda još nije bilo izabrano novo za 1763. – te je u kratkim sjednicama 1, 2. i 4. ožujka riješilo neke manje poslove, ali i donijelo vrlo važnu odluku da se izaberu tri senatora koji će sastaviti i predložiti nacrt nove uredbe »o Velikom vijeću i Vijeću umoljenih«, što zapravo znači o izbornom redu i o sastavu Vijeća umoljenih. Među ta tri senatora je izabran i Matej Frana Gradić. Iduća sjednica Vijeća umoljenih bila je 4. ožujka. Na njoj je prihvaćen novi nacrt uredbe o izbornom redu i o sastavu Vijeća umoljenih, što su ga podnijela tri senatora, a tu je uredbu napokon prihvatilo i Veliko vijeće 5. ožujka sa 69 glasova za i 7 protiv, što znači da je bila plod kompromisa stare i nove stranke.

U uvodnom obrazloženju uredbe kaže se:

»Izabrana su tri senatora kao službenici određeni od prejasnog Vijeća umoljenih, da sastave i predlože svoje mišljenje koli o prejasnom Velikom vijeću toli o prejasnom Vijeću umoljenih, prema zaključku prihvaćenom od spomenutog prejasnog vijeća od prvog tekućeg ožujka. Oni, razmotrivši da su udruživanja, stranke i spletke bile uvijek zazirane od naših zakona i da su u sadašnje vrijeme postale odveć udomaćene na tešku štetu Republike, u svrhu da bi se ove istrijebile i uspostavili u dužnoj slobodi glasovi vijećnika naših vijeća, predlažu.«

Nakon toga je slijedio tekst uredbe.

Dosadašnji red određivanja novih državnih dužnosnika bio je uglavnom izborni, uz neke elemente ždrijebanja, no bio je podešen tako, osobito zakonom od 21. travnja 1749,

da omogući oligarhiju onih koji su uporno nastojali da stalno ostanu na vlasti. Novi red, prihvaćen 5. ožujka 1763, uglavnom ima karakteristike imenovanja novih funkcionara pomoću ždrijeba, a tek ponegdje ostavlja stari sustav izbora, odnosno ponegdje kombinira ždrijeb i izbor. On se također pobrinuo da u jednom tijelu ne bude prevelik broj članova jedne te iste obitelji.

Počevši od 7. ožujka vrše se na nizu sjednica, već prema novim propisima, izbori raznih funkcionara. Na temelju stečenog iskustva htjelo se stati na kraj sabotiranju Velikog vijeća, pa je određeno da se – ako se tijekom tri sazvane sjednice ne okupi propisani broj vijećnika Velikog vijeća za izbor kneza – četvrti put pristupi izboru bez obzira na broj prisutnih. Isto tako je određeno da i za izbor ostalih službi treba sjednicu Velikog vijeća u određeno vrijeme održati bez obzira na broj prisutnih. Ako prigodom izbora službi stanoviti broj vijećnika ode sa sjednice, ona i izbori moraju se bez obzira na to nastaviti. No na svim ovakvim sjednicama bez propisana kvoruma ne smije se odlučivati o drugim poslovima, već jedino o predviđenom izboru.

Nova stranka je uglavnom prodrla sa svojim zahtjevima, ali su suprotnosti između stare i nove stranke ostale aktualne sve do pada Republike. Do onakva loma, kakav je nastupio 1762. i 1763, više nije dolazilo.

Vrhunac proteklog sukoba bio je u veljači 1763, a po onome što smo vidjeli, trajao je latentno zapravo četiri mjeseca. Kasniji pisac Antun Sorkočević kaže u jednom radu tiskanom 1840, da je taj jaz trajao šest mjeseci. I to je donekle točno, jer se Veliko vijeće u razdoblju od 26. kolovoza 1762. do 28. veljače 1763. sastalo samo jednom, i to 25. listopada 1762, a uzrok tog nesastajanja zacijelo bijahu spomenute trzavice. Zaista se dakle može govoriti o šestomjesečnom razdoblju pooštrene napetosti, ako baš ne potpunog zastoja vlasti, kao što se pretjerano običavalo iznositi, a ono bez dvojbe njene stanovite obamrlosti i slabog funkcioniranja.

DUBROVAČKO-FRANCUSKI ODNOSI 1763–1766.

Nakon ukora što ga je dobio iz Pariza, Le Maire se neko vrijeme primirio, a onda su stanovito vrijeme dubrovačku vladu apsorbirale unutrašnje borbe. Nakon njihova prestanka došlo je opet do akutne zaoštrenosti između dubrovačke vlade i Le Mairea. Koliko smo na temelju dosadašnjih proučavanja mogli saznati, nisu se pojavili neki novi uzroci sukoba, već opća atmosfera zaoštrenosti, u kojoj su se dubrovačka vlada i francuski konzul međusobno optuživali zbog nekih ranijih incidenata iz 1759. i 1760. Ostalo je i dalje na tome da je Le Maire dubrovačkoj vladi bio nepodnošljiv i neugodan, ta ga je prikazivala kao onog što poremećuje dobre odnose između Dubrovnika i Francuske, kojoj pak dubrovačka vlada iskazuje svu svoju odanost. Le Maire je opet dubrovačku vladu i Dubrovčane prikazivao kao francuske neprijatelje, koji onemogućuju razvitak francuske trgovine u ovom dijelu Jadrana.

Dubrovačka vlada je sada odlučno nastojala da francuska vlada povuče Le Mairea iz Dubrovnika. U tu svrhu je u srpnju 1763. izaslala u Pariz Frana Sorkočević-Bobaljevića, franjevca iz vlasteoske obitelji. On je prošao kroz Mletke, gdje se tada desio i Ruđer Bošković, koji mu dade preporuku za bivšeg francuskog ministra vanjskih poslova vojvodu Choiseula, i sada još vrlo utjecajnog čovjeka. Frana Sorkočević-Bobaljevića je u Parizu primio vojvoda Preslin, ministar vanjskih poslova, koji od njega zatraži da iznese konkretne optužbe protiv Le Mairea. Poslanik mu na to preda pismo sa svim zamjerkama, a Preslin ga posla Le Maireu da se opravda. Le Maire odgovori na optužbe, no i sam iznese optužbe protiv Dubrovčana.

Međusobna predbacivanja odnosila su se i sada uglavnom na incidente iz vremena 1759. i 1760.

Sorkočević-Bobaljević je razvio, makar sam nije poznavao francuski, veliku diplomatsku djelatnost u Parizu, tražeći sve moguće veze u francuskim i izvanfrancuskim krugovima. Osim što je posjetio Preslina i Choiseula bio je i kod opata De la Villea, pomoćnika ministra vanjskih poslova, te kod Ligaya, prvog ministra pomoćnika pri konzularnom odjelu. Osobito je izrabio pomoć austrijskog poslanika Starhemberga.

Zanimljiva su dva dopisa, od 8. i 12. prosinca 1763, koja je Sorkočević-Bobaljević uputio svojoj vladi: u njima on izvješćuje o svojoj diplomatskoj akciji i o svim uspostavljenim vezama.

Francuska vlada je i ovaj put htjela spor riješiti podjelom ukora Le Maireu, ali je to Sorkočević-Bobaljević odlučno odbio, tražeći njegovo uklanjanje iz Dubrovnika. U početku je njegova misija teže išla, jer je francuska vlada imala povjerenje u svog konzula, ali je dubrovački poslanik bio uvjeren, a tako su ga uvjeravali i njegovi prijatelji, da će se uspjeti bude li dubrovačka vlada dosljedno ustrajala na svome traženju. Stoga je on i sam poticao vladu na odlučnu akciju preporučujući nadovezivanje još razgranjenijih veza, čak i na raznim evropskim dvorovima.

No, njegova dva dopisa nisu dospjela u ruke dubrovačke vlade. Karakteristično je za intrigantski duh Le Mairea da ih je uspio uhvatiti, prevesti na francuski i poslati vladi u Pariz. Situacija je mogla postati za Dubrovčane i njihova poslanika neugodna, jer Sorkočević-Bobaljević iznosi u dopisima, osobito u drugom, štošta neugodno i nepovoljno na račun Francuza i francuske vlade. No prije nego što su uhvaćeni dopisi stigli francuskoj vladi u ruke, ona je već u siječnju 1764. odlučila opozvati Le Mairea iz Dubrovnika i premjestiti ga u Koron na Moreji. Za novog konzula u Dubrovniku određen je Le Prévost, koji je do tada predstavljao francusku vladu u Nizozemskoj, a trebao je prvobitno u Koron. U stvari, francuska vlada nije se pobliže upuštala u ispitivanja međusobnih optužbi dubrovačke vlade i svoga konzula Le Mairea, stojeći dapače na principu ispravnosti Le Mairea, ali ga je ipak opozvala s motivacijom da ne želi podržavati konzula koji je neugodan vladi zemlje u kojoj djeluje[327].

Le Prévost se već pri samom nastupu sukobio s dubrovačkom vladom, i to zbog ceremonijala pri nastupnoj audijenciji. O tome su se vodili dugi pregovori. Novog konzula je doduše zadovoljila nastupna audijencija u kneza, ali on nije bio zadovoljan s audijencijom u Malom vijeću, pa se ta ponovila prema konzulovim zahtjevima. Prva je audijencija bila u srpnju 1764, a druga u prosincu iste godine. Ni s ovom drugom konzul nije bio zadovoljan, te se iz svega toga, dakako kao povod, izlegao veliki diplomatski spor ne samo između dubrovačke vlade i konzula već uopće između Francuske i Dubrovnika, a proširio se i na niz problema, odnosno uzbudio u još jačoj mjeri prave ekonomske motive latentne dubrovačko-francuske napetosti.

Nema sumnje da je Prévosta naoštrio bivši konzul Le Maire, a i sam je imao znatne osobne ambicije. Osim toga on je došao u Dubrovnik opterećen općim francuskim neraspoloženjem i nepovjerenjem prema Dubrovniku, jer su francuski pomorsko-trgovački krugovi gledali u Dubrovčanima konkurente, i one koji posebno ometaju razmah francuske trgovine na Jadranu. Premda samo konzul, Le Prévost se smatrao daleko važnijom osobom, te se i sam ponekad nazivao predstavnikom francuskog kralja. Maloj Dubrovačkoj Republici međutim nije imponiralo da kod sebe ima predstavnika višeg od konzula. Ona nije baš rado gledala u stalne predstavnike stranih država, koji su svakodnevno imali priliku zagledavati u njene poslove i intervenirati u onima koje je htjela rješavati sama, bez njihove intervencije. Dok se Le Prévost s jedne strane ponašao kao diplomatski predstavnik kod suverene države i htio da mu se primjereno tome iskazuje i takva počast, s druge strane nerijetko tretira Dubrovnik kao običnu luku turskog Levanta i pokušava primjenjivati običaje koji tamo vladaju. No, ti su osobni prestižni i ceremonijalni uzroci sporova bili u neku ruku izvanjski formalni izraz stvarnog sukoba pomorsko-trgovačkih probitaka.

Dubrovačko stanovništvo nije ni Prévosta, kao ni ranije Mairea, a ni ostale Francuze, rado viđalo, gledajući na njih, uza sav tadašnji već znatan utjecaj francuske kulture, kao na nepoželjne tuđince. Usto Dubrovčanima, koliko god svagda bili diplomatski taktični i

obazrivi, nikada nije imponirala ohola razmetljivost, kojom su se Le Maire i Le Prévost razbacivali.

Dubrovačka vlada je odlučila 1765. poonovno poslati u Pariz posebnog poslanika, koji će francuskoj vladi usmeno iznijeti i obrazložiti sve njene optužbe protiv Le Prévosta; premda se to ne ističe, njen je krajnji cilj bio da se i novi konzul makne iz Dubrovnika. Zaključila je da kao poslanika pošalje već prokušanog franjevca diplomata Frana Sorkočević-Bobaljevića, koji je tako uspješno uspio otpremiti ranijeg konzula Le Mairea. Osim toga ona je tijekom 1765. i 1766. razvila upravo grozničavu diplomatsku akciju protiv Le Prévosta preko dvorova i diplomatskih čimbenika na njima, osobito francuskih ambasadora na dvorovima u Beču, Napulju, Rimu i Madridu, te preko svog agenta u Mlecima i francuskog ambasadora u tom gradu. Cilj je akcije bio da se pripravi i omogući misija dubrovačkog poslanika u Francuskoj, kako bi on tamo bio dobro primljen, saslušan i uspio uvjeriti dvor u dubrovačko stajalište. No krugovi oko francuske vlade nisu ovaj put bili pristupačni kao prvi put. Prije svega nije čudo što je na francusku vladu nepovoljno djelovala činjenica da je poslije sukoba s prijašnjim konzulom odmah došlo do još veće i upornije svađe s novim konzulom. Ako je i popustila prvi put, njen prestiž joj nije dopuštao da to učini i sada. Zato je apriorno bila protivna izašiljanju bilo kakvog dubrovačkog poslanika na francuski dvor, a to njeno protivljenje još se više pojačalo kad je saznala da bi dubrovački poslanik trebao biti Frano Sorkočević-Bobaljević, onaj isti koji se onako nepovoljno bio izrazio o francuskom dvoru i francuskim prilikama u onim uhvaćenim izvještajima dubrovačkoj vladi.

Dubrovačka vlada dugo nije znala za tu okolnost, a kad je za nju saznala, ona, koja je inače toliko hvalila držanje Sorkočević-Bobaljevića i čak ga nagradila za prošlu uspješnu misiju, sad je pred francuskim odgovornim krugovima pokudila »ponašanje« Sorkočevića-Bobaljevića.

No francuska vlada i dalje nije htjela čuti ni za kakvo dubrovačko poslanstvo, te je već u travnju 1765. odredila, da konzul Le Prévost povede o svim spornim pitanjima izravne pregovore s dubrovačkom vladom. Francuski dvor je svoje zahtjeve postavio u deset točaka. Među njima ima onih formalističke prirode, ali i takvih, iz kojih se vidi težnja za francuskom pomorskom i trgovačkom prevlasti, pa i političkom u nekim pitanjima. Dubrovačka vlada je pristala, i zbilja povela pregovore s Le Prévostom. Neka pitanja su brzo riješena, ali neka su se povlačila u dugotrajnim pregovorima, a k tome su se tijekom pregovora pojavili i novi problemi te nastali i novi incidenti. Radnička biblioteka

Le Prévost je predložio francuskoj vladi oštriji nastup prema Dubrovniku. I tako su se po njenoj odredbi dvije francuske fregate pojavile u znak demonstracije u gruškoj luci 3. studenog 1766. pod zapovjedništvom viteza Grasse de Briançona. Dubrovačka vlada, naučena da mletački ratni brodovi svraćaju u grušku luku, nije htjela ovu pojavu francuskih brodova shvatiti kao demonstraciju. Govor francuskog zapovjednika u nastupnoj audijenciji bio je oštar i prijeteći, ali se knez nije dao smesti te je odgovorio mirno i staloženo, slatkim riječima. Tako su se pregovori vodili u mirnoj atmosferi, te je pod datumom od 18. studenog uglavljen sporazum od deset točaka, i to u obliku francuskih zahtjeva s dubrovačkim odgovorima na njih. Na neke od njih je dubrovačka vlada pristala, za neke se našlo kompromisno rješenje, a neke je odbila. Tako su Francuzi iznijeli i ovaj zahtjev:

»Kralj traži da se svi stranci u ovoj državi (naime dubrovačkoj) mogu postaviti pod zaštitu Kralja Francuske i biti držani za Francuze, tretirani kao oni i uživati ista prava.«

Ovaj zahtjev je dubrovačka vlada odlučno odbila s opširnim obrazloženjem.

Nakon ovog sporazuma zavladali su dobri odnosi među Dubrovnikom i Francuskom i konzul Le Prévost se smirio[328].

ODNOSI SA ZEMLJAMA SJEVERNE AFRIKE

Ponovna i probuđena pomorsko-trgovačka ekspanzija Dubrovnika po Sredozemlju u XVIII. st. morala je po naravi same stvari dovesti Dubrovčane i u dodir sa zemljama sjeverne Afrike: Tripolisom, Tunisom, Alžirom i Marokom[329].

Tripolis, Tunis i Alžir bijahu države s posebnim vladarom bejom, ali ipak pod vrhovnom vlasti i u sklopu prostranog turskog carstva. Maroko je pak bio posebna samostalna država, posve nezavisna od Turaka, ali uza sve povremene međusobne pogranične zadjevice povezan s Turskom osjećajem opće muslimanske solidarnosti. Sve mediteranske države, pa i one izvanmediteranske što su se pomorsko-ekonomski penetrirale u Sredozemlje, morale su ovako ili onako voditi računa o tim državama koje su zapremale znatan dio mediteranskog područja. One bijahu vojnički organizirane i zadojene protuevropskim fanatizmom, a često u obrani protiv evropskog imperijalizma, osobito Maroko protiv onoga Portugalaca i Španjolaca, krile su u sebi mnoštvo gusara. Gusarstvo je dapače važan instrument njihove politike i usko povezano s njihovom vladavinom. Gusari iz sjevernoafričkih zemalja često ugrožavaju plovidbu, koja se u XVIII. st. posebno razmahala, i u kojoj u velikoj mjeri sudjeluje i Dubrovnik. Oni je ugrožavaju ne samo na svom području, već se zalijeću i u ostale dijelove Sredozemlja, pa i u Jadransko more.

Evropske države ponekad oštro nastupaju, suzbijaju gusare, vrše blokade i, kao Portugal i Španjolska, prodiru na područje Maroka. Ponekad su pak sklonije miru pa sklapaju ugovore, plaćaju neku vrst danka, daju im na uporabu brodove, i, starom metodom Levanta, darove i mito.

Važno je i to, u kakvim su odnosima te države s Turskom. Dubrovnik, kao nikakva vojnička sila, mogao je upotrijebiti samo metodu mirnog diplomatskog postupanja. Za nj bijaše od velikog značenja što je pod zaštitom turskog sultana.

Ni u XVIII. st. Dubrovnik nije ni u kakvu protuturskom savezu. Svi dubrovački brodovi posjeduju ferman turskog sultana, kojim im se zajamčuje slobodna plovidba. Taj ferman je trebao važiti i u odnosu na Tripolis, Tunis i Alžir, zemlje pod vrhovnom turskom vlasti, a

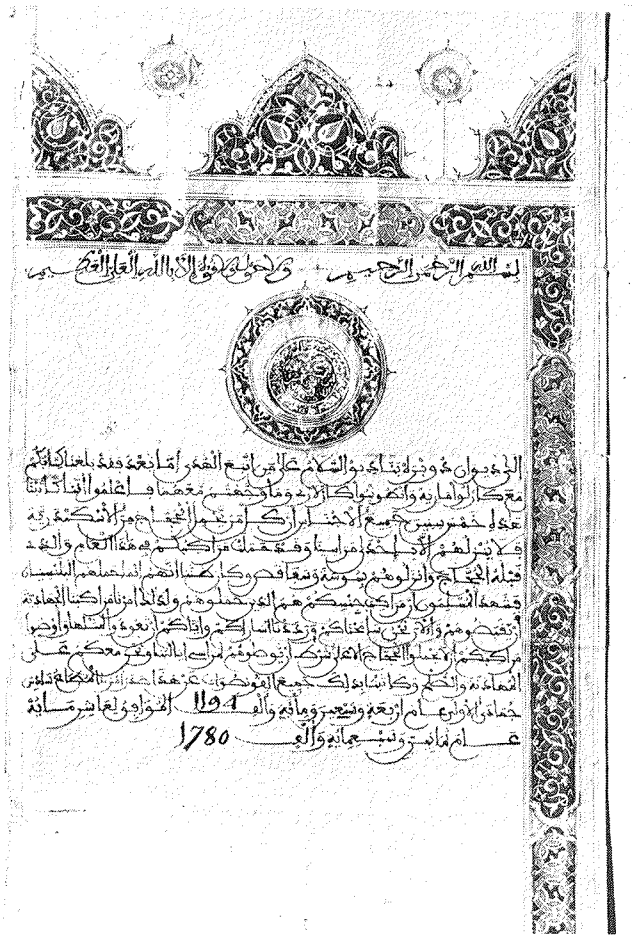

Dopis marokanskog vladara Mevla Muhameda dubrovačkoj vladi, g. 1780.

mogao je imati moralno djelovanje i na Maroko. Usto Dubrovčani nastoje da sa svakom od tih zemalja imaju izravne dobre odnose. Oni svagda ističu kako s njima žive u miru, pa 1754. radije riskiraju sukob s Mlecima nego da poremete dobre odnose s Tripolisom. Uza sve to se događa da sjevernoafrički gusari ponekad napadnu i dubrovačke brodove, zarobljavaju Dubrovčane na njima, no dubrovačka vlada svaki put, pozivajući se na ferman turskog sultana, nastoji tome parirati.

Evropske države dapače drže u sjevernoafričkim državama svoje konzulate, pa tako u drugoj polovini XVIII. st. nalazimo i dubrovačke konzulate u Alžiru, Tunisu i Tripolisu. Koliko znamo, u Maroku nije bilo dubrovačkog konzulata, ali se za probitke Dubrovčana u njemu brinuo dubrovački konzul u važnoj španjolskoj oceanskoj luci Kadiksu, osnovan 1757.

Već je 1763. izbio sukob između Dubrovnika i Maroka, čija je posljedica bila objava marokanskog sultana da se hvataju dubrovački brodovi. No u povijesti odnosa Dubrovnika sa sjevernoafričkim zemljama osobito je važan sukob s Marokom do kojeg dolazi 1778.

Dopis marokanskog vladara Mevla Muhameda dubrovačkoj vladi, g. 1781.

Brodovi evropskih naroda običavali su naime prevoziti marokanske hodočasnike koji su išli u Meku, iz marokanskih luka u mediteranske egipatske, odakle su hodočasnici dalje kretali, i iz egipatskih luka natrag. Znalo se dogoditi da brodovi iskrcaju hodočasnike na povratku i prije Maroka, u drugim lukama, te je stoga marokanski sultan izdao 1775. odredbu, da svi brodovi koji prevoze marokanske hodočasnike, moraju njegove podanike dovesti do marokanskih luka. Godine 1778. stigao je sultanu glas da su dubrovački brodovi u dva navrata iskrcali marokanske hodočasnike u tuniskim lukama Sfaksu i Susi. Sporno je doduše jesu li to zaista bili dubrovački brodovi, ali sultan je povjerovao takvim tvrdnjama. Kao odmazdu, on je proglasio neprijateljstvo prema Dubrovniku, i odredio da se hvataju i plijene dubrovački brodovi s njihovim teretom. To je bio veliki udarac dubrovačkoj plovidbi. Ukoliko su sjevernoafrički gusari ponekad i hvatali dubrovačke brodove, bile su to, s iznimkom sukoba iz 1763, uglavnom tek akcije pojedinaca, a inače je vrijedilo da je plovidba na dubrovačkim brodovima sigurna.

Posve je prirodno da je dubrovačka vlada poduzela sve moguće kako bi se i taj novi

sukob dokrajčio. Akcija vlade je prolazila kroz razne faze. Na samom dvoru marokanskog sultana djelovao je u tom smislu Karlo Mario Dodero, dubrovački konzul iz Kadiksa, Španjolac po narodnosti, te izaslanik dubrovačke vlade pomorski kapetan Antun Ivan Kazilar. Oni su odlučno zastupali stajalište, da ono nisu učinili dubrovački brodovi.

Na kraju je marokanski sultan izdao objavu mira Dubrovčanima. Zapravo se radi o dvjema ispravama od 10. svibnja 1780. U jednoj, s krasnom vanjskom opremom u boji, sultan potcrtava krivnju dubrovačkih brodova, i dalje tvrdeći da su ono bili dubrovački brodovi što su marokanske hodočasnike ukrcane u Aleksandriji iskrcali u tuniskim lukama Susi i Sfaksu. No to sada Dubrovčanima oprašta, iskazujući im time milost, ali se od sada moraju pridržavati naloga da hodočasnike valja iskrcavati jedino u njihovim lukama[330]. Ovu prvu ispravu namijenio je sultan samo dubrovačkoj vladi. Ona druga, s istim datumom, u stvari je sultanova opća objava mira, u kojoj on općenito objavljuje svima, a posebno marokanskim ratnim brodovima i svim kršćanskim narodima koji su u miru s Marokom, da Dubrovčanima udjeljuje sigurnost, dobru vjeru i mir, kao i svim prijateljskim narodima. Stoga sultan zapovijeda svim svojim ratnim brodovima da ih više ni u čemu ne ometaju. Objava mira daje se na znanje svima u sultanovoj državi, također kršćanskim konzulima. Primila ju je u arapskom originalu i dubrovačka vlada, a pročitana je u lučkom gradu Mogadoru pred svim domaćim poglavicama i stranim konzulima, i konzuli su je registrirali u svojim kancelarijama[331].

Mir nije trajao dugo. Još iste godine, dakle nakon isteka tek nekoliko mjeseci, marokanski sultan je 4. prosinca izdao objavu neprijateljstva, u kojoj se marokanskim gusarima odobrava da hvataju dubrovačke brodove, i to s motivacijom da je jedan dubrovački brod usprkos svojedobnom obećanju dubrovačkih izaslanika, marokanske hodočasnike ukrcane u Aleksandriji iskrcao u nekoj luci izvan Maroka. Dubrovačka vlada je tim povodom zapovjedila dubrovačkom konzulu u Kadiksu, poznatom nam već Karlu Doderu, da pođe odmah u Maroko i ukloni nesporazum. U Maroko je poslala i Gašpara Ivelju Ohmućevića, opskrbljenog pismima turskog sultana i velikog vezira.

Ohmućević je uspio. Marokanski sultan je doduše već u travnju 1781. izdao ispravu u prilog Dubrovčanima, ali 15. veljače 1783. napokon izdaje objavu vrlo važnu za Dubrovnik i s uvjetima povoljnim za Dubrovčane. U njoj se posebno ističe kako se ti povoljni uvjeti daju Dubrovčanima s osobitim obzirom prema osmanskom sultanu, jer »su oni pod njegovom zaštitom i u sjeni njegove moći«. Marokanski sultan oslobađa Dubrovčane svojeg prvobitnog traženja da mu svake godine šalju po jedan brod na uporabu.

Ispravom iz 1783 (kao već i onom iz 1781) oslobađa Dubrovčane obveze da hodočasnike iskrcavaju u marokanskim lukama, te im dopušta da ih mogu iskrcati bilo u kojoj luci, gdje se s hodočasnicima dogovore. Sultan osim toga oslobađa dubrovačke brodove i plaćanja sidrarine u marokanskim lukama. Izjavljuje kako je naložio svim svojim podložnicima u tim lukama da dobro postupaju s dubrovačkim brodovima i daju im prednost pri ukrcaju i iskrcaju. Ako se dubrovački brodovi sretnu s marokanskim gusarima, nisu im dužni prići posebnim čamcem. Dovoljno je da tom prilikom izvjese tursku zastavu, pod kojom će, zbog njene časti i zaštite, proći bez smetnje. U ovoj ispravi sultan ističe kako Dubrovčani imaju prednost pred svim ostalim kršćanskim narodima zbog turske zaštite pod kojom se nalaze[332].

Sve ovo zaista nisu bile male prednosti, no činjenica je da su prevrtljivi marokanski sultani i dalje od Dubrovčana zahtijevali brodove, među ostalim i za prijevoz hodočasnika. Dubrovačka vlada se tome otimala koliko je mogla, ali kako joj je bilo u interesu da podržava mir s Marokom, nije htjela smjesta odbijati sve sultanove zahtjeve. Odlučnim odbijanjem mogla je samo biti izvrgnuta otvorenom neprijateljstvu.

Povijest daljnjih dubrovačko-marokanskih odnosa čine uglavnom traženja brodova i djelomično udovoljavanje tim zahtjevima, ali i povremeni incidenti s marokanskim gusarima. U ovim potonjim slučajevima dubrovačka vlada uvijek intervenira, pri čemu je naročito djelatan i dubrovački konzul u Kadiksu. Ponekad Republika traži da se prijevozi hodočasnika naplaćuju, u čemu jamačno gdjekad i uspijeva. Češće besplatno davanje brodova znači ipak jednu vrstu danka za osiguranje slobodne plovidbe po ovom važnom dijelu Sredozemnog mora i djelomično Atlantskog oceana. Dubrovačka vlada dakako nije imala državnih brodova pogodnih za tu svrhu, već je morala unajmljivati brodove privatnih brodovlasnika, plaćajući im uslugu.

Posjedujemo ispravu četrnaestorice Alžiraca od 5. travnja 1780, kojom oni uvelike hvale Dubrovčane, no pri kraju XVIII. st. došlo je do jačeg sukoba s alžirskim bejom. Portugalska flota je naime zaplijenila dva dubrovačka broda koji su prevozili robu alžirskih trgovaca s maloazijske obale u Alžir. Alžirski bej je zatražio od dubrovačke vlade odštetu i zaprijetio represalijama protiv dubrovačkih brodova, ako se ona ne isplati u roku od četiri mjeseca. Opet dolazi do raznih intervencija, kao u svim sličnim slučajevima. S jedne strane dubrovačka vlada traži od Portugalaca da vrate robu alžirskih trgovaca, s druge pak nastoji dokazati alžirskom beju kako nije dužna platiti odštetu. To obrazlaže valjanim pravnim razlozima, ali ne uspijeva ni u jednom ni u drugom. Niti su Portugalci vratili zaplijenjeni teret, niti je bej odustao od traženja odštete. Vlada, da bi izbjegla represalije, napokon ipak isplati 1800. odštetu, ali zabranjuje dubrovačkim brodovima prevoziti terete Alžiraca[333].

Bilo je dodira i s vladarima Tunisa i Tripolisa. Oni su bili uglavnom prijateljski, a dubrovačka vlada je znala vješto odbiti neke njihove zahtjeve za ustupanjem brodova.

SUKOB DUBROVNIKA S RUSIJOM 1769–1775.

Godine 1768. došlo je između Turske i Rusije do poznatog rata koji je trajao sve do 1774. Dakako da se on odrazio i na Dubrovnik, koji je također došao u sukob s Rusijom.

Veliki događaj ovog rata bilo je što se ruska ratna flota prvi put pojavila u Sredozemnom moru, kao rezultat jačeg afirmiranja Rusije kao velike sile.

U Rusiji u taj mah vlada odlučna Katarina II, koja sprovodi zamašne velevlasne planove.

Ruska ratna flota doplovila je u Sredozemno more s Baltika. Politički uzevši njena pojava u Sredozemlju bila je uistinu veliko iznenađenje za evropske vlasti, ali strategijski uzevši nije, već zbog duga puta s Baltika, nikoga mogla zateći. Za njeno spremanje i odlazak s Baltika brzo se saznalo, i vijesti su išle brže od kretanja flote. I Dubrovnik je doznao za tu činjenicu i osjetio njen domašaj, tim više što su se odmah proširile vijesti da se u tom ratu dubrovački brodovi neće smatrati neutralnima, već će ih kao vlasništvo haračara Porte, Rusi hvatati i plijeniti. Mudra vlada Dubrovačke Republike propustila je učiniti ono što je u sličnim prilikama svagda radila, naime pozvati svoje brodove da se vrate u domovinu. U nekom kasnijem dopisu francuskom kralju Luju XV, opravdavala se 19. lipnja 1771. zbog toga ovim riječima: »,... i bili bismo je (naime flotu) spremno povukli, kad bi povlačenje bilo složivo s mnogim obzirima nužno dužnim od jedne Republike tributarne Porti«[334]. Došlo je do incidenta koji je puno naškodio Dubrovniku.

Rusija je ovaj rat uspješno vodila na kopnenoj fronti, te je uspjela zaposjesti Moldaviju i Vlašku i izbiti na donji Dunav. Pri tome je računala i na narode Balkanskog poluotoka. I doista, Crnogorci, od 1768. pod vladom Šćepana Malog, bili su još od doba Petra Velikog uvijek spremni udariti na Turke kad i Rusija. Osobito je Rusija računala na Grke, te u svojim planovima kombinirala svoju pomorsku akciju na Mediteranu s njihovim ustankom. Još se za nešto pobrinula Rusija na Sredozemlju prije dolaska njene ratne flote s Baltika: uz pomoć Grka opremali su se u raznim mediteranskim lukama brodovi, koji će primjenjivati taktiku ratnog gusarenja. Potajno su tim poslom rukovodili braća ruski grofovi Aleksej i Teodor Orlov, koji su u Italiji boravili pod izlikom da se tamo liječe.

Tako se pripremao i ruski korsarski brod u Đenovi. Nabavili su ga u istom gradu kao trgovački, tobože s potrebnim brojem topova za nužnu obranu, ali se u stvari opskrbljivao, topovima i ljudstvom u većoj mjeri za potrebe ratnog gusarenja, i to već u svibnju 1769, dakle dosta prije odlaska ruske flote s Baltika u srpnju iste godine. Kao kupac i vlasnik broda javljao se neki Filatov, a u stvari pravi skriveni vlasnik, kao što se to poslije pokazalo, bijaše Aleksej Orlov.

Dubrovački konzul u Đenovi bio je tada Švicarac David Maystre. Saznavši za naoružavanje ruskog korsarskog broda, popraćeno glasovima da će on napadati i dubrovačke brodove, konzul je zatražio od đenoveške vlade da brod razoruža. Intervencija je uspjela, brod je razoružan, prvobitno zaplijenjen, a onda je kupnja poništena i novac vraćen Filatovu. Oružanu opremu broda đenoveška vlada je oduzela. Dubrovačka vlada je odobrila korak svoga konzula.

Ni konzul ni vlada nisu tada još znali niti bili svjesni da se još mnoštvo korsarskih brodova na Mediteranu na taj način priprema. Uskoro je to vlada ipak saznala i silno se preplašila, jer se ujedno širio glas da će ti brodovi napadati i dubrovačke. Nije odmah pozvala svoje pomorce s brodovima u Dubrovnik, već je diplomatskom akcijom na ruskom dvoru htjela dokazati kako je Dubrovačka Republika posve samostalna i neovisna država, a kao takva je uvijek bila i sada je neutralna.

U službenim knjigama serije Dubrovačkog arhiva zvane *Dopisi i upute za Zapad,* zapisano je nekoliko vrlo zanimljivih dopisa što ih je dubrovačka vlada uputila tim povodom.

Pod datumom od 15. lipnja 1769. nalazimo dopis glavnom ministru na ruskom dvoru. U njemu se spominje i dopis upućen carici, ali on u ovoj arhivskoj knjizi nije zabilježen. U dopisu se kaže kako se pronio glas da će ruski brodovi uznemirivati i one pod dubrovačkom zastavom, pa se dalje doslovno nastavlja:

»Ova Republika, makar malena bila, ipak suverena u svojem biću, kao takva priznavana od najdavnijeg vremena i tretirana kao prijateljska od svih sila svijeta, uvijek i u svakom ratu koji bi mogao nastati, sačuvala je najbrižniju i najtočniju neutralnost. Niti zaštita što je ona uživa više stoljeća od strane Otomanske Porte, nama toliko potrebna, jer smo s kopnene strane u svakom smjeru okruženi i opasani sve do mora od neposrednih njenih krajeva, nije joj nikada donijela ni najmanju štetu u bilo kojim ratovima što su se ikad vodili između Porte i ostalih sila. Niti isprava izdana od Porte, koju običavaju imati naši brodovi duge plovidbe, nije drugo do obilježje od nas ustanovljeno za uzdržavanje mira s krajevima Barbarije, kako bi se brodovi učinili imuni od njihovih korsara. To je sukladno običaju svih drugih slobodnih zastava koje imaju razna obilježja, kao što dobro zna Vaša Eminencija, kako bi bile poštovane od korsara tih krajeva. Svi naši brodovi su unatoč tome opskrbljeni našom zastavom, našom patentom i svim ispravama Republike, što ih ovlašćuje za vršenje plovidbe i legitimira njihovu pripadnost našoj naciji. Time mogu uživati privilegije njoj podijeljene te prema zakonima rata i međunarodnog prava sve prerogative najsavršenije neutralnosti.«

U vezi s time dubrovačka vlada moli ministra da, uvaživši njeno stajalište i držanje, predoči sve ovo carici, kako bi se u tom smislu izdalo carsko rješenje i usto odredbe ruskim brodovima za njihovo ravnanje.

Pod istim datumom zabilježen je i dopis poljskome kralju, u kojem ga se moli da se zauzme u carice. Poljskim kraljem bijaše tada Stanislav Poniatowski, ljubimac carice Katarine.

Zabilježen je i dopis Angelu Duriniju, papinskom nunciju u Poljskoj, također pod istim datumom. Preko njega šalje vlada dopise poljskom kralju, ruskoj carici i glavnom ministru

na ruskom dvoru, proseći Durinija da zamoli poljskog kralja, neka uputi u Petrograd dopise za caricu i ministra. Kako bi stvar bila kod Durinija još bolje preporučena, obratila se dubrovačka vlada čak i papi i papinom državnom tajniku kardinalu Pallaviciniju da ovu stvar zagovaraju kod nuncija u Poljskoj[335].

Tražeći sve moguće načine da se osigura, obratila se nešto kasnije vlada, i to 4. srpnja 1769, svome sugrađaninu i pukovniku u ruskoj vojsci Petru Jerolimovu Nataliju dopisom upravljenim u Moskvu. I njega ona moli, samo još opširnije, na sličan način, spominjući mu zlehude glasine, ali praveći se da u njih zapravo ne vjeruje, te još naglašenije ističe politički i državopravni položaj Dubrovnika. Ona u tom dopisu među ostalim kaže:

»Ne možemo nikako sami sebe uvjeriti da bi ruski dvor, jedan od najprosvjetljenijih dvorova Evrope, vrlo pravedan jednako u svojim načelima kao i u postupcima, mogao izdati naredbe protivne našem miru i mirnom stanju, koje uživamo od postanka ove Republike. Nju već mnogo stoljeća smatraju slobodnom i neovisnom sve sile svijeta i kao takvu tretiraju unatoč tome što joj je Otomanska Porta pružala zaštitu, koja se odnosi poglavito na kopnenu trgovinu naše nacije u Turskoj i na njenu plovidbu s obzirom na korsare Barbarije. S obzirom na njih nose brodovi naše zastave, osim patente i ispravâ potrebnih za plovidbu a izdanih od naših vlasti, kao i druge sređenije nacije, jednu ispravu izdanu od Porte, kao obilježje po kojem su poštovani i puštani slobodni od Barbareska. Ruski dvor zna dobro da slična obilježja imaju svi kršćanski brodovi slobodne zastave, s obzirom na to i da budu poštovani od spomenutih korsara. Možda među kršćanskim brodovima ima i takvih koji nose istu takvu ispravu Porte, kao što neki nose dapače isprave istih Barbareska. No kao što spomenute isprave ne škode drugim nacijama, ne smiju škoditi niti našoj. Ne znamo sebi dakle predstaviti, na kakvu je temelju moglo pasti na pamet nekima da rasprostru spomenuti glas, kako bi ruski dvor bio naredio svojim oružanim brodovima neka djeluju protiv naše zastave.«[336]

Ne znamo jesu li svi ti dopisi što su posrednim putem trebali stići na poljski i ruski dvor, zaista tamo stigli i kakav su dojam učinili, jer nemamo o tome podataka, ali za dopis upućen pukovniku Nataliju znamo da je stigao prekasno, tek pri kraju 1771, a uzrok je tome što je on bio na bojištima. Situacija se za Dubrovčane na žalost razvijala i razvila tako, kao da svi ti dopisi uopće nisu bili napisani.

U veljači 1770. prvi ruski brodovi uplovili su u Sredozemno more. Glavna baza ruskog brodovlja postade toskanska luka Livorno. Toskanska vlada to nije rado gledala, ali trpjela je, jer je stanovništvo od tog imalo koristi. Vrhovno zapovjedništvo preuzme Aleksej Orlov.

Razvojem događaja Dubrovčani su se našli u neprilici. Turci su im prisilili brodove da za njih prevoze hranu, ali ponekad i ratni materijal i vojsku. Prigodom ruskih operacija u Moreji imali su Rusi mogućnost vidjeti tamo i Dubrovčane. U borbama kod Korona i Navarina uhvatio je Orlov nekoliko dubrovačkih nakrcanih brodova, a kod opsade Korona prisilili su Turci dubrovačke mornare da poslužuju pri upotrebi tvrđavske artiljerije. Orlov je došao i u dodir s dubrovačkim konzulom u Moreji. Pustio je uhvaćene dubrovačke brodove, ali je preko konzula zatražio od dubrovačke vlade da se u roku od šest sedmica izjasni namjerava li i dalje ostati pod turskom zaštitom ili ne, odnosno da se izjasni za savršenu neutralnost. Dok je bio u Moreji, odgovor još nije došao, a kad mu je ipak nakon nekoliko mjeseci vlada odgovorila, nije se po njegovu mišljenju dovoljno jasno opredijelila[337]. Nepriličnо je bilo za dubrovačku vladu što se krajem svibnja u luci Naupliji na Moreji našlo uz 13 većih i nekoliko manjih turskih ratnih brodova također šest dubrovačkih brodova, koji su Turcima služili za prijevoz hrane i municije. Na njima je bila dubrovačka posada i zapovijedali su im dubrovački kapetani. Kad je 25. svibnja turska flota isplovila u susret Rusima, krenula su s njom i dva dubrovačka broda natovarena municijom. Vani na

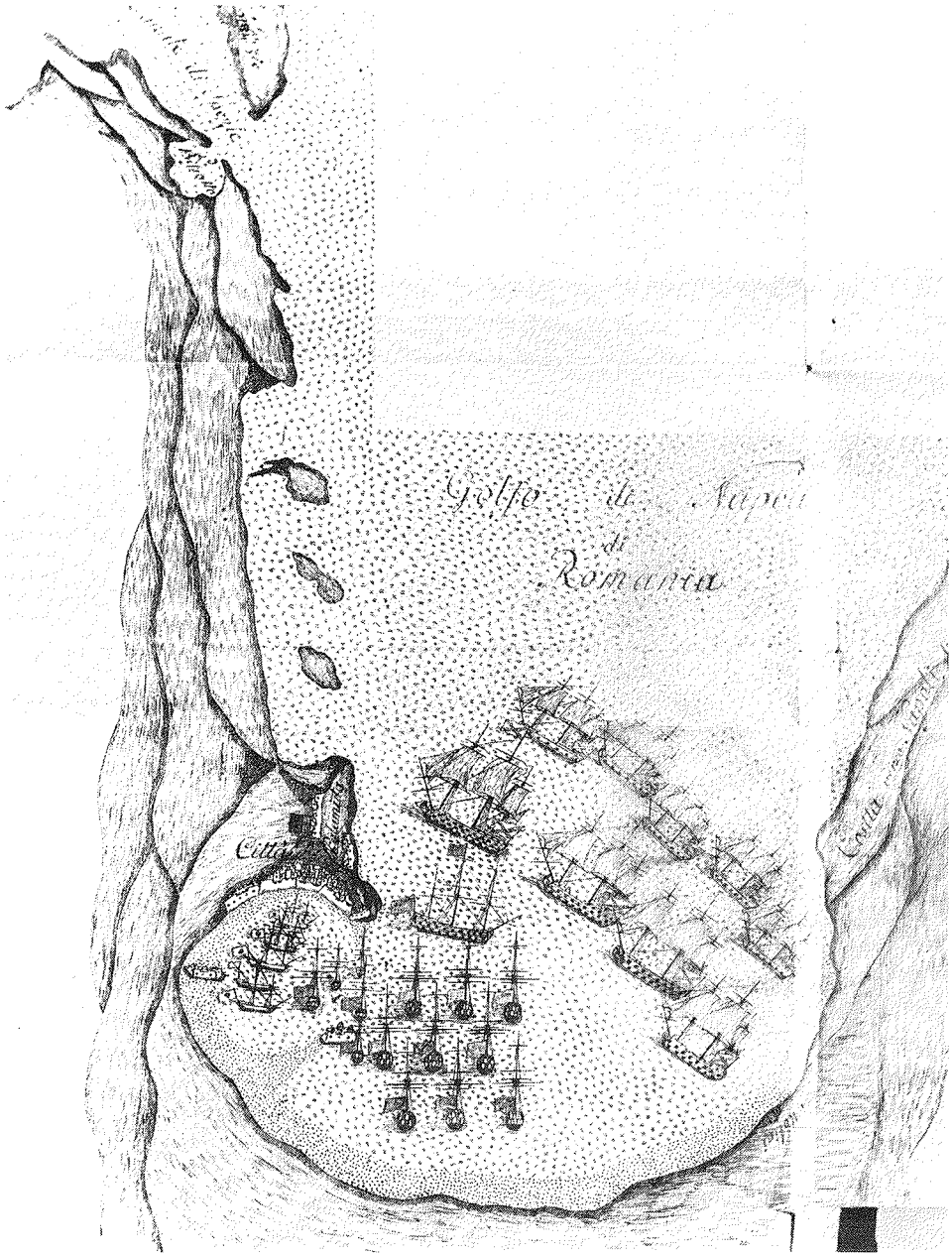

Raspored brodova u rusko-turskom pomorskom boju kod Nauplije u Grčkoj g. 1770, pri kojem se nekoliko dubrovačkih brodova našlo u zakutku nauplijske luke. Dubrovački crtež u knjizi 95. serije »Litterae et commissiones Ponentis« uz dopis poslaniku Ranjini od 28. veljače 1772.

pučini došlo je do pucnjave. Dvadeset osmog svibnja vratila se turska flota u nauplijsku luku, ali doskora se za njom pojavila i ruska te opkolila luku. Njoj nasuprot su se postavili turski brodovi. Pucnjava među njima potrajala je cijeli dan, a tek podnoć su se ruski brodovi povukli. Za vrijeme bitke dubrovački brodovi su se povukli duboko u zaljev i nisu sudjelovali u borbi niti se s njih pucalo. Ipak su dva dubrovačka broda bila prvobitno ponešto isturena, a između njih i ostalih dubrovačkih brodova nalazio se jedan turski brod. Kasnije su Rusi optuživali Dubrovčane da se i s ta dva broda pucalo. Moglo se to u onoj stisnutosti njima doista pričiniti. Tri dana nakon bitke turska flota je otplovila iz Nauplije. Dubrovački brodovi su ostali u luci, a jedino je nešto kasnije otplovio jedan brod, ali su ga Rusi uhvatili.

Petog srpnja 1770. ruska flota je izvojevala pobjedu nad turskom kod Češme u Maloj Aziji. Rusi su nakon toga zaposjeli dvadeset i sedam otoka u Egejskom arhipelagu, s glavnom bazom na Parosu, te su nekoliko godina bili gospodari situacije u tom području. Sam pak Orlov se vratio u Livorno.

Potom su Turci opet prisilili tri dubrovačka broda u Carigradu da prevezu janjičare i ratni materijal u Grčku. Na putu ih je uhvatio Orlov, i kad se vraćao u Livorno, odveo ih je sa sobom. Kasnije se u Petrogradu tužio da je dubrovačkih brodova bilo i u bitki kod Češme, a još u svibnju 1771. izjavio je dubrovačkim poslanicima da su dubrovački kapetani, koje je on kod Navarina lijepo primio, došavši u Češmu dali Turcima obavijesti o stanju ruske flote[338].

Tridesetog rujna 1770. Orlov je dubrovačkom konzulu u Livornu objavio da carica Katarina smatra Dubrovačku Republiku neprijateljskom, da će pohvatati sve dubrovačke brodove i poslati eskadru pod Dubrovnik u svrhu opsade. Kao razlog neprijateljstvu naveo je traženje dubrovačkog konzula u Đenovi da se sekvestrira ruski brod.

Turci su pak prigovarali Dubrovčanima da se tajno sporazumijevaju s Rusima, jer se dubrovački brodovi navodno hotimično daju uhvatiti od njih. U turskim gradovima bilo je poslije bitke kod Češme ispada protiv dubrovačkih konzula. Dubrovčani su pak držali da Orlov zato tako oštro nastupa protiv njih, jer ga na to nagovaraju brojni Bokelji, dubrovački suparnici, koji služe na ruskim brodovima[339].

U takvoj situaciji dubrovačka vlada je odlučila poslati dva poslanstva, jedno carici u Petrograd a drugo Orlovu u Livorno. Za poslanike u Petrograd izabrana su dva postarija senatora, Marin Franov Tudisić i Frano Savinov Ranjina, a za poslanike Orlovu u Toskanu Marin Getaldić Franov i Luka Bunić Domenikov. Cilj poslanstava bijaše da opravdaju Dubrovčane, iznoseći kako su Turci na silu uzimali brodove za prijevoz; dalje da isposluju oslobađanje brodova što su ih Rusi zarobili, kao i dopuštenje slobodne plovidbe. Dubrovčani su osim toga tvrdili kako oni kao država nisu povrijedili neutralnost, već su jedino pojedini pomorci pod prisilom i bez dopuštenja dubrovačke vlade, koja se inače protivi prijevozu za zaraćene strane, radili za Turke.

Usput su Dubrovčani od nekih službenih osoba čuli kako Rusija kani zatražiti da se u Dubrovniku podigne pravoslavna crkva, te postaviti pitanje zaštite pravoslavnih stanovnika u Dubrovniku. Ruska vlada nije to dubrovačkoj doduše službeno saopćila, ali jer su se ti glasovi čuli, to je ova držala potrebnim poslanicima koji idu u Petrograd, dati i o tome uputu.

Dubrovačka vlada odbija i samu pomisao da se u Dubrovniku podigne pravoslavna crkva, a za onih nekoliko doseljenih pravoslavnih obitelji tvrdi, kako u Republici uživaju potpunu slobodu. U uputi od 20. siječnja 1771, u kojoj vlada, po svojem običaju, pravoslavce naziva Grcima a sultana Velikim Gospodinom, ona kaže ovako:

»U pitanju crkve mora se reći da slobodno ispovijedanje vjere u ovoj državi imaju također nesjedinjeni Grci, osim same crkve, koja u toliko stoljeća nikada nije osnovana.

Razlog spomenutog pomanjkanja je u tome što se spomenuti Grci svode u ovoj državi najviše na 12–15 obitelji, koje su skoro sve izišle iz Turske i došle se amo nastaniti i udomiti se; ili im nije uspjelo ili se nisu htjeli izvući iz jurisdikcije svoga prvog gospodara, jer su nastavljali priznavati nad sobom vrhovništvo Turaka, podvrgavali se teretima svoje zavisnosti i ovdje postojano nastupali kao inozemni stanovnici. Zbog čega Grci, koji se ovdje nalaze, nastavljaju na isti način od kojeg se nisu u mogućnosti više odvrnuti, niti im možemo dati nikakve potpore ni oslona, jer je bio i nastavio se postojati takav običaj, koji se postojano održava od strane Turaka. Stoga osnutak crkve njihova obreda ne bi bio drugo već bjelodani mamac za tolike i tolike obitelji istog obreda iz krajeva Velikog Gospodina, i s time bi se izazvao vrlo strašni spor s Velikim Gospodinom, koji bi gledao na nas kao na one koji nastojimo njegove pokrajine lišiti podanika najbolje stojećih i najkorisnijih. No kad bi i šutio, ono što je Porti nemoguće, nastala bi druga nezgoda, još teža za nas, a ta je da bi ovu malenu državu naselili tuđi podanici, i od slobodne zemlje postala bi potpuno drugome podložna zbog velikog broja stranaca podložnih Turcima. Već je jednom bio, prije pedeset godina, predložen sličan osnutak od Njegova Veličanstva Petra Velikog, cara Rusije, posredstvom grofa Vladislavića, njegova dvorskog savjetnika. On je donio popratno i kredencijalno pismo, kako ćete razaznati iz prijepisa što Vam se izručuje, a čiji original su odnijeli senatori u Toskanu da ga uzmognu pokazati gospodinu opunomoćeniku. I jer je spomenuti gospodin grof bio rodom iz ovih krajeva, upoznao je osnovanost naših razloga i opasnosti, te je uvažio jedne i druge i pri svojem povratku na Dvor umirio je i zadovoljio vladara, koji mu je bio povjerio da stvar izvede. Uostalom, slični osnutak je puka izlika da nas se muči, izmišljena po svoj prilici od Grka ovog kraja, jer se crkva njihova obreda nalazi toli u zemljama Turaka toli i u onima Mlečana tako susjednih nama, da svatko od Grka ovdje nastanjenih može prispjeti u isti dan amo i onamo uvijek kad hoće ići u crkvu svoga obreda. No još više, svatko od nesjedinjenih Grka, koji bi zbog razloga vjere htio iz Turske prijeći u kršćansku zemlju, može se povući po svojoj volji u krajeve Prejasne Mletačke Republike i učiniti se podanikom te Republike, koja ima drugi način i druge sporazume s Portom i tako se otrgnuti od prvobitne podložnosti.«

U jednom daljnjem odlomku upute piše:

»Ako se napokon želi znati kako se postupa s Grcima od strane ove vlade, poznato je da ih se gleda jednako kao i domaće a ne kao strance, jer posjeduju nepokretna dobra, obavljaju trgovinu i obrte te imaju udjela u našoj plovidbi, od koje su isključeni svi ostali stranci bilo koje narodnosti, ma i najviše privilegirane.«

Znamo inače i iz drugih izvora da su pravoslavni bosanski trgovci, nastanjeni u Dubrovniku, imali udjela u vlasništvu dubrovačkih brodova.

Pitanje pravoslavne crkve i pravoslavnih u Dubrovniku međutim nije prvih godina dubrovačko-ruskog sukoba uopće dospjelo do rješavanja. To će se dogoditi tek kasnije.

Poslanici Orlovu nisu postigli ništa. Nije ih htio primiti u Pizi, gdje je tada običavao boraviti, već u Livornu, na palubi svoga broda. Nije htio ništa uvažiti, ni u čemu popustiti, i zaprijetio je osvajanjem Dubrovnika.

Poslanici su ipak imali kasnije još neke sastanke s Orlovom, a onda je Luka Bunić, prema odredbi dubrovačke vlade, otišao u Beč, a pregovaranja je nastavio sam Getaldić. Orlov je iznio sve one nepovoljne činjenice o kojima je ovdje već bila riječ, ocijenivši ih kao akte dubrovačkog neprijateljstva prema Rusiji i pristajanja uz Turke. Na kraju je izjavio kako je u Jadransko more poslao pet ratnih brodova, uz nekoliko pomoćnih, sa zadatkom da osvoje Dubrovnik. On će od toga odustati jedino ako dubrovačka vlada plati po 50.000 cekina na ime odštete i otpreme za svaki od tih brodova, što iznosi ukupno 250.000 cekina. Naknadno je pristao sniziti tu svotu na 230.000 cekina. Getaldić je o tome izvijestio vladu,

no ona je pristala isplatiti u svemu samo 20.000 cekina, ali s time da se oslobode zarobljeni dubrovački brodovi i dopusti sloboda dubrovačkoj plovidbi. Međutim broj zarobljenih dubrovačkih brodova već se popeo na dvadeset. Neki su od njih poslani pod ruskom zastavom u Egejski arhipelag, neki 16. travnja prodani na javnoj dražbi, ostali su pak zadržani uz rusku flotu[340].

Nakon Getaldićeva izvještaja i zamolbe Orlov je izjavio kako ovaj nema pravilnog opunomoćenja za pregovore, pa je odbio daljnje pregovaranje s njime, a na to se Getaldić vratio u Dubrovnik.

Orlov ipak nije ostvario svoju prijetnju o osvajanju Dubrovnika, no Dubrovčani su, poduzevši neke obrambene mjere, sa zebnjom bili pod dubokim dojmom te prijetnje. Orlov je naime u jesen 1771. otišao na kraće vrijeme u Petrograd i tamo carici Katarini i ostalima iskazao stanje stvari onako, kako je on shvaćao, prikazujući Dubrovčane u rđavom svjetlu. Dubrovačke poslanike upućene u Petrograd nije dakle čekala laka zadaća.

Poslanici su prema uputi morali najprije poći u Beč i tamo pridobiti Mariju Tereziju i njene državnike da se za njih zauzmu u Rusa. I dubrovačka vlada a i njeni poslanici su se nadali da će možda austrijsko zauzimanje i posredovanje Marije Terezije biti toliko jako i djelotvorno, da će otpasti potreba za putovanjem u Petrograd.

U Beču su bili uglavnom dobro primljeni i Marija Terezija je pokazivala shvaćanje za dubrovačke interese, ali su poslanici odmah u početku doznali kako se Austrija ne može osobito založiti za Dubrovčane, jer njeni odnosi s Rusijom nisu najbolji.

Poslanici su stigli u Beč u svibnju i, ne poznavajući dobro međunarodne prilike, dugo su u njemu proboravili nadajući se da će Austriju ipak privoljeti da se jače založi za stvar Dubrovnika. Osim što je do Petrograda bilo daleko, poslanici su se bojali Turaka, jer su znali da će ovi krivim okom i s nepovjerenjem gledati na njihovu prisutnost u Petrogradu[341]. Na kraju su im u Beču ponovili ono isto što i u početku, te su shvatili da moraju u Petrograd. Jedino što su mogli postići bilo je, da ih je austrijski dvor preporučio svome petrogradskom poslaniku. Zatim je Tudisić zbog bolesti oslobođen poslaničke dužnosti, pa je u Petrograd krenuo sam Frano Ranjina, i to tek 31. kolovoza 1771.

Prema uputi svoje vlade trebao je krenuti preko Berlina, kako bi zamolio i pruskog kralja Fridrika II. da se zauzme na ruskom dvoru. To je on i učinio. Pruski kralj ga je vrlo lijepo i srdačno primio, i obećao mu da će se za dubrovačku stvar živo zauzeti.

Tek 22. studenog stigao je Ranjina napokon u Petrograd. Nadao se da će brzo dovršiti svoj posao, a kad tamo situacija ga je prisilila da u Petrogradu ostane sve do 4. rujna 1774. Glavni ruski ministar Panin ga je dobro primio i za sve vrijeme njegova boravka u ruskoj prijestolnici postupao s njime uglađeno, ali je uza sve to službeno rusko stajalište prema Dubrovniku, dubrovačkoj vladi i njenu poslaniku bilo neprijateljsko. Premda je Ranjina više puta tražio audijenciju kod carice Katarine i to mu se obećavalo, ona ga za sve vrijeme njegova boravka u Petrogradu nije primila, već je samo nekoliko puta imao priliku da joj poljubi ruku. Po dolasku u Petrograd Ranjina više nije tamo zatekao Orlova, koji se u međuvremenu vratio na Sredozemlje, ali su mu ruski državnici, s kojima je dolazio u kontakt, iznijeli sve prigovore Orlova. Ranjina je iznosio protudokaze o dubrovačkoj neutralnosti, ali ih nitko nije uvažavao.

S Ranjinom su se uza sve formalne prijaznosti prema njemu, zaista vitlali. Najprije su mu prigovarali da nema propisano opunomoćenje, a kad je 1772. i to pribavio, opet nisu bili potpuno zadovoljni. Osim toga su uporno tvrdili kako Dubrovnik nije slobodna ni suverena republika već je podložna Turskoj, pa se prema tome s Ranjinom ne može raspravljati kao s poslanikom slobodne države niti ga carica može primiti, jer neslobodna zemlja ne može slati poslanike. Naravno, Ranjina je dokazivao protivno.

Svojim dopisom od 18. prosinca 1771. Ranjina među ostalim izvješćuje vladu o svome razgovoru s vicekancelarom knezom Galicinom, koji inače nije imao previše utjecaja na dvoru. Tu se kaže:

»On je želio potanko doznati o našem položaju, podrijetlu tributa, o odnosu s Turcima i o mnogim drugim stvarima na koje uznastojah mu dati odgovor, te mi se čini da sam ga uvjerio kako Republika nije podanička i kako se smatra slobodnom i suverenom u njihovim državama od svih kršćanskih sila i samih Turaka...«

Svojim dopisom od 9. ožujka 1772. izvješćuje Ranjina vladu o razgovoru s Paninom, te kaže:

»I dopustivši mi on prijazno slobodno govoriti, pokazah mu da Republika, bez obzira na plaćanje Turcima kako bi imala slobodu trgovine u njihovu Carstvu, bijaše smatrana u svim stoljećima kao slobodna i suverena i da od pamtivijeka bijaše u moći odašiljati senatore s naslovom poslanika na dvorove evropskih vladara, koji ne samo nisu poricali ovo pravo nego su ga dapače uvijek smatrali zakonitim, pridajući njenim poslanicima onaj isti postupak, koji davahu poslanicima drugih vladara.«

Nekom drugom prigodom i nešto kasnije objašnjavao je Ranjina ministru Paninu kako dolazi do toga da Turci ipak traže od Dubrovčana brodove za prijenos. O tome u dopisu od 30. listopada 1772. Ranjina ovako izvješćuje svoju vladu:

»... i zato mu rekoh da mi živimo u vrlo teškoj situaciji, jer time što plaćamo Turcima stanovitu svotu svake tri godine a oni daju ferman našim brodovima, misle oni da imaju neko pravo obvezati ih na prijevoz ratne i prehrambene opskrbe; ta stvar je prouzročila svu našu nesreću u ovome ratu, i prouzročit će iz istog razloga u ratovima koji će još moći biti između Porte i Rusije. Htjedoh čuti mišljenje Njegove Eminencije o ovom predmetu, i jer je on pokazao da shvaća našu situaciju i također da je sažaljeva, rekoh mu da bi se u budućnosti mogao naći lijek tome, kad bi nam Njeno Veličanstvo htjelo udijeliti svoju zaštitu. Sugerirah mu dakle kako bi dobro bilo staviti u uvjete mira da dubrovačka nacija mora biti smatrana neutralnom u svim ratovima koji bi ubuduće mogli biti između dva carstva; niti bi jedno niti drugo moglo prisiliti njene brodove krcati ratnu i prehrambenu opskrbu i učiniti drugi kakav akt, koji bi bio protivan neutralnosti koje se Republika mora držati. Učinilo mi se da odobrava moj prijedlog, rekavši mi da će o tome misliti i saopćiti Njenu Veličanstvu te da će mi dati odgovor.«

Uza sve neprilike Ranjina se nije dao smesti, već je razvijao znatnu diplomatsku djelatnost, nastojeći doći u dodir, sa što širim krugom ljudi. Na veliku mu je smetnju bila silna udaljenost od Dubrovnika, jer je održavanje veza s dubrovačkom vladom iziskivalo previše vremena. Stoga je ponekad morao raditi na svoju ruku i odgovornost, ali se pri tom često svjetovao s pruskim i austrijskim poslanikom.

Zanimljivo je spomenuti kakvo je stajalište dubrovačka vlada morala sada zauzeti u pitanju zapljene ruskog korsarskog broda u Genovi. U svoje doba ona je odobrila konzulov postupak, a sada se naočigled čestih ruskih prigovora prikazivala da ga osuđuje, te je čak i makla optuženog konzula, ali tek u veljači 1772. Kad su Rusi prigovarali tom zakašnjenju, Ranjina je to opravdavao udaljenošću Genove; vlada nije mogla smijeniti konzula dok ne sasluša njegovo opravdanje. Može se općenito reći da je dubrovačka diplomacija sada kasnila, što joj se dobronamjerno prigovaralo u ovom sporu s austrijske i pruske strane, a naročito oštro sa strane Rusa.

Činilo se da se u listopadu 1772. situacija za Dubrovnik popravila i da će se u Petrogradu pokrenuti s mrtve točke, ali se tada dogodilo nešto, što je Dubrovčanima opet znatno pokvarilo položaj.

Desetog lipnja 1772. sklopljeno je naime primirje između Rusije i Turske i pokušalo se

čak s mirovnim pregovorima, koji nisu uspjeli. Po isteku primirja ljeti 1773, nastavio se rat. I prije primirja, a i za njegova trajanja, imala je Turska u svojoj državi puno posla. Mamelučki poglavica Ali beg se odmetnuo, bio potjeran iz Egipta i stigao u Siriju, gdje je našao odmetničke saveznike. Oni poraziše sultanu odanog Osman-pašu, gospodara Damaska i Jeruzalema, i opsjednuše Jafu. Ali bega su pomagali Rusi. Još dok je Ali beg bio u Kairu, Porta imenova skadarskog pašu Mehmed Bušatliju za zapovjednika vojne ekspedicije protiv Ali bega.

Svojim dopisom od 10. siječnja 1772. naložio je turski sultan dubrovačkoj vladi da za ekspediciju albanskih četa iz Albanije u Egipat stavi na raspolaganje deset brodova. Vlada se usprotivila, a i u Skadru je podmićivanjem nastojala to omesti. Najprije je u tome uspjela, ali kad se otpor prenio u Siriju, tražila je turska vlada ponovno dubrovačke brodove za prebacivanje trupa u tu zemlju. Pri svemu tome prijetilo se Dubrovniku navalom s kopna i mora. U toj teškoj situaciji vlada se pokorila, i senat je 20. kolovoza 1772. izišao u susret turskom zahtjevu. Iz Ulcinja se uputila flota s trideset plovnih jedinica, od čega je bilo deset dubrovačkih trgovačkih brodova raznih vlasnika, koje je uspjelo prikupiti, a vlada im naredila da se u ovoj stvari moraju pokoriti.

Dubrovačka vlada ipak je odredila da se s brodova skine dubrovačka zastava i da se dubrovački pomorci povuku s brodova, što su oni uostalom i prije naredbe učinili, ali ih je nekoliko paša silom zadržao na svakome brodu. Ostali brodovi, a i posada na njima, bijahu iz Ulcinja. I ti su Ulcinjani bez potrebe navalili na rusku flotu kod Patrasa u Grčkoj, te su tom prilikom poraženi, a pri tome su stradali i dubrovački brodovi. Sedam ih je zapaljeno i potopljeno, a tri su oštećena.

Eto, ovo je opet pokvarilo dubrovačke izglede na pomirenje s Rusima. O sudjelovanju dubrovačkih brodova su pisale i novine, a o tome je Aleksej Orlov izvijestio dvor u Petrogradu. Tek sa zakašnjenjem primio je vijest i Ranjina. On je opravdavao Dubrovčane da su bili prisiljeni dati brodove, a usto je objašnjavao kako se po uvjetima primirja dopuštala vojna na odmetnika Ali bega. No u svakom slučaju se situacija za Dubrovnik pogoršala.

Kad je u jesen 1773. Aleksej Orlov došao u Petrograd, Ranjina se s njime sastao, ali pri prvom susretu Orlov je bio vrlo surov prema njemu, a tek pri daljnjim susretima nešto blaži. Orlov je i prije i sada Dubrovčanima prigovarao istinite, ali i neistinite stvari, naime pretjeravao je u iznošenju dubrovačke suradnje s Turcima. Tako je tvrdio da je u turskim operacijama u Crnom moru bilo i dubrovačkih brodova, no Ranjina je od pukovnika Königsberga, zapovjednika ruske crnomorske flote, saznao da u Crnom moru nije bilo dubrovačke zastave.

Zanimljivo je da je Ranjina u dva navrata, naime 7. i 27. siječnja 1774, izvijestio dubrovačku vladu i o seljačkom ustanku pod vodstvom donskog kozaka Emeljona Ivanoviča Pugačova, u istočnom kraju evropske Rusije, između gradova Kazana i Orenburga. On i o tome govori s dubrovačkog stajališta, jer bi to Turci mogli iskoristiti i produžiti rat s Rusijom, što bi bilo na štetu Dubrovnika.

Na kraju je Katarina II. pristala na pomirenje s Dubrovnikom, ali je konačni dogovor prepustila Alekseju Orlovu, te je stari Ranjina pozvan da ode Orlovu u Livorno i tu s njime uredi stvar. Katarina II. je u tome smislu 22. svibnja 1774. izdala dopis dubrovačkoj vladi, gdje i kaže da spor treba riješiti s Orlovom. Taj dopis je ujedno rekredencijala za Ranjinu, koji se u njemu spominje kao dubrovački poslanik. Dopis je pisan u uglađenom službenom tonu, ali daljnje vladanje ruskog dvora ipak pokazuje kako se ni time ne priznaje Ranjinu za poslanika u pravom smislu.

Malo zatim su Rusija i Turska 21. srpnja 1774. sklopile mir u Kučuk-Kainardžu. Osim

po teritorijalnim odredbama, ovaj mir je vrlo važan i stoga što ustanovljuje slobodnu plovidbu ruskih trgovačkih brodova po Crnom moru te iz njega kroz tjesnace Bospor i Dardanele van prema Sredozemnom moru.

Običaj je bio da se pri odlasku stranih predstavnika iz Petrograda ovima poklanja novac, i to ambasadoru 8000 rubalja, poslaniku 3000, rezidentu 2000, a otpravniku poslova 1000. Ranjini je državni činovnik donio 1500 rubalja, stavljajući ga time u neku sredinu između rezidenta i otpravnika poslova. Ranjina je odbio uzeti dar, s obrazloženjem da je on zaista bio poslanik, te ne odgovara njegovoj časti primiti manji dar. U svojem izvještaju vladi on kaže:

»... ali kako carica ne bi mogla reći da nisam izvršio pravo poštovanje časti koju mi je učinila, uzeo sam jedan imperijal i rekao mu da ću ga sačuvati kao najslavniji spomen u svojoj obitelji.«

Ponosni dubrovački vlastelin je tako u prijaznoj formi, ali s prizvukom znatne ironije, obrazložio primanje samo jednog komada ruskog novca. Kad mu je činovnik ponovno došao, odbio je primiti dar u novcu, jer se to ne bi s pravom svidjelo njegovoj Republici, koja bi pomislila da je prodao njezinu čast za novac.

Vraćajući se iz Petrograda Ranjina je opet navratio u Berlin i Beč. U Pizu, gdje se nalazio Aleksej Orlov, stigao je 20. siječnja 1775.

Pregovori su se i ovdje otegli. Dok u Petrogradu uopće nije bilo govora o ruskom konzulu i o pravoslavnoj crkvi, Orlov je sada nastupio sa zahtjevom da dubrovačka vlada prihvati ruskog konzula, koji bi imao pravo sagraditi pravoslavnu crkvu u Dubrovniku. Ranjina je zahtjev za gradnjom pravoslavne crkve odmah odbio, a dopustio je mogućnost da ruski konzul, ako već dođe u Dubrovnik, uredi u svojem stanu pravoslavnu kapelu. O tome on izvješćuje svoju vladu dopisom od 13. veljače 1775, u kojemu kaže:

»Odgovorih mu, kako mu što se tiče konzula ne znam dati nikakva odgovora, ali da ili s konzulom ili bez njega ne bismo nikada dopustili zgraditi grčku crkvu; ako se igda ugovori primiti konzula, onda će on moći u svojoj kući urediti kapelu, kako to čine protestantski ministri u Beču, jer mi ne možemo tome privoljeti iz političkih razloga, a ne zbog mržnje na grčku religiju.«

Nešto niže Ranjina veli:

»Učinih mu vidjeti kako bismo uvođenjem crkve uveli u malo godina tisuće Grka, podanika turskih i mletačkih, koji bi nastavili biti podanici onih vladara a ne naši, te da bi ovi malo-pomalo postali gospodarima mjesta i naposljetku mi bismo tijekom vremena postali podanici; ova stvar bi nas dovela u vrlo veliki zapletaj s Turcima i Mlečićima, koji ne bi podnosili da njihovi podanici napuste njihov kraj i napuče naš; kad bi Turci i pristali, onda bi nam povećali tribut; kad bi se u mjestu možda našle tri ili četiri tisuće Grka stranaca, uvijek bi trebalo držati trupe zbog toga da ih se drži na uzdi, a to jamačno nismo u mogućnosti činiti.«

Ranjina u ovom dopisu iznosi pred dubrovačku vladu i svoju ocjenu. Ukoliko Republika prihvati ruskog konzula, on predlaže da to bude samo Rus po narodnosti, a ne kakav podanik turski ili mletački, i da ima pravo pružati zaštitu jedino Rusima i brodovima s ruskom zastavom. Ranjina doslovno nastavlja:

»Druga točka o crkvi jest bitna točka, i gledajući je s političke strane, ja nalazim da ona ne zanima samo nas, već i mnoge kršćanske sile, možda i mir Evrope. Ja promišljam da bi dopuštenjem grčke crkve u malo godina nastao priliv velikog broja njih iz Boke Kotorske, Bosne, Moreje i Arhipelaga. Ovi će se tijekom vremena razmnažati uvijek sve više, te će malo-pomalo postati jaki, i kako mi nemamo moći da ih potisnemo, oni će potpuno postati gospodarima države. No kad su svi ovi i po duhu i po vjeri sjedinjeni s Rusima, Rusija će

preko njih steći svu silu i sve gospodstvo nad mjestom. Evo je dakle uvedenu u Jadransko more i približenu Italiji i Carstvu. I imajući ona sada na osnovu posljednjeg ugovora s Turcima slobodnu plovidbu na Crnom moru i Dardanelima, kao i imajući pogodnost za gradnju brodova, ona kao puna projekata moći će prodrijeti s flotom u naše luke. Tako će postati njihova gospodarica i uznemiriti cijeli Jadran, a u doba rata s Turcima i drugim vladarima, do kojih bi s vremenom moglo doći, učiniti vojnu bazu u našoj državi i odande tražiti osvajanja i ustaljenja na štetu Cara i Mlečića. Sve ove stvari, koje su sada daleko, mogu se lako ostvariti s vremenom. Sva Evropa je vidjela kako ova nacija dolazi s Baltika na vrata Jadrana s flotom koja će uništiti tursku, a da joj nijedan vladar nije postavio nikakvu zapreku. Ona sada zanesena slavom ima mnogo projekata u glavi, i tko može znati da li ona već u svojim projektima ne razmišlja kako joj je potrebno i pogodno ustaliti svoju moć nad našom malom državom. Ne mogavši je zaposjesti oružjem, jer se plaši Cara i Turaka, želi nam ući krišom s ustanovljenjem crkve, i s ovim sredstvom učiniti u našem kraju koloniju njoj odanih Grka. Ja ne znam hoće li se ove pomisli ostvariti, ali među mogućim slučajevima one u svemu mogu imati svoje mjesto.«

Dubrovačka vlada je prihvatila stajalište Ranjine, dapače je poduzela akciju u Beču kod Marije Terezije protiv zahtjeva Orlova, nadajući se da ona može intervenirati kod njega preko svoga sina Leopolda, vojvode Toskane, u kojoj su gradovi Livorno i Piza. U Beču bijaše tada Dubrovčanin dominikanac Dionizije Remedelli, profesor sveučilišta u Pizi, i to u misiji koju mu je povjerila dubrovačka vlada zbog poslova s Austrijom. Sada ga dubrovačka vlada iskorišćuje i u pitanju spomenutih zahtjeva Orlova. Izdaje mu 27. ožujka 1775. opširnu instrukciju, a on na njenu temelju sastavlja još drastičniju predstavku Mariji Tereziji, koju datira 3. svibnja 1775, i istoga je dana predaje carici u audijenciji[342].

Nakon daljnjih pregovaranja dubrovačka vlada je načelno pristala na postavljanje ruskog konzula, odbila je gradnju pravoslavne crkve te dopustila samo podizanje kapele u vrtu kuće konzula. Orlov se napokon tom stajalištu prilagodio. Dubrovačka vlada je na zahtjev Orlova platila i odštetu nanesenu zapljenom ruskog gusarskog broda u Genovi, te je napokon došlo do sporazuma. Ipak nije došlo do sklapanja formalnog ugovora između Orlova i dubrovačke vlade. Ranjina je uporno inzistirao na donošenju manifesta kojim bi se dubrovačkim brodovima proglasila slobodna plovidba. Orlov je na to pristao, ali prije njegove objave pisao je 18. lipnja 1775. Ranjini dopis, kojim na umirenje Ranjine u neku ruku prethodno objavljuje slobodnu plovidbu dubrovačkim brodovima. Tek nakon mjesec dana Orlov sam izdaje u ime carice Katarine II. manifest na talijanskom jeziku, ali s datumom od 20. lipnja 1775, koji ćemo najbolje razumjeti kad ga pogledamo u bitnom dijelu:

»Njeno Carsko Veličanstvo, naša uzvišena i vrlo ljubazna vladarica, udostojala se aktom svoje urođene velikodušnosti i blagosti primiti dobrostivo ponizna opravdanja, podnesena pred noge uzvišena njena prijestolja od grofa Ranjine, poslanog u svojstvu opunomoćenog ministra od Vaše slavne Republike, o nepravilnom vladanju Vas i Vaših podanika u tijeku prošlog rata između uzvišenog Veličanstva i Osmanske Porte. Također je odlučila primijeniti prema Vama čine svojega najvišeg velikodušja i blagosti, i zaboraviti, ukinuti i amnestirati sve prošle stvari. Poslala je k nama, sa svojeg svijetlog prijestolja, grofa Ranjinu, kako bismo Vam njegovim posredstvom objavili ovu njenu carsku i vrlo blagu milost, koju Njeno Veličanstvo udjeljuje Vašoj slavnoj Republici pod niže navedenim uvjetima i ugovorima:

I. Da će od sada pa nadalje, bilo u kojem ratu koji bi mogao buknuti između Monarhije cijele Rusije i bilo koje sile, Vaša Republika održati uvijek i u svako doba iskrenu i savršenu neutralnost.

II. Da će carski konzul cijele Rusije uživati u Dubrovniku i na njegovu teritoriju sva prava, povlastice, izuzetnosti itd., koje uživaju konzuli najistaknutijih sila Evrope, ne isključivši nijednu.

III. Da će spomenutom carskom konzulu biti slobodno i dopušteno imati u vlastitoj kući kapelu, gdje će on i njegova obitelj i svi podanici Njena Carskog Veličanstva moći prisustvovati službi Božjoj, prema obredu naše vjere.«

Premda je ovaj akt pisan u superiornom tonu, ipak je sačuvao oblik prijaznih izraza, s malom oštricom u pretposljednjem odlomku. Tu se naime spominje pismo u prilogu, koje navodi razloge zašto su Dubrovčani u Rusa pobudili negodovanje. Pismo u prilogu ima isti datum, pa ga dakle valja smatrati dijelom glavnog akta. U njemu je Orlov zaista vrlo oštar i iznosi sve postupke Dubrovčana, zbog kojih im je i ranije prigovarao. On tu nimalo ne uzima u obzir dubrovačka opravdanja. Bez daljnjega drži dubrovačku vladu krivom, no kaže da su dubrovački poslanici molili da se oproste prošle stvari, navodi njihova ponizna opravdanja, pa kaže kako im se stoga carica smilovala i oprostila im pogreške pod uvjetima što se i u ovom pismu navode na isti način kako su navedeni u glavnom pismu. Na kraju Orlov izričito kaže kako je izvršavajući ovu carsku odluku, u skladu s najvišim odredbama svim komandantima eskadra i svim kapetanima brodova zapovjedio da ubuduće ne smetaju dubrovačkoj zastavi.

Ničim dakle ruska carska vlast nije htjela priznati da je bilo kad nepravilno postupila; dapače, osim dokazanih stvari, Orlov u ovom pismu iznosi i nedokazanu tvrdnju da su i dva dubrovačka broda pucala na ruske. No ni dubrovački poslanici nisu baš onako jednostavno molili da se oprosti Republici, kako to Orlov u ovom pismu navodi, jer su oni, na carskom dvoru i pred njim, čvrsto ustrajali na tvrdnji da je dubrovačka vlada sačuvala neutralnost, a da su tek pojedini kapetani i pomorci, prisiljeni od Turaka i protiv volje Republike, prevozili svojim brodovima hranu i samo na tri broda jednom prilikom municiju. Što se pak tiče deset brodova koje je vlada poslala u Ulcinj da bi za potrebe Turaka prevozili čete protiv odmetničkog Ali bega, ona se opravdavala da je to učinila prisiljena prijetnjom o pohari Dubrovnika, ali i to za vrijeme primirja protiv turskog odmetnika i u skladu sa zakonima neutralnosti.

Manifest s prilogom dao je Orlov objelodaniti u novinama. Time je u stvari prevario Ranjinu, jer je ovaj tekst napisan mnogo oštrije nego koncept pokazan prije toga Ranjini. Ranjina je i ovaj put pokazao dostojanstvo dubrovačkog vlastelina: on manifest nije htio primiti, pa ga je Orlov morao sam poslati dubrovačkoj vladi. A ova je pak žudno željela mir i slobodnu plovidbu, pa joj je bilo u interesu da primi i ovakav manifest, ma koliko je ponižavao. Carica Katarina II. je pristala na pomirenje, jer se u doba kad je odlučila popustiti Dubrovčanima, već pripremao mir s Turskom, a kad je Orlov izdao manifest, mir s Turskom bio se zapravo već davno zaključio.

Dubrovačka vlada i Ranjina ipak nisu postigli sve što su željeli. Htjeli su da se izričito odredi kako konzul mora biti rođeni Rus i štititi samo ruske podanike i ruske brodove, ali o tome u tekstu Orlova nije ništa spomenuto, već se samo općenito kaže da konzul mora imati sva prava kao i konzuli drugih država. Dubrovačku vladu je zatim zanimala mogućnost plovidbe po Crnom moru, pa čak i po Baltiku do Petrograda, te je tražila da se dubrovačkim brodovima dopusti slobodna plovidba i odredi kakve će carine plaćati u Petrogradu i u drugim lukama. Dalje je vlada tražila da se dubrovačkim poslanicima na ruskom carskom dvoru prizna status kao i poslanicima drugih država, da se vrate dubrovački brodovi koji su još u ruskim rukama, te da se isplati makar simbolična odšteta obiteljima čiji su brodovi izgubljeni. Na sva ova traženja Orlov i carska vlada nisu službeno odgovorili pismenim rješenjem. Jedino je u tijeku pregovora Orlov izjavio Ranjini kako će carinska tarifa za

dubrovačke brodove biti kao i za one iz Italije, a plovidba po Crnom moru će im se dopustiti ako to učine i Turci[343]. Tijekom vremena ovo je povoljno riješeno, ali brodove Dubrovčani nisu dobili natrag niti su njihovi podanici dobili bilo kakvu odštetu.

Dubrovčani su, kao što vidimo, u ovom ratu pretrpjeli znatnu štetu. Na kraju sukoba i u trenutku izmirenja broj zarobljenih brodova iznosio je čak pedeset. Rusi su ih prodavali, pa ih je u ruskim rukama sada bilo samo 5–6, a jedan od njih, s nazivom »Minerva«, nalazio se čak u Petrogradu. Orlov je izjavio da vraćanje brodova zavisi isključivo od milosti carice, pa neka Ranjina o tome piše Paninu u Petrograd, a obećao je da će i sam o tome pisati Katarini II.

Do ostvarenja prijetnje Orlova da će napasti Dubrovnik nije došlo, a Dubrovčani su također uspjeli izbjeći isplatu ogromne ucjene što ju je on tražio od njih kao otkup od navale na Dubrovnik.

Usput možemo spomenuti da je u Dubrovniku od lipnja do studenog 1774. boravila samozvanka nepoznata podrijetla – nazivana kasnije netočno kneginjom Tarakanovom – koja se lažno izdavala za kneginju Jelisavetu Vladimirsku, odnosno kćer ruske carice Jelisavete Petrovne (1741–1742), te pokazivala pretenzije na ruski prijesto. Po dolasku u Dubrovnik odsjela je u kući francuskog konzula, a spominje se da je stanovala u nekadašnjem dvorcu Vica Stjepovića Skočibuhe, na Boninovu kod Tri Crkve. Slala je proglase o svojem pravu na ruski prijesto. Dubrovačkoj vladi bila je nepoćudna, te je ona o njoj obavijestila svog poslanika u Rusiji Ranjinu. Vijest o tome nije ga zatekla u Petrogradu, već u Beču pri povratku. Na kraju samozvanka otputuje u Italiju, poznati nam Orlov je namami k sebi u Pizu, neko je vrijeme hinio ljubav prema njoj a potom je dobio na svoj brod u Livornu, tu je zatvorio i zatim otpremio u Petrograd, gdje ona umre u tamnici 1775.[344]

FRANCUSKO-DUBROVAČKI ODNOSI 1771–1776; SKLAPANJE POMORSKO-TRGOVAČKOG UGOVORA 1776.

Francuski konzul u Dubrovniku Le Prévost umro je 1771. Na njegovo mjesto dođe François Bruère Des Desrivaux, dotadašnji francuski konzul i otpravnik poslova u Nizozemskoj. Dužnost u Dubrovniku je nastupio u kolovozu 1772. I ovaj konzul je zauzeo neprijateljsko držanje prema Dubrovniku. On je u izvještaju svojoj vladi zamjerio pokojnom konzulu Le Prévostu da nije dovoljno pazio na francuske gospodarske probitke u Dubrovniku, već se gubio u problemima ceremonijala.

Des Desrivaux je zaista u prvom redu pazio na trgovačku korist Francuza, ali se i on donekle zapleo u pitanja procedure.

Jednom prigodom izbio je sukob u pogledu tranzitne carine na žito. Konzul je, zastupajući u tom trenutku probitke nekih francuskih trgovaca, zatražio da se ta carina ukine ili znatno snizi. Dubrovačka vlada nije, poput drugih nekih država, puštala bescarinski trgovački tranzit preko svoga teritorija, već je po davnom običaju naplaćivala tranzitne carine, jer joj je i to bio jedan od važnih izvora prihoda. U tom je smislu povela postupak protiv francuskog kapetana Crescija, koji je pri prekrcavanju trgovačke robe iz jednog broda u druge izbjegao platiti carinu, te mu je kao represaliju oduzela zdravstveni list. I to je također postalo uzrokom spora. Pri rješavanju svih takvih problema senat se nije želio dopisivati s konzulom, već je izjavio neka konzul osobno dolazi u državni ured te usmeno rješava takva pitanja. Postupak senata uvrijedi konzula, što je u stvari značilo proceduralni problem. Na temelju konzulovih izvještaja i francuska vlada zauzme stav protiv Dubrovnika. Dne 24. travnja 1774. pismeno ga je dostavila konzulu, zahtijevajući da se potpuno ukine tranzitna carina na žito, iskazujući ujedno negodovanje zbog odbijanja senata da pismeno opći s konzulom, te tražeći odštetu za kapetana Crescija. Francuska nota učinila je znatan dojam na dubrovačku vladu, ali se problem još nije rješavao, jer je međutim u srpnju došao na mjesto ministra vanjskih poslova Vergennes, bivši francuski poslanik u Carigradu i veliki prijatelj Dubrovčana.

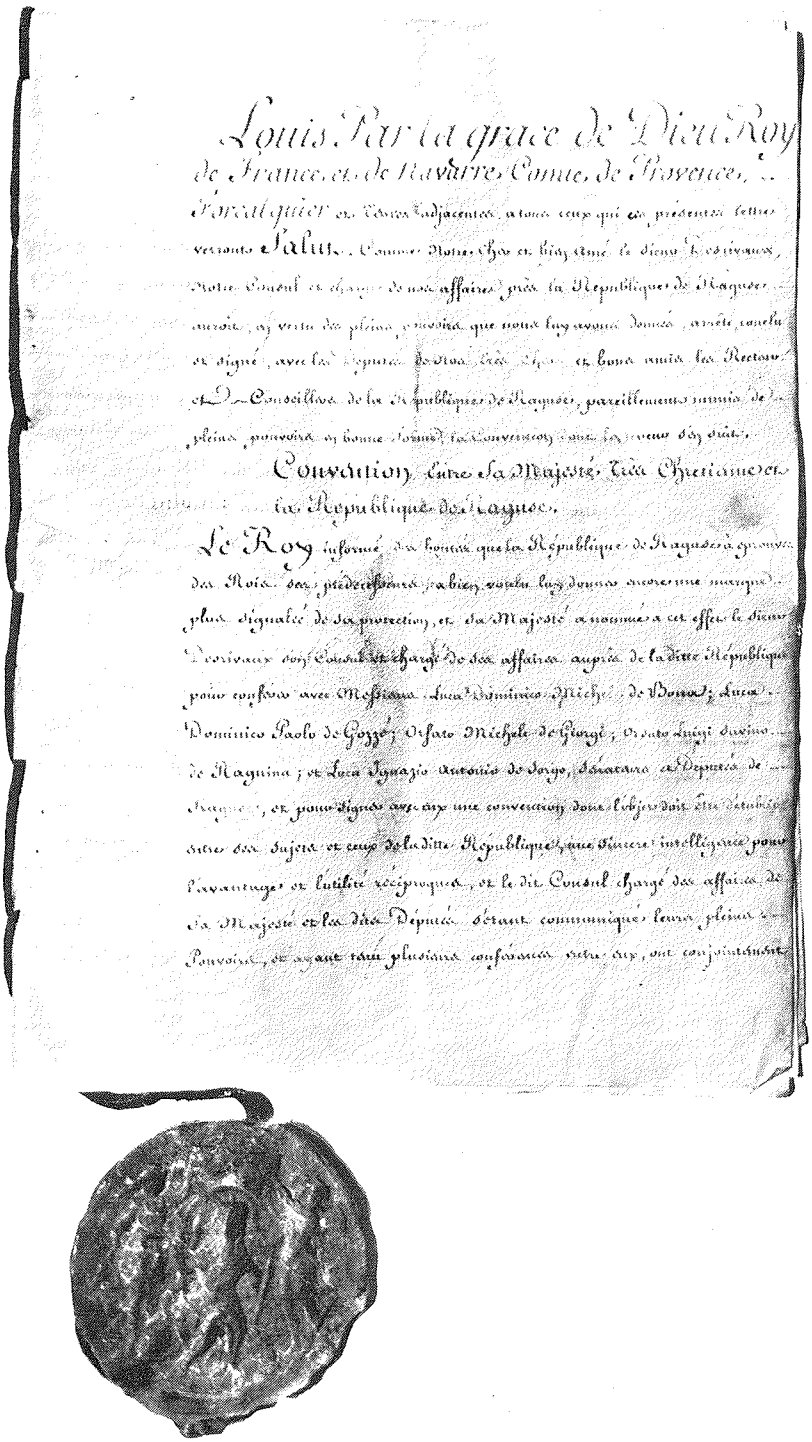

Pomorsko-trgovački ugovor između Dubrovnika i Francuske g. 1776. Primjerak potpisan od francuskog kralja Luja XVI, s kraljevskim pečatom. Prva stranica.

U svojim poslovima vlada se bila obratila za pomoć i svome sugrađaninu Ruđeru Boškoviću, koji je od 1773. bio u Parizu direktor optike za pomorstvo, moleći ga da je tamo zastupa. On, koji je već prije preko svojih veza u poznatnim nam prigodama intervenirao kod francuskih krugova u korist Dubrovnika, odgovorio je ovaj put da mu je to kao francuskom službeniku nemoguće, ali se nada poboljšanju prilika nakon dolaska Vergennesa na položaj ministra vanjskih poslova.

U stvari, o pomorsko-trgovačkim odnosima s ostalim zemljama i o radu konzulata odlučivalo je francusko ministarstvo mornarice, gdje su ministar Boynes i njegov nasljednik Sartine bili neraspoloženi prema Dubrovniku. Ipak ministarstvo vanjskih poslova moglo je u tim stvarima utjecati, te je Vergennes zaista uspio dati prijateljski ton francuskoj politici prema Dubrovniku i smekšati ministra mornarice Sartinea.

Konkretni sporovi proistjecali su dakle iz dubrovačkog carinskog sustava, nepovoljnog za francuske trgovce, ali i iz djelovanja dubrovačke mornarice na Sredozemlju, pogotovu u vodama Levanta. Kao rezultat rusko-dubrovačkog sukoba od 1769. dalje dubrovačka mornarica je znatno oslabila, a za vrijeme sukoba plovidba se iz straha pred Rusima znatno smanjila. Za to vrijeme je francuska trgovačka mornarica djelovala bez dubrovačkog suparništva.

No Francuzi već sada strahuju pred dubrovačkom konkurencijom, do koje će vjerojatno doći nakon okončanja spora.

Tako Desrivaux već 1773. predlaže mjere što bi ih trebalo poduzeti da se smanji dubrovačka plovidba, koja je svagda u prednosti jer su dubrovački mornari vještiji i trezniji od mornara ostalih naroda. Budući da sigurnost dubrovačke plovidbe osiguravaju fermani koje brodovi dobivaju od sultana, Desrivaux je mišljenja da bi kod Porte trebalo poraditi da se smanji broj fermana što se podjeljuju Dubrovčanima. Nadležni ministar je odobrio ovo stajalište svoga konzula, ali je izjavio bojazan da to Porta neće htjeti učiniti, jer joj je u interesu konkurencija u plovidbi.

Dvadeset prvog srpnja 1774. poslao je konzul Desrivaux, na traženje nadležnog ministra mornarice Boynesa, opširan izvještaj o privrednim prilikama Dubrovnika i o trgovini između njega i Francuske, sa statističkim podacima. Tu se on dotiče i plovidbe, tvrdeći kako se u Dubrovniku naveliko grade brodovi koji će se uključiti u plovidbu nakon sklapanja mira. Napominje da se uništenjem dubrovačke plovidbe za vrijeme rata, na Levantu unaprijedila francuska; dubrovačka flota imala je pred rat 140 brodova, koji su nanosili veliku štetu trgovini Marseillea. Osobito se u ovome izvještaju Desrivaux obara na dubrovački carinski sustav, koji pogoduje dubrovačkim trgovcima a nepovoljan je Francuzima i ostalima. On predlaže da bi Dubrovnik svakako trebalo prisiliti na sklapanje trgovačkog ugovora koji bi bio povoljan Francuskoj, a u svrhu pritiska i ovaj put poslati francusko ratno brodovlje pred Dubrovnik, samo što bi ovaj put trebalo postupati pametnije i odlučnije nego 1766, kad se zapovjednik Briasson dao prevariti od Dubrovčana.

Glavnu plovidbu s Levantom održavao je Marseille, pa trgovačka komora u ovom gradu šalje 23. rujna 1774. predstavku novom ministru mornarice Sartineu, ističući prednosti i veliki napredak koji je na Levantu postigla marsejska mornarica, zahvaljujući tome što im u to doba nisu konkurirali Dubrovčani. Sada, opet nastaje mir, osjeća se ugroženom, jer je prijevoz dubrovačkih brodova jeftiniji. Stoga komora predlaže da se ugovorima svakako uznastoji ograničiti broj dubrovačkih brodova koji plove Sredozemljem.

U svibnju 1774. umro je Luj XV, a novi kralj Luj XVI. i njegov ministar vanjskih poslova, dubrovački prijatelj Vergennes, poveli su posve drugačiju politiku nego što su to predlagali francuski konzul u Dubrovniku i trgovačka komora Marseillea. Tu je politiku u početku zagovarao i ministar mornarice Sartine, koga je njegov kolega ministar vanjskih

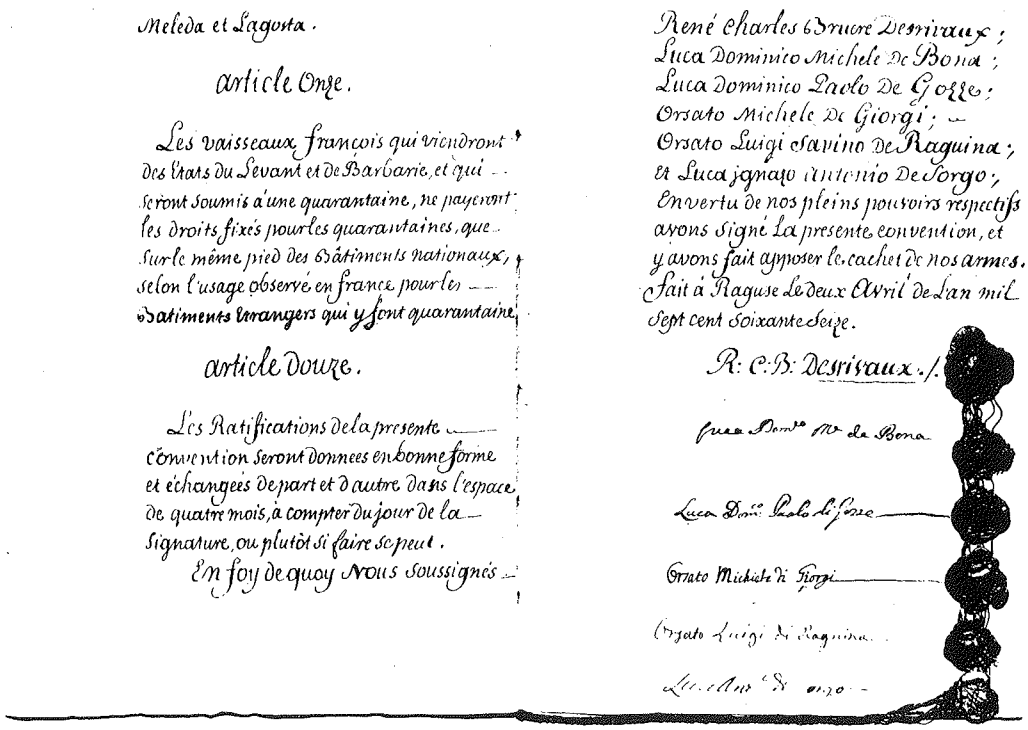

Meleda et Lagosta.

article Onze.

Les vaisseaux françois qui viendront des Etats du Levant et de Barbarie, et qui seront soumis à une quarantaine, ne payeront les droits fixés pour les quarantaines, que sur le même pied des bâtiments nationaux, selon l'usage observé en France pour les bâtiments étrangers qui y font quarantaine.

article Douze.

Les Ratifications de la presente convention seront données en bonne forme et échangées de part et d'autre dans l'espace de quatre mois, à compter du jour de la Signature, ou plutôt si faire se peut.

En foy de quoy Nous soussignés

René Charles Bruore Desrivaux;
Luca Dominico Michele De Bona;
Luca Dominico Paolo De Gozze;
Orsato Michele De Giorgi;
Orsato Luigi Savino De Raguina;
et Luca Ignazio Antonio De Sorgo;
En vertu de nos pleins pouvoirs respectifs avons signé la presente convention, et y avons fait apposer le cachet de nos armes.
Fait à Raguse le deux Avril de l'an mil Sept cent Soixante Seize.

R: C: B: Desrivaux./.

Pomorsko-trgovački ugovor između Dubrovnika i Francuske g. 1776. Primjerak napisan u Dubrovniku rukom francuskog konzula Desrivauxa i potpisan od petorice dubrovačkih pregovarača. Posljednje dvije stranice s njihovim potpisima i pečatima.

poslova u međuvremenu ublažio. Dakako da je pri tome djelovala dubrovačka diplomacija, no i, premda neslužbeno, Dubrovčanin Ruđer Bošković.

Dubrovačkoj vladi je uspjelo da vješto, makar i davanjem formalne zadovoljštine francuskom konzulu, njega u stvari zaobiđe i povede izravne pregovore u Parizu. Kod nje je naime prevladalo stajalište da treba sklopiti novi ugovor između Dubrovnika i Francuske, pogotovu sada, kad je u Versaillesu nastupila za njih mnogo povoljnija situacija i atmosfera.

Novo francusko stajalište bijaše da sreća i boljitak francuske trgovine i plovidbe ne zavise od nanošenja štete maloj državi kao što je to Dubrovačka Republika, pa bi trebalo s njom pravedno postupati, čime bi se ona ujedno pridobila da iziđe u susret opravdanim težnjama Francuza. Sprovodeći predstavku trgovačke komore Marseillea ministru Vergennesu, sam ministar mornarice Sartine odbija njeno traženje, te kaže među ostalim kako »treba u svim obzirima poštovati prava suvereniteta Republike«, izražavajući tako posve drukčije mišljenje o ovoj državi nego konzuli Le Maire i Desrivaux, koji su Dubrovniku osporavali karakter suverene države.

Nešto dalje ministar izričito kaže:

»Ja osjećam svu korist koju mi imamo u podržavanju plovidbe važne u svakom pogledu, ali s druge strane ne čini mi se pravednim lišiti jednu naciju njenih vlastitih vrela prihoda i njene radinosti, pod izgovorom da ona može škoditi našoj plovidbi.«

Dubrovačka vlada je vođenje pregovora povjerila opatu Nicoli, predstavniku Toskane na francuskom dvoru, koji je nastupao kao zastupnik dubrovačke vlade. Za povoljni razvitak pregovora zalagao se i Ruđer Bošković. Pregovori su se vodili i uspješno završili tijekom 1775, ali ugovor nije formalno potpisan u Parizu. Već gotovi načelni dogovor dostavila je francuska vlada na znanje konzulu Desrivauxu i dubrovačkoj vladi, s time da oni nastave pregovore, ali da se u ugovoru ništa bitno ne mijenja. Analizirajući točke sporazuma, ministar mornarice Sartine u svojem dopisu konzulu Desrivauxu od 8. siječnja 1776. izričito u uvodu kaže:

»Mi smo mislili, gospodin Vergennes i ja, da bi bila prava nepravda zlorabiti moć Njegova Veličanstva u nametanju zakona Dubrovčanima, i njima postavljati uvjete protivne njihovoj suverenosti.«

Istodobno Desrivaux je napredovao u časti i funkciji, jer ga je francuski kralj imenovao i otpravnikom poslova.

Formalno su se dubrovački pregovori poveli između njega i pet senatora, kao izaslanika dubrovačke vlade. Brzo se 2. travnja sklopio ugovor, a zatim su ga ratificirali francuski kralj Luj XVI. i dubrovačka vlada. Ugovor je u stvari proširenje onog iz 1766, ali ipak s mnogim novim i preciznijim utanačenjima. Obuhvaća dvanaest točaka, no izostavlja sve ono što više nije bilo aktualno. Dok je ono bio ugovor sklopljen u određenom trenutku za rješenje dnevnih spornih poslova, a i nije poprimio formalni karakter međudržavnog ugovora, ovaj novi ima načelno i trajno značenje te sve stvarne i formalne značajke međunarodnog ugovora između dvije države, s točno ustanovljenim uvjetima. Ugovor je sklopljen na bazi ravnopravnosti. Ono, u čemu su Dubrovčani popustili i dali Francuzima stanovite posebne povlastice, bilo je u skladu s dubrovačkom suverenosti. U stvari, bilo je u interesu Dubrovnika popustiti, tim više što su dubrovački brodovi sada u mnogo većoj mjeri posjećivali francuske luke nego francuski Dubrovnik. Samo u siječnju 1776. više od stotinu njih posjetilo je francuske luke, što dokazuje kako se brzo nakon okončanja rusko-dubrovačkog spora dubrovačka mornarica i plovidba oporavila.

U novoj atmosferi francusko-dubrovački odnosi su se zaista izmijenili znatno nabolje. Dok je prije dubrovačka vlada teško i silom prilika podnosila prisutnost francuskog konzula u Dubrovniku, a tim manje mu htjela priznati prerogative diplomatskog otpravnika poslova, sada je još i prije zaključenja ugovora zatražila da akreditivno pismo za francuskog predstavnika potpiše kralj, a ne kao što je dosad potpisivao samo tajnik Odjela mornarice. Tome je francuska vlada udovoljila, te je još ranije imenovala Desrivauxa čak otpravnikom poslova, a akreditivno pismo zaista je potpisao sam kralj. U tom smislu je francuska vlada tretirala i Dubrovačku Republiku, pristavši točkom XII. ugovora da se izvrši ravnopravna izmjena ratifikacija između dviju država. Ministar mornarice Sartine, u dopisu od 8. siječnja 1776. upućenom Desrivauxu, obrazlaže da je svim tim francuski kralj htio Dubrovačku Republiku izjednačiti s Hamburgom i s drugim republikama kršćanstva. Izmjena ratifikacija se također glatko izvršila[345].

SUKOB DUBROVNIKA I NAPULJSKOG KRALJEVSTVA ZBOG GUVERNERA ORUŽJA; RJEŠENJE SPORA 1784.

U pogledu vojske i naoružanja, u starom su Dubrovniku postojala tri proveditura naoružanja. Kao i u razne druge službe, tako su i za službu proveditura svagda imenovani plemići. U trenucima osobito važnim vlada bi imenovala i posebnog guvernera oružja, podložnog provediturima. Guverner oružja smatrao se stručnom osobom, te je bio ili stranac ili se, ako je bio domaći čovjek, imenovao iz redova pučana.

Poslije katastrofalnog potresa 1667. dubrovačka vlada je zatražila pomoć raznih evropskih vlada. Tako se obratila i Španjolskoj, s kojom je Dubrovnik odavno bio u dobrim i prisnim vezama. Španjolski kralj Karlo II. odredi im za deset godina godišnju pomoć od 3000 dukata. Republika tada zatraži i guvernera oružja, i napuljski potkralj ga zaista posla 1678. Ovo upućivanje guvernera iz Napulja postade stalnim običajem, te ga je Republika sama tražila a često i predlagala određenu osobu.

Kad je poznatim događajima iz opće povijesti 1738. Napuljsko kraljevstvo postalo posebnom državom kao sekundogenitura španjolskih Burbonaca, slanje guvernera se nastavi a imenovao ih je napuljski kralj.

Kroz sve proteklo vrijeme guverner oružja bio je podvrgnut provediturima oružja. Njegovi prerogativi nisu bili veliki, a tijekom vremena su se tako smanjili da nije imao nikakvih ingerencija ni nad malobrojnom vojskom Republike, kojom su upravljali posebni časnici. Pa ipak, Dubrovačka Republika je i to počela shvaćati kao teret, tim više što je Napulj ovu službu počeo shvaćati kao neko svoje pravo, pa je zbog toga Republika takvo stajalište osjećala kao kršenje svoje suverenosti. Inače je Napuljsko kraljevstvo kao svog diplomatskog predstavnika držalo u Dubrovniku posebnog konzula.

Godine 1759. te ponovno 1761. i 1763. kušala je dubrovačka vlada na mirni način prekinuti sa starom praksom, ali nije u tome uspjela te se prilagodila postojećem običaju. Nakon stanovitog vremena poduzela je odlučniju akciju da se taj besmisleni običaj ukine. Pogotovu je jaka akcija bila 1775, kad je napuljski dvor samovoljno imenovao ličnost koju je on htio, a ne osobu što ju je predložila dubrovačka vlada. Ta se akcija tada nije

konzekventno sprovela, a tek nakon smrti guvernera 1782. vlada izjavi napuljskom dvoru kako više neće primiti guvernera oružja. Napuljski dvor je tada u ožujku 1783. odredio represalije protiv Dubrovnika i Dubrovčana. Suspendirao je sve njihove povlastice i odredio zapljenu svih dubrovačkih imanja. Dubrovačka vlada je zatražila intervenciju Francuske i Austrije. Intervencija Francuske je bila mlaka, ona Austrije odlučnija. Sve to nije koristilo ništa. Napuljski dvor je ostao uporan i ustrajan prisiljavajući tako dubrovačku vladu da popusti. Kako su Dubrovčani zbog represalija trpjeli velike štete, vladi ne preosta drugo no da popusti. Do sporazuma dođe 1784, kad se vlada obveza da će kao guvernera oružja primati osobu koju po svojoj odluci pošalje napuljski dvor, a ovaj ukine na to sve represalije i vrati Dubrovčanima stara prava i slobodu u svome kraljevstvu. Republika se dakle morala odreći čak i prava da sama predlaže osobu za guvernera. Ovakvo stanje potraja sve do pada Republike 1808. Ipak, 1786. je došlo do sukoba s guvernerom oružja zbog ceremonijala[346].

DVA POSLJEDNJA DESETLJEĆA XVIII. ST., DO 1797.

U tom razdoblju dosta se toga događalo u svijetu, što je imalo bliži ili daljnji odjek u dubrovačkoj povijesti. Nastavljaju se napetosti između Francuske i Engleske te između Turske i Rusije, a i u Turskoj ima važnih unutrašnjih zbivanja. Važna je ličnost moćni Mahmud-paša Bušatlija, paša skadarskog sandžaka, koji se u velikoj mjeri osamostalio prema središnjoj turskoj vlasti, vodio borbe protiv Crnogoraca, a i Dubrovnik je bio u njegovim političkim kombinacijama. Poginuo je u okršaju sa Crnogorcima 1796.

Važan je i rat što su ga austrijski vladar Josip II. i ruska carica Katarina II. kao saveznici vodili protiv Turske od 1787. do 1791, odnosno 1792.

Dubrovačka vlada se još jednom u odnosu prema Turskoj i Rusiji našla u neugodnoj situaciji, ali ipak ne u tako teškoj kao za prošlog njihovog rata, tim više što ovaj put državna ruska flota nije doplovila u Sredozemno more. Od vlade su tražili usluge i Turci i Rusi, odnosno ruski pristaše, a ona je čuvala neutralnost odbijajući načelno svaku veću pomoć, a praveći manje ustupke sad jednima sad drugima. Više je simpatije pokazivala prema Austriji koja je u Crnu Goru poslala manji vojni odjel pod vodstvom pukovnika Filipa Vukasovića. No on se nakon stanovitog vremena odande povukao.

Godine 1788. stigao je u Dubrovnik Albanac grof Gika, prvi ruski konzul, te se tek sada otvorio ruski konzulat predviđen ranijim sporazumom. Godine 1790. malobrojni su pravoslavci uredili izvan gradskih zidina malu crkvu, koju je dolazio opsluživati svećenik iz Hercegovine. Kapela u ruskom konzulatu još nije bila otvorena.

Velika povijesna pojava francuske revolucije 1789. morala se odraziti i u Dubrovniku. Dubrovački diplomatski predstavnik u Parizu Favi u svojim je brojnim i opširnim izvještajima podrobno izvješćivao vladu o svim događajima u Francuskoj, a i ona je zapravo od njega te izvještaje i tražila. Favi izvještava Dubrovnik već o prvom revolucionarnom vrenju 1789. pa nastavlja tako tijekom niza godina. No i francuska republikanska vlada također pokazuje zanimanje za Dubrovnik, i to osim posebnog još i onaj što proizlazi iz općeg zanimanja s novih polazišta za sve zemlje i države. Desrivauxa, francuskog konzula i

Slika takozvane »sprave«. Seoska djevojka koja je prestajala služiti u gospodskoj kući, bila je svečano otpravljena sa zalihom haljina i odjevnih predmeta. Akvarel u Albumu Petra Frana Martecchinija iz g. 1892.

otpravnika poslova iz monarhističkih vremena, zadržala je i nova francuska vlada u istom svojstvu.

Pod utjecajem francuskih državnih funkcionara naklonjenih Dubrovniku, morao se svojedobno i on, osobito nakon sklapanja dubrovačko-francuskog ugovora 1776, primiriti i odustati od svoga nepovoljnog gledanja na Dubrovnik. Sada, kad tih dubrovačkih zaštitnika u Francuskoj više nije bilo, ponovo je oživjelo njegovo neraspoloženje, pojačano njegovim sadašnjim »naprednim demokratskim« nastrojenjem. Francuska vlada traži od njega razne izvještaje, i on joj ih šalje nepovoljno se, premda ponekad u proturječnostima, izražavajući o Dubrovniku i Dubrovčanima. Priznaje im ipak kako vrlo dobro grade trgovačke brodove.

Godine 1792. došlo je do rata saveznica Austrije i Pruske protiv Francuske. Bio je to zametak prve protufrancuske koalicije, koja se nakon smaknuća kraljeva 1793. proširi i na Englesku, Rusiju, Španjolsku, Nizozemsku i male monarhije u Italiji. Francusko oružje imalo je prevagu, a na ratnom poprištu sve se više ističe general Napoleon Bonaparte. Pruska 1795. sklopi mir s Francuskom u Baselu, a tom se miru pridruži i Španjolska. Nizozemsku tijekom rata osvojiše Francuzi te stvoriše od nje Batavsku Republiku, koja

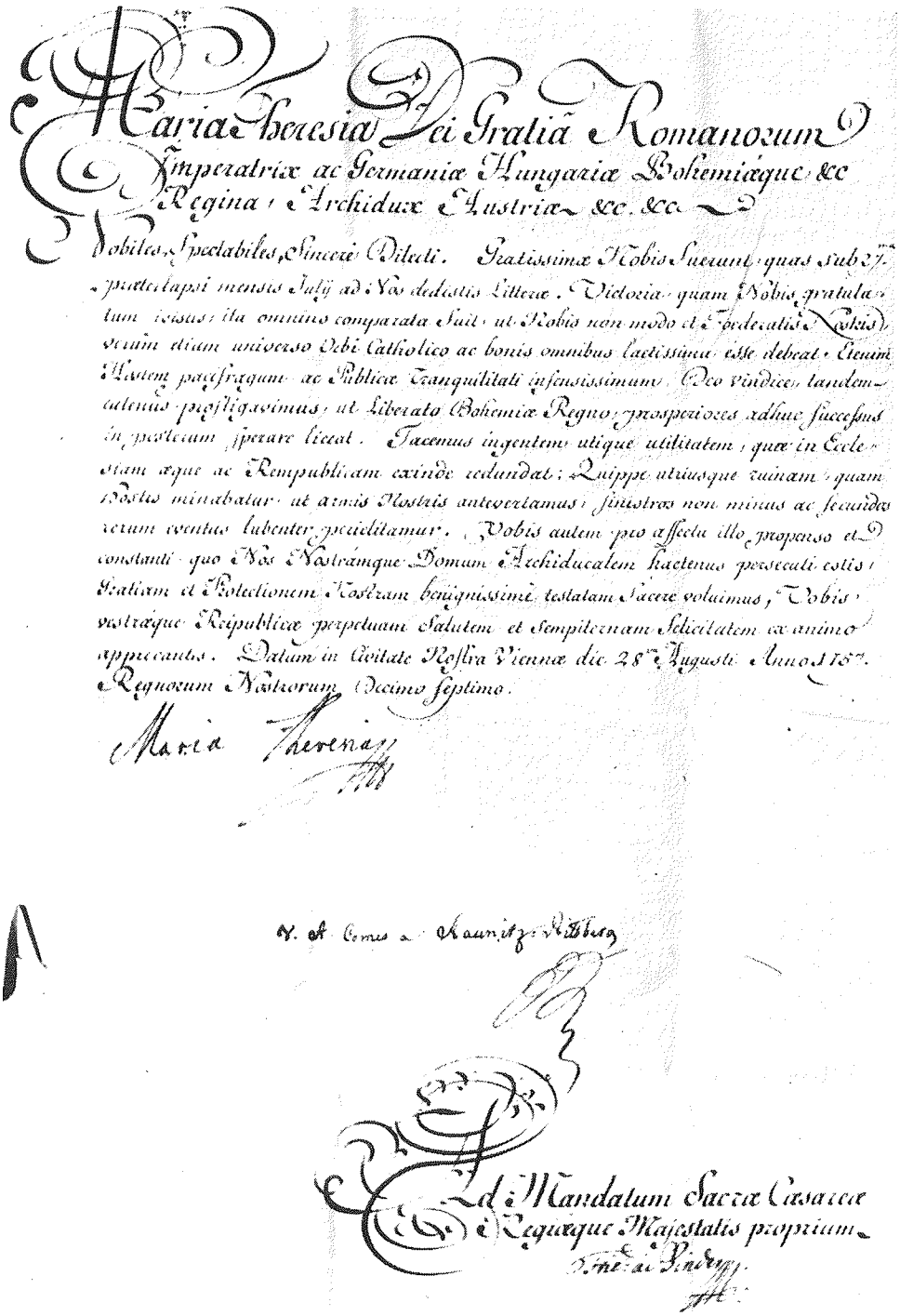

Dopis carice i kraljice Marije Terezije dubrovačkoj vladi, g. 1757.

sklopi savez s Francuskom i bijaše pod njenim utjecajem. Austrija ustraja u ratu sve do mira u Campo Formiju 1797. Engleska međutim nastavi rat s Francuskom, pa kad se 1799. stvorila druga antifrancuska koalicija, produži i u njenom sklopu.

Saveznici, osim Engleske, dovršiše rat mirom u Lunevillu 1801. Engleska sklopi posebni mir s Francuskom u Amiensu 1802, ali on kratko potraja.

Engleska je nesumnjivo najokorjelija protivnica Francuske u to doba. Njihov je međusobni antagonizam jak u cijelom XVIII. stoljeću, kad su oštri konkurenti u pomorskoj trgovini i u kolonijalnim osvajanjima. Svi brojni ratovi evropskih vlasti u XVIII. st. odrazili su se i na englesko-francuske međusobne odnose, tako da se uvijek Engleska našla u protufrancuskom taboru.

Sve je to, kako vidjesmo, znatno utjecalo na razvoj dubrovačkog pomorstva. Ovi ratovi, koji su dovodili i do neprijateljstava na Sredozemlju, prijali su uglavnom Dubrovčanima, jer su kao neutralci mogli nastaviti sa svojom plovidbom i izvlačiti iz tog znatne prednosti, što je sve djelovalo na množenje dubrovačkog brodovlja i pojačavalo intenzitet njegovih pomorskih veza.

Francusko-engleski rat 1793–1802, koliko god se vodio i u znaku ideološke borbe, pri čemu se Engleska pravila braniteljicom ustavnog kraljevstva, zapravo je značio obnovu starih neprijateljstava, odnosno borbu za vojnu i trgovačku prevlast na moru, te za kolonije.

Još jače nego prije osjetila se ova borba na Sredozemlju, gdje snažno djeluje engleska flota, a sve je to u znatnoj mjeri utjecalo na Dubrovnik, čija je pomorska interesna sfera bio cijeli Mediteran. Ovaj put Dubrovnik i njegova aristokratska vlada bijahu u ne baš povoljnoj situaciji, kao što je to bilo za vrijeme prijašnjih francusko-engleskih ratova. Borba je sada bila jača i bez osobitog poštovanja neutralne zastave. Dubrovačka vlada bila je usto tijekom francuske revolucije zabrinuta da njene ideje, koje su prolazile Evropom, ne ugroze stari poredak u Republici. Ona je, podržavajući već i prije neutralni stav pri izbijanju sukoba između Austrije i Pruske s jedne i Francuske s druge strane, sada naočigled francusko-engleskog sukoba 18. ožujka 1793. proglasila neutralnost. U samoj državi pak, bojeći se »prevratničkih« ideja i iskazivanja simpatija bilo za jednu bilo za drugu stranu, zabranjuje u kavanama govoriti o politici i ratu, pa čak i čitati novine. I svojim konzulima šalje upute o strogoj neutralnosti. Dok ostale evropske velike i male države ne priznaju novi poredak u Francuskoj, te duže ili kraće ratuju protiv njega, dotle ga Dubrovačka Republika priznaje i odmah nastavlja suradnju s novom francuskom vladom, puna kurtoazije i upotrebljavajući novu demokratsku frazeologiju. Također odmah priznaje i nove »demokratske« republike što nastaju pod francuskim utjecajem i uspostavlja s njima veze. Traje to i za vrijeme jakobinske vlade, i nakon termidorske reakcije, za vrijeme direktorija. Desrivaux je i dalje u Dubrovniku a Favi u Parizu, oba na istim funkcijama. No kad se i Toskana, čijim predstavnikom također bijaše Favi, zaratila s Francuskom, ovaj odlazi iz Francuske te iz Firence šalje još neke izvještaje dubrovačkoj vladi. No već u veljači 1796. on je u istom dvostrukom svojstvu ponovo u Parizu, nakon što je prethodno 1795. Toskana uspostavila mir s Francuskom. Godine 1796. direktorijalna vlada izdaje novi akreditiv Desrivauxu, kao otpravniku poslova u Dubrovniku, a dubrovačka vlada Faviju.

Uto francuska vlada proglasi da ratni brodovi i korsari pod francuskom zastavom imaju pravo zadržati neutralne brodove natovarene za račun francuskih neprijatelja. Roba koja se na njima nađe, zaplijenit će se, ali će se brodovi vratiti vlasniku. Što se pak tiče žita određeno je, da se ono isplati po cijeni mjesta kojemu se žito šalje.

Engleske odredbe bijahu puno teže i bezobzirnije. Prema njima je svaki brod koji prevozi teret za Francusku, pa i hranu, trebalo sekvestrirati, čak i prigodom samog pokušaja da uđe u francusku luku.

Unatoč svemu tome dubrovački brodovi i dalje prevoze terete, doduše uz znatan rizik, ali baš zato i s velikim dobicima, jer su najmovi prijevoza zbog rata silno poskupjeli. Mnogo su pomogli Francuzima dovozeći im žito u njihove mediteranske luke. Mnogi se Dubrovčani tako obogatiše.

Dionizije Remedelli.

No dubrovačke brodove su istodobno i plijenili, pa i sami Francuzi. Nakon toga redovito slijede vladine intervencije.

Republika je imala neprilika i zbog toga što su ponekad naoružani brodovi zaraćenih zemalja zalazili i u dubrovačke vode. Tako se primjerice 1796. nađoše francuski brod u dubrovačkoj luci, engleski pred lukom, a austrijski u Gružu. Mornari su se počeli iskrcavati. Vlada je pokušala priječiti međusobna razračunavanja, ali ne uspije. Dođe dó tučnjave između francuskih i austrijskih mornara. Dubrovčani su ih jedva rastavili. Jadransko more prestalo je biti mletačko »mare nostrum«.

U takvim prilikama dočekao je Dubrovnik i presudnu 1797. Napoleon je već bio u Mlecima. Pod utjecajem njegove prisutnosti bude u toj državi proglašen demokratski režim. Dubrovačka vlada brže bolje šalje Petru Franu Laliću, konzulu u Mlecima nove akreditive, kao svome predstavniku kod nove demokratske vlade. Piše i novoj mletačkoj vladi, služeći se i sad novom frazeologijom:

»Istodobno uvjeravamo Vas, građani, u naše poštovanje i prijateljstvo.«

Malo zatim događa se nešto još presudnije. Napoleon ukida Mletačku Republiku. Likvidacija »kraljice mora« važan je prijelomni datum i za dubrovačku povijest[347].

AGRARNE PRILIKE

Agrarne prilike i ustanove, kako su se razvile do trećeg desetljeća XVI. st., ostale su u osnovi i dalje, ali ipak je bilo promjena.

Od XVI. st. do pada Republike možemo uočiti nekoliko momenata u stanju i razvitku kmetskih odnosa u Dubrovačkoj Republici. Kao i ranije, i sada je više vrsta seljaka. Najviše je kmetova, i to u Stonskom ratu, Primorju i Konavlima, a ponešto u Astareji te na Tri Otoka. U autonomnim seljačkim općinama Lastovu i Mljetu seljak je slobodan gospodar svoga zemljišta, ali najbolje zemlje na Mljetu ipak pripadaju benediktinskom samostanu Svete Marije na jezeru. U Astareji i na Tri Otoka seljaci su u raznovrsnim položajima. Ima i tu kmetova, ali i slobodnih seljaka. Slobodni seljaci posjeduju i vlastito zemljište, ali ima i takvih koji od imućnijih posjednika uzimaju zemlju na obradu, tzv. polovnici. Uz ovakve opće prilike dolazi i do stanovitih modifikacija, kako u boljem tako i u lošijem smislu[348].

Još je 1561. postojalo ograničavanje otuđivanja zemljišta koje posjeduju vlastela i u manjoj mjeri građani, u Stonskom ratu, Primorju i Konavlima, ali tog ograničenja tijekom vremena sve više nestaje, tako da praktično, ako ne ranije, a ono u XVIII. st. njega uglavnom više nema. Ostalo je pak znatno ograničenje gojenja vinove loze u Konavlima i još više u Primorju. No u Primorju se odredbom od 1583. dopustilo u nešto većoj mjeri nego ranije[349].

Do XVI. st. postoje tek zameci *službe* i takozvanih *poklona.* U punom XVI. st. te su ustanove u odnosu kmetova prema gospodarima već razvijenije, a u XVIII. st. posve razvijene. Drži se da kmet nije vlasnik kuće u kojoj boravi, već da je ona gospodarova. U to ime seljačka obitelj mora davati radnu snagu gospodaru na onom zemljištu, koje ovaj obrađuje u vlastitoj režiji, na takozvanoj *carini.* Svaka obitelj daje jednog čovjeka. Ta radna obveza, nazivana drugdje rabota, zove se u dubrovačkom kraju *službom.* Po jednom primjeru u Konavlima vidimo da je 1713. iznosila 75 dana u godini, a pri kraju XVIII. st. bilo je gospodara koji su tražili već i preko 90 dana, te je vlada odlukom od 1800. odredila da se ne smije tražiti rad duži od 90 dana. Za vrijeme službe kmet je dobivao od gospodara hranu.

Odredbe o gradnji kuće bez vapna su se ublažile odnosno i odumrle, ali je gospodar imao ingerenciju pri pregradnjama i nadogradnjama.

Uz kuću je seljak-kmet imao okućnicu s koje je sam pobirao plodove, ali se i ona smatrala gospodarovom, pa je u to ime morao gospodaru davati godišnje takozvani *poklon*: janje, kokoš, jaja i slično[350].

Prema običaju koji je načelno vladao, dubrovački kmet je mogao ostaviti zemlju te se naseliti u gradu ili otići na more. Uslijed velikog razvoja pomorstva u XVI. st., gradsko stanovništvo nije moglo dati dovoljno mornara, te je sve više mladih seljaka, pa među njima i kmetova, privučenih također mogućnošću bolje zarade, odlazilo na more zapošljavajući se na brojnim dubrovačkim brodovima. Aristokratska klasa imala je doduše udjela i u pomorstvu, ali zabrinuo ju je ipak odlazak sve većeg broja mladih kmetova sa zemlje. Vijeće umoljenih je stoga 9. studenog 1574. donijelo uredbu, kojom je nastojalo to pitanje regulirati[351]. One, koji su do te godine otišli na brodove, ostavilo je i dalje na njima, ali su novi seljaci-kmetovi mogli odlaziti na more jedino dopuštenjem Vijeća umoljenih, i to ako su prethodno na to pristali roditelji ili roditeljski skrbnici i gospodari kmetova. Dokle je trajala ova uredba, koja inače nije unijeta u zakonsku knjigu, i kako se primjenjivala, zasad ne znamo, no činjenica je da je i u XVII. a osobito u XVIII. st. bilo mnogo mornara iz kmetskih obitelji. Neki od njih postajahu i pomorski kapetani te se potom naseljavahu u gradu[352].

Uza sav gospodarski pritisak vlasnika zemlje, zahvaljujući marljivosti seljaka i činjenici da su privređivanjem njihovih sinova na moru i potporama srodnika nastanjenih u gradu seljačke obitelji ekonomski jačale, došlo je do stanovitog boljitka ljudi na selu. Nakon izumiranja starih zakona o zabrani i ograničenju prodaje zemljišta, seljaci kmetovi su u XVIII. st. intenzivnije od gospara kupovali zemlju ili su je uzimali u vječni zakup, što često bijaše samo maskirana prodaja. Pomalo se izigrava stari zakon da seljak u Stonskom ratu, Primorju i Konavlima ne može imati vlastito zemljište, pa je sve više seljaka vlasnika zemlje. Protiv toga izričito ustaje zakon od 26. svibnja 1777. Kupoprodaje izvršene do tog dana prešutno se priznaju, ali se određuje da ubuduće zemljište na tim područjima smiju stjecati jedino građani (plemići i pučani), koji stanuju u gradu Dubrovniku ili njegovim predgrađima. No i ta se odredba izigravala na taj način što bi se seljaci nastanili u gradu, i postavši građanima kupovali i stjecali zemljišta te ih ostavljali svojima na selu. Ipak se uoči pada Republike malo zemljišnih imanja našlo pravno ili praktično u rukama seljaka-kmetova. U većoj mjeri, osobito u Stonskom ratu, pogotovu u predjelu Trstenice, ugledni su pomorski kapetani s tog područja kupovali gosparsku zemlju te također otkupljivali razna zemljišta koja su im pređi držali kao kmetovi[353]. Nije se strogo pazilo da li ti pomorski kapetani stanuju u gradu. Taj proces je na Pelješcu počeo već u XVII. st. a nastavio se i dalje. Na Tri Otoka i u Cavtatu, i ovdje zahvaljujući prvenstveno pomorstvu, također se stvara gradski stalež. Slobodnih građana vlasnika zemljišta nalazimo u Stonu i to već u XVI. st.

Dosta se raspravljalo o položaju djevojaka i djetića iz kmetskih obitelji u dubrovačkim vlasteoskim obiteljima, a i u samim povijesnim izvorima imamo o tome proturječnih obavijesti. Prema zakonima, kmetske obitelji nisu bile dužne davati svoje kćeri i sinove u kućnu poslugu svojih gospodara, ali se to u praksi primjenjivalo. Ponekad se to događalo posve dobrovoljno, ali ponekad je bilo rezultat ekonomske ili moralne prisile, koja je znala prijeći i u zloporabu. Već prema obiteljima, negdje je postupak bio blag a negdje okrutan. Prisila se pojačala kad su u XVIII. st. plemići, udioničari karata na brodovima, slali na njih kmetske dječake i momke kao *male*[354].

Kako u XVIII. st. vlastela više nisu u većoj mjeri djelatno sudjelovala u pomorstvu i trgovini, ojačao je njihov gospodarski pritisak na kmetove.

Francuski konzuli Le Maire i Bruère Desrivaux s gorkom ironijom, ali i sa stanovitom pretjeranošću prikazuju u svojim izvještajima težak život dubrovačkih seljaka, sa žalcem uperenim protiv vlastele[355]. I u krugu dubrovačke aristokratske klase bilo je kritičara tog poretka. Već je Vito Gučetić (XVI. st.) u svome djelu »O stanju republika« kazao kako dubrovački teritorijalni knezovi i kapetani ponekad tiranski vladaju onima kojima upravljaju[356]. Kasnije pak vlastelin Toma Basiljević, u XVIII. st., jače kritizira vlast vlastele i pravi plan o općoj reformi Republike[357].

Premda dubrovački kmet ponekad fatalistički prihvaća ekonomski feudalni poredak, ipak postoji tradicija da su vlastela nekoć silom prisvojila zemljišta, pa se povremeno javljaju očitiji izrazi nezadovoljstva. Dubrovački kmet nije živio u prehrambenoj, odjevnoj i stambenoj bijedi, ali je teško podnosio da znatan dio njegova uroda odlazi u korist onih koji ne rade na zemlji, kao i to da nema potpune gospodarske slobode. Ta spoznaja je osobito ojačala nakon težeg pritiska sredinom XVIII. st., ali tada su već djelovale i nove ideje prosvjetiteljstva i revolucije, koje su dopirale i u dubrovačka sela.

DUBROVNIK I AUSTRIJA U XVIII. ST., DO 1797.

Ugovor između Dubrovnika i austrijskog vladara, rimsko-njemačkog cara i ugarsko-hrvatskog kralja Leopolda I, sklopljen 1684, prema kojemu je Dubrovnik trebao ponovno priznavati vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskog kralja i plaćati mu danak, nije realiziran. Dubrovnik nije dakle došao u državopravnu vezu s Austrijom.

Ugarsko-hrvatsko i češko kraljevstvo čine, stjecajem okolnosti, s austrijskim nasljednim zemljama jednu državu, koja doduše nema neko službeno zajedničko ime, ali koju povijest obično naziva Austrijom, ili pak Habsburškom monarhijom, odnosno Podunavskom monarhijom. U stanovitom smislu moglo se već tada govoriti o Austro-Ugarskoj.

Pjevanje takozvanih pohvala (lauda) Habsburgovcima kao ugarsko-hrvatskim kraljevima u dubrovačkoj katedrali, uobičajeno ranije, i dalje se nastavlja. Dubrovačka vlada šalje Habsburgovcima izvještaje o prilikama u Turskoj i po potrebi u danim trenucima traži od njih diplomatsku zaštitu ili potporu.

Dobri odnosi postoje i dalje ali tijekom XVIII. st. počet će se javljati i znakovi međusobnog nepovjerenja, koji se povremeno izmjenjuju s iskazivanjima velike odanosti.

Dubrovnik je iz više razloga želio pobjedu austrijskog oružja, s time da Bosna i Hercegovina pripadnu Austriji: vidio je naime sebe kao veliku luku austrijske trgovine; luku, prema kojoj bi osim Bosne i Hercegovine gravitirale još i Ugarska, Slavonija i Transilvanija. Mirovni ugovor u Srijemskim Karlovcima nije ostvario tu želju Dubrovčana.

Važno je spomenuti da je dubrovačka vlada 1687. imenovala i agenta kao svog predstavnika na austrijskom dvoru. Bio je to Cezar Julije Pallazuolo, čovjek iz Italije, koji nije bio Dubrovčanin ni dubrovački podanik, već diplomat po profesiji. Premda se predviđalo da će Dubrovnik u slučaju dobrog ishoda rata, o čemu je tada postojala još dosta sigurna nada, kao dio ugarsko-hrvatske krune biti u sklopu Austrije, pa je Republika dapače od 1686. počela plaćati danak Leopoldu, ipak već 1687. postavlja eto u Beču svog predstavnika u svojstvu agenta. I nakon 1699. Pallazuolo ostaje i dalje dubrovačkim agentom u Beču.

Premda Republika od 1687, uz kratke prekide, ima u Beču neprekidno svoje stalne predstavnike, ipak u najvažnijim zgodama šalje tamo i posebne poslanike s konkretnim zadacima.

Nisu se doduše ostvarile okolnosti predviđene ugovorom između Dubrovnika i cara Leopolda I, austrijskog vladara i ugarsko-hrvatskog kralja, pa ipak Dubrovnik nastavlja s isplaćivanjem danka Leopoldu kao ugarsko-hrvatskom kralju, a i austrijski rezident i dalje ostaje u Dubrovniku[358]. Leopold I. je doduše u ožujku 1701. opozvao svog rezidenta Saponaru iz Dubrovnika, ali dubrovačka vlada nije znala je li ga opozvao zauvijek i je li time ukinuta ta funkcija[359]. Vlada je u prvom redu željela da se ukine onaj danak Leopoldu kao ugarsko-hrvatskom kralju, ali i da se ukine mjesto »austrijskog« rezidenta u Dubrovniku. U tu svrhu je poslala u Beč svog poslanika Mata Lucijana Pucića i dala mu opširnu uputu od 21. svibnja 1701[360].

Prema uputi je Pucić morao postupati vrlo obazrivo. Tek je usput trebao spomenuti kako se nije ispunila pretpostavka ugovora iz 1684: u zaleđu Dubrovnika i dalje je turska vlast i Dubrovnik i sad mora Turskoj plaćati danak. Glavno je bilo da kaže kako je Dubrovnik uslijed posljedica prošlog rata u tako slabom ekonomskom položaju da ne može Leopoldu isplaćivati danak, tim više što mu je silom prilika ostala obveza plaćanja teškog danka Turcima. Ukoliko poslanik ne uspije dubrovačku vladu osloboditi plaćanja danka zauvijek, neka to postigne barem za neko vrijeme.

U dodatnoj uputi od 26. kolovoza 1701. spominje se odgoda od šezdeset godina[361].

Još obazrivije će poslanik postupiti u pogledu rezidenta. Nalaže mu se da ne pokreće previše otvoreno problem njegova opstanka uopće, ali se zato zapovijeda neka odlučno zatraži da se dubrovačka vlada oslobodi plaćanja njegovih troškova.

Dubrovačka vlada je dapače intervenirala i u pape da privoli Leopolda I. kako bi ukinuo danak. I Leopold je to 1701. zaista učinio. Svojom odlukom od 28. rujna 1701. on, nazivajući se općenito i bez spomena zemalja carem i kraljem te nadvojvodom Austrije, oslobađa Dubrovačku Republiku plaćanja danka i troškova za rezidenta, obrazlažući to time što je ona zbog turskog rata pretrpjela velike štete i što je njeno ekonomsko stanje slabo, ali ističući da to ne određuje zauvijek, već za vrijeme prema svojoj volji. Pouzdaje se pak da će mu Dubrovačka Republika iskazivati dužnu odanost i neokaljano priznavanje zaštite[362].

Ni u srpnju 1702. nije dubrovačka vlada znala što je sa Saponarom, te svojim dopisom od 9. srpnja, upućenim agentu Pallazuolu, pita što je s njime[363]. Koliko sada znamo, Saponara se nije vraćao u Dubrovnik niti je postavljen novi rezident. Nešto kasnije, naime 1753, nalazimo u Dubrovniku austrijskog konzula[364].

Uza sve to što je i u XVIII. st. bilo ratova između Austrije i Turske, prestalo je ono stanje vječnog nemira na granici. Ima više uzroka opadanja dubrovačke trgovine na Balkanskom poluotoku, ali je jedan od njih i taj, što se sada u XVIII. st. razmahala trgovina između Austrije i Turske. Znatan dio turskih proizvoda što su prije išli u svijet preko Dubrovnika, sada je putovao u Austriju, a isto tako je bilo i obratno s uvozom. Pogotovu je to vrijedilo za razdoblje između požarevačkog mira 1718. i beogradskog mira 1739, kad su bosanska Posavina i sjeverna Srbija s Beogradom bile pod austrijskom vlasti. Samim time u ovim se krajevima znatno smanjila dubrovačka trgovina.

Dakako, austrijska trgovina nije se ograničavala samo na to područje svoje uprave, već je prodirala i dalje preko granice i još izravnije ugrožavala pozicije dubrovačke, sada već prilično oslabljene trgovine.

Vlada Dubrovačke Republike nudila je Austriji sporazum, naime podjelu interesnih sfera, s time da Novi Pazar ostane u dubrovačkoj sferi a Sofija se prepusti austrijskim trgovcima. Do sporazuma nije došlo, pa su tako i dubrovački trgovci pošli oko 1724. u

Sofiju[365]. Austrija u trgovačkom pogledu istiskuje s Balkanskog poluotoka i iz Transilvanije Dubrovnik, pa ukoliko i to trgovanje ide preko mora, prelazi preko Bakra i Rijeke.

Novi austrijsko-turski rat 1737–1739. završio se po Austriju nepovoljnim mirom u Beogradu. Ostali su joj doduše Banat i jugoistočni dio Srijema, stečen mirom u Požarevcu, ali je izgubila bosansku Posavinu i sjevernu Srbiju s Beogradom. Ipak su se i na početku i tijekom rata gojile nade da će Austrija pobijediti i steći Bosnu. Tada je u Beču boravio kao dvorski liječnik Dubrovčanin dr Petar Bianchi, koji je od 1736. bio informator dubrovačke vlade, a od 1742. do svoje smrti 1747. i pravi otpravnik poslova Republike u tom gradu, dakle u stupnju većem od dvaju dotadašnjih predstavnika, koji bijahu agenti[366]. On je u početku slao u Dubrovnik optimističke izvještaje, jer je austrijska vojska prodrla sve do Novog Pazara. O zaposjedanju Bosne govori kao o austrijskom ratnom cilju. Sam se zalaže da se osvoji i Hercegovina, s time da je Dubrovačka Republika potom kupi od Austrije; po njemu su se granice Hercegovine trebale proširiti sve do Skadarskog jezera i Bojane. Dubrovačka vlada je prihvaćala tu misao, jer nije htjela vidjeti austrijsku granicu tik do sebe.

Car Karlo VI, austrijski vladar i ugarsko-hrvatski kralj, sa svoje je strane obećavao kako će se u mirovni ugovor unijeti odredba da Dubrovnik više ne treba plaćati Turskoj harač.

Međutim nisu uslijedile austrijske pobjede nego porazi.

No kad je ono u početku austrijska vojska prodrla u Novi Pazar, većina dubrovačkih trgovaca je pobjegla, ali su neki ostali i upleli se u borbe, pa je i oko toga dubrovačka vlada imala okapanja.

Po starom običaju dubrovačka vlada je poslije turske pobjede u Bosni čestitala turskom vojskovođi Ali-paši. Dubrovačkog delegata je paša lijepo primio, ali mnogim Turcima nije bilo nepoznato kako je dubrovačka vlada u doba rata očijukala s Austrijom, te su sa zlobom komentirali ponovno klanjanje Dubrovčana Turcima[367].

Nakon rata nastavila se trgovina između Austrije i Turske, a time se dubrovačkoj trgovini otimaju stara tržišta. Vlada to sve uviđa i sa žaljenjem konstatira. No vidimo ipak prisutne dubrovačke trgovce, iako što dalje, to manje.

Dubrovčani osobito trguju govođim i bivoljim kožama, pa u tu svrhu putuju u južnu Ugarsku i sjevernu Hrvatsku. Sve više jača značenje austrijskih luka Trsta i Rijeke, te i Dubrovčani podržavaju s njima veze morskim putem. Čak i roba koja u Dubrovnik dolazi bilo kopnom ili morem, izvozi se dalje u Trst[368]. Preko Rijeke u Dubrovnik se izvozi slavonsko i banatsko žito.

Godine 1747. umro je Petar Bianchi, ali dubrovačka vlada sve tamo do sedamdesetih godina nije imenovala novoga stalnog predstavnika u Beču. Događaji su je međutim tjerali da u osobitim prigodama šalje onamo posebne poslanike.

Bečki dvor je i sa svoje strane pokazivao zanimanje za Dubrovnik, te od 1753. nalazimo u njemu austrijskog konzula, no u toj funkciji nizali su se u stvari Dubrovčani koje je austrijska vlada smatrala vrijednim svoga povjerenja. Godine 1753, i kraće vrijeme zatim, spominje se kao konzul B. Vlajki, koji je već ranije bio španjolski i napuljski konzul. Nakon tri godine nalazimo kao austrijskog konzula Nikolu Brankovića, ali opet samo do 1758, jer ga je tada dubrovačka vlada imenovala svojim konzulom u Smirni. Zatim je vrlo dugo austrijskim konzulom, a poslije i agentom u Dubrovniku bio dubrovački povjesničar svećenik Miho Marija Milišić – od 1758. pa sve do svoje smrti 1798. Milišić je uspostavio prijateljske veze sa zagrebačkim kanonikom povjesničarom Baltazarom Adamom Krčelićem (1715–1778). Naime, zbog pojačanog djelovanja dubrovačkih trgovaca u sjevernoj Hrvatskoj, osobito u Zagrebu, dubrovačka vlada je odlučila u Zagrebu osnovati svoj

konzulat. Kanonik Krčelić je preko Milišića preporučio za konzula grofa Ivana Patačića. Dubrovačka vlada je na to pristala, i Milišić je pismom od 14. listopada 1765. s radošću o tome javio Krčeliću, no bečki dvor se usprotivio, pa tako do otvaranja dubrovačkog konzulata u Zagrebu nije ni došlo[369].

Godine 1765. poslala je dubrovačka vlada u Beč svoga poslanika dubrovačkog dominikanca Dionizija Remedellija, tada profesora na Sveučilištu u Pizi. Bio je vrlo ugledan i dobro viđen na toskanskom dvoru, gdje je od 1737. do svoje smrti 1765. vladao veliki vojvoda Franjo Lotarinški, vojvoda Lotaringije od 1723. i rimsko-njemački car od 1745, muž Marije Terezije, a nakon toga njihov sin Leopold, do 1790, kad postade rimsko-njemačkim carem, da bi vladao samo dvije godine, tj. do svoje smrti 1792.

U doba Remedellijeva dolaska u Beč dubrovačka vlada se uvelike zalagala na francuskom dvoru da se iz Dubrovnika ukloni tadašnji francuski konzul Marcel Le Prévost, a tražila je i pomoć drugih evropskih dvorova da je u tome pomognu intervencijama kod francuske vlade. Remedelli je trebao ishoditi pomoć bečkog dvora.

Marija Terezija je Remedellija vrlo dobro primila i izišla u susret dubrovačkoj molbi, pa je čak i francuski poslanik u Beču poradio u duhu dubrovačkih težnji, no ni ove intervencije kao ni sve ostale nisu urodile plodom, već je tek u studenom 1766, na drugi način došlo do sporazuma između Dubrovnika i Francuske, a Le Prévost ostao konzulom u Dubrovniku do svoje smrti 1771.

Remedelli je 1765. također poradio da bečki dvor dopusti da se u Zagrebu otvori dubrovački konzulat, ali ni u tome nije uspio. U nečemu je ipak imao uspjeha. Naime početkom 1766. javili su se krivotvoreni austrijski taliri, pa se pojavila sumnja da se kuju u dubrovačkoj kovnici. O tome se on dopisivao s dubrovačkom vladom, te mu je dobro od nje obaviještenom uspjelo ukloniti tu sumnju[370].

Već prilično dugo su se u moćniku dominikanskog samostana u Dubrovniku čuvale relikvije ruke i glave prvoga ugarskog kralja Stjepana, inače proglašenog svetim. Za to je znala i ugarsko-hrvatska kraljica Marija Terezija. Relikvija ruke se smatrala važnijom, Kraljica je lako mogla utjecati na Remedellija, profesora na Sveučilištu u Pizi, dakle u gradu koji bijaše pod izravnom vlašću njena sina. I tako je Marija Terezija, preko austrijskog milanskog namjesnika Karla di Firmiana, povjerila 1769. Remedelliju zadatak da ode u Dubrovnik i nastoji od dominikanaca pribaviti za nju, kao kraljicu Ugarske, relikvije sv. Stjepana. Remedelli se odazvao, te se u Dubrovniku obratio i vladi i dominikancima. Vlada i dominikanci međutim nisu htjeli ni čuti da se preda relikvija ruke, već je Remedelli uspio pribaviti samo relikviju glave. U prisutnosti državnog tajnika Aletija dobio je uputu člana vlade Marka Sorkočevića, kako će se u ovoj stvari vladati u odnosu prema Mariji Tereziji i austrijskim krugovima.

S relikvijom glave sv. Stjepana Remedelli se uputio u Beč preko Trsta. Iz Trsta je 16. lipnja 1769. uputio austrijskom namjesniku Karlu Di Firmianu u Milanu dosta opširno pismo, u kome je rekao i više nego što je trebalo, jer je ispripovjedio mnoge podrobnosti o svome nastojanju da dobije ruku sv. Stjepana, o odupiranju dominikanaca, te o svome naslućivanju da ni dubrovačka vlada ne bi bila tome sklona. Pribojavao se izići pred Mariju Tereziju samo s glavom, pa je zamolio Di Firmiana da mu osigura dostojni prijem kod kraljice.

Di Firmian je ovo Remedellijevo, ne baš u svemu oprezno pismo uputio ravno Mariji Tereziji. Ona je primila Remedellija, i on joj je izložio kako zbog odupiranja dominikanaca nije mogao dobiti ruku već samo glavu sveca. O svojoj audijenciji kod Marije Terezije i predaji glave izvijestio je Remedelli dubrovačku vladu svojim dopisom od 12. srpnja 1769, pridodavši mu i prijepis pisma što ga je iz Trsta uputio Di Firmianu. U dopisu vladi on kaže

kako je kraljica milostivo primila relikviju lubanje, s mnogim značajnim znakovima zahvalnosti, i odobrila njegovo držanje.

Remedelli je zaista bio uvjeren da je Marija Terezija zadovoljna i da više neće postavljati zahtjeve za rukom. Međutim u njegovoj oproštajnoj audijenciji od 10. kolovoza ona je energično zatražila svečevu ruku za svoju Kraljevinu Ugarsku, kazavši kako će, ukoliko dubrovački dominikanci ne pristanu, poduzeti djelotvornije mjere. U prisutnosti Remedellija naložila je dominikancu Gazzanigi, profesoru teologije na Bečkom sveučilištu, neka takav zahtjev postavi prioru dominikanaca u Dubrovniku, no i generalu dominikanskog reda, kako bi ovaj djelovao na dubrovačke dominikance da popuste. Kad dobije ruku, pripravna je vratiti glavu. O tome i ostalim okolnostima s time u vezi izvijestio je Remedelli dubrovačku vladu još s puta prema Pizi, iz Bolonje 28. kolovoza 1769[371]. Gazzaniga je pak pisao i generalu dominikanskog reda i prioru dominikaca u Dubrovniku, a general je doista intervenirao.

Na kraju se o zahtjevu Marije Terezije raspravljalo u dubrovačkom Vijeću umoljenih 6. studenog 1769. Vijeće je odlučilo da se dubrovačkim dominikancima javi neka pišu generalu reda i ocu magistru Gazzanigi kako su i dominikanski samostan i zatražena relikvija pod zaštitom dubrovačkog senata, te stoga dominikanci ne mogu odlučivati o želji kraljice. U istom smislu treba pisati i ocu Remedelliju.

Dubrovačka vlada je zaista 12. studenog 1769. napisala Remedelliju u Pizi kratki dopis kojim ga u svezi s njegovim pismima od 12. srpnja i 28. kolovoza upozorava da se bez izričite vladine upute nikada ne smije ulaziti ni pačati se u poslove koji se izravno ili posredno tiču Dubrovnika i njegovih interesa[372]. Dubrovačka vlada je dakle držala da se Remedelli u ovoj stvari ponašao drukčije nego je ona željela.

Na sve to Dionizije Remedelli otpisuje dubrovačkoj vladi iz Pize 5. ožujka 1770. Njegov je dopis vješta sinteza podaničke vjernosti i osobne samosvijesti. S mnogo lijepih riječi Remedelli najprije izjavljuje kako će se u svemu pokoriti nalogu vlade, makar, dodaje on sa stanovitim žalcem, time bio upućen na potpunu neaktivnost. Zatim izražava svoje žaljenje zbog iskazanog mu nepovjerenja, tim više što vlada nije specificirala u čemu je pogriješio. Na kraju, ponovno uz mnoštvo lijepih i smjernih riječi, kaže kako je u svemu vjerno služio Republici i domovini[373].

Neko vrijeme se prekida veza između dubrovačke vlade i Remedellija, ali ona će mu 1774. ponovno povjeriti stanovitu diplomatsku zadaću.

Već smo prije vidjeli kako je dubrovačka vlada bila uzbuđena glasovima o isplovljavanju ruske flote iz Baltičkog mora i njenu putovanju prema Sredozemnom, sa ciljem da tu nastupi protiv Turske. Bila je uznemirena jer se bojala da bi Rusi mogli nastupiti i protiv dubrovačkih brodova, s obzirom na to da je Republika pod zaštitom Porte. Diplomatska akcija vlade je nastojala pokazati kako zaštita Porte ne znači nikakvu državopravnu ovisnost Dubrovnika o Turskoj. U svojoj diplomatskoj akciji vlada je mnogo računala na pomoć bečkog dvora, odnosno Marije Terezije. U tu svrhu obratila se u Austriji nastanjenom biskupu Josipu Franu Gunduliću, koji je vršio stvarnu funkciju dubrovačkog poslanika na tom dvoru premda nije imao takav formalni status.

U međuvremenu je tijekom 1769. zabilježeno nekoliko primjera odanosti dubrovačke vlade prema Mariji Tereziji i njenu sinu Josipu. Uostalom, vlada je i vijest o dolasku ruske flote primila od Marije Terezije.

I tako dubrovačka vlada 29. prosinca 1769. upućuje Gunduliću dopis kojim mu povjerava da za Republiku zatraži zaštitu Marije Terezije. Vlada mu napominje kako su je zabrinuli glasovi o kretanju ruske flote te u svezi s time kaže:

»No tim više su se uzmnožili svakodnevni glasovi koji lutajući teku, vidi se, o dolasku

flote u mora Engleske, o njenu skorom ulasku u Mediteran, njenu prijelazu u Arhipelag i napokon o njenu dolasku u Jadran s uzroka, da pomognu diverziju u nama blizoj Crnoj Gori. Sve ove stvari združene skupa čine predmet tako zanimljiv Republici, da nas je sklonio da napišemo dva pridodana dopisa Veličanstvima Caru i Carici Kraljici. Isporuka dopisa dat će prilike Vašem Presvijetlom Gospodstvu da opširno razložite, kako prvom tako i drugoj, mišljenja izražena u njima, o kojima ćete naći i priložene kopije. Smjerat ćete na ono već kazano, i na to da se učvrsti Austrijsko Pokroviteljstvo nad ovom Republikom, kao i na to da se saznadu namjere i ciljevi spomenute flote, radi našeg spokojstva; i zahvalit ćete na što smjerniji način dobroti Carice Kraljice, koja nas je utješila izjavljujući da se neće dopustiti Rusima ući. Znat će ona da ova Republika više stoljeća uživa posebnu Zaštitu kod Krune Ugarske, koja zaštita je postala nasljednom u Preuzvišenoj Kući Austrije i s posebnim štićeništvom se utvrdila u doba presretnog vladanja Leopolda Prvog, uvijek slavne uspomene. Sumnjiva namjera i ciljevi jedne nove flote u ovim morima obvezuju nas da se za spas i opstanak naše Domovine utečemo Pokroviteljstvu Njihovih Veličanstva, jer ulazak flote u Jadran, velika blizina Crne Gore prema nama i udobnost naših luka pobuđuju na osobiti način bojazan, koju treba izraziti Carici Kraljici da se postigne od njezine milostivosti željeni efekt. Mi bismo željeli u isto doba da Vi izvršite koliko se traži od Vaše odanosti, naime da priskrbite od prijatelja onu što znatniju obavijest, po kojoj će se moći saznati o stanju i svojstvu odnosa između tog Dvora i onog Rusije.«

Dalje u dopisu vlada preporučuje biskupu Gunduliću da svoj posao što prije obavi. Istog dana ona Mariji Tereziji upućuje slijedeću predstavku:

»Carici kraljici.

Preuzvišena Kuća Vašeg Gospodstva Kraljevsko-Carskog Veličanstva štitila je stoljećima ovu Republiku odanu Vašem Carskom imenu na način tako da je ona u svim prošlim preokretima i olujama svijeta ostala ne samo sačuvana od vrtloga koji bi joj mogao zaprijetiti, već je uživala svoje spokojstvo i disala zrak mira pod sjenom Zaštite tako poštovane i tako moguće. Priznaje dakle ova Republika kao sveto sidro, jedini priziv i sigurnu luku Uzvišenu Vašu Zaštitu, koju poštuje te se njoj jednako obraća i utječe u svemu što bi ikada unaprijed moglo poremetiti njezino stanje mira i spokojstva, s potpunim pouzdanjem da će biti dobrostivo prihvaćena i čvrsto branjena pri svim prigodama bilo koje nenadane i nepredviđene navale. Štićeništvo, dakle, koje stalno priznaje ova Republika prema Vašem Uzvišenom Veličanstvu, primorava nas združiti s najživljom zahvalnošću za primljena dobročinstva najdublje poštovanje i goruću želju, s kojom živimo, da koli prihvatimo toli i predvidimo, ako je moguće, svako vršenje službe prema Vama, na Vaše što veće zadovoljstvo. Ovo su osjećaji koje će imati čast monsinjor Gundulić, rođeni naš plemić, opširnije razložiti Vašem Gospodstvu Kraljevskom Carskom Veličanstvu u naše ime, te izmoliti nastavak Vaše Zaštite i Pokroviteljstva. Međutim mi se duboko klanjamo za poljubac Vašim Carskim rukama i vrlo smjerno se iskazujemo.«[374]

Nije nam sačuvano sveukupno dopisivanje između Beča i Dubrovnika tijekom iduće 1770, ali je iz onoga što je sačuvano vidljivo kako su postojali kontakti, te da su Marija Terezija i njen sin Josip odgovorili dubrovačkoj vladi. Od sačuvanih dokumenata osobito je značajna isprava od 4. rujna 1770. upućena dubrovačkoj vladi, u kojoj Marija Terezija kaže:

»Iz Vaših dopisa spoznali smo ne manje teško i pravedno nastojanje, koje ste zbog mutne promjene sadašnjih stvari poduzeli radi čuvanja mira i sigurnosti Vaše Republike.

Ujedno smo rado iz njih upoznali ono najveće povjerenje što ga gojite prema našoj vrlo staroj Zaštiti i pokroviteljstvu Kralja Ugarske i Uzvišene Naše kuće.

Budući da prianjajući uz običaj i primjer Naših Starijih obuhvaćamo Vašu Republiku i

njezine probitke s ostalim dijelovima Ugarske istom milošću naše dobrohotnosti, nećemo nikada odustati od osobite naše zaštite i pokroviteljstva. S time pak kao najsigurnije očekujemo da ćete Vi s doličnom pomnjom ispunjavati dužno priznanje Carskog i Kraljevskog Pokroviteljstva i ostale dužnosti štićeničke vjernosti i poštovanja. Uostalom Vama predobrostivo udjeljujemo Našu Carsko-Kraljevsku milost.«

U istom smislu je napisana i isprava sina Marije Terezije Josipa, a datirana dan kasnije 5. rujna 1770.[375]

Predstavke dubrovačke vlade od 29. prosinca 1769, upućene Mariji Tereziji i sinu joj Josipu, rimsko-njemačkom caru ali i njenu suvladaru, kao i isprava Marije Terezije od 4. rujna 1770. i sina joj Josipa od 5. rujna 1770, važni su državopravni dokumenti, kojima se i formalno-pravno obnavlja zaštita Bečkog dvora nad Dubrovnikom, ugovorena 1684. Ipak ima razlike između ugovora iz 1684. i isprava iz 1770. To se vidi i iz samih dokumenata, ali i iz daljnjih dopisa i interpretacija koje će im davati dubrovačka vlada. Ona sada treba Zaštitu bečkog dvora, jer Republiku ugrožava Rusija, ali se ipak ne želi smatrati dijelom zemalja ugarske krune, niti želi da se obnovi plaćanje danka od 500 dukata. Promotrimo li bolje, ustanovit ćemo kako ipak ne postoji potpuna usklađenost stajališta između bečkog dvora i dubrovačke vlade. Tako će dubrovačka vlada u jednoj uputi svome poslaniku govoriti o Republici kao *nekadašnjem* udu Ugarske, dok Marija Terezija u svojoj ispravi smatra Dubrovačku Republiku dijelom Ugarske. Marija Terezija doduše izričito ne traži, pa čak i ne spominje danak od 500 dukata, ali kaže kako Dubrovčani moraju ispunjavati »dužno priznanje Carskog i Kraljevskog Pokroviteljstva i ostale dužnosti štićeničke vjernosti i poštovanja«. Lukava dubrovačka vlada odmah je predosjetila da se s tim riječima cilja na plaćanje danka, ali je ostala na stajalištu, temeljeći to i na pravnim razlozima, da ga nije dužna plaćati.

Premda je dubrovačka vlada imala u Beču kao svog predstavnika biskupa Gundulića, koji se svojski zalagao za dubrovačke probitke, ipak je uputila na bečki dvor i posebnog poslanika Serafina Bunića. Ovaj potonji je trebao stanovito vrijeme boraviti u Beču, ovdje raditi za dobrobit domovine te obaviti konkretne poslove što mu ih je vlada povjerila. Bunićev boravak u Beču bio je važan i zbog sukoba s Rusijom, tim više što je brat rimsko-njemačkog cara Josipa po imenu Leopold bio veliki vojvoda Toskane, koji je po intenciji dubrovačke vlade trebao raditi kod ruskog admirala Orlova na korist Dubrovnika. Bilo je i drugih poslova koje je Serafin Bunić trebao obaviti.

Dubrovčani su držali da im je pri sukobu s Rusijom pomoć Marije Terezije neophodna i dragocjena. Sada je sama dubrovačka vlada, kako bi što više udobrovoljila Mariju Tereziju, bez poticaja s njene strane odlučila ispuniti davnašnju joj želju, naime darovati joj ruku sv. Stjepana, kralja ugarskog. Serafin Bunić trebao je izvršiti i taj zadatak.

Vrlo je opširna uputa što mu je vlada daje 20. siječnja 1771.[376] U jednom odlomku teksta sintetizirana su četiri glavna zadatka poslanika. On, *prvo,* treba bečkom dvoru u ime Republike zahvaliti na potvrđenoj Zaštiti. *Drugo,* predat će ruku sv. Stjepana. *Treće,* ako Bečki dvor potakne pitanje danka od 500 dukata, on će objasniti kako ga Dubrovnik nije dužan plaćati. *Četvrto,* poslanik će potanko razložiti sukob s Rusijom i zatražiti diplomatsku pomoć.

Četvrti zadatak vlada podrobno razlaže, no nas će sada najviše zanimati problem danka od 500 dukata. Bunić nije smio prvi iznositi taj problem, ali ukoliko ga potakne bečki dvor, branit će dubrovačko stajalište i pri tome iznijeti cijeli historijat. Bitna je za dubrovačko stajalište tvrdnja da se nije ispunila pretpostavka ugovora od 1684, kad se dubrovačka vlada obvezala da će plaćati danak jedino ako bečki dvor zavlada teritorijem u zaleđu Dubrovnika, naime Bosnom i Hercegovinom. Kako taj uvjet nije ispunjen, to se ona ne osjeća

dužnom isplaćivati danak; inače dubrovačka vlada želi da se taj uvjet ispuni i Austrija zavlada zaleđem Dubrovnika; dogodi li se to, ona će odmah početi isplaćivati danak. Dakle iz svega se vidi, da dubrovačka vlada želi sada zaštitu i pokroviteljstvo bečkog dvora, jer joj je korisno osobito u sukobu s Rusijom, ali se pri tom ne želi uklopiti u državni sklop Ugarske kao ni opće austrijske vladavine, čemu bi vidnim znakom bilo plaćanje danka.

Serafin Bunić je dospio do Beča, ali tu naglo umre i bi pokopan. Na to je dubrovačka vlada jednoga od dvojice poslanika kod ruskog admirala Orlova, i to Luku Dominika Bunića, opozvala i poslala u Beč kako bi naslijedio Serafina, te mu u tom smislu 3. svibnja 1771. izdala uputu[377].

Ranjina i Tudisić, poslanici za Rusiju, stigli su u Beč 21. svibnja. Dvadeset šestog svibnja primila ih je skupa s biskupom Gundulićem u audijenciju Marija Terezija, i tad su joj oni predali relikviju sv. Stjepana. Vladi u Dubrovniku javili su se dopisom od 29. svibnja, koji nisu odmah odaslali već su 31. svibnja napisali i dodatak. Nakon toga stigao je 16. lipnja iz Toskane u Beč Luka Dominik Bunić.

U dopisu od 22. lipnja 1771. poslanici Ranjina i Tudisić izvješćuju svoju vladu o diplomatskoj pomoći i savjetu bečkog dvora u pogledu dubrovačkog sukoba s Rusijom, a tek na kraju kako su bili kod savjetnika Bergena i kako je on načeo pitanje danka od 500 dukata. O tome doslovno govore ovako:

»Ovog jutra smo otišli savjetniku Bergenu, koji nam je bez izričitog spominjanja natuknuo posao od 500 ongara, no mi smo se izvukli tako što smo kazali da je došao gospodin Bunić. Mi nemamo o tome nikakve upute, već samo ono što se odnosi na Rusiju.«[378]

Dopis još nije bio stigao u Dubrovnik, a vlada je i na drugi način već bila dočula kako joj se zamjera što ne želi plaćati danak. Znala je da se na bečkom dvoru govori za tu obvezu »kako nije uvjetna već pravična, i kako mi propuštamo podavanje zbog koristoljublja, pomanjkanja poštovanja i neizvršavanja obećanja«[379].

Prigovori bečkog dvora vrlo su se dojmili dubrovačke vlade, pa je Vijeće umoljenih 26. lipnja donijelo o tome vrlo važnu načelnu odluku. Prvi prihvaćeni prijedlog doslovno glasi:

»Prvi je prijedlog da se dade ovlaštenje gosparu Luki Dominiku Mihajlovu Buniću, senatoru poslanom Bečkom dvoru, da za postignuće pokroviteljstva spomenutog Dvora, kako bi se snagom njegova Štitništva i našeg štićeništva u svemu ili djelomično oslobodila Republika od prijeteće opasnosti i bila sačuvana njena sloboda i opstanak, može ponuditi spomenutom Dvoru godišnje pet stotina zlatnih ugarskih dukata, koji se trebaju plaćati prema snazi poznatog ugovora.«

Pred očima dubrovačke vlade lebdjela je naime velika bojazan da će ruski admiral Orlov, kako je zaprijetio, doći s ruskom flotom pred Dubrovnik i zaposjesti ga. U takvoj strepnji vlada se obraća raznim dvorovima, ali najveću diplomatsku pomoć očekuje od Austrije. U ovim pogoršanim prilikama Republika Mariji Tereziji daje ruku sv. Stjepana i pomišlja da joj počne plaćati danak, ali ipak samo u smislu da se *može* ponuditi.

U duhu navedenog zaključka dubrovačka vlada izdaje 26. lipnja uputu poslaniku Luki Buniću[380]. Šestog srpnja šalje mu novu uputu, u kojoj su glavni predmet dubrovačko-ruski odnosi, ali se spominje i problem danka, kao i u uputi od 26. lipnja.

Ovi se problemi provlače i tijekom 1771. Poslanik Luka Bunić ipak nije prvi iznio problem danka. Kako se razbolio, stjecajem okolnosti su poslanici Tudisić i Ranjina, inače upućeni u Rusiju, došli u priliku odnosno nepriliku da im se o tome na bečkom dvoru govori. Doduše, nije im o tome govorila Marija Terezija već ministri Kaunitz i Bergen. Tudisić i Ranjina su se ispričavali da nemaju o tome upute svoje vlade.

Sada je već dubrovačka vlada bila pripravna plaćati danak u budućnosti, ali su ministri

zahtijevali da plati i zaostali danak. Išli su toliko daleko te su prijetili da Ranjini neće dati preporuku za Berlin i Petrograd, i da će se bečki dvor prestati zauzimati za Dubrovačku Republiku kod Rusije ako se Dubrovnik ne obveže na isplatu zaostalog danka. Ministri su zauzimali stajalište da kad netko, u ovom slučaju Dubrovačka Republika, traži i želi zaštitu bečkog dvora, mora prije svega ispunjavati dužne obveze, a to je među ostalim i plaćanje danka. Na njihovoj strani našao se i Josip, sin Marije Terezije.

Na kraju su se ministri ipak udobrovoljili i dali poslanicima preporuku i prije nego je sporni problem riješen. Ranjina je sam otišao u Rusiju, Tudisić je zbog bolesti napustio Beč, a bolesnog Luku Bunića zamijenio je novi poslanik Matej Pucić.

Zatim se počelo raspravljati o mogućnosti da Dubrovačka Republika ubuduće plaća danak, a da se milošću vladara oprosti zaostali danak[381]. I zaista, ministar Kaunitz je 29. siječnja 1772. donio odluku upravljenu tajniku poslanstva Dubrovačke Republike u Beču gospodinu Vlajki, u kojoj kaže kako je kraljica uvažila stajalište dubrovačke vlade i oprostila sve prošle obveze, ali uza sve to zadržava zaštitu nad Republikom, te će se u njenu korist založiti kod otomanske Porte s istom onom odlučnošću i djelotvornošću, koju je uložila i u svoju diplomatsku akciju na petrogradskom dvoru. Zanimljivo je da se u ovoj ispravi ništa ne govori o daljnjoj obvezi u plaćanju danka od 500 dukata[382].

Dubrovačka vlada se osobito bojala da slanje njena poslanstva u Rusiju ne pobudi sumnje Turske Porte, pa ih je nastojala raspršiti, a u tome joj je pomogla Austrija. Po zapovijesti Marije Terezije i po izravnoj zamolbi dubrovačke vlade, poradio je u Carigradu oko toga austrijski poslanik Thugut, pa je o tome svojim dopisom od 22. ožujka 1772. obavijestio dubrovačku vladu[383].

U međuvremenu se austrijska vlada u stanovitom smislu zainteresirala za Dubrovački arhiv. Austrijski ministar Kaunitz u tom je smislu 31. siječnja 1772. napisao dopis tajniku dubrovačkog poslanstva u Beču, Vlajku, koji je nakon nagle smrti poslanika Mateja Pucića preuzeo vođenje poslova. Kaunitz kaže kako je dvor informiran da su za vrijeme smućenosti u Ugarskoj u Dubrovnik prenijeti razni dokumenti iz ugarskog kraljevskog arhiva. Kraljica želi ponovo reintegrirati ugarski kraljevski arhiv, te je povjerila njemu, Kaunitzu, neka preko tajnika Vlajka poradi da se u Dubrovniku pomno pretraže dokumenti koji se tiču Ugarske, te da se nakon toga odmah dostave kancelaru Kaunitzu[384]. Vlajki je dopis dostavio dubrovačkoj vladi, koja nakon toga dva puta, pored ostalih stvari, piše Vlajku, i to 28. veljače i 18. srpnja iste godine 1772.[385]

U prvom dopisu vlada kaže kako takvih dokumenata u Dubrovniku nema, već samo raznih povlastica u svoje doba primljenih od ranijih kraljeva Ugarske, no valja uzeti u obzir i to da je Arhiv stradao u velikom potresu 1667. Fama o dokumentima prenesenim iz Ugarske u Dubrovnik, kaže vlada, nastala je iz pretpostavke da je na sličan način dospjela u Dubrovnik i ruka sv. Stjepana, ugarskog kralja, no ona je ovamo stigla na drugi način. Ipak, da udovolji traženju kraljice Marije Terezije i kancelara Kaunitza, vlada će dati pomno pretražiti Arhiv. Ovo sve imao je Vlajki saopćiti austrijskoj vladi.

U drugom dopisu, od 18. srpnja, vlada kaže kako je dala pomno pretražiti Arhiv i raspitala se ima li takvih dokumenata po samostanima i u privatnika, ali nije se moglo naći ništa. Ukoliko bi se tijekom vremena nešto našlo izvan Arhiva, vlada je pripravna udovoljiti želji kraljice.

Vlajki je o oba pisma obavijestio i kraljicu i njene ministre, koji nisu s povjerenjem primili uvjeravanja dubrovačke vlade.

Nakon smrti poslanika Pucića, Vlajki je kao tajnik obavljao poslove poslanstva, a u jesen je prema svojoj zamolbi i odluci dubrovačke vlade razriješen dužnosti, pa mu je i austrijska vlada dala razrješnicu. Mjesto tog inače privremenog poslanika ostalo je nepopu-

njeno, a dogovoreno je da biskup Gundulić do daljnjeg zastupa u Beču interese Dubrovnika[386].

Vraćajući se iz Petrograda u Beču se 3. studenog 1774. našao Frano Ranjina. Ovu priliku upotrijebili su austrijski krugovi da ponovno pokrenu pitanje »ugarskih« dokumenata u Dubrovniku. O tome Ranjina izvješćuje dubrovačku vladu 3, 5. i 12. prosinca 1774.[387] Ako doslovno shvatimo Ranjinu, proizlazi da je austrijski dvor sada malo drukčije postavljao problem. Ne radi se naime samo o dokumentima navodno prenijetim svojedobno iz Ugarske u Dubrovnik, već Ranjina općenito govori o dokumentima koji se tiču Kraljevstva Ugarske. U dopisu od 3. prosinca Ranjina kaže kako mu je to spomenuo savjetnik u kancelariji Binder. Ovaj je iznio da su ti dokumenti svojedobno zatraženi, ali su tada iz Dubrovnika odgovorili kako su sigurni da ih tamo nema; ako su onda bili sigurni da ih nema, nije isključeno da sada stvar stoji drukčije; Binder je zatražio od Ranjine da nakon povratka u Dubrovnik poradi na tome, a da će mu i carica u oproštajnoj audijenciji o tome progovoriti. Ranjina doslovno kaže:

»Bio sam iznenađen takvim razgovorom i odgovorio sam mu kako nikada nisam čuo da se slični dokumenti nalaze u našem Arhivu i kako mi se ne čini mogućim da bi ih moglo biti.«

Naveo je štete koje je Arhiv pretrpio 1667, te obećao da će učiniti sve što se od njega traži, te ako se dokumenti pronađu, udovoljit će se želji carice. Kratko nakon toga bio je Ranjina u audijenciji kod carice i kraljice Marije Terezije, pa mu je i ona kazala istu stvar, rekavši među ostalim:

»Ovo mi služi za granice s Turcima i možda bi i vama moglo mnogo poslužiti.«

Iste večeri mu je o tome govorio i Kaunitz, a kad mu je Ranjina spomenuo da je o tome već pisao vladi, ministar ga je potaknuo da ponovno piše. Ranjina o svemu tome dosta opširno izvješćuje Republiku dopisom od 5. prosinca. U njemu kaže kako je carici i Kaunitzu odgovorio isto što i ranije barunu Binderu. Nadodaje da mu je Kaunitz kazao kako posjeduje pouzdane vijesti da takvih dokumenata ima i u privatnim kućama.

U dopisu od 12. prosinca opisuje Ranjina audijenciju u cara Josipa. Ovaj mu nije govorio otvoreno, ali je ipak kazao kako će bečki dvor učiniti sve moguće za dobro Dubrovnika, ali i ovaj mora učiniti sve što se od njega traži u interesu dvora. Ranjina misli da je time car ciljao na odnosne dokumente.

U dopisu od 5. prosinca, a još više u ovome od dvanaestog, Ranjina i sa svoje strane preporučuje vladi neka učini sve što je moguće da se u Arhivu potraže dokumenti koji bi se mogli odnositi na zemlje carice.

Kad je Ranjina boravio u Pizi radi pregovora s Orlovom, u svojem izvještaju od 13. veljače 1775, u kojem najviše govori o rusko-dubrovačkim odnosima, a u svezi s okolnošću da treba i dalje računati na pomoć austrijske vladarske kuće, on preporučuje vladi i problem dokumenata koje želi bečki dvor. Priznaje da sam nije upućen u to, ali veli kako se u Beču nadaju da bi se mogli naći dokumenti o pravu Ugarske na Mletačku Dalmaciju. Na kraju kaže da bi postojanje takvih dokumenata moglo spriječiti nastojanje Rusa i pravoslavaca, od njih zaštićenih, da se ustale u središtu Dalmacije, pri čemu Ranjina očito misli na Dubrovnik[388].

Ranjina se vratio u domovinu tek nakon ožujka 1776.[389] U Dubrovačkom arhivu postoji koncept nedatirana dopisa, za koji u zaglavlju piše: »... kopija pisma što ga treba pisati Frano Saverije Ranjina gospodinu baronu Binderu, referendaru za vanjske poslove na Bečkom dvoru«[390]. Vjerojatno je dopis odaslan. Naravno, napisala ga je, odnosno odobrila dubrovačka vlada, ali je sastavljen kao da ga piše osobno Ranjina. Dopis se tiče ugarskih dokumenata što ih od dubrovačke vlade potražuje bečki dvor. Ranjina se opravdava što tako kasno piše o ovoj stvari preporučenoj mu od Bindera i carice; uzrok je tome njegov

dugi boravak u Toskani. Vrativši se u domovinu iznio je stvar pred senat, a ovaj mu je povjerio da u tu svrhu pretraži Arhiv. O rezultatu tog potraživanja u konceptu je prvobitno bilo napisano: »... mogu uvjeriti Vašu Ekscelenciju sa svom iskrenošću, da nakon dugoga i skropuloznog ispitavanja uloženog u to pregledavanje nije mi uspjelo naći nijednu stvar koja se može ticati Kraljevstva Ugarske, osim nekih pisama Slavnih Kraljeva i Kraljica pisanih nam u raznim prigodama u vezi ili naših zamolba ili njihova posla«. Ovaj posljednji dio »osim nekih pisama Slavnih Kraljeva i Kraljica pisanih nam u raznim prigodama u vezi ili naših zamolba ili njihova posla«, kratko nakon što je zapisan, precrtan je. U nastavku dopisa Ranjina kaže kako je Arhiv stradao u požaru 1610. i u potresu 1667, a zatim dodaje:

»No sigurno je da nikada nije postojala nikakva vijest ni tradicija da je u prošlim invazijama i provalama Turaka u Ugarsku ikada amo prenijet bilo koji dio Arhiva spomenutog Kraljevstva.« Dalje se u dopisu lijepim frazama ističe kako će ekscelencija Binder ostati uvjeren da je i Ranjini i senatu vrlo žao što u ovoj stvari nisu imali priliku djelom pokazati svoju odanost i spremnost prema austrijskom dvoru.

Osamnaesto stoljeće je vijek kolekcionarstva, pa je time zadojen i Bečki dvor. Nesumnjivo je i to donekle moglo djelovati na njegova nastojanja oko stjecanja ruke sv. Stjepana kralja i dokumenata u vezi s Ugarskom. No bez sumnje je pri tome važan i politički smisao. Premda je Marija Terezija tijekom svoje vladavine u odnosu prema Ugarskoj (a i Hrvatskoj) ojačala habsburške centralističke težnje, ipak se kao ženski nasljednik prijestolja htjela nasuprot jakim vanjskim protivnicima još jače afirmirati kao kralj Ugarske, pa se je pokazivala kao da štiti i posebne državne i narodne probitke te zemlje. Sve se to povezivalo i s ranijim nastojanjem Habsburgovaca da zauzmu ona područja pod Turcima, za koja su držali da po starini ima na njih pravo ugarska kruna. Premda Marija Terezija nije ratovala protiv Turaka, ona se ipak nije odricala tih pretenzija. Odatle i nastojanje da se natrag dobije ruka sv. Stjepana, do koje se mnogo više držalo nego do svečeve glave, a isto tako i povijesni dokumenti u svezi s Ugarskom. Sve je to dakako bilo povezano i s nastojanjem da se obnovi isticanje pokroviteljstva nad Dubrovnikom, premda su se bečki dvor i Dubrovnik u shvaćanju tog pokroviteljstva i teoretski i praktično razilazili. U doba velike ruske opasnosti dubrovačkoj vladi je bilo posebno stalo da se to pokroviteljstvo istakne i da bude od stvarne koristi. Splet okolnosti doveo je do toga da se stvorila fama kako u Dubrovniku ima dokumenata prenijetih iz Ugarske. To nije bilo točno, i dubrovačka vlada je bila u pravu kad je to poricala. No u Dubrovačkom arhivu je međutim bilo mnoštvo dokumenata o vrhovnoj vlasti ugarsko-hrvatskih kraljeva u razdoblju 1358–1526, kao i ugovor o obnovi pokroviteljstva iz 1684, a poznata je činjenica bila i pjevanje pohvala ugarsko-hrvatskom kralju u dubrovačkoj katedrali i nakon 1526, dakle i u doba Marije Terezije.

Kad je bečki dvor 1772. prvi put zatražio dokumente navodno prenijete iz Ugarske, vlada je, poričući da ih posjeduje, u svome dopisu Vlajku ipak usput spomenula kako u Dubrovniku postoje razne povlastice što su ih u svoje doba Republici podijelili raniji kraljevi Ugarske. Ne znamo da li je i u kojoj je mjeri Vlajki ovu okolnost spomenuo na bečkom dvoru. Sudeći prema izvještajima Frana Ranjine iz Beča 1774, dvor je sada drukčije formulirao zahtjev, naime, više se nisu tražili dokumenti prenijeti iz Ugarske, već uopće dokumenti koji se tiču Ugarske.

Razmotrili smo i koncept pisma sastavljen od dubrovačke vlade, koje piše Frano Ranjina baronu Binderu 1776. Tu je prvobitno bilo napisano da u Dubrovniku postoje jedino pisma ugarskih kraljeva pisana u raznim prigodama, ali je taj dio precrtan, pa se u daljnjem tekstu dopisa jedino naglašava kako u Dubrovniku nema dokumenata prenijetih iz Ugarske. Očito je vladi bilo neugodno da sada dođu do izražaja dokumenti koji govore o pokroviteljstvu ugarskog kralja nad Dubrovnikom. Usto 1772, u jeku sukoba s Rusijom,

Dubrovniku nije smetalo nego dapače koristilo da se jače istakne pokroviteljstvo Ugarske, a sada Ranjina »piše« 1776, kad je već povoljno riješen sukob s Rusijom, pa austrijska pomoć, odnosno ugarsko pokroviteljstvo više nisu toliko potrebni.

Tendencija Austrije nesumnjivo bijaše da se što više učvrsti na Jadranu i tako poveća svoj utjecaj. Mleci su u XVIII. st. znatno izgubili od svoje premoći, a tome je pridonijela i Austrija podizanjem i forsiranjem Trsta i Rijeke. Austrija također misli na osvajanje Bosne i Hercegovine, te se u svezi s time pojačavaju njene tendencije za što većim uplivom na Dubrovnik. To Dubrovnik dobro zna, te stoga osjeća nepovjerenje, a to dobro znaju i Mleci, osobito mletački glavni providur u Zadru, koji u tom smislu i izvješćuje mletačku vladu[391]. I Mleci, naravno, gledaju na austrijske tendencije s nepovjerenjem.

Godine 1775. dubrovačka vlada je za svog agenta u Beču postavila uglednog grofa Ayalu, ne–Dubrovčanina, ali diplomata po profesiji. Godine 1782. unaprijedila ga je u otpravnika poslova, a 1797. još više, na stupanj opunomoćenog ministra. U toj časti i funkciji on je ostao sve do 1804.[392]

VEZE DUBROVNIKA S ENGLESKOM, SAD I OSTALIM DALEKIM PREKOMORSKIM ZEMLJAMA U XVIII. ST.

Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika s Engleskom uglavnom su zamrle tijekom XVII. st., a prema do sada otkrivenom nema ni onih rijetkih vijesti o vezama s novootkrivenim zemljama. Usto je 1667. nadošao potres, koji je zadao veliki udarac dubrovačkoj gospodarskoj snazi i pomorstvu. Možda je bilo kakvih povremenih veza, ali obnova plovidbe dubrovačkih brodova u Englesku počinje tek oko sredine XVIII. st.

Raznih dodira, sporova i sukoba na području Mediterana te diplomatskih i kurtoaznih odnosa s engleskim kraljevima bilo je i tijekom XVII. i prve polovine XVIII. st., no uspostava plovidbe počinje 1759. Tada je dubrovački kapetan Maras na svome brodu otplovio u Englesku, pa je vlada 25. siječnja 1759. po njemu poslala dva dopisa engleskim državnim faktorima, i to jedno Admiralitetu Engleske, a drugo glavnom ministru Velike Britanije Williamu Pittu.

Pismo Admiralitetu glasi:

»Kapetan Maras, koji će biti donositelj ovoga najsmjernijeg lista što ga imamo čast pisati Vašim Ekscelencijama, prvi je od naših kapetana koji sada počinje širiti granice skromne naše plovidbe do luka Velike Britanije. Mi želimo da ovo bude početak, iz kojeg će za nas proizići sreća da u naše dane ponovno vidimo kako se obnavlja uspješnost trgovine, za koju znamo da su je uživali naši brodovi pred više od jednog stoljeća u Vašoj odličnoj naciji. Ovom velikom dobru mi se možemo nadati jedino ako se Vašim Ekscelencijama svidi počastiti nas i našu skromnu plovidbu Vašom zaista moćnom zaštitom. U tu svrhu, u isto doba dok Vašoj dobrostivosti preporučamo spomenutog našeg kapetana, molimo Vas da izvolite uzeti naše brodove pod Vašu zaista moćnu zaštitu i da u dokaz toga izvolite naložiti kraljevskim brodovima i drugim brodovlasnicima, da našu zastavu smatraju na posebni način zaštićenu od Vas kao najviše Vlasti. Mi vjerujemo kako će ovu našu molbu Vaša Ekscelencija rado primiti i udovoljiti joj zbog velikodušne sklonosti što su je velike i prve u svijetu nacije uvijek imale, da zaštićuju i pomažu malene koje se utječu njihovoj zaštiti. Ovim širokogrudnim dobrohotnostima Vaših Ekscelencija mi ćemo pak sa strane naše odvratiti primjerenošću koja nam dolikuje, naime s neizmjernim uvažavanjem i poštova-

njem prema Britanskoj Kruni i s dubokom odanošću prema naciji kojoj u tako velikom dijelu Vaše Ekscelencije slavno stoje na čelu.«

U istom duhu, premda ponešto drukčijim riječima i kraće, napisala je dubrovačka vlada i pismo glavnom ministru Pittu. Ministar joj je odgovorio kratkim saopćenjem:

»Iznio sam pred nadležne Lordove Admiraliteta Vaš memorandum od 25. siječnja, u kojem se iznosi želja o obnavljanju trgovine između ove nacije i Vaše Republike, i u kome se traži da Vaši brodovi budu stavljeni pod zaštitu ove vlade. U odgovoru Vas moram, po uputstvu Lordova, obavijestiti kako će svako dužno poštovanje biti ukazano Vašoj zastavi, pod uvjetom da se kapetani Vaših brodova vladaju shodno ugovorima, a Lordovi će biti zadovoljni da pruže primjernu pobudu Vašoj trgovini.«

Ovo kratko saopćenje zapravo je odluka o slobodnoj dubrovačkoj trgovini na području Velike Britanije.

Pomorska trgovina između Dubrovnika i Engleske zaista se dobro razvijala, te su dubrovački brodovi sve češće stizali u engleske luke. Jedna od njih bijaše Falmouth, a njen stanovnik William Konwles nudi se 8. kolovoza 1782. dubrovačkoj vladi da joj bude konzul u toj luci. Nismo ustanovili da ga je vlada doista imenovala konzulom[393].

Godine 1774. pobuniše se sjevernoameričke kolonije protiv Engleske zbog gospodarskog izrabljivanja. Dođe do rata, koji potraja od 1775. do 1783, a već 1776. proglase se kolonije nezavisnim i formiraju zasebnu državu – Sjedinjene Američke Države. Njihov je predstavnik u Parizu poznati fizičar Benjamin Franklin.

Godine 1778. Francuska sklopi sa SAD savez i trgovački ugovor, a 1779. se tom savezu pridruži i Španjolska.

U to je doba predstavnik Dubrovačke Republike u Parizu Firentinac Francesco Favi, koji ujedno predstavlja i Toskanu. Favi bijaše vrlo sposoban diplomat i iscrpni informator.

I Francuska i Španjolska, koje su ionako u savezu s Amerikancima, ali i Austrija (s posjedom Belgije) i Napulj pokazuju želju da uspostave trgovačke veze s novom državom; i Sjedinjene Američke Države sa svoje strane ističu dobru volju da razvijaju trgovinu s ostalim svijetom, te na svome području proglašuju slobodu plovidbe brodovima svih naroda. Favi sve to pomno prati, izvješćuje dubrovačku vladu i forsira da se i ona uznastoji približiti Sjedinjenim Američkim Državama i uspostavi s njima trgovačke i prijateljske veze. U dopisu od 4. veljače 1782. kaže među ostalim:

»Ono što je izvan sumnje, jest nezavisnost američkih kolonija i poraz Velike Britanije, čiji će gubici biti sve veći u jednom ratu nepravedno od nje poduzetom i tako slabo vođenom.«[394] Godine 1783. već se pomišlja na mir i situacija se sve više razvija u prilog Amerikancima, pa to dolazi do izražaja i u Favijevim izvještajima.

U dopisu od 10. veljače 1783. Favi napominje:

»Nijedan od stranih ministara nije do sada tretirao one od Kongresa kao ministre slobodne države; vjerojatno će svaki čekati instrukcije svoga dvora; no ipak, kad bi se prema američkim iskazala kakva pozornost, ne bi bila zlo uložena; laskala bi ona njihovoj taštini i onoj njihove nacije, koja teži stati u red ostalih, i pažnja koju bi sada osjetili opunomoćenici Kongresa, za ministre drugih sila bila bi djelotvorna da pridobije prijateljstvo Amerikanaca.«[395]

Što je Favi ovdje tek nagovještavao, predložio je vladi u dopisu od 20. veljače. Šteta je što se taj dopis nije pronašao, ali za njegov prijedlog saznajemo iz vladinog kasnijeg odgovora. Favi je, doznajemo, predložio »da se nadovežu prikladne veze s gospodom ministrima američkih kolonija, koji se tamo nalaze« (misli se u Parizu).

Već 3. ožujka javlja Favi vladi među ostalim i ovo:

»Doktor Franklin, ministar Kongresa, nije još objavio svoje obilježje diplomatskom

koru, ali će to učiniti netom stignu ratifikacije ugovora između Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država; to neće biti drugo već puka formalnost, jer ga međutim svi drže ministrom jedne nezavisne sile. Čini se da Kongres namjerava raširiti trgovinu Amerikanaca i nastaviti odnose sa svim zemljama; i Italija će moći formirati s njima najkorisnije veze; vjeruje se dapače da će u Napulju, Genovi ili Livornu biti postavljen američki generalni konzul s vicekonzulima u drugim lukama radi olakšanja trgovine dviju nacija.«[396]

U dopisu od 31. ožujka Favi među mnogim drugim vijestima o međunarodnoj situaciji, na kraju javlja i ovo:

»Vjeruje se da bečki dvor nije daleko od toga da sklopi kakav trgovački ugovor između Amerikanaca i flamskih podanika, koji imaju proizvoda i manufaktura, kako bi s pomoću njega pravio korisne izmjene robe. Sve sile misle na ovo novo vrelo trgovine što se pruža Evropi.«[397] Flamski podanici su dakako stanovnici Belgije, koja je tada bila pod austrijskom vlašću.

Devetnaestog svibnja 1783. dubrovačka vlada odgovori Faviju na njegov prijedlog od 20. veljače iste godine. Ona mu poručuje:

»U Senatu je osobitu pozornost pobudio prijedlog koji ste iznijeli u Vašem dopisu od 20. prošle veljače o tome da se nastave prikladne veze s ministrima Kolonija Američkih, koji se tamo nalaze. Premda je i sam senat prosudio kako se mora učiniti taj korak, isto tako smatra potrebnim učiniti ga s dužnim oprezom i obzirom. Vi ćete dakle opažati pozorno jesu li od drugih vlada i posebno od Engleza proglašene kao slobodne i nezavisne spomenute Kolonije, i u tom slučaju, a ne drukčije, Vi ćete poći k rečenim ministrima, nadovezat ćete s njima u naše ime prikladne veze, preporučiti im našu plovidbu i zastavu, te ćete zatražiti da bi bio slobodan pristup u njihove luke našim brodovima. O njihovu odgovoru izvolit ćete u svoje vrijeme dolično nas obavijestiti, s time da nam po mogućnosti date koje zanimljivo obavještenje.«[398]

Ljeti 1783. očekivalo se potpisivanje mira između Velike Britanije i SAD u Versaillesu. Do tada već su sve države priznale novu državu u Americi, pa iako još nije bio sklopljen mir, faktično ju je priznala i Velika Britanija već samim time što je s njome vodila pregovore. Favi je u tim prilikama držao da je nastupio trenutak na koji je dubrovačka vlada mislila u svom dopisu od 19. svibnja. Posjetio je dakle američke opunomoćenike, te o tom i o modalitetima trgovine s novom državom obavješćuje svoju vladu opširnim dopisom od 7. srpnja 1783. Drži da je postupio po odluci vlade. Među ostalim kaže:

»Nezavisnost Sjedinjenih Američkih Država sad je već priznata od svih nacija. Američki ministri već su primili ratifikaciju Kongresa za mirovne preliminare, i otišli napraviti formalni posjet stranim ministrima koji ovdje rezidiraju, i ovi su im ga prema običaju uzvratili. Prema uputi Vaših instrukcija otišao sam k njima, i nakon što sam u ime Vaših Ekscelencija nadovezao prikladne veze, preporučio sam im plovidbu podanika Republike rekavši im kako su i oni također željni aprofitirati koristi koju Evropi pruža nezavisnost i sloboda Amerikanaca. Vrlo rado su prihvatili ovaj nagovor i odgovorili mi da dubrovački brodovi mogu zaista zalaziti u njihove luke kao i svi drugi, sa sigurnošću da će biti dobro primljeni i da će naići na sve olakšice kao i druge nacije. Njihove luke su faktično otvorene svima, te je takva i tolika jednakost što se svakome ukazuje, da je skoro nepotrebno praviti ugovore s Amerikancima. Iz tog rezultira da su luke pune stranih brodova koji nose trgovačku robu svake vrste i iz svakog kraja, te su konkurenti u tako velikom broju da je potrebna velika razboritost u spekuliranju.«

U nastavku Favi opširnije govori o modalitetama trgovine, te kaže da će i Amerikanci sami dolaziti u Evropu i kupovati što im treba. Ovim posjetom Favija kao dubrovačkoga

diplomatskog predstavnika, zapravo je Dubrovačka Republika priznala Sjedinjene Američke Države i uspostavila veze s njima.

No u tom istom dopisu Favi savjetuje da se s njima ostvare i uže veze, te u tom smislu kaže:

»Ako neki brod pođe u luke Sjedinjenih Američkih Država (jer se tako naziva trinaest provincija što su se udružile u konfederaciju radi slobode, i više ne nose ime kolonija), te ako bi Vaše Ekscelencije htjele tom prigodom pisati Kongresu i zatražiti od njega pomoć i pogodnosti koje se moraju očekivati od jedne nacije slobodne i plemenite, to ne bi bilo nezgodno, i američki ministri su mi rekli da bi to moglo biti drago istom Kongresu.«

Osoba koja bi predala takvo pismo, mogla bi za to biti posebno određena, ali to može obaviti i kapetan broda. Ukoliko vlada ne želi čekati da u Sjedinjene Američke Države krene dubrovački brod, može to pismo poslati njemu, Faviju, a on će ga dostaviti Kongresu preko njegovih ministara koji su u Parizu[399].

U dopisu od 28. srpnja Favi šalje dubrovačkoj vladi adresu predsjednika Američkog kongresa u Filadelfiji. Ovdje napominje:

»Počinju se obistinjavati proročanstva što ih učiniše najprosvjećeniji političari, da će Amerika, postavši jednom slobodna, apsorbirati Evropu.«[400]

I u daljnjim dopisima preporučuje Favi što tješnje približavanje Sjedinjenim Američkim Državama, te opisuje već razvijenu živu trgovinu s Amerikom i sklapanje trgovačkih ugovora. Trećeg rujna 1783. napokon bude u Versaillesu sklopljen mir između Sjedinjenih Američkih Država i Velike Britanije, a o tome Favi javlja dubrovačkoj vladi 8. rujna[401].

Skoro istodobno javljaju se tendencije da dubrovački brodovi i mornari plove u španjolsku Ameriku, dakle srednji i južni dio toga prostranog kontinenta. Dubrovački konzul u španjolskom gradu Kadiksu, Carlo Maria Dodero, pita 17. siječnja 1777. dubrovačku vladu, mogu li dubrovački brodovi prevoziti španjolske trupe u Ameriku. Taj dopis također nismo našli, ali zato posjedujemo odgovor vlade od 3. lipnja 1777. Ona upozorava svog konzula kako je senat još ranije odlučio da se brodovi pod dubrovačkom zastavom ne smiju upotrebljavati u službi neke zaraćene strane, te kaže:

«... a jer ste Vi rekli u spomenutom Vašem dopisu da se Španjolci vjerojatno otpremaju protiv Portugalaca u Braziliji, prosudio je senat shodnim da za sada odgodi svaku upotrebu bilo kojeg od brodova naše zastave u tim ekspedicijama, sve do naših novih odredaba. Ovo je izričita naša volja u pogledu plovidbe, u kojoj ne želimo uvoditi ništa nova kako bismo izbjegli svaku moguću smetnju što bi nas mogla nanovo uznemiriti...«[402]

Na ovaj stav vlade Dodero replicira novim dopisom od 18. srpnja. Kaže kako je španjolski dvor uobičajio mijenjati posade u svojim američkim posjedima, te pita mogu li se za prijevoz takvih trupa upotrijebiti dubrovački brodovi, dakle za transporte koji nisu upereni ni protiv koga. On u stvari želi pomoći dubrovačkoj plovidbi, jer su vozarine za takva putovanja vrlo povoljne; dok naime živi Andrea Reggio, glavni zapovjednik sveukupne španjolske pomorske armade, sklon njemu, uvjeren je da će dubrovačka zastava biti preferirana pred bilo kojom drugom. Međutim dubrovački mornari za takva putovanja traže veće plaće od onih što su ih ugovorili prigodom stupanja na brod, pa o tom traži uputu: hoće li im se priznati veće plaće ili neće[403].

U dopisu od 20. veljače 1779. konzul Dodero javlja senatorima u Sopraintendenci plovidbe, kako dubrovački mornari sve više napuštaju dubrovačke brodove da bi, obmanuti izgledima bolje sreće, služili na brodovima francuskih korsara ili na španjolskim brodovima koji putuju u Ameriku. Konzul predlaže da se mornari obuzdaju[404].

I sama se vlada zainteresirala za mogućnost plovidbe dubrovačkih brodova u španjolsku Ameriku. Ranije, u XVI. st., Dubrovačka Republika je od novih španjolskih kraljeva,

kad bi ovi stupali na prijesto, dobivala potvrdu svojih povlastica u Španjolskoj i ostalim zemljama njene krune. Kasnije, u XVII. st., te su potvrde postale rjeđe. Jednu im je takvu potvrdu izdao Filip IV. godine 1623, a drugu Karlo II, nekoliko desetljeća kasnije, 1668, neposredno nakon velikog potresa[405]. Još mnogo kasnije, 1709, povlastice im ponovno potvrđuje Karlo III, ali ne izravno u obliku svečane isprave, već u dopisu koji upućuje kardinalu Grimaniju, namjesniku Napulja[406]. Tijekom XVII. st. se pomorsko-trgovačke veze sa Španjolskom smanjuju, ali su još dosta jake takve veze s Napuljskim Kraljevstvom, podvrgnutim španjolskom kralju. Diplomatske i kurtoazno-prijateljske veze za sada još traju. A onda veze sa španjolskim dvorom također slabe nakon što je Španjolska mirom u Utrechtu 1713. izgubila Napuljsko Kraljevstvo.

Kad je tijekom XVIII. st., osobito od sredine stoljeća, nanovo oživjelo dubrovačko pomorstvo, opet ojačaše i pomorsko-trgovačke veze sa Španjolskom. Dubrovački brodovi sve više posjećuju španjolske luke, i Dubrovačka Republika osniva u njima brojne konzulate. Takvo stanje živahnih veza potrajat će sve do početka XIX. st., te je dubrovačka vlada 1781. pomislila i na formalnu obnovu starih povlastica, kao i na proširenje plovidbe u španjolsku Ameriku. Jedanaestog siječnja ona se obraća uglednom svojem sugrađaninu Matu Vodopiću, nastanjenom u Cartageni, te mu uz ostalo povjerava i ovu zadaću:

»U prošlim stoljećima postigosmo od španjolske krune razne povlastice, a jer nismo imali prigodu koristiti se njima, nije se niti marilo da ih se obnovi po narednim vladarima. Sada im želimo obnoviti snagu. No prije nego učinimo ikoji korak u toj stvari, htjeli smo se obratiti Vašem Gospodstvu da čujemo Vaše mnjenje, mislite li Vi hoće li lako uspjeti ta obnova, koji bi trošak trebao da se postigne i koja bi se sredstva morala upotrijebiti da se dođe kraju. Želimo također biti od Vas informirani što Vi sudite, postoji li mogućnost da se od Madridskog dvora postigne nova povlastica, na temelju koje bi se ponekom brodu naše zastave dopustilo da otplovi u Ameriku. Ova bi nas privilegija mogla uvelike zanimati. Uza sve to Vi nemojte učiniti nikakav korak kojim biste počeli raditi oko ovih posala, prije nego što primite od nas nove upute.«[407]

Za sada je nepoznato je li vlada i dalje nešto poduzimala u tom smjeru, tek znamo da su dubrovački brodovi nastavili u znatnom broju ploviti u španjolske luke, iz njih na Mediteran i područje oceana.

Nešto su konkretniji potezi dubrovačke vlade kad se radi o pomorskim odnosima s Nizozemskom. S tom je zemljom Republika u prijateljstvu, tim više što su u nekim gradovima sjeverne Afrike nizozemski konzuli ujedno i upravitelji dubrovačkih konzulata.

Tako vlada 22. siječnja upućuje ovaj dopis Nizozemskoj:

»Kako je naša plovidba od svoga početka imala neprestanih dokaza osobitih sklonosti s kojom se prema njoj odnosila slavna i odlična Nacija Vas Uzvišene i Velemožne Gospode, tako da joj u raznim lukama i sami Vaši konzuli pomažu i zaštićuju je, mi Vama najodaniji i najprivrženiji prilazimo sada posvjedočiti s neizrecivim zadovoljstvom, kako smo čuli da su razni brodovi te naše plovidbe preuzeli terete za trgove i luke najčestitijih područja Vaše Visoke Vlasti. U toj za nas tako veseloj prigodi, a da ne bismo uzmanjkali našoj dužnosti, mi smo slobodni predstaviti se Vama, Visoka i Moćna Gospodo, s ovim našim smjernim pismom preporučujući te naše brodove i moleći za nastavak Vaše moćne zaštite prema cijeloj našoj plovidbi. Bit će plemeniti akt Vaših velikodušnih i odanih srdaca, ako se udostojite primiti ove prve naše molbe sa sigurnim pouzdanjem da ćemo biti obradovani. I mi međutim u stavu, kojim Vam iskazujemo najveću našu zahvalnost i neiskazane naše obveze, prilazimo podati Vašoj Visokoj Vlasti najživlje i najodličnije naše zahvale.«

Ovaj dopis, pun najljepših izraza, dostavila je vlada svome predstavniku u Parizu

Faviju, s time da ga on preda ministru Nizozemske u toj prijestolnici. U popratnom mu se dopisu posebno ističe da su dubrovački brodovi počeli uzimati terete za nizozemske luke[408].

Novi dubrovački konzul u Kadiksu Greppi, koji je naslijedio umrlog Dodera, obavještava svojim dopisom od 10. svibnja 1782. dubrovačku vladu kako mornari na dubrovačkim brodovima zahtijevaju veću plaću, odnosno žele se ukrcati na druge brodove s boljim plaćama. Nastupaju žestoko, i njemu je teško održati autoritet i prisiliti ih da ostanu na brodovima pod istim uvjetima.

Konzul s jedne strane stoji na klasnim pozicijama brodovlasnika nastojeći prisiliti mornare na dosadašnje plaće, ali s druge ističe kako u sadašnjem ratnom stanju veliku prednost imaju neutralne zastave i prema tome sve više zarađuju, a to daje podstrek mornarima da traže veće plaće. U nemogućnosti da se obuzdaju uznemireni mornari, konzul Greppi predlaže vladi da se mornarske plaće povise proporcionalno duljini plovidbenog puta, te da se nagrade mornari koji sve do povratka u domovinu ostanu na istom brodu[409]. Iz drugih izvora saznajemo da već ima dubrovačkih mornara na stranim brodovima, te ih nalazimo na putovanjima po svim stranama svijeta.

Do sada nisu potanje proučena putovanja dubrovačkih brodova u udaljenije oceanske zemlje, ali se može dopustiti mogućnost da ih je bilo i ranije. Prema dosadašnjim istraživačima i onome što smo dospjeli i sami pronaći, proizlazi da od 1782. nesumnjivo neki brodovi odlaze onamo. Jednom nalazimo dokumente osiguranja broda u kojima se općenito kaže kamo brod može putovati, drugi put otkrivamo papire koji nam govore o putovanjima koja su u tijeku ili već izvršena. Na nekom je od tih dokumenata iz 1782. zapisano da se radi o putovanju »u Ameriku, San Domingo i Martinique«[410].

I tako se susrećemo s dijelom svijeta u koji ne samo da idućih godina plove dubrovački brodovi, nego se na njemu neki Dubrovčani i naseljuju. Radi se o otočju Srednje Amerike, tzv. Zapadnoj Indiji (Veliki i Mali Antili).

Tijekom otkrića u XV. i XVI. st. to su područje zaposjeli Španjolci, ali u XVII. st. neke od tih otoka osvajaju Francuzi, Englezi, Nizozemci i Danci. I u idućem se razdoblju ponekad mijenja vlast na njima. San Domingo (istočni dio otoka Haiti) je još španjolski, a Martinique francuski. Iz 1783. već imamo podataka o stvarno izvršenim putovanjima dubrovačkih brodova u San Domingo, Martinique i Cap Français (tada već pod francuskom vlasti sadašnji Cap Haitien na otoku Haiti). Takva se putovanja nastavljaju i sljedećih godina.

Od 1781. dubrovački brodovi putuju u Ostende, a već ranije plove i u Englesku. Dvadeset drugog prosinca 1781. vlada ovlašćuje dubrovačkog konzula u Livornu da dubrovačkim brodovima u toj luci može dopustiti da ukrcavaju sumpor za Ostende i Anvers[411]. Od 1782. znamo da dubrovački brodovi odlaze u Amsterdam, Rotterdam, London, Falmouth, jednom u Dublin u Irskoj. Javljat će se putovanja i u luke sjeverne Njemačke i na Kanarske otoke.

Zanimljiv je dopis što ga je dubrovačka vlada 22. svibnja 1786. uputila Gagnonu, dubrovačkom konzulu francuskih pokrajina Languedoc i Roussillion, jer nam u cjelini otkriva i ono što mu je prethodilo. Glasi:

»Ovaj gospodin Desrivaux, otpravnik poslova Njegova Najkršćanskijeg Veličanstva kod ove Republike, izložio nam je kako mu je Vaše Gospodstvo objavilo jednim pismom da biste bili u mogućnosti isposlovati brodovima naše zastave plovidbu u Ameriku pod francuskim stijegom, što Vam bijaše uspjelo za đenoveške brodove, i time bi se takvom povlasticom pridonijela nacionalnoj plovidbi kakva veća korist i probitak našim vlastitim interesima. Polazeći od tih obavijesti spomenutog gospodina, mi smo Vam htjeli pisati ovaj dopis povjeravajući Vašoj revnosti i pozornosti, da nam u odgovoru dadete najtočnije obavijesti o toj stvari, osobito pod kojim uvjetima bi morao biti udijeljen sličan privilegij i je

li bi naši brodovi morali biti podvrgnuti kakvu izvanrednom teretu, kad bi se mogla jedna slična milostiva koncesija postići, sa svim onim ostalim što biste smatrali vrijednim da se zna o tome poslu. Potičemo stoga Vašu sposobnost da u ovom spomenutom javnom interesu pokažete svoje zalaganje, kako biste nas točno obavijestili o svemu onome što se tiče ovog pothvata. To je potrebno kako bismo mogli prema Vašem odgovoru, kad se spozna probitačnom i korisnom spomenuta povlastica, uputiti Vas u povoljni način rukovanja oko te milosti. Za najlakše njezino postignuće povjerila bi se stvar našem otpravniku poslova na pariškom dvoru, kako bi on u sporazumu s Vama uložio svoju djelatnost da se uspije što prije i s najvećom lakoćom u ovoj namjeri. Kako smo uvjereni da ćete nam u ovoj prigodi pružiti dokaza svoje posebne odanosti probicima ove Republike, koja će Vam morati iskazati osjećaje svoje najveće zahvalnosti, s izvrsnom srdačnošću Vas o tome uvjeravamo.«[412]

Spominjali smo da su američki opunomoćenici u Parizu već 1783. izjavili dubrovačkom otpravniku poslova Faviju kako su američke luke otvorene svim narodima, pa i dubrovački brodovi mogu slobodno ulaziti u njih. Dubrovačka vlada sada 1786, razmatrajući poluslužbenu francusku ponudu, očito misli da bi dubrovački brodovi ploveći pod francuskim stijegom mogli u trgovini s Amerikom dobiti stanovite povlastice. Uostalom, radi se ne samo o plovidbi u same Sjedinjene Američke Države, već u Ameriku uopće. Ta dubrovački su brodovi već bili dospjeli do francuskih posjeda Martinique i Cap Français, a 1788. u Cap Françaisu postoji čak i mala skupina ljudi s teritorija Dubrovačke Republike, koji se sastaju u butigi Rada Šiševića iz Slanskog Primorja[413].

Tijekom 1789/1790. dubrovački je benediktinac Anzelmo Antica glavni prokurator benediktinaca Španjolske. Godine 1789, ili možda još i početkom 1790, boravi u Španjolskoj i kreće se u krugovima oko dvora. Inače mijenja boravište, pa je sad u Španjolskoj sad u Rimu. Taj je čovjek pisao nekoliko dopisa dubrovačkoj vladi. Dopis pisan iz Rima 14. srpnja 1790. cijeli se tiče njegovih susreta s američkim otpravnikom poslova na dvoru u Madridu. Među ostalim spominje:

»Dakle, prigodom moga boravka na Kraljevskom Dvoru Španjolske više i više puta morao sam objedovati skupa s gospodinom Williamom Carnichaelom, otpravnikom poslova Sjedinjenih Američkih Država kod onog Kraljevskog Dvora. Činilo mi se da svaki put traži prigodu ili da mi stoji blizu kod stola ili da sa mnom govori nasamo poslije dizanja od stola, te svaki put zaključivaše svoj razgovor kako želi da se sklopi trgovački ugovor između spomenutih Sjedinjenih Američkih Država i Vaših Ekscelencija. Ja mu priznah s iskrenošću koju pošten čovjek mora imati u takvim slučajevima, da je kao skroz privatna osoba u ovome neću moći surađivati, te kako je mnogo godina što sam otišao iz svoje domovine i da malo dopisivanja s pojedincima čuvam. No on mi je uvijek prianjao i poticao kako bih uznastojao na bilo koji način javiti Vašim Ekscelencijama njegovu želju za takvim ugovorom, do čega bijaše, htjede reći, i njegovim vlastodršcima puno stalo da se sklopi sa svim vladama Evrope. Sigurno jest da bi nas nevjerojatne promjene koje pred našim očima i u naše dane vidimo da se događaju na ovoj našoj zemaljskoj kugli, mogle dovoljno osvjedočiti da i mnoge druge mogu nadoći, a pronicava politika pređa Vaših Ekscelencija požurila je stvoriti mir i sporazume s Turčinom još prije nego što je prešao u Evropu.«[414]

Dubrovačka vlada mu je dopisom od 15. kolovoza među ostalim javila kako je primila taj njegov dopis od 14. srpnja i da ga je senat saslušao.

Dubrovački brodovi počeli su ploviti u luke Sjedinjenih Američkih Država. Možda je toga bilo i ranije, ali pouzdano znamo da je 1793. jedan brod plovio u Philadelphiu. Nakon toga slijede putovanja u Baltimore i New York, u San Domingo, Martinique, Havanu, a onda i za Sant-Thomas, otok u danskom posjedu. Bilo je putovanja i u Brazil.

Trebat će još podrobnijih ekonomskih proučavanja i onih iz navigacione povijesti da se točno ocijene zamašnost i značenje prekooceanske plovidbe dubrovačkih brodova, no i već sada možemo ponešto reći. Obnovljenom dubrovačkom pomorstvu bijaše u XVIII. st. najvažnije područje plovidbe Sredozemlje, ali brodovi sve više dotiču i oceansku obalu Španjolske i Portugala, a plove i još sjevernije. Nismo našli podatke o izravnim putovanjima u daleke prekooceanske zemlje, bilo iz Dubrovnika bilo u Dubrovnik. Onamo dubrovački brodovi odlaze iz mediteranskih luka i onih oceanskih na Pirinejskom poluotoku, a u njih se i vraćaju. Ta putovanja ne smijemo zamisliti kao posebne pothvate, nego kao daljnji ogranak njihove djelatnosti na Sredozemlju. Terete za prekooceanske zemlje dobivaju u mediteranskim lukama, a u prekooceanskim za evropske. Važni za taj promet bijahu Livorno, Marseille, Kadiks i Lisabon.

Nezgode doživljavaju brodovi na svim morima, i na domaćem Jadranu i na Sredozemnom moru, pa nije čudo što ih doživljavaju i na oceanima. No brodovi se i vraćaju u Evropu, pa tako pokazuju dobre navigacione sposobnosti. U Srednjoj Americi mnogi pomorci obole od žute groznice, te ih dosta tamo umire. Ako ne svi, a ono mnogi brodovi uviđaju kako im se plovidba po oceanima isplati. Pelješki brod *Costante* odlazi 1794. iz Marseillea u Port Louis na otoku Mauritiusu u Indijskom oceanu, vraća se u Livorno, a odatle ponovno na daleka putovanja, u Baltimore u Americi. Prekooceanskih putovanja bilo je već 1782. a i 1805. Prestaju uglavnom s francuskom okupacijom Dubrovnika 1806. Vrše se dakle punih dvadeset godina i nešto više. Posebno je pitanje intenzitet tih putovanja, ali je činjenica da eventualni neuspjesi nekih nisu obeshrabrivali ostale. Bez sumnje je bilo uspjeha i oni su ohrabrivali[415].

DUBROVČANI PREMA OSTALIM HRVATSKIM ZEMLJAMA I GORNJOJ DALMACIJI NAKON 1526.

Dubrovnik je nakon 1526. doista prekinuo državopravnu vezu s ugarsko-hrvatskim kraljevima i izišao iz državopravnog sklopa Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije. No ostala je živa tradicija o nekadašnjoj pripadnosti, pa i stanovito osvjedočenje da Dubrovnik spada ili bi trebao spadati u tu cjelinu, uza sve to što se neprestano naglašava samostalnost i nezavisnost Dubrovačke Republike. Tako se i dalje pjevaju tzv. laudes (pohvale) kralju Ugarske, Hrvatske i Dalmacije u dubrovačkoj katedrali za vrijeme velikih blagdana, gotovo do u doba pada Republike. Ta tradicije oživljava u raznim povijesnim prekretnicama izazivana političkim oportunitetom, kao primjerice 1684. pri sklapanju ugovora s Habsburgovcem Leopoldom I. i u dogovaranjima s Marijom Terezijom za vrijeme rusko-dubrovačkog sukoba 1769–1775. No i tada se, kao i u ostaloj Dalmaciji 1797, više ističe pripadnost Ugarskoj kao državnoj cjelini, čega je uostalom bilo i u samoj Hrvatskoj. No u tim dogovaranjima tijekom XVIII. st. Dubrovačka Republika pazi da sačuva svoj međunarodni suverenitet, i jedino želi zaštitu jakog čimbenika, kakva je tada bila Habsburška Monarhija.

Premda je Dubrovnik nakon 1526. izišao iz sklopa Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije, ipak Republika i dalje naglašava svoju pripadnost Dalmaciji. Zemljopisni pojam Dalmacije nije bio strogo ograničen. Iako se, nakon što su Mleci u XV. st. okupirali znatan dio naše obale, formirala mletačka pokrajina Dalmacija, ipak se pojam Dalmacije kao kulturno-geografska činjenica koja prelazi okvire mletačke Dalmacije, ističe i dalje. Obuhvaćao je taj pojam i Dubrovnik i primorske krajeve pod turskom vlašću (Bar, sjeverni dio Boke Kotorske, Neretvu, Makarsko primorje i Poljica), a ponekad sezao sve do sjevernog Jadrana, slobodnog od mletačke vlasti.

Osvrnut ćemo se najprije na odnose Dubrovačke Republike s najbližom Korčulom, koje možemo promatrati s dva stajališta. Tako su neki odnosi proizlazili iz činjenice da je Dubrovačka Republika preko uskoga Korčulansko-pelješkog kanala prema Korčuli zapravo graničila s teritorijem pod mletačkom vlašću, da je južno od Korčule, odijeljeno širim kanalom, bilo dubrovačko Lastovo, te da je jugoistočno, ne previše daleko od krajnjeg jugoistočnog rta otoka Korčule, počinjao dubrovački otok Mljet. Otok Korčula tvorio je

općinu sa stanovitom autonomijom, ali na čelu s mletačkim knezom, a na suprotnom Stonskom ratu, u predjelu okrenutom prema Korčuli a nazvanom u starije doba Trstenicom odnosno Peliscem (talijanski Sabbioncello), upravljao je, sa sjedištem u dvoru kod zaseoka Karmena, dubrovački kapetan. Razumljivo je da su se u takvu susjedstvu, gdje se teritoriji dviju država zamalo dodiruju, obje državne vlasti imale međusobno najbliže eksponente. Odatle je i njihova funkcija bila znatnija od one običnog administrativnog šefa. Trstenički kapetan živo se interesirao za sve što se događa na Korčuli te izvješćivao dubrovačku vladu, a korčulanski knez zanimao se opet za sve što se događa na suprotnoj strani i obavještavao o tome mletačku višu vlast. Ta je obavještajna služba prelazila lokalne okvire i obuhvaćala znatno širi opseg. Brodovi koji su plovili Jadranskim morem, izbjegavali su plovidbu na otvorenom te su se nastojali što više držati obale; ploveći uz istočnu obalu Jadrana prolazili su dakako kroz Korčulansko-pelješki kanal. Mnogi su se zaustavljali u Korčuli, a ponekad i na pelješkoj strani. I pojedini su se mletački ratni brodovi, a ponekad i veći sastavi, zaustavljali u Korčuli. Grad je često posjećivao glavni providur mletačke Dalmacije i kapetan Gulfa. I Pelješcu i Korčuli bila je bliza Neretva, gdje je turska vlast trajala od kraja XV. do kraja XVII. stoljeća.

Dubrovačka vlada je često svoje dopise i poruke mletačkoj vladi i njenim organima, austrijskim vlastima na Jadranu i svojim ljudima izvan Dubrovnika, dostavljala trsteničkom kapetanu da ih on dalje proslijedi, a tu su daljnju dostavu obavljali manji pelješki brodovi; događalo se dakako i obratno. Sam kapetan je imao dobru osmatračnicu na području Gospe od Karmena, gdje je bio njegov dvor, i još dalje s franjevačkog samostana Gospe Vele, a kadikad su se vršila osmatranja s Vrha Pelisca (zvana i Brdom Svetoga Ilije). Sve je to

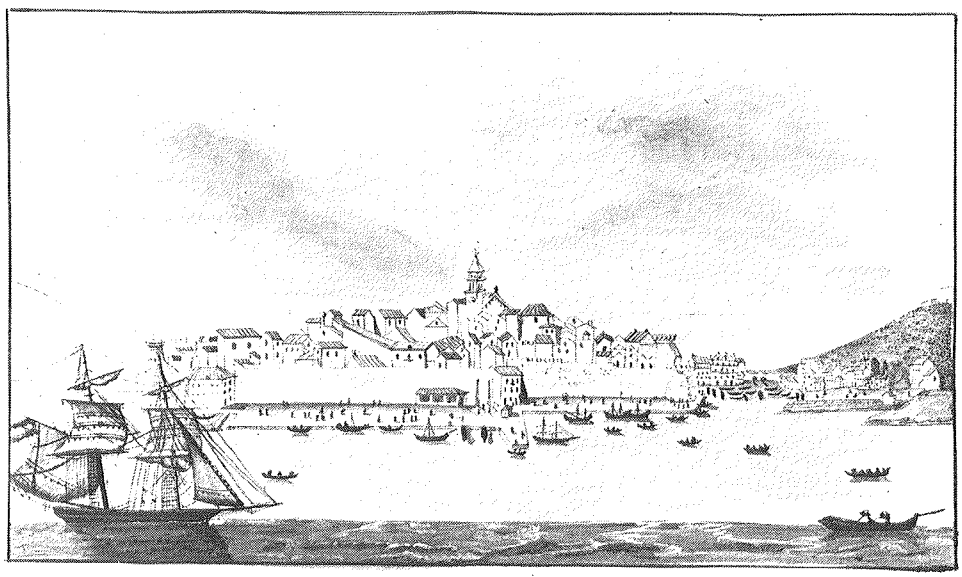

Grad Korčula. Prema Vitelleschijevu rukopisu iz g. 1827.

pridonosilo da je Korčulansko-pelješki kanal postao područje na koje su dopirale i mnogobrojne provjerene i neprovjerene vijesti. Obavještajne službe korčulanskog kneza i trsteničkog kapetana bivale su sve važnijim.

Inače je lokalni promet između korčulanske i pelješke obale bio vrlo živahan, uglavnom slobodan i svakodnevan, i tek bi se u slučaju političkih napetosti ili pojave kuge ograničavao ili čak prekidao. Osim pokoje razmirice, osobito u vremenima jače mletačko-dubrovačke napetosti, odnosi Korčulana i Pelješčana bijahu prijateljski i srdačni. Dolazilo je do ekonomske suradnje, rodbinskih veza i naseljavanja pojedinih Pelješčana u Korčuli. Usto su Dubrovčani imali na Korčuli i svoje pouzdanike. Nesumnjivo su i ti skoro svakodnevni dodiri pridonosili da se na jednoj strani lako saznavalo što se događa na drugoj.

Korčulanski knez i trstenički kapetan su uspostavljali stanovite veze, održavali pokoji sastanak u Korčuli ili Trstenici, bez osobite srdačnosti i prijateljske društvenosti, u duhu poslovnosti prožete potrebnom kurtoazijom. No korčulanski knez povremeno i izravno piše dubrovačkoj vladi, i dostavlja saopćenja mletačke vlade. Korčulanski knez i trstenički kapetan ili dubrovačka vlada više puta jedni drugima prenose razne vijesti[416].

Netočna je tvrdnja da su Dalmatinci pod mletačkom vlašću morali sve svoje proizvode prodavati u Mlecima, a i ovdje kupovati sve što im je potrebno. Mletačka vlada je nesumnjivo nečemu sličnom težila, ali do ostvarenja toga nije došlo. Tako je i Korčula bila u stalnoj ekonomskoj vezi s teritorijem Dubrovačke Republike. Dapače, što se tiče kamena, njime su Korčulani uvijek mogli slobodno trgovati i izvoziti ga kamo god žele, pa se tako nastavlja njegov izvoz u Dubrovnik i na njegovo područje, i to podjednako sirovog kamena i već izrađenih arhitektonskih i ukrasnih dijelova. Korčulanski klesari i graditelji dapače rade i u samom Dubrovniku, i još postoji korčulansko-dubrovačka graditeljska škola, koja se širi i drugamo po Dalmaciji[417].

Problem korčulanske brodogradnje nešto je složeniji. Mletačka vlada, protežirajući svoj veliki arsenal i bojeći se konkurencije dalmatinskih brodogradilišta, ograničila je tijekom XV. st. raznim odredbama veličinu brodova koji se mogu graditi u njima. To je posebno pogodilo korčulanska brodogradilišta. Prema odredbi od 1502, brod je mogao imati najviše 2000 stara. Godine 1623. dopustila je mletačka vlada da se u Korčuli grade brodovi neograničene veličine, ali je u XVII st. opet donijela restrinkcije. Ipak se u određenim granicama dopuštala gradnja brodova za sve kršćane, pa i strance. S tim su ograničenjima korčulanska brodogradilišta gradila i za Dubrovčane.

Godine 1526. počela je i dubrovačka vlada s restrinkcijama; te je godine naime zasnovano novo veliko brodogradilište u Gružu. Do tada su Dubrovčani mogli graditi brodove gdje god su htjeli, bilo na teritoriju Republike bilo izvan njega. Tijekom XVI. st. vlada je donijela odredbe, prema kojima se nijedan brod nije smio graditi, popravljati ni čistiti izvan gruškog brodogradilišta bez posebnog dopuštenja vlade, a i u tom slučaju morale su se za njega plaćati dažbine kao da je napravljen u Gružu. Time su pogođena i ostala brodogradilišta na području Republike, a posebno brodogradilišta u Korčuli. Doduše, dopuštale su se iznimke, pa vidimo da se ponekad i u Korčuli prave brodovi za Dubrovčane. No dosta korčulanskih brodograditelja dolazi na rad i na područje Republike. Bilo ih je i na otoku Lopudu. Brodograditeljima Lopuda bilo je to krivo, pa su zatražili od dubrovačke vlade zabranu njihova rada. Njihov pismeni zahtjev je u Dubrovačkom arhivu, ali bez datuma. Ne isključujemo mogućnost da nije nastao i prije 1526, ali jer jamačno karakterizira i stanje nakon te godine, spominjemo ga sada. Povjesničar Jorjo Tadić misli da je iz vremena oko 1530.[418]

U razdoblju od XVI. do XVIII. st. dubrovačka vlada donosi sad strože a sad blaže odluke, prema kojima se donekle dopušta nabava brodova i u Korčuli. Činjenica je naime da

se u ova tri stoljeća i dalje, sad više sad manje, za Dubrovčane grade brodovi na susjednom otoku, i to manji brodovi i oni srednje veličine. Gradili su se u doba popuštanja strogosti spomenutih dubrovačkih odredaba, nešto i na temelju iznimnih pojedinačnih dozvola, a nešto i usprkos svim odredbama dubrovačke vlade, jer je život bio jači[419].

I Korčula je imala svoje pomorstvo, premda ne u velikoj mjeri razvijeno. Korčulanski brodovi dolaze u Dubrovnik, a dubrovački u Korčulu. U XVIII. st. to se pojačava. I u XVIII. st. i početkom XIX. st. ima dosta korčulanskih pomoraca na dubrovačkim brodovima, a u prvom redu brodskih tesara[420].

Prema dokumentima Korčulanskog arhiva vidi se da je u Korčuli od XVI. do XVIII. st. osobito bilo razvijeno ribarstvo i soljenje ribe, te prema tome i trgovina slanom ribom, posebno sardelama. Slana riba iz Korčule izvozila se u dalmatinske gradove pod mletačkom vlašću, u Mletke, na suprotnu talijansku obalu i u mletački Levant, osobito jonske otoke i Kretu. U tom pogledu bilo je suradnje i s dubrovačkim teritorijem, posebno susjednim Pelješcom. Premda je na samom Pelješcu bilo jako ribarsko tržište u Trpnju, pelješki ribari i s južne i sa sjeverne obale donosili su često slanu ribu u Korčulu, odakle se ona s korčulanskom izvozila dalje. U drugoj polovini XVII. st. neki imućniji građani Korčule, među njima i plemići, bijahu vlasnici ribarskih trajta, a u ribarskim družinama bilo je i peljeških ribara. Trajte su lovile ribu i u pelješkim vodama.

Godine 1676. dubrovačka vlada zabrani pelješkim ribarima sudjelovanje u ribarskim družinama korčulanskih trajta i ribolov tim trajtama u dubrovačkim teritorijalnim vodama. Mletačka vlast iz vlastitih razloga ustane protiv zabrane, ali ona potakne nezadovoljstvo i među Korčulanima i Pelješčanima, jer su se oni na tu ekonomsku suradnju bili naučili i smatrali je korisnom. Kancelar trsteničke kapetanije Stijepo Freschi izvješćuje o tome dubrovačku vladu te napominje kako su u Korčuli neki Pelješčani govorili protiv dubrovačke vlade, te u dopisu pisanom talijanski navodi ove njihove riječi izgovorene na hrvatskom jeziku: »Ne dadu nam veće gospoda hranit se.«[421]

Prigodimice se između Dubrovnika i Korčule trgovalo i ostalom robom, te se iz Korčule dovozi u Dubrovnik gorivo drvo i vapno. Ponekad se ne radi samo o trgovačkim razlozima, već dubrovačka vlada čini uslugu Korčulanima. To se u prvom redu odnosi na žito. I u Korčuli je bila važna briga općine da narod bude opskrbljen žitom. No dogodilo bi se da žita ponestane. Tijekom XV–XVII. st. u takvim je prilikama korčulanski knez više puta molio dubrovačku vladu da im ustupi žito iz svojih zaliha; ona je rado udovoljavala toj molbi, a rjeđe se ispričavala da ne može. Dubrovačka vlada je dopuštala i izvoz crijepa u Korčulu[422].

Poznati korčulanski humanist Nikola Petrović, koji je osobito poznavao grčki jezik, živio je dosta dugo u Italiji te održavao veze s francuskim humanistima, kojima je s Istoka dobavljao grčke rukopise. Prevodio je s grčkog na latinski, pisao komentare te razne poslanice, epigrame i govore, a ima i njegovih tiskanih djela. Godine 1538. postao je rektorom dubrovačke gimnazije te ostao u tom svojstvu sve do 1550, a možda i nešto duže. Spominje se pod latinskim imenom Petreius, ali iz korčulanskih dokumenata saznajemo da je u stvari bio iz korčulanske plemićke obitelji Petrovića. Podržavao je jake kontakte sa zavičajnom Korčulom[423].

Zanimljive su i književne veze Dubrovnika i Korčule. Ganutljiva je izmjena pjesničkih poslanica između korčulanskog plemića *Ivana Vidalija* i dubrovačkog pjesnika iz građanske obitelji *Nikole Nalješkovića* (1564), koja odiše hrvatskim rodoljubljem. Vidali kaže za Dubrovnik »hrvatskih ter kruna gradov se svih zove«, a Nalješković u svojoj poslanici, kako Vidalija slavi Dubrovnik i cijene ga gradovi Hvar, Zadar, Šibenik, Split i Kotor, pa time označuje kulturnu zajednicu hrvatskih primorskih gradova[424]. Posebno je održavao knji-

UZDASI MANDALJENE POKORNIZE

U SPILLI OD MARSIGLJE

Spjevani po

D. IGNAZIU GJORGI

OPATU MELITENSKOMU.

K'cemùse josc raſlike Pjesni duhovne, i djello. iſpravne, sloſcene od Istoga, prilagaju.

Additur in fine Liber Primus ejuſdem Magdalidos ab eodem Autore Heroico carmine Latinè redditus.

IN VENEZIA, MDCCXXVIII.

APPRESSO CRISTOFORO ZANE.

CON LICENZA DE' SUPERIORI, E PRIVILEGIO.

Naslovni list djela Ignjata Đorđića: »Uzdasi Mandaljene pokornice« izdanog u Mlecima g. 1728.

ževne veze s Dubrovnikom najvažniji korčulanski pjesnik *Petar Kanavelić* (1637–1719). On je bio i pouzdanik dubrovačke vlade u Korčuli[425].

Južno od Dubrovnika bijaše područje Gornje Dalmacije. Ovamo ponajprije pripada zaljev Boke Kotorske. Južno od zaljeva je stari autonomni grad Budva, zatim autonomna općina Paštrovići, a još južnije autonomni gradovi Bar i Ulcinj, svaki sa svojim komunalnim teritorijem. Već od XI. st. postoji pojam Gornje Dalmacije za gradove i predjele južno od Dubrovnika, a on obuhvaća i neke sjeverne albanske gradove, od kojih je najvažniji Skadar. Krajevi od Kotora prema jugu došli su tijekom XV. st. pod mletačku vlast, ali su Skadar i okolni gradovi još istog stoljeća potpali pod tursku i trajno ostali pod njom. Od tada se pod pojmom Gornje Dalmacije poglavito računa na dio obale od Boke Kotorske do Ulcinja. Stanovništvo ovdje bijaše mješovito. Bilo je tu Hrvata, Srba i Albanaca, a dolazilo je, kroz stoljeća, zbog različitih međusobnih veza, odnosa i srođivanja, te povijesnih okolnosti i

Prisv.mu i Priposct.mu Gnũ

GOSP. VIZENZU MAJEVICHJU

Arkibiskupu ſadarskomu, Apostolskomu Namjesniku po Servii, Arbanii &c.

D. Ignazio Gjorgi Opat Melitenski. P.

Jllujème vele uſrokaa ſa Vascemu Prisv.mu i Priposct.mu Gospodstvu moju *Mandaljenu*, koja iſ svoje Spille na prostranu svjetlos od svjeta iſhodi, osobito priporucit, i pokloniti. Er tkomu raſloſcitie da poklognena bude *Pokornizza* raſglascena, negh onomu, koiјèje i rukopisanu toliko gljubio, i dòjoj nacin dàse iſ pritisctaonize ſa u dugo raſglasi. Tkomu dàse priporuci *Svetizza*, koja zjech gne goruchje Vjerre dostoja bit od Isukarsta ucignena, ko upisa S. Jerolim, *Apoſtolorum Apoſtola*: negh onemu, koi i pismom, i rjeci, i raſumom, i hrabrenosti neozkvargnenu cjaas, oblas nekrenutu, i uſvisceno nadimenovagne suproch beſobraſniem opchjene Zarkve Odmetnizima Rimskoj pravovjernosti, i ſadarskjem doscjastjem Arkibiskupima nedobitno uſdarſcjòje? Tkomu dàse prida Blaſceniza, koja *dilexit multum*, negh onomu, koi toliko ſcestok gljubovnik ptema Viscgnemu, i tohko uredan nastojnik u Boſcjoj basctini; millinom od chjudi, stavnosti od besjede, mudro nagnem

* 2

Posveta u Đorđićevu djelu »Uzdasi Mandaljene pokornice« zadarskom nadbiskupu, Peraštaninu, Vicencu Zmajeviću.

PRI SFITLOY I PRIVZVISCENOY

Goſpodi Dubrouaſckóy ì k'tomú. Pòklón ì príklonò pozdraugliénye.

Dvdukyì yá pòiſprauíl prì suítla ì Miloſtiuá Goſpodo pò Cinù Rimskogà Oficíy Blaxené Marìé Diuiicè ù nàſc slouinski yazik, ì nè ſmiyukyigà sámà puſtiti nà dalèc, dasè nè idé tukukyi, obiyukyi klançè ſe la, xupè. Gradouè, i mnoge razliké ſtranè, i kraglieuſtuá, kì mí yèſt tá yàzik vlàſckyikyi, dà gà kògodir ètrounim ſsoím nenauidoſti zúbom griznuù, naſcadsè bèz vrid na zaplekyá nè ſuſtané, ì nà purù nè gtiné: sèdoh razmiſcgliatì nà razlìké ſtranè, suèga rodà slouinſkògà, kí nigdà pòd vèlikím Alexandróm ſarbgliàninom ſtemù ſfi tù zakonè dauaſcè, pòd cigouà kri

a 2 là

Posveta Matije Albertija »Gospodi Dubrovačkoj« u djelu »Oficij...«. Prva stranica.

uvjeta, do niza promjena u etničkoj slici i specifičnostima. U srednjem je vijeku Albanaca bilo još u Boki, ali kasnije oni tu – pa i u južnijim krajevima – iščezavaju, a održaše se u Ulcinju.

Sjeverni dio Boke s Novim i Risnom bio je u sklopu Travunje, kasnije Hercegovine, a skupa s njom dođe 1482. pod tursku vlast.

Mlečani su pak nakon stjecanja južnog dijela Boke i predjela južno od nje, Gornju Dalmaciju nazivali službeno Mletačkom Albanijom (Albania Veneta). To su činili jer je ovdje bilo i Albanaca, osobito na jugu, ali i u smislu stanovitih političkih pretenzija na pravu primorsku Albaniju, u kojoj su osim Skadra u XV. st. posjedovali još i Drač. Usto u to doba kojekakvi zemljopisni nazivi nastaju i održavaju se i bez nekog posebnog smisla, pa je tako donekle bilo i s ovim. Usprkos tome mnogi domaći i strani pisci, pa čak i mletački autori i službeni izvjestitelji, govore o ovom kraju kao o dijelu Dalmacije; u mletačkih se izvjestitelja jedino javljaju kolebanja kad se radi o Ulcinju, posebno nakon 1571, i to da li da ga ubroje u Dalmaciju ili stvarnu Albaniju.

U toj takozvanoj Mletačkoj Albaniji glavni je mletački funkcionar *izvanredni providur* sa sjedištem u Kotoru. On doduše ima neke ovlasti, ali ta takozvana Mletačka Albanija ipak spada pod glavnog providura u Zadru, koji nosi i titulu *generalni providur Dalmacije i Albanije,* odnosno u latiniziranim oblicima, Dalmacije i Epira, jer se u oživljavanju klasičnih naziva iz rimske starine cijela Albanija naziva Epirom.

Mletačka Dalmacija i mletačka Albanija ipak dakle bijahu u širem smislu jedno upravno područje, pa se kadikad i službeno nazivahu samo *Dalmacijom.* Tek u XIX. st. javljaju se tvrdnje kao da Boka nije dio Dalmacije. No činjenica je da su tijekom vremena nastajale i neke političko-teritorijalne promjene. U XV. st. je od kotorskog komunalnog teritorija otpao Grbalj i pripao Turcima, zadržavajući stanovitu autonomiju. Godine 1571. Bar i Ulcinj dospješe trajno pod tursku vlast, a za doba velikog turskog rata 1683–1699, Turci izgubiše sjeverni dio Boke i Grbalj, koji mirom u Srijemskim Karlovcima budu potvrđeni kao mletački posjed. Osim u Kotoru, tijekom vremena stvarale su se posebne autonomne općine i drugdje u Boki; u XVI. st. u Perastu, u XVIII. u Dobroti i Prčanju, a nakon oslobođenja sjevernog dijela Boke obrazovale su se autonomne općine u Risnu i Topli, dok je sam grad Novi bio pod izravnom vlašću mletačkog upravnika.

Mirom u Srijemskim Karlovcima stvorena je nastojanjem dubrovačke vlade turska enklava u Sutorini, koja je dijelila dubrovački od mletačkog teritorija. Privredna i pomorska važnost Kotora tijekom vremena opada, a uzdižu se Perast, Prčanj, Dobrota, pa i ostala naselja, u privrednom i pomorskom pogledu.

Mnogi događaji u Boki imali su odjeka u Dubrovniku, pa tako i pohara Perasta 1624. Dolazilo je zatim i do sukoba između Dubrovnika i pojedinih Peraštana. Spomenuli smo kako su Mlečani 1635. imali nekih pretenzija i na Molunat, pa su neki Peraštani, jamačno kao mletački podanici, uznemiravali ovaj kraj. Peraštane su više puta u borbama zarobljavali Turci, osobito turski gusari, a Dubrovčani su im preko svojih veza u Turaka pomagali da se oslobode ropstva. Uza sve povremene razmirice, između Dubrovnika i općine Perasta vladalo je prijateljstvo. Osobito je karakteristično pismo što ga je Vicko Palavičino, kapetan Perasta, u ime općine Perasta uputio 18. rujna 1646. dubrovačkoj vladi. Njime moli da vlada oslobodi zatvora dva mlada Peraštanina, za koje se kaže u dopisu da su zatvoreni nekim nesporazumom. Dopis je pisan umiljatim tonom, a posebno je značajan uvod. Tu se kaže:

»Općina Perasta uvijek je uvelike cijenila dobrohotnost i zaštitu koju je Vaša Preuzvišena Republika u svako doba pokazivala prema nama, i radovala se nadasve da ste Vi s punoćom uzajamne naklonosti svagda uzvraćali našoj odanosti, koju Vam iskazujemo. I kad uslijed zloće naših protivnika biva kadikad poremećeno i smanjeno ovo Vaše ljubazno

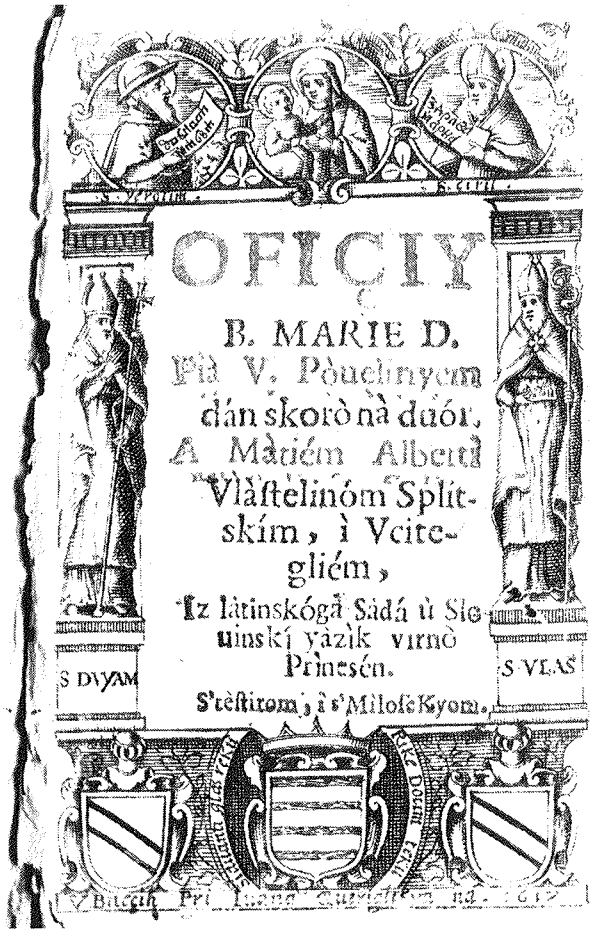

Naslovni list djela »Oficij Blažene Marie Divice« (Mleci 1617.) Splićanina Matije Albertija posvećenog »Gospodi Dubrovačkoj« sa sv. Jeronimom, uz glagoljski pozdrav Gospi, sv. Ćirilom, uz ćirilski pozdrav, sv. Dujmom i sv. Vlahom, te grbom obitelji Alberti i grbom Dubrovnika.

raspoloženje, osjećamo znatnu bol, koja nas skrajnje tišti, da se nezahvalnim načinima odvraća na Vaša stara dobročinstva, jer zaista ne zaboravljamo na Vaše pomoći u našim skrajnjim potrebama i na široka zauzimanja u otkupu naših robova i ništa manje u oslobođavanju mnogih naših kažnjenika, kojima ste, da biste nama ugodili, oprostili mnoge kazne zbog njihovih ispada i nedjela.«

Spominjali smo već kako su se u doba kandijskog rata hercegovački i crnogorski hajduci u službi Mletaka usadili bili u Perastu, a znamo kakve su sve neprilike i oni i hajduci s Makarskog primorja pravili Dubrovčanima i dubrovačkom teritoriju. Ipak su i dalje trajale prijateljske sveze između Dubrovčana i Peraštana. Kad se poznati Nikolica Bunić u prvi mah nakon strašnog potresa 1667. bio udaljio s obitelji iz grada, sklonio se u Gružu na gripu brodovlasnika Palavičinovića iz Perasta, kojemu je u svojstvu zapovjednika bio neki Vido, također iz Boke[426].

Za vrijeme velikog rata 1683–1699, Perast će se ponovno spominjati kao sjedište hercegovačkih i crnogorskih hajduka, koji i na moru i na kopnu, u mletačkoj službi, zadaju neprilike Dubrovčanima i dubrovačkom teritoriju[427].

Veći dio stanovništva Ulcinja prešao je nakon 1571. na islam. Razvijajući svoje pomorstvo, Ulcinjani su uskoro postali opasni gusari, koji su svojim zaletima ugrožavali mletačku predominaciju na Jadranu, ali su smetali i dubrovačkim brodovima i teritoriju. I u Baru je dio stanovništva prešao na islam, ali je preostalo i katoličkog stanovništva. Ono je, kao posebna općina (comunitas), uživalo stanovitu autonomiju, priznatu od sultana; tako je potrajalo do sredine XVII. st., a što je s njom bilo dalje, nije nam zasad poznato. Ta se autonomija prvenstveno iskazivala u obrani crkvenih prava. Ta su prava regionalni Turci ugrožavali, pa su Barani intervenirali čak kod sultana, a tu su nailazili i na potporu baila, mletačkog predstavnika u Carigradu. Tijekom 1638–1640. imala je ova općina kršćanskih Barana spor s Budvanima zbog neke ostavštine, te se obratila za pomoć dubrovačkoj vladi. U dopisu od 3. srpnja 1638. odmah se u početku kaže:

»Premda smo mi siromašni kršćani bijedne i nesretne Općine Bara dovedeni pod kruto gospodstvo otomansko i uslijed toga razlučeni od vjernosti i saveza s Vašom Prejasnom Republikom, ipak ostajemo živjeti najvjerniji Vama, kao što su živjeli naši preci, a u tome ni naši potomci neće uzmanjkati. Ne imajući druge sretnije luke naše zaštite od Vaše Prejasne Republike u nuždi naših nevolja i progona, sada dolazimo s ovim dopisom da iskažemo dužno i najsmjernije poštovanje Vašim Prejasnim i Preizvrsnim Gospodstvima i izložimo Vam stvari, koje su se dogodile u Budvi...«[428]

U XVIII. st. nasta novi procvat trgovine i pomorstva na Jadranskom moru. Mleci ni sad nisu bez važnosti, ali su izgubili monopolistički položaj na Jadranu. Ne samo da se uzdižu austrijske luke Trst i Rijeka, u Italiji Jakin i Barletta, već i dotadašnje gusarsko gnijezdo Ulcinj, uzgajajući donekle i dalje tradicije gusarstva, ipak sve više prelazi na mirnu trgovinu, da bi postao jednim od mletačkih konkurenata. Još južnije, albanski Drač, koji je kroz sva stoljeća zadržao svoju važnost, osobito se afirmira i u XVIII. st.

Dijelovi Dalmacije pod mletačkim gospodstvom sve se više oslobađaju mletačkih ekonomskih okova. Posebno su u XVIII. st. procvala primorska naselja Boke Kotorske. Ovo opće oživljavanje na istočnoj obali Jadranskog mora pridonosi da jačaju veze Dubrovnika s tim krajevima, dakle s Bokom Kotorskom te s Ulcinjom i Barom. Barski trgovci većinom su muslimani, ali ima i kršćana. Iz Bara se u Dubrovnik dovoze riža, duhan, vosak i koža. Osobito su jake veze Dubrovnika i Perasta. Bokeljski brodovi također pristaju u Dubrovniku, znamo i za međusobne kupoprodaje brodova, na dubrovačkim brodovima ima dosta bokeljskih mornara. No Dubrovčani su, želeći zadržati monopol svoje luke u trgovini s turskim zaleđem, radili protiv mletačkih i turskih nastojanja da se otvore luke u Novom i Risnu. Turska vlast u raznim svojim višim i nižim organima nerijetko mijenja svoja stajališta, sad u prilog Dubrovniku, sad u prilog novim lukama. Uz ostalo, i ova okolnost stvara antagonizam između stanovnika sjevernog dijela Boke i Dubrovčana[429].

Kulturna cirkulacija između Boke i Dubrovnika dolazi do izražaja i u ovom razdoblju. Dubrovački pjesnik *Mavro Vetranović* (1482–1576) doduše piše žestoku satiru protiv Peraštana, a *Marin Držić* (1508–1567) i *Paše Primoević* (umro 1619) nastupaju satirički prema Kotoranima. Nakon velikog dubrovačkog potresa od 1667. Peraštanin *Andrija Zmajević* s dubokom sućuti pjeva u slavu Dubrovnika. Zanosna je i pohvalna pjesma »Pozdrav Dubrovniku« u rukopisu bugarštica zapisanih u Perastu. U njoj pjesnik naglašava miroljubivost Dubrovnika kao temelj njegove politike, pa želi da i dalje živi u miru. Bokelji su se puno zanimali za dubrovačku književnost, te su se, osobito u Perastu, brojna djela čuvala u rukopisu.

Prelazimo na odnose Dubrovnika s Donjom Dalmacijom. Prirodno je da se ponajprije zapitamo o njegovim odnosima s glavnim gradom mletačke Dalmacije, sjedištem glavnog providura.

Premda je razvitak Zadra išao drukčijim putem nego onaj Dubrovnika, ipak smo i za ranije doba upozorili na neke analogije. I za ovo doba ih imamo. Doduše Dubrovnik je slobodna i nezavisna država a Zadar središte tuđinske vlasti u Dalmaciji. No Zadar kao središte pokrajine ima u mnogočemu razvijeniji život od ostalih gradova mletačke Dalmacije, pa se on može donekle uspoređivati s razvijenijim životom Dubrovnika kao slobodne republike. Zadar ima od svih gradova najopsežniji komunalni teritorij, u njemu je najviše bratovština, čisto vjerskih i profesionalnih, jednako kao i u Dubrovniku. Veze između Zadra i Dubrovnika još nisu dovoljno proučene, pa ih možemo tek skicirati.

Dubrovačka vlada redovito je slala svoje poslanike glavnom providuru, koji je doduše često izvan svoga sjedišta, ali ipak najviše boravi u Zadru. Posjet poslanika ponekad ima kurtoazno značenje, ali većinom se raspravlja o tekućim poslovima. Česti su brojni sukobi i razmirice, te posizanja i nasilja mletačke vlasti prema Dubrovniku. U seriji *Dopisi i upute* nalazimo registrirane dopise glavnom providuru i upute poslanicima. Posebno su izvještaji poslanika i raznih pouzdanika iz Zadra. Ponekad se dopisi šalju samo po pouzdanim osobama. Pitanje će biti posebnog proučavanja, ima li u tim brojnim dokumentima i podataka o kontaktima Dubrovnika i Zadra kao gradova. Zasad ćemo samo spomenuti kako je dubrovačka vlada 19. prosinca 1647, dakle već u jeku kandijskog rata, zapovjedila trsteničkom kapetanu Petru Sorkočeviću, šaljući mu dopis za glavnog providura Leonarda Foscola u Zadru, da ovaj dopis pošalje barketom i po pouzdanoj osobi, koja mora sve dobro gledati i promatrati, ustanoviti koliko je u Zadru galija i ostalih brodova, i po mogućnosti nešto saznati o turskom brodovlju na Kreti i njegovu kretanju. Sve to pouzdanik mora obaviti na što je moguće tajniji način, usto treba biti razborit, uglađen i što bolji. Po njegovu povratku u Trstenicu kapetan će ga odmah poslati u Dubrovnik[430].

Konkretnih podataka o međusobnoj kulturnoj cirkulaciji nemamo mnogo, ali ipak možemo reći da i Zadar i Dubrovnik po likovnim umjetnostima, književnosti, znanosti i načinu življenja pripadaju zajedničkoj dalmatinskoj kulturnoj klimi. Posve je dakle prirodno kad *Nikola Nalješković* 1564. piše poslanicu korčulanskom pjesniku *Ivanu Vidaliju* u kojoj kaže kako ga pored Korčule, Dubrovnika, Hvara, Šibenika i Splita slavi i Zadar:

Tiem ravni grad Zadar iz glasa upije
da imaš Boži dar ki druzim dan nie.

Isto tako i *Džono Palmotić* u XVII. st., kada u drami *Pavlimir* kroz usta skupa pastira slavi Dubrovnik kao krunu »dalmatinskijeh gradova«, ne zaboravlja spomenuti ni Zadar:

Hvar, Šibenik, Zadar ravni,
Kotor, Trogijer, Spljet hrabreni,
tvoj će vazda ures slavni
u velikoj držat cijeni.

U Zadru je u doba pjesnika *Brna Karnarutića* (rođenog između 1515. i 1520. a umrlog 1572–1573) i *Jurja Barakovića* (1548–1628) bio dobro poznat dubrovački pjesnik Dinko Ranjina (1536–1607). Pjesma nepoznatog poete što se potpisao samo s »po J. B. S.«, po mišljenju Kombola možda Jurja Barakovića, slaveći gradove po njihovim slavnim piscima spominje za Split Marulića, za Hvar Hektorovića, za Zadar Karnarutića i Budinića, za Nin

V' POHVALV
Prisuietloga i Prijsuarsnoga
GOSP.a, PETRA, BANA, SRINSKOGA.
ADRIANSKE SIRENE SPIEVAOZA

PIESAN.

VLADISLAVA IERA MINCETICHIA
Vlastelina Dubrouackoga.

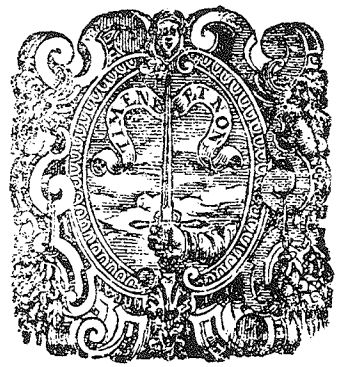

IN ANCONA.
Nella Stamperia Camerale. M. DC. LXV.
Con Licenza de' Superiori.

Naslovni list knjige »Piesan Vladislava Jera Minčetića...« u pohvalu Petra Zrinskog, tiskane u Jakinu 1654.

67 V' Krugh suieta suvd okolo
gdi dan suane gdi opet ghine
slouinskisi suan Apolo
Marte od sue pokraijne.
68 Tuoga Imena tuoie od siene
trepti Istok suakse boij
i tua Kripos teie od sziene
da Kraglieuat suiet dosto ij.
69 Koie voiske od Istoka
Keli spraue nesmigliene
na trenutie tuoga oka
bisce v' cias potlacene.
70 Na pogubu turskieh kraia
Inostrane pute probi
semgliu oplieni gliuta smaia
doghie, vidie, sue pridobi.
71 Od robstuabi dauno v' Valjh
potonula Italija
O' Haruatskieh dase scialijh
morre otmansko neras bija
72 Pace sama tua Desniza
sillu vstaui, tiek saklopi
da neuierna poplauiza
sue karstianstuo nepotopi.

Eto

Značajni stihovi u »Piesni...« Vladislava Minčetića.

PARAPHRASIS

PSALMORUM POETICA

AUCTORE

GEORGIO FERRICH

RAGUSINO

Cui accedit altera in utriusque Teſtamenti Cantica

CUM ANNOTATIONIBUS.

RAGUSÆ

TYPIS ANDREÆ TREVISAN

MDCCXCI.

SUPERIORUM PERMISSU.

Naslovni list latinskog djela Đura Ferića: »Paraphrasis psalmorum poetica«, tiskanog u Dubrovniku g. 1791.

ILLUSTRISS. AC REVERENDISS. DOMINO

MAXIMILIANO VERHOVACZ

EPISCOPO ZAGRABIENSI,

ABBATI S. MARIÆ DE THOPUSZKA, INCLYTI COMITATUS DE BERZENCZE SUPREMO AC PERPETUO COMITI

&c. &c. &c.

GEORGIUS FERRICH RAGUSINUS

FELICITATEM.

CApto conſilio hanc Pſalmorum Paraphraſim publici juris faciendi, eidem aliquem nanciſci Patronum volui, qui eam & auctoritate fulciret, & dignitate tueretur. Quum autem in Pſalmis de ſupremo rerum omnium effectore Deo, de illius potentia, providentia, ceteriſque Divinæ naturæ proprietatibus, nec non de lege divinitus hominibus

Početak posvete Maksimilijanu Vrhovcu, zagrebačkom biskupu, u Ferićevu djelu »Paraphrasis...«

Zoranića, a za Dubrovnik – *Ranjinu*[431]. U svojoj poznatoj *Vili Slovinki,* tiskanoj u Mlecima 1613, Juraj Baraković također spominje upravo Dinka Ranjinu. Vidi se da poznaje njegov pjesnički opus, a u istom djelu, u odlomku u kojem Vicenco Zanbon govori Jurju Barakoviću, spominju se pjesničke vile sedam dalmatinskih gradova: Dubrovkinja, Splita vila, Hvarka, Ninka, Trogirka, Šibenska i Zadarska. Na prvom mjestu je Dubrovkinja, o kojoj kaže:

Slovuća i slavna Dubrovkinja vila
pri mnozih poglavna rad kriposna dila[432].

Glasoviti dubrovački pjesnik XVIII. st. *Ignjat Đorđić* bio je u srdačnim odnosima s poznatim Peraštaninom *Vicencom Zmajevićem,* od 1701. barskim a od 1713. zadarskim nadbiskupom. Zmajević je pomogao Đorđiću tiskati djelo *Uzdasi Mandaljene pokornice* (u Mlecima 1728). Na početku knjige je Đorđićeva prozna posveta Zmajeviću, iz koje vidimo da je Zmajević poznavao djelo dok je ono još bilo u rukopisu. Poučan je i predgovor *Štiocu.* Iz njega proizlazi Đorđićevo priznanje kulturnog jedinstva Dalmacije. Pjesnik kaže odmah pri početku: »mi adrijanski primorci ali Slovinci od Dalmacije«, a nešto dalje: »... moje književno nastojanje, zasve o druzijeh naucijeh zabavljeno, uzdržalo je sveđ osobitu ljubav svomu rodnomu jeziku i svojoj adrijano-slovinskoj pokrajini«. A bilo je i drugih kulturnih veza i dokaza osjećaja zajedništva između Zadra i Dubrovnika.

U razmatranju općih političkih i gospodarskih događaja spominjali smo ulogu otvaranja splitske luke u prometu s Turskom krajem XVI. st., te dubrovački odbojni stav prema tome. Manje su proučeni ekonomski odnosi Dubrovnika sa Splitom, a više znamo o kulturnim dodirima i kulturnoj cirkulaciji. U dubrovačkim knjižnicama dosta je djela starih splitskih pisaca, a bilo bi poučno proučiti kad su ona stigla u Dubrovnik: u doba Dubrovačke Republike ili kolekcionarskim marom XIX. st. Možemo ipak istaknuti da Knjižnica Male braće posjeduje primjerak prvog izdanja Marulićeve *Judite.*

Splićanin *Aleksandar Komulović* jedan je od onih što su sudjelovali u protuturskoj akciji u zadnjem desetljeću XVI. i prvom XVII. st., a boravio je kao isusovac i u Dubrovniku. Mletački poslanik u Rimu izvješćuje u listopadu 1604. svoju vladu da je Komulović s još tri isusovca krenuo u Dubrovnik kako bi tamo uveo isusovački red, te da je sa sobom odnio mnoštvo konfesionara i kršćanskih doktrina prevedenih na slavenski. Za vrijeme svog boravka u Dubrovniku pisao je djelo »Zrcalo od ispoviesti«. Umro je 1608, a o njemu njegov isusovački subrat *Bartul Kašić* u svome pismu od 20. listopada 1610. piše s velikom pohvalom, ističući njegov humanitarni rad u Dubrovniku. Kašić, rodom s Paga, književnik na hrvatskom jeziku, boravio je u dva navrata u Dubrovniku: 1609–1612. i 1620–1633. Boraveći i drugdje podržava kontakte s Dubrovnikom i Dubrovčanima. *Bio je zagovornik štokavsko-ijekavskog govora za sve Hrvate, uključivši Dubrovčane, s izbacivanjem tuđih talijanskih riječi*[433].

U Splitu je bilo dosta intelektualaca poklonika Dubrovnika. Svećenik *Matija Alberti,* član poznate plemićke obitelji, objelodanio je u Mlecima 1617. knjigu »Oficij B. Marie D.«. Jezik naziva slovinskim i zanosi se sveslavenskom idejom. Značajan je naslovni list njegova djela. Na vrhu je Bogorodica s malim Isusom, s lijeve i desne strane su po jedan svetac okrenut prema Bogorodici; sv Jeronim s pozdravom »Zdravo Marijo« na glagoljici, te sv. Ćiril s istim pozdravom na ćirilici. S lijeve je strane naslova *Sveti Dujam,* s desne *Sveti Vlas* (sveti Vlaho). Pri dnu je s lijeve i desne strane jednaki grb obitelji Alberti, a u sredini dubrovački grb. Na početku je poduža posveta »Prisvitloj i Preuzvišenoj Gospodi Dubrovaškoj i k' tomu Poklon i priklono pozdravljenje«. Autor kaže kako je želio da njegovo djelo »bez vridna zapleća ne sustane«. Nigdje nisu »po tolikomu prostoru razlicih strana naših

ljudi ki današnji dan imaju svoga jazika Gospodu nere prisvitli od starine i slovući Grad Dubrovnik« i osim njih »plemeniti našega naroda Poljaci«, ali oni se govorenjem ipak ponešto razlikuju[434].

Za odnos prema Dubrovniku važan je splitski književnik *Ivan Dražić* (1655–1739), rođen u Vranjicu kod Splita. Bio je župnik u raznim mjestima splitske okolice, a od 1720. dalje kanonik splitskog kaptola. Dolazio je u Dubrovnik 1700. i 1702. i bio prijatelj članova dubrovačke Akademije ispraznih. Pri rastanku upućuje pjesme članovima Akademije B. Ričardiću, F. Laliću, Đuru Matijaševiću i Baru Beteri. Dražić se zanimao za dubrovački književni govor, pristao uza nj, zagovarao ga i nastojao na njemu pisati. Svoj spjev *Liepost duše* posvećuje »presvietloj i preuzvišenoj vladuštoj gospodi dubrovačkoj«, a u posveti kaže:

»Dubrovnik jest suda umijenje, polača knjiga, blagohranište mudrosti, tempal pjesnika, i bila bi se izgubila cijena slovinskoga jezika, da ga nijesu čuvali i prosvijetili razumom svojijem sinovi njegovi...«

Dražić je smatrao dubrovačku Akademiju ispraznih mjerodavnom u pogledu jezika, te joj je preko člana Iva Aletića 1725. poslao svoj prijevod crkvene himnodije »u ilirskim stihovima« na uvid, s time da ga Akademija pogleda, popravi i odobri za tisak[435].

Dražićev suvremenik bio je splitski vlastelin *Jerolim Kavanjin* (1641–1714), inače mnogo poznatiji u književnoj povijesti. Njegovo se djelo obično kraće spominje, prema naslovu postavljenom u novije vrijeme – »Bogatstvo i uboštvo«. U njemu Kavanjin slavi sve dalmatinske gradove, a posebno Dubrovnik.

Važan je u odnosima Splita i Dubrovnika *dr Julije Bajamonti,* liječnik (1744–1800). Bio je liječnikom na Hvaru, a zatim od 1790. u Splitu, gdje je u slobodno vrijeme vodio i zbor stolne crkve. Potječe iz obitelji koja se prije više od trista godina doselila u Split. Osjećao se Slavenom, ali je pisao na talijanskom, no ipak se nađu njegova pisma i bilješke na hrvatskom, a sakupljao je i narodne pjesme. Bio je polihistor, pjesnik i skladatelj. Mnogo se bavio dalmatinskom i splitskom poviješću, a pisao je o hrvatskim stvarima upotrebljujući naziv ilirski i slavenski. Ponešto je tiskao, ali znatan dio njegovih radova ostao je u rukopisu. Hvar i Split, u kojima je živio, držao je malom sredinom. Divio se Dubrovniku i posjećivao ga. Imao je veliki krug prijatelja u Italiji i Dalmaciji, pa znatan i u Dubrovniku. S prijateljima, i onim dubrovačkim, vodio je opsežnu korespondenciju[436].

I *Hvar* sa Starim gradom podržavao je u XVI. st. prisne kulturne veze s Dubrovnikom. Dominikanac *Vinko Pribojević* održao je u gradu Hvaru predavanje na latinskom jeziku pod naslovom »O podrijetlu i zgodama Slavena« i tiskao ga u Mlecima 1532. U njemu je prisutan sveslavenski duh. Pribojević jednakom mjerom opisuje dalmatinske gradove, pa ni Dubrovniku ne daje previše mjesta, ali ipak su karakteristične njegove riječi:

»... znamenit grad zbog svog bogatstva, brodovlja i slobode, koju Dubrovčani čuvaju vještim marom i silnom budnošću, stvarajući u svim poslovima najvažnije odluke preko senata i ne propuštajući ništa što uoče kao korisno za valjano uređenje bogoslužja i ljudskog života.«[437]

Hanibal Lucić (1485–1553) napisao je dramu *Robinjica,* koja temu iz hrvatske povijesti povezuje s Dubrovnikom, ali s fabulom oblikovanom pjesničkom maštom. Radnja se događa u Dubrovniku. Poznata je i podulja Lucićeva pjesma »U pohvalu grada Dubrovnika« sa zanimljivom pjesničkom karakteristikom Dubrovnika i njegova života, te nizom dobrih želja za daljnji njegov napredak. Među prvim stihovima su i ova dva:

Dubrovniče, časti našega jezika,
ka cvateš i cvasti ćeš do vika.

Pjesnik posebno naglašava slobodu i nezavisnost Dubrovnika, a cilja i na njegove neprijatelje ovim riječima:

I mnozi mogući vladaoci svi rabe
oholijom vrući, da tebe porabe...

pa onda ponovno:

Zlu volju na nj kriju pod plašćem kako mač,
a da mu zadiju, ne mogu najti zač.

Premda lojalni mletački podanik, Lucić bez sumnje cilja u ovim stihovima i na Mlečane. On je i aristokrat, posjedi su mu stradali u hvarskoj pučkoj buni 1510–1514, te i u njegovu pjesničkom stvaranju dolazi do izražaja neraspoloženje prema buntovnom puku i njegovu sudjelovanju u vlasti komune putem tzv. pučke kongrege. Stoga se Lucić žaca

od mnoštva, koje dil razbora ne ima.

Pjesnik sa zanosom gleda u Dubrovniku ne samo sjedište kulture i književnosti kao i slobodnu nezavisnu republiku, nego i grad s posve aristokratskim uređenjem. Doduše i u Dubrovniku ima klasnih suprotnosti, ali zato ovdje ne dolazi do otvorenih borba između vlastele i puka, kao u ostalim dalmatinskim gradovima. Tu puk nema udjela u političkoj vlasti Republike i nije došlo do stvaranja pučke kongrege. Ciljajući na sve to Lucić u slavljenju Dubrovnika i pri tome govoreći o dubrovačkim plemićima, kaže i ovo:

gdi no i sud daju plemenit i čast
i na sag sidaju i svu imaju vlast.
Ostaloga puka kako se pristoji
svaka vrst i ruka u posluh sva stoji.[438]

Petar Hektorović (1487–1572) ima s dubrovačkim književnicima čvrste prijateljske veze, što dolazi do izražaja u međusobnim pjesničkim poslanicama, darovima i posjetu Hektorovića Dubrovniku 1557. Već 1539. godine, u poslanici Petru Hektoroviću, kaže mu Mavro Vetranović kako njegova vrijednost teče

U vijencu i kruni po svijetu daleče
A navlaš kud jezik hrvatski prohodi,.
Neumrla po vas vik taj vrijednos da hodi.[439]

U svojoj pak poslanici Vetranoviću, Petar Hektorović 1550. iznosi želju da se jednoć sastane s njime. U svome glavnom djelu *Ribanju i ribarskom prigovaranju* iz 1556. on spominje Vetranovića, koji mu je poslao sadnice za perivoj. Zanimljiva je i Vetranovićeva pjesma *Vlasteostvu hvarskomu.* Dok u Lucićevoj pjesmi Dubrovniku ima važnih političkih momenata, u ovoj Vetranovićevoj Hvaru slavi se Hvar u prvom redu zbog njegovanja pjesništva[440].

Godine 1557. napokon je Petar Hektorović posjetio Dubrovnik. Nakon posjeta pisao je svome prijatelju Hvaraninu Mikši Pelegrinoviću, tada zadarskom kancelaru, pismo, koje je lijepi primjer stare hrvatske proze. Hektorović je posjetio Dubrovnik s posebnim brodom

brigantinom, na kojem je skupa s posadom bilo dvadeset osoba. S oduševljenjem govori o Dubrovniku i o krasnom primanju prigodom boravka. Odmah u početku kaže:

»Prigoda mi se po ovomu napokonjem uskrsen'ju, Pelegrinoviću mili, pojti do onoga slavnoga grada (koim se svi dičimo), Dubrovnika...«

Hvali dubrovačku gospodu pišući ovako:

»... bila bi stvar vele duga pobrojati ljubav i milošću, koju prijasmo najprvo od one prisvitle i prave gospode (koju kako Bog milostivi gospodstvom darovao, tako ju je pametju i umin'jem i umiljenstvom i blagodarstvom i pravdom i krepostju narešio), i po tom koju smo imali od prijatelj mnozih.«

U prvom odlomku on, i sam vlastelin, hvali dubrovačku aristokratsku gospodu, ali odmah se sjeća i »prijatelj mnozih«, a tu misli u prvom redu na svoje pjesničke prijatelje, ugledne pučane Mavra Vetranovića, Nikolu Nalješkovića i Nikolu Dimitrovića[441].

U osobito živom kontaktu bio je s Hektorovićem i ostalim hvarskim uglednicima *Nikola Naljeković* (umro 1587). Hektorović i Naljeković su izmijenili nekoliko pjesničkih poslanica. Kad je Hektorovića napala podagra (guta), Naljeković u posebnoj pjesmi proklinje tu bolest i na kraju je moli:

Molim te togaj rad, nemoj, svi Hrvati
Da na te plaču sad, hotjej ga parjati.

Kako »parjati« znači štedjeti, proizlazi da pjesnik moli gutu, da poštedi pjesnika Hektorovića[442].

I s drugim uglednim Hvaranima bili su naši Dubrovčani u dodiru, primjerice Vetranović s *Jerolimom Bertučevićem.* Nikola Naljeković i *Hortenzije Bertučević* izmijenili su međusobno i pjesničke poslanice. Naljeković oslovljava Bertučevića ovako:

Hortense pošteni, slavo svih Hrvata
pravo ti zlameni ime trak od zlata.

Međusobno su izmijenili poslanice i *Đivan Parožić,* vlasteličić hvarski, pisac *Vlahinje,* i Naljeković[443].

Osim kulturnih poriva, koji su poticali veze dubrovačkih i hvarskih književnika, moramo spomenuti i relativnu blizinu otoka Hvara i Dubrovačke Republike. S najviše točke poluotoka Pelješca, Vrha Pelisca, dubrovačka izvidnica je 1571. opažala požare na otoku Hvaru što ih je izazvao vojni napad turskih zapovjednika Uluz-Alija i Karakozije, a čuli su se i topovi. O tome je trstenički kapetan hitno izvijestio dubrovačku vladu[444].

Uluz-Ali i Karakozija zarobljavali su ranije i drugdje roblje, ali sad su se našli i na Hvaru i na Korčuli. Jedan i drugi su na povratku prošli mimo Dubrovnika, a Dubrovčanima je uspjelo od Karakozije otkupiti 300 robova. Dubrovčani su oslobođenima prepustili da sami odluče: ili da odu kući ili da ostanu u Dubrovniku. Malu djecu, za čije se roditelje nije moglo saznati, predali su na odgajanje dubrovačkim obrtnicima.

O tom događaju izvijestila je dubrovačka vlada i svoje poslanike, pa tako i Frana Gundulića. Ona mu to kaže ovim riječima:

»I premda stradanje kršćana, i osobito naših susjeda, kao Hvarana i ostalih Dalmatinaca, ništa manje ne tišti nas kao njih same, i smatramo ga iz više razloga zajedničkim, čujemo sada da nas neki zlobni duhovi kleveću i govore kako je u turskoj armadi bilo mnogo Dubrovčana i da su ih Dubrovčani vodili u nanašanju šteta Dalmaciji...«

Frano Gundulić pak u jednom svome izvještaju o ovim događajima kaže, da je na žalost

među otkupljenima bilo i onih, koji su skupa s uskocima malo ranije pljačkali mnoga dubrovačka sela[445].

Trstenički kapetan izvješćuje ponekad vladu i o onome što se događa na Hvaru, a i poneka poruka ide preko Hvara. O sporovima zbog otoka Sušca već smo pisali. U doba kretskog rata 1645–1669, narod Makarskog primorja ustao je protiv Turaka i stao na stranu Mletaka. Mletačka vlada je čak imenovala providura za Makarsko primorje, koji je trebao boraviti u Makarskoj, ali je češće stanovao u Sućurju na Hvaru. I pomorski su hajduci iz Makarskog primorja, koji su puno jada zadavali dubrovačkom teritoriju, osobito poluotoku Pelješcu, imali uporište u Sućurju. Dubrovačka vlada šalje svoje izaslanike providuru u Sućuraj. Tek mirom u Srijemskim Karlovcima pripade Makarsko primorje Mlecima.

Pitamo se, kako je činjenica pučkog ustanka na Hvaru (1510–1514) djelovala u Dubrovniku. O tome, barem dosad otkrivenih, mnogo podataka nemamo, no dubrovačka vlada je zabranila govoriti o ustanku. Neki svećenik koji je pričao o njemu, bio je već 1510. prognan iz Dubrovnika. Ustanka se u svojem djelu *Komentari svojih vremena* dotakao i dubrovački povjesničar Ludovik Crijević Tubero, suvremenik događaja. On ga dakako tumači na svoj način. Doduše ne kao sigurnu već kao vjerojatnu vijest iznosi da su Mlečani sami podsticali puk protiv plemstva u Dalmaciji. U tome je samo zrnce istine, jer se mletačka vlada držala u međusobnim razdorima plemstva i puka u Dalmaciji politike *divide et impera* (podijeli i vladaj), no na kraju je njezin predstavnik krvavo ugušio hvarsku bunu. Tubero kaže da je ustanak djelovao kao zaraza na ostale Dalmatince, te kao primjer iznosi pokret pučana u Baru i Kotoru.

Dubrovčani su imali kulturnih dodira i s Trogiranima. *Petar Lucić,* pisac XVI. st., otac slavnog povjesničara Ivana Lucića, sastavio je antologiju pjesništva, tzv. *Vrtal,* u kome su stihovi hrvatskih pjesnika od Trogira do Dubrovnika. Pretežu Marulićeve pjesme, ali ima i onih dubrovačkih pjesnika, kao Mavra Vetranovića i Marina Kaboge. Sam pak *Ivan Lucić* u svome poznatom djelu »De Regno Dalmatiae et Croatiae« (O Kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske) na više mjesta spominje Dubrovnik. Većinom govori o starijim događajima, ali za nas je vrlo zanimljivo šesto poglavlje druge knjige s naslovom *De Laudibus* (O pohvalama), gdje govori o postanku pjevanja pohvala državnim glavarima u dalmatinskim gradovima i povijesti tog običaja, no daje i vrlo važne podatke i za svoje vrijeme. Među ostalim ukratko ističe kako se takve pohvale pjevaju i u Dubrovniku, u čemu se slaže s podacima iz drugih izvora.

Posebno je bilo veliko prijateljstvo između *Ivana Lucića* i glasovitog Dubrovčanina *Stijepa Gradića* (1613–1683), no to su prijateljstvo sklopili u Rimu, gdje su jedan i drugi proboravili znatan dio svoga života. Gradić je bio poznatiji u rimskim kulturnim i znanstvenim krugovima, te je uveo Lucića u mnoge od njih. Kao kustos i kasnije prefekt Vatikanske knjižnice omogućio je i olakšao Gradić Luciću rad u njoj, a usto mu je davao razne svoje ispise iz dokumenata o dubrovačkoj prošlosti. Neke od njih je Lucić i prepisivao, te su se u njegovoj ostavštini našli njegovom rukom pisani ispisi iz dubrovačkih kronika. Gradić je pomogao Luciću i pri izradi njegova velikog djela »De Regno«. Lucić češće spominje Gradića u svome dopisivanju s učenim Zadraninom Valerijem Ponteom. Inače je i sam Gradić bio u dodiru s Ponteom. Iako lojalni podanik Mletačke Republike, Lucić je bio, zacijelo pod Gradićevim utjecajem, veliki prijatelj Dubrovnika. Osobito je bio dirnut katastrofom strahovitoga dubrovačkog potresa od 6. travnja 1667. Na glas o tome Gradić i Lucić su šetajući rimskim ulicama zajedno plakali.

Poznato je kako je Gradić nakon potresa razvio znatnu akciju u korist Dubrovnika, te se među ostalim i preko svog prijatelja mletačkog proveditura Nanija borio protiv raznih mletačkih antidubrovačkih intriga. U pismu Valeriju Ponteu od 1. veljače 1675. Lucić

odobrava taj rad i Gradićeva nastojanja. Gradić i Lucić bijahu osobito djelatni u hrvatskoj bratovštini sv. Jerolima u Rimu, nazvanoj »ilirskom«. Njihova međusobna suradnja osobito dolazi do izražaja u stvaranju karte »ilirskih« zemalja. Lucić je naime izradio kartu nazvanu *Illyricum hodiernum* (Današnji Ilirik), koju imaju samo neka izdanja Lucićeva djela *De Regno*. Koncepcija te karte očito se nije sviđala mletačkim krugovima, jer je radeći na njoj Lucić u jednom lucidnom trenutku izišao iz okvira svoga promletačkog stava. Inače je njegova karta vrlo slična karti »ilirskih« zemalja u bratovštini sv. Jerolima, a sada u istoimenom Zavodu, čiji autor bijaše Gradić.

Iz Ilirika su i na jednoj i na drugoj karti isključeni Slovenci te srpski krajevi u kojima nema katolika. Nema dakle sumnje da su Lucić i Gradić radili zajedno. Njihova koncepcija tzv. *Ilirika Današnjeg* ima očito veze s tendencijom što je u XVII. st. ovladala u »ilirskoj« bratovštini, po kojoj se išlo za tim da se iz bratovštine kao bratimi i kao užitnici bratimskog gostinjca u Rimu isključe Slovenci i srpski krajevi u kojima nema katolika, ali je zato uz Krajinu južno od Skadarskog jezera uvedena i stara Crna Gora, premda većinom pravoslavna. Ona je naime spadala pod nadbiskupiju Bara, a išlo se za tim da se područje te nadbiskupije uključi u zemlje čiji pripadnici imaju pravo pristupa u bratovštinu i gostinjac. Tako se eto pojmu »Ilira« i Ilirika već prema prilikama daje sad uže sad šire značenje, a u tendencijama što su se javile i pobijedile u bratovštini sv. Jerolima, uglavnom se pojam »Ilira« poklapa s pojmom Hrvata. Lucić je bio neko vrijeme predstojnik bratovštine sv. Jerolima. Pokopan je u bratimskoj crkvi sv. Jerolima skupa s ostalim nekadašnjim predstojnicima, Dubrovčaninom Stijepom Gradićem i Splićaninom Ivanom Pastrićem, a arhiprezbiter te crkve Splićanin Juraj Jurjević podigao im je 1711. lijepu nadgrobnu ploču, koja i danas postoji. Odmah u prvom retku natpisa kaže se kako se posvećuje predstojnicima ilirske nacije u gradu Rimu.

O Luciću su izricali svoj sud i suvremenici i kasniji naraštaji. Imao je i protivnika. Vrlo je zanimljivo što pisac uvoda dubrovačkoj povijesti Džona Rastića, umrlog 1735, piše o Luciću. Uvodničar ga naziva »najizgrađenijim duhom Dalmacije«. Premda je Lucićevo djelo »De Regno« napisano promletački, uvodničar kao da to ne opaža. On tvrdi kako su mletački sindici, poslani u Dalmaciju nakon izlaska Lucićeva djela, imali zadatak uništiti spomenike podignute u počast mletačkim funkcionarima, i morali su osim toga svim općinama oduzeti sve isprave iz predmletačkog doba, a za novo izdanje Lucićeva djela kaže da je nastojanjem mletačke vlade izišlo iznakaženo. Uvodničar je ponešto i pretjerao, ali u njegovim tvrdnjama ima zrna istine, jer se iz Lucićeve korespondencije vidi da je imao neprilika s kartama, a znamo da su se neki primjerci prvog izdanja pojavili bez karte *Illyricum hodiernum*. Očito su Mlečanima bile nepoćudne.

No dok uvodničar uvelike hvali Lucića, poznati dubrovački pjesnik i pisac Ignjat Đorđić upravo se okomio na nj u svome velikom neobjelodanjenom zborniku *Antiquitates Illyricae* (Starine ilirske). Ovo djelo nije u svemu proučeno, te ne možemo ocijeniti zamašnost Đorđićeve kritike. No opazili smo da Đorđić prigovara Luciću određivanje granica Dalmacije, pa o tom kaže:

»O da nije nikada pisao svoju povijest ili radije rečeno smjesu autoriteta zlo probavljenih, konjektura nad konjekturama i čudovišnih zaključaka.«

Ignjat Đorđić, koji i sam nije kritičan u svom zborniku a kao povjesničar zaostaje za Lucićem, izrekao je o njegovu djelu vrlo težak i nepravedan sud, premda se i Luciću može štošta prigovoriti[446].

Već iz dosad raspravljenog mogli smo nazrijeti, a i cijelo proučavanje dubrovačke književnosti u pojedinim studijama i u općim sintezama pokazuje kako je dubrovačka književnost i književnost ostalih dalmatinskih gradova i krajeva jedna cjelina. Toga su bili

svjesni suvremenici koji su je duhovno proživljavali, a najbolje to pokazuje *Frano Marija Appendini,* po rođenju Talijan, ali zapravo prirođeni Dubrovčanin. On je posve ispravno shvatio da su dubrovačka književnost i književnost ostale Dalmacije organska cjelina, pa je to iskazao u svome djelu *Notizie istorico-critiche sulle antichità, storia e letteratura dè Ragusei* (Napomene historijsko-kritičke o starinama, povijesti i književnosti Dubrovčana).

Od 1. kolovoza do 7. rujna 1566. bila je poznata opsada grada Sigeta, gdje se junačkom obranom i smrti proslavio *Nikola Zrinski.* Taj izvanredni događaj široko je odjeknuo, te je opisan i u staroj hrvatskoj književnosti. Koliko znamo, u onodobnoj dubrovačkoj književnosti ta se junačka epopeja ne spominje, ali se to čini kasnije. U dubrovačkim službenim dokumentima međutim imamo dosta podataka o događajima koji su prethodili sigetskoj opsadi, bili joj suvremeni i dogodili se nakon nje, pa se usput spominje i Siget. Sve se to ipak iznosi na način kako se to u sličnim zgodama čini.

U službenim dubrovačko-turskim odnosima uobičajilo se da svaki put kad sultan poduzima vojnu protiv Ugarske, posebni dubrovački poslanici odlaze ga pozdraviti ondje, gdje se u taj mah nalazi. Slično je bilo i kad su u Dubrovniku saznali da i sultan Sulejman II. polazi s vojskom na zapad; dubrovačka vlada uputi mu dva poslanika. Naravno, nije se znalo kamo u stvari sultan kreće, pa ni to da je naumio prema Sigetu. U 30. knjizi serije *Dopisi i upute* zapisana je na četrnaest strana opširna uputa Džonu Puciću i Dživu Palmotiću, koji se u naslovu upute nazivaju »poslanici darova Turskom caru, koji ide prema stranama Ugarske«. Oni su trebali rješavati i razne druge poslove, pa zato uputa i jest tako opširna, ali glavna im svrha bijaše da pozdrave cara, podare ga te mu zažele sreću i zdravlje. U uputi se izričito napominje kako pri predaji darova osobno sultanu treba reći »da mu taj dar šaljemo u znak naše radosti što čujemo o vrlo sretnom njegovom pothvatu, govoreći mu da mi ne prestajemo stalno moliti vječnog Boga za njegov dugi život, sreću i povećanje njegova slavnog Carstva«. Novi sultan Selim, Sulejmanov sin, dojavio je dubrovačkoj vladi smrt svoga oca i svoj nastup na prijesto posebnim pismom, takozvanim hoćumom, koji je u Dubrovnik donio njegov čauš Feris 17. listopada. Vlada je prema običaju darovala čauša, no kako je on išao i u Mletke, istog dana Vijeće umoljenih odlučuje da mu se stavi na raspolaganje posebna fregata. Devetnaestog listopada Vijeće umoljenih je prihvatilo ovaj prvi prijedlog:

»Prvi je prijedlog da se u ovom Vijeću izaberu dva poslanika, koje treba poslati novom Caru Turaka Sultanu Selimu, sinu Sultana Sulejmana Cara, koji je umro prošlog rujna u stranama Ugarske kod Sigeta.«

U istom zapisniku pod datumom od 23. listopada registrirano je pismo koje vlada upućuje sultanu Selimu. Ono je zaista karakteristično, te ga donosimo u bitnom dijelu:

»Odmah čim nam je predan uzvišeni i veličanstveni hoćum Vašega Previsokog i Preslavnog Veličanstva od gospodina Ferisa, Vašeg povjerenika, osjetili smo beskrajnu bol i potom preveliku i neizmjernu radost u srcima svih nas. Uzrok boli je bila vijest o smrti Preslavnoga, Nepobjedivog, Prehrabrog i nikad dovoljno hvaljenog sultana Sulejmana, previsokog oca Vašeg Veličanstva i našeg Velikog Gospodina, ljubaznog gospodara i vječnog čuvara. Premda je svatko siguran da je sultan Sulejman, strahovit cijelom svijetu dok poživje, sada uzašao u raj, gdje s velikim i svemogućim Bogom uživa vječno blaženstvo, te stoga se ne bi morala oplakivati njegova smrt, mi ipak u potpunosti poznavajući naš gubitak, više nego puno se žalostimo nad njegovim putem u vječni život. No posve tjeramo od sebe ovu veliku žalost, pošto vidimo Vašu Visost sjediti na veličanstvenom očinskom prijestolju, okrunjena Carskom krunom, kao što je odredio veliki Bog, ne samo po nasljedstvu već po predostojnim Vašim zaslugama. Ova je radost, otjeravši iz nutrina naših srdaca našu prijašnju žalost, zauzela i sada drži prvo mjesto, čim primismo hoćum. Stoga,

kako u srcu i vanjskim načinom, uživamo i veselimo se nad uzvišenjem Vašeg Veličanstva na presretnu očinsku Carsku vlast, tako s ovim našim pismom veselimo se s Vama i u isto doba i uvijek ne prestajemo ni danju ni noću podastirati vruće molitve Bogu, da Vašoj Visosti daruje mirno zdravlje, predug i sretan život i vječnu pobjedu protiv svojih neprijatelja...«

Poslije će ipak u XVII. st. Vladislav Menčetić, pjevajući Petru Zrinskom zapjevati ujedno i o junaštvu pretka mu Nikole Sigetskog.

Zanimljive su veze što ih je sa Zrinskima imao dubrovački pjesnik *Dominko Zlatarić* (1558–1603). Brat Dominka Miho bio je časnik u vojsci Jurja Zrinskog, pa ga je jednom prilikom Dominko posjetio i tada se upoznao s Jurjem Zrinskim, sinom sigetskog junaka Nikole, koji je boravio u Čakovcu. Dominko Zlatarić izdao je 1597. u Mlecima knjigu pod naslovom *Elektra tragedija. Ljubomir pripovijes pastirska. I Ljubav i smrt Pirama i Tizbe iz veće tuđijeh jezika u hrvacki izložene.* U knjizi je kao uvod posveta *Đurđu knezu Zrinskomu,* u kojoj se također spominje hrvatsko ime. Nešto kasnije došao je u Dubrovnik Jurjev pouzdanik i rod Petar Šubić Peranski. Nakon što su oko 1585. Turci osvojili grad Pernu, Peranski su služili u Krajini kao časnici, a boravili u Pokuplju na svojim imanjima i bili pod zaštitom Zrinskih. U Dubrovniku su imali naslijeđenu imovinu, pa je Petar Šubić Peranski jamačno došao ovamo zbog toga. Posjetio je i pjesnika Dominika Zlatarića. Juraj Zrinski je 26. kolovoza 1602. iz Čakovca pjesniku Zlatariću odgovorio latinskim pismom. Puno mu zahvaljuje na poslanoj knjizi i posveti[447].

Važna politička ličnost iz obitelji Frankopana, s kojom je dubrovačka vlada došla u kontakt, bio je Nikola Tržački. Obavljao je u svom životu razne funkcije, a bio je i hrvatskim banom 1617–1622. Nakon toga povlači se iz javnog života te se brine za svoja prostrana imanja. Živio je do 1647. Bio je prijatelj i zaštitnik kapetana Jurja Kukuljevića iz Senja, koji je dubrovačkoj vladi pribavio trideset Hrvata barabanata, naime vojnih najamnika, i njima bio na čelu 1630–1636. Za vrijeme svoje službe u Dubrovniku kapetan Kukuljević je dobivao privremena odsustva. Tako je za jednog takvog odsustva posjetio u Bosiljevu kneza Nikolu Frankopana. Nikola je iskoristio priliku te po Kukuljeviću poslao dopis dubrovačkoj vladi datiran 15. ožujka 1635. U dopisu kaže:

»Premda je Istim Gospodstvima Vašim moja osoba do sada možda nepoznata bila, ipak ne sumnjam da Vam je moja porodica odavna dobro bila poznata. Iz starih naime spisa sam upoznao da su Pređi moji knezovi Frankapani nekoć, u vremena Uzvišenih Kraljeva Ugarske, sa slavnom onom Republikom i Plemstvom Dubrovačkim njegovali osobito prijateljstvo i dobro su se odnosili. Međutim nezgoda vremena i bijes Turaka su stanje stvari drukčije izmijenili. Ja ovu prigodu, zapravo posredstvo Jurja Kukuljevića (koji me, dolazeći u ove strane, s dopuštenjem Vašim posjetio kao starog svoga zaštitnika) nisam htio mimoići, a da ovim svojim dopisom Vaša Prejasna Gospodstva također uslužno ne pozdravim te da Vam ponudim svoje srce spremno na ljubav i u slučaju potrebe pripravnost poslužiti Vam prema mogućnostima.«

Naknadno pri kraju dopisa Nikola Frankopan kaže kako je neke stvari povjerio Kukuljeviću da ih usmeno iznese.

Dubrovačka vlada je sa zadovoljstvom primila dopis, te mu 30. travnja 1635. ljubazno odgovara:

»Kapetan Juraj Kukuljević na svome povratku amo iz onih strana predao nam je vrlo ljubazni dopis Vašeg Preslavnog Gospodstva, pun uljudnih svjedočanstava Vaše najbolje volje prema nama, zbog čega smo osjetili veliku radost. Vaše naime Preslavno Gospodstvo, obdareno tolikim krepostima i zaslugama kao istinski potomak prastare i najplemenitije porodice Frankapana, nije moglo iznijeti drukčiji iskaz naklonosti nego onaj, koji Vam pristaje kao dobrom nasljedniku osobitog prijateljstva koje je uvijek vladalo između Vaših

predaka i ove Republike. Zahvaljujemo Vašem Preslavnom Gospodstvu, sa svom djelotvornošću uvjeravajući Vas da ni zlosud vremena ni ikakav ljudski događaj nisu mogli niti će ikada moći smanjiti našu stalnu pažnju koju Vam iskazujemo.«

Nikola Frankopan je po Jurju Kukuljeviću bio zamolio dubrovačku vladu da mu priskrbi deset ovaca španjolske pasmine, s jednim mužjakom istog soja. Ona mu udovoljava i među ostalim obavještava ga ovim dopisom[448].

Godine 1654. dogodilo se u susjedstvu Dubrovnika nešto važno. Petnaestog svibnja je turska vojska pod vodstvom Mehmed-age Rizvanagića navalila na Perast, ali su ga Peraštani u hrabroj borbi odbili. Glas o tome pročuo se po cijeloj Dalmaciji, pa je došao i do *Petra Zrinskog,* koji je posjedovao dio primorja na kome bijahu i njegove luke Bakar i Kraljevica. Bio je u dobrim odnosima s Mletačkom Republikom, pa se preko Bakra i trgovalo s njome. Premda tada nije bilo službenog rata između Podunavske Monarhije i Turske, borba u pograničnim krajevima je bilo, pa je i Zrinski tijekom kandijskog rata ratovao s Turcima. Godine 1654. svojim je brigantinom plovio uz istočnu obalu Jadranskog mora. Još istog svibnja, zadivljen junačkom obranom Perasta, stiže tamo da pohodi taj grad. Peraštani ga oduševljeno i s velikom počasti primiše, te ga nakon njegova kraćeg boravka svečano otpratiše. Drži se da je Zrinski bio u Perastu 23. i 24. svibnja.

Dubrovačko Vijeće umoljenih 25. svibnja naloži knezu i Malom vijeću da Petru Zrinskom, ako doplovi u Dubrovnik na svome brigantinu, dopuste, ako želi, ući u gradsku luku, te neka s njime postupaju i daruju ga kako je odlučeno. Zrinski međutim nije stigao. Baš tada se dogodio, jamačno 24. ili 25. svibnja, neugodni incident. Petar Zrinski je naime zaplijenio brod Marina Borisa, dubrovačkog građanina podrijetlom iz Bara, i skupa s brodom uhvatio je i njega[449]. Marin Boris je često trgovao s Barom i imao u njemu svog imutka, a bio je osoba povjerenja Turaka te mu je dubrovačka vlada povjeravala otkup dubrovačkih građana koje bi Turci odveli u ropstvo. I ovom je prilikom Boris plovio s otkupninom koju je kanio predati Ulcinjanima za otkup zarobljenih Dubrovčana, među kojima je bio i Stijepo Bersečina. Petar Zrinski, borbeno raspoložen protiv Turaka, uhvatio je brod Marina Borisa kao turskog pouzdanika i još k tome s novcem koji je trebalo predati ulcinjskim gusarima[450].

Doznavši o tome dubrovačka vlada odmah 26. svibnja upućuje Zrinskom dopis. Nakon što je iznijela cijeli slučaj, kaže:

»Ovo je prava istina i po istinitom saznanju posvjedočujemo Vašem Gospodstvu moleći Vas živo, da kao gospodin i vitez kršćanski, što uistinu jeste, izvolite što prije, ukoliko to već nije uslijedilo, osloboditi spomenutog Borisa, kršćanina, našeg građanina, s njegovom barkom, ljudima, novcem i robama. To učinite da ne dodate žalost ožalošćenome i da ne opteretite mnoge plemiće i građane naše, koji su po javnoj ispravi jamci spomenutog novca, i da se ne iznevjerite svojoj velikodušnosti i svojoj porodici, koja za iskupljenje i slobodu vjernih kršćana iz ruku nevjernika, nikada nije štedjela ni krv ni blaga svoja. Ova Republika za čin ovako velikodušan i ujedno samilostan bit će Vašem Mnogopoštovanom i Izvrsnom Gospodstvu osobito obvezana i nikada neće uzmanjkati s dužnom zahvalnošću u stvarima većim od Vašeg zadovoljstva. I na kraju srdačno Vas pozdravljamo želeći Vam od Boga svaku žuđenu sreću.«[451]

Ne znamo točno da li svojom inicijativom ili uslijed intervencije dubrovačke vlade, no Petar Zrinski je oslobodio Marina Borisa, a potom vratio i njegov brod i zaplijenjeni novac. Zbog toga je Petru Zrinskom otišao i spomenuti Stijepo Bersečina, koji se već bio oslobodio turskog zarobljeništva, a zanimala ga sudbina novca. Nesporazum između Dubrovnika i Zrinskog tako se riješio na obostrano zadovoljstvo. Zrinski i Bersečina su dapače sklopili

prijateljstvo, te je Zrinski bio povjerio Bersečini neki pobliže nam nepoznati posao, sa čime se složila i dubrovačka vlada.

Daljnji dodiri Petra Zrinskog s dubrovačkom vladom bili su vrlo prijateljski. Znamo za one iz 1655. i 1658. Iz ove potonje potječu dva vrlo susretljivo pisana dopisa vlade Zrinskom.

Godine 1663. dolazi do još srdačnijeg neslužbenog kontakta Dubrovnika sa Zrinskim. Poznato je njegovo djelo *Adrianskoga mora sirena,* tiskano 1660, u kome je i epos o junaštvu Nikole Zrinskog Sigetskog 1566. Dubrovački pjesnik *Vladislav Menčetić* objelodanio je 1663. u Jakinu pjesmu *Trublja slovinska,* u kojoj slavi Petra Zrinskog[452]. Pjesma ima kraću posvetu datiranu u Dubrovniku 20. lipnja 1663. U posveti se kaže:

»Dopliva srećnijem plovom po moru od neizmjernijeh hvala na ove dubrovačke kraje Adrianska Sirena, plod čestiti visoke i neishitne pameti Vašeg Prisvijetlog i Priizvrsnog Gospodstva, koja kroz slatki romon čudna svoga spijevanja tako zamjerno napuni svu ovu državu neumrlostim tvoga imena, da svak jednijem glasom Tebe glasi za najglasovitijega spjevaoca, kijem se diči sadašnji narod svega puka slovinskoga.«

Dubrovčani, kao i ostali Hrvati, svjesni su pripadnosti općem slavenskom stablu te rado upotrebljavaju naziv slovinski. Naslov pjesme *Trublja slovinska* znači, da ova trublja svojim glasom po cijelom slavenskom svijetu navješta slavu roda Zrinskih, Nikole Zrinskoga Sigetskog i Petra Zrinskog. Pjesnik kaže Petru:

»Slovinski si zvan Apolo.«

U slovinstvu ističe i značenje Petra Zrinskog kao hrvatskog bana i borbe hrvatskog naroda protiv Turaka. Glavni smjer turskog nadiranja bile su Ugarska i Hrvatska. Ugarska brani prilaz Srednjoj Evropi a Hrvatska Italiji. Pjesnik jasno gledajući na to izričito napominje:

Od ropstva bi davno u valih
potonula Italija,
o hrvatskijeh da se žalih
more otmansko ne odbija.

Prije no što će pjesnik izreći svoje kitice u kojima kaže kako turski mjesec zapada »smrtnom u bljedilu«, on to naviješta ovim riječima:

Čuj, hrvatska pokrajino!
Pače vas svijet neka sliša,
što obećava sad istino
nebo, – i mene rijet nadiša.

Značajna je i kitica u kojoj se apostrofira značaj Petra Zrinskog:

Tva svijes znana tebe uzvisi
vrh svijeh časti svijeta ovoga.
O tvom svjetu diha i visi
narod puka hrvatskoga.

Urota Zrinsko-Frankopanska našla je odjeka i u Dubrovniku. Dubrovački poklisari na Porti 1669–1670, Džono Crijević i Mato Bunić Marinov, javili su vladi u svome izvještaju od 26. veljače 1670. među ostalim i to kako su na Portu došla dva izaslanika kneza Zrinskog, ali da Porta nema namjere pomoći a Bečki dvor je već poduzeo mjere protiv njega[453]. Frano

Gundulić, sin pjesnika *Osmana* a sada maršal u austrijskoj vojsci, u pismu prijatelju Marku Basiljeviću u Mlecima, pisanom u Beču 8. lipnja 1670, kratko javlja da su Zrinski i Frankopan u tamnici[454]. Ove dubrovačke vijesti su suho objektivističke, bez sažaljenja i bez prijekora. Korčulanski pjesnik Petar Kanavelić dapače prekori Zrinskog u svojoj satiri. U dubrovačkim rukopisnim zbornicima XVIII. st. nalazimo i Menčetićevu *Trublju slovinsku* i Kanavelićevu satiru.

Nakon uklanjanja uskoka iz Senja Dubrovnik je obnovio nekadašnje prijateljske veze sa Senjom. Poznate su nam njegove veze sa sjevernim hrvatskim primorjem u XVII. st., pri čemu se ističu i brodovi s Pelješca. One još više oživljuju prema kraju XVII. st., a 1690. se otvara na Rijeci dubrovački konzulat. Prvim konzulom postade Dubrovčanin Petar Svilokos, do tada u tom gradu privredno djelatan[455]. Jake su veze bile u XVIII. st. Premda je Senj bio uglavnom miran, ipak se našlo njegovih stanovnika koji su se i dalje bavili gusarstvom, ali je ponajviše bilo upereno protiv austrijskih neprijatelja u doba ratova, no znali su i prevršiti mjeru. Dubrovačkoj vladi je bilo neugodno kad je korsarstvo Senjana dolazilo do izražaja na dubrovačkom području[456].

Jake su bile i veze s Rijekom i Bakrom. I u tim su gradovima Dubrovčani u doba pridizanja pomorstva srednjih desetljeća XVIII. st. kupovali brodove, kao i u istarskim gradovima Voloskom i Lovranu. U Bakru se krajem XVII. st. naselila jedna grana pelješke obitelji Orebića i djelovala tu tijekom XVIII. st.[457] I drugi se naseljuju u Rijeci, Bakru i Senju. Rijeka je osim pomorske trgovine imala za Dubrovnik posebno značenje zbog toga što je preko nje išla pošta za državne potrebe u Beč. Službu prijevoza pošte vrše mali pelješki brodovi, i to u XVII. st. oni iz uže Trstenice, a kasnije pored njih i oni iz Trpnja te sjevernog dijela Trsteničke kapetanije, naime oni s područja Vrućice i Dube. Taj promet je bio postao redovit.

Preko Rijeke su putovali i dubrovački poslanici za Beč i preko nje se vraćali. Premda je Austrija držala i tršćansku luku, u koju su također zalazili i Dubrovčani, austrijska pomorska sila se razvija i na području Rijeke i ostaloga sjevernog hrvatskog primorja, te su se razni Dubrovčani istakli u razvijanju austrijske mornarice, kao npr. kapetan Vlaho Maskarić. Pelješke obitelji Orebić, Bizar i Krstelj, a i neke druge, istakle su se u raznim službama Austriji. Orebići su prevozili vojsku i hranu za tridesetogodišnjeg rata. Ogranak Orebića u Bakru dobio je 1701. od Josipa I. nasljedno plemstvo te povlastice kod dovoza i prodaje državne soli u Bakru. Karlo VI. je udijelio 1739. kapetanima Matiji i Ivanu Bizaru nasljedno plemstvo s obrazloženjem da su »u godinama prije 1764, u miru i ratu, u tijeku više godina prevozili sol u luke Hrvatskog primorja i Trst, a isto tako prebacivali vojsku«.[458].

Promet između sjevernojadranskih hrvatskih luka i Dubrovnika bio je u XVIII. st. vrlo živ. Preko njih se osobito prevozilo žito za Dubrovnik, a i razni drugi proizvodi, kao npr. razne vrste koža koje su putovale i u jednom i u drugom smjeru. I gvožđarija se sa sjevera prevozila u Dubrovnik, a iz njega dalje, npr. u južnu Italiju. Bilo je sjevernih primoraca naseljenih u Dubrovniku, a u njemu osobito djeluje Jakov Priskić iz Lovrana[459].

Imamo zanimljive izvještaje dvaju istaknutih Dubrovčana o Rijeci s kraja XVIII. st.

Nakon dolaska na prijesto Josipa II, sina Marije Terezije, bio je u Beču u diplomatskoj misiji dubrovačke vlade Lukša Sorkočević. On je trebao saznati kakve su namjere novog vladara u odnosu na Dubrovnik. Sorkočević je vodio dnevnik o svome putovanju, i u sačuvanom dijelu imamo ga od 1. rujna 1781. do 7. veljače 1782. Iz Beča se vraćao preko Rijeke, u koju je stigao 5. siječnja 1782. Tu se odmah povezao s dubrovačkim konzulom Riječaninom Barčićem, koji ga je predstavio guverneru grada i primorja Josipu Majlathu te podguverneru grofu Pavlu Almaszyju. Ugarska vlada već je bila počela provoditi u Rijeci političku penetraciju.

Sorkočević opisuje kulturne i političke prilike Rijeke te njeno pomorstvo i trgovinu. Ističe i veze s Dubrovačkom Republikom, među ostalim izvoz potplata iz riječke tvornice koža u Dubrovnik.

S guvernerom je govorio i o politici, o aktualnoj mogućnosti da Austrija potisne Turke. Szapary je rekao kako će tada stradati neovisnost Dubrovnika. Ovome je dodao:

»Car ne voli republike, a vaša će mornarica biti vrlo korisna ovoj državi. Možda bi za vas bilo manje zlo da se u tom slučaju nastojite ujediniti i utjeloviti s Ugarskom.«

Sorkočević je u svome dnevniku primetnuo da mu ova prognoza i savjet izgledaju mogući. Govori o germanizatorskim težnjama bečkog dvora te o zajedničkom otporu Mađara i Hrvata, koji dolazi do izražaja i na Rijeci.

Na zabavi prigodom rođendana podguvernera pjevale su se hrvatske pjesme i plesali hrvatski narodni plesovi, koji su, kaže Sorkočević, vrlo slični konavoskim. On ističe kako se na Rijeci osjeća velik priljev činovništva i trgovaca iz svih austrijskih posjeda od Belgije do Lombardije, te iz ugarskih zemalja.

Brat Lukšin Miho Sorkočević, književnik, bio je na Rijeci nekoliko godina kasnije, i to 1788. On nije tada putovao u službenoj misiji, već iz kulturnog interesa. Sačuvan je kratki dnevnik njegova putovanja po Italiji te iz Mletaka za Trst i Rijeku. U Rijeci se zadržao pet dana. Put između Trsta i Rijeke bio mu je prilika da govori o velikom posjedu i reformama Josipa II. U raspredanju o Rijeci ima podataka o upravi, pri čemu Miho Sorkočević nabraja i najistaknutije činovnike, o školstvu, privredi, znamenitostima i priljevu stranaca iz raznih krajeva. Govori i o austrijskoj vojno-diplomatskoj akciji na Balkanskom poluotoku[460].

Devetnaestog rujna 1739. sklopili su grof Aleksandar Patačić, Sigismund Gundulić i Josip Antun de Zanchi šestogodišnji ugovor o zajedničkom trgovanju u Kraljevstvu Hrvatske, Dubrovačkoj Republici i na Rijeci. Trgovat će vunom, kožom i uljem. Među putovima trgovanja spominje se i onaj Dubrovnik–Rijeka[461].

Šezdesetih godina XVIII. st. saznajemo pobliže o koloniji dubrovačkih trgovaca u Zagrebu. Oni su se prvobitno i pretežno bavili trgovinom kožom, ali su prešli i na drugo trgovanje. U to doba bijaše i inače dobro razgranata dubrovačka trgovina kožom. Kao i ranije, u XVII. i XVIII. st., naseljavaju se i udomaćuju u Dubrovniku ljudi iz zaleđa, posebno iz Hercegovine. Znamo i u ovo doba nekoliko Hercegovaca katoličke vjere iz srednjeg dijela Hercegovine, koji su se toliko udomaćili u Dubrovniku da ih je dubrovačka vlada smatrala dubrovačkim građanima. Neki su se od njih istakli kao trgovci, posebno kožom.

U Zagrebu nalazimo šezdesetih godina već formiranu dubrovačku koloniju, u kojoj je i dubrovačkih građana podrijetlom iz Hercegovine. Neki od tih trgovaca ne borave stalno u Zagrebu već putuju na razne strane. Od dubrovačkih trgovaca tog vremena, jamačno hercegovačkog podrijetla, znamo za Marka Glumca, Luku Koića, Božu Koića, Miha Jelića, Iliju Matića, Iliju Puticu Grgureva. Usto znamo i za dubrovačke trgovce Luku Ivanovića, Marka Marića, Vlaha Miletića, Josipa Petrovića i Boža Lalića. Kasnije se javljaju i drugi.

Vrijedna je spomena dubrovačka trgovačka tvrtka što je poslovala između 1762. (a možda i ranije) i 1771, i čije je djelovanje u stanovitoj mjeri dopiralo čak do Zagreba. Jedan od dvojice glavnih poslovnih ljudi bio je dubrovački državni kancelar Diego, zvan i Didak, u matičnoj knjizi rođenih označen prezimenom Dubravica; kasnije se preziva latiniziranim oblikom Arboscelli. Funkciju kancelara obnašao je 1761–1788. Istakao se i književnim radom, pišući na latinskom i hrvatskom. Smatralo se da njegov posao državnog kancelara nije inkompatibilan s njegovim bavljenjem trgovačkim poslovima. Po naravi svoje primarne kancelarijske dužnosti Dubravica je morao boraviti u Dubrovniku, a glavni njegov poslovni drug bio je Ilija Putica, sin Tomaza, hercegovačkog podrijetla; većinom se potpisivao

bosanskom ćirilicom. Putica Tomazov se stalno nastanio u južnoitalskoj Barletti, tu ga je iz Dubrovnika posjećivala žena, a on je po potrebi i sam navraćao u Dubrovnik; inače je često poslovno obilazio južnu Italiju planirajući i kupujući robu te naplaćujući dugove.

Dubravica i Putica se češće dopisuju, a ima njihovih pisama registriranih u poznatoj seriji Dubrovačkog arhiva *Diversa de Foris*. Iz tog dopisivanja i ostalih izvora vidi se da se je osobito razgranala trgovina kožama. Iz Dubrovnika su u Barlettu putovale bivolje i volujske kože, a iz Barlette u Dubrovnik janjeće kože i krzna lisica. U Dubrovnik su opet bivolje i volujske kože stizale iz Srbije i susjedne Bosne, a također preko Rijeke, Bakra i Senja iz sjeverne Hrvatske, a u ove zemlje su iz Dubrovnika odlazile janjeće kože i ponešto krzna lisica. Iz dopisivanja Dubravice i Putice vidi se da su trgovali i kožama iz talijanske pokrajine Romagnole. Dosta se trgovalo i voskom koji je putovao iz Dubrovnika u južnu Italiju, a ponešto i drugim predmetima. Iz registrirane korespondencije se vidi da su Putica Tomazov i Dubravica imali svoje poslovne drugove i u Zagrebu[462].

Da je šezdesetih godina XVIII. st. dobro bila razvijena dubrovačka trgovina, osobito ona kožama, u Zagrebu i kontinentalnoj Hrvatskoj, može se zaključiti i po tome što je tada dubrovačka vlada poradila oko osnutka dubrovačkog konzulata, odnosno konzularne agenture u Zagrebu, radi zaštite svojih trgovaca i promicanja njihovih interesa. Inicijativu su dali dubrovačka kolonija u Zagrebu i kožari Dubrovnika. Vlada je tražila pogodnu osobu za položaj konzula. Grof Ivan Patačić zacijelo joj je bio poznat po pravednom stavu što ga je bio zauzeo u parnici dubrovačkog trgovca Marka Glumca. No njega je preporučio i poznati povjesničar Adam Baltazar Krčelić, zagrebački kanonik, i poradio da se Patačić primi ponuđene mu funkcije. Krčelić je bio već otprije u dobrim vezama i kulturnim dodirima s dubrovačkim historičarem i piscem Mihom Milišićem, koji je od 1759. bio austrijski konzul u Dubrovniku. Jamačno je i ta veza pridonijela da se Krčelić prihvati zamolbe da potraži podesnu ličnost.

Pošto je Patačić dao prethodnu suglasnost, Vijeće umoljenih je 13. listopada 1765. zaključilo da se za dubrovačkog agenta u Hrvatskoj imenuje grof Ivan Patačić. Istog dana je vlada o tome obavijestila Patačića navodeći kako je konzul potrebit da bi radio na održavanju povlastica što ih Dubrovčani imaju u Ugarskoj i pridruženim zemljama, pri čemu se zacijelo misli na Hrvatsku. Odmah idućeg dana pisala je o tome i ocu Remedelliju u Beču, kako bi na dvoru zagovarao osnutak konzulata u Zagrebu. Miho Milišić je pak iz Dubrovnika pisao i Patačiću i svom prijatelju Krčeliću, objavljujući mu to kao veselu vijest. Govoreći o području na kojemu će Patačić vršiti konzulsku funkciju, kaže: »u istom uglednom kraljevstvu Hrvatske«. U pismu Krčeliću hvali obojicu ovim riječima: »I zaista, da ne bih ikako propustio svoju dužnost kao čovjeka vrlo prijateljskog i vrlo pažljivog prema njemu, o svemu ovome sam kneza (grofa) obavijestio i na novom mu imenovanju čestitao, premda bi više trebalo čestitati Republici i dubrovačkim građanima, jer su dobili muža preodlikovanog najvećim vrlinama, kojega su vjera i ugled vrlo podobni unaprijediti njihovu sreću i braniti ih od nepravda. Za ovu pak blagodat, vrlo poštovani muže, Tebi treba podati punu hvalu, premda Te nitko ne može za Tvoje zasluge dovoljno dostojno nahvaliti. Stoga nikada neće Tvojih zasluga i Tvoga imena nikakva u dubrovačkih građana razoriti zaborav.«[463]

Previše rano se poveselio Milišić. Dvor Marije Terezije odbio je osnivanje dubrovačkog konzulata u Zagrebu, s obrazloženjem koje nije nimalo uvjerljivo i u pojedinim dijelovima sadrži krive podatke[464].

Grad Zagreb nametnuo je 1762. Dubrovčanima nastanjenim u njemu dužnost vršenja noćne straže, a 1764. taksu glavarine u iznosu od četiri florena godišnje. Zbog toga novoimenovano Kraljevinsko vijeće za Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju svojim otpisom od

2. prosinca 1766. prigovara gradu, a ponovno mu zamjera određivanje takse glavarine i 1768.[465]

S Požegom su Dubrovčani imali stanovite dodire već u srednjem vijeku, a pod turskom vladavinom znalo se u njoj naći dubrovačkih trgovaca. U matrikuli bratovštine sv. Lazara zapisani su 1531. kao pravi članovi dubrovački trgovci u Požegi Pavao sin Ivanov i Filip Ivanović. Nakon oslobođenja od Turaka te osnivanja požeške županije i gradske uprave, započeše novi dodiri. Sudac i magistrat grada Požege uputili su 1. kolovoza 1750. dubrovačkoj vladi dopis kojim mole da se u arhivu Republike pogleda, ima li kakvih dokumenata što se tiču Požege.

Dubrovčanin Filip Dabrović i njegov sin Ivan naselili su se u Požegi i postali njegovi priznati građani. Ivan je sa ženom Marijom živio u Požegi, a imao je s njom kćer Mariju. Nakon njegove smrti majka i kći su saznale da je u Dubrovniku izumrla obitelj Dabrovića, pa su 1. kolovoza 1750. uputile dubrovačkoj vladi dopis kojim iskazuju da se smatraju nasljednicama, te je mole da ostavštinu preda njihovu opunomoćeniku Nikoli Šimuničeviću, građaninu Požege. Kažu da su o izumiranju obitelji Dabrovića čule od dubrovačkih trgovaca koji poslom putuju po kraljevstvima Dalmacije, Hrvatske i Slavonije[466]. Još je bilo dosta važnih pojedinačnih veza između Dubrovnika i sjevernih hrvatskih krajeva, te u njima nastanjenih Dubrovčana.

Za oživljavanje veza Dubrovnika sa sjevernom Hrvatskom zanimljiva je pojava dubrovačkog srebrnog dinarića u XVIII. stoljeću. Austrijski dvor je želio da dinarić istisne, te je car Karlo 1731. izdao zabranu o tome, a i kasnije je zabranjivano kolanje dinarića. Hrvatski sabor, poslije i županije, otežu s provođenjem tih naredaba i zabrana, te dinarić kola sve do 1765.[467]

Jedna od zanimljivih veza Dubrovnika s ostalim hrvatskim zemljama, osobito sa sjevernim kontinentalnim, bila je dobava vojnika-plaćenika Hrvata tzv. barabanata. U Dubrovačkoj Republici postojala je svojevrsna opća vojna obveza seljaka i građana, pogotovu obveza redovitog i prema potrebi izvanrednog stražarenja. No osjećala se potreba da glavni grad Dubrovnik i drugi grad Republike Ston budu bolje opskrbljeni vojskom. Već vrlo rano, a posebno od XIV. st. dalje, bilo je u Dubrovniku vojnika-plaćenika. Njihov broj nije uvijek jednak, već zavisi o ratnoj opasnosti. Kad je Dubrovačka Republika 1430–1433. vodila konavoski rat protiv Radoslava Pavlovića, trebala je dosta uvježbanije vojske, pa ju je dobavila iz Italije, ali i iz bližih krajeva: Albance, Luštičane, Paštroviće, Humljane, Neretvane i Bošnjake[468]. Kasnije, od XVI. st. pa nadalje, više ne uzima vojnike iz susjednih krajeva već iz podaljeg. Među najamnicima kadikad bude Nijemaca, Čeha, Poljaka pa i drugih, ali od XVI. st. najradije dobavlja barabante iz Ugarske i Hrvatske, i to u prvom redu upravo Hrvate. Tada se postavlja i uvjet da moraju biti katoličke vjere.

Dvadesetog travnja 1630. obraća se vlada caru i ugarsko-hrvatskom kralju Ferdinandu II. Habsburgovcu s molbom da dopusti nabavu barabanata, te mu među ostalim kaže i ovo:

»S milostivim dopuštenjem posvećenih careva slavne uspomene i prethodnika Vašeg Carskog Veličanstva za što budnije čuvanje našeg grada na ovim granicama, služili smo se uvijek s vojnicima Ugrima i Hrvatima katolicima, pouzdavajući se u njihovu vjernost i vrsnoću više nego u bilo koju drugu naciju kao pripadnike Svetog Imperija i Preslavne Krune od Ugarske, stare zaštitnice ove Republike.«[469]

O Jurju Kukuljeviću, kao kapetanu barabanata 1630–1635, već smo govorili. Nakon velikog potresa Vijeće umoljenih povjerava Grgi Dubravčiću, koji je putovao u Senj, da pri povratku u Dubrovnik dovede ili čak ranije pošalje dvadeset i pet barabanata. Dubravčić odgovara 24. rujna 1667. dopisom pisanim na hrvatskom jeziku, potpisujući se kao kapetan. Traži akontaciju i kaže ovako: »... a što mi jeste Vaša Gospodstva naredili radi soldatov,

nahodi jih se dobrih ditića, ki bi tamo došli, ali jih nimam čim dvignuti, a oni nete doli pojti, dokle jim se što od dinara ne da«. I doista, 1668. je Grga Dubravčić kapetan barabanata u Dubrovniku.

Barabanti su u Dubrovniku imali nisku plaću, pa su se prema mogućnostima bavili i drugim poslovima. Sklapali su i bračne veze pa neki pri tome dobivali i nešto miraza. Neki su se i stalno nastanjivali u Dubrovniku. Tijekom stoljeća je na stotine barabanata proboravilo u Dubrovačkoj Republici. Krv hrvatskih i ostalih barabanata ulijevala se i u krv dubrovačku[470].

Na književne veze sa Zrinskima u XVI. i XVII. st. već smo ukazali. Književne i kulturne veze sa sjevernim hrvatskim krajevima nastavljaju se i dalje.

Pavao Vitezović (1652–1713), rodom iz Senja a djelovanjem ponajviše u Zagrebu, dobro poznaje djelo starijeg dubrovačkog povjesničara Mavra Orbina, te se njime u svojim djelima, posebno u Stematografiji (raspravi o grbovima), u znatnoj mjeri koristi.

U sjevernoj Hrvatskoj, uključivši tu i novooslobođenu od Turaka Slavoniju, u XVIII. st. je dobro poznat dubrovački pisac *Ignjat Đorđić* (1675–1737). U Slavoniji se u to doba razvija književnost, koja pokazuje povezanost sa svojedobnom dubrovačkom. U Slavoniji su tada osobito na glasu isusovac *Antun Kanižlić* (1700–1777) i franjevac *Matija Petar Katančić* (1750–1825). Dva djela hrvatske književnosti ističu se u XVIII. st. kao pandan, i to *Uzdasi Mandaljene pokornice* od Đorđića i *Sveta Rožalija, divica panormitanska* od Kanižlića. Možda i nije bilo izravnog Đorđićevog utjecaja na Kanižlićevo djelo, kao što su mislili neki književni povjesničari, ali svakako postoje stanovite podudarnosti, vjerojatno kao posljedak općeg duha i tadašnjeg načina izražavanja, uobičajenog i u ostalim književnostima zapadnoevropske kulture. Ipak nema sumnje da je Kanižlić poznavao dubrovačku književnost, pogotovu onu XVIII. st., i neki njen opći utjecaj na njega postoji. Ne znamo otkada, ali činjenica je da u starim dubrovačkim knjižnicama ima i raznih Kanižlićevih djela.

Katančić je čovjek pjesme i znanosti. Pored Trogiranina Ivana Lucića i on poznaje dubrovačke znanstvenike i služi se njihovim djelima; jedan od njih je i dubrovački benediktinac i bizantolog Anzelmo Bandur (1671–1743), koji je svoj život proveo uglavnom u inozemstvu, najviše u Parizu, ali je ipak uvijek povezan sa zavičajnim krajem; zna Katančić i za povjesničara Mavra Orbina i književnog povjesničara Sebastijana Slade-Dolcija (1699–1777), preko kojeg se osobito upoznao s dubrovačkom književnosti. Od svih dubrovačkih pjesnika najbolje je poznavao Ignjata Đorđića.

Već smo ukazali na veze između Baltazara Adama Krčelića i Miha Milišića. One su bile i političke, pa smo to raspravili, ali i kulturne. Sačuvana je i opsežna korespondencija među njima. Milišić je Krčeliću poslao na dar jedan rukopisni primjerak Gundulićeva *Osmana,* sada u Sveučilišnoj i nacionalnoj knjižnici u Zagrebu, te *Trublju slovinsku* Vladislava Menčetića. Krčelić je poznavao dubrovačke povjesničare Ludovika Crijevića Tuberona i Mavra Orbina. U svome djelu *Annuae sive Historia* govori ponešto i o Dubrovčanima u Zagrebu.

Jedna od najistaknutijih ličnosti kulturnog života sjeverne Hrvatske bio je *Adam Alojzije Baričević* (1756–1806). Tijekom XVIII. i početkom XIX. st. podržavao je kulturne veze s Dalmacijom, a posebno s Dubrovnikom. Djelovao je kao svećenik i profesor u raznim mjestima, najviše u Zagrebu. Bio je i sam latinist te osobito cijenio suvremene mu dubrovačke latiniste Rajmunda Kunića i Bernarda Zamanju. Nabavlja knjige iz Dubrovnika i opširno se dopisuje s istaknutim Dubrovčanima svoga vremena Mihom Milišićem, jezikoslovcem Joakimom Stullijem i svestranim Đurom Ferićem.

Đuro Ferić je održavao brojne kulturne veze s mnogim hrvatskim kulturnim radnicima, a posebno su značajne one sa zagrebačkim biskupom Maksimilijanom Vrhovcem

Godine 1791. je izdao u dubrovačkoj tiskari djelo *Paraphrasis psalmorum poetica,* pjesničku parafrazu psalama na latinskom jeziku. Djelo je posvetio Vrhovcu. U njoj je s velikim pohvalama iznio dotadašnju Vrhovčevu biografiju, nabrajajući razne njegove službe i funkcije. Ističe njegovu kulturnu djelatnost u Zagrebu, osobito kao profesora zagrebačke Akademije. Iz svega se vidi da je Ferić pratio i poznavao Vrhovčev rad. Kao dokaz i primjer Vrhovčeva djelovanja kaže i ovo:

»To naime govore svesci i svjedoče Božje knjige, za koje se brineš da se velikim dijelom već prevedene na jezik našeg Roda objelodane«, pa odmah nastavlja: »Zato i dolazi do toga da se ne samo unutar granica Austrijskog Carskog Imperija dostojanstvo i veličina tvojeg imena zaustavila, već i dalje proširena na način rijeka, koje se u tijeku svome raširuju i rastu, došla i do nas.« Malo dalje nastavlja i dovršava ovako: »Stoga ću svršiti i Tebe moliti da se ovo svjedočanstvo moje pažnje prema Tebi, koje mi se činilo da je najviše primjereno Tvojoj veličini, udostojiš dobrostivo i rado primiti. Što se mene tiče, priznajem da mnogo Tebi dragom voljom srca dugujem i da ću Ti nadalje ostati dužnikom, te se nećeš nikada pokajati zbog Tvoga prema meni dobročinstva. Što preostaje, nego svojom uobičajenom dobrostivošću primi ovu knjigu i njezina pisca pod svoju zaštitu, kao što postojano molim. Zdravo.«

Veliki poštovatelj Dubrovnika bio je književnik *Josip Krmpotić* (između 1750. i 1755–1797), rođen u Lici ali s djelovanjem u Slavoniji. U svojim pjesmama s oduševljenjem pjeva o Dubrovniku, a iz njegova pisanja se vidi da zna za razne Dubrovčane starijega i novijeg vremena.

Na jezikoslovnom polju usko je surađivao s Joakimom Stullijem.

U ostvarivanju veza s ostalim hrvatskim krajevima moramo spomenuti dubrovačkog isusovca *Bernarda Zuzorića,* koji je 1724–1742. obavljao misije i pri tome održavao propovijedi na hrvatskom jeziku u Dalmaciji, sjevernom Hrvatskom primorju, Istri i Lici,

Uske dodire sa zavičajnom Dubrovačkom Republikom održava *Nikola Đivović,* rođen u Karmenu, zaseoku kraj Orebića, od 1730. kanonik u Pečuhu, od 1748. biskup koadjutor u Srijemskoj biskupiji, a od 1753. do smrti 1762. njen dijecezanski biskup. Bio je odan dvoru i često boravio u Beču, te mu je vlada Republike povjeravala i političke zadaće, a s dubrovačkim krajem je održavao i kulturne veze.

Zadnja dva desetljeća XVIII. st. jedna je važna kulturna akcija obuhvatila intelektualce iz raznih hrvatskih krajeva, a potekla je iz Dubrovnika. Dubrovački franjevac *Joakim Stulli* (1729–1817) bavio se, počevši od 1760. dugi niz godina priređivanjem svoga rječnika »ilirskog« jezika. Posao koji je obavio golem je i od velikog značenja u našoj kulturnoj povijesti. Prvi dio u dva sveska, *Lexicon latino-italico-illyricum,* tiskan je u Budimu 1801, a drugi dio – u prvom razdjeljku nazvan *Rječosložje ilirsko-italiansko-latinsko* a u drugom *Rječosložje slovinsko-italiansko-latinsko* – u Dubrovniku 1806. Treći dio, također u dva sveska, *Vocabolario italiano-illyrico-latino,* izdan je isto u Dubrovniku, 1810, za vrijeme francuskog gospodstva. Javilo se pitanje nakladnika za takvo veliko djelo. Stulli ga traži izvan Dubrovnika, te pretpostavljamo da ga u Dubrovniku nije mogao naći. Moramo znati da Stulli svoj veliki rječnik nije namijenio jedino Dubrovniku već čitavom hrvatskom govornom području, u stanovitoj mjeri i srpskom te ostalom slavenskom. Znatnim dijelom hrvatsko se govorno područje, a dijelom i srpsko, prostiralo, shvaćeno u širem smislu, na području Austrije, pa je Stulli prihvatio misao da za tiskanje svog djela zatraži potporu na bečkom dvoru. Stulli je svakako do 1782. dovršio bio prvi, drugi a i treći dio. Te godine je otišao u Beč Josipu II. Bilo je to vrijeme kada Josip II. još nije bio počeo provoditi svoju konzekventnu politiku germanizacije, ali moramo priznati da i kasnije, uza sva nastojanja da se njemački jezik uvede u urede i škole, nije bio protivan gojenju narodnih jezika, pogotovu

ako su knjige na njima bile pisane u duhu njegove politike prosvjetiteljstva. Josip II. je ozbiljno shvatio problem izdavanja Stullijeva rječnika te je autora lijepo primio, ali je ipak zatražio mišljenje učenih krugova svoje države, a pojavio se i problem pravopisa kojim rječnik treba biti tiskan, te je prerastao uopće u problem pravopisa hrvatskog jezika pisanog latinskim slovima. Bio je rječnik na raznim recenzijama, a bilo je i drugih poteškoća. Nastavio ga je pomagati Josipov nasljednik Leopold II, nakon ovoga i Franjo II, koji je odlukom od 1794. napokon prihvatio Stullijev rječnik. No tek je 1801. tiskom izišao u Budimu prvi dio, a drugi dio u Dubrovniku 1806. Za svoj rječnik Stulli je najviše uzimao gradivo iz djela dubrovačkih pisaca, ali se služio i djelima pisaca iz ostalih hrvatskih krajeva, te se može reći da je to zaista rječnik hrvatskog jezika, sa stanovitim pozajmicama iz ostalih slavenskih govora. Stulli taj jezik u naslovima zove *slovinski* i *ilirski,* ali na jednom mjestu izjednačava nazive *ilirski, slovinski, hrvatski* kao jedan pojam, premda u drugoj prilici pod nazivom *slovinski* obuhvaća cijelo slavenstvo.

Godine 1783. je Mlečanin Karlo Occhi, s potporom vlade, osnovao u Dubrovniku prvu tiskaru. Za vrijeme Occhija i njegovih nasljednika izišla su razna markantna djela, no Occhi je imao mnogo dalekosežnije planove. Težio je da svoje djelovanje proširi na sve hrvatske krajeve, naime zamišljao je prodaju svojih knjiga na čitavom prostoru Hrvata, a želio je da se i djela iz drugih krajeva, posebno ostale Dalmacije koja još nije imala svojih štamparija, tiskaju u Dubrovniku. Occhi je tek u manjoj mjeri uspio. Tiskaru je 1797. preuzeo Mlečanin Andrija Trevisan, a 1802. Antun Martecchini. U ovim novim fazama ostvaruje se veća povezanost tiskare s ostalom Dalmacijom. Razni autori iz nje tiskaju svoja djela u Dubrovniku[471].

Vrijedi na kraju spomenuti da su se u bratovštini i gostinjcu sv. Jerolima u Rimu, koji se spominje već od 1441, okupljali Hrvati iz svih hrvatskih krajeva, pa su Dubrovčani ovdje imali priliku da se sastaju i druže s ostalim svojim sunarodnjacima, ali ipak najviše s Dalmatincima. O tom smo imali priliku ponešto reći u drugom kontekstu.

DUBROVNIK 1797–1798.

Sedamnaestog listopada 1797. Napoleon je napokon u ime Francuske sklopio s Austrijom mirovni ugovor u Campo Formiju. Preliminarni mir je dogovoren nešto ranije u austrijskom gradu Leobenu. Prema tajnim odredbama, utanačenim već u Leobenu, mletačka Istra i Dalmacija trebale su pripasti Austriji, ali problem Boke Kotorske još nije bio riješen. U Campo Formiju su potvrđene odluke tajnog preliminarnog mira u Leobenu i tada je odlučeno da i Boka Kotorska pripadne Austriji. Odmah nakon Leobena i prije konačnog zaključenja mira, austrijska vojska je zaposjela Dalmaciju s Bokom Kotorskom. U Dubrovnik nije dirala, ali je sve to bilo vrlo važno za Dubrovačku Republiku, jer je tako Austrija postala njenim susjedom i sa sjeverozapada i s jugoistoka.

Premda Austrija nije tada pokazivala namjeru da stekne i Dubrovnik, širili su se glasovi da joj je to cilj, ali bilo je i takvih da u stvari Francuzi kane osvojiti Dubrovnik i u njemu zavesti »demokratsku« republiku. Premda su svi ti glasovi o francuskim namjerama bili izmišljeni, dubrovačka vlada se poboja, te senat 17. travnja 1797. odluči pisati Federiku Kiriku, dubrovačkom konzulu u Carigradu, i zatražiti od njega da Dubrovačku Republiku i njenu zaštitu preporuči sultanu te francuskom poslaniku kao štićenicu Turske. Pronio se i glas da je austrijska vlada zaposjela Dubrovnik. Napoleon i general Clarke, kao francuski opunomoćenici u pregovorima s Austrijom, koji su još trajali, uputili su 29. srpnja prosvjed austrijskim opunomoćenicima. Tu je Napoleon odlučno ustao u obranu dubrovačke nezavisnosti. O tom je prosvjedu obavijestio i francusku vladu. Austrijski ministar Thugut, i sam zacijelo upoznat s glasinama, uputi hitni dopis dalmatinskom namjesniku grofu Thurnu, u kome mu preporučuje neka nikako ne dopusti generalu Rukavini da uđe u Dubrovačku Republiku, osim u slučaju ako ga sama vlada pozove.

Dubrovačka vlada je pak dala uputu svome predstavniku u Beču Ayali da čestita austrijskom vladaru Franju na zapremanju Dalmacije i Boke. Ayala je to izvršio a car mu zahvalio, obećavši da će čuvati i braniti Dubrovačku Republiku i njen oblik vladavine od svakoga tko bi je pokušao iznutra ili izvana ugroziti; no i dubrovačka vlada mora na to paziti, jer u njenoj državi ima pojedinaca koji, zadojeni opasnim mislima, rovare protiv poretka.

Ayala je od ministra Thuguta saznao da je Austrijska vojna vlast uhvatila pisma što su ih dubrovački »jakobinci« pisali svojim istomišljenicima u Mlecima. Dubrovačka vlada se trudila da ta pisma dobije, ali nije uspjela.

Francuska vlada je također htjela uvjeriti Dubrovnik u svoju dobronamjernost i odlučnost da brani njegovu nezavisnost. Devetnaestog listopada 1797. usidri se francuski kontraadmiral Paul François Brueys sa svojom eskadrom pred dubrovačkim otokom Koločepom, i osta ovdje sve do tridesetog dana u mjesecu. Dubrovačka vlada se poboja što će iz svega toga biti, nerado gledajući prisutnost francuske flote u svojim vodama. No tada se još nije ništa loše dogodilo. Kontraadmiral je posjetio vladu i izjavio kako putuje za Krf, a ovu priliku iskorištava da pozdravi vladu i pokaže joj svoje simpatije, te istodobno zajamči u ime Francuske Republike nezavisnost Dubrovnika. To je izjavio po uputi Napoleona. Knez se zahvali, a u pismu od 23. listopada vlada istakne »kako se Republika nada da joj neće biti od potrebe francuska zaštita, jer već uživa zaštitu Visoke Porte«.

Vlada je pridala veliko značenje francuskoj izjavi o jamstvu nezavisnosti, te je sve ovo javila svojim predstavnicima u inozemstvu i dala da se tiska u novinama. Preko svog predstavnika u Parizu izjavila je zahvalnost francuskoj vladi te 4. studenog uputila posebno zahvalno pismo Napoleonu. Puno joj je bilo stalo da Napoleon odgovori, ali odgovora nije primila, jer je Napoleona 1798. obuzela egipatska ekspedicija, te više nije imao vremena misliti na maleni Dubrovnik.

Za vrijeme boravka francuske flote pred Koločepom s brodova su se iskrcavali oficiri i mornari i posjećivali grad. Među njima je osim Francuza bilo i Talijana iz Cisalpske Republike. Ulazili su u kavane i govorili s Dubrovčanima. U Dubrovniku je među pukom i građanstvom, pa i među vlastelom bilo simpatizera nove vladavine u Francuskoj, a i onih koji su priželjkivali da se i u Dubrovniku uspostavi sličan poredak, makar i s francuskom pomoći. Prirodno je bilo da su te simpatije došle do izražaja u kavanama i razgovorima, u šetnjama i kućnim posjetima, i to ponešto bučnije, premda su postojale vladine zabrane da se o politici ne smije govoriti. Sve je to došlo do ušiju vladi koja naredi istragu. Kako međutim dubrovački »jakobinci« nisu vodili nikakvu smišljenu ni organiziranu akciju, već se sve završavalo u razgovorima, to ni istraga nije donijela rezultata. Jedino se ustanovilo da je svoje simpatije za Francuze i demokratske ideje najglasnije izražavao podtajnik Republike Maro Martellini. Sve je svršilo s time da je senat s 15 protiv 10 glasova odlučio da se daljnje vođenje istrage odgodi za dvije godine, a 26. lipnja 1798. suspendirao Martellinija, na što je i on sam dao ostavku koja mu je uvažena 7. kolovoza 1798.

Istraga se nije nastavila nakon dvije godine. Kako dubrovački »jakobinci« zbilja nisu vodili nikakvu posebno organiziranu akciju, proces se vodio dosta blago i prekinuo najvjerojatnije iz obzira prema Francuzima, premda se nastojala udobrovoljiti i Austrija.

Iz rasprava što su se vodile u senatu, vidi se da je u njemu bilo frankofoba i frankofila, pa premda svi nisu bili izraziti frankofili, ipak je pretegla doduše nevelika većina, koja pojavu »jakobinaca« u Dubrovniku nije shvatila kao opasnost za državu. U istrazi se čuo i jedan glas da su simpatizeri Francuza i vlastelini Tomo Basiljević, Antun Sorkočević i Niko Luca Pucić. No u jednoj senatskoj debati Tomo Basiljević je uskratio protivnicima pravo da se samo oni brinu za domovinu, prigovarajući im da su podigli veliku prašinu zbog tobožnje izdaje, te da namjeravaju uvesti diktaturu koja bi progonila tobožnje frankofile, kako bi austrofili proveli svoje planove. Tomo Basiljević i Antun Sorkočević bijahu dvije istaknute ličnosti tadašnjeg Dubrovnika, a njihove frankofilske i demokratske ideje dolazile su u Dubrovniku dosta snažno do izražaja. Simpatija za novi poredak u Dubrovniku je bilo, ali u građanstvu nije došlo sve do pada Republike ni do kakva pokreta. Tek će 1799. buknuti buna u Konavlima.

Godine 1798. došlo je do jednog manje ugodnog francuskog posjeta Dubrovniku.

Odredbom Campoformijskog mira Francuzi su stekli Jonske otoke, koji do tada pripadahu Mlecima. Francuska vlada uputi onamo komesara Comeyrasa da organizira novu upravu. Kako je bio bez novaca, Francuz ga odluči nabaviti u Dubrovniku, uz koji bijaše vezana pretjerana fama o njegovu bogatstvu. Da se osigura, Comeyras prethodno posla u Dubrovnik s jednom fregatom svog izaslanika Brichea. Ovaj u njegovo ime zatraži od vlade zajam u visini od milijun turneških lira, s time da se isplata izvrši u roku od 24 sata; ako se to ne ispuni, zaprijeti Briche, fregata će bombardirati grad, zauzeti tvrđave i uspostaviti u Dubrovniku revolucionarnu demokratsku vladu.

Još dok su se vodili pregovori, dospije u Dubrovnik Comeyras. Pod prijetnjom sile Dubrovčani su počeli popuštati, ali ne pristadoše na prvobitno zatraženu svotu. Postupno su Francuze doveli do toga da su pristali na zajam od 300 tisuća turskih groša, uz kamate od 4 posto. Comeyras odmah preuzme 200.000 dinara.

Francuska je vratila tek neznatni dio svote, premda je dubrovačka vlada sve do 1807. tražila isplatu duga.

Francuski sustav ratnih kontribucija i prisilnih zajmova dotaknuo je tako i malenu Dubrovačku Republiku. To dovede Dubrovnik u teške novčane neprilike. Kako toliko novaca nije imala, Republika posegnu za imovinom Blagog djela. Od njega posudi novac, a da bi ga mogla vratiti, poduzme korake da se ukine benediktinski samostan na Lokrumu, otok podržavi i proda. Sve joj to uspije dopuštenjem pape Pia VII. Lokrum je prodala nekim bogatijim dubrovačkim građanima te od tog utrška vratila novac blagajni Blagog djela.

Od 1797. do 1806, odnosno 1808, u doba skoro neprekidnog rata između Francuske i Engleske, dubrovačke brodove više puta zarobljavaju sad Englezi sad Francuzi. Neutralna zastava se ili malo ili nimalo ne poštuje. Napada se zbog svakog tereta, pa i ne bio on u ratne svrhe, samo ako se prevozi za neprijatelja ili upućuje u neprijateljsku luku. Francuzi su štoviše plijenili svu robu engleskog podrijetla. Isto tako postupaju i saveznici jednih i drugih.

Važno uporište dubrovačkog pomorsko-trgovačkog prometa bio je Livorno, ali jer se u njemu nekoliko puta izmijenila vlast, još više strada dubrovački pomorski promet u toj luci i s tom lukom. Sad Englezi sad Francuzi prave od Livorna svoje pomorsko-vojno uporište, ili pak izvana vrše pomorsku blokadu. Česti apeli dubrovačke vlade o neutralnosti i nastojanja dubrovačkih konzula imaju tek djelomičnog uspjeha. No pomorski se promet uza svu pogibelj ipak vrši, jer se ni Francuzi ni Englezi ne namjeravaju na sve brodove koji plove[472].

KP – Povijest Dubrovnika II

KONAVOSKA BUNA 1799–1800. I NJENI ODJECI U VANJSKOJ I UNUTRAŠNJOJ POLITICI

Seljaštvo Konavala je krajem XVIII. st. nedvoumno iskazalo nezadovoljstvo svojim položajem. Došlo je do bune. Opći uzrok nezadovoljstva bijaše sustav ekonomskog feudalizma i kmetstva popraćen zloporabama što su izvirale iz samog sustava, a neposredni povod više okolnosti. Nećemo reći da nije bilo stanovitih pojava blagostanja, ali seljak nije bio zadovoljan s time da znatan dio svoga truda ulaže za vlastelina. U XVIII. st. građanska klasa se bogatila pomorstvom a vlastela siromašila, pa su nastojala seljake kmetove još više iscrpsti, namećući im nove terete i zahtijevajući kadikad više nego što je prije bilo uobičajeno i zakonom dopušteno.

No to je i doba kad se poredak ekonomskog feudalizma svuda u svijetu pokolebao, osobito nakon velike francuske revolucije. Vijesti o tome stižu dakako i u Dubrovnik. Govori se o tome, čita, i, makar i potajno i privatno za sebe, piše. Glasovi stižu i na selo. Pomorci i mornari sa sela plove po raznim morima, imaju prilike upiti nove ideje, te ih onda šire selima. Dubrovački vlastelin Tomo Basiljević, suvremenik zbivanja, dopuštajući neizravno i ostale okolnosti kao povode pobune, ipak jasno kaže: »To je feudalna tiranija, podržana od vlade koja je sastavljena samo od vlasnika zemljišta.«

Premda je u gradu Dubrovniku, zahvaljujući sve većem napredovanju obnovljenog pomorstva, vladalo znatno blagostanje, a to znači da su i prihodi, primjereno tome, tekli u državnu blagajnu, ipak je krajem stoljeća Republika došla poglavito s dvaju uzroka u novčane poteškoće, pa je vlada povećala daće. Prvi razlog bio je silom od Francuza nametnuti zajam. Drugi nas razlog vodi u Beč gdje je Republika, u nekoj banci, imala uložen novac. Austrija je tada bila u ratu s Francuskom, trebala je novca pa je oduzela 30% dubrovačkog pologa. Intervencija dubrovačke vlade nije koristila.

Nakon toga je vlada odlučila pojačati djelotvornost dotadašnjih odredaba o daćama, kako bi se one uspješnije pobirale, a mnoga je davanja i povisila. U želji da povisi prihod od soli, koja je bila državni monopol, te suzbije krijumčarenje strane jeftinije soli, donijela je odluku o obvezatnoj kupnji državne soli. Te nove fiskalne odredbe Vijeće umoljenih donijelo je 10. svibnja 1799. Svaki stanovnik stariji od 14 godina morao je godišnje, uz cijenu od dvadeset dinarića po uborku, nabaviti od države određenu količinu soli, i to

P. Povijest Dubrovnika II

stanovnik grada i predgrađa pola uborka a stanovnik ostalog dijela države trećinu uborka. Ujedno su donijete i stroge mjere za uspješnu provedbu ove odredbe.

Kad je konavoski knez ovu odredbu objavio u Konavlima na seoskom zboru, seljaci su podigli svoj glas protiv nje izjavivši da joj se neće pokoriti. Na posebnom, svojem zboru odlučiše da će se oduprijeti provedbi te odredbe, i zakleše se da će sprovesti svoju odluku te spaliti kuću svakome tko je prekrši.

Od 25. lipnja pa nadalje počelo je Vijeće umoljenih donositi u vezi s time razne mjere. Tako 6. srpnja odlučuje da se o ispadu izvijesti austrijski zapovjednik Boke Kotorske, i zamoli da iz Boke pošalje na granicu prema Konavlima trupe koje će onemogućiti promet između Konavljana i Bokelja i ponašati se kao da kane ući u Konavle. O tome će se također obavijestiti bosanski paša, beg u Trebinju, austrijski general u Zadru Rukavina, dubrovački poslanik u Beču Ayala i dubrovački konzul u Carigradu Federiko Kiriko. Svim ovim ličnostima vlada je tijekom kraćeg vremena poslala dopise.

Konavljani su u međuvremenu održavali brojne skupštine, sve radikalnije ističući kako se ni pod kojim uvjetom neće pokoriti novoj odredbi. Dapače su odlučili da će onima koji se ne pokore odlukama skupštine, srušiti kuće i uništiti stada, a prijetili su i smrtnom kaznom.

Svoga carigradskog konzula Kirika dubrovačka vlada je ovlastila da ode efendiji Porte. Konzul će ga zamoliti neka izda naredbu bosanskom paši da zapovjedi gradovima u susjedstvu Dubrovnika neka pošalju trupe prema dubrovačkoj granici; tako će Konavljane prestrašiti i privesti ih dužnoj poslušnosti prema svojoj vladi. Preko svog poslanika vlada je zamolila i bosanskog pašu da zapovjedi Sabit-begu trebinjskom i agama Trebinja, kako bi sa svojim trupama pošli na granicu prema Konavlima i onemogućili svaki promet između Konavljana i Turske, ali neka nikako ne prelaze granicu. U istom smislu pisala je i Sabit--begu.

Iz svega ovog se vidi da je dubrovačka vlada s jedne strane željela i tražila austrijsku i tursku vojnu pomoć, a s druge se bojala da tuđe trupe ne uđu na teritorij Republike. Držala je dovoljnim da se austrijska i turska vojska samo približe granici prema Konavlima, i vjerovala da će se Konavljani preplašiti i primiriti se. Zamišljala je da tek u skrajnjoj potrebi pozove kakvo manje vojno odjeljenje na područje Republike.

Problem austrijske i turske vojne pomoći provlačit će se kroz sve vrijeme trajanja bune i dobivat će razne oblike. Dubrovačka vlada će donekle modificirati svoj stav, ali osnovno njeno gledište ostat će uglavnom isto.

U prvi mah austrijski zapovjednik Brady im među ostalim odgovori kako bez dopuštenja dvora ne smije slati vojnu pomoć izvan pokrajine, u tuđu zemlju, te svjetuje dubrovačkoj vladi da se izravno obrati austrijskom dvoru. General Rukavina nešto kasnije također odgovori da ne može iz povjerene mu pokrajine izvoditi trupe, već samo u slučaju ako ga pozove neka vlast koja bi izjavila da će na svaki poziv cara pristupiti u njegovo podaništvo. Time je on na neki način pozvao Dubrovačku Republiku da uđe u sastav Austrije.

Pod uplivom događaja Vijeće umoljenih donese 8. srpnja više zaključaka u vezi sa situacijom u Konavlima i mogućnošću odjeka u ostalim krajevima Republike. Tako ono oslobodi od daće soli i kotlova za pečenje rakije cijeli teritorij Republike, uključivši tu Cavtat i Obod te grad i predgrađe, a isključivši od tog oslobođenja Konavle i, s izuzetkom Oboda, kraj do Mlina (dakle predio Plata), te plemstvo i ugledno građanstvo kao imućnije. I stanovnici Plata su naginjali Konavljanima. Providnicima grada se zapovijeda da sastave i iznesu svoja mnijenja o služnosti seljaka, trajanju njihove služnosti i svemu onome što se odnosi na nerede između gospodara i seljaka; isto tako o služenju sluškinja i zloporabama

Konavljanin u staroj nošnji, akvarel u Albumu Petra Frana Martecchinija iz g. 1892.

knezova, kapetana i vanjskih kancelara. Svoje mnijenje treba da iznesu na sjednici Vijeća umoljenih od 20. kolovoza.

Dok se ovim mjerama donekle teži da se ublaži pritisak feudalnog poretka, dotle Vijeće umoljenih 10. srpnja poduzima niz oštrih mjera protiv Konavljana. Odlučuje sekvestrirati sva nepokretna i pokretna dobra, kredite i karate svih Konavljana koji stanuju u Konavlima, uključivši i Vitaljinu. U svezi s time zapovijeda da treba oglasiti kako su svi pripadnici grada i predgrađa dužni u roku od 24 sata a pripadnici ostalog teritorija Republike u roku od 8 dana, prijaviti rizničarima Svete Marije sve kredite, novce, robe i karate koji pripadaju spomenutim Konavljanima, a nalaze se u njih, i to pod prijetnjom da će, ako tako ne učine, sami biti kažnjeni konfiskacijom dobara. Ova odredba je bila javno oglašena. No i pobuna, koja je prvobitno buknula zbog obvezatnog kupovanja soli, brzo je postavila i druge zahtjeve, koji su u stvari vodili oslobođenju od ekonomskog feudalizma.

Austrijski general Brady, zapovjednik Boke Kotorske, pokazivao se u svojm pismima prijateljem dubrovačke vlade, ali je u stvari želio nastupiti kao arbiter između nje i

Konavljana. Premda je navodno odbijao delegacije Konavljana, u stvari se zanimao za njihovo raspoloženje, pritužbe i zahtjeve. Uvijeno je predbacivao dubrovačkoj vladi da je ponešto i preoštro postupala s Konavljanima, i izricao mišljenja da bi se oni i primirili kad ne bi bili izazivani oštrim odlukama. Na neki način posredno nagovještava kako bi mogao postojati i kakav opravdani uzrok pobune Konavljana, a ujedno preporučuje blagi postupak i odvraća od prenaglih koraka.

Ovakvo Bradyjevo držanje i odgovor generala Rukavine izazvali su negodovanje dubrovačke vlade, koja je, usto potaknuta raznim glasinama, počela sumnjati da Austrija pomišlja na zaposjedanje teritorija Republike. Pa i inače je vlada Bradyjevo držanje smatrala zadiranjem u suverena prava Republike i težnjom za prevlašću Austrije. Brady je i dvoru predlagao da Austrija bude arbiter u sporu između dubrovačke vlade i Konavljana.

Pritisak austrijske i turske vojske na granicama Konavala i vladine unutrašnje mjere učiniše da se dio Konavljana pokolebao. Smirivanju su bili skloni seljaci zagorske konavoske površi i neka sela u zapadnom dijelu. Trinaestog srpnja dođe njihovo izaslanstvo u samostan sv. Jakova na Višnjici, izjavljujući da traže oprost. Vijeće umoljenih istog dana s 28 protiv 12 glasova zaključi, ako sada neki žele blagost vlade, da moraju uhvatiti i dovesti začetnike bune i glavne krivce; ako im to ne uspije, neka ih prijave s naznakom dokaza njihove krivnje. Tek će se poslije veće ili manje kazne većih i manjih krivaca moći nadati milosrđu. Dio Konavljana je pristao na taj zahtjev, te prijavljivao i hvatao neke glavne krivce predajući ih kapetanu Cavtata. Vlada ipak nije pridavala puno povjerenje izjavama dijela Konavljana koji su iskazivali sklonost smirivanju. Usto je postojao znatan dio Konavljana, osobito onih u Vitaljini, koji su i dalje ustrajali u otporu, a i dio onih sklonih smirivanju nije htio prihvatiti uvjete vlade. Iz Konavla je ponovno otišlo izaslanstvo Bradyju te zatražilo zaštitu i arbitražu austrijskog Dvora, a on je i dalje bio tome sklon.

Potaknuta držanjem Rukavine i Bradyja dubrovačka vlada je poslala u Beč dva svoja izaslanika, koji su trebali ispitati raspoloženje dvora i izraziti negodovanje nad Bradyjevim držanjem. Trebali su zatim odbiti pritužbe Konavljana i Bradyjeve težnje da se miješa u unutrašnji dubrovački spor, ustati u obranu dubrovačke »slobode«, ali i ustrajati u traženju austrijske vojne pomoći vladi, ako je ona ustreba. Usto su morali obrazložiti zašto je vlada zatražila vojnu pomoć i od Turske.

No situacija se u Konavlima mijenjala. Stanovnici visoravni oko Sniježnice i sela bliže Dubrovniku su se pokorili i vlada im napokon počne iskazivati stanovito povjerenje. Istočniji dio Konavala s Vitaljinom međutim je ustrajao u otporu. Dok su tamošnji stanovnici prije bili pripravni pokoriti se, pod uvjetom da im se sve oprosti, a za arbitra, preko generala Bradyja, predlagali cara, sada zahtijevaju da pripadnu Austriji. O tome upravitelj Dalmatinskog Namjesništva Rinna izvješćuje 3. rujna Beč iznoseći kako je u otporu ustrajao južni dio teritorija, koji je bio najpotlačeniji, te je zato i najviše razdražen. On Beču dostavlja i predstavku koju je primio od pobunjenika. Tu se u početku kaže:

»S narodom Vitaljine i Konavala, vjernim svojoj Vladi, postupala je ona otprilike sve do vremena prije pedeset godina s dobrostivosti i ljubavi. Maleni bijahu tereti, a tražili su se s blagosti i isplaćivali se s puninom srca. Od 1750. dalje započela se pogoršavati njegova sudbina, i to iz godine u godinu sve više na način, da je napokon proizišao jaram nepodnošljiv, despotski i tiranski.«

Slijede dosta opširne i teške pritužbe, koje su u velikoj suprotnosti s uvodnom rečenicom. Tu se jamačno pretjeralo s isticanjem blagosti nekadašnjeg postupka, a pritužbe su očito pretjerane i razne zloporabe generalizirane. U predstavci se ne ističu socijalno-ekonomska traženja, a težište je na želji da pripadnu Austriji, pod kojom očekuju bolji postupak.

Istodobno se na trokutu Dubrovnik-Beč-Carigrad odvijala vrlo zapletena dramatska i prestižna diplomatska igra. Austrijska vlada se našla uvriježenom što dubrovačka vlada sumnja u njenu dobronamjernost. Smatra neopravdanom dubrovačku bojazan da ona želi zavladati Dubrovnikom. Vrlo joj je krivo što je Dubrovnik najprije od nje zatražio vojnu pomoć, a na kraju je želi čak odbiti ili svesti na malu mjeru.

Očito je da je Austrija doista željela ući s vojskom u Konavle. Dubrovački poslanici na bečkom dvoru Orsat Ranjina i Bernard Kaboga dosta su se namučili kako bi udobrovoljili austrijsku vladu, jer je njihova vlada svakako željela da se uzdrže dobri odnosi s Austrijom.

U Carigradu se u ovu situaciju osim Porte zapliće i austrijski internuncij. Inače se ovdje dobro zna što se događa u Beču, a i u Beču što se događa u Carigradu. Uostalom, dubrovačka vlada svoje akcije ne taji ni jednoj ni drugoj vladi već ih o svemu izvješćuje, naravno, na svoj način. Turska Porta nastupa kao branitelj neprikosnovenosti Dubrovačke Republike, protivi se austrijskoj vojnoj pomoći i pogotovu prolazu austrijske vojske preko njenog teritorija Sutorine, a inzistira na tome da ona jedina pruži vojnu pomoć. U Carigradu također djeluju dubrovački poslanici i konzul Kiriko.

U čitavoj ovoj diplomatskoj igri bilo je mnogo intervencija, međusobnih prigovaranja, sumnjičenja, objašnjavanja i opravdavanja, a uz iskrene nastupe i neiskrenosti. Lokalna konavoska buna u svojim je odrazima izazvala zaista veliku diplomatsku djelatnost, koja je izlazila iz početnog okvira.

Dubrovačkoj vladi i njenim poslanicima na kraju je uspjelo udobrovoljiti austrijsku vladu. Ona nije prihvatila Bradyjeve prijedloge o austrijskoj arbitraži ni predstavku Konavljana, već je izjavila kako ne namjerava dirati u Dubrovačku Republiku i njezin integritet, te joj je jedino voljna pružiti pomoć. Dubrovačka vlada je zahvalila i Turskoj i Austriji na pripremnosti da joj pruže pomoć, isto tako i Bradyju, prešavši preko svega. U stvari ni austrijska ni turska vojska nisu stupile na tlo Republike, a vanjskopolitička napetost se smirila.

Na kraju su Konavljani spoznali da dubrovačka vlada ne kani popustiti, sve su više osjećali vojni pritisak Turske i Austrije, a nisu više imali podršku generala Bradyja ni ostalih austrijskih krugova, što je svakako bio plod i posljedica uporne diplomatske djelatnosti dubrovačke vlade. U takvoj situaciji glavni kolovođe su već ranije pobjegli a to su bili Niko Švago iz Vodovađe, Miho Ćuro Magud iz Bačeva dola, Cvijeto Mujo iz Lovorna, Miho Koprivica iz Radovčića i Niko Rado Ucović iz Zastolja. Ostali su Konavljani izrazili svoju pokornost i pripravnost da se podlože dubrovačkoj vladi. Vlada je pak svima osim petorici glavnih vođa udijelila oproštenje. A tih je pet glavnih kolovođa u odsutnosti osuđeno na vješala, s time da im se poruše kuće, zaplijeni imovina, njihove obitelji odaleče iz Konavala i da se na mjestu srušenih kuća podignu vješala s drvenim maskama glava osuđenika. Također je raspisana ucjena na njihove glave u iznosu od 200 dukata.

Petnaestog siječnja 1800. dubrovačka vlada je počela slati u Konavle svoju domaću vojsku, u dosta malom broju, kako bi pomogla izvršiti njene odredbe. No presude su se izvršile samo nad Mujom iz Lovorna i Magudom iz Bačeva dola, a ostale su odgođene.

Ostaje još pitanje, u kojoj je mjeri u pozadini konavoske bune bila Austrija. I danas se govori i piše da ju je ona podjarila, a to su govorili već i neki suvremenici, dapače se tada tvrdilo po Evropi da su predstavke Konavljana pisali austrijski generali i činovnici. Ne znamo što mogu daljnja istraživanja po arhivima i drugim izvorima još otkriti, ali prema dosadašnjim proučavanjima to se dokazati ne može. Konavoska buna je ipak nastala kao plod dubrovačkih unutrašnjih prilika. Među Konavljanima na selu, u gradu i na moru nesumnjivo je bilo ljudi koji bijahu kadri napisati predstavku.

Ako se zasad i ne može tvrditi kako je austrijska vlast podjarila bunu, iz njena tijeka se

Konavoka u staroj nošnji, akvarel u Albumu Martecchinija iz g. 1892.

vidi da ju je ona htjela izrabiti za proširenje svoga upliva i pokroviteljstva u Dubrovačkoj Republici, a pogotovu su na tome radili njeni činovnički i vojni eksponenti u Dalmaciji i Boki. Je li Austrija doista kanila ići toliko daleko da situaciju iskoristi kako bi pokorila Dubrovačku Republiku, ne možemo također za sada barem sa sigurnošću reći, ali takvi su se glasovi širili i dubrovačka vlada je sumnjala i imala nepovjerenje, premda je s druge strane trebala austrijsku pomoć.

Koliko god dubrovačka vlada, osobito u doba Marije Terezije, priznavala i isticala pokroviteljstvo austrijskih vladara kao ugarskih kraljeva i moćnih čimbenika evropske politike, ipak je ona to pokroviteljstvo shvaćala kao zaštitu prema vanjskom pritisku, što smo najbolje vidjeli pri sukobu između Dubrovnika i Rusije u doba Katarine II. Ukoliko je austrijsku pomoć željela i u unutrašnjim stvarima, kao u konavoskoj buni, ovaj put se radilo o vojnoj pomoći; ona je to shvaćala samo kao pomoć njoj – legitimnoj vlasti, ali nikako da Austrija ili neki njen general budu arbitar u njenu sporu s pobunjenim seljacima.

Ipak je ponešto popustila i dubrovačka vlada. Odmah u početku bune obustavila je prisilnu prodaju soli. Kako je zaista bilo zloporaba u odnosu vlastele prema seljacima kmetovima, jer su vlastela tražila i više no što su imala pravo, precizirala je u pogledu dužnosti *službe,* međusobne obveze. Zakon od 29. ožujka 1800. u tom pogledu glasi:

»Od sada pa unaprijed ne mogu gospodari zahtijevati od svojih seljaka službu za duže od devedeset dana na godinu, uključivši i kišne dane za seljake koji idu na rad iz jednog mjesta u drugo.

Za svaki dan rada motikom ili dikelom u spomenutom vremenu, gospodari obavezno daju svakome od spomenutih seljaka na dan dva kutla zdravog vina, trideset unči pšeničnog kruha i jedan kutao sočiva tanke mjere za prismok, s dovoljnim začinom soli i ulja; ili ako se gospodar nagodi sa seljakom o naknadi u gotovu novcu, mora mu dati ekvivalent prema cijenama koje budu u to vrijeme. No za blagdane i kišne dane ima seljak dobiti polovicu spomenutih namirnica ili novca na dan.«

Postupak vlastele postao je i inače blaži, ali je sustav ekonomskog feudalizma ostao netaknut[473].

OPĆI POGLED NA KULTURU

U prikazivanju političkih događaja i stanja mogli smo upoznati ekonomsku osnovicu Dubrovnika i mnoge druge čimbenike društvenog postojanja. Pri kraju XVIII. st., malo prije završetka života Dubrovačke Republike, potrebno je tu sliku nadopuniti i zaokružiti, ponajviše općim pogledom na kulturu, shvativši je u najširem smislu. Pri tome se nije moguće u svemu držati periodizacije dubrovačke povijesti, jer se stanoviti odnosi i prilike prelijevaju iz stoljeća u stoljeće bez određene vremenske granice. Zato ćemo u jednom općem retrospektivnom pogledu obuhvatiti sva stoljeća.

Površina Dubrovačke Republike obuhvaća od XV. st., kad se dovršava njeno teritorijalno širenje, 1030 četvornih kilometra. Da bismo mogli govoriti o broju stanovništva u doba Republike, najbolje će biti prispodobiti ga sa stanjem u godini 1910. Cijeli ovaj teritorij imao je tada 50.863 stanovnika. Grad Dubrovnik (ne računajući Gruž koji se tada, kao i u doba Republike, smatrao posebnim mjestom) imao je 14.367 stanovnika. Tek se u najnovijim statistikama XX. st. Gruž uklapa u grad Dubrovnik.

Već od XIV. st. pa nadalje vrše se djelomični popisi stanovništva u razne svrhe, ali oni stariji nisu sačuvani. Pojedini pisci javljaju nam već od XV. st. broj stanovnika, ali to su samo približni i ne posve pouzdani podaci. Zna se i pretjeravati u broju, a ponekad se govori i netočno iz određenih razloga. I noviji povjesničari, na temelju ranijih djelomičnih podataka i vlastitih proračuna, iznose broj stanovnika grada i područja Republike, ali se međusobno dosta razlikuju.

Filip De Diversis, koji je 1440. napisao djelo o Dubrovniku, kaže kako Dubrovnik ima 40.000 stanovnika. Tijekom XIX. i XX. st. također se pisalo i govorilo da je toliko imao grad, a De Diversis je očigledno mislio da se to odnosi na cijelo područje Republike.

Serafin Razzi u svome djelu tiskanom 1595. kaže da Dubrovnik ima 30.000 stanovnika. Iz stilizacije njegova pisanja zaključujemo da se to također odnosi na cijeli teritorij Republike.

Možemo uzeti da se zbog gospodarskog nazatka broj stanovništva u gradu i na cijelom području Republike u XVII. st. ponešto smanjio.

Najzanimljivije bi bilo vidjeti koliko je grad Dubrovnik imao žitelja uoči velikog potresa 1667, i koliko ga je ljudi preživjelo. Potres je pobudio u nas i u ostaloj Evropi, posebno u Italiji, ogromno zaprepaštenje, te su se širile alarmantne vijesti koje su mnogi zabilježili a neke su od njih u međusobnom proturječju. Možda je do toga došlo i zbog toga što su neki računajući mislili samo na grad a drugi na cijelo područje Republike. Provjerivši sve vijesti i novija računanja može se uzeti da je grad Dubrovnik uoči potresa imao oko 6000 stanovnika; prema nekim podacima poginulo ih je nešto više od 2000 a prema drugima oko 4000.

Godine 1673–1674. obavljen je popis stanovništva, ali nedostaju podaci za gradove Dubrovnik i Ston Veliki te otoke Mljet i Lastovo. U ostalom dijelu Republike popisano je svega 19.272 stanovnika.

Godine 1807. popis stanovnika izvršila je francuska vojna vlast. Grad Dubrovnik je imao 5705 žitelja, a cjelokupni teritorij Republike 31.245 stanovnika. Prisjetimo li se da su Mleci krajem XV. st. imali 100.000 a u drugoj polovini šesnaestog 150.000 žitelja, vidimo da je Dubrovnik bio malen grad.

Već u uvodu smo naglasili etnički karakter Dubrovnika i činjenicu da je političku vlast držalo plemstvo.

Često se pita kojeg je etničkog podrijetla bila aristokratska klasa, te se ponekad čuju o tome netočne i kontradiktorne tvrdnje. Odgovor se gubi u tami najranijih stoljeća, jer za najstarije doba Dubrovnika arhivskih dokumenata nema, za XI. i XII. st. su rijetki, a tek su brojniji od XIII. stoljeća. Ipak su postojale predaje, ili prvobitne ili pak konstruirane domišljavanjima. U tome smislu sastavio je Nikola Ranjina najstariji popis plemstva u svome ljetopisu pisanom u prvoj polovini XVI. st., dakle kad neke obitelji bijahu već izumrle, ali ih on ipak spominje. Podatke Ranjine ne smatramo posve pouzdanima, ali ih je važno spomenuti kako bi se vidjelo što su Dubrovčani u njegovo doba držali i vjerovali. Ranjina navodi 152 vlasteoske porodice. Prema njemu ih je po najdavnijem podrijetlu: iz starog Epidaura 17; starih Vlaha balkanskog romanskog podrijetla 1; iz Kotora 20, iz ostalih dalmatinskih gradova 12, iz primorskih gradova Albanije 12, iz Srbije 5, s područja starohrvatske županije Hlijevno 3; iz krajeva neposrednog zaleđa gdje se miješao srpski, hrvatski i vlaški element 27; iz Italije 35, iz pratnje legendarnog kralja Radoslava (po drugima: Pavlimira) 6, iz ostalih evropskih zemalja 14, iz neodređenog kraja 1. Također prema Ranjini, mnogo je od tih obitelji izumrlo, od onih iz Italije čak 28, tako da je vlasteoskih obitelji za koje se kaže da su porijeklom iz Italije, ostalo malo. Vlastela su i dalje tijekom stoljeća izumirala, a kako smo ranije spominjali, malo je novih primano u tu klasu.

Mnogo bi se moglo govoriti o dubrovačkim prezimenima. Vlasteoska su se utvrdila rano a pučka uglavnom krajem srednjeg vijeka. Većinom su nastala po imenima predaka. Ona ipak ne bijahu u svakom glasu i slovu sakrosantna, već bijaše i varijanata.

Naročito su vlasteoska prezimena karakteristična. Korijen je u svim varijantama isti, ali ona imaju svoj slavenski i latinski oblik, a tek vrlo rijetka i talijanski. Osobito je značajan ugovor između Dubrovnika i bugarskog cara Mihajla Asena II. iz 1253, u kome su spomenuta 102 plemića s prezimenom u slavenskom obliku. Slavenska prezimena vlastele javljaju se u srednjem vijeku u ćirilskim ispravama, a kasnije u književnim djelima pisanim hrvatskim jezikom. Predugo bi bilo nabrajati baš sve, ali neke ćemo spomenuti.

Đorđić, u srednjem vijeku zvana Žurgović i Žurković, kasnije Đurđević, u XVIII. st. i Đorđić, latinski Georgii, De Georgiis, talijanski Giorgi; *Gundulić* s latinskim oblikom Gondola; *Rastić,* Restić, latinski Rasti, Resti; *Bunić,* lat. Bona; *Palmotić,* lat. Palmota; *Gučetić,* lat. De Gociis, Gozze; *Getaldić,* Getodović, lat. Ghetaldi, Ghetaldis, Ghetaldus. Itd., itd.

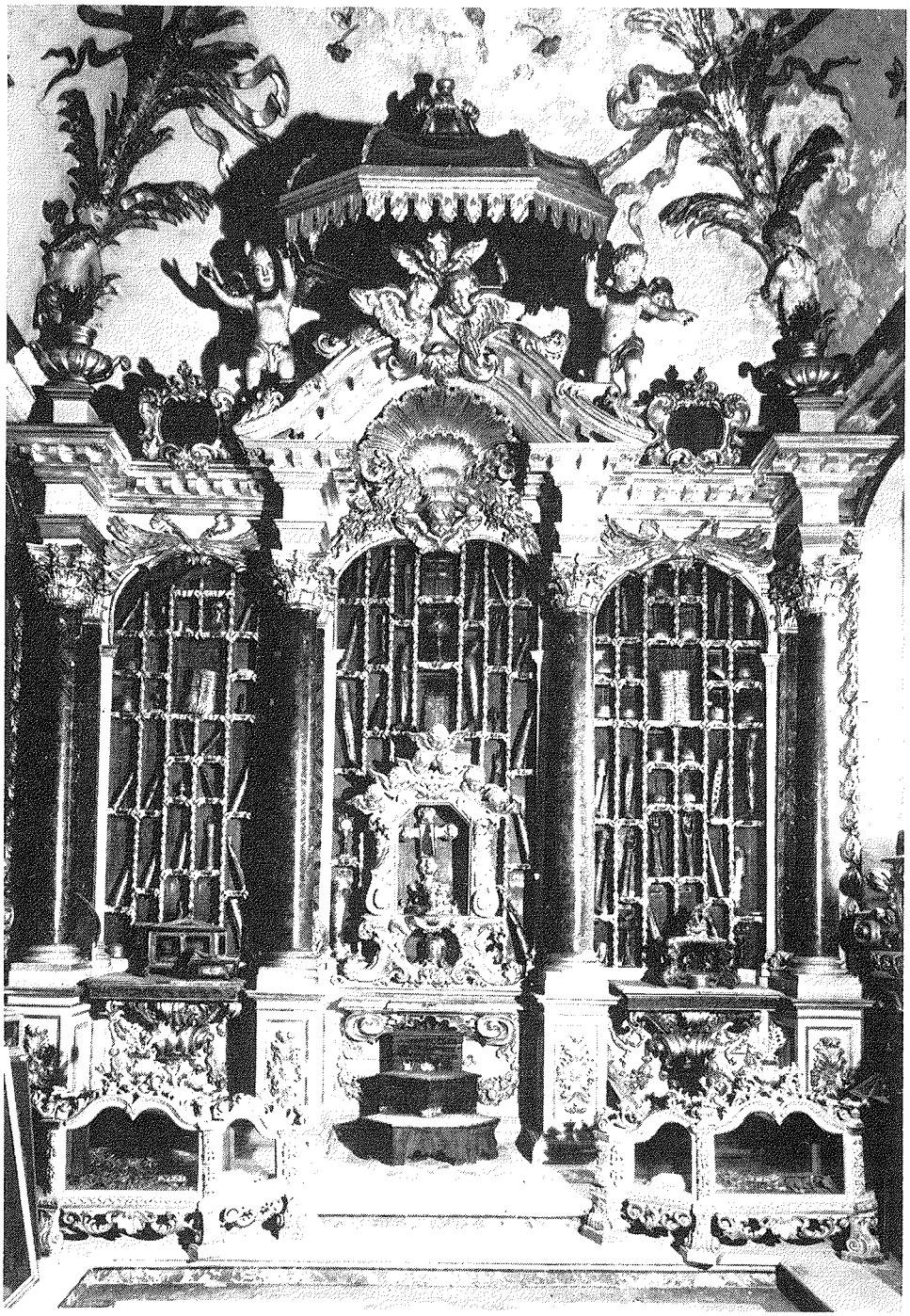

Dio riznice u novoj baroknoj katedrali iz 18. st. U riznici se također čuvala državna blagajna i najvažnije državne isprave.

Sjedište vlade bijaše u gradu Dubrovniku, u *Kneževu dvoru.* Zvala se ta zgrada Knežev dvor i zato što je knez za vrijeme svoje jednomjesečne funkcije boravio u njoj i nije iz nje izlazio osim službeno, no i stoga jer je on oličavao vlast i vladu time što je bio predsjednikom svih triju vijeća. U Dvoru je knez raspolagao samo određenim odajama, a ostale prostorije su služile službenim svrhama. Upravo zbog toga se Knežev dvor naziva i Vladinom palačom (palatium regiminis). U prizemlju bijahu državna kancelarija i notarijat, dio državnog arhiva i tamnice. Ranije se ovdje čuvala i municija, pa je 1463. nastala eksplozija i Dvor je pri tom oštećen. *Notari* su pisali isprave po određenim propisima, većinom privatnicima, a *kancelari* su zapisivali razne druge poslove, bilo javne bilo na posebni način i privatne, koji su se odvijali pred vlastima. Notari i kancelari bili su u ranijim stoljećima većinom stranci iz Italije, a kasnije i domaći. Prema *Redu kancelarije* iz 1428, kancelari koji su uz druge poslove vodili zapisnike Malog vijeća i Vijeća umoljenih te prema tome prisustvovali njihovim sjednicama, zvali su se *sekretari* i bili povjerljive osobe. Kasnije su se imenovali za sekretare i domaći ljudi iz reda uglednih pučana građana, te im vlada povjerava i razne druge zadatke, npr. šalje ih kao poslanike. Za pisanje ćirilskih isprava i postupak s njima postojao je zasebni »slavenski« kancelar. Turskim dokumentima bavili su se posebni dragomani. Najvažnije državne isprave čuvale su se u riznici katedrale, a središnji arhiv Republike bio je u Kneževu dvoru. Osim glavnih, već spominjanih službenika, birali su se s određenim rokovima izborni službenici iz reda plemstva, niži činovnici bijahu iz reda puka, a posebni stručnjaci stranci ili domaći ljudi bez obzira na stalež.

Kazat ćemo ponešto o crkvi. O biskupu i nadbiskupu do XIII. st. već smo govorili. Pod vlašću dubrovačkog nadbiskupa, kao metropolita, ostadoše od XIII. st. samo stonski i trebinjski biskup. I oni su imali neprilika. Trebinjskog su Nemanjići sredinom XIII. st. istjerali iz Trebinja, on je prešao u Dubrovnik te u njemu nastavio boraviti i u doba turske dominacije. U istočnom dijelu Hercegovine ostao je bez vjernika, ali ih je ostalo u srednjem dijelu. Rijetko je posjećivao svoju biskupiju. Dobio je otok Mrkan na dubrovačkom području, pa se stoga naziva i mrkanskim. Stonska pak biskupska stolica dugo nije popunjavana, a na poluotoku Pelješcu bili su prevladali pravoslavni i patareni. Biskup Ivan Krusić prešao je 1300. na Korčulu, te su od tada pa sve do 1541. postojali stonsko-korčulanski biskupi. Nastojanjem dubrovačke vlade odvoji se 1541. posebna stonska biskupija, ali je korčulanski biskup, iako pod mletačkom političkom vlasti, ostao i dalje sufraganom dubrovačkog nadbiskupa.

U XI. i XII. st. imao je biskup, odnosno nadbiskup, ingerenciju u političkoj upravi Dubrovnika. Kasnije se to pravo smanjuje, ali se još i 1358. nadbiskup Ilija iz dubrovačke vlasteoske porodice Saraka istakao u političkom životu Dubrovnika. Malo zatim dubrovačka vlada odlučuje da nadbiskupom ne mogu postati ni Dubrovčanin ni koji drugi Dalmatinac ni Mlečanin. Tada postajahu nadbiskupima stranci, ponajviše iz Italije, od kojih neki nisu ni boravili u Dubrovniku. Ipak su u XVIII. st. domaći sinovi ponovno počeli dolaziti na nadbiskupsku stolicu.

Premda je dubrovačka vlada bila strogo katolička, ipak se i protiv kanonskih propisa često miješala u crkvene poslove. Zbog toga, zbog nepodesnih nadbiskupa i prigodnih prilika dolazilo je do sukoba s nadbiskupom, ostalim crkvenim krugovima, pa i papinskim dvorom. Sve bi se nesuglasice na kraju ipak mirno rješavale kompromisima i međusobnim popuštanjima. Koji put su se među vlastelom stvarale stranke s raznim gledanjima na crkvene poslove, manje s načelnim stavovima a više kao posljedica osobnih sukoba i pitanja prestiža. Dubrovačka vlada nije rado gledala ni na neke reforme Tridentinskog koncila zaključenog 1563. Razne suprotnosti su se međusobno isprepletale, jer ni svi crkveni krugovi nisi bili uvijek na istoj strani, a i ljudi su mijenjali stavove.

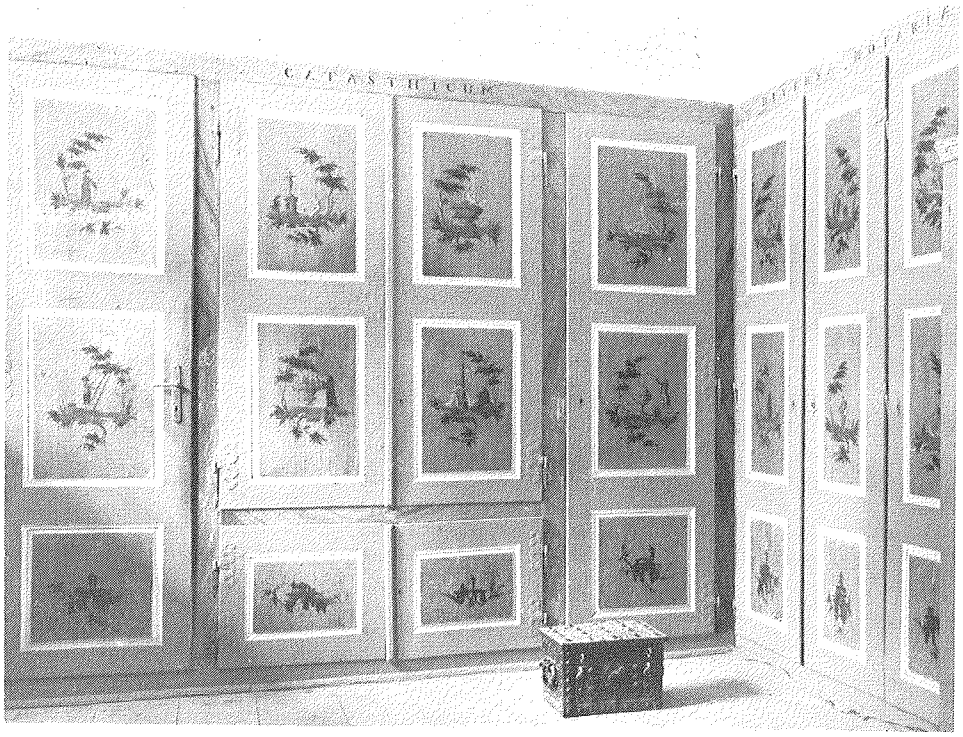

Jedna od soba nekadašnjeg smještaja Državnog arhiva, u prizemlju Kneževa dvora.

Značajno je razmimoilaženje između arcidijakona Marina (zvanog i Mario) Kaboge i vlade u razdoblju od 1562. do njegove smrti 1582. Kaboga je na talijanskom spjevao oštru satiru protiv dubrovačkog plemstva.

Godine 1566. i 1569. rješavao je poznati dubrovački diplomat Frano Gundulić neke razmirice s rimskim dvorom.

Osobito bijahu oštri nastupi Jera Kaboge 1580–1597. i njegovi sukobi s Franom Gundulićem o gledanjima na crkvena pitanja. Neko vrijeme je Kaboga imao znatan upliv u Dubrovniku i dubrovačkoj vladi.

Na dubrovačkom području već je zarana bio raširen benediktinski red. Naročito su bili poznati samostani s dužim trajanjem na Lokrumu, Mljetskom jezeru i u Svetom Jakovu u Višnjici tik dubrovačkog predgrađa Ploča. Samostani s Mljeta, iz Svetog Jakova, s Otočića Svetog Andrije i iz Pakljene na Šipanu udružili su se 1527. u tzv. Mljetsku kongregaciju, dok je lokrumski od 1466. bio u sklopu talijanske padovanske kongregacije, što bijaše štetno, jer od tada redovnici bijahu većinom Mlečani, ne osobito odani Dubrovačkoj Republici.

Od XIII. st. postoje u gradu Dubrovniku franjevački (Male braće) i dominikanski samostan, a bilo ih je povremeno i u ostalim dijelovima Republike. Poznate su njihove knjižnice u Dubrovniku i učeni ljudi u njihovim redovima.

Tijekom XVI. i XVII. st. borave povremeno u Dubrovniku i isusovci, a od 1653. do ukidanja reda 1773. stalno.

Osim brojnih manjih samostana dumana prisadnica bilo je u Dubrovniku prije potresa 1667. osam velikih ženskih samostana, i to pet benediktinki, dva klarisa (franjevki) i jedan

Ostaci crkve iz 12. stoljeća na Mrkanu, otočiću pred Cavtatom.

dominikanki. Nakon potresa pet benediktinskih se ujedinilo u jedan, Svete Marije, čija zgrada i danas postoji. Klarise su ostale samo u onom Svete Klare, u kojem je sada Dom sindikata, a dominikanke su se smjestile u samostan sv. Katarine, koji je sagrađen na mjestu nekadašnjeg Svetog Petra. Danas je tu Muzička škola. Ženske samostane ukinula je nakon pada Republike francuska vlast.

O pravoslavnim smo kazali dosta u okviru političkog raspravljanja. U starom Dubrovniku je postojala i skupina Židova sa stanovitim ograničenim pravima. Imali su svoj hram, koji i danas postoji. Bavili su se trgovačkim i novčarskim poslovima.

Dubrovačka Republika se dosta brinula o zdravstvu. Sve od 1280. u arhivskim se knjigama spominju liječnici. U ranijim stoljećima većinom su to stranci, ponajviše iz Italije, ali se nađe i koji domaći čovjek. U kasnijim stoljećima liječnici su većinom domaći ljudi. Liječnici bijahu u općinskoj službi.

Krajem XIII. i u XIV. st. javljaju se već i privatne ljekarne, potpomognute od Općine. Ljekarne, koje su do danas sačuvale kontinuitet, jesu: ljekarna u Male braće od 1317. i ljekarna nekoć zvana »Domus Christi« od 1420. Humanitarni duh doveo je do toga da je općina 1347. osnovala hospital, naime ubožnicu za siromahe, u koju su se sklanjali većinom trajno bolesni i nemoćni ljudi. U XV. st. osnivali su privatnici i ostale ubožnice. Od brige da se bolesnim i nemoćnim ljudima u ubožnicama pruži i liječnička pomoć, razvile su se od hospitala i drugdje po Evropi bolnice. Odlukom dubrovačke vlade hospital iz 1347. postao je 1540. pravom bolnicom i od nje vuče svoj kontinuitet današnja dubrovačka bolnica. Od

Radnička biblioteka

Knežev dvor, pročelje i južna strana. U pozadini Sponza i gradski zvonik.

Dio klaustra nekadašnjeg benediktinskog samostana sv. Jakova u Višnjici.

hospitala pak što ga je 1608. osnovalo bratstvo Antunina, vuče podrijetlo današnji dubrovački Dom staraca.

Već vrlo rano poduzimaju se u Dubrovniku mjere za suzbijanje kužnih bolesti, koje su se unosile izvana kopnom i morem. Godine 1377. određeno je da zaraženi od kuge i oni pod sumnjom da su se okužili, moraju izdržavati karantenu na otočiću Mrkanu ili u Cavtatu. Godine 1430. počeli su se okuženi i sumnjivi smještati na Dančama, a tu su ih i pokapali, pa je 1457. sagrađena za njih crkva s grobljem, koja i danas postoji, a u njoj je iz tog vremena natpis o tadašnjoj odluci senata. Kasnije je ovaj prostor prestao biti kontumacom, ali je crkva ostala a groblje postalo grobljem dubrovačkih bratstava, pa su tu danas najstariji grobovi iz prve polovine XVII. stoljeća. U XVI. st. počeo se graditi lazaret na Lokrumu, ali koliko se zna, nije uveden u uporabu, a o velikom lazaretu iz XVII. st. na Pločama već smo imali prilike govoriti.

Godine 1432. osnovano je Nahodište za zabačenu djecu. Ova je ustanova postojala sve do godina nakon prvog svjetskog rata.

Nešto kasnije, 1438, sagradi napuljski arhitekt Onofrio della Cava javni vodovod koji će funkcionirati cijelo vrijeme trajanja Republike, a nešto usavršen i sve do pedesetih godina XX. stoljeća.

Osobitu brigu vlada je pridavala opskrbi žitom. Nastojala je da grad bude njime dobro opskrbljen, a kako mediteranska poljoprivreda dubrovačkog kraja nije pružala dovoljno žitarica, to je vlada i sela opskrbljivala žitom. Žito su dopremali u Dubrovnik domaći i strani trgovci i vlastitom inicijativom, ali je vlada većinom sama organizirala dovoz žita. U gradu je bilo nekoliko državnih skladišta u koja se žito spremalo, ali je najpoznatije postalo ono čija zgrada pod nazivom *Rupe* postoji i danas, a građena je duže vremena počevši od 1542. Vlada se brinula prema potrebi i za opskrbu sočivom i uljem. Postojao je posebni Živežni ured (nazvan *Grassia*) za opskrbu žitom, sočivom i uljem. Siromašnijima se žito dijelilo uz nižu cijenu, na zajam, pa i besplatno. Doznake su se dijelile u prostorijama Živežnog ureda u prizemlju Kneževa dvora. Tu je na vratima bila slika koja simbolizira milosrđe, a unutra spomen-ploča sugrađaninu Trajanu Laliću, koji je bio zaslužan što se Dubrovnik 1764, u doba oskudice, dobro opskrbio žitom.

Školâ uz crkve i samostane te privatnih učitelja bilo je u Dubrovniku jamačno već zarana, ali se prva javna svjetovna gradska škola arhivskim dokumentima spominje 1333. Cilj je te škole bio da polaznici dobro nauče pisati, čitati i govoriti latinski jezik, kulturni i službeni jezik zapadnoevropskog kulturnog kruga, uz ostala elementarna znanja, posebno ona iz praktične matematike. Škola je u početnoj nastavi bila osnovna a u daljnjem obrazovanju srednja. Učitelja se ponekad našlo i domaćih, ali do kraja XV. st. prevladavaju stranci, većinom iz Italije. Razina škole zavisila je od učitelja, a tijekom vremena doživljavala je reforme. Posebno je važna ona izvršena 1435, te djelovanje ravnatelja Filipa De Diversisa iz talijanskog grada Luke 1434–1441.

Uza sve to je još i sredinom XV. st. bilo plemića, dakle članova Velikog vijeća, koji nisu znali ni čitati ni pisati. No godine 1455. Veliko vijeće donosi važnu odluku, u kojoj se među ostalim određuje:

»Nadalje se zaključuje da od sada pa unaprijed nijedan od naših plemića koji će od sada ulaziti u Veliko vijeće, ne može obnositi nikakvu javnu službu unutar ni izvan našega grada, ako taj plemić ne bude znao čitati i pisati, jer oni koji ne znaju čitati ni pisati radije moraju biti upravljani nego da upravljaju drugima, i nimalo ne služi na čast onoj upravi i vladi, u kojoj se nalazi čovjek neznalica, nevješt u čitanju i pisanju.«

Godine 1551. škola se već naziva gimnazijom, a 1557. se donosi daljnja reforma.

Nakon stalnog dolaska isusovaca u Dubrovnik gimnazija se povjerava njima, i od tada

se naziva »collegium ragusinum«. Isusovci je vode do ukidanja reda 1773, a zatim je preuzimaju pijaristi, koji je vode do pada Republike. Nakon toga ima daljnje svoje peripetije. Današnja dubrovačka gimnazija vuče svoje podrijetlo od gramatičke škole XIV. stoljeća.

Na likovne umjetnosti, književnost i znanost u okviru ove povijesti osvrnut ćemo se tek toliko da se zaokruži povijesna slika i upotpuni važnost Dubrovnika u povijesti Dalmacije i hrvatskog naroda. Prvenstveno ćemo spominjati sačuvane spomenike, a moramo reći da je mnogo toga propalo u velikom potresu 1667, raznim preobrazbama i nehajem.

Iz razdoblja od početka XII. st. ima crkava sitnijeg graditeljstva popraćenih većinom s lijepo razvijenom pleternom ornamentikom, ali u raznim stadijima njihove nepotpune sačuvanosti. Među njima je najbolje očuvana crkva sv. Nikole u gradu u svojem starijem sačuvanom dijelu. Konstantin Porfirogenet spominje sredinom X. st. crkvu sv. Stjepana. Otkriveni su temelji te stare crkve, ali su ih ponovno zasuli. Uz nju su nađeni i sada postojeći brojni fragmenti pleterne ornamentike. Kronike kažu da je najstarija crkva ona Svete Marije u seksteriju Kaštela, koja jamačno bijaše stara katedrala. Od nje je sačuvan samo jedan pleterni ornament. Kasnija je katedrala crkva sv. Petra, od koje je ostala samo kripta, ali su uz lokaciju crkve sačuvani brojni pleterni ornamenti. Na otocima Koločepu, Lopudu i Šipanu ima ostataka sitnog graditeljstva i pleterne ornamentike, a tog je starog pletera i na Lokrumu, u Zatonu i Župi. Na Koločepu je iz tog vremena reljef sv. Mihajla uokviren pleterom.

Jedanaestom i dvanaestom stoljeću pripadaju dva po opsegu malena ali vrlo dragocjena djela bizantinske umjetnosti, rađena baš za Dubrovnik: uložnica glave i uložnica ruke sv. Vlaha. Na njima su likovi svetaca izrađeni u emajlu, u tehnici *email-cloasoné*. Uz ostale su tu likovi sv. Vlaha, zaštitnika Dubrovnika, i ostalih svetaca štovanih u dubrovačkoj crkvi. Posjeduju hagiografske oznake djelomično zapadne i djelomično istočne crkve, a natpisi su na latinskom jeziku. U velikom potresu 1667. uložnice su oštećene i nakon toga donekle preudešene.

Ostali stilovi se i u Dubrovniku vremenski križaju. Od XII. do XIV. st. je doba romanike, od XIII. do XV. st. doba gotike, a petnaesto i šesnaesto stoljeće pripadaju renesansi. Na istoj se zgradi često križaju razni stilovi, ali i na nekim gradnjama gdje prevladava jedan stil, ima makar i manjih elemenata ili starijeg ili novijeg. Pa ipak za takve zgrade kažemo da su onog stila koji prevladava. Na nekim se zgradama XV. i XVI. st. međutim toliko stapaju slogovi, da imamo i tipični za Dubrovnik gotičko-renesansni prijelazni stil.

Romanika je najviše stradala u velikom potresu. Jedini je lijepo sačuvani građevni spomenik romanskog stila XIV. st. klaustar Male braće, djelo dalmatinskog graditelja Mihoja Brajkova iz Bara, a sačuvana je i mala romanička crkva sv. Jakova na Pelinama. Benediktinska crkva na otočiću Mljetskog jezera, lijepo sačuvana i romanskog stila, iz XII. je stoljeća, dakle iz vremena prije no što je otok došao pod dubrovačku vlast. Treća po redu dubrovačka katedrala, posvećena sv. Mariji, sagrađena je već u XII. st., ali na njoj se gradilo i dalje sve do XIV. stoljeća. Bila je u romanskom stilu, ali je propala u velikom potresu, pa je na njenu mjestu u prvoj polovini XVIII. st. sagrađena nova barokna. Crkva sv. Vlaha, sagrađena u XIV. st., na kojoj su radili graditelji Ivan iz Siene i Ivan iz francuske Vienne, izgorjela je 1706, a na njenu mjestu sagrađena je zatim sadašnja barokna. Drži se da je starija bila romaničko-gotička.

Najstarijim gotičkim spomenikom smatraju se gradska vrata prema Pilama iz XIII. st., južnije položena od sadašnjih a kasnije zazidana, koja odgovaraju položaju Ulice od Roka. U XIV. st. sagrađene su u gotičkom propovjedničkom stilu dvije crkve: franjevačka i

Knjižnica Male braće.

dominikanska, ali su one tijekom stoljeća preinačivane, naročito nakon velikog potresa. Franjevačka je potpuno izmijenjena a dominikanska sačuvala monumentalno gotičko svetište.

Iz XV. stoljeća sačuvano je nekoliko markantnih građevnih spomenika. To je u prvom redu Knežev dvor. Na mjestu staroga utvrđenog Dvora još iz XII. st., sagradio je napuljski graditelj Onofrio della Cava Knežev dvor u gotičkom stilu. Godine 1463. došlo je do eksplozije baruta koji se čuvao u prizemlju, pa je Dvor nakon toga obnovljen u gotičkom i renesansnom stilu. No u eksploziji nije bilo sve uništeno, nešto se sačuvalo, pa je tako nastala gotičko-renesansna zgrada uglavnom već tijekom XV. st., ali su se popravci vršili još i početkom šesnaestog stoljeća. Nakon eksplozije od 1463. glasoviti firentinski graditelj Michelozzo Michelozzi, koji je u to doba u Dubrovniku radio na usavršavanju zapadnog dijela gradskih zidina, podnio je Vijeću umoljenih plan obnove Dvora, ali ga ono nije prihvatilo. Michelozzo je napustio Dubrovnik, ali se drži da je Dvor ipak donekle u svojim renesansnim elementima obnovljen u duhu Michelozzove umjetnosti. Na obnovi Dvora radili su i strani i domaći majstori.

Stjecajem prilika formiran kao gotičko-renesansna građevina, Dvor je postao uzorom raznim građevinama nastalim nakon njega, i tako se u Dubrovniku razvio gotičko-renesansni prijelazni stil. Ipak, nakon velikog potresa od 1667, pri njegovoj se obnovi uplelo u unutrašnjem dvorišnom prostoru dosta baroknih elemenata.

Današnja muzejska postava stare ljekarne Male braće.

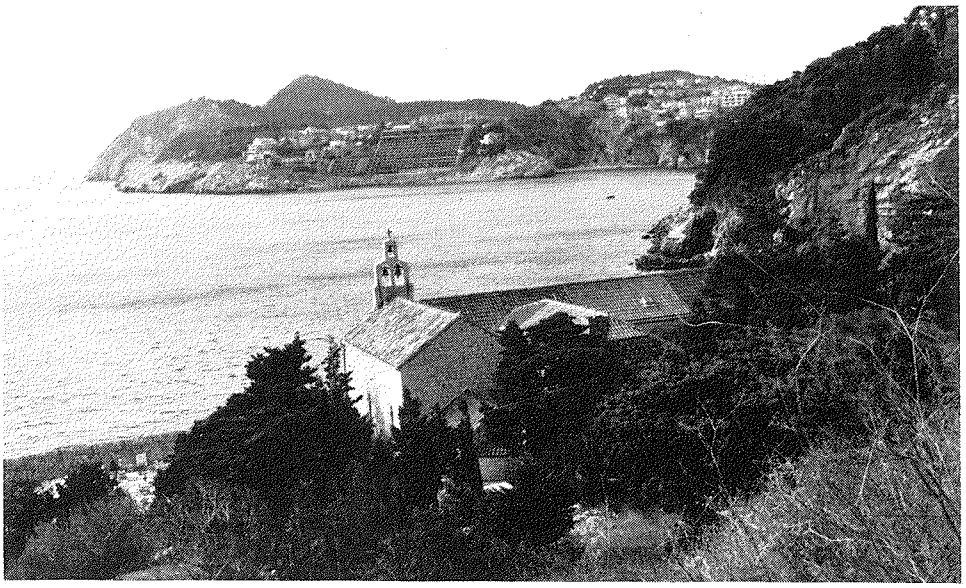

Crkva na Dančama, 15. st.

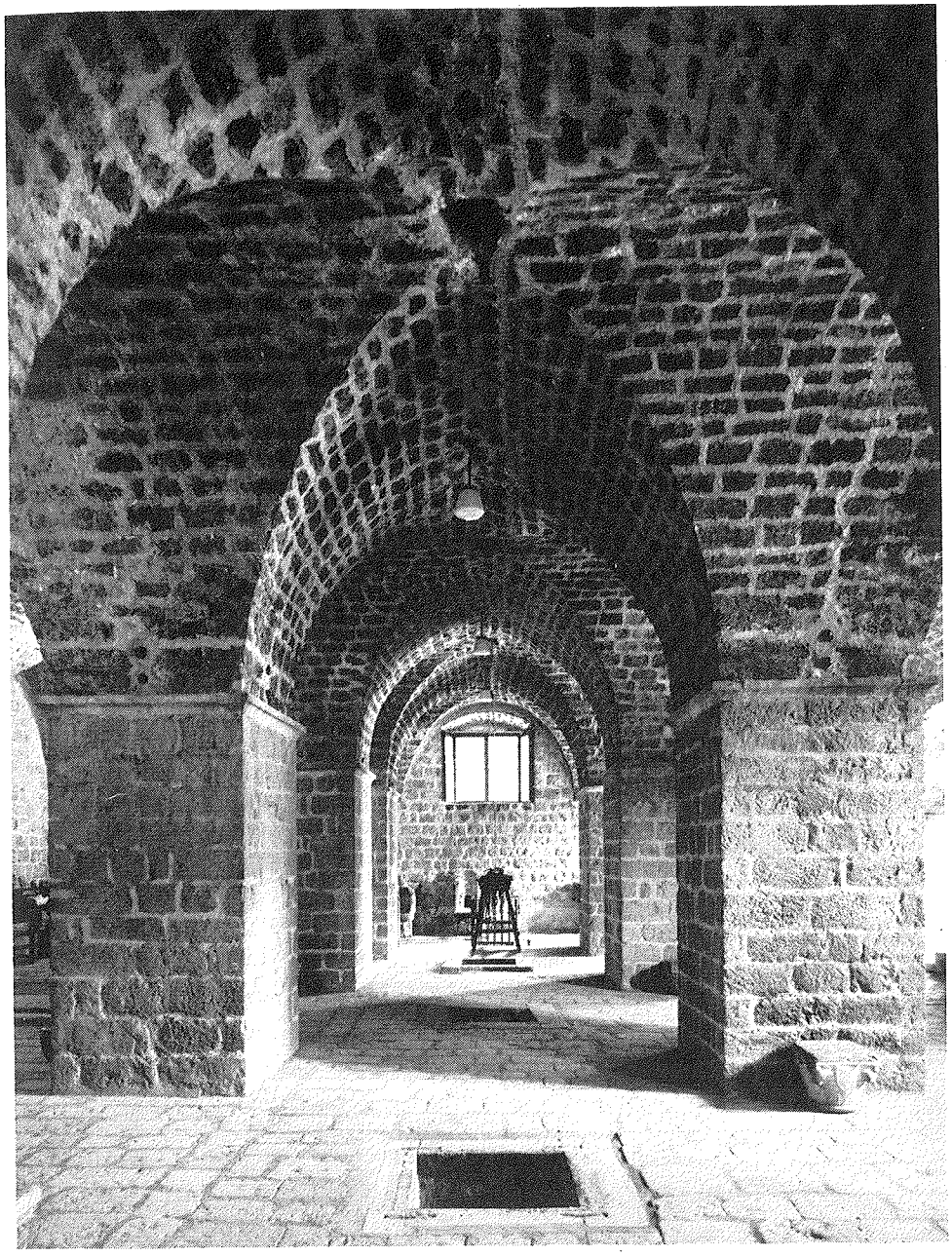

Zgrada žitnog skladišta Rupe, 16. st.; dio prizemlja.

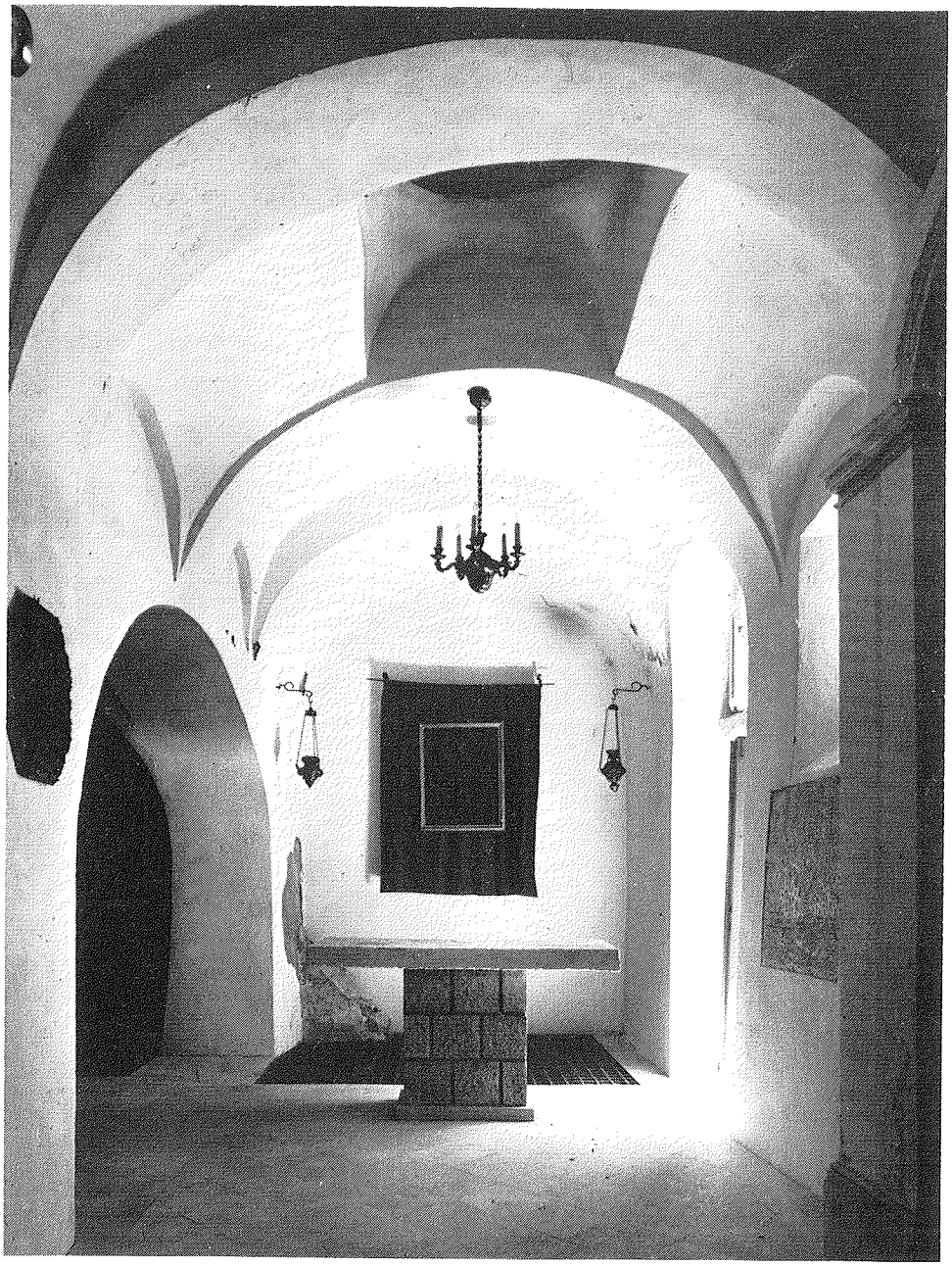

Unutrašnjost starog dijela crkve sv. Nikole na Prijekome iz 11–12. st.

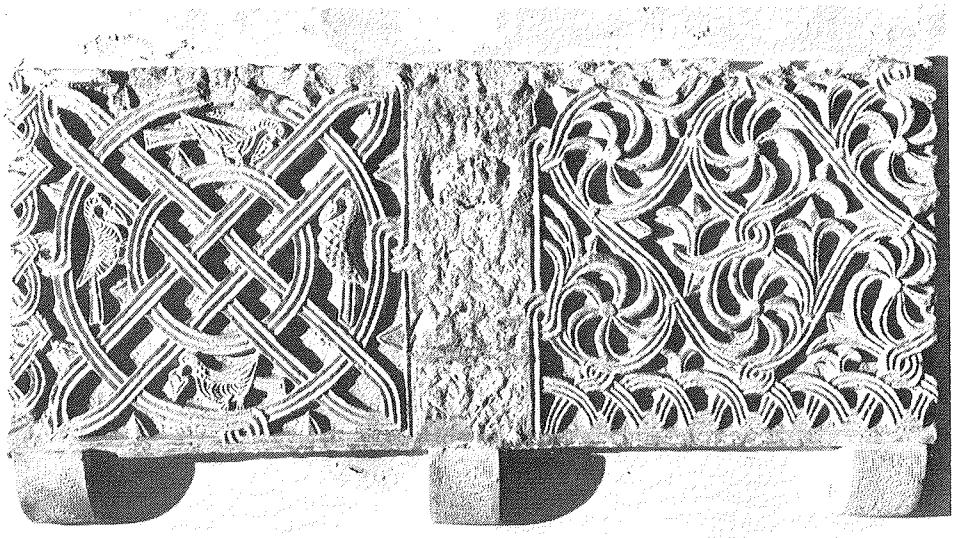

Pleterna ornamentika u crkvi sv. Nikole.

Onofrio della Cava sagradio je u XV. st. dubrovački vodovod, koji je u gradu svršavao s dvije javne česme, velikom i malom Onofrijevom česmom. Skulptorski rad na maloj česmi obavio je poznati majstor Pietro da Milano.

Lijepo je djelo gotičke umjetnosti XV. st. dominikanski klaustar. Prvobitni nacrt je izradio Maso di Bartolomeo iz Firence, ali su klaustar, modificirajući nacrt, gradili domaći majstori Đuka Utišenović, Radonja Grubačević, Tomkuša Vlatković i ostali.

Romaničko-gotički zvonik dominikanske crkve gradili su u XV. st. braća Dobrašini, Nikola Radinović, Ivan Bogavčić, Pripko Radončić i ostali.

U Dubrovniku je u XV. st. neko vrijeme djelovao i Bonino da Milano. Zajedno s Antunom Dubrovčaninom radio je na Orlandovu stupu i kipu, tom simbolu dubrovačke sudske neovisnosti. Izradio je također pobočni portal na dominikanskoj crkvi i reljefni niz, koji je sada na ogradi propovjedaonice u franjevačkoj crkvi. Njega možemo još smatrati gotičarom.

Domaći majstori kipari-graditelji Leonard i Petar Petrović izradili su u XV. st. pobočni portal crkve Male braće s prizorom Pietà i svecima, te lunetu, nekad na ulazu u samostan klarisa sv. Petra (kasnije dominikanki sv. Katarine a sada u Muzičku školu). U čistoj renesansi izradili su već spomenuti majstori Pripko Radončić, Radoje Grubačević i Đuka Utišenović gradski zvonik za sat. Obnovljen je 1929. godine.

Posebno su važna estetsko-urbanistička karakteristika Dubrovnika njegove gradske zidine i utvrde. Grad je i u IX. st. također bio dobro utvrđen. Današnju sliku gradskih zidina i utvrda dobio je Dubrovnik uglavnom u XV. st., kad je u ratnoj tehnici prevladalo vatreno oružje, ali se u njoj nazrijevaju i elementi od XIII. st. pa nadalje, a i oni kasnije sve tamo do XVII. st. Impozantna su dva predutvrđenja: Lovrjenac na zapadu iz XIV–XVII. stoljeća i Revelin na istoku iz XV–XVI. st. U XV. st. rade na gradskim zidinama i utvrdama glasoviti graditelji svog vremena, već spomenuti Michelozzo Michelozzi i naš domaći majstor Juraj Dalmatinac. Michelozzo je radio na tvrđavi Minčeti, ali joj je završni oblik s kruništem dao

Prednji noviji dio crkve sv. Nikole (iz g. 1607.) pri istočnom kraju glavne ulice na Prijekome.

Juraj Dalmatinac. On nam je u Dubrovniku ostavio značajno djelo: veliki kip sv. Vlaha, koji se nekoć nalazio na pročelju dubrovačke katedrale.

I obrambeni građevni kompleks Stona, podizan od XIV. st. pa nadalje, značajno je i veličanstveno djelo, a inače Ston obiluje spomenicima iz razdoblja prije 1333. i onima nakon te godine. Ston Veliki i Mali izgrađeni su po zamisli dubrovačke vlade urbanistički pravilno.

Među zgradama gotičko-renesansnoga prijelaznog stila je i ona sagrađena 1520, što je služila u razne svrhe ali pretežno kao carinarnica, te je stoga prozvana Divonom, ali je poznata i kao Sponza. U njenom prizemlju bila je također kovnica novca. Gradio ju je Dubrovčanin Paskoje Milićević, ali su razne ornamentalne dijelove izrađivali Andrijići iz Korčule; Francuz Bertrand napravio je u dvorištu veliki medaljon Kristova imena s anđelima.

Na dubrovačkom području ali izvan grada prilično je dvoraca sagrađenih u gotičko-renesansnom prijelaznom stilu, ali već i u stilu renesanse. U samom gradu Dubrovniku najbolje je sačuvana arhitektura privatnih palača iz XV–XVI. st. u seksteriju nazvanom Pustijerna. Ima ih ovdje gotičkih, gotičko-renesansnih i renesansnih. Dvije su monumentalne renesansne palače XVI. stoljeća: palača Sorkočevića pred katedralom, sada Biskupski dvor, i u Restićevoj ulici palača pučanina Stjepovića, sada obitelji Bizara.

Već smo spominjali djelatnost korčulanskih graditelja u Dubrovniku i dubrovačko-korčulanske kamenarsko-građevne škole XV–XVI. st. koja je imala odjeka i drugdje po Dalmaciji. Osobito su se istakli članovi obitelji Andrijića, koji su radil na Dvoru, Divoni i drugim zgradama. Sačuvana cjelovita građevinska djela Petra Andrijića su crkva sv. Spasa na Placi, građena na spomen potresa od 1520, te crkva Navještenja u prostoru Među vratima od Ploča, obje renesansne ali ipak još s pobočnim dugoljastim gotičkim prozorima.

Korčulanin Ivan Maravić sagradio je u XVI. st. u crkvi dominikanaca tri renesansne arkade; one su mijenjale položaj, a sada su prislonjene na unutrašnji zid pročelja. Dva umjetnički snažna kiparska djela renesanse s kraja XVI. st. su u crkvi sv. Vlaha kipovi sv. Vlaha i sv. Jeronima, oba djelo kipara Nikole Lazanića s Brača.

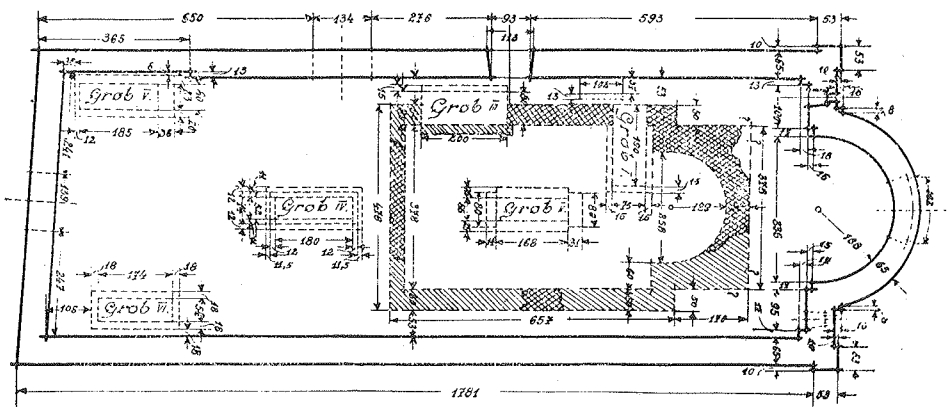

Plan ruševne crkve sv. Stjepana, izrađen prilikom arheološkog iskapanja. Vanjska, sa sačuvanim visokim zidovima, potječe iz 13–14. st., a unutrašnja (poslije ponovno zasuta) iz 9–11. st. Iz revije »Dubrovnik«, I/8., 1929.

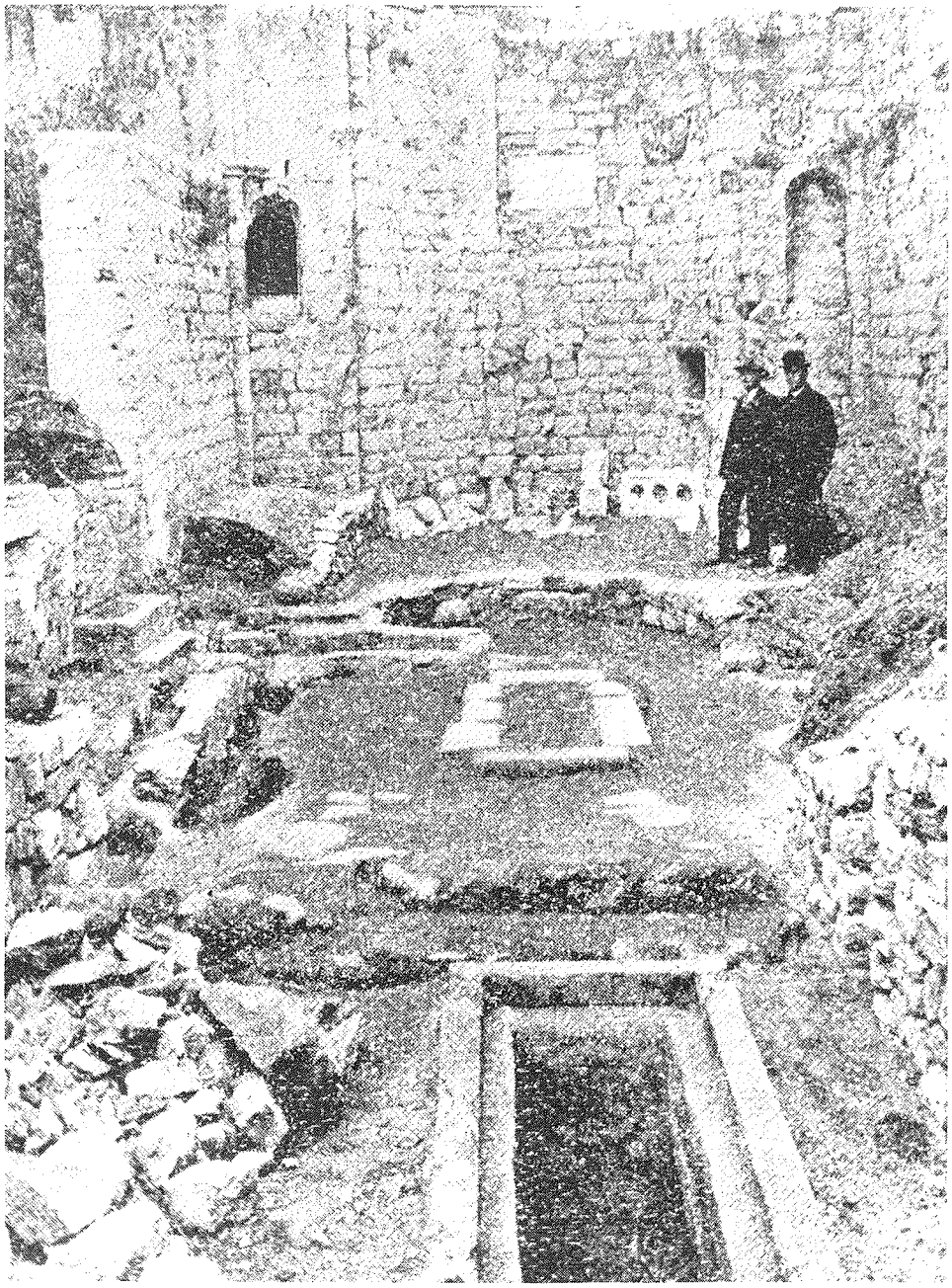

Slika iskopina crkve sv. Stjepana. Iz revije »Dubrovnik«, I/8, 1929.

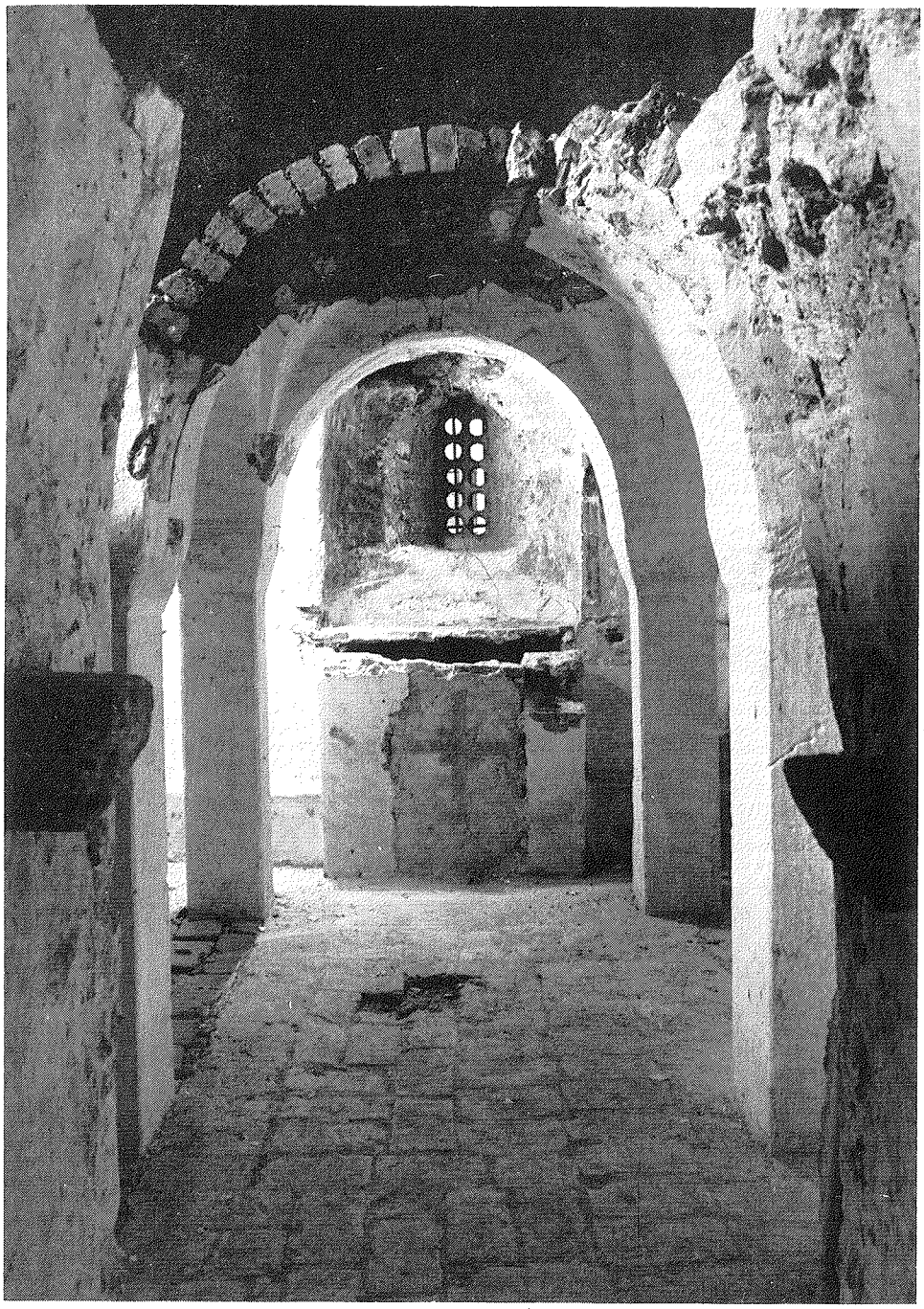

Novootkrivena kripta stare, nestale crkve sv. Petra, nekadašnje katedrale.

Pleter na Koločepu.

U slikarstvu Dalmacije XV. i XVI. stoljeća na glasu je osebujna dalmatinska slikarska škola. U njoj se osobito ističe Dubrovnik, a kako uzajamno djeluju u Dubrovniku i slikari iz Kotora a i dubrovački u Kotoru, to se u okviru dalmatinske može govoriti i o kotorsko-dubrovačkoj slikarskoj školi. Kako se vidi iz arhivskih dokumenata, djelovanje ove škole bilo je značajno i opsežno. Na žalost, sačuvalo se malo djela, ali među njima ima vrijednih slika vrsnih slikara. Ovo se slikarstvo nadovezuje na talijansko gotičko slikarstvo XIV. st. s bizantinskim utjecajima, kojemu u crkvi dominikanaca pripada veliki nadoltarski križ Paola Veneziana. Ali naši slikari pokazuju samosvojnost. Oni iz XV. st. još su u znaku gotike. Na otoku Koločepu je poliptih sa središnjim likom Bogorodice što ga je naslikao Ivan Ugrinović. Na Lopudu je u crkvi Gospe od Šunja poliptih koji su iz nerazumijevanja demontirali u nekoliko dijelova; i ovdje je središnji lik Bogorodica, djelo Mateja Juničića. Najznačajniji je slikar ovoga kruga Lovro Dobrićević iz Kotora s velikim poliptihom kod dominikanaca u Dubrovniku, na kome također središte čini Gospin lik. Na njegovu poliptihu na glavnom oltaru crkve na Dančama lik Majke Božje već pokazuje duh rene-

sanse. U Stonu je, u crkvi sv. Nikole, križ Blaža Trogiranina, za koga iz arhivskih dokumenata također znamo da je djelovao u Dubrovniku. U malom ženskom samostanu kod Tri Crkve na Boninovu njegova je manja Gospina slika.

Umjetnički vrhunac dubrovačko slikarstvo doživljava u djelima slikara s početka XVI. st.: Nikole Božidarovića i Mihajla Hamzića. U doba pune renesanse u Italiji, i sami već zadojeni tim duhom, oni se još donekle drže stare slikarske tradicije; takvih je slikara bilo i u Italiji. Naša su dva slikara međutim snažne i samosvojne umjetničke ličnosti.

Sačuvana su četiri Božidarovićeva djela, i to tri u dominikanaca u Dubrovniku: *Navještenje,* koje se nekoć nalazilo na Lopudu; triptih sa središnjim likom Madone, a uz ostale je tu i sv. Vlaho koji u ruci drži vjeran model Dubrovnika svoga vremena; slobodna kompozicija s raznim svecima, među kojima je u sredini Bogorodica. Četvrto mu je sačuvano djelo veliki triptih, s Bogorodicom u sredini, na Dančama.

Od Mihajla Hamzića sačuvali su se: triptih u dubrovačkih dominikanaca sa svetim Nikolom kao središnjom figurom, te Krštenje Kristovo u Kneževu dvoru.

Iz XV. i XVI. st. sačuvalo se još nekoliko slika ove slikarske škole. Tijekom XVI. st. škola iščezava, a slike se sve više naručuju u talijanskih slikara. U XV. i XVI. st. nađe se i pokoja vrednija slika iz ostalih središta evropskog slikarstva.

U Dubrovniku su i dvije slike iz Tizianove radionice, i to *Uznesenje Bogorodice,* sada u katedrali, te *Sveta Mandaljena sa svetim Vlahom* u dominikanaca.

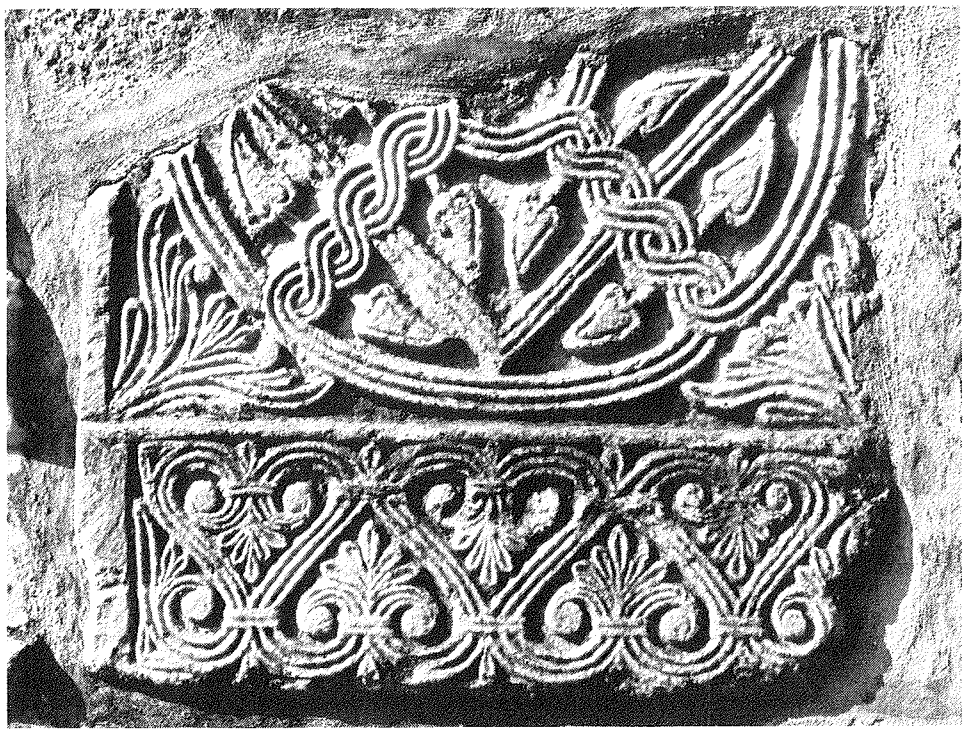

Fragment pletera na Koločepu.

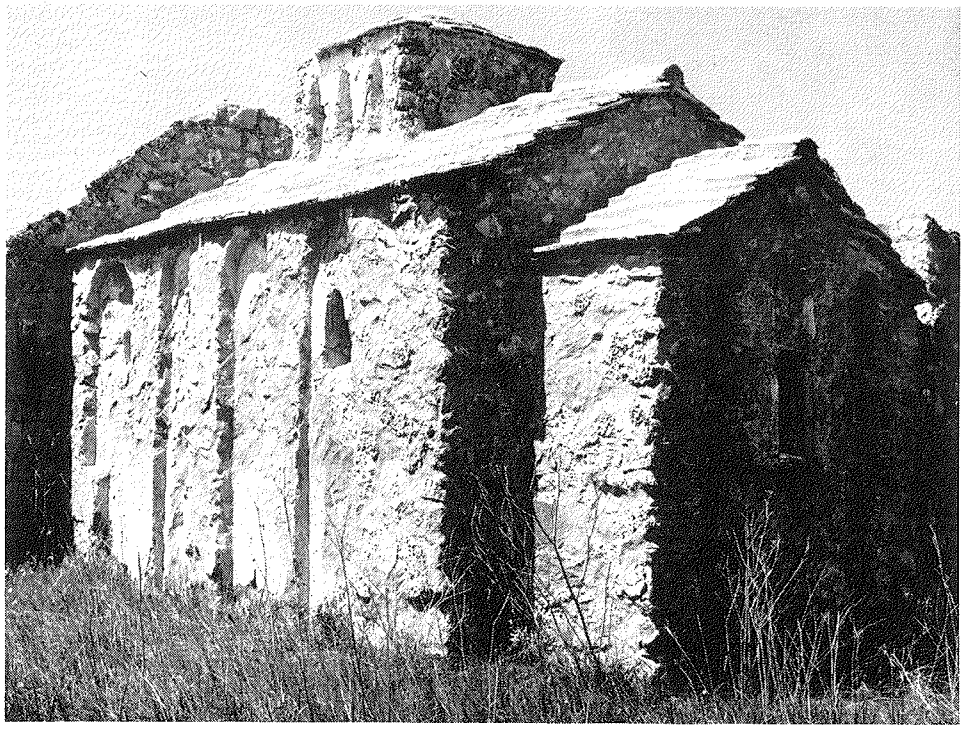

Crkva sv. Ivana na Lopudu, 11. st.

Neki domaći i strani slikari u Dubrovniku i u punom XVI. st. rade u maniri bizantinizma. Iz ovog a i kasnijeg vremena ostala su i djela sitnoslikarâ.

U Dubrovniku se u XV, XVI, a i kasnijim stoljećima razvija umjetnički obrt, osobito zlatarstvo i vezilaštvo. Naročito su bile poznate dubrovačke čipke. Od obilne djelatnosti sačuvao se tek mali dio. Važni su srebrni pozlaćeni lik sv. Vlaha iz XV. st. u crkvi sv. Vlaha s dosta vjernim modelom grada te srebrni križ bratovštine Svih Svetih u Korčuli, koji je izradio Ivan Progonović iz istog stoljeća. Zlatarskih je radova od romanike do baroka u moćniku katedrale i drugim crkvama, no to blago treba još proučavati.

Dakako, bilo je i Dubrovčana koji su umjetnički djelovali i drugdje po Evropi.

Poseban pečat dao je dubrovačkom graditeljstvu barok sedamnaestog i posebno osamnaestog stoljeća. Prva je barokna građevina iz 1642, dakle vremena prije velikog potresa, i to crkva Gospe Rozarija i uz nju zgrada istoimene bratovštine, nasuprot crkvi dominikanaca. Dvije okolnosti djelovale su na razvitak baroka u Dubrovniku: ponajprije, veliki potres 1667. i ostale nepogode, te kao posljedica toga obnova u novom, tada modernom stilu; osim toga i dolazak isusovaca u Dubrovnik. Na mjestu stare srušene, sagrađena je u prvoj polovini XVIII. st. nova barokna katedrala. Njen nacrt napravio je Andrea Bufalini, a izveli su ga razni talijanski majstori, ali među njima i Dubrovčanin Ilija Katičić. Staru crkvu sv. Vlaha poštedio je potres od 1667, ali je izgorjela 1706, a novu je sagradio u stilu mletačkog baroka Marino Groppelli.

Skoro posve baroknu unutrašnjost dobila je crkva Male braće. Posebno je sjajan u njoj glavni oltar koji je izradio zasad još zagonetni majstor Celia; pobočni oltar Gospe od Karmena djelo je mletačkog kipara i graditelja oltara Francesca Pensa zvanog Cabianca,

Crkva sv. Mihajla na Šipanu, 11. st. U pozadini novija crkva, 16. st.

koji je inače djelovao i u Kotoru; ostalih pet mramornih oltara izradio je poznati mletački graditelj Giuseppe Sardi.

I prije velikog potresa isusovci su napravili plan gradnje svoje crkve i kolegija, te otkupili znatan dio zgrada na predviđenom prostoru. Na daljnje formiranje toga i susjednog prostora djelovao je potres svojim razaranjem.

Na mjestu današnje Gundulićeve poljane bio je sklop ulica, a nakon potresa stvorena je poljana. Sa suženoga južnog dijela te poljane monumentalno barokno stubište vodi prema jugu na Boškovićevu poljanu. Na zapadnoj strani poljane je isusovačka crkva, posvećena 1725, za koju je nacrt izradio glasoviti slikar i arhitekt Andrea Pozzo. Zgrada kolegija je na južnoj, duljoj strani poljane. Stubište je 1735. izradio rimski arhitekt Padalacqua.

Katedrala i isusovačka crkva djela su rimskog baroka, a crkva sv. Vlaha i unutrašnjost crkve Male braće mletačkog.

Dok se u crkvenoj arhitekturi uz naslijeđene renesansne motive očituje barok kićenosti i savijenih linija, u crkvi isusovaca posebno pojačan slikarijama španjolsko-napuljskog slikara Gaetana Garcije, dotle svjetovna arhitektura isusovačkog kolegija i novih monumentalnih palača pokazuje mirne, trijezne, uglavnom četverouglaste oblike, prepoznatljive kao barokne po svojoj profilaciji. U tom stilu obnovljena je dubrovačka Placa i znatan broj palača u raznim ulicama. U unutrašnjostima palača nalazimo već savijene linije štukatura.

Baroka ima i izvan grada.

Arhitekturu baroka prati tu i tamo skulptura, a u Dubrovniku XVII. i XVIII. st. djeluje i niz talijanskih i domaćih slikara, čije su slike po crkvama. Na razmeđi XVIII. i XIX. st.

Vrh uložnice glave sv. Vlaha, djelo iz 11–12. st. Na slici prikazan sv. Vlaho.

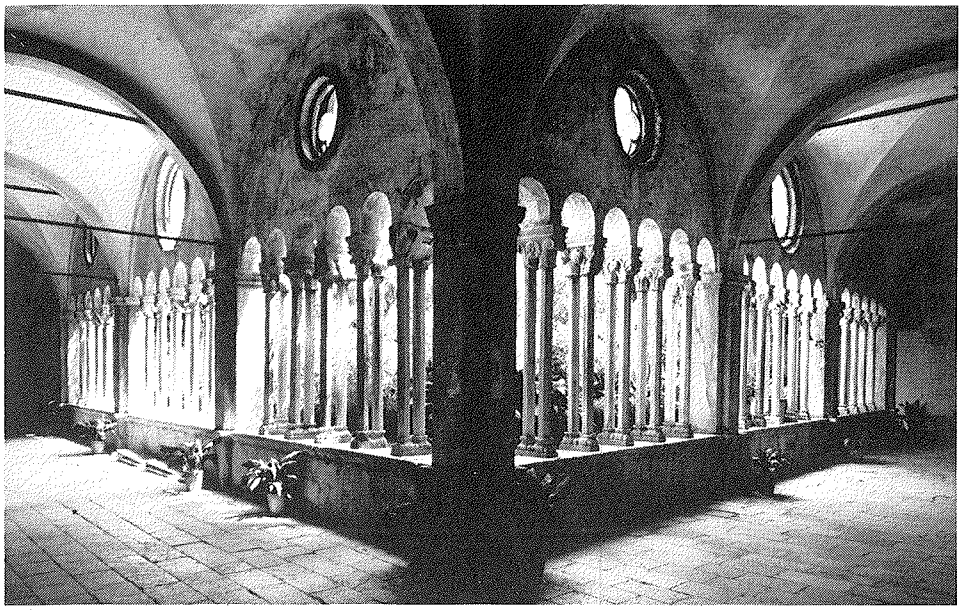

Klaustar Male braće, 14. st.

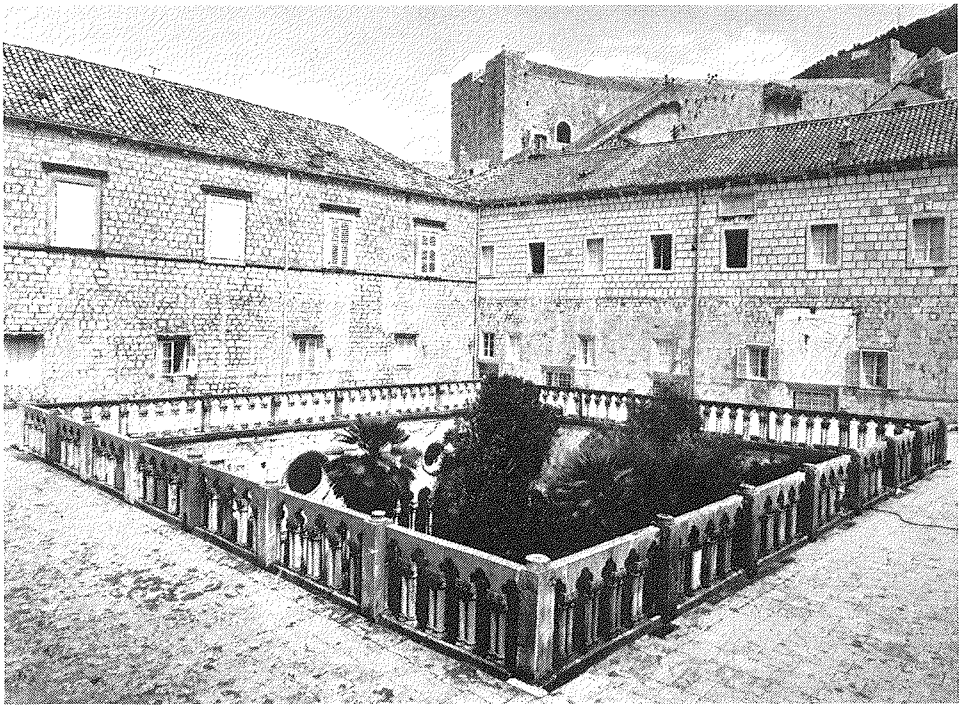

Terasa nad klaustrom Male braće.

Unutrašnjost dominikanske crkve.

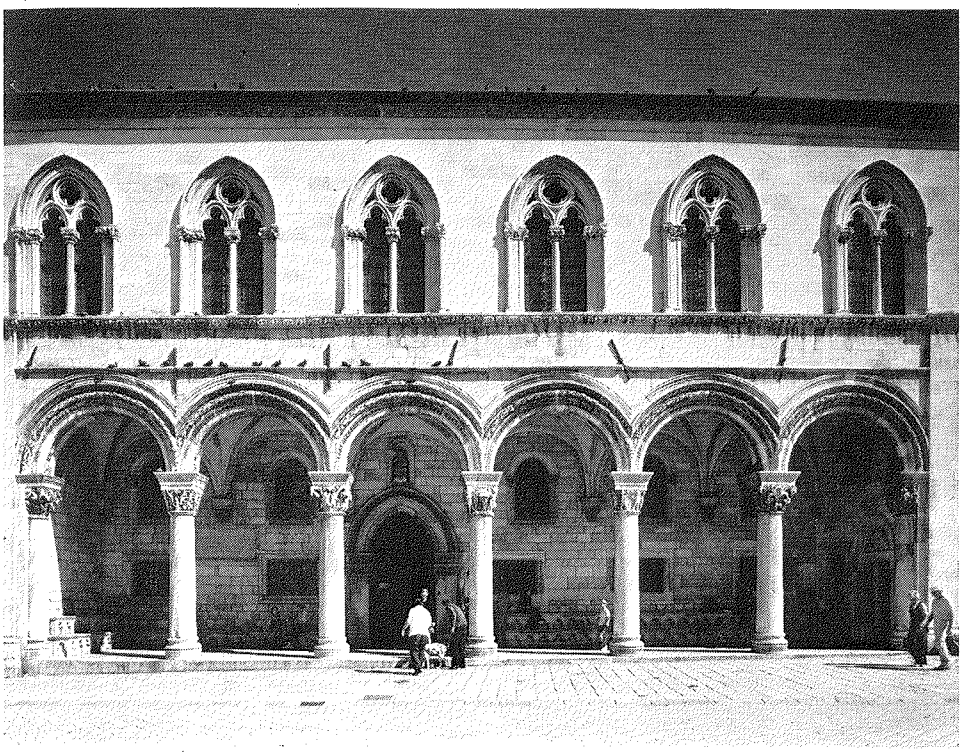

Središnji dio pročelja Kneževa dvora.

javljaju se već i slikari klasicističkog smjera. Iz razdoblja od XVII. do XIX. st. sačuvalo se dosta portreta, među njima i nekih glasovitih Dubrovčana.

Urbanistička slika Dubrovnika unutar gradskih zidina nastala je kao rezultat vjekovnog razvoja, kakvu je on stekao do vremena uoči pada Republike 1808, a ostala je, uz manje promjene, takvom i do dana današnjeg. Veća je samo promjena, što je na mjestu stare gotičke vijećnice iz XIV-XV. st. sada neorenesansna općinska zgrada iz druge polovine XIX. st., i pravoslavna crkva na mjestu nekadašnjeg vrta Gundulićeve palače.

U književnoj povijesti hrvatskog naroda Dubrovnik zauzima posebno mjesto. Pismenost na narodnom jeziku počinje s poveljom Kulina bana već u XII. st., a u XIV. st. već i književnost, i to najprije nabožna. Svjetovna književnost na hrvatskom jeziku počinje krajem XV. st., istodobno kad i u Splitu. Uzevši uz književnost u razmatranje i likovnu umjetnost, vidimo da je i Dubrovnik zahvatio pokret poznat u povijesti pod nazivom humanizma i renesanse, koji je iz Italije išao diljem cijeloga zapadnoevropskog kruga. No razne zemlje imale su i vlastite početke toga kulturnog pokreta, kao i predispozicije za prihvaćanje kulturnih poriva iz Italije, a to se može reći i za zemlje hrvatskog naroda, pa tako i za Dalmaciju s Dubrovnikom.

Humanizam u Dubrovniku dolazi do izražaja već krajem XIII. st. uvođenjem notarijata po talijanskom uzoru, te uređenjem notarijalne i kancelarijske službe tijekom XIV. st., sa školovanim notarima, većinom onima iz Italije. Osnivanje gradske svjetovne gramatičke škole u XIV. st. također je znak humanizma, a kako rekosmo, u to doba postoji već i, doduše

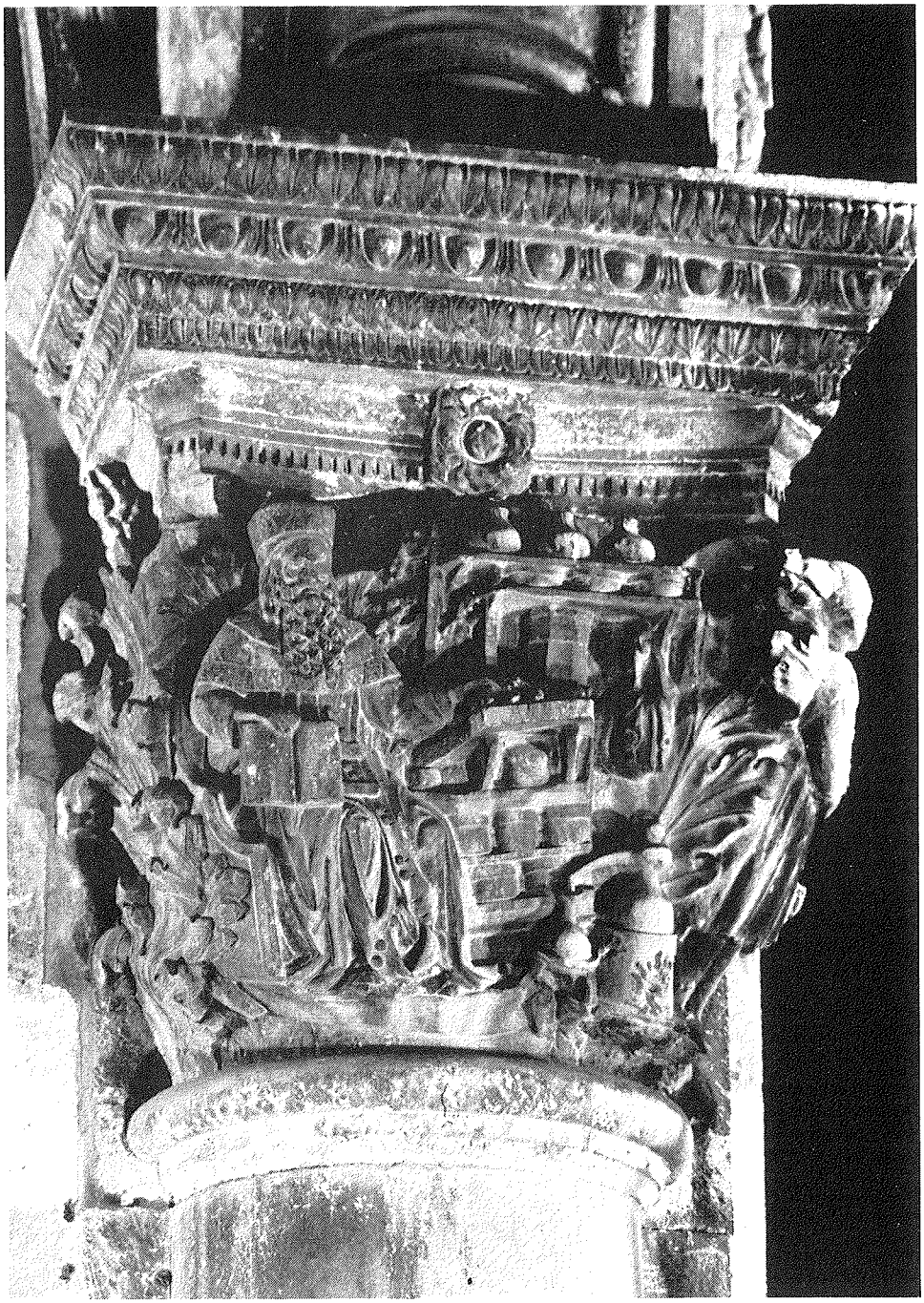

Kapitel Eskulapa, navodnog zaštitnika Epidaura, na polustupu vanjskog trijema Kneževa dvora, 15. st. Uz Eskulapa, prikazana je ljekarna.

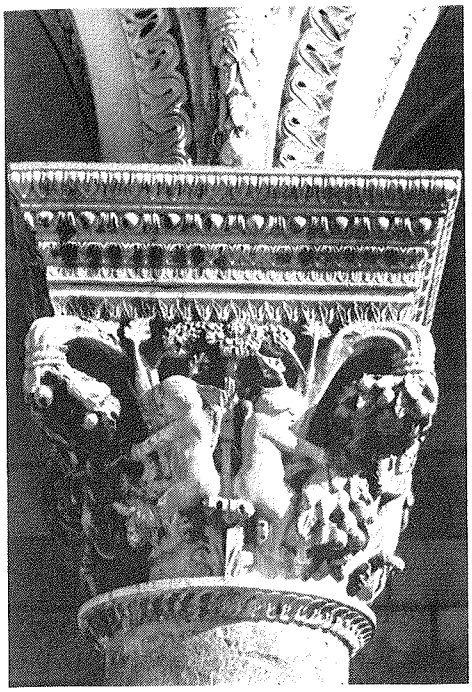

Kapitel drugog stupa vanjskog trijema Kneževa dvora. Zapadna strana, 15. st.

Kapitel drugog stupa vanjskog trijema Kneževa dvora. Južna strana, 15. st.

Kapitel drugog stupa vanjskog trijema Kneževa dvora. Istočna strana, 15. st.

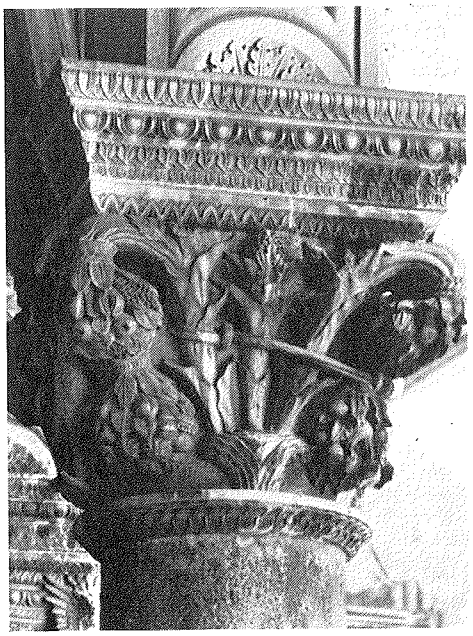

Kapitel drugog stupa vanjskog trijema Kneževa dvora. Sjeverna strana, 15. st.

Dio dvorišta Kneževa dvora.

samo još nabožna, književnost na hrvatskom jeziku. Prvi je značajniji humanist, koji se i poimence javlja u Dubrovniku, Johannes Conversini, poznati Ivan Ravenjanin, notar u ovom gradu u razdoblju 1384–1390. Sačuvala su se njegova dubrovačka pisma prijateljima, te *Historia ragusina,* u kojoj zapravo manje govori o samoj povijesti a više iznosi svoja razmatranja. Nepovoljno sudi i prezirno govori o Dubrovčanima, tvrdeći da su na niskom stupnju kulture i civilizacije.

Nekoliko desetljeća nakon njega djeluje kao učitelj dubrovačke škole Filip De Diversis iz talijanskog grada Luke (1434–1444). On već sudi vrlo povoljno o Dubrovčanima. Možemo dopustiti da je Dubrovnik tijekom pola stoljeća zaista vidljivo uznapredovao u kulturi i civilizaciji, ali moramo također priznati da je Ivan Ravenjanin kao rafinirani Talijan prestrogo sudio o Dubrovčanima.

Premda u likovnim umjetnostima još ima gotičkih utjecaja, u XV. st. su humanizam i renesansa i na ovim stranama u književnosti, znanosti, umjetnosti i općoj kulturi u punom zamahu, a nastavljaju se i u šesnaestom, naravno prema našim prilikama.

U XV. st. nekoliko književnika stvara na latinskom jeziku, ali već se javljaju i svjetovni pjesnici na hrvatskom. Ako općenito pogledamo na književnost i znanost starog Dubrovnika, možemo kazati kako su znanstvena i naučna djela pisana većinom na latinskom i

talijanskom jeziku, dok se lijepa književnost razvijala većinom na hrvatskom, premda nešto poezije nastaje i na latinskom i talijanskom. Književnost se od XIV. do XIX. st. tako lijepo razvijala, da se bio uobičajio naziv *dubrovačka književnost.* Ipak ona s djelima koja nastaju u ostalim dalmatinskim gradovima sačinjava cjelinu te je bitno i sastavni dio *književnosti u Dalmaciji.* Naravno, ova je i s obzirom na etničku pripadnost i na opće značajke zapadnoevropskog kulturnog kruga bitni i sastavni dio *hrvatske književnosti.*

Prvi i po imenu poznati pjesnici XV. i početka XVI. st. su vlastelin Šiško Menčetić i pučanin Džore Držić. Pišu ljubavnu i nabožnu lirsku poeziju, kakva će se, uz ostale vrste, stvarati kroz cjelokupnu dubrovačku književnu povijest. Od XVI. st. pa nadalje razvijaju se i epska i dramska književnost.

Premda je nesumnjiv opći talijanski utjecaj na dubrovačku književnost, ona je u mnogim svojim emanacijama samosvojna i izvorna. Osim općih svjetovnih i religioznih motiva tipična je u dubrovačkoj književnosti domoljubna ideja. Ona se javlja u mnogostrukim oblicima. Tu je prije svega dubrovački patriotizam, koji ističe slobodu Dubrovnika i njegovo značenje u slavenskom svijetu. Pjesnici narodni jezik većinom zovu *slovinski* i

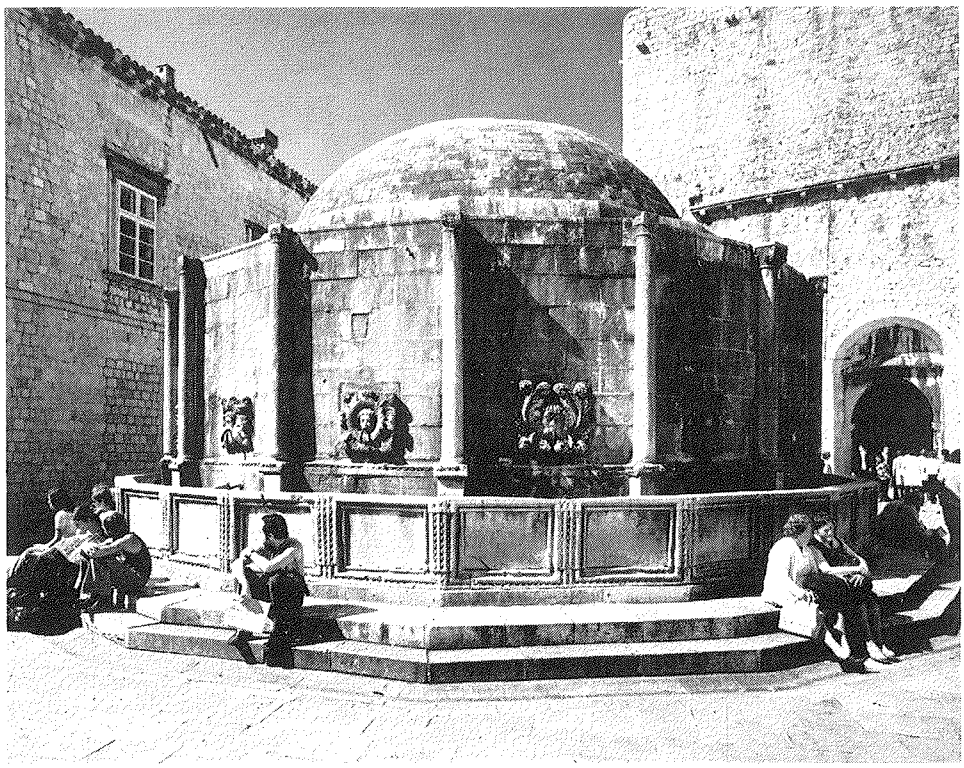

Velika Onofrijeva česma, 15. st. Kupola iz vremena nakon velikog potresa.

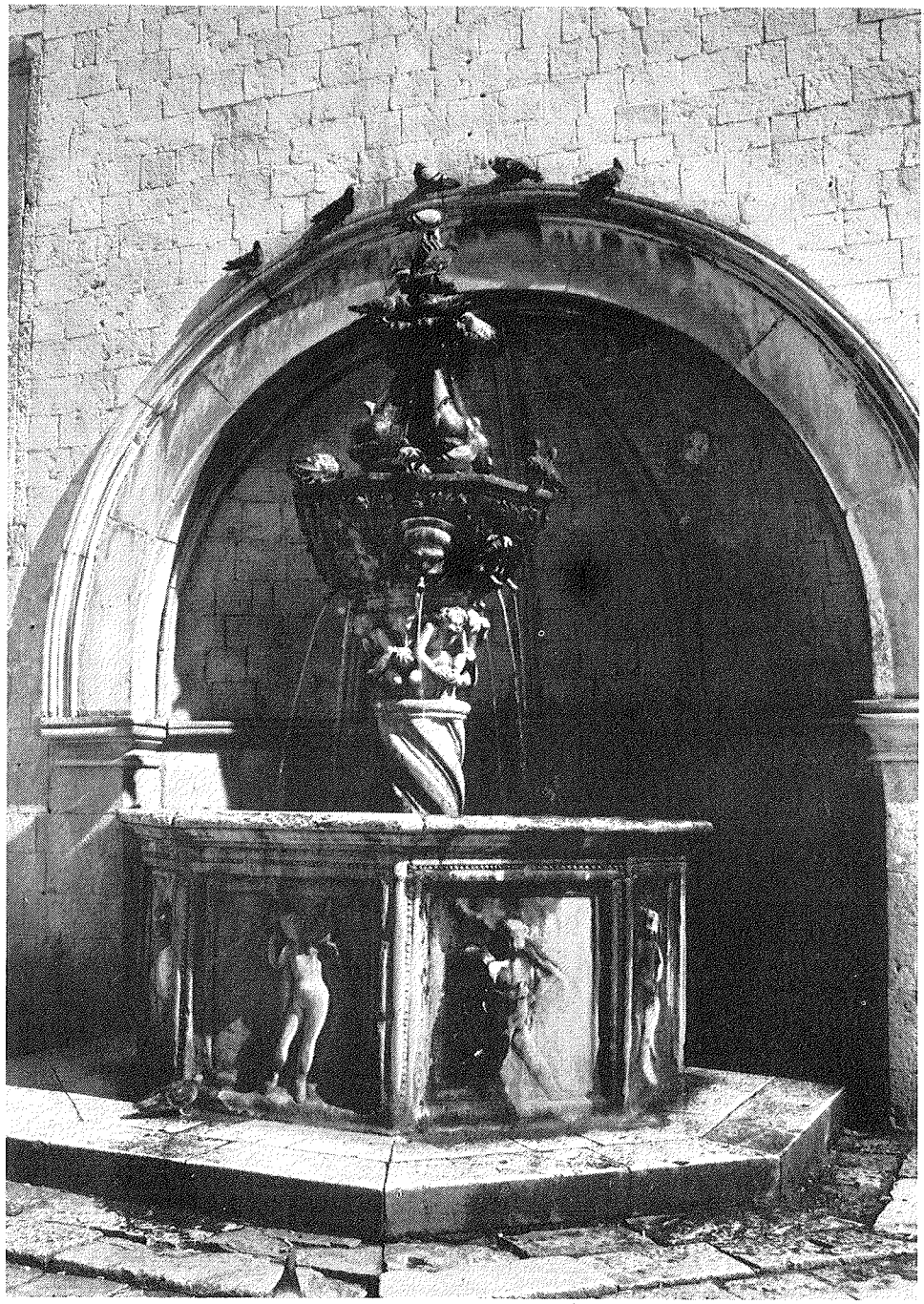

Mala Onofrijeva česma, 15. st.

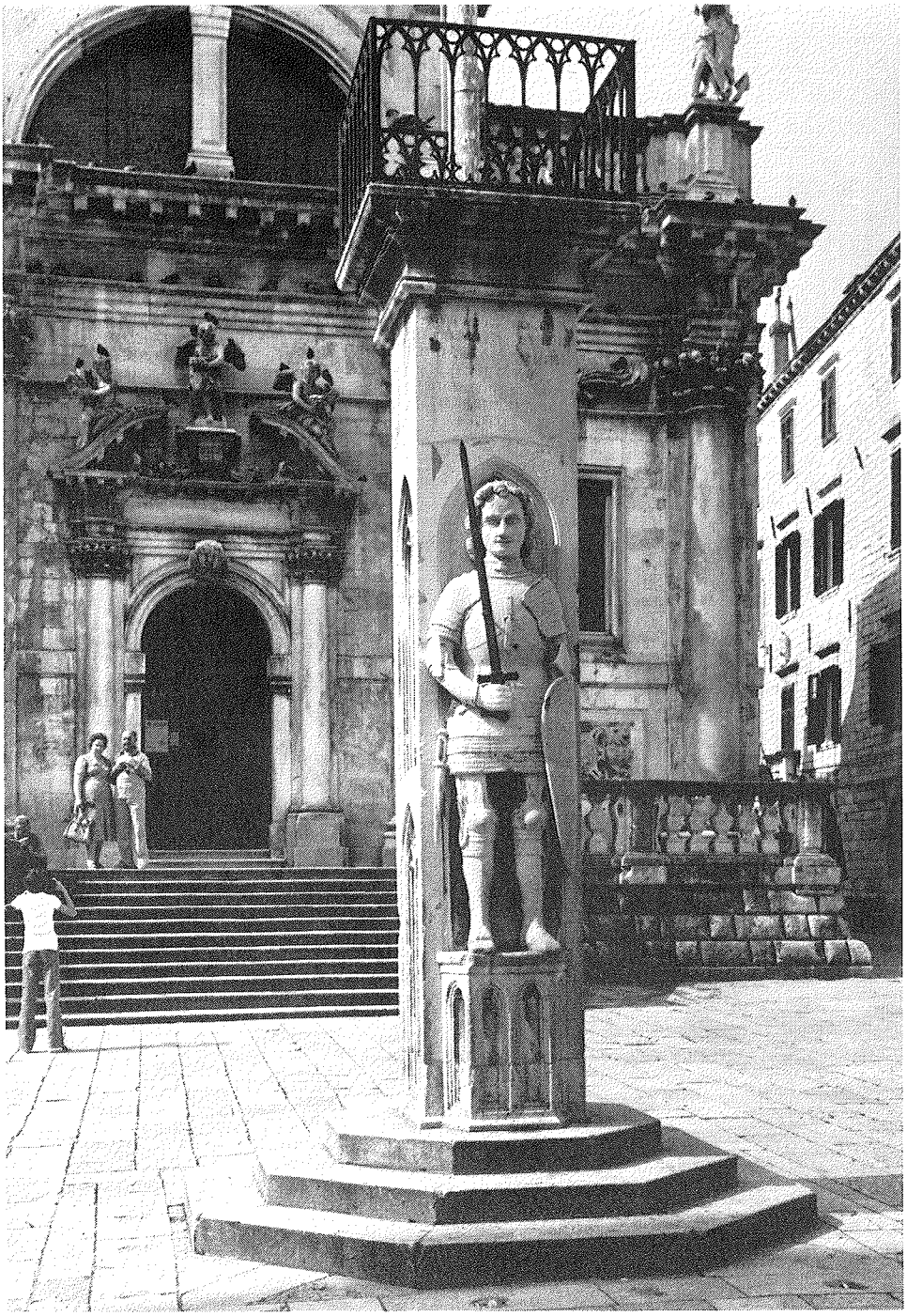

Orlandov stup, 15. st.

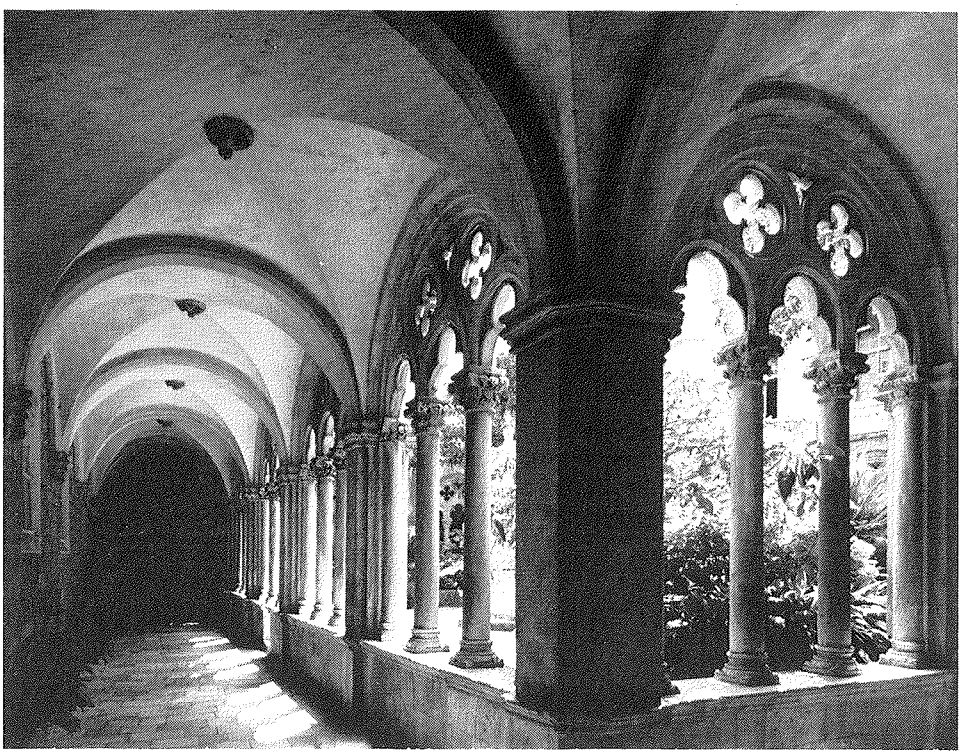

Dominikanski klaustar, 15. st.

svjesni su činjenice da pripadaju velikom slavenskom stablu. U djelima pjesnika XVI. st. dolazi do izražaja i ideja hrvatskog jedinstva kao i pripadnosti Dubrovnika hrvatskom narodu. I u službenim dubrovačkim dokumentima i u književnosti više puta se naglašavaju pripadnost Dubrovnika Dalmaciji i zajedništvo s ostalim Dalmatincima. Premda vlada vodi politiku osobitih obzira prema Turcima, ipak se kroz dubrovačku povijest povlači i antiturska tendencija, a ona dolazi naročito do izražaja u književnosti. Zanimljiv je i jezik dubrovačkih pisaca. Prema izvorima, od kraja XIII. pa do početka XVI. stoljeća u Dubrovniku vlada govor koji u sebi sjedinjuje čakavske i štokavske te ikavske i ijekavske (često zapravo iekavske) oblike, s prevagom štokavskih i uporabom upitne i relativne zamjenice *što,* ali i čakavske *zač.* Takvim jezikom pišu i Šiško Menčetić i Džore Držić. Jezik će se razvijati i dalje, tako da će naposljetku u govornom jeziku tijekom XVI. st. prevladati štokavsko-ijekavski, sa stanovitim manjim ostacima ikavizama i čakavizama. Književni jezik će biti konzervativniji, te će dubrovački pisci sve do pada Republike upotrebljavati brojne ikavizme. Obični govor je međutim poprimio i brojne talijanizme, ali pisci većinom paze na čistoću jezika te ih izbjegavaju, a tek pisci komedija, želeći prikazati svakodnevni život odražavaju i njegov govor s talijanskim primjesama.

Mnogi pisci bijahu iz redova aristokracije, a neki su od njih zauzimali i važne položaje u upravljanju Dubrovačkom Republikom. No i pučani su dali nekoliko istaknutih dubrovačkih pisaca. Spomenut ćemo tek neke, bez obzira jesu li ranije spominjani.

Gotički portal crkve Male braće; djelo Leonarda Petrovića, 15. st.

Osvrnimo se najprije na XVI. stoljeće. Markantan je pjesnik Mavro Vetranović, pučanin benediktinac. Osobito su važne njegove političke pjesme. Opravdava dubrovačku oportunističku politiku prema Turskoj, naročito u pjesmi *Pjesanca slavi carevoj,* ali je u stvari ipak antiturski raspoložen i u svojim pjesmama osuđuje neslogu kršćanskih država koje se među sobom glože, a bila bi im dužnost da se slože i povedu borbu protiv Turaka. Zbog toga Turci napreduju, pa u takvim prilikama Dubrovniku ne preostaje drugo no da vodi politiku obzira prema njima. I u pjesmi *Galijun* je Vetranović očito antiturski raspoložen, jer s divljenjem prikazuje borbu dubrovačkih pomoraca protiv turskih, kad stjecajem prilika dođu u prigodu da se s njima bore, ali Turke ne naziva njihovim imenom, već ih spominje kao *levente.* Zanimljiva je Vetranovićeva pjesma *Orlača riđanka u Blatu ribarom,* u kojoj pjesni Mlečane nastanjene na lagunama podrugljivo naziva ribarima u blatu, te ustaje protiv njihove gramzive politike, koju je Dubrovnik i te kako dobro osjetio. U pjesmi *Moja plavca* on iznosi loše strane u tadašnjem životu katoličke crkve. Osjećaj hrvatskog jedinstva izrazio je Vetranović najbolje u stihovima jednog svojeg pastirskog prizora, u kome vila, obraćajući se Dubrovčanima, kaže:

. . . . . po svijetu svak pravi,
Da ste sve Dalmate natekli u slavi,
Ne samo Dalmate, gospodo predraga,
Neg još sve Hrvate skupivši jednaga.

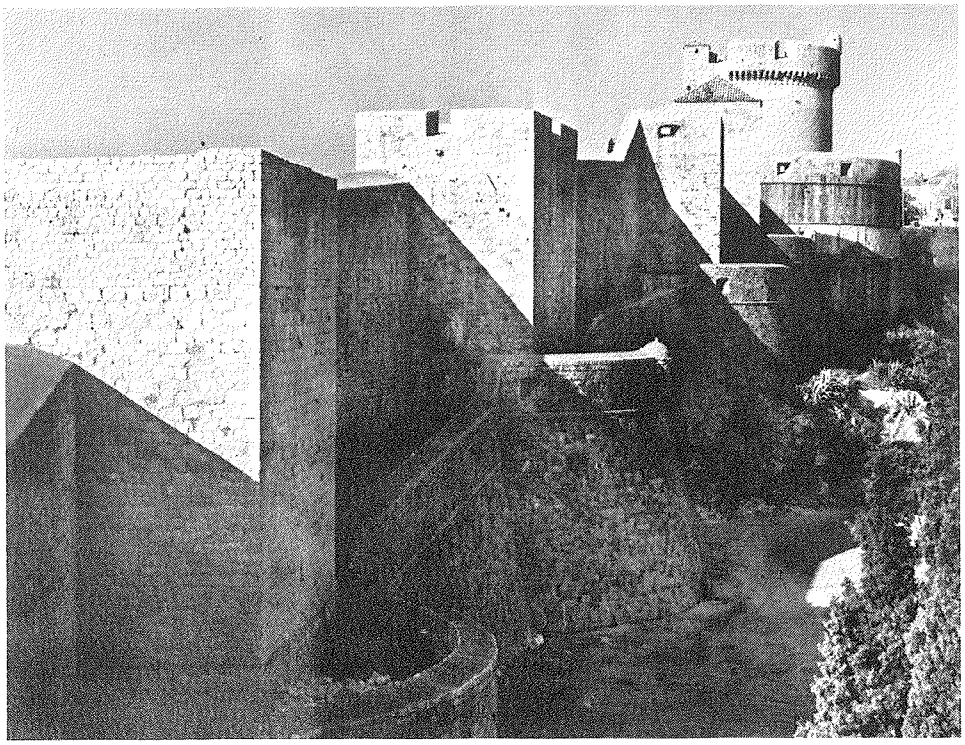

Sjeverne zidine gledane s istoka.

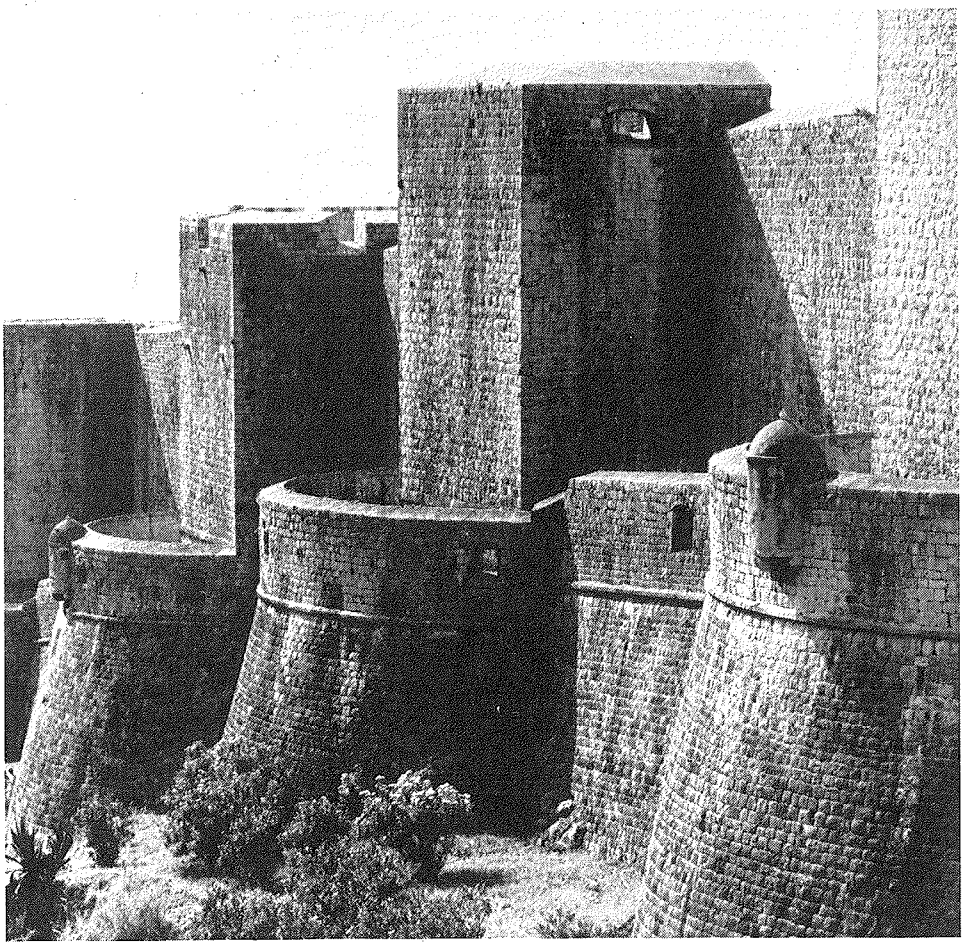

Dio sjevernih gradskih zidina.

U pjesmi u počast Marinu Držiću, Vetranović govori pun bola zbog njegove smrti:

napola dijelimo priljute boljezni,
da čuje tih Dunaj i Sava i Drava...

označujući tako sjeverne granice hrvatskog naroda, da malo zatim u žaljenju za Držićem obuhvati cijelo slavenstvo ovim riječima:

ki toli plačan glas sa sobom ostavi
od Slavije kotar vas da se s njim proslavi...

U nekim svojim pjesmama Vetranović prikazuje viziju života prvobitne zajednice u doba kad nije bilo privatnog vlasništva, a zanimljivo je spomenuti da se takva vizija ukazuje na osebujni način već i u uvodu latinski napisanoga dubrovačkog Statuta iz 1272. I Vetranović se sukobio s dubrovačkom vladom, od 1517. je živio u prognanstvu, godine

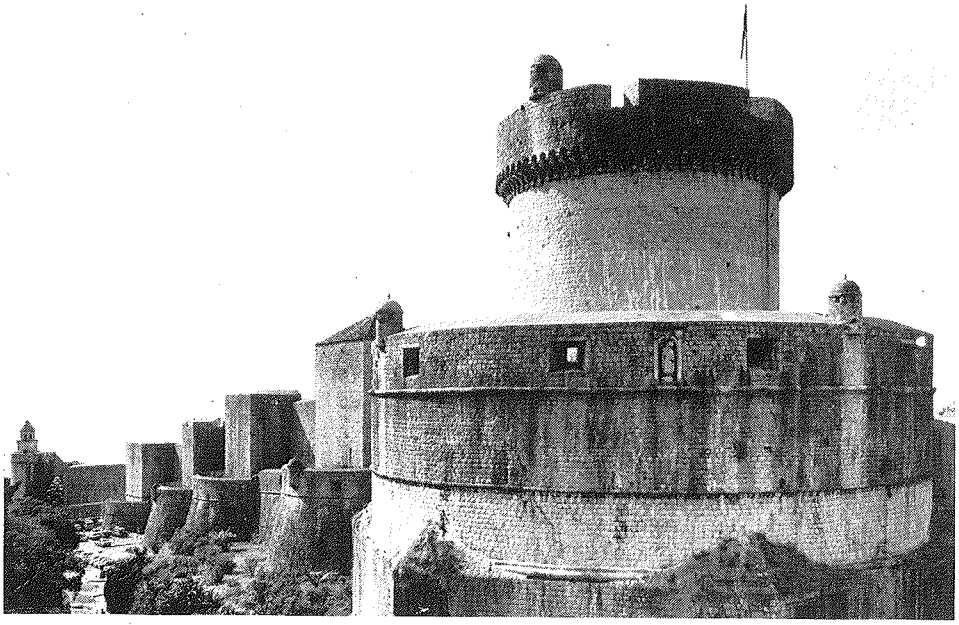

Kula Minčeta.

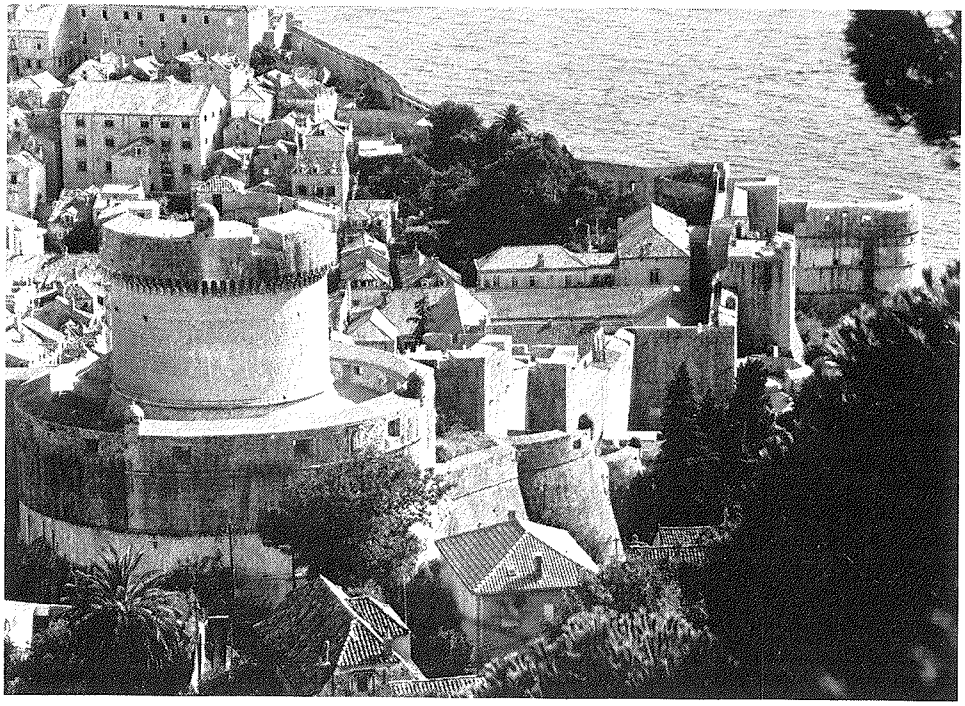

Pogled na sklop zidina od Minčete do Bokara i na dio grada. U pozadini, niže, Rupe i, više, nekadašnji ženski benediktinski samostan sv. Marije.

Pogled na grad sa zapadnim zidinama i dijelom južnih pri moru.

1522. se vratio, neko vrijeme živio pustinjačkim životom na malenom otočiću Svetog Andrije, no i obavljao važne dužnosti u benediktinskom redu.

O pjesniku pučaninu Nikoli Nalješkoviću, također iz XVI. st., i njegovim pjesničkim vezama s Korčulom i Hvarom, u kojima dolazi do izražaja njegov hrvatski osjećaj, već smo govorili, a ovdje ga želimo spomenuti kao pisca prvih dubrovačkih, kratkih doduše, komedija, u kojima se ne žaca iznositi ni lascivne stvari.

Najznačajniji je pisac XVI. st. Marin Držić. Skoro cijeli njegov opus prožet je društvenom kritikom, u kojoj on oštro optužuje škrtost, lakomost i pohlepu za novcem, te se zalaže za potištene »godišnice«. U prologu komedije *Dundo Maroje* daje viziju pravednijega društvenog poretka, bez posebničkog vlasništva. *Dundo Maroje* mu je i najznačajnije djelo, a važne su mu i sačuvane komedije *Skup, Tripče de Utolče, Arkulin, Novela od Stanca* te pastirske igre *Tirena* i *Plakir.* U njima on svestrano prikazuje život Dubrovnika, no i Dubrovčanina u širokom svijetu i u dodiru s ostalim hrvatskim i južnoslavenskim svijetom. *Dundu Maroju* je pozornica Rim, a po njoj hode Dubrovčani i ostali naši ljudi što su se našli u njemu. U *Tripču de Utolče* prikazuje Kotorane, ali pretežno u dodiru s Dubrovčanima. Prikazuje u svojim djelima i Lopuđane u njihovoj otočkoj samosvijesti.

Pjesnik vlastelin Dinko Ranjina primljen je 1567. u toskanski viteški red sv. Stjepana, koji je među ostalim preuzeo zadatak borbe protiv Turaka, a kasnije ipak, 1588, postaje članom dubrovačkog Vijeća umoljenih i biva zatim sedam puta biran za kneza Republike.

Frano Lukarević Burina, vlastelin iz druge polovine XVI. st., manje je važan kao pjesnik, ali ga spominjemo jer je bio antiturski raspoložen i kao takav u napuljskoj obavještajnoj službi u Turskoj. Zbog toga je u Dubrovniku osuđen. Uspio je pobjeći iz tamnice i završio život u tuđini.

O hrvatskim osjećajima pučanina pjesnika istog vremena Dinka Zlatarića i njegovim dodirima sa Zrinskima već smo govorili. Antiturski je raspoložen i Antun Sasin, pjesnik pučanin s kraja XVI. st., u svojim *Razbojima od Turaka,* što počinju s godinom poznate bitke kod Siska, 1593. Ranija mu je pjesma *Mrnarica,* u kojoj opisuje dubrovačke trgovačke brodove privatnih brodovlasnika, koji su se 1571. neslužbeno pridružili kršćanskoj savezničkoj floti što se u Messini okupljala prije bitke kod Lepanta.

U XVII. stoljeću u svih Hrvata, pa i u Dubrovčana, vidljivo jača sveslavenski osjećaj u književnosti. Benediktinac Mavro Orbin izdaje 1603. svoje povijesno djelo *Il Regno degli Slavi,* zadojeno jakim panslavističkim duhom, ali kad dolazi do buntovnih pokreta slavenskih balkanskih kršćana, ipak ostaje u praksi na liniji oportunističke politike dubrovačke vlade.

Ovo je stoljeće i novih književnih vrhunaca. Tri su pisca čije je djelo neprolazne vrijednosti: Dživo Gundulić (1588–1638), Dživo Bunić Vučić (1594–1658) i Džono Palmotić (1606–1657).

Uz druga ostvarenja Gundulić je napisao i tri remek-djela: epos *Osman,* zadojen antiturskim duhom i sveslavenskim osjećajem, koji osobito slavi poljskog kraljevića Vladislava i poljsku pobjedu nad Turcima kod Hoćima 1621; *Dubravka,* u kojoj pjesnik veliča dubrovačku slobodu; religiozni spjev *Suze sina razmetnoga.*

Osman u doba Republike nije bio tiskan, ali se sačuvao u mnoštvu prijepisa, no u tom eposu, koji seže do 20. pjevanja, ne postoje 14. i 15. pjevanje. Književni povjesničari su o tome iznosili razne teorije, ali mi smatramo točnim ono što je o tome pisao dubrovački franjevac Lovro Cekinić. Prepisujući 1731. *Osmana,* dakle 93 godine nakon Gundulićeve smrti, on kaže:

»Pievanje četrnaesto i petnaesto ostalo je u peru prevotvoritelja, alit' autora, komu ih smrt dospiet ne dade, ni ova što su iščistit i ponačinit, nu za bolje rieti, odizgara rečena dva pievanja bili su izadrti, po zapoviedi naših samovladalaca, a za svrhu koju oni znadu, hoteći da ih auktor iščisti i ponačini; ali mu to smrt ne dopusti. I za sve da ih ovdi nije nahode se u općenomu blagohraništu, gdie, komu je dopušteno, može ih vidieti.«

Dubrovačka vlada, zacijelo iz oportunističkih obzira prema Turcima, nije dopustila Gunduliću da izađe u javnost s ta dva pjevanja već ih je pohranila u Arhivu, a pjesniku dopustila da ih preinači, ali on to nije dospio. Tako se *Osman,* nikada u doba Republike tiskan, pojavio u javnosti nepotpun, takav se širio i prepisivao, a najstariji je sačuvani primjerak iz 1651–1654. U XVIII. stoljeću su dva »sporna« pjevanja ili uništena ili izgubljena ili zametnuta, a Marin Zlatarić i Pierko Sorkočević, koji će pokušati nadopuniti *Osmana,* javljaju se tek nakon toga.

Dubravka je tipična pastirska igra. U zadnje doba htjeli bi joj dati kojekakva značenja. No *Dubravka* bez sumnje prikazuje alegoriju slobode Dubrovnika, a kao suprotnost tome javlja se odmah u početku ribar koji dolazi iz naših primorja pod tuđom vlasti, mletačkom i turskom. Pod slobodom Dubrovnika pjesnik nesumnjivo misli u prvom redu na njegovu slobodu i neovisnost u odnosu prema drugim zemljama, ali takva sloboda donosi njegovu narodu mir i blagostanje. Pjesnik potencira i zlo stanje pod tuđinom, ali i dobro stanje u slobodi neovisne Dubrave. Na usta aktera pjesnik ne propušta pohvaliti stara dobra vremena, i napasti znakove pokvarenosti, ispraznosti, lukavosti i podmitljivosti, što se javljaju u njegovo doba; no dobro će ipak pobijediti podmitljivost.

Gundulić je pripadnik aristokracije, i kao takav shvaća slobodu na način kako su je u svim vremenima shvaćali vladajući slojevi, ali nije mu tendencija braniti vlasteoski poredak, već želi proslaviti Dubrovačku Republiku kao slobodnu državu koja kao takva omogućava svojim stanovnicima živjeti bolje i ugodnije od sunarodnjaka što su pod tuđom vlasti.

Dživo Bunić Vučić bio je vrsni lirski pjesnik, jedan od najboljih što ih je hrvatsko pjesništvo dalo. Zbirka njegovih lirskih, pretežno ljubavnih te nešto nabožnih pjesama, pod naslovom *Plandovanja*, ostala je u rukopisu, a njegov poduži spjev, tiskan posmrtno u Mlecima 1659, ima lijepi naslovni list s ponosnim naslovom *Mandaliena pokornica gospodina Dživa Vučića Bunića vlastelina dubrovačkog*, s obiteljskim grbom na vrhu.

Gundulićevoj *Dubravki* ravan je Palmotićev *Pavlimir*. Dodajmo da je Džono Palmotić i autor eposa o Isusu Kristu, po uzoru na latinskog pjesnika Vidu, te mnoštva romantičnih drama u stihu. Premda se o Palmotiću dosta pisalo, prilazilo mu se donekle jednostrano, te nije dovoljno estetski valoriziran. Stihovi su mu glazba riječi, a jezik pravilan. Za uzor je imao bosanski govor (ali onaj bez turskih primjesa), a želio je stvoriti književni izraz koji bi bio razumljiv svim Hrvatima. Drama u stihu *Pavlimir* originalno je djelo, u kome pjesnik, prema staroj legendi, kralja Pavlimira prikazuje kao osnivača grada Dubrovnika. Svećenik Srđ proročanski nazrijeva slavnu budućnost Dubrovnika, a osobito je zanosna završna pjesma skupa pastira. Tu se među ostalim kaže:

Dalmatinskijeh svijeh gradova
svijetla kruna ti ćeš biti
adrijanska sva voda ova
dvorit će te i častiti.
Malo velim; tvoja slava
prostrijet će se i tva dika
priko slavnijeh svijeh država
slovinskoga od jezika:
Od Adrije bistra mora
do ledena mora okolo...

U svojim djelima, osobito u *Pavlimiru*, Palmotić iskazuje svoj žarki dubrovački patriotizam, zajedništvo dalmatinskih gradova s Dubrovnikom te snažno sveslavensko čuvstvo.

U službenim dubrovačkim dokumentima često se ističe dubrovački patriotizam, koji dolazi do izražaja u praktičnoj brizi za održanje i prosperitet grada i Republike. No tu i tamo, osobito kad je to vladi u interesu, ističu se i slavenski osjećaji.

U svojim pak odnosima s Turskom dubrovačka vlada često dolazi u dodir s bosanskim muslimanima, kako u Bosni tako i na turskoj Porti. Doduše s njima se i sukobljava, osobito sa sarajevskim trgovcima, ali imala je dubrovačka vlada i u Turaka a pogotovu u bosanskih muslimana dobrih prijatelja, koji su koristili i nastojali koristiti Dubrovniku. Pri tome se i Dubrovčani i bosanski muslimani više puta, posebno upravo u prvim desetljećima XVII. st. pozivaju na zajedničko podrijetlo i na zajednicu istog jezika. To su eto te povijesne proturječnosti: sad se naglašava općenarodna zajednica s muslimanima, a sad kroz pjesničke emanacije zbori antiturski, ponekad i antimuslimanski, dok dubrovačka vlada u svojim dopisivanjima s turskim čimbenicima često ističe zajedničku vjeru u Boga.

Već smo, govoreći o Petru Zrinskom, spomenuli Vladislava Menčetića, pjesnika *Trublje slovinske* posvećene Petru. I u ovom je djelu očita antiturska tendencija, premda je Menčetić više puta vršio važne dužnosti u državnom životu Dubrovnika.

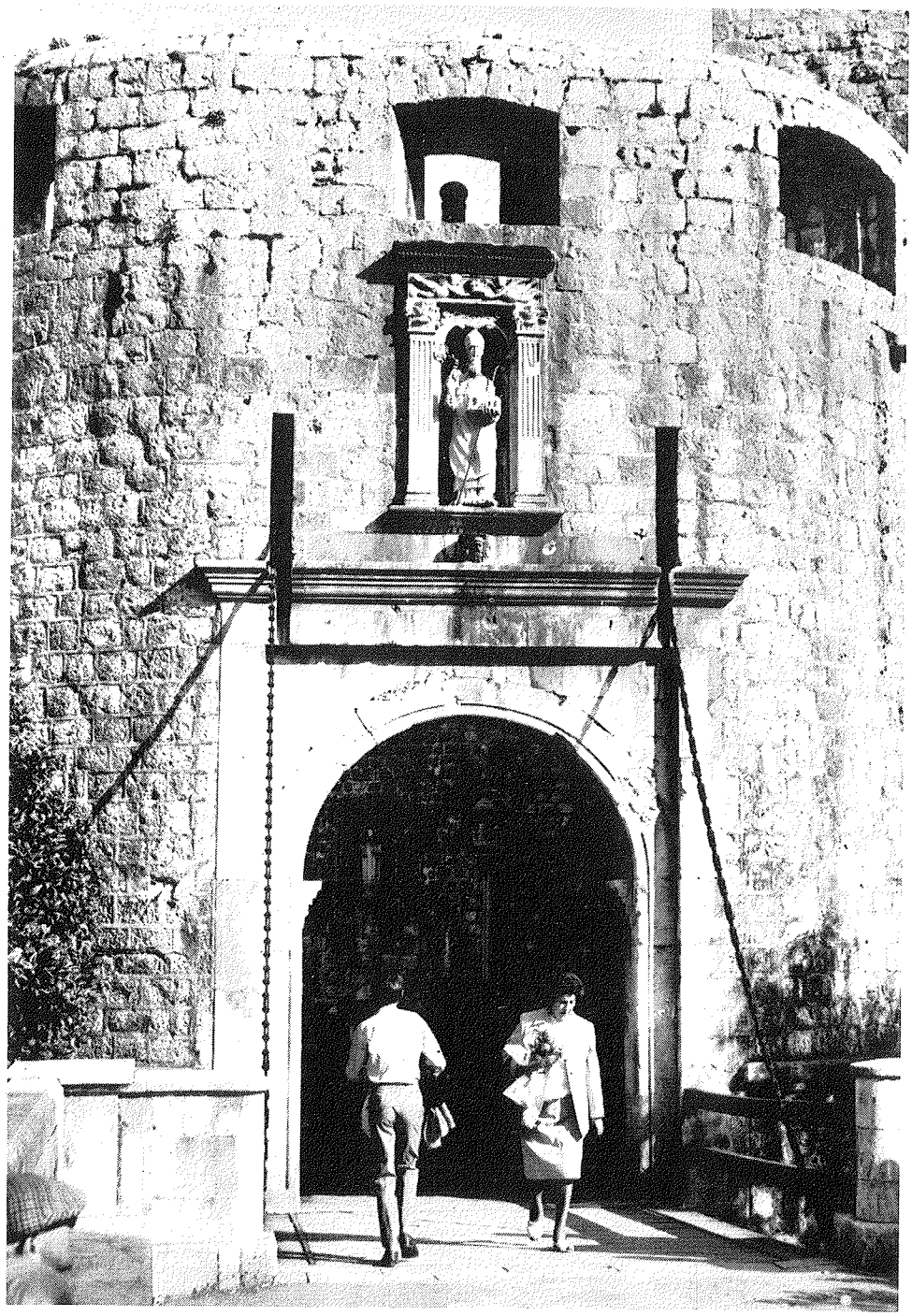

Vanjska gradska vrata od Pila, g. 1538.

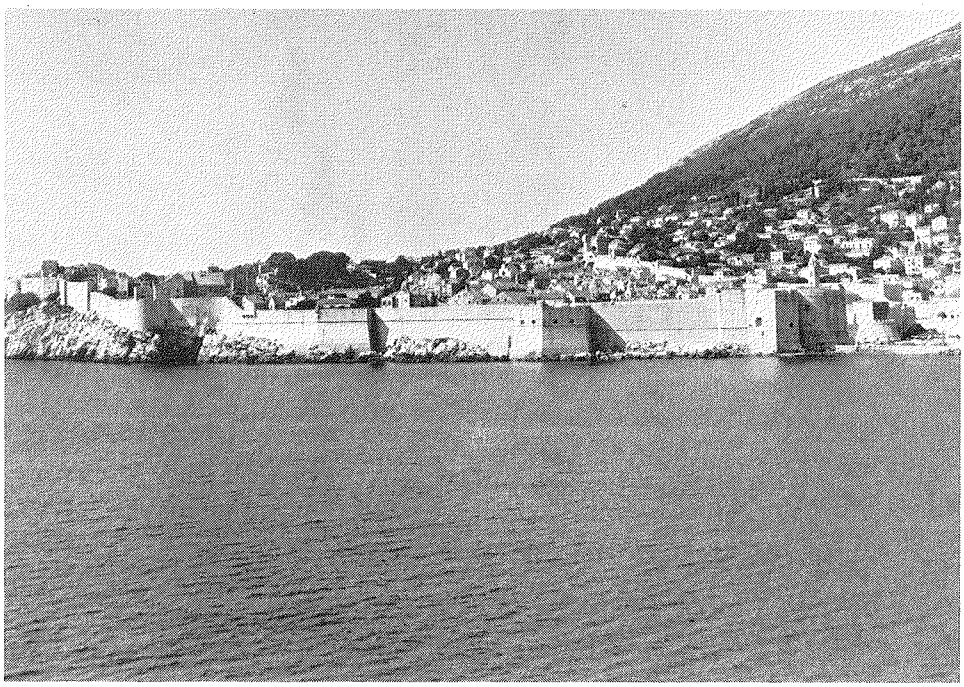

Pogled na gradske zidine s mora, s jugoistočne strane.

Pogled na veći dio tvrđave sv. Ivana (16. st.) i bastion sv. Spasitelja (1647–1656).

Moramo i ovom prilikom spomenuti dva važna dubrovačka političara i diplomata, koji ujedno bijahu i književnici. Nikolica Bunić, sin slavnog lirskog pjesnika Dživa, umro je 1678. u turskoj tamnici u Silistriji, a bavio se pjesništvom i pravnom znanosti. Napisao je spjev o dubrovačkom potresu i *Glavosječenje Ivana Krstitelja*, te napisao pravnu raspravu *Praxis judiciaria juxta stylum curiae rhacusinae* (Sudačka praksa na način dubrovačkog suda). Značajniji je kao pjesnik Jaketa Palmotić Dionorić (umro 1680). Istaknuo se u mnogim vrlo važnim diplomatskim misijama, te je jedan od najznačajnijih dubrovačkih diplomata sviju vremena. Remek-djelo su mu izvještaji o prilikama i ličnostima na turskoj Porti, napisani na talijanskom jeziku. Važno je i njegovo djelo *Dubrovnik ponovljen*, u kome je opisao kako se Dubrovnik uzdizao nakon potresa, a i razna poslanstva Turcima, u kojima je i sam sudjelovao; zbog toga ovo djelo osim pjesničkog ima i vrijednost povijesnog izvora. Tendencija mu je ipak antiturska.

Daljnji ratovi evropskih država protiv Turaka potaknuli su u XVII. i XVIII. st. više djela s antiturskim tendencijama. Među brojnim drugim autorima bio je i isusovac Injacije Gradić s pjesmom *Plam sjeverski*, spjevanom 1710. u slavu ruskog cara Petra Velikog.

Književno stvaranje bilo je povezano i s vanjskim manifestacijama. Tako se nabožna poezija dobrim dijelom oslanjala na crkvu. Lirske ljubavne pjesme pjevale su se često kao podoknice. U XVI. i XVII. st. poznat je književni rod maskerata, pokladna pjesma u kojoj nastupaju zajednice pojedinih obrta i druge skupine građana, ili u šaljivoj formi ili slično njoj. Te su skupine išle pjevajući svoju pjesmu kroz grad.

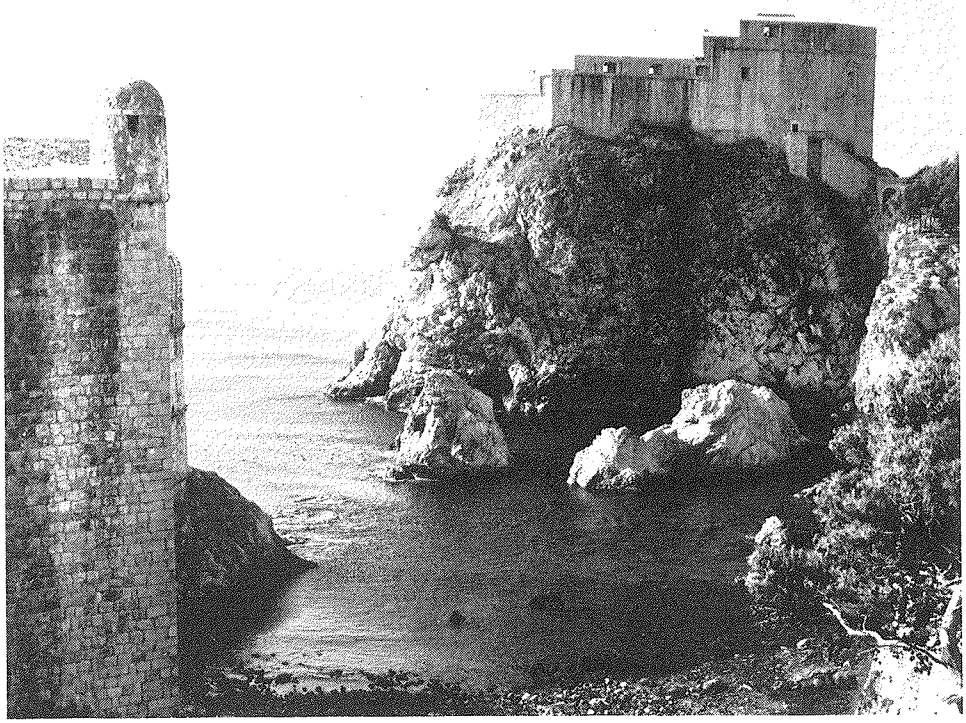

Tvrđava Lovrijenac.

Razvojem dramske književnosti razvija se i kazališni život. Nabožne drame daju se u crkvama, a svjetovne ili na javnim mjestima ili na obiteljskim priredbama prigodom pirova. *Dunđo Maroje* se 1551. davao u gradskoj vijećnici, ali je kasnije vlada zabranila kazališne predstave u njoj, pa se javne predstave izvode na drugim mjestima, a u prvom redu na prostoru pred Kneževim dvorom, nazvanim jednostavno *Prid Dvorom*. Javne kazališne predstave XVI. i XVII. st. posjećuju i vlastela i pučani, a u obiteljskom krugu daju se i u vlastele i u uglednijih pučana. Družina ima i vlasteoskih i pučanskih, a imaju posebna imena.

Za XVI. st. može se reći da je bilo doba dubrovačkih komedija, odnosno Nalješkovića i Držića. Zatim je neko vrijeme komedija manje, da bi se ponovno više pisale i izvodile krajem XVII. stoljeća i početkom osamnaestog. To su komedije iz dubrovačkog života, a povjesničari književnosti neko su vrijeme tvrdili da se radi o stereotipnim *komedijama del arte* po uzoru na talijanske, no sada se već ide za tim da se revalorizira njihova književna vrijednost. S njima ima i drugih teškoća. Samo nekima od njih znamo autora. Problem je to zagonetniji što s jedne strane postoje komedije bez imena autora, a s druge autori čija su komediografska djela neznana – može se jedino nagađati tko tu kome pripada.

U povijesti dubrovačkog kazališnog života važna je prijelomna 1682, kad je vlada u prostoru starog arsenala uredila stalno kazalište.

U Dubrovniku se već i prije kraja XVII. st. bavilo znanošću, premda u manjem opsegu i intenzitetu nego književnošću i likovnim umjetnostima. Kako su neki ljudi politike bili ujedno i ljudi znanosti, spominjali smo ih i ranije.

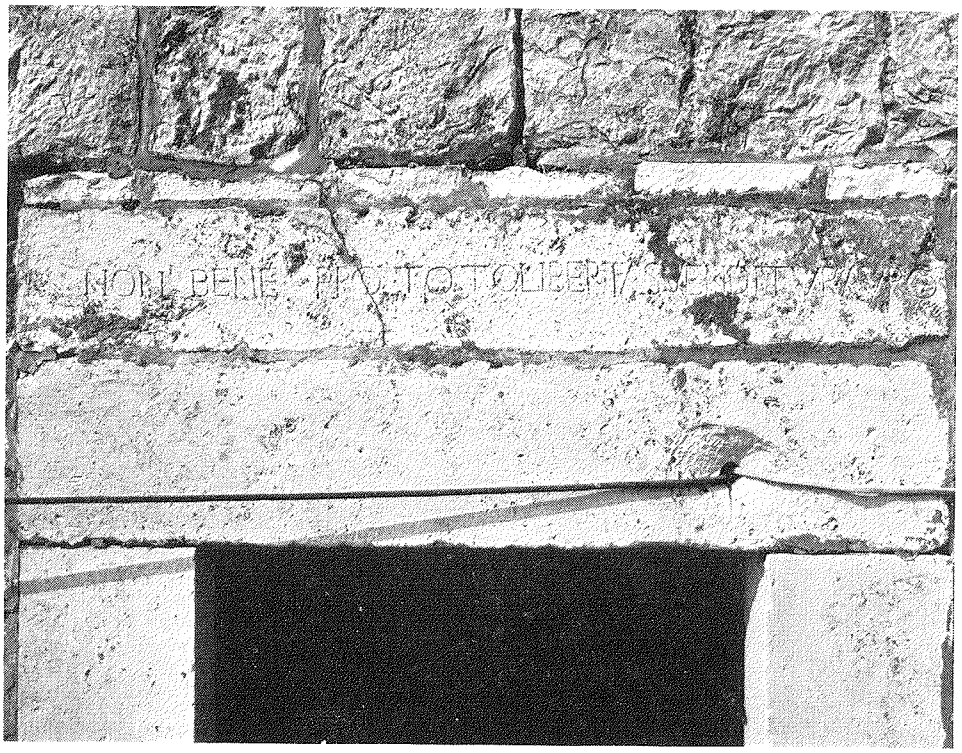

Ulazna vrata na Lovrijencu s natpisom: »Non bene pro toto libertas venditur auro«. (U prijevodu: »Sloboda se ne prodaje ni za sve zlato«).

Kroničare i povjesničare Dubrovnika već smo naveli u uvodu, a prigodimice smo ih i dalje spominjali. Ipak, sve do pojave Serafina Crijevića, povjesničara iz XVIII. st., Dubrovnik nije imao doraslijeg čovjeka koji bi kritičnije i učenije prikazao povijest svoga grada i Republike. Tako Dubrovnik nema historičara formata Tome Arcidijakona, Splićanina iz XIII. st., ni Ivana Lucića, Trogiranina iz XVII. st. Značajan je doduše povjesničar Ludovik Crijević Tubero koji je obradio opću povijest zbivanja u Evropi, s osobitim obzirom na Ugarsku i Hrvatsku, i to vremena kojemu je bio suvremenikom: 1490–1522. U taj rad se uklapa i prikaz cjelokupne dubrovačke povijesti, ali u tome autor nije osobito uspio.

Spomenuti već Feliks Petančić spretan je u prikazivanju Turaka, ali više u prikazivanju XV. i XVI. stoljeća, dakle svoga vremena.

U starom Dubrovniku njegovala se i filozofija. Neko vrijeme živio je u njemu u XV. st. bosanski franjevac Juraj Dragišić (Georgius Benignus), poznati filozof svoga vremena. U XVI. st. istaknuo se kao filozof i pedagoški pisac Nikola Gučetić Vitov, koji se među ostalim bavio i socijalno-političkim pitanjima te objelodanio nekoliko knjiga na talijanskom jeziku.

Razvijeni pravni život doveo je do toga da se u Dubrovniku našlo dosta aristokrata koji su se bavili raznim problemima dubrovačkog prava. Spomenuli smo već Frana Gundulića iz XVI. stoljeća i Nikolicu Bunića iz sedamnaestog. Gundulić je izradio komentare dubrovačkih zakonskih knjiga. Njegovi čistopisni primjerci zakonskih knjiga popraćeni komentarima sada su u Dubrovačkom arhivu.

Dio Revelina sa skladištem soli.

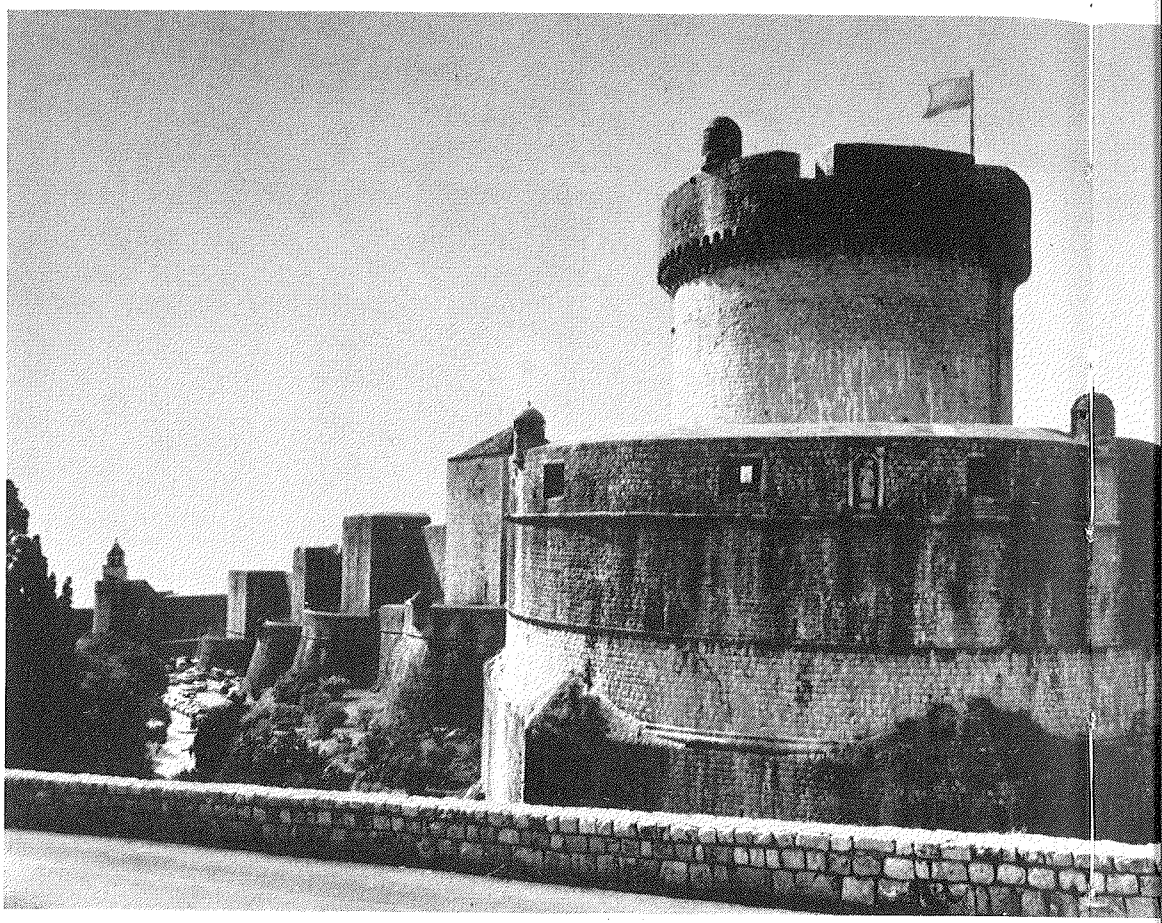

Pogled na Minčetu sa zidinama.

Jednu od prvih knjiga o teoriji trgovine napisao je Dubrovčanin Benko Kotruljić iz XV. st., i sam praktični trgovac, smatran prvim pronalazačem dvojnog knjigovodstva. No njegovo djelo ostalo je dugo u Italiji u rukopisu te je objelodanjeno vrlo kasno, tek 1573, i tako nije imalo onakvo značenje u razvitku znanosti i privrednog života, kakvo je moglo imati da je tiskano ranije. Doduše, postoji mišljenje da su se drugi pisci o trgovini koristili njegovim rukopisom.

U Dubrovniku su se u stanovitoj mjeri njegovale i matematičke i fizičke znanosti. Neki rukopisi s tog područja potječu već iz XV. stoljeća.

Praktični pomorski život naveo je Dubrovčanina Nikolu Sagroevića da napiše djelo *Flussi e riflussi nel mare Oceano* (Plime i oseke u Oceanskom moru), tiskano posmrtno 1574, u kome iznosi podatke o lučkom vremenu raznih oceanskih francuskih i engleskih luka, ali pri tome razvija i svoje teorije o uzrocima tih pojava.

Sedamnaesto stoljeće bilježi dva velika imena znanosti. Prvi je Marin Getaldić (1568–1626), koji je kao pratilac svome bogatijem prijatelju proputovao Evropu i tom prilikom došao u dodir s brojnim učenjacima, s kojima će kasnije održavati pismene veze.

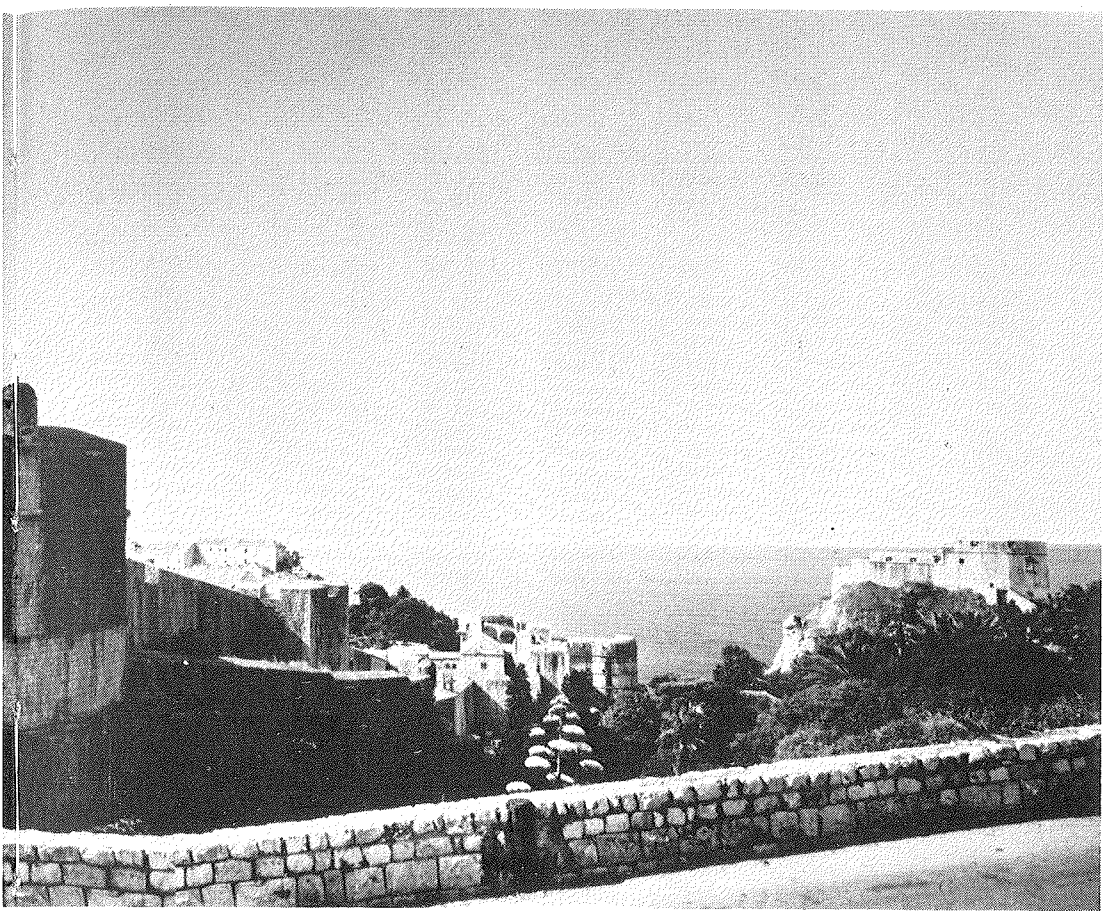

Uglavnom je živio u zavičajnom Dubrovniku, gdje je kao vlastelin povremeno vršio razne državne funkcije. Ipak je osjećao i tužio se kako je Dubrovnik premalena sredina za njegova znanstvena nastojanja. Objelodanio je nekoliko rasprava. Dubrovčanin Stijepo Gradić (1613–1683) živio je u Rimu kao knjižničar u Vatikanskoj knjižnici, te joj potkraj svog života postao predstojnikom. Predstavljao je Dubrovačku Republiku u Rimu, stalno u živom dodiru, osobito nakon velikog potresa, s dubrovačkom vladom. Bio je svestrano nadaren i bavio se mnogim književnim i znanstvenim područjima, među ostalim fizikom i matematikom.

Napokon ulazimo u XVIII. stoljeće, doba velikog kulturnog napretka Dubrovnika. Na književnom području to se ne osjeća kao u prošlim stoljećima, ali je nezaobilazno djelo vrsnog pjesnika Ignjata Đorđića, koji je bio dobro poznat i u ostalim hrvatskim krajevima. Može se govoriti i o drugom književnom radu. Osobito je važan francuski kulturni upliv. U prvoj polovini XVIII. stoljeća ušao je u modu Molière, njegove se komedije prevode i prerađuju te prikazuju u kazalištu u Orsanu. Izvode se, dakako, i domaća djela. A izvođači su – domaći amateri. No opstojanje stalne kazališne zgrade privlači i talijanske putujuće

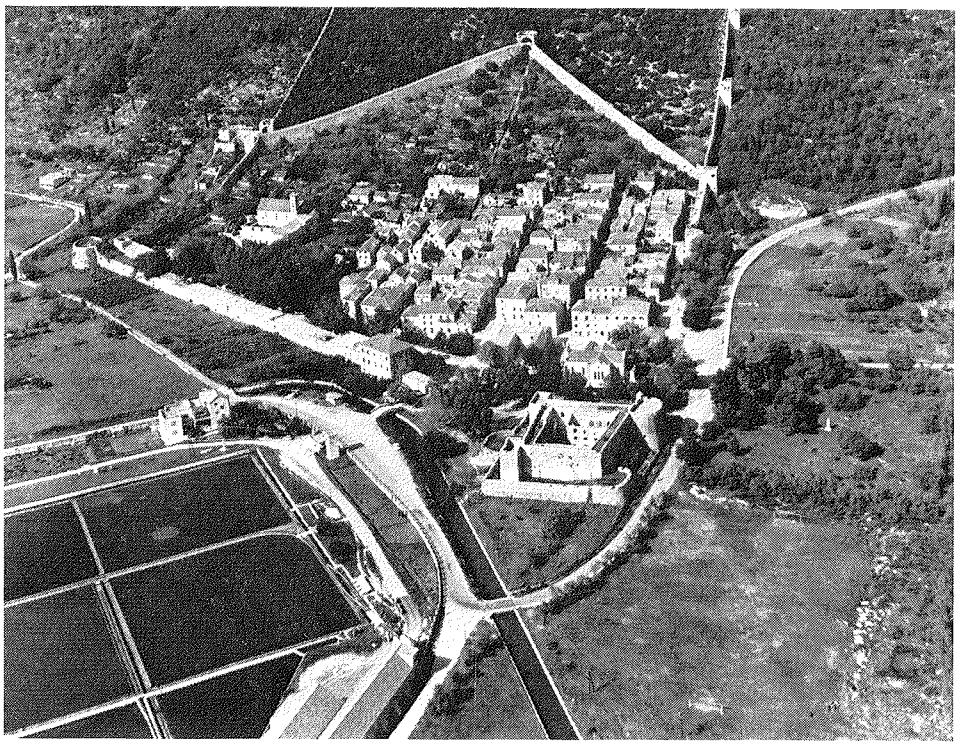

Ston Veliki.

profesionalne glumačke družine. One u drugoj polovini XVIII. stoljeća već i prevladavaju, pa domaći amateri rijetko i sve rjeđe daju predstave na hrvatskom jeziku u javnom kazalištu ili privatnim kućama. Krajem XVIII. stoljeća napisao je Vlaho Stulli komediju *Kata Kapuralica* na osebujan i u Dubrovniku do tada neuobičajeni veristički način, uzimajući teme s dna dubrovačkog pučkog života.

Kulturno-povijesno značenje počevši već od XVI. st. imaju u Dalmaciji, pa tako i u Dubrovniku poslanice što ih međusobno upućuju književnici. Većinom su u stihu a ponekad i u prozi. Istog su značenja razne prigodne pjesme pisane primjerice povodom vjenčanja, smrti itd. Poslanice i prigodnice ukazuju na društveni život, međusobne dodire između pisaca i odjeke književnog stvaranja. Iz takve vrste poezije zrači i veliko prijateljstvo koje je u XVI. st. vladalo između Mavra Vetranovića i Marina Držića. Od kraja XVII. st. književnici i učeni ljudi okupljaju se u manje i veće kružoke. Učestalije okupljanje dovelo je krajem stoljeća do stvaranja *Akademije ispraznijeh*; postojeći nekoliko desetljeća ona djeluje sad jače sad slabije. U njoj su pjesnici Saro Bunić, Petar Kanavelić i Ignjat Đorđić, koji je neko vrijeme bio predsjednik, ali i ljudi koji proučavaju povijest i jezik kao Dživo Natalić Aletin i isusovac Đuro Matijašević. Jedan od ciljeva Akademije bilo je izdavanje latinsko-talijansko-hrvatskog rječnika, ali su obavljeni samo pripremni radovi i započelo se. Premda Akademija nije radila intenzivno, ono što je učinjeno vrlo je važno, osobito nastojanje oko narodnog jezika.

No, nastala je i konkurentna *Akademija od šturaka*, manje značajna, čiji je član bio dramski pisac pučanin Antun Gleđević. Pri kraju XVIII. stoljeća javila se i treća akademija.

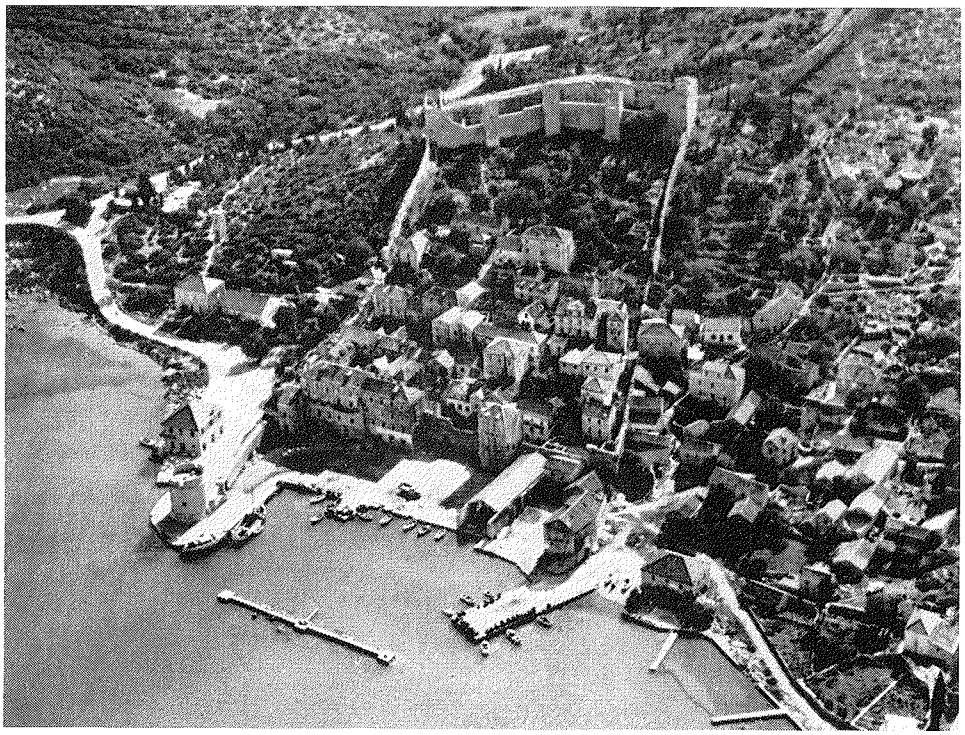

Ston Mali.

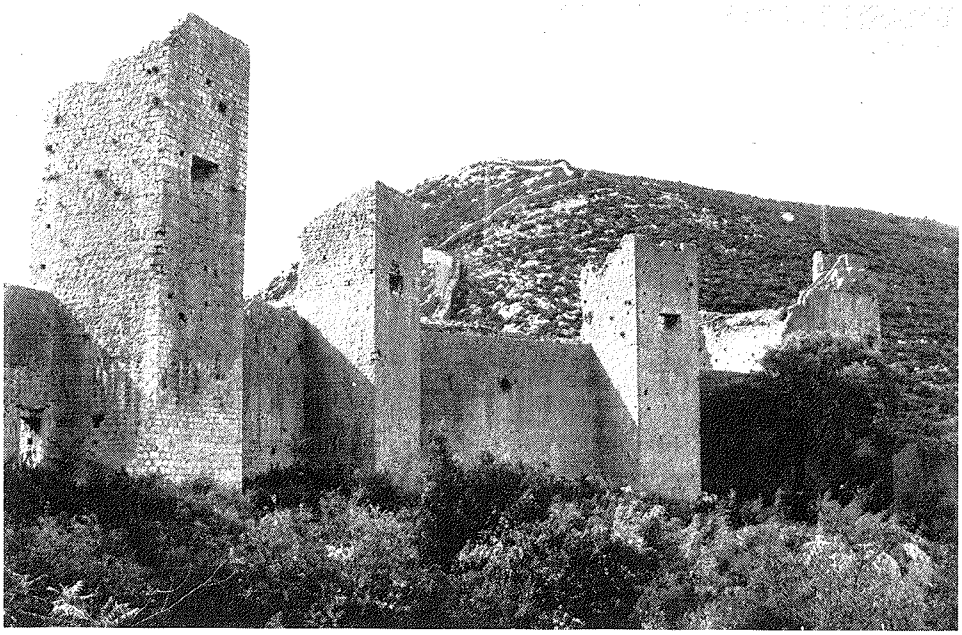

Tvrđava Koruna na vrhu Stona Malog.

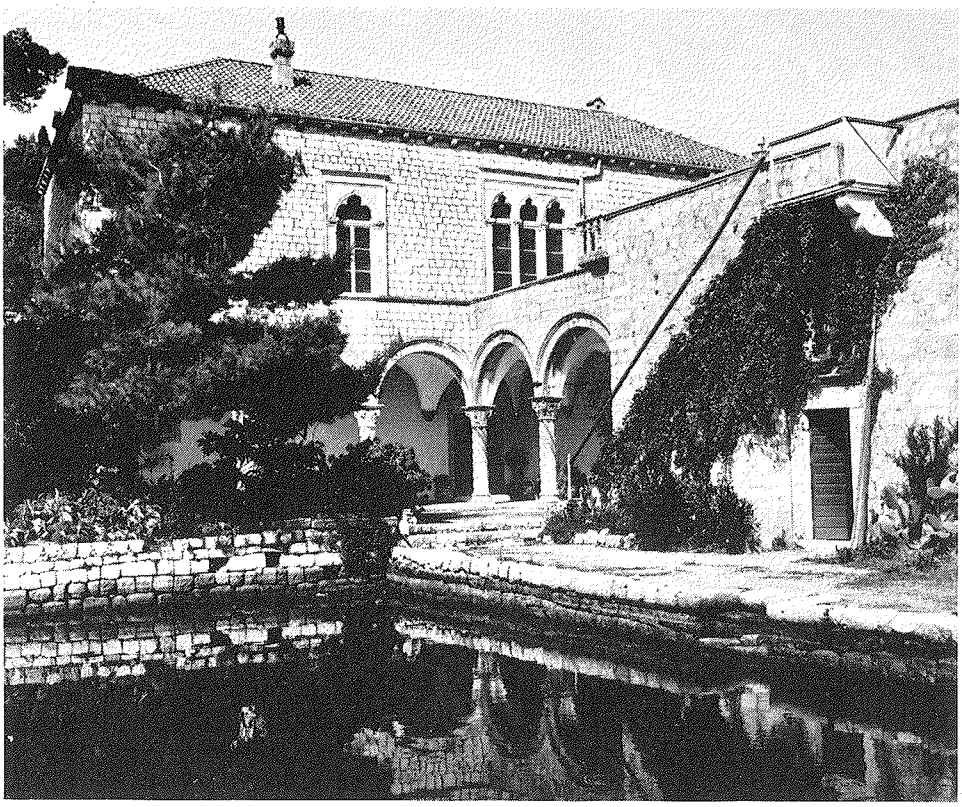

Gotičko-renesansni dvorac Petra Sorkočevića na Lapadu, 16. st. Sada Historijski institut Jugoslavenske akademije.

U XVIII. stoljeću puno se radi na proučavanju i njegovanju jezika i povijesti književnosti. Netočna je više puta iznijeta tvrdnja kako se pod utjecajem isusovaca u Dubrovniku smanjilo zanimanje za narodni jezik te je prevladao talijanski. Uporaba talijanskoga kao službenog jezika traje u Dubrovniku od kraja XIII. stoljeća, a povijesni se i ostali znanstveni radovi pišu na talijanskom već od XV. stoljeća, premda se neki opravdavaju da njime najbolje ne pišu jer im nije materinski. U XVI. stoljeću nađe se čak i dubrovačkih pjesnika koji ponešto pišu na talijanskom. Uostalom, među isusovcima u Dubrovniku ima Talijana, ali i domaćih ljudi Dubrovčana i ostalih Dalmatinaca.

Među prvima su prije osnutka stalne rezidencije početkom XVII. stoljeća Splićanin Aleksandar Komulović i Pažanin Bartol Kašić, koji djeluju i pišu u narodnom smjeru i hrvatskim jezikom. Dva talijanska isusovca, koji su neko vrijeme boravili u Dubrovniku, objelodanjuju rječnike »ilirskog« jezika: Jakov Micaglia (1600–1654) i Ardellio Della Bella (1654–1739). Još je bilo Dubrovčana isusovaca koji su pisali i propovijedali na hrvatskom jeziku, kao primjerice Bernardo Zuzerić. Talijan Della Bella, dobro naučivši hrvatski, držao je propovijedi u Dubrovniku na hrvatskom.

Isusovci su u Dubrovniku vodili Bratovštinu Gospe Navještenja, pa uz talijanski postoji i hrvatski primjerak statuta. Posmrtno su izdane hrvatske propovijedi držane u Bratovštini Dobre Smrti, i to Zuzerićeve 1793. u Dubrovniku, a Della Belline u Splitu 1805.

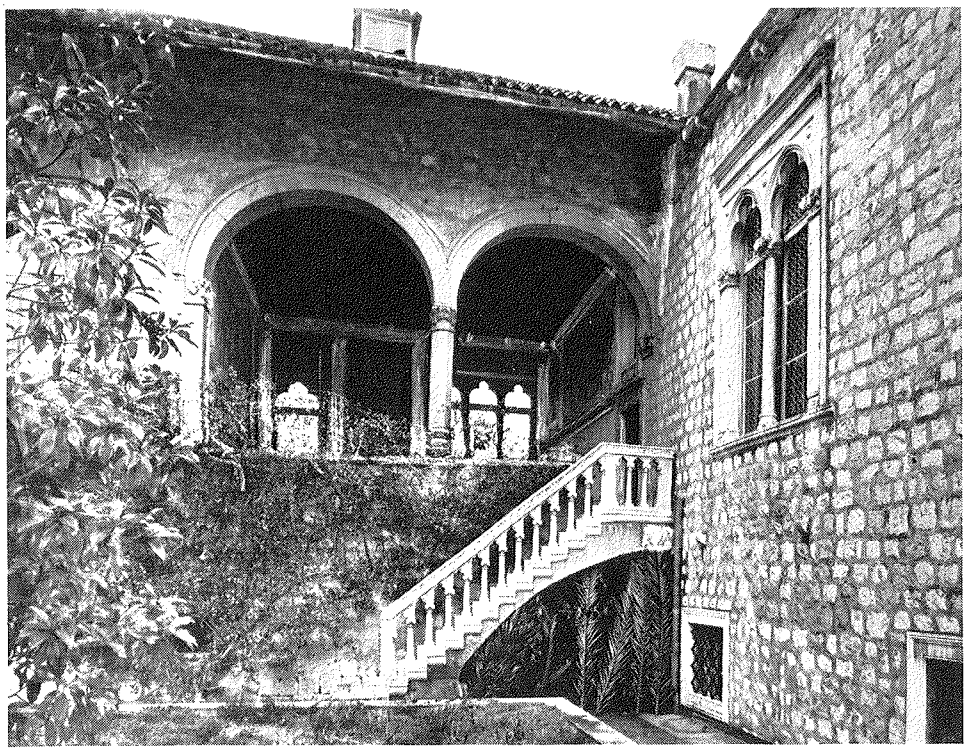

Dio stražnje strane Sorkočevićeva dvorca na Lapadu.

Isusovci su se u nastavi služili latinskim jezikom, i tek su pijaristi, koji su nakon ukidanja isusovačkog reda preuzeli dubrovačku gimnaziju 1774, uveli talijanski kao nastavni, ali su pazili i narodni. Ne govorimo sve ovo kako bismo branili isusovce, već da pokažemo kako se Dubrovčani nisu baš tako lako dali odnaroditi, pa su i isusovci, djelujući u Dubrovniku i ostalim hrvatskim krajevima, morali usvajati narodni jezik. Talijanski utjecaj stiže u Dubrovnik dapače svjetovnim putem, naime preko priredaba talijanskih putujućih glumačkih družina, a od kraja XVIII. stoljeća zapisnici dubrovačkih vijeća, do tada vođeni na latinskom, počeše se voditi na talijanskom. No i ove pojave ne smijemo previše potencirati u njihovu značenju, jer se talijanski jezik već stoljećima upotrebljavao u Dubrovniku, premda ga Dubrovčani uvijek, pa i u XVIII. stoljeću smatraju tuđim, a hrvatski jezik svojim, nazivajući ga *naški.* No uza sve to mnoge talijanske riječi uvukle su se u svakodnevni govor. Stoga se baš u XVIII. stoljeću javlja tendencija protiv upotrebe talijanskih riječi i u običnom govoru.

Zanimljiva je pojava u dubrovačkom književnom životu krajem XVIII. stoljeća Marko Bruerović, sin francuskog konzula u Dubrovniku Bruèrea Desrivauxa, toliko nenaklonjenog Dubrovčanima. Odgojen na dubrovačkom tlu, premda i dalje ostajući Francuzom, Marko se sprijateljio s Dubrovčanima i upio duh dubrovačke kulturne klime. I, eto, upravo on prigovara što se u Dubrovniku zanemaruje čistoća narodnog govora, te u svojoj *Satiri,* apostrofirajući i samog sebe, kaže i ovo:

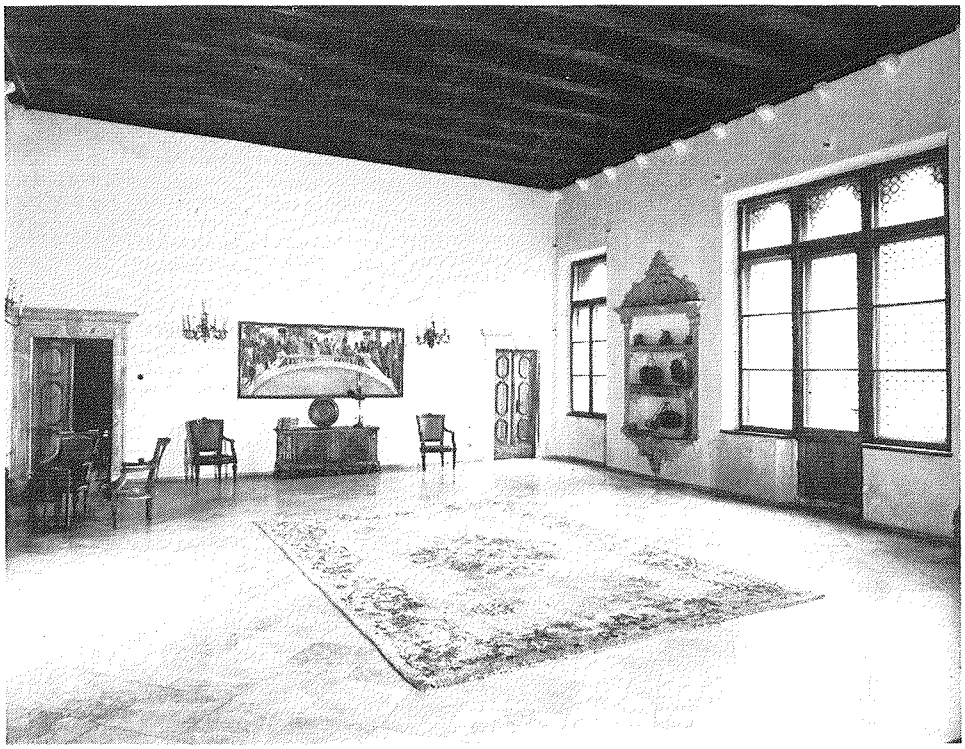

Glavna dvorana (saloća) Sorkočevićeva dvorca na Lapadu; današnji izgled.

Ti koji dni traješ i noći knjige premećuć,
Pomnjivo tražeći slovinskog naroda slave
Bil' uzrok men' po sreći dokazati znao
S pivnice jer svako do glasovita Pregata
Slavne bi se svatko hrvatske odreko starine?
Jer čupah od župskieh do najponosnije vladike
Stidi se svak jezik slovinski čisto govorit?

Premda talijanski utjecaj, naslijeđen stoljećima, i dalje postoji, ipak ga u XVIII. st. donekle istiskuju francuski kulturni upliv i francuski jezik. Prerade Molièrea već smo spomenuli, a sada možemo reći da se također sve više uči francuski jezik, dobavlja i čita knjige na njemu, dapače pojedini Dubrovčani i pišu na tom jeziku, iako ti sastavci ostaju u rukopisu. Prije revolucije iz Francuske dolaze prosvjetiteljske ideje, a nakon nje i revolucionarne. Šire se među pukom i obrazovanijim građanstvom, a donekle i među plemstvom.

Isusovci su bez sumnje djelovali u protureformatorskom i konzervativnom duhu i imali dosta utjecaja. Premda prosvjetiteljske ideje prodiru u Dubrovnik i prije 1773, njihov će upliv ojačati tek nakon ukidanja isusovačkog reda koji im se suprotstavljao. Doduše, moramo pretpostaviti da je duhovni upliv isusovaca širen i prije 1773. imao i naknadnog odjeka. No što je dalje odmicalo vrijeme, taj je odjek bivao sve manji. Uostalom dubrovačka se vlada, jednako kao i većina vladajuće aristokracije, i prije dolaska isusovaca isticala

Renesansni dvorac obitelji Sorkočević u Rijeci Dubrovačkoj.

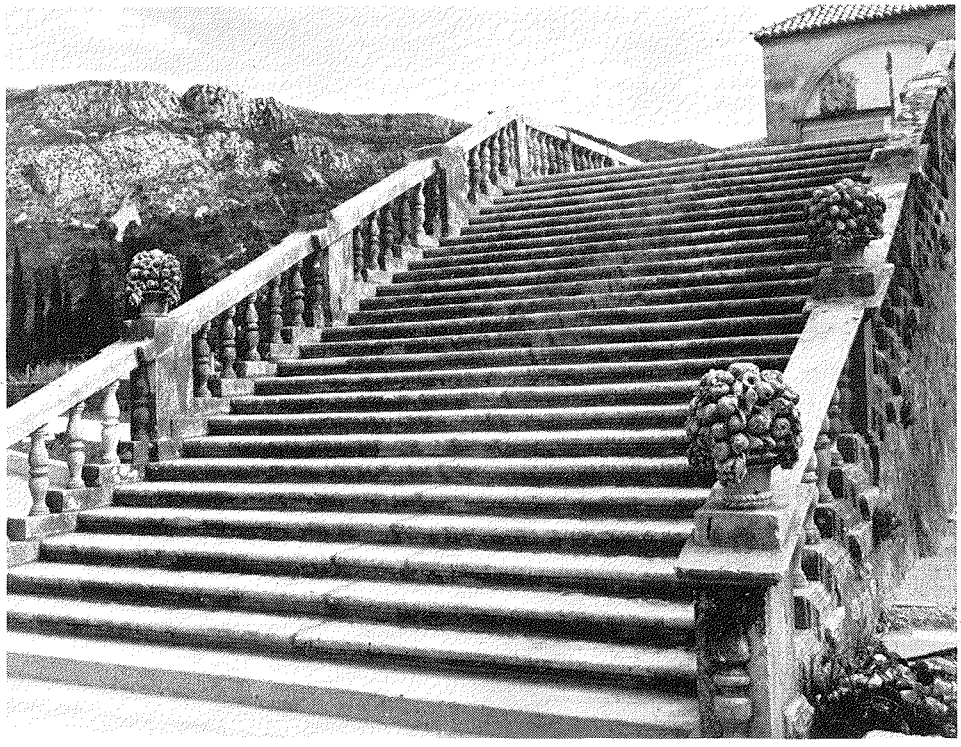

Vanjsko stubište dvorca Sorkočevićevih u Rijeci Dubrovačkoj.

Crkva sv. Spasa, djelo korčulanskog graditelja 16. st. Petra Andrijića.

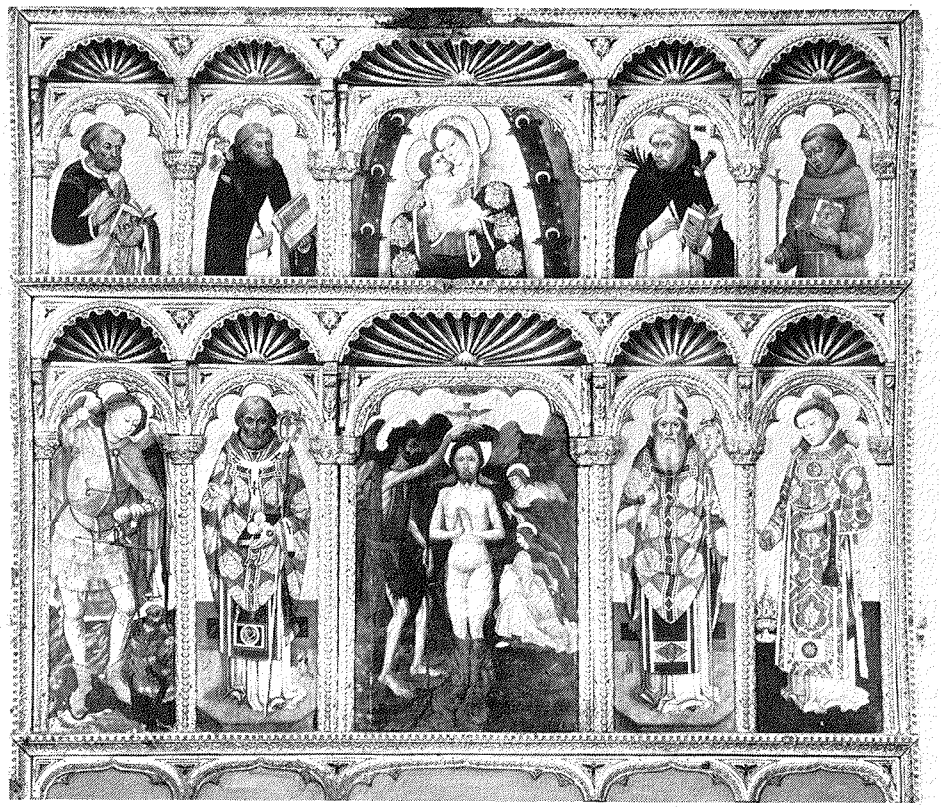

Poliptih Lovra Dobričevića; kod Dominikanaca.

svojim konzervatizmom, koji je, uz ostalo, dolazio do izražaja i u zabranjivanju »nepoćudnih knjiga«, sve tamo od XVI. stoljeća.

U dubrovačkoj književnosti na hrvatskom jeziku nema mnogo proze. Romana i pripovijedaka uopće nema. Doduše komedije se nakon Marina Držića pišu u prozi. U prozi su i uvodi raznim tiskanim djelima, vrlo poučni, a znatnija tendencija pisanja prozom i njena objelodanjivanja javlja se upravo u tom stoljeću. Ignjat Đorđić, koji svoja znanstvena djela piše poglavito latinski, jednom prilikom zagovara pisanje takvih djela i na »slovinskom« jeziku, pa odmah daje i primjer pišući *Život svetog Benedikta,* koji mu izlazi posmrtno. U prozi su i crkvene propovijedi, koje se sada i objelodanjuju. One imaju i književnu vrijednost, a važne su i za razumijevanje tadašnjega dubrovačkog života.

Iz osamnaestog su stoljeća i mnogi prijepisi djela dubrovačkih književnika XVI. i XVII. stoljeća. Nastaju i razne rukopisne antologije.

U XVIII. st. javlja se zanimanje za narodne pjesme i poslovice. Narodne pjesme skupljali su Đuro Matijašević i Josip Betondić. Sačuvan je zbornik bugarštica napisan u Dubrovniku. Narodnim pjesmama i poslovicama bavio se i Đuro Ferić, koji ih je prevodio na latinski i o pjesmama obavještavao evropski učeni svijet. Uporedo sa zanimanjem za narodnu poeziju i u Dubrovniku se povećalo zanimanje za Homera. Homerovim problemom bavi se već Ignjat Đorđić, a *Ilijadu* je s grčkog preveo na latinski Rajmund Kunić

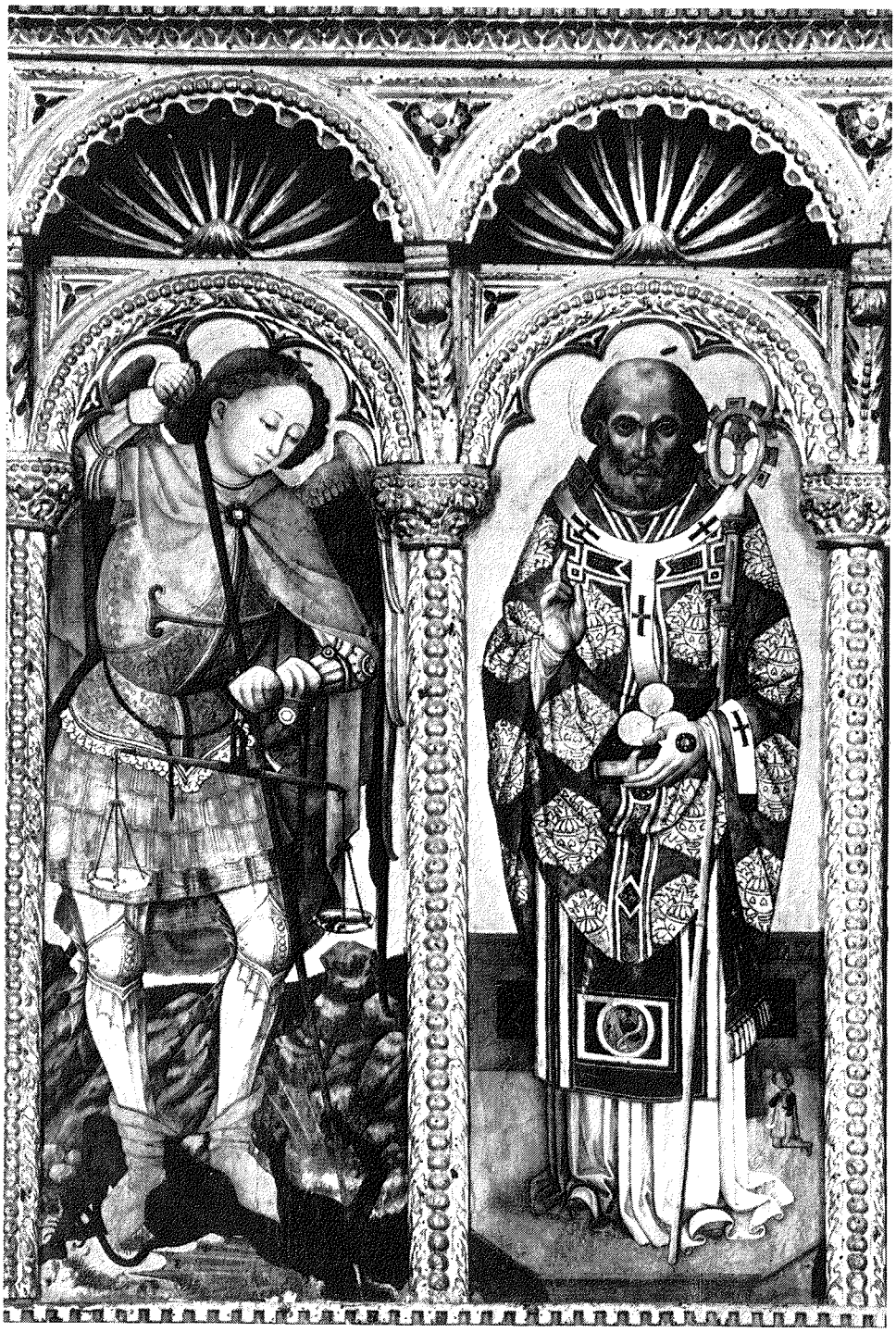

Detalj s poliptiha Lovra Dobričevića.

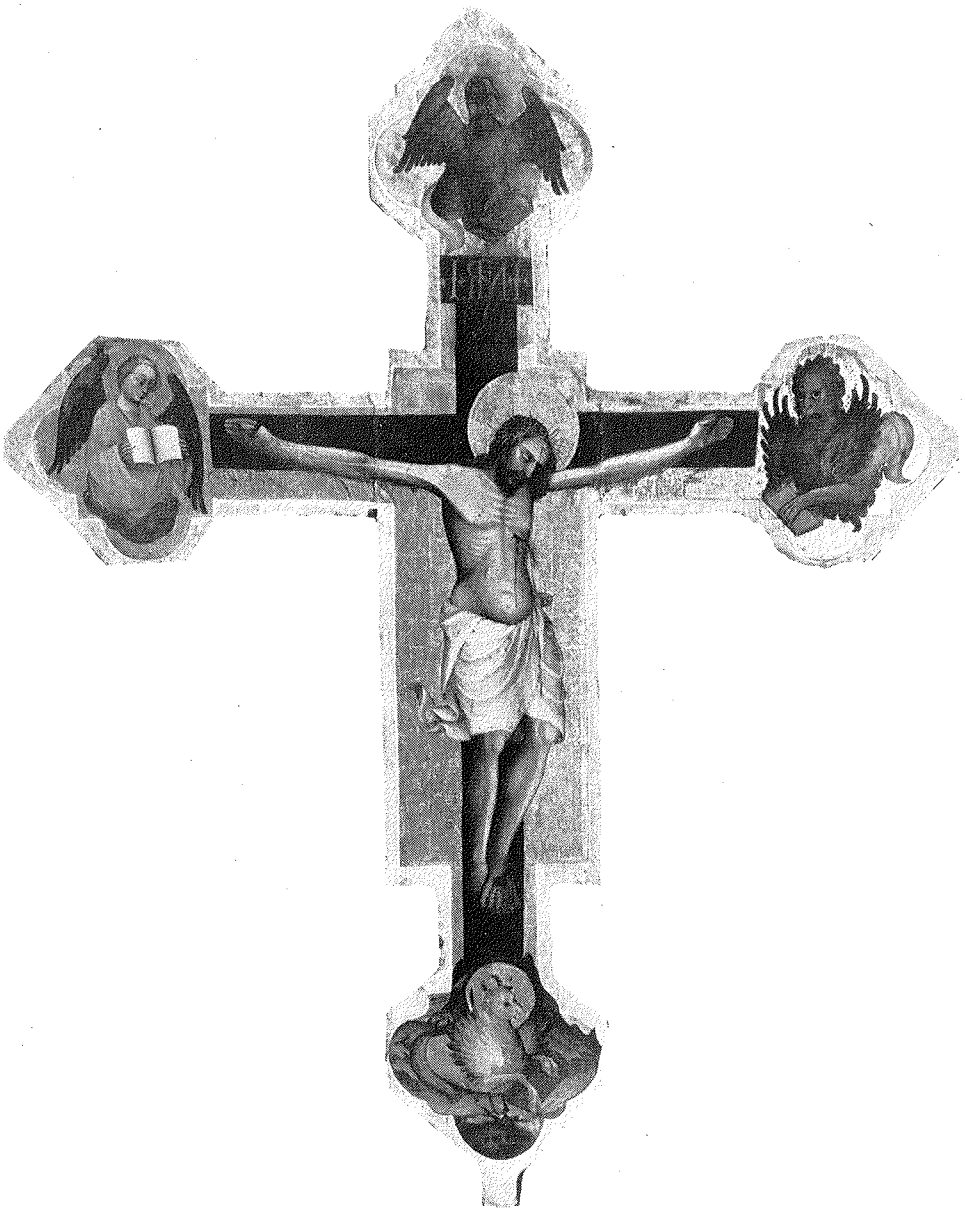

Slikano raspelo Blaža Trogiranina u Stonu.

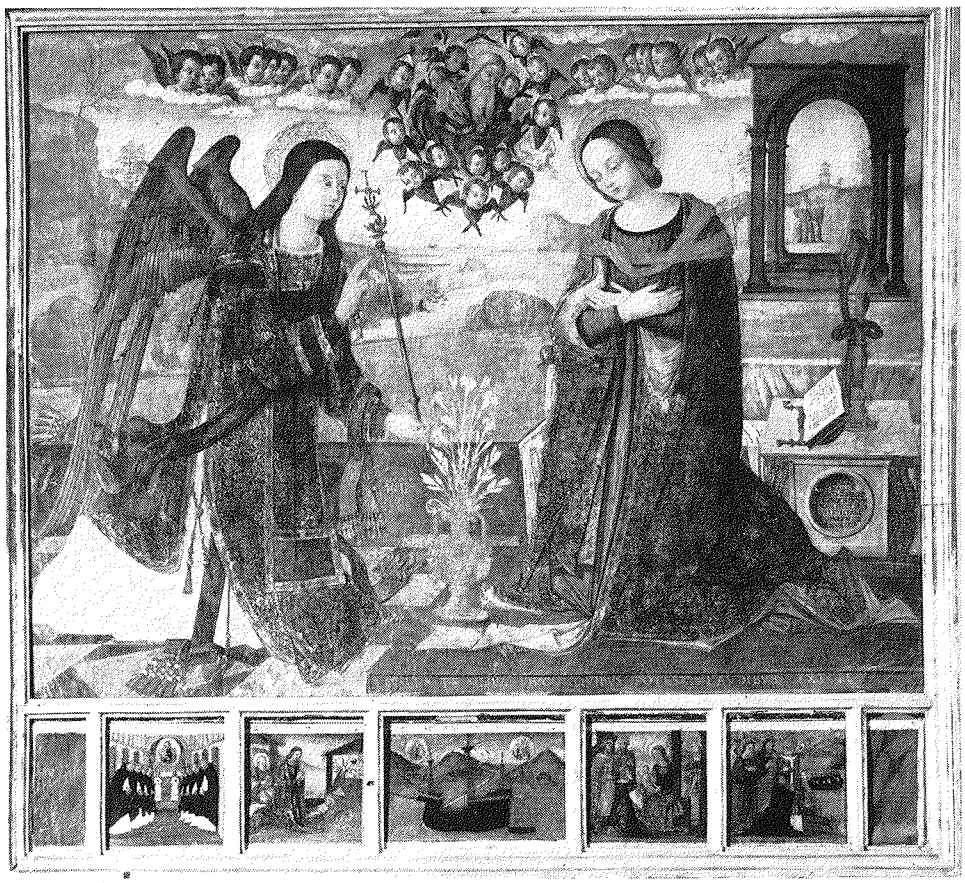

»Navještenje« Nikole Božidarovića; kod Dominikanaca, nekoć na Lopudu.

(1719–1794), a Brnja Zamanja (1735–1820) *Odiseju.* Bilo je i u XVIII. st. u Dubrovniku latinskih pjesnika. Latinizam je ovdje još vrlo jak.

Proučavaju se povijest književnosti i jezik, sastavljaju životopisi Dubrovčana glasovitih u književnosti i znanosti. Ignjat Đorđić piše *Vitae illustrum Rhagusinorum* (Životi glasovitih Dubrovčana), Serafin Crijević *Bibliotheca Ragusina* (Dubrovačka knjižnica) i Sebastijan Dolci-Slade *Fasti litterario-ragusini* (Dubrovački književni pregledi).

I, kao što smo već spomenuli, 1783. se osniva dubrovačka tiskara. U njoj pijarist i profesor dubrovačke gimnazije Frano Marija Appendini 1802–1803. u dvije knjige izdaje djelo *Notizie istorico-critiche sulle antichità, storia e letteratura dè Ragusei* (Povijesno-kritičke napomene o starinama, povijesti i književnosti Dubrovčana). Povijesni dio, osobito za starije doba, nije dovoljno kritičan, ali mu je, premda je mnogo toga preuzimao od drugih, poučan pregled književnosti i znanosti, tim više što osim nabrajanja i kompiliranja daje i svoje originalne poglede. Bio je Talijan, ali je zdušno prigrlio Dubrovnik. Njegovi pogledi o pravijeku Slavena i postanku slavenskih jezika, iznijeti i u raznim drugim njegovim djelima, nisu kritični te se kreću u krugu još postojećih panslavističkih i autohtonističkih teorija.

Triptih Nikole Božidarovića na Dančama.

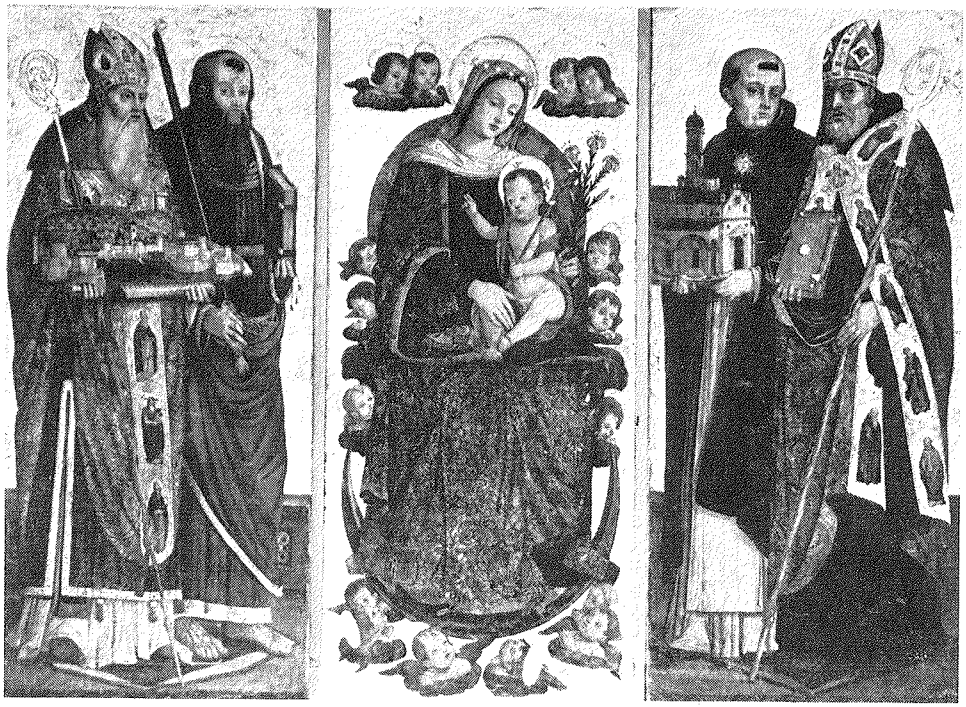

Triptih Nikole Božidarovića; kod Dominikanaca.

»Kristovo krštenje« Mihajla Hamzića u Kneževu dvoru (Dubrovačkom muzeju).

Tizian: »Sveti Vlaho, sv. Magdalena, mali Tobija s Rafaelom i donator«; kod Dominikanaca, 16. st.

Pozlaćeni srebrni kip sv. Vlaha u crkvi svečevoj, 15. st.

Nova barokna katedrala iz prve polovice 18. st.

Nova barokna crkva sv. Vlaha iz prve polovice 18. st.

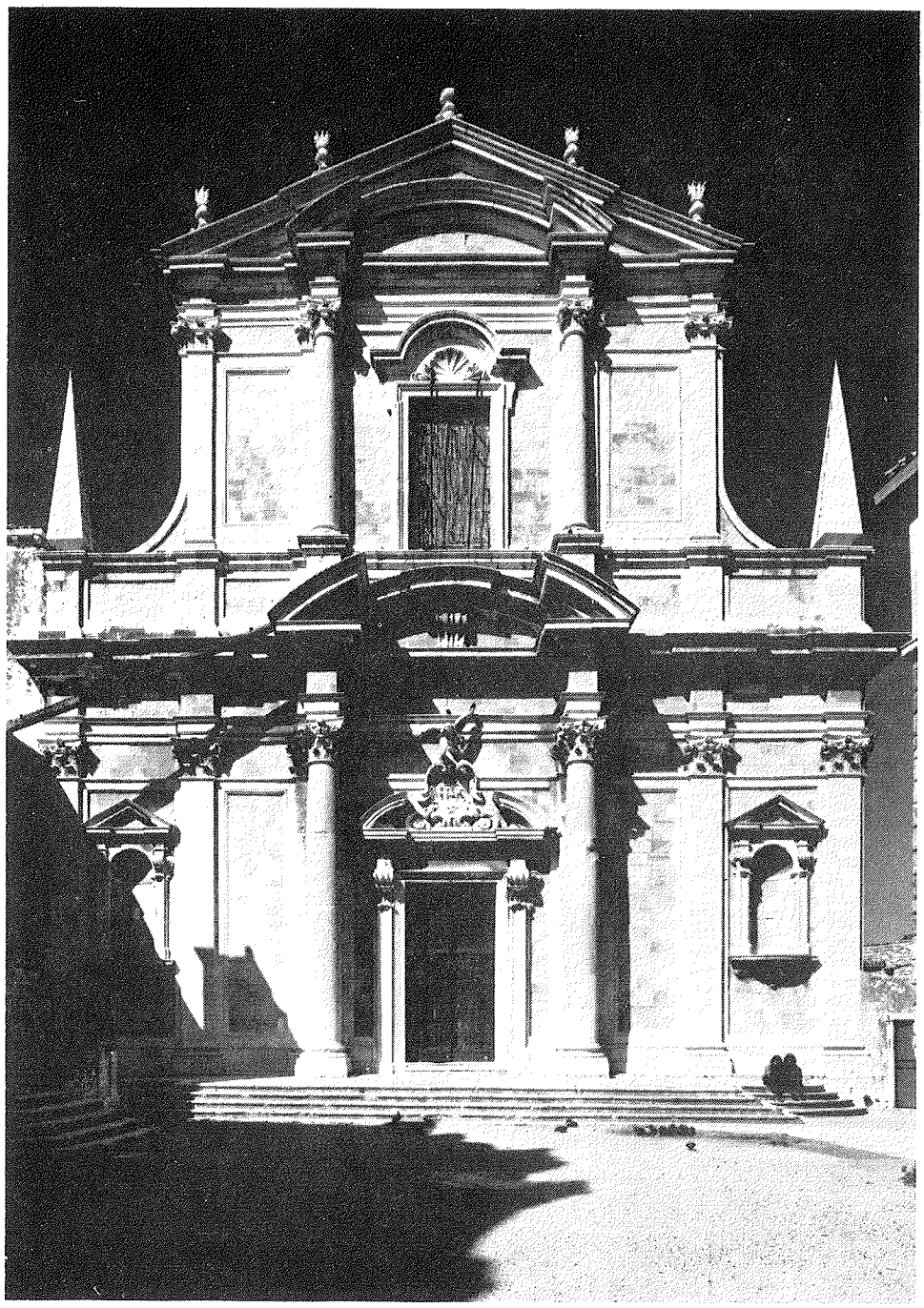

Barokna isusovačka crkva posvećena g. 1725.

Pogled na grad s istoka. Sprijeda renesansna palača Sorkočevića (sada biskupski dvor), u sredini katedrala, u pozadini isusovačka crkva.

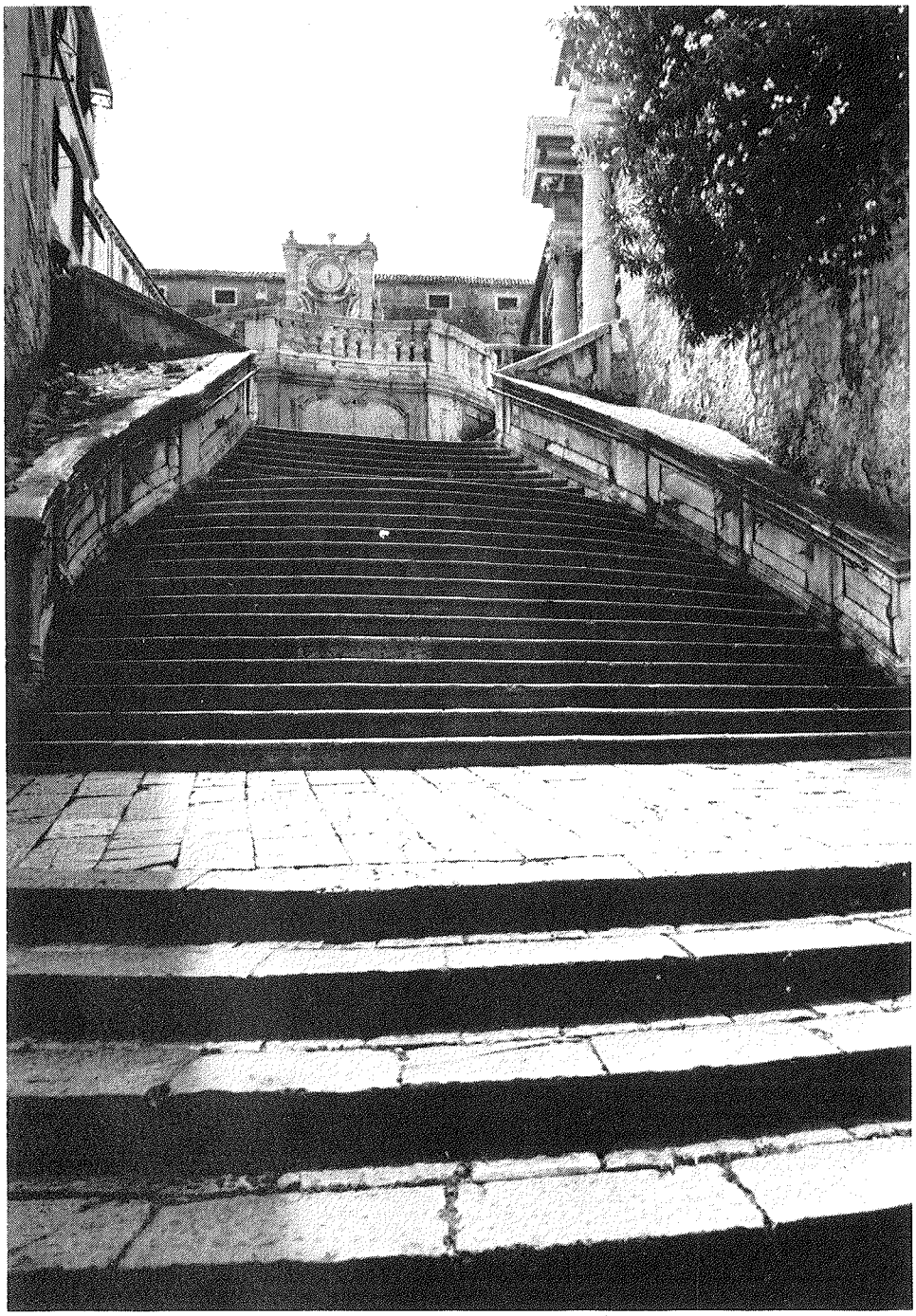

Monumentalno stubište kao prilaz k trgu isusovačkog kolegija; graditelj Padalacqua g. 1735.

Pogled na Placu s vanjskog trijema Sponze.

U svojim povijesnim i jezičnim raspravama u sličnom se krugu kreće i Ignjat Đorđić, dobar i poučan inače u svojim životopisima

Ispravniji je i bolji rad na gramatici i rječnicima. Gramatiku je napisao i Appendini, a dubrovački tiskar i nakladnik Karlo Antun Occhi, Mlečanin, izdao je 1785. drugo izdanje Della Bellinog rječnika talijansko-latinsko-ilirskog jezika, s izmjenama i nadopunama Dubrovčanina Petra Bašića, u kome je kao i u prvom izdanju tiskana Della Bellina gramatika »ilirskog« jezika. Djelo je Occhi posvetio senatu Dubrovačke Republike, a u posveti među ostalim piše:

»Ne drugima, nego Vama mora se posvetiti ovo bogato blago Vašeg jezika, kome ste Vi po mnogim i raznim svojstvima glasoviti dobrotvori. Vi ste u svako vrijeme obilnošću načina podržavali i štitili one koji su ga uljepšavali; Vaši patriciji ga njegovahu uvijek sretno i istakoše se djelima koja ga obogatiše i koja još sačinjavaju divotu Ilirske nacije. No Vi ste poglavito podali Vašem jeziku obilježja krepke jasnoće i plemenite jednostavnosti, što pristaje da se utisne slobodnom narodu. Prema tome Vaš je dijalekt, o kome se ovo djelo može spomenuti kao osobiti poklad, postao po izvrsnosti i slatkoći svojih izraza ono, što atički bje u starini među Grcima.«

U početku XIX. st. izdao je dubrovački franjevac Joakim Stulli svoj veliki rječnik »ilirskog« jezika, plod dugotrajna proučavanja.

Povijesna znanost također je uznapredovala. Sastavljaju se zbornici povijesnih izvora što su ostali u rukopisu, od kojih je najpoznatiji i najviše do sada upotrebljavan onaj

Barokna česma u Gučetićevu parku u Trstenom.

Nikola Nalješković, portret u Knjižnici Male braće.

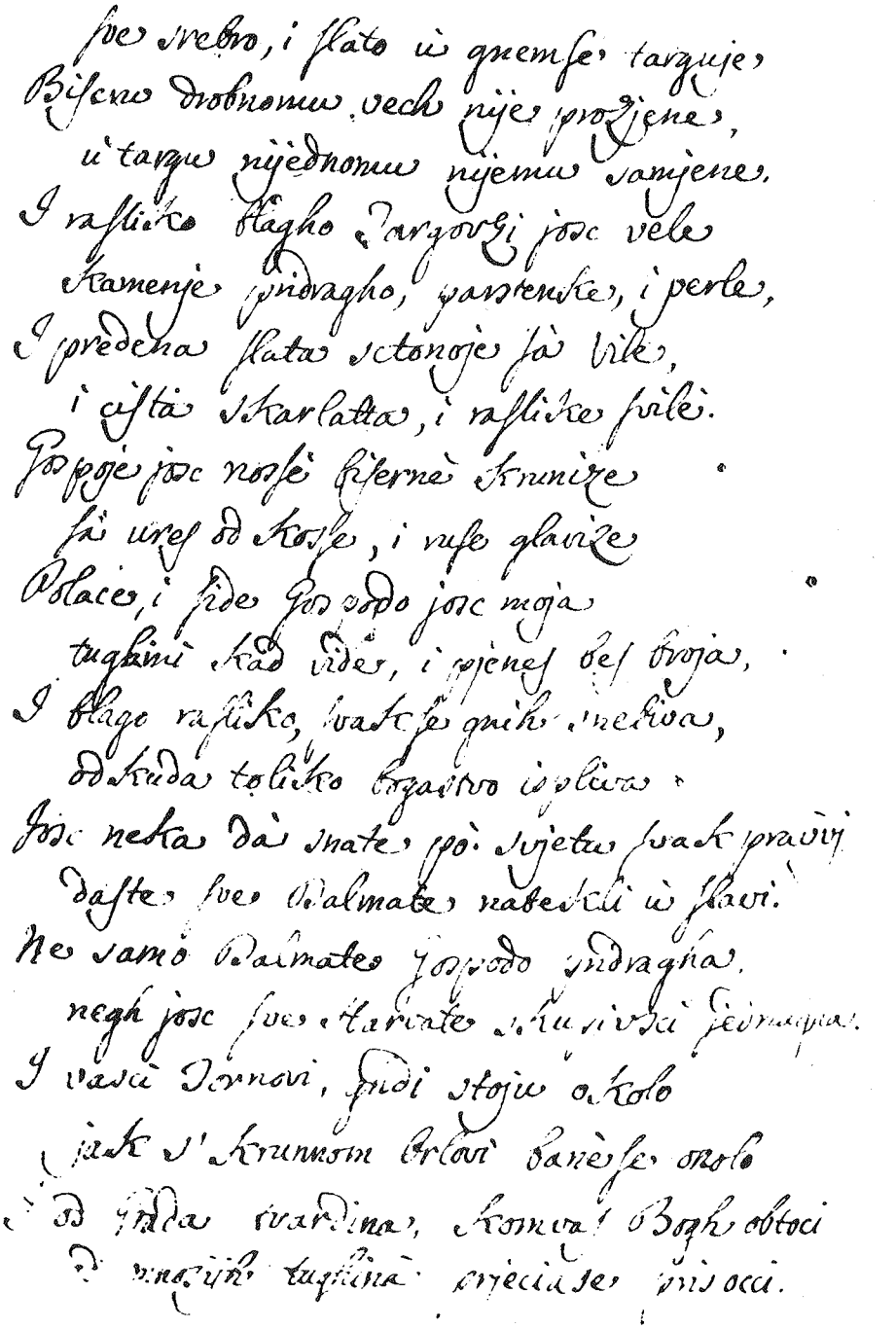

Značajni stihovi iz prijepisnog rukopisa dvaju pastirskih »prikazanja« Mavra Vetranovića, u knjižnici Male braće.

TIRENA

COMEDIA

MARINA

DARXICHIA.

Con Licenza de' Superiori, & Privilegio.

IN VENETIA, M DC XXX.

Presso Marco Ginammi.

Naslovni list tiskanog izdanja »Tirene« Marina Držića, Mleci 1630.

Dinko Ranjina, portret u Knjižnici Male braće.

Broy Knigh Hervaſchih gimenovanih od zdola nahodiſe u Butighi Bartula Occhi Knigara, nà Rivi od Harvatou, pod slamenyem S. Dominica; cina tolikoyer occitna yeſt.

NAviſchyenge Muke Iſſukarſtove, alliti Plac Goſpom L.—: 8
Nauk karſchianski alli Dottrina mala——L.—: 8
Nauk karſchianski alli Dottrina vella——L. 1:—
Hiſtoria alli Piſni od Olive——L.—: 8
Hiſtoria od Filomene——L.—: 6
Hiſtoria od Malte——L.—: 6
Hiſtoria od Kgliſſa——L.—: 6
Hiſtoria od Mandaline Pokornize——L.— 6
Hiſtoria od Xivota Oſſipa pravedna ſina Patriarke Giacova——L.—:10
Hiſtoria od Grada Budina——L.—: 6
Hiſtoria od obragnienya Grada Beca——L.—: 6
Hiſtoria od ſina Razmetnoga——L.—:10
Hiſtoria od Rabigne Anibala Lucia——L.—:16
Giarula alli Teſtament ſtari i noui——L.—:16
Pokriplienye Umiruchih——L.—:12
Hiſtoria Udovize Judite, i Olopherna——L.—:16
Hiſtoria od Vazetya Szighett Grada——L.—: 8
Zernalo Duhouno, toyeſt pocetach I ſuerha xivota Naſſega——L. 1: 4
Vkazanye vuridnoſti Ruzaria ſvetoga, i otayſtva od Priſvetoga Ruzaria iſtumacena——L.—:16
Xivot Goſpodina Naſcega Iſſuſa Iſſukarſta——L.—:16
Xivot Blaxene Divizze Marie——L.—:16
Xivot Svetih——L. 4:—
Officij Blaxene Divizze Marie——L. 1:10
Officij Vellike Nediglie——L. 1: 4
Officij Svetoga Antona od Padue——L.—:14

Zer-

Zerzalo od Spovidi——L. 6.—
Svitloſt Duſſe Verne——L.—:16
Piſtule i Evangelya, alli Tumac——L. 6:10
Iuanicij Koi pravizio od zlih xen, iſtumacuye otcenaſe, i mnoghi Salmi alli Piſni Davidovi, drughe ſtuari L.—:16
Piſni od Gliubavi, Voyvode Giovana Mierſiachia—L.—:12
Ponukovange na zagargltenye Krixa, i giſte ricci Bogogliubnoga Tome od Kempiſa——L.— 8
Put Nebeski——L. 1: 4
Xivot S. Katarine——L.—:10
Xivot S. Gioſafata——L.—:16
Cetira poslidgna covika, od Smarti, Suda, Pakla, i Kraglieſtua Nebeskoga——L. 1: 4
Piſni Razlike Dinka Ragnine——L.—:16
Piſni Gliubavi Dinka Ragnine——L.—:16
Pſaltir prineſen od latiuskoga, ù slovignski yezih——L.—: 4
Villa Slovignska——L. 1:10
Ribanye, i ribarsko prigovaranye, i mnoghe drughe ſtuari——L.—: 8
Nauk zà mocchi piſati latiskima slovima——L.—: 6
Nacin zà mochi nauciti yedan putnik Latinin slovignski yezih à Hervat ſtalianski——L.—:—
Lettanie Goſpe——L.—: 2
Piſan Dan od Gniva novo sloxena——L.—: 8
Piſan od ſtarebabe, i mnoghe drughe razlicite——L.—: 8
Sedam Pſalam Davidovih——L.—: 8
Vangelye S. Iuanna——L.—: 6
Lavabo——L.—:—
Mahalnize S. Piſni——L.—:—
Koriſtna pomoch za ſpovidnike, Plouane Namiſhike, i Pokornike——L. 1:10
Pogardyenye kamatnika alli Uſurara——L.—:12
Fior di Virtù tradotto nuovamente dall' Italiano nell' Illirico——L. 1:—

Popis »knjig hervaskih«, među njima dubrovačkih pisaca, tiskan u trećem izdanju djela bosanskog franjevca Pavla Posilovića »Cviet kriposti«, Mleci 1712.

ELEKTRA TRAGEDIA.
DOMINKA SLATARICHIA.

VCITEGL. ORESTE. ELEKTRA.

SINV Agamemnona, ki gla-va
Garkom bij,
Kad gnih moch usiona Tro-
iansku vlas dobij;
Sad gledat moxesc toi, sctos vi-
dit xeglian bil,
Davgnije Argo ovoi, ù kijsi
doch xelil.
A toie kchieré gai Inaka staroga,
Ká niekad na Svit sai pritarpij ſla mnoga.
A Oreste,

Unutrašnji naslovni list Zlatarićeve »Elektre« u djelu tiskanom g. 1597.

Glavni naslovni list djela Dominka Zlatarića »Elektra tradjedija. Ljubomir pripovijes pastirska. I Ljubav i smrt Pirama i Tizbe iz veće tuđijeh jezika u hrvacki izložene«, Mleci 1597.

420

GLIVBMIR

PRIPOVIES PASTIERSKA:

DOMINKA SLATARICHIA.

V BNEZIH, POLAK ALDA.

CIↃ . IↃ . XCVII.

Unutrašnji naslovni list Zlatarićeva »Ljubmira« u djelu tiskanom g. 1597.

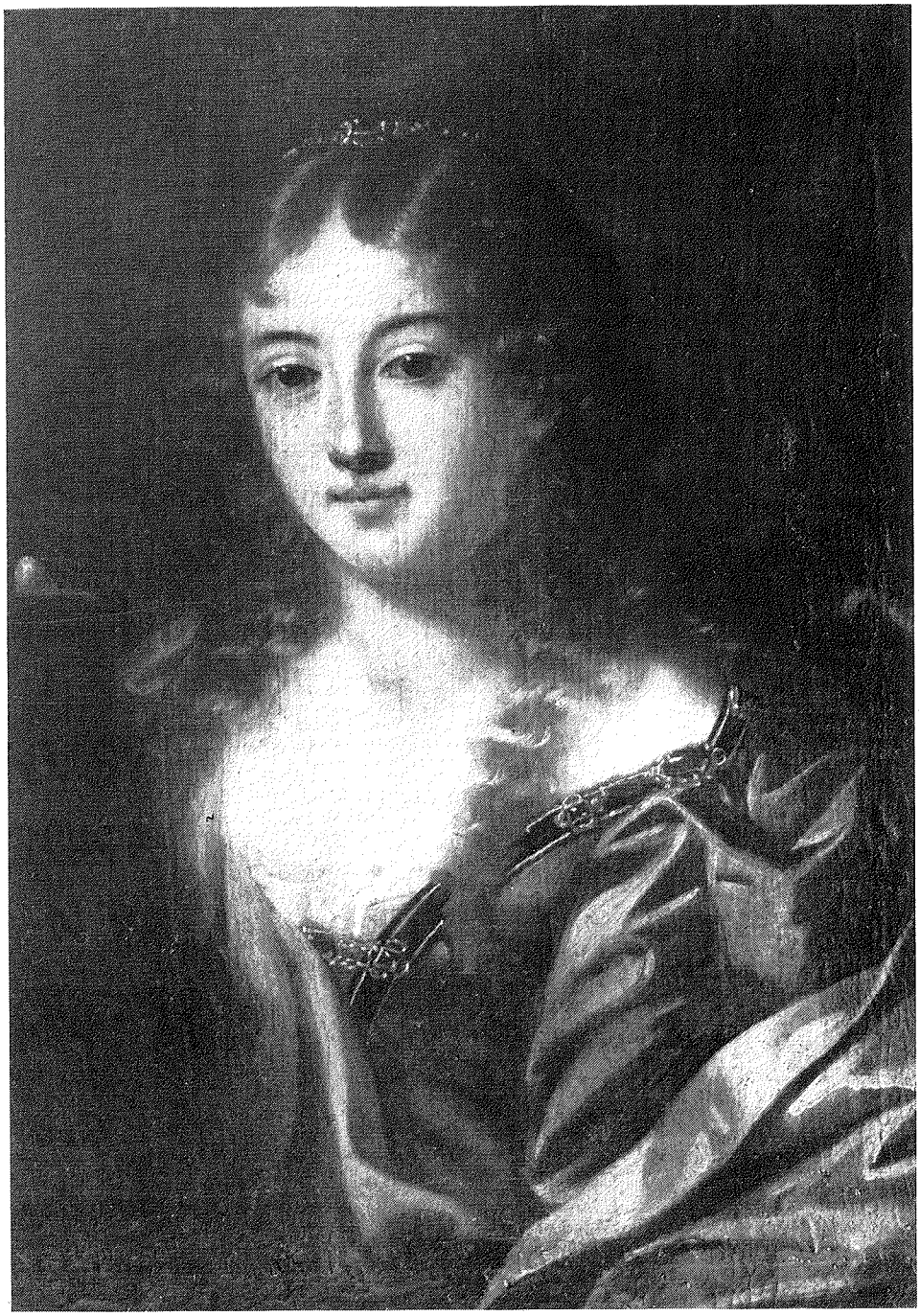

Cvijeta Zuzorićeva, zaštitnica dubrovačkih pjesnika 16–17. st. Portret u Dubrovačkom muzeju.

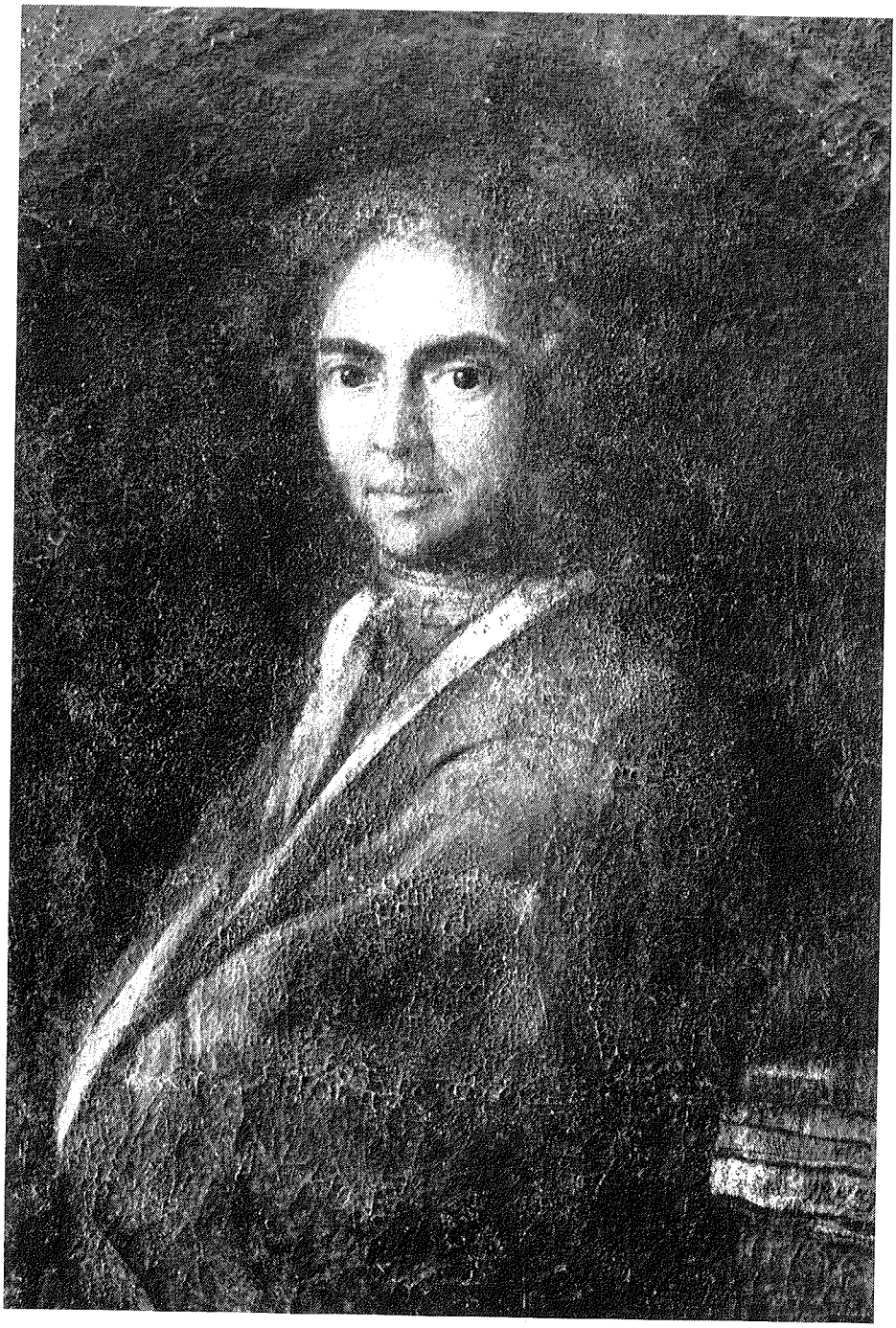

Dživo Gundulić, pjesnik »Osmana«. Portret u Dubrovačkom muzeju.

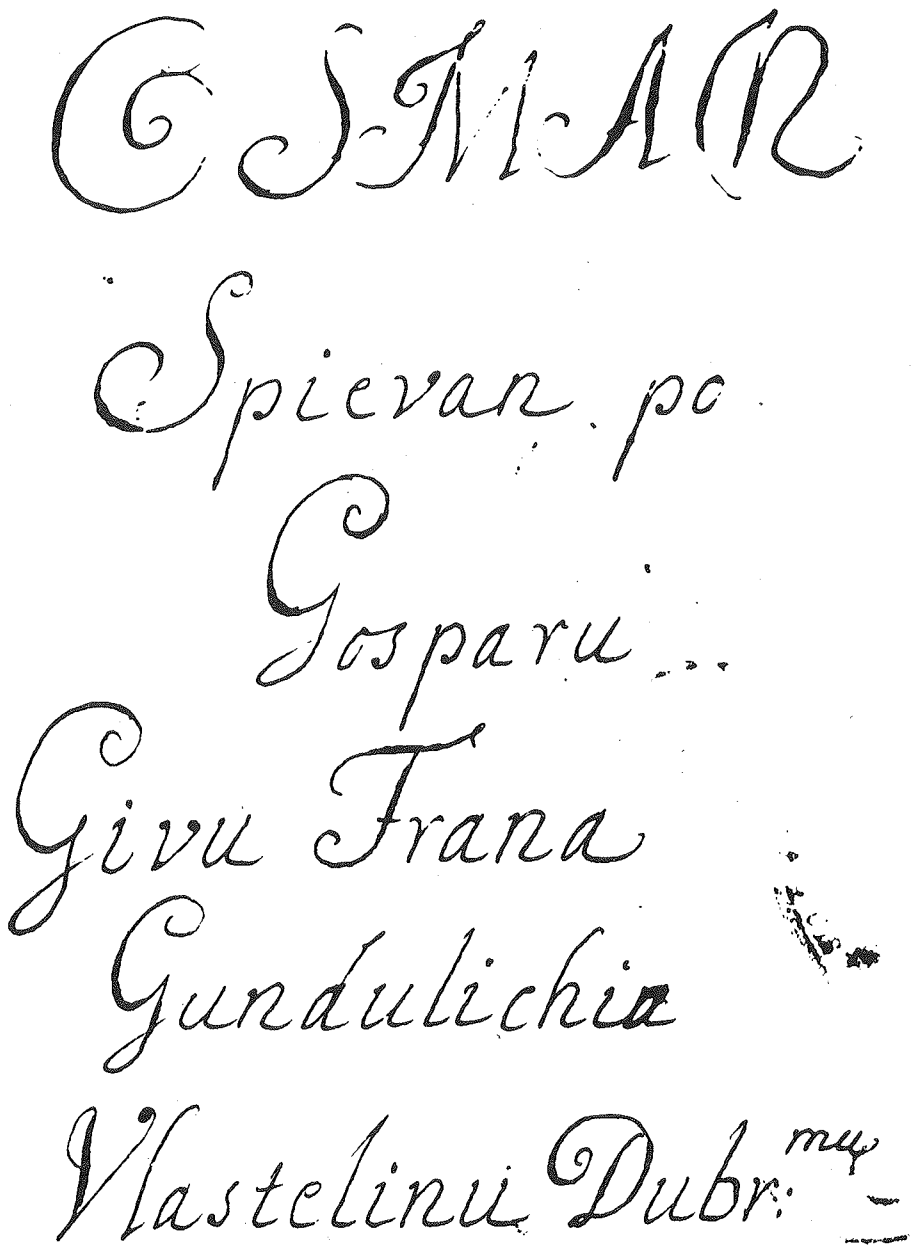

Naslovni list najstarijeg sačuvanog primjerka Gundulićeva »Osmana« napisanog g. 1651–1654. rukom Nikole Ohmućevića. U Knjižnici Male braće.

Naslovni list Gundulićeve »Arijadne« iz g. 1633.

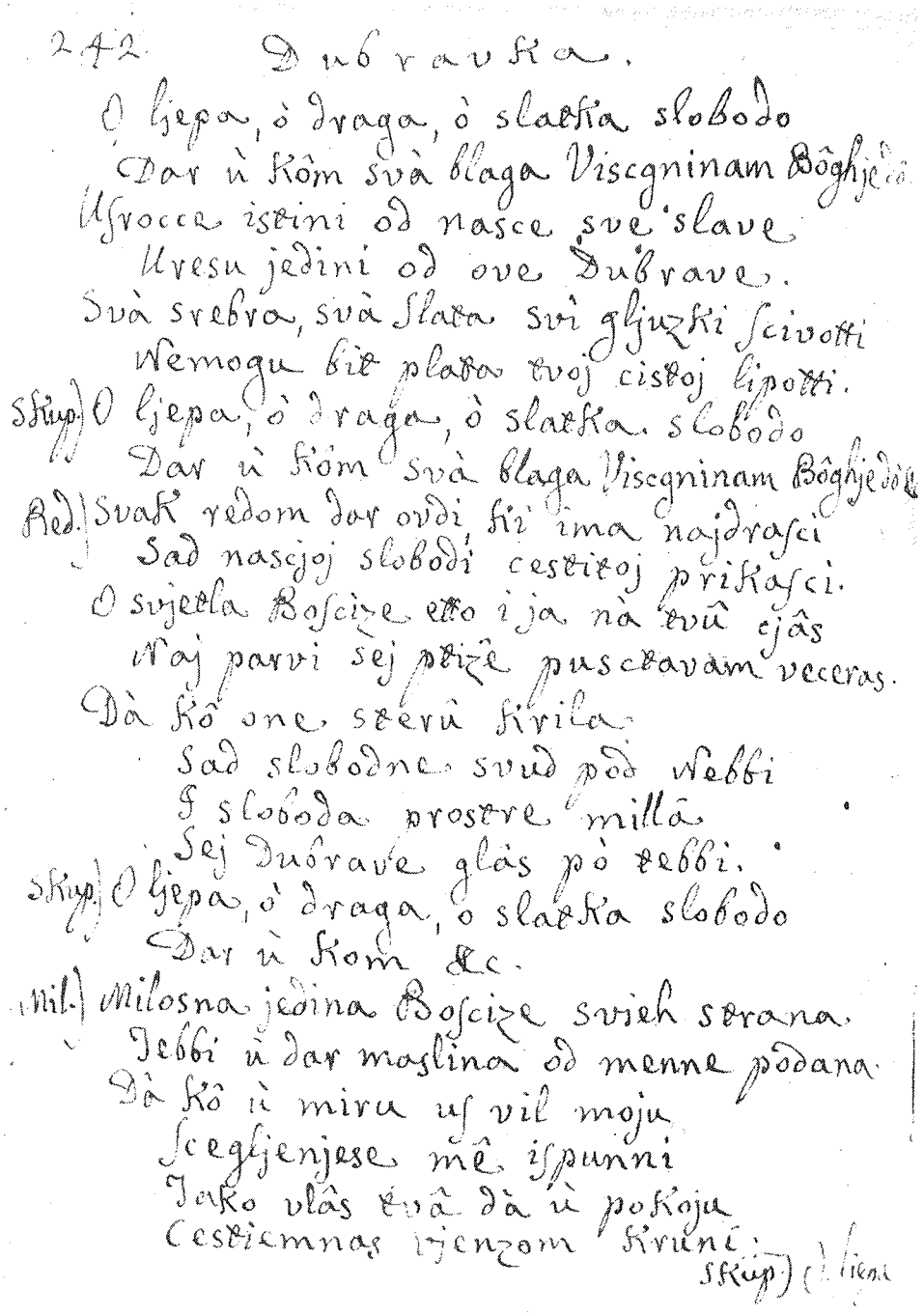

242 Dubravka.

O ljepa, ò draga, ò slatka slobodo
Dar ù kôm svà blaga Viscgninam Bôghjedô
Usrocce istini od nasce sve slave
Uresu jedini od ove Dubrave.
Svà srebra, svà slata svi gljuzki scivotti
Nemogu bit plata tvoj cistoj lipotti.
Skup.) O ljepa, ò draga, ò slatka slobodo
Dar ù kôm svà blaga Viscgninam Bôghjedô &c
Red.) Svak redom dar ovdi, ki ima najdrasci
Sad nascjoj slobodi cestitoj prikasci.
O svjetla Boscize etto i ja nà tvû cjâs
Naj parvi sej ptizê pusctavam veceras.
Dà kô one sterû krila
Sad slobodne svud pod Nebbi
I sloboda prostre millâ
Sej Dubrave glâs pò tebbi.
Skup.) O ljepa, ò draga, o slatka slobodo
Dar ù kom &c.
Mil.) Milosna jedina Boscize svieh strana.
Tebbi ù dar maslina od menne podana.
Dà kô ù miru us vil moju
Scegljenjese mê ispunni
Jako vlâs tvâ dà ù pokoju
Cestiemnas vjenzom kruni.
Skup.) O ljepa

Stihovi o slobodi u Gundulićevoj »Dubravci«, prema prijepisnom rukopisu u Knjižnici Male braće.

Naslovni list »Mandaljene pokornice« Dživa Bunića Vučića iz g. 1650.

Marin Getaldić. Portret u Dubrovačkom muzeju.

Ignjat Đorđić. Portret u Knjižnici Male braće.

Povjesničar Serafin Crijević. U Dubrovačkom muzeju.

428

Ruđer Bošković. Portret kod Male braće, nestao.

430

PHILOSOPHIÆ NATURALIS THEORIA

REDACTA

AD UNICAM LEGEM VIRIUM IN NATURA EXISTENTIUM.

AUCTORE

P. ROGERIO JOSEPHO BOSCOVICH
SOCIETATIS JESU,
PUBLICO MATHESEOS PROFESSORE
IN COLLEGIO ROMANO.

VIENNÆ AUSTRIÆ
APUD AUGUSTINUM BERNARDI,
UNIVERSITATIS BIBLIOPOLAM.

MDCCLIX.

Naslovni list djela »Philosophiae naturalis Theoria« Ruđera Boškovića.

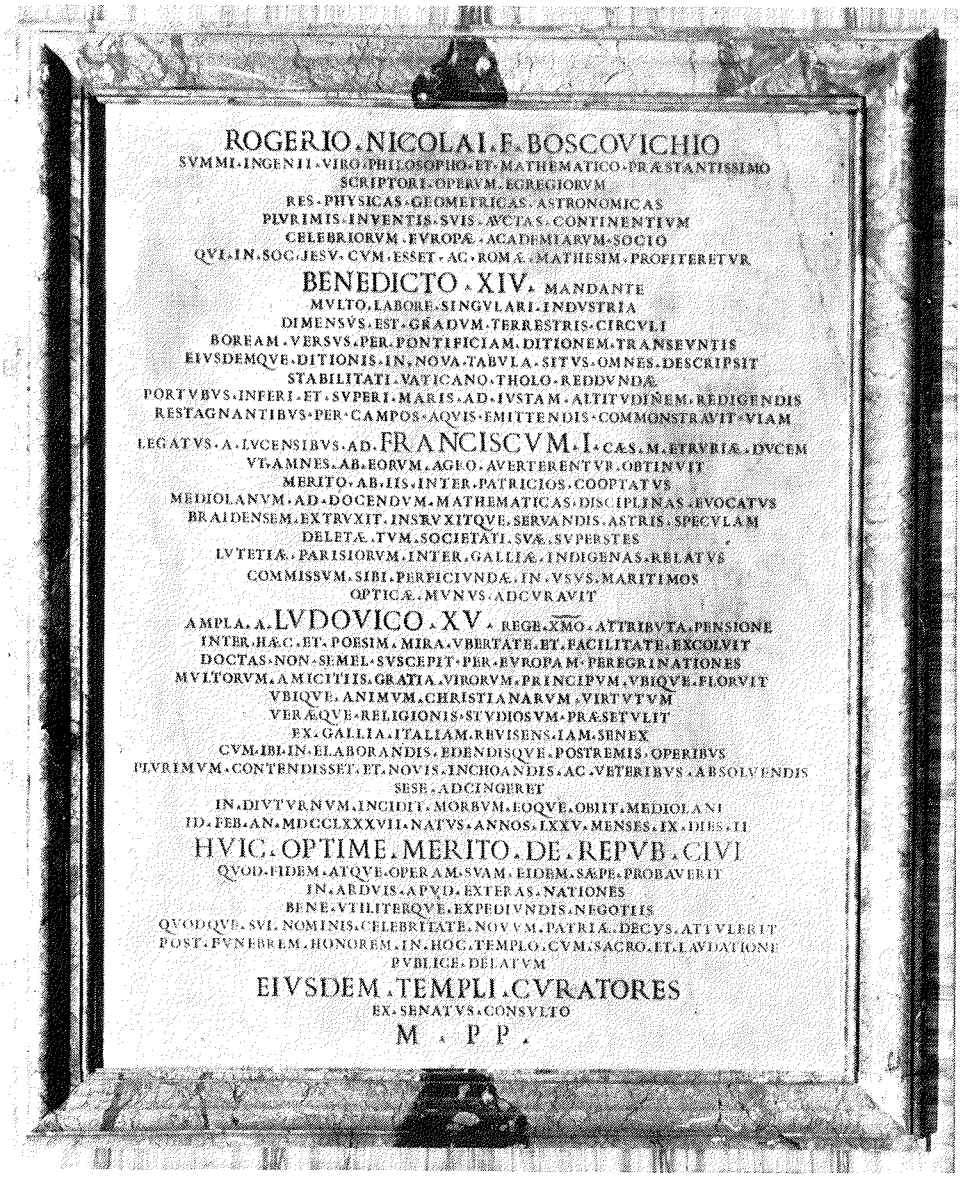

Spomen-ploča koju, u počast Ruđeru Boškoviću, postavi u katedrali dubrovačka vlada.

isusovca Ivana Mattei-Matijaševića u tri sveska, nazvan *Zibaldone,* sada u knjižnici Male braće u Dubrovniku. Osamnaesto stoljeće je dalo i najvećeg dubrovačkog povjesničara Serafina Crijevića.

Njeguje se i pravna znanost. Sastavljaju se brojni zbornici presuda dubrovačkih sudova i ostalih dokumenata Dubrovačkog arhiva, važnih s pravnog stajališta, kao npr. zbornici oporuka i prodaja. Nastaju prijepisi starih dubrovačkih zakonika, a jedini primjer tiskanoga dubrovačkog zakonodavstva, *Pravilnik o nacionalnoj plovidbi,* tiska se počevši od 1790. u nekoliko izdanja. U razdoblju 1794–1808. djeluje u Dubrovniku pravnička škola, koja je zapravo organizirana tako da dotadašnji rimski odvjetnik dr Luigi Cosinti drži jednogodišnje tečajeve građanskog prava.

Pod utjecajem prosvjetiteljskih ideja i onih francuske revolucije stvara se krajem stoljeća krug ljudi koji se 1793. i 1794. okupljaju u novoosnovanom društvu, talijanski nazvanom *Società patriottica,* što bismo hrvatski mogli prevesti s *Patriotsko društvo* ili *Domoljubno društvo.* Nazivaju ga i *Akademijom.* Zasnovao ga je i vodio vlastelin Miho Sorkočević. U njemu je najistaknutiji član Tomo Basiljević, tu su i ugledni pučani Vlaho Stulli, činovnik Zdravstvenog ureda i komediograf te njegov mlađi brat Luko, tada još student medicine u Bologni, kasnije napredni dubrovački liječnik, a onda i spominjani već pijarist Frano Marija Appendini. Društvo je okupljalo prijatelje Francuske i pristaše »demokratskih« ideja, premda svi članovi nisu u jednakoj mjeri bili njima zadojeni. Nove ideje stizale su i izravno iz Francuske, ali i preko talijanskih književnika i intelektualaca s kojima su Dubrovčani bili u vezi. Posebno su jaki bili dodiri s poznatim opatom Albertom Fortisom.

Društvo je prestalo organizirano djelovati pod pritiskom konzervativnih krugova. Tomo Basiljević je malo objelodanio, ali se u njegovoj ostavštini mnogo toga našlo u rukopisu, među ostalim plan o reformi Dubrovačke Republike. On kritizira tadašnji socijalno-ekonomski i politički poredak u Dubrovniku, osobito kmetstvo. Nije za radikalnu reformu, ali njegov plan je ipak korak prema demokratizaciji dubrovačkog društva. Premda taj plan nije objelodanjen, zacijelo je Basiljević vršio utjecaj u stanovitom krugu, a kao član dubrovačkih vijeća ublažavao oštriji službeni stav prema novim strujanjima.

Jedan od najslavnijih Dubrovčana XVIII. stoljeća bio je isusovac Ruđer Bošković, matematičar, fizičar, astronom, geodet i filozof. Djeluje doduše u tuđini i piše na latinskom i talijanskom jeziku, ali je početnu temeljnu izobrazbu stekao u dubrovačkom Kolegiju. Cijeloga života ostao je u živim dodirima sa zavičajem dopisujući se s braćom i ostalim Dubrovčanima, sa sestrom Anicom i na hrvatskom jeziku. Služeći se svojim vezama, dubrovačkoj vladi čini u inozemstvu diplomatske usluge. Istaknuti je učenjak XVIII. stoljeća Anzelmo Banduri, bizantolog. Djelovao je najviše u Parizu, ali je u svom zanstvenom radu uzimao u obzir i Dubrovnik.

Glazbenog je života bilo u Dubrovniku oduvijek, i to najprije povezano s crkvenim pjevanjem. Postoje sačuvane neume iz srednjeg vijeka, a ima i koralnih knjiga počevši od XV. st., i onih donijetih u Dubrovnik i onih nastalih u njemu, vrijednih i zbog minijatura i ukrašenih inicijala. U arhivskim dokumentima spominju se od XIV. st. svirači i trubači, a u pastirskim igrama od XVI. st. sviranje, pjevanje i ples. Razne romantične drame XVII. st. zapravo su melodrame. Po nekim se indicijama zaključuje da je *Atalanta* Džona Palmotića, izvedena 1629, prva hrvatska opera. Na žalost, iz tog razdoblja svjetovne glazbe u Dubrovniku vrlo malo se sačuvao notni materijal. No već u XVIII. st. djeluju ovdje skladatelji čija su vrijedna glazbena djela sačuvana. Među njima su Lukša Sorkočević (1734–1789) i njegov sin Antun (1775–1841).

U XVIII. st. je vrlo razvijena i reproduktivna glazba, pa primjerice znamo da je krajem stoljeća u Dubrovniku postojao i državni orkestar, a bilo je i učitelja glazbe.

Osamnaesto stoljeće zaista je veliko stoljeće Dubrovnika. Ono se iskazuje u obnovi grada, oživljavanju pomorstva i razgranatom kulturnom djelovanju. Dubrovnik doduše ima konzervativnu vladu, ali i ljude novih ideja čak i među pripadnicama vladajuće aristokratske klase i naprednim građanstvom. Uza sve negativne pojave, Dubrovačka Republika pokazuje jaku životnu snagu, a veliku borbu za samoodržanje izdržat će i nakon 1800.[474]

DUBROVNIK 1800–1806.

Već za pregovora Ranjine s Orlovom 1775. dubrovačka vlada je pomišljala kako bi od ruske vlade mogla zatražiti da brodovima Republike dopusti slobodnu plovidbu po Baltiku i Crnom moru, te njihov slobodan pristup u ruske luke. Naravno, za plovidbu po Crnom moru trebalo je dobiti i pristanak Turske. No nakon toga je ta stvar zaspala, a oživjela je ponovno 1800. Dubrovačka vlada je naime počela pomišljati na nabavu žita iz južne Rusije, pa i inače je držala vrlo korisnim da oživi dubrovačka trgovina u Crnom moru. O turskom pristanku i dopuštenju raspravljalo se na pravom mjestu, s turskom Portom. Na tome su radili konzul Federiko Kiriko, dragoman Miho Božović i tadašnji poklisari harača Nikola Saraka i Ivan Vlaho Kaboga. S ruskom vladom nisu se vodili izravni razgovori, već je o tome Kiriko pregovarao s ruskim diplomatskim predstavnikom u Carigradu, grofom Tomarom. Ta su nastojanja 1802. urodila plodom. Još iste godine dubrovački brodovi ulaze u Crno more, ali je na žalost taj prvi ulazak bio povezan s nesrećama na moru. Uza sve to plovidba se nastavlja, a osobito je 1804. bila godina dobrog poslovanja. Dubrovački brodovi posjećuju Odesu, Sevastopolj i Taganrog. Dovoze pokoji teret sa zapada, ali im je glavni cilj nabava žita u ruskim lukama. Premda je vlada pomišljala da bi se u slučaju potrebe i Dubrovnik mogao opskrbljivati ruskim žitom, dubrovački trgovci zasad prevoze žito u zapadne luke Livorno, Maltu, Barcelonu i Lisabon. Pri tom Dubrovčani ne vrše samo prijevozničku ulogu, već su i trgovci koji zapadne proizvode prodaju u Rusiji, a u ruskim lukama kupuju žito za zapad. Neki se Dubrovčani čak i nastanjuju u ruskim lukama. U takvoj situaciji osjetila se potreba i za dubrovačkim konzulatom, pa je on zaista 1804. osnovan u Odesi i djelovao sve do francuske okupacije Dubrovnika 1806. Sve do te godine trajala je i živa dubrovačka plovidba po Crnom moru i trgovina s ruskim lukama.

Turci su u Carigradu naplaćivali dubrovačkim brodovima vrlo velike takse, dok su brodovi drugih država, primjerice Austrije i Rusije, uživali mnogo niže povlaštene pristojbe. Kiriku, a osobito Božoviću, uspjelo je u Turaka postići da se dubrovački brodovi tretiraju jednako kao i brodovi drugih država, tj. plaćaju znatno snižene povlaštene pristojbe, pa je o tome sultan 2. travnja 1804. izdao hatišerif[475].

Dok se tako dubrovačka plovidba i trgovina u ruskim crnomorskim lukama razvijala bez većih smetnja, dotle je u samom gradu Dubrovniku dolazilo do sporova s ruskim konzulom Fontonom. Osim ponekog manjeg incidenta druge vrste spor se ponajvećma ticao statusa pravoslavnih, koje su u Dubrovniku zvali »grčkim« vjernicima, te zbog pravoslavne crkve. Sporazumom od 1775. bilo je ugovoreno da će ruski konzul moći u svome stanu imati pravoslavnu kapelu, ali do toga nije došlo, već su rijetki pravoslavci nastanjeni u Dubrovniku 1790. ustrojili za sebe malu pravoslavnu crkvu izvan gradskih zidina; od zgode do zgode dolazio bi ovamo pravoslavni svećenik iz Hercegovine i vršio bogoslužje.

Ruski konzul postoji u Dubrovniku od 1788. Godine 1802. postade konzulom Karlo Fonton, po narodnosti Francuz ali ruski državljanin; on je došao u Dubrovnik već sa stanovitim predispozicijama prema Dubrovčanima. Važno je da je ruska vlada Fontonu kao konzularno područje povjerila ne samo cijeli teritorij Dubrovačke Republike, već i cijelu Dalmaciju s Bokom Kotorskom.

Senat je 23. siječnja 1803. odlučio da pravoslavni svećenik može dolaziti samo dva puta godišnje i boraviti najduže osam dana. Ruski konzul Fonton je 26. siječnja prosvjedovao protiv toga. Time je, kaže on, na dubrovačkom zemljištu zatvorena jedina pravoslavna kapela u kojoj se od vremena osnutka konzulata sastaju ruski podanici i štićenici kako bi sa svojim konzulom slavili blagdane ruskog cara. I sve se to događa u vrijeme kad Rusi na Crnom moru pokazuju prema Dubrovčanima tako dobru volju, da to i njih same iznenađuje. U Rusiji imaju Dubrovčani vjersku slobodu, a u Dubrovniku nijedno vjeroispovijedanje nije tako progonjeno kao rusko, pa ni židovsko, koje u gradu ima dovoljnu zaštitu.

Čitav problem shvatio je dakle Fonton kao političko pitanje.

Dubrovačka vlada mu je odgovorila 28. siječnja. Kaže da se njena odluka ne tiče pravoslavnog popa kojeg bi držao konzul pri svojoj kapeli, koju ima pravo imati u svome stanu. Dne 29. siječnja vlada objašnjava da ugovorna odredba vrijedi samo za popove a ne za pravoslavne monahe, i ujedno uvjerava konzula u svoje simpatije prema Rusiji.

Fonton je 30. siječnja proglasio tu vladinu izjavu nezadovoljavajućom, izjavom praznih riječi, a izljeve simpatije prema Rusiji nedokazanim. Tvrdio je kako je pravoslavna kapela ruska i ponovno prosvjedovao protiv potiskivanja ruskog kulta i samovoljnog tumačenja ugovora s Orlovom.

Vlada se u odgovoru na to branila da njena izjava nije evazivna te da je pripravna najbrižljivije provoditi ugovor s Orlovom. Prema tome neka konzul, u duhu ugovora, uredi kapelu u svom stanu. Iznikla su usto i druga pitanja, među ostalim i problem konzulova stana koji bijaše daleko izvan gradskih zidina, i s kojim on nije bio zadovoljan.

O glavnom spornom problemu, a i nekim drugima, Fonton je izvijestio ruskog kancelara Voronceva, a pisala mu je i dubrovačka vlada. Voroncov je odobrio držanje Fontona i predbacio dubrovačkoj vladi što se sve to događa upravo u doba kad se Dubrovčanima u ruskim lukama Crnog mora pruža zaštita. Drugom prilikom je vladi čak zaprijetio da će dubrovačkim brodovima zabraniti prilaz u ruske luke te da će ih na moru hvatati.

Fonton je uvjeravao da tako ne misle svi Dubrovčani, već samo klika koja je zavladala u senatu.

Naposljetku je 6. svibnja 1804. došlo do nekakvog sporazuma. Na vrata pravoslavne kapele stavljen je ruski grb i u Dubrovnik je ponovno došao pravoslavni svećenik otjeran godinu ranije. Dogovoreno je da će se pogreb pravoslavnog vjernika obavljati u gradu bez pjevanja, a izvan gradskih vrata svećenik će moći pjevati. Pri iznošenju tijela pravoslavnog vjernika iz Bolnice, koja se smatra katoličkom crkvom, pravoslavni svećenik će čekati na vratima zgrade.

Godina 1805. protekla je bez sukoba, a kasnije se, u zapletajima 1806, Fonton pokazao sklonim Dubrovčanima. Pravoslavnih doseljenika bilo je vrlo malo u Dubrovniku, ali se njihov broj ipak postupno povećavao, tako da ih je 1807. bilo 108[476].

Dvije su još sile bile presudne za Dubrovnik: Francuska i Austrija. Premda je prevlast Francuske pod vodstvom Napoleona bila očita, Dubrovačka Republika se u samom početku XIX. st. nje manje bojala nego Austrije, koja joj je bila neposredni susjed. Austrijska vlada je ipak pokazivala obazrivost prema Dubrovačkoj Republici. Kad je 1803. austrijska vlada radi izrade zemljopisnih karata uvela premjeravanje zemljišta Dalmacije i Boke Kotorske po metodi triangulacije, trebalo je da se nekoliko bližih trokuta izmjeri i na području Republike. Austrijska vlada je smjerno, preko dubrovačkog predstavnika u Beču Ayale zamolila dubrovačku da joj to dopusti, posebno ističući kako joj nikako nije namjera praviti zemljopisnu kartu dubrovačkog teritorija. Time je nesumnjivo htjela naglasiti da se ne želi miješati u unutrašnje dubrovačke prilike[477]. No 1804. se u nekom milanskom listu pojavio članak, u kome autor piše da će Austrija svojoj Dalmaciji priključiti i teritorij Dubrovačke Republike. U Dubrovniku je zavladalo zaprepaštenje i dubrovačka vlada je odmah reagirala, ali ipak obazrivo. Nije se usudila da u toj stvari poduzima mjere u Beču i u Parizu. Poslužila se radije Carigradom, jer su Dubrovčani smatrali Tursku zaštitnicom Republike. U tom je smislu naložila Pavlu Gučetiću i Vlahu Menčetiću, svojim poslanicima u Carigradu, da o tome govore s Reis-efendijom, važnim funkcionarom na Porti, koji će zatražiti objašnjenje od austrijskog internuncija.

Na ovu stvar se dubrovačka vlada vraća tijekom cijele 1804. i 1805. sve do trocarske bitke kod Slavkova, odnosno Požunskog mira. U tome je osobito djelatan bio Dubrovčanin Božović; premda u službi Pruske, on radi u korist Dubrovnika, dapače i taj svoj položaj iskorišćuje na dobrobit Republike.

Reis-efendija je zaista poradio prema želji dubrovačke vlade. Austrijski internuncij u Carigradu više puta je ponavljao da Austrija nema nikakvih neprijateljskih namjera prema Dubrovačkoj Republici, pa je u tom smislu bečka vlada izdala deklaracije u kojima je iznijela kako će u pregovorima o miru zatražiti da se posebno spomenu neovisnost i teritorijalna cjelokupnost Republike.

Prema Božovićevu izvještaju podnijetom dubrovačkoj vladi, Reis-efendija je ponavljao »kako je Dubrovačka Republika bila svagda držana sastavnim dijelom Osmanskog carstva, pa će ma koji atentat protiv nje dirnuti Portu na takav način, da će i najmanji glas ili projekt u javnim glasilima protiv nje primorati Portu da poduzme potrebne mjere zajedno s onim silama, koje su zajamčile integritet osmanskih zemalja«[478].

Zanimljivo je stajalište ovoga turskog funkcionara, odnosno možemo reći, i Turske kao takve. Nekoliko puta smo već vidjeli kako Turska u svojem sveobuhvatnom imperijalizmu drži svojima zemlje koje i nisu njene, pa tako i Dubrovačku Republiku. Dubrovačka vlada zauzima drukčije načelno stajalište. Ona doduše priznaje opću tursku predominaciju u odnosnom dijelu svijeta a Tursku jednom od država svojih zaštitnica, no više puta i načelno i praktično turskoj Porti i raznim svojim poslanicima naglašava kako je Dubrovnik neovisna država, pa ako su Dubrovčani tributarni Turskoj, nisu zato njeni podanici. No spominjali smo i ranije kako Dubrovčani u stanovitim opasnim prilikama – kad traže tursku diplomatsku pomoć u sporovima s Mlecima, kao u slučaju krize oko otoka Lastova 1606–1610 – u nuždi iznimno i sami kažu da su podanici Turske. Tako se i ovaj put ni dubrovački rodoljub Božović ni dubrovačka vlada nimalo ne ograđuju od izjave visokog turskog funkcionara, date doduše za dobro Dubrovnika, koja je u očitoj suprotnosti s načelnim i praktičnim stajalištem dubrovačke vlade.

Božović je inače svoju vladu umirivao, pišući joj kako po njegovu mišljenju Austrija nema namjeru zaposjesti Republiku.

Nakon smrti austrijskog predstavnika Dubrovčanina Milišića 1798, bečka vlada nije neko vrijeme popunjavala u Dubrovniku ni mjesto konzula ni agenta. Tek u siječnju 1805. postavila je za generalnog konzula i agenta Ivana Timonija. Dvadesetog svibnja primio je knez novog predstavnika u svečanu audijenciju i tom su se prigodom austrijska vlada u svom saopćenju i Timoni u svojim izjavama, izjasnili kako gaje prijateljske osjećaje prema Dubrovačkoj Republici i opovrgli glasove da Austrija kani zaposjesti dubrovački teritorij.

Timoni je svoju dužnost vršio sve do francuske okupacije Dubrovnika u svibnju 1806, a mora se priznati da se pokazao lojalnim i ispravnim prema Dubrovačkoj Republici. Uza sve to raspoloženje dubrovačke vlastele prema Austriji bilo je u većini neprijateljsko.

U Dubrovniku se 1805. duže vremena zadržavao tajni austrijski emisar Vinko Vlatković, zagrebački kanonik. Bio je ovdje od 3. siječnja do 3. kolovoza, a to je samo dio vremena što ga je proboravio obilazeći Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu. Bio je u Dubrovniku u vrijeme kad je ovamo došao Timoni, ali ne znamo da li je među njima bilo kakvih dodira.

Vlatković je 29. kolovoza 1805. dostavio austrijskom dvoru posebni izvještaj o prilikama u Dubrovniku[479]. Kao i u drugim sličnim izvještajima, i u Vlatkovićevom ima pretjerivanja i neadekvatnog izražavanja, ali su njegova zapažanja u biti u mnogočemu točna. Vlatković tvrdi da su svi dubrovački plemići, osim jedinoga Miha Bunića, »glavni neprijatelji Austrije i samo Francuskoj privrženi«. Za podanike Dubrovačke Republike kaže pak da su »svi skroz očevidno i vrlo dobro austrijski raspoloženi«. Možemo u stanovitoj mjeri i posumnjati je li točna Vlatkovićeva karakteristika izrečena u stilu crno-bijelo; ipak preostaje da je, zapravo, u mnogočemu tako i moglo biti.

Dubrovačka Republika je u XVIII. st. imala dosta sporova s Francuskom i sukoba s njenim konzulima u Dubrovniku, koji se nadmeno, pa čak i prezirno izražavaju o Dubrovčanima. Ti su sukobi proizlazili iz toga što su francuski pomorski i trgovački krugovi Sredozemlja, osobito oni grada Marseillea, krivim okom gledali razmah dubrovačke plovidbe i trgovine na Mediteranu, koji Francuska nakon opadanja Mletaka i Đenove sve više smatra svojim područjem; jedan vid te netrpeljivosti dolazi do izražaja u netaktičnom ponašanju francuskih konzula u Dubrovniku.

Nakon sklapanja dubrovačko-francuskoga pomorsko-trgovačkog ugovora 1776, sukobi su se smirili. Doduše, došlo je, kako vidjesmo, i do prve francuske ratne kontribucije, nametnute Dubrovniku 1798. u vidu prisilnog zajma, ali se ipak nije radilo o teritorijalnom zahtjevu. Godine 1797. čuo se glas da će Francuzi osvojiti Dubrovnik i uspostaviti demokratsku vladu (popraćen službenim francuskim demantijem), pa se dubrovački senat na taj glas uskomešao, ali je taj glas utihnuo, odnosno zaglušio ga je novi jači da Austrija kani zaposjesti Dubrovnik.

Francuski kulturni upliv, koji se uz premoćniji talijanski osjećao i u prošlim stoljećima, osobito je bio jak u Dubrovniku XVIII. st. Mnogi plemići i ostali izobraženi ljudi već su poznavali francuski i čitali francuske knjige. Prodirale su ovamo i nove filozofske prosvjetiteljske ideje koje sve više zaokupljaju duhove Dubrovčana, i vlastele i uglednijih pučana. Sve je to dakako moglo djelovati i na političko raspoloženje. No izreka »samo su Francuskoj privrženi« ima razne nijanse i varijante, te ne smijemo na temelju nje zaključivati kako su vlastela željela da Francuska zavlada Dubrovnikom. No istina je da su vlastela kao vladajuća klasa Austriju smatrala najopasnijim potencijalnim protivnikom, jer se nalazila u neposrednom susjedstvu Dubrovnika. Osim toga bili su poznati planovi Austrije za dominacijom na Jadranu koji su opadanjem političke i ekonomske snage Mletaka u XVIII. st. sve više dolazili do izražaja, a nije bilo zaboravljeno ni držanje pojedinih austrijskih faktora u doba

konavoske bune. Francusku pak u ovim godinama, uza sav porast njene moći, Dubrovčani nisu previše osjećali na Jadranu. Usto je zadnjih godina XVIII. i prvih XIX. stoljeća s francuske strane dolazilo više značajnih izjava prijateljstva i sklonosti prema Dubrovniku, kao i uvjeravanja da će Francuska štititi njegovu neovisnost.

Među pučanima i seljacima doista je moglo biti simpatija za Austriju, kao što smo to kod Konavljana već vidjeli. Pomorcima i trgovcima mogla je Austrija biti bliža stoga što su Francuzi ipak prouzročili ratno i nemirno stanje na Mediteranu, koje više nije bilo povoljno ni za neutralne zastave. Usto su pomorci i trgovci u XVIII. i XIX. st. uspostavljali sve čvršće veze s austrijskim lukama Trstom i Rijekom, te sjevernim Hrvatskim primorjem, činili usluge Austriji i neki ulazili u austrijske službe, te ih je Austrija nagrađivala i odlikovala počastima. Bilo je i intelektualaca privrženika Austrije poput franjevca Joakima Stullija, koji je pomoću austrijskog dvora 1801. i 1806. izdao prvi i drugi dio svoga poznatog rječnika. No s druge strane među uglednim pučanima intelektualcima djelovala je skupina masona i njima sklonih ljudi, koji bijahu protiv aristokratskog sustava i priželjkivala, čak i kad je Francuska postala carstvom, njenu intervenciju koja bi dubrovačku državu pretvorila u »demokratsku« republiku. Vlatkovićeva tvrdnja da su »svi« ostali za Austriju, nije bila točna, premda je među pučanima i seljacima nesumnjivo bilo njenih simpatizera.

Sve će nam biti jasnije kad razmotrimo odnose između Dubrovnika i Francuske zadnjih godina XVIII. i prvih XIX. stoljeća. Dubrovačka Republika, premda konzervativna aristokratska država, bila je u svojoj načelnoj neutralnosti i vojničkoj slabosti daleko od toga da u međunarodnom sukobu ideja i imperijalističkih prohtjeva zauzme neko vlastito stajalište. Vodeći računa o stvarnim prilikama priznavala je realno stanje. U tom smislu ona priznaje i svaku francusku vladu bez obzira na peripetije revolucije, sve tamo do pojave carstva.

Pod francuskim utjecajem u Evropi nastaju satelitske demokratske republike, neke od njih kratkog vijeka. Sve one države i zemlje, s kojima je i ranije imao veze i dodire, Dubrovnik nastavlja priznavati i kada one postaju »demokratske republike«. Potpuno novostvorene također priznaje[480].

Kad je 1789. u Francuskoj buknula revolucija, dubrovački agent Francesco Favi potanko izvješćuje svoju vladu o događajima. Dvadeset prvog rujna 1792. bude proglašena Francuska republika, a iste se godine stvara koalicija evropskih konzervativnih sila protiv nje. Dubrovačka vlada faktično priznaje Republiku, ali Favi još nije postao službenim predstavnikom kod novog režima. No to mu ne smeta da i dalje marljivo izvješćuje Dubrovnik. On je ujedno i diplomatski predstavnik Velike Vojvodine Toskane. Kako Toskana 1793. pristupa evropskoj koaliciji, Favi na neko vrijeme napušta Francusku. Kada je Toskana 1795. pristupila miru sklopljenom između Francuske i Pruske u Baselu, i Favi se vraća u Pariz, premda ne više kao predstavnik Toskane već samo kao činovnik u njenu poslanstvu (1796). Dubrovačka vlada ga pak u siječnju 1797. imenuje otpravnikom poslova. Na tom položaju ostade Favi sve do lipnja 1805, kad ga kao predstavnik u svojstvu agenta zamijeni dubrovački pučanin Damjan Bračević[481]. Za sve ovo vrijeme u Dubrovniku djeluje francuski konzul R. Bruère Desrivaux, kojega je postavio stari režim ali ga prihvaća i francuska republikanska vlada, samo što se od početka XIX. stoljeća naziva »otpravnikom poslova i generalnim komesarom trgovačkih poslova«. Nije ga povukao ni Napoleon kad je postao carem[482].

Godine 1798. bude pod francuskim utjecajem protjeran papa i proglašena Rimska Republika. Vlada Dubrovačke Republike, koja je stoljećima ne samo religijski već i politički bila vjerna Svetoj Stolici i smatrala je jednom od svojih glavnih zaštitnica, bila je među prvima, koja je priznala novu vlast. Izmijenjena su prijateljska pisma. Štoviše, dubrovačka vlada i dalje ostavlja svećenika Benedikta Staja, dotadašnjeg agenta, i pri novoj

vladi u istom svojstvu. Kasnije je imenovala njegova nasljednika Josipa Marottija, koji će ostati u Rimu i nakon što 1801. bude obnovljena papinska vlast[483]. Doduše, Republika se obraćala i prognanom papi Piju VI, dok je živio u izagnanstvu pokraj Firence, tužeći mu se na svoje neprilike. Papu je to dirnulo i on svojim pismom od 27. rujna 1798. prijateljski odgovara Dubrovčanima ističući njihovu postojanu vjernost prema Crkvi, ali spominje i svoj bijedan položaj[484]. Možemo usput spomenuti da je Dubrovčanin Marko Faustin Galjuf, posljednji naš veliki latinist, u kratkotrajnoj Rimskoj Republici nosio naslov »pučkog tribuna« i bio jedna od glavnih ličnosti republikanske vlade[485], ali to nema veze s dubrovačkom vladom.

Dubrovačku povijest je u to doba zapljusnula i sudbina Jonskih otoka, kojima glavni bijaše Krf s istoimenim gradom. Stoljećima bijahu oni, kao i veći dio Dalmacije, pod mletačkom vlasti, i s njima je teritorijalno započinjao Mletački Levant. Nakon pada Republike krilatog lava, ti otoci pripadoše Francuskoj, ali u ožujku 1799. združena rusko-turska flota – u novoj, čudnoj političkoj konstelaciji saveznička – potjera Francuze i zagospodari Jonskim otocima, koji pod ruskim utjecajem i turskom zaštitom 1800. postadoše posebnom Republikom Jonskih otoka. Nota ruske carske vlade kaže o tome:

»Njegovo je Veličanstvo mislilo da će stanovnici Jonskih Otoka, imajući pred očima ugled Dubrovačke Republike, toliko stoljeća sretne i mirne, dati prvenstvo onome obliku vladavine, čije su koristi tako dobro poznate.«

I u rusko-turskom ugovoru od 21. ožujka 1800. ističe se da će se nova republika urediti »po primjeru Dubrovačke Republike«.

Nova je republika trajala do 1807. Trebala je u odnosu prema Turskoj uživati iste povlastice i ista prava kao i Dubrovačka Republika. Sve je to neugodno odjeknulo u Dubrovniku. I bez inicijative svoje vlade dubrovački poslanci u Carigradu Niko Saraka i Dživo Kaboga, skupa s Božovićem, ustali su protiv previše velikih povlastica novoj republici, bojeći se njene konkurencije u plovidbi i trgovini. No ta se bojazan nije pokazala opravdanom[486].

U doba svoje vojne na Egipat imao je Napoleon manjih ali značajnih dodira s Dubrovčanima. Zbog engleske blokade, a i inače, Napoleon u Egiptu ponekad nije imao dovoljne veze s Francuskom, a Englezi prema svojim novim odredbama nisu dovoljno poštovali neutralnost dubrovačke zastave. Ipak se početkom veljače 1799. u Aleksandriju provukao jedan dubrovački brod. Napoleon je iz Kaira pisao direktorijalnoj vladi među ostalim i ovo:

»Ovog nam trenutka stiže vijest o dolasku u Aleksandriju jednog dubrovačkog broda krcatog vinom i s pismima za mene iz Genove i Ankone; ovo su prve vijesti iz Evrope koje nam stižu nakon osam mjeseci.«

Napoleon brzo ode iz Egipta, ali u njemu ostavi vojsku. Nakon Napoleona napusti Egipat na jednom dubrovačkom brodu i general Desaix, sve u želji da dođe što brže za Napoleonom, ali engleska flota uhvati taj brod i odvede ga u Livorno[487]. Francuski general Murat u dopisu dubrovačkoj vladi od 4. travnja 1801. zatraži za francusku vojsku u Egiptu najmanje dva broda, po mogućnosti i više, natovarena municijom, puškama, hranom, vinom, rakijom i drugim predmetima, obećavajući da će u zamjenu opskrbiti brodove drugim korisnim proizvodima. Osim toga moli da dubrovačka vlada angažira nekoliko trgovaca koji bi opskrbljivali vojsku u Egiptu.

Na sreću Dubrovčana vlada je stigla odgovoriti izvlačeći se od tih zamolba, kad je francuska akcija u Egiptu uglavnom već završila. No u to doba poziva je engleski admiral s Krfa da onemogući francusku navalu na turski teritorij sa svog područja, ali na sreću Francuzi se tom prigodom nisu pojavili u Jadranskom moru[488]. Dok su se između Francuske

i Turske vodili pregovori o miru, francuski poslanik Sebastiani pošao je u Carigrad s određenom misijom. Napoleon mu naredi da posjeti i dubrovačkog konzula Federika Kirika, i da mu izjavi kako prvom konzulu leži na srcu sreća i napredak Dubrovačke Republike. Sebastiani je to obavio, a vlada Republike zahvali Napoleonu najljepšim riječima[489].

Napokon se moćni general francuske vojske i prvi konzul 18. svibnja 1804. proglasio carem Francuza. Dubrovačka vlada mu čestita 24. lipnja, a Napoleon zahvali iz Aachena 10. rujna kratkim pismom ali srdačnim tonom. Kaže:

»Moja je tvrda volja da vlast koju mi je Proviđenje dosudilo, upotrijebim na održanje i jačanje naših uzajamnih veza. Akreditirajući iznovice moga otpravnika poslova kod Vas, ja sam mu zapovjedio da Vam često ponavlja ovo uvjerenje, te da Vas osobito i postojano u svakoj prilici uvjerava u iskrenost moga štovanja i o neizmijenjenim mojim osjećajima.«[490]

Proglašenjem Francuske carstvom, satelitske »demokratske« republike postadoše monarhije. Tako i Talijanska Republika postade Kraljevstvo Italije, a Napoleon talijanskim kraljem. Dubrovačka vlada mu 2. veljače 1805. i na tome čestita, a on zahvali pismom od 28. travnja, u kojem na kraju kaže i ovo:

»Mi se koristimo ovom prilikom da Vam ponovimo uvjeravanja o interesu što ga osjećamo za sreću Vaše Republike i o našem raspoloženju da joj damo dokaza naše Carske zaštite.«[491]

FRANCUSKA OKUPACIJA DUBROVNIKA 1806.

Prilike su se tijekom 1805. izmijenile. Bude osnovana treća koalicija protiv Francuske. Kod Slavkova u Moravskoj dođe 2. prosinca 1805. do poznate trocarske bitke, u kojoj je na jednoj strani bio francuski car Napoleon a na drugoj, kao saveznici, ruski car Aleksandar I. te rimsko-njemački i austrijski car Frano I.

Napoleon izvojeva sjajnu pobjedu, ruska vojska se spretno povuče i Rusija nastavi s ratom, a austrijski car Frano I. sklopi 26. prosinca 1805. u Požunu (Bratislavi) mir s Napoleonom. Austrija je morala odstupiti Napoleonu Dalmaciju s Bokom Kotorskom i nekadašnju mletačku Istru, dakle zemlje što ih je stekla mirom u Campo Formiju. Francuska je sada bila ona koja je umjesto Austrije trebala Dubrovniku postati neposredni susjed.

Napoleon, koji se smatrao i nazivao carem Francuske i kraljem Italije, povjerio je upravljanje Italijom svome pastorku Eugenu Beauharnaisu, kao potkralju.

Kraljevina Italija imala je zasebnu organizaciju vojske i ratnu flotu, a i vlastitu zastavu, koja se vijala i na trgovačkim brodovima. Odredbom Požunskog mira, Dalmacija i teritorij nekadašnje Mletačke Istre priključeni su Kraljevini Italiji, čiji glavni grad bijaše Milano. Premda u Dubrovniku i dalje ima austrijskih simpatizera, odjek Napoleonove pobjede je ovdje silan, te se profrancusko raspoloženje ojačalo i proširilo i među vlastelom i među pučanima. Istodobno se javlja strah da bi Francuzi mogli zaposjesti Republiku.

Vlada Republike čestita Napoleonu na pobjedi, ali u čestitki ne zaboravlja spomenuti:

»Neka Vaše Veličanstvo blagoizvoli u velikodušnosti i dobroti srca svoga dobrostivo pogledati na ovu malu državu i produžiti joj carsku i kraljevsku zaštitu, od koje se zastalno nada sigurnosti svoje slobode.«[492]

Francuska vojska je bez većih smetnja, premda sporije nego se očekivalo, zaposjela sjevernu i srednju Dalmaciju, ali s Bokom Kotorskom su nastale komplikacije. Bio je određen rok dokad Austrija treba Boku izručiti francuskoj vojsci, ali 28. veljače 1806. je prošao a Francuzi se nisu pojavili. Rusija je i dalje ostala u ratnom stanju s Napoleonom, pa

se dogodilo da je ruska flota isplovila iz Balitčkog mora, doplovila u Sredozemno i Jadransko more, te skupa s Crnogorcima zaposjela u ožujku Boku Kotorsku, s očitom namjerom da osujeti ulazak francuske vojske u nju. Austrijski predstavnik u Boki barun Ghislieri predao je 6. ožujka pod pritiskom bez borbe Rusima grad Kotor, a s time i cijelu Boku, ali pojedine njene dijelove zauzeli su Rusi i Crnogorci još i ranije. Dubrovačka Republika se našla između dvije vatre, i sada je tek njena vlada u jačoj mjeri osjetila francusku opasnost, ali ujedno i rusku, kojoj se ranije nije nadala.

Po Jadranskom moru krstarili su ruski i engleski brodovi, a Francuzi su na Jadranu bili preslabi da bi im se mogli suprotstaviti, pa je francusko zapovjedništvo odlučilo da se prema Boki Kotorskoj pođe kopnom, i pri tom prijeđe preko teritorija Dubrovačke Republike. Dubrovačka vlada je već u siječnju, ne znajući što Rusi snuju, računala s time da će francuska vojska prijeći granice Republike, ali je ipak nastojala da barem jednim dijelom pođe morskim putem, želeći očito da tako mimoiđe sam grad. Uputila je izaslanika glavnom francuskom generalu Molitoru, kako bi ovoga nagovorio da vojska iz Neretve ili kojeg drugog mjesta Dalmacije pođe morskim putem do Stona, a odavde na isti način do Cavtata. No na glas da francuska vojska kani stići u Boku preko dubrovačkog teritorija, ruski komesar u Boki Sankovski javio je dubrovačkom konavoskom knezu kako će zbog toga uputiti na dubrovački teritorij regularne ruske trupe i jedan odred crnogorske vojske. U Dubrovniku zavlada zaprepaštenje. Sada je pak dubrovačka vlada uznastojala da Ruse i Crnogorce odvrati od dubrovačkog teritorija. Povedoše se pregovori sa Sankovskim, a on zatraži slijedeće:

1. Republika će u roku od 48 sati javiti gospodinu de Bailleu, zapovjedniku ruske eskadre na fregati »Azija«, broj francuske vojske u Dalmaciji. 2. Opskrba spremljena za Francuze poslat će se u Cavtat. 3. Neki senatori će se odsad suzdržavati od govora u korist Francuske. 4. Brodovi pripremljeni za prijevoz Francuza vratit će se na ranija mjesta. 5. Republika će se obvezati na najstrožu neutralnost.

Premda je bilo otpora, dubrovačka vlada je prihvatila zahtjeve Sankovskog, jer je to u taj mah držala najuputnijim. Francuska vojska se, naime, još nije bila primakla dubrovačkom teritoriju, kasneći prema prvobitnom planu. Sada je, pri neposrednoj ugroženosti od Rusa i Crnogoraca, trebalo za prvi trenutak spriječiti njihov ulazak na dubrovački teritorij. To je vlada mogla učiniti jedino prihvaćanjem zahtjeva Sankovskog koji su nesumnjivo bili upereni protiv Francuza, ali ipak ofanzivnog karaktera nisu imali.

Dok je Rusija i dalje bila u ratnom stanju s Francuskom, odnosi između Austrije i Rusije bijahu dobri. Korektnost tih odnosa poremetila je okolnost što je austrijski predstavnik predao Boku bez borbe. Austriji je to bilo vrlo neugodno, jer je doista htjela lojalno ispunjavati odredbe Požunskog mira. Rusija, koja pak nije htjela ozlovoljiti Austriju, kušala je svoj korak opravdati na razne načine. Glavni joj je izgovor bio što Austrija nije predala Francuskoj Boku u određenom roku; prema tome se Boka valja smatrati francuskim teritorijem; Rusija je dakle imala pravo u nju ući.

Dubrovnik još ne strahuje pred mogućnošću aneksije koju bi izvršila bilo Francuska bilo Rusija, ali se boji okupacije. Francuska pak zauzima stajalište da nikako neće dopustiti rusku okupaciju dubrovačkog teritorija. Prijeti da će ga radije ona okupirati. Rusija smatra da bi Dubrovnik morao ostati neutralan, pa ne samo da ne bi smio dopustiti da ga Francuzi zauzmu, već ni prolaz njihovih trupa na putu prema Boki. Prijeti i ona da će radije sama okupirati dubrovački teritorij nego dopustiti da ga zauzmu ili kroza nj prođu Francuzi. Tako i Dubrovčani promatraju stvari. U diplomatskom pregovaranju s Francuzima nastoje ove odvratiti od namjere da prođu preko dubrovačkog teritorija, jer će to Rusi iskoristiti za svoju provalu. Obratno, pred Rusima ukazuju na opasnost francuske penetracije.

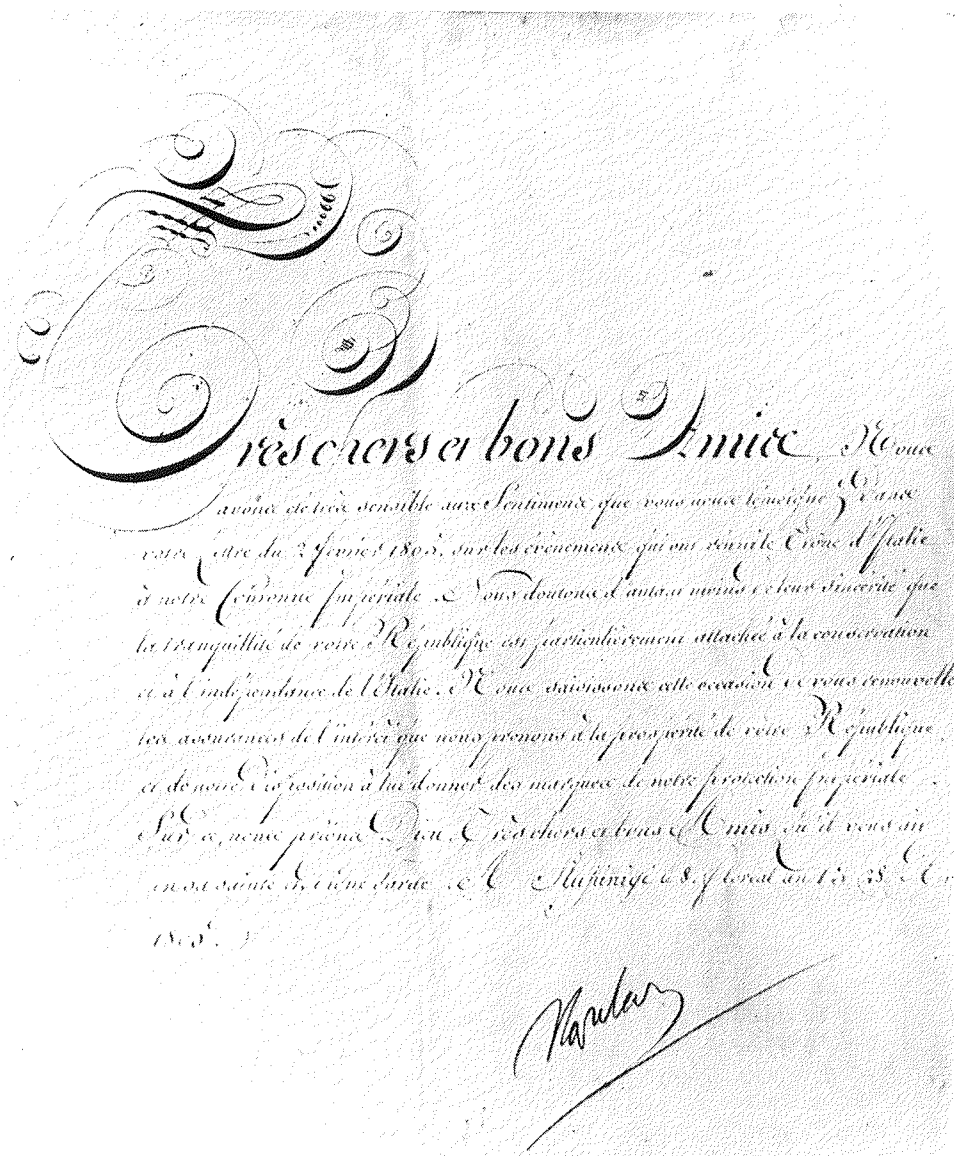

Pismo Napoleona dubrovačkoj vladi.

Veće bijaše strahovanje od ruske okupacije. Ono dolazi do izražaja u dopisima vlade svojim izaslanicima kod francuskog generala Molitora, koji je imao zadaću krenuti prema Boki.

Vidjeli smo da su u početku Dubrovčani računali na prolaz francuskih četa kao na gotovu činjenicu. Okupacijom Boke što su je izvršili Rusi i Crnogorci, situacija se izmijenila. Rusi su zaprijetili da će prolaz francuskih trupa kroz dubrovačko područje smatrati povredom neutralnosti, pa će to biti uzrokom i povodom da i oni s Crnogorcima prodru u dubrovačku državu. Zato je sada poglavita zadaća dubrovačkih izaslanika Zlatarića i Basiljevića kod francuskog generala Molitora bila da ga odvrate od prolaza kroz dubrovačko područje, sve dok su u Boki Rusi. Među razlozima vlada u uputama svojim izaslanicima navodi opasnost koja bi provalom Rusa sa Crnogorcima zaprijetila sigurnosti i miru dubrovačkog teritorija i stanovništva.

Neprilika je za dubrovačku vladu bila tim veća, što je Molitor tražio od nje zajam u iznosu od 300.000 franaka. Vijeće umoljenih je doduše 13. ožujka izglasalo da se zajam odobri, ali je 17. ožujka, po staroj i prokušanoj metodi, vlada svojim izaslanicima naložila da generala nastoje odvratiti od zajma, odnosno svotu svedu na najmanje.

Ne samo da dubrovačka državna blagajna nije najbolje stajala, već se javljao i strah da će Rusi zajam francuskom generalu shvatiti kao povredu neutralnosti. Vlada pogotovu nije mogla prihvatiti sugestiju Molitorovu da se u slučaju pomanjkanja gotova novca u državnoj blagajni, raspiše javni zajam. U velikom strahu od javnosti, vlada je udesila da general prividno prima zajam od nekog bogatog trgovca, i to u tajnosti.

U Zadru se dubrovački izaslanici kod generala Molitora upoznaše s generalom Lauristonom. U njegovu društvu rekli su Molitoru:

»Mi znamo da nismo u stanju spriječiti Vaš ulazak. Ali nam Rusi i Crnogorci poručiše, kad Francuzi stave nogu na naš teritorij, da će istog trenutka oni sve popaliti i uništiti u našoj zemlji. Ako dakle kanite svakako ući, dođite s jakom silom da nas obranite.«[493]

Dubrovačka vlada je držala da je trenutno uspjela odvratiti francusku najezdu na Republiku, te je misiju svojih izaslanika kod generala Molitora smatrala uspjelom. O tom ona javlja i ruskom konzulu Fontonu, a 20. ožujka piše ruskom caru Aleksandru dopis u kome s dosta iskrenosti govori o nastojanju da Republiku mimoiđu francuske trupe, i reagira na prijetnju ruskih funkcionara u Boki.

Tijekom ožujka i travnja igrala se oko Boke Kotorske i Dubrovnika igra puna dramatskih trenutaka. Razmatrala se mogućnost i francuske i ruske okupacije Dubrovnika, ali se ipak sve vrtjelo oko toga hoće li Francuzi zapremiti Boku, a kroz Dubrovačku Republiku samo proći. Usred tog natezanja car Napoleon Bonaparte napokon 6. svibnja odluči da francuska vojska zaposjedne Dubrovačku Republiku. Opći plan povjeri talijanskom potkralju, svome pastorku i posinku Eugenu de Beauharnaisu.

Napoleonova zapovijed je dosta duga. Car među ostalim određuje što će Eugen zapovjediti Lauristonu koji treba izvršiti okupaciju. Pri tome kaže o Lauristonu i ovo:

»On će moći ostaviti vladu koja postoji, razoružavši stanovnike i poduzimajući sve mjere sigurnosti. Ja imam dokaza koji uvjeravaju kako se prema našim neprijateljima držala ova Republika, za koju zbog povrede neutralnosti odsad i mi moramo smatrati da je u ratnom stanju.«

Malo dalje nastavlja:

»On će udariti kontribuciju za prehranu i naoružavanje moje vojske i održavati je u najboljem stanju. Naposljetku, ja prenosim na njega svu svoju vlast. On će svakako objaviti kako ja namjeravam priznati nezavisnost i neutralnost Dubrovačke Republike, netom ruska vojska iziđe iz Albanije i s Krfskih otoka, a ruska eskadra napusti dalmatinsku obalu. Ne

moram Te uvjeravati kako uspjeh ovoga pohoda zavisi o tajnosti; kako je potrebno da moje trupe krenu iz Makarske i Splita najvećom brzinom i otok[!] Pelješac zauzmu prije no što neprijatelj ma što doznao.«

Pri kraju kaže:

»Ti ćeš preporučiti generalu Lauristonu da se krene na marš i bude pod zidinama Dubrovnika dok se bude pregovaralo. Neka izgleda kao da on maršira na Boku Kotorsku, ali će on ući u Dubrovnik, izdat će svoj proglas i zauzeti cijelu oblast Republike.«[494]

Dvadeset trećeg svibnja francuski general Lauriston krene s tisuću i pet stotina vojnika u velikoj tajnosti prema Dubrovniku. Francuzi bijahu u Stonu već 25. svibnja. Grandiozni tvrđavski sustav, bez mnogo vojske i naoružanja, nije pružio otpor, a Lauriston, primjenjujući princip što veće tajnosti, dubrovačkom knezu Stona pod prijetnjom kazne smrću zabrani da išta javlja svojoj vladi. I tako vlada ni 26. svibnja prije podne još nije znala ništa. U dvanaest i po pojavi se glasnik kojega je poslao kancelar Republike u Slanom, s porukom da je u to mjesto stigla francuska vojska na čelu s generalom i da dalje kreće prema Dubrovniku, ali ne primorskim već brdskim putem. Odmah se sastala vlastela, a za vijest saznadoše i ostali. Vijeće umoljenih donekle posumnja u vijest, jer nije primilo nikakvu obavijest iz Stona. Uza sve to poduzme sve mjere, uzevši vijest praktično istinitom. Vijest odmah javi ruskom konzulu Fontonu, a ovaj ruskom admiralu Senjavinu i drugim ruskim funkcionarima u Boki. Ipak pošalje glasnika u Ston radi provjere vijesti. Istodobno Vijeće umoljenih odluči hitro poslati dva poslanstva, jedno Snaksarevu, zapovjedniku ruskog ratnog broda »Sveti Mihael« usidrenom između Koločepa i Dakse, kao najbližem ruskom funkcionaru, a drugo zaista mnogo važnije i presudnije, francuskom generalu Lauristonu. Njemu pošalje dva istaknuta i izobražena senatora, dobre poznavatelje francuskog jezika i života, Tomu Basiljevića, poznatog kao pristašu novih prosvjetiteljskih ideja, i Karla Natalija.

I jedno i drugo poslanstvo trebalo je isposlovati poštivanje dubrovačke neutralnosti.

Odgovor Snaksareva bio je prijateljski, no on nije bio glavni ruski predstavnik na Jadranu.

Senatori upućeni francuskom generalu krenuli su istog dana na put. U četiri i po nađoše se već u Gružu. Tu od nekog mladića prispjelog iz Stona saznaše da su Francuzi doista stigli u Ston, čak i morskim putem. U osam i po uvečer bijahu na Orašcu. Tu opet doznaše da je general stigao u brdsku okolicu sela Ljupča, pa odmah odjahaše u muklu noć da ga potraže. Nađoše ga još tijekom iste noći u brdskom selu Osojniku.

General Lauriston se naočigled senatora naljutio što nije uspio dokraja sačuvati tajnost pothvata. Prisilio je senatore da ga slijede, i to pješice, a iz dva razloga: nije ih otpustio da ne bi brže-bolje svoju vladu obavijestili o njegovu kretanju, a drugo, kad su već bili tu kod njega, htio ih je iskoristiti da mu budu pri ruci na daljnjem putu prema Dubrovniku. Zapravo je zadržao Karla Natalija, dok je Basiljevića poslao u Rijeku Dubrovačku da sve pripravi za prijelaz vojske, jer je htio izbjeći dugi zaobilazni put.

Dvadeset sedmog svibnja u sedam sati ujutro Toma Basiljević posla iz Sustjepana, sela na lijevoj obali Rijeke, dopis vladi, koji počinje:

»Francuzi domalo dolaze tamo.«

Forsira od vlade da pošalje što više brodova za prijelaz francuske vojske preko rijeke. Poslanici dakle ne prosvjeduju, a Basiljević već eto i služi Lauristonu.

Francuski general se u 9 i po preveze iz Mokošice preko Dubrovačke Rijeke u suprotni Sustjepan, s prvim odjeljenjem od 800 ljudi, a u podne se nađe na Pilama, pred gradom Dubrovnikom ograđenim zidinama i potpuno zatvorenim gradskim vratima. Vlada mu uputi u susret dva senatora. Oni zapitaše Lauristona kakve su mu namjere, a on zatraži da ga puste

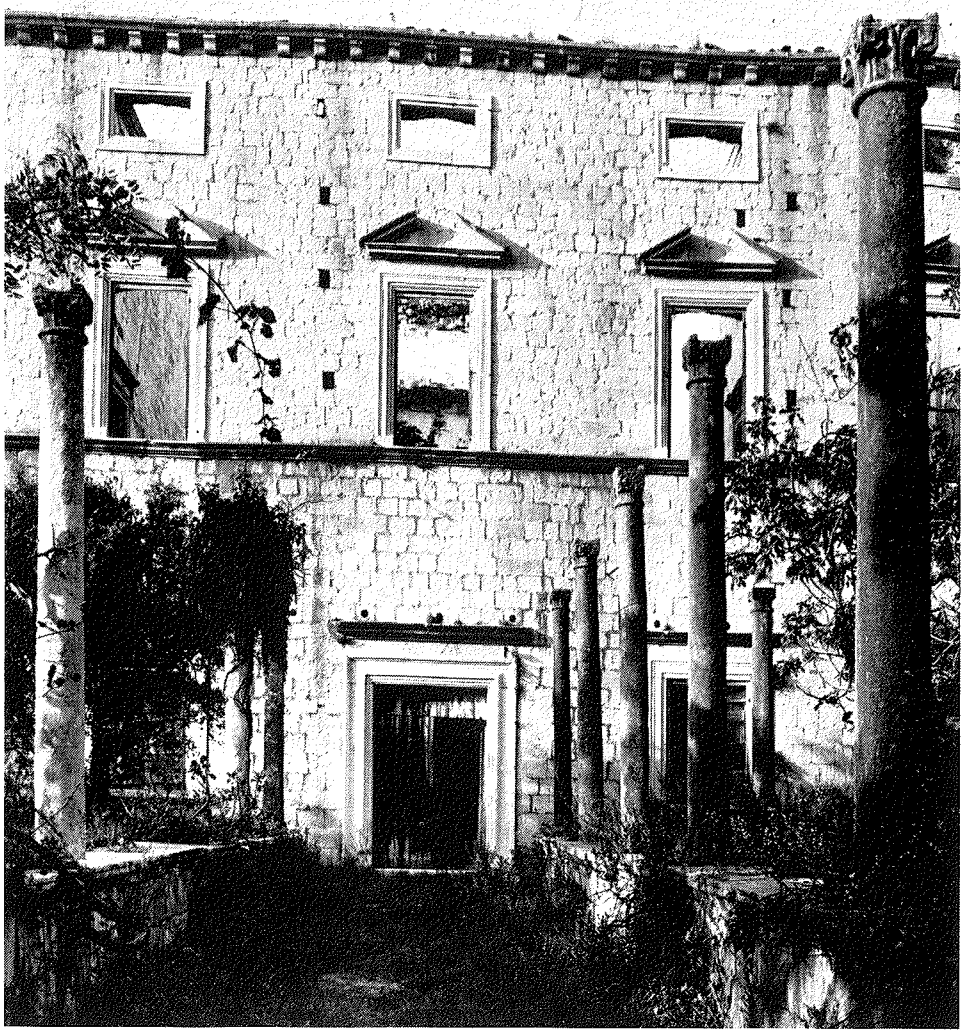

Renesansni dvorac Vica Stijepovića Skočibuhe na Boninovu u Dubrovniku, prije obnove tridesetih godina XX. st. Opljačkan i zapaljen za ruskog rata protiv Francuza g. 1806–1807.

Vijeću, pa će tamo iskazati što želi. S ta dva senatora Lauriston uđe u grad, a pridruži im se i francuski otpravnik poslova Marko Bruère Desrivaux; novoimenovani Raymond još nije bio stigao u Dubrovnik. Knez s Malim vijećem primi Lauristona u Kneževu dvoru. General izjavi kako mu je car Napoleon zapovjedio da zaposjedne grad Dubrovnik i teritorij Republike, ali će Dubrovačka Republika trajati i dalje. Vlada se bez prosvjeda pokori i preda mu ključeve tvrđava. Malo zatim uđe francuski pukovnik, kasniji general Testa, s francuskim četama u grad. Francuska okupacija Dubrovnika započe[495].

DUBROVNIK OD 27. SVIBNJA 1806. DO 31. SIJEČNJA 1808. I PAD DUBROVAČKE REPUBLIKE

Odmah sutradan 28. svibnja osvanuo je proglas, napisan na talijanskom i hrvatskom jeziku (nazvanom ilirskim). Izdao ga je u ime Napoleona i potpisao general Lauriston[496]. Istog dana se turski emin na Pločama usprotivi francuskoj okupaciji, rekavši da su Dubrovnik i njegova država turski. Lauriston mu se naruga[497].

Vijeće umoljenih već 28. svibnja raspravlja o kontribuciji što ju je nametnuo Lauriston, a i o smještaju francuskih trupa, pri čemu u prvom redu uzima u obzir ženske samostane. Uobičajeni okupatorski sustav kontribucija i smještaja u javnim zgradama, samostanima, crkvama pa i privatnim kućama već se osjeća, a nastavit će se i dalje.

Na istoj sjednici Vijeće umoljenih povjerava Malome vijeću neka piše dubrovačkom konzulu u Carigradu Kiriku, i pošalje mu kopiju proglasa generala Lauristona. Francuska vojska koja se 27. svibnja našla pred Dubrovnikom, nije bila osobito brojna (oko 800 vojnika), usto bijaše slabo opskrbljena municijom i hranom, te umorna. Nije predstavljala jaku udarnu snagu. No ne valja promatrati stvar s te trenutne situacije, već s gledišta da se pred malom Dubrovačkom Republikom isprsila moć snažnoga imperijalističkog carstva.

Francuzi su zaposjeli i Cavtat, ali još ne i Konavle. Već 30. svibnja zapremili su Crnogorci i Bokelji, među kojima se isticahu Rišnjani, Konavle, te na Zvekovici dođe do okršaja između njih i Francuza. Pred jačom ruskom silom, pojačanom Bokeljima i Crnogorcima, Francuzi se povukoše u grad. General Lauriston naloži da se isprazne Pile, a zatim zatvori grad i počne s organiziranjem obrane Dubrovnika. Tako 17. lipnja otpočne rusko-crnogorska opsada Dubrovnika, koja potraja do 6. srpnja 1806.

Već prvog dana opsade vlada predloži Lauristonu kapitulaciju, ali ovaj ne prihvati prijedlog[498]. Ni Rusi ni Crnogorci i Bokelji nisu se približili samim gradskim zidinama. Njihov se položaj protezao gorskim grebenom od Žarkovice preko Srđa do Nuncijate. Tu su Rusi smjestili i artiljeriju. Sa Srđa su svakodnevno gađali grad u stanovitim vremenskim razmacima. Štete je bilo dosta, ali manje u samom gradu. Najviše su stradali krovovi nekih kuća. Dosta se metaka rasprsnulo u zraku, mnogi ili nisu eksplodirali ili su pali u more.

Pucali su i gradski topovi na ruske položaje na grebenu Srđa, kadikad i uspješno, ali su Rusi ipak bombardirali intenzivnije. S morske strane bijahu ruski brodovi, ali ne neposredno uza zidine, već podalje. Nisu pucali na grad, već su zapravo provodili blokadu.

Ruske i crnogorsko-bokeljske vojske bijaše više od francuske. Lauriston je od francuskog zapovjednika Dalmacije Molitora zatražio hitnu pomoć, ali ona još nije stizala, no postojala je mogućnost da stigne. Rusi su bili svjesni te opasnosti, pa su stoga svoje i crnogorsko-bokeljske trupe i smjestili na grebenu Srđa koji dominira svim stranama i odakle se može vidjeti pristiže li protivnička vojska i spriječiti njen prilaz gradu. Inače su na teritoriju izvan grada Rusi i Crnogorci pljačkali. Ponekad bi se zaletjeli i do Pila, a tada bi izišla i francuska vojska iz grada, pa bi dolazilo do sukoba.

Dubrovčanima je rusko-crnogorska opsada dozlogrdila, a pogotovu se teško osjetilo bombardiranje od 4. i 5. srpnja. Stanje i raspoloženje u gradu tih dana najbolje nam prikazuje predstavka dubrovačke vlade upućena 5. srpnja generalu Lauristonu. Premda se u njoj ne spominju riječi »predaja« ili »kapitulacija«, povjesničar pada Dubrovnika Lujo Vojnović ju je shvatio kao prijedlog za kapitulaciju. Mi je ne moramo tako shvatiti. Pisana je doduše u tonu umiljate poniznosti prema francuskom carstvu, ali ipak odlučno traži da se prestane s ratovanjem oko Dubrovnika. To je istina moglo u sebi uključivati i pomisao na kapitulaciju, koja ne bi morala biti bezuvjetna, ali i razne druge mogućnosti koje bi dovele do prestanka ratovanja. Predstavka dubrovačke vlade u formi molbe zapravo traži prestanak rata.

Kako izvješćuje austrijski otpravnik poslova Timoni, koji i dalje boravi u Dubrovniku, Lauriston je vladi predbacio strah. Nakon njegova negativnog odgovora u gradu zaista zavlada prava strava, te narod potraži skloništa u javnim nadsvođenim prostorijama, koje smatraše barem relativno sigurnim[499]. No upravo dan kasnije, 6. srpnja, pristiže opkoljenom Lauristonu iz Dalmacije pomoć francuske vojske pod vodstvom generala Molitora. Dubrovačkim teritorijem je Molitor napredovao sve do Osojnika, zatim prodre na turski teritorij Hercegovine te prešavši preko Carine, pograničnog dubrovačko-turskog prijelaza, nađe se u dva poslije podne na Brgatu, u blizini rusko-crnogorskih položaja. Rusi i Crnogorci se pred jačom i bolje organiziranom vojnom silom povukoše. Jedan dio pođe kopnenim putem prema Župi i Konavlima, i to većinom Crnogorci, a drugi se dio povuče u Gruž i tu ukrca na ruske ratne brodove, ali i sve dubrovačke brodove i lađe što se tu zatekoše, te otplovi na njima put Boke. Crnogorski vladika Petar I. s manjim se odredom vojske povuče u Gruž i tu uspije s jednim dubrovačkim brodom, što su ga uhvatili Rusi, otploviti u Boku[500].

Dubrovnik se dakle 6. srpnja oslobodio rusko-crnogorske opsade. Stanovnici bijahu prezadovoljni što je njihovo područje prestalo biti ratnim poprištem. Francuzi zauzeše prostor sve do Cavtata, uključivši i njega, a u Konavlima se odsad vode borbe između Francuza te Rusa i Crnogoraca. Sad jedni sad drugi zauzimaju Konavle, odnosno pojedine dijelove ovog kraja[501].

Naposljetku se Rusi i Crnogorci povukoše, dapače nastupiše mirniji odnosi između Konavljana i Rusa, pa Rusi pokazivahu čak i neke znakove prijateljstva[502]. Očito su i do njih stizali glasovi o predstojećem miru koji bi doveo do njihova odlaska.

I doista, 7. srpnja 1807. Napoleon i ruski car Aleksandar sklopiše mir u Tilžitu. Carevi podijeliše interesne sfere, i neko vrijeme takvo stanje potraja. Rusi isprazniše Boku Kotorsku i natjeraše Crnogorce da to isto učine. Rusi se uopće povukoše iz Jadranskog i Sredozemnog mora. Francuzi pak zaposjednuše Boku, te se Dubrovačka Republika nađe sada teritorijalno-politički, strateški i diplomatski sama nasuprot Francuskoj i Napoleonu.

Uoči francuske okupacije Dubrovačka Republika je imala oko 280 brodova duge i velike obalne plovidbe (po računima nekih, točno 277). Okupacija je međutim zadala

dubrovačkom pomorstvu predsmrtni udarac. Rusi i Englezi smatraju odsad dubrovačke brodove neprijateljskim, pa hvataju i plijene ne samo brodove koji prevoze teret za Francuze, već uopće sve brodove bez razlike. U ovoj prvoj fazi okupacije zapravo su Rusi i Bokelji u njihovoj službi, koji hvataju dubrovačke brodove.

Shvaćajući opasnost vlada je na temelju ranijih iskustava 9. kolovoza 1806. izdala okružnicu svim konzulatima, koja glasi:

»Pišemo Vam ovaj dopis želeći reći Vašem Prejasnom Gospodstvu da izvoli zapovjediti svim nacionalnim brodovima koji se nalaze na području Vaše jurisdikcije, da otpuste svoje brodske posade ostavljajući na brodovima samo potrebnu stražu, te da ovako raspremljeni čekaju u mjestu gdje se nalaze daljnje naše odredbe, a ostavljamo uvijek mogućnost da po potrebi prodaju vlastite brodove prema njihovim posebnim okolnostima. Ovu istu zapovijest izvolit ćete saopćiti svojim vicekonzulima sa sjedištem u ostalim lukama podvrgnutim Vašoj jurisdikciji. Bilježimo se s osobitim štovanjem.«[503]

U ono doba dosta je vremena moglo proći dok su brojni konzulati raštrkani po Sredozemlju, neki na obali Atlantskog oceana, a i onaj u Odesi, dobili tu okružnicu, a još više dok su za nju doznali svi zapovjednici brodova. No glas o francuskom zauzimanju Dubrovnika dopro je do brodova i ranije. Neki su, gdje su to okolnosti dopuštale ili su oni mislili da im dopuštaju, plovili i dalje, no drugi su se odmah počeli držati rezervirano te prestali s plovidbeno-trgovačkim operacijama, a negdje su im tako zapovjedili konzuli. Primjerice znamo da su dubrovački brodovi odmah obustavili promet u Odesi i drugim ruskim lukama.

Svi brodovi se ni nakon primljene okružnice nisu pokorili vladi, a neki su nalazili spas u mijenjanju zastave. No znamo da se većina brodova na Levantu neposredno nakon francuske okupacije vezala, teret djelomično prodala a djelomično uskladištila. U samome Carigradu našlo se u to doba četrdeset dubrovačkih brodova, pa su sve do kraja 1807. ostali ovdje, veći brodovi i pune četiri godine. U zapadnom dijelu Sredozemlja Englezi su hvatali dubrovačke brodove, ali znatan broj našao ih se u luci Livornu. U studenom 1807. bijaše tu dvadeset i pet dubrovačkih brodova.

Nakon pada Republike preostalo je Dubrovniku samo još 49 brodova duge i velike obalne plovidbe[504].

Prestankom opsade Dubrovnik je u prvi mah samo donekle odahnuo. Teški poredak okupacije povezan s kontribucijama, prisilnim zajmovima, cijeđenjem dubrovačke državne blagajne, uzdržavanjem francuske vojske na trošak dubrovačke vlade, prisilnim ukonačivanjem vojnika po javnim zgradama, samostanima i crkvama a oficira po privatnim kućama, snubljenjem ljudi na javne radove i straže, a praćen i raznim drugim nedaćama, trajao je i dalje i bio zaista težak. Vlada se pokoravala odredbama francuskog generala kad god je mogla, ali je ipak podizala svoj glas protiv takva teškog stanja.

Na sjednici od 9. srpnja 1806. senat je raspravljao o prijedlogu da se Napoleonu prikaže teška situacija u kojoj se našao Dubrovnik, ali se pomno pazilo da to bude u sporazumu i s pristankom generala Lauristona. Donijeta je odluka da Malo vijeće sastavi predstavke, koje će se potom uputiti caru Napoleonu i potkralju Italije Eugenu. U Dubrovačkom arhivu nalazimo koncepte tih predstavka s datumom 12. srpnja 1806. U njima je iznijeto zaista teško stanje Dubrovačke Republike, a osobito teškim riječima prikazane su invazija Rusa na dubrovački teritorij i blokada njihova brodovlja. Pri kraju pisma Napoleonu kaže se:

»Posebna pak milost, koju među ostalim molimo, jest da se pobrine za naše postojanje i odredi da se Vaše trupe ubuduće ne uzdržavaju na naš teret, jer nam naše skrajnje nevolje ne dopuštaju da ga nastavimo podnositi, kako bismo iskreno željeli.«[505]

Predstavka upućena potkralju Italije Eugenu u svemu je slična.

Pisma je vlada zaista poslala.

Potkralj Italije Eugen dosta brzo odgovori u ime cara Napoleona, koji je tada bio u Italiji, i u svoje ime, već 2. kolovoza 1806, no ništa ne kaže da će Dubrovnik biti oslobođen troškova uzdržavanja francuskih trupa, već jedino obećava naknadu za pretrpljene štete, pa traži njihov popis i procjenu.

Vlada lijepim riječima zahvali potkralju Eugenu i caru Napoleonu, ali Francuzi ne otkupiše svoje obećanje i nikad Dubrovnik od njih ne dobi odštetu[506].

Premda je dubrovačka vlada i ranije, posebno pak nakon francuske okupacije strahovala za opstanak Republike, osobita je bojazan uhvati pri kraju 1806. Od prosinca te godine pa kroz cijelu 1807, i još u siječnju 1808, razvila je razgranatu i snažnu akciju s ciljem da se spasi Republika, dok u isto doba francuska okupaciona vlast postupno nastoji ukinuti, a u znatnoj mjeri i ukida razne atribute dubrovačke državne suverenosti. Vlada se pokorava raznim zahtjevima rekvizicija, kvartiranja, prisilnih zajmova i sličnom, nešto pod pritiskom vojne sile a nešto iz težnje da se udobrovolji Francuzima, i sve to popraćuje lijepim riječima o Napoleonu i potčinjenim mu funkcionarima. Ipak obazrivo ali energično ustaje protiv gaženja suverenih prava.

Diplomatska akcija vlade usmjerena je u prvom redu prema Francuskoj i njenu moćnom caru Napoleonu, ali također i prema dvjema makar i oslabljenim velikim silama – Austriji i Rusiji, pa i prema svome neke vrste zaštitniku Turskoj. Od nemoćnog pape, u prošlim stoljećima njihova moćnog branitelja, jedino traži dopuštenje da se crkveno srebro i zlato i crkvena imovina može prenijeti u državnu blagajnu i u državna dobra, kako bi se i tim sredstvima mogla podmiriti nezasitna traženja francuskog okupatora. Od nekadašnje slobode Dubrovnika ostala je u većoj mjeri samo sloboda sastajanja dubrovačkih vijeća, neovisna o generalu Lauristonu.

Spomenuli smo da je diplomatski agent Dubrovnika u Parizu 1805. postao dubrovački pučanin Damjan Bračević. Ne znamo pobliže o njegovu djelovanju, no poznato je da se vlada u prosincu 1806. tuži kako nema od njega odgovora na važnu poruku poslanu mu još u svibnju, te sumnja da li ju je uopće primio. Sada, u doba pojačane diplomatske djelatnosti krajem godine, vlada stvarno nema podesne ličnosti u Parizu, koja bi je ne samo ceremonijalno zastupala, nego i zdušno radila na spasu ugrožene Republike. Nakon odužeg raspravljanja senat je 11. prosinca odlučio da tu zadaću povjeri uglednom vlastelinu Antunu Sorkočeviću, nastanjenom tada u Parizu. Dvadeset drugog prosinca senat je prihvatio uputu, koju mu je i odaslao[507]. Ova je uputa ujedno i opoziv Bračevića, a Sorkočeviću se zapovijeda da od ranijih predstavnika Favija i od Bračevića preuzme svu službenu korespondenciju i sve službene akte.

Dok traje Sorkočevićeva misija, vlada mu daje naslov senatora, a inače ga u talijanski pisanim dokumentima naziva *inviato*, tj. *izaslanik*. Poslala mu je akreditivna pisma za samog cara Napoleona i za prvog ministra Talleyranda. On bi dakle trebao biti diplomatski predstavnik u pravom smislu riječi.

Radnička biblioteka

Uputa je dosta duga. U njoj je u bitnim potezima ocrtan historijat sveukupnog zbivanja od početka francuske okupacije. Za potkrepu, a ujedno i kao osnova stanovitih materijalnih traženja, u uputi mu se prilažu razni dodaci.

Antun Sorkočević najprije treba zatražiti audijenciju u Talleyranda, a zatim preko njega i u cara. Povjeravaju mu se i razni konkretni zadaci.

Kad se udubimo u uputu i povijesne okolnosti što je prate, ipak uočavamo bitnu svrhu misije – spasavati neovisnost Dubrovačke Republike. Audijencija u ministra Talleyranda i u cara ne smije biti formalnoga i kurtoaznog protokolarnog karaktera, već poslužiti glavnoj

zadaći i rješavanju poslova. Sa znatnom količinom lijepih fraza i smjernih komplimenata Sorkočević mora, kako se u uputi doslovce kaže, preporučiti »njegovoj vrlo moćnoj Zaštiti mir i egzistenciju ove Republike, koja je učinila sve moguće da zasluži njegovu Carsku Milost, te koja od njega moli dobrohotnost i očekuje obećano olakšanje kao jedinu utjehu i pomoć u njenoj dezolatnoj situaciji«. Nedovoljno informirana o svemu što se događa, vlada Sorkočeviću ne zapovijeda već mu preporučuje da, ako car nije u Parizu, pođe za njim ma gdje bio. No car je bio i previše daleko, ratujući osobno i nižući pobjede nad pruskom i ruskom vojskom, tamo u istočnoj Njemačkoj. Nerealno bi bilo i pomisliti da u tom trenutku Napoleonu, zaokupljenom velikim i važnim događajima, pođe izaslanik malene jadranske Republike.

Sorkočević je ostao u Parizu, gdje djeluje prema svojim mogućnostima. Uz ostalo je trebao poraditi i na vraćanju prisilnog zajma nametnutog Republici još 1798. Čak se morao potruditi u turskog poslanika u Parizu Muhib-efendija da on »vruće preporuči kod Dvora u Parizu u ime Velikog Gospodina očuvanje i time neovisnost ove Republike«. Bilo je to doba kad su, osobito nakon Požunskog mira i francuskog teritorijalnog približavanja turskom carstvu, uspostavljeni dobri odnosi između Francuske i Turske, ali ne kao ravnopravnih sudionika, već Turske kao države koja je pod premoćnim utjecajem Francuske. Taj se upliv vršio uglavnom preko francuskog poslanika u Carigradu, a potpomagala ga je mreža brojnih konzulata, od kojih je naročito bio važan onaj u Travniku, sjedištu bosanskog paše.

Istodobno dok vlada strepi za opstanak Republike, ona Sorkočeviću povjerava i povjeravat će rješavanje poslova kojima je cilj da se teret okupacije olakša.

Sorkočeviću je uspjelo povezati se s nekim francuskim krugovima, ali još ni u prosincu 1807, a niti u siječnju 1808, njemu nije bilo pošlo za rukom predati akreditivna pisma, što znači da mu Francuska nije priznala formalni status diplomatskog predstavnika.

Rusija je bila predaleko a da bi vlada slala onamo svoje izaslanike, a ruski namjesnici u Boki Kotorskoj nisu bili podesni pa ni kompetentni da dojavljuju dubrovačke stvari ruskom dvoru. Stoga se vlada služila svojim diplomatskim predstavnikom u Beču, koji intervenira preko tamošnjeg ruskog poslanika i ruskoj vladi javlja njene želje i molbe.

Od 1804. je u Beču dubrovački otpravnik poslova barun Johann Baptist Puthon, Austrijanac. Iz upute koju mu vlada upućuje 1. ožujka 1807. zaključujemo kako je već i ranije održavao veze s ruskim poslanikom Razumovskim, a sada se Puthonu doslovce kaže:

»Uvažujući Vašu sugestiju Senat Vam povjerava da kod novog ruskog poslanika princa Kurakina ponovite one iste prikaze stvari i molbe koje već učiniste kod grofa Razumovskog u prilog naše Republike.«

Ovaj je dio bio šifriran a vlada određuje Puthonu da i on odgovori u šifri[508].

Početkom ožujka 1807. vlada još nije imala u rukama nikakav odgovor Antuna Sorkočevića iz Pariza, premda ga je žudno očekivala, čemu daje izražaj u novoj uputi svome predstavniku od 2. ožujka. Ništa mu ne piše o opstanku Republike, već samo preporučuje neka uznastoji da se deblokiraju dubrovački polozi u Mlecima, koji bijahu u sklopu satelitskog Kraljevstva Italije[509]. U međuvremenu stigoše iz Pariza Sorkočevićevi dopisi od 20. i 22. veljače 1807. Ne znamo jesu li zametnuti ili izgubljeni, no iz nove upute, upućene poslaniku 11. travnja, vidimo da je razvijao znatnu djelatnost, jer mu vlada zahvaljuje na žaru, pokazanom patriotizmu i požrtvovnosti. Vlada je vrlo obzirna prema njemu te mu dopušta da se oprosti od pariškog dvora u slučaju da daljnji boravak pri njemu smatra nepotrebnim za javnu stvar ili nemogućim zbog svojih privatnih okolnosti. U pogledu glavne zadaće povjerene mu prvom uputom vlada mu nema što dodati, jer to ostaje i dalje njegova glavna dužnost. Međutim Sorkočeviću i sad preporučuje da se zalaže na rješenju problema prisilnog zajma od 1798. kao i na deblokiranju dubrovačkih pologa u Mlecima. Ističe da još

nije primila odgovore na predstavke poslane caru i talijanskom potkralju u pogledu naknade šteta počinjenih od Rusa i Crnogoraca. Daje mu i pravo uporabe titula *comte* te mu u tom smislu šalje i nova akreditivna pisma, proglašujući ranija nevažećim[510].

U travnju Francuzi počinju jače zadirati u dubrovački suverenitet. Po Marmontovoj zamisli francuska vlast odluči magistralni dalmatinski put produžiti i preko teritorija Dubrovačke Republike. Put su doduše trebali graditi i vojnici, ali general Lauriston zatraži od vlade da u tom pothvatu sudjeluju i dubrovački seljaci, kojima će se dati obrok kruha i nešto novca. Taj će zahtjev dovesti do spora s vladom[511].

Dvadeset devetog travnja 1807. vlada ponovno piše Puthonu, svome otpravniku poslova u Beču. Preporučuje mu isto što i u uputi od 1. ožujka, tj. da se u ruskog poslanika zalaže u prilog Dubrovniku. Ruskom će poslaniku također prenijeti objavu engleskog guvernera Malte od 28. siječnja 1807. o slobodnoj plovidbi dubrovačkih brodova, te će putem poslanika poraditi da i ruska vlada izda objavu o slobodi dubrovačke plovidbe[512].

Premda se rat u istočnoj Njemačkoj i dalje vodio s nesmanjenom žestinom, ipak su se pronosili glasovi o budućem evropskom mirovnom kongresu. Dubrovačka vlada saznaje za to i pri tom ne miruje. Svojski se zalaže da se tom prilikom prizna i utvrdi nezavisnost Dubrovačke Republike. Šalje o tome notu i pariškom i bečkom dvoru. Koncept note upućene Parizu u Dubrovačkom arhivu nije datiran, ali postoji uputa izaslaniku Sorkočeviću od 14. lipnja, u kojoj se spominje.

Nota pariškom dvoru na sličan način kao i ranije govori o nevoljama, osobito materijalnim, u kojima se zatekla Republika, i u stilu punom komplimenata i »zahvalnosti« velikom caru koji odlučuje o sudbini narodâ, moli dvor da pomogne Republici:

»Sadašnja situacija Republike svedena je do takvih ekstrema da je i njoj i njenim podanicima fizički nemoguć opstanak, ako joj se ne pruže sredstva kako ne bi ostala nesretnom žrtvom dezolacije i mizerije. Njena sloboda i nezavisnost te pun integritet njene male Države mogu biti jedino ona sredstva toliko od nje željena koliko isto su joj i potrebna. Stoga ona smjerno moli Njegovo Veličanstvo da se udostoji osigurati to izričitim člankom Ugovora, koji bi se trebao sklopiti.«[513]

U uputi Sorkočeviću od 14. lipnja vlada se tuži kako od njega još uvijek nije ništa primila osim duplikata njegovih dopisa od 20. i 22. veljače, a toliko su joj neophodno potrebne podrobne obavijesti što se događa. Dalje doslovce kaže:

»Čini se pak, prema obavijesti o općem glasu, da se približava vrijeme pregovora o miru. Smatrajte stoga najpotrebnijim podvostručiti više no ikada Vaše nastojanje da pridobivate sve više srca svih onih što mogu koristiti kod Dvora, i da ne prestanete preporučivati naše poslove i izravno i posredno, prema duhu povjerene Vam upute. Naći ćete ovdje pridodanu našu službenu notu, u kojoj nastojimo prisjetiti (osobito u spomenutoj okolnosti mira) naše potrebe i brige velikodušnosti Vladara. Prema tome Vam povjeravamo, predajte osobno spomenutu notu ministru koga budete smatrali podesnim, moleći ga da je dostavi Njegovu Veličanstvu Caru i Kralju i da podupre njen sadržaj svojim posebnim marom. Uvjereni smo, neće Vam uzmanjkati djelotvornih načina da se s brižljivošću potrudite kako bi prispjela oku Monarha tako da bude razmotrena i zaista postigne učinak. Nađete li se pak u Dvoru, u tom slučaju neće trebati samo da predate notu, već ćete morati dapače podesnim načinom i prilikom usmeno prikazati njen sadržaj u osobnoj audijenciji kod Vladara i njegovih ministara.«[514]

S istom motivacijom, da se spremaju pregovori o općem miru, razvija vlada intenzivnu akciju i na bečkom dvoru. I ovome je 12. lipnja uputila notu. U njoj se spominju iste nevolje koje vlada prepričava svakome a bečki dvor se moli da se i on u predstojećim pregovorima zauzme za neovisnost i slobodu Dubrovačke Republike. U noti se među ostalim kaže:

»Općenito vjerovanje kako predstoji kongres za sklapanje općeg mira posredstvom Njegova Veličanstva, od kojeg mira će zavisiti u toj prilici sudbina cijele Evrope, pobuđuje u Republici potpuno pouzdanje da ovo mora biti sretan trenutak, u kome će ona iskusiti djelotvornost Carske prijazne dobrostivosti i zaštite, s time da se posebnim članom Ugovora zajamče njena sloboda i neovisnost, te pun integritet njene male Države, kako smjerno moli Republika da se učini. Ova slatka nada raste u Republici još više zbog ugodnog sjećanja da uzvišeni njegovi uvijek slavne uspomene praroditelji, carevi Leopold I. i Karlo VI, nisu se uskraćivali zanimati za nju i poraditi u mirovnim ugovorima karlovačkom i požarevačkom, s posebnim člancima i proviđenjima toliko mudrim, te je po njima ona ostala u istom stanju u kojem se bijaše našla prije nego se oni ratovi raspališe. Davna privrženost koju Republika preko pet stotina godina iskazuje slavnim kraljevima Ugarske, i uzvišena zaštita kojom su je oni u čitavom dugom tijeku ovih godina častili i pomagali, tim više ponovno u njoj oživljuju pouzdanje da će se i Njegovo Veličanstvo, slijedeći spomena vrijedne primjere svojih prethodnika, udostojati pomoći je u njenim brigama i pružiti joj milostivo ruku pri prijetećoj opasnosti njena potpunog uništenja.«

Pisala je vlada istom prigodom (12. lipnja) posebno još caru Franju I. te austrijskom ministru Stadionu, a svome diplomatskom predstavniku Puthonu 14. lipnja, sve u istom smislu[515]. Puthonu ponovno preporučuje da poradi u ruskog poslanika, kako bi on također u vezi s predstojećim pregovorima intervenirao kod svoje vlade da »se udostoji u novom Ugovoru osigurati nam potpuni integritet cijele Države i mirnu nezavisnost Republike, kakva nam je bila prije rata«. Puthon mora nastojati uspostaviti izravnu vezu s ministrom Stadionom i s carem.

Istodobno vlada intervenira i u Carigradu, jer senat 12. lipnja odlučuje da se piše još i velikom veziru, reis efendiji, ćehaji-begu, konzulu Kiriku i dragomanu Radelji.

Opće mirovni pregovori nisu održani, već je nakon odužeg rusko-francuskog ratovanja došlo do sastanka Napoleona, ruskog cara Aleksandra i pruskog kralja Fridrika Vilhelma III, a 7. srpnja i do mira u Tilžitu. Mirovni ugovor nije regulirao samo odnose između Rusije, Francuske i Pruske, odnosno njihovih vladara, već i mnoge druge odnose u Evropi, te u neku ruku predstavlja podjelu interesnih sfera između Napoleona i ruskog cara Aleksandra. Nije dakle bilo općih pregovora u kojima bi sudjelovala i Austrija, već je samo sklopljen mir između tri zaraćene sile, premda s mnogim točkama općeg značaja.

Bilo je kasno da se nešto učini. Preostalo je premalo vremena da se do 7. srpnja izvrše svi oni diplomatski poslovi što ih je dubrovačka vlada zamišljala i željela. Naime, 24. lipnja se sastadoše Aleksandar i Napoleon na rijeci Njemenu, a već dvadeset i šestog počeše pregovori u Tilžitu. U mirovnom ugovoru nema ni spomena o Dubrovniku, a o Boki Kotorskoj se samo kratko kaže:

»Ruska će vojska predati francuskim trupama zemlju poznatu pod imenom Kotor.«[516]

Francuski maršal Berthier piše 8. srpnja iz Tilžita Marmontu, a u pismu se među ostalim kaže:

»Dubrovnik treba definitivno ostati sjedinjen s Dalmacijom...«[517]

Drugim riječima, trebalo ga je pridružiti francuskom posjedu u Dalmaciji.

Držalo se da je tilžitskom diplomatskom djelatnošću Dubrovnik prešutno predan Francuskoj.

Glas o tilžitskom miru stigao je u Dubrovnik tijekom srpnja, te je general Lauriston u slavu toga dao 25. srpnja prirediti vatromet. Dubrovačka vlada nije shvatila nepovoljno taj mirovni ugovor; ako se i ne spominje Republika, ona se i ne ukida. Francuski pristaše u Dubrovniku se pak poveseliše tome kao predznaku, da će se Dubrovnik priključiti francuskoj vlasti[518]. Primivši pismo izaslanika Sorkočevića iz Pariza datirano 24. svibnja, dubro-

vačka vlada vjeruje da može rješavati i tekuće poslove, te 10. kolovoza piše Sorkočeviću glede blokiranih dubrovačkih pologa u Mlecima, te mu čak u prilogu šalje i njihov popis[519]. No eto već 13. kolovoza generala Marmonta na prolazu za Boku Kotorsku, kamo ide preuzeti vlast[520].

Neugodnih stvari je senat čuo od njega, no zgodno će biti prije toga ukratko vidjeti, što je tijekom lipnja i srpnja bilo sa sudjelovanjem dubrovačkih seljaka na izgradnji dalmatinske magistralne ceste, koju je trebalo produljiti i preko dubrovačkog teritorija.

Seljaci se slabo odazivahu poslu. General Lauriston se ljuti i zahtijeva od senata da ih pošalje. Na sjednici od 9. lipnja senat odlučuje da se Lauristonu odgovori kako su seljaci vrlo slabo plaćeni, te da ih njihovi gospodari, kad rade za njih, bolje plaćaju, a daju im i hranu.

Senat donekle ignorira odluku Lauristona, seljaci dolaze i ne dolaze na rad, a general se i dalje ljuti, te 14. i 31. srpnja i 1. kolovoza intervenira kod vlade. Stvar ide slabo, a onda se 16. prosinca radovi odgađaju za 1. veljače[521].

Što je neugodna Marmont saopćio senatu? O tome imamo nekoliko izvora, s ponekom nijansom u izvješćivanju.

Prva je verzija dubrovačke vlade, a nalazimo je u tri dopisa pisana 3. studenog u Carigrad konzulu Kiriku, dragomanu Radelji i Dubrovčaninu Mihu Božoviću[522]. Nešto niže pozabavit ćemo se povodom kojim im je vlada ta tri dopisa poslala, ali sada je vrlo važno da iz njih saznamo što se u stvari zbilo 12. i 13. kolovoza. Čak i u ta tri koncepta ima nijansa. U njima se naime govori kako je Marmont deputaciji senata dao izjavu o statusu Republike. Taj je dio u sva tri dopisa prvobitno glasio:

»... objavi njima *da će Dubrovačka Republika biti inkorporirana* Dalmaciji; ali sutradan nakon te izjave on sam reče: ‚Neka Vlada Republike međutim nastavi sa svim svojim atributima.'«

U konceptu dopisa Božoviću izvršen je kratki ali značajni ispravak:

»objavi njima *da je Dubrovačka Republika inkorporirana* Dalmaciji.«

Značajno je da je citirani dio u sva tri koncepta precrtan, a umjesto njega napisano:

»... i izjasnio se ovim izričitim izrazima: ‚Ova Vlada više ne postoji; vi ste naši.' I kad su idućeg dana Gospari Senatori pošli k njemu kako bi imali daljnje instrukcije o stvari, reče im neka Republika ipak nastavi izvršavati sve svoje funkcije kako je činila do sada, do dolaska organizatora.«

Prema izvještaju austrijskog predstavnika u Dubrovniku Timonija, Marmont je deputaciji senata rekao: »Vi ćete biti naši«, a sutradan im kazao da je predskazao budućnost.

Zanimljivi su izvještaji francuskog konzula u Mlecima francuskom ministarstvu vanjskih poslova. On je naime bio u dodiru s francuskim predstavnikom u Dubrovniku Bruère-Desrivauxom, te je svoju vladu obavještavao i o onome što se ticalo Dubrovnika. Francuski konzul govori o tom događaju ovako:

»Konzul Francuske u Dubrovniku pisao mi je kako je general Marmont, praćen od svog štaba, došao u ovaj grad 12. kolovoza. Trinaestog je primio deputaciju Senata, koja mu se došla pokloniti u ime Republike, i on joj je objavio kako njihova vlada više ne postoji te da je dubrovačka država sjedinjena s Kraljevinom Italijom. Izaslanici senata povukoše se konsternirani. Senat i plemići živo se zapanjiše u povodu toga; no sve druge klase, koje odavna jedva podnose vrlo težak jaram ove malene aristokracije, pokazaše se obradovane njenim uništenjem, i veliki broj građana je došao našem konzulu da mu iskaže radost.«[523]

U ovom je izvještaju rečeno dakle ono što je Marmont izjavio 12. kolovoza, a prešućeno što je kazao drugog dana.

Nakon ovoga dvokratnog sastanka Marmonta i deputacije senata, Republika je ipak

ostala i dalje u životu, naravno opterećena svim teškoćama strane vojne okupacije. Rekao Marmont ovako ili onako, svojim izjavama je nesumnjivo nagovijestio pad Republike.

Moglo je biti, osobito među uglednim pučanima, i takvih koji bijahu za njezinu preobrazbu u demokratskom smislu, kao što je prije 1804. bilo niz takvih pod francuskim utjecajem stvorenih republika, a nakon 1804. monarhijâ. No jamačno je bilo i bezuvjetnih francuskih pristaša, koji su novi poredak gledali mogućim jedino u sklopu velikog francuskog carstva.

U doba francuske okupacije djelovao je u Dubrovniku takozvani »građanski« klub, koji je radio protiv dubrovačke vlade, bio naklon Francuzima i priželjkivao pad aristokratske Republike. Još i prije, u doba apsolutističkoga burbonskog kraljevstva, francuski su konzuli u svojim izvještajima napadali režim aristokratske vladavine u Dubrovniku, a to je konzul Bruère Desrivaux nastavio i u doba revolucije i u vrijeme carstva. U njihovim izvještajima nesumnjivo ima istinitih elemenata. Seljak kmet nije rado podnosio ekonomski feudalizam, što je pokazala i konavoska buna. Isto je tako i u uglednim građanskim krugovima, koji su već odavna, a pogotovu u XVIII. st., bili sa svojim pomorstvom, trgovinom i nagomilanim kapitalom glavna osnovica privredne snage države, moglo biti nezadovoljstva s isključivom aristokratskom vladavinom, koja se i uslijed biološkog izumiranja vlastele sve više pretvarala u oligarhiju. Iz tog sloja su najviše i proizlazili francuski pristaše. No možemo reći da su francuski pristaše bili u manjini.

Seljaci su, iako nerado podnoseći vlastelu, svojim držanjem 1806–1808. pokazali da nerado podnose i rusko-crnogorski i francuski režim, koji su im također zadali dosta jada. Dubrovačka vlada pak štitila je i unapređivala pomorstvo, a na čelu brojnih konzulata, ukoliko nisu bili honorarni stranci, bijahu ugledni dubrovački pučani. Pomorci, ugledni i bogatiji kapetani i iz širih slojeva mornari, i te kako su osjećali teškoće francuske okupacije, i izravno i posredno, jer je ona ne samo dobrim dijelom uništila brodarstvo, nego i onome što se održalo, priječila slobodu djelovanja. Okupacioni režim je tvrdio kako su nasuprot oligarhijskoj aristokraciji simpatije ostalih klasa na njegovoj strani. Upravo to nekoliko puta ističe u svojim izvještajima Bruère Desrivaux. No to nije točno. Francuski pristaše, pretežno polarizirani u građanskom klubu i framasonskoj loži, činili su samo manjinu. Taj sloj po svojoj snazi, ma koliko podupirao francuski okupatorski režim, nije bio u stanju podići ni ustanak protiv vlastele niti je bio ma i u najmanjoj mjeri kadar pridonijeti padu Republike.

Uza sve Marmontove izjave od 12. i 13. kolovoza, Dubrovačka Republika je nastavila postojati. Vlada obavlja tekuće poslove, a i dalje se bori, poznavajući prijeteću opasnost, za spas Republike. Čak i ustaje protiv stanovitih francuskih nasilja, no u isto doba francuska vlast zahvaća sve više u suverenitet male države.

Antun Sorkočević je 15. srpnja pisao vladi iz Pariza. Taj dopis nismo pronašli, ali znamo da je u njemu javljao o reguliranju problema nametnutog zajma od 1798.[524] Isto tako nismo pronašli ni njegov dopis pisan vladi 25. kolovoza, no ponešto znamo o njemu na temelju kasnijeg izvora. U njemu Sorkočević javlja kako su dubrovački izgledi dosta utješni. On u znatnoj mjeri djeluje na pariškom dvoru, ali ipak još nije uspio predati akreditivna pisma[525].

Tek ga je polovinom rujna primio ministar vanjskih poslova, i to zapravo po milosti a ne diplomatski, ali nije htio prihvatiti akreditivna pisma, podsjećajući da su sastavljena prije Tilžitskog mira i prema tome ne odgovaraju aktualnim prilikama koje se zasnivaju na tom ugovoru.

Nakon audijencije Sorkočević je primio pisma iz Italije, koja javljaju o priključivanju Dubrovnika Kraljevini Italiji. Sve novine, s izuzetkom službenog *Monitora,* javljahu tih dana o tom priključenju, a o njemu Sorkočeviću govore i poznanici ministri, osobito ministri

Italije, i drugi ugledni ljudi. Netom se s time suočio Sorkočević je pošao u Fontainebleau, gdje bijaše Dvor, te je uspio dobiti audijenciju kod cara Napoleona. Napoleon mu je općenito govorio o stanovnicima Dubrovnika, za koje je rekao da je s njima zadovoljan. Sorkočević je stekao dojam da car poznaje nevolje Republike, te mu je vruće preporučio interese dubrovačkog stanovništva navodeći njegove glavne i najurgentnije potrebe[526]. Car mu tom prigodom polovinom rujna ništa nije kazao da je Republika ukinuta ili da će biti ukinuta.

Već smo kazali kako je Turska sada bila pod velikim političkim utjecajem Francuske, te je francuski poslanik u Carigradu general Sebastiani vodio važnu riječ pri Porti. Engleski poslanik u tom gradu rekao je već 3. travnja 1807:

»General Sebastiani je potpuni gospodar turskog carstva.«

Slično javlja svojoj vladi u Berlinu i dubrovački patriot Miho Božović, inače u službi pruskog poslanstva u Carigradu[527].

Bosanski paša je pod utjecajem francuskog konzula u Travniku i obavještava Francuze o dubrovačkim nastojanjima za spas Republike. Razumljivo, u takvoj su situaciji dubrovačke intervencije u Carigradu i ukazivanje na tursku zaštitu nad njom bez koristi. Francuski prvi ministar Talleyrand ovako je 17. rujna pisao Sebastianiju:

»Ako Vam Visoka Porta izjavi svoje negodovanje i ako Vas podsjeti da je Dubrovnik bio pod suverenstvom Osmanskog Carstva, Vi ćete joj odgovoriti da su ti stari odnosi potpuno preživjeli, da je aneksija Dubrovnika Talijanskom Kraljevstvu već nekoliko godina svršen čin i da ova nova mjera ni u čemu ne mijenja red stvari koji već postoji.«[528]

U retorskom zanosu Talleyrand upotrebljava izričaj »nekoliko godina«, premda to bijaše tek druga godina francuske okupacije Dubrovnika. Vojnu okupaciju s miješanjem u građansku upravu ne upuštajući se u dopisu generalu u međunarodne pravne distinkcije, Talleyrand smatra stvarnom aneksijom. I ovo je Talleyrand pisao upravo dok je Sorkočević bio u audijenciji kod Napoleona, kad mu car ništa nije rekao o ukidanju Republike.

U atmosferi stvorenoj francuskom politikom u Carigradu general Sebastiani naloži Kiriku da skine dubrovačku zastavu, da ured dubrovačkog konzulata prijeđe pod njegovu upravu, te da dubrovački brodovi prihvate talijansku zastavu. Konzul Kiriko posluša[529]. U slaboj Turskoj pokorio se sili jačega. Konzulat ipak djeluje i dalje, doduše pod Sebastianijevom upravom, no Kiriko o tome vladi ništa ne kaže i ona istinu sazna drugim putem. Trećega studenog 1807. udijeli mu posebnim dopisom ukor. Tim dopisom smo se, kao važnim izvorom činjenica o sastanku Marmonta s delegacijom dubrovačkog senata 12. i 13. kolovoza, već poslužili.

Istog mjeseca kad je dubrovačka vlada ukorila Kirika, odnosno nekoliko dana kasnije, u noći između 18. i 19. studenog, s ureda dubrovačkog konzula u Livornu Josipa Branke, Toskanca, skinuše dubrovački grb, raširiše glasine o aneksiji Dubrovnika, te kapetani dubrovačkih brodova prikazaše svoje patente francuskom konzulu i razapeše zastavu Italije. Taj je konzul izdavao i putnice s natpisom Dubrovnik – Kraljevina Italija[530].

Toskana s oživjelim nazivom Kraljevine Etrurije bila je 1801–1807. satelitska monarhija, a onda je dvadesetak dana nakon ovog incidenta, već 10. prosinca, priključena izravno Francuskoj.

Prvog listopada izvršio je general Marmont napad na suverenitet Dubrovačke Republike. U ime Napoleona zatražio je od nje 300 mornara za ratnu mornaricu Kraljevine Italije. Vlada se usprotivi te Marmontu pošalje senatora Jakova Natalija da to omete. Ona je doduše silom prilika podnosila vojni okupacioni režim, ali nije u njemu sudjelovala pa se i dalje smatrala neutralnom. U novačenju ratnih mornara s njena teritorija vidjela je izravno

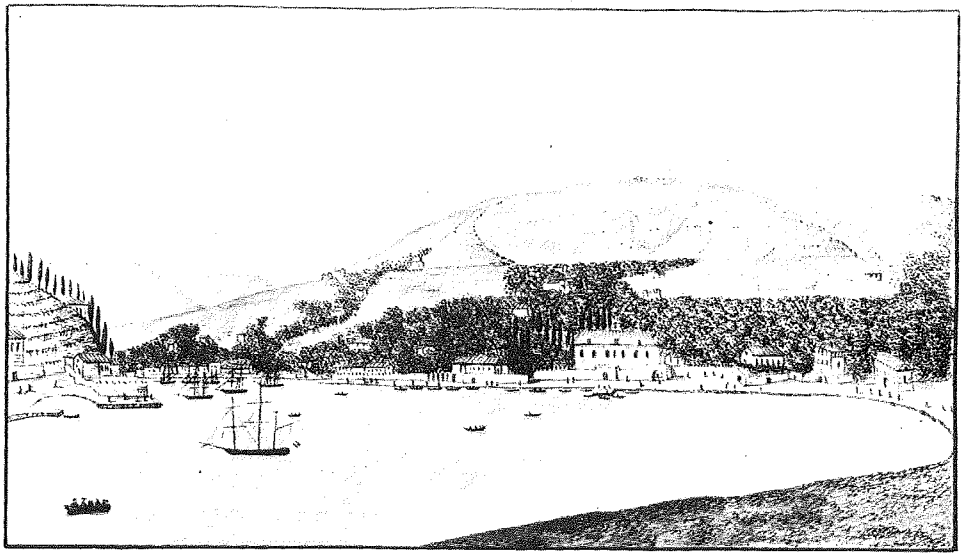

Pogled na Gruž (Vitelleschi g. 1827).

sudjelovanje u vojnom pothvatu Kraljevine Italije, odnosno Francuskog carstva, i time kršenje neutralnosti.

Marmont cinički odgovori da uzima u obzir načelnu ogradu vlade, pa će generalu Lauristonu zapovjediti da sam sakupi mornare[531].

Poznato je da se i u ostaloj Dalmaciji javljao otpor protiv novačenja u italsku odnosno francusku mornaricu, i to neodazivom pozvanih i donekle sabotažom općina. Vlast je u tom poslu postizavala zakašnjele i tek djelomične uspjehe[532].

Tek 6. listopada primi vlada dopis Sorkočevića iz Pariza, pisan 25. kolovoza, te mu, zauzevši odgovarajuće stajalište, 11. listopada odgovori. Zadovoljna je s onim što joj javlja, vjeruje na temelju njegovih vijesti da je situacija za Dubrovnik doista »dosta utješljiva«, te se nada da je u međuvremenu već predao akreditive. Zahvaljuje mu na patriotskom žaru u rješavanju poslova važnih za Republiku. Želi da ostane i dalje njenim predstavnikom na francuskom dvoru, pa mu dodjeljuje i stalnu mjesečnu plaću, premda je prema zamolbi vlade prihvatio da svoju misiju obavlja besplatno. Uvjerena u njegovu dovoljnu angažiranost, ne spominje mu posebno potrebu daljnje brige za spas Republike, već mu, kao da stvari normalno teku, preporučuje problem uvoza stranih vina na područje Dubrovačke Republike. Takvo što je prema dubrovačkim zakonima bilo oduvijek zabranjeno, a sada takav uvoz francuska vojna vlast favorizira. Vlada spominje i problem besplatnog stanovanja oficira i vojnika u dubrovačkim kućama, moleći ga da poradi kako bi se taj teški teret ukinuo. I ovaj put se vraća na reguliranje nametnutog zajma iz 1798.

Ovom dopisu vlada daje veliku važnost, jer ga šalje u duplikatu, i preko Napulja i preko Rima, usto upućuje i posebnog donositelja dopisa, uglednog građanina Miha Messija, koji s putnicom izdanom od Lauristona putuje do Zadra a s putnicom Marmonta preko Rijeke i

Milana u Pariz. Messi je kao ugledni građanin i osoba velikog povjerenja imao po svoj prilici i usmeno dosta reći Sorkočeviću, osobito u pogledu rada na spasavanju Republike[533].

Spominjali smo već dopise što ih je vlada 3. studenog pisala dubrovačkom konzulu u Carigradu Kiriku, Mihu Božoviću i dragomanu Radelji. Služili su nam ti dopisi i za saznanje raznih činjenica ranijeg vremena. Vlada prigovara Kiriku što se je dao prevariti, jer Republika nije propala, kako su mu rekli. Ona i dalje postoji.

Zanimljiv je odlomak jednak u sva tri dopisa (s ponekom sitnom beznačajnom razlikom), u kome se vlada nadovezuje na Marmontove izjave od 12. i 13. kolovoza, odnosno na njegov navještaj pada Republike. Kiriku ona kaže:

»I uistinu od vremena spomenutog nagovještaja do danas, kad su od toga već skoro tri mjeseca, nije se vidjela nikakva posljedica tog navještaja, dok vlada naše Republike ne prestaje postojati u svim svojim funkcijama i naša zastava Svetog Vlaha lepršа svakodnevno na standardu Javne Place.«

Svoj trojici vlada preporučuje da ovu okolnost priopće Porti, ali »na način obične obavijesti a nikako u tonu reklamacije ili žaljenja«. Prisutnost dragomana u Carigradu smatra u ovoj situaciji vrlo važnom, te zapovijeda da ako nije u njemu, odmah tamo krene. Božovića vlada hvali zbog njegova patriotizma i preporučuje mu da nastavi raditi za dobro Republike istim marom, a Kiriku kaže izričito i ovo:

»Nemamo dovoljno izraza da Vam preporučimo nastavljanje Vaših dužnosti, upornosti, zamolba i budnosti kod Visoke Porte u prilog javnih, dobro Vam poznatih briga. Uvjereni smo da u trenucima najveće naše potrebe nećete opovrći djelotvornost i delikatnost Vašeg ponašanja uvijek iskazanog u službi Domovine.«[534]

Miho Messi stigao je u Pariz Antunu Sorkočeviću 13. studenog upravo u trenutku kad se ovaj spremao da nakon izvršenih važnih poslova otputuje. U Dubrovniku postoji predanje, nekoć osobito podržavano u obitelji Messi, da je Sorkočević pri susretu s njime uskliknuo:

»Republika! Zar je vrag još nije odnio?«[535]

Pjesnik Dubrovnika Ivo Vojnović u svojoj *Dubrovačkoj trilogiji* iz neupućenosti ili pjesničke slobode prebacuje sličnu izreku u vrijeme neposredno pred francusku okupaciju Dubrovnika u svibnju 1806.

U dopisu upućenom vladi tek 8. prosinca, Sorkočević se, opisujući svoj susret s Messijem izražava više eufemistički:

»... I spremih se za putovanje. Ono je zbilja moralo uslijediti poslije malo dana, kadli stiže gore spomenuti kurir Messi, koji mi dadne prigodu da se jošter ponadam za Vladu Republike.«

I uistinu, kao dubrovački patriot Sorkočević odustane od putovanja i odmah se prihvati posla oko spasavanja Republike. Krene izravno caru u Fontainebleau.

U svom dopisu dubrovačkoj vladi od 8. prosinca Sorkočević potanko izvještava o svojim daljnjim koracima. Da bismo mogli bolje razumjeti njegov dopis, moramo prethodno nešto reći. Tallyerand je još 1806. dobio od Napoleona naslov »princ od Beneventa«, ali kad je između njega i cara došlo do stanovitih neslaganja, on 8. kolovoza dade ostavku na položaj ministra, ali i dalje ostane vrlo utjecajna ličnost na francuskom dvoru. Naslijedio ga je ministar De Champagny. Gdje je u ovom dopisu govor o sjedinjenju, misli se na sjedinjenje Dubrovnika s ostalom Dalmacijom odnosno priključenju Kraljevini Italije, dakle ukidanju Republike.

Sorkočević u svom dopisu od 8. prosinca kaže:

»Čim je on stigao, ne izgubih ni trena, već smjesta odoh u Fontainebleau, odakle je Njegovo Veličanstvo moralo sutradan otputovati u Italiju. I tu saznah da Njegovo Veličan-

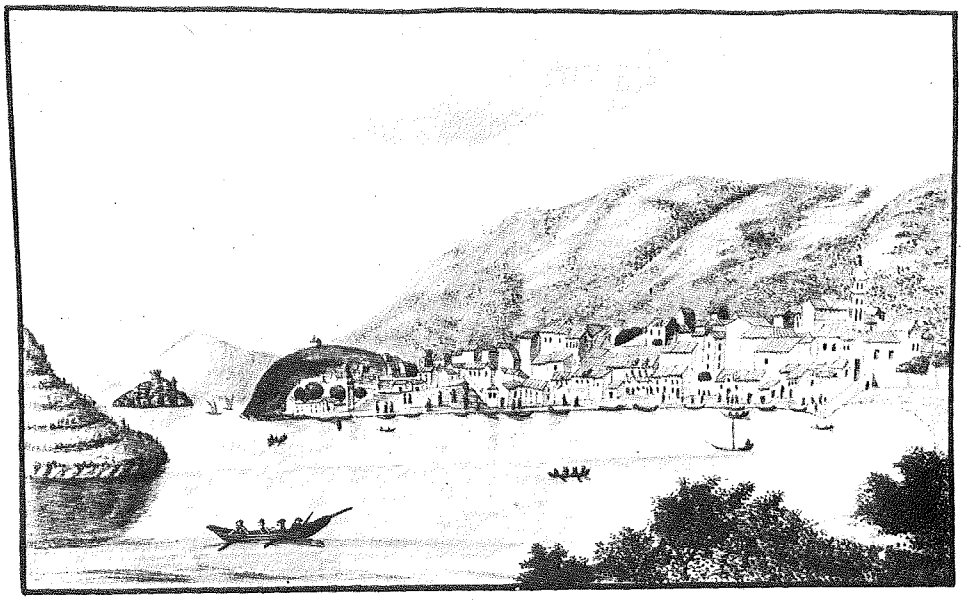

Pogled na Cavtat (Vitelleschi g. 1827).

stvo nije htjelo potpisati dekret o našem sjedinjenju, koji mu je bio podnijet (vjerojatno prema novim odredbama) malo dana prije toga. Pod dojmom ove obavijesti, koja bijaše službena, odoh odmah gospodinu Champagnyju i predadoh dopis Vaših Ekscelencija. Primivši ga on se jako začudi i reče mi da bi odgovorio kad bi bilo mjesta kakvu odgovoru. Istog dana otputova ministar u pratnji Cara, i ja se vratih u Pariz da predam drugi Vaš dopis Princu od Beneventa. Zatražih pismeno audijenciju kod Princa, ali mi to ne uspije uza sva moja nastojanja da dobijem odgovor. Ovo je razlog zašto zakasnih otpremiti kurira, sve u nadi kako ću Vaše Ekscelencije moći barem uvjeriti da sam predao Vaš dopis ovoj uglednoj i važnoj ličnosti. Stoga mu bijah prisiljen pisati da bih priklopio Vaš dopis, ali gubim nadu da ću dobiti bilo kakav odgovor. Gospodin de Talleyrand je bez sumnje duša poslova, ali neće da bude smetan, i nakon što je ostavio ministarstvo, živi samo sa svojim najbližima.«[536]

Znalo se u Dubrovniku već u listopadu da će Napoleon u Italiju. Dubrovački patriot Dživo Natali otišao je sam i o svom trošku krajem mjeseca u Milano kako bi prisustvovao dočeku Napoleona, te vidio što se Dubrovniku sprema i kakvo je Carevo raspoloženje. Pomoću nekih veza još prije Napoleonova dolaska uspije biti primljen u audijenciju kod potkralja Italije Eugena. Tu dočuje da s Dubrovnikom nema promjene, i ovo javi u Dubrovnik. Vijest se držala povoljnom[537].

No težak udarac vladi zada vijest o nasilju izvršenom nad dubrovačkim konzulatom u Livornu 17. studenog, kad su skinuti dubrovački grb sa zida i konzul Branka sa svoje funkcije[538].

Dok je Napoleon još boravio u Italiji, dubrovačka vlada poduzme početkom prosinca 1807. novu akciju na turskoj Porti. Ona nesumnjivo zna kolika je politička nemoć Porte, ali istodobno ne propušta ni najmanju mogućnost koja bi pripomogla spasavanju Republike.

Mislila je da će dobri odnos Porte prema Francuskoj, makar bio i u znaku velike ovisnosti, moći koristiti.

Kao i svagda ranije u sličnim prigodama, ponajprije ističe vjekovnu tributarnost Dubrovnika prema Turskoj i isto tako vjekovnu zaštitu Turske, usto naglašava kako su i sami Francuzi okupirajući Dubrovnik označili to tek kao privremenu mjeru.

U Carigrad vlada šalje vlastelina Karla Natalija. Daje mu 2. prosinca uputu, a naknadno šalje nove poruke u Stolac i Nevesinje, pa i kasnije, 16. i 22. prosinca u Carigrad.

Drugog i trećeg prosinca ona još piše konzulu Kiriku, svome dragomanu na Porti, velikom veziru, čehaji-begu, reis-efendiji, a 3. prosinca – te ponovno 19. i 22. – bosanskom paši kako bi pripomogao pri slanju dopisa u Carigrad[539].

Za to vrijeme Napoleon je još u Italiji. Kontinentalni zatvor protiv Engleske proglašen u Berlinu u studenom 1806, još vrijedi, pogotovu jer mu se pridružilo i rusko carstvo. Sada pri mirnom trijumfalnom pohodu kroz Italiju, kao moćni vladar s pretenzijama tradicija rimskog cara i kao kralj Italije izdaje u glavnom gradu Milanu 17. prosinca novi dekret o kontinentalnom zatvoru protiv Engleske. Dekret je ujedno i protiv neutralnih zastava koje bi održavale bilo kakve veze s Englezima. Nije uperen posebno protiv Dubrovnika, ali uvelike pogađa dubrovačku mornaricu koja, premda smanjena ruskim i ranijim engleskim zapljenama te drugim nedaćama, premda sa suženim opsegom trgovine i prijevoza i s mnogim brodovima stalno privezanim u mediteranskim lukama, ipak još postoji i djeluje vijući ponosni stijeg sv. Vlaha, tim više što Englezi prestadoše s hvatanjem dubrovačkih brodova i udijeliše im slobodu plovidbe.

Kapetani u svojim pismima doduše govore o nedaćama, ali su mnogi od njih puni nade i vjere u bolju budućnost. Kao što ni vlada u ovoj mučnoj i teškoj situaciji ne popušta već sve čini da obrani Republiku, tako se ni trgovačka mornarica, osim nekih krivo informiranih pojedinaca, također ne da.

Uvid u to kako Sorkočević u taj mah gleda na situaciju, pokazuje njegov dopis vladi od 16. prosinca. Tu se kaže:

»Iz onoga što sam do sada imao čast izložiti Vašim Ekscelencijama, one shvaćaju kako je pri ovom stanju stvari jedina odluka koja preostaje, to da se neposredno i bez okolišanja Njegovu Carskom Veličanstvu napiše kratki i energični dopis, kojim ćemo ga podsjetiti na naše jade, zamoliti kakvu pomoć i osloniti se na njega s pouzdanjem koje se mora imati prema onome koji zna i može sve. Svemu se zbilja mora nadati od toga širokogrudnog i velikodušnog srca Vladara, koji u svojoj ruci drži sudbinu Kugle zemaljske. Istodobno možda neće biti beskorisno otpremiti mi nove akreditive, kako bih, budem li ugledao pogodnu priliku, zgrabio tren da ih predam.«

»Međutim netom se Njegovo Veličanstvo vrati iz Italije, tražit ću na neki način da nas oslobodi besplatnih ukonačivanja, služeći se primjerom drugih naroda kojima je slična olakšica već pružena. Govorit ću i u prilog domaćih vina, čija povlaštena prodaja znam od kakve je važnosti za sve naše. Usuđujem se ipak primijetiti Vašim Ekscelencijama kako bi se neke od ovih pojedinosti mogle lakše izgladiti na licu mjesta s generalima i zapovjednicima francuskim, jer vjerujem da je ovo trenutak koji treba iskoristiti da se s ministrima govori o važnijim stvarima.«

Iz ovog odlomka vidi se politička oštroumnost ovoga dubrovačkog diplomata. Lijepe riječi o caru posve su u skladu s višestoljetnim stilom pisanja dubrovačke diplomacije. Izuzevši neke posebne prilike, osobito u srednjem vijeku, kad se ona u danoj zgodi vrlo nepovoljno i crno izjašnjava o nekim ličnostima koje škode Dubrovniku, ton pisanja je i o nasilnicima prema Dubrovniku blag i miran. To proistječe i iz poznate dubrovačke skladnosti, ali također i bojazni da upute ne stignu u nepoželjne ruke te sve svrši na štetu

Dubrovnika. Dubrovačka vlada, njezini poslanici, izaslanici i predstavnici dobro su se međusobno razumjeli i kad su i o svojim protivnicima sipali fraze komplimenata i govorili o njima drukčije i mnogo bolje no što o njima misle.

Stanovito pouzdanje Sorkočevića u Cara, koje proizlazi iz njegova pisma, ipak nije posve bez realne podloge. Oduvijek su se na svim dvorovima javljale razne tendencije, povoljne i nepovoljne za one na koje se odnose. Živeći duže u Parizu, a u zadnje vrijeme zalazeći i na dvor, Sorkočević je dobro upoznao tamošnje prilike. Doznao je jamačno za razne antidubrovačke tendencije, a uvidio je da sam Napoleon, premda je bio glavni začetnik zamisli o vojnoj okupaciji Dubrovnika, ipak oklijeva s ukidanjem Republike. Iako Sorkočević radi za njen spas i kroz druge kanale, ipak u ovim odlučnim i sudbonosnim trenucima drži kako je najbolje izravno se obratiti Caru, tim više što na kraju krajeva od njega sve i zavisi.

U nastavku dopisa Sorkočević izvješćuje vladu i o problemu reguliranja prisilnog zajma od 1798. Kaže da za njegovo rješenje postoji više kombinacija. Javlja i o drugim za opću politiku manje važnim stvarima.

Vrlo su značajne ove njegove riječi pri kraju dopisa:

»U ovim tako kritičnim okolnostima ne usuđujem se učiniti bilo kakvu primjedbu Senatu vrhu zapovijedi koju mi je dao da provedem zimu u Parizu. Živo bih želio da mi je otpremio nasljednika koji bi možda imao više sreće i sigurno više talenta od mene, ali sam uvjeren da me nitko ne bi mogao nadvisiti u iskrenom žaru za opće dobro, uz koje sam vezan mnogo više nego uz bilo koji moj privatni obzir.

Nemajući drugo što dodati, ostaje mi samo zamoliti Vaše Ekscelencije da se udostoje dostaviti mi često Vaše vijesti, koje su mi nadasve dragocjene a istodobno i potrebne za usmjeravanje moga vladanja ovdje.«[540]

Malo kasnije od datuma ovog dopisa, koji je, razumije se, puno kasnije prispio, zadadoše generali Marmont i Lauriston novi odlučni, premda još uvijek ne i konačni udarac dubrovačkoj slobodi. Dvadeset prvog prosinca, zapovijedajući je general u Dubrovniku Lauriston, prema uputi nadređenog mu generala Marmonta, obavijestio dubrovačku vladu da svi dubrovački brodovi moraju primiti patente Kraljevine Italije[541]. To je značilo da na brodovima moraju izvjesiti zastave tog kraljevstva. Tim činom je francuska vlast bitno zahvatila u suverenitet Dubrovačke Republike.

Vlada je odmah reagirala iz načelnih i praktičnih razloga te mu je sutradan negativno odgovorila, nadodajući kako ona tu obavijest ne može objaviti[542].

Ako raščlanjujemo vladin odgovor, naći ćemo u njemu razne sekvencije. Najprije je uvod pun lijepih fraza o Caru i Lauristonu, no sa zgodno upletenim odlomkom o pretrpljenim nevoljama i onima što ih Dubrovčani još trpe, izraženim na tako uvijeni način da se za njih ne optužuju izravno Francuzi, ali se iz objektivističkog iznošenja činjenica vidi da su posljedica francuske okupacije. Zatim, prije državopravnog obrazlaganja, vlada navodi kakvim bi teškim posljedicama urodilo podizanje talijanske zastave i za samu dubrovačku plovidbu: postala bi naime žrtvom Engleza. U tom se, bez obzira na Napoleonove odredbe kontinentalnog zatvora, krije načelo dubrovačke neutralnosti, koje vlada želi istaknuti. Iz tog dijela saznajemo kako dubrovačka trgovačka mornarica, uza sva dotadašnja zarobljavanja, još broji oko 150 velikih brodova, premda njihov znatan dio zbog zapletenih međunarodnih prilika miruje u lukama.

Vrlo je zanimljivo i državopravno obrazlaganje problema promjene zastave. Vlada tu skoro i ne ističe princip suvereniteta Dubrovačke Republike, već joj je težište na odnosu Dubrovnika prema turskoj Porti. Taj osebujni položaj, koji traje već stoljećima, dubrovačka vlada u raznim prilikama raznoliko tumači. Glavno njeno teoretsko i praktično stajalište

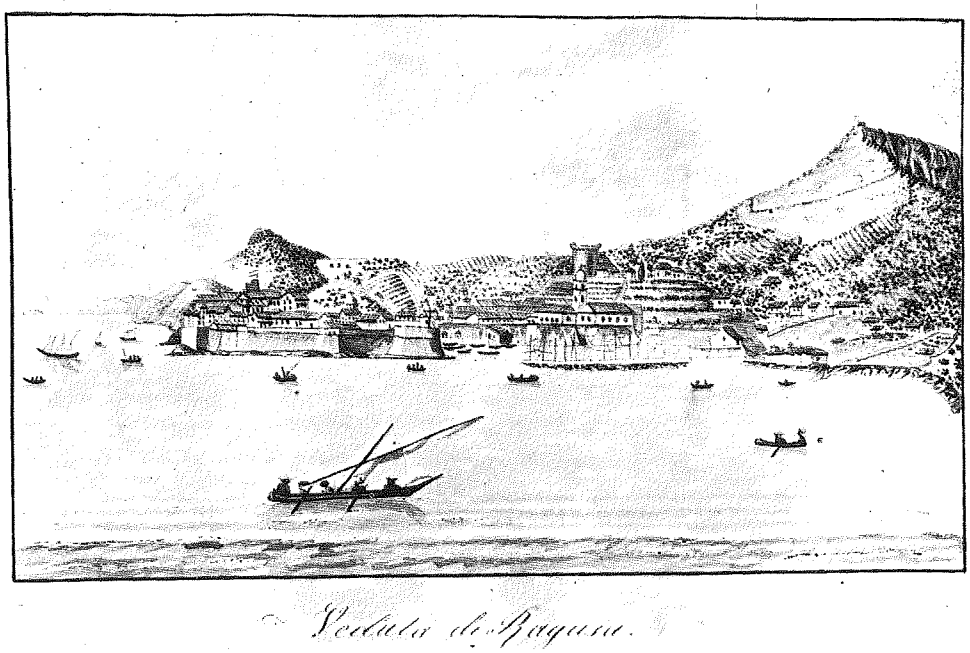

Pogled na Dubrovnik (Vitelleschi g. 1827).

nakon 1526. bijaše: Dubrovnik je samostalna i neovisna država sa svim formalnim i stvarnim atributima nezavisnosti; pod zaštitom je raznih moćnih država, pa i Turske, kojoj plaća harač kao danak cijene mira te se u svojoj vanjskoj politici rukovodi raznim obzirima prema njoj.

Više puta su Dubrovčani službeno rekli: ako smo tributarni Turskoj, nismo njeni podanici. Turska pak u svojoj političkoj težnji za univerzalnom vlasti smatra i Dubrovnik dijelom svoga velikog i razgranatog carstva, no Dubrovnik se u normalnim prilikama praktično ne sukobljuje s tim stajalištem, premda zadržava svoje mišljenje o slobodi, samostalnosti i neovisnosti. Kad Turska pokušava, kao u onim velikim dvjema ucjenama nakon potresa 1667, zadrijeti u suverenitet Dubrovačke Republike, ona odlučno ustaje u njegovu obranu. No u stanovitim prilikama, kad tursku zaštitu drži potrebnom, kao kad je pomoću Turaka htjela 1603–1606. nagnati Mletke da isprazne zaposjednuto Lastovo, ona taj svoj odnos prema Turskoj prikazuje više kao podanički a manje samo tributarnim. To čini i u ovoj prilici, kad joj doduše nemoćna Turska ne može pružiti stvarnu zaštitu, ali ipak može intervenirati kod Francuske, i kad joj taj tobože »podanički« odnošaj služi i kao zgodan izgovor da se odupre Lauristonovu zahtijevu.

Znamo da su razni francuski faktori u svojim izvještajima i izjavama već od XVIII. st., superiorno i s prezirom govoreći o Dubrovniku, netočno prikazivali njegov odnos prema Porti kao vazalski. Dubrovčani su to znali, pa su mislili da to francusko gledanje mogu u ovom trenutku izrabiti. Ipak, uza sve isticanje turske zaštite tekstom se provlači jasna misao dubrovačke državnosti, jer Porta štiti Dubrovačku Republiku s njenom vlastitom zastavom. Priznanjem talijanske zastave Dubrovnik bi izgubio vanjsku oznaku samostalnosti i zapravo ušao u državni sklop velikog francuskog carstva. Time bi i turska zaštita nad njim utrnula, pa bi i davanje turskih fermana dubrovačkim brodovima, koji služe kao osobita obrana

dubrovačke zastave prema sjevernoafričkim državama vazalnim Turskoj te raznim turskim korsarima i piratima po Mediteranu, također utrnulo. No vlada ne ističe da je Dubrovnik dio turske države, već da Turska drži Republiku malim dijelom svoga carstva. Ovo objašnjavanje francuskom generalu Lauristonu svog odnosa prema Turskoj, izazvano samo golom nevoljom, ima svoju, premda donekle i iskrivljenu logiku, i u skladu je s pojmom dubrovačke državnosti. Uostalom ne samo u odnosu prema Turskoj već i prema drugim državama-zaštitnicama Dubrovnik potencira i predimenzionira taj štićenički odnos kad god mu je to potrebno. Na sličan način dubrovačka vlada je nekoliko mjeseci ranije (12. lipnja) u noti bečkom dvoru isticala i potencirala svoj petstogodišnji štićenički odnos prema ugarskim kraljevima, jer je držala da bi joj to u tadašnjem trenutku moglo biti od koristi.

Dubrovačka vlada nije se dakle pokorila nalogu Lauristona da objavi proglas o promjeni zastave, te se među njima razvi polemika. General joj dopisom od 23. prosinca pripriječi da će, ako ona ne uzmogne objaviti nalog, to učiniti francuska vlast. Vladinu predstavku odbacuje. Uviđa njenu neiskrenost i netočnost u prikazivanju dubrovačkog odnosa prema Porti, te, ne misleći jedino na trenutnu situaciju već uopće na istinsko unutrašnje mišljenje Dubrovčana o Turcima, podrugljivo kaže:

»Ja više ne znam zašto mi govorite o zaštiti otomanske Porte, kad svakog dana radite protiv paša i podanika turskih, više želeći zbaciti jaram nego biti podložni autoritetu Porte.«[543]

Dubrovnik sada još više pojača svoju vanjsku diplomatsku akciju, ali Lauriston, ne mareći za dubrovačku oporbu, pođe i dalje. Dvadeset šestog prosinca on na francuskom, talijanskom i »ilirskom« jeziku izda proglas.

Hrvatski tekst glasi:

»Po zapovjedi Prisvjetloga Gospara Generala Glavnoga Marmonta, zabranjeno je svakomu Brodu Dubrovaškom koi se djeli iz Dubrovnika, brodit s drugom Bandijerom, nego li s Italianskom. Gogod bi se suprotstavio ovoj zapovjedi biće uhitjen i stavjen u Tamnicu do odredjenja Generala Zapovjednika od Divizioni, i svi oni koji budu navješteni i spoznani da davaju ardjavijeh svjeta, i da su ponukovali Pomorce, na koimudrago način, na neposluh, biće uhitjeni i to će bit dano na znanje Gosparu Generalu Glavnomu za od njega pitat osudu. Komisar od Policie, i Kapetan od Porta daržaće pomnjivo oko više ovijeh Podbunitelja i Mutioca i opovidjeće ih zapovjedniku od Dubrovnika.«[544]

Dakako da je time u stvari upućena oštra prijetnja i dubrovačkoj vladi.

Proglas od 27. prosinca dostavi dubrovačkoj vladi u ime generala Lauristona, s vlastitim popratnim tekstom, pukovnik Godart, ali ga ona ne izloži, već to učini francuska vlast. Lauriston na sam dan proglasa ostavi Dubrovnik polazeći na drugu dužnost, a izloženi proglas bi po tajnom nalogu senata noću razderan[545].

U istom dopisu od 27. prosinca pukovnik Godart zapovijeda na kraju ovo:

»Imam čast ujedno Vas izvijestiti kako je izdana zapovijest Gospodinu zapovjedniku oružja, neka spriječi da se od sada pa unaprijed zastava sv. Vlaha vješa na Placi; i u tom smislu je izdan nalog zapovjedniku straže.«[546]

Istog dana ujutro francuska vlast je zapriječila podizanje zastave sv. Vlaha na Orlandovu stupu na Placi. Dubrovačka vlada pak, sastavši se istog dana poslije podne, odgovori pukovniku Godartu da se ne može pokoriti zapovijesti o vješanju italske zastave na brodovima, iz razloga navedenih u dopisu generalu Lauristonu 22. prosinca; s iznenađenjem je međutim opazila da se ujutro spriječilo stavljanje zastave svetog Vlaha, te će protiv takve novotarije pisati generalu Marmontu[547].

I doista, vlada je učtivo ali ipak dosta oštro istog dana uputila dopis generalu Marmontu, ustajući protiv sporne naredbe[548].

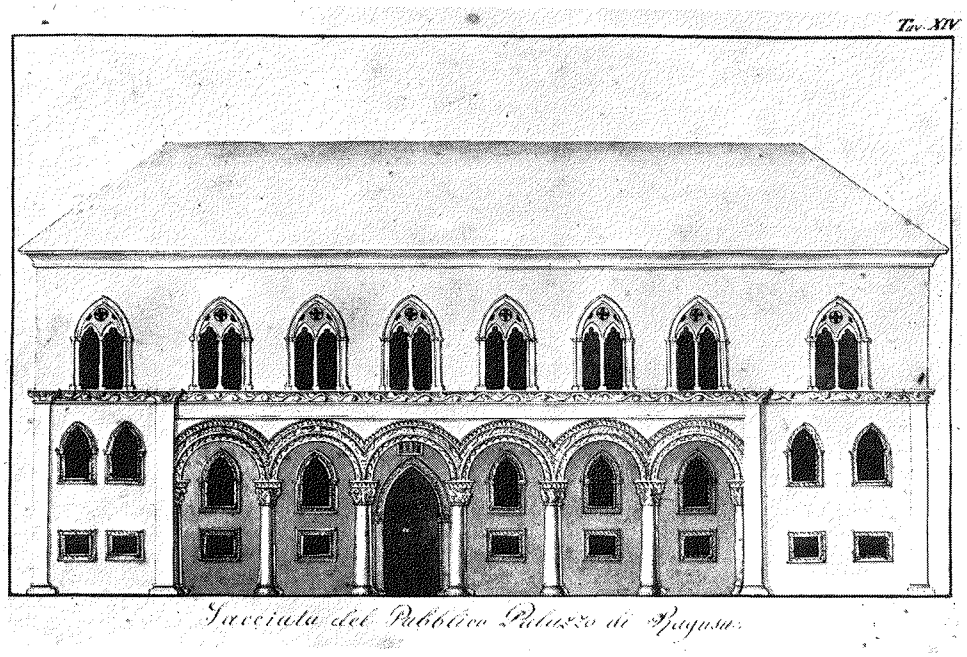

Pročelje Kneževa dvora (Vitelleschi g. 1827).

Odmah sutradan, 28. prosinca, pukovnik Godart, odgovara vladi. Shvatio je zaista jučerašnji vladin dopis kao prosvjed, ali kaže kako će se, bez obzira što se ona pozvala na glavnog generala Marmonta, striktno pridržati svoje zapovijesti izdane po uputi generala Lauristona[549].

Nekoliko dana nije se na Orlandovu stupu vijala nikakva zastava, ali već 6. siječnja 1808, uz počasnu topovsku paljbu, bude izvješena zastava Kraljevine Italije. Tome je činu prisustvovao i novi francuski zapovjednik Dubrovnika Clauzel[550].

Dan ranije, a i istog dana, događa se još jedna scena dubrovačke drame tih dana. Naime, 5. siječnja bude obnovljen problem dubrovačkih mornara što ih je francuska vlast zatražila od vlade Republike. General Clauzel, prema Marmontovoj uputi, zatraži od dubrovačke vlade da u roku od 15 dana pribavi 300 mornara za italsku flotu. Vlada to odbije sa sličnim obrazloženjem kao i ranije[551]. Istog dana odgovori knezu i senatu general Clauzel kratkim dopisom, kojim ustraje i dalje na svom zahtjevu[552]. Dubrovačka vlada odgovori već drugog dana, 6. siječnja, oštrim dopisom, u kome ponovi jučer izraženo stajalište i usput nabroji u bitnim potezima sve nevolje što ih je Dubrovnik proživio i proživljava pod francuskom okupacijom, te ustaje, naravno, i protiv vješanja zastave Kraljevine Italije na Orlandovu stupu. Svoj dopis vlada dovršava ovako:

»Udostojte se, molimo također, činom svoje prirodne dobrohotnosti i pravednosti dalje proslijediti ove naše prigovore Njegovoj Ekscelenciji Gospodinu Glavnom Generalu, te ih dostaviti Carskom Prijestolju, u svrhu da biste Vašim moćnim posredovanjem isposlovali učinke Njegove Milostivosti. Mi smo pak odredili jednog senatora kao izaslanika koji će bez oklijevanja pred noge Prijestolja ponijeti naše suze i naše molbe i prizvati visoko njegovo Milosrđe u prilog ove Republike. Sve se nadamo od najvelikodušnijeg među Herojima i

najvećeg među Monarsima Napoleona Velikog. Izvrsnim štovanjem imamo čast bilježiti se.«[553]

Sličan dopis piše vlada generalu Marmontu 7. siječnja, a o svemu ga izvještava i Clauzel.

Senat izabere Dživa Kabogu kao izaslanika Napoleonu, te mu sastavi uputu u kojoj se zahtijeva da poradi u korist neovisnosti i mira, danas i ubuduće. Akreditivna pisma izda mu vlada 13. siječnja.

General Marmont, koji u Dubrovnik stiže 24. siječnja, zabrani odlazak Kabogi[554]. Dan kasnije nastavi Marmont za Kotor.

Dubrovačka vlada djeluje diplomatski još i 29. siječnja. Svome izaslaniku u Carigradu Nataliju upućuje hitan dopis, kojim ga izvješćuje o aktualnim prilikama[555].

Iz svega spomenutog jasno nam je stajalište i držanje dubrovačke vlade u krizi od 1806. do potkraj siječnja 1808. Ona podjednako strahuje i od rusko-crnogorske i od francuske okupacije; francusku drži ipak manje zlom, no ništa ne čini da se ona realizira. Kad je do nje ipak došlo i koliko god bila teška, vlada, premda je u stvari ne želi i protivi joj se, to više javno ne iskazuje, već je prima kao svršenu činjenicu te prisiljena ide naruku okupatornoj vlasti u svemu gdje se izravno ne krnji državni suverenitet. U raznim predstavkama francuskim vlastima ona dapače uvijek ističe lojalnost i upisuje sebi u zaslugu kako je kušala ugoditi francuskoj vojnoj vlasti, te očituje štovanje i divljenje velikom Napoleonu. No vlada do posljednjeg trenutka stoji na čvrstom stajalištu Lauristonova manifesta od 28. svibnja 1806, kojim je uvedena samo francuska vojna okupacija, dok je Dubrovačka Republika i dalje zadržala svoja prava. Vlada nije ponizna, već energično, makar i u ruhu kurtoaznih fraza, ustaje protiv francuskih zloporaba.

Francuska pak strana istodobno postupno krnji dubrovački državni suverenitet, osobito kad zapovijeda da se na brodovima i Orlandovu stupu izvjesi italska zastava.

Pojedini francuski funkcionari, posebice oni izvan Dubrovnika, drže dapače da Republika praktično više i ne postoji. Međutim vlada Republike do posljednjeg trenutka ostaje energično na braniku dubrovačke slobode, državnog suvereniteta i neutralnosti te diplomatski djeluje u tom smjeru. Vlada Republike se časno drži.

Došao je posljednji trenutak. General Marmont vrati se 31. siječnja 1808. iz Kotora u Dubrovnik, i tu istog dana stvori konačnu sudbonosnu odluku. S tom već napisanom odlukom, oko dva sata poslije podne, dođe pukovnik Delort, podšef glavnog štaba, sa znatnom pratnjom kao Marmontov izaslanik pred senat u Knežev dvor. Tu najprije pročita unaprijed sastavljeni govor, u kome opravdava francusku politiku a prezirnim riječima dubrovačkoj vladi predbacuje ono što je ona čestito, pošteno i ustrajno radila na održanju neovisnosti i suvereniteta Dubrovnika. Na kraju pročita Marmontovu odluku koja glasi:

»Glavnokomandujući General Armije u Dalmaciji zapovijeda:

Član 1.

Dubrovačka Vlada i Senat se raspuštaju.

Član 2.

Sadašnji se građanski i kazneni sudovi raspuštaju.

Član 3.

Uprava zemlje povjerava se za sada i privremeno gospodinu Bruèreu, francuskom konzulu.

Član 4.

Upravne vlasti raznih dijelova Dubrovačke Države ostaju za sada kako jesu.

Član 5.

Građanske će sporove rješavati sud sastavljen od gospode: Nika N. Pucića, Jakova Natalija, Petra Stullija i Antuna Krše, a u ime Njegova Veličanstva Cara Francuza, kralja Italije, ali na temelju zakona i običaja dubrovačkih.

Kaznenu će pravdu dijeliti ovaj isti sud, koji će sebi pridružiti tri člana uzeta između graduiranih lica.

Iz glavnog stana, u Dubrovniku 31. siječnja 1808.

Glavnokomandujući General
Marmont«

To je jedna od najkraćih odluka u povijesti o ukidanju neke države.

Čitanju odluke pukovnik Delort neposredno doda:

»Uslijed toga, Gospodo, Dubrovačka Republika i njena vlada su raspuštene i nova je uprava postavljena.«

Nastavi govoriti u blažem duhu, ukazujući na blagodati nove uprave i pozvavši senatore na podaničku vjernost. Senat je šutio a jedino Dživo Kaboga, nesuđeni izaslanik Napoleonu, ustade i reče kako ni vrijeme ni prilika ne dopuštaju poduže opravdavanje, kako je njegova savjest čista i smije odgovarati za lojalnost svojih sudrugova, te kako se Senat pokorava Volji Božjoj objavljenoj putem Velikog Cara. Tim je riječima vladajuća klasa Dubrovnika primila odluku generala Marmonta kao svršenu činjenicu, ali ni ona kroz svoja vijeća a ni dubrovački puk ni na kakav način ne priznadoše ukidanje Republike. Nisu prosvjedovali, ali se nisu niti suglasili.

Car Napoleon svojim dopisom upućenim generalu Marmontu 18. veljače 1808. među ostalim kratko izreče:

»Odobravam ono što ste učinili s Dubrovačkim Senatom.«

Odobri dakle Marmontovo ukidanje Dubrovačke Republike[556].

Dubrovačka Republika se stoljećima znala i mogla održati koristeći se ravnotežom evropskih sila. Uspostavljala je veze s raznim državama, u Italiji i sa Đenoveškom Republikom i Firencom, od XVI. st. dalje i s udaljenom Engleskom, no *sedam* vlasti oko kojih se okretalo kolo dubrovačke diplomacije, odnosno od kojih je Dubrovnik u koječemu zavisio, tražio on zaštitu ili bio vezan nekim obvezama, bijahu Turska, papa, austrijski Habsburgovci kao ugarsko-hrvatski kraljevi, Španjolska, Francuska, Napuljsko Kraljevstvo i Mleci. I razni strani pisci su uočavali te brojne zaštite nad Dubrovnikom, ponekad ih i zlobno tumačeći, a francuski pisci XVII. st. Quiclet i Ricaut zapisaše i onu krilaticu o Dubrovniku kao gradu sa sedam zastava[557].

U doba pada Dubrovnik je još uvijek pokazivao veliku životnu snagu. Ojačani francuski imperijalizam pod vodstvom velikog Napoleona poremetio je evropsku ravnotežu. Pod njegovim udarcem pale su i jače i veće države, a i evropske su velevlasti, osim Engleske, doživljavale od njega poraze te bile neke duže neke kraće pod njegovim odlučnim utjecajem. Kad se poremetila ravnoteža, Dubrovnik se nije mogao održati. Dubrovačka Republika nije pala uslijed svoga unutrašnjeg razvoja već pod udarcem moćnog Napoleona.

BILJEŠKE

[1] Najvažniji su izvori za ovo poglavlje zapisnici dubrovačkih vijeća, zatim serije *Litterae et Commissiones* i *Isprave i akti* (objelodanjene djelomično u J. Radonića: *Dubrovačka akta i povelje*). Od zapisnika vijeća najvažniji su tajni zapisnici, tzv. *Secreta Rogatorum* od 1497–1537, 1555–1569. U njima ima i tajnih dopisa. Nešto nalazimo i u narativnim izvorima, dubrovačkim piscima. Usto ima važnog gradiva iz arhiva izvan Dubrovnika, objelodanjenog u publikaciji: Emilij Laszowski, *Monumenta habsburgica regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, I–III,* Zagreb 1914, 1916, 1917.

[2] *Litterae et commissiones, 20,* fol. 3 v.

[3] *Litterae et commissiones, 20,* fol. 8.

[4] *Litterae et commissiones, 19,* fol. 250 v–255.

[5] *Litterae et commissiones, 19,* fol. 248.

[6] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, II-1,* str. 223–224.

[7] *Litterae et commissiones, 20,* fol. 31 v-35, 37–38.

[8] J. Radonić: nav. zbornik, str. 224–225.

[9] Bogoljub Krnic: *Ivan Pastor Zagrebčanin, politički agent kralja Ferdinanda,* Rad JAZU, 201, Zagreb 1914.

[10] Pogledati studiju o njemu: Heinrich Kretschmayr, *Ludovico Griti,* Archiv für österreichische Geschichte, 83-1, Wien 1896.

[11] E. Laszowski: *Monumenta habsburgica, I,* str. 141–42.

[12] Ista *Monumenta,* str. 144–147.

[13] Ista *Monumenta,* str. 147, 149.

[14] Ista *Monumenta,* str. 149–150

[15] Ista *Monumenta,* str. 150–153.

[16] Ista *Monumenta,* str. 180.

[17] *Litterae et commissiones, 20,* fol. 59–62.

[18] *Monumenta Habsburgica, I,* str. 162–164.

[19] Ista *Monumenta,* str. 164–165; J. Radonić: nav. zbornik, str. 227.

[20] *Litterae et commissiones, 20,* fol. 71. v.

[21] J. Radonić: nav. zbornik, str. 229.

[22] Isti zbornik, str. 231–234.

[23] Isti zbornik, str. 238–240.

[24] *Litterae et commissiones, 20,* fol. 71 v-74.
[25] *Litterae et commissiones, 20,* fol. 75b–78.
[26] *Secreta Rogatorum, 1,* fol. 39 v-40.
[27] Za ovaj dopis saznajemo iz radnje: P. Matković, *Prilozi k trgovačko-političkoj historiji republike dubrovačke,* Rad JAZU, 7, str. 264, Zagreb 1869. Autor kaže da je taj dopis objelodanjen u: Đuro Pray, *Epistolae Procerum regni Hungariae,* str. 168. Pray zna za nj jamačno iz koncepta.
[28] O tome saznajemo iz upute dubrovačkim poslanicima Porti, od 20. ožujka 1531 – *Litterae et commissiones, 20,* fol. 88.
[29] *Litterae et commissiones, 20,* fol. 88; *Secreta Rogatorum, 1,* fol. 6 odostraga.
[30] *Secreta Rogatorum,1,* fol. 4 v i 6 odostraga.
[31] *Secreta Rogatorum, 1,* fol. 6.
[32] Đ. Pray: *Epistolae Procerum, I,* 370 – po H. Kretschmayru: *Ludovico Gritti,* str. 32.
[33] J. Radonić: nav. zbornik, str. 250–251.
[34] To saznajemo iz kasnijeg dopisa Dubrovčana Ferdinandu, od 21. kolovoza 1532 – *Litterae et commissiones, 20,* fol. 140.
[35] *Secreta Rogatorum, I,* fol 62-62 v.
[36] J. Radonić: nav. zbornik, str. 266–267. O poslanstvu N. Ranjine pogledati također: *Secreta Rogatorum, I,* fol. 67.
[37] *Litterae et commissiones, 20,* fol. 128 v-130 v, 133; *Secreta Rogatorum, I,* fol. 7, 64 i 67 odostraga.
[38] J. Radonić: nav. zbornik, str. 279–281.
[39] *Litterae et commissiones, 20,* fol. 140.
[40] *Litterae et commissiones, 20,* fol. 160 v-164.
[41] J. Radonić: nav. zbornik, str. 286–287.
[42] *Secreta Rogatorum, I,* fol. 74 v, 75 v-77; odostraga fol. 8-8 v.
[43] J. Radonić: nav. zbornik, str. 308.
[44] *Litterae et commissiones, 20,* fol. 258.
[45] J. Radonić: nav. zbornik, str. 348–349.
[46] Isti zbornik, str. 359–361.
[47] *Litterae et commissiones, 21,* odostraga fol. 2 v. Podatke o tome ima i J. Radonić: nav. zbornik, str. 361.
[48] J. Radonić: nav. zbornik, str. 372–380.
[49] Isti zbornik, str. 366.
[50] N. Ranjina u Nodilovu izdanju, str. 285–286.
[51] *Secreta Rogatorum, I,* fol. 123; J. Radonić: nav. zbornik, str. 391–393.
[52] *Litterae et commissiones, 22,* fol. 38-38 v.
[53] Sačuvan je prijepis dopisa u Dubrovačkom arhivu – *Miscellanea XV. st.,* br. 17.
[54] *Litterae et commissiones, 27,* fol. 65 v-67 v i odostraga fol. 23–24.
[55] *Litterae et commissiones, 22,* fol. 37–41 v.
[56] *Litterae et commissiones, 22,* fol. 164.
[57] *Litterae et commissiones, 22,* fol. 219-221.
[58] *Litterae et commissiones, 23,* fol. 58 v-63 v.
[59] O tome među ostalim pogledati: *Litterae et commissiones, 23,* fol. 259 v-261, 276–281 v; *24,* fol. 21 v-22, 23–25, 41 v-42 v, 72 v-73 v; dopis Đuraševića 27. lipnja 1548. dubrovačkoj vladi u *Miscellanea XVI st.,* br. 24/I; *Isprave i akti XVI st.,* br. 466/16; 6. knjiga XI. serije nazvana *Processus secreti Minoris Consilii,* fol. 12, 22–38, 41–49 v; Anonim u izdanju Nodila, str. 132–133; J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, II-1,* str. 494–507. O Zamanji: J. Tadić, *Marin Zamanja* u *Dubrovački portreti,* Beograd 1948.
[60] *Isprave i akti XVI st.,* br. 151 i *Litterae et commissiones, 25,* fol. 28.
[61] Među ostalim pogledati: *Secreta Rogatorum, II,* fol. 4-4 v, 6-8, 10 v-15, 16 v; *Litterae et commissiones, 25,* fol. 282-284 v, 285; 26 fol. 62-62 v, 80 v-86 v, 87 v-88 v, 121-121 v; *Isprave i akti XVI. st.,* br. 155, 156, 157, 158, 159; J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, II-2,* str. 31, 35-40.
[62] *Litterae et commissiones, 26,* fol. 83 v.

[63] Serafino Razzi: *La storia di Ragusa,* novo izdanje, str. 199, Dubrovnik 1903.

[64] Za ovo vrijeme i kasnije važna su djela: Đuro Körbler, *Dubrovačka republika i zapadne evropske države,* Rad JAZU, 214, Zagreb 1916. i J. Tadić, *Španija i Dubrovnik u XVI v.* Ostala ćemo spomenuti u odnosnim bilješkama. Arhivski materijal je u poznatim nam već serijama zapisnika dubrovačkih vijeća, *Isprave i akta* i *Litterae et commissiones,* od kojih je neke značajnije dokumente objelodanio J. Radonić u *Dubrovačka akta i povelje.*

[65] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, II-1,* str. 349–359.

[66] *Acta Consilii Rogatorum, 41,* fol. 113 v. J. Radonić: nav. zbornik, str. 276–278.

[67] O svemu tome u 1533. i 1535. *Secreta Rogatorum, I,* fol. 72 v-73; J. Radonić: nav. zbornik, str. 309–312, 371.

[68] O njemu pogledati J. Tadić, *Dubrovčanin Serafin Gučetić francuski diplomat* (1496–1547), Split 1938, i njegovu biografiju u *Dubrovačkim portretima.*

[69] Opći podaci o sudjelovanju dubrovačkih brodova u *Litterae et commissiones, 22,* odostraga fol. 11, te u Lukarevića u izdanju iz 1605. na str. 140. Kasnija vijest o propasti 18 galijuna u djelu: Francesco de Petris, *Breve discorso genealogico della Antichissima, e Nobilissima Famiglia Ohmuchievich Gargurich,* tiskanom u zborniku Lorenza Miniatija: *Le glorie cadute dell' Antichissima, ed Augustissima Famiglia Comnena...* Drugo izdanje izišlo u Mlecima 1663.

[70] J. Radonić: nav. zbornik, str. 386–397, 398–400.

[71] Isti zbornik, str. 401–402.

[72] Isti zbornik, str. 400–401.

[73] O svemu tome *Litterae et commissiones, 21,* fol. 106; 22 fol. 12-12 v i odostraga fol. 11-14 v, fol. 35.

[74] Pogledati o tom: J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, II-2,* str. 195.

[75] T. Popović: *Turska i Dubrovnik u XVI veku,* str. 186-187, 188.

[76] O prilikama za vrijeme rata, osim u dokumentima Dubrovačkog arhiva, pogledati i mletačke dokumente objelodanjene u: Makušev-Šuflaj, *Isprave za odnošaj Dubrovnika prema Veneciji,* Starine 31, str. 66–80. Obradu pogledati u: T. Popović, nav. djelo, str. 188–204

[77] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, II-1,* str. 424–431, 450–457.

[78] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, II-2,* str. 104–108, 148–151.

[79] O tursko-dubrovačkim odnosima i o mikrofaktografiji tijekom 1526–1570. pogledati u: T. Popović, nav. djelo, str. 144–249.

[80] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, II-1,* str. 432, 434–435.

[81] Pogledati među ostalim: *Litterae et commissiones, 26,* fol. 242–252, od kojih je uputu vlade trgovcima, dopis engleskoj kraljici i vojvodi Albi objelodanio J. Radonić *(Dubrovačka akta i povelje, II-2,* str. 49–56). Pogledati: Josip Torbarina, *Fragmenti iz neizdanih pisama Ludovika Beccadellija (1555–1564),* revija Dubrovnik, I, dvobroj 9–10, str. 327–328, 328–329, Dubrovnik 1929; J. Tadić, *Španija i Dubrovnik u XVI v.,* str. 89–90; J. Torbarina, *Argosy ili: što engleski rječnik duguje Dubrovniku,* Nova Evropa, XXVI, broj 5, 1933; V. Kostić, *Kriza dubrovačko-engleskih odnosa 1556–1558 godine,* Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, XXXVII, sv. 3–4, Beograd 1971.

Pogledati i radnje Filipovića, Monice Patridge i Kostića, spomenute u 240. bilješci prethodnog razdoblja. Torbarina, Filipović, Patridge i Kostić iznose također podatke iz engleskih arhiva i izvora.

[82] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, II-1,* str. 405–407, 413–414, 432–434.

[83] O odnosima s Francuskom i ostalom u vezi s time pogledati: Radonić, *Dubrovačka akta i povelje, II-1,* str. 411–412, 415–424, 457–480, 485–486, 486–490, 490–492; *II-2,* str. 2–15, 43–47, 48–49, 57–59, 64–66, 188.

[84] Isti zbornik, str. 222.

[85] O ovim prilikama pogledati među ostalim u: Ljubić, *Poslanice dubrovačke na mletačku republiku,* Starine 15, str. 3-5, Zagreb 1883. i Makušev-Šuflaj: *Isprave za odnošaj Dubrovnika prema Veneciji,* Starine, 31, str. 73–74, 80–93, 99–100.

[86] *Litterae et commissiones, 29,* fol. 266 v.

[87] *Litterae et commissiones, 29,* fol. 287-287 v.

[88] *Litterae et commissiones, 30,* fol. 12.

[89] O Marinu Držiću kao književniku i čovjeku postoji vrlo opsežna literatura. Spomenut ćemo

samo neke najbitnije radove s povijesnim podacima i bibliografijama, te zbirna djela. Milan Rešetar je u zbirci *Stari pisci hrvatski,* izdanje JAZU, tiskao 1930. drugo izdanje VII. knjige *Djela Marina Držića.* Tu je objelodanio vrlo opširni *Uvod,* u kojem je iznio sve važnije što se dotad znalo i pisalo o Marinu Držiću, i kao novo Držićeva urotnička pisma koja je ranije u firentinskom Državnom arhivu otkrio francuski slavist Jean Dayre i pisao o njima. J. Tadić je u knjizi *Dubrovački portreti* tiskao i portret *Marin Držić.* U izdanju Srpske književne zadruge izlazi zbirno djelo raznih pisaca *450 godina od rođenja Marina Držića,* Beograd 1958, koje je priredio Miroslav Pantić, a u njemu je Pantićeva radnja *Četiri stoleća u potrazi za pravim likom Marina Držića.* Nove arhivske podatke iz Siene i nove poglede iznio je Leo Košuta u radovima *Siena nella vita e nell'opera di Marino Darsa (Marin Držić)* i *Il mondo vero e il mondo rovescio in »Dundo Maroje« di Marino Darsa (Marin Držić),* Ricerche slavistiche, vol. IX i vol. XII. Milan Ratković je u biblioteci *Pet stoljeća hrvatske književnosti,* knj. 6, drugo izdanje, Zagreb 1964, izdao najmarkantnija djela Držićeva s uvodnom studijom i opširnom bibliografijom. Ja sam u Radu JAZU, 338, Zagreb 1965, objelodanio povijesnu radnju *O Marinu Držiću,* gdje sam se služio i dotadašnjom literaturom, ali sam je izradio prvenstveno na temelju izvornog materijala. Godine 1967. časopis »Dubrovnik«, br. 3, izlazi pod općim naslovom *400-godišnjica smrti Marina Držića (1508–1567).* Nakon toga Matica hrvatska publicira veliko zbirno djelo *Marin Držić, Zbornik radova,* Zagreb 1969, u kome je Josip Mihojević objelodanio opširnu *Bibliografiju.* Najnoviji prikaz o Marinu Držiću, s opsežnom bibliografijom, tiskao je Franjo Švelec u *Leksikonu jugoslavenskih pisaca I,* Novi Sad 1972. Značajne poglede na Marina Držića dao je veliki naš književnik Miroslav Krleža u više navrata.

[90] T. Popović: *Turska i Dubrovnik u XVI veku,* str. 245–247.

[91] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, II-2,* str. 191–193.

[92] Kao i za ostalo vrijeme, važan su izvor *Litterae et commissiones,* koje se od 1566. dalje dijele na *Levantis* i *Ponentis,* kao i zapisnici vijeća. No važni su izvještaji Frana Gundulića, koje je on s diplomatskih svojih misija, ponajviše iz Rima, slao dubrovačkoj vladi. Neki su originali u Dubrovačkom arhivu. Važnije dopise skupio je sam Frano Gundulić u posebnu zbirku, koja obuhvaća 1570–1574. i 1581–1582. Vlastoručni kodeks te zbirke je u privatnim rukama, a iz njega je dopise iz 1570–1574. objelodanio L. Vojnović: *Depeschen des Francesco Gondola Gesandten der Republik Ragusa bei Pius V, und Gregor XIII (1570–1573),* Wien 1909. Kasniji prijepis kodeksa je u Dubrovačkom arhivu. Nešto materijala objelodanio je i J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje.* Ovo su vrijeme obrađivali i J. Tadić: *Španija i Dubrovnik u XVI v.,* te T. Popović: *Turska i Dubrovnik u XVI v.*

[93] *Litterae et commissiones, Ponentis 1,* br. 166.

[94] J. Radonić: nav. zbornik, str. 215-218.

[95] Isti zbornik, str. 256.

[96] T. Popović: nav. djelo, str. 283–284.

[97] J. Radonić: nav. zbornik, str. 275, 276.

[98] Isti zbornik, str. 281.

[99] O tome vidjeti: *Depeschen des Francesco Gondola,* str. 107, 137–138; kodeks Gundulićevih dopisa u Dubrovačkom arhivu fol. 198 v-199; Makušev-Šuflaj: *Isprave...* Starine, 31, str. 97–98, 100–101, 105; J. Radonić: nav. zbornik, str. 265–266; V. Foretić: *Udio naših ljudi u stranim mornaricama i općim pomorskim zbivanjima kroz stoljeća,* Pomorski zbornik, I, str. 293–296, 1962; V. Foretić: *Korčula, Dubrovnik, Boka Kotorska i Lepantska bitka,* Adriatica maritima Instituta Jugoslavenske akademije u Zadru, I, Zadar 1974; T. Popović: nav. djelo, str. 264–265, 267–268, 277–278, 293, 297.

[100] Osim dokumenata Dubrovačkog arhiva u serijama zapisnika vijeća, dopisa i uputa, isprava i akata te drugdje (npr. *Lamenta politica,* knj. 7) pogledati dokumente u zbirci objelodanjenih izvora: Karlo Horvat, *Monumenta historiam Uscocchorum illustrantia, I-II,* Zagreb 1910. i 1913; Radoslav Lopašić, *Spomenici hrvatske krajine, I-II,* Zagreb 1884–1885; Makušev-Šuflaj, *Isprave...* Starine 31. Pogledati i povijesnu obradu: J. Tadić, *Uskoci i Dubrovnik,* Jadranska straža, VI, br. 9, 1928; J. Tadić, *Uskoci i Dubrovnik u XVII. stoljeću,* Novosti, Zagreb 19. siječnja 1936; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI v.,* na više mjesta; Gligor Stanojević, *Senjski uskoci,* Beograd 1973.

[101] Posebno o pogibiji Daničića pogledati: *Litterae et commissiones, Levantis 31,* fol. 78–79 v, 81–81 v, 84–84 v, 97, 109. Istraga dubrovačke vlade u seriji *Isprave i akti 16. st.,* br. 466/36. Pismo

Frana Gundulića objelodanjeno je u L. Vojnovića: *Depeschen des Francesco Gondola...* str. 104. Djelo Giovannija iz Ferma objelodanio F. Rački: *Prilog za poviest hrvatskih Uskoka,* Starine, 9, 1877). O pogibiji Daničića, i mletački pisac Minuccio Minucci: *Historia degli Uscocchi* (u mletačkom izdanju od 1677. na str. 88). O pogibiji uskočkog vođe Đura Daničića pisali su prema svojoj interpretaciji: J. Tadić, *Pogibija uskočkog vođe Đura Daničića,* Novosti, Zagreb, 24. siječnja 1931, te T. Popović: nav. djelo. str. 268–271. O pogibiji Đura Daničića M. Minucci, pisac s početka XVII. st., i Frano Gundulić, suvremenik, u svojem pismu dubrovačkoj vladi od listopada 1571, govore samo usput kad pišu o Daničićevu sinu Đuru. M. Minucci kaže: »a cui havevano i Ragusei *ammazzato* il padre«, a F. Gundulić: »M. Luciano Caboga mi ha detto che il figliuolo del Danicich, *strangolato dalle Signorie Vostre,* faceva apparecchi per molestar il loro stato com molte barche armate...« Minuccijevo *ammazzare* znači *ubiti* bilo na koji način, te samo po sebi ne tumači način Daničićeve smrti. *Strangolare* znači u prvotnom značenju *udaviti,* a znamo da se i u zapisniku istrage kaže kako su se neki uskoci bježeći udavili u vodi. No glagol ima i drugih sporednijih značenja, kao *zaklati,* a to bi odgovaralo tvrdnji Ivana iz Ferma da je Daničiću odsječena glava. Daljnja su značenja glagola *učiniti umrijeti* i *posvršavati na dohvat.* Dakle ni ovaj dio Gundulićeva pisma ne rješava problem. Dubrovački izvori i pisanje Ivana iz Ferma mogli bi se donekle i uskladiti. Zaljev Rijeke Dubrovačke mogao je biti »dubrovačka luka«, u borbi su mogli zaglaviti Daničić i njegovi kapetani, a poslije su Daničiću mogli odsjeći glavu i objesiti je na kolac na gradskim zidinama.

[102] Kodeks Gundulićevih dopisa u Dubrovačkom arhivu, fol. 199.

[103] Ovu intervenciju Harbornea prikazao je V. Kostić u svojoj raspravi *Ragusa and the Spanish Armada,* Godišnjak Balkanološkog instituta u Beogradu *Balcanica, III,* str. 204–205, Beograd 1972. – na temelju arhivskog materijala državnog arhiva Britanije u Londonu. U Dubrovačkom arhivu nismo našli izvještaje Orsata Crijevića. U *Litterae et commissiones, Levantis* pribilježeno je mnogo dopisa pisanih Orsatu Crijeviću i njegovu poslaničkom drugu u Carigradu, ali u njima o tome nema podrobnosti; tek se iz nekih odlomaka može naslutiti da je bilo sporova s engleskim poslanikom (u knjizi 36 na foliji 104 za 1588. i na fol. 132–132 v za 1589. godinu).

[104] Viktor Novak našao je u Britanskom muzeju u Londonu rukopis s naslovom: *Dominio, sito e costumi della Republica di Ragusa,* u kome se govori i o sudjelovanju dubrovačkih brodova u Nepobjedivoj armadi, te je na temelju toga i napisao radnju *Učešće dubrovačke flote u španskoj nepobedivoj armadi,* Zgodovinski časopis VI-VII, Ljubljana 1932–1933. Opširno se sudjelovanjem dubrovačkih brodova pozabavio V. Kostić u već spomenutoj radnji *Ragusa and the Spanish Armada,* pisanoj na temelju engleskih i španjolskih izvora, od kojih su neki i objelodanjeni, te dubrovačkih.

[105] *Acta Consilii Rogatorum, 70,* fol. 258 v-259, 259 v; *Litterae et commissiones, Ponentis 6,* fol. 123 v–125; J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, II-2,* str. 567–568, ali krivo spominje Bunića umjesto Gučetića.

[106] Dopis u: Kostić, navedeno djelo, str. 231-232.

[107] V. Kostić: nav. djelo, str. 200–233, na temelju španjolskih izvora.

[108] *Litterae et commissiones, Levantis 38,* fol. 27 v-31 v.

[109] Tekst fermana u prijevodu na engleski donosi N. H. Biegmann: *The Turco-Ragusan Relationship according to the Firman of Murad III (1575–1595) extant in the State Archives of Dubrovnik,* str. 143, The Hague – Paris 1967.

[110] Dopise Crijeviću pogledati u *Litterae et commissiones, Levantis 38,* fol. 34–41 v, 50 v-54.

[111] *Litterae et commissiones, Levantis 38,* fol. 234 v-235.

[112] O tome u zborniku Lorenca Miniatija: *Le glorie cadute dell'Antichissima, ed Augustissima Famiglia Comnena...,* Venetia 1663, prvi dio str. 123–124, četvrti dio str. 9–10.

[113] Među ostalim u povijesnoj obradi, pogledati o Vicu Bunu u djelu: Josip Luetić, *Pomorac i diplomat Vice Bune,* Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, 1, Dubrovnik 1952.

[114] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, II-2,* str. 590–596 i *III-1,* str. 112, 121.

[115] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, III-1,* str. 1–21.

[116] Tih pitanja dotakao sam se u svojim radovima: *Veze starih Dubrovčana s novootkrivenim zemljama i njihovo iseljavanje,* Matica, iseljenički kalendar 1960, Zagreb 1960, te *Udio naših ljudi u stranim mornaricama i općim pomorskim zbivanjima kroz stoljeća,* Pomorski zbornik, I, na str. 296–302, gdje navodim i izvore, no u nekim pojedinostima došao sam nakon toga i do drukčijih

rezultata. Osim spomenutih izvora pogledati među ostalim još: *Acta Consilii Rogatorum, 51,* fol. 55 v-56, 58 v-60 v, 129 v-130; *Litterae et commissiones, 25,* fol. 57 v-58; *Litterae et commissiones, Ponentis 7,* fol. 254 v; *Litterae et commissiones, Ponentis 8,* fol. 33-33 v, objelodanjeno u: J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje, III-1,* str. 2; *Testamenta 58,* fol. 6 v-7 v; tiskano djelo – *Le relationi et descrittioni universali et particolari del Mondo. Di Luca di Linda et del marchese Macolino Bisaccioni tradotte, osservate, et nuovamente accresciute, e corrette,* na str. 640–643, Venezia 1664; J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje V,* str. 90, 221, Beograd 1951.

[117] V. Kostić; nav. djelo, str. 233.

[118] O cijelom ovom pitanju pogledati dokumente u J. Radonića: *Dubrovačka akta i povelje, II-2,* str. 506, 519–566, 568–578–582. Obradu vidjeti u T. Popović: *Turska i Dubrovnik u XVI v.,* str. 307–361.

[119] Ć. Truhelka: *Nekoliko mlađih pisama hercegovačke gospode pisanih bosanicom, iz Dubrovačke arhive,* Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XXVI, br. 4, str. 478, Sarajevo 1914.

[120] Pismo u Dubrovačkom arhivu: *Miscellanea saec. XVII,* F XIV/1 br. 26. Djelomično ga objelodanio V. Kostić: *Kulturne veze jugoslovenskih zemalja i Engleske do 1700. godine,* str. 67. U ovoj radnji V. Kostić dosta govori i o Bjundoviću.

[121] Izvori o svemu tome: J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje, III-1,* str. 182–321; Makušev-Šuflaj, *Isprave za odnošaj Dubrovnika prema Veneciji,* Starine 31, str. 164–184; Jovan N. Tomić, *Građa za istoriju pokreta na Balkanu protiv Turaka krajem XVI i početkom XVII veka,* knj. I, Beograd 1933. (god. 1595–1606: Mletački državni arhiv), Obrada – Š. Ljubić, *Odnošaji među republikom Mletačkom i Dubrovačkom od početka XVI. stoljeća do njihove propasti,* Rad JAZU, 53, str. 137–151, Zagreb 1880, gdje ima i objelodanjenih izvora; Jovan Tomić, *Pećki patrijarh Jovan i pokret hrišćana na Balkanskom poluostrvu 1592–1614,* Zemun 1903, općenito i na više mjesta u vezi s Dubrovnikom i Dubrovčanima; Dane Gruber, *Zavjera protiv Dubrovnika,* Savremenik, I, sv. 2, veljača 1906; Radovan Samardžić, *Veliki vek Dubrovnika,* str. 46–66; Vuk Vinaver: *Dominik Andrijašević,* Godišnjak Istoriskog društava Bosne i Hercegovine, X, Sarajevo 1959); Vuk Vinaver, *Toma Peleš jedan od radnika na dizanju ustanka protiv Turaka krajem XVI veka,* Istoriski glasnik, dvobroj 3–4, Beograd 1950; Vuk Vinaver, *Pohara Perasta 1624 godine,* Istoriski zapisi, V, knj. VIII, višebroj 4–12, Cetinje 1952; Nikola Radojčić: *Srpska istorija Mavra Orbini,* str. 7–8, Beograd 1950. O Biundoviću pogledati u: G. Novak, *Ivan Franjo Biundović,* Jugoslavenska njiva, VIII, knj. II, br. 11, Zagreb 1. XII. 1924. U *Enciklopediji Jugoslavije,* 1, Zagreb 1965. pod natuknicom *Biondi (Biundović), Gian Francesco* akcija protiv Dubrovnika predimenzionirano prikazana. O Komuloviću među ostalim pogledati: Miroslav Vanino, *Aleksandar Komulović (1548.–1608.),* Kalendar Napredak, Sarajevo 1936; Miroslav Pantić, *Mavro Orbin – život i rad* (u sklopu izdanja prijevoda Mavra Orbina *Kraljevstvo Slovena,* izdanog u Beogradu 1968, str. L–LII). Najnovije u djelu T. Popovića: *Turska i Dubrovnik u XVI v.,* još i str. 365–366, 370–372, 375. S. Antoljak: *Sultan Jahja u Makedoniji,* Godišen zbornik na Filozofskiot fakultet... vo Skopje, 13/5, 1960–61.

[122] Š. Ljubić: *Poslanice dubrovačke na mletačku republiku,* str. 14–16, 17–19, 21–22, Makušev-Šuflaj: *Isprave za odnošaj Dubrovnika prema Veneciji,* str. 115–116, 118–119, 124–126, 132–133, 135.

[123] G. Novak: *Split u svjetskom prometu,* Split 1923, osobito str. 86, 90, 117–118.

[124] O ovom pogledati *Lastovski statut,* što ga objelodani Frano Radić u *Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium 8,* Zagreb 1901, ali i Radiću nepoznati primjerak u Knjižnici Male braće u Dubrovniku; nadalje: *Acta Consilii Rogatorum,* 77, fol. 228 v-229, 259–261; *Diversa Cancellariae de Lagosta, 12,* fol. 48, 51.

[125] O čitavom sporu glede Lastova, i za razdoblje 1602–1606. uopće, pogledati među ostalim izvore u objelodanjenim zbirkama: Š. Ljubić, *Poslanice dubrovačke na Mletačku republiku,* Starine, 15, str. 23–27; Makušev-Šuflaj: *Isprave za odnošaj Dubrovnika prema Veneciji,* Starine, 31, str. 137–164; J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, III-1,* str. 22–162. U povijesnoj obradi: Š. Ljubić, *O odnošajih među republikom Mletačkom i Dubrovačkom od početka XVI. stoljeća do njihove propasti,* Rad JAZU, 53, str. 111–135; Antonije Vučetić, *Dubrovčani na obrani svog teritorija i slobodne plovidbe prema Mlečanima početkom XVII. vijeka,* Glasnik Dubrovačkog učenog društva Sveti Vlaho, str. 84–95; S. Antoljak, *Bune pučana i seljaka,* str. 48–53, Zagreb 1956; R. Samardžić, *Veliki vek*

Dubrovnika, str. 14–46. Opći povijesni prikaz dao je Marin Lucianović u djelu: *Lastovo u sklopu Dubrovačke republike,* Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, III, Dubrovnik 1954.

[126] O prilikama nakon 1606. vidjeti među ostalim: Makušev-Šuflaj, *Isprave...,* na raznim stranama.

[127] G. Novak: *Split u svjetskom prometu,* str. 109, 119.

[128] U Gružu.

[129] Makušev-Šuflaj: *Isprave...,* str. 191–193.

[130] Pogledati među ostalim Karlo Horvat: *Monumenta Uscocchorum historiam illustrantia, II,* str. 455, 463, 464, 465.

[131] Među ostalim ovi izvori: Makušev-Šuflaj, *Isprave...* str. 190–199; izvještaj o događajima na Jadranu 1617, u Vatikanskoj knjižnici objelodanjen u Karlo Horvat: nav. *Monumenta...* str. 460–465. Literatura: Š. Ljubić, *O odnošajih među republikom mletačkom i dubrovačkom od početka XVI. stoljeća do njihove propasti,* st. 144–157 (s citiranjem ponekih dokumenata); E. Nikolić: *La contesa del sale fra Venezia e Ragusa (1645–1679),* Scintille, periodico di lettere, scienze ed arti Zara, anno IV, N. 6, Zadar 1890; V. Vinaver: *Turska i Dubrovnik u doba španske invazije Jadranskog mora (1617–1619),* Istoriski glasnik, četverobroj 1–4, 1952; V. Vinaver: *Pohara Perasta 1624. godine;* R. Samardžić: *Veliki vek Dubrovnika,* str. 74–89.

[132] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, III-1,* str. 337–341.

[133] L. Vojnović: *Aleksandrijsko pitanje (1572–1579),* časopis Delo i posebno, Beograd 1905; kritika Vojnovićeva djela od Jovana N. Tomića u Srpskom književnom glasniku, knj. XVI, br. 3 i br. 4, Beograd 1906; odgovor Luja Vojnovića Jovanu N. Tomiću u svesci časopisa Delo za ožujak 1906; Jovan N. Tomić: *Još jednom o Aleksandrijskom pitanju, Odgovor G. Dr. Luju Vojnoviću,* Srpski književni glasnik, XVI–XVII, 1906, i posebno, Beograd iste godine. Vojnović je ponovno objelodanio svoju raspravu u zbirci radova *Književni časovi,* Zagreb 1911. U novije doba dotakao se aleksandrijskog pitanja T. Popović: *Turska i Dubrovnik u XVI veku,* str. 100–105, 147–148, 163, 223–225, 299–301. Vidjeti i I. Mitić: *Dubrovački konzuli i konzularna služba od najranijih vremena do potresa 1667. godine,* Građa za pomorsku povijest Dubrovnika, 5, str. 56–58, Dubrovnik 1972; I. Mitić: *Konzulati i konzularna služba starog Dubrovnika,* str. 43–44, Dubrovnik 1973. Vojnović i Tomić donose u svojim raspravama i francuske izvore, a inače i za ovo pitanje važni su nam dubrovački izvori *Litterae et commissiones,* zapisnici dubrovačkih vijeća i drugi. Sultanove odluke, s kojima ćemo se sretati, nisu na turskom jeziku još proučene, ali ih imamo u talijanskim prijevodima i registrima što ih u XVIII. st. sastaviše dubrovački dragomani. To su *Traduzioni,* zbornici u nekoliko svezaka, i *Registri.* Citirat ćemo u daljnjim bilješkama samo neke dokumente.

[134] *Traduzioni* za ovo doba, br. 9, str. 92–93; *Registro,* br. 9, str. 140.

[135] *Traduzioni...,* br. 10, str. 94–95.

[136] *Litterae et commissiones, 24,* fol. 154 v-155; *Traduzioni...,* br. 38, str. 115–117; *Registro,* br. 38, str. 45; *Traduzioni...,* br. 69, str. 161; *Registro,* br. 69, str. 151.

[137] L. Vojnović: *Aleksandrijsko pitanje,* str. 10.

[138] O toj borbi imamo mnoštvo izvora. Među ostalim navodimo: *Traduzioni...,* br. 17, str. 188–190, *Registro,* br. 17, str. 158; *Litterae et commissiones, Levantis 31,* fol. 246–246 v, 248–248 v, 254, 260–260 v, 273–273 v, 278 v-280 v; *Isprave i akti. XVI. st.,* br. 428 (1–5); *Acta Consilii Rogatorum,* 63 fol. 141–148 v., dokumenti citirani u djelu L. Vojnovića: *Aleksandrijsko pitanje,* str. 13–14, 20–21, 22, 25–26, 34.

[139] L. Vojnović: nav. djelo, str. 36–37.

[140] Ivan Krstitelj Švrljuga: *Prinosi k diplomatskim odnošajem Dubrovnika s Francezkom,* Starine, 14, str. 67–68, Zagreb 1882.

[141] L. Vojnović: *La Monarchie française dans l'Adriatique,* str. 114–115

[142] Uz izvore u Dubrovačkom arhivu vidjeti za ovo potpoglavlje Makušev-Šuflaj: *Isprave...,* str. 136–137, 163, 197–257. Pogledati obradu uz neke arhivske podatke. Š. Ljubić, *O odnošajih među republikom mletačkom i dubrovačkom od početka XVI. stoljeća...,* str. 156–159; E. Nikolić: *La contesa del sale fra Venezia e Ragusa;* G. Novak: *Split u svjetskom prometu,* str. 85–127, osobito str. 117–127; R. Samardžić: *Veliki vek Dubrovnika,* str. 66–74.

[143] O svemu ovome Makušev-Šuflaj: *Isprave...,* str. 196–197, 214, 223, 230, 256–257; Viktor

Makušev: *Istorijski spomenici Južnih Slovena I,* str. 520–522; J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, III-1,* str. 342–364, 366–372, 376–390, 395–400, 401–420, 422; A. Vučetić: *Lokrum i odnošaji Dubrovnika sa Mletcima u XVII. vieku iz izvještaja poslanika M. Sorgo,* Split 1889; Š. Ljubić: *O odnošajih među republikom mletačkom i dubrovačkom od početka XVI. stoljeća...,* str. 159–160; A. Vučetić: *Dubrovčani na obrani svog teritorija i slobodne plovidbe prema Mlečanima početkom XVII. vijeka,* Glasnik Dubrovačkog učenog društva Sveti Vlaho, I, str. 96–113, Dubrovnik 1929; A. Vučetić: *Obrana dubrovačkih ostrva i slobode u XVII. vijeku,* Novosti br. 139, Zagreb 19. VI. 1928; R. Samardžić: *Veliki vek Dubrovnika,* str. 89–110.

[144] O ovome vremenu objelodanio je mnoge dokumente iz Dubrovačkog arhiva J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, III-1,* str. 438, 443–444, 449–451, 454–459, 464–465, 470–544; *III-2,* str. 545–705, 714–715; iz Mletačkog arhiva Š. Ljubić: *Poslanice dubrovačke na mletačku republiku,* str. 33–44. Stariju obradu ovog vremena vidjeti u: Š. Ljubić, *O odnošajih među republikom mletačkom i dubrovačkom od početka XIV. stoljeća...,* kao i na odnosnim stranicama A. Vučetić: *Dubrovnik za kandijskog rata,* Dubrovnik 1896, oba s citatima dokumenata. Ovog vremena dotakao se R. Samardžić u raznim svojim radovima, i u djelu: *Veliki vek Dubrovnika,* str. 113–226. Pogledati i Pavao Butorac: *Uloga hajduka u Boki Kotorskoj,* Glasnik Narodnog univerziteta Boke Kotorske, III, dvobroj 2–3, Kotor 1936; Maksim Zloković: *Pomorski podvizi bokeljskih hajduka,* Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, V, Kotor 1956.

[145] O Konkeđevićima pogledati: *Acta Consilii Rogatorum, 51,* fol. 55 v-56, 58 v-60 v, 129 v-130 i seriju *Litterae et commissiones, 25,* fol. 57 v–58. Zatim i J. Tadić: *Prvi naši iseljenici u Ameriku,* Politika, Uskrs 1940, te V. Foretić: *Veze starih Dubrovčana s novootkrivenim zemljama i njihovo iseljavanje,* Matica, iseljenički kalendar, str. 145–146, Zagreb 1960.

O privrednim vezama s balkanskim zaleđem dosta se pisalo. Već smo u bilješkama navodili više pisaca, tako M. Dinića u 73. bilješci IV. poglavlja; Desanku Kovačević-Kojić u 14, 221. i 342. bilješci IV. pogl.; K. Jirečeka u 342. bilješci IV. pogl.; a i djelo Tome Popovića: *Turska i Dubrovnik,* na više mjesta. Pogledati usto među ostalim i ova djela: Kosta M. Kostić, *Građa za istoriju srpske trgovine,* Spomenik Srpske akademije, LXVI, o Dubrovčanima str. 131–160, Beograd 1926; J. Tadić, *Dubrovčani po južnoj Srbiji u XVI stoleću,* Glasnik Skopskog Naučnog društva, VII–VIII, 3–4, Skopje 1929–1930; Ivan Sakazov: *Stopanskite vrzki meždu Dubrovnik i Blgarskite zemi prezd 16 i 17 stoletija,* Sofija 1930; Branimir Truhelka: *Mercatores Levantis,* Croatia, II, Zagreb 1941; Radovan Samardžić: *Dubrovčani u Beogradu,* Godišnjak Muzeja grada Beograda, II, Beograd 1955; Bogumil Hrabak: *Dubrovački trgovci u Beogradu pod Turcima 1521–1551. godine,* isti Godišnjak, XIII, Beograd 1966; Stjepan Antoljak: *Najstariot dosega sačuvan testament na hrvatski jezik (latinica) sostaven vo Skopje (1598),* Glasnik na Institutot za nacionalna istorija, II, br. 1, Skopje 1958; S. Antoljak: *Prilog proučavanju trgovačkih veza između Dubrovnika i Skopja u 15. i 16. stoljeću,* Godišen zbornik na Filozofskiot fakultet... vo Skopje, 10–11, N° 3. za 1957–1958; J. Tadić: *Privreda Dubrovnika i srpske zemlje u prvoj polovini XV veka,* Zbornik Filozofskog fakulteta Beogradskog univerziteta, X-1, Beograd 1968. Pogledati zbirku dokumenata: J. Tadić, *Dubrovačka arhivska građa o Beogradu, I,* 1521–1571, Beograd 1950.

O putovima piše K. Jireček u djelu spomenutom u 342. bilješci, IV. pogl.; M. Dinić: *Dubrovačka srednjovekovna karavanska trgovina,* Jugoslovenski istoriski časopis, III, Beograd 1937.

O obrtima (i manufakturama) pogledati radnje G. Novaka, I. Božića, D. Rollera i D. Dinić-Kneževićeve, spomenute u 10. bilješci, IV. pogl.; Cvita Fiskovića u 274. i 277. bilješci IV. pogl. O brodovima i brodogradnji brojni su radovi Josipa Luetića i Vinka Ivančevića, među ostalim J. Luetić: *Dubrovački galijun – jedrenjak svjetskog glasa,* Naše more, XIII, br. 6, Dubrovnik 1966; J. Luetić: *O nekim starim tipovima dubrovačkih jedrenjaka,* časopis Dubrovnik, XIV, br. 3, Dubrovnik 1971; V. Ivančević: *Brodogradilište u Gružu,* Naše more, II, br. 1, Dubrovnik 1955. O nazivu argosy: Josip Torbarina, *Što duguje engleski rječnik Dubrovniku,* Nova Evropa, Zagreb 1933, 5. O obrtima, tehnologiji i s time u vezi, dosta specijalnih radova dale su Verena Han i Đurđica Petrović.

O Pracatu i Sagroevićima pogledati: A. Vučetić, *Miho Pracat,* Srđ, VI, Dubrovnik 1907; J. Tadić, *Miho Pracat-Pracatović,* Dubrovnik 1933, te u knjizi: *Dubrovački portreti,* biografije – *Miho Pracatović* i *Vice Stjepović Skočibuha.*

O plemstvu sa spomenutim u vezi: Irmgard Manken, *Dubrovački patricijat u XIV veku,* Beograd 1960; M. Dinić: *Iz Dubrovačkog arhiva, I,* Beograd 1957, *II,* 1963; D. Kovačević: *Trgovačka knjiga Nikole i*

Luke Kabužića, Istoriski pregled br. 1, Zagreb 1954; Dragoljub Pavlović: *Kriza vlasteoskog staleža u Dubrovniku,* Zbornik radova Srpske akademije, XVII, Beograd 1952: Zdenko Zlatar: *The »Crisis« of The Patriciate in Early Seventeenth Century: a Reapprasail,* Godišnjak Balkanološkog instituta Balcanica, VI, Beograd 1975.

Postoje razni rukopisni zbornici genealogija uglednih pučana, najviše Antunina a ponešto Lazarina. Najvažniji je zbornik o Antuninima tzv. Čingrijina, nazvana tako po posljednjem privatnom vlasniku, sada u Dubrovačkom arhivu. Opću obavijest o tim genealogijama dao je J. Tadić: *Genealogije dubrovačkih građana,* revija Dubrovnik, I, dvobroj 4–5, Dubrovnik 1929. U Dubrovačkom arhivu su i statuti bratstava Antunina i Lazarina, s popisom članova. Zbirku grbova pučkih građanskih obitelji u bojama pogledati u *Zborniku* što ga je 1892. sastavio Petar Frano Martecchini na temelju starih podataka, sada također u Dubrovačkom arhivu.

[146] Sulejman Bajraktarević: *Spor između Dubrovačke Republike i turskog zakupnika skele u Vacu u vezi s trgovinom kožama,* Zbornik Historijskog instituta JAZU u Zagrebu, 3, Zagreb 1961.

[147] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, III–1,* str. 390–394.

[148] *Isprave i akti XVII. st.,* br. 2119/7.

[149] J. Gelčić: *I conti di Tuhelj, Contributo alla Storia della Marina Dalmata ne suoi rapporti colla Spagna,* str. 106–107, Ragusa 1889.

[150] Osim navedenih izvora i literature pogledati među ostalim i ova povijesna djela:
Josip Luetić, *Dubrovnik u mediteranskom brodarstvu sedamnaestog stoljeća,* časopis Dubrovnik, VII, br. 1, Dubrovnik 1964; J. Luetić, *Dubrovnik – najveća tranzitna jadranska luka sedamnaestog stoljeća,* časopis Dubrovnik, VII, br. 2, Dubrovnik 1964; V. Vinaver, *Dubrovačka nova ekonomska politika početkom XVII veka,* Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, IV–V, 1956; V. Vinaver, *Bosna i Dubrovnik (1595–1645),* Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, XIII, Sarajevo 1962; Sergije Dimitrijević, *Dubrovačka trgovina u Leskovcu i uloga dubrovačke kolonije u Prokuplju,* Naše stvaranje, str. 3–54, Leskovac 1955; S. Dimitrijević, *Dubrovački karavani u Južnoj Srbiji u XVII veku,* Beograd 1958; Vinaverov prikaz ovog djela u Istorijskom glasniku, dvobroj 1–2, Beograd 1959, i odgovor Dimitrijevića, *O nekim pitanjima dubrovačke trgovine u Južnoj Srbiji,* Istorijski glasnik, br. 1–4, Beograd 1962; B. Hrabak: Prošlost Plevalja po dubrovačkim dokumentima do početka XVII stoleća, Istorijski zapisi, VIII, 1955.

[151] O potresu 1667. među ostalim govore i izvori: *Dnevnik Nikolice Bunića,* objelodanjen u J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, III-2,* str. 761–768, važan i za događaje nakon potresa; pisma Frana Bobaljevića iz Dubrovnika pisana Marku Basiljeviću u Mlecima (u arhivu obitelji Basiljevića u sklopu Dubrovačkog arhiva). Najvažnija literatura: Jelenko Mihajlović, *Seizmički karakter i trusne katastrofe našeg južnog primorja,* Beograd 1947; L. Vojnović: *Prva smrt Dubrovnika,* Letopis Matice srpske 3–4, 1912; R. Samardžić: *6. april 1667. godine u Dubrovniku,* Istoriski pregled, II, br. 1, Zagreb 1955; R. Samardžić, *Veliki vek Dubrovnika,* str. 241–264.

[152] Za događaje nakon potresa, uz zapisnike dubrovačkih vijeća, knjige dopisa i uputa i serije *Isprave i akti,* pogledati: spomenuti *Dnevnik Nikolice Bunića* i pisma Frana Bobaljevića; izvještaj mletačkoga glavnog providura Dalmacije Katarina Cornara od 18. travnja 1667. (*Starine,* 15, Zagreb 1883); J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, III-2* (osobito str. 702–703, 705–706, 720, 761, 768, 773–835); R. Samardžić: *Borba Dubrovnika za opstanak posle velikog zemljotresa* (osobito str. 37–39, 53, 86, 87, 98–99, 101–103, 111–114, 299–302, 489, 492, 495, 499, 503–504), Beograd 1960; zapisnik prvih odluka provizorne vlade nakon potresa: *Libro delli provedimenti et terminazioni 1667,* u Dubrovačkom arhivu; rukopisno djelo Šibenčanina Frana Divnića o povijesti Dalmacije u to doba (poznato mi po novijem prijepisu u Historijskom arhivu u Zadru). Povijesna obrada: A. Vučetić, *Dubrovnik za kandijskog rata, II;* R. Samardžić: *Veliki vek Dubrovnika,* str. 241–445; R. Samardžić u posebnim radovima: *Jedan pokušaj predaje Kotora Turcima,* Istoriski glasnik, 3–4, Beograd 1951; *Borba Dubrovnika protiv mletačkih pokušaja da unište njegovu nezavisnost u XVII veku,* zbornik Dubrovačko pomorstvo, Dubrovnik 1952; *Hajdučke borbe protiv Turaka u XVI i XVII veku,* Beograd 1952. (poglavlje *Bokeljski hajduci); Dva priloga proučavanju narodne poezije,* Ogledi, zbornik radova, februar Beograd 1953; *Hajdučke operacije na moru,* Književni Jadran, II, 21, Split 1953; *Hajdučka pisma,* Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, III, 1955; zatim i: Salko Nazečić, *Hajdučke borbe*

oko Dubrovnika u drugoj polovici 17. vijeka i naša narodna pjesma, Pitanja književnosti i jezika, II, dvobroj 1–2, Sarajevo 1955.

[153] Sačuvano Gučetićevo drugo pismo od 15. travnja 1667. u seriji *Isprave i akti XVII. st.,* br.

[154] Isprave i akti XVII. st., br. 1794/18; J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, III-2,* str. 702–703.

[155] Pogledati o tome u M. Rešetar: *Nova dubrovačka vlastela,* Dubrovački list, br. 13, 1925, te *Salamankezi i Sorbonezi* (isti list br. 19).

[156] *Isprave i akti XVII st.,* br. 2094, fol. 231–231 v.

[157] Osim zapisnika vijeća, dopisa i uputa u Dubrovačkom arhivu i drugih izvora, osobito su važni za ovo doba podaci objelodanjeni u izdanjima: Đuro Körbler, *Pisma opata Stjepana Gradića senatu Dubrovačke republike od godine 1667. do 1683.* (s uvodom o Gradićevu životu), Zagreb 1915; J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje, II-2;* R. Samardžić: *Borba Dubrovnika za opstanak...;* Š. Ljubić: *Poslanice dubrovačke na mletačku republiku.* Povijesna obrada u Š. Ljubić: *O odnošajih među republikom mletačkom i dubrovačkom od početka XVI. stoljeća...;* R. Samardžić: *Veliki vek Dubrovnika,* str. 440–468; E. Nikolić: *La contesa del sale fra Venezia e Ragusa* (Scintille, br. 6, 8 i 9, Zara 1890); djelomično G. Novak: *Split u svjetskom prometu,* na pr. str. 130–131.

[158] R. Samardžić: *Borba Dubrovnika za opstanak...,* str. 518–519.

[159] Pogledati o tome i Š. Ljubić: *Commissiones et relationes venetae, II,* str. 260, 1887; *III.* str. 21–22, 1880.

[160] Pogledati o tome i Josip Onyszkiewicz: *Zdravstvene odredbe u Dubrov. republici i rasprava protiv liječnika Krivelari g. 1676. god.,* Srđ, str. 148–154, Dubrovnik 1908; Miro Murvar: *Lažni izvještaji liječnika Krivelari izazivlju obustavu dubrovačkog pomorsko-trgovačkog saobraćaja 1676. god.,* zbornik Dubrovačko pomorstvo, Dubrovnik 1952.

[161] Uputa od 26. veljače 1677. Zamanji u seriji *Isprave i akti XVII. st.,* opći broj 2088, posebni broj 22.

[162] U uputi spomenutoj u prethodnoj bilješci. Odlomak o tome tiskan u J. Radonića: *Dubrovačka akta i povelje, III-2,* str. 869–870.

[163] O tim pljačkanjima R. Samardžić: *Veliki vek Dubrovnika,* str. 456–460.

[164] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, III-2,* str. 871.

[165] Isti zbornik, str. 878.

[166] Isti zbornik, str. 878–879.

[167] Isti zbornik, str. 880–881.

[168] *Memorandum* u istom zborniku, str. 884–889.

[169] Isti zbornik, str. 889–891.

[170] Isti zbornik, str. 895–896, 933–934, 989–990.

[171] Isti zbornik, str. 901–907.

[172] Isti zbornik, str. 937.

[173] Isti zbornik, str. 907–908.

[174] Isti zbornik, str. 910–913.

[175] Isti zbornik, str. 919–930.

[176] Isti zbornik, str 937–939.

[177] Isti zbornik, str. 921.

[178] Isti zbornik, str. 940–941.

[179] Isti zbornik, str. 941–942.

[180] Isti zbornik, str. 945–947.

[181] Isti zbornik, str. 974–977.

[182] Isti zbornik, str. 977.

[183] Dopis u seriji *Isprave i akti XVII. st., br. 1849/20.*

[184] *Litterae et commissiones, Levantis 63,* fol. 273 v-274 v.

[185] *Isprave i akti XVII. st.,* br. 1839/61.

[186] *Isprave i akti XVII. st.,* br. 1839/67.

[187] *Litterae et commissiones, Levantis 63,* fol. 279–280 v, u J. Radonića u nav. zborniku, pod netočnim datumom od 23. travnja, umjesto točnog od 23. kolovoza.

[188] *Isprave i akti XVII. st.,* br. 1839/71.
[189] *Isprave i akti XVII. st.,* br. 1839/72.
[190] *Litterae et commissiones, Levantis 63,* fol. 283–284 v.
[191] *Isprave i akti XVII. st.,* br. 1839/73 – 1.
[192] *Acta Consilii Rogatorum, 124,* fol. 68–68 v.
[193] Ista *Acta,* fol. 79.
[194] *Isprave i akti XVII. st.,* br. 1849/29.
[195] *Isprave i akti XVII. st.,* br. 1849/23, br. 1849/21 i br. 1849/22.
[196] *Isprave i akti XVII. st.,* br. 1839/72.
[197] *Isprave i akti XVII. st.,* br. 1839/73.
[198] *Acta Consilii Rogatorum, 124,* fol. 77 v.
[199] Ista *Acta,* fol. 78 v.
[200] *Litterae et commissiones, Levantis 63,* fol. 292–294; *64,* fol. 6 v-8 v.
[201] O ovom sporu i istrazi što se vodila u Dubrovniku pogledati i: Bogdan Krizman, *Diplomati i konzuli u starom Dubrovniku,* str. 57–61, Zagreb 1957.
[202] *Acta Consilii Rogatorum, 124,* fol. 86; *Litterae et commissiones, Levantis 63,* fol. 285 v-289 v; *64,* fol. 1–6.
[203] *Litterae et commissiones, Levantis 63,* fol. 294 v-295; *Isprave i akti XVII. st.;* br. 1801/9.
[204] Ista serija, br. 1839/73.
[205] Ista serija, br. 1839/74.
[206] Ista serija, br. 1834/7.
[207] Ista serija, br. 1801/73; *Litterae et commissiones, Levantis 64,* fol. 14 v-18 v.
[208] *Isprave i akti XVII. st.,* br. 1801/13 i br. 1801/15; *Litterae et commissiones, Levantis 64,* fol. 14 v-18 v, 21–22.
[209] *Isprave i akti XVII. st.,* br. 1802/7.
[210] Ista serija, br. 1802/9 i br. 1802/12.
[211] Ista serija, br. 1802/12.
[212] *Litterae et commissiones, Levantis 64,* fol. 52–57.
[213] *Isprave i akti XVII. st.,* br. 1802/14.
[214] Ista serija, br. 1835/4.
[215] Ista serija, br. 1835/5.
[216] Ista serija, br. 1835/6 i br. 1835/7.
[217] Ista serija, br. 1834/8 i br. 1834/9.
[218] Ista serija, br. 1801/24.
[219] Ista serija, br. 1801/26.
[220] Ista serija, br. 1834/10.
[221] Ista serija, br. 1835/8.
[222] Ista serija, br. 1835/9.
[223] Ista serija, br. 1801/27.
[224] Ista serija, br. 1801/28.
[225] Ista serija, br. 1834/11.
[226] Ista serija, br. 1834/12.
[227] Ista serija, br. 1801/29.
[228] Ista serija, br. 1834/13 i br. 1834/14.
[229] Ista serija, br. 1801/30.
[230] Ista serija, br. 1801/31.
[231] Ista serija, br. 1834/16.
[232] Ista serija, br. 1835/14.
[233] Ista serija, br. 1802/17.
[234] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, IV-1,* str. 3, 144, Beograd 1941.
[235] R. Samardžić: *Veliki vek Dubrovnika,* str. 472–474.
[236] Đ. Körbler: *Pisma Stjepana Gradića . . .,* na mnogim mjestima.
[237] R. Samardžić: nav. djelo, str. 527–533.

[238] O razdoblju rata vođenog 1683–1699. postoji mnoštvo arhivskog materijala, u Dubrovačkom arhivu i drugdje, među ostalim u Beču i Mlecima. Znatan dio gradiva objelodanio je J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, IV-1,* str. 1–743 (cijeli svezak) i *IV-2,* str. 1–529, Beograd 1942. Iz Mletačkog arhiva: Š. Ljubić, *Poslanice dubrovačke na mletačku republiku,* str. 54–64. Š. Ljubić obradio u radnji: *Ob odnošajih među republikom mletačkom i dubrovačkom od početka XVI. stoljeća...,* u kojoj donosi i pokoji dokument. Znatnim dijelom na temelju Bečkog arhiva nastala je rasprava: G. Novak, *Borba Dubrovnika za slobodu 1683–1699,* Rad JAZU, 253, Zagreb 1935, gdje donosi i razne dokumente. Pogledati i R. Samardžić: *Veliki vek Dubrovnika,* str. 534–541. Najnovije: Zdenko Zlatar, *Stvaranje Svete lige i Dubrovačka Republika (1683–1684),* Jugoslovenski istorijski časopis, br. 1–2, Beograd 1975.

[239] G. Novak: nav. djelo, str. 2.

[240] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, IV-1,* str. 40–41, 45.

[241] Isti zbornik, str. 3, 19–20, 42–43, 46–47, 48–49, 65–92, 101–102, 130–136, 143–145, 176–177, 182.

[242] Isti zbornik, str. 176.

[243] Isti zbornik, str. 175–180, 184–187.

[244] Isti zbornik, str. 176, 189–191.

[245] Isti zbornik, str. 186.

[246] Isti zbornik, str. 171–174. Vidjeti i L. Vojnović: *La Monarchie française dans l'Adriatique,* str. 78–88.

[247] J. Radonić: nav. zbornik, str. 191–192, 197.

[248] Isti zbornik, str. 199–200.

[249] Isti zbornik, str. 202–204, 206–208.

[250] Sultanu.

[251] J. Radonić: nav. zbornik, str. 200–210; G. Novak: nav. djelo, str. 15.

[252] J. Radonić: nav. zbornik, str. 212.

[253] G. Novak: nav. djelo, str. 16.

[254] Među ostalim J. Radonić: nav. zbornik, str. 177, 186.

[255] Isti zbornik, str. 104, 112, 114, 124.

[256] Sultanu.

[257] J. Radonić: nav. zbornik, str. 221–225, 226–231.

[258] Mlecima.

[259] Sultanu.

[260] J. Radonić: nav. zbornik, str. 233–234.

[261] Isti zbornik, str. 231–233, 247–256, 257–258, 263–270.

[262] Makušev-Šuflaj: *Isprave...,* str. 54–56.

[263] J. Radonić: nav. zbornik, str. 253–256, 257–258, 263–266.

[264] Isti zbornik, str. 270–280, 290–297., G. Novak: nav. djelo, str. 29 i dalje.

[265] J. Radonić: nav. zbornik, str. 300; G. Novak: nav. djelo, str. 34–35.

[266] J. Radonić: nav. zbornik, str. 310; K. Jireček: *Poselství Republiky Dubrovnické k císařovně Kateřině, II,* v. l. 1771–1775, str. 6, Praha 1893.

[267] J. Radonić: nav. zbornik, str. 320, 327; G. Novak: nav. djelo, str. 37.

[268] J. Radonić: nav. zbornik, str. 299–302, 318–321, 324–335, 345–348, 354–356, 358–361, 365–366, 382–383, 388–390, 395–396.

[269] Isti zbornik, str. 371–379, 394, 453–454.

[270] Isti zbornik, str. 543–547.

[271] G. Novak: nav. djelo, str. 65.

[272] K. Jireček: nav. djelo, str. 6; G. Novak: nav. djelo, str. 67–69.

[273] J. Radonić: nav. zbornik, str. 19–20, 37–38, 50–55, 55–63, 108–129, 138–140, 146–147, 148–151, 153–163, 165–171, 188, 195 i dalje.

[274] Isti zbornik, str. 695–696, 706–709.

[275] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, IV-2,* str. 15–19.

[276] G. Novak: nav. djelo, str. 81.

[277] Isto djelo, str. 97.
[278] Isto djelo, str. 100.
[279] J. Radonić: nav. zbornik, str. 2, 6, 12–13.
[280] G. Novak: nav. djelo, str. 100.
[281] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, IV-1,* str. 513–514, 522, 527, 531–532, 548, 556, 562–563, 569, 574, 694, 704, 718, 728.
[282] G. Novak: nav. djelo, str. 101.
[283] Isto djelo, str. 103.
[284] Pogledati o svemu tome: J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje, IV-2,* str. 17, 20, 23, 30–32, 34; *Isprave i akti XVII. st.,* br. 2088/23 od 14. VIII. 1691; Š. Ljubić: *O odnošajih među republikom Mletačkom i Dubrovačkom od početka XVI. stoljeća...,* Rad JAZU, 54, str. 86, 87, 89, Zagreb 1880; G. Novak: nav. djelo, str. 107. U aktu br. 2083/23, u izrazu »e li fè dar fondo« ovo *dar fondo* shvaćam kao *usidriti se.*
[285] G. Novak: nav. djelo, str. 107–108.
[286] J. Radonić: nav. zbornik, str. 38, 65; G. Novak: nav. djelo, str. 110.
[287] G. Novak: nav. djelo, str. 112.
[288] G. Novak: *Split u svjetskom prometu,* str. 133–134.
[289] G. Novak: *Borba Dubrovnika za slobodu...,* str. 116–117.
[290] Isto djelo, str. 120–121.
[291] Isto djelo, str. 124.
[292] Isto djelo, str. 130–131.
[293] Š. Ljubić: *Poslanice dubrovačke na mletačku republiku,* str. 61–62.
[294] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, V,* str. 12–13, Beograd 1951.
[295] Š. Ljubić: *Poslanice...,* str. 62–63.
[296] O Dolfinovu izvještaju G. Novak: nav. djelo, str. 134–138.
[297] Isto djelo, str. 137.
[298] G. Novak: *Borba Dubrovnika za slobodu...,* str. 140, 147.
[299] Dokument na latinskom u Š. Ljubića: *O odnošajih među republikom mletačkom i dubrovačkom od početka 16. stoljeća...,* Rad JAZU, 54, str. 115–116.
[300] Dokument na talijanskom u istom djelu, str. 122.
[301] Š. Ljubić: nav. djelo, str. 122–123.
[302] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, IV-2,* str. 705.
[303] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, V,* str. 28.
[304] G. Novak: nav. djelo, str. 42, 64, 79, 101, 102.
[305] Dokument na latinskom jeziku u istom djelu, str. 103.
[306] Isto djelo, str. 100.
[307] Isto djelo, str. 133.
[308] Dokument na latinskom u istom djelu, str. 145.
[309] Š. Ljubić: nav. djelo, str. 122–123; J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, IV-2,* među ostalim str. 122–123.
[310] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, IV-2* i *V,* za vrijeme 1699–1703. mnoštvo dokumenata, među ostalim osobito važno *IV-2,* str. 505, 658; Š. Ljubić: nav. djelo, str. 124–125; K. Jireček: *Poselství...,* str. 8; Antonije Benussi: *Slika u počast Vladislava Buće dubrovačkog vlastelina,* Glasnik Dubrovačkog učenog društva...
[311] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, V,* str. 12–13, 36–37, 65.
[312] Isti zbornik, str. 29–31, 40–42, 46–58, 61, 65, 71, 73–75, 79–80, 84–85, 87–88; Š. Ljubić: nav. djelo, str. 23–124, 126; Vladislav Skarić: *Trebinje u 18. vijeku,* Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, XLV, str. 57; V. Ćorović: *Odnošaji Crne Gore s Dubrovnikom od karlovačkog do požarevačkog mira,* Glas Srpske akademije, 187, str. 10, Beograd 1941; V. Vinaver: *Sarajevski trgovci u Dubrovniku, Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine,* VI, str. 250, Sarajevo 1954.
[313] L. Vojnović: *La Monarchie française dans l'Adriatique,* str. 89.
[314] J. Radonić: nav. zbornik, str. 23–29, 33, 33–40; Š. Ljubić: *Poslanice dubrovačke na mletačku republiku,* str. 66–67; L. Vojnović: *La Monarchie française dans l'Adriatique,* str. 88–96.

[315] Stjepan Vekarić: *Pelješki jedrenjaci,* str. 60, 237–238, Split 1960.

[316] O vezama Dubrovnika s Petrom Velikim vidjeti: K. Jireček, *Poselství...* str. 12–13, 97–100; Božo Cvjetković: *Dubrovnik i Petar Veliki,* Bulićev zbornik, Split 1924.

[317] Osim spomenutog o ovom vremenu pogledati i: J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje, V,* str. 80–84, 85–96; K. Jireček, *Poselství...* str. 11–17; V. Ćorović, *Odnošaji Crne Gore s Dubrovnikom...*

[318] J. Radonić: nav. zbornik, str. 97–98, 99–103; Gavro Škrivanić: *Dnevnik Dubrovčanina Mihajla Pešića o požarevačkom mirovnom kongresu 1718. godine,* Građa Srpske akademije, VII, Beograd 1952; Š. Ljubić: *O odnošajih među republikom mletačkom i dubrovačkom od početka XVI. stoljeća,* Rad JAZU, 54, str. 126–132; K. Jireček: *Poselství...* str. 16–19, 102–104; G. Novak: *Dubrovačka diplomacija na mirovnom kongresu u Požarevcu,* Šišićev zbornik, Zagreb, 1929: B. Cvjetković: *Dubrovnik i Petar Veliki;* V. Ćorović: *Odnošaji Crne Gore sa Dubrovnikom...* str. 91–113.

[319] U svezi s borbom oko luka pogledati: Š. Ljubić, *O odnošajih među republikom mletačkom i dubrovačkom od početka XVI. stoljeća,* Rad JAZU, 54, str. 131–136; V. Skarić: *Trebinje u 18. vijeku,* str. 57–60; V. Vinaver: *Trgovina Bara, Bijelog Polja i Podgorice s Dubrovnikom,* Istoriski zapisi, VI, knj. IX-2, str. 458–463, Cetinje 1953; V. Vinaver: *Sarajevski trgovci u Dubrovniku,* str. 249–254; V. Vinaver: *Kraj dubrovačke trgovine na Balkanu,* Istoriski glasnik, br. 1, str. 35, Beograd 1956. Za događaje uopće među ostalim pogledati: Š. Ljubić, *Poslanice dubrovačke na mletačku vladu,* str. 68–69, 71–72, 73–74, 74–75; J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje V,* str. 103, 104, 152, 153–166, 168–169, 170–171, 172–173, 179–182; Š. Ljubić: nav. djelo u Radu JAZU, 54, str. 131, 132, 136–138, 151, 154; Franz Babinger: *Raguse,* Encyclopedie d'Islam, III. Leiden 1936; Lujo Vojnović: *La Monarchie française dans l'Adriatique,* str. 115; Vladimir Košćak: *Travnički sporazum,* Republika, XII, br. 3, Zagreb 1956; *Ilija Mitić: Blokada dubrovačke luke sredinom XVIII. stoljeća,* časopis Dubrovnik, III (XVII), broj 6, Dubrovnik 1974.

[320] Izvori za ovo doba su serije Dubrovačkog arhiva, među ostalim osobito serija *Pomorstvo.* Za ovu temu važne su osobito radnje Josipa Luetića, Stjepana Vekarića, Ilije Mitića, Vuka Vinavera i ostalih. Za radove izišle do 1970. pogledati u mojoj *Bibliografiji radova izrađenih na temelju izravnih podataka u Dubrovačkom arhivu od 1945.* Ovdje ćemo spomenuti samo neke najvažnije: M. Rešetar, *Antunini i Lazarini,* Dubrovački list, II, br. 37, 1925; J. Luetić, *Brodovlje Dubrovačke republike 17. stoljeća,* Građa za pomorsku povijest Dubrovnika, 3, Dubrovnik 1964; J. Luetić, *O pomorstvu Dubrovačke republike u XVIII. stoljeću,* ista Građa, 2, Dubrovnik 1959; J. Luetić; *O pomorstvu Hrvatskog primorja i Istre u XVIII. stoljeću, Podaci iz dubrovačkih arhiva,* Jadranski zbornik, I, Rijeka 1956; J. Luetić, *Veze Dubrovnika sa Hrvatskim primorjem i Istrom u XVIII. stoljeću,* isti zbornik, II, Rijeka 1957; J. Luetić, *Istarski pomorac Jakov Priskić, istaknuti naš pomorski privrednik sredinom XVIII. stoljeća,* Pomorstvo, XV, br. 2, Rijeka 1960; J. Luetić, *Učešće Istrana i Primoraca u Dubrovačkoj mornarici,* Pomorstvo, XVII, dvobroj 1–2, Rijeka 1962; J. Luetić, *O konzulatu Dubrovačke republike u Trstu 1739–1807,* Naše more, IX, dvobroj 3–4, Dubrovnik 1962; S. Vekarić, *Pelješki jedrenjaci;* I. Mitić, *Konzulati i konzularna služba starog Dubrovnika,* Dubrovnik 1973; V. Vinaver, *Sarajevski trgovci u Dubrovniku sredinom XVIII. veka;* V. Vinaver, *Hercegovačka trgovina sa Dubrovnikom početkom 18. veka,* Istoriski zapisi, VIII, knj. XI, dvobroj 1–2, Cetinje 1955; V. Vinaver, *Kraj dubrovačke trgovine na Balkanu. Dubrovačka kopnena trgovina sredinom XVIII veka,* Istoriski glasnik, br. 1, Beograd 1956; V. Vinaver, *Crna Gora, Skadar i Dubrovnik krajem XVIII veka,* Istoriski zapisi, IX, knj. XII, sv. 1–2, Cetinje 1956; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII veku,* Beograd 1960; V. Vinaver, *Pomorstvo Ulcinja u XVIII veku,* Istoriski zapisi, XVI, knj. XX-1, Cetinje 1963; V. Vinaver, *Dubrovačka trgovina u Srbiji i Bugarskoj krajem XVII veka* (1660–1700), Istorijski časopis, XII–XIII, Beograd 1963.

Najnovije: Dr. Živojinović, *Merkantilizam kao privredni sistem Dubrovačke Republike u XVII i XVIII veku,* Jugoslovenski istorijski časopis, br. 1–2, Beograd 1975.

[321] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, V,* str. 121–123.

[322] I. Krst. Švrljuga: *Prinosi k diplomatskim odnošajem Dubrovnika s Francezkom,* str. 59, 67–69; J. Radonić: nav. zbornik, str. 112, 143–144, 150–166, 167, 168–169, 169–170, 171–180; L. Vojnović: *La Monarchie française dans l'Adriatique,* str. 117–124.

[323] O svemu ovome J. Radonić: nav. zbornik, str. 182–267; L. Vojnović: nav. djelo, str. 124–132;

B. Krizman: *Diplomati i konzuli u starom Dubrovniku* (poglavlje *Francuski konzul Le Maire u Dubrovniku,* str. 125–136).

[324] Vjekoslav Jelavić: *O dubrovačko-francuskim odnosima u god. 1756–1776,* Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, str. 513–526, Sarajevo 1904; J. Radonić: nav. zbornik, str. 145–149, 268–288; L. Vojnović: nav. djelo, str. 134–147.

[325] Izvještaj Le Maireov u V. Jelavića: nav. zbirka, str. 523–526; Ludwig Albrecht Gebhardi: *Geschichte des Freystaates Ragusa.* Prvo izdanje Leipzig 1781, u djelu *Geschichte des Reichs Hungarn und der damit verbundenen Staaten, Dritter Theil.* Drugo izdanje Pest 1808, u djelu *Geschichte der Königreiche Dalmatien, Kroatien, Szlavonien, Servien, Raszien, Bosnien, Rama und des Freystaates Ragusa.*

[326] Upotrijebili smo u tu svrhu zapisnike dubrovačkih vijeća pod odnosnim datumima.

[327] V. Jelavić: nav. zbirka, str. 525–531; J. Radonić: nav. zbornik, str. 288–301; L. Vojnović: nav. djelo, str. 147–153; B. Krizman: Nav. djelo, str. 136–181. Le Maire je nešto kasnije, kao francuski konzul u Koronu u Grčkoj, sastavio dugi nepovoljni izvještaj o prilikama u Dubrovniku. Objelodanio ga je Š. Ljubić u Starinama, 13, Zagreb 1881, a u hrvatskom prijevodu s popratnim pogovorom Zdravko Šundrica u časopisu Dubrovnik, 1975. br. 1.

[328] V. Jelavić: nav. zbirka, str. 531–542; J. Radonić: nav. zbornik, str. 302–315; L. Vojnović: nav. djelo, str. 153–173; B. Krizman: nav. djelo, str. 207–277.

[329] Uz seriju dopisa i uputa, zapisnike vijeća, isprave i akte važni su arapski dokumenti. Pogledati Besim Korkut: *Arapski dokumenti u Državnom arhivu u Dubrovniku, I–1,* Sarajevo 1960, *I-2,* Sarajevo 1961; Fehim Bajraktarević: *Dubrovačka arabica,* Beograd 1962; F. Babinger: *Ein marokkanisches Staatsschreiben an den Freistaat Ragusa vom Jahre 1194/1780,* Mitteilungen des Seminars für orientalischen Sprachen XXX-Band – Berlin 1927. II. Abteilung; J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, V,* str. 565, 566, 567–568, 569–570, 574, 577, 579, 581–582, 583, 584, 594, 596, 597, 600, 601, 601–602, 604, 605–606, 614, 615, 616, 622, 623, 624. Povijesna obrada: A. Vučetić, *Pomorski rat Maroka protiv Dubrovnika,* Dubrovački list, V, br. 3, Dubrovnik 1. II. 1928; Z. Šundrica, *Neprijateljski stav Maroka prema brodovlju dubrovačke zastave,* Dubrovački vjesnik, III, dvobroj 118–119, Dubrovnik 30. XII. 1952; Berislav Lukić, *Pomorske veze i sukob Dubrovačke republike s Alžirom krajem XVIII. stoljeća,* Pomorstvo, IX, br. 1, Rijeka 1954; B. Lukić, *Diplomatski odnosi i sukob između Dubrovačke republike i Maroka u XVIII. stoljeću,* Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, III, Dubrovnik 1954; I. Mitić: *Dubrovački konzulat u Kadiksu,* Istoriski glasnik, br. 2, Beograd 1956; Z. Šundrica: *Iz dubrovačko-marokanskih diplomatskih odnosa,* Naše more, III, br. 4, Dubrovnik 1956, dvobroj 5–6, 1956 – IV, br. 1, 2, 3, 4, 1957; Vinko Ivančević: *Dubrovnik i Maroko,* Pomorstvo, XIII, br. 6–7, Rijeka 1958. U Dubrovačkom arhivu arapski su dokumenti u seriji *Acta Turcarum,* ali dio i u seriji *Isprave i akti XVIII. stoljeća,* skupa s dokumentima pisanim na talijanskom, koji tretiraju odnose s Marokom. Tako je br. 3194/13 prijevod s arapskog na talijanski, br. 3194/14 prijevod s arapskog na talijanski, br. 3194/27 arapski, br. 3194/32 prijevod s arapskog na talijanski, br. 3194/36 arapski, br. 3194/51 arapski s prijevodom na talijanski, br. 3194/66 arapski s prijevodom na talijanski.

[330] Ova je isprava u Dubrovačkom arhivu u seriji *Acta Turcarum* pod signaturom D 7, Arabica br. 1. Objelodanio ju je prvi F. Babinger u spomenutom radu u faksimilu, arapskom originalu i njemačkom prijevodu. Publicirali su je i B. Korkut i F. Bajraktarević. Suvremeni talijanski prijevod u seriji *Isprave i akti XVIII. st.,* br. 3194/14.

[331] Arapski original je u Dubrovačkom arhivu, među dokumentima što su ih svojedobno odnijeli u Beč a onda 1946. vratili u Dubrovnik (odio *Turski dokumenti,* br. 952). Talijanski prijevod ovjerovio je portugalski glavni konzul u Maroku. On i još jedan suvremeni obični prijevod na talijanski su uz original pod istim brojem 952. Još dva obična talijanska prijevoda nalazimo u seriji *Isprave i akti XVIII. st.,* br. 3194/13. B. Korkut: nav. zbornik, *I-1,* str. 38–43.

[332] B. Korkut: nav. zbornik, *I-1,* str. 54–59. Talijanski prijevod u seriji *Isprave i akti XVIII. st.,* br. 3194/32.

[333] B. Korkut: nav. zbornik, *II-2,* str. 110–113.

[334] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, V,* str. 367.

[335] Sve ove dopise pogledati u *Litterae et commissiones, Ponentis 87,* fol. 94–98.

[336] *Litterae et commissiones, Ponentis 88,* fol. 2.

[337] J. Radonić: nav. zbornik, str. 357, 478.

[338] Isti zbornik, str. 357.

[339] Isti zbornik, str. 379.

[340] Isti zbornik, str. 376.

[341] Isti zbornik, str. 373.

[342] Dio Remedellijevih dopisa dubrovačkoj vladi dospio je u Knjižnicu Male braće u Dubrovniku. U Kaznačićevu katalogu knjižnice, tiskanom 1860, ta je skupina dopisa zavedena pod brojem 1033. U njoj je i kopija Remedellijeve predstavke, koja je 1870. publicirana u dubrovačkom kalendaru *L'Epidauritano,* na str. 21–23. Držalo se da je ta skupina izgubljena, ali ju je pronašao Miljenko Foretić. Sada u zbirci rukopisa ima signaturu broj 1718.

[343] K. Jireček: *Poselství Republiky Dubrovnické k císařovně Kateřině, II,* str. 65.

[344] Razne dokumente Dubrovačkog arhiva, i neobjavljene i objavljene kod Radonića, citirali smo tijekom rasprave. Možemo sada općenito navesti: J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, V,* str. 342–343, 347–431, 438–445, 452–455, 459–474, 475–487. Opširno je o ovome sukobu raspravio K. Jireček u poznatom, u nas već više puta citiranom djelu *Poselství...,* u kojem je kao priloge dodao više dokumenata iz Dubrovačkog arhiva. Još ranije obradio je rusko-dubrovačke odnose, pa dakle i ovaj sukob, V. V. Makušev u posebnoj knjizi na ruskom jeziku. Dalje pogledati: Božo Gračanin, *Dubrovčani u pomorskoj bici između Rusa i Turaka 1770. god.,* Jadranska straža, br. 6, Split 1935; V. Ivančević, *Dubrovački brodovi za prvog rusko-turskog rata (1768–1774),* jubilarni Pomorski zbornik, II, Zagreb 1962; V. Ivančević: *Pisa e Livorno nel conflitto russo-raguseo del 1769–1775,* Rassegna periodica di informazioni del Comune di Pisa, N. 5-6, 1967, s nekoliko priloženih dokumenata; V. Ivančević: *Luka Livorno i dubrovački brodovi (1769–1808),* str. 29–30, Dubrovnik 1968; V. Ivančević: *O dubrovačkom diplomatu Franu Ranjini (1713–1791),* Historijski zbornik, XXV–XXVI, Zagreb 1972–1973; S. Antoljak: *Dva izvještaja poslanika Dubrovačke republike u Rusiji o buni Pugačova,* Godišen zbornik na Filozofskiot fakultet... vo Skopje, 13/4, 1960–61.

[345] V. Jelavić: *O dubrovačko-franceskim odnosima u god. 1756–1776.* str. 543–553; J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, V,* str. 367–370, 393, 411, 415, 418–419, 431–438, 439–442, 447–451, 456–459, 493–514; Đ. Körbler: *Dubrovačka republika i zapadne evropske države,* str. 202–209; L. Vojnović: *La Monarchie française dans l'Adriatique,* str. 202–230.

[346] J. Radonić: nav. zbornik, str. 486–493, 531–534, 536, 570–571, 572–573, 575–576, 581; Johann Christian Engel: *Geschichte des Freistaates Ragusa,* str. 269–270; J. Gelčić: *Il Governatore d'armi della Corte di Napoli a Ragusa,* Giornale degli eruditi e dei curiosi Anno, II, Vol. IV, N. 58-1.°, Agosto Padova 1884; I. Mitić: *Nadzornik oružanih snaga i guverner oružja XVII–XIX stoljeća u Dubrovačkoj republici,* Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, XII, 1970.

[347] I. Krst. Švrljuga: *Prinosi k diplomatskim odnošajem Dubrovnika s Francezkom,* Starine, 15, Zagreb 1883; J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje,* V, str. 571–624; K. Jireček: *Poselství...,* str. 69–72; L. Vojnović: *Pad Dubrovnika, I,* str. 1–23, Zagreb 1908.; Vladan Đorđević: *Crna Gora i Austrija u XVIII veku,* Beograd 1912; J. Tadić: *Prvi doticaj Dubrovnika s Napoleonom,* revija Dubrovnik, br. 1, Dubrovnik 1929; Raymond Warnier: *Comment un consul de France décrit au directoire la civilisation ragusaine,* Rešetarov zbornik iz dubrovačke prošlosti, Dubrovnik 1931; Žarko Muljačić: *Dubrovački izvještaj o prilikama u Hercegovini u proljeće 1788. god.,* Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine, IV, Sarajevo 1952; Ž. Muljačić: *Prilog politici Dubrovnika 1788/89,* Historijski zbornik, VI, Zagreb 1953; V. Vinaver: *Crna Gora, Skadar i Dubrovnik krajem XVIII veka,* Istoriski zapisi, IX, knj, XII, sv. 1-2, str. 42-77, 1956; V. Ivančević: *Luka Livorno i dubrovački brodovi,* str. 39–45, 52–54, uz publiciranje dokumenata u prilozima.

[348] Razni zakoni zabilježeni su u zakonskoj knjizi *Liber croceus* (Žuta knjiga). Povijesna literatura spomenuta u bilješkama potpoglavlja *Agrarne prilike* prethodnog razdoblja, 1358–1526.

[349] *Acta Consilii Rogatorum, 56,* fol. 24-24 v, i 135. bilješka *Žute knjige* u primjerku pisanom rukom dubrovačkog pravnika Frana Gundulića, u Dubrovačkom arhivu.

[350] Degl'Ivellio: *Saggio...,* str. 68–70.

[351] *Acta Consilii Rogatorum 62,* fol. 295 v-297.

[352] J. Luetić: *Brodovlje Dubrovačke republike 17. stoljeća,* Dubrovnik 1964. i *O pomorstvu Dubrovačke republike u XVIII. stoljeću,* Dubrovnik 1959, na raznim stranicama.

[353] S. Vekarić: *Pelješki jedrenjaci,* str. 103 i Cvito Fisković u predgovoru toj knjizi, str. 6.

[354] Među ostalim: B. Krizman, *Memoire Bara Bettere austrijskom generalu T. Milutinoviću o Dubrovačkoj republici iz 1815. godine,* Anali Historijskog instituta u Dubrovniku I, str. 455–456, Dubrovnik 1952; rukopis *Pensieri sull'Economia Agricola ossia Analisi sull'Indole, e Natura del Contratto rurale dei Ragusei,* na foliu 1 v-2 (u arhivu Basiljević-Gučetić, u sklopu Dubrovačkog arhiva); Appendini: *Notizie istorico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de'Ragusei, I,* str. 197–198, Ragusa 1802; pjesma *Čupe i spravljenice,* u zbirci *Piesni* Marka Bruerevića, izdanoj od Antuna Kaznačića u Dubrovniku 1839. Pogledati i dalje u potpoglavlju *Konavoska buna.*

[355] Pogledati izvještaj Le Mairea, objelodanjen od Š. Ljubića u Starinama 13.

[356] *Dello stato delle repubbliche secondo la mente di Aristotele con esempi moderni,* str. 218, Venetia 1591.

[357] Ž. Muljačić: *Tomo Basiljević-Baselji,* str. 90, Beograd 1958.

[358] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, IV-2,* str. 502–503.

[359] Isti zbornik, str. 616.

[360] Isti zbornik, str. 632–640.

[361] Isti zbornik, str. 645–646.

[362] *Isprave i akti XVIII. st.,* br. 198. Leopoldovu odluku pogledati u: Kosta Vojnović, *Dodatci ka raspravi Sudbeno ustrojstvo republike dubrovačke,* Rad JAZU, 115, str. 209–210, Zagreb 1893.

[363] J. Radonić: nav. zbornik, str. 738–739.

[364] I. Mitić: *Predstavnici stranih država u Dubrovniku u vrijeme Republike,* Pomorski zbornik, 6, str. 391, Zadar 1966.

[365] V. Vinaver: *Dubrovnik i Turska u XVIII veku,* str. 41, 89–90.

[366] B. Krizman: *Diplomati i konzuli u starom Dubrovniku,* str. 187.

[367] Đ. Körbler: *Dubrovčanin Petar Bianchi i nećak mu Didak Dubravica-Arboscelli,* Rad JAZU, 196, Zagreb 1913. O tim događajima: V. Vinaver: nav. djelo, str. 91–94.

[368] V. Vinaver: nav. djelo, str. 113, 118–119, 120, 121, 130.

[369] B. Krizman: nav. djelo, poglavlje: *Pokušaj osnivanja Dubrovačkog konzulata u Zagrebu;* pismo Milišića Krčeliću u: Starine, 8, str. 211, 1876. Pogledati radnju: Pavo Mitrović, *Dubrovački historik M. Milišić,* Nastavni vjesnik, XVIII, Zagreb 1910, u kojoj su i neki odlomci iz Milišićevih izvještaja u Bečkom državnom arhivu.

[370] O Remedelliju pogledati i u radu: Đ. Körbler, *»Zanovićeva škola« u Dubrovniku,* Građa za povijest književnosti hrvatske, 7, Zagreb 1912, a o ovoj prvoj Remedellijevoj misiji str. 8–10.

[371] *Isprave i akti XVIII. st.,* br. 1484 i br. 1487.

[372] *Litterae et commissiones, Ponentis 88,* fol. 70.

[373] *Isprave i akti XVIII. st.,* br. 1502.

[374] *Litterae et commissiones, Ponentis 88,* fol. 96–98.

[375] *Isprave i akti XVIII. st.,* br. 1521 i 1522.

[376] *Litterae et commissiones, Ponentis 91,* fol. br. 36; J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, V,* str. 343–347.

[377] *Litterae et commissiones, Ponentis 92,* br. 47.

[378] *Isprave i akti XVIII. st.,* br. 3033/11; J. Radonić: nav. zbornik, str. 370–375.

[379] *Litterae et commissiones, Ponentis 93,* br. 11.

[380] Isto.

[381] O svemu tome pogledati među ostalim i dopise Frana Ranjine i Marina Tudizića u seriji *Isprave i akti XVIII. st.,* br. 3033/21, br. 3033/23, br. 3033/26; J. Radonić: nav. zbornik, str. 383–387.

[382] *Isprave i akti XVIII. st.,* br. 1595.

[383] Ista serija, br. 1606.

[384] Ista serija, br. 1596.

[385] Ista serija, br. 3058/II, podbrojevi 22 i 30.

[386] B. Krizman: *Diplomati i konzuli u starom Dubrovniku,* str. 188.

[387] J. Radonić: nav. zbornik, str. 453–455; K. Jireček: nav. djelo, str. 56–57.

[388] J. Radonić: nav. zbornik, str. 399–400.

[389] K. Jireček: nav. djelo, str. 68.

[390] Prilog 1596. broju serije *Isprave i akti XVIII. st.*

[391] Š. Ljubić: *O odnošajih među republikom mletačkom i dubrovačkom,* Rad JAZU, 54, str. 135.

[392] B. Krizman: nav. djelo, str. 188–190. Imao sam uvid u ova rukopisna djela Miljenka Foretića: *Dubrovnik nakon Karlovačkog mira* (1699–1704); *Dubrovnik u doba austrijsko-turskoga rata 1737–1739; Dubrovnik u vrijeme rusko-turskog rata u svjetlu odnošaja s Austrijom.*

[393] Izvori o ovim događajima: *Litterae et commissiones, Ponentis,* 67 br. 6 i 7; *Isprave i akti XVIII. st.,* br. 972/2 i br. 3387.

[394] *Isprave i akti XVIII. st.,* br. 2758.

[395] Ista serija, br. 2791.

[396] Ista serija, br. 2793.

[397] Ista serija, br. 2795.

[398] *Litterae et commissiones, Ponentis 115,* br. 65.

[399] *Isprave i akti XVIII. st.,* br. 2802.

[400] Ista serija, br. 2803.

[401] Ista serija, br. 2808.

[402] *Litterae et commissiones, Ponentis 107,* br. 36.

[403] *Isprave i akti XVIII.* st., br. 3127/70.

[404] Ista serija, br. 3127/79.

[405] *J. Radonić: Dubrovačka akta i povelje, III-2,* str.769–773.

[406] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, V,* str. 69–70.

[407] *Litterae et commissiones, Ponentis 111,* br. 10.

[408] *Litterae et commissiones, Ponentis 113,* br. 14 i 15.

[409] *Isprave i akti XVIII. st.,* br. 3128/2.

[410] *Diversa de Foris 207,* fol. 16.

[411] *Litterae et commissiones, Ponentis 112,* fol. 78–78 v.

[412] *Litterae et commissiones, Ponentis 119,* br. 118.

[413] Ž. Muljačić: *Dubrovački pomorci na Antilama krajem 18. stoljeća.* Pomorstvo, VIII, br. 9, Rijeka 1953; V. Ivančević: *Nešto građe o pomorsko-trgovačkim odnosima starog Dubrovnika s Amerikom,* Pomorski zbornik, 1, str. 554, Zagreb 1963.

[414] *Isprave i akti XVIII. st.,* br. 3019.

[415] Osim citiranih i raznih drugih spominjemo neke obrade u povijesnoj literaturi: Ž. Muljačić, *Odnosi Dubrovnika i Sjedinjenih Država,* Naše more, III, br. 1, Dubrovnik 1956; I. Mitić, *Dubrovački konzulat u Kadiksu,* Istorijski glasnik, br. 2, Beograd 1956; C. Fisković: *Putovanje pelješkog jedrenjaka iz kraja XVIII i početka XIX stoljeća,* Pomorski zbornik, II, Zagreb 1962; Ž. Muljačić: *Američka revolucija i dubrovačka pomorska trgovina,* Pomorski zbornik, 6, Zadar 1968; V. Ivančević: *Luka Livorno i dubrovački brodovi (1760–1808),* u poglavlju *Veze s Amerikom;* J. Luetić: *O prekooceanskom brodarenju jedrenjaka Dubrovačke republike u XIX st.,* Građa za pomorsku povijest, knj. 5, Dubrovnik 1972. Povjesničari V. Vinaver, S. Vekarić, Z. Šundrica i u ostalim se svojim radovima dotiču ove teme. Najnovije, Dragoljub Živojinović: *Američka revolucija i Dubrovačka republika 1763–1790,* Beograd 1976.

[416] Pogledati općenito za veze između Dubrovnika i Korčule: V. Foretić, *Vjekovne veze Dubrovnika i Korčule,* časopis Dubrovnik, VIII, br. 4, Dubrovnik 1965. O vezama između Pelješca i Korčule među ostalim u djelima: S. Vekarić, *Pelješki jedrenjaci;* V. Foretić, *Kroz prošlost poluotoka Pelješca,* Spomenica Gospe od Anđela u Orebićima 1470–1970, Omiš 1970; Igor Fisković, *Kulturno-umjetnička prošlost Pelješkog kanala,* Split 1972.

[417] O korčulanskim majstorima pisao je u brojnim svojim radovima Cvito Fisković i uočio korčulansko-dubrovačku graditeljsku školu. Među ostalim osobito pogledati njegovo djelo: *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku,* Zagreb 1947. Vidjeti i *Bibliografiju* Fiskovićevih

radova u Prilozima povijesti umjetnosti u Dalmaciji – izdanja Konzervatorskog zavoda Dalmacije u Splitu; u knjizi 15, 1963, sastavio Dušan Berić, u knjizi 19, 1972, Marinko Gjivoje.

[418] J. Tadić: *Organizacija dubrovačkog pomorstva u XVI veku,* Istoriski časopis, I, dvobroj 1–2, Beograd 1948.

[419] Osim u Dubrovačkom arhivu podatke sam našao i u Korčulanskom arhivu, u sklopu Historijskog arhiva u Zadru, u knjizi br. 943 *Licenze... g. 1702–1705.* i br. 951 g. 1777–1786. Podatke u Dubrovačkom arhivu o gradnji brodova u Korčuli za Dubrovčane iskoristili su povjesničari i u ovim radovima: J. Luetić, *Najslavnije razdoblje dubrovačkog pomorstva,* Naše more, III, br. 3, Dubrovnik 1956; J. Luetić, *O brodovima Dubrovačke republike u prvoj polovici XVIII. stoljeća,* Pomorstvo XI, br. 5, Rijeka 1956; J. Luetić, *O pomorstvu Dubrovačke republike u XVIII. stoljeću,* Dubrovnik 1959; V. Ivančević, *O brodogradnji u Dubrovniku potkraj Republike,* Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, II, Dubrovnik 1954; V. Ivančević, *O korčulanskoj brodogradnji u XVIII. i XIX. stoljeću,* Radovi Instituta Jugoslavenske akademije u Zadru, 6–7, Zadar 1960; V. Ivančević, *Jedan ugovor iz godine 1796. o gradnji dubrovačkog broda na korčulanskom brodogradilištu,* Beritićev zbornik, Dubrovnik 1960; S. Vekarić: *Pelješki jedrenjaci,* str. 73–75, 91, 92, 95, 172.

[420] J. Luetić: *Prilozi za pomorsku povijest srednjeg Jadrana u XVIII. st.,* Ljetopis JAZU, 63, Zagreb 1959; J. Luetić, *O pomorstvu Dubrovačke republike u XVIII. stoljeću,* str. 88; V. Ivančević, *Korčulani ukrcani na brodovima Dubrovačke republike u 18. i 19. stoljeću,* Pomorski zbornik, 10, Rijeka 1972.

[421] V. Foretić: *Vjekovne veze Dubrovnika i Korčule,* str. 28, i tu citirani izvori.

[422] Isto.

[423] Krivo su neki mislili da je iz Krfa. Među ostalim piše o njemu J. Tadić: *Nikola Petreius, rektor dubrovačke gimnazije,* Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, XVIII, svezak 1–2, Beograd 1938; J. Tadić: *Dubrovački portreti,* str. 162–164; V. Foretić: *Vjekovne veze Dubrovnika i Korčule,* str. 36. U arhivu Arneri (sada u sklopu Dubrovačkog arhiva) rodoslovlje obitelji Petrovića, u kojem je označen i Nikola sa ženom Katarinom iz roda Tolentis.

[424] *Stari pisci hrvatski,* V, str. 335–336, 351–352, Zagreb 1873. O književnim vezama je pisano u općim povjesnicama hrvatske književnosti i specijalnim djelima. Pogledati opširnije u radovima: Stjepan Kastropil, *Nacrt za književnu povijest otoka Korčule do sredine prošlog stoljeća,* Zadarska revija, br. 2, Zadar 1965. i V. Foretić: *Vjekovne veze Dubrovnika i Korčule.*

[425] O Kanaveliću se mnogo pisalo. Najnovije: Miroslav Pantić, *Petar Kanavelović i Dubrovnik,* Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, knj. XVIII/2 i XVIII/3, Novi Sad 1970, te *Zbornik radova o Petru Kanaveliću,* Dubrovnik 1973, s prinosima raznih autora (Pero Portolan, Vinko Foretić, Cvito Fisković, Ante Marinović, Rafo Bogišić, Jakša Ravlić, Ambroz Kapor). Osobito je tu važna *Bibliografija* o Petru Kanaveliću što ju je sastavio Miljenko Foretić.

[426] J. Radonić: *Dubrovačka akta i povelje, III-2,* str. 761. Dalje pogledati: Miloš Milošević, *Pjesnička poslanica Andrije Zmajevića postradalom Dubrovniku 1667. godine,* Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, XII, Dubrovnik 1970.

[427] Pogledati među ostalim; Đorđe D. Milović, *Napad peraških hajduka na lađu dubrovačkog vlastelina,* Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, VII, Kotor 1958.

[428] Ovaj dopis u seriji *Isprave i akti XVII. st.* pod brojem 2235/1. Pogledati još u istoj seriji XVII. stoljeća brojeve 1936/6, 1803/32, 1803/33 i *Litterae et commissiones, Levantis 47,* fol. 116 v, te rad V. Vinavera: *Privilegija grada Bara,* Istorijski zapisi, XV, knj. XIX, br. 1, Cetinje 1962.

[429] J. Luetić: *Bokeljski pomorci u službi na dubrovačkim brodovima u 18. stoljeću,* Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, IV, Kotor 1955; J. Luetić: *Prilozi za pomorsku povijest Južnog Jadrana u XVIII. stoljeću,* isti Godišnjak, VII, 1958; V. Vinaver: *Trgovina Bara, Bijelog Polja i Podgorice sa Dubrovnikom* (1720–1760); V. Vinaver: *Pomorstvo Ulcinja u XVIII veku,* Istorijski zapisi, XVI, knj. XX, Cetinje 1963. Pogledati i mnoge članke u Godišnjaku Pomorskog muzeja u Kotoru, koji izlazi počevši od 1952, osobito one Miloša I. Miloševića, među ostalim i rad: *Trgovačka djelatnost i kapital novonaseljenih hajduka kao glavni faktor razvoju pomorske privrede hercegnovskog kraja u I polovini XVIII vijeka,* Godišnjak, XVI, 1968, osobito str. 85–86. Pogledati i V. Ivančević: *Đorđe Vojnović u Dubrovniku,* Godišnjak, VII, 1958.

[430] *Litterae et commissiones, Ponentis 16,* fol. 217–219 v; V. Foretić: *Kroz prošlost poluotoka Pelješca,* str. 304.

[431] Mihovil Kombol: *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda,* II. izdanje, str. 171–172, Zagreb 1961; M. Kombol: *Zadar kao književno središte,* Zadarski zbornik Matice hrvatske, str. 592, Zagreb 1964.

[432] Djela Jurja Barakovića – *Stari pisci hrvatski,* XVII, str. 162, 237–238, Zagreb 1889.

[433] O Komuloviću postoje brojni tiskani izvori i literatura. Pogledati među ostalim – Miroslav Vanino: *Aleksandar Komulović,* Kalendar Napredak, Sarajevo 1936; M. Vanino: *Isusovci i hrvatski narod,* I, str. 50–72, Zagreb 1969. O Kašiću – Marijan Stojković: *Bartul Kašić D. I.,* Rad JAZU, 220, Zagreb 1919.

[434] Ivan Milčetić: *Spljećanin Matija Alberti Dubrovčanima,* Građa za povijest književnosti hrvatske, 7, Zagreb 1912.

[435] O Dražiću – Mirko Deanović: *Odrazi talijanske akademije »degli Arcadi« preko Jadrana,* Rad JAZU, 248, str. 54. Zagreb 1933, te Rad JAZU, 250, str. 123–124, Zagreb 1935; Frano Fancev: *Dubrovnik u razvitku hrvatske književnosti,* Ljetopis JAZU, 52, str. 123–124, Zagreb 1940; M. Kombol: *Povijest hrvatske književnosti do preporoda,* II. izdanje, str. 290.

[436] O Juliju Bajamontiju se dosta pisalo. Spominjem: Ivan Milčetić, *Dr Julije Bajamonti i njegova djela,* Rad JAZU, 192, Zagreb 1912; Ž. Muljačić: *Splitski književnik Julije Bajamonti,* Mogućnosti, II, br. 10, Split 1955; Ž. Muljačić: *Novi podaci o splitskom književniku Juliju Bajamonti,* Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. 27, svezak 1–2, Beograd 1961.

[437] Prema starom tiskanom primjerku, novo izdanje za tisak priredio, uvod i bilješke napisao Grga Novak. U istom izdanju prijevod i kazalo imena od Veljka Gortana.

[438] Djela Hanibala Lucića – *Stari pisci hrvatski,* VI, 1874.

[439] M. Rešetar: *Ein Sendschreiben Vetranič's an Hektorović,* Archiv für slavische Philologie, XXIII, 1–2, Leipzig 1901. Pasus koji nas zanima na str. 208.

[440] *Stari pisci hrvatski,* III, str. 205–208, Zagreb 1871.

[441] *Stari pisci hrvatski,* VI, str. 53–55, Zagreb 1874.

[442] *Stari pisci hrvatski, V,* str. 334.

[443] Isto str. 332–333, 349–350, 352–353.

[444] *Isprave i akti XVI. st.,* br. 450/1–4.

[445] Pogledati V. Foretić: *Hektorovićevo doba na relaciji Hvar–Korčula–Dubrovnik,* Zbornik radova o Petru Hektoroviću, str. 141–142, Zagreb 1970, i tu navedeni izvori.

[446] Izvori i literatura o Stjepanu Gradiću i Ivanu Luciću po opsegu je znatna, pa ćemo spomenuti samo najvažniju. Đ. Körbler je, prema već izvršenom Bogišićevu prijepisu iz Dubrovačkog arhiva, izdao: *Pisma opata Stjepana Gradića Dubrovčanina Senatu Republike Dubrovačke od godine 1667. do 1683,* Zagreb 1915, s uvodom o Gradićevu životu. Važan su objelodanjeni izvor u izdanju Bara Poparića: *Pisma Ivana Lučića Trogiranina,* s uvodom o Lucićevu životu, Starine 31 i 32, Zagreb 1905. i 1907. Važan je i Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, posvećen Ivanu Luciusu-Luciću u povodu 300-godišnjice djela *De Regno Dalmatiae et Croatiae (1666),* Zagreb 1969, u kojem ima i historijske literature i izvora. S našega stajališta najvažniji su radovi: Josip Lučić, *Povijest Dubrovnika u djelima Ivana Luciusa;* radovi Miroslava Kurelca: *Suvremenici i suradnici Ivana Lučića; »Illyricum hodiernum« Ivana Lučića i ban Petar Zrinski; Lučićev autograf djela »De regno Dalmatiae et Croatiae« u Vatikanskoj biblioteci i drugi novootkriveni Lučićevi rukopisi; Bibliografija o Ivanu Luciusu-Lučiću i njegovu djelu.* O bratovštini i gostinjcu sv. Jerolima u Rimu i pitanjima razgraničenja teritorija Ilirika pogledati: Ivan Crnčić, *Imena Slovjenin i Ilir u našem gostinjcu u Rimu poslije 1453. godine,* Rad JAZU, 79, Zagreb 1886; I. Crnčić: *Prilog k raspravi imena Slovjenin i Ilir u našem gostinjcu u Rimu poslije 1453. god.,* Starine, 18, Zagreb 1886; I. Crnčić: *Još dvoje o slovjenskom gostinjcu u Rimu izopačeno,* Rad JAZU, 125, Zagreb 1896; Luka Jelić: *Hrvatski zavod u Rimu,* Vjesnik hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva, IV, 1, Zagreb 1902. O Đorđiću – Ivan Pudić: *Rerum Illyricarum Ignjata Đurđevića,* Sarajevo 1967.

[447] Djela Dominka Zlatarića – *Stari pisci hrvatski,* XXI, Zagreb 1899; E. Laszowski: *Zrinski i Zlatarići,* Časopis za hrvatsku povijest, I-4, Zagreb 1943.

[448] Dopis Frankapana dubrovačkoj vladi u seriji *Isprave i akta XVII. st.,* br. 2055, a dopis

dubrovačke vlade Frankapanu u *Litterae et commissiones, Ponentis 16,* fol. 124 v. Oba dopisa objelodanio V. Košćak u radnji: *Korespondencija Dubrovačke vlade s Nikolom Frankopanom i Petrom Zrinskim,* Zbornik Historijskog instituta JAZU, u Zagrebu, I, str. 216–217, a tu se i raspravlja o ovom događaju.

[449] A. Vučetić: *Un'escursione di Pietro Zrini in Dalmazia nel 1654,* Nuovo Archivio Veneto, Nuova Serie, Vol. XXVI, Venetia 1913, te posebno, s raznim objelodanjenim dokumentima; V. Košćak: već spomenuta *Korespondencija...* (također s objelodanjenim dokumentima).

[450] O Borisu i o daljnjim zbivanjima u vezi s time: *Acta Consilii Rogatorum 101,* fol. 64–65; *102,* fol. 150–151 v; *104,* fol. 104 v; *105,* fol. 123–123 v, 127 v, 129 v, 132–132 v, 135 v-136; *Litterae et commissiones, Levantis 49,* fol. 270 v-271 v; *50,* fol. 142; *55,* fol. 134–140, 144–144 v, 147 v-151 v, 174–174 v, 199; *Litterae et commissiones, Ponentis 21,* fol. 58 v-59, 120 v-121; *Isprave i akti XVII. st.,* br. 2055/1 i br. 2199/14.

[451] *Litterae et commissiones, Ponentis 21,* fol. 58 v-59.

[452] Pjesma je objelodanjena i u Zagrebu 1844, a nedavno, s bibliografijom i još nekim Minčetićevim pjesmama, u *Zborniku stihova XVII. stoljeća,* Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 10, u priredbi Rafa Bogišića, Zagreb 1967. U Dubrovniku su razna prezimena bila varijantna, tako i *Menčetić* i *Minčetić.*

[453] *Isprave i akti XVII. st.,* br. 1843. Ovaj dopis, koji govori i o drugim stvarima, donosi R. Samardžić u odlomku o Zrinskom u članku: *Jedno dubrovačko svedočanstvo o zaveri Zrinskog i Frankopana,* Historijski pregled, I, 3, Zagreb 1954.

[454] M. Deanović: *Frano Dživa Gundulić i njegov put u Moskvu 1655. g.,* Starine, 41, Zagreb 1948; V. Bogišić: *Acta coniurationem Petri a Zrinio et Francisci de Frankopan nec non Francisci Nadasdy illustrantia,* str. 205, Zagreb 1888.

[455] S. Vekarić: *Pelješki jedrenjaci,* str. 161–166; I. Mitić. *Konzulati i konzularna služba starog Dubrovnika,* str. 58, 67, 74–75, 154.

[456] R. Lopašić: *Spomenici Hrvatske krajine, III,* str. 243, Zagreb 1889; V. Košćak: spomenuta *Korespondencija dubrovačke vlade sa Sjevernom Hrvatskom,* str. 199–200, Zbornik Historijskog instituta JAZU u Zagrebu, 1959. V. Ivančević: *Prilozi o odnosima starog Dubrovnika s gradom Senjom,* Pomorstvo, br. 7, Rijeka 1957; S. Vekarić: *Pelješki jedrenjaci,* str. 93–95.

[457] S. Vekarić: nav. djelo, str. 163–165.

[458] Isto djelo, str. 237–238.

[459] Vidi radove J. Luetića u 320. bilješci potpoglavlja *Ekonomski razvoj nakon potresa, obnova grada i novi procvat.*

[460] Ž. Muljačić: *Rijeka godine 1788. prema putničkom dnevniku Dubrovčanina Miha Sorkočevića,* Riječka revija, I, br. 4, Rijeka 1952; Ž. Muljačić: *Grad Rijeka i okolica 1782. g. prema dnevniku dubrovačkog diplomate Lukše Sorkočevića,* Naše more, IV, br. 1, Dubrovnik 1957.

[461] V. Košćak: spomenuta *Korespondencija...,* str. 222–225.

[462] Pogledati među ostalim *Diversa de Foris 184,* fol. 1–5, 112–113, 116–167 v: *186,* fol. 266 v-267; *187,* fol. 194–198; *202,* fol. 35 v-36; iz serije *Isprave i akti XVIII. st.,* br. 3196/130 i još neke što ih je objelodanio V. Košćak u *Korespondencija...,* str. 216–220.

[463] Matija Mesić: *Korespondencija Krčelićeva i nješto građe iz njegove velike pravde,* Starine, 8, str. 211, Zagreb 1876.

[464] B. Krizman: *Diplomati i konzuli u starom Dubrovniku* (poglavlje *V. Pokušaj osnivanja dubrovačkog konzulata u Zagrebu).* O tom pokušaju i V. Košćak: *Korespondencija...*

[465] Zlatko Herkov: *Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske, I,* str. 143, 456, Zagreb 1956; V. Košćak: *Korespondencija...,* str. 192.

[466] V. Košćak: *Korespondencija...,* str. 202–203.

[467] O svemu ovome M. Rešetar: *Dubrovačka numizmatika, I,* str. 733; Josip Nagy: *Opticaj dubrovačkog novca u Hrvatskoj,* Vjesnik Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, IX–X, 1941; Z. Herkov: *Horvacki novac – hrvatska novčana jedinica XVIII. stoljeća,* Starine, 44, Zagreb 1952, osobito na str. 132–134, 145, 149. i izvori o tome na str. 164, 165–169, 178–179, 181–183; V. Košćak: *Korespondencija...,* str. 190; Baltazar Adam Krčelić: *Annuae,* str. 498, Zagreb 1901; *Zaključci Hrvatskog sabora, III,* str. 103, 308–309, 423–424, 437–438, 456, 464–465, Zagreb 1961.

[468] Ć. Truhelka: *Konavoski rat,* str. 153, 160–162.

[469] Među ostalim, *Acta Consilii Rogatorum,* 59, fol. 82 v-83; *Acta Consilii Minoris, 49,* 97–97 v; serija *Dicta 2,* fol. 24-24 v, 34-34 v; *Diversa Notariae, 120,* fol. 76; *Litterae et commissiones, Ponentis 12,* fol. 153; *Isprave i akti XVII. st.,* br. 2121/3 daljnji podbroj 5, br. 2121/4 daljnji podbroj 5, br. 2125/5 daljnji podbroj 1, br. 2121/5 daljnji podbroj 2, br. 2121/5 daljnji podbroj 3; *Litterae et commissiones, Ponentis 15,* fol. 96 v-98.

[470] A. Vučetić: *Spomenici dubrovački,* Srđ. br. 11, str. 559–560, br. 13, str. 654–656, Dubrovnik 1906; *Acta Consilii Minoris, 83,* fol. 9.
Trpimir Macan: *Dubrovački barabanti u XVI. stoljeću,* Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, VIII–IX, Dubrovnik 1962; K. Jireček: *Beiträge zur ragusanischer Literaturgeschichte,* Archiv für slavische Philologie, XXI, 3–4, str. 418–420, Leipzig, 1899; A. Vučetić: *Un'escursione di Pietro Zrini in Dalmazia...,* str. 10–11; K. Kovač: *Crtice o statistici i o vojničkim ustanovama u republici Dubrovačkoj;* V. Košćak: *Korespondencija dubrovačke vlade s Nikolom Frankopanom i Petrom Zrinskim...,* str. 189–195, 208–211, 215–217; L. Beritić: *Vojna organizacija u starom Dubrovniku;* V. Vinaver: *Dubrovačka nova politika početkom XVII. veka,* Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, IV–V, str. 442–445, Dubrovnik 1956.

[471] O svemu ovome pogledati među ostalim: Krešimir Georgijević, *Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni,* Zagreb 1969; Tomo Matić: *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda,* Zagreb 1945; Vladoje Dukat: *O književnom i naučnom radu Adama Alojzija Baričevića (1756–1806),* Rad JAZU, 224, Zagreb, 1921; V. Dukat: *Korespondencija Adama Alojzija Baričevića,* Rad JAZU, 243, Zagreb 1932; Konstantin Draganić: *Joso Krmpotić 's Leben und Werke,* Archiv für slavische Philologie, XXIV, 3–4, 1902; Miroslav Vanino: *Izvješća Bernarda Zuzzeria o misijama 1724–1727,* i *Izvješće o. Bernarda Zuzorića o misijama 1727–1842,* Vrela i prinosi za povijest isusovačkog reda u hrvatskim krajevima, broj 6, 1936, i broj 11, Zagreb 1940; O Đivoviću pogledati *Isprave i akti XVIII. st;* br. 907, 934, 939, 945, 221, 3061/III, 1–111 i razne dopise u *Litterae et commissiones, Ponentis,* knj. 51, 52, 54–71, 74; O Stulliju se mnogo pisalo, a pogledati sintetički članak: Kruno Krstić, *Stulli Joakim,* Enciklopedija Jugoslavije, 8, 1971, s navodima literature; za tiskaru od arhivskih izvora: *Diversa de Foris, 2,* fol. 36 bis v-48 v; *Litterae et commissiones, Ponentis 119,* fol. 320–320 v; *Isprave i akti XVIII. st.,* br. 3122/50 i br. 3177/II-432; obrada Ž. Muljačić: *O prvoj dubrovačkoj tiskari,* Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, IV–V, Dubrovnik 1956; Ž. Muljačić: *O drugoj dubrovačkoj tiskari,* Isti Anali, X–XI, 1966.

[472] K. Jireček: *Poselství...;* L. Vojnović: *Pad Dubrovnika, I,* str. 24–28; J. Tadić: *Prvi doticaj Dubrovnika s Napoleonom;* S. Antoljak: *Napoleon Bonaparte, branitelj dubrovačke slobode (1797),* Jadranska straža, 16, Split 1938; Ž. Muljačić: *Istraga protiv Jakobinaca u Dubrovniku,* Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, I, Dubrovnik 1952; Ž. Muljačić: *Toma Basiljević-Baselji,* str. 59; V. Ivančević: *Luka Livorno i dubrovački brodovi...,* str. 45–50, 54–55.

[473] Glavno je vrelo o tijeku konavoske bune Dubrovački arhiv, ali dokumenata ima i u Državnom arhivu u Beču i Historijskom arhivu u Zadru. Predstavka Konavljana predana Rinni u Haus-, Hof- und Staats-Archiv u Beču pod signaturom B. IV/23. Osim dubrovačkih izvora, arhive u Beču i Zadru iskoristio je francuski povjesničar Paul Pisani: *La Dalmatie de 1797 à 1815,* Paris 1893 (među ostalim pogledati str. 131). Važan izvor je i pisac Mongourit, francuski konzul u Jakinu; njegova je knjiga: *Défense d'Ancone,* Paris 1802. Serije Dubrovačkog arhiva, kojima sam se osobito poslužio: *Acta Consilii Rogatorum,* knj. 205–206, *Litterae et commissiones, Ponentis,* knj. 134; *Litterae et commissiones Levantis,* knj. 109; *Isprave i akti XVIII. st.,* iz godina 1799–1800, osobito br. 2957–2959, br. 3072/82–83, 3224/50, 86–88; 3231/92, 93, 95. O konavoskoj buni pisali su mnogi. Nje se dotakao i L. Vojnović: *Pad Dubrovnika, I,* str. 33–35. Najopsežniji je rad: S. Antoljak, *Konavoska buna u središtu jednog dijela evropske diplomacije (1799–1800),* Rad JAZU, 286, Zagreb 1952. Pogledati i Ž. Muljačić: *Tomo Basiljević-Baselji,* str. 90.

[474] O broju stanovnika dosta se pisalo, premda još nije ostvarena zaokružena, barem relativno definitivna cjelina. Pogledati među ostalim: M., *Broj stanovnika republike Dubrovačke poslije velike trešnje,* Kalendar Dubrovnik, III, za 1899; Karlo Kovač: *Crtice o statistici i o vojničkim ustanovama u republici Dubrovačkoj,* Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, svezak 1–2, Sarajevo 1916; Ž. Muljačić: *Popisi stanovništva u Dubrovačkoj republici,* Dubrovački vjesnik, IV, br. 133, Dubrovnik

1953; Zdravko Šundrica: *Popis stanovnika Dubrovačke republike,* iz 1673–74 godine, Arhivski vjesnik, II, Zagreb 1959. O raznolikim suvremenim vijestima o broju stanovnika, odnosno poginulih i spašenih u potresu 1667, vidjeti među ostalim u arhivskoj građi što ju je objavio R. Samardžić pod naslovom *Borba Dubrovnika za opstanak poslije velikog zemljotresa 1667–8,* str. 19, 21, 23, 35, 41, 45–46, 48, 52, 58, 59, 67, 76, 110, 118, 160, Beograd 1960.

I o dubrovačkoj vlasteli dosta se pisalo. Spomenut ćemo samo ponešto. Popis dubrovačkih prezimena i nadimena iz srednjega vijeka među kojima su i vlasteoska, donosi K. Jireček u svojem poznatom djelu *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters,* Denkschriften... bečke Akademije, Philosophisch-historische Klasse, Beč 1904. Poznate su i rasprave: Aleksandar Solovjev, *Le patriciat de Raguse au XVe siècle,* Rešetarov zbornik, Dubrovnik 1929; Milan Rešetar, *Popis dubrovačkijeh vlasteoskijeh porodica,* Glasnik Dubrovačkog Učenog Društva Sveti Vlaho, Dubrovnik 1929; a osobito opsežno djelo Irmgard Manken: *Dubrovački patricijat u XIV veku,* u dva sveska, Beograd 1960. I. Manken tu dosta govori o plemstvu prije i nakon XIV. st. Dubrovačke vlasteoske obitelji tretira do XIX. st. C. G. Friedrich Heyer: *Das Adel des Königreichs Dalmatien...* Nürnberg 1873.

O dubrovačkoj kancelariji – K. Jireček: *Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner,* Archiv für slavische Philologie XXV. 4, XXVI. 2, Leipzig 1904; G. Čremošnik: *Dubrovačka kancelarija od god. 1300. i najstarije knjige dubrovačke arhive,* Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo 1927; V. Foretić: *Dubrovački arhiv u srednjem vijeku,* Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, VI, Dubrovnik 1960.

Djela o crkvenoj povijesti Dubrovnika: Farlati-Coleti, *Illyricum sacrum;* S. Crijević, *Sacra Metropolis Ragusina;* K. Vojnović: *Crkva i država u Republici Dubrovačkoj,* već smo spomenuli. Pisalo se dosta o sporu između Dubrovnika i Bara od XI. do XIII. st. Među ostalim pogledati: Dane Gruber, *O dukljansko-barskoj i dubrovačkoj nadbiskupiji do polovice XIII. stoljeća,* Vjesnik Zemaljskog arhiva u Zagrebu, XIV, Zagreb 1912; F. Šišić, *Letopis Popa Dukljanina,* str. 63–82, Zagreb 1928; Josip Lučić, *Povijest Dubrovnika...* str. 65–83. O benediktincima – Ivan Ostojić: *Benediktinci u Hrvatskoj,* II, Split 1964 *(Dvanaesta glava. Dubrovačka republika).* Također se dosta pisalo o franjevcima. Vidjeti među ostalim: M. Brlek, *Conventus S. Francisci Ragusii (Dubrovnik),* Miscellanea Melchor de Pobladara I, Romae 1964. O dominikancima: S. Crijević, ali njegovi su radovi u rukopisu u dominikanskoj knjižnici u Dubrovniku. O isusovcima: Miroslav Vanino, *Isusovci i hrvatski narod, I.* str. 14–31, Zagreb 1969. O prilikama u XVI. st., osim u K. Vojnovića, i J. Tadić: *Dubrovački portreti,* str. 252–280, Beograd 1948. O Židovima: J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku do polovice XVII. stoljeća,* Dubrovnik 1937; V. Vinaver: *O Jevrejima u Dubrovniku u XVIII veku,* Jevrejski almanak za 1959; *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja u Beogradu,* 1. *Studije i građa o Jevrejima u Dubrovniku,* 1971 (s radovima više autora).

O zdravstvu i humanitarnim ustanovama starog Dubrovnika: Jorjo Tadić – Risto Jeremić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika, I – III,* Beograd 1938–1940; *Spomenica 650-godišnjice Ljekarne Male braće u Dubrovniku,* Zagreb 1968 (s radovima više autora); Vladimir Bazala, *Pregled povijesti zdravstvene kulture Dubrovačke republike,* Zagreb 1972. O zdravstvu su pisali i Đuro Orlić, Lujo Thaller i Lavoslav Glesinger. Iz povijesti farmacije ima više radova Zdenke Kesterčanek, Vinka Velnića i Hrvoja Tartalje.

O vodovodu: Lukša Beritić, *Dubrovački vodovod,* Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, VIII–IX, Dubrovnik 1960–1961.

O opskrbi žitom pogledati 252. bilješku, III. poglavlje. Vidjeti dalje: L. Beritić, *Dubrovačka žitnica »Rupe«,* časopis Dubrovnik, II, dvobroj 2–3, Dubrovnik 1956.

O školstvu pogledati u tiskanim programima dubrovačke gimnazije za 1881/82, 1882/83, 1901/02 i 1902/03, *Povijest gimnazije u Dubrovniku* koju je napisao Antun Konstantin Matas i u nastavku Josip Posedel.

Povijest likovne umjetnosti u Dubrovniku dobro je obrađena i postoji mnoštvo radova koji u nju zasijecaju, a i specijalnih radova. Spomenut ćemo samo neke od važnijih: Ljubo Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti,* Zagreb 1930; Lj. Karaman, *Umjetnost u Dalmaciji, XV. i XVI. vijek,* Zagreb 1933; Lj. Karaman, *Pregled umjetnosti u Dalmaciji,* Zagreb 1952; Cvito Fisković: *Prvi poznati dubrovački graditelji,* Dubrovnik 1955; C. Fisković, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku,* Zagreb 1947; Kruno Prijatelj: *Umjetnost XVII. i XVIII. stoljeća u Dalmaciji,* Zagreb 1956; Lazar

Mirković: *Relikvijari moštiju sv. Vlaha,* Spomenik Srpske akademije, LXXXI, 1935; C. Fisković: *Dubrovački gotičko-renesansni stil,* Republika, VII, br. 1, Zagreb 1951; C. Fisković, *Fragments du style roman à Dubrovnik,* Archaeologia iugoslavica, I, Beograd 1954; C. Fisković, *Mihoje Brajkov, kamenar iz Bara,* Mogućnosti, II, br. 6, Split 1955; Božo Glavić, *Knežev dvor,* Dubrovački festival, 1950; Milan Prelog: *Le opere dalmate di M. Boninus de Milano,* Arte lombarda, 1962; Dubravka Beritić: *Reljef Leonarda Petrovića u Dubrovniku,* Izdanja Konzervatorskog zavoda Dalmacije u Splitu, 13, Split 1961; C. Fisković: *Juraj Dalmatinac,* Mogućnosti, X, br. 3, Split 1963; C. Fisković: *Maravićeve arkadne niše u Dubrovniku,* Izdanja Konzervatorskog zavoda Dalmacije..., 10, 1956; C. Fisković, *Lazanićevi kipovi u Dubrovniku,* ista Izdanja..., 6, Split 1950; Karel Kovač: *Nikolaus Ragusinus und seine Zeit,* Beiblatt zum Jahrbuch der Central-Commission, Wien 1917; Jorjo Tadić: *Građa o slikarskoj školi u Dubrovniku XIII–XVI v, I–II,* Beograd 1952; Vojislav J. Đurić: *Dubrovačka slikarska škola,* Beograd 1964; K. Prijatelj: *Dubrovačko slikarstvo XV–XVI. stoljeća* (s fotografijama Nenada Gattina), Zagreb 1968; C. Fisković: *Neobjavljeno djelo Blaža Jurjeva u Stonu,* Spomenuta Izdanja..., 13, Split 1961; C. Fisković, *Dubrovački sitnoslikari,* ista Izdanja..., 6. Split 1950; C. Fisković, *Dubrovački zlatari od XIII do XVII stoljeća,* Starohrvatska prosvjeta, III. serija, sv. 1, Zagreb 1949; Nevenka Božanić-Bezić, *Prilog dubrovačkom umjetničkom vezivu XVI stoljeća,* spomenuta Izdanja..., 14, Split 1962; Marijana Gušić, *Uz pitanje dubrovačke čipke,* Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, I, Dubrovnik 1952; K. Prijatelj, *Dokumenti za historiju dubrovačke barokne arhitekture,* Tkalčićev zbornik, II, Zagreb 1958; K. Prijatelj, *Doprinos o baroknoj skulpturi u Dubrovniku,* časopis Dubrovnik, XIII, br. 2, Dubrovnik 1970; K. Prijatelj, *Slikari XVII. i XVIII. stoljeća u Dubrovniku,* Starohrvatska prosvjeta, III. serija, sv. I, Zagreb 1949; L. Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika,* Zagreb 1958.

O književnosti u starom Dubrovniku postoji golema literatura, te ćemo stoga spomenuti samo neke od glavnih opširnih pregleda. O počecima u XIV. st.: Franjo Fancev, *Vatikanski hrvatski molitvenik i dubrovački psaltir,* Zagreb 1934. Opći pregledi: Milorad Medini, *Povijest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku, I,* Zagreb 1902; Branko Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti,* Zagreb 1913; Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do preporoda,* II. izdanje, u priredbi Milana Ratkovića i Jakše Ravlića, Zagreb 1961. Sva su ova djela s bogatom bibliografijom. Najvažnija djela iz stare dubrovačke književnosti izdana u zbirkama Jugoslavenske akademije *Stari pisci Hrvatski* i *Građa za povijest književnosti hrvatske,* te još ponegdje drugdje, kao: Jaketa Palmotić u izdanju *Dubrovnik ponovljen i Didone,* što ga je priredio Stijepo Skurla, a tiskan je u Dubrovniku 1878. U novije vrijeme neka su najvažnija djela izdana u zbirci *Pet stoljeća hrvatske književnosti.* Predaleko bismo išli u nabrajanju mnogobrojnih istraživača stare dubrovačke književnosti u nas i u inozemstvu, te stoga upućujemo na razne bibliografije, gdje se mogu naći iscrpni podaci. Najnovije: Marin Franičević – Franjo Švelec – Rafo Bogišić, *Povijest hrvatske književnosti. Od renesanse do prosvjetiteljstva,* Zagreb 1974.

De Diversisovo djelo izdao je Vitaliano Brunelli u programima gimnazije u Zadru 1880–1882, a prijevod djela i raspravu o njemu Ivan Božić u časopisu Dubrovnik, IV (XVI), Dubrovnik 1973.

O Vetranoviću: Antun Đamić, *Dva pastirska dramska prizora M. Vetranovića,* Građa za povijest književnosti hrvatske, 29, str. 224, Zagreb, 1968.

O pisanju Cekinića: Mijo Brlek, *Rukopisi Knjižnice Male braća u Dubrovniku,* str. 247, Zagreb 1952.

O slavenskim osjećajima Dubrovčana u XVII. st.: Jorjo Tadić, *Dubrovnik za vrijeme Gjiva Gundulića,* Srpski književni glasnik, Beograd februar 1939.

Novije djelo o maskeratama: Milivoj Petković, *Dubrovačke maskerate,* Beograd 1950.

O kazalištu u starom Dubrovniku, među ostalim: Milan Rešetar, *Stari dubrovački teatar,* Narodna starina, I, Zagreb 1922; Franjo Fancev, *Dvije dubrovačke pučanske družine iz kraja 17. stoljeća,* Nastavni vjesnik, XXXIX, sv. 5–8, Zagreb 1931; Mirko Deanović, *Talijanski teatar u Dubrovniku u XVIII vijeku,* Rešetarov zbornik, Dubrovnik 1931; Petar Kolendić, *Premijera Držićeva »Dunda Maroja«,* Glas Srpske akademije, 201, Beograd 1951; Nada Beritić, *Iz povijesti kazališne i muzičke umjetnosti u Dubrovniku,* Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, II, Dubrovnik 1953; dopune ovome u *Prilozi za književnost, historiju, jezik i folklor,* i to: Miroslav Pantić, knj. XXI, Beograd 1955. i Žarko Muljačić, knj. XXII, Beograd 1956; M. Pantić, *Prilozi za istoriju renesansnog pozorišta u Dubrovniku,* Zbornik istorije književnosti Srpske akademije, 3, Beograd 1962; M. Pantić, *Arhivske vesti o dubrovačkom pozorištu u doba Gundulića i Palmotića,* Pitanja književnosti i jezika, IV. sv. 1,

Sarajevo 1958; M. Pantić: *Arhivske vesti o dubrovačkom pozorištu druge polovine XVII veka,* Zbornik radova Instituta za proučavanje književnosti Srpske akademije, knj. 2, Beograd 1952; Franjo Švelec: *Tko su bili pisci komedija XVII stoljeća,* Vjesnik, Zagreb 16–17. lipnja g. 1974; Ž. Muljačić: *Hrvatska izvedba jedne francuske komedije 1793. g. u Dubrovniku,* Republika, VIII, Zagreb 1952.

O Dragišiću pogledati: Stjepan Zimmermann, *O Jurju Dragišiću,* Rad JAZU, 227, Zagreb 1923.

O matematici i prirodnim znanostima među ostalim: Mirko Dražen Grmek, *Rukovet starih medicinskih, matematičko-fizičkih, astronomskih, kemijskih i prirodoslovnih rukopisa sačuvanih u Hrvatskoj i Sloveniji,* Rasprave i građa za povijest nauka, knj. I, str. 271–272, 274, 284, 329, Zagreb 1963; Žarko Dadić: *Položaj matematike, fizike i astronomije u kulturnoj prošlosti Dubrovnika i doprinos Dubrovčana tim znanostima,* Zagreb 1969. O Getaldiću pogledati zbornik pod naslovom: *Radovi međunarodnog simpozija Geometrija i algebra početkom XVII stoljeća povodom 400-godišnjice rođenja Marina Getaldića, Dubrovnik, 29. IX-3. X. 1968.* Zagreb 1969; Veselin Kostić: *Kulturne veze između jugoslovenskih zemalja i Engleske do 1700. godine,* Beograd 1972, vidjeti na više mjesta (indeks).

Preradbe Molièrea objelodanio Mirko Deanović: *Dubrovačke preradbe Molièrovih komedija, I–II,* Stari pisci hrvatski, s opširnim *Predgovorom,* Zagreb 1973. Katu Kapuralicu objelodanio Marko Fotez u knjizi *Komedije XVII i XVIII stoljeća,* Pet stoljeća hrvatske književnosti, 20, Zagreb 1967.

O Akademiji ispraznijeh pogledati među ostalim: M. Deanović, *Odrazi akademije »degli Arcadi« preko Jadrana,* Rad JAZU, 248, Zagreb 1933; 250, 1935.

Bruerevićeva *Satira* objelodanjena u almanahu *Dubrovnik* za god. 1851, Zagreb 1852.

O zabranama knjiga: Frano Kesterčanek, *Cenzura knjiga i rukopisa i nadzor nad knjigama u Dubrovniku za vrijeme Republike,* Vjesnik bibliotekara Hrvatske, II, četverobroj 1–4, Zagreb 1954; Nada Beritić: *Nekoliko vijesti o zabranjenim knjigama u Dubrovniku,* časopis Dubrovnik, II, br. 1, Dubrovnik 1956.

O pravnoj školi: Ž. Muljačić, *Dubrovačka »Pravnička škola« (1794–1808),* Beritićev zbornik, Dubrovnik 1960.

O akademijama, među ostalim: Rudolf Maixner, *O akademiji Miha Sorkočevića,* Građa za povijest književnosti hrvatske, 23, Zagreb 1952. O Sorkočeviću je pisao Ž. Muljačić u više svojih radova, od kojih spominjemo: *Iz korespondencije Alberta Fortis,* Građa..., 23, Zagreb 1952; *Dva priloga povijesti dubrovačkih akademija,* Radovi Instituta JAZU u Zadru, IV–V, Zadar 1959. O Basiljeviću: Ž. Muljačić, *Tomo Basiljević-Baselji pretstavnik prosvjećenja u Dubrovniku,* Beograd 1958.

O Ruđeru Boškoviću postoji opsežna literatura i objelodanjena su mnoga njegova pisma. Njime se mnogo bavio Branimir Truhelka, nekadašnji zaslužni upravitelj Dubrovačkog arhiva, a posljednji najvažniji i najopsežniji rad o životu i radu dao je Željko Marković: *Rudje Bošković,* Zagreb 1968.

O glazbi u Dubrovniku, među ostalim: Antonin Zaninović, *Jedan dvolist beneventane sa starim neumama,* Starohrvatska prosvjeta, serija III, sv. 7. Zagreb 1959. i u ostalim njegovim radovima (vidi bibliografiju u časopisu Sv. Cecilija, XXXIX, br. 1, Zagreb 1969); Ante Matijević: *Porijeklo renesansnih psaltira u Zadru,* Radovi Instituta JAZU u Zadru 2, Zagreb 1955 (autor se dotiče i dubrovačkih koralnih knjiga); Albe Vidaković: *Izvještaj o uređenju glazbenog arhiva Male braće u Dubrovniku,* Ljetopis JAZU, 63, Zagreb 1959; A. Vidaković: *Izvještaj o istraživanju života i rada Luke Sorkočevića,* Ljetopis JAZU, 68, Zagreb 1963; Branka Antić: *Klavirska muzika u Dubrovniku,* Rad JAZU, 337, Zagreb 1965; Josip Andreis: *Dubrovnik u povijesti glazbe,* Sv. Cecilija, XL, br. 3 i br. 4, Zagreb 1970; Miho Demović: *Palmotićeva Atalanta prva je hrvatska poznata opera,* časopis Marulić, VIII, broj 1, Zagreb 1975.

[475] V. Ivančević: *Dubrovački konzulat u Odesi,* Naše more, III, dvobroj 5–6, Dubrovnik 1956; V. Ivančević: *Pomorsko-trgovačke veze starog Dubrovnika s rusko-crnomorskim lukama,* Pomorski zbornik, 5, Zagreb 1967.

[476] K. Jireček: *Poselství...,* str. 76–79.

[477] L. Vojnović: *Pad Dubrovnika, I,* str. 49–50.

[478] Isto djelo, str. 54.

[479] Tomo Matić: *Izvještaj austrijskog političkog emisara o Dubrovniku i njegovu balkanskom zaleđu iz god. 1805,* Starine, 37, Zagreb 1934. T. Matić piše i ranije o tome u Rešetarovu zborniku, 1931.

[480] Juraj Andrassy: *Priznanje novih država i vlada u praksi dubrovačke diplomacije,* Rad JAZU, 359, Zagreb 1971.

[481] B. Krizman: *Diplomati i konzuli u starom Dubrovniku,* str. 197–199.

[482] I. Matić: *Predstavnici stranih država u Dubrovniku za vrijeme Republike,* Pomorski zbornik, Zagreb 4, str. 389–390, 1966.

[483] L. Vojnović: nav. djelo, str. 2; B. Krizman: nav. djelo, str. 184–185.

[484] L. Vojnović: nav. djelo, str. 36–37.

[485] Isto djelo, str. 2; Đ. Körbler: *Dubrovčanin Marko Faustin Galjuf (Gagliuffi), posljednji naš znatniji latinski pjesnik,* Rad JAZU, 194, str. 193–195, Zagreb 1912.

[486] L. Vojnović: nav. djelo, str. 40–42.

[487] Isto djelo, str. 32.

[488] Isto djelo, str. 42–45.

[489] Isto djelo, str. 46–47.

[490] Isto djelo, str. 48, 382.

[491] Isto djelo, str. 61, 384.

[492] Isto djelo, str. 75.

[493] Isto djelo, str. 122–123.

[494] Isto djelo, str. 165–167.

[495] Isto djelo, str. 187–190.

[496] Isto djelo, str. 190–191.

[497] F. M. Appendini: *Ratovanje oko Dubrovnika godine 1806,* str. 9–10, Dubrovnik 1906.

[498] F. M. Appendini: nav. djelo, str. 9; L. Vojnović: nav. djelo, str. 248.

[499] L. Vojnović: nav. djelo, str. 274–275.

[500] F. M. Appendini: nav. djelo, str. 27.

[501] Isto djelo, str. 37–43.

[502] L. Vojnović: *Pad Dubrovnika, II,* str. 30–32, Zagreb 1908.

[503] *Isprave i akti XIX. st.,* VIII-1, br. 590-1/89.

[504] Pogledati među ostalim: S. Vekarić, *Podaci o dubrovačkim brodovima za vrijeme i nakon francuske okupacije,* Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, II, Dubrovnik 1953. V. Ivančević, *Ruske zapljene dubrovačkih brodova g. 1806–7,* Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, V, Kotor 1956.

[505] *Isprave i akti XIX. st.,* VIII-1, br. 590-1/90.

[506] Ista serija, VIII-1, br. 590/1-92 i br. 590/1-13.

[507] Ista serija, VIII-1, br. 590-1/114/I.

[508] Ista serija, VIII-1, br. 590-2/3.

[509] Ista serija, VIII-1, br. 590–2/4.

[510] Ista serija, VIII-1, br. 590-2/10 i br. 590-2/11.

[511] L. Vojnović: *Pad Dubrovnika,* II, str. 27.

[512] *Isprave i akti XIX. st.,* VIII-1, br. 590-2/15.

[513] Ista serija, VIII–1, br. 590-2/18.

[514] Ista serija, VIII-1, br. 590-2/16.

[515] Ista serija, VIII-1, br. 590-2/20, br. 590-2/21, br. 590-2/22, br. 590-2/23.

[516] L. Vojnović: nav. djelo, str. 14.

[517] Isto djelo, str. 19.

[518] Mihailo Gavrilović: *Ispisi iz pariških arhiva,* br. 190, Beograd 1904.

[519] *Isprave i akti XIX. st.,* VIII-1, br. 590-2/26.

[520] L. Vojnović: nav. djelo, str. 32.

[521] Isto djelo, str. 29–30.

[522] *Isprave i akti XIX. st.,* br. 661/26, br. 661/27 i br. 661/28.

[523] M. Gavrilović: nav. zbornik, br. 202 str. 229.

[524] Pogledati kasniji dopis vlade Sorkočeviću od 11. listopada 1807 – *Isprave i akti XIX. st.,* VIII-1, br. 590-2/29.

[525] Isto.

[526] Sve ovo u Sorkočevićevom dopisu vladi od 16. prosinca 1807 – *Isprave i akti XIX. st.,* br. 593 a/56.

[527] L. Vojnović: nav. djelo, str. 45.

[528] Isto djelo, str. 48.

[529] Isto djelo, str. 42, 46–47.

[530] Isto djelo, str. 52–53.

[531] Isto djelo, str. 36–37.

[532] V. Foretić: *Udio naših ljudi u stranim mornaricama i općim pomorskim zbivanjima kroz stoljeća,* Pomorski zbornik I, str. 812, Zagreb 1962, i ovdje navedenu literaturu.

[533] *Isprave i akti XIX. st.,* VIII-1, br. 590-2/29.

[534] Ista serija, br. 666/27 i br. 661/28.

[535] L. Vojnović: nav. djelo, str. 39.

[536] *Isprave i akti XIX. st.,* br. 593 a/56.

[537] L. Vojnović: nav. djelo, str. 41–42. Pogledati i *Isprave i akti XIX. st.,* br. 661/43, naime dopis vlade njegovu bratu Karlu Nataliju, poslaniku Republike u Carigradu, od 22. prosinca 1807.

[538] Dopis br. 661/43.

[539] *Isprave i akti XIX. st.,* podbrojevi 29–46 glavnog broja 661.

[540] Ista serija, br. 593 a/56.

[541] Ista serija, br. 600-2/70.

[542] Ista serija, br. 590-2/55.

[543] Ista serija, br. 600-1/71.

[544] Ista serija, VIII–2, br. 590-2/76.

[545] L. Vojnović: nav. djelo, str. 59.

[546] *Isprave i akti XIX. st.,* br. 600-2/168.

[547] Ista serija, VIII-2, br. 590–2/61.

[548] Ista serija, VIII-2, br. 590-2/62.

[549] Ista serija, br. 600-2/169.

[550] L. Vojnović: nav. djelo, str. 63.

[551] Isto djelo, str. 64.

[552] *Isprave i akti XIX. st.,* br. 600-1/98.

[553] Ista serija, VIII-2, br. 590-3/3.

[554] L. Vojnović: nav. djelo, str. 65–70, 75.

[555] Isto djelo, str. 76.

[556] Isto djelo, str. 77–82, 96. Za ovo vrijeme osim građe u Dubrovačkom arhivu osobito je važna ona u inozemnim arhivima, pogotovu u Beču i Parizu, koju je znatnim dijelom iskoristio L. Vojnović u obradi i publiciranju dokumenata. Mnogo toga je još neobjelodanjeno. Takve građe ima i u Historijskom arhivu u Zadru. Osobni arhiv maršala Marmonta u njegovu je zavičajnom gradu Chatillon-sur-Seine. Pogledati o tome: Andrija Lainović, *Arhivski materijal za istoriju naših naroda u Šationu na Seni,* Godišen zbornik na Filozofskiot fakultet... vo Skopje, 15, Skopje 1963.

[557] *Les voyages des H. Quiclet à Constantinople par terre,* Paris 1664; Rucaut, *Histoire de l'état present de l'empire ottoman,* Amsterdam 1672.

RADNIČKA BIBLIOTEKA ZAGREB "ĐURO ĐAKOVIĆ"

Karta I.

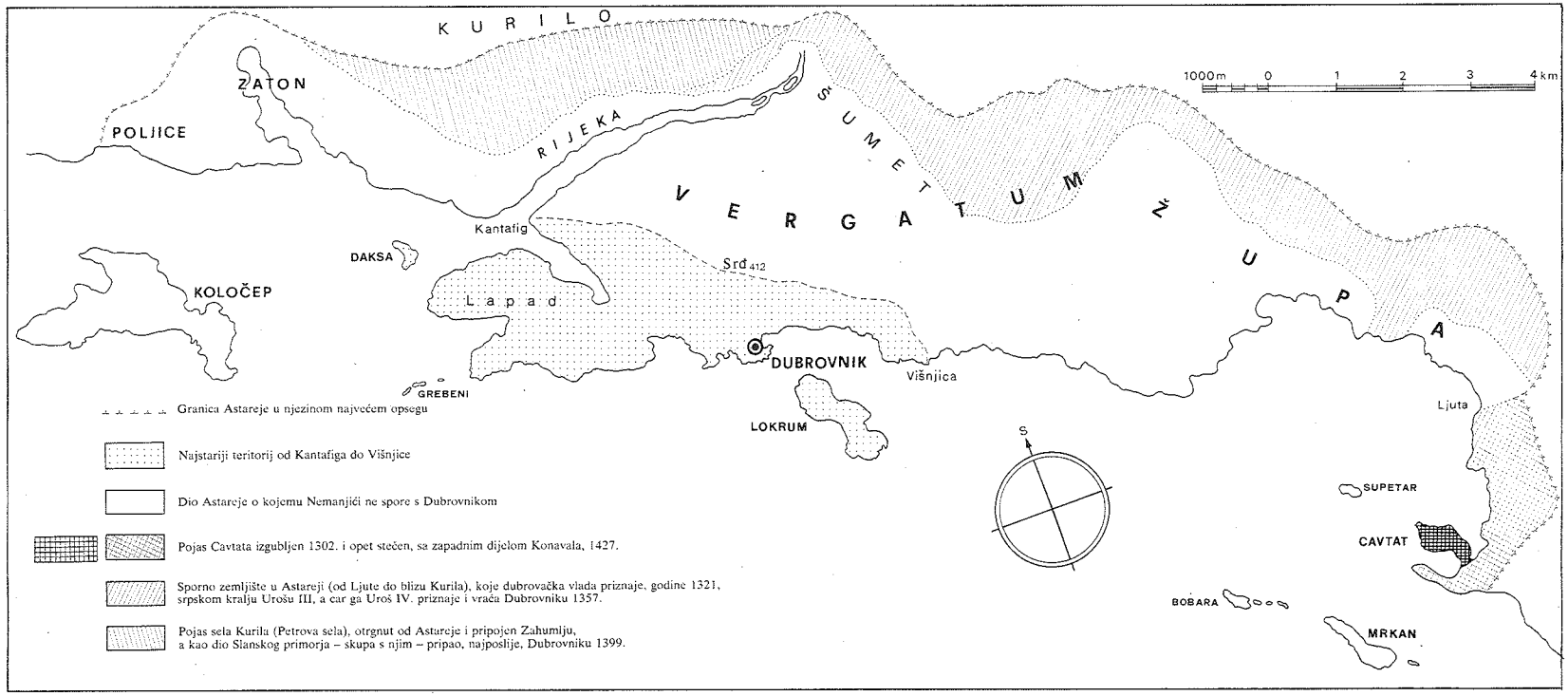

NAJSTARIJI TERITORIJ OD KANTAFIGA DO VIŠNJICE I TERITORIJALNI RAZVITAK ASTAREJE

Karta II.

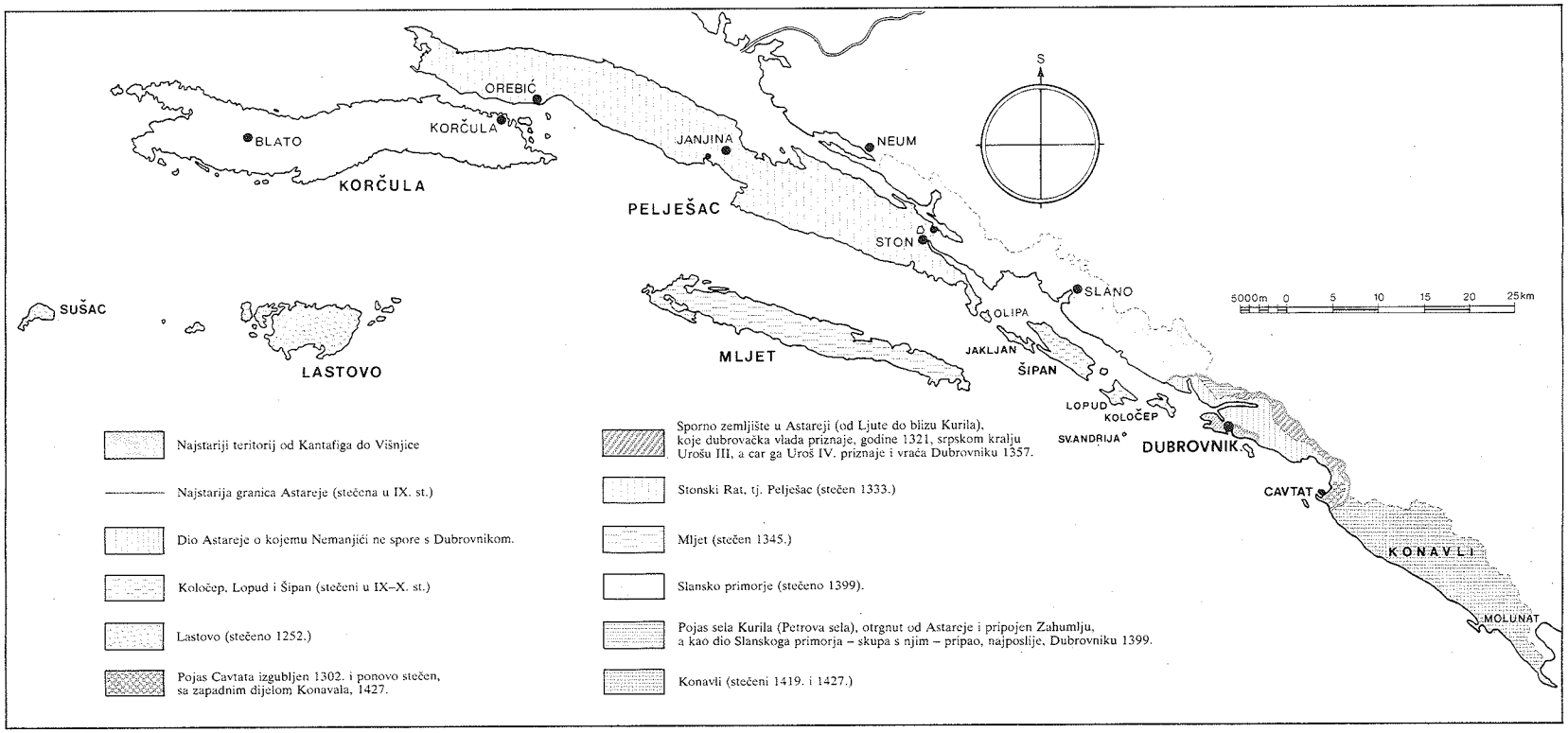

TERITORIJALNI RAZVITAK DUBROVAČKE REPUBLIKE

BIBLIOGRAFIJA RADOVA VINKA FORETIĆA

1928.

Dr. Frano Rački. (U spomen stogodišnjice rođenja). *Narodna svijest* /Dubrovnik/, X, br. 49, 6. XII, str. 1–2.

1929.

Grgur Ninski. *Narodna svijest,* XI, br. 40, 3. X, str. 1–2.
Korčula u prošlosti. *Revija Dubrovnik* /Dubrovnik/, I. br. 6, str. 177–186; (ispravci u br. 7, str. 250). Dubrovnik i Korčula. *Šišićev zbornik,* Zagreb, str. 173–180.

1931.

Mihovil Pavlinović u Narodnom preporodu Dalmacije (prigodom stogodišnjice rođenja). *Narodna svijest,* XIII, br. 5, 6. II. str. 4.

1937.

Uređenje trga pred katedralom u Dubrovniku. *Obzor* /Zagreb/, LXXVII, br. 142, str. 1–2.
Nekoliko misli o čuvanju starih naših crkava i samostana. *Novo doba* /Split/, XX, br. 298, str. 17–19.

1938.

Stari dubrovački lazareti na Pločama. *Novo doba,* XXI, br. 90, str. 29–30.

1939.

Jedan pogled u prošlost grada Korčule. *Narodna svijest,* XXI, br. 30, 26. VII, str. 3.

1940.

Slava Sv. Vlaha. *Narodna svijest,* XXII, br. 7, 14. II, str. 2; br. 8, 21. II, str. 2–3.
Razmatranja nakon puta o Italiji. *Novo doba,* XXIII, 24. III, br. 70, str. 29–31.
Lazareti pred opasnošću rušenja i park Ilijine Glavice pred pogibelji uništenja. *Dubrava* /Dubrovnik/, VIII, br. 106, str. 3.
Palavičinievo Uskrsnuće. Novo umjetničko djelo kipara Petra Palavičinia. Kip uskrsnutog Spasitelja izrađen za bratovštinu Sv. Roka u Korčuli. Obnova umjetničkih tradicija grada Korčule. *Novo doba,* XXIII, br. 206, str. 10.
Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420. *Djela JAZU,* knj. XXXVI, Zagreb, 366 str.

1941.

Arneri. *Hrvatska enciklopedija* /Zagreb/, sv. I, str. 639.

1943.

Dubrovačke bratovštine. *Časopis za hrvatsku poviest* /Zagreb/, I, br. 1–2, str. 16–33.

1945.

Dubrovnik – Umjetnost. Graditeljstvo i kiparstvo. Umjetnički obrt. *Hrvatska enciklopedija,* sv. V, str. 384–388; Kulturne ustanove i društva. *Isto,* str. 390–391.

1947.

Jean de Vienne, un maître français du XIVe siècle à Dubrovnik et à Korčula. Annales de *l'institut français de Zagreb* /Zagreb/, X–XI, N. 28–29, 1946–1947, str. 83–96.
O izmjeri zemlje u Dubrovačkoj republici. *Geodetski list* /Zagreb/, I, br. 2–3, str. 94–96.
Neki historijski podaci o brodogradnji na Korčuli. *Pomorstvo* /Rijeka/, II, br. 7, str. 15–17.

1950.

Zgrada glavne straže u Dubrovniku. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*

/Split/, sv. LII / 1935–49, str. 176–181.
Dubrovački arhiv. *Dubrovački festival,* Zagreb, str. 33–41.

1951.

Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djedina. *Rad JAZU* /Zagreb/, knj. 283, str. 51–118.
Dubrovački arhiv. *Historijski zbornik* /Zagreb/, IV, br. 1–4, str. 209–215.
Najstarije vijesti o dubrovačkom pomorstvu. *Dubrovački vjesnik* /Dubrovnik/, II, br. 46, 31. VII, str. 4; 47, 7. VIII, str. 4.

1952.

Iz prošlosti korčulanske brodogradnje. *Brodogradnja* /Zagreb/, III, br. 1, str. 32–36; br. 2, str. 84–90; br 3, str. 136–139; br. 4, str. 179–181; br. 5, str. 231–234; br. 6, str. 271–274.
Dvije isprave zahumskog kneza Dese o Mljetu iz 1151. godine. *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* /Dubrovnik/, sv. I, str. 63–72.
Nekoliko pogleda na pomorsku trgovinu Dubrovnika u srednjem vijeku. *Dubrovačko pomorstvo. Zbornik u spomen sto godina Nautičke škole u Dubrovniku,* Dubrovnik, str. 117–164.

1954.

Korčula u prošlosti sadašnjosti našeg pomorstva. *Naše more* /Dubrovnik/, I, br. 2, str. 73–79.
Baburica Paško. *Pomorska enciklopedija* /Zagreb/, sv. I, str. 342; isto II izdanje, 1972, sv. I, str. 268.
Bjelovučići. 1. Nikola Stijepov; 2. sin Nikole Mihova; 3. sin Nikole Stijepova, *Pomorska enciklopedija,* sv. I, str. 487; isto II izdanje, 1972, sv. I. str. 375.
Da li je Marko Polo Korčulanin? *Mogućnosti* /Split/, I, br. 10, str. 683–693.
Porijeklo Nikole Dell'Arca. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* /Split/, sv. 8, str. 91–95.
Pomorska serija starog Dubrovačkog arhiva. *Pomorstvo,* IX, br. 11, str. 397–399; br. 12, str. 664–666.

1955.

Prijegled stanja fondova, zbirki i skupina Državnog arhiva u Dubrovniku na dan 22. travnja 1955. *Arhivist* /Beograd/, V, br. 2. Dodatak IV, str. LXVIII–LXXV.
Prilozi o korčulanskoj moreški. *Građa za povijest književnosti hrvatske* /Zagreb/, knj. 25, str. 239–263.
Bune Vice. *Pomorska enciklopedija,* sv. II, str. 132; isto, II izd., 1972, sv. I, str. 651.

Depolo. 1. Lovro; 2. Mihovil Nikolin; 3. Miće Antunov; 4. Luka Antunov. *Pomorska enciklopedija,* sv. II, str. 421; isto II izd., sv. II, str. 158.
Cavtat. Historija. *Pomorska enciklopedija,* sv. II, str. 192; isto, II izd., 1972, Povijest, sv. I, str. 691–692.
Cvjetković Božo. *Pomorska enciklopedija,* sv. II, str. 302; isto, II izd., 1975, sv. I, str. 65.
Daksa. *Pomorska enciklopedija,* sv. II, str. 302; isto, II izd., 1975, sv. II, str. 118.
Dubrovnik. Historija. *Pomorska enciklopedija,* sv. II, str. 548–553; II izd., 1975, Povijest (bitno prošireno), sv. II, str. 265–275.
Kandijski rat (1645–1669). *Pomorska enciklopedija,* sv. IV, str. 245–246; isto, II izd., sv. III, str. 461–462.

1956.

Koručulanski kodeks iz 12. stoljeća i vijesti iz doba hrvatske narodne dinastije u njemu. *Starine JAZU* /Zagreb/, knj. 46, str. 23–44.
Dubrovački tiskar in knjižar 19. stoljeća Petar Frano Martecchini kao crtač, akvarelist i ljubitelj starina. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji,* sv. 10, str. 230–256.
Foretići. *Pomorska enciklopedija,* sv. III, str. 72; isto, II izd., sv. II, str. 460.
Iz arhiva obitelji Cickovića kod Bara uz objašnjenje o Hrvat-baši. *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku,* sv. IV–V, str. 651–658.
Bibliografija radova, u kojima ima podataka crpljenih u Dubrovačkom arhivu, objelodanjenih od godine 1945. *Dubrovnik* /Dubrovnik/, II, br. 2–3, str. 134–137; br. 4, str. 94–96 (nastavlja se u idućim godištima).
Lukša Beritić: Utvrđenja grada Dubrovnika. Izdanje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1955. *Mogućnosti,* III, br. 5, str. 369–376 (Osvrt).

1957.

Katalonija. *Pomorska enciklopedija,* sv. IV, str. 272; isto, II izd., 1976, sv. III, str. 535.
Korčula. Povijest. Brodogradnja. Pomorstvo. *Pomorska enciklopedija,* sv. IV, str. 453–454; isto, II izd., 1978, sv. IV, str. 47–49.
Lastovo. Povijest. *Pomorska enciklopedija,* sv. IV, str. 616–617; isto, II izd., 1978, sv. IV, str. 226.
Dva ugovora klesara Marka Andrijića iz Korčule. *Peristil, zbornik radova za povijest umjetnosti* /Zagreb/, sv. I, str. 165–170.
Bibliografija radova, u kojima ima podataka crpljenih u Dubrovačkom arhivu, objelodanjenih od godine 1945. *Dubrovnik, III,* br. 1–2, str. 135–142.

1958.

Turska opsada Korčule g. 1571. *Vjesnik vojnog muzeja u Beogradu* /Beograd/, V, str. 61–91.
Stjepan Kastropil: Rukopisi naučne biblioteke u Dubrovniku, knj. I. Rukopisi na hrvatskom ili srpskom jeziku. Zagreb 1954. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* /Zagreb/, IV, 1955–1957, str. 101–104. (Osvrt).
Kulturno značenje stare dubrovačke tiskare. *Mogućnosti,* V, br. 10, str. 814–828.
Mljet. Historija. *Pomorska enciklopedija,* sv. V, str. 298–299.
Ohmučević. *Pomorska enciklopedija,* sv. V, str. 637.
Orebić. Historija. *Pomorska enciklopedija,* sv. V, str. 668.

1959.

Bibliografija radova, u kojima ima podataka crpljenih u Dubrovačkom arhivu, objelodanjenih od godine 1945. *Dubrovnik,* IV, br. 1, str. 101–113.
Pomorstvo Dubrovnika na drugom kongresu historičara Jugoslavije. *Naše more,* VI, br. 1, str. 90–91.
Šest pisama Andrije Alibrantija pisanih iz Zadra g. 1849. Petru Franasoviću u Korčuli. *Radovi Instituta JAZU u Zadru* /Zagreb/, sv. IV–V, str. 261–277.

1960.

Veze starih Dubrovčana s novootkrivenim zemljama i njihovo iseljivanje. *Matica, iseljenički kalendar* /Zagreb/, str. 143–153.
Dubrovački arhiv u srednjem vijeku. *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku,* sv. VI, str. 315–336.
Podrijetlo porodice korčulanskih kamenara Andrijića. *Peristil, zbornik radova za povijest umjetnosti,* sv. III, str. 33–35.
O znanstvenom i konzervatorskom radu Lukše Beritića. *Beritićev zbornik,* Dubrovnik, str. 7–17.
Godina 1358. u povijesti Dubrovnika. *Starine JAZU,* knj. 50, str. 251–278.

1961.

Rad Državnog arhiva u Dubrovniku kroz 1959. *Arhivski vjesnik* /Zagreb/, sv. III, str. 518–520.

1962.

O podizanju spomenika Mihu Pracatu. *Dubrovački vjesnik,* XIII, br. 606, 22. V, str. 4.

O pomorskom obrazovanju u Dubrovniku prije osnutka nautičke škole 1852. god. *Dubrovački vjesnik,* XIII. br. 607, 29. V, str. 4.
Kaboga Marojica. *Enciklopedija Jugoslavije* /Zagreb/, sv. V, str. 167.
Korčula. Historija (dio). *Enciklopedija Jugoslavije,* sv. V, str. 312–313.
Rugjer Bošković i pomorstvo. *Dubrovački vjesnik,* XIII, br. 611, 26. VI, str. 4.
Natpis iz XIV stoljeća na Dupcu kod Dubrovnika (zajedno s Antom Marinovičem). *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku,* sv. VIII–IX, str. 165–176.
Udio naših ljudi u stranim mornaricama i općim pomorskim zbivanjima. *Pomorski zbornik* /Zagreb/, JAZU, sv. I, str. 289–339.
Stari dubrovački carinski statut i stihovi pomorskog motiva zapisani u njemu. *Dubrovački vjesnik,* XII, br. 623, 18. IX, str. 4.
Indijski grad Goa i Dubrovčani u njemu. *Dubrovački vjesnik,* XIII, br. 624, 25. IX, str. 4.
Pomorski zdravstveni listovi u starom Dubrovniku. *Dubrovački vjesnik,* XIII, br. 627, 18. X, str. 4.
Crtice iz pomorske povijesti (Jedno putovanje oceanom u 16. stoljeću – Izvoz korčulanskog kamena u Carigrad g. 1567 – Crtice o Mljetu – Propisi Dubrovačke republike o nacionalnoj plovidbi – Iz povijesti pomorskog obrazovanja). *Zadarska revija* /Zadar/, XI, br. 5, str. 377–387.
Prvi sačuvani pomorsko-trgovački ugovor Dubrovnika. *Dubrovački vjesnik,* XIII, br. 631, 14. XI, str. 4.
Kontakti Dubrovnika i Trogira u XIII stoljeću. *Dubrovački vjesnik,* XIII, br. 632, 21. XI, str. 4.
Iz narodnog preporoda na Korčuli od god. 1860. dalje. *Dubrovnik,* V, br. 3–4, str. 29–54.
Poliptih Blaža Jurjeva u korčulanskoj crkvi Svih Svetih. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji,* sv. 14, str. 104–114.
Dva Dubrovčana iz doba stare Republike u američkoj zemlji Perú. *Dubrovački vjesnik,* XIII, br. 637, 29. XII, str. 4.

1963.

Dubrovačka zastava u pomorstvu. *Dubrovački vjesnik,* XIV, br. 639, 9. I, str. 4.
Stara dubrovačka luka. *Dubrovački vjesnik,* XIV, br. 639, 16. I, str. 4.
Pomorske odredbe u starom dubrovačkom statutu. *Dubrovački vjesnik,* XIV, br. 640, 23. I, str. 3.
Najstarije veze Dubrovnika sa gradom Senjom. *Dubrovački vjesnik,* XIV, br. 644, 20. II, str. 4.
Izvoz Korčulanskog kamena u starija vremena. *Dubrovački vjesnik,* XIV, br. 645, 27. II, str. 4.

Stari likovi dubrovačkih brodova 16. st. *Dubrovački vjesnik,* XIV, br. 646, 6. III, str. 4.
Pomorsko-trgovački ugovor između Dubrovnika i Molfete godine 1148. i njegova obnova 1208. godine. *Dubrovački vjesnik,* XIV, br. 647, 13. III, str. 4.
Bibliografija radova, u kojima ima podataka crpljenih u Dubrovačkom arhivu, objelodanjenih od 1945. *Dubrovnik,* VI, br. 1–2, str. 97–110.
Pomorska bitka kod Lepanta g. 1571. i odraz njezinih zbivanja u našoj pomorskoj prošlosti. *Dubrovački vjesnik,* XIV, br. 660, 12. VI, str. 4.
Pogled na staru korčulansku brodogradnju. *Dubrovački vjesnik,* XIV, br. 661, 19. VI, str. 4; br. 662, 26. VI, str. 4.
Propisi Dubrovačke Republike o nacionalnoj plovidbi. *Dubrovački vjesnik,* XIV, br. 666, 25. VII, str. 4.
Jadransko more u borbi velikih sila u 14. stoljeću i Dubrovnik. *Dubrovački vjesnik,* XIV, br. 671, 29. VIII, str. 4.
Hrvat Dobramir i još neki naši ljudi kao pomorski privrednici u Mlecima u 12. i 13. stoljeću. *Pomorski zbornik* /Zadar/, sv. 1, str. 399–412.
Jedno putovanje oceanom u 16. stoljeću. *Dubrovački vjesnik,* XIV, br. 675, 26. IX, str. 4.
Pjesnik Mavro Vetranić o pomorstvu Dubrovnika. *Dubrovački vjesnik,* XIV, br. 682, 14. XI, str. 4.
Lokalna plovidba u starom Dubrovniku. *Dubrovački vjesnik,* XIV, br. 683, 21. XI, str. 4.
Iz života u Korčulansko-pelješkom kanalu. *Dubrovački vjesnik,* XIV, br. 686, 12. XII, str. 4.
O »Dubrovačkoj artileriji« Lukše Beritića. (Vojni muzej JNA – Posebna izdanja, knjiga II, Beograd 1960), *Dubrovnik,* VI, br. 3–4, str. 63–66.
Bibliografija radova, u kojima ima podataka crpljenih u Dubrovačkom arhivu, objelodanjenih od godine 1945. *Dubrovnik,* VI, br. 3–4, str. 99–126.

1964.

Pomorski teoretičar 16. stoljeća Vicko Paletin iz Korčule. *Naše more,* X, br. 5–6/1963 i XI, br. 1/1964, str. 71–73.
Obrada kataloških jedinca br. 147–150. *Minijatura u Jugoslaviji. Katalog izložbe u Muzeju za obrt i umjetnost u Zagrebu april–juni 1964, Zagreb,* str. 269–272.
Bibliografija radova, u kojima ima podataka crpljenih u Dubrovačkom arhivu, objelodanjenih od godine 1945. *Dubrovnik* VII, br. 2, str. 102–109.
Ugovor o plovidbi Dubrovčana na Krim iz 1382. *Dubrovački vjesnik,* XV, br. 738, 11. XII, str. 4.
Plovidba i pomorska trgovina Korčulana u srednjem vijeku. *Dubrovački vjesnik,*

XV, br. 739, 19. XII, str. 4.
Prilozi o moreški u dalmatinskim gradovima. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena,* JAZU /Zagreb/, knj. 12, str. 155–182.

1965.

Bibliografija radova, u kojima ima podataka crpljenih u Dubrovačkom arhivu, objelodanjenih od godine 1945. *Dubrovnik,* VIII, br. 1, str. 89–94; br. 3, str. 90–96; br. 4, str. 95–98.
Dvije slike pomorsko-trgovačkog karaktera u dubrovačkim muzejima. *Dubrovački vjesnik,* XVI, br. 760, 15. V, str. 4.
O Marinu Držiću. *Rad JAZU,* knj. 338, str. 5–145.
Vjekovne veze Dubrovnika i Korčule. *Dubrovnik,* VIII, br. 4, str. 18–54. Privlačnost pomorskih centara na priobalno stanovništvo. *Dubrovački vjesnik,* XVI, br. 792–793, 30. XII, str. 4.

1966.

Rešetar Milan. *Enciklopedija likovnih umjetnosti* /Zagreb/, sv. IV, str. 84.
Vuletić-Vukasović Vid. *Enciklopedija likovnih umjetnosti,* sv. IV, str. 562.
Bibliografija radova, u kojima ima podataka crpljenih u Dubrovačkom arhivu, objelodanjenih od godine 1945. *Dubrovnik,* IX, br. 3, str. 92–97.
Prva faza hrvatskoǧ narodnog preporoda u Dalmaciji (do sredine 19. stoljeća). *Kolo* /Zagreb/, nova serija IV, br. 8, 9, 10, str. 158–169.

1967.

Arhivska građa iz doba francuske vladavine u Dubrovačkom arhivu. *Mogućnosti,* XIV, br. 1–2, str. 163–166.
O urbanizmu Dubrovnika. *Dubrovnik,* X, br. 1, str. 65–79.
Uz sastanak kirurga Slovenije i Hrvatske. Izložba Historijskog arhiva o povijesti medicine u starom Dubrovniku. *Dubrovački vjesnik,* XVII, br. 862, 29. IV, str. 5.
Bibliografija radova, u kojima ima podataka crpljenih u Državnom arhivu u Dubrovniku, objelodanjenih od godine 1945. *Dubrovnik,* X, br. 2, str. 161–166.
Pjesma korčulanskog pjesnika Augustina Draginića Šaške u slavu Gjura Bana Peraštanina poginulog u pomorskom boju kod Drača 1716. *Pomorski zbornik,* sv. 5, str. 831–853.
Razgovor o pristupanju k biografiji Marina Držića. *Dubrovnik,* X, br. 3, str. 65–90.
Neke glavne crte iz života Marina Držića. *Dubrovnika,* X, br. 3, str. 186–191.

1968.

La Reppublica di Dubrovnik. *Zbornik Jugoslavia – Italia,* Epoha, Zagreb, str. 23–24.

Bibliografija radova, u kojima ima podataka crpljenih u Dubrovačkom arhivu, objelodanjenih od godine 1945. *Dubrovnik,* XI, br. 1, str. 127–132.

Urota Marina Držića protiv vlade u Dubrovniku s pomorskog gledišta. *Dubrovački vjesnik,* XIX, br. 902, 27. I, str. 5.

Opće prilike u Dubrovniku od XIII do XV stoljeća. *Spomenica 650-godišnjice Ljekarne »Male braće« u Dubrovniku,* Zagreb, str. 27–46.

Hektorovićevo doba na relaciji Hvar–Korčula–Dubrovnik. *Dubrovnik,* XI, br. 3. str. 84–105; isto u *Zborniku o Petru Hektoroviću,* Posebno izdanje *Kritike* /Zagreb/, 1970, sv. 6, str. 131–145.

O imenu i rodu Marina Getaldića. *Dubrovnik,* XI, br. 4, str. 117–128; isto u *Radovi međunarodnog simpozija »Geometrija i algebra početkom XVII stoljeća«.* Povodom 400-godišnjice rođenja Marina Getaldića, Zagreb, 1969, str. 27–38.

1969.

Dubrovnik u doba Marina Držića. *Zbornik radova o Marinu Držiću,* Zagreb, str. 7–27.

In memoriam: Lukša Beritić 1889–1969. *Dubrovnik,* XII, br. 1, str. 130–134.

O ranijim fazama turizma u Dubrovniku. *Dubrovački horizonti* /Zagreb/, I, br. 1, str. 9–13.

Bibliografija radova u kojima ima podataka crpljenih u Dubrovačkom arhivu objelodanjenih od godine 1945. *Dubrovnik,* XII, br. 2, str. 90–95.

O Dubrovačkom arhivu. *Arhivist,* XIX, sv. 1, str. 52–64; (ispravci, sv. 2, str. 87).

Dalmacija prema Hrvatskoj do 1107. godine. *Pomorski zbornik,* sv. 7, str. 757–811.

Smještaj Hrvata i Srba u srednjem vijeku s naročitim obzirom na Crvenu Hrvatsku. *Dubrovnik,* XII, br. 4, str. 59–97.

1970.

Još jednom o smještaju Hrvata i Srba u srednjem vijeku (Uz osvrt Trpimira Macana). *Dubrovnik,* XIII, br. 1, str. 91–95.

Kroz prošlost poluotoka Pelješca. *Spomenica Gospe od Anđela u Orebićima 1470–1970,* Omiš, str. 251–326.

Dosadašnji rezultati i daljnje potrebe izdavanja arhivskih izvora Historijskog arhiva u Dubrovniku i ostalih dubrovačkih povjesnih vrela. *Arhivski vjesnik,* sv. XIII, str. 445–461.

O vezama starog Dubrovnika i Makarskog Primorja. *Makarski zbornik,* Makarska, (izašlo 1971), str. 169–211.

1971.

Nekoliko napomena o stanovništvu i naseljima otoka Korčule. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena,* knj. 45, str. 305–324.
Turska opsada Korčule, Jadransko more i bitka kod Lepanta 1571. *Nedjeljna Dalmacija* /Split/, I, br. 25, str. 12–13; (ispravak, br. 26, str. 13).

1972.

Neki pogledi o hrvatskom narodnom preporodu u Dalmaciji. *Dalmacija 1870. Radovi sa Znanstvenog skupa u povodu stogodišnjice pobjede narodne stranke na izborima za Sabor Dalmacije.* Zadar, str. 147–157.
Presjeci kroz prošlost Korčule (Povodom korčulanskih povijesnih obljetnica). *Zbornik otoka Korčule* /Omiš/, sv. 2, str. 25–71.
Primjedbe uz monografiju »Otok Korčula«. *Zbornik otoka Korčule,* sv. 2, str. 333–338.
Bijelići. *Pomorska enciklopedija,* II izd., sv. I, str. 355 (zajedno s J. Perić).
Bobaljević. 1. Miho (sin Volča), 2. Volče (sin Vlaha), *Pomorska enciklopedija,* II izd., str. 381.
Braili. *Pomorska enciklopedija,* II izd., sv. I, str. 432.

1973.

Korčula u doba Petra Kanavelića. *Zbornik otoka Korčule. Radovi o Petru Kanaveliću* /Dubrovnik/, sv. 3, str. 15–40.

1974.

Praktično školovanje ruskog boljara Petra Tolstoja u pomorskoj vještini 1697. i 1698. godine na brodovima Ivana Lazarovića i Ivana Krstelja. *Zbornik Više pomorske škole u Kotoru* /Kotor/, sv. 1, str. 53–63.
Povijesni prikaz korčulanske moreške. *Zbornik »Moreška«,* Ljubljana, str. 5–70.
Korčula, Dubrovnik, Boka Kotorska i Lepantska bitka. *Adriatica maritima Instituta JAZU u Zadru* /Zadar/, sv. 1, str. 165–183.

1976.

Kada je i kako Stonski rat došao pod vlast Dubrovnika. *Pelješki zbornik,* Zagreb, str. 81–92.

1977.

Borbe između pučana i plemića na Korčuli u 15. i 16. stoljeću. *Radovi Instituta za hrvatsku povijest. Zbornik »Matij Ivanić i njegovo doba«* /Zagreb/, sv. 10, str. 249–274.

O nekadašnjem samostanu sv. Jakova, Dubrovnik. Izdaje: Jugoslavenski simpozij o elektrokemiji, 5 str. nepaginirano.

KAZALO II. KNJIGE

Razdoblje 1526–1808.

Državnopravni položaj Dubrovnika nakon 1526. 7

Razdoblje 1526–1565.

Vanjska i unutrašnja napetost 1565–1568. 49
Dubrovnik uoči ciparskog rata i za njegova trajanja 1570–1573. 56
Uskoci i Dubrovnik 61
Dubrovnik i Španjolska nakon ciparskog rata i do početka XVII. st. – Dubrovčani i Engleska . 64
Dubrovnik i Turci nakon 1573. i u doba pokreta protiv Turaka, od 1593. pa nadalje 72
Odnosi Dubrovnika i Mletaka od 1573. do 1606; Lastovska buna 1602–1606; Daljnji odnosi do 1615. 79
Dubrovnik u doba španjolsko-mletačke napetosti 1615–1620; Španjolski kralj Filip IV. potvrđuje 1623. stare dubrovačke povlastice; Odjek turske pohare Perasta 1624. 85
Aleksandrijsko pitanje 92
Dubrovačko-mletački odnosi 1620–1630. 95
Borba s Mlecima za Lokrum, Sušac, Molunat i slobodnu plovidbu, 1630–1635. 98
Dubrovnik u doba kandijskog rata, sve do velikog potresa 1667. 103
Pogled na gospodarski razvitak Dubrovnika do 1667. 115
Veliki potres 1667. i nakon njega, do prestanka kandijskog rata 1669. 133
Dubrovnik od svršetka kandijskog rata 1669. do 1677, godine najzaoštrenijih odnosa s Turcima 147
Sukob s Turcima 1677–1682. 151
Dubrovnik u doba velikoga turskog rata 1683–1699. 174
Dubrovnik od karlovačkog mira 1699. do početka novoga turskog rata 1714. 196
Dubrovnik za turskog rata 1715–1718. i na požarevačkom mirovnom dogovaranju 1718. . . . 205
Opći odnosi Dubrovnika prema Mlecima i Turskoj od 1718. godine pa nadalje 210
Gospodarski razvitak nakon potresa, obnova grada i njegov novi procvat 213
Dubrovačko-francuski odnosi tijekom 1714–1760. 235
Sukob među vlastelom 1762–1763. 239
Dubrovačko-francuski odnosi 1763–1766. 248
Odnosi sa zemljama Sjeverne Afrike 251
Sukob Dubrovnika s Rusijom 1769–1775. 256
Francusko-dubrovački odnosi 1771–1776; sklapanje pomorsko-trgovačkog ugovora 1776. . . 269
Sukob Dubrovnika i Napuljskog kraljevstva zbog guvernera oružja; rješenje spora 1784. . . . 274
Dva posljednja desetljeća XVIII. st. do 1797. 276
Agrarne prilike 282
Dubrovnik i Austrija u XVIII. st., do 1797. 285
Veze Dubrovnika s Engleskom, SAD i ostalim dalekim prekomorskim zemljama u XVIII. st. . 297
Dubrovčani prema ostalim hrvatskim zemljama i gornjoj Dalmaciji nakon 1526. 305
Dubrovnik 1797–1798. 334
Konavoska buna 1799–1800. i njeni odjeci u vanjskoj i unutrašnjoj politici 337
Opći pogled na kulturu 344
Dubrovnik 1800–1806. 434
Francuska okupacija Dubrovnika 1806. 441
Dubrovnik od 27. svibnja 1806. do 31. siječnja 1808. i pad Dubrovačke Republike 447
Bilješke 469

Bibliografija radova dra Vinka Foretića 497

RADNIČKA BIBLIOTEKA

Vinko Foretić
POVIJEST DUBROVNIKA DO 1808.
(II)

*

Izdavač *Nakladni zavod Matice hrvatske*
Zagreb, Ulica Matice hrvatske 2

Za izdavača *Pero Budak*

Oprema *Alfred Pal*

Crteži na ovitku i
koricama *Hrvoje Šercar*

Lektor *Slavko Mihalić*

Korektor *Branko Erdeljac*

Tisak *»Delo«*, Ljubljana 1980.

kgz RADNIČKA BIBLIOTEKA
020000537
REV. 2008

Suradnik je brojnih publikacija; spomenimo: *Šišićev zbornik, Annales de l'institut français, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Dubrovački festival, Rad JAZU, Historijski zbornik, Dubrovačko pomorstvo, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, Prilozi za povijest umjetnosti u Dalmaciji, Arhivist, Građa za povijest književnosti hrvatske, Starine JAZU, Radovi instituta JAZU u Zadru, Vesnik Vojnog muzeja u Beogradu, Pomorski zbornik, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Zbornik Jugoslavija–Italija, Zbornik radova o Marinu Držiću, Zbornik otoka Korčule, Spomenica 650-godišnjice Ljekarne »Male braće« u Dubrovniku, Radovi međunarodnog simpozija »Geometrija i algebra početkom XVII. stoljeća«, Zbornik radova o Petru Kanaveliću, Pelješki zbornik, Spomenica Gospe od Angjela u Orebićima (1470–1970), Makarski zbornik, Radovi instituta za hrvatsku povijest, Arhivski vjesnik, Zbornik Dalmacija 1870, Zbornik »Moreška«, Zbornik Više pomorske škole u Kotoru, Adriatica marittima...*

Objavljivao je u raznim časopisima i listovima *(Pomorstvo, Brodogradnja, Mogućnosti, Naše more, Peristil, Dubrovnik, Zadarska revija, Kolo, Novo doba, Nedjeljna Dalmacija, Dubrovački vjesnik* i dr.).

Surađivao je u enciklopedijskim izdanjima Leksikografskoga zavoda s više natuknica; najznatnija je, među njima, *Dubrovnik* u *Pomorskoj enciklopediji.*

Vinko je Foretić i autor knjige *Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420,* Djela JAZU, Zagreb, 1940, 366 str. Objavio je više od 150 znanstvenih i stručnih tekstova.